

LOKA--PRAKÂSH.

BY

MAHOPÂDHÂYAYA SHRI VINAYAVIJAYA GANI.

PART 2—CANTOS 12-20.

EDITED & TRANSLATED

by

MOTICHAND ODHAVJI SHAH

TRANSLATOR OF SAMYAKTVA-KAUMUDI, ETC.

Published by

JIVANCHAND SAKERCHAND JAVERI,

One of the Hon Secretaries

of

SHRI ĀGAMODAYA SAMITI.

First Edition]

A. D. 1932

[Copies 1250.

Price Rs. 3-8-0.

Published by

Jivanchand Sakerchand Javeri

for

Shri Āgmōdaya Samiti

at

Sheth Devchand Lalbhai Dharmshala

Badekhan Chakla-Surat,

Printed at

Sheth Devchand Damji

The Ānand Printing Press

Bhavnagar

ૐ હૌં શ્રી શાંતિમ્

આમુખ.

જૈનદર્શનનું સાંગોપાંગ નિરૂપણ કરનારા એક અપૂર્વ ગ્રન્થનો ખીલો ભાગ અનુવાદ સહિત પ્રસિદ્ધ કરવા અમે ભાગ્યશાળી થયા છીએ, એથી અમોને પરમ આહ્વાદ થાય છે. આ દાર્શનિક ગ્રન્થના કર્તા મહામહોપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયગણિ છે. ચૌદપૂર્વધારી શ્રુતકેવળી શ્રીભદ્ર-ખાહુસ્વામીએ રચેલા કદપસૂત્રની ‘સુબોધિકા’ અર્થાત્ ‘સુખબોધિકા’ વૃત્તિદ્વારા તેઓ જૈન અજૈન સમાજને વિશેષ પરિચિત છે. કેમકે મોટે ભાગે-મદકે સર્વ સ્થળે પર્યુષણ-પર્વમાં એ વૃત્તિ વાંચવામાં આવે છે. એમની ખીલ લોકપ્રીય કૃતિ શ્રીપાલરાજાને રાસ છે કે જે પ્રતિવર્ષ બેવાર આયંબીલની ઝોળીમાં વંચાય છે. એ રાસ પૂર્ણ કર્યા પૂર્વે તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો હોવાથી તેને પૂર્ણ કરવાનું સૌભાગ્ય તેમના વિશ્વાસ-ભાજન સહાધ્યાયી ન્યાયવિચારક ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશૌવિજયગણિને મળે છે. ગ્રન્થકાર વિચારરત્નાકરના કર્તા મહોપાધ્યાય શ્રીકીર્તિવિજયગણિના શિષ્ય છે.

વીશ હજાર શ્લોક પ્રમાણુ વધબદ્ધ લોકપ્રકાશના કર્તાના જીવન તેમજ તેની અન્ય કૃતિઓના સંબંધમાં વિશેષ વકતવ્યની આવશ્યકતા અમે સ્વીકારીએ છીએ. વિશેષમાં અનેક ગ્રન્થોના સાક્ષીભૂત પાઠોનું અને પારિભાષિક શબ્દોનું સૂચિપત્ર પણ આપવાની અમને જરૂર જણાય છે. આ ઉપરાંત સ્થાપનાચિત્ર તથા ખીલ જે કાંઈ હકીકત આ મહા-નિબંધને યોગ્ય સ્વરૂપમાં પ્રકટ કરતી વેળાએ ઉપયોગી ગણાય તેના પણ આસ્વાદ પાઠક વર્ગને મળે તેવી અમારી ઇચ્છા છે. આ ખીલે વિભાગ હોવાથી અત્યારે તો આને ન્યાય આપવા વિશિષ્ટ પ્રયાસ કર્યો નથી, પરંતુ અમે આશા રાખીએ છીએ કે અંતિમ વિભા-ગની પ્રસ્તાવનામાં આ હકીકતોને અવશ્ય યોગ્ય સ્થાન આપી શકાશે. આ ગ્રંથમાં એકંદર ૭૦૦ ગ્રંથોનો આધાર લેવામાં આવેલ છે તે હકીકત ખનતા સુધી ગ્રંથાદિકના નામ સાથે પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર છે તે જાણત પણ અંતિમ ભાગ વખતે જોઈ લઈશું એવી ઉમેદ છે.

આ અમૂલ્ય ગ્રન્થનું સંશોધનાદિ કાર્ય અભયકુમારચરિત્ર વિગેરેના અનુવાદક ભાવનગર નિવાસી શ્રીયુત્તમોત્તમ ઓધવજી શાહ દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે. ભાષાંતર શબ્દસર કે સમાસાદિ અન્યથ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું નથી, પણ માત્ર વાંચનારને શ્લોકોનો ભાવાર્થ સમજવામાં આવે તે પદ્ધતિથી કર્યું છે. કેટલાક મૂળ શ્લોકો વિના માત્ર અર્થની જિજ્ઞાસાવાળા વાંચનારા-ઓને આ અનુકુળ થઈ પડશે તેમ ધારી આનું ભાષાંતર પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર વિચારી છે.

૧ શ્રીવિચારરત્નાકર શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદાર ફંડમાંથી અંક ૭૨ તરીકે પ્રગટ થયો છે. અને ઉપર જણાવેલ સુબોધિકાવૃત્તિ પણ એજ ફંડમાંથી પૂર્વે બે વાર અંક ૭ અને ૬૧ તરીકે પ્રસિદ્ધ કર-વામાં આવેલ છે.

શ્રી આગમોદય સમિતિ તરફથી અત્યાર સુધીમાં મોટે ભાગે મૂળ ગ્રન્થો બહાર પડતા હતા, પરંતુ સંવત ૧૯૭૮ ની રતલામની સભામાં ભાષાન્તર આદિ છપાવવાનો ઠરાવ થયેલો હોવાથી તદનુસાર અમે પૂર્વધર શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમબૃહત શ્રીવિશેષાવ-શ્યક ભાષ્યનું ભાષાન્તર જે વિભાગમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું. તેમજ સ્તુતિ આદિના કેટલાક ગ્રન્થો પણ જેવા કે ચોભનસ્તુતિ, બપ્પભદ્રસ્તુતિ, જિનાનંદસ્તુતિ, ભક્તભરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહો; ગુજરાતી અનુવાદ સહિત તથા બીજી શક્ય ત્યાં પ્રતિકૃતિઓ સહિત પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે. આવા તાત્વિક ગ્રન્થોની અભિરૂચિવાળા અભ્યાસકોને આ ગ્રન્થ પણ આદરણીય થઈ પડશે એવી અમારી નક્ક માન્યતા છે. આ ગ્રન્થોના વિષય ઘણો ગહન હોવાથી ઘણી ઓછી વ્યક્તિઓ આવા વિષયનો લાભ લે છે એમ અમારા બહુવામાં હોવાથી આ ગ્રન્થ ભાષાન્તર સહિત પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન સેવવામાં આવ્યો છે.^૧

આ ગ્રન્થ સંબંધે કાંઈ ન્યૂનતા આદિ માલમ પડે, તેમજ બીજી કાંઈ વિશેષ માહિતી દાખલ કરવી રહી ગયેલી જણાય તેમજ અન્ય કોઈ સૂચના કરવી યોગ્ય લાગે તે જે પાઠક વર્ગ તરફથી અમને લખી જણાવવામાં આવશે તેા તેના અમલ કરવા અવશ્ય બનતું કરીશું.

ભાષાન્તરને સાંગોપાંગ અને સમ્પૂર્ણ શુદ્ધતાવાળું ઉતારવાને માટે વખતો વખત અનુ-વાદક મહાશયને પ્રેરણા કરવામાં આવતી, અને અન્ય વિદ્વાનો તરફ ફારમો વગેરે કવચિત્ તપાસવા મોકલવામાં પણ આવતા. અનુવાદક મહાશયે બને એટલી કાળજીપૂર્વક કામ કર્યું હશે તથાપિ, વિષય અતિ ગહન હોઈ એના સંપૂર્ણ અભ્યાસી તેઓના હોવાથી, તેમાંયે ઉંડાણમાં ઉતરી મંથનવડે કરાયેલો અભ્યાસ અતિઅદ્ય હોવાથી, ભાષાન્તરની શુદ્ધતાની વિશેષ પ્રતીતિ માટે છપાયેલાં ફારમો ફરીથી વિદ્વાનો તરફ મોકલવામાં આવતા માલમ પડ્યું કે અશુદ્ધિઓ રહી છે અને શુદ્ધિપત્ર દાખલ કરવા જેવી સ્થિતિ ઉપસ્થિત થઈ છે.

વિદ્વાનોદ્વારા ફારમોની ફેરવણી, શુદ્ધાશુદ્ધિની તારવણી તેમજ અનુવાદક મહાશય અને વિદ્વાનોની મતફેરીના કારણે આ તૈયાર થઈ ગયેલા ગ્રંથને બહાર પાડવામાં વિશેષ સંમત્ય વ્યતિત થઈ ગયો છે. આખરે શુદ્ધિપત્ર આપવું એવો અમારો ઇરાદો થવાથી શુદ્ધિપત્ર તૈયાર કરાવીને આની અંદર દાખલ કરવામાં આવ્યું છે.

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં રચેલા આગમોદય ગ્રન્થોને સુપરોચલ સાઈઝમાં ૧૨ પેજ પોથી આકારે બહાર પાડવામાં આવે છે, જ્યારે વિચારસાર પ્રકરણને ડેમી આઠ પેજ પુસ્તક આકારે અને વિશેષાવશ્યક ભાષાન્તરને જે ભાગમાં સુપરોચલ સાઈઝમાં આઠ પેજ પુસ્તકોદારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે. તેમજ આને પણ સુપરોચલ ૮ પેજ સાઈઝમાં પુસ્તક આકારે બહાર પાડવામાં આવે છે. અને સ્તુતિ આદિના તથા ભક્તભરપાદપૂર્તિના પુસ્તકોને કાઉન ૮ પેજ સાઈઝમાં પ્રસિદ્ધ કર્યા છે.

^૧ મૂળ ગ્રન્થ પોથી આખરે શેઠ દે. લા. જૈન પુસ્તકોદાર ફૂંડપાંચી દ્રવ્ય અને સેત્રલોકોને જે ભાગમાં અંક ૭૪ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે. પછીના કાલ અને ભારતોકને પ્રસિદ્ધ કરવાનું કાર્ય ચાલુ છે.

આગમોદય સમિતિ દ્વારા અપૂર્વે ગ્રન્થો બહાર પડે છે તેનો સામાન્ય ઇતિહાસ આપવો અસ્થાને લેખાશે નહિ.

સ્થાપના—

આ સંસ્થાની સ્થાપના અમદાવાદ જીલ્લાના વીરમગામ તાલુકાના લોથણી ગામમાં સંવત્ ૧૯૭૧ ના મહા શુદ્ધિ ૧૦ (ઇ. સ. ૧૯૧૫ની બન્યુઆરીની ૨૫ મી તારીખ)ને સોમવારે કરવામાં આવી છે. લોથણી ગામની ખ્યાતિ જૈનોના ઇતિહાસમાં ઘણી મશહુર છે, કારણ કે આ ગામ ૧૬ માં તીર્થંકર શ્રીમલ્લિનાથની યાત્રાનું ધામ છે. પંન્યાસ શ્રીઆનંદ-સાગરગણિ (આગમોદાયક શ્રીઆનંદસાગરસૂરીશ્વર) ના ઉપદેશથી સ્વર્ગસ્થ પંન્યાસ શ્રી મણિવિજયજી, પંન્યાસ શ્રી મેઘવિજયજી, (આચાર્ય શ્રી વિજયમેઘસૂરિ) અને બીજા જૈન સાધુ મહારાજો તેમજ આ સંસ્થાના માનનીય સેક્રેટરી સ્વર્ગસ્થ શેઠ વેણીચંદ સૂર્યવંદ વગેરે ગૃહસ્થોની હાજરીમાં સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

ઉદ્દેશ—

(૧) ગીતાર્થ મુનિરાજ પાસેથી અન્ય મુનિવર્યો આગમોની વાચના લઈ તેનો અભ્યાસ કરી યથાર્થ સફળોદ્ધ મેળવે તથા (૨) વિદ્વાન મુનિરાજોની દૃષ્ટિ હેઠલ શોધાવીને ભેદતી સખ્યામાં શુદ્ધ પ્રતો છપાવી તેનો પ્રચાર કરી શકાય એ ઉદ્દેશ લક્ષ્યમાં રાખીને આ સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી છે.

કાર્યસિદ્ધિ—

પહેલા હેતુની પૂર્તિ કરવા માટે પાટણ (ઉત્તર ગૂજરાત), કપડવંજ (ખેડાજિલ્લો), અમદાવાદ, સુરત, પાલીતાણા, અને રતલામ (માળવા)માં આગમોની વાચનાનો પ્રબંધ ચોજવામાં આવ્યો હતો. એનો લાભ ઘણા સાધુ-સાધ્વીઓએ લીધો હતો. બીજા હેતુની પૂર્ણતા માટે આ સંસ્થાએ આગમ વગેરે જૈન ધર્મના પુસ્તકો છપાવી બહાર પાડ્યાં છે. જેની વિગત બહેરાતોમાં રજૂ કરવામાં આવેલ છે.

કાર્યવાહક મંડળ—

આ સંસ્થાના સર્વ સાધારણ મંડળમાં ઘણા સભાસદો છે, તેમાં કાર્યવાહક સેક્રેટરી મંડળ સભાસદો નીચે મુજબ છે.

૧ શેઠ સૂર્યવંદભાઈ પુરૂષોત્તમદાસ બદામી	સુરત
૨ „ કુંવરજી આણંદજી કાપડિયા	ભાવનગર
૩ „ કેશવલાલ પ્રેમચંદ મોદી	અમદાવાદ
૪ „ કમળશીલાઈ શુભાખચંદ	રાધનપુર

૫ ,, લોગીલાલ હાલાભાઈ

પાટણ

૬ ,, જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી

મુંબઈ

સાધારણ રીતે આઠ સેક્રેટરીઓ રાખવાનો નિયમ છે પરંતુ શેઠ સુનીલાલ છગનચંદ શ્રોફ-સુરત અને શેઠ મણિલાલ સૂરજમલ ઝવેરી-પાલણપુરવાળાં દેવગત થયેલાં હોવાથી હાલ છ સેક્રેટરીઓ છે.

બંને ગૃહસ્થોના મરણની નોંધ લેતાં અત્યંત દિલગીરી પ્રાપ્ત થાય છે. બેઠી ગૃહસ્થોને પરમાત્મા પરમશાંતિ બક્ષે એવું પ્રાર્થીએ છીએ.

કાર્યાલય—

થોડા વખત સુધી આ સંસ્થાની ઓફીસ જ્યાં જ્યાં આગમ વાંચવાનું કાર્ય થતું ત્યાં ત્યાં રાખવામાં આવતી ને જરૂર પ્રમાણે ષીફ્ટ સ્થળે સગવડ માટે ફેરવવામાં આવતી હતી. હમણા મુખ્ય ઓફીસ તથા અન્યોના વેચાણ માટેની ઓફીસ સુરત ગોપીપુરા શેઠ દેવચંદ હાલભાઈની ધર્મશાળામાં (વિદ્યાર્થી ભુવનમાં) રાખવામાં આવી છે.

આ અન્યના છ મા પાને દીપમાં જણાવ્યા પ્રમાણે લોકનાણકાનું ચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે. લોકનાણિકાના ચિત્રનો ખલોક અમારા માનવંત સેક્રેટરી શેઠ કુંવરજી આણંદજી કાપડિયાના પ્રયાસથી શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા ભાવનગર પાસેથી અમેને મળ્યો છે. એ બહલ અમે સભાનો અંતઃકરણથી આભાર સ્વીકારીએ છીએ.

સુરત, ગોપીપુરા

સં. ૧૯૯૮

}

જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી,

માનદ સેક્રેટરી.

તથા અન્ય માનદ મંત્રીઓ.

અનુક્રમણિકા.

દરેક સર્ગમાં શું શું આવેલ છે તે આ સાથેના ખીજક ઉપરથી લીધેલા સાર ઉપરથી જાણી શકાશે. તે સર્ગનો પૃષ્ઠવાર અનુક્રમ નીચે પ્રમાણે—

૧ સર્ગ ૧૨ મો.	પૃષ્ઠ. ૧	૬ સર્ગ ૧૭ મો.	પૃષ્ઠ. ૨૫૪
૨ સર્ગ ૧૩ મો.	૪૭	૭ સર્ગ ૧૮ મો.	૩૨૦
૩ સર્ગ ૧૪ મો.	૯૩	૮ સર્ગ ૧૯ મો.	૩૬૪
૪ સર્ગ ૧૫ મો.	૧૪૪	૯ સર્ગ ૨૦ મો.	૩૯૯-૫૧૪
૫ સર્ગ ૧૬ મો.	૧૮૩		

પ્રારંભમાં આવેલ પ્રસ્તાવના, શુદ્ધિપત્ર ને ખીજક જરૂર વાંચ્યો.

શ્રી લોકપ્રકાશના બીજક તરીકેના સર્ગ ૩૭ મામાં આ વિભાગમાં
 આવેલા સર્ગ ૧૨ થી ૨૦ સુધીમાં શું શું આવ્યાનું
 કહેલ છે તે નીચે પ્રમાણે—

ક્ષેત્રલોકમાં બારમા સર્ગમાં સામાન્યથી ક્ષેત્રનું નિરૂપણ, લોકમાં દિશાનું નિરૂપણ,
 રજજી અને ખંડુનું સ્વરૂપ, સંવર્તિતલોકનું સ્વરૂપ અને તે ઉપર દષ્ટાંત, મહત્તા ને
 આયામપૂર્વક રત્નપ્રભા પૃથ્વીનું નિરૂપણ, વ્યંતરોની નગરાદિ સમૃદ્ધિનું પરિકિર્તન, આ
 સર્વ સવિશેષપણે નિરૂપિત કરેલ છે.

તેરમા સર્ગમાં ભુવનપતિનું સ્વરૂપ, તેના ઇંદ્રોનું સ્વરૂપ અને તેના સામાનિક દેવો,
 અથમહિષી વિગેરેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહ્યું છે.

ચૌદમા સર્ગમાં સાત નરકનું નિરૂપણ, તેના પ્રસ્તટ, દરેક પ્રસ્તટે શરીરનું પ્રમાણ,
 લેશ્યા, આયુ અને વેદના વિગેરે યુક્તિપૂર્વક બતાવ્યું છે.

પંદરમા સર્ગમાં તિર્થક્ષેત્રોનું સ્વરૂપ, અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રનું વર્ણન, જંબૂદ્વીપની
 જગતિનું ને તેના દ્વારનું તેમજ તેના સ્વામીનું વર્ણન છે. આ સર્ગમાં વિજયદેવની
 ઝડિનું બહુ વિસ્તારથી વર્ણન છે.

સોળમા સર્ગમાં ભરતક્ષેત્ર, વૈતાલ્ય પર્વત, તેની શુક્ષ્મા તથા કૂટો, હિમવંત પર્વત,
 પદ્મદ્રહ, શ્રીદેવી, ગંગા વિગેરે નદીઓ, લવણ સમુદ્રમાં નીકળેલી બે પર્વતની આઠ દાઢાઓ,
 તેના પર રહેલા અંતરદ્વીપો, તેમાં રહેલા યુગલિકો, હૈમવંત ક્ષેત્ર, તેમાં રહેલ વૃત્તવૈતાલ્ય,
 મહાહિમવંત પર્વત, તેની ઉપરના દ્રહમાંથી નીકળતી નદીઓ અને તેના પર રહેલ દ્રહ ને
 કૂટો, હરિવધં ક્ષેત્ર, નિવધ પર્વત, શીતા શીતોદા નદી અને પાંચ પાંચ દ્રહોનું વર્ણન છે.

સત્તરમા સર્ગમાં દેવકુરૂ ને ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્ર, પૂર્વ ને પશ્ચિમ મહાવિદેહ, મહા-
 વિદેહનું વર્ણન, તેના મુખ્યતાએ ચાર વિભાગ, તેમાં રહેલી વિજયો, વક્ષસ્કાર પર્વતો,
 અંતરનદીઓ, વિજયમાં રહેલ વૈતાલ્ય, તેના છ ખંડ અને મુખ્ય નગરીઓ, ગંધમાદન
 ને માલ્યવંત ગજદંતાનું વર્ણન, ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રનું વિસ્તારથી નિરૂપણ, યમકાદ્રિ દ્રહો, કંચન-
 ગિરિઓ, જંબૂવૃક્ષનું તેના કૂટો સહિત વર્ણન, તેના અધિપતિનું વર્ણન, સૌમનસ ને
 વિભુત્પ્રભ ગંજદતાનું વર્ણન, દેવકુરૂક્ષેત્રનું વર્ણન, તેમાં રહેલા ચિત્ર ને વિચિત્ર પર્વતો,
 દ્રહો, કંચનગિરિઓ, શાદમલીવૃક્ષ વિગેરેનું વર્ણન છે.

અઠારમા સર્ગમાં મેરૂપર્વતનું વર્ણન, તેના ચાર વન, તેમાં આવેલા કૂટો, મેરૂની ત્રણ
 મેળલા, ઉપર આવેલી સૂલિકા અને પાંડુકવનમાં આવેલ શિલાઓ ને સિંહાસનોનું વર્ણન છે.

ઓગણીશમા સર્ગમાં નીલવંતપર્વત, તેની ઉપર કૂટો, દ્રહ, તેની અધિષ્ઠાયક દેવી,
 દ્રહમાંથી નીકળતી શીતા ને નારીકાંતા નદીનું નામમાત્ર વર્ણન, રમ્યક ક્ષેત્ર, રૂઝ્મિ પર્વત,
 હેરણ્યવત ક્ષેત્ર, શિખરી પર્વત, ઐરવત ક્ષેત્ર, તેના છ ખંડ અને મધ્યની નગરી વિગેરેનું
 વર્ણન, ક્ષેત્ર ને પર્વતાદિનું ઉત્તર દક્ષિણમાં સામ્યપણું, સર્વ પર્વતોપરના કૂટોની ઐકદંર
 સંખ્યા, વિદ્યાધરની શ્રેણિઓ, તે પરના નગરો, તેમજ કુલ નદીઓ, પ્રખાત કૂટો અને
 દ્રહોની સંખ્યા, ચક્રવર્તીના રત્નો, અરિહંતની સ્થિતિ, જંબૂદ્વીપવર્તિ સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહો-
 દિકની સંખ્યા વિગેરે આપેલ છે.

વીશમા સર્ગમાં વિસ્તારવાળા પાંચદ્વારવડે સૂર્ય, ચંદ્રના મંડળાદિનું ને તેના ચારનું
 વર્ણન તથા તેની સાથે નક્ષત્રના યોગનું, દિનવૃદ્ધિ ને ક્ષયાદિકનું, ક્ષુપરાહુનું ને પર્વરાહુનું,
 તિથિની ઉત્પત્તિનું અને પંદર દ્વારોવડે નક્ષત્રોનું નિરૂપણ કરેલું છે. કુંવરજી.

શ્રી ક્ષેત્રલોક પ્રકાશના ભાષાંતરમાં જણાયેલી

ભૂલોનો સુધારો.

(સર્ગ ૧૨ થી ૨૦. વિભાગ ૧ લો.)

આ સુધારો તમામ ભાષાંતર મૂળ સાથે મેળવીને કરવામા આવ્યો નથી, પરંતુ ભાષાંતર વાચના
ત્યા બૂલ જેવું જણાયું ત્યા મૂળમા નોંધને સુધારો લખવામા આવ્યો છે. મૂળ સાથે તમામ મેળવતા
વધારે બૂલો નીકળવાનો સંભવ છે. મૂળની અશુદ્ધિ પશુ શુદ્ધિપન કરવામા આવેલ નથી. વગી
ભાષાંતરમા રહેલ મુદ્દની સામાન્ય બૂલો પશુ આમા દાખલ કરી નથી.

૫૪	પંકિત	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૫	૨-૫-૧૧	કલ્પોજ	કલ્પોજ
૧૬	૧	કલ્પોજ	કલ્પોજ
૪૫	૨	'એઓને' પછી (ઉત્પન્ન થનારને પૂર્વભવમાં) આટલું વધારવું.	
૪૫	૮	બીજાઓ-પછી (ઉદ્ભૂત આયુવાળા) વધારવું.	
૪૭	૮	અસુર-પછી કુમાર વધારવું.	
૫૦	૨	'અત્યંત દર્શનીય એવા મેરૂપવંતથી' એમ લખેલ છે, તેને બદલે 'જળપ્રાણીપના
સુદર્શન નામના મેરૂપવંતથી' નોંધ્યો.	
૫૫	૪	'સભાની બહાર' છે ત્યા 'સુધર્મા સભાની બહાર' નોંધ્યો	
૫૫	૯	'એજ' છે ત્યા રપટતાની ખાતર 'પૂર્વે' કહેલા નોંધ્યો	
૫૬	૩	'એના કુટુંબમા જાગરણ હતું તે વખતે' એમ લખેલ છે તેને બદલે 'કુટુંબ જાગ-
રિકાએ જાગતા-કુટુંબ સંબંધી વિચાર કરતાં' નોંધ્યો.	
૫૬	૫૭	પેલી 'પાદપાદોપગમન કરી' એમ છે તેને બદલે 'પાદપાદોપગમન જાનસાન કરી'	
૫૮	૧	'જેઓના હાથનો માર ખાઈ મરવાનો વખત આવ્યો તો' આમ છે તેને બદલે 'તે
એ વજ્રવડે મને હથે-પ્રહાર કરે તો' એમ નોંધ્યો	
૫૮	૬-૭	'અગ્યાર વપની પર્વાયવાળા' છે ત્યા 'અગ્યાર વપની રીક્ષાપર્વાયવાળા' નોંધ્યો.	
૫૮	૧૦	'આવી ઉભો' છે ત્યા 'આવ્યો' એમ નોંધ્યો.	
૫૮	૧૦	'નવીન શરીર' છે ત્યા 'ઉત્તર વૈદ્ય શરીર' નોંધ્યો.	
૫૯	૮	'ન્યોતિધીઓના દુકકા કરતો' છે તેને બદલે 'ન્યોતિધીઓના બે વિભાગ કરી-જુદા
પાડતો.' એમ નોંધ્યો.	
૬૧	૫૬	પંકિત છેલ્લીમા 'ભાવિક છે' ત્યા 'ભાવિનાતમા' નોંધ્યો.	
૬૪	૧૩	'આઠ હજાર પરીવાર કહેવાય કેમકે એઓમા આઠ હજાર નવીન' આમ છે તેને બદલે
'આઠ હજાર દેવીઓનો પરીવાર છે અને એઓમા બીજી આઠ હજાર નવીન' એમ નોંધ્યો.	
૬૫	૭	'વળી હજાર હજારનો પરીવાર છે કેમકે એઓ હજાર હજાર નવી' આમ છે તેને
બદલે 'હજાર હજારનો પરીવાર છે અને એઓ હજાર હજાર નવી' એમ નોંધ્યો.	

- ૬૭ ૬ 'યુગમણિવાળો' છે ત્યાં 'યુગમણિના ચિન્હવાળો'
- ૬૭ ૮ 'દક્ષિણાત્મ અસુરોનો અને એમની સ્ત્રીઓનો' છે તેને બદલે 'દક્ષિણાત્મ સ્ત્રીઓ સહિત અસુરોનો'
- ૭૦ ૩ 'અમરેન્દ્રના એ દેવોની' છે ત્યાં 'અમરેન્દ્રના ત્રાયચિન્હક દેવોની'
- ૭૧ ૧ 'ચાળીસ ચાળીસ' છે ત્યાં 'ચાળીસ'
- ૭૪ ૧ 'એઓતુ' ત્યાં 'એઓ' 'થઈ શકે છે' ત્યાં 'કરી શકે છે'
- ૭૪ ૧-૨ 'અને જ્ઞાન્ય પ્રારંભ વખતે' ત્યાં 'તે પ્રારંભ વખતે જ્ઞાન્ય'
- ૭૪ ૪ 'કંઈક અધિક છે' ત્યાં 'સાગરોપમથી કંઈક અધિક છે'
- ૭૪ ૬ 'ચાડાચાર' તે 'સાડાચાર'
- ૭૪ ૧૨ 'વધારે વર્ષે' છે ત્યાં 'કંઈક વધારે વર્ષે'
- ૭૪ ૧૩ 'ચાર મુહૂર્તે' છે ત્યાં 'મુહૂર્ત પૃથક્ત્વે'
- ૭૪ ૧૪ 'ચાર દિવસે' છે ત્યાં 'દિવસપૃથક્ત્વે'
- ૭૫ ૭ 'એવા મિત્રોતુ' છે ત્યાં 'પૂર્વભવના મિત્રોતુ'
- ૭૮ ૬ 'કારણ કે' છે ત્યાં 'અને'
- ૭૮ ૧૦ 'દેવીઓ' છે ત્યાં 'ખીજ દેવીઓ'
- ૮૦ ૭ 'જેટલા' છે તે ન જોઈએ.
- ૮૦ ૭ 'તથુતથુતો' છે ત્યાં 'તથુ'
- ૮૦ ૨ 'અસુર' છે ત્યાં 'અસુરકુમાર'
- ૮૦ ૬ 'દેવી' છે ત્યાં 'વૈરવડે કૂર'
- ૮૧ ૫-૬ 'છેલ્લી બે લેસ્યા નથી કેમકે સંસારનો એવો સ્વભાવ છે' તેને બદલે 'છેલ્લી બે લેસ્યા ભવસ્વભાવજ તેમને નથી.'
- ૮૩ ૧ 'પહેલી નરક પૃથ્વીથી' ને બદલે 'પહેલી નરક પૃથ્વીના ૧૮૦૦૦૦ યોજન પિંડમાંથી'
- ૮૩ ૨ 'નરકાવાસના (તેર) રસ્તા છે.' ત્યાં 'નરકાવાસની શ્રેણીઓવાળા ૧૩ અસ્તરો (પ્રતરો) છે.'
- ૮૩ ૩ 'એઓ સમશ્રેણિમાં રહેલા હોવાથી એકેકે રસ્તો એ એકેકે અસ્તર થયો' છે, તેને બદલે 'સમશ્રેણિમાં રહેલા તે નરકાવાસો વડે એકેકે અસ્તર (પ્રતર) થાય છે'
- ૮૩ ૬-૧૦ માં ૧૧૫૮૩૬ યોજનનું જે પ્રતર પ્રતરનું આંતર કહ્યું છે તે ૧૭૮૦૦૦ યોજનમાંથી ૧૩ પ્રતરના ૩૬૦૦૦ યોજન બાદ કરતાં બાકી રહેલા ૧૩૮૦૦૦ યોજનને બાર વડે ભાગતાં આવે છે. આંતર ૧૨ છે.
- ૮૬ ૬-૭ મૂળ શ્લોક ૪૨ માનો અર્થ—'બંધન એટલે નારકોનો પ્રત્યેક સમયે યતો આહાર પુદ્ગલો સાથેનો સંબંધ એ જાણે જાન્યત્વ અગ્નિ હોયની એવો ભયંકર છે.' આ પ્રમાણે જોઈએ.
- ૮૬ ૧૦-૧૧-૧૨ શ્લોક ૪૪ માનો અર્થ—'એઓતુ' સંસ્થાન અત્યંત કનિષ્ઠ એવું કહ્યું છે. પાંખો કાપી નાખી હોય એવા પક્ષીના જેવું વિરૂપ છે. વળા ભાંતિ વિગેરેમાંથી જે પુદ્ગલો છૂટા થઈને પડે છે તે તથુ એઓને રાજના પ્રહાર જેવા અત્યંત દુઃખદાયક થઈ પડે છે.' આમ જોઈએ.
- ૮૬ ૧૪ 'ગાઢ અન્ધકારમય હોય છે' તેને બદલે 'ગાઢ અન્ધકારમય સ્થાનમાં રહેલા હોય છે.'
- ૮૬ ૩ 'દશ પ્રકારની પરિણતિ' છે ત્યાં 'દશ પ્રકારના પુદ્ગલ પરિણામ'
- ૧૦૨ ૬ 'અનન્તગણો' છે ત્યાં 'મનુષ્ય કરતાં અનન્તગણો છે.'
- ૧૦૨ ૧-૧ 'અગ્નિ ઉપચરિત' લખેલ છે એટલે બાદ અગ્નિ અગ્નિદીપની બહાર ન હોવાથી અગ્નિ જેવા વિષ્ણુ પુદ્ગલરૂપ કૃત્રિમ જાણ્યો.

- ૧૦૪ ૧૪ 'સેવાય' પછી 'તેથી વિપરીત સર્વત્ર અસંગી જાણવા.' એટલો અર્થ રહી ગયેલ છે.
- ૧૦૭ ૧૦ 'ધાણીમાં' ત્યાં 'વજની ઘંટીમાં'
- ૧૦૭ ૧૧ 'કદર્થના' ત્યાં 'પીલાવાની કદર્થના'
- ૧૧૦ ૧૩-૧૪ શ્લોક ૧૦૯ માનો અર્થ- 'એ પરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે બીજે પ્રતરે ૯૦ દળર વર્ષથી સમયાદિ અધિક અને દશ લાખ વર્ષથી ન્યૂન સ્થિતિ કાષ્ઠપણુ નારકીની હોયજ નહીં.' આ પ્રમાણે જોઇએ.
- ૧૧૪ ૩ 'પ્રત્યેક પ્રતરે આઠ આઠ નરકાવાસ નીકળેલી છે.' તેને બદલે 'પ્રત્યેક પ્રતરે આઠ આઠ નરકાવાસાની શ્રેણિઓ નીકળેલી છે.'
- ૧૨૦ ૫ 'ઉઠામાં' છે ત્યાં 'જઠામાં'
- ૧૩૫ ૧ 'ઘોડાની જેમ ચઢી ચઢીને ખાતા ખાતા' ને બદલે 'ઘોડાની જેમ એક બીજાની ઉપર આરોહણ કરતા આરોહણ કરતા'
- ૧૩૫ ૩ 'એક બીજાનો ઘોડો કરીને' આને બદલે 'ઘોડાની જેમ એક બીજાની ઉપર આરોહણ કરતા.'
- ૧૩૯ ૧ 'ગર્ભજ સર્પો' છે ત્યાં 'ગર્ભજ બુજપરીસર્પો.'
- ૧૩૯ ૧૦-૧૧ પંક્તિમાં જે લખેલ છે તેને બદલે 'આ કહી તે એ નરકમા જવાના હોય એવા જીવોની ઉત્કૃષ્ટી ગતિ છે અને પહેલી નરકના પહેલા પ્રસ્તરમા ઉપજવું તે નરકે જનારા સર્વ જીવોની જઘન્યગતિ છે.' આ પ્રમાણે જોઇએ.
- ૧૪૦ ૧ 'જે ચક્રવર્તીઓ થાય છે તે પહેલી નરકમાંથીજ ઉદરાષ્ટ્ર ને થાય છે.' તેને બદલે 'પહેલી નરકમાંથી ઉદરેલ જીવ ચક્રવર્તી થઇ શકે છે' એમ જોઇએ.
- ૧૪૦ ૨-૩ જે જાણેલ છે તેને બદલે-જળદેવ કે વાસુદેવ પહેલી જો નરકમાંથી ઉદરીને થઇ શકે છે અને પહેલી ત્રણ નરકમાંથી ઉદરીને તીર્થંકર થઇ શકે છે.' એમ જોઇએ.
- ૧૪૧ ૭ નિષ્પાપી ને બદલે અપ્પાપી-અહીં અનધ શબ્દ અપ્પવાચ્ય છે.
- ૧૪૧ ૭ 'એઓના કર્મો જો લઘુ હોય છે તો' એને બદલે 'એઓના કર્મો લઘુ હોવાથી-અર્થાત્ તેઓ હજીકર્મી હોવાથી' એમ જોઇએ.
- ૧૪૧ ૧૧ 'પરિગ્રહમા રક્ત હોઇ રૂધાઇ ગયેલો પ્રાણી' તેને બદલે 'પરિગ્રહમાં રક્ત અને રૌદ્રધ્યાની' એમ જોઇએ.
- ૧૪૩ ૨ 'અધ્યવસાય' અગાઉ 'શુભ' વિશેષણની જરૂર છે.
- ,, ૨ 'જન્માદિ સમયે' પછી '(પાત્ર કલ્યાણકે)' ની જરૂર છે.
- ,, ૨ 'શાતાકર્મના ઉદયથી' ત્યાં 'શાતાવેદની કર્મના ઉદયથી'
- ,, ૫ 'ઉપાજન કરે છે' તેને બદલે 'ઉપાજન કરેલ હોવાથી'
- ૧૪૫ ૧૧ 'અરુણાવભાસક' છે ત્યાં 'અરુણવરાવભાસક'.
- ,, ૧૧ 'કુંડલાવભાસક' છે ત્યાં 'કુંડલવરાવભાસક'
- ૧૪૬ ૧ 'શંખાવભાસક' છે ત્યાં 'શંખવરાવભાસક'
- ,, ૧ 'રચકાવભાસક' છે ત્યાં 'રચકવરાવભાસક'
- ,, ૧ 'ભુજગાવભાસક' છે ત્યાં 'ભુજગવરાવભાસક'
- ૧૪૬ ૧૦ પ્રારભમા 'ઉપર પ્રમાણે' એટલું વધારવું.
- ૧૪૮ ૬ ત્રણ લાખ સોળ દળર પછી ૨૨૭ યોજન જોઇએ.
- ૧૫૦ ૭ 'પૃથ્વી જળજીવ' છે ત્યાં 'પૃથ્વી અને જળના જીવ'
- ,, ૭-૮ 'પૃથ્વી જળજીવ' છે ત્યાં 'પૃથ્વી અને જળના જીવ'
- ૧૫૬ ૩ 'એક ગવાક્ષ' છે ત્યાં 'એક ગવાક્ષનો વલય'

- ૧૫૬ ૩ 'એ ગવાક્ષ' છે ત્યાં 'એમાંના સર્વ ગવાક્ષો'
- " ૫ 'આનંદ આપે છે' ની પછી 'અને દેવોને રમવા લાયક છે.'
- " ૬ 'ગવાક્ષ' છે ત્યાં 'ગવાક્ષવલય'
- " ૮ 'ગવાક્ષ' છે ત્યાં 'ગવાક્ષકટક'
- ૧૫૭ ૩ 'ગવાક્ષ' છે ત્યાં 'ગવાક્ષકટક'
- " ૫ 'આ પ્રમાણેનો જગતિનો કાટ હોય છે' તેને બદલે 'આ પ્રમાણે જગતિ એટલે કાટ હોય છે.'
- ૧૬૦ ૭ 'દરેકમાં' છે ત્યાં 'દરેક પીઠ ઉપર'
- ૧૬૬ ૩ 'ચાર દિશાઓમાં યધને' બદલે 'ચારે દિશાઓમાં ચાર ચાર હજાર હોવાથી'
- ૧૭૧ ૫-૯ 'ચોપાટની' છે ત્યાં 'અક્ષપાટની'
- ૧૭૬ ૫ 'એક વખત' ની પછી 'નવા ઉપજેશા'
- " ૫ 'વિમાનને માટે' છે ત્યાં 'અમુક વિમાન માટે'
- ૧૮૦ ૨ 'આ જ જંબૂદ્વીપમાં' છે તેને બદલે 'વિજયદેવનો રાજધાનીવાળા બીજા જંબૂદ્વીપમાં'
- " ૩ 'આ જ' છે ત્યાં 'આ બીજા'
- " ૭ 'જંબૂદ્વીપમાં જ' છે ત્યાં 'આ બીજા જંબૂદ્વીપમાં જ'
- " ૧૦ 'નામવાળા' છે ત્યાં 'નામવાળા અન્ય'
- ૧૮૩ ૬ 'આચારનિરૂપક ગ્રંથો' છે ત્યાં 'તેનો કલ્પ (આચાર) બતાવનાર ગ્રંથો'
- ૧૮૬ ૭ '૫૧૬ યોજન' છે ત્યાં '૫૨૬ યોજન'
- ૧૮૬ ૧૧ 'એક વતો' છે ત્યાં 'એક વતો મળીને'
- ૧૮૭ ૩ 'મહાવિદેહ આદિકની' છે ત્યાં 'મહાવિદેહની'
- ૧૮૭ ૧૧ 'લગભગ' છે ત્યાં 'કાંઈક ઊંચી'
- ૧૮૮ ૮ 'પાંચ ખંડ છે' ત્યાં 'પાંચ ખંડ અનાય છે.'
- ૧૮૨ ૬ 'મૂંઝીને' છે ત્યાર પછી 'ઉપર જઈએ ત્યારે' એટલું જોઈએ.
- " ૬ 'મેખળા છે' ત્યાં 'મેખળા દસ દસ યોજનની છે.'
- ૧૮૪ ૧ 'પીરતાલીશ' પછી 'યોજન'
- " ૧૦ 'એકસઠ' પછી 'યોજન'
- " ૧૧ 'સાત' પછી 'યોજન'
- ૧૮૫ ૧ 'ઓગણત્રીસ' પછી 'યોજન'
- " ૬ 'સિદ્ધાપતન છે' ત્યાં 'સિદ્ધાપતન કુદ છે.'
- " ૧૨ 'વીસ યોજન' છે ત્યાં 'કાંઈક હિન વીસ યોજન'
- " ૧૩ 'કંઈક ન્યૂન' છે ત્યાં 'કંઈક વિશેષ'
- ૧૮૬ ૧૨ 'ચારસો ચાલીશ' છે ત્યાં 'ચોદસો ચાલીશ.'
- ૧૮૭ ૯ 'ઝગલ વિગેરે નામ છે' ત્યાં 'ઝગલનાન વિગેરે ચાર નામ છે.'
- " ૧૪ 'સુવર્ણની બનાવેલી છે' ત્યાં 'ત્યાં સુવર્ણની છે'
- ૧૮૮ ૧૨ 'અને પડખે' છે ત્યાં 'અને એ પડખે'
- ૧૮૯ ૧૩ 'રહેલી છે' ત્યાં 'પ્રતિમા રહેલી છે'
- ૨૦૦ ૨ 'સુપ્રતિષ્ઠ (સુપટ્ટી ?)' છે ત્યાં 'સુપ્રતિષ્ઠ (ડાળવો)'
- " ૭ 'વૃત્તમાળ' છે ત્યાં 'વૃત્તમાળ'
- " ૯ 'દેવે જ રજા એ' છે ત્યાં 'બાકી રહેલા છે'

- ૨૦૧ ૩ 'આ અમારો અભિપ્રાય' છે ત્યાં 'આ અભિપ્રાય'
- " ૭ 'પચાસ' છે ત્યાં 'પાચસો' મૂળમાં પચુ પંચરાતા છે.
- " ૭ 'પચીસ' છે ત્યાં 'તેથી અર્ધ' એટલે અડીસો'
- ૨૦૨ ૧૩ 'ટોડસો' છે ત્યાં 'ટોડો' દારની પાછળ નીચે હોય છે. ટોડલો તો દાર ઉપર હોય છે.
- ૨૦૨-૧૨-૧૪ 'ટોડલા' ત્યાં 'ટોડા'
- ૨૦૩ ૧૫ 'મંડળ યાય' ત્યાં 'એમ કુલ ૪૯ મંડળ યાય'
- " ૧૫ 'અધુ' યાય' ત્યાં '૪૯ મંડળ યાય'
- ૨૦૮ ૧૩ 'આશરે બાર યોજન' છે ત્યાં 'બાર યોજન ઝાઝેરો'
- ૨૦૯ ૧૨ 'તેથી ત્યાં' છે ત્યાં 'એમ બે જગ્યાએ લખાણ' તેથી'
- " ૧૫ 'નિશ્ચય ન થયેલ હોય બેઉ મત સ્વીકાર્યો છે' તેને બદલે 'નિશ્ચય ન થવાથી બેઉ મત તુલ્યપણે સ્વીકાર્યો છે.'
- ૨૧૦ ૧૧ 'હાપન હજાર નદીઓ' છે ત્યાં '૨૮ હજાર ને બે નદીઓ'
- ૨૧૪ ૬ 'સિદ્ધમંદિર' છે ત્યાં 'મંદિર'
- ૨૨૦ ૨ 'કમોજો' છે ત્યાં 'કમજો'
- " ૭ 'પર્વતભણી' છે ત્યાં 'પર્વત ઉપર'
- " ૮ 'હોંકલ વળીને' છે ત્યાં 'બાણુમાં થઇને'
- " ૮ 'સન્મુખ થઇ પર્વત પર જાય છે-ચડે છે.' તેને બદલે 'સન્મુખ વળી પર્વત પર ચાલે છે.'
- ૨૨૨ ૫ 'પર્વત પાસે' છે ત્યાં 'પર્વત પાસે આવતા સુધીમાં'
- ૨૨૫ ૨ 'નીકળીને' છે તેની પછી '૫૦૦ યોજન' વધારવું.
- ૨૨૫ ૨-૩ 'ફટપરથી ઉતરી' ને બદલે 'ફટની બાણુથી દક્ષિણ તરફ વળી'
- " ૧૨ 'કલ્પાત સમયે' ની પછી 'પાચમા આરાને છેડે' જોઇએ
- ૨૨૬ ૮ 'ક્ષેત્રના વૈતાલથી' છે ત્યાં 'ક્ષેત્રની મધ્યના વૃત્તવૈતાલથી'
- " ૧૦ 'હેમવંત પર્વતના' છે ત્યાં 'હેમવંત ક્ષેત્રના'
- " ૧૦ 'અર્ધ ભાગને બેદો' છે તેની પછી 'તેના મધ્યમાં થઇને' જોઇએ
- ૨૩૭ ૨ 'એક યોજનની' છે ત્યાં 'એક ગાઉની'
- " ૧૨ 'ગંગાના' છે ત્યાં 'ગંગામિપાતકુંડના'
- ૨૩૦ ૪ 'પૂર્વ જોવા' છે ત્યાં 'પશ્ચાદ્ધિઆ'
- ૨૩૩ ૭ 'આઠ ધનુષ્ય' છે ત્યાં 'આઠસો ધનુષ્ય'
- " ૧૦ 'ઉપવાસ ઉપવાસને આતરે' છે ત્યાં 'એકેક દિવસને આતરે'
- ૨૩૭ ૮ 'એઓ વળી' છે ત્યાં 'એઓ પચુ યુગલિક હોવાથી'
- ૨૩૭ ૯ 'કરવો પડતો નથી' છે ત્યાં 'કરતા નથી'
- ૨૩૮ ૧ 'કેઇનામાં' પછી 'યુગલિકેને' જોઇએ.
- ૨૩૮ ૪ 'અપવાસ અપવાસને પારણે' છે ત્યાં 'એકેક દિવસને આતરે'
- " ૬ 'પૃથ્વીપરના' છે ત્યાં 'પૃથ્વી અને'
- ૨૪૫ ૧૦ વિચક્ષણ મનુષ્યો કહ્યા છે તે યુગલિકા સમજવા.
- ૨૪૬ ૩ 'છઠ્ઠુને પારણે' લખેલ છે તેની મતલબ 'બે બે દિવસને આતરે'
- ૨૪૮ ૯ 'મોદિશ' શબ્દ ન જોઇએ
- ૨૫૭ ૬ 'સપાટ જમિણી' છે તેની અગાઉ 'મેર પાસેની'
- ૨૫૭ ૧૭ 'હજાર હજાર' છે ત્યાં 'હજાર'

- ૨૫૮ ૪ 'ચિત્ર' પછી 'નામનો વક્ષરકાર'
- „ ૬ 'નામની નદી' છે ત્યાં 'નામની અંતર નદી' આ પ્રમાણે બધે પર્વત તે વક્ષરકાર ને નદી તે અંતરનદી સમજવી.
- ૨૬૦ ૩-૪ 'સૌમનસ પર્વત' તે 'સૌમનસ ગજદંતાકૃતિ પર્વત'
- „ ૪-૫ 'વિદ્યુતપ્રભ પર્વત' તે વિદ્યુતપ્રભ ગજદંત પર્વત'
- „ ૫ 'અંકાપાતી' તે 'વક્ષરકાર પર્વત'
- „ ૬ 'ક્ષીરિદા નામે નદી' તે 'અંતરનદી' સમજવી.
- ૨૬૫ ૧૦-૧૧ 'ભાગમાં' ને બદલે 'ભાગ તે' અને પંક્તિમાં.
- „ ૧૦-૧૧ 'દક્ષિણ કચ્છાર્ધ' શિખર ને ઉત્તર કચ્છાર્ધ' શિખર એમ આવે છે' તેને બદલે 'દક્ષિણ કચ્છાર્ધ' વિજય ને ઉત્તર કચ્છાર્ધ' વિજય બાણવો.'
- ૨૬૬ ૧ 'દરેક અરધીઆની' છે ત્યાં 'દરેક અરધી વિજયની'
- „ ૨-૩ જે હાપેલ છે તેને બદલે 'હવે નીલવાન' પર્વતની દક્ષિણે અને નિપથ પર્વતની ઉત્તરે દરેક વિજયમાં એકેક વૃષભકૃટ નામનો પર્વત છે.' એમ જોઈએ.
- ૨૬૭ ૧૧ 'પૂર્વોક્ત નદીઓ છે ત્યાં 'પૂર્વોક્ત ગંગા-સિંધુ નદીઓ.'
- ૨૭૧ ૨ 'આયુધ્ય એક સરપુ' કોડપૂર્વ' કુલકભવનું છે.' તેને બદલે 'આયુધ્ય ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વનું' ને જ્યન્ય કુલકભવનું છે.' એમ.
- ૨૭૧ ૩ 'વિવિધ છે' છે ત્યાં 'વિવિધ પ્રકારના હોય છે.'
- „ ૪ 'વિવિધ જન્મ' છે ત્યાં 'વિવિધ પ્રકારની ગતિમાં જન્મ'
- „ ૬-૧૦ 'જે અર્થ હાપેલ છે તેને બદલે 'શીતા શીતાદાના બેઉ તટપર આવેલા ચિત્ર વિગેરે ચાર ચાર દેવગિરિ-દેવશૈલને જ વક્ષરકાર પર્વતો બાણવા'
- ૨૭૫ ૬ 'બારે નદીઓને' છે ત્યાં 'બારે નદીઓને નીકળવાનો'
- ૨૭૬ ૧ 'વળા ફરી' ની પછી 'કળા કરવા માટે' એટલું વધારવું.
- „ ૨ 'ત્રણ ભાગ પંદર હજાર બસો પચાસ' પછી '(કે જે વનસુખની લંબાઈની કળા છે)' એટલું વધારવું.
- „ ૨ 'જે આવે તે' છે ત્યાં 'જે આવે તેટલી કળાની'
- „ ૫ 'કાઢવા માટે' છે ત્યાં 'કરવા માટે' -
- ૨૮૧ ૩ 'શેષ પાંચ શિખરો પર' છે ત્યાં 'શેષ સિદ્ધાચલન વિનાના ચાર શિખરોપર'
- ૨૮૫ ૨ 'છેક ટોચપર' છે ત્યાં 'છેક છેડે જતાં મેર પાસે'
- ૨૮૬ ૨ 'રહેલું છે' ને બદલે 'કેવળચાનીઓએ કહેલું છે'
- ૨૮૭ ૧ 'મેરપર્વત સહિત ભદ્રશાળ વનની લંબાઈને દ્વિગુણિત કરો' છે તેને બદલે 'ભદ્રશાળ વનની લંબાઈને દ્વિગુણિત કરીને મેરપર્વતના પ્રમાણુચુક્ત કરો'
- ૨૨૦૦૦x૨=૪૪૦૦૦+૧૦૦૦૦=૫૪૦૦૦.
- „ ૭ 'તે લેકાના' છે ત્યાં 'તે યુગલિકાના'
- „ ૯ 'મનુષ્યો છે' ત્યાં 'મનુષ્યો વસે છે.'
- ૨૮૮ ૩ 'અદ્ભુતને પારણે' છે ત્યાં 'ત્રણ દિવસને આંતરે'
- „ ૩ 'અને કદપરકાના' છે ત્યાં 'પૃથ્વી અને કદપરકાના'
- „ ૧૦ '૭૬ છદ્દને આંતરે' છે ત્યાં 'બે દિવસને આંતરે'
- ૨૯૦ ૧૦ 'અને એમના પહેલા બેઉ કુટો વચ્ચે છે' ત્યાં 'અને પહેલા ૬૬ વચ્ચે છે.'
- „ ૧૧ 'વળા એ બેઉ કુટોનું' છે ત્યાં 'વળા બીજા ચાર દ્રોણનું'

- ૨૯૦ ૧૩ 'યમક કુડોની' છે ત્યા 'યમકને પાચદ્રહોની'
- ૨૯૧ ૨ 'એના ડુંડો' છે ત્યા 'એના પેના દ્રહ'
- ૨૯૩ ૪ 'વર્ધર દ્રહો' છે ત્યા 'વર્ધર પર્વત ઉપરના દ્રહો'
- ૩૦૨ ૧૨ 'સાતહજાર' છે ત્યા 'સાત'
- ૩૦૫ ૫ 'બીજા વધયમા એટલે ઘેગવામા' છે ત્યા 'બીજા ચતુષ્કમા'
- ૩૧૪ ૧૧ 'પૂર્વે ઉત્તરકુરુના વક્ષરકારોમા, સિદ્ધહગ્નિસદકૂટ વરણને' છે ત્યા 'પૂર્વે ઉત્તરકુરુની અને વક્ષરકારોની તથા સિદ્ધાપતનકૂટ અને હરિસહકૂટ વરણને' નોંધએ
- „ ૧૩ 'વક્ષરકારોમા સિદ્ધહગ્નિસદ સિવાયના' છે તેને બદલે 'વક્ષરકારોની તથા સિદ્ધાપતનકૂટ અને હરિકૂટ સિવાયના'
- ૩૧૭ ૪ 'સર્વસ્વ' છે ત્યા 'સર્વ'
- „ ૫ 'એએ' છે ત્યા 'એ પાચ દ્રહો'
- „ ૬ 'સુવર્ણ પર્વતો' છે ત્યા 'કંચનગિરિ' (વિશેષ નામ છે માટે)
- „ ૭ 'સુવર્ણગિરિના દ્રહોના' છે ત્યા 'કંચનગિરિ તથા દ્રહોના'
- „ ૮ 'નિપધ પર્વતથી' છે ત્યા 'નિપધ પર્વતથી દૂર'
- ૩૧૮ ૭ 'સુવર્ણગતીય' છે ત્યા 'સુવર્ણકુમાર ગતિનો'
- ૩૨૮ ૫ 'નવ હજાર નવસો નવાણુ' છે ત્યા 'નવ હજાર નેણુ'
- ૩૩૧ ૧૨ 'એક બાણુની' છે ત્યા 'એક બાણુની એટલે દક્ષિણ કે ઉત્તર તરફ'
- „ ૧૩ 'એની' છે ત્યા 'એની પૂર્વ કે પશ્ચિમ તરફ'
- ૩૩૩ ૫ 'જખૂતી છે' ત્યા 'જખૂદક્ષ સખધી'
- „ ૧૦ 'ગજકૂટ' છે ત્યા 'દિગજકૂટ'
- ૩૪૫ ૬ 'કષ્ટક ભાગ' છે ત્યા 'કષ્ટક ભાગ એટલે ૫૦ યોજન'
- ૩૪૭ ૧૧ 'યોજનને અતરે' છે ત્યા 'યોજન ઉપર જમએ ત્યારે'
- ૩૫૩ ૩ 'વળી' ની અગાઉ 'બને છેડે અગુનનો અસખ્યાતમો ભાગ છે' એટલું સ્પષ્ટતા માટે લખવાની જરૂર છે
- ૩૫૬ ૫ 'એ બેઉનો પરિવાર' છે ત્યા 'એ બેઉનું વર્ણન'
- ૩૫૫ ૬ 'પશ્ચિમ તરફ' છે ત્યા 'પશ્ચિમ તરફની શિવા ઉપર'
- ૩૬૨ 'શ્લોક ૨૭૭ ની વિશેષ સ્પષ્ટતા—' એટલે ન્યારે ૨૮ વિજયમા ૨૮ ચક્રવર્તી હોય ત્યારે બાકીની ૪ વિજયમા વાસુદેવ, બળદેવ હોય ને ન્યારે ૨૮ વિજયમા વાસુદેવ બળદેવ હોય ત્યારે બાકીની ૪ વિજયમા ચક્રવર્તી હોય'
- ૩૬૯ ૯-૧૦ ૧૧-૧૨ છ જગ્યાએ રૂઢિ' શુદ્ધ શબ્દ નોંધએ ને ૫ મી ૯ મી તથા પકિતમા 'રૂપી' નોંધએ
- ૩૭૧ ૧ 'એ પર્વતનો' છે ત્યા 'એ પર્વત ઉપર'
- ૩૭૩ ૧૩ 'અને એના' છે ત્યા 'અને એ ક્ષેત્રના'
- ૩૭૭ ૬ 'નીચે ચઢને' છે ત્યા 'બાણુમા ચઢને'
- ૩૭૮ ૨ 'જગતીના કોટને' છે ત્યા 'જગતી એટલે કોટને'
- ૩૭૮ ૧૫ 'લા જવા' છે ત્યા 'લા ન્યારે'
- ૩૮૦ ૧ 'તેવા' છે ત્યા 'ત્યારે'
- ૩૮૧ ૬ 'વચ્ચે ઉભેલા' છે ત્યા 'વચ્ચે રહેલા'
- ૩૮૩ ૧૦ 'ઉત્તરદેવકુરુના' છે ત્યા 'ઉત્તરકુરુ ને દેવકુરુના'
- „ ૧૦ 'દ્રહોમા' છે ત્યા 'દ્રહોની બે બાણુમા'
- ૩૮૮ ૨ 'હરિ' છે ત્યા 'હરિસહીલા'

- ૩૮૯ ૧૦ 'ચોસઠ વિજયોમાં' છે ત્યાં '૩૨ વિજયોમાં'
- ૩૯૪ ૨ 'અંતરનદીઓમાં' છે-ત્યાં 'અંતરનદીઓના'
- ૪૦૦ ૫ 'બાલ તેમજ અભ્યંતર આદિક' છે ત્યાં 'અભ્યંતરથી માંડીને બાલ-છેલ્લા મંડળ સુધીના સર્વ'
- ૪૦૭ ૫ 'બે યોજન' છે ત્યાં 'બે યોજનને'
- ૪૧૧ ૭ 'બે વાર' છે ત્યાં 'બે બે વાર'
- ૪૨૧ ૧૨ 'હજાર ને' છે ત્યાં 'હજાર બશે ને'
- ૪૨૧ ની છેલ્લી ને ૪૨૨ ની પેલી પંક્તિમાં 'પુષ્કરાર્ધની પરિધ ૧૪૨૩૪૨૪૯ ના દર્શાવેલ ત્રણ ગણા કરતાં ૪૨૩૪૦૩૭ આવ્યાનું' લખે છે, પણ ૪૨૭૦૨૭૫ આવે છે. અન્યત્ર પરિધ ૧૪૨૩૦૨૪૯ યોજનની કહી છે.
- ૪૪૬ ૧૧ 'પરસ્પર વ્યવહાર' છે ત્યાં 'પરસ્પર મંડળના ફેરફાર'
- ૪૭૭ ૧૧ 'અર્ધચંદ્રમાસ' છે ત્યાં 'અર્ધ નક્ષત્ર માસ'
- ૪૮૩ ૩ 'મુ. ૨૯ ના પદ' શ્લોકાંક '૫૪૨ ના પદ'

૧૨ મો ને ૨૦ મો સર્ગ છપાયા અગાઉ મારા વાંચવામાં આવેલ હોવાથી તે સર્ગની જૂલો ઓછી નજરે પડી છે.

કુંવરજી આણંદજી.

આ શુદ્ધિપત્ર પ્રમાણે પોતાને મળેલી છુકમાં સુધારીને પછીજ છુક વાંચવી કે જેથી વાસ્તવિક અર્થ સમજી શકાય.

મૂળનું એકાએક જાણાયેલ શુદ્ધિપત્ર.

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૫	૮	કલ્પેન	કલ્પેન
"	૧	કલ્પોજ	કલ્પોજ
"	૧૨-૧૩	કલ્પોજઃ	કલ્પોજઃ
૧૧	૫	કિષ્કરઃ	કિષ્કરઃ
૧૧૮	૧૩	અત્યેગદ્યા	અત્યેગદ્યા (બે વાર)
૧૪૮	૩૪ માં	શ્લોકના અર્થમાં ૨૨૭ યોજનવાચક શબ્દો નોંધ્યો.	
૨૦૭	૭	પંચરાતા	પંચરાતા
૪૦૦	૬	અષ્ટ	અષ્ટ
૪૩૧	૧૨	દિરાત્યે	દિરાત્યે
૪૪૬	૧૬	વ્યવહારતઃ	વ્યવહારતઃ
૬૨૧	૧	પદ્યેય	પદ્યેય

આ સેત્રલોક પ્રકાશ સર્ગ ૧૨ થી ૨૭ સુધી ૧૬ સર્ગમાં આવેલો છે, તેમાંથી આ વિભાગમાં સર્ગ ૧૨ થી ૨૦ સુધીના ૯ સર્ગ આવેલા છે, બાકીના ૭ સર્ગ આના બીજા વિભાગમાં આવશે.

શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભા ભાવનગર તરફથી મળેલી

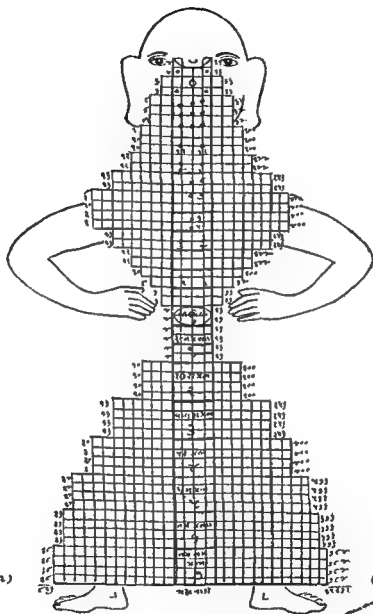
લોકનાળિકા.

ઉચ્ચલોકના

વર્ગીત

ખંડુઓ.

૧૬
૧૬
૩૬
૩૬
૬૪
૬૪
૬૪
૧૦૦
૧૦૦
૧૦૦
૧૪૪
૧૪૪
૨૫૬
૨૫૬
૪૦૦
૪૦૦
૪૦૦
૪૦૦
૨૫૬
૨૫૬
૧૪૪
૧૪૪
૧૦૦
૬૪
૩૬
૩૬
૧૬
૧૬

અધોલોકના

વર્ગીત

ખંડુઓ.

૧૬
૧૬
૧૬
૧૬
૧૦૦
૧૦૦
૧૦૦
૧૦૦
૨૫૬
૨૫૬
૨૫૬
૪૦૦
૪૦૦
૪૦૦
૪૦૦
૫૭૬
૫૭૬
૫૭૬
૫૭૬
૬૭૬
૬૭૬
૬૭૬
૭૮૪
૭૮૪
૭૮૪
૭૮૪

૪૦૬૪ ખંડુ

લુઓ પૃષ્ઠ ૧ થી ૨૮

ખંડુ ૧૧૨૩૨

૧૦૧૬ શુચિરનજી

અને મળીને કુલ ધનરનજી ૨૩૯

શુચિરનજી ૨૮૦૮

૨૫૪ પ્રતર રનજી

આની પછી ધનીકૃત લોક કરવાનો ઉલ્લેખ કરવો.

પ્રતર રનજી ૭૦૨

૬૩૧ ધનરનજી

લુઓ પૃષ્ઠ ૨૨-૨૩-૨૪-૨૫

ધનરનજી ૧૭૫૧૧

દૃષ્ટ્યોક્તિના ખંડુ વિગેરે ઉપયોગી ન હોવાથી તે આપેલ નથી.

श्रीमद्भिनवविजयोपाध्यायविरचितः

श्रीलोकप्रकाशः

गूर्जरभाषानुवादसमेतः ।

द्रव्यक्षेत्रकालभावलोकचतुष्टयस्यायं द्वितीयः

क्षेत्रलोकः ।

अथ द्वादशः सर्गः ।

जयत्यभिनवः कोऽपि शंखेश्वरदिनेश्वरः ।

त्रिविष्टपोद्योतहेतुर्नरक्षेत्रस्थितोऽपि यः ॥ १ ॥

द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव—येभ्यः चार 'लोक' भांनो भान्ते

क्षेत्रलोकः.

सर्ग आरम्भो.

भनुष्यक्षेत्रनेविष्ये रडेतां छतां पणु त्रल्ले जगतभां उद्योत उद्योत करी भूकृता डोवाथी
नल्ले डोड अपूर्व सूर्य डोयनी जेवा जल्लाता श्री शंखेश्वरपार्श्वनाथ सर्वत्र विजयशाजी
वर्ते छ. १.

સ્વરૂપં દ્વૈતલોકસ્ય યથાશ્રુતમયોચ્યતે ।

ગુરુશ્રીકીર્તિવિજયપ્રસાદાસધિયા મયા ॥ ૨ ॥

નરં વૈશાખસંસ્થાનસ્થિતપાદં કટીતટે ।

ન્યસ્તહસ્તદ્વયં સર્વદિષ્ણુ લોકોઽનુગચ્છતિ ॥ ૩ ॥

ચિરમૂર્ધ્વદમતયા ચિરન્તનતયાપિ ચ ।

અસૌ લોકનરઃ શ્રાન્ત ઇવ કટ્યાં ન્યધાત્ કરૌ ॥ ૪ ॥

અથવાધોમુલસ્થાયિમહાશરાવપૃષ્ઠગમ્ ।

एष लोकोऽनुकुरुते शरावसंपुटं लघु ॥ ५ ॥

ધૃતઃ કૃતો ન કેનાપિ સ્વયંસિદ્ધો નિરાશ્રયઃ ।

નિરાલમ્બઃ શાશ્વતશ્ચ વિહાયસિ પરં સ્થિતઃ ॥ ૬ ॥

उत्पत्तिविलयध्रौर्व्यगुणषड्द्रव्यपूरितः ।

मौलिस्थसिद्धमुदितो नृत्यायेवाततक्रमः ॥ ७ ॥

અસ્ય સર્વસ્ય લોકસ્ય કલ્પ્યા ભાગાશ્ચતુર્દશ ।

एकैकश्च विभागोऽयमेकैकरज्जुसम्मितः ॥ ८ ॥

શ્રીમાન્ કીર્તિવિજયઉપાધ્યાયની કૃપાને લીધે એનામાં શુદ્ધિ આવી છે એવો હું હવે સ્ત્રેતલોકનું શાસ્ત્રોક્ત સ્વરૂપ કહું છું. ૨.

ખેડ હાથ કટિતટપર રાખીને કોઈ પુરૂષ વૈશાખસંસ્થાનની જેમ (પગ પહોળા કરીને) ઉભો રહ્યો હોય એના જેવો, સર્વથા, આ લોક છે. ૩.

ચિરકાળ ઊર્ધ્વ કમ લેવાને લીધે તથા વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે બહુ યાકી ગયેલો કોઈ પુરૂષ કેડપર બે હાથ મુકીને ઉભો હોય-એના જેવો આ લોક છે. ૪.

અથવા અધોમુખે રહેલા એક મોટા શરાવના પૃષ્ઠ ભાગપર એક ન્હાતું શરાવસંપૂર્ણ મૂક્યું હોય-એ આકારે આ લોક રહેલ છે. ૫.

આ લોક શાશ્વત છે. નથી એને કોઈએ ધરી રાખ્યો કે નથી એને કોઈએ બનાવ્યો. એ સ્વયંસિદ્ધ છે અને વગર આશ્રયે અને વગર આધારે આકાશમાં (અદ્વર) રહેલ છે. ૬.

આ લોક ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય-એ રૂપ, અર્થાત ત્રિગુણાત્મક, એવા જે છ દ્રવ્યો કહ્યા છે એનાથી સંપૂર્ણ ભરેલો છે. વળી એ, પોતાને માથે સિદ્ધપુરૂષે રહેલા હોવાથી હર્ષમાં આવી જઈ બહુ નૃત્ય કરવા માટે ચરણ પ્રસારીને ઉભો હોયની એવો (લાગે) છે. ૭.

એવા સ્વરૂપવાળા આ અખિલ લોકના ચૌદ વિભાગ (ઉપાધના) કહેવા છે; અને એવો પ્રત્યેક વિભાગ એક ' રજ્જુ ' પ્રમાણ છે. ૮.

સર્વાધસ્તનલોકાન્તાદારમ્બોપરિગં તલમ્ ।

યાવત્ સસમમેદિન્યા એકા રજ્જુરિયં ભવેત્ ॥ ૯ ॥

પ્રત્યેકમેવં સત્તાનાં ભુવામુપરિવર્તિષુ ।

તલેષુ રજ્જુરેકૈકા સ્યુરેવં સસ રજ્જવઃ ॥ ૧૦ ॥

રત્નપ્રભોપરિતલાદારમ્બ્યાદિમતાવિપે ।

પર્યાતિષુ વિમાનેષુ સ્યાદેવા રજ્જુરષ્ટમી ॥ ૧૧ ॥

તત આરમ્બ્ય નવમી મહેન્દ્રાન્તે પ્રકીર્તિતા ।

અતઃ પરં તુ દશમી લાન્તકાન્તે સમાપ્યતે ॥ ૧૨ ॥

ભવેદેકાદશી પૂર્ણા સહસ્રારાન્તસીમનિ ।

સ્યાત્ દ્વાદશ્યચ્યુતસ્યાન્તે ક્રમાદેવં ત્રયોદશી ॥ ૧૩ ॥

ભવેત્ ત્રૈવેયકસ્યાન્તે લોકાન્તે ચ ચતુર્દશી ।

ઘર્મોઘર્વભાગાદૂર્ઘર્વાધઃ સસ સસેતિ રજ્જવઃ ॥ ૧૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

એકદમ નીચેના લોકાંતથી તે સાતમી નારકીના ઉપરના તળપર્યન્ત એક ' રજ્જુ ' થાય છે. ૯.

એવી રીતે સાતે નારકીના ઉપર ઉપરના દરેક તળસુધી ગણુતાં સર્વ મળીને સાત ' રજ્જુ ' થાય છે. ૧૦.

રત્નપ્રભા નારકીના ઉપરનાં તળથી તે પહેલાં બે દેવલોકના વિમાને આવી રહે ત્યાં સુધીમાં આઠમી ' રજ્જુ ' થાય. ૧૧.

ત્યાંથી વળી (ચોથા) માહેન્દ્ર દેવલોકનો અન્ત આવે ત્યાં સુધી નવમી ' રજ્જુ ' , અને ત્યાંથી વળી (છઠ્ઠા) લાન્તક દેવલોકના અન્તસુધીમાં દશમી રજ્જુ પૂરી થાય છે. ૧૨.

ત્યાંથી આરંભીને તે (આઠમા) સહસ્રાર દેવલોકની સીમા પૂરી થાય ત્યાં અગ્યારમી રજ્જુ, અને ત્યાંથી વળી (બારમા) અચ્યુત દેવલોકની સીમા પૂરી થાય ત્યાં બારમી રજ્જુ સંપૂર્ણ થાય છે. ૧૩.

એવી રીતે અનુક્રમે ત્રૈવેયકને છેડે તેરમી અને લોકને અન્તે ચૌદમી રજ્જુ પૂર્ણ થાય છે.

આ પ્રમાણે ઘર્માનારકીના ઉપરના ભાગ પર સાત અને હેઠળના ભાગે સાત-એમ સમગ્ર ચૌદ રજ્જુ થાય છે. ૧૪.

અયં ચ આવશ્યકનિર્યુક્તિર્ચૂણંસપ્રહણયાચભિપ્રાયઃ ॥ ભગવત્યાદૌ
 ચ ધર્માયા અધોઽસંલ્યયોજનૈઃ લોકમધ્યમુક્તમ્ । તદનુસારેણ
 તત્ર સપ્ત રજ્જવઃ સમાપ્યન્તે । પરં તદિહ સ્વલ્પત્વાન્ન વિવક્ષિતમિતિ
 સંભાવ્યતે ॥ યોગશાસ્ત્રવૃત્તૌ તુ તત્ર ધરણીતલાત્ સમભાગાત્ સૌધર્મે-
 શાનૌ યાવત્ સાર્ધરજ્જુઃ સનત્કુમારમાહેન્દ્રૌ યાવત્ સાર્ધરજ્જુદ્વયં વહ્ન-
 લોકે અર્ધચતુર્થરજ્જવઃ અવ્યુતં યાવત્ પંચ રજ્જવઃ ઐવેયકં યાવત્ ષડ્
 રજ્જવઃ લોકાન્તં યાવત્ સપ્ત રજ્જવઃ ઇતિ ઉક્તમ્ ॥ જીવાભિગમવૃત્તૌ અપિ
 વહુસમરમણિજ્જઓ ભૂમિભાગાઓ ઉઠ્ઠં ચંદિમસૂરિયગહગણણલ્લત્તતારા-
 રૂવાણં વહુરઓ જોયણકોઢિઓ યાવત્ દૂરં ઉઠ્ઠં ઉપ્પદ્વિત્તાણ્ણં સોહ-
 મ્મીસાણેત્યાદિસૂત્રવ્યાખ્યાને । અત્ર વહ્નીઃ યોજનકોટીઃ ઊર્ધ્વં દૂરં
 ઉત્પ્લુત્ય ગત્વા । ઇતચ્ચ સાર્ધરજ્જૂપલક્ષણમ્ ઇતિ ઉક્તમ્ ॥

લોકનાલિસ્તવેડપિ

સોહમ્મંમિ દિવદ્વા અદ્વાદ્વજ્ઞાયરજ્જુ માર્હિવે ।

ચત્તારિ સહસ્સારે પણ્ણચ્ચુણ્ણ સત્તં લોગન્તે ॥ ૧ ॥ ઇત્યુક્તમ્ ॥

રજ્જવાશ્ચતુર્થો ભાગો યસ્તત્ સ્વંદુકમિતિ સ્મૃતમ્ ।

વિષ્કમ્ભાયામપિંડૈસ્તત્ સમાનં ઘનહસ્તવત્ ॥ ૧૫ ॥

આ અભિપ્રાય આવશ્યકસૂત્રની નિર્યુક્તિ અને ચૂલ્હિં તથા સંઘડહી વગેરે અર્થોનો છે. ભગવતીસૂત્ર વગેરેને અભિપ્રાયે તો ધર્માનારકીની નીચે અસંખ્ય યોજન મૂક્યા પછી ‘લોક’નો મધ્યભાગ આવે છે તેથી તે જગ્યાએ સાત રજ્જુ પૂર્ણ થાય છે. પરંતુ એ ણહુ વિશેષ નહિં હોવાથી અહિં નહિં કહ્યું હોય. વળી યોગશાસ્ત્રની ‘વૃત્તિને અભિપ્રાયે તો સમભાગ પૃથ્વી-તળથી તે સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોક સુધીમાં દોઢ રજ્જુ, સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોક સુધીમાં અઢી રજ્જુ, બ્રહ્મા દેવલોક સુધીમાં સાડાત્રણ રજ્જુ, અવ્યુત દેવલોક સુધીમાં પાંચ રજ્જુ, ઐવેયક સુધીમાં છ રજ્જુ અને લોકાન્ત સુધીમાં સાત રજ્જુ થાય છે. જીવાભિગમસૂત્રને વિષે પણ ‘સૌધર્મ-ઇશાન આદિ સૂત્રવ્યાખ્યાના’માં ણહુસમભૂલાગથી ઉપર ચંદ્ર સૂર્ય અહ નક્ષત્ર અને તારાઓ મૂકીને ઘણા કોડ (અસંખ્યાત) યોજન જઈએ ત્યારે દોઢ રજ્જુ થાય છે એમ કહ્યું છે.

‘લોકનાલિ સ્તવ’ માં પણ સૌધર્મદેવલોકસુધીમાં દોઢ, માહેન્દ્રસુધીમાં અઢી, સહસાર સુધીમાં ચાર, અવ્યુત સુધીમાં પાંચ અને લોકાન્તે સાત રજ્જુ થાય છે એમ કહ્યું છે.

હવે ‘રજ્જુ’ નો અર્થ અંશ તે એક ‘અંદુક’ કહેવાય છે. અને એ સમચોરસ હાથની પેઠે લંબાઈ, પહોળાઈ અને બાડાઈમાં એકસરખું છે. ૧૫.

પદ્મપંચાશત્વંદુકોચ્ચા સા ચતુઃસ્વંદુકાયતા ।

ત્રસનાડી ભવેદત્ર ત્રસજીવાશ્રયાવધિઃ ॥ ૧૬ ॥

રેખાઃ પંચોર્ધ્વગાઃ સસપંચાશત્તિર્યગાયતાઃ ।

ગ્રાલિચ્ચ ક્વાપિ પટ્ટાદૌ ભાવનીયા તદાકૃતિઃ ॥ ૧૭ ॥

સા ચતુર્દશરજ્જૂચ્ચા તથૈકરજ્જુવિસ્તૃતા ।

સર્વલોકસ્યાથ માનં વચ્ચે સ્વંદુકસંખ્યયા ॥ ૧૮ ॥

રજ્જ્વાઃ સર્વાધઃસ્થિતાયાઃ સ્વંદુકેષુ ચતુર્ણપિ ।

સ્યુરષ્ટાવિંશતિસ્તિર્યક્સ્વંદુકાનીતિ તદ્વિદઃ ॥ ૧૯ ॥

તત્રોદ્ધં ત્રસનાડીસ્થં સ્વંદુકાનાં ચતુષ્ટયમ્ ।

દ્વાદશ દ્વાદશ તતઃ પરિતઃ પાર્શ્વયોર્દ્વયોઃ ॥ ૨૦ ॥

एवं सर्वत्रापि ॥

षड्विंशतिर्द्वितीयस्या રજ્જ્વાઃ સ્વંદુકચતુષ્ટયે ।

તૃતીયસ્યાઃ સ્વંદુકેષુ ચતુર્ણુ જિનસંખ્યયા ॥ ૨૧ ॥

અહિં છપ્પન ખંડુક ઉંચી અને ચાર ખંડુક પહોળી ત્રસજીવોના આશ્રયવાળી ‘ત્રસનાડી’ હોય છે. ૧૬.

પાંચ ઉભી અને સત્તાવન આડી (પહોળી) લીટીઓ કેઇ પાટલાપર આળેખીએ એના જેવી ત્રસનાડીની આકૃતિ સમજવી. ૧૭.

સોળમા શ્લોકમાં છપ્પન ખંડુક કહ્યા એ પ્રમાણે ચૌદ રજ્જુ ઉંચી અને પંદરમા શ્લોકમાં ચાર ખંડુક કહ્યા છે એ એક રજ્જુ પહોળી-એ પ્રમાણે ‘ત્રસનાડી’ નું માપ થયું. હવે સકળ ‘લોક’ નું કયાં કયાં કેટલા કેટલા ખંડુક ‘માન’ છે તે કહું છું. ૧૮.

સૌથી હેઠળની રજ્જુના ચારે ખંડુકો જેટલામાં એ તીર્થો અઠ્યાવીશ ખંડુક જેટલો (પહોળો) છે. ૧૯.

એ અઠ્યાવીશમાંના ચાર ત્રસનાડીમાં આવેલા છે; અને ત્રસનાડીને બેઉ પડખે બાર બાર આવેલા છે. (એમ અઠ્યાવીશ થયાં). ૨૦.

ખીજે પત્તુ સર્વત્ર એમજ સમજવું.

ખીજી રજ્જુના ચારે ખંડુકોમાં છબીશ ખંડુક જેટલી અને ત્રીજી રજ્જુના ચારેમાં ચોવીશ ખંડુક જેટલી એની (લોકની) પહોળાઇ છે. ૨૧.

નલસંખ્યાનિ તુર્યાયા રજ્જ્વાઃ તેષુ ચતુર્વિધાં ।

પંચમ્યાઃ ષોડશ દશ ષષ્ઠ્યાઃ ચંદ્રચતુષ્ટયે ॥ ૨૨ ॥

સપ્તમ્યા અપિ ચંદ્રેષુ ચતુર્ણાં તત્ત્વચતુષ્ટયમ્ ।

અષ્ટમ્યાઃ પ્રાક્ ચંદ્રકે દ્વે ચતુઃચંદ્રકવિસ્તૃતે ॥ ૨૩ ॥

અપરે દ્વે ચંદ્રકે ચ પદચંદ્રકસમાતતે ।

અષ્ટચંદ્રકવિસ્તારં નવમ્યા આચચંદ્રકમ્ ॥ ૨૪ ॥

દશચંદ્રકવિસ્તારં દ્વિતીયં દ્વે તતઃ પરે ।

દ્વાદશચંદ્રકવ્યાસે સ્યુરિત્થં નવરજ્જ્વઃ ॥૨૫॥ ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥

દશમ્યાઃ પ્રાચ્યમર્ધં ચ ષોડશચંદ્રકાતતમ્ ।

પરમર્ધં તથૈતસ્યા નલચંદ્રકવિસ્તૃતમ્ ॥ ૨૬ ॥

एकादश्याः पूर्वमर्धमपि तावत्समाततम् ।

द्वितीयमर्धमस्याश्च षोडशचंद्रकाततम् ॥ २७ ॥

द्वादश्याः प्राक्तनं त्वर्धं प्रोक्तं द्वादशचंद्रकम् ।

દશચંદ્રકવિસ્તારમન્યમર્ધમુદીરિતમ્ ॥ ૨૮ ॥

ચોથી રજ્જુમાં ચારે ખંડુકોમાં એની વીશ ખંડુક પહોળાઈ છે, પાંચમીમાં સોળ અને છઠ્ઠીમાં દશ ખંડુક પહોળાઈ છે. ૨૨.

વળી સાતમી રજ્જુના ચાર ખંડુકોમાં એની ચાર ખંડુક પહોળાઈ છે. આઠમી રજ્જુના પહેલા બે ખંડુકોમાં ચાર ખંડુક અને બીજા બેમાં છ ખંડુક પહોળાઈ છે.

નવમી રજ્જુના પહેલા ખંડુકમાં આઠ, બીજામાં દશ અને ત્રીજા ચોથામાં બાર ખંડુક જેટલી એની પહોળાઈ છે. (આ પ્રમાણે નવ રજ્જુ સુધીની વાત થઈ). ૨૩-૨૫.

દશમી રજ્જુના પહેલા બે ખંડુકમાં સોળ અને બીજા બે ખંડુકમાં એની વીશ ખંડુક પહોળાઈ છે. ૨૬.

અગ્યારમી રજ્જુના પહેલા બે ખંડુકમાં એની વીશ ખંડુક પહોળાઈ છે અને બીજા બેમાં સોળ ખંડુક પહોળાઈ છે. ૨૭.

બારમી રજ્જુના પ્રથમાર્ધમાં બાર અને દ્વિતીયાર્ધમાં દશ ખંડુક જેટલી એની પહોળાઈ છે. ૨૮.

આયં ટંડુક ત્રયોદશ્યા નિર્દિષ્ટં તાવદાતતમ્ ।

અષ્ટટંડુકવિસ્તીર્ણમગ્નિમં ટંડુકત્રયમ્ ॥ ૨૧ ॥

ચતુર્દશ્યાઃ પ્રાક્તનેઽર્ધે ટંડુકાનિ પઢાયતિઃ ।

ચત્વારિ ટંડુકાન્યસ્યા વિસ્તૃતિઃ પશ્ચિમેઽર્ધકે ॥ ૩૦ ॥

પ્રત્યેકમેપામંકાનાં સ્વસ્વવર્ગવિધાનતઃ ।

ભવેદ્વર્ગિતલોકસ્ય મિતિઃ ટંડુકસંખ્યયા ॥ ૩૧ ॥

ભવેત્સ તદ્ગુણો વર્ગ इति वर्गस्य लक्षणम् ।

યથાષ્ટાવિંશતેઃ સપ્તશતી ચતુરશીતિયુક્ ॥ ૩૨ ॥

एवं सर्वत्र स्थापना विलोक्या ॥

ટંડુકાનાં શતાન્યષ્ટાવધિકાનિ ચ પોઢશ ।

દૃષ્ટલોકે દૃષ્ટલોકૈસ્ત્વતાનિ સર્વસંખ્યયા ॥ ૩૩ ॥

પ્રોક્તં વર્ગિતલોકે ચ સર્વાગ્રં ટંડુકોદ્ભવમ્ ।

સહસ્રાણિ પંચદશ દ્વે શતે નવતિશ્ચ પદ્ ॥ ૩૪ ॥

લોકસ્ય વર્ગકરણે જ્ઞેયમેતત્ પ્રયોજનમ્ ।

પ્રમાણં સર્વતોઽનેન લોકસ્ય ભવતિ ધ્રુવમ્ ॥ ૩૫ ॥

તેરમી રજબુના પહેલા ખંડુકમાં દશ ખંડુક જેટલી 'લોક' ની પહોળાઈ છે અને શેષ ત્રણમાં આઠ આઠ ખંડુક પહોળાઈ છે. ૨૯.

ઐહમી રજબુના પ્રથમાર્ધમાં છ ખંડુક જેટલી અને દ્વિતીયાર્ધમાં ચાર ખંડુક જેટલી એની પહોળાઈ છે. ૩૦.

આ જે જે આંકડા કહ્યા તેમનો તેમનો વર્ગ કરવાથી વર્ગિત લોકના ખંડુકોની સંખ્યા આવે છે. ૩૧.

હરકોઈ રકમને એ જ રકમે ગુણવાથી જે આવે તે એ રકમનો 'વર્ગ' કહેવાય છે. જેમકે અઘ્યાવીશને અઘ્યાવીશે ગુણતાં સાતસો ચોરાશી આવે—એ અઘ્યાવીશનો 'વર્ગ' કહેવાય. ૩૨.

આ બધું ગ્રંથના પ્રારંભમાં મૂકેલ 'લોકનાવિકા' જોવાથી સમજશે.

કેવળજ્ઞાનીઓએ દૃષ્ટલોકમાં ખંડુકોની સર્વ સંખ્યા આ પ્રમાણે આઠસોને સોળ છે એમ કહ્યું છે. ૩૩.

વળી 'વર્ગ' કરેલા લોકના સર્વ ખંડુકોનો સરવાળો પંદર હજાર બસોને છત્તુ થાય છે. ૩૪.

વર્ગ કરવાનું પ્રયોજન એ છે કે એથી એનું એટલે કે 'લોક' નું સર્વ બાબુથી ચોક્કસ પ્રમાણ અર્થાત્ ક્ષેત્રફળ નીકળે છે. ૩૫.

દશહસ્તપૃથોર્યદ્વત્તાવદીર્ઘસ્ય વેરમનઃ ।

દશાનાં વર્ગકરણે સર્વં ક્ષેત્રફલં ભવેત્ ॥ ૩૬ ॥

પટ્પંચાશત્ત્વંડુકોચ્ચયથોક્તપૃથુલસ્ય ચં

લોકસ્યાસ્ય ત્રયો ભેદા મધ્યાધઊર્ધ્વભેદતઃ ॥ ૩૭ ॥

ઊર્ધ્વમધ્યાધઃસ્થિતત્વાદ્વચપદિદ્યન્ત ઇત્યમી ।

ચદ્વોત્કૃષ્ટમધ્યહીનપરિણામાત્તથોદિતાઃ ॥ ૩૮ ॥

ચદુક્તં ભગવતીવૃત્તૌ સ્થાનાંગવૃત્તૌ ચ ।

અહવા અહપરિણામો ચેત્તણુભાવેણ જેણ ઓસત્તમ્ ।

અસુહો અહોત્તિ મણિઓ દઢવાણં તેણહોલોગો ॥ ૩૯ ॥

ઉઢું ઉવરિં જં ઠિઅ સુહચેત્તં ચેત્તઓ અ દઢવગુણા ।

ઉપ્પજંતિ સુભાવા જેણ તઓ ઉઢુલોગોત્તિ ॥ ૪૦ ॥

મજ્ઝણુભાવં ચેત્તં જં તં તિરિયં તિ વચંણપજ્જવઓ ।

મણ્ણહ તિરિય વિસાલં અઓ ચ તં તિરિયલોગોત્તિ ॥૪૧॥

જેમકે દશ હાથ પહોળાં અને તેટલાજ લાંબા ઘરતું, દશનો ‘વર્ગ’ કરવાથી (સા હાથ) ક્ષેત્રફળ નીકળે છે. ૩૬.

છપ્પન ખંડુક ઉંચો અને ઉપર કહો તેટલો (ઓછો-વત્તો) પહોળો એવો આ લોક અધઃ, મધ્ય અને ઊર્ધ્વ—એમ ત્રણ પ્રકારનો કહેવાય છે. ૩૭.

(સર્વથી) ઢેકળ, મધ્યમાં અને (સર્વથી) ઉપર રહેલ હોવાથી (અર્થાત્ સ્થાનપરત્વે) એમ કહેવાય છે; અથવા એનાં હીન, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ પરિણામને લઈને એનાં એવાં નામ પડેલાં છે. ૩૮.

ભગવતી તથા સ્થાનાંગ સૂત્રોની વૃત્તિમાં કહું છે કે—આ લોકના અધઃ વગેરે પ્રકાર પરિણામને લઈને અથવા તે ક્ષેત્રના સ્થાનને લઈને કહેલાં છે; જેમકે ગણાગતાએ ત્યાં દ્રવ્યોના અશુભ પરિણામોનો સંભવ છે, માટે અશુભ-અધો-લોક; અથવા અધઃ—નીચે રહેલો છે—માટે અધોલોક. ૩૯.

ઊર્ધ્વ ભાગમાં રહેલું છે એટલા માટે, અથવા તે ત્યાં એવા ક્ષેત્રપ્રસાવને લઈને શુભ-પરિણામી દ્રવ્યોનો સંભવ છે માટે, ઊર્ધ્વલોક. ૪૦.

વળી મધ્યમ પરિણામવાળા દ્રવ્યોના સંભવના યોગને લઈને, અથવા મધ્યમાં આવેલું હોઈને તિર્ધગ્ લોક નામ પડેલું છે. ૪૧.

રત્નપ્રભાયા ઉપરિ ક્ષુલ્લકપ્રતરદ્વયે ।

મેર્વન્તઃકન્દોર્ધ્વભાગે રુચકોઽષ્ટપ્રદેશકઃ ॥ ૪૨ ।

તત્રોપરિસ્થે પ્રતરે સ્વપ્રદેશચતુષ્ટયમ્ ।

વિવ્યતે ગોસ્તનાકારં તથૈવાધસ્તનેઽપિ તત્ ॥ ૪૩ ॥

સ્વપ્રદેશાષ્ટકં તત્ત્રોપર્યધો ભાવતઃ સ્થિતમ્ ।

ચતુરૈશ્ચતુરસ્ત્રાત્મ પ્રોચ્યતે રુચકારુપયા ॥ ૪૪ ॥

તસ્માન્નવશતાન્યૂર્ધ્વમધો નવશતાનિ ચ ।

પ્રતાવાન્ મધ્યલોકઃ સ્યાદાકૃત્યા જ્ઞહરીનિભઃ ॥ ૪૫ ॥

યોજનાનાં નવશતાન્યતીત્ય રુચકાદિતઃ ।

આલોકાંતમધોલોકસ્તપ્રાકૃતિરુદાહૃતઃ ॥ ૪૬ ॥

ગત્વા નવશતાંન્યેવ રુચકાયોજનાન્યથ ।

ઉર્ધ્વાકૃતમૃદંગામ ઉર્ધ્વલોકઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૪૭ ॥

સાતિરેકસપ્તરજ્જુમાનોઽધોલોક ઇષ્યતે ।

ઉર્ધ્વલોકઃ કિંચિદૂનસપ્તરજ્જુમિતઃ સ્મૃતઃ ॥ ૪૮ ॥

રત્નપ્રભા નારકીની ઉપરના બે ક્ષુલ્લક પ્રતરમાં મેરૂની અંદરના કંદના ઉર્ધ્વભાગમાં આઠપ્રદેશવાળો ‘ રુચક ’ આવેલો છે. ૪૨.

બેમાંથી ઉપલા પ્રતરમાં ગાયના સ્તનોની જેમ ચાર આકાશપ્રદેશ રહેલા છે; તેમ નીચેના પ્રતરમાં પણ ચાર પ્રદેશ રહેલા છે. એવી રીતે હેઠ ઉપર રહેલા એ આઠ આકાશપ્રદેશોને જ્ઞાની પુરૂષે ‘ ચોરસરુચક ’ એવા નામથી ઓળખે છે. ૪૩-૪૪.

ત્યાંથી નવસો યોજન ઉર્ધ્વ અને નવસો યોજન નીચે-એટલો ‘ મધ્યલોક ’ છે અને તે આલરના આકારે રહેલ છે. ૪૫.

રુચકથી નીચે નવસો યોજન મુક્યા પછીથી લોકના અન્તસુધીનો ભાગ-તે ‘ અધોલોક ’ છે, અને એ કુ’લીને આકારે રહેલ છે. ૪૬.

રુચકથી ઉપર નવસો યોજન મુક્યા પછીનો ભાગ-તે ‘ ઉર્ધ્વલોક ’ એનો વળી ઉલા કરેલા મૃદંગના જેવો આકાર છે. ૪૭.

અધોલોક પ્રમાણમાં સાત રજ્જુથી કંઈક અધિક છે, ઉર્ધ્વ લોક સાત રજ્જુથી કંઈક ઓછો છે. ૪૮.

ધર્માધનોદધિધનતનુવાતાન્ વિહાયસઃ ।

અસંખ્યભાગં ચાતીત્ય મધ્યં લોકસ્ય કીર્તિતમ્ ॥ ૪૯ ॥

અસ્માદૂર્ધ્વમધશ્ચૈવ સંપૂર્ણાં સપ્તરજ્જવઃ ।

અથ ત્રયાણાં લોકાનાં પ્રત્યેકં મધ્યમુચ્યતે ॥ ૫૦ ॥

ધર્માયાં સર્વતઃ સ્તુહમત્રાસ્તિ પ્રતરદ્વયમ્ ।

મંડકાકારમેકૈકં સ્વપ્રદેશાત્મકં ચ તત્ ॥ ૫૧ ॥

રુચકેઽત્ર પ્રદેશાનાં યચ્ચતુષ્કદ્વયં સ્થિતમ્ ।

તત્સમશ્રેણિકં તચ્ચ વિજ્ઞેયં પ્રતરદ્વયમ્ ॥ ૫૨ ॥

લોકવૃદ્ધિરૂર્ધ્વમુચી તયોરુપરિ સંસ્થિતાત્ ।

અધઃસ્થિતાત્પુનઃ તસ્માલ્લોકવૃદ્ધિરધોમુચી ॥ ૫૩ ॥

તર્ક્ષિમશ્ચ લોકપુરુષકટીતટપટીયસિ ।

મધ્યભાગે સમભૂમિજ્ઞાપકો રુચકોઽસ્તિ યઃ ॥ ૫૪ ॥

સ એવ મધ્યલોકસ્ય મધ્યમુક્તં મહાત્મભિઃ ।

દિગ્વિદિગ્નિર્ગમશ્ચાસ્માન્નાભેરિવ શરોદ્ગમઃ ॥ ૫૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તથાહુઃ ।

ધર્મા, ધનોદાધ, ધનવાત, તનુવાત અને આકાશનો અસંખ્યાતો ભાગ મૂક્યા પછી લોકનો મધ્ય ભાગ કહ્યો છે. એથી ઉપરનો ભાગ સંપૂર્ણ સાત રજ્જુ છે અને હેઠળનો ભાગ પણ એટલો જ એટલે કે સંપૂર્ણ સાત રજ્જુ પ્રમાણ છે. ૪૯-૫૦.

હવે ત્રણે લોકના પ્રત્યેકના મધ્યભાગ કહે છે.

ધર્મા પૃથ્વીના સર્વતઃ સ્તુલક (નહાનાં)-એવાં બે ‘પ્રતર’ છે. તે દરેકનો ‘માંડા’ જેવો આકાર છે અને એ પ્રત્યેક એક આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે. અહિં રૂચકના આકાશ પ્રદેશોની જે બે ચોકડી સમશ્રેણીએ રહેલી છે એને જ એ બે બે સ્તુલક પ્રતર સમજવાં. ૫૧-૫૨.

એ બેઉ પ્રતરની ઉપર લોકવૃદ્ધિ બર્ધ્વ ઝુળે છે. વળી નીચે એની અધોઝુખી વૃદ્ધિ પણ છે. ૫૩.

લોકાત્મક પુરૂષના કટીતટરૂપ આ મધ્ય ભાગમાં જે સમભૂતગવાયો રૂચક પ્રદેશ છે તેને જ મહાત્માઓ મધ્ય (તિર્થ) લોકનું મધ્ય કહે છે. અને ત્યાંથી જ દિશાઓ અને વિદિશાઓ નીકળે છે, નાભિપ્રદેશમાંથી નમો નીકળે છે તેમ. ૫૪-૫૫.

અદ્યપણ્ણો રુચ્ચગો તિરિશ્ચલોગસ્ત મજ્જયારંમિ ।

એસ પમાવો દિસાણં એસેવ ભવે અણુદિસાણમ્ ॥ ૫૬ ॥

પૂર્વા પૂર્વદક્ષિણા ચ દક્ષિણા દક્ષિણાપરા ।

પશ્ચિમા પશ્ચિમોદીચી ચોત્તરોત્તરપૂર્વિકા ॥ ૫૭ ॥

ઊર્ધ્વા તથાધસ્તની ચ દશૈવં ગદિતા દિશઃ ।

દિશઃ પદ્ તદ્ ગુદ્ધાચ્યા ચતસ્રો વિદિશોઽપરાઃ ॥ ૫૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

વિજયદ્વારદિક્ પ્રાચી પ્રાદક્ષિણયાત્તતઃ પરાઃ ।

એતાસાં દેવતાયોગાન્નામાન્યૂચુઃ પરાયણિ ॥ ૫૯ ॥

એન્દ્રાગ્નેયી તથા યામ્યા નૈર્ઋતી કિંચ વારુણી ।

વાયવ્યેતઃ પરા સૌમ્યેશાની ચ વિમલા તમા ॥ ૬૦ ॥

રુચકાનન્તરં દિક્ષુ દ્વૌ દ્વૌ વ્યોમ્નઃ પ્રદેશકૌ ।

વિદિક્ષુ પુનરેકૈક એવાદ્યા પંક્તિરાહિતા ॥ ૬૧ ॥

દ્વિતીયસ્યાં પુનઃ પંક્તૌ ચત્વારો દિવપ્રદેશકાઃ ।

એવં દ્વૌ દ્વૌ વિવર્ધેતે પ્રતિપંક્તિપ્રદેશકૌ ॥ ૬૨ ॥

આ સંબંધમાં ગાથા છે કે ‘ તીર્થક્ષિકાની મધ્યમાં આઠ પ્રદેશોવાળો રૂચક છે, અને એ જ દિશાઓનું તેમજ વિદિશાઓનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે. ૫૬.

(૧) પૂર્વ, (૨) દક્ષિણપૂર્વ (અગ્નિ), (૩) દક્ષિણ, (૪) દક્ષિણપશ્ચિમ (નૈઋત્ય), (૫) પશ્ચિમ, (૬) ઉત્તરપશ્ચિમ (વાયવ્ય), (૭) ઉત્તર, (૮) ઉત્તરપૂર્વ (ઇશાન), (૯) ઊર્ધ્વ અને (૧૦) અધઃ—એમ દશ દિશાઓ છે. એમાં છ શુદ્ધ દિશાઓ કહેવાય છે અને શેષ આર (અગ્નિ, નૈઋત્ય, વાયવ્ય અને ઇશાન) વિદિશાઓ (ખુણા) કહેવાય છે. ૫૭-૫૮.

વિજયદ્વારની દિશા તે પૂર્વ દિશા અને એની જમણી બાજુથી ફેરો ફરતાં (પ્રદક્ષિણા દેતાં) અનુક્રમે બાકીની બીજી દિશાવિદિશા આવે છે. ૫૯.

આ દશે દિશાઓનાં વર્ગી દેવોના સંબંધને લઈને બીજાં પણ નામ છે. તે આ પ્રમાણે:— (૧) ઐન્દ્રી, (૨) આગ્નેયી, (૩) યામી, (૪) નૈર્ઋતી, (૫) વારુણી, (૬) વાયવ્યા, (૭) સૌમ્યા, (૮) ઇશાની, (૯) વિમલા અને (૧૦) તમા. ૬૦.

રૂચક પ્રદેશની પછી, અત્યેક દિશામાં બપોરે અને અત્યેક વિદિશામાં અકેક આકાશપ્રદેશ છે. એને પહેલી ‘ પંક્તિ ’ કહી છે. ૬૧.

एवं च—असंख्येयतमा पंक्तिरसंख्येयप्रदेशिका ।

लोकान्तं स्पृशति द्वाभ्यामन्ताभ्यां भृशमायता ॥ ६३ ॥

ततो लोकस्य वृत्तत्वात्प्रतिपंक्तिप्रदेशकौ ।

हीयेते तेन लोकान्ते પંક્તિશ્ચતુઃપ્રદેશિકા ॥ ૬૪ ॥

एकतो द्विप्रदेशत्वं चतुःप्रदेशतान्यतः ।

ततो हि मुरजाकारो भवेल्लોકદિશામિહ ॥ ૬૫ ॥

एकतो यस्य संकीर्णं मुखं पृथुलमन्यतः ।

સ મૃદંગદિશેષઃ સ્થાનમુરજેતિ પ્રસિદ્ધિમાક્ ॥ ૬૬ ॥

यथैकस्मिन् खप्रतरे भाविता मुरजाकृतिः ।

सर्वेष्वपि प्रतरेषु तथा भाव्या दिगाकृतौ ॥ ૬૭ ॥

શકટોર્ધ્વીસ્થિતાઃ કિંચાલોકવ્યપેક્ષયા દિશઃ ।

તુંડં તુ શકટસ્યાસ્ય રુચકોપરિ ભાવ્યતામ્ ॥ ૬૮ ॥

ખીલ પંક્તિમાં 'ચાર' દ્વિપ્રદેશો છે. અને એવી રીતે દરેક પંક્તિમાં બાબે પ્રદેશો વધતા છે. ૬૨.

એમ હોવાથી, અસંખ્ય આકાશ પ્રદેશોને લઇને, પંક્તિઓ પણ અસંખ્ય છે. એમાંથી છેક છેવટની પંક્તિ પોતાના બે છેડાવડે લોકના અન્ત એટલે છેડાને સ્પર્શીને રહેલી છે. ૬૩.

બીજી લોક પર્યુજાકાર-ગોળા' હોવાથી આગળ જતાં પંક્તિએ પંક્તિએ બાબે પ્રદેશો ઘટતા આવે છે અને તેથી લોકને અંતે રહેલી પંક્તિ ચાર પ્રદેશની થઇ રહે છે. ૬૪.

એવી રીતે એક તરફથી દ્વિપ્રદેશતા અને ખીલ તરફથી ચતુઃપ્રદેશતા થઇ તેથી લોક-દિશાઓનો 'મુરજ' જેવો આકાર થાય છે. ૬૫.

એવું ગુણ એક તરફ સાંકડું અને ખીલ બાજુએ પહોળું હોય એવા મૃદંગને 'મુરજ' કહે છે. ૬૬.

એક આકાશપ્રતરને વિષે એવી મૃદંગની આકૃતિ કહી તેવીજ સર્વપ્રતરને વિષે દિશાઓની પણ સમજ લેવી. ૬૭.

અલોકની અપેક્ષાએ દિશાઓ, ગાડાની ઉંધની જેમ રહેલી છે; તેમાં ગાડાનું ગુણ રચકની ઉપર રહેલું બાવણું-કરપણું. ૬૮.

૧ નો લોક પર્યુજાકાર છે તો ખંડુકની ગળુડીમાં દરેક પંક્તિએ તરબુજા જેમ કર્પાં ? તદગુણા અંકુશ નો આરમ્ભ લોક હોય તો જ દોષ રહે ? તરત અદ્યુતમમ્.

रुचकस्योपरितनं यत्प्रदेशचतुष्टयम् ।

विमलाया दिशस्तच्च प्रोक्तमादितया जिनैः ॥ ६९ ॥

तत्समश्रेणिकैस्तावन्मितीर्जाता प्रदेशकैः ।

ऊर्ध्वलोकालोकगता विमला दिगुदीरिता ॥ ७० ॥

रुचकस्याधस्तनं यत्प्रदेशानां चतुष्टयम् ।

तत्तमाया दिशः प्रोक्तं जिनैरादित्या श्रुते ॥ ७१ ॥

तन्मूला विमलातुल्या किन्त्वधोगामिनी तमा ।

तदिमे रुचकाकारे चतुःप्रदेशविस्तृते ॥ ७२ ॥

द्वयोर्द्वयोर्दिशोरन्तश्छिन्नमुक्तावलीसमाः ।

एकप्रदेशा विदिशो लोकालोकान्तसीमया ॥ ७३ ॥

दिशः स्युर्द्विप्रदेशाख्या द्वयुत्तरा रुचकोद्भवाः ।

विदिशोऽनुत्तरा एकप्रदेशा रुचकोद्भवाः ॥ ७४ ॥

दशोऽप्येता असंख्येयप्रदेशा लोकसीमया ।

अलोकापेक्षया सर्वाः स्युरनन्तप्रदेशिकाः ॥ ७५ ॥

રૂચકની ઉપરના જે ચાર આકાશપ્રદેશો છે ત્યાંથી વિભાગ (બર્ધ) દિશાની શરૂઆત કરેલી છે. ૬૯.

એ રીતે સમગ્રેશિક્ષક ચાર પ્રદેશોવડે ઉત્પન્ન થઇ, વિમળા દિશા ઉંચે લોક અને અલો-
કમાં પણ વ્યાપી રહેલી છે. ૭૦.

જળી રૂચકની નીચેના જે ચાર આકાશપ્રદેશો છે તેને જિનેશ્વરોએ 'તમા' દિશાની શરૂઆત કહી છે. ૭૧.

વિમળાનું જે મૂળ તે જ આ તમા દિશાનું પણ મૂળ છે. વિમળા બિર્ધગામી છે ત્યારે તમા અધોગામિની છે-એટલો ફેર. વળી બેઠેનો એકસરખો-રૂચક જેવો જ આકાર છે અને બેઠે સરખી ચાર આકાશપ્રદેશના વિસ્તારવાળી છે. ૭૨.

બાબ્બે દિશાઓની વચ્ચે છુટી છુટી રહેલી માળાની સેર જેવી અને ઓક્રપ્રદેશી ‘વિદિ-શાઓ’ છે અને તે લોક અને અલોકની સીમા પર્યન્ત પહોંચતી છે, ૭૩.

રૂચકથી નીકળેલી દિશાઓ બે પ્રદેશો ને બે પ્રદેશ વધતી વિસ્તારવાળી છે. વિદિ-
શાઓ તો રૂચકથી ઉત્પન્ન થઈ છે છતાં પણ કુદ્રત એક પ્રદેશના વિસ્તારવાળી જ છે. ૭૪.

પ્રત્યેકમાસાં સર્વાસાં દિશાં સર્વે પ્રદેશકાઃ ।

કૃતયુગમમિતાઃ સન્તિ સિદ્ધાન્તપરિભાષયા ॥ ૭૬ ॥

તદુક્તમાચારાંગનિર્ધુક્તૌ । સઘ્વા ય હવંતિ કઢજુમ્મેત્તિ ॥

કૃતયુગમાદિસ્વરૂપં ચૈવમ્ ।

ચતુષ્કેણ દ્વિયમાણશ્ચતુઃશેષો હિ યો ભવેત્ ।

અભાવાત્ ભાગશેષસ્ય સ ક્ષ્યાતઃ કૃતયુગમકઃ ॥ ૧ ॥

તદુક્તં ભગવતી ૧૮ શતકસ્ય ચતુર્થોદેશકવૃત્તૌ ।

કૃતં સિદ્ધં પૂર્ણં તતઃ પરસ્ય રાશિસંજ્ઞાન્તરસ્થાભાવેન ન તુ ઓજઃ-
પ્રભૃતિવત્ અપૂર્ણં યત્ યુગમં સમરાશિવિશેષઃ તત્ કૃતયુગમ્ इति ॥

ચતુષ્કેણ દ્વિયમાણશ્ચિશેષલ્લયોજ ઉચ્યતે ।

દ્વિશેષો દ્વાપરયુગમઃ કલ્પોજશ્ચૈકશેષકઃ ॥ ૨ ॥

તથા ચ ભગવતીસૂત્રે ।

ગોયમ ! જેણં રાસીચક્રગેણં અવહરેણં અવહીરમાણે અવહીરમાણે

લોકસ્ત્રીમાની અપેક્ષાએ દશે દિશાઓ અસંખ્યાત પ્રદેશના વિસ્તારમાં છે, અને અલ્પ-
કની અપેક્ષાએ અનન્ત પ્રદેશોના વિસ્તારમાં છે.

આ સર્વ દિશાઓના પ્રત્યેકના સર્વ પ્રદેશો સિદ્ધાન્તની પરિભાષામાં 'કૃતયુ-
ગમે' છે. ૭૬

શ્રીઆચારાંગસૂત્રની નિર્ધુક્તિ પણ એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

'કૃતયુગમ' વગેરેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે:—

કેર્ત્તવ્ય રકમને ચારે ભાગનાં ચાર વધે તે રકમ ભાગશેષના અભાવથી 'કૃતયુગમ' કહેવાય. (દેશાન્ત તરીકે 'સોજ').

આના સંબંધમાં ભગવતીસૂત્રનાં અદારમા ચાકનાં ચાથા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે કે—

'કૃત' એટલે સિદ્ધ અથવા પૂર્ણ, (કેમકે તે પાછી અન્ય રાશિવંતોનો અભાવ છે) પરંતુ 'ઓજઃ' આદિની પહે અપૂર્ણ નદિ-ઓણું જે 'યુગમ' (એટલે નુત્તર-
ગિવિશેષ) તે 'કૃતયુગમ' કહેવાય.

તે ચારે ભાગનાં ત્રણ થેય રહે નો તે 'ઓજઃ' કહેવાય (જેમકે 'પંદર'). વળી

ચઙ પઙ્ગવસિણ સેણં કઙ્ગુમ્મે । એવં તિ પઙ્ગવસિણ તેઙ્ગ । ટુ
પઙ્ગવસિણ દાવરજુમ્મે । એગં પઙ્ગવસિણ કલિઓગે । ઇતિ ॥

યો મુલતોઽપિ રાશિઃ સ્યાચ્ચતુસ્ત્રિદ્વચેકરૂપકઃ ।

સોઽપિ જ્ઞેયઃ કૃતયુગ્મત્રયોજાદિનામધેયમાક્ ॥ ૩ ॥

તદુક્તં ભગવતીવૃત્તૌ ।

ત્રિભિરાદિત એવં કૃતયુગ્માદ્વોપરિવર્તિભિરોજો વિષમરાશિવિશેષ-
સ્વયોજ ઇતિ । દ્વાભ્યામાદિત એવં કૃતયુગ્માદ્વોપરિવર્તિભ્યાં યદપરં યુગ્મા-
દન્યન્નામનિપાતનવિધિર્દ્વાપરયુગ્મમ્ । કલ્પેન એકેન આદિતઃ એવં કૃતયુ-
ગ્માદ્વોપરિવર્તિના ઓજઃ વિષમરાશિવિશેષઃ કલ્પોજ ઇતિ ॥

કર્મપ્રકૃતિવૃત્તૌ તુ એતેષાં નિરુક્તિઃ એવં દર્શયતે ॥ ઇહ કશ્ચિદ્વિવ-
ક્ષિતઃ રાશિઃ સ્થાપ્યતે । તસ્ય કલિદ્વાપરત્રેતાકૃતયુગસંજ્ઞેઃ ચતુર્ભિઃ ભાગઃ
દ્વિયતે । ભાગે ચ હૃતે સતિ યદિ એકઃ શેષો ભવતિ તર્હિ સ રાશિઃ ક-
લ્પોજઃ ઉચ્યતે યથા ત્રયોદશ । અથ દ્વૌ શેષૌ તર્હિ દ્વાપરયુગ્મઃ યથા

જે આરે ભાંગતાં જે શેષ રહે તે તે ‘દ્વાપરયુગ્મ’ કહેવાય, (જેમકે ‘ચૌદ ’); અને જે
આરે ભાંગતાં એક શેષ રહે તે તે ‘કૃતયુગ્મ’ કહેવાય (જેમકે ‘તેર ’).

ભગવતી સૂત્રમાં પણ શ્રી ગૌતમના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નએ એમ જ કહ્યું છે.

વળી જે રકમ મૂળથી જ આર, ત્રણ, જે કે એક હોય તે પણ અનુક્રમે ‘કૃતયુગ્મ’,
‘ત્રેતા’, ‘દ્વાપરયુગ્મ’ કે ‘કલ્પયુગ્મ’ કહેવાય છે.

એ વાત શ્રી ભગવતીની ટીકામાં પણ દ્રઢ કરી છે. ભુજોઃ—

મૂળથી જ ત્રણની રકમ હોય કે કૃતયુગ્મે ભાંગતાં ત્રણની રકમ વધે એવા રાશિરૂપ ઓજ
હોય તે ‘ત્રેતા’ કહેવાય. મૂળથી જ ‘જે’ ની રકમ હોય અથવા કૃતયુગ્મે ભાંગતાં શેષ
‘જે’ રહેતા હોય તે ‘યુગ્મ’ કે ‘દ્વાપરયુગ્મ’ કહેવાય. વળી મૂળથી જ ‘એક’ ની રકમ
હોય અથવા ‘કૃતયુગ્મે’ ભાંગતાં ઉપર ‘એક’ ની રકમ વધે એવો વિષમરાશિવાળો ઓજ
હોય તે ‘કલ્પયુગ્મ’ કહેવાય.

‘કર્મપ્રકૃતિ’ ની વૃત્તિમાં તે એ બાગતની આ પ્રમાણે નિરૂક્તિ (હકીકત) જણાય છે:—

કોઈ અસુક રકમ ધારવી—કલ્પવી. અને તેને ‘કલિ’, ‘દ્વાપર’, ‘ત્રેતા’, અને
‘કૃતયુગ’ નામની રાશિ લાવવા માટે આરે સંખ્યાથી ભાગવી. ભાગ ચાલી રહ્યા પછી જે

ચતુર્દશ । અથ ત્રયઃ શેષાઃ તતઃ ત્રેતૌજઃ યથા પંચદશ । યદા તુ ન કિં-
ચિદવતિષ્ઠતે કિન્તુ સર્વાત્મના નિર્લેપઃ એવ ભવતિ તદા સં કૃતયુગઃ ય-
થા પોહશેત્યાદિ ॥

લોકમાશ્રિત્ય સાધ્યન્તા એતાઃ સર્વા અપિ સ્ફુટમ્ ।

સાધ્યન્તા વિનિર્દિષ્ટા શ્રલોકાપેક્ષયા પુનઃ ॥ ૭૭ ॥

દિશામન્યેઽપિ ભેદાઃ સ્યુઃ નામદિક્ સ્થાપનાસ્વદિક્ ।

દ્રવ્યક્ષેત્રતાપભાવપ્રજ્ઞાપકાભિધા દિશઃ ॥ ૭૮ ॥

યદ્ દ્રવ્યસ્ય સચ્ચિત્તાદેઃ દિગિત્યેવં કૃતાભિધા ।

સા નામદિગ્ વિનિર્દિષ્ટા શિષ્ટૈર્દૃષ્ટજગદ્વયૈઃ ॥ ૭૯ ॥

પટ્ટાદૌ ચિત્રિતસ્યાથ જમ્બૂદ્વીપાદિકસ્ય યત્ ।

દિગ્વિદિક્સ્થાપનં સોક્તા સ્થાપનાશા વિશારદૈઃ ॥ ૮૦ ॥

સ્યાત્ દ્રવ્યદિગાગમતો નોઽગમત ઇત્યપિ ।

દિક્પદાર્થબુધસ્તત્રાનુપયુક્તઃ કિલાદિમા ॥ ૮૧ ॥

એક શેષ રહે તો તે ' કંઠ્યોજ ' કહેવાય, જેમકે ' તેર; ' જે ' બે ' શેષ રહે તો તે ' દ્વાપરયુ-
ગ્મ ' કહેવાય; જેમકે ' ચૌદ; ' જે ત્રણ શેષ રહે તો તે ' ત્રેતૌજ ' કહેવાય. જેમકે ' પંદર ' ;
પરન્તુ જે શેષ કંઈ ન રહે તો તે ' કૃતયુગ ' કહેવાય, જેમકે ' સોળ ' . ઇત્યાદિ.

આ સર્વ દિશાઓ ' લોક ' ની અપેક્ષાએ ' સાધન્ત ' છે; પરન્તુ ' અલોક ' ની અપે-
ક્ષાએ ' સાદિ અનન્ત ' છે. ૭૭

પણી એક બીજી રીતે દિશાઓના સાત પ્રકાર પણ થાય છે; જેમકે (૧) નામદિશા, (૨)
સ્થાપનાદિશા, (૩) દ્રવ્યદિશા (૪) ક્ષેત્રદિશા (૫) તાપદિશા, (૬) ભાવદિશા અને (૭)
પ્રજ્ઞાપકદિશા. ૭૮

' સચ્ચિત્ત, વગેરે કોઈ પણ દ્રવ્યનું અચુક દિશા એવું નામ આપવું તેને જિનેશ્વર ભગ-
વાને ' નામદિશા ' કહી છે. ૭૯.

પદ્મ વગેરેમાં આજેખીને જમ્બુદ્વીપ આદિકને દિશાવિદિશામાં સ્થાપન કરવા એને ' સ્થા-
પનાદિશા ' એવું નામ આપ્યું છે. ૮૦.

ત્રીજી જે દ્રવ્યદિશા છે એ ' આગમથી ' અને ' નોઆગમથી ' એમ બે ભેદે છે: દિશ્-
પદના અર્થનો ભાષ હોય પણ એમાં (ચિત્તની) ઉપયુક્તતા-ઉપયોગ વર્તતો ન હોય એ

ત્રિધા ચ નોઆગમતઃ પ્રજ્ઞપ્તા દ્રવ્યતો દિશઃ ।

તત્રાધ્યા દિક્પદાર્થજ્ઞશરીરં જીવવર્જિતમ્ ॥ ૮૨ ॥

દ્વિતીયા ચ દિક્પદાર્થ જ્ઞાસ્યન્ વાલાદિરુચ્યતે ।

જ્ઞશરીરભવ્યદેહવ્યતિરિક્તાપ્યથોચ્યતે ॥ ૮૩ ॥

યા પ્રવૃત્તા સમાશ્રિત્ય દ્રવ્યં ત્રયોદશાણુકમ્ ।

તાવદ્વચોમાંશાવગાઢં દ્રવ્યદિક્ સા નિવેદિતા ॥ ૮૪ ॥

ઇતો ન્યૂનાણુજાતે તુ દિગ્વિદિક્પરિકલ્પનમ્ ।

ન સ્યાત્ દ્રવ્યે તતશ્ચૈતજ્ઞઘન્યં દિગપેક્ષયા ॥ ૮૫ ॥

ત્રિવાહુકં નવપ્રાદેશિકં સમભિલિખ્ય ચ ।

કાર્યૈકૈકગૃહવૃદ્ધિઃ ધ્રુવં દિક્ષુ ચતસૃષુ ॥ ૮૬ ॥

ક્ષેત્રાશાસ્ત્રધુનૈવોક્તાસ્તાપાશાઃ પુનરાહિતાઃ ।

સૂર્યોદયાપેક્ષયૈવ પૂર્વાધ્યાઃ તા યથાક્રમમ્ ॥ ૮૭ ॥

‘ આગમથી દ્રવ્યદિશા ’ બાણુવી વળી ‘ નોઆગમથી દ્રવ્યદિશા ’ ત્રણ પ્રકારની છે; દિક્પદના અર્થને જેને બોધ હોતો એ બોધવાળાના શરીરમાં જીવ ન હોય એ ‘ જ્ઞશરીર ’ રૂપ પહેલો પ્રકાર. દિક્પદના અર્થને બોધ જેને થશે એવો જીવ બાળક કે એવો કોઈ હોય એ ત્રીજો પ્રકાર ‘ ભવ્ય શરીર ’. હવે ‘ જ્ઞશરીર ’ ને ‘ ભવ્ય શરીર ’ થી વ્યતિરિક્ત એવો ત્રીજો પ્રકાર કહે છે. તેર પરમાણુવાળા અને એટલા જ આકાશપ્રદેશને અવગાહીને રહેલા દ્રવ્યને આશ્રયીને પ્રવર્તેલી દિશા—એ ત્રીજો પ્રકાર છે તેર કરતા આછા પરમાણુવાળા દ્રવ્યથી દિશાવિદિશા ની કલ્પના થઇ શકે નહિ, તેથી દિશાની અપેક્ષાએ એ ‘ તેર પરમાણુ ’ જઘન્ય પ્રમાણુ છે. આ ત્રીજા પ્રકારમાં નવપ્રદેશી ત્રણ બાહુને આળેખીને ચારે દિશાઓમાં અકેક ધરની વૃદ્ધિ કરવી. ૮૨-૮૬

તે આ પ્રમાણે—

એથી ક્ષેત્રદિશાનું વર્ણન ઉપર આવી ગયું છે

હવે પાચમી તાપદિશા વિષે કહે છે.

આ તાપદિશા સર્ચની અપેક્ષાએ જ કહી છે, અને એ અનુક્રમે ‘ પૂર્વ ’ વગેરે છે. ૮૭.

તત્ર યત્રોદેતિ માનુઃ સાં પૂર્વાનુક્રમાત્ પરાઃ ।

વિસંવદન્ત એતાશ્ચ ક્ષેત્રદિગ્મિઃ યથાયથમ્ ॥ ૮૮ ॥

તથા હિ । રુચકાપેક્ષયા યા સ્યાદ્દિગ્મિણા ક્ષેત્રલક્ષણા ।

તાપાશાપેક્ષયા સા સ્યાદસ્માકં ધ્રુવમુત્તરા ॥ ૮૯ ॥

અષ્ટાદશવિધા ભાવદિશસ્તુ જગદીશ્વરૈઃ ।

પ્રોક્તા મનુષ્યાદિભેદમિત્રા ઇત્યં ભવન્તિ તાઃ ॥ ૯૦ ॥

કર્માકર્મભૂમિજાન્તર્દ્વીપસંમૂર્ઙ્ગજા નરાઃ ।

તથા દ્વિત્રિચતુઃપંચેન્દ્રિયાસ્તિર્થંચ આહિતાઃ ॥ ૯૧ ॥

કાયાશ્ચતુર્દ્વા પૃથિવીજલતેજોઽનિલા ઇતિ ।

સ્યુઃ વનસ્પતયો મૂલસ્કન્ધાગ્રપર્વસમ્ભવાઃ ॥ ૯૨ ॥

ષોડશૈતા દિશો દેવનારકાંગિસમન્વિતાઃ ।

ભવન્ત્યષ્ટાદશ ભાવદિશસ્તીર્થકરોદિતાઃ ॥ ૯૩ ॥ ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥

યત્ર ક્વચિદપિ સ્થિત્વા પ્રજ્ઞાપકો દિશાં વલાત્ ।

નિમિત્તં વક્તિ ધર્મં વા ગુરુઃ પ્રજ્ઞાપકારૂપદિક્ ॥ ૯૪ ॥

જે દિશામાં સૂર્ય ઉગે તે પૂર્વદિશા. અને તેથી અનુક્રમે ધીરુ દિશાઓ ગણાયી. ૮૮.

આ દિશાઓ ક્ષેત્રદિશાસાથે મળતી આવતી નથી. કેમકે રૂચકની અપેક્ષાએ જે ક્ષેત્રદિશા દક્ષિણ કહેવાય છે તે તાપદિશાની અપેક્ષાએ આપણી ઉત્તર દિશા છે. ૮૮-૮૯.

છટ્ટી ભાવદિશા છે. એના જિનેશ્વરલક્ષણાનોએ મનુષ્ય વગેરેના લેહને લઇને અદ્વાર પ્રકાર કહ્યા છે. ૯૦

તે આ પ્રમાણે:—

(૧) કર્મભૂમિના મનુષ્યો, (૨) અકર્મભૂમિના મનુષ્યો, (૩) અન્તર્દ્વીપના મનુષ્યો, (૪) સમૂદ્રેષ્ઠ મનુષ્યો, (૫) ગેષ્ઠેન્દ્રિયતિર્થંચ, (૬) તેષ્ઠેન્દ્રિયતિર્થંચ, (૭) અતુરિન્દ્રિય તિર્થંચ, (૮) પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ, (૯) પૃથ્વીકાય, (૧૦) અપકાય, (૧૧) તેજઃકાય, (૧૨) વાયુકાય, (૧૩) વનસ્પતિના મૂળ, (૧૪) એના સ્કન્ધ, (૧૫) એની ટોચ, (૧૬) એના પર્વ, (૧૭) દેવ અને (૧૮) નારદી. ૯૧-૯૩.

આ પ્રમાણે અદ્વાર ભાવદિશા તીર્થંકરોએ કહેલી છે.

દિશાનો સાતમો પ્રકાર પ્રજ્ઞાપક દિશા છે: કોઈ પણ સ્થળે ભેગીને, નિમિત્તિઓ નિમિત્ત જ્ઞાનના ધારણી નિમિત્ત સાથે અથવા શુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ કરે એ પ્રજ્ઞાપક દિશા ગણાયી. ૯૪.

યસ્યા દિશઃ સંમુલ્લસ્યઃ પ્રજ્ઞાપકઃ પ્રરૂપયેત્ ।

ધર્મ નિમિત્તાદિકં વા સા પૂર્વાનુક્રમાત્પરાઃ ॥ ૧૫ ॥

એતાશ્ચાષ્ટાદશવિધાઃ સ્યુસ્તિર્યક્ તત્ર પોઢશ ।

તિસ્ત્વસ્તિસ્ત્વઃ પ્રતિવિદિક્ દિશ્વેકૈકેતિ કલ્પનાત્ ॥ ૧૬ ॥

શકટોદ્ધાસ્થિતાઃ પ્રજ્ઞાપકોપાન્તેઽતિસંકટાઃ ।

વિસ્તીર્ણાં વહિરૂર્ધ્વાધોયુક્તાશ્ચાષ્ટાદશ સ્મૃતા ॥ ૧૭ ॥ યુગ્મમ્ ।

અથ પ્રકૃતમ્ ।

પૃથિવ્યોસ્તુર્યપંચમ્યોર્મધ્યે યદ્વિયદન્તરમ્ ।

તદર્ધેઽધસ્તને ન્યૂનેઽધોલોકમધ્યભીરિતમ્ ॥ ૧૮ ॥

અધસ્તાત્ બ્રહ્મલોકસ્ય રિદ્ધાલ્યપ્રસ્તટે સ્ફુટમ્ ।

મધ્યં તત્રોર્ધ્વલોકસ્ય લોકનાથૈર્વિલોકિતમ્ ॥ ૧૯ ॥

તથા

પૂર્ણૈકરજ્જુપૃથુલાત્ જુલ્લકપ્રતરાદિતઃ ।

ઝર્ધ્વં ગતેઽદ્વુગુલાસંખ્યભાગે તિર્યગ્વિવર્દ્ધતે ॥ ૧૦૦ ॥

અંગુલસ્યાસંખ્યભાગઃ પરમત્રેતિ ભાવ્યતામ્ ।

ઝર્ધ્વગાદગુલંસ્યાંશાદંશસ્તિર્યગ્ગતો લઘુઃ ॥ ૧૦૧ ॥

જે દિશાની સન્મુખ રહીને ઉપદેશક ધર્મનો બોધ દે અથવા નિમિત્ત વગેરે કહે તે પૂર્વદિશા, અને એથી અનુક્રમે બીજી દિશાઓ બાણવી. ૯૫.

એના પશુ અઠારપ્રકાર થાય છે. દરેક વિદિશાના ત્રણ ત્રણ કંઈપણથી બાર પ્રકાર^૧; પ્રત્યેક દિશાનો અકેક કંઈપણ બાર પ્રકાર; અને એકે ઊર્ધ્વ અને એકે અધો. એમાં પહેલાં ચોખ તિર્છા છે અને એ શકટ એટલે ગાડાની ઉધની જેમ રહેલા, પ્રજ્ઞાપકની નજીકમાં અન્યન્ત સાંકડા અને આગળ બહુ વિસ્તીર્ણ—એવા સમજવા. ૯૬-૯૭.

હવે પ્રસ્તુત વાતપર આવીએ

ચોથી અને પાંચમી નરકની વચ્ચે જે આકાશનું અન્તર છે એના લગભગ અરધા—એવા નીચલા ભાગમાં અધોલોકનું મધ્ય કહ્યું છે. ૯૮.

પ્રહલોકની નીચે રિદ્ધ નામના પ્રતરમાં ઊર્ધ્વલોકનું મધ્ય છે એમ જિનેન્દરલગવાનોએ બાણેહું છે. ૯૯.

વગી, બરાબર એક રજજી પહોળા એવા કુલલક પ્રતરથી આંગળનો અસંખ્યાતમે

૧ જેમકે પૂર્વ દિશા, દક્ષિણ, અને ઉત્તર દિશા એમ ચારે વિદિશા માટે મનજવું.

एवमधोऽपि ॥

एवं चोर्ध्वलोकमध्यं पृथुलं पंचरज्जवः ।

हीयतेऽतस्तथैवोर्ध्वं रज्जुरेकावशिष्यते ॥ १०२ ॥

किंच रज्जुमानात् द्वितीयस्मात् तुल्यप्रतराच्चितिः ।

अधोमुखी च तिर्यक् चांगुलासंख्यांशभात्रिका ॥ १०३ ॥

एवं चाधोलोकमूले पृथુत्वं सप्तरज्जवः ।

अथात्र सूचीरज्ज्वादિमानं किंचिन्निगद्यते ॥ १०४ ॥

इदं च સમ્પ્રહણીવૃત્યનુસારેણ ॥ લોકનાડીસ્તવે તુ પ્રદેશવૃદ્ધિહાતી
દર્શયેતે લોકતિર્યંગવૃદ્ધૌ ॥

चतुर्भिः खंडुकैः सूचीरज्जुः श्रेण्या व्यवस्थितैः ।

तामिश्चतुर्भिः प्रतररज्जुः षोडशखंडुका ॥ १०५ ॥

चतसृभिश्च प्रतररज्जુभिर्जायते किल ।

घनरज्જુશ્ચતુઃપટ્ટિઃ खंडुकाः सर्वतः समाः ॥ १०६ ॥

ભાગ ઉર્ધ્વ-ઉચ્ચે જઈએ ત્યારે તિર્યક્ અંગુલનો અસંખ્યાતમા ભાગ વધે છે. પણ આ તિર્છો વધેલા અંગુલનો અસંખ્યાતમા ભાગ ઉર્ધ્વગત આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગથી નાનો સમજવો. ૧૦૦-૧૦૧.

નીચે પણ એવી રીતે વૃદ્ધિ સમજવી.

એમ વૃદ્ધિ પામતા ઉર્ધ્વલોકના મધ્યમાં જઈએ ત્યારે પહોળાઈ પાંચ રજ્જુ થાય છે; અને ત્યાંથી ઉચ્ચે જતાં એજ પ્રમાણે ઘટતી જઈને પ્રાંતે એક રજ્જુ રહે છે. ૧૦૨.

બીજી રજ્જુપ્રમાણ એવા ઘીન કુદ્ધક પ્રતરથી અધોમુખી તીર્છી વૃદ્ધિ આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ નેટલી થાય છે. ૧૦૩.

એ પ્રમાણે વધતાં વધતાં અધોલોકના મૂળ પાસે પહોળાઈ સાત રજ્જુ થાય છે.

અહિં 'સૂચીરજ્જુ' વગેરેના માન વિષે કંઈ કહીએ. ૧૦૪.

આ 'સંપ્રહણી' ની ટીકાને અનુસારે કહેયું. 'લોકનાડીસ્તવ' માં તે લોકની તીર્છી વૃદ્ધિ-માંજ પ્રદેશની વૃદ્ધિહાતિ કહી છે.

ત્રેલિંગદ રહેલા ચાર 'ખંડુક'નું એક 'સૂચીરજ્જુ' થાય છે. અને ચાર સૂચીરજ્જુનું મોળખંડુકપ્રમાણ એક 'પ્રતરરજ્જુ' થાય છે. એક 'પ્રતરરજ્જુ'નું એક 'ઘનરજ્જુ' થાય છે. એટલે એક ઘન રજ્જુમાં સર્વભાગથી સંખ્યાક દિશા છે: કોઈ પણ અંકે એક અંક થાય છે. ૧૦૫-૧૦૬.

અષ્ટાવિંશં શતમધ ઊર્ધ્વ ષટ્સસતિર્મતા ।

સર્વાશ્ચતુર્ભિરધિકે દ્વે શતે સૂચિરજ્જવઃ ॥ ૧૦૭ ॥

દન્તૈર્મિતા અધોલોકે ઊર્ધ્વમેકોનવિંશતિઃ ।

एकपंचाशदाख्याताः सर्वाः प्रतररज्जवः ॥ ૧૦૮ ॥

અધોઽષ્ટાવૂર્ધ્વલોકે ચ નિર્દિષ્ટા ઘનરજ્જવઃ ।

पादोना पंच सर्वाणि स्युः पादोनास्त्रयोदश ॥ ૧૦૯ ॥

इदं दृष्टलोकमानम् ॥

વર્ગિતસ્ય ચ લોકસ્યાધોલોકે ઘનરજ્જવઃ ।

સાર્ધયા પંચસસત્યાધિકમેકં શતં મતમ્ ॥ ૧૧૦ ॥

ઊર્ધ્વલોકે ભવેત્સાર્ધા ત્રિષષ્ટિઃ સર્વસંખ્યયા ।

ध्रुवमेकोनया चत्वारिंशताढ्यं शतद्वयम् ॥ ૧૧૧ ॥

આસાં ચતુર્ગુણત્વે ચ સર્વાઃ પ્રતરરજ્જવઃ ।

शतानि नव षट्पंचाशता युक्तानि तत्र च ॥ ૧૧૨ ॥

શતાનિ સસ દ્વચધિકાન્યધોલોકે પ્રકીર્તિતાઃ ।

ऊर्ध्वलोकं द्वे शते च चतुःपंचाशताधिके ॥ ૧૧૩ ॥

નીચે-અધોલોકમાં એકસો અઘ્યાવીશ અને ઉપર-ઊર્ધ્વલોકમાં છાતેર-એમ બંને મળીને ‘સૂચીરજ્જવ’ ની સર્વસંખ્યા બસોને આર છે. ૧૦૭.

વળી ‘પ્રતરરજ્જવ’ અધોલોકમાં બત્રીશ અને ઊર્ધ્વલોકમાં ઓગણીશ-એમ બંને મળીને એકાદસ છે. ૧૦૮.

અને ‘ઘનરજ્જવ’ અધોલોકમાં આઠ અને ઊર્ધ્વલોકમાં પાણાપાંચ મળીને એકદર પાણાતેર છે. ૧૦૯.

એ પ્રમાણે ૬૪ લોકમાન કહ્યું.

હવે વર્ગિત લોકમાન વિષે:—

આ લોકમાનનો ‘વર્ગ’ અધોલોકમાં એકસો સાડીપંચાતેર અને ઊર્ધ્વલોકમાં સાડીત્રે-સહ મળીને એકદર બસો ઓગણચાળીશ ‘ઘનરજ્જવ’ કહ્યો છે. ૧૧૦-૧૧૧.

ચતુર્ણત્વે ચૈતાસાં ભવન્તિ સૂચિરજ્જ્વઃ ।

ચતુર્વિંશત્યુપેતાનિ ત્વષ્ટાત્રિંશચ્છતાનિ વૈ ॥ ૧૧૪ ॥

તત્રાપિ અધોલોકે શતાન્યષ્ટાવિંશતિઃ સ્ફુટમષ્ટ ચ ।

ઊર્ધ્વલોકે પુનસ્તાસાં સહસ્રં પોઢશાધિકમ્ ॥ ૧૧૫ ॥

इति वर्गितलोकमानम् ॥

घनीकृतो भवेद्लोकः सत्तरज्जुमितोऽमितः ।

विष्कम्भायामवाहल्यैः सद्बुद्धयैवं विधीयते ॥ ११६ ॥

एकरज्जुविस्तृतायास्त्रसनाढ्यास्तु दक्षिणम् ।

अधोलोकवर्तिखंडमूनरज्जुत्रयाततम् ॥ ११७ ॥

सर्वाधस्तात् हीयमानविस्तारत्वादुपर्यथ ।

रज्ज्वસંલ્પેયમાગોરુસપ્તરજ્જૂચ્છૂયં ચ તત્ ॥ ૧૧૮ ॥

એને આરગણા કરીએ એટલે ‘પ્રતરરજ્જુ’ નવસોને છપ્પન થાય છે. અધોલોકમાં ૭૦૨, અને ઊર્ધ્વલોકમાં ૨૫૪.) ૧૧૨-૧૧૩.

વળી એ ‘નવસો ને છપ્પન’ ને આર ગણા કરતાં ત્રણ હજાર આઠસો ને ચોવીશ આઠ્યા-એટલા સૂચીરજ્જુ થયા. એમાં ૨૮૦૮ અધોલોકમાં, અને ૧૦૧૬ ઊર્ધ્વલોકમાં. ૧૧૪-૧૧૫.

એ પ્રમાણે વર્ગિત લોકમાન સમજવું.

(સૂચીરજ્જુને આર ગુણા કરતાં ૧૫૨૬૬ ખંડુકે જાને લોકના મળીને થાય છે-એમાં ૧૧૨૩૨ અધોલોકના અને ૪૦૬૪ ઊર્ધ્વલોકના છે.)

હવે ઘન લોકમાન વિષે કહે છે-

વિષ્કંભ, આયામ અને જાહલ્ય, એટલે લંબાઈ, પહોળાઈ તથા જડાઈ એમ સર્વતઃ આ લોકતું સાત રજ્જુ જેટલું પ્રમાણ છે. એ ‘ઘન’ બુદ્ધિમાનોએ નીચે પ્રમાણે સમજીને કાઢવું. ૧૧૬.

એક રજ્જુ પહોળી એવી ત્રસનાડીની દક્ષિણે અધોલોકને વિષે રહેલો ખંડ લગ-લગ ત્રણ રજ્જુ પહોળો થાય છે; કેમકે સર્વથી નીચેથી ઉપર જતાં પહોળાઈ જાને જાણુ વધતા ગઈ છે. એની ઉંચાઈ ‘સાત રજ્જુ અને ઉપર રજ્જુનો અસંખ્યાતમો લાગ’-એટલી છે. આ ખંડને લઈને ત્રસનાડીના ઉત્તર દિશામાં એક દેવે. એમાં નીચેના લાગને ઉપર અને

ગ્રહીત્વોત્તરદિગ્ભાગે ત્રસનાહ્યાઃ પ્રકલંપ્યતે ।

વિરચય્યાધસ્તનાંશમુપર્યુપરિગં ત્વધઃ ॥ ૧૧૯ ॥

તતોઽધસ્તનલોકાર્ધં કિંચિદૂનચતુષ્ટયમ્ ।

રજ્જુનામાતતં સાતિરેકં સત્તકમુચ્છ્રીતમ્ ॥ ૧૨૦ ॥

યવચિત્કિંચિદૂનસપ્તરજ્જુવાહલ્યમપ્યધઃ ।

અપરત્ર ત્વનિયતં વાહલ્યમિદમાસ્થિતમ્ ॥ ૧૨૧ ॥

કિંચ ઉર્ધ્વલોકે ત્રસનાહ્યા દક્ષિણભાગવર્તિની ।

દ્વે યંડે યે કટીન્યસ્તહસ્તકૂર્પરસંસ્થિતે ॥ ૧૨૨ ॥

બ્રહ્મલોકમધ્યદેશાદધસ્તનં તથોર્ધ્વગમ્ ।

તે પ્રત્યેકં બ્રહ્મલોકે મધ્યે દ્વિરજ્જુવિસ્તૃતે ॥ ૧૨૩ ॥

કિંચિદૂનાર્ધાર્ધરજ્જુત્રયોચ્છ્રીતે ચ તે ઊમે ।

ત્રસનાહ્યા વામપાર્શ્વે વૈપરીત્યેન કલ્પયેત્ ॥ ૧૨૪ ॥

તતશ્ચ રજ્જ્વાતતયા ત્રસનાહ્યા સમન્વિતમ્ ।

યાદૃક્ષમૂર્ધ્વલોકાર્ધં જાતં તદ્ભિધીયતે ॥ ૧૨૫ ॥

અંગુલસહસ્રાંશાભ્યાં દ્વાભ્યાં રજ્જુત્રયં યુતમ્ ।

ત્રિષ્કમ્ભતઃ કિંચિદૂના રજ્જવઃ સત્ત ચોચ્છ્રયાત્ ॥ ૧૨૬ ॥

વાહલ્યતો બ્રહ્મલોકમધ્યે તત્ પંચરજ્જુકમ્ ।

અન્યસ્થલે ત્વનિયતવાહલ્યમિદમાસ્થિતમ્ ॥ ૧૨૭ ॥

ઉપરના ભાગને નીચે કટપવેા. એમ કરવાથી લોકના નીચલા અરધા ભાગનેા વિસ્તાર લગભગ ચાર રજ્જુ અને ઉંચાઈ ‘ સાતરજ્જુથી ગ્રહ જે વધારે ’ થશે એ કે નીચે વિસ્તાર કયાંક લગભગ સાત રજ્જુ જેટલો પણ છે પરંતુ અન્યત્ર તો તે અનિયમિત છે. ૧૧૭-૧૨૧.

વળી, ઉર્ધ્વ લોકને વિષે ત્રસનાડીના દક્ષિણભાગમાં, કટીન્યસ્તહસ્તની કોણીપર બે યાંડ રહેલા છેઃ એક પ્રદ્યલોકના મધ્યદેશથી ઉપર અને બીજો એથી હેઠળ. આ બેઉ પ્રત્યેક, પ્રદ્યલોકના મધ્યમાં બે રજ્જુ પહોળા છે અને સાડાત્રણ રજ્જુ ઉંચા છે. આ બેઉને વિપરીતપણે ત્રસનાડીની વામખાળુએ કટપવા. એટલે રજ્જુપ્રમાણ ત્રસનાડીથી સમન્વિત એવા ઉર્ધ્વ લોકાર્ધની પહોળાઈ ત્રણ રજ્જુ અને બે સહસ્રાંશ અંશુળ, ઉંચાઈ લગભગ સાત રજ્જુ, તથા યાંડ પ્રદ્યલોકના મધ્યમાં ધાંચ રજ્જુ અને અન્ય જગ્યાએ ઓછીવત્તી-અનિયમિત, -એ પ્રમાણે આવે છે. ૧૨૨-૧૨૭.

તદેતદુપરિતનં ગૃહીત્વાર્ધં નિવેશયેત્ ।

અધસ્તનં સંવર્તિતલોકાર્ધસ્યોત્તરાંતિકે ॥ ૧૨૮ ॥

एवं संयोजने चाधोलोकखंडोच्छ्रयेऽस्ति यत् ।

अतिरिक्तमुપરितनात्तखंडित्वाभिगृह्य च ॥ ૧૨૯ ॥

ऊर्ध्वलોકાર્ધવાહલ્યપૂર્ત્યૈ ચોર્ધ્વાયતં ન્યસેત્ ।

एवमस्य सातिरेका बाहल्यं पंच रज्जवः ॥ ૧૩૦ ॥

તથાસ્યધોલોકખંડં દેશોનસપ્તરજ્જુકમ્ ।

बाहल्येनोपरितनं त्वधिकपंचरज्जुकम् ॥ ૧૩૧ ॥

તતશ્ચાધસ્તને ખંડે ન્યૂનં રજ્જુદ્વયં કિલ ।

अतिरिक्तमतोऽस्यार्धे द्वितीयस्मिन्निवेशयेत् ॥ ૧૩૨ ॥

સર્વસ્યાસ્ય ચતુરસીકૃતસ્ય ભવતિ ક્વચિત્ ।

रज्ज्वसंख्येयभागाढ्या बाहल्यं रज्जवो हि षट् ॥ ૧૩૩ ॥

તથાપિ વ્યવહારેણ બાહલ્યં સપ્ત રજ્જવઃ ।

मन्यते व्यवहारो हि वस्तुन्यूनेऽपि पूर्णताम् ॥ ૧૩૪ ॥

વિષ્કમ્ભાયામતોઽપ્યેવં દેશોનાઃ સપ્ત રજ્જવઃ ।

व्यवहारेण विज्ञेयाः संपूर्णाः सप्त रज्जवः ॥ ૧૩૫ ॥

હવે આ ઉર્ધ્વલોકાર્ધને લઈને ઉલટાવેલા નીચલા લોકાર્ધના ઉત્તરભાગની ખાસે સ્થાપવો. ૧૨૮.

એમ સંયોજન કરતાં અધોલોકખંડની ઉંચાઈ સાત રજ્જુથી જેટલી અતિરિક્ત એટલે વધારે છે તેને ઉપરથી લાંગીને—ત્યાંથી લઈને, ઉર્ધ્વલોકાર્ધની બડાઈ પૂરવા માટે સ્થાપવી. એમ કરવાથી એની બડાઈ પાંચ રજ્જુથી કંઈક વિશેષ જેટલી થશે. હવે અધોલોકખંડની બડાઈ લગભગ સાત રજ્જુ છે અને આની બડાઈ લગભગ પાંચ રજ્જુ આવી, એટલે અધોલોકની, લગભગ બે રજ્જુ વધારે થઈ. આ વધારે એના બીજા અર્ધમાં નાખી એ સર્વને ચોખંડ કરવા. એટલે ક્યાંક એની બડાઈ ‘૪ રજ્જુ ઉપર રજ્જુનો અસંખ્યેય ભાગ’ જેટલી આવશે. (એટલે કે સાત રજ્જુથી તે ઓછી રહેશે). તેપણ વ્યવહારથી એ સાત રજ્જુ ગણવી, કેમકે વ્યવહારનયે, કંઈક ન્યૂન વસ્તુ પણ પૂર્ણ મનાય છે. ૧૨૯—૧૩૪

એ જ પ્રમાણે પહોળાઈ અને લંબાઈ પણ સાત રજ્જુથી કંઈક ન્યૂન હોવા છતાં વ્યવહારનયે પૂરી સાત રજ્જુ ગણવી, ૧૩૫.

એવમેષ સત્તરજ્જુમાનો લોકો ઘનીકૃતઃ ।

યત્ર ક્વાપ્યાગમેઽત્રાંશશ્રેણિરુક્તાસ્ય સા ધ્રુવમ્ ॥ ૧૩૬ ॥

અસ્મિન્ ઘનીકૃતે લોકે પ્રજ્ઞતા ઘનરજ્જવઃ ।

ત્રિચત્વારિંશતાઢ્યાનિ શતાનિ ત્રીણિ તાત્વિકૈઃ ॥ ૧૩૭ ॥

તથૈવમ્ । આયામરજ્જવઃ સપ્ત સપ્તભિર્વ્યાસરજ્જુભિઃ ।

હતા એકોનપંચાશત્ ભવન્તિ ઘનરજ્જવઃ ॥ ૧૩૮ ॥

સપ્તભિર્ગુણિતા એતા વાહલ્યસત્તરજ્જુભિઃ ।

યથોક્તમાનાઃ પૂર્વોક્તા ભવન્તિ ઘનરજ્જવઃ ॥ ૧૩૯ ॥

ચતુર્ગુણત્વે ચાસાં સ્યુઃ સર્વાઃ પ્રતરરજ્જવઃ ।

અધિકાનિ દ્વિસપ્તસ્યા શતાન્યેવ ત્રયોદશ ॥ ૧૪૦ ॥

આસામપિ ચતુર્ધ્નત્વે ભવન્તિ સૂચિરજ્જવઃ ।

ચતુઃપંચાશચ્છતાનિ હ્યષ્ટાશીત્યધિકાનિ ચ ॥ ૧૪૧ ॥

ચતુર્ભિર્ગુણને ત્વાસાં ચંદુકાન્યેકવિંશતિઃ ।

સહસ્રાણિ નવશતી દ્વિપંચાશત્સમન્વિતા ॥ ૧૪૨ ॥

इति घनीकृतलोकमानम् ॥

આ સુજળ આ લોકનું ' ઘન ' કરવા માટે, ત્રણ બાજુ સરખી બેઠેએ એ ત્રણનું માન સાતસાત રજ્જુ નક્કી થયું. આગમમાં કોક કોક સ્થળે આકાશપ્રદેશની શ્રેણિ કહી છે એ નિશ્ચયે ઘનીકૃત લોકની (સાતરાજની) જ સમજવી. ૧૩૬.

આ પ્રમાણે આ લોકનું ' ઘન ' ૭૪૭૪૭ એટલે ત્રણસો તેંતાળીશ ઘન રજ્જુ થયું. કારણકે હરકોઈ વસ્તુની લંબાઈ, પહોળાઈ અને જડાઈનો ગુણકાર—એ એનું ' ઘન ' કહેવાય. ૧૩૭-૧૩૮.

એ ત્રણસો તેંતાલીશ ઘન રજ્જુને ચારે ગુણવાથી તેસો ને બેઠોતેર પ્રતરરજ્જુ થાય. એ પ્રતર રજ્જુને વળી ચારે ગુણવાથી પાંચ હજાર ચારસો અઠ્યાશી આવ્યા એ એના સૂચીરજ્જુ થયા. એના પણ ચારગણ કરવાથી એકવીશ હજાર નવસો બાવન આવ્યા—એ એના ખંડુક થયા. ૧૪૦-૧૪૨.

એ પ્રમાણે 'લોક'નું 'ઘન' સમજવું.

અસંખ્યાભિયોજનાનાં કોટાકોટીભિરુન્મિતઃ ।

નાયં લોકો ગણનયા વસ્તું કેનાપિ શક્યતે ॥ ૧૪૩ ॥

તતો દૃષ્ટાન્તતઃ સ્પષ્ટં નિર્દિષ્ટો જ્ઞાનદૃષ્ટિભિઃ ।

સ ચાયમુદિતઃ પંચમાંગસ્યૈકાદશે શતે ॥ ૧૪૪ ॥

તથાહિ ।

જમ્બૂદ્વીપાભિધે દ્વીપે પરિતો મેરુચૂલિકામ્ ।

પદ્ નિર્જરાઃ સ્થિતાઃ કિંચ ચતસ્રો દિવકુમારિકાઃ ॥ ૧૪૫ ॥

વલિપિંડાન્ સમાદાય વાહ્યાભિમુક્તઃ સ્થિતાઃ ।

જમ્બૂદ્વીપસ્ય પર્યન્તદેશે દિત્તુ ચતસૃપું ॥ ૧૪૬ ॥ યુગમ્ ॥

ક્ષિપન્તિ વલિપિંડાંસ્તાઃ સ્વંસ્વદિત્તુ વહિર્મુલાન્ ।

તેષામથૈકકઃ કશ્ચિત્ પક્ષાં મધ્યાત્ સુધામ્બુજામ્ ॥ ૧૪૭ ॥

પૃથ્વીપીઠમસંપ્રાપ્તાન્ સર્વાનપ્યાદદીત તાન્ ।

જમ્બૂદ્વીપસ્ય પરિતો બ્રામ્યન્ ગત્યા યયા દ્રુતમ્ ॥ ૧૪૮ ॥

તયા ગત્યાથ તે દેવા લોકાન્તસ્ય દિદક્ષયા ।

બ્રાશાસુ પદસુ યુગપત્ પ્રસ્થિતાઃ પથિકા ઇવ ॥૧૪૯॥ વિશેષકમ્ ॥

ઇતશ્ચ તસ્મિન્ સમયે કસ્યચિદ્વચ્ચહારિણઃ ।

પુત્રો વર્ષતહૃન્નાયુર્જાતોઽસૌ વર્ધતે ક્રમાત્ ॥ ૧૫૦ ॥

આ 'લોક' અસંખ્ય કોટાકોટિ યોજન પ્રમાણ છે. એની ગણના કોઈથી પણ કરી શકાય એમ નથી. માટે જ્ઞાનીઓએ એના ક્ષપ્ત નિર્દેશ માટે એક દૃષ્ટાન્ત આપ્યું છે. તે દૃષ્ટાન્ત પાંચમા અંગ (સગવતી) ના અગ્રારમા શતકમાં છે. તે આ પ્રમાણે છે:— ૧૪૩-૧૪૪.

જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની ચૂલિકા ઉપર ફરતા છ દેવો ઉભેલા છે. અને જમ્બૂદ્વીપને છેડે જંગતોની ઉપર ચારે દિશાઓમાં ચાર દિક્કુમારિકા બલિના પિંડ લઈને લાવણ સમુદ્રતરફ ચારે દિશાઓની સન્મુખ ઉભેલી છે. એ કુમારિકાઓ એ પિંડોને ચોતપોતાની દિશામાં બહિર્મુખ દેકે છે. એ વખતે એ છમાંનો કોઈ પણ એક દેવ પોતાની જે ઉતાવળમાં ઉતાવળી ગતિથી જમ્બૂદ્વીપની આસપાસ ભ્રમણ કરતાં, એ પિંડોને પૃથ્વીપર પડતાં પડેલાં ગ્રહલુકરે તેવીજ ઉતાવળી ગતિથી એ છએ દેવો લોકાંત જોવાને ઇચ્છાતુર હોઈને એકી સાથે છ દિશામાં વટેમાર્ગીની જેમ ચાલવા લાગ્યા. ૧૪૫-૧૪૮.

હવે તે સમયે કોઈક ગૃહસ્થને ત્યાં એક પુત્રનો જન્મ થયો. તે પુત્રનું આયુષ્ય એક સહસ્ર વર્ષનું હતું. તે (પુત્ર) અનુક્રમે વયમાં વધવા લાગ્યો. ૧૫૦.

ક્રમાદથાસ્ય પિતરૌ વિપન્નાવાયુષઃ ક્ષયાત્ ।

સ્વાયુઃ સમાપયામાસ તત ઈષોઽપ્યનુક્રમાત્ ॥ ૧૫૧ ॥

કાલેન કિયતા ચાસ્ય અસ્થિમજ્જાઃ ક્ષયં ગતાઃ ।

લોકાન્તં ન ચ તે દેવાઃ પ્રાપુઃ શ્રાન્તા ઇવાશ્રયમ્ ॥ ૧૫૨ ॥

અસ્ય વંશઃ સત્તમોઽપિ ક્રમેણૈવં ક્ષયં ગતઃ ।

કાલેન તસ્ય નામાદિ સમસ્તમસ્તમીયિવત્ ॥ ૧૫૩ ॥

અથાસ્મિન્ સમયે કશ્ચિત્ સર્વજ્ઞં યદિ પૃચ્છતિ ।

ક્ષેત્રં તેષાં કિમગતં ગતં વા વહુલં પ્રભો ॥ ૧૫૪ ॥

તદાદિશેજિનઃ તેષાં ગતં વહ્નગતં મિતમ્ ।

ગતાદન્યદસંખ્યાશં સંખ્યઘ્નમગતાઞ્ચ તત્ ॥ ૧૫૫ ॥

સંવર્તિતચતુરસ્ત્રીકૃતસ્ય લોકસ્ય માનમેતદિતિ ।

સમ્ભવતિ યથાવસ્થિતલોકે તુ તસ્ય વૈષમ્યાત્ ॥ ૧૫૬ ॥

ઇતિ ભગવતીશતક ૧૧ ઉદ્દેશે ૧૦ ॥

વસન્તિ તત્રાધોલોકે ભવનાધિપનારકાઃ ।

તિર્યક્ ચ વ્યન્તરનરાઢિધ્વીપજ્યોતિષાદયઃ ॥ ૧૫૭ ॥

એવામાં એના માતપિતા આયુષ્ય પૂર્ણ થવાથી મૃત્યુ પામ્યાં. અનુક્રમે એ પુત્રનું આયુષ્ય પૂર્ણ થયું, અને એ પણ મૃત્યુ પામ્યો. પછી કેટલેક કાળે એનાં અસ્થિમજ્જા પણ નષ્ટ થયા. આટલું થયું ત્યાં સુધીમાં પણ પેલા દેવો લોકને છેડે પહોંચી શક્યા નહિં. એ પુરૂષની અનુક્રમે સાત સાત પેઢી થઈ ગઈ અને કાળે કરીને એમનાં નામ આદિક પણ નષ્ટ થયાં તોયે એ દેવો લોકને પાર પામ્યા નહીં. ૧૫૧-૧૫૩.

આ સમયે કોઈ માણસ કેવળી મહારાજને પ્રશ્ન કરે કે-હે પ્રભુ, પેલા દેવોએ કેટલો રસ્તો કાપ્યો ? હવે એમને કાપવાનો માર્ગ થોડો રહ્યો છે કે હજી અઝો રહ્યો છે ? ત્યારે ભગવાન ઉત્તર આપે છે કે—એઓએ ગહુ માર્ગ કાપ્યો છે. હજી થોડો કાપવાનો છે. અણકાપેલો માર્ગ કાપેલા માર્ગથી અગ્યાના ભાગનો છે અને કાપેલો માર્ગ અણકાપેલા માર્ગથી સંખ્યાતગણ્ય છે. ૧૫૪-૧૫૫.

‘લોક’નું આ માન સંવર્તિત કરેલા અને ચોખંડા ઘનરૂપ કરેલા લોકનું જ સંભવે છે. લોક જેવી રીતે સ્થિત રહેલો છે એમાં તો એ અસંભવિત છે.—આ પ્રમાણે ભગવતીસૂત્રના અગ્યારમા શતકના દશમા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે. ૧૫૬.

એમાંના અધોલોકમાં ભવનપતિ દેવો અને નારકો વસે છે; તિર્યક્લોકમાં વ્યન્તર, મનુ-

વૈમાનિકાઃ સુરાઃ સિદ્ધાઃ કુર્ષ્વલોકે વસન્તિ ચ ।

इति सामान्यतो लोकस्वरूपमिह वर्णितम् ॥ ૧૫૮ ॥

अथ त्रयाणां लोकानां प्रत्येकं तन्निरूप्यते ।

તત્રાદૌ કથ્યતે કિંચિદધોલોકો વિશેષતઃ ॥ ૧૫૯ ॥

पृथिव्यस्तत्र निर्दिष्टा सप्त सप्तभयापहैः ।

ગોત્રતો નામતથૈવં ગોત્રમિત્પ્રણતક્રમૈઃ ॥ ૧૬૦ ॥

आद्या रत्नप्रभा पृथ्वी द्वितीया शर्कराप्रभा ।

તતઃ પરા ચ પૃથિવી તૃતીયા વાલુકાપ્રભા ॥ ૧૬૧ ॥

पंकप्रभा चतुर्थी स्यात् धूमप्रभा च पंचमी ।

પટ્ટી તમઃપ્રભા સત્તમી સ્યાન્તમસ્તમઃપ્રભા ॥ ૧૬૨ ॥

अन्वर्थजानि सप्तानां गोत्राण्यादुरमूनि वै ।

રત્નાદીનાં પ્રભાયોગાત્પ્રથિતાનિ તથા તથા ॥ ૧૬૩ ॥

घर्मा वंशा तथा शैलांजना रिष्टा मघा तथा ।

માઘવતીતિ નામાનિ નિરન્વર્થાન્યમૂનિ યત્ ॥ ૧૬૪ ॥

પ્ય, સમુદ્રો, દ્વીપો અને જ્યોતિષ્કદેવો વગેરે રહેલા છે; તથા કુર્ષ્વલોકમાં વૈમાનિક દેવો અને સિદ્ધિપદ પામેલાઓનો નિવાસ છે. ૧૫૭-૧૫૮.

એવી રીતે સામાન્યતઃ લોકતું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે ત્રણે લોકતું પૃથક્પૃથક્ સ્વરૂપ કહું છું. એમાં પ્રથમ અધોલોકતું કંઈક વિશેષ સ્વરૂપ કહીશ. ૧૫૯.

અધોલોકમાં સાત પૃથ્વી કહી છે અને એનાં, સાત પ્રકારના ભયનો નાશ કરનારા અને સુદેન્દ્રવંદિતચરણકમળવાળા શ્રીજિનેશ્વરભગવાનોએ ગોત્ર અને નામ-એમ બે વાનાં કહ્યાં છે. ૧૬૦.

પહેલી રત્નપ્રભા, બીજી શર્કરાપ્રભા, ત્રીજી વાલુકાપ્રભા, ચોથી પંકપ્રભા, પાંચમી ધૂમપ્રભા, છઠી તમઃપ્રભા અને સાતમી તમઃતમપ્રભાઃ—આમ સાતે પૃથ્વીનાં સાર્થક ગોત્રો કહ્યાં છે. કેમકે રત્ન, શર્કરા, વાલુકા, ધૂમ અને તમ વગેરેની પ્રભાના યોગથી તે તે રીતે એ પ્રસિદ્ધ છે. ૧૬૧-૧૬૩.

વળી ધર્મા, વંશા, શૈલા, અંજના, રિષ્ટા, મઘા અને માઘવતી—આવાં એઓના નિરન્વર્થક નામ છે. ૧૬૪.

અથો મહત્તમં છત્રં તસ્યોપરિ તતો લઘુ ।

છત્રાણામિતિ સપ્તાનાં સ્થાપિતાનાં સમા ર્જમાઃ ॥ ૧૬૫ ॥

સ્યાતામાયામવિષ્કમ્ભૌ સપ્તમ્યાઃ સપ્ત રજ્જવઃ ।

પથ્યાઃ ષટ્ પંચ પંચમ્યાસ્તાશ્ચત્સૌજનાભુવઃ ॥ ૧૬૬ ॥

રજ્જુત્રયં તૃતીયાયા દ્વિતીયાયાસ્તુ તદ્ દ્વયમ્ ।

સ્યાતામાયામવિષ્કમ્ભૌ રજ્જુરેકાદિમક્ષિતેઃ ॥ ૧૬૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

રત્નપ્રભાયા વાહલ્યં યોજનાનાં પ્રકીર્તિતમ્ ।

एकं लघं सहस्राणामशीत्या साधिकं किल ॥ १६८ ॥

તથૈવમ્ ।' સહસ્રાણિ ષોડશાથં સ્વરકાંડં દ્વિતીયકમ્ ।

સહસ્રાઃ પંચવહુલં ચતુરશીતિરીરિતમ્ ॥ ૧૬૯ ॥

તૃતીયં જલવહુલં સ્યાદશીતિસહસ્રકમ્ ।

તતોઽશીતિસહસ્રાઢ્યં લઘં પિંડોઽગ્નિમક્ષિતેઃ ॥ ૧૭૦ ॥

સ્વરકાંડે ચ કાંડાનિ ષોડશોક્તાનિ તાત્વિકૈઃ ।

પ્રત્યેકમેવાં વાહલ્યં યોજનાનાં સહસ્રકમ્ ॥ ૧૭૧ ॥

નીચે એક મ્હોટું છત્ર, એથી ઉપર એથી ન્હાતું, એથી ઉપર વળી એ કરતાં પણ ન્હાતું-એસ સાત છત્રો એક બીજા પર રક્ષાં હોય એ પ્રમાણે સાતે નરકભૂમિ રહેલી છે. ૧૬૫.

સાતમી નરકભૂમિની લાંબાઈ મ્હોળાઈ સાત 'રજ્જુ' છે, છઠ્ઠીની છ રજ્જુ છે, પાંચ-મીની પાંચ, ચોથીની ચાર, ત્રીજીની ત્રણ, બીજીની બે અને પહેલીની એક રજ્જુ છે. ૧૬૬-૧૬૭.

રત્નપ્રભાની બડાઈ (કે જે એની ઉંચાઈ પણ ગણાય તે) એક લાખ એંશી હજાર યોજનથી કંઈક અધિક છે. ૧૬૮.

તે આ રીતે:—એનાં ત્રણ 'કાંડ' છે: પહેલો 'ખરકાંડ' સોળ હજાર યોજનનો, બીજો 'પંકજલુલકાંડ' ચારશી હજાર યોજનનો અને ત્રીજો 'જલણહુલકાંડ' એંશી હજાર યોજનનો છે. એટલે સમગ્ર એકલાખ એંશી હજાર યોજન પહેલો રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો પિંડ છે. ૧૬૯-૧૭૦

ખરકાંડમાં હજાર હજાર યોજનની બડાઈના સોળ કાંડ છે એમ તત્ત્વવેત્તાઓ કહી

૧ આ લંબાઈ પહેળાઈ સામાન્ય કહી છે. બાકી વચ્ચે ઓછીવત્તો છે. માત્રમીની સાત ને પહેલીની એક-એ ખરાબર છે. બુદ્ધો લોકનાવિદગ્ધત્વ અને આ ક્ષેત્રલોકનો પ્રારંભનો ભાગ.

તત્રાદિમં રત્નકાંડં વજ્રકાંડં દ્વિતીયકમ્ ।

વૈદૂર્ય લોહિતાશ્વ્યં ચ મસારગણ્ણસંજ્ઞકમ્ ॥ ૧૭૨ ॥

હંસગર્ભં ચ પુલકં સૌગન્ધિકાભિધં પરમ્ ।

જ્યોતીરસમંજનં ચાંજનપુલકસંજ્ઞકમ્ ॥ ૧૭૩ ॥

રજતં જાતરૂપં ચ શ્રંકં સ્ફટિકસંજ્ઞકમ્ ।

રિષ્ટકાંડં ચેત્યમૂનિ યથાર્થાશ્વાન્યનુક્રમાત્ ॥ ૧૭૪ ॥ વિશેષકમ્ ॥

એતેષુ તત્તજ્જાતીયરત્નવાંહુલ્યયોગતઃ ।

રત્નપ્રભેતિ ગોત્રેણ પૃથ્વીયં પરિકીર્ત્યતે ॥ ૧૭૫ ॥

તિર્યગૂલોકે ભવન્ત્યસ્યા યોજનાનાં શતાં નવ ।

ઝર્વગાઃ શેષપિંડસ્તુ સ્યાદધોલોકસંસ્થિતઃ ॥ ૧૭૬ ॥

ચતુર્ભિશ્ચ કિલાધારૈર્ભૂમિરેષા પ્રતિષ્ઠિતા ।

ઘનોદધિઘનવાતતનુવાતમરુપૈઃ ॥ ૧૭૭ ॥

ત્રિભિશ્ચ વલયૈરેષા પરિતઃ પરિવેષ્ટિતા ।

ઘનોદધિઘનવાતતનુવાતાત્મકૈઃ ક્રમાત્ ॥ ૧૭૮ ॥

ગયા છે. તે આ પ્રમાણે: (૧) રત્નકાંડ, (૨) વજ્રકાંડ, (૩) વૈદૂર્યકાંડ, (૪) લોહિતકાંડ, (૫) મસારગણ્ણકાંડ, (૬) હંસગર્ભકાંડ, (૭) પુલકકાંડ, (૮) સૌગન્ધિકકાંડ, (૯) જ્યોતીરસકાંડ, (૧૦) અંજનકાંડ, (૧૧) અંજનપુલકકાંડ, (૧૨) રજતકાંડ, (૧૩) શ્રંકકાંડ, (૧૪) સ્ફટિકકાંડ, (૧૫) રિષ્ટકાંડ અને (૧૬) વિષ્ટકાંડ. આ પ્રમાણે સોગકાંડ યથાર્થનામવાળા છે. ૧૭૧-૧૭૪.

સોગે કાંડમાં તે તે જાતિનાં પુષ્કળ રત્નો હોવાથી, એ 'પૃથ્વીયુ' 'રત્નપ્રમા' એવું ગોત્રનામ પડેલું છે. ૧૭૫.

એ (રત્નપ્રમા પૃથ્વી) નો ઉપરનો નવસોયોજનપ્રમાણુ ભાગ તિર્યગૂલોકમાં છે અને શેષ પિંડ અધોલોકમાં રહેલો છે. ૧૭૬.

એ ભૂમિ ઘનોદધિ, ઘનવાન, તનુવાન, અને આકાશ—એ ચાર ધાનાંને આધારે રહેલી છે. ૧૭૭.

ધર્મી એ ભૂમિ અનુક્રમે ઘનોદધિ, ઘનવાન અને તનુવાન—એ ત્રણ પ્રકારના ત્રણ વસ્તુઓની વર્તિતાલી છે. ૧૭૮.

તત્ર પ્રતિષ્ઠિતા ભૂમિરાધારેણ ઘનોદધેઃ ।

મહાકટાહવિન્યસ્તસ્થાનાજ્યઘનર્પિઢવત્ ॥ ૧૭૬ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ વિંશતિઃ પરિકીર્તિતમ્ ।

ઘનોદધેર્મધ્યભાગે વાહલ્યં ક્રમતસ્તતઃ ॥ ૧૮૦ ॥

પ્રદેશહાન્યાસૌ હીયમાનોડત્યન્તતનૂભવન્ ।

પૃથ્વીં વલયાકારેણ સ્વયમાવૃત્ય તિષ્ઠતિ ॥ ૧૮૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

વલયસ્યાસ્ય વિષ્કમ્ભઃ પ્રજ્ઞપ્તો યોજનાનિ ષટ્ ।

ઉચ્ચત્વં તુ વસુમતીવાહલ્યસ્યાનુસારતઃ ॥ ૧૮૨ ॥

અસૌ ઘનોદધિરપિ ઘનવાતે પ્રતિષ્ઠિતઃ ।

અસંખ્યાનિ યોજનાનિ મધ્યે તસ્યાંપિ પુષ્ટતા ॥ ૧૮૩ ॥

પ્રદેશહાન્યા તનુતાં ભજમાનો ઘનોદધેઃ ।

આવૃત્ય વલયં તસ્યૌ વલયાકૃતિનાત્મના ॥ ૧૮૪ ॥

અસ્યાપિ વલયસ્યૈવ માનમાચૈરુદીરિતમ્ ।

ચતુષ્ઠી યોજનાનાં સાર્ધોચ્ચત્વં તુ પૂર્વવત્ ॥ ૧૮૫ ॥

મોટા કડાયામાં રહેલા થીંછ ગયેલા ધીનો ઘટ પિંડ સ્થાય એવો ઘનોદધિ છે. એને આધારે એ પૃથ્વી રહેલી છે. ૧૭૬.

ઘનોદધિ મધ્યભાગમાં વીંશ હજાર યોજન જાડો છે; અને પછી ક્રમે ક્રમે પ્રદેશના ઘટવાથી એ (ઘનોદધિ) યાતળો થતો થતો છેવટે અત્યન્ત સૂક્ષ્મ થઈને, પૃથ્વીને વલયાકારે વીંટીને રહેલો છે. ૧૮૦-૧૮૧.

છેવટે આ વલયની પહોળાઈ છ યોજન છે, અને એની ઉંચાઈ પૃથ્વીની જાડાઈ પ્રમાણે (૧૮૦૦૦૦ યોજન) છે. ૧૮૨.

આ ઘનોદધિ પણ ઘનવાયુ ઉપર રહેલો છે. એ (ઘનવાયુ) મધ્યભાગમાં અસંખ્ય યોજનની જાડાઈમાં છે; પણ પછી પ્રદેશના ઘટવાથી સૂક્ષ્મ થતો થતો, ઘનોદધિના વલયને વલયાકારે વીંટીને રહેલો છે. ૧૮૩-૧૮૪.

આથ પુર્યોએ આ વલયનું પ્રમાણ પ્રાંતે સાડાચાર યોજનનું કહ્યું છે; ઉંચાઈ તો પૂર્વવત્ સમજ લેવી. ૧૮૫.

ઘનવાતોઽપિ સતતં તનુવાતે પ્રતિષ્ઠિતઃ ।

અસ્યાપિ મધ્યે વાહલ્યમસંસ્થયધ્નં ઘનાનિલાત્ ॥ ૧૮૬ ॥

તતસ્તનૂભવન્નેપ ઘનવાતસ્ય સર્વતઃ ।

આવૃત્ય વલયં તસ્યૌ વલયાકૃતિનાત્મના ॥ ૧૮૭ ॥

તનુવાતસ્ય વલયે વિષ્કમ્ભઃ પરિકીર્તિતઃ ।

एकं યોજનમધ્યર્દ્ધમુચ્ચત્વં પુનરુક્તવત્ ॥ ૧૮૮ ॥

તનુવાતોઽપ્યસૌ તસ્થાવાધારેણ વિહાયસઃ ।

તच्च પ્રતિષ્ઠિતં સ્વસ્મિન્નસંસ્થયયોજનોન્મિતમ્ ॥ ૧૮૯ ॥

સતસ્વપિ મહીષ્વેવં ઘનોદધ્યાદયો મંતાઃ ।

વલયાનાં તુ વિષ્કમ્ભો યથાસ્થાનં પ્રવક્ષ્યંતે ॥ ૧૯૦ ॥

ભાતિ મૂઃ સ્વસમશ્રેણિસ્થાયિભિર્વલયૈર્લિખિઃ ।

પૂર્ણેન્દુવત્પરિધિભિઃ સુધાકુંડમિવોરગૈઃ ॥ ૧૯૧ ॥

ભવત્યેવમલોકશ્ચ ધર્માપર્યન્તભાગતઃ ।

યોજનૈર્દશમિદ્વાભ્યામતિરિક્તૈઃ સમન્તતઃ ॥ ૧૯૨ ॥

હવે ત્રીજું વક્ત્ર્ય તનુવાતનું છે. તનુવાત ઘનવાતની નીચે સતત રહેલો જ છે. એ તનુવાતની, મધ્યમાં ઘનવાતથી અસંખ્યગણી વડાઈ છે. પછી પ્રદેશો ઘટતા જવાથી, હીન થતો જતો, ઘનવાતરૂપ વક્ત્ર્યને વક્ત્ર્યાકારે વીંટીને રહેલો છે. ૧૮૬-૧૮૭.

તનુવાતના વક્ત્ર્યની પહેાળાઈ પ્રાંતે દોઢ યોજન છે અને ઉંચાઈ પૂર્વવત્ છે. એ તનુવાત આકારને આધારે રહેલો છે, અને આકાર અસંખ્ય યોજન પ્રમાણ રહેલું છે. ૧૮૮-૧૮૯.

જેમ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી કરતા ધનોદધિ વગેરે ત્રણ વક્ત્ર્યો રહેલા છે તે પ્રમાણે ગ્રીષ્ઠ છએ પૃથ્વીમાં પણ રહેલા છે. એના વલયોનું પ્રમાણ યોગ્યસ્થાને કહેશું. ૧૯૦.

સ્વસમાન શ્રેણિમાં રહેલા ત્રણ વક્ત્ર્યોને લીધે એ રત્નપ્રભા પૃથ્વી, ચોતરફ રહેલા પરિધિને લીધે જેવો પૂર્ણચંદ્રમા ગોણે છે અને વીંટાઈ રહેલા બુદ્ધિગોને લીધે જેવો અમૃતકુંડ ગોણે છે એવી ચોક્કસ રહી છે. ૧૯૧.

એ પ્રમાણે ‘ ધર્મા ’ ના પર્યન્ત ભાગથી કરતા ત્રણ પ્રકારના વક્ત્ર્યોના ૬ + ૪ + ૧૧ એમ કુલ થઇને ૧૨ યોજન થયા એ બાર ધોજન પછી ‘ અંત્રીક ’ આવે છે. ૧૯૨.

અથૈતસ્યાં રત્નકાંડસ્યાધસ્તનં તથોર્ધ્વગમ્ ।
 વિમુચ્ય શતમેકૈકં મધ્યેઽષ્ટશતયોજને ॥ ૧૯૩ ॥
 અસંખ્યેયાનિ ભૌમેયનગરાણ્યાસતે સદા ।
 ૧૧૪ ॥ ૧૯૪ ॥
 વહિર્વિભાગે વૃત્તાનિ ચતુરસ્ત્રાણિ ચાન્તરે ॥ ૧૯૫ ॥
 અધોભાગેઽનુકુર્વન્તિ ચારુપુષ્કરકર્ણિકામ્ ।
 ગમ્ભીરસ્વાતપરિસ્વાપ્રાકારાલંકૃતાનિ ચ ॥ ૧૯૬ ॥
 શતઘ્ન્યાદિમહાયંત્રજટિલાનિ સમન્તતઃ ।
 દુઃપ્રવેશ્યાન્યયોધ્યાનિ ગુપ્તાનિ શ્રીમૃતાનિ ચ ॥ ૧૯૭ ॥
 ઉહ્યાસિપૂર્ણકલ્પશતોરણદ્વારવન્તિ ચ ।
 અનારતં રક્ષિતાનિ દણ્ડિભિઃ કિંકરામરૈઃ ॥ ૧૯૮ ॥
 પરિષ્કૃતાનિ કુસુમૈઃ પંચવર્ણૈઃ સુગન્ધિભિઃ ।
 કાંકતુંડતુરુષ્કાદિધૂપસૌરભ્યવન્તિ ચ ॥ ૧૯૯ ॥
 પદ્મિઃ કુલકમ્ ॥
 જમ્બૂદ્વીપોપમાનાનિ વિષ્કંભાયામમાનતઃ ।
 ઉત્કૃષ્ટાનિ વિદેહાનુકારીણિ મધ્યમાન્યપિ ॥ ૨૦૦ ॥

હવે, હવેના યોજનના પહેલા રત્નકાંડમાં ઉપર અને હેઠળ સેા સેા યોજન મૂકીને વચલા આડસેા યોજનમાં અસંખ્ય ભૂમિનગરો છે. તે બહારથી ગોળ, અંદરથી ચોખ્ખુ અને નીચેના ભાગમાં કમળની કર્ણિકા જેવાં છે. ૧૯૩-૧૯૫.

એની આસપાસ ઢાંડી ખાઈ અને સુંદર કોટ ચોલી રહ્યા છે. વળી એએા શતઘ્ની એટલે તોપ આદિ મહા યંત્રોથી સુકત છે, દુષ્પ્રવેશ્ય છે, અયોધ્ય છે, શુપ્ત છે અને સમૃદ્ધિપૂર્ણ છે. ૧૯૬.

એ નગરને ચળકાટ મારતા પૂર્ણ કળશ અને તોરણોવાળા દરવાજા આવી રહ્યા છે; અને દંડધારી દેવકિંકરો નિશાદિન એવું રક્ષણ કર્યા કરે છે. ૧૯૭.

ત્યાં વળી પંચરંગી પુષ્પોનો મુગંધ, અને અગુરૂ તથા કિંદરૂ આદિના ધૂપનો સુવાસ સતત ફેલાયલો રહે છે. ૧૯૮.

અપિ યાન્યલ્પમાનાનિ નિરૂપિતાનિ તાન્યપિ ।

ભરતક્ષેત્રસદૃશાન્યેતેષુ ચ વસન્ત્યમી ॥ ૨૦૦ ॥

અષ્ટધા વ્યન્તરા દેવા મહાસમૃદ્ધિશાલિનઃ ।

પિશાચા ભૂતયક્ષાઘ્યા રાક્ષસાઃ કિન્નરા અપિ ॥ ૨૦૧ ॥

કિંપુરુષા મહોરગા ગન્ધર્વાશ્ચ તથા પરે ।

સર્વેઽપ્યેતે દાક્ષિણાત્યોદીચ્યભેદાત્ સ્મૃતા દ્વિધા ॥ ૨૦૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

સર્વેઽપ્યેતેઽતિસુભગાઃ સુરૂપાઃ સૌમ્યદર્શનાઃ ।

હસ્તપ્રીવાદિષુ રત્નમયંભૂષણભૂષિતાઃ ॥ ૨૦૩ ॥

ગાન્ધર્વગીતરતયઃ કૌતુકાન્નિસચેતસઃ ।

પ્રિયક્રીડાહાસ્યલાસ્યા અનવસ્થિતચેતસઃ ॥ ૨૦૪ ॥

વિકુર્વિતસ્ફારવનમાલામુકુટકુંડલાઃ ।

સ્વૈરોલ્લાપાઃ સ્વૈરૂપધારિણઃ સ્વૈરચારિણઃ ॥ ૨૦૫ ॥

નાનાંવર્ણવદ્ધનાનાંદેશનેપથ્યધારિણઃ ।

સુદ્ગરાસિકુન્તશક્તિચાંપાદિવ્યગ્રપાણયઃ ॥ ૨૦૬ ॥

આ નગરોમાં જે ઉલ્કૃષ્ટ (મોટા) છે તે જમ્બૂદ્વીપ જેવડાં છે, મધ્યમ છે એ મહાવિદેહ જેવડાં છે અને ન્હાનાં છે એ પણ ભરતક્ષેત્ર જેવડાં છે. ૧૯૯-૨૦૦.

આં નગરોમાં પિશાચ, ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ, કિન્નર, કિંપુરુષ, મહોરગ અને ગન્ધર્વ-આ આઠ પ્રકારના અત્યન્ત સમૃદ્ધિવાન વ્યન્તરદેવો રહે છે; જેમના વર્ણ (૧) દક્ષિણ તરફના અને (૨) ઉત્તર તરફના-જેમ જે લેદ છે. ૨૦૧-૨૦૨.

એઓ અતિ સુભગ છે, સ્વરૂપવાન છે, દેખાવમાં સૌમ્ય છે, હસ્ત-કંઠ-આદિને વિષે રત્નમય અલંકારોથી વિભૂષિત છે અને ગાન્ધર્વગીતને વિષે પ્રીતિવાળા છે. એમને કૌતુક નેવાં બહુ ગમે છે તેથી અને ક્રીડા-હાસ્ય-નૃત્ય વગેરે પર આસક્તિવાળા છે તેથી એમનાં ચિત્ત અનવસ્થિત (અસ્થિર) હોઈ ભટકતા ફરે છે. ૨૦૩-૨૦૪.

એઓ સુંદર વનમાળાઓ, સુકુટો, કુંડળો આદિ ઉત્પલ કરીને ધારણ કરનારા, ધમેદ આલાપ-સંલાપ કરનારા, ઇચ્છા સુગ્રમ રૂપ કરનારા અને સ્વેચ્છાચારી છે. ૨૦૫.

વર્ણો એઓ વિવિધરંગી વર્ણોના શોભીન, અવનવા દેશોનો પાશાંક પહેરનારા તથા સુદ્ગર, ખડ્ગ, કુન્ત, શક્તિ અને બાણ વગેરે શસ્ત્રોના ધારણકાર છે. ૨૦૬.

તત્ર યદ્વાઃ પિશાચાશ્ચ ગન્ધર્વાશ્ચ મહોરગાઃ ।
 કિંચિત્ કૃદ્ઘ્નાઃ કિંપુરુષા રાક્ષસાશ્ચ સિતલ્વિષઃ ॥ ૨૦૭ ॥
 કિન્નરાઃ શ્યામભાસોઽપિ કિંચિન્નીલલ્વિષો મતાઃ ।
 મૂતાઃ પુનઃ કાલવર્ણાઃ કઙ્ગલૈર્ધટિતા ઇવ ॥ ૨૦૮ ॥
 કદમ્બઃ સુલસથૈવ વટઃ સ્વદ્વાંગમેવ ચ ।
 અશોકશ્ચમ્પકો નાગઃ તુમ્બરુશ્ચ યથાક્રમમ્ ॥ ૨૦૯ ॥
 ભવન્તિ ચિહ્નાન્યદાનાં પિશાચાદિસુધાભુજામ્ ।
 ધ્વજેષુ તત્ર સ્વદ્વાંગં વિના સર્વેઽપિ પાદપાઃ ॥ ૨૧૦ ॥ ગુમમ્ ॥
 સ્વદ્વાંગં તૂપકરણં તાપસાનામુદીરિતમ્ ।
 પ્રાયઃ ક્રીડાવિનોદાર્થં નરલોકે ચરન્ત્યમી ॥ ૨૧૧ ॥
 ચૈત્યવૃક્ષાસ્તથૈવૈષામદાનાં ક્રમતો મતાઃ ।
 કદમ્બાદ્યાસ્તથા ચોક્તં તૃતીયાંગે ગણાધિપૈઃ ॥ ૨૧૨ ॥
 ઇષસિણં અઘ્નવિહાણં વાગમંતરદેવાણં અઘ્ન ચૈત્તરુહ્વા પપ્પણતા । તં જહા ।
 કલંબો ડ પિસાયાણં વડો જહ્વાણ ચેતિ તં ।
 તુલસી ભૂયાણ ભવે રહ્વાણ ચ કંડઓ ॥ ૨૧૩ ॥
 અસોત્રો કિન્નરાણં ચ કિંપુરિતાણ ચંપત્રો ।
 ણાગરુહ્વો મુશ્રંગાણં ગંધર્વાણ ય તેંદુઓ ॥ ૨૧૪ ॥

એમનામાં જે યક્ષ, પિશાચ, ગંધર્વ અને મહોરગ જાતિના છે એઓનો વર્ણ કંઈક શ્યામ છે, કિંપુરુષ તથા રાક્ષસોનો વર્ણ સ્વેત છે, કિન્નરોનો આભાસ શ્યામ છતાં કંઈ નીલવર્ણ છે અને ભૂતજાતિના તો બહુ કાળજમય હોયની એટલે બધા શ્યામ છે. ૨૦૭-૨૦૮.

એ આઠ જાતિના વ્યન્તરોની ધ્વજાઓમાં, અનુક્રમે (૧) કદમ્બ, (૨) સુલભ, (૨) વડ, (૪) પદ્વાંગ, (૫) અશોક, (૬) ચંપક, (૭) નાગ અને (૮) તુમ્બરુ-આવાં ચિન્હો છે. પદ્વાંગ એ એક જાતનું તાપસલોકીનું ઉપકરણ છે. શેષ સાત પ્રસિદ્ધ વૃક્ષો છે. ૨૦૯-૨૧૧.

એ વ્યન્તરદેવો મનુષ્યલોકમાં પ્રાયઃ ક્રીડા વિનોદાર્થે વિચર્યા કરે છે.

વળી એ આઠને કદમ્બ આદિ ચૈત્યવૃક્ષો પણ છે એમ કહ્યું છે. ૨૧૨.

એ સંબંધમાં ત્રીજા 'અંગ' માં ગણધરભાષિન વચન છે કે:—

" એ આઠ પ્રકારનાં (વાણ) વ્યન્તર દેવોનાં આઠ ચૈત્યવૃક્ષો કહેલા છે:—પિશાચોતુ' કદ-

ચૈત્યવૃક્ષા મણિપીઠિકાનામુપરિવર્તિનઃ સર્વરત્નમયા ઉપરિ છત્રધ્વજા-
દિભિઃ અલંકૃતાઃ સુધર્માદિસમાનામગ્રતો યે શ્રૂયન્તે તે एते इति संभा-
વ્યन्ते ॥ ये तु चिंथाई कलंवझणं इत्यादि ते चिह्नभूता एतेभ्यः अन्य
एव इति । स्थानांग ८ सूत्रवृत्त्योः ॥

પ્રાયઃ શૈલકન્દરાદૌ યચ્ચરન્તિ વનાન્તરે ।

તતઃ પૃષોદરાદિત્વાત્ एते स्युः वानमन्तराः ॥ ૨૧૫ ॥

ભૃત્યવચ્ચક્રવર્ત્યાધારાધનાદિકૃતસ્તતઃ ।

व्यन्तरा वाभिधीयन्ते नरेभ्यो विगतान्तराः ॥ ૨૧૬ ॥

एकैकस्मिन्निकायेऽथ द्वौ द्वाविन्द्राबुदाहृतौ ।

दक्षिणोत्तरभेदेन कालाद्यास्ते च षोडश ॥ ૨૧૭ ॥

કાલશ્ચૈવ મહાકાલઃ પિશાચચક્રવર્તિનો ।

सुरूपः प्रतिरूपश्च भूतेन्द्रौ दक्षिणोत्तरौ ॥ ૨૧૮ ॥

મંજુશ્વર, યક્ષોત્તુ વડે, ભૂતભક્તિતુતુગચ્છી, રાક્ષસોતુ કંકક, કિન્નરોતુ અશોક, કિંબુરોતુ
અંપક, ઉરગભક્તિતુ નાગવૃક્ષ, અને ગન્ધર્વોતુ તેન્દુકવૃક્ષ છે. ૨૧૩-૨૧૪.

‘સુધર્મા’ વગેરે સમાની આગળ, મણિપીઠિકાની ઉપર, સર્વરત્નમય અને છત્રધ્વજાદિથી
શોભતાં ચૈત્યવૃક્ષો કહ્યાં છે તે જ આ હોય એમ સંભવે છે. અને કદંબ આદિ ચિહ્નોનોરૂપ ખીલ
વૃક્ષો કહ્યાં છે તે આથી જૂદાં છે. ” આ પ્રમાણે સ્થાનાંગસૂત્રમાં આઠમા સૂત્ર (કાલુ) માં
અને તેની વૃત્તિમાં પણ કહ્યું છે.

આ વ્યન્તરો પ્રાયઃ ‘વનાન્તરમાં,’ પર્વતની ગુફા આદિમાં ‘વિચરનારા’ હોઇને
‘વાનમન્તર’ કહેવાય છે. (સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં ‘પૃષોદરાદિ’ નામથી ઓળખાતા સમાસના
નિયમને આધારે વનાન્તરે ચરન્તીતિ વાનમન્તરાઃ એમ ‘સમાસ’ થાય છે). ૨૧૫.

અથવા સેવકની જેમ ચક્રવર્તી આદિકની આરાધના વગેરે કરવાવાળા હોવાથી
(નરેભ્યો) વિગતાન્તરાઃ (એટલે મનુષ્યથી જડુ અન્તરવાળા નહિ)—એમ સમાસ કરવાથી
પણ ‘વ્યન્તર’ કહેવાય છે. ૨૧૬.

દવે, એ આઠે જાતિના વ્યન્તર દેવોમાં, પ્રત્યેક જાતિના જળે ઇન્દ્રો કહ્યા છેઃ (૧)
દક્ષિણ દિશાનો અને (૨) ઉત્તર દિશાનો. એટલે સમગ્ર સોળ ઇન્દ્રો છે. ૨૧૭.

એમનાં નામઃ પિશાચોના ઇન્દ્ર ‘કાળ’ અને ‘મહાકાળ’ છે; ભૂતભક્તિનાઓના ઇન્દ્ર
‘સુરૂપ’ અને ‘પ્રતિરૂપ’ છે; વરોના ઇન્દ્ર ‘પૂર્ણજાદ’ અને ‘મણિજાદ’ છે; રાક્ષસોના ઇન્દ્ર

पूर्णभद्रमाणिभद्रौ यच्चाणामधिपावुभौ ।

भीमश्चैव महाभीमो राक्षसानामधीश्वरौ ॥ २१९ ॥

किन्नरश्च किंपुरुषः किन्नराणां महीक्षितौ ।

इन्द्रौ किंपुरुषाणां च सन्महापुरुषौ स्मृतौ ॥ २२० ॥

अतिकायमहाकायौ महोरगधराधिपौ ।

गन्धर्वाधिपती गीतरतिर्गीतयशा इति ॥ २२१ ॥

सुरेन्द्राः षोडशाप्येते महाबला महाश्रियः ।

महासौख्या महोत्साहाः स्युरनुत्तरशक्तयः ॥ २२२ ॥

कमला चैव कमलप्रभोत्पला सुदर्शना ।

प्रत्येकमेतन्नामन्यः स्युः प्रियाः पिशाचराजयोः ॥ २२૩ ॥

रूपवती बहुरूपा सुरूपा सुभगापि च ।

भूताधिराजયોરગ્રમહિષ્યઃ કથિતા જિનૈઃ ॥ ૨૨૪ ॥

पूर्णा बहुपुत्रिका चोत्तमा तथा च तारका ।

पूर्णभद्रमाणिभद्रदेवयोर्दयिता इमाः ॥ २२૫ ॥

वसन्तिका केतुमती रतिसेना रतिप्रिया ।

गदिता दयिता एताः किन्नराणामधीशयोः ॥ ૨૨૬ ॥

‘ભીમ’ અને ‘મહાભીમ’ છે; કિન્નરોના ઇન્દ્ર ‘કિન્નર’ અને ‘કિંપુરુષ’ નામના છે; કિંપુરુષોના ઇન્દ્ર ‘સત્પુરુષ’ અને ‘મહાપુરુષ’ નામે છે; મહોરગબળતિના ઇન્દ્ર ‘અતિકાય’ અને ‘મહાકાય’ નામના છે; અને ગન્ધર્વોના ઇન્દ્ર ‘ગીતરતિ’ અને ‘ગીતયશા’ નામના છે. ૨૧૮-૨૨૧.

એ સોળે ઇન્દ્રો મહા બળવાન, બહુ સમૃદ્ધિશાલી, અત્યંત સુખી, પૂરા ઉત્સાહી, અને અપૂર્વ સામર્થ્યવાળા છે. ૨૨૨.

એ સોળમાંના પ્રત્યેક ઇન્દ્રને વળી ચત્તાર પટ્ટરાણીઓ (ઇદ્રારાણીઓ) છે—એમાં પ્રત્યેક પિશાચેન્દ્રને કમળા, કમળપ્રભા, ઉત્પલા અને સુદર્શના—એ નામની ચાર છે. પ્રત્યેક ભૂતેન્દ્રને રૂપવતી, બહુરૂપા, સુરૂપા અને સુલગા—એવા નામવાળી ચાર છે. પ્રત્યેક યક્ષેન્દ્રને પૂર્ણા, બહુપુત્રિકા, ઉત્તમા અને તારકા—એવા નામવાળી ચાર છે. પ્રત્યેક કિન્નરેન્દ્રને વસન્તિકા, કેતુમતી, રતિમેના અને રતિપ્રિયા—એ નામની ચાર છે. ૨૨૩-૨૨૬.

સાધિકઃ પલ્લવતુર્યાશઃ પૂર્ણઃ સ એવ ચ સ્થિતિઃ ।
સ એવ દેશેન ન્યૂનો દેવીનાં ક્રમંતઃ સ્મૃતા ॥ ૨૪૧ ॥

એવં ચ—સામાનિકાનામેતેષાં તથાગ્રયોપિતામપિ ।
પર્ષદસ્તિસ્ત્વ ઈષા ત્રુટિતા દઢરથાભિધા ॥ ૨૪૨ ॥
ચતુર્ભિરેવં સર્વેઽમી સામાનિકસહસ્રકૈઃ ।
પ્રેયસીભિશ્ચતસ્રભિઃ સ્વપરિચ્છદચારુભિઃ ॥ ૨૪૩ ॥
પાર્ષદૈસ્ત્રિવિધેદેવૈઃ સપ્તભિઃ સૈન્યનાયકૈઃ ।
ગન્ધર્વનટહસ્ત્યશ્વરથપાદાત્યકાસરૈઃ ॥ ૨૪૪ ॥
અમીભિઃ સસભિઃ સૈન્યૈશ્ચતુર્ભિશ્ચાત્મરક્ષિણાં ।
સ્થિતૈઃ પ્રત્યાશં સહસ્રૈરન્વહં સેવિતાંહૂયઃ ॥ ૨૪૫ ॥
સ્વસ્વભૌમેયનગરલક્ષાણાં ચક્રવર્તિતામ્ ।
અસંખ્યેયાનામજલં પ્રત્યેકં વિભ્રતોઽદ્રુસુતામ્ ॥ ૨૪૬ ॥
વ્યન્તરાણાં વ્યન્તરીણાં સ્વસ્વનિકાયજન્મનામ્ ।
સ્વસ્વદિગ્વર્તિતાં સ્વૈરં સામ્રાજ્યમુપભુંજતે ॥૨૪૭॥ પંચભિઃ કુલકમ્ ॥
દિવ્યસ્ત્રીસંપ્રયુક્તેષુ નાટયેષુ વ્યાપૃતેન્દ્રિયાઃ ।
ન જાનતે ગતમપિ કાલં પલ્યોપમાયુપઃ ॥ ૨૪૮ ॥

દેવીઓની આયુષ્યસ્થિતિ એક ચતુર્થાંશ પદ્યોપમથી સહેજ વધારે, જીજ્ઞ સલાની દેવી-
ઓની ગરાબર એક ચતુર્થાંશ પદ્યોપમ, અને ત્રીજી સલાની દેવીઓની એક ચતુર્થાંશ
પદ્યોપમથી ન્યૂન છે. ૨૪૦-૨૪૧.

(સોળે ઇન્દ્રોને જેમ ત્રણ ત્રણ સલા કહી તેમ) એમના સામાનિક દેવો અને અગ્ર-
મહિષીઓને પણ ઇષા, ત્રુટિતા અને દઢરથા નામની ત્રણ ત્રણ સલાઓ છે. ૨૪૨.

આ પ્રમાણે ચાર ચાર હજાર સામાનિક દેવો, હજાર હજારના પરીવારવાળી અચ્ચાર ઇન્દ્રા-
ણીઓ, ત્રણ પ્રકારના પર્ષદાના દેવો, સાત સાત સેનાપતિઓ, ગંધર્વ નટ હસ્તી અશ્વ
રથ પાયદળ તથા મહિયોદૃપ સાત પ્રકારનાં સૈન્યો, ચૌદિશે રહેલા અચ્ચાર હજાર આત્મ
રક્ષકો--આટલા બધા પરિવારવાળા અને પોતપોતાના લાખો નગરોમાં અદ્ભુત ચક્રિત્વ
ધારણ કરવાવાળા એ સર્વ ઇન્દ્રો, પોતપોતાની નિકાયમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને પોતપોતાની
દિશાઓમાં રહેલા અસંખ્યાત વ્યન્તરવ્યન્તરીઓનું રાજ્ય ભોગવે છે. ૨૪૩-૨૪૭.

પણી દેવાંગનાઓએ પ્રયોજેલા નાટકોમાં એઓ એટલા બધા રોકાયેલા રહે છે કે એમનો
પદ્યોપમ જેટલો આયુષ્યકાળ કયાં વર્ષો વતય છે એની પણ એમને ખબર રહેતી નથી. ૨૪૮.

તથોક્તમ્ । તર્હિ દેવા વંતરિયા વરતરુણીગીયવાઙ્યરવેણમ્ ।

નિચ્ચં સુહિયા પમુઙ્ગયા ગયંપિ કાલં ન યાણંતિ ॥ ૧ ॥

વ્યન્તરાણામમી અષ્ઠૌ મૂલભેદાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ।

અષ્ટાવાન્તરભેદાઃ સ્યુઃ અણપર્ણીમુખાઃ પરે ॥ ૨૪૯ ॥

તથા હિ । અણપત્ની પણપત્ની ઇસીવાઈ ભૂયવાઈએ ચેવ ।

કંદી ય મહાકંદી કોહંડે ચેવ પયણ અ ॥ ૨૫૦ ॥

પ્રાગ્વત્ પ્રતિનિકાયેઽન્ન દ્વૌ દ્વાવિન્દ્રાવુદીરિતૌ ।

ક્ષેત્રયોઃ રુચકાદ્યામ્યૌત્તરાહયોરધીશ્વરૌ ॥ ૨૫૧ ॥

ઇન્દ્રૌ સન્નિહિતઃ સામાનિકશ્ચાદ્યનિકાયયોઃ ।

ધાતા વિધાતેત્યધિપૌ નિકાયે ચ દ્વિતીયકે ॥ ૨૫૨ ॥

તાર્તીયિકનિકાયેન્દ્રૌ ઋષિશ્ચ ઋષિપાલિતઃ ।

ચતુર્થસ્ય નિકાયસ્ય તાવીશ્વરમહેશ્વરૌ ॥ ૨૫૩ ॥

સુવત્સશ્ચ વિશાલશ્ચ નિકાયે પંચમેઽધિપૌ ।

ષષ્ઠે નિકાયે નેતારૌ હાસ્યહાસ્યરતી ઇતિ ॥ ૨૫૪ ॥

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે—મનહર તરુણીઓના ગીતવાદના નાદને લીધે, વ્યન્તરદેવો નિન્ય એટલા સુખ અને પ્રમોદમાં રહે છે કે કાળ કેટલો વહ્યો જાય છે એ એઓ જાણતાજ નથી.

અહિ જે વ્યન્તરદેવોના આઠ ભેદ કહ્યા તે 'મૂળ ભેદ' છે. એમના ણીન્દ્ર આઠ, અણુ-પત્ની આદિક અવાન્તર ભેદો પણ છે. તે આ પ્રમાણે—(૧) અણુપત્ની, (૨) પણુપત્ની, (૩) ઋષિ-વાદી, (૪) ભૂતવાદી, (૫) કંદીત, (૬) મહાકંદીત, (૭) કોહંડ અને (૮) પતંગ. ૨૪૯-૨૫૦.

પૂર્વવત્ અહિં પણ આઠે નિકાયોમાં પ્રત્યેક નિકાયના જેવે ઇન્દ્રો છે; અને એઓ રૂચક-થી દક્ષિણે અને ઉત્તરે આવેલા ક્ષેત્રોના જુદા જુદા અધીશ્વર છે. ૨૫૧.

પહેલી એટલે 'અણુપત્ની' નિકાયના વ્યન્તરોના, સન્નિહિત અને સામાનિક નામના જે ઇન્દ્રો છે; અને ણીજી એટલે 'પણુપત્ની' નિકાયના વ્યન્તરોના, ધાતા અને વિધાતા નામના ઇન્દ્રો છે. ૨૫૨.

ત્રીજીના ઋષિ અને ઋષિપાલિત અને ચોથીના ઇશ્વર અને મહેશ્વર ઇન્દ્રો છે. ૨૫૩.

પાંચમી નિકાયના સુવત્સ અને વિશાળ નામના, અને છઠીના હાસ્ય અને હાસ્યરતિ નામના ઇન્દ્રો છે. ૨૫૪.

શ્રેયોમહાશ્રેયાંસૌ ચ નિકાયે સસમેઽધિપૌ ।

પદગઃ પદગપતિઃ નિકાયસ્યાદ્દમસ્ય તૌ ॥ ૨૫૫ ॥

તથાહુઃ સ્થાનાંગે । દો અણપન્નિદા પન્નત્તા इत्यादि ॥

एतेऽपि रत्नकांडस्य शतं शतमुपर्यधः ।

परित्यज्य वसन्त्यष्टशतयोजनमध्यतः ॥ २५६ ॥

તથાહુઃ પ્રજ્ઞાપનાયામ્ ।

કહિણં, મંતે વાણમંતરાણં દેવાણં ભોમેજ્જા નગરા પળણત્તા । કહિણં
મંતે વાણમંતરા દેવા પરિવસન્તિ ॥ ગોયમા સે રયણપ્પમાણ પુઢવીય
રયણામયસ્સ કંઢસ્સ જોઅણસહસ્સ વાહલસ્સ ઉવરિ, એગં જોઅણસયં
ઓગાહેત્તા હેઠાવિ એગં જોઅણસયં વજ્જેત્તા મજ્જે અઢ્ઢસુ જોઅણસપ્પુ
પ્પથળં વાણમંતરાણં તિરિયમસંખેજ્જા ભોમેજ્જા નગરાવાસસયસહસ્સા
મ્ભવન્તિ ઇતિ મક્ખાયા । તેણં इत्यादि । તત્થળં વહવે વાણમંતરા દેવા
પરિવસન્તિ । તં જહા । પિસાયા જૂયા જક્ખા યાવત્ અણપન્નિય પળપન્નિય
इत्यादि ॥

સંગ્રહણ્યાં તુ

સાતમીના શ્રેયાંસ અને મહાશ્રેયાંસ, તેમજ આઠમીના પદગ અને પદગપતિ નામના ઇન્દ્રો કહ્યા છે. ૨૫૫.

સ્થાનાંગસૂત્રમાં પણ ‘અણપન્નિના એ ઇન્દ્રો છે’, ઇત્યાદિ કહ્યું છે.

વળી એઓ પણ રત્નકાંડના, સો ઉપલા અને સો નીચલા યોજન પડતાં સુગ્રીને શેષ આઠસો યોજન રહ્યા એમાં પ્રસે છે. ૨૫૬.

આના સંબંધમાં પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—

શ્રી ગૌતમગણધર પૂછે છે કે—હે ભગવાન, વાણમંતર દેવોના ભૂમિનગરો કયાં આવ્યાં ? અને એ વાણમંતર દેવો કયાં રહે છે ? એના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ, રત્નપ્રલા પૃથ્વીના એક હબ્બર યોજન બાડાં રત્નકાંડમાં, સો યોજન ઉપર અને સો યોજન નીચે એમ બેસો યોજન બાદ કરી, મધ્યના આઠસો યોજનમાં વાણમંતર દેવોના અસંખ્યાતલકારો છે; અને ત્યાંજ ઘણા વાણમંતર દેવો રહે છે. જેવા કે, ધિશાચ, ભૂત અને યશસ્વિ આઠ અને પચાસી, પલ્લપત્તી વિગેરે આઠ મળી સોળ.

‘સંગ્રહણ્યાં તુ’ વળી એમ કહ્યું છે કે—રત્નપ્રલાપૃથ્વીના પહેલા એકસો યોજનમાં અવર

ઇય પદમજોશ્રણસપ્ રયણાપ્ અઠ્ઠવંતરા અંવરે ।

તેસિં ઇહ સોલસિંદા રુચ્રગહો દાહિણુત્તરચ્ચો ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્રચતુર્થપ્રકાશવૃત્તૌ તુ એવમ્ । રત્નપ્રભાયામેવ પ્રથમસ્ય શતસ્ય
અથ ઉપરિ ચ દશદશ યોજનાનિ મુક્ત્વા મધ્યે અશીતિયોજનેષુ અણપ-
ન્નિયપ્રમૃતય ઇતિ ॥

એમાં વસ્તવ્યતા સર્વા વિજ્ઞેયા પ્રાક્તનેન્દ્રવત્ ।

જાતા દ્વાત્રિંશદિત્યેવં વ્યન્તરામરનાયકાઃ ॥ ૨૫૭ ॥

મૌમેયનગરેષ્વેષુ વ્યન્તરાઃ પ્રાયશઃ સ્વલુ ।

ઉત્પદ્યન્તે પ્રાચ્યભવાનુષ્ઠિતાજ્ઞાનકષ્ટતઃ ॥ ૨૫૮ ॥

મૃતાઃ પાશવિપાહારજલાગ્નિચ્છુત્તૃડાદિભિઃ ।

મૃગુપાતાદિભિશ્ચ સ્યુઃ વ્યન્તરાઃ શુભભાવતઃ ॥ ૨૫૯ ॥

સ્થિતિરુત્કર્ષતોઽમીપાં પલ્યમર્થં ચ યોપિતામ્ ।

સહસ્રાણિ દશાબ્દાનાં ઉભયેષાં જઘન્યતઃ ॥ ૨૬૦ ॥

આઠ જાતિના વ્યન્તરો રહે છે. એઓના વળી, ક્યારેયો દક્ષિણમાં આઠ અને ઉત્તરમાં આઠ મળીને સોળ ઇન્દ્રો છે.

યોગશાસ્ત્રના થોથા ' પ્રકાશ ' ની ટીકામાં વળી જ્યૈહ્વ કહ્યું છેઃ રત્નપ્રભાપૃથ્વીમાં જ, પહેલા મો યોજનમાના ઉપરના દશ અને નીચેના દશ એમ વીશ યોજન મૂકીને શેષ મધ્યના એશી યોજનમાં ' અણપત્રી ' આદિ દેવો વસે છે.

આ વ્યન્તરેન્દ્રોનું સ્વરૂપ પણ પૂર્વોક્ત વ્યન્તરો જેવું જ સમજવું. આ હિસાબે મર્વ મળી બત્રીસ વ્યન્તરેન્દ્રો થયા. ૨૫૭.

પૂર્વ ભવમાં અજ્ઞાનપૂર્વક કષ્ટપાયક તપશ્ચર્યા કરવાથી પ્રાણીઓ આ ભૂમિનગરોમાં વ્યન્તર તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૫૮.

પાશ (ગાઝાફંસો), વિષપાન, અગ્નિપ્રવેશ, ઝપાપાત તથા ક્રુધા અને તૃષા વેદીને પણ, (મૃત્યુ અગીકાર કરી) માણુઓ, શુભભાવ હોય તો અહિં વ્યન્તરો થાય છે. ૨૫૯.

વ્યન્તરદેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યસ્થિતિ એક પચોપમની છે અને તેની દેવીઓની અર્ધ પચોપમની છે. જવન્ય આયુષ્ય તે બનેતું દસ હજાર વર્ષ નેટલું છે. ૨૬૦.

સ્વાભાવિકં સસહસ્તમાનં ઉત્કર્ષતો વપુઃ ।

અંગુલાસંખ્યાંશમાનં જઘન્યં પ્રથમક્ષણે ॥ ૨૬૧ ॥

લક્ષ્યોજનમાનં ચોત્કૃષ્ટમુત્તરવૈક્રિયમ્ ।

પ્રક્રમેઽદ્ધુલસંખ્યેયભાગમાનં જઘન્યતઃ ॥ ૨૬૨ ॥

एषां लेश्याश्चतस्रः स्युः पद्मां शुक्लां विना पराः ।

उच्छ्वसन्ति सप्तभिस्ते स्તોકૈર્જઘન્યજીવિનઃ ॥ ૨૬૩ ॥

बुभुक्षवश्चैकदिनान्तरेऽथोत्कृष्टजीविनः ।

समुच्छ्वसन्त्याहरन्ति મુહૂર્ત્તાહઃપૃથક્ત્વકૈઃ ॥ ૨૬૪ ॥

आहारे चित्तसंकल्पोपस्थिताः सारपुद्गलाः ।

सर्वांगेषु परिणमन्त्येषां કાવલિકસ્તુ ન ॥ ૨૬૫ ॥

ये तु हिंसाः सुरा वीरचंडिकाकालिकादयः ।

મથમાંસાદ્યાહુતિમિસ્તુળ્યન્તિ તર્પિતા ઇવ ॥ ૨૬૬ ॥

तेऽपि पूर्वभवाभ्यासात् पापा मिथ्यात्वमोहिताः ।

મથમાંસાદિ વીરચૈવ તુળ્યન્તિ ન તુ મુંજતે ॥૨૬૭॥ યુગ્મમ્ ॥

એમનું સ્વાભાવિક શરીરમાન ઉત્કર્ષતઃ સાત હાથનું હોય છે અને જઘન્યતઃ, પ્રથમ ક્ષણે, એક આંગળના અઞ્જાનમા અંશ જેટલું હોય છે. ૨૬૧.

એઓ ઉત્તરવૈક્રિય શરીર ઉત્કર્ષતઃ લાખ્યોજનનું કરી શકે છે; જ્યારે જઘન્યતઃ, શરૂઆતમાં આંગળના સંખ્યાત ભાગ જેટલું હોય છે. ૨૬૨.

એઓને પદ્મલેશ્યા અને શુક્લલેશ્યા શિવાયની ચાર લેશ્યાઓ હોય છે. એમનામાં જઘન્ય આયુષ્યવાળા હોય છે એઓ સાત સ્તોકે શ્વાસ લે છે, અને એકાંતરે છુધાતુર થાય છે. ૨૬૩.

વળી જેઓ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા હોય છે તેઓ ચાર મુહૂર્ત્તે શ્વાસોશ્વાસ લે છે અને ચાર દિવસે છુધાતુર થાય છે. ૨૬૪.

આહારની ઇચ્છા થતાં સંકલ્પમાત્રથી જ સારસાર પુદ્ગલો એમના સર્વ અંગોમાં પરિવ્રમે છે. એમને ક્વળઆહાર હોતો નથી. ૨૬૫.

વળી જે વીર, ચંડિકા, કાલિકા આદિ હિંસક દેવો તર્પિત થયા હોય તેમ માંસ, મધ કેની આહુતિથી તુષ્ટમાન થાય છે તે પાપી મિથ્યાત્વમોહિત દેવો પૂર્વલક્ષણી ટેવ હોવાથી વસ્તુઓ એમનેજ સન્તોષ પામે છે, એનો આહાર કરતા નથી. ૨૬૬-૨૬૭.

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્તિકીર્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાન્તિપ—

દ્રાજશ્રીતનયોઽતનિષ્ઠ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।

કાવ્યં ચત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે

સર્ગો નિર્ગલિતાર્થસાર્થસુભગઃ પૂર્ણઃ સુખં દ્વાદશઃ ॥ ૨૭૫ ॥

इति द्वादशः सर्गः ।

—❀(❀)❀—

વર્ણવી છે વિશેષ વૃત્તાન્તના જિજ્ઞાસુ બુદ્ધિમાન પડિતોએ એ માટે ત્રીજી અને ચોથી ઉપાંગ
લેધું. ૨૭૪

સકળ વિશ્વને આશ્ચર્યમા લીન કરી નાખે એવી જેમની કીર્તિ છે એવા શ્રીકીર્તિવિજ
યવાચકેન્દ્રના અન્તેવાસિ, તેમજ માતા રાજશ્રી અને પિતા તેજપાળના સુપુત્ર વિનયવિજય
જીએ રચેલા, જગતના તત્ત્વોને દીપકની જેમ પ્રકાશમા લાવનારા આ કાવ્યનો, અદરથી
નીકળતા અર્થસમૂહથી સુભગ એવો બાગનો સર્ગ નિર્વિધે સમાપ્ત થયો. ૨૭૫

આરમ્ભે સર્ગ સમાપ્ત.

અથ ત્રયોદશઃ સર્ગઃ

યોજનાનાં સહસ્રં ચ મુક્ત્વૈકૈકમુપર્યધઃ ।

મધ્યેઽષ્ટસત્તતિસહસ્રાઢયે લક્ષે ક્ષિતાવિહ ॥ ૧ ॥

વસન્તિ ભવનાધીશનિકાયા અસુરાદયઃ ।

દશૈતેઽપિ દ્વિધા પ્રાગ્વદક્ષિણોત્તરભેદતઃ ॥ ૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તેષુ પ્રત્યેકમિન્દ્રૌ દ્વૌ ભવતો દક્ષિણોત્તરૌ ।

ભવનેન્દ્રા વિંશતિઃ સ્યુરિત્યેવં ચમરાદયઃ ॥ ૩ ॥

તથોક્તમ્ ।

અસુરા નાગસુવરણા વિજ્ઞુ અગ્ની ય દીવ ઉદહી ય ।

દિસિપવણથણિ ય દસવિહ ભવણવઙ્ગ તેસુ દુદુ ઇંદા ॥ ૪ ॥

અન્યે તુ ગ્રાહુઃ । નવતિયોજનસહસ્રાણામધસ્તાત્ ભવનાનિ ॥

અન્યન્ન ચ ઉપરિતનમધસ્તનં ચ યોજનસહસ્રં મુક્ત્વા સર્વત્રાપિ યથાસંભ-

સર્ગ તેરમો.

(એક લાખ એ શી હજાર યોજનના પ્રમાણવાળી) રતનપ્રભા પૃથ્વીમાં, એક હજાર યોજન ઉપર અને એક હજાર યોજન નીચે એમ કુલ બે હજાર યોજન શિવાયના ખાકીના મધ્યના એક લાખ અઘ્યોતેર હજાર યોજનના ‘અસુર’ વગેરે દશ પ્રકારના ‘લવનપતિ’ દેવો વસે છે. અને એમના થે (૧) દક્ષિણ દિશાના અને (૨) ઉત્તર દિશાના-એમ બે ભેદ છે. ૧-૨.

દશે પ્રકારના લવનપતિઓમાં, દક્ષિણનો એક અને ઉત્તરનો એક-એમ બે ઇન્દ્રો હોય છે એવી રીતે ૧૦×૨ એમ વીસ લવનેન્દ્રો છે. જેવાકે ચમરેન્દ્ર વગેરે. ૩.

કહ્યું છે કે—(૧) અસુર, (૨) નાગકુમાર, (૩) સુવર્ણકુમાર, (૪) વિદ્યુતકુમાર (૫) અગ્નિકુમાર, (૬) દ્વીપકુમાર, (૭) સમુદ્રકુમાર, (૮) દિક્કુમાર, (૯) વાયુકુમાર અને (૧૦) સ્તનિતકુમાર-એમ દશ પ્રકારના લવનપતિ દેવો છે, અને એઓ પ્રત્યે ક્રમાં બે બે ઇન્દ્રો છે. ૪.

કેટલાક આચાર્યો નેષુ હજાર યોજનની નીચે લવનો અર્થાત્ લવનપતિ દેવો છે એમ

વમાવાસા इति ॥ आवासा नाम कायमानसन्निभा महामंडपा इति लघु-
संग्रहणीवृत्तौ तत्त्वार्थभाष्येऽपि । तत्र भवनानि रत्नप्रभायां बाहल्यार्थम-
वगाह्य मध्ये भवन्ति इति उक्तम् । इति ज्ञेयम् ॥

चतुर्विंशत्कमात्रिंशलक्षः स्युर्दक्षिणोत्तराः ।

भवना असुराणां ते चतुःपट्टिश्च मीलिताः ॥ ५ ॥

लक्षाश्चतुश्चत्वारिंशच्चत्वारिंशद्द्वयोर्दिशोः ।

नागालयानां चतुरशीर्तिर्लक्षाश्च मीलिताः ॥ ६ ॥

अष्टात्रिंशच्चतुर्वિंशलक्षः क्रमात् द्वयोर्दिशोः ।

सर्वाग्नेय सुपर्णानां गृहलक्षा द्विसप्ततिः ॥ ७ ॥

चत्वारिंशच्च षट्त्रિंशदक्षिणोत्तरयोः क्रमात् ।

वैद्युतावासलक्षः स्युः षट्सप्ततिश्च मीलिताः ॥ ८ ॥

एवમગ્નિકુમારાણાં દ્વીપવાર્ધિદિશાં તથા ।

વિદ્યુત્કુમારવત્ સંખ્યા ભવનાનાં પ્રકીર્તિતા ॥ ૯ ॥

કહે છે. અન્યત્ર વળી એમ કહ્યું છે કે “ ઉપરનાં અને હેઠળનાં હજાર હજાર યોજન શિવાયના શેષ ભાગમાં સર્વત્ર યથાસંભવ આવાસો છે. ‘ આવાસ ’ નો અર્થ લઘુસંગ્રહણીની ટીકામાં તથા ‘ તત્ત્વાર્થભાષ્ય ’ માં ‘ કાયાના પ્રમાણે જેવડા મંડાપમંડપ ’ એવો કહ્યો છે. વળી ત્યાં એમ કહ્યું છે કે આ ‘ ભવનો ’ છે તે રત્નપ્રભાપૃથ્વીમાં એમી અર્ધ ભાગ અવગાહીને મધ્યમાં રહેલાં છે.

અસુરોનાં ભવનો એસઠ લાખ છેઃ યોત્રીશલાખ દક્ષિણદિશામાં અને ત્રીશ લાખ ઉત્તરદિશામાં. ૫.

નાગકુમારોનાં ચોર્યાશી લાખ ભવનો છેઃ દક્ષિણમાં ચુમાળીશ લાખ અને ઉત્તરમાં ચાળીશ લાખ. ૬.

સુવર્ણકુમારોનાં બેઉ દિશાઓમાં અનુક્રમે આડત્રીશ લાખ અને યોત્રીશલાખ મળીને ખેડોતેર લાખ ભવનો છે. ૭.

વિદ્યુત્કુમારોનાં બન્ને દિશાઓમાં અનુક્રમે ચાળીશ લાખ અને છત્રીશ લાખ મળીને છેતેર લાખ ભવનો છે. ૮.

અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, સમુદ્રકુમાર અને દિગ્ગુમારોના ભવનોની સંખ્યા વિદ્યુત્કુમાર પ્રમાણે કહી છે. ૯.

પંચાશદથ ષટ્ચત્વારિંશદિશોર્ધ્વયોઃ ક્રમાત્ ।
 લક્ષ્મી વાયુસુરાવાસાઃ સર્વે ષણ્ણવતિશ્ચ તે ॥ ૧૦ ॥
 ચત્વારિંશત્તથા ષટ્ત્રિંશદુક્તા દિગ્દ્વયે ક્રમાત્ ।
 સ્તનિતાનાં ગૃહાઃ સર્વે લક્ષ્મીઃ ષટ્સત્તિઃ કિલ ॥ ૧૧ ॥
 ચતસ્રઃ કોટયો લક્ષ્મીઃ ષટ્ ગૃહા દક્ષિણાશ્રિતાઃ ।
 ઉત્તરાહાસ્તુ ષટ્ષષ્ટિઃ લક્ષ્મીસ્તિસ્રશ્ચ કોટયઃ ॥ ૧૨ ॥
 દ્વયોર્દિશોશ્ચ સર્વાગ્રં ભવનાનામુદાહૃતમ્ ।
 કોટયઃ સત્ત લક્ષ્મીણાં દ્વાસત્તયા સમન્વિતાઃ ॥ ૧૩ ॥
 આકારેણ સુષમયા પ્રાકારપરિલાદિભિઃ ।
 વ્યન્તરાણાં નગરવત્ પ્રાયો જ્ઞેયાન્યમૂન્યપિ ॥ ૧૪ ॥
 ગુરૂણિ તાન્યસંખ્યેયૈર્મિતાનિ સ્વલુ યોજનૈઃ ।
 મધ્યાનિ સંખ્યેયૈર્જમ્બૂદ્વીપાભાનિ લઘૂન્યપિ ॥ ૧૫ ॥
 તત્રાસુરનિકાયસ્ય દક્ષિણસ્યાં દિશિ પ્રભુઃ ।
 ચમરેન્દ્રઃ શરચ્ચન્દ્રચન્દ્રિકાવિલસદ્દશઃ ॥ ૧૬ ॥

વાયુકુમારોનાં ભવનો દક્ષિણ અને ઉત્તર બેઉ દિશામાં અનુક્રમે પચાસ લાખ અને છેતાળીશ લાખ મળીને છન્નું લાખ છે. ૧૦.

સ્તનિત કુમારોનાં ભવનો બેઉ દિશાઓમાં અનુક્રમે આળીશ લાખ અને છત્રીશ લાખ મળીને એકંદર છેતેર લાખ છે. ૧૧.

એ ગણત્રીએ દક્ષિણ દિશામાં કુલ ચાર કોડ ને છ લાખ ભવનો છે; અને ઉત્તર દિશામાં ત્રણ કોડ ને છાસઠ લાખ છે. ૧૨.

એટલે બેઉ દિશાઓના સમગ્ર મળીને સાત કોડ ને બેહાંતેર લાખ ભવનો થયાં. ૧૩.

આ ભવનો આકારમાં, શેલામાં તથા કોટ અને આર્ધ વગેરે પરત્વે પ્રાયઃ પૂવોક્ત વ્યન્તરના નગરો જેવાં છે. ૧૪.

એમાં પણ એકદમ મહોટા આવેસો છે તે અસંખ્ય યોજન પ્રમાણ છે, મધ્યમ આવેસો છે તે સંખ્યાત યોજન પ્રમાણ છે અને ન્હાનાં છે તે (પણ) જમ્બૂદ્વીપ જેવડાં છે. ૧૫.

ત્યાં, દક્ષિણ દિશામાં અસુરકુમારોનો સ્વામી ‘ ચમરેન્દ્ર ’ છે, જેનો શરદ્ધતુના ચંદ્ર-માની ચંદ્રિકા જેવો સ્વચ્છ નિર્ભજ યથા ચોદિશ વિસ્તરી રહ્યો છે. ૧૬.

તથાહિ । વિદ્યતે દક્ષિણદિશિ તિથ્યમેરોઃ સુદર્શનાત્ ।

અસંખ્યદ્વીપાવિંધપરો દ્વીપોઽરુણવરાભિધઃ ॥ ૧૭ ॥

તસ્ય વાહ્યવેદિકાન્તાત્ મધ્યેઽરુણવરામ્બુધેઃ ।

યોજનાનાં દ્વિચત્વાર્શત્સહસ્રાણ્યતીત્ય વૈ ॥ ૧૮ ॥

ચમરસ્યાસુરેન્દ્રસ્ય મહાનુત્પાતપર્વતઃ ।

તિર્ગિંછિકૂટનામાસ્તિ પ્રણસ્તશ્રીભરોધ્ધુરઃ ॥ ૧૯ ॥

યોજનાનાં સસદશ શતાન્વથૈકવિંશતિઃ ।

ઉચ્છ્રૂતસ્તસ્ય તુર્યાંશો નિમગ્નો વસુધાન્તરે ॥ ૨૦ ॥ વિશેષકમ્ ॥

મૂલે સહસ્રં દ્વાવિંશં યોજનાનાં સ વિસ્તૃતઃ ।

મધ્યે શતાનિ ચત્વારિ ચતુર્વિંશાનિ વિસ્તૃતઃ ॥ ૨૧ ॥

શતાનિ સપ્ત વિંસ્તીર્ણસ્ત્રયોર્વિંશાનિ ચોપરિ ।

ઊર્વાધો વિસ્તૃતો મધ્યે ચામો મહામુકુન્દવત્ ॥ ૨૨ ॥

મુકુન્દઃ વાદ્યવિશેષ इति ॥

સર્વરત્નમયસ્યાસ્ય વેદિકાવનશાલિનઃ ।

શિરસ્તલે મધ્યદેશે સ્યાત્પ્રાસાદાવતસંકઃ ॥ ૨૩ ॥

એની હકીકત આ પ્રમાણે છે:—

૨૧. ૧-૨૫ નાં પાનાંઓએ આ પ્રમાણે વર્ણવેલા છે:—
પછી, અરુણવર નામનો દ્વીપ આવે છે. ૧૭.

એની બાહ્ય વેદિકાના પ્રાન્ત ભાગથી થતાલીશ હજાર ચોજન મૂકીને, અરુણવર સમુદ્રના મધ્ય ભાગમાં ‘ચમર’ નામના અસુરેન્દ્રનો ‘તિર્ગિંછિકૂટ’ નામનો મનહરલક્ષ્મીથી શોભી રહેલો મહાન ‘ઉત્પાતપર્વત’ આવેલો છે. ૧૮-૧૯.

એ એક હજાર સાતસો ને એકવીશ ચોજન ઉંચો છે અને ઉંચાઈને ચોથે હિસ્સે પૃથ્વીમાં ખુંચેલો છે. ૨૦.

એનો વિસ્તાર મૂળ આગળ એક હજાર ને બાવીશ ચોજન છે, મધ્યમાં ચારસો બોવીશ ચોજન છે અને ટોચ આગળ સાતસો ત્રેવીશ ચોજન છે. એટલે એક મ્હોટું મુકુંદ હોય એવો હેઠળ ઉપર વિંસ્તીર્ણ છે અને મધ્યમાં હાથ એટલે પાતળો છે. (‘મુકુંદ’ એક જાતનું વાનસ્પતિ છે). ૨૧-૨૨.

પદ્મવેદિકા અને વનખંડને લીધે શોભી રહેલા એવા આ સર્વરત્નમય પર્વતની ટોચ પર મધ્યમાં એક સુંદર પ્રાસાદ છે. ૨૩.

સાર્દદ્વે યોજનશતે તુંગઃ સપંચવિંશતિઃ ।

તતઃ શતં યોજનાનિ રમ્યોહોચમહીતલઃ ॥ ૨૪ ॥

અષ્ટયોજનમાનાથ તત્રાસ્તિ મણિપીઠિકા ।

ચમરેન્દ્રસ્યાત્ર સિંહાસનં સહપરિચ્છદમ્ ॥ ૨૫ ॥

તિર્યગ્લોકં જિગમિષુઃ જિનજન્મોત્સવાદિષુ ।

પ્રથમં ચમરેન્દ્રોઽસ્મિન્નુપૈતિ સ્વાશ્રયાત્ ગિરૌ ॥ ૨૬ ॥

તતો યથેષિતં સ્થાનમુત્પતત્યવિલમ્બતઃ ।

તેનાયં ચમરેન્દ્રસ્ય રુયાત ઉત્પાતપર્વતઃ ॥ ૨૭ ॥

ષટ્ શતાન્યથ કોટીનાં પંચપંચાશદેવ ચ ।

કોટ્યો લક્ષાયથ પંચત્રિંશદ્ધર્મમેવ ચ ॥ ૨૮ ॥

યોજનાનિ તિર્યગ્સ્માત્તિર્ગિલ્લિકૂટપર્વતાત્ ।

અતિક્રમ્ય દક્ષિણસ્યાં મધ્યેઽરુણવરોદધેઃ ॥ ૨૯ ॥

યો દેશસ્તદધોભાગે મધ્યે રત્નપ્રભાક્ષિતેઃ ।

ચત્વારિંશયોજનાનાં સહસ્રાયવગાહ્ય ચ ॥ ૩૦ ॥

રાજધાન્યસ્તિ ચમરચંચા ચંચન્મણિમયી ।

વ્યાસાયામપરિત્તેર્પૈર્જમ્બૂદ્વીપસર્ધર્મિણી ॥ ૩૧ ॥ કલાપકમ્ ॥

એ પ્રાસાદ ઉંચાઈમાં અહીંસો યોજન અને વિસ્તારમાં સવાસો યોજન છે. વળી એની ફરસખાંધી તેમજ સીલીંગ અત્યંત રમણીય છે. ૨૪.

એની અંદર એક આઠ યોજન પ્રમાણ મણિપીઠ છે, અને એ મણિપીઠ પર ચમરેન્દ્રનું પરિવારયુક્ત સિંહાસન છે. ૨૫.

જિન ભગવાનના જન્મમહોત્સવ વગેરે પ્રસંગે ચમરેન્દ્ર તીર્થલોકમાં આવવાનો હોય છે ત્યારે પોતાના આવાસથી નીકળી પહેલો આ જ પર્વતપર આવે છે; અને પછી જ જ્યાં જવું હોય ત્યાં ‘ઉત્પતનપર્વત’ એટલે ‘ઉડીને’ જાય છે અને એટલા પરથી જ એ ચમરેન્દ્રનો ‘ઉત્પાતપર્વત’ કહેવાય છે. ૨૬-૨૭.

એ તિર્ગિલ્લિકૂટપર્વતથી તીર્થ દક્ષિણ દિશામાં છસોપચાવન કોડ સાડીપાંત્રીસ લાખ યોજન મૂક્યા પછી, અરુણવર સમુદ્રના મધ્ય ભાગમાં જે દેશ છે તેના અધોભાગમાં રત્નપ્રભા-પૃથ્વીના મધ્યમાં, આલીશ હજાર યોજન અવગાહીને, ચમરેન્દ્રની, પુષ્કળ મણિરત્નોને લીધે

વપ્રશ્વાસ્યા યોજનાનામધ્યર્થ શતમુવ્રતઃ ।
 પંચાશદ્વિસ્તૃતો મૂલે મૌલૌ દ્વાદશ સાર્દ્ધકાઃ ॥ ૩૨ ॥
 આયતૈર્પોજનસ્યાર્ધં ન્યૂનાર્ધયોજનોચ્છ્રિતૈઃ ।
 ક્રોશં વિસ્તીર્ણેશ્ચ રમ્યો રત્નજૈઃ કપિશીર્ષકૈઃ ॥ ૩૩ ॥
 એકૈકસ્યાં સ વાહ્યાયાં પંચદ્વારશતાંચિતઃ ।
 સાર્ધે દ્વે યોજનશતે દ્વારં ચૈકૈકમુચ્છ્રિતમ્ ॥ ૩૪ ॥
 સપાદશતવિસ્તીર્ણતોરણાદ્યુપશોભિતમ્ ।
 મધ્યેઽથ વપ્રસ્યૈતસ્ય પીઠવન્ધો વિરાજતે ॥ ૩૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 યોજનાનાં પોઢશૈષ સહસ્તાન્વિસ્તૃતાયતઃ ।
 પદ્મવરવેદિકયા પરીતઃ કાનનેન ચ ॥ ૩૬ ॥
 તસ્ય મધ્યે રમ્યભૂમાવસ્તિ પ્રાસાદશેખરઃ ।
 સાર્ધે દ્વે યોજનશતે તુંગસ્તદર્ધવિસ્તૃતઃ ॥ ૩૭ ॥
 ચતુર્ભિરેપ પ્રાસાદૈશ્ચતુર્દિશમલંકૃતઃ ।
 શતં સપાદમુતુંગૈઃ સાર્ધદ્વિપષ્ઠિવિસ્તૃતૈઃ ॥ ૩૮ ॥

પ્રકાશી રહેલી, લંગાઇ પહોળાઇ અને પરિઘમાં જમ્બૂદ્વીપ જેવડી, અમરચંદ્રા નામની રાજધાની છે. ૨૮-૩૧.

એને એકસો પંચાસ યોજન ઉંચા કોટ છે. એ કોટ પાયા આગળ પચાસ યોજન અને માથે સાડાબાર યોજન પહોળો છે. ૩૨.

એ કોટને મનહર મણિમય કાંગરા છે; જે લંગાઇમાં અરધો યોજન છે, ઉંચાઇમાં અરધા યોજનથી સહેજ ઓછા છે અને પહોળાઇમાં એક કોસ પ્રમાણ છે. ૩૩.

વળી એને દરેક બાજુએ પાંચસો પાંચસો સુંદર દરવાજા આવેલા છે. પ્રત્યેક દરવાજા અડીસો યોજન ઉંચા છે, સવાસો યોજન પહોળો છે અને તોરણ આદિકથી અલંકૃત છે. ૩૪-૩૫.

એ કોટના મધ્યભાગમાં એક પીઠબંધ શેણી રહ્યું છે. તે સોળ હજાર યોજન વિસ્તારમાં છે અને ચોદિશ સુંદર પદ્મવેદિકા અને ગંગીચાથી વિંટાયલું છે. ૩૫-૩૬.

એની રમણીય ભૂમિપર એક ઉત્તમ પ્રાસાદ છે, જે અડીસો યોજન ઉંચા અને સવાસો યોજન પહોળો છે. ૩૭.

એ પ્રાસાદની ચારે બાજુએ વળી સવાસો યોજન ઉંચા અને સાડીબાસઠ યોજન પહોળા એવા બીજા ચાર પ્રાસાદો આવી રહ્યા છે. ૩૮.

પ્રત્યેકમેતેઽપિ ચતુર્દિશં ચતુર્ભિરાશ્રિતાઃ ।
 સાર્ધં દ્વિષ્ટિમુતુંગૈસ્તદર્ધવિસ્તૃતૈસ્તથા ॥ ૩૯ ॥
 સપાદૈકત્રિંશદુચ્ચૈસ્તદર્ધવિસ્તૃતૈર્વૃતાઃ ।
 પ્રાસાદાસ્તેઽપિ પ્રત્યેકં પુનસ્તેઽપિ ચતુર્દિશમ્ ॥ ૪૦ ॥
 સસાર્ધદ્વિક્રોશપંચદશયોજનતુંગકૈઃ ।
 તદર્ધવિસ્તૃતૈરેવં ચતુર્દિશમલંકૃતાઃ ॥ ૪૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 एवं સમૂલપ્રાસાદાઃ પ્રાસાદાઃ સર્વસંખ્યયા ।
 ચમરસ્ય ભવન્ત્યેકચત્વારિંશં શતત્રયમ્ ॥ ૪૨ ॥
 પ્રાસાદાસ્તે રત્નમયા મરુચ્ચંચલકેતવઃ ।
 મૃદુસ્પર્શાશ્ચારુગન્ધા દૃશ્યાઃ સુવર્ણવાલુકાઃ ॥ ૪૩ ॥
 અથ પ્રાસાદેભ્ય ઇભ્ય ઐશાન્યાં સ્પુર્યથાક્રમમ્ ।
 સભા સુધર્મા સિદ્ધાયતનં સમોપપાતકૃત્ ॥ ૪૪ ॥
 હૃદોઽભિષેકાલંકારઘ્યવસાયસભાઃ ક્રમાત્ ।
 સર્વેઽપ્યમી સુધર્માઘ્યા ષટ્ત્રિંશદ્યોજનોચ્છ્રિતાઃ ॥ ૪૫ ॥

એમાંના પ્રત્યેકની ચોદિશ વળી સાડીબાસક યોજન ઉંચા અને સવાએકત્રીશ યોજન પહોળા એવા અગ્રાર પ્રાસાદો છે. ૩૯.

એમાંના પશુ પ્રત્યેકની ચોદિશ સવાએકત્રીશ યોજન ઉંચા અને એથી અરધા પહોળા એવા ચાર ચાર પ્રાસાદો છે. ૪૦.

એ પ્રત્યેકની ચોદિશ પશુ ૫૬૨ યોજન અઢી કોસ ઉંચા અને એથી અરધા પહોળા એવા ચાર ચાર પ્રાસાદો છે. ૪૧.

એ પ્રમાણે એક મૂળ પ્રાસાદ અને છીબ એની ફરતા આવેલા-મળીને એકંદર ત્રણસો એકતાળીશ પ્રાસાદ અમરેન્દ્રને છે. ૪૨.

વાયુગ્રેરિત ધ્વજઓ જેમનાપર ફરકી રહી છે એવા એ સર્વ પ્રાસાદો રત્નમય, સુગંધી, સુવર્ણની રેતીવાળા, અને કોમળ સ્પર્શવાળા હોઈ ખરેખર જેવા લાયક છે. ૪૩.

હવે, આ પ્રાસાદોથા ઇશાનકોણમાં અનુક્રમે (૧) સુધર્માસભા, (૨) સિદ્ધાયતન, (૩) ઉપપાત સભા, (૪) દ્રહ, (૫) અભિષેક સભા, (૬) અલંકારસભા અને (૭)

દીર્ઘાં પંચાશતં પંચવિંશતિવિસ્તૃતાં હ્ર ।

વૈમાનિકસભાદિભ્યો માનતોઽર્ધમિતાં ઇતિ ॥ ૪૬ ॥ વિશેષકમ્ ॥

ઇત્યર્થતો ભગવતીદ્વિતીયશતાષ્ટમોદેશકે ॥

અત્રાયં વિશેષઃ ॥ ચમરસ્સ ણં સભા સુંહમ્મા એકાવન્નલંભસયસ-
ન્નિવિઠાયં । एवं વલીયસ્સવિ । ઇતિ તુર્યાંગે ॥

અથૈતસ્યામુપપાતસભાયાં સુકૃતી જનઃ ।

દેવદૂષ્યચ્છન્નશય્યોત્સંગ ઉત્પદ્યતે ક્ષણાત્ ॥ ૪૭ ॥

ચમરેન્દ્રતયાથાસાવુત્થાય શયનીયતઃ ।

ગત્વા હ્રદે કૃતસ્નાનસ્તતોઽભિપેકપર્વદિ ॥ ૪૮ ॥

કૃતાભિપેકસોત્સાહૈરસુરૈઃ સમહોત્સવમ્ ।

અલંકારસભાયાં ચ ગત્વાલંકૃતમૂઘનઃ ॥ ૪૯ ॥

વ્યવસાયસભાં ગત્વા પુસ્તકાવસિતસ્થિતિઃ ।

સ્નાત્વા નન્દાપુષ્કરિણ્યાં ભક્ત્યા કૃતજિનાર્ચનઃ ॥ ૫૦ ॥

સમાગત્ય સુધર્માયાં સભાયાં સપરિચ્છદઃ ।

દિવ્યાન્ સિંહાસનાસીનો ભોગાન્ ભુન્ક્તે યથારુચિ ॥ ૫૧ ॥

પંચમિઃ કુલકમ્ ॥

વ્યવસાય સભા આવેલાં છે. એ બધાંય છત્રીશ યોજન ઉંચાં, પચાસ યોજન લાંબાં અને પચવીશ યોજન પહોળાં હોઇ વૈમાનિક દેવોની સભા વગેરેથી પ્રમાણમાં અરધાં છે. ૪૪-૪૬.

એ ભાવાર્થનું ભગવતીસૂત્રના બીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશમાં કહેલું છે. અહિં વિશેષ એટલું છે કે-ચમરેન્દ્રની સુધર્માસભા એકાવન સ્તંભપર રહેલી કહી છે. બલીન્દ્રની પણ એવી કહી છે. એ પ્રમાણે એથા ‘અંગ’ માં છે.

જે કોઇ પુરુષશાળી જીવ અહિં ચમરેન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે તે ઉક્ત ઉપપાત સભામાં દેવદૂષ્ય વસ્ત્રોથી આચ્છાદિત એવી શય્યામાં એક કાણુવારમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૪૭.

શય્યામાંથી બેઠો થઇ પછી એ ચમરેન્દ્ર ‘દ્રહ’ માં જઇ સ્નાન કરી ‘અભિપેક સભા’ માં આવે છે. ત્યાં ઉત્સાહી એવા અસુરોએ અભિપેક કરાવ્યા બાદ મહાઉત્સવપૂર્વક ‘અલંકાર સભા’ માં જઈ શરીરપર આભૂષણો ધારણ કરી ‘વ્યવસાય સભા’ માં જાય છે. ત્યાં પુસ્તક બોધ પરંપરાગત રિવાજથી આદિતગાર થઈ નન્દાવાવડીમાં જઈ સ્નાન કરી પવિત્ર થઇ ભક્તિ

કામકેલિલાલસસ્તુ જિનસ્યાશાતનામયાત્ ।

ગત્વા વહિઃ સુધર્માયા રમતે રુચિતાસ્પદે ॥ ૫૨ ॥

કદાચિચૈષ ચમરચંચાવાસે મનોરમે ।

સકાંતઃ ક્રીડિતું યાતિ ક્રીડોદ્યાને નૃપાદિવત્ ॥ ૫૩ ॥

સ ચૈવમ્— અસ્યાશ્ચમરચંચાયા નૈઋત્યાં કકુભિ ધ્રુવમ્ ।

પટ્કોટીનાં શતાન્ પંચપંચાશત્કોટીસંયુતાન્ ॥ ૫૪ ॥

પંચત્રિંશદ્વ લક્ષાણિ પંચાશ્ચ સહસ્રકાન્ ।

યોજનાનામતિક્રમ્ય તસ્મિન્નેવારુણોદયૌ ॥ ૫૫ ॥

આવાસો ભાતિ ચમરચંચશ્ચંચચ્છ્રૂયાં નિધિઃ ।

કપ્ત્રઃ ક્રીડારતિસ્થાનં ચમરસ્યાસુરેશિતુઃ ॥ ૫૬ ॥ વિશેષકમ્ ॥

સહસ્રાપ્યેષ ચતુરશીતિમાયતવિસ્તૃતઃ ।

સમંતતઃ પરિચ્છિન્નઃ પ્રાકારેણ મહીયસા ॥ ૫૭ ॥

સર્વં ચમરચંચાવત્ પ્રાસાદાદિ ભવેદિહ ।

ન વિચ્યન્તે પરં પંચ સુધર્માદ્યાઃ સભાઃ શુભાઃ ॥ ૫૮ ॥

પૂર્વક જિનપૂજા કરી ત્યાથી સપરીવાર ' સુધર્માસભા ' માં આવી સિંહાસનપર આરૂઢ થઈ યથેચ્છપણે દિવ્ય લોભે લોભે છે. ૪૮-૫૧.

આ પૂર્વમાં એને કામલોગની ઈચ્છા થાય છે તે જિનેશ્વરના અવશેષ-અસ્થિની આશાતનાને લાયે, સભાની પહાર મનગમતે સ્થાને બધાં ત્યાં વિષયોપલોભ કરે છે. ૫૨.

તે કોઈ કોઈવાર વળી પોતાની દેવીઓને લઈને પોતાના રમણિક 'ચમરચંચ' આવાસમાં કીડાર્થે જાય છે, પૃથ્વીપતિ રાજા પોતાની રાણીઓને લઈને કીડોદ્યાનમાં જાય છે એમ. ૫૩.

એ આવાસની હકીકત નીચે પ્રમાણે છે:—

એ આવાસ ચમરચંચા નગરીથી નૈઋત્યકોણમાં છસો પંચાવન કોડ પાંત્રીશ લાખ અને પચાસ હજાર ચોજન મૂક્યાભાદે એજ અરુણાદધિસગ્રહમાં આવેલો છે. શોભાયમાન લક્ષ્મીના નિધાનરૂપ કોઈ એ ચમરચંચને રતિકીડા કરવા લાયકનું મનહર સ્થાન છે. એ લંગાઈખંડોળા-ઇમાં ચોરાશી હજાર ચોજન છે અને એને ચારે બાજુ મહોટો કોટ છે. અહિં પ્રાસાદ વગેરે સઘળાં વાનાં ચમરચંચા પ્રમાણે છે. ફેર એટલો કે અહિં સુધર્માદિક પાંચ મનહર સભાઓ નથી. ૫૪-૫૮.

સ એવ સામ્પ્રતીનસ્તુ જમ્બૂદ્વીપેઽત્ર ભારતે ।
 વેમેલાચ્ચે સન્નિવેશે વિન્ધ્યાચલસમીપગે ॥ ૫૯ ॥
 આસીત્ રુદ્રપતિશ્રેષ્ઠઃ પૂરણાચ્ચો મહર્ષિકઃ ।
 જાગ્રત્કુટુમ્બજાગર્યાં નિશિ સંવેગમાપ સઃ ॥ ૬૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 પ્રાતર્નિમન્થ્ય સ્વજનાન્ ભોજ્યવત્ત્રાદિભિઃ મૃશમ્ ।
 સન્તોષ્ય જ્યેષ્ઠપુત્રાય કુટુમ્બભારમાર્પયત્ ॥ ૬૧ ॥
 પતદ્ગ્રહં દારુમયં કારયિત્વા ચતુઃપુટં ।
 દીક્ષાં લાત્વા દાનમર્યાં ચક્રે સાતાપનં તપઃ ॥ ૬૨ ॥
 ષષ્ઠ્યૈવ પારણાયામુત્તીર્યાતાપનાસ્યલાત્ ।
 ભિક્ષાર્થમાદીત્ વેમેલે કરે ધૃત્વા પતદ્ગ્રહમ્ ॥ ૬૩ ॥
 ભિક્ષાં દદાનઃ પાન્થેભ્યઃ પતિતાં પ્રથમે પુટે ।
 કાકશાલાવૃકાદીનાં દ્વિતીયપુટસંગતામ્ ॥ ૬૪ ॥
 તાં મત્સ્યકચ્છપાદીનાં તૃતીયપુટગાં દદત્ ।
 પતિતાં ચ પુટે તુર્યે ભિક્ષામાદત્સ્વયં મિતામ્ ॥ ૬૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 एवं દ્વાદશવર્ષાણિ તપઃ કૃત્વાતિદુષ્કરમ્ ।
 સ પાદપોપગમનમઙ્ગીકૃત્યૈકમાસિકમ્ ॥ ૬૬ ॥

વર્તમાન સમયનો અમરેન્દ્ર આ જ જમ્બૂદ્વીપના ભારતક્ષેત્રમાં વિન્ધ્યાપર્વતની સમીપમાં આવેલા ‘એલેલ’ નામના ગામડામાં ‘પૂરણ’ નામે મહાસમૃદ્ધિવાન ગૃહસ્થ હતો. એક રાત્રીએ એના કુટુંબના સ્વયંભુવંશીય પુત્રને વેરોગ્ય હોય તો થવાથી પ્રભાત થયે સ્વર્ગનોને બાલાવી એમને ભોજનવસ્ત્રાદિથી સન્તોષી જ્યેષ્ઠ પુત્રને કુટુંબનો ભાર સોંપી, આર ખાનાવાળું કાષ્ટપાત્ર કરાવી એણે પોતાનાથી હરકોઇને ‘દાન’ દઈ શકાય એવી દીક્ષા લીધી હતી. દીક્ષિત અવસ્થામાં આતાપનાપૂર્વક તપશ્ચર્યા શરૂ કરી છઠ્ઠ છઠ્ઠને પારણે હાથમાં પાત્ર લઈ એ એજ ‘એલેલ’ માં ભિક્ષાર્થે ફરવા ગતો. પાત્રના પહેલા ખાનામાં પટેલી ભિક્ષા વટેમાર્ગીને, બીજા ખાનામાં પટેલી ભિક્ષા કાક સેચનક અને વડ આદિને તથા ત્રીજામાં પટેલી ભિક્ષા મત્સ્ય કાચબા આદિકને આપતો; અને ચોથા ખાનામાં પટેલી મિત ભિક્ષા પોતે વાપરતો. ૫૬-૬૫.

એ પ્રમાણે બાર બાર વર્ષ પર્યન્ત અતિદુષ્કર તપશ્ચર્યા કરી પ્રાન્તે એક માસનું પાદ-

મૃત્વામુષ્યાં રાજધાન્યાં ચમરેન્દ્રતયાભવત્ ।

સર્વપર્યાસિપર્યાસઃ તત્કાલોત્પન્ન એવ સઃ ॥ ૬૭ ॥

ઊર્ધ્વમાલોકયમાસ સ્વભાવાત્ જ્ઞાનચક્ષુષા ।

આસૌધર્મદેવલોકં તત્ર દૃષ્ટ્વા સુરેશ્વરમ્ ॥ ૬૮ ॥

શક્રસિંહાસનાસીનં પીનતેજઃસુલશ્ચિયમ્ ।

અચિન્તયત્ સુમુર્ધુઃ કઃ ક્રીડલેષ મમોપરિ ॥ ૬૯ ॥ કલાપકમ્ ॥

તતઃ સામાનિકાન્ દેવાન્ સ આહૂયેતિ પૃથ્થવાન્ ।

ભો ભોઃ ક એષ યોઽસ્માકમપિ મૂર્ક્ષંતિ તિષ્ઠતિ ॥ ૭૦ ॥

તેઽપિ વ્યજિજ્ઞપત્ નત્વા સ્વામિન્નેષ સુધર્મરાટ્ ।

નિત્યાસ્થાનવ્યવસ્થેયં સૌધર્મેન્દ્રાસુરેન્દ્રયોઃ ॥ ૭૧ ॥

હન્તે તેઽન્યે યેઽસુરેન્દ્રા એનમિત્થં શિરઃસ્થિતમ્ ।

સેહિરે ન સહેઽહં તુ પાતયિષ્યામ્યધઃ ક્ષણાત્ ॥ ૭૨ ॥

નિશ્ચિત્યેતિ પુનશ્ચિત્તે વ્યમૃશત્ સોઽપિ વજ્રમૃત્ ।

યદ્યનેનાભિહન્યેઽહં શરણં મમ કસ્તદા ॥ ૭૩ ॥

પરિવર્તન

ધાર્મિકપ્રશ્ન કરી (પાઠપ એટલે વૃક્ષ વગેરે પડ્યું ત્યાં પડ્યું રહે છે એમ પડ્યા રહી) મૃત્યુ પામી એ હાલની રાજધાનીમાં ચમરેન્દ્રપણે ઉત્પન્ન થયો છે. ૬૬-૬૭.

વળી સર્વપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત એવા એણે ઉત્પન્ન થતાંની સાથે જ સ્વાભાવિકપણે જ્ઞાન-ચક્ષુવડે છેક સૌધર્મ દેવલોક સુધી નજર ફેરવતાં શકના સિંહાસનપર બેઠેલો અત્યંત તેજસ્વી અને સુખસંપત્તિવાળો સૌધર્મ-ઇન્દ્ર એની દૃષ્ટિએ પડ્યો. એને બેઠું એ વિચારવા લાગ્યો—મારે માથે આ કોણે મોજ કરી રહ્યો છે ? એ તે શું મોત માગે છે ? ૬૮-૬૯.

એમ વિચારી એણે પોતાના સામાનિક દેવોને બોલાવીને પૂછ્યું—અરે ! આપણે માથે વળી આ કોણે છે ? ૭૦.

એ વખતે એમણે પણ નમ્રતાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો—હે સ્વામિન, એ તો સૌધર્મેન્દ્ર છે. સૌધર્મેન્દ્ર અને અસુરેન્દ્રને એજ પ્રમાણે રહેવાનો પરાપૂર્વચી ચાલતો આવેલો રિવાજ છે. ૭૧.

એ સાંભળી એણે કહ્યું—આવાને આમ માથાપર રહેવા દે એ બીજા. હું એ સહન કરનારો નહિં. હું તો એને કણમાં હેડો પાડી દેવાનો. ૭૨.

આમ એણે નિશ્ચય કર્યો. પણ એ સાથે એને વિચાર આવ્યો કે—એ પણ વજ્રધારી—

વિચિન્ત્યેત્યવધિજ્ઞાનોપયોગાન્નમરાધિપઃ ।

સુસુમારપુરોદ્યાનેઽપश्यत् वीरजिनेश्वरम् ॥ ૭૪ ॥

દધ્યૌ ચાયં જિનો વીરઃ પ્રતિમામેકરાત્રિકીમ્ ।

પ્રતિપદ્યાષ્ટમતપા એકપુદ્ગલદત્તદક્ ॥ ૭૫ ॥

નિર્નિમેષો નિષ્પ્રકરૂપઃ કાયોત્સર્ગેઽસ્ત્યવસ્થિતઃ ।

एकादशाब्दपर्याये शरण्योऽस्तु स एव मे ॥ ૭૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

इति ध्यात्वावश्यकार्यं त्यक्त्वाहर्दर्वचनादिकम् ।

ઉત્થાયોત્પાદશચ્યાયાઃ તદૈવદૂષ્યસંવૃતઃ ॥ ૭૭ ॥

उपादाय प्रहरणरत्नं परिघमुद्धतः ।

તિર્ગિંદ્રિકૂટમુત્પાતગિરિમાગત્ય સત્વરમ્ ॥ ૭૮ ॥

नव्यं वपुर्विधायैत्य सुसुमारपुरात् बहिः ।

અશોકકાનનેઽશોકતરોર્મૂલે શિલોપરિ ॥ ૭૯ ॥

नमस्कृत्य जिनं युग्मन्निश्रया याम्यहं युधे ।

ચૂયં મે ત્રાણમિત્યુક્ત્વા ભૂયોઽપ્યુત્તરવૈક્રિયમ્ ॥ ૮૦ ॥

वपुर्भीष्मं मापराशिकुहूरात्रितहोदरम् ।

કૃત્વા યોજનલઙ્ગોચ્છમુત્પાત નમસ્તલમ્ ॥ ૮૧ ॥ પંચભિઃ કુલકમ્ ॥

છન્દ છે. તેથી કહાચિત એ એના હાથના અને આમ કરવાનો વખત આવ્યો તો માત્ર શરણ કાણ ? ૭૩.

એમ વિચારી એણે અવધિજ્ઞાનથી ઉપયોગ લીધો તો સુસુમારનગરના ઉદ્યાનમાં રહેલા શ્રી વીરજિનેશ્વરને એણે ભાળ્યા. ૭૪.

એમને ભાળીને તરતજ એણે વિચાર કર્યો કે—આજે વીરપ્રભુ અહમનો તપ કરી, એક જ વસ્તુપર અનિમેષ દષ્ટિ રાખી, એક રાત્રીની ‘ પડિમા ’ અંગીકાર કરી નિશ્ચયપણે અગ્યાર વર્ષની ધ્યાયવાળા કાયોત્સર્ગમાં રહ્યા છે, એમનું જ મને શરણ હો. ૭૫-૭૬.

એણે નિશ્ચય કરી, ઉત્પાદશચ્યામાંથી ઉઠી જિનપૂજા જેવાં અવશ્યતાં કાર્ય પણ પડતાં એટલી, ચ્યામાંના જ દેવદૂષ્ય વગેરે પરિધાન કરી, પોતાનું પરિધાનમનું પ્રદુષ્ણન એટલે શરણ લઈ સત્વર ઉદ્દતપણે તિગિંદ્રિકૂટ નામના ઉત્પાતપર્વતપર આવી દેવો. ત્યાં નવજીવ શરીર કરી ત્યાંથી પછી સુસુમાર નગરની બહાર આવેલા અશોકવનમાં જઈ અયોકટશની હેઠળ ગિલાપર

કુર્વન્કવચિત્ સિંહનાદં ક્વચિચ્ચ ગજગર્જિતમ્ ।
 હયહેષારવં ક્વાપિ ક્વચિત્કલકલધ્વનિમ્ ॥ ૮૨ ॥
 જ્યોભયન્નિવ પાતાલં કમ્પયન્નિવ મેદિનીમ્ ।
 તિર્યગ્લોકં વ્યાકુલયન્ સ્ફોટયિષ્યન્નિવામ્વરમ્ ॥ ૮૩ ॥
 વિદ્યુદ્વૃષ્ટિગર્જિતાનિ રજસ્તમાંસિ ચોત્કિરન્ ।
 ત્રાસયન્ વ્યન્તરાન્ દેવાન્ કુર્વન્ જ્યોતિષિકાન્ દ્વિધા ॥ ૮૪ ॥
 વિમાનસ્યાથ સૌધર્માવતંસકસ્ય વેદિકામ્
 આક્રમ્યૈકેનાપરેણ સુધર્માસંસદં પદા ॥ ૮૫ ॥
 જઘાન પરિઘેણેન્દ્રકીલકં ત્રિસ્તતોઽવદત્ ।
 ક્વ રે શક્રઃ ક્વ રે સામાનિકાઃ ક્વ રે સુરાઃ પરે ॥ ૮૬ ॥ કુલકમ્ ॥
 પાતયામિ ઘાતયામિ શાતયામ્યધુનાશિલાન્ ।
 કરોમ્યપ્સરસઃ સર્વાઃ સ્વાયત્તાઃ સહ વૈભવૈઃ ॥ ૮૭ ॥
 ફલં મદાશાતનાયાઃ શક્રોઽનુભવતાદિતિ ।
 ગિરઃ શ્રુત્વાશ્રુતપૂર્વાઃ શ્રુકુટીમીપણો હરિઃ ॥ ૮૮ ॥

‘કાયોત્સર્ગે’ રહેલા ભગવાનને નમસ્કાર કરી, ‘આપને આશ્રયે હું’ યુદ્ધમાં ભડકું છું, મને આપનું શરણુ છે’ એમ કહી પુનઃ અડદના રાશિ અને અભાવાસ્થાની રાત્રી સમાન બીધણ, લક્ષ્યોન્નન પ્રમાણુ ઉત્તરવૈકિચ શરીર કરી એ આકાશ માર્ગે ઉડયો. ૭૭-૮૧.

કવચિત્ સિંહનાદ કરતો; કવચિત્ હસ્તી સમાન ગર્જરવ અને કવચિત્ અન્ધ સમાન હેષારવ તો કવચિત્ કલકલાટ કરી મૂકતો; વળી બાણે પાતાળને ફોલ પમાડતો હોયની, પૃથ્વીને ધ્રુજવતો હોયની અને આકાશને ફાડી નાખતો હોયની એમ તીછાલોકને આકુળ વ્યાકુળ કરી નાખતો; ચોદિશ વીજળી, વરસાદ, ગર્જના, રજ તથા અંધકાર વિસ્તારતો; વ્યન્તર દેવોને ત્રાસ પમાડતો અને જ્યોતિષીઓનાં સ્ફોટ કરી નાખતો; એક પગથી સૌધર્મેન્દ્રના વિમાનની વેદિકાપર તથા બીજે પગે સુધર્માસભાપર આક્રમણ કરીને, એણે પોતાના પરિધવટે ઇન્દ્રકીલકપર ત્રણ પ્રહાર કર્યા. પછી વળી બોલ્યો “અરે ! સૌધર્મ, એના સામાનિક દેવો ને બીજા બધા કયાં છે ? હમણાંજ એઓને સર્વને પાડી દઇ મારી દઇ, હેરાન હેરાન કરી મૂકું છું; આ અપ્સરાઓને અને એઓના પરીવારને પણ હમણાં જ કપ્પજ કરું છું. મારા જેવાની આશાતનાયું ક્ષણ શું આવે છે એની ઇન્દ્રને ખબર પડશે. ૮૨-૮૮.

સક્રોધહાસમિત્યાહ કિં રે ચમર દુર્દશ ।
 નવોત્પન્નોઽસિ રે મૂઢ મુમુર્ષસ્યધુનૈવ કિમ્ ॥ ૮૯ ॥
 યદ્વા તવેયાનુત્સાહોઽનર્થાયૈવ ન સંશયઃ ।
 પક્ષૌ પિપીલિકાનાં હિ જાયેતે મૃત્યુહેતવે ॥ ૯૦ ॥
 ઇમાં ગૃહાણાતિથેર્યાં મદવજ્રાફલં મનાક્ ।
 મુમોચ વજ્રમિત્યુક્ત્વા જ્વલજ્વાલાકરાલિતમ્ ॥ ૯૧ ॥
 તદ્ દૃષ્ટ્વા ચકિતોઽત્યન્તં નશ્યન્ સંકોચ્ય ભૂધનમ્ ।
 પ્રવિષ્ઠો રક્ષ રક્ષેતિ વદન્ વીરક્રમાન્તરે ॥ ૯૨ ॥
 તતઃ શક્રોઽપિ વિજ્ઞાય વીરં તચ્છરણીકૃતમ્ ।
 ચતુરંગુલમપ્રાપ્તમાદાય પવિમિત્યવક્ ॥ ૯૩ ॥
 કન્પસે કિમિદાર્નીં ભોઃ પશુઃ સિંહેક્ષણાદિવ ।
 વીરપ્રાસાદાત્ મુક્તોઽસિ ન તે મત્તોઽધુના ભયમ્ ॥ ૯૪ ॥
 ઇત્યુક્ત્વા વામપાદેન ત્રિઃ પ્રહૃત્ય વસુન્ધરામ્ ।
 હ્રમયિત્વા જિનેન્દ્રં ચ સુરેન્દ્રઃ સ્વાસ્પદં યયૌ ॥ ૯૫ ॥

આ પ્રમાણેનાં ચમરેન્દ્રનાં અશ્રુતપૂર્વ વચનો સાંભળીને સૌધર્મેન્દ્ર પણ જુકુટી ચઢાવી ક્રોધ અને હાસ્યપૂર્વક કહેવા લાગ્યો—“ અરે કૃષ્ણમુખા મૂઢ ચમર ! હજી હમણાજ ઉત્પન્ન થયો છે ને તરતમાં જ કેમ મોત માગે છે ? અથવા તારો આ બધો ઉત્સાહ નિશ્ચયે અનર્થને માટે જ છે; કીકીને પાંખ આવે એ એના મૃત્યુનું જ કારણ થઈ પડે છે. હવે ત્યારે તું પણ મારું આતિથ્ય-મારી અવજ્ઞાનું ક્ષણ આખા. ” ૮૮-૯૦.

એમ કહીને સૌધર્મેન્દ્રે પોતાનું બાજવડ્યમાન લીપણ વજ્ર છોડ્યું. એ જોઈ ડર ખાઈ જઈ ચમરેન્દ્રે તો નાસવા લાગ્યો. અને જ્યાં થી વારછનેશ્વર રહેલા હતા ત્યાં જઈ ‘ ત્રાહિ મામ્ ત્રાહિ મામ્ ’ કહી શરીર સંકોચી એમના એ પગ વચ્ચે પેસી ગયો. ૯૧-૯૨.

એટલે શકેન્દ્ર પણ એને શ્રી વીરને શરણે ગયેલો જોઈ, એનાથી ચારજ આંગળા છેટે રહેલું વજ્ર લઈ લઈ બોલ્યો—અરે, સિંહને જોઈને પણ ધ્રુવે એમ હવે કયાંથી ધુન્નવા લાગ્યો ? બા, હવે હું તને શ્રીવીરપ્રભુની કૃપાને લીધે જવા દઉં છું; હવે તારે મારા તરફનો ભય ન રાખવો. ૯૩-૯૪.

એમ કહીને વામચરણ પડે પૃથ્વીપર ત્રણ પ્રહાર કરી, પ્રભુની કૃપા માગી, સૌધર્મેન્દ્ર પોતાને સ્થાનકે ગયો. ૯૫.

તતો વજ્રભયાત્ મુક્તશ્ચમરેન્દ્રો નિજાશ્રયમ્ ।
 ગત્વાસામાનિકાદીનામુવાચોદન્તમાદિતઃ ॥ ૧૬ ॥
 ભદ્રં સ્તાત્ ત્રૈશલેયાય તસ્મૈ ત્રૈલોક્યવન્ધવે ।
 યેન ત્રાતોઽસ્મિ મરણાત્ હંત વજ્રાગ્નિદુસ્સહાત્ ॥ ૧૭ ॥
 ઉપકારમિતિ પ્રાજ્ઞઃ તં સ્મરન્ સપરિચ્છદઃ ।
 ગત્વા પુનર્મહાવીરમભ્યર્ચ્ય તાણ્ડવાદિભિઃ ॥ ૧૮ ॥
 આગત્ય સ્વાસ્પદં પ્રીતો વિસ્મૃતેન્દ્રપરાભવં ।
 ધર્મકર્મસ્થિતિં સર્વામારાધ્ય સુખભાગભૂત્ ॥ ૧૯ ॥ વિશેષકમ્ ॥
 અથં ચ ચમરોઽયાસીદ્યત્સૌધર્માવતંસકમ્ ।
 આશ્ચર્યમેતદ્વિજ્ઞેયમનન્તકાલસમ્ભવિ ॥ ૨૦૦ ॥
 ચતુઃષ્ટિસહસ્રાણિ સામાનિકસુધામુજઃ ।
 અસ્ય ત્રયસ્ત્રિશકાશ્ચ ત્રયસ્ત્રિશત્સુધાશિનઃ ॥ ૨૦૧ ॥
 એતે ચ જમ્બૂદ્વીપેઽન્ત્ર ક્ષેત્રે ભારતનામનિ ।
 કાકન્ધ્યાં પુર્યવર્તન્તં ત્રયસ્ત્રિશત્ મહર્દિકાઃ ॥ ૨૦૨ ॥

પછી ચમરેન્દ્ર પણ વજ્રનો લય ગયો એટલે નિર્વિધિ પોતાને સ્થાનકે પહોંચી ગયો. ત્યાં એણે સર્વ વીતક પોતાના સામાનિક દેવોને માંડીને કહી. ૯૬.

ત્રણ લોકના બન્ધુ જેવા શ્રીવીરપ્રભુનું કથ્યાણુ થયો કે જેણે વિનાશકારી હંસહ વજ્રાગ્નિથી મને બચાવ્યો. આમ એમના ઉપકારનું સ્મરણ કરતો હાથો થયેલો એ ચમરેન્દ્ર પોતાના સર્વ પરિવારને લઇને પુનઃ પ્રભુ પાસે આવ્યો. ત્યાં એમની આગળ નૃત્ય વગેરે કરી એ રીતે એમને સન્માની રાજી થઇ પાછો પોતાને સ્થાનકે ગયો. ત્યાં, ઈન્દ્રકૃત પરાલભ વિસરી બધું સર્વ પ્રકારનાં ધર્મ કાર્યો કરતો અત્યારે સુખમાં રહે છે. ૯૭-૯૮.

આ ચમરેન્દ્ર સૌધર્મદેવલોકમાં (લડવા) ગયો તે અનન્તે કાળે થયેલું એક આશ્ચર્ય સમજવું. ૧૦૦.

આ ચમરેન્દ્રના ચોસઠ હજાર ' સામાનિક ' દેવો છે અને તેત્રીશ ' ત્રાયસ્ત્રિશક ' દેવો છે. ૧૦૧.

એ તેત્રીશ દેવો (પૂર્વલવમાં) આ જમ્બૂદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રમાં કાકંદી નગરીમાં (તેત્રીશ) અતિ સમૃદ્ધ થોડીયા હતા. એઓ શ્રદ્ધાળુ, તત્પના બાણકાર, પરસ્પર સહાયક, ભ્રમિક અને

શ્રદ્ધાલવો જ્ઞાતતત્વા સહાયાશ્ચ પરસ્પરમ્ ।
 પૂર્વં તે ભાવિતાત્માનોઽભૂવન્નુગ્રક્રિયાશ્રયાઃ ॥ ૧૦૩ ॥
 પશ્ચાન્ન કર્મવશતો જાતા ધર્મે ઋધાશયાઃ ।
 પાર્શ્વસ્થા અવસન્નાશ્ચ કુશીલાઃ સ્વૈરચારિણઃ ॥ ૧૦૪ ॥
 એવં ચ ભૂરિવર્ષાણિ શ્રમણોપાસકક્રિયામ્ ।
 આરાધ્યાર્દ્ધમાસિકીં તે કૃત્વા સંલેખનામપિ ॥ ૧૦૫ ॥
 અનાલોચ્યાપ્રતિક્રમ્યાતિચારાંસ્તાન્ પુરાકૃતાન્ ।
 મૃત્વા ત્રયસ્ત્રિંશકત્વં લેભિરે ચમરેશિતુઃ ॥ ૧૦૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 ત્રાયસ્ત્રિંશકરૂઢિસ્તુ નૈતેભ્ય એવ કિન્તુ તે ।
 ઉત્પચન્તે વ્યવન્તે ચ સ્વસ્થિત્યા પરાપરાઃ ॥ ૧૦૭ ॥
 તિસ્ત્નોઽસ્યં પર્યદસ્તત્રાભ્યન્તરા સમિતાભિધા ।
 મધ્યા ચંડાભિધા જ્ઞેયાવાહ્યા જાતાહ્યા પુનઃ ॥ ૧૦૮ ॥
 સ્યુશ્વતુર્વિંશતિઃ દેવસહસ્તાણ્યાચપર્પદિ ।
 સાર્ધપલ્યોપમદ્વંદ્રસ્થિતીન્યથાત્ત પર્યદિ ॥ ૧૦૯ ॥
 શતાન્યર્દ્ધતૃતીયાનિ સાર્દ્ધપલ્યોપમાયુપામ્ ।
 દેવીનાં મધ્યમાયાં ચાષ્ટાવિંશતિઃ સહસ્રકાઃ ॥ ૧૧૦ ॥

ઉપ ક્રિયાવાન હતા. પરંતુ પાછળથી કર્મવશાત્ એમનો ધર્મપરનો આદર શિથિલ થઈ જવાથી એઓ પાસસ્થા, અવસત, કુશીલ અને સ્વેચ્છાચારી થયા. એમણે બહુ વર્ષ પર્યન્ત શાવકની ક્રિયાઓ પાળી અને છેવટે અરધા માસની મલેષના કરી. પણ પૂર્વે એમનાથી થઈ ગયેલા અતિચાર આવોમ્યા વિના ને પ્રતિક્રમ્યા વિના મૃત્યુ પામ્યા એટલે આ ચમરેન્દ્રના 'ત્રાયસ્ત્રિંશક' થયા. ૧૦૨-૧૦૬.

આ 'ત્રાયસ્ત્રિંશક' ની પ્રથા કંઈ એમનાથીજ પહેલી પડી નથી. પરન્તુ એઓ એમની સ્થિતિને વશે અન્ય અન્ય ઉત્પત્ત સાથે છે ને સ્થવે છે. ૧૦૭.

હવે, એ ચમરેન્દ્રને ત્રણ પર્યદા છે. (૧) અવ્યન્તર આવેલી ઈ એનું નામ 'સમિતા' (૨) મધ્યમાં આવેલીનું નામ 'ચંડા' અને (૩) બહારનીનું નામ 'જ્ઞાના' છે. ૧૦૮.

પહેલીમાં અડી પદ્યોપમની સ્થિતિવાળા નાવીશ દલ્લર દેવો અને દોઢ પદ્યોપમની સ્થિતિવાળી અડીસો દેવીઓ છે. બીજી-મધ્યમ મનામાં એ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા અડધા-

દ્વિપલ્યાયુર્નિર્જરાણાં દેવીનાં તિવ્રહર્ષપદિ ।

શતાનિ લીળ્યેકપલ્યાયુપામથાન્ત્યર્પદિ ॥ ૧૧૧ ॥

સ્યુઃ દ્વાત્રિશત્સહસ્રાણિ સાર્દ્ધપલ્યાયુપઃ સુરાઃ ।

શતાન્યર્દ્ધચતુર્થાનિ દેવ્યોર્દ્ધપલ્યજીવિતાઃ ॥ ૧૧૨ ॥

યથૈવ પર્પદઃ તિસ્ત્રો વર્ણિતાશ્ચમરેશિતુઃ ।

एवं सामानिकत्रायस्त्रिंशकानां तदाह्वयाः ॥ ૧૧૩ ॥

પર્પદો લોકપાલાનાં પુનસ્તિસ્ત્રો ભવન્તિ તાઃ ।

તપાથ ત્રુટિતા પર્વા इत्येतैर्नामभिर्युताः ॥ ૧૧૪ ॥

इदमर्थतः स्थानांगसूत्रे ॥

કાલી રાજી ચ રન્તી ચ વિદ્યુત્ મેઘાભિધા પરા ।

પંચાસ્યાગ્રમહિષ્યઃ સ્યુઃ રૂપલાવણ્યવન્ધુરાઃ ॥ ૧૧૫ ॥

કાલીયં પ્રાગ્ભવે જન્મ્વૃદ્ધીપે દક્ષિણભારતે ।

પુર્યામમલકલ્પાયાં કાલાખ્યસ્ય ગૃહેશિતુઃ ॥ ૧૧૬ ॥

કાલશ્રીતનુસંભૂતા કાલીનામાભવત્ સુતા ।

बृहत्कुमारी श्रीपार्श्वपुष्पचूलार्पितव्रता ॥ ૧૧૭ ॥

વીશ હળર દેવો અને એક પદ્યોપમના આયુધવાળી ત્રણસો દેવીઓ છે. ત્રીજી-છેઠ્ઠી પર્ષ-
દામાં દોઢ પદ્યોપમના આયુધવાળા બત્રીસ હળર દેવો અને અરધા પદ્યોપમના આયુધ-
વાળી સાડા ત્રણસો દેવીઓ છે. ૧૦૯-૧૧૨.

ચમરેન્દ્રની આમ ત્રણ સલાઓ વર્ણવી તેવીજ એજ નામની સામાનિક તથા ત્રાયસ્ત્રિંશક
દેવોની પણ સલાઓ છે. વળી ‘ લોકપાલ ’ દેવોની પણ (૧) તપા, (૨) ત્રુટિતા અને (૩)
પર્વા નામની ત્રણ સલાઓ છે. ૧૧૩-૧૧૪.

એ વૃત્તાન્ત સ્થાનાંગસૂત્રમાં છે.

આ ચમરેન્દ્રને, (૧) કાલી, (૨) રાજી, (૩) રંતી, (૪) વિદ્યુત્ અને (૫) મેઘા-
એવા નામવાળી પાંચ મનહર રૂપલાવણ્ય યુક્ત અગ્રમહિષી એટલે પટ્ટરાણીઓ છે. ૧૧૫.

એમનામાં ‘ કાલી ’ નામની જે પહેલી પટ્ટરાણી છે તે પૂર્વલવમાં આ જ જન્મ્યુદ્ધી-
પમાં દક્ષિણ ભરતમાં આમલકદ્વાપાનગરીમાં કાલનામના ગૃહસ્થની કાલશ્રી નામની સ્ત્રીની કુક્ષિ-
એ જન્મેલી કાલીનામની પુત્રી હતી. એણે કુમારિકાવસ્થામાં જ યોગ્યવયે પહેાંચ્યા પછી શ્રી

યથાછન્દીભૂય દોપાનપ્રતિક્રમ્ય પાક્ષિકીમ્ ॥

કૃત્વા સંલેખનાં મૃત્વા ચમરેન્દ્રપ્રિયાભવત્ ॥૧૧૮॥ વિશેષકમ્ ॥

કાલાવતંસં ભવનં કાલં સિંહાસનં ભવેત્ ।

કાલ્યા દેવ્યાઃ પરાસામપ્યેવં સ્વાહ્યાનુરૂપતઃ ॥ ૧૧૯ ॥

સ્વસ્વનામસદ્દક્ષનામજનનીજનકા ઇતિ ।

જ્ઞેયાઃ શેષાશ્ચત્સ્રોઽપિ તથૈવ મલિનવ્રતાઃ ॥ ૧૨૦ ॥

સ્વાહ્યાવતંસે ભવને સ્વાહ્યે સિંહાસનેઽભવન્ ।

ચમરેન્દ્રપ્રિયા ઇતાઃ સાર્દ્ધપલ્પદ્વયાયુષઃ ॥ ૧૨૧ ॥

ઘલીન્દ્રદયિતાનામપ્યૈતિહ્યમનયા દિશા ।

શ્રાવસ્ત્યાસાં પુરી સાર્દ્ધમાયુઃ પલ્પત્રયં પુનઃ ॥ ૧૨૨ ॥

એકૈકાગ્રમહિષ્યદ્દસહસ્રપરિવારયુક્ ।

સહસ્રાપ્યદ્દ દેવીનાં નઠ્યાનાં રચિતું જમા ॥ ૧૨૩ ॥

પાર્શ્વલગવાનની પુષ્પચૂલાનામની સાધ્વી પાસે દીક્ષા લીધી હતી. પણ પછી તે સ્વચ્છંદપણે વર્તતી હોઇ (મૃત્યુસમયે) દોષોને આલોચ્યા વિના કે પડિક્ષ્યા વિના એકપક્ષની સંલેખના કર્યા પૂર્વક મૃત્યુ પામી ચમરેન્દ્રની સ્ત્રી થઇ છે. ૧૧૬-૧૧૮.

એ કાલી દેવીને કાલાવતંસ નામનું લવન અને કાલ નામનું સિંહાસન છે. બીજી ચારે દેવીઓનાં પણ એમના એમના નામને અનુસારે એ બેઠવાનાં બાજુવાં. ૧૧૯.

જળી આ ચારેનાં માતૃપિતાનાં નામ એમના પોતાના નામ સરખાં બાજુવાં, અને એમનાં મત પણ પહેલીની જેમ અતિઆદર્શાવત સમજવાં. ૧૨૦.

એ પ્રમાણે પોતપોતાના નામનાં જાવન તેમજ પોતપોતાના નામના સિંહાસન જેમને છે એવી એ પાંચે પટ્ટરાણીઓનું અહીં પડયોપમનું આયુષ્ય છે. ૧૨૧.

બલિ-ધંદની પટ્ટરાણીઓનાં વૃત્તાન્ત પણ આ ચમર-ધંદની પટ્ટરાણીઓ સરખો સમજવો. ફેર એટલો કે એમની નગરી ' શ્રાવસ્તી ' છે અને એમનું આયુષ્ય સાડાત્રણ પડયોપમનું છે. ૧૨૨.

ચમરેન્દ્રની પ્રત્યેક પટ્ટરાણીના આઠ હજાર પુરીવાર સ્ત્રીઓ; કેમકે એઓમાં આઠ હજાર નવીન દેવીઓ ઉત્પન્ન કરવાનું સામર્થ્ય છે. ૧૨૩.

ચત્વારિંશત્ સહસ્રાણિ સ્યુર્દેવ્યઃ સર્વસંખ્યયા ।

મુંક્તેઽસુરેન્દ્રશ્ચૈતાભિઃ કૃતૈતાવત્તનુઃ સુખમ્ ॥ ૧૨૪ ॥

સોમો યમશ્ચ વરુણસ્તથા વૈશ્રમણાભિધઃ ।

ચત્વારોઽસ્ય લોકપાલાશ્ચતુર્દિગધિકારિણઃ ॥ ૧૨૫ ॥

ચતુર્ણામપ્યયૈતેપાં ચતસ્રઃ પ્રાણવહ્નભાઃ ।

કનકા કનકલતા ચિત્રગુપ્તા વસુન્ધરા ॥ ૧૨૬ ॥

ૐકૈકેયં ચ સાહસ્રપરિવારવિરાજિતા ।

દેવી સહસ્રમેકૈકં નબ્યં વિકુર્વિતું ક્ષમા ॥ ૧૨૭ ॥

સ્વસ્તનામરાજધાન્યાં સ્વસ્તસિંહાસને સ્થિતાઃ ।

ચત્વારોઽમી લોકપાલા મુંજતે દિવ્યસમ્પદમ્ ॥ ૧૨૮ ॥

તથાસ્ય ચમરેન્દ્રસ્ય સત સૈન્યાનિ તત્ર ચ ।

પાદાત્યાશ્ચેભમહિપરથસંજ્ઞાનિ પંચ વૈ ॥ ૧૨૯ ॥

ૐતે સુરા અપિ સ્વામિશાસનાત્ કાર્યહેતવે ।

તાદ્રૂપ્યં પ્રતિપદ્યન્તે નાયકોક્તેઃ નટા ઇવ ॥ ૧૩૦ ॥

એ ગણગ્રીએ ચમરેન્દ્રને ચાળીશ હજાર દેવીઓ કહેવાય, જેમની સાથે એ એટલાં જ શરીર કરીને સુખ ભોગવે છે. ૧૨૪.

ચમરેન્દ્રને વળી સોમ, યમ, વરુણ અને કુબેર નામના 'લોકપાળ' ચાર દિશાઓના ચાર અધિકારીઓ છે. ૧૨૫.

એ ચારેમાંના પ્રત્યેકને કનકા, કનકલતા, ચિત્રગુપ્તા અને વસુન્ધરા નામની અચ્ચાર વહ્નભા એટલે સ્ત્રીઓ છે. ૧૨૬.

એ પ્રત્યેકને વળી હજાર હજારનો પરિવાર છે કેમકે એઓ હજાર હજાર નવી દેવીઓ વિકુર્વી શકે છે. ૧૨૭.

ચારે લોકપાળોને પોતપોતાના નામાનુસાર નામવાળી રાજધાનીઓ છે. ત્યાં એઓ પોતપોતાના સંહાસને રહી દિવ્ય સુખ ભોગવે છે. ૧૨૮.

ચમરેન્દ્રને વળી સાત સૈન્યો હોય છે. એમાં પાંચનાં, (૧) પાયદળ, (૨) અશ્વ, (૩) હસ્તી (૪) મહિષ અને (૫) રથ—એ પ્રમાણે નામ છે. ૧૨૯.

એઓ પણ દેવરૂપ છે, પરન્તુ કામ પડે છે ત્યારે સ્વામીના આદેશથી એવું રૂપ ધારણ કરે છે; નાયકના કહેવા પ્રમાણે જેમ નટો (નવનવા) વેષ ભજવે છે તેમ. ૧૩૦.

एतानि पंच सैन्यानि युद्धसंज्ञान्यहर्निशम् ।

गन्धर्वनटसैन्ये ये ते भोगायेति सप्तकम् ॥ १३१ ॥

સત્ત સેનાન્યોઽપ્યમીષાં સર્વદા વશવર્તિમઃ ।

सेवन्ते सुरनेतारं चमरं विनयानताः ॥ १३२ ॥

द्रुमः सौदामश्च कुंथुः लोहिताक्षश्च किन्नरः ।

रिप्यो गीतरतिश्चेति सेनान्यामभिधाः क्रमात् ॥ १३३ ॥

द्रुमस्य तत्र पादात्याधिपस्य चमरेशितुः ।

स्युः सप्त कच्छाः कच्छा च स्ववशो नाकिनां गणाः ॥ १३४ ॥

आयकच्छायां सुराणां चतुःषष्टिः सहस्रकाः ।

ततो यथोत्तरं कच्छाः षडपि द्विगुणाः क्रमात् ॥ १३५ ॥

इन्द्राणामपरेषामप्येवं पत्तिचमूपतेः ।

वाच्याः सप्त सप्त કચ્છાઃ સ્થાનદ્વિગુણિતા મિથઃ ॥ ૧૩૬ ॥

चतुःषष्टिः सहस्राणि प्रत्याशमात्तरक्षकाः ।

लक्षद्वयं षट्पंचाशत्सहस्राणीति तेऽखिलाः ॥ ૧૩૭ ॥

એ પાંચે સૈન્યો યુદ્ધ માટે સતત સજ્જ રહે છે.

ખીનાં જે સૈન્યોમાં, એક ગન્ધર્વોત્તું અને એક નટતું છે.

એમ સર્વ મળી સાત સૈન્ય થયાં. ૧૩૧.

એ સાત સેનાઓના વળી સાત સેનાધિપતિ છે. તેઓ નિરન્તર અમરેન્દ્રને વશ રહી વિનમ્રપૂર્વક સેવા કરે છે. ૧૩૨.

એ સેનાધિપતિઓનાં (૧) દ્રુમ, (૨) સૌદામ, (૩) કુંથુ, (૪) લોહિતાક્ષ, (૫) કિન્નર, (૬) રિપ અને (૭) ગીતરતિ-એવાં નામ છે. ૧૩૩.

એ સાતમાં પાયદળ સેનાનો અધિપતિ દ્રુમ છે એના હાથ નીચે સાત ‘કચ્છા’ છે. કચ્છા એટલે ‘હાથ નીચેના દેવોનો સમૂહ.’ ૧૩૪.

પહેલી કચ્છામાં ચોસઠ હજાર દેવો છે. પછીની છએ કચ્છામાં અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર અમણા અમણા દેવો છે. ૧૩૫.

એવી રીતે બીજા ઇન્દ્રોના પાયદળ સૈન્યના સેનાપતિના હાથ નીચે સાત સાત ‘કચ્છા’ છે અને એમાં પણ ઉત્તરોત્તર એક બીજાથી અમણા દેવો છે. ૧૩૬.

અમરેન્દ્રને વળી દરેક દિશાના ચોસઠ ચોસઠ હજાર મળીને સમગ્ર જે લાખ છપ્પન હજાર ‘આત્મરક્ષક’ દેવો છે. ૧૩૭.

एवमुक्तपरीवारसुरैराराधितक्रमः ।

घनश्यामस्निग्धवर्णः किंचिदारक्तलोचनः ॥ ૧૩૮ ॥

विद्रुमोष्ठः श्वेतदन्तः शरभोत्तुंगनासिकः ।

दीप्ररક્ताम्बरो मेघ इव सन्ध्याभ्रसंभृतः ॥ ૧૩૯ ॥

मुकुटेनांकितो मौलौ सच्चुडामणिलक्ष्मणा ।

पूर्वाद्वિરિવ तिग्मांशुविम्बेनोदित्वરશ્રિયા ॥ ૧૪૦ ॥

चतुर्त्रिंशलक्षमानभवनानामधीश्वरः ।

सर्वेषां दाक्षिणात्यानामसुराणां सयोषिताम् ॥ ૧૪૧ ॥

સામ્રાજ્યં શાસ્તિ દિવ્યસ્ત્રીનાટકાદિપુ દત્તદક્ ।

एकार्णवायुश्च्युत्वेतो भवे भाविनि सेत्स्यति ॥ ૧૪૨ ॥ કુલકમ્ ॥

च्युते चास्मिन्नस्य पदे पुनरुत्पत्स्यतेऽपरः ।

एवमव्युच्छितिनयान्नित्य एवैष उच्यते ॥ ૧૪૩ ॥

पूर्णं जम्बूद्वीपमेकमेव पूरयितुं क्षमः ।

असुरैरसुरीभिश्च निजशक्त्या विकुर्वितैः ॥ ૧૪૪ ॥

આવા આવા દેવો અને એમના પરીવારો જેની સતત સેવા કરી રહ્યા છે એવા આ ચમરેન્દ્રનો, અતિ શ્યામ અને સ્નિગ્ધ વર્ણ છે, રતાશ પડતા ચક્ષુ છે, પ્રવાળા જેવા બોદ છે, ઉન્નવળા હંતપંક્તિ છે અને શરભસમાન ઉત્તુંગ નાસિકા છે. વળી એ દેહીશ્ચમાન અને રક્તવર્ણ અમ્બર (વસ્ત્ર, આકાશ) ને લીધે, સંધ્યાકાળના વાદળનો ભ્રમ કરાવનારો મેઘ હોયતો એવો જણાય છે. ૧૩૮-૧૩૯.

વળી એના મસ્તક પર ઉત્તમ ચૂડામણિવર્ણ સુકુટ બળકી રહેલો હોઈ, એ બાજુ ઉદય-પામતા સૂર્યગિમ્બ યુક્ત પૂર્વાચળ હોયતો એવો જણાય છે. ૧૪૦.

વળી એ ચોત્રીશ લાખ ભવનોનો તથા સર્વ દાક્ષિણાત્ય અસુરોનો અને એમની સ્ત્રીઓનો સ્વામી છે. ૧૪૧.

નિરન્તર દેવાંગનાઓના નાટકો આદિ એવામાં તહીન રહી સામ્રાજ્ય લોગવતો એ ચમરેન્દ્ર એક સાગરોપમનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી લાંથી ચ્યવી આગામી ભવમાં સિદ્ધિપદ પામશે. ૧૪૨.

એ અહિંથી ચ્યવશે ત્યારે એની જગ્યાએ બીજો ચમરેન્દ્ર ઉત્પન્ન થશે. એવી રીતે ' અવિચ્છેદ ' રહેતો હોવાથી, ચમરેન્દ્ર નિત્ય જ કહેવાય છે. ૧૪૩.

આ ચમરેન્દ્રમાં વળી એટલું બધું સામર્થ્ય છે કે જો એ ધારેતો એટલા બધા દેવ અને દેવીઓ વિદુર્વી શકે કે એમનાથી આખો જમ્બૂદ્વીપ સંપૂર્ણ ભરાઈ જાય. ૧૪૪.

તિર્યક્ પુનરસંખ્યેયાન્ દ્વીપપાથોનિર્ધોસ્તથા ।

एवं सामानिकाः त्रायस्त्रिंशः चास्य प्रभूणावः ॥ ૧૪૫ ॥

अस्येवं लोकपालाग्रमहिष्योऽप्यथ किन्तु ते ।

शक्ताः पूरयितुं तिर्यक्संख्येयद्वीपवारिधीन् ॥ ૧૪૬ ॥

इत्यर्थतो भगवत्याम् ॥

देवेन्द्रस्तवे . તુ .

जावय जम्बूद्वीवो जावय चमरस्त चमरचंचाओ ।

असुरेहि असुरकन्नाहि अत्थि त्रिसओ भरेओ से ॥ ૧૪૭ ॥

अथान्योऽसुरदेवेन्द्रो बली नामा निरूप्यते ।

• ઉત્તરસ્થાં દિશિ વિભુઃ યોઽસૌ સૌભાગ્યસેવધિઃ ॥ ૧૪૮ ॥

तथाहि दिशि कौवेर्या जम्बूद्वीपस्थमेरुतः ।

असंख्यद्वीपाधिपरो द्वीपोऽरुणवराभिधः ॥ ૧૪૯ ॥

तस्य बाह्यवेदિકान्तात् तस्मिन्नेव पयोनिर्धौ ।

द्विचत्वारिंशत्सहस्रयोजनानાં ઠ્યતિક્રમે ॥ ૧૫૦ ॥

• રુચકેન્દ્રાભિધોઽસ્ત્યત્ર વલેરુસ્પતપર્વતઃ ।

તિર્યગ્લોકે જિગમિષોઃ વલેરુસ્પતનાસ્પદમ્ ॥ ૧૫૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તીર્થાં તો એ રીતે અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્ર ભરીદેવાનું એનામાં સામર્થ્ય છે. આણું સામર્થ્ય એના સામાનિક તથા ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોમાં પણ છે. ૧૪૫.

વળી એના લોકપાલ દેવો તથા પટ્ટરાણીઓ પણ એવી રીતે (તીર્થાં) સંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રો ભરી દેવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. ૧૪૬.

એવા સાધાર્યનું ભગવતીસૂત્રમાં કહ્યું છે.

‘ દેવેન્દ્રસ્તવ ’ માં તો એમ કહ્યું છે કે—અમરેન્દ્ર પોતાની અમરઅંચાથી માંડીને ત્યાંસુધી જમ્બૂદ્વીપ છે ત્યાં સુધીના તમામ ભાગ દેવો અને દેવીઓથી ભરવા સમર્થ છે. ૧૪૭.

હવે બલીન્દ્ર નામના બીજા અસુરેન્દ્ર વિશે

સૌભાગ્યનિધિ એવો આ બલીન્દ્ર ઉત્તર દિશાનો સ્વામી છે. ૧૪૮.

જમ્બૂદ્વીપમાં રહેલા મેરૂથી ઉત્તરદિશામાં અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો મૂકીને અરુણવર નામનો દ્વીપ આવે છે. એની બહારની વેદિકાના છેડાથી એ જ સમુદ્રમાં એંતાગીશ હનર

તિર્ગિલ્લિકૂટતુલ્યોસૌ પ્રમાણાદિસ્વરૂપતઃ ।

વલેઃ પ્રાસાદોઽસ્તિ તત્ર પ્રાગવત્ સિંહાસનાંચિતઃ ॥ ૧૫૨ ॥

કોઢ્યઃ પંચપંચાશત્ પટ્ કોટીનાં શતાનિ ચ ।

પંચત્રિંશચ લક્ષ્ણાણિ પંચાશચ સહસ્રકાઃ ॥ ૧૫૩ ॥

યોજનાનિ વ્યતિક્રમ્યામ્ભોધાવુત્પાતપર્વતાત્ ।

ગર્ભે રત્નપ્રભાપૃથ્વ્યા ગત્વાધો યોજનાનિ ચ ॥ ૧૫૪ ॥

ચત્વારિંશત્સહસ્રાણિ વર્તંતે તત્ર મંજુલા ।

વલિચંચા રાજધાની સ્થાનીભૂતાઃ ઇવ ત્વિપઃ ॥ ૧૫૫ ॥

॥ વિશેષકમ્ ॥

અસ્યાઃ ચમરચંચાવત્ સ્વરૂપમલિલં ભવેત્ ।

વપ્રપ્રાસાદાદિ તેષાં પ્રમાણાનુક્રમાદિ ચ ॥ ૧૫૬ ॥

અત્રોપપાદસદસિ દેવદૂષ્યપરિષ્કૃતે ।

ઇન્દ્રત્વેનોત્પચતેઽદ્ભુગી શય્યોત્સંગે મહાતપાઃ ॥ ૧૫૭ ॥

અસ્ય ષષ્ઠિઃ સહસ્રાણિ સામાનિકસુધામુજામ્ ।

ત્રાયલ્લિંશકદેવાશ્ચ ત્રયલ્લિંશદુદીરિતાઃ ॥ ૧૫૮ ॥

યોજન મૂકીને બલીન્દ્રનો ‘ રૂચકેન્દ્ર ’ નામનો ઉત્પાત પર્વત આવે છે. તીર્છા લોકમાં જવાનું મન થાય છે ત્યારે બલીન્દ્ર પહેલવહેલો ત્યાં આવીને પછી ત્યાંથી ઉઠે છે. ૧૪૮-૧૫૧.

(આ રૂચકેન્દ્રનું પ્રમાણ આદિક તિર્ગિલ્લિકૂટ સદશ છે). ત્યાં આગળ પૂર્વોક્તવત્ સિંહાસનાદિથી યુક્ત બલીન્દ્રનો પ્રાસાદ છે. ૧૫૨.

જો ઉત્પાતપર્વતથી સમુદ્રમાં છસો પંચાવન કોઠ અને સાડી પાંત્રીશ લાખ યોજન ગયા પછી, નીચે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ગર્ભમાં ચાળીશ હજાર યોજન મૂકીને, કાન્તિ સમસ્ત પિંડીભૂત થઇને રહી હોયની એવી મનહર, બલીન્દ્રની બલિચંચા નગરી આવે છે. ૧૫૩-૧૫૫.

આ બલિચંચા નગરીનું સમસ્ત સ્વરૂપ અર્થાત્ એનો કોટ, એના પ્રાસાદ, એઓનું પ્રમાણ, એમનો અનુક્રમ આદિ, અમરચંચાવત્ સમજવું. ૧૫૬.

કોઇ મહા તપસ્વી મનુષ્ય હોય છે જો અહિં ઉપપાદ સલામાં, દેવદૂષ્યથી આશ્છાદિત એવી શય્યામાં ઇન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૫૭.

આ બલીન્દ્રને સાઠ હજાર સામાનિક દેવો અને તેત્રીશ ‘ ત્રાયલ્લિંશક ’ દેવો છે. ૧૫૮.

સામ્પ્રતીનાસ્ત્વમી વેભેલકગ્રામનિવાસિનઃ ।

શ્રદ્ધાલવસ્ત્રયચ્છિંશત્ સુહૃદશ્ચ પરસ્પરમ્ ॥ ૧૫૯ ॥

પ્રાગેતે દૃઢધર્માણઃ પશ્ચાદ્વિશ્લથચેતસઃ ।

ઉત્પન્ના અત્ર ચમરત્રાયચ્છિંશકદેવત્ ॥ ૧૬૦ ॥

પ્રાગ્વત્તિસ્રઃ પર્યદોઽસ્ય તિસ્રષ્વપિ સુરાઃ ક્રમાત્ ।

સહસ્રાણાં વિંશતિઃ સ્યુઃ ચતુરષ્ઠાધિકા ચ સા ॥ ૧૬૧ ॥

સાર્દ્ધે દ્વે ચ શતે દ્વે ચ સાર્દ્ધે શતમનુક્રમાત્ ।

દેવ્યઃ પર્યત્સુ તિસ્રષુ દેવાનાં ક્રમતઃ સ્થિતિઃ ॥ ૧૬૨ ॥

પલ્યાનાં ત્રિતયં સાર્ધં ત્રયં સાર્ધં દ્વયં ક્રમાત્ ।

દેવીનાં તુ સ્થિતિઃ સાર્ધે દ્વે તે દ્વે સાર્ધમેવ ચ ॥ ૧૬૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તિસ્રસ્તિસ્રઃ પર્યદોઽસ્ય ભવન્તિ પ્રાગ્વદેવ ચ ।

સામાનિકત્રાયચ્છિંશલોકપાલામયોપિતામ્ ॥ ૧૬૪ ॥

શુભા નિશુભા રમ્ભા ચ નિરમ્ભા મદનેતિ ચ ।

સ્યુઃ પંચામ્રમહિષ્યોઽસ્ય પ્રાગ્વદાસાં પરિચ્છદઃ ॥ ૧૬૫ ॥

અત્યાદે વર્તમાનમાં જે ત્રાયચ્છિંશક દેવો ત્યાં છે તેઓ પૂર્વજાતમાં બેભેલક ગામના રહેવાસી, શ્રદ્ધાળુ અને પરસ્પર પ્રીતિ દાખવતા તેત્રીશ મિત્રો હતા. પહેલાં તે એઓ ધર્મને વિષે દૃઢ હતા; પરંતુ પાછળથી શિથિલ થઈ બપાથી, અમરેન્દ્રના પુત્ર દેવાની પેઠે, અહિં ઉત્પન્ન થયા છે. ૧૫૯—૧૬૦.

પૂર્વવત્ આની પણ ત્રણ સલાઓ છે, જેમાં અનુક્રમે વીશ હજાર, ચૌવીશ હજાર અને અઠ્યાવીશ હજાર દેવો છે. ૧૬૧.

તે ત્રણે સલાઓમાં વળી અનુક્રમે અઢીસો, બસો અને દોઢસો દેવીઓ છે. ૧૬૨.

દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ અનુક્રમે સાડાત્રણ, ત્રણ અને અઢી પદ્યોપમની છે; અને દેવીઓની અનુક્રમે અઢી, બે તથા દોઢ પદ્યોપમની છે. ૧૬૩.

વળી એ બધીન્દ્રના સામાનિક, ત્રાયચ્છિંશક અને લોકપાલ દેવો તથા પદ્મરાણીઓની પણ ત્રણ ત્રણ પર્યદા જોટલે સલા છે. ૧૬૪.

એને વળી શુભા, નિશુભા, રંભા, નિરંભા અને મદના—એવા નામની પાંચ અશ્વ-મહિપીઓ છે; જેમનો પરિવાર પૂર્વ પ્રમાણે છે. ૧૬૫.

એવં સહસ્રૈઃ ચત્વારિંશતાન્તઃપુરિકાજનૈઃ ।

સુધર્માયાઃ વહિઃ મુંકે કૃતૈતાવદ્રપુઃ સુખમ્ ॥ ૧૬૬ ॥

ચત્વારોઽસ્ય લોકપાલાશ્ચતુર્દિગધિકારિણઃ ।

સોમો યમશ્ચ વરુણસ્તુર્યો વૈશ્રમણાભિધઃ ॥ ૧૬૭ ॥

એવાં ચતસ્રઃ પ્રત્યેકં દયિતાઃ નામતસ્તુ તાઃ ।

મીનકા ચ સુભદ્રા ચ વિદ્યુદાસ્યા તથાશનિઃ ॥ ૧૬૮ ॥

સ્વસ્વનામરાજધાન્યાં સિંહાસને સ્વનામનિ ।

ઉપવિષ્ઠાઃ સુખં દિવ્યં મુદા તેઽપ્યુપમુંજતે ॥ ૧૬૯ ॥

મહાદ્રુમો મહાસૌદાસાહ્વયઃ પરિકીર્તિતઃ ।

માલંકારોઽપિ ચ મહાલોહિતાક્ષાભિધઃ સુરઃ ॥ ૧૭૦ ॥

કિંપુરુષો મહારિષ્ટસ્તથા ગીતયશા ઇતિ ।

વલિનામ્નોઃ સુરપતેઃ ક્રમાત્ સસેતિ સૈન્યપાઃ ॥૧૭૧॥ યુગ્મમ્ ॥

પત્તીશસ્યાયકચ્છાયાં પષ્ટિર્દેવસહસ્રકાઃ ।

કચ્છાઃ પટન્યાશ્ચ તતઃ સ્યુરસ્ય દ્વિગુણાઃ ક્રમાત્ ॥ ૧૭૨ ॥

એવં સામાનિકૈસ્ત્રાયત્ત્રિશકૈર્લોકપાલકૈઃ ।

સેવ્યોઽગ્રમહિષીભિશ્ચ સસભિઃ સૈન્યસૈન્યપૈઃ ॥ ૧૭૩ ॥

એ પ્રમાણે બલીન્દ્ર પણ ચાલીશ અસીસ હજાર દેવીઓ સાથે, એટલાજ શરીર કરીને, સુધર્માસલાની બહાર લોગ લોગવે છે. ૧૬૬.

એને પણ સોમ, યમ, વરુણ અને કુબેર નામના, ચાર દિશાના ચારલોકપાલ દેવો છે. ૧૬૭.

એ પ્રત્યેકને વળી મેનકા, સુભદ્રા, વિદ્યુત અને અશનિ નામની ચત્તાર સ્ત્રીઓ છે.— એમની સાથે એઓ પોતપોતાના નામ સરખા નામવાળી રાજધાનીમાં પોતાના નામવાળા સિંહાસનો પર હર્ષપૂર્વક દિવ્ય સુખ લોગવે છે. ૧૬૮-૧૬૯.

બલીન્દ્રને પણ (૧) મહાદ્રુમ, (૨) મહાસૌદાસ, (૩) માલંકાર, (૪) મહાલોહિતાક્ષ, (૫) કિંપુરુષ, (૬) મહારિષ્ટ અને (૭) ગીતયશા—એવા નામના સાત સેનાધિપતિઓ છે. ૧૭૦-૧૭૧.

પાયદળ સેનાના અધિપતિના હાથ નીચેની પહેલી 'કચ્છા' માં સાઠ હજાર દેવો છે. એ પછીની છ કચ્છામાં અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર બમણા બમણા છે. ૧૭૨.

એ પ્રમાણે સામાનિક દેવો, ત્રાયત્ત્રિશક દેવો, લોકપાલ દેવો, પટ્ટરાણીઓ, સૈન્યો, સેના-

લઘ્વયોજનમાનં ચોત્કર્ષાદુત્તરવૈક્રિયમ્ ।

પ્રારમ્ભેઽહ્ગુલસંખ્યેયમાગમાનં જઘન્યતઃ ॥ ૧૮૭ ॥

एषां च दाक्षिणात्यानां स्थितिरुत्कर्षतो भवेत् ।

सागरोपममेकं तदुदीच्यानां च साधिकम् ॥ १८८ ॥

देवीनां दाक्षिणात्यानां सार्धં पल્યत्रયं स्थितिः ।

ज्येष्ठोत्तराहदेवीनां सार्धं पल्यचतुष्टयम् ॥ १८९ ॥

जघन्या तु वत्सराणां सहस्राणि दश स्थितिः ।

सर्वेषां मध्यमा ज्येष्ठाकनिष्ठान्तरनेकधा ॥ १९० ॥

ज्येષ્ઠાયુષો દાક્ષિણાત્યા માસાર્ધેનોચ્છ્રવંસન્ત્યથ ।

આહારકાંચિણો વર્ષસહસ્રેણ ભવન્તિ ચ ॥ ૧૯૧ ॥

उदीच्या सातिरेकेण मासार्धेनोच्छ्रवसन्ति वै ।

साधिकाब्दसहस्रेण भवन्त्याहारकांक्षिणः ॥ १९२ ॥

મધ્યમસ્થિતયસ્ત્વેતે સ્વસ્થસ્થિતયનુસારતઃ ।

મુહૂર્ત્તાહઃપૃથ્ક્ત્વૈઃ સ્યુરુચ્છ્રવાસાહારકાંચિણઃ ॥ ૧૯૩ ॥

એઓઆઠાં ઉત્તર વૈક્રિય શરીર ઉત્કૃષ્ટ લાખ યોજનનું થઈ શકે છે અને જઘન્ય પ્રારંભ વખતે એઓના સંખ્યાત લાખ પ્રમાણ થાય છે. ૧૮૭.

એઓમાં જે દક્ષિણ દિશાના છે એમની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ એક સાગરોપમની છે; અને જેઓ ઉત્તર દિશાના છે એઓની કંઈક અધિક છે. ૧૮૮

દક્ષિણ દિશાની દેવીઓની આયુષ્યસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સાગરણ પદ્યોપમની છે; અને ઉત્તર દિશાવાળી દેવીઓની સાગરવાર પદ્યોપમની છે. ૧૮૯.

વળી એ બધાઓની જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષની છે; અને મધ્યમ સ્થિતિ તો, ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્યની વચ્ચે અનેક પ્રકારની છે. ૧૯૦.

ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા દક્ષિણ દિશાના દેવો અર્ધમાસે શ્વાસોચ્છવાસ લે છે અને એમને એક હજાર વર્ષ આહારની ઇચ્છા થાય છે. ૧૯૧.

એવાજ ઉત્તર દિશાના દેવો પંદર ઉપરાંત દિવસ થાય ત્યારે શ્વાસોચ્છવાસ લે છે અને એમને એક હજાર ઠસાં વધારે વર્ષ આહારની ઇચ્છા થાય છે. ૧૯૨.

મધ્યમ આયુષ્યસ્થિતિવાળા એ દેવો ચોત્તરોપાસની સ્થિતિને અનુસાર ચાર મુહૂર્ત્ત શ્વાસોચ્છવાસ લે છે. એમને આહારની અસિદ્ધિ થાય પણ આનન્દિય થાય છે. ૧૯૩.

જઘન્યજીવિનઃ સ્તોકૈઃ સસભિઃ પ્રોચ્છ્વસન્ત્યમી ।

एकाहान्तरमाहारं समीहन्ते च चेतसा ॥ ૧૯૪ ॥

તતઃ સંકલ્પમાત્રેણોપસ્થિતૈઃ સારપુદ્ગલૈઃ ।

ते तृप्येयुः कावलिकाहारानपेक्षिणः सदा ॥ ૧૯૫ ॥

વિપયઃ સ્યાત્ ગતેરેપામધસ્તમસ્તમાવંધિ ।

तृतीयां पुनरवनीं गता यास्यन्ति च स्वयम् ॥ ૧૯૬ ॥

પ્રયોજનં તત્ર પૂર્વરિપોઃ પીઢાપ્રવર્ધનમ્ ।

प्राग्जन्मसुहृदस्तावत्कालं पीडानिवर्त्तनम् ॥ ૧૯૭ ॥

તિર્યક્ ચૈવામસંખ્યાન્ધિદ્વીપાઃ સ્યુર્વિવિપયો ગતેઃ ।

नन्दीश्वरं पुनर्द्वीपं गता यास्यन्ति च स्वयम् ॥ ૧૯૮ ॥

તત્ર પ્રયોજનં ત્વર્હત્કલ્યાણકેષુ પંચસુ ।

संवत्सरचतुर्मासादिषु चाष्टाहिकोत्सवः ॥ ૧૯૯ ॥

તથૈવાં ગતિવિપય ઊર્ધ્વમપ્યચ્યુતાવધિ ।

स्वर्गं सौधर्मं च यावत् गता यास्यन्ति च स्वयम् ॥ ૨૦૦ ॥

જઘન્ય આયુષ્યવાળા એ દેવો સાત સ્તોકે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે. અને એમને એકાંતરે આહારની ઇચ્છા થાય છે. ૧૯૪.

પછી એઓ ઇચ્છા થતાંની સાથે જ પ્રાપ્ત થયેલા ઉત્તમ પુદ્ગલોવડે તૃપ્ત થાય છે. એઓને કદિ કવલાહારની અપેક્ષા નથી. ૧૯૫.

એઓની ગતિ નીચે છેક તમસ્તમા નરક સુધી છે. ત્રીજી નરક સુધી તો તેઓ સ્વયમેવ ગયેલા છે અને જશે. ત્યાં જવાનું પ્રયોજન એવું છે કે ત્યાં જઈને પૂર્વભવના શત્રુને એટલો વખત વધારે દુઃખ દેવું, અને એના મિત્રોનું દુઃખ એટલો વખત દૂર કરવું. ૧૯૬-૧૯૭.

તીર્થી એઓની ગતિ અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો સુધીની છે. નંદીશ્વર દ્વીપે તો એઓ સ્વયમેવ ગયેલા છે અને જવાના પણ. ત્યાં જવાનું એમને એ પ્રયોજન છે કે ત્યાં જઈને એઓ ભગવાનના પાંચે કલ્યાણકોને પ્રસંગે, સંવત્સરીના રોજ અને ચતુર્માસાદિકમાં અઘ્રાઈ મહોત્સવ કરે છે. ૧૯૮-૧૯૯.

એઓ વળી ઉંચે અચ્યુતદેવલોક સુધી જઈ શકે છે. સૌધર્મદેવલોક સુધી તો તેઓ સ્વયં ગયેલા છે, અને જવાના. ત્યાં એઓ એટલા માટે નાથ છે કે એમને વૈમાનિક દેવોની

પ્રયોજનં તત્ર ભવપ્રત્યયં વૈરમૂર્જિતમ્ ।

માતંગપંચાનનવદેષાં વૈમાનિકૈઃ સહ ॥ ૨૦૧ ॥

તતો વૈરાદમી મત્તા ગત્વા વૈમાનિકાશ્રયાન્ ।

કુર્વન્તિ વ્યાકુલં સ્વર્ગં ત્રાસયન્ત્યાત્મરક્ષકાન્ ॥ ૨૦૨ ॥

શક્રમપ્યાક્રોશયન્તિ પ્રાગુક્તચમરેન્દ્રવત્ ।

વૈરપ્રસિદ્ધિર્લોકેઽપિ દેવદાનવયોરિતિ ॥ ૨૦૩ ॥

સ્ત્રાન્યપ્સરસસ્તેષાં પ્રસહ્યાપહરન્તિ ચ ।

ગત્વૈકાન્તે સ્વાનુરક્તાસ્તાઃ સ્વૈરં રમયન્ત્યપિ ॥ ૨૦૪ ॥

અથ નાગનિકાયસ્ય દાક્ષિણાત્યઃ સુરેશ્વરઃ ।

ધરણેન્દ્રો વરિવર્તિ સામ્પ્રતીનસ્ત્વસૌ પુરા ॥ ૨૦૫ ॥

ઘ્રાસીદહિર્વહિઃ કાશીપુરતઃ કાનનાન્તરે ।

શુષ્કકાષ્ઠકોટરાન્તઃ સોઽર્કતાપાર્દિતોઽવિશત્ ॥ ૨૦૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

કમઠેન પરિપ્લુષ્ટઃ પંચામ્લિકષ્ઠકારિણા ।

તાપાર્ત્તઃ કર્પિતઃ કાષ્ઠાત્ શ્રીપાર્શ્વેન કૃપાલુના ॥ ૨૦૭ ॥

સાથે હાથીને સિંહની જેવું વેર છે. એ વેરને લીધે એઓ વૈમાનિકોના આવાસમાં જાય છે અને ત્યાં સ્વર્ગલોકને આકૃણ વ્યાકૃણ કરી ત્યાંના રક્ષકોને ત્રાસ પમાડે છે. વળી પૂર્વે અમરેન્દ્રના પૃતાન્તમાં કહ્યું છે એમ એઓ શક-ઇન્દ્ર પર પણ આક્રોશ કરે છે. લોકોમાં પણ દેવદાનવના વેરની વાત પ્રસિદ્ધ છે. એઓનાં ત્રીરત્નોનું એઓ બળાતકારે હરણ કરી જાય છે અને એકાન્તમાં જઇ એમને પોતાને વિષે અનુરક્ત કરી એમની સાથે યથેચ્છ વિલાસ કરે છે. ૨૦૦-૨૦૪.

(આ પ્રમાણે લગભગ ખસે 'લોકમાં 'અસુરકુમાર' જાતિના દેવોનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન આવ્યું.)

હવે બીજા 'નાગકુમાર' જાતિના દેવો વિષે.

નાગકુમાર જાતિના દેવોનો દક્ષિણ દિશાનો ઇન્દ્ર 'ધરણેન્દ્ર' છે. ૨૦૫.

સામ્પ્રતીન (હાલનો-વર્તમાન) ધરણેન્દ્ર પૂર્વલવમાં કાશીનગરોની બહાર કોઈ એક વનમાં એક સર્પ હતો. તે એકદા સૂર્યના તાપથી અકળાઇને શુષ્ક કાષ્ઠના કોટરમાં પેડો. એ વખતે ત્યાં એક કમડ નામે તાપસ પંથ્યાજિતપ તપતો હતો. તેણે એ-શુષ્ક કાષ્ઠ લાવી એની ધૂળી સળગાવી એટલે એમાં રહેલો પેડો સર્પ દાઝવા-બગવા લાગ્યો. પણ એટલામાં ક્યાળું એવા પાર્શ્વકુમારે આવી એ બગતા સર્પને કાષ્ઠમાંથી બહાર કઢાવ્યો. તે, એ પાર્શ્વ-

સ ચાર્હદર્શનાન્નપાપ્મા શ્રુતનમસ્કૃતિઃ ।

ઉપાર્જિતોર્જિતશ્રેયા ધરણેન્દ્રતયાભવત્ ॥ ૨૦૮ ॥

તતો મેઘસૂરીભૂતકમટેનાકાલિકામ્બુદૈઃ ।

અપ પાર્શ્વમુપદ્રૂયમાનમાચ્છાદયત્ફળૈઃ ॥ ૨૦૯ ॥

શ્રીપાર્શ્વસ્તોત્રમંત્રાસ્ત્યાસ્મરણાત્તુષ્ટમાનસઃ ।

અથાપિ શમયન્ કષ્ટમિદાનિ વિતરત્યસૌ ॥ ૨૧૦ ॥

પટિશ્ચ સતતિશ્ચૈવાશીતિઃ ક્રમાત્ સહસ્રકાઃ ।

પર્વત્ત્રયે સ્યુર્દેવાનાં સ્થિતિશ્ચૈવાં યથાક્રમમ્ ॥ ૨૧૧ ॥

પલ્યસ્યાર્ધં સાતિરેકમર્ધં દેશોનિતં ચ તત્ ।

સપંચસતતિ શતં પંચાશં પંચવિંશકમ્ ॥ ૨૧૨ ॥

દેવ્યઃ પર્વત્સુ દેશોનં પલ્યસ્યાર્ધમિહ સ્થિતિઃ ।

સાધિકઃ પલ્યતુર્યાશઃ તુર્યાશ એવ ચ ક્રમાત્ ॥૨૧૩॥ વિશેષકમ્ ॥

કુમાર ને ભાવિ તીર્થ'કર હતા એના દર્શનથી પાપમાત્ર વાત્રી તથા નવકારમંત્ર સાંભળી ઉત્તમ પુણ્ય ઉપાર્જન કરી (મૃત્યુ પામ્યા બાદ) ત્યાં (નાગકુમારનિકાયમાં) ઇન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. ૨૦૫-૨૦૮.

હવે પેલો કમઠ તાપસ કાળધર્મ પાત્રી મેઘકુમાર ભતિના દેવોમાં ઉત્પન્ન થયો. એણે (પૂર્વના વેરને લીધે) પાર્શ્વપ્રભુને, આકાળે વરસાદ વરસાવી ઉપદ્રવ કરવા માંડયો, ત્યારે ધરણેન્દ્રે (પૂર્વનો ઉપકાર સંભારી) પ્રભુ ઉપર પોતાની ક્ષણાઓ ધરી રાખી હતી. ૨૦૯.

અથાપિ પલ્લુ એ આપણે પાર્શ્વનાથનું સ્તોત્ર કે મંત્ર કે નામમાત્રનું પલ્લુ સ્મરણ કરીએ તો એ ધરણેન્દ્ર સંતુષ્ટ થઈને આપણાં કષ્ટ શમાવી દે છે અને આપણું ઇચ્છિત પૂર્ણ કરે છે. ૨૧૦.

હવે, એ ધરણેન્દ્રને ત્રણ પર્વદા છે. એમાં અનુક્રમે સાઠ હબ્બર, શીતરે હબ્બર અને એંશી હબ્બર દેવો છે. ૨૧૧.

ત્રણે પર્વદાના દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ અનુક્રમે (૧) અર્ધ પદ્યોપમથી કંઈક વધારે, (૨) બરાબર અર્ધ પદ્યોપમ અને (૩) અર્ધ પદ્યોપમથી કંઈક ઓછી-એ પ્રમાણે છે. ૨૧૨.

ત્રણે પર્વદામાં દેવીઓ અનુક્રમે પોણાબસો, દોઢસો અને સવાસો છે. એમની આયુષ્ય-સ્થિતિ અનુક્રમે (૧) અર્ધપદ્યોપમથી ઓછી, (૨) એક અતુર્યાશ પદ્યોપમથી સડેજ વધારે અને (૩) એક અતુર્યાશ પદ્યોપમ છે. ૨૧૩.

સમિતાચંડાજયાख्या: સ્યુ: સભા: ધરણેશિતુ: ।
 અપિ સામાનિકત્રાયસ્ત્રિશાનામેતદાહ્યા: ॥ ૨૧૪ ॥
 લોકપાલાનાં તથાગ્રમહિષીણાં ભવન્તિ તા: ।
 ઈષા તથાન્યા ત્રુટિતા તતો દૃઢરથાભિધા ॥ ૨૧૫ ॥
 શેષાણાં ભવનેન્દ્રાણાં પર્ષદામભિધા: કિલ ।
 તૃતીયમંગમાલોક્ય વિજ્ઞેયા ધરણેન્દ્રવત્ ॥ ૨૧૬ ॥
 સ્યુ: પઢગ્રમહિષ્યોઽસ્ય અલા મક્કા શતેરિકા ।
 સોદામિનીન્દ્રા ચ ઘનવિદ્યુતેતિ ચ નામત: ॥ ૨૧૭ ॥
 પઢ્ભિ: સહસ્રૈ: દેવીનાં પ્રત્યેકં પરિવારિતા: ।
 પટ્ સહસ્રાણિ દેવીનાં વિકુર્વિતુમપિ જ્ઞમા: ॥ ૨૧૮ ॥
 શેષાણામપ્યથેન્દ્રાણામષ્ટાનાં યામ્યદિગ્ભુવામ્ ।
 પઢ્ પઢગ્રમહિષ્ય: સ્યુરેતૈરેવ ચ નામભિ: ॥ ૨૧૯ ॥
 કાશીનગરવાસ્તવ્યાશ્ચતુષ્પંચાશદપ્યમૂ: ।
 બૃહત્કન્યા: સ્વાભિધાનુરુપાખ્યપિતરોઽભવન્ ॥ ૨૨૦ ॥

ઉપર એ ધરણેન્દ્રની જે ત્રણ પર્ષદા કહી-એઓનાં સમિતા, ચંડા અને જ્યા એવાં નામ છે. વળી એના સામાનિક દેવોની અને ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોની પણ એજ નામની ત્રણ ત્રણ પર્ષદા છે. ૨૧૪.

એના 'લોકપાલ' દેવોની તેમજ એની અગ્રમહિષીઓની પણ ઈષા, ત્રુટિતા અને દૃઢરથા નામની ત્રણ ત્રણ પર્ષદાઓ છે. ૨૧૫.

બાકીના ભવનેન્દ્રોની પર્ષદાઓનાં નામ ધરણેન્દ્રવત્ છે-એમ ત્રીજા 'અંગ' માં કહ્યું છે. ૨૧૬.
 એ ધરણેન્દ્રને વળી છ અગ્રમહિષી કે પટ્ટરાણીઓ છે. એઓનાં (૧) અલા, (૨) મક્કા, (૩) શતેરિકા, (૪) સૌદામિની, (૫) ઇન્દ્રા અને (૬) ઘનવિદ્યુતા-એવાં એવાં નામ છે. ૨૧૭.

દરેક પટ્ટરાણીને છ છ હજાર દેવીઓનો પરિવાર છે. કુલુકે એઓ પ્રત્યેક એટલી જાત દેવીઓ વિકુર્વી શકે છે. ૨૧૮.

બાકીનાં આઠ દાક્ષિણાત્ય ઇન્દ્રોને પણ એજ નામની છ છ પટ્ટરાણીઓ છે. ૨૧૯.
 એટલે એ પ્રમાણે નવ ઇન્દ્રોની ઇન્દ્રાણીઓ કુલ ચત્રને ૯x૬ અર્થાત્ ચોપન ચર્ધ.
 એ સઘળી પૂર્વભવમાં કાશીનગરીમાં પોતાનાં નામ અરથા નામવાળા માતપિતાઓની

પાર્શ્વપાર્શ્વાદત્તદીક્ષાઃ શિચિતાઃ પુષ્પચૂલયા ।

વિરાદ્ધસંયમાઃ પદ્મં સંલિખ્ય ચ મૃતાસ્તતઃ ॥ ૨૨૧ ॥

સ્વાહ્યાવતંસભવને સ્વાહ્યસિંહાસનસ્પૃશિ ।

દેવીત્વેન સમુત્પન્નાઃ સાર્ધપલ્યમિતાયુપઃ ॥ ૨૨૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

મૃતાનન્દાયોત્તરાહેન્દ્રાણામપિ મનઃપ્રિયાઃ ।

સન્તિ પદ્મ પદ્મ વદ્યમાણૈ રૂપાયૈઃ પદ્મિરાહ્યૈઃ ॥ ૨૨૩ ॥

ચતુષ્પંચાશતોઽપ્યૂનપલ્યોપમયુગાયુપામ્ ।

પ્રાગાસાં નગરી ચમ્પા વાચ્યા શેષમિહોક્તવત્ ॥ ૨૨૪ ॥

કાલપાલઃ કોલપાલઃ શૈલપાલોઽસ્ય ચ ક્રમાત્ ।

શંખપાલશ્ચ ચત્વારો લોકપાલાઃ સુરેશિતુઃ ॥ ૨૨૫ ॥

અશોકા વિમલા ચૈવ સુપ્રભા ચ સુદર્શના ।

અષાં ચતસ્રો દયિતાઃ પ્રત્યેકમેતદ્વાહ્યાઃ ॥ ૨૨૬ ॥

મદ્રસેનોઽસ્ય ચ યશોધરઃ સુદર્શનઃ ક્રમાત્ ।

નીલકંઠસ્તથાનન્દો નન્દનસ્તેતલીતિ ચ ॥ ૨૨૭ ॥

મ્હોટી વયની કુમારિકાઓ હતી. એઓ શ્રીપાર્શ્વપ્રભુ આગળ ત્રત ઉચ્ચારી પુષ્પચૂલા આર્યા પાસે અભ્યાસ કરી, સંયમ વિરાધી, અર્ધમાસની સંલેખનાપૂર્વક મૃત્યુ પામી, ત્યાંથી પોતપોતાના નામ સરખા નામ યુક્ત સિંહાસનવાળા અવતંસભવનમાં દોઢ પદ્યોપમના આયુધવાળી દેવીઓ થઇ છે. ૨૨૦-૨૨૨.

ભૂતાનન્દાદિક ઉત્તરદિશાના ઇન્દ્રોની પણ છ છ પટ્ટરાણીઓ છે. એમનાં 'રૂપા' આદિક નામો છે જે આગળ ઉપર કહેવામાં આવશે. ૨૨૩.

તે ચોપનેતુ' આયુધ જે પદ્યોપમથી સહેજ ઓછું છે અને એઓ પૂર્વભવમાં અંધા-નગરીમાં રહેતી હતી. શેષ વૃત્તાન્ત પૂર્વોક્તવત્. ૨૨૪.

એ ઇન્દ્રને, (૧) કાલપાલ, (૨) કોલપાલ, (૩) શૈલપાલ અને (૪) શંખપાલ-એ નામના ચાર લોકપાલ છે. એ પ્રત્યેકને અશોકા, વિમલા, સુપ્રભા અને સુદર્શના નામની અચ્ચાર પટ્ટરાણી છે. ૨૨૫-૨૨૬.

વળી એને (ધરણેન્દ્રને) (૧) પાપહન, (૨) અન્ધ, (૩) હસી, (૪) મહિષ, (૫) રથ, (૬)

પત્તિવાજીભમહિષરથાહ્યાનાં યથાક્રમમ્ ।

નટગન્ધર્વયોશ્ચાપિ સૈન્યાનામધિપાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૨૨૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અસ્યાદ્યકચ્છાયાં પત્તિનેતુર્દેવસહસ્રકાઃ ।

સ્યુરષ્ટાવિંશતિઃ કચ્છાઃ ષડન્યા દ્વિગુણાઃ ક્રમાત્ ॥ ૨૨૯ ॥

एतदेव च सप्तानां कच्छानां मानमूह्यताम् ।

उक्तान्यभवनेशेन्द्रपत्तिसैन्याधिकारिणाम् ॥ ૨૩૦ ॥

षड्भिઃ सहસૈરિન્દ્રોઽયં સામાનિકૈરુપાસિતઃ ।

પર્વત્ત્રાયત્રિંશલોકપાલસૈન્યતદર્ધાશ્વરૈઃ ॥ ૨૩૧ ॥

प्रत्याशं सेवितः षड्भिः सहसैरात्मरक्षिणाम् ।

सर्वाग्नेयं चतुर्विंशत्या सहसैर्महाबलैઃ ॥ ૨૩૨ ॥

भवनाનાં ચતુશ્ચત્વારિંશલ્લક્ષ્યાણિ પાલયન્ ।

સમૃદ્ધઃ શાસ્તિ સામ્રાજ્યં સાર્ધપલ્યોપમસ્થિતિઃ ॥ ૨૩૩ ॥

વિશેષકમ્ ॥

દધિપાણ્ડુરવર્ણો નીલામ્બરમનोरमः ।

सर्पस्कटाचिह्नशालिभूषणो गतदूषणः ॥ ૨૩૪ ॥

નટઅને (૭) ગંધર્વ-એમ સાત સૈન્યો છે અને એના અનુક્રમે ભદ્રસેન, યશોધર, સુદર્શન, નીલકંઠ, આનંદ, નંદન અને તેતલી-એ નામના સાત સૈન્યાધિપતિ છે. ૨૨૭-૨૨૮.

પાયદળસેનાના અધિપતિના હાથ નીચેની પહેલી 'કચ્છા' માં અઠ્યાવીસ હજાર દેવો છે. બાકીની છ 'કચ્છા' માં અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર બમણા બમણા છે. ૨૨૯.

એ શિવાયના બીજા ભવનપતિઓની પાયદળસેનાના અધિપતિઓના હાથ નીચેની સાતે કચ્છાઓમાં પણ એજ પ્રમાણે દેવસંખ્યા બાણવી. ૨૩૦.

છ હજાર નેત્રસા સામાનિકદેવો, ત્રણઋષિ તો પર્વતા, વળી (તેત્રીશ) ત્રાયત્રિંશક દેવો, (ચાર) લોકપાલ, સાત સૈન્યો અને એટલા જ સૈન્યાધિપતિઓ ધરણેન્દ્રની સેવામાં હાજરહજુર રહે છે. ૨૩૧.

વળી પ્રત્યેક દિશાએ છ છ હજાર મળીને ચોવીસહજાર મહા બળવાન દેવો એના અંગ રક્ષકો તરીકે બેઠા રહે છે. ૨૩૨.

એવી એવી સમૃદ્ધિવાળો અને દોહપચોપપના આયુધવાળો એ ઇન્દ્ર ચુમાળીશ લાખ ભવનોત્તુ અનુપાલન કરતો છતો સામ્રાજ્ય ભોગવે છે. ૨૩૩

કેાઇ પ્રકારના દ્રવ્ય વિનાના એ ધરણેન્દ્રનો દેહ દહિં નેવો પાંદુરવર્ણ છે. એ નિત્ય મનહર

ભૂષણમત્ર સુકુટો દૃષ્ટવ્ય ઇતિ જીવાભિગમવૃત્તૌ । એવમગ્રેડપિ ॥

एकया स्फटया जम्बूद्वीपं छादयितुं क्षमः ।

धरणेन्द्रः साधिकं तं वक्ष्यमाणो भुजंगराट् ॥ २३५ ॥

इन्द्रो नागनिकायस्योदीच्योऽथ परिकीर्त्यते ।

भूतानन्दोऽस्य पर्षत्सु तिसृष्वपि सुराः क्रमात् ॥ २३६ ॥

पंचाशदथ षष्टिश्च सप्ततिश्च सहस्रकाः ।

पल्यं देशोनमर्धं च पल्यस्य साधिकं तथा ॥ २३७ ॥

अर्धं पल्यોપમં ચૈપાં સ્થિતિઃ ક્રમાત્ શતદ્વયમ્ ।

પંચવિંશં દ્વે શતે ચ શતં દેવ્યઃ ક્રમાદિહ ॥ ૨૩૮ ॥ વિશેષકમ્ ॥

આસાં પલ્યોપમસ્યાર્ધં દેશોનમર્ધમેવ ચ ।

સાતિરેકશ્ચ તુર્યાંશઃ સ્થિતિર્જ્ઞેયા યથાક્રમમ્ ॥ ૨૩૯ ॥

રૂપા રૂપાંશા સુરૂપા પ્રેયસ્યો રૂપકાવતી ।

રૂપકાન્તા તથા રૂપપ્રભાસ્ય નાગચક્રિણઃ ॥ ૨૪૦ ॥

એવાં લીલાં વર્ણો પરિધાન કરે છે. અને સર્પની ફણાથી અંકિત એવો સુંદર સુકુટ એના મસ્તક પર સર્વદા વિરાજી રહે છે. ૨૩૪.

પોતાની એક જ ફણાથી અગિય જમ્બૂદ્વીપને આચ્છાદિત કરી શકે એટલું એ ધર-ણેન્દ્રમાં સામર્થ્ય છે. વળી, જેના વિષે હવે કહેવાનો છું એ નાગેન્દ્રમાં તો એથી યે અધિક સામર્થ્ય છે. ૨૩૫.

(એ પ્રમાણે દક્ષિણદિશાના નાગકુમારોના ઇન્દ્રની હકીકત થઇ).

હવે ઉત્તર દિશાના નાગકુમારોના ઇન્દ્ર ‘ ભૂતાનન્દ ’ વિષે.

એ ‘ ભૂતાનન્દ ’ ને પણ ત્રણ પર્ષદા છે. પ્રત્યેક પર્ષદામાં અનુક્રમે પચાસ હજાર, સાઠ હજાર અને શિત્તેર હજાર દેવો છે, જેઓની આયુષ્યસ્થિતિ વળી ક્રમતઃ ‘ એક પદ્યોપમથી કંઈક ન્યૂન, ’ ‘ અરધા પદ્યોપમથી કંઈક અધિક ’ તથા ‘ બરાબર અર્ધુ પદ્યોપમ ’ છે. ૨૩૬-૨૩૭.

ત્રણે પર્ષદાઓમાં બસો પચનીશ, બસો અને એકસો દેવીઓ છે, જેમની આયુષ્યસ્થિતિ અનુક્રમે અર્ધુ પદ્યોપમ, અરધા પદ્યોપમથી સહેજ ઓછી તથા એક ચતુર્થાંશ પદ્યોપમથી કંઈક અધિક છે. ૨૩૮-૨૩૯.

આસાં પરિચ્છેદઃ પ્રાગ્વહ્લોકપાલાસ્તથાસ્ય ચ ।

કાલકૌલશંખશૈલાઃ સ્યુઃ પાલોપપદા ઓમી ॥ ૨૪૧ ॥

સુનન્દા ચ સુભદ્રા ચ સુજાતા સુમના ઇતિ ।

ઘ્ણાં ચતુર્ણાં પ્રત્યેકં ચતસ્રો દયિતાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૨૪૨ ॥

સપ્ત સેનાન્યોઽસ્ય દક્ષઃ સુગ્રીવશ્ચ સુવિક્રમઃ ।

શ્વેતકંઠઃ ક્રમાન્નંદોત્તરો રતિશ્ચ માનસઃ ॥ ૨૪૩ ॥

સૈન્યક્રમસ્તુ પ્રાગુક્ત એવ ॥

પદ્મિઃ સહસ્રૈરિન્દ્રોઽયં સામાનિકૈરુપાસિતઃ ।

ત્રાયસ્ત્રિશૈઃ લોકપાલૈઃ પાર્યદૈઃ સૈન્યસૈન્યપૈઃ ॥ ૨૪૪ ॥

સહસ્રૈઃ પદ્મિરેકૈકદિશ્યાત્મરત્નકૈઃ શ્રિતઃ ।

ચતુર્વિંશત્યા સહસ્રૈરિત્યેવં સર્વસંખ્યયા ॥ ૨૪૫ ॥

ચત્વાર્વિંશત્ત્વ ભવનલક્ષાણિ પરિપાલયન્ ।

સામ્રાજ્યં શાસ્તિ નાગાનાં ન્યૂનદ્વિપલ્પજીવિતઃ ॥ ૨૪૬ ॥

ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥

એને વળી (૧) રૂપા, (૨) રૂપાંશા, (૩) સુરૂપા, (૪) રૂપકાવતી, (૫) રૂપકાન્તા અને (૬) રૂપપ્રભા-એ નામની છ પદ્મરાણીઓ છે, જેમનો પૂર્વોક્તવત્ પરીવાર છે. ૨૪૦.

વળી એને કાલપાલ, કૌલપાલ, શંખપાલ અને શૈલપાલ નામના ચાર લોકપાળો છે; જેમને પ્રત્યેકને સુનન્દા, સુભદ્રા, સુજાતા અને સુમના એમ ચત્તાર પ્રાણવસ્તુલા છે. ૨૪૧-૨૪૨.

એને વળી પૂર્વોક્તવત્ સાત સૈન્યો છે. એમના અનુક્રમે (૧) દક્ષ, (૨) સુગ્રીવ, (૩) સુવિક્રમ, (૪) શ્વેતકંઠ, (૫) નન્દોત્તર, (૬) રતિ અને (૭) માનસ-એ નામના સાત અધિપતિઓ છે. ૨૪૩.

એ સુગ્રામ છ હંતર સામાનિકદેવો તથા લોકપાળ અને ત્રાયસ્ત્રિશક દેવો, સલામદો, સૈન્યો અને સેનાધિપતિઓ એની સતત સેવા કર્યા કરે છે. વળી પ્રત્યેક દિશાએ છ હંતર એમ ચારે દિશાએ થઈને કુલ ચોવીસ હંતર દેવો એના અંગરક્ષક તરીકે રહેલા છે. ૨૪૪-૨૪૫.

આવી આવી સાઠાળીવાળો, લગભગ બે પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો એ નાગેન્દ્ર ચાલીય લાખ ભવનોનું પરિપાલન કરતો હતો નાગનિકાય પર સામાન્ય લોગપે છે. ૨૪૬.

દેહવર્ણવસ્ત્રચિન્હોત્કૃષ્ટસ્થિત્યાદિકં ભવેત્ ।

સર્વેષાં ભવનેશાનાં સ્વજાતીયસુરેન્દ્રવત્ ॥ ૨૪૭ ॥

ઇન્દ્રાણાં વદ્યમાણેષુ નિકાયેષ્વષ્ટસુ સ્થિતિઃ ।

તિસ્ત્રણાં પર્વદાં દેવદેવીસંખ્યાથ તત્સ્થિતિઃ ॥ ૨૪૮ ॥

લોકપાલપ્રિયાભિલ્યાઃ સામાનિકાત્મરક્ષિણામ્ ।

સંખ્યાગ્રમહિપીણાં ચ સંખ્યાનામપરિચ્છદાઃ ॥ ૨૪૯ ॥

અષ્ટાનાં દાક્ષિણાત્યાનાં વિજ્ઞેયા ધરણેન્દ્રવત્ ।

અષ્ટાનામૌત્તરાહાણાં ભૂતાનન્દસુરેન્દ્રવત્ ॥ ૨૫૦ ॥ વિશેષકમ્ ॥

કેત્રલં લોકપાલાનાં સુરેન્દ્રાણાં ચ નામસુ ।

વિશેષોઽસ્તિ સ યવાથ લાઘવાય વ્રતન્યતે ॥ ૨૫૧ ॥

દક્ષિણોત્તરયોર્લોકપાલાનાં કિન્તુ નામસુ ।

સર્વત્રાપિ વ્યતીહારઃ સ્યાતૃતીયતુરીયયોઃ ॥ ૨૫૨ ॥

દક્ષિણસ્યાં તૃતીયો યઃ તુરીયઃ સ ભવત્યુદક્ ।

દાક્ષિણાત્યતુરીયસ્તુ સ્યાદુદીચ્યાં તૃતીયકઃ ॥ ૨૫૩ ॥

સર્વે ભવનપતિદેવોનાં શરીર, વર્ણ, વસ્ત્ર, ચિન્હ તથા ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યસ્થિતિ વગેરે પોતપોતાની બાંતિના ઇન્દ્ર સમાન છે. ૨૪૭.

જેમતું વર્ણન હજી હવે કરવાના છીએ એ આઠે નિકાયોના દક્ષિણ દિશાના ઇન્દ્રોની સ્થિતિ, પર્વદા, દેવદેવીઓની સંખ્યા અને સ્થિતિ, લોકપાળોનાં અને એમની સ્ત્રીઓનાં નામ, સામાનિક તથા આત્મરક્ષકોની સંખ્યા, પટ્ટરાણીઓની સંખ્યા, એમનાં નામ અને પરીવાર—એ સર્વ ધરણેન્દ્રવત્ બાલુકું, અને એવાજ ઉત્તર દિશાના આઠ ઇન્દ્રોનાં એ સર્વ વાનાં ' ભૂતાનંદ ' નામના ઇન્દ્રતુલ્ય સમજવાં. ૨૪૮—૨૫૦.

ફક્ત લોકપાળ અને ઇન્દ્રોના નામમાં તફાવત છે. તે સંશેષમાં કહું છું:—

દક્ષિણ અને ઉત્તરદિશાના લોકપાળના નામમાં સર્વત્ર ત્રીજા અને ચોથામાં ફારફર છે: દક્ષિણ દિશાનો જે ત્રીજો છે તે ઉત્તર દિશાનો ચોથો છે, અને દક્ષિણનો જે ચોથો છે તે ઉત્તરનો ત્રીજો છે. ૨૫૧—૨૫૩.

વેણુદેવો વેણુદારી સ્વર્ણામૌ શ્વેતવાસસૌ ।

દ્વૌ સુપર્ણકુમારેન્દ્રૌ ગરુડાંકિતભૂષણૌ ॥ ૨૫૪ ॥

ચિત્રો વિચિત્રશ્ચ ચિત્રપદ્મો વિચિત્રપદ્મકઃ ।

ઇતયોરિન્દ્રયોર્લોકપાલાઃ સ્યુરિતિ નામતઃ ॥ ૨૫૫ ॥

જમ્બૂદ્વીપં વેણુદેવઃ પદ્મેણાવરિતું હ્રમઃ ।

ઇનમેવ સાતિરેકં વેણુદારી સુપર્ણરાદ્ ॥ ૨૫૬ ॥

ઇન્દ્રૌ વિદ્યુત્કુમારેષુ હરિકાન્તહરિસ્સહૌ ।

તત્તસ્વર્ણારુણૌ નીલામ્બરૌ વજ્રાંકભૂષણૌ ॥ ૨૫૭ ॥

પ્રભસ્તથા સુપ્રભશ્ચ પ્રભાકાન્તસ્તથાપરઃ ।

સુપ્રભાકાન્ત ઇત્યેતે લોકપાલાઃ સ્યુરેતયોઃ ॥ ૨૫૮ ॥

ઇકયા વિદ્યુતા જમ્બૂદ્વીપં હરિઃ પ્રકાશયેત્ ।

વિદ્યુત્કુમારાધિપતિઃ સાધિકં તં હરિસ્સહઃ ॥ ૨૫૯ ॥

સ્પાત્તામગ્નિકુમારેન્દ્રાવગ્નિશિલાગ્નિમાણ્વૌ ।

તત્તસ્વર્ણતનૂ નીલવર્ણૌ કુન્દાંકભૂષણૌ ॥ ૨૬૦ ॥

તેજસ્તેજઃશિખસ્તેજઃકાન્તસ્તેજઃપ્રભોઽપિ ચ ।

ઇતયોઃ સ્યુર્લોકપાલા વિશિષ્ટોત્કૃષ્ટબુદ્ધયઃ ॥ ૨૬૧ ॥

‘ સુપર્ણકુમાર ’ બાતિના દેવોના બેઉ દિશાના ‘ વેણુદેવ ’ અને ‘ વેણુદારી ’ નામના (બે) ઇન્દ્રો છે. એઓ પીતવર્ણી, શ્વેતવસ્ત્રધારી અને ગરુડના ચિન્હથી અંકિત એવા સુકુટને ધારણ કરનારા છે. એમના ચિત્ર, વિચિત્ર, ચિત્રપદ્મ અને વિચિત્રપદ્મ નામના ચાર લોકપાળો છે. વેણુદેવમાં, પોતાની એક પાંખવડે આખા જમ્બૂદ્વીપને આચ્છાદિત કરી દેવાનું સામર્થ્ય છે; અને ‘ વેણુદારી ’ માં એથીયે અધિક સામર્થ્ય છે. ૨૫૪-૨૫૬.

‘ વિદ્યુત્કુમાર ’ બાતિના દેવોના, (બેઉ દિશાના) ‘ હરિકાન્ત ’ અને ‘ હરિસ્સહ ’ નામના ઇન્દ્રો છે. એમને તપાવેલા સુવર્ણસદૃશ લાલ વર્ણ છે, લીલાં વસ્ત્રો છે અને વજ્રના ચિન્હથી અંકિત સુકુટ છે. એમને પ્રભ, સુપ્રભ, પ્રભાકાન્ત અને સુપ્રભાકાન્ત-એ નામના ચાર લોકપાળ છે. બેઉ વિદ્યુત્કુમારેન્દ્રોમાં જે ‘ હરિકાન્ત ’ છે તે વિદ્યુતના એક અમકાર વડે આખા જમ્બૂદ્વીપમાં પ્રકાશ પ્રકાશ કરી શકે છે; અને ‘ હરિસ્સહ ’ વળી એ કરતાં વિશેષ ભાગમાં અન્નવાણું કરી શકે છે. ૨૫૭-૨૫૯.

‘ અગ્નિકુમાર ’ બાતિના દેવોના બેઉ દિશાના (બે) ઇન્દ્રોનાં ‘ અગ્નિશિખ ’ અને ‘ અગ્નિ

एकाग्निज्वालाया जम्बूद्वीपं प्लोपयितुं क्षमः ।

सुरेन्द्रोऽग्निशिखस्तं सातिरेकमग्निमाणवः ॥ २६२ ॥

इन्द्रौ द्वीपकुमाराणां पूर्णो वसिष्ठ इत्युभौ ।

तत्सर्वप्रभौ नीलक्षौमौ सिंहांकभूषणौ ॥ २६३ ॥

रूपो रूपांशश्च रूपकान्तो रूपप्रभोऽपि च ।

लोकपाला अग्नी द्वીપકુમારચક્રવર્ત્તિનોઃ ॥ ૨૬૪ ॥

जम्बूद्वीपं हस्ततलेनैकं स्थगयितुं क्षमः ।

पूर्णो द्वीपकुमारेन्द्रो वसिष्ठस्तं च साधिकम् ॥ २६५ ॥

अथोदधिकुमारेन्द्रौ जलकान्तजलप्रभौ ।

शुक्लद्यૂતી નીલવજ્રાવશ્વરૂપાંકભૂષણૌ ॥ ૨૬૬ ॥

जलश्च जलरूपश्च जलकान्तो जलप्रभः ।

लोकपालाः स्युरुदधिकुमारसुरराजयोः ॥ २६७ ॥

एकेनाम्बुतरंगेण जम्बूद्वीपं प्रपूरयेत् ।

जलकान्तः सुराधीशः साधिकं तं जलप्रभः ॥ २६८ ॥

‘માણુવ’ એવાં નામ છે. એમનો તત્ત્વસુવર્ણ સરખો વર્ણ છે, એમનાં નીલાં વસ્ત્ર છે, અને કુમ્ભના ચિહ્નથી અંકિત સુકુટ છે. એમના તેજ, તેજઃશીખ, તેજઃકાંત અને તેજઃપ્રભ-એ નામના ચાર મહા બુદ્ધિશાલી લોકપાળ છે. ‘અગ્નિશિખ’ માં એક જ જ્વાળાવડે સમસ્ત જંબુદ્વીપને ણાળી નાખવાનું સામર્થ્ય છે; જ્યારે ‘અગ્નિમાણુવ’ માં એ કરતાં પણ વિશેષ સામર્થ્ય છે. ૨૬૦-૨૬૨.

‘દ્વીપકુમાર’ નાતિના દેવોના (જેઊ દિશાના) ‘પૂર્ણ’ અને ‘વસિષ્ઠ’ નામના (જે) ઇન્દ્રો છે. એમની તત્ત્વસ્વર્ણસમાન કાન્તિ છે, એમનાં નીલાં વસ્ત્ર છે, અને એઓ સિંહના ચિહ્નથી અંકિત એવો સુકુટ ધારણ કરે છે. એ જેઊ ઇન્દ્રોને રૂપ, રૂપાંશ, રૂપકાન્ત અને રૂપપ્રભ-એવા નામના ચચાર લોકપાળ છે. ‘પૂર્ણ’ ઇન્દ્રમાં આખા જંબુદ્વીપને હથેળીમાં સંતાડી દેવાનું સામર્થ્ય છે; જ્યારે વસિષ્ઠેન્દ્રમાં જંબુદ્વીપ કરતાં પણ અધિકને સંતાડી દેવાનું સામર્થ્ય છે. ૨૬૩-૨૬૫.

‘ઉદધિકુમાર’ નાતિના દેવોના (ઉલય દિશાના) ‘જળકાંત’ અને ‘જળપ્રભ’ નામના ઇન્દ્રો છે. એઓ શ્વેતવર્ણ, નીલ વસ્ત્ર પહેરવાવાળા, અને અથ્થના ચિન્હથી અંકિત-એવા સુકુટને ધારણ કરવાવાળા છે. એમના જલ, જલરૂપ, જલકાંત અને જલપ્રભ-એ નામના

દિકુમારેશાવમિતગતિશ્ચામિતવાહનઃ ।

સ્વર્ણગૌરૌ શુભ્રવસ્ત્રૌ ગજરૂપાંકભૂષણૌ ॥ ૨૬૯ ॥

એતયોસ્ત્વરિતઃ ક્ષિપ્રઃ સિંહશ્ચ સિંહવિક્રમઃ ।

ચત્વારો ગત્યુપપદા લોકપાલાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૨૭૦ ॥

એકપાર્ણિણપ્રહારેણ જમ્બૂદ્વીપં પ્રકમ્પયેત્ ।

ઇન્દ્રોઽમિતગતિઃ સાતિરેકં ત્વમિતવાહનઃ ॥ ૨૭૧ ॥

ઇન્દ્રૌ વાયુકુમારેષુ વેલંવાલ્યપ્રમંજનૌ ।

શ્યામૌ સન્ધ્યારાગવસ્ત્રૌ મકરાંકિતભૂષણૌ ॥ ૨૭૨ ॥

કાલશ્ચાથ મહાકાલોજનશ્ચ રિષ્ટ એવ ચ ।

સ્યુર્લોકપાલા વેલંવપ્રમંજનસુરેન્દ્રયોઃ ॥ ૨૭૩ ॥

મરુત્તરંગેણૈકેન જમ્બૂદ્વીપં પ્રપૂરયેત્ ।

વેલંવેન્દ્રઃ સાતિરેકં તં પૂરયેત્ પ્રમંજનઃ ॥ ૨૭૪ ॥

ઇન્દ્રૌ ઘોષમહાઘોષૌ સ્તનિતાલ્યકુમારયોઃ ।

સ્વર્ણવર્ણૌ શુક્લવસ્ત્રૌ વર્જ્જમાનાંકભૂષણૌ ॥ ૨૭૫ ॥

અચ્ચાર લોકપાળ છે. ‘જળકાંત’ ઇન્દ્ર જળના એકજ તરંગથી સમસ્ત જમ્બૂદ્વીપને પૂરી નાખવાને સમર્થ છે, જ્યારે ‘જળપ્રલ’ છે તે એ કરતાં અધિક પૂરી નાખવાને સમર્થ છે. ૨૬૯-૨૬૮.

‘દિકુમાર’ ભતિના દેવેના (ઉલ્લસદિશાના) ‘અમિતગતિ’ અને ‘અમિતવાહન’ નામના (બે) ઇન્દ્રો છે. એઓનો વર્ણ પીત, વસ્ત્રો શ્વેત અને મસ્તકનો સુકુટ હસ્તીના ચિન્હથી અંકિત-એવો છે. બેજ ઇન્દ્રોના વળી ત્વરિતગતિ, ક્ષિપ્રગતિ, સિંહગતિ અને સિંહવિક્રમગતિ-એવા નામના અચ્ચાર લોકપાળ છે. ‘અમિતગતિ’ ઇન્દ્ર છે તે ચરણના એકજ પ્રહારવડે જમ્બૂદ્વીપને કમ્પાવવાને સમર્થ છે, જ્યારે બીજો ‘અમિતવાહન’ છે તે એ કરતાં વિશેષ પ્રદેશને કમ્પાવવા સમર્થ છે. ૨૬૯-૨૭૧.

‘વાયુકુમાર’ ભતિના દેવેના ઉલ્લસદિશાના ‘વેલંવ’ અને ‘પ્રલંબન’ નામના ઇન્દ્રો છે. એઓની કાન્તિ શ્યામ છે, અને સંધ્યાના વર્ણ જેવાં વસ્ત્રો છે. વળી એઓ મકરના ચિન્હથી અંકિત એવો સુકુટ ધારણ કરે છે. બેજોને કાલ, મહાકાલ, અંબન અને રિષ્ટ-એવા નામના અચ્ચાર લોકપાળો છે. ‘વેલંવ’ ઇન્દ્રમાં પવનના એકજ ઝપાટાથી જમ્બૂદ્વીપને પૂરી નાખવાનું સામર્થ્ય છે, જ્યારે પ્રલંબન ઇન્દ્રમાં એ કરતાં પણ વિશેષ પ્રદેશને પૂરી નાખવાનું સામર્થ્ય છે. ૨૭૨-૨૭૪.

આવર્તો વ્યાવર્તનામા નન્યાવર્તસ્તથાપરઃ ।

મહાનન્યાવર્ત એતે લોકપાલાઃ સ્યુરેતયોઃ ॥ ૨૭૬ ॥

સ્તનિતધ્વનિનૈકેન વધિરીકર્તુમીશ્વરઃ ।

ઘોષો જમ્બૂદ્વીપમેનં મહાઘોષસ્તુ સાધિકમ્ ॥ ૨૭૭ ॥

एवं सर्वनिकायेषु देवा दश दशाधिपाः ।

दाक्षिणात्योत्तराहेन्द्रौ लोकपालास्तथाष्ट च ॥ ૨૭૮ ॥

एवं च धरणेन्द्राद्या इन्द्रा अष्टादशाप्यमी ।

स्वैઃ સ્વૈઃ સામાનિકૈસ્ત્રાયસ્ત્રિંશકૈર્લોકપાલકૈઃ ॥ ૨૭૯ ॥

पार्षदैः त्रिविधैरग्रमहिषीभिरुपासिताः ।

સેનાનીભિસ્તથા સૈન્યૈઃ સમન્તાદાત્મરક્ષકૈઃ ॥ ૨૮૦ ॥

दाक्षिणात्योदीच्यनिजनिकायजैः परैरपि ।

સેવિતાઃ સ્વસ્વમ્બવનલક્ષ્ણાં દધતીશતામ્ ॥ ૨૮૧ ॥ વિશેષકમ્ ॥

હવે છેલ્લી અને દશમી 'સ્તનિતકુમાર' જાતિના દેવોના ઉલ્લેખકિશાના 'ઘોષ' અને 'મહા-ઘોષ' નામના ઇન્દ્રો છે. એમનો વર્ણ સુવર્ણ જેવો છે, અને એમનાં વસ્ત્રો શ્વેત છે. વળી એઓ સ્વસ્તિકના ચિન્હથી અઢિત-એવો મુકુટ ધારણ કરે છે. બેબે ઇન્દ્રોના આવર્ત, વ્યાવર્ત, નન્યાવર્ત અને મહાનન્યાવર્ત-એ નામના ચત્તાર લોકપાળ છે. વળી બેમાં જે 'ઘોષ' નામનો ઇન્દ્ર છે એ એકજ સ્તનિત એટલે ગર્જનાના અવાજથી આખા જમ્બૂદ્વીપને બહેરો કરી મૂકવાતું સામર્થ્ય ધરાવે છે; જ્યારે બીજો 'મહાઘોષ' ઇન્દ્ર છે એ જમ્બૂદ્વીપ કરતાં પણ અધિક પ્રદેશને બહેરો કરવાતું સામર્થ્ય ધરાવે છે. ૨૭૫-૨૭૭.

એ પ્રમાણે સર્વે નિકાયોમાં બે ઇન્દ્રો અને આઠ લોકપાળો મળીને દશ દશ અધિપતિ દેવો છે. ૨૭૮.

[વીશ ઇન્દ્રોમાંથી, (અસુરજાતિના) 'અમરેન્દ્ર' અને 'બલીન્દ્ર' નામના બેનું સવિસ્તર સ્વરૂપ કહેવાઈ ગયું છે. માટે હવે બાકીના ધરણેન્દ્ર આદિક અઠાર વિષે વિશેષ કહેવાતું છે તે કહે છે].

ધરણેન્દ્રાદિક અઠારે ઇન્દ્રોની સેવામાં પણ તેમના તેમના 'સામાનિકો', 'ત્રાયસ્ત્રિંશકો', 'લોકપાળો', ત્રણ ત્રણ પાર્ષદાઓ, પટ્ટરાણીઓ, સૈન્યો, સેનાધિપતિઓ, અગરક્ષકદેવો, તેમજ તેમની તેમની 'જાતિ' માં ઉત્પન્ન થયેલા બીજા દેવો સતત હાજરાહજુર રહે છે. ૨૭૯-૨૮૧.

અને એનું એશ્વર્ય લોકગતતા એ અઠારે પોતપોતાના લાગે ભવનોપર સ્વામિત્વ લોકગ્રે છે.

રૂપલાવણ્યસૌભાગ્યાદિભિસ્તુ ચમરેન્દ્રવત્ ।

મહાદ્વિકા મહાસૌહ્ય્યા મહાવલા મહોદયાઃ ॥ ૨૮૨ ॥

एकं जम्बूद्वीपमेते रूपैः पूरयितुं क्षमाः ।

स्वजातीयैर्नवैस्तिर્યક્ સંખ્યેયદ્વીપવારિધીન્ ॥ ૨૮૩ ॥

एवं सामानिकास्त्रાયस्त्रिंशकाः लोकपालकाः ।

एषामग्रमहिष्योऽपि कर्तुं विकुर्वणां क्षमाः ॥ ૨૮૪ ॥

अल्पाल्पकान् किन्तु तिर्यक् द्विषाब्धीन् पूरयन्त्यमी ।

प्राच्यपुण्यप्रकर्षान्तस्वस्वलब्ध्यनुसारतः ॥ ૨૮૫ ॥

તથાહુઃ । ધરણેણં મંતે નાગકુમારિન્દે નાગકુમારરાયા । ઇત્યાદિ ભગવતીસૂત્રે ।

जम्बूद्वीपं मेरुमूर्ध्नि धृत्वा छत्राकृतिं क्षणात् ।

कर्तुમેषामन्यतमઃ क्षમઃ સ્વલલીલયા ॥ ૨૮૬ ॥

इयं प्रत्येकं प्रागुक्ता चैषा शक्तिः देवेन्द्रस्तवे ॥

શક્તેર્વિપય એવાયં નાકરોન્ન કરિષ્યતિ ।

न चैवं कुरुते कश्चिद्विकुर्वणादिशक्तिवत् ॥ ૨૮૭ ॥

એએ વળી ચમરેન્દ્રની પેઠે મહાસુખ સમૃદ્ધિવાન, બલવાન અને ઉદયવાન છે. ૨૮૨.

વળી એએ પોતાનાં રૂપોવડે એક જમ્બૂદ્વીપને ભરી દેવાને સમર્થ છે; પણ દ્વસ્ત્વનાં તીય નવાં રૂપો કરવા માંડે તો તો તીર્થા સંખ્યાતા દ્વીપસમુદ્રોને પણ ભરી દે. ૨૮૩.

એ અઢારે ઇન્દ્રોની જેમ, એમના સામાનિકો, લોકપાળો, ત્રાયસ્ત્રિંશકો અને પટ્ટરાણીઓ પણ વિકુર્વણા એટલે નવાં નવાં રૂપો કરવા સમર્થ છે, પરન્તુ એએ પૂર્વ-લવના પુણ્યપ્રકર્ષથી પ્રાપ્ત થયેલી લબ્ધિને અનુસારે તીર્થા થોડાક દ્વીપસમુદ્રો ભરી શકે છે. ૨૮૪-૨૮૫.

વળી આ અઢારમાંના દરેક ઇન્દ્રમાં બળ એટલું બધું છે કે એ ધારે તો જમ્બૂદ્વીપને ઉપાડીને મેરુપર્વતના શિખરપર છત્રાકારે રાખી શકે. ૨૮૬.

એમની આવી શક્તિની વાત 'દેવેન્દ્રસ્તવ' માં છે.

આટલું આટલું એએ કરી શકે એવું એમનામાં સામર્થ્ય છે-એમ કહેવાનો ભાવાર્થ છે. એવું એમણે કદિ કર્યું નથી, એવું કરતા પણ નથી તેમ એવું કર્યું નહિ. ૨૮૭.

ઉત્પદ્યન્તે પેરડ્યેવં નિકાયેષુ નવસ્તિહ ।

સુલાનિ ભુંજતે દેવાઃ પ્રાચ્યપુણ્યાનુસારતઃ ॥ ૨૮૮ ॥

દશાનામસુરાદીનાં ભવનાધિપનાકિનામ્ ।

અશ્વત્થાદ્યાશ્ચૈત્યવૃક્ષા દશ પ્રોક્તા યથાક્રમમ્ ॥ ૨૮૯ ॥

તથોક્તં સ્થાનાંગે દશમસ્થાનકે ।

અસ્તત્થ સત્તવન્ને સામલિ ઉમ્બર સિરીસ દહિવન્ને ।

વંજુલ પલાસ વપ્પોત્તે ચ કણિયારુલ્લે ચ ॥ ૨૯૦ ॥

અનેન ક્રમેણ અશ્વત્થાદયઃ ચૈત્યવૃક્ષાઃ યે સિદ્ધાયતનાદિદ્વારેષુ
શ્રૂયન્તે । ઇતિ સ્થાનાંગવૃત્તૌ ॥

एतेषां दाक्षिणात्यानां सार्धं पल्योपमं स्थितिः ।

उदीच्यानां तु देशोनं स्थितिः पल्योपमद्वयम् ॥ २९१ ॥

देवीनां दाक्षिणात्यानामर्धपल्योपमं स्थितिः ।

उदीच्यानां तु देशोनमेकं पल्योपमं स्थितिः ॥ २९२ ॥

આ નવ નિકાયમાં બીજા પછુ દેવો ઉત્પન્ન થાય છે. એઓ પછુ પૂર્વ પુણ્યને અનુસારે
ત્યાં સુખ ભોગવે છે. ૨૮૮.

ભવનપતિ નિકાયના ‘અસુર’ વર્ગે દશે જાતિના ઇન્દ્રોના, અનુક્રમે દશ ચૈત્યવૃક્ષો કહ્યા
છે. ૨૮૯.

સ્થાનાંગસૂત્રના દશમા ‘સ્થાનક’ માં, એ વૃક્ષો સિદ્ધાયતનાદિકેના દ્વારોમાં, કેમવાર આ
પ્રમાણે આવેલાં કહ્યાં છે:—(૧) અશ્વત્થ, (૨) સત્તવર્ણ, (૩) શ્યામલિ, (૪) ઉંબર, (૫)
શિરીષ, (૬) દધિવર્ણ, (૭) વંજુલ, (૮) પલાશ, (૯) વપ્પોત્તત અને (૧૦) કણિકાર. ૨૯૦.

એ દેવોમાં જેઓ દક્ષિણદિશાના છે એઓની દાદપદ્યોપમની આયુષ્ય-સ્થિતિ છે; અને
ઉત્તર દિશાનાઓની એ પદ્યોપમથી કંઈક ન્યૂન છે. ૨૯૧.

દક્ષિણ દિશાની દેવીઓની આયુષ્ય-સ્થિતિ અરધા પદ્યોપમની છે, અને ઉત્તરદિશાની
દેવીઓની એક પદ્યોપમ કરતાં સહેજ ઓછી છે. ૨૯૨.

વળી સર્વ દેવ દેવીઓની જઘન્ય આયુષ્ય-સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષોની છે.

દશાબ્દાનાં સહસ્રાણિ સર્વેષાં સા જઘન્યતઃ ।

આહારોચ્છ્વાસકાલાંગમાનં વ્યન્તરદેવવત્ ॥ ૨૯૩ ॥

વસન્તિ યદ્યપ્યસુરા આવાસાપરનામસુ ।

પ્રાયો મહામંડપેષુ રામણીયકશાલિષુ ॥ ૨૯૪ ॥

કદાચિદેવ ભવનેષ્વન્યે નાગાદયઃ પુનઃ ।

વસન્તિ ભવનેષ્વેવ કદાચિત્ મંડપેષુ તુ ॥ ૨૯૫ ॥

તથાપિ ભવનેષ્વેષાં નિવાસરૂઢ્યપેક્ષયા ।

સામાન્યતોઽમી ભવનવાસિનઃ સ્યુર્દંશાપિ હિ ॥ ૨૯૬ ॥

સમ્મૂર્છિમા ગર્ભજાશ્ચ તિર્ય્ચો ગર્ભજા નરાઃ ।

પદ્સંહનનસંપન્ના વિરાદ્ધાર્હતદર્શનાઃ ॥ ૨૯૭ ॥

મિથ્યાત્વિનશ્ચોગ્રવાલતપસઃ પ્રોત્કટક્રુધઃ ।

ગર્વિતાસ્તપસા વૈરકૂરા દ્વૈપાયનાદિવત્ ॥ ૨૯૮ ॥

ઉત્પદ્યન્ત ણ્ણુ મૃત્વા ચ્યુત્વામી યાન્તિ ચામરાઃ ।

ગર્ભજેષુ નૃતિર્ય્ચુ સંખ્યેયસ્થિતિશાલિષુ ॥ ૨૯૯ ॥

પર્યાપ્તિવાદરક્તમામ્બુપ્રત્યેકપાદપેષુ ચ ।

આરમ્બ્યેકમસંખ્યેયાવધ્યેકસમયેન તે ॥ ૩૦૦ ॥

સઘળાને આહાર, આસોચ્છ્વાસનો કાળ અને દેહનુંમાન વ્યન્તરદેવવત્ સમજવું. ૨૯૩.

‘અસુર’ જાતના દેવો પ્રાયઃ રમણિક ‘આવાસો’ એટલે મહામંડપોમાં, અને કદાચિત્ ‘ભવનો’ માં રહે છે; જ્યારે બીજા ‘નાગકુમાર’ વગેરે દેવો પ્રાયઃ ‘ભવનો’ માં, અને કદાચિત્ ‘આવાસો’ માં રહે છે. ૨૯૪-૨૯૫.

તોપણ સર્વ-દેશે જાતિ વાળાઓની ‘ભવનો’ માં રહેવાની રીતિની અપેક્ષાએ, એઓનું ‘ભવનવાસી’ એવું સામાન્ય નામ છે. ૨૯૬.

(૧) સમ્મૂર્છિમા અને (૨) ગર્ભજા તિર્ય્ચો, (૩) સંઘયણુવાળા ગર્ભજા મનુષ્યો, (૪) એવા જ મિથ્યાત્વીઓ, (૫) વગરેસમખ્યે ઉત્પત્તિસ્થિત કરનારાઓ અને (૬) દ્વૈપાયન ઋષિ વગેરેની પેઠે અતિકોપી, હેમી અને તપશ્ચર્યાના ગર્વવાળા—આવા આવા છૂવો અરિહંતનું નાસન વિરાધ્યાને કારણે મૃત્યુગાદ આ નિકાયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૯૭-૨૯૯.

અરિહંતો મુક્તિને એ દેવો સંજ્ઞાત આયુસ્થિતિવાળા (૧) ગર્ભજા મનુષ્ય, (૨) ગર્ભજા

ઉત્પદ્યન્તે વ્યવન્તેઽત્ર જયન્ત્યં ગુરુ ચાન્તરમ્ ।

સમયશ્ચ મુહૂર્ત્તાશ્ચ ચતુર્વિંશતિસમ્મિતાઃ ॥ ૩૦૧ ॥ કુલ્લકમ્ ॥

અર્થાં લેશ્યાઃ કૃષ્ણનીલતેજઃકાપોતસંજ્ઞિકાઃ ।

સ્યુશ્વતસ્તો નાન્તિમે દ્વે તથાભવસ્વભાવતઃ ॥ ૩૦૨ ॥

કિંચિદ્વ્યૂનાર્ધપાથોધિજીવિનોઽવધિચત્તુષા ।

સંલ્લેયાનિ યોજનાનિ પશ્યન્તિ ભવનાધિપાઃ ॥ ૩૦૩ ॥

પરે પુનરસંલ્લયાનિ તાન્યેવં તત્ર ભાવના ।

યથા યથાયુષો વૃદ્ધિઃ ક્ષેત્રવૃદ્ધિસ્તથા તથા ॥ ૩૦૪ ॥

અર્થં ચ શ્રવધેર્વિષયો નાગાદિષુ સંલ્લેયયોજનઃ ।

શ્રમુરેષુ ત્વસંલ્લેયદ્વીપવાદ્ધિમિતો ગુરુઃ ॥ ૩૦૫ ॥

સર્વેષ્વપિ લઘુઃ પંચવિંશત્યા યોજનૈર્મિતઃ ।

વિષયઃ સ્થાત્ સ ચ વશસહસ્રવર્ષજીવિષુ ॥ ૩૦૬ ॥

તિર્થંચ, તેમજ પર્યાપ્ત બાદર (૩) પૃષ્ઠીકાય, (૪) અપ્કાય તથા (૫) પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયમાં ભય છે. એઓ એક સમયમાં એકથી માંડીને અસંખ્યાતા સુધી ઉત્પન્ન થાય છે અને મ્યવે છે. એમાં ઉત્પત્તિ અને વ્યવન વચ્ચે જઘન્ય અંતર એક સમય જેટલું અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર ચોવીશ મુહૂર્ત્ જેટલું છે. ૨૯૯-૩૦૦.

એઓને 'લેશ્યા' ચાર છે: કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, તેજોલેશ્યા અને કાપોતલેશ્યા. છેલ્લી છે ન્તો છે લેશ્યા નથી હોતી. અંતર એક એક સ્વભાવ છે. ૩૦૨. ૧૦૨૫ ૧૦૨૫ ૧૦૨૫ ૧૦૨૫

(આ લવનપતિ નિકાલના દેવોમાં) જેમલું આયુષ્ય અરધા સાગરોપમ કરતાં ન્યૂન છે એઓ અવધિજ્ઞાનવડે સંખ્યાત યોજન સુધી ભેઈ શકે છે; જ્યારે બીજાઓ અસંખ્ય યોજન સુધી ભેઈ શકે છે. આ ઉપરથી એમ સમજવું કે જેમ જેમ આયુષ્ય અધિક તેમ તેમ (જોવાનો) ક્ષેત્રપ્રદેશ યજ્ઞ અધિક. ૩૦૩-૩૦૪.

એ હિંસાએ 'અસુર' ભતિવાળાઓ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્ર પર્યન્ત ભેઈ શકે; જ્યારે બીજા નવે ભતિના દેવો ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત યોજન સુધી ભેઈ શકે છે. ૩૦૫.

સર્વે જોહામાં જોહું પચવીશ યોજનસુધી ભેઈ શકે છે. અને એટલું જોનારાઓ દશ સહસ્રવર્ષના આયુષ્યવાળાઓ છે. ૩૦૬.

ભવનેશા વ્યન્તરાશ્ચ પશ્યન્ત્યવધિના વહુ ।

ઊર્ધ્વં યથાસૌ ચમરોઽદ્રાક્તીત્સૌધર્મવાસવમ્ ॥ ૩૦૭ ॥

અધસ્તિર્થકૂ ચાલ્પમેવમાકૃતિર્જાયતેઽવધેઃ ।

તપ્રસ્યેવાયતત્ર્યસ્યસ્તપ્રઃ સ વિદિતો જને ॥ ૩૦૮ ॥

ભવનપતિભિરેવં ભૂપિતઃ સ્વપ્રમાભિઃ

તિમિરનિકરભીષ્મઃ કોઽપ્યધોલોક ઇષઃ ।

તતિમિરિવ નિશીથો દીપ્રદીપાંકુરાંણામ્

ઇવ ઘનવનખંડઃ પુણ્ડરીકૈઃ પ્રફુલ્લૈઃ ॥ ૩૦૯ ॥

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્ત્તિકીર્ત્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાન્તિપ-

દ્રાજશ્રીતનયોઽતનિષ્ઠ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।

કાઠ્યં યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે

સર્ગોયં સુભગઃ ત્રયોદશતમઃ સાર્થઃ સમાપ્તઃ સુખમ્ ॥ ૩૧૦ ॥

इति त्रयोदशः सर्गः ॥

ભવનપતિ દેવો અને વ્યન્તરદેવો પોતાના અવધિજ્ઞાનને બળે ઉઠે બહુદર સુધી જોઈ શકે છે, (જેમકે, ચમરેન્દ્ર સૌધર્મધન્દ્રને જોઈ શક્યો હતો) પણ તીર્થા અને હેઠળ તે બહુ અદ્ય દેવ-પ્રદેશ સુધી જોઈ શકે છે. અને એમ હોવાથી એ ‘અવધિ’ની આકૃતિ ‘તપ્ર’ જેવી કહેવાય છે. ‘તપ્ર’ એટલે પહેળો ત્રિશુલ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. ૩૦૭-૩૦૮.

એકદમ ગાઠ અન્ધકારપૂર્ણ-એવો આ અધોલોક ભવનપતિદેવોની અગહણી રહેલી કાન્તિને લીધે, મધ્યરાત્રી તેજસ્વી દીપ્તકોની હારમાળાને લીધે શોભી ઉઠે અને કોઈ ગીચ આડીવાળું વન પ્રકૃષ્ટિત કમળશ્રેણિને લીધે શોભી ઉઠે તેવો શોભી નીકળે છે. ૩૦૯.

સકળ જગતને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી નાખનારી કીર્ત્તિવાળા કીર્ત્તિવિજય વાચકેન્દ્રના અન્તેવાસી,—તથા માતા રાજશ્રી અને પિતા તેજપાળના સુપુત્ર,—એવા ૧૫નયવિજયશુભે જગતના નિશ્ચિત તત્ત્વોને દીપ્તકની જેમ પ્રકાશમાં લાવનાર જે આ અંથ રચ્યો છે તેનો મનહર સુંદર અર્થવાળો તેરમો સર્ગ નિર્વિષ્ણે સમાપ્ત થયો. ૩૧૦.

सर्ग तेरमो समाप्त.

અથ ચતુર્દશઃ સર્ગઃ ।

મુક્તૈર્કૈકં સહસ્રં ચોપર્યધઃ પ્રથમચિતેઃ ।

સહસ્રૈરષ્ટસત્તયા યોજનલક્ષકેઽધિકે ॥ ૧ ॥

ત્રયોદશ પ્રસ્તાદાઃ સ્યુઃ નરકાવાસવીથયઃ ।

સમશ્રેણિસ્થાયિભિસ્તૈરૈકૈકઃ પ્રસ્તાદો હિ યત્ ॥ ૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તથોક્તમ્ શ્રીજીવાભિગમે ।

ઈમીસેણં રચણપ્પભાણ પુઢવીણ અસીઉત્તરજોશ્રણસયસહસ્સ ઘાહં-
હ્લાણ ઉવરિ ઇગં જોશ્રણસહસ્સં ઓગાહેત્તો હેઠાવેગં જોશ્રણસહસ્સં
વજિત્તા મજ્જે અદ્દહુત્તરે જોશ્રણસયસહસ્સે ઇત્થણં રચણપ્પભાણ પુઢવીણ
તીસં નરયાવાસસયસહસ્સા ભવન્તીતિમસ્સવાયા ॥

સર્વેઽપ્યમી યોજનાનાં સહસ્રત્રયમુચ્છ્રિતાઃ ।

સર્વાસ્વપિ ક્ષિતિષ્વેષાં માનં જ્ઞેયમિદં વુધૈઃ ॥ ૩ ॥

एकादश सहस्राणि शतानि पंच चोपरि ।

त्र्यशीतिर्योजनान्यंशस्तृतीयो योजनस्य च ॥ ૪ ॥

સર્ગ ચૌદમો.

પહેલી નરકપૃથ્વીથી હેઠળ અને ઉપર હબ્બરહબ્બર યોજન છેડીને બાકીના એક લાખ
અઠ્યોત્તર હબ્બર યોજનમાં તેર 'પ્રસ્તા' આવેલા છે તે નરકાવાસની (તેર) પ્રસ્તા છે;
કેમકે એઓ સમશ્રેણિમાં રહેલા હોવાથી એકે સ્તરે એ એક 'પ્રસ્તા' થયો. ૧-૨.
આ સંબંધમાં શ્રી જીવાભિગમસૂત્રમાં આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા છે:—એક લાખ એ'શી
હબ્બર યોજનના વિસ્તારવાળી રત્નપ્રલાપૃથ્વીમાં ઉપર એક હબ્બર યોજન તેમજ હેઠળ
(પણ) એક હબ્બર યોજન છેડીને મધ્યમાં એક લાખ અઠ્યોત્તર યોજન જેટલા પ્રદેશમાં
ત્રીશ લાખ નરકાવાસો છે.

સઘળા પ્રસ્તા ત્રણ હબ્બર યોજન ઉંચા છે. બીજા નરકોમાં પણ પ્રસ્તાઓ એજ ઉંચાઈ
છે. ૩.

ઓ પ્રસ્તા વળી એક બીજાથી અગ્યાર હબ્બર પાંચસો આશી પૂર્ણિક એક તૃતીયાંશ
યોજનને અનુકૂળ છે. ૪-૫. ૨૧૭૦૦૦ યોજનનાં બોધ પૂરતી ૧૩૫૦૦૦ યોજનનાં
૩૨૦૦ લાખ ૨૨૫૦૦૦ ૧૩૫૦૦૦ યોજનને બોધ પૂરતી ૨૦૦૦ ૧૨૫૦૦

एतावदन्तरं ज्ञेयं प्रस्तटानां परस्परम् ।

प्रतिप्रतरमेकैको भवेच्च नरकेन्द्रकः ॥ ५ ॥

તથાહિ । સીમન્તકઃ સ્યાત્પ્રથમે દ્વિતીયે રોરકામિધઃ ।

भ्रान्तस्तृतीये उद्भ्रान्तश्चतुर्थे प्रस्टटे भवेत् ॥ ६ ॥

संभ्रान्तः पंचमे ज्ञेयः षष्ठेऽसंभ्रान्तसंज्ञकः ।

विभ्रान्तः सप्तमे तप्तसंज्ञितः पुनरष्टमे ॥ ७ ॥

नवमे शीतनामा स्याद्विक्रान्तो दशमे भवेत् ।

एकादशे त्वक्ક્રાન્તો વિક્રાન્તો દ્વાદશે ભવેત્ ॥ ૮ ॥

त्रयोदशे रोरुकः स्यादेवमेते त्रयोदश ।

प्रतिप्रतरमेभ्यश्च निर्गता नरकालयाः ॥ ९ ॥

પ્રથમપ્રતરે તત્ર સીમન્તનરકેન્દ્રકાત્ ।

निर्गता नरकावासावल्पो दिक्षु विदिक्षु च ॥ १० ॥

एकोनपंचाशद्वासा दिशां नरकपंक्तिषु ।

अष्टचत्वारिंशदेते विदिक्नरकपंक्तिषु ॥ ११ ॥

ત્રિશત્યેકોનનવતિઃ પ્રથમે સર્વપંક્તિગાઃ ।

प्रतिप्रतरमेकैकन्यूना अष्टापि पंक्तयः ॥ १२ ॥

પ્રસ્તરે પ્રસ્તરે એક નરકેન્દ્ર છે—તેમનાં આ પ્રમાણે નામાભિધાન છે:—પહેલા પ્રસ્તરમાં સીમન્તક, બીજામાં રોરક, ત્રીજામાં બ્રાન્ત, ચોથામાં ઉદ્ભ્રાન્ત, પાંચમામાં સંબ્રાન્ત, છઠ્ઠામાં અસંબ્રાન્ત, સાતમામાં વિબ્રાન્ત, આઠમામાં ત્પ્ત, નવમામાં શીત, દશમામાં વક્રાન્ત, અગ્યાદમામાં અવક્રાન્ત, બારમામાં વિક્રાન્ત અને તેરમામાં રોરુક. આ પ્રમાણે તેર છે. ૫-૯.

એઓથી, દરેક પ્રતરપ્રત્યે નરકાવાસ નીકળેલા છે.

એમાં, પહેલા ‘પ્રસ્તર’ કે ‘પ્રતર’ માં, સીમન્તક નરકેન્દ્રથી, નરકાવાસની આઠ પંક્તિઓ નીકળેલી છે: ચાર પ્રત્યેક દિશામાં અને ચાર પ્રત્યેક વિદિશામાં. વળી ચારે દિશાઓની પ્રત્યેક પંક્તિમાં ઓગણપચાસ આવાસો છે અને ચારે વિદિશાઓની પ્રત્યેક પંક્તિમાં અડતાળીશ આવાસો છે, એટલે આ પહેલા પ્રસ્તરમાં સર્વ એટલે આઠે પંક્તિઓના યપ્તને ત્રણમેનેવાથી આવેલો છે. ૧૦-૧૨.

સૈકાશીતિચ્છિશતી ચ ત્રિશતી ચ ત્રિસસતિઃ ।
 ત્રિશતી પંચપટ્થિશ્ચ સ્યાત્ દ્વિતીયાદિષુ ત્રિપુ ॥ ૧૩ ॥
 ત્રિશતી સસપંચાશત્ પંચમે પ્રતરે ભવેત્ ।
 ત્રિશત્યેકોનપંચાશત્ પટ્ટે પ્રતર ઇષ્યતે ॥ ૧૪ ॥
 એકચત્વારિંશદાઢયા ત્રિશતી સસમે મતા ।
 ત્રિશતી ચ ત્રયચ્છિશત્ ત્રિશતી પંચવિંશતિઃ ॥ ૧૫ ॥
 ત્રિશતી સસદશ ચ ત્રિશતી સ્યાન્નવોત્તરા ।
 એકાધિકા ચ ત્રિશતી પ્રતરેષ્વષ્ટમાદિષુ ॥ ૧૬ ॥
 ત્રયોદશેઽથ પ્રતરે આવલીનરકાલયાઃ ।
 ત્રિનવત્યધિકે પ્રોક્તે દ્વે શતે તત્ત્વવેદિભિઃ ॥ ૧૭ ॥
 શેષાઃ પુષ્પાવકીર્ણાઃ સ્યુઃ પંક્તીનામન્તરેષુ તે ।
 સર્વેષ્વપિ પ્રતરેષુ વિકીર્ણકુસુમૌષ્ઠવત્ ॥ ૧૮ ॥
 ચત્વારિ સ્યુઃ સહસ્રાણિ તાવન્ત્યેવ શતાનિ ચ ।
 ત્રયચ્છિશ્ચ ધર્માયામાવલીનરકાલયાઃ ॥ ૧૯ ॥
 એકોનત્રિંશલ્લક્ષાણિ શતાનિ પંચ ચોપરિ ।
 સહસ્રાઃ પંચનવતિઃ સસપટ્ટિઃ પ્રકીર્ણકાઃ ॥ ૨૦ ॥

તે પછીના બીજા પ્રતરોની આઠે પદ્ધિઓમાં ક્રમવાર અઠેક અઠેક આવાસ ઓછો થતો આવે છે. ૧૨.

એટલે દ્વિતીય પ્રતરમાં ત્રણસો એકાશી નરકાવાસો છે, ત્રીજામાં ત્રણસો તેાંતેર છે, ચોથામાં ત્રણસો પાંસઠ, પાંચમાં ત્રણસો સતાવન, છઠ્ઠામાં ત્રણસો ઓગણપચાસ, સાતમાં ત્રણસો એકતાળીશ, આઠમાં ત્રણસો તેત્રીશ, નવમાં ત્રણસો પચવીશ, દશમાં ત્રણસો સત્તર, અગ્યારમાં ત્રણસો નવ, બારમાં ત્રણસો એક અને તેરમાં બસો ત્રણ (આવલી-ગત) આવાસો છે. ૧૩-૧૭.

વળી આ આવલીગત (નરક) આવાસો ઉપરાંત, બીજા, એ આવળીઓના વચગાળેના ભાગોમાં, પુષ્પોની પેઠે અવકીર્ણ હોઈ ' પુષ્પાવકીર્ણ ' કહેવાતા આવાસો પણ છે. ૧૮.

એવી રીતે (પહેલી ધરમા નરકમાં) આવલીગત આવાસો કુલ થઈને ચાર હજાર ચારસો તેત્રાશ થયા. ૧૯.

વળી પુષ્પાવકીર્ણ આવાસોની સંખ્યા ઓગણત્રીશ લાખ પંચાણ્ હજાર પાંચસોને સઠ સઠ કહી છે. ૨૦.

ત્રિંશલ્લક્ષાશ્ચ નિખિલા ધર્માયાં નરકાલયાઃ ।

સર્વેઽપિ ચૈતેઽન્તર્વૃત્તા બહિશ્ચ ચતુરસ્રકાઃ ॥ ૨૧ ॥

યદુક્તં પ્રજ્ઞાપનાયાં ।

તેણં ણરગા અન્તોવદ્વા વાહિં ચરંસા । ઇતિ ॥

પીઠાદિ સર્વં ચાપેદ્ય વૃત્તાઃ સ્યુઃ કેઽપિ કેઽપિ ચ ।

ત્ર્યસ્રાશ્ચ ચતુરસ્રાશ્ચ પાંક્તેયા નરકાલયાઃ ॥ ૨૨ ॥

વૃત્તા એવ ભવન્ત્યંત્ર સર્વેઽપિ નરકેન્દ્રકાઃ ।

તતશ્ચાનન્તરં ત્ર્યસ્રા નૂનમઘ્વાસુ પાંક્તિપુ ॥ ૨૩ ॥

ચતુરસ્રાસ્તતો વૃત્તાઃ ત્ર્યસ્રાશ્ચેતિ યથાક્રમમ્ ।

જ્ઞેયાઃ પુષ્પાવકીર્ણાસ્તુ નાનાતંસ્થાનસંસ્થિતાઃ ॥ ૨૪ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ ત્રીણિ સર્વેઽપિ ચોચ્છ્રિતાઃ ।

અધોમુલ્કન્યસ્તકુંડાકારાઃ કારાગૃહોપમાઃ ॥ ૨૫ ॥

યોજનાનાં સહસ્રં ચ પીઠે વાહલ્યમીરિતમ્ ।

સહસ્રમેકં શુપિરં સ્તુપિકૈકસહસ્રિકા ॥ ૨૬ ॥

એટલે ઘરમાં નરકમાં સર્વ મળી ત્રીસ લાખ નરકાવાસો થયા.

આ નરકાવાસો અંદરથી ગોળ અને બહારથી ચતુષ્કોણ છે. ૨૧.

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—એઓ અંદરથી ગોળાકાર તથા બાહ્યના ભાગમાં ચા-પુણાકૃતિએ છે.

પીઠ આદિક સર્વવાનાની અપેક્ષાએ તો કેટલાક ગોળ, કેટલાક ત્રિકોણ અને કેટલાક ચતુષ્કોણ છે. ૨૨.

સર્વે નરકેન્દ્રો તો ગોળ જ છે. તે પછી આઠે ‘ પંક્તિઓ ’ ના (આવાસો) ત્રિકોણ છે; તે પછીના વળી ચતુષ્કોણ છે. તે પછી વળી પાછા ગોળ, ત્રિકોણ વગેરે અતુલ્ય છે. ન્યાયે ‘ પુષ્પાવકીર્ણ ’ આવાસો તો વિવિધ આકૃતિના છે. ૨૩-૨૪.

એ સર્વ આવાસો ઉંચાઈમાં ત્રણ હજાર યોજન છે. અધોમુખે કુંડ રહ્યા હોયની એમ એઓ રહેલા છે; અને બાહ્ય બાંદખાનાં જ હોયની એવા છે. ૨૫.

પીઠિકાના ભાગમાં એઓની એક સદસ્ર યોજન બડાઈ છે, (વચ્ચે) એક સદસ્ર યોજન પોડાબુનો ભાગ છે અને એક હજાર યોજનનું સ્તૂપ છે. ૨૬.

યદુક્તમ્ । હેઠ્ઠા ઘણા સહસ્તં ઉપ્પિં સંકોયથો સહસ્તં તુ ।

મઙ્ગે સહસ્ત હુસિરા તિન્નિસહસ્સુસિયા નિરયા ॥ ૨૭ ॥

સંખ્યાતયોજનાઃ કેઽપિ પરેઽસંખ્યાતયોજનાઃ ।

વિસ્તારાદૈર્ઘ્યતથાપિ પ્રજ્ઞપ્તા નરકાલયાઃ ॥ ૨૮ ॥

સર્વાસ્વપિ પૃથિવીષુ તાદૃશાઃ કિન્તુ માનતાઃ ।

સીમન્તકઃ પંચચત્વારિંશયોજનલક્ષકઃ ॥ ૨૯ ॥

અપ્રતિષ્ઠાનશ્ચ લક્ષયોજનઃ સપ્તમક્ષિતૌ ।

પરિતસ્તં ચ ચત્વારોઽસંખ્યાતકોટિયોજનાઃ ॥ ૩૦ ॥

ઘર્માદ્યપ્રતરે સીમન્તકાદ્યનરકેન્દ્રકાત્ ।

આવલીનરકાઃ પ્રોક્તાઃ સીમન્તકપ્રભાદયઃ ॥ ૩૧ ॥

તદુક્તં સ્થાનાંગવૃત્તૌ ।

સીમન્તગપ્પમ્મો સ્વલુ નરથો સીમન્તગસ્સ પુલ્લેણ ।

સીમન્તગમઙ્ગિમ્મમ્મો ઉત્તરપાસે મુણેયવ્વો ॥ ૩૨ ॥

અન્યત્ર પણ આને સાક્ષિ પડતું લાખાણુ છે કે:—કેટલા સહસ્ત યોજન ઘન (બડા), ઉપર હજાર યોજન સંકુચિત, મધ્યે હજાર યોજન પોક્ષણ તથા ત્રણ હજાર યોજન ઉચ્ચા-આવા નરકાવાસ છે. ૨૭.

વળી આ નરકાવાસો લાંબાપહોળા કેટલાક સંખ્યાત યોજન છે અને કેટલાક અસંખ્યાત યોજન છે. ૨૮.

સાતેનરકોમાં આ આવાસો એવા જ એટલે એટલાજ લાંબાપહોળા છે. પણ ‘સીમન્તક’, જે પહેલી નરકપૃથ્વીનો નરકેન્દ્ર છે તે પીસતાલીશ લાખ યોજનના પ્રમાણવાળો છે; અને સાતમી નરકપૃથ્વીનો ‘અપ્રતિષ્ઠાન’ નામનો છે તે લાખ યોજનનો છે, અને એની આસપાસના ચાર વળી અસંખ્યાતકોટિ યોજન પ્રમાણુ છે. ૨૯-૩૦.

ઘર્માનરકના પહેલા પ્રસ્તરમાં પહેલાસીમન્તકનરકેન્દ્રથી જે ‘આવલીગત’ નરકાવાસો નીકળેલા કહ્યા છે તેઓ ‘સીમન્તપ્રભ’ આદિક છે. ૩૧.

એઓનાં નામઠામ સંખંધમાં સ્થાનાંગસૂત્રની ટીકામાં ઉલ્લેખ છે. તે આ પ્રમાણુ:—

સીમન્તકની પૂર્વમાં ‘સીમન્તકપ્રભ’ નામનો નરકાવાસ છે, ઉત્તરમાં ‘સીમન્તકમધ્ય’

સીમન્તાવત્તો પુણ નરઓ સીમન્તગસ્સ શ્રવરેણ ।

સીમન્તગાવસિદ્ધો દાહિણપાસે મુણેયવ્વો ॥ ૩૩ ॥

આવલ્યાશ્ચાન્તિમૌ દ્વૌ સ્તો લોલલોલુપસંજ્ઞકૌ ।

વિંશતિતમૈકવિંશૌ સીમન્તનરકેન્દ્રકાત્ ॥ ૩૪ ॥

ઉદ્ગધનિર્દગ્ધસંજ્ઞૌ જ્વરપ્રજ્વરકૌ પુનઃ ।

પંચત્રિંશપદ્ત્રિંશૌ પ્રાચ્યાવલ્યાં સ્મૃતા શ્રમી ॥ ૩૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ઉદીચ્યાયાવલિકાસુ મધ્યાવર્ત્તાવશિષ્ટકૈઃ ।

પદૈર્વિંશિષ્ઠાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ પ્રાગુક્તા નરકાઃ ક્રમાત્ ॥ ૩૬ ॥

યથોદીચ્યાં લોલમધ્યલોલુપમધ્યસંજ્ઞકૈઃ ।

પશ્ચિમાયાં લોલાવર્ત્તલોલુપાવર્ત્તસંજ્ઞકૌ ॥ ૩૭ ॥

લોલાવશિષ્ટલોલુપાવશિષ્ટસંજ્ઞકાવવાગ્ ।

ભાવ્યા નામવ્યવસ્થૈર્વ પ્રાગુક્તેષ્વશિષ્ટેષ્વપિ ॥ ૩૮ ॥

તદુક્તં સ્થાનાંગપદ્ધતૌ ।

મજ્ઞા ઉત્તરપાસે આવત્તા શ્રવરઓ મુણેયવ્વા ।

સિદ્ધા દાહિણપાસે પુવ્વિલાઓવિ ભઙ્ગયવ્વત્તિ ॥ ૩૯ ॥

નામનો છે, પશ્ચિમમાં ‘ સીમન્તાવર્ત ’ નામનો છે અને દક્ષિણમાં ‘ સીમન્તશવસિદ્ધ ’ નામનો છે. ૩૨-૩૩.

આ ‘ આવતી ’ ના છેવટના બે નાં નામ ‘ લોલ ’ અને ‘ લોલુપ ’ છે. વળી સીમન્તક નરકેન્દ્રથી વીશમાં અને એકવીશમાં ‘ ઉદ્ગધ ’ અને ‘ નિદ્ગધ ’ નામના છે. વળી પાંત્રીશમાં અને છત્રીશમાં ‘ જ્વર ’ અને ‘ પ્રજ્વર ’ નામના છે. આ સર્વ પૂર્વપશ્ચિતમાં છે. ૩૪-૩૫.

ઉત્તરપશ્ચિતમાંના નરકાવાસોના નામ ઉપર કહેલા નરકાવાસોને ‘ મધ્ય ’ એટલું પદ લગાડવાથી નીકળે છે; જેમકે લોલમધ્ય, લોલુપમધ્ય, પશ્ચિમપશ્ચિતમાંના આવાસોના નામ ‘ આવર્ત ’ પદ લગાડવાથી સાધિત થાય છે; જેમકે લોલાવર્ત, લોલુપાવર્ત. દક્ષિણપશ્ચિતમાંના આવાસોનાં નામ ‘ અવશિષ્ટ ’ પદ લગાડવાથી નીકળે છે, જેમકે લોલાવશિષ્ટ, લોલુપાવશિષ્ટ. એવીજ રીતે પૂર્વોક્ત સર્વે નરકાવાસોમાં નામોની વ્યવસ્થા સમજી લેવી. ૩૬-૩૮.

આ સંબંધમાં સ્થાનાંગસૂત્રની વૃત્તિમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે:—ઉત્તર પડખે ‘ મધ્ય ’ પશ્ચિમમાં ‘ આવર્ત ’, દક્ષિણમાં ‘ અવશિષ્ટ ’ અને પૂર્વમાં ભજના બાજુથી. ૩૯.

સર્વેઽપિ તે રૌદ્રરૂપાઃ ચુરપ્રોપમભૂમયઃ ।

દેહિનાં દર્શનાદેવોદ્દેજકાઃ કમ્પકારિણઃ ॥ ૪૦ ॥

પુદ્ગલાનાં પરિણતિર્દશધા વન્ધનાદિકા ।

સાપિ ક્ષેત્રસ્ય સ્વભાવાત્તત્ર દુઃખપ્રદા ભવેત્ ॥ ૪૧ ॥

તથાદિ । વન્ધનં ચાનુસમયમાહાર્યેઃ પુદ્ગલૈઃ સહ ।

સમ્પ્રન્ધો નારકાણાં સ જ્વલજ્જ્વલનદારુણઃ ॥ ૪૨ ॥

ગતિરુષ્ટ્રાદિનાં સદશી દુઃસ્સહશ્રમા ।

તત્સલોહપદન્યાસાદપિ દુઃખપ્રદા મૃશમ્ ॥ ૪૩ ॥

સંસ્થાનમત્યન્તહુંડં લૂનપક્ષાદજોપમમ્ ।

કુઢ્યાદિભ્યઃ પુદ્ગલાનાં ભેદઃ સોઽપ્યલ્પવરકદુઃ ॥ ૪૪ ॥

વર્ણઃ સર્વનિકૃષ્ટોઽતિભીષણો મલિનસ્તથા ।

નિત્યાન્ધતમસા હોતે દ્વારજાલાદિવર્જિતાઃ ॥ ૪૫ ॥

સર્વે નરકાવાસીનાં રૂપાવ જ લખ્યંકર છે. એઓની ભૂમિ તો બાલુ બરછી જ હોયની એવી છે. એઓને જોતાં વેત જ પ્રાણીને શરીરે ધ્રુવ વધુ છે. ૪૦.

પુદ્ગલોની બાન્ધનાદિકે દશ પ્રકારનો અસ્થિતિ હોય છે તે પણ ત્યાં દુઃખદાયકજ થાય છે એવો તો એ ક્ષેત્રનો સ્વભાવ છે. ૪૧.

એનું સ્વરૂપ આલું છે:—

સર્વે નરકાવાસીનાં રૂપાવ જ લખ્યંકર છે. એઓની ભૂમિ તો બાલુ બરછી જ હોયની એવી છે. એઓને જોતાં વેત જ પ્રાણીને શરીરે ધ્રુવ વધુ છે. ૪૦.

એ બેડે બાલુ બાલુ સ્વભાવના અગ્નિ હોયની એવાં લખ્યંકર છે. ૪૨.

એમની ગતિ રાસલ અને છંદ વગેરેની ગતિની જેવી અત્યન્ત આચાસમય છે, તપાવેલા

લોખંડ પર પગ મૂકવો પડે એ કરતાં પણ અધિક દુઃખદાયક છે. ૪૩.

એઓનું સ્તરી એકદમ કુપ્પ છે, આંખો કાપી નાખી હોય એવા પક્ષીના જેવું બિરૂપ છે.

વળી કુદ્યાદિથી એમના પુદ્ગલોને છૂટા કર્યામાં આવે છે તે પણ એઓને શસ્ત્રના પ્રહાર જેવા એવું અત્યન્ત દુઃખદાયક થઈ પડે છે. ૪૪.

એમનો વર્ણ અત્યન્ત નિકુદ, અતિલીધલુ તથા મલિન છે. વળી ત્યાં દ્વાર કે બાળીયાં આદિ કંઈ ન હોવાથી એઓ સતત ગાઢ અન્ધકારમય હોય છે. ૪૫. ૨. ૫. ૧. ૨. ૩. ૧. ૨. ૫. ૮.

કિંચામી શ્લેષ્મવિશ્મૂત્રકફાદ્યાલિસ્મૂતલાઃ ।

માંસકેશનલ્લદન્તચર્માસ્તીર્ણાઃ શ્મશાનવત્ ॥ ૪૬ ॥

કુથિતશ્વાહિમાર્જારમૃતકેમ્બોઽપિ દારુણઃ ।

ગન્ધસ્તત્ર રસો નિસ્વઘોપાત્તત્ર્યાદિતઃ કટુઃ ॥ ૪૭ ॥

સ્પર્શો વહ્નિવૃશ્ચિકાદિસ્પર્શાદપ્યતિદારુણઃ ।

પરિણામોઽગુરુલઘુરપ્યતીવ વ્યથાકરઃ ॥ ૪૮ ॥

શબ્દોઽપિ સતતં પીઢાક્રાન્તાનામતિદારુણઃ ।

વિલાપરુપઃ શ્રવણાદપિ દુઃલૈકકારણમ્ ॥ ૪૯ ॥

કુઙ્ઘ્યેષુ વાઙ્મિકેષ્વત્ર સન્તિ વાતાયનોપમાઃ ।

અચિત્તા ચોનયસ્તાસૂત્પદ્યન્તે નારકાઃ કિલ ॥ ૫૦ ॥

તથોક્તં તત્ત્વાર્થવૃત્તૌ ।

શીતોષ્ણક્ષુત્પિપાસાલ્યાઃ કણ્ડુશ્ચ પરતન્ત્રતા ।

ઝવરો દાહો ભયં શોકસ્તત્રૈતા દશ વેદના ॥ ૫૧ ॥

માઘરાત્રૌ શીતવાયૌ હિમાદ્રૌ શ્લેઽશ્રવર્જિતે ।

નિરગ્નેર્વાતવિકૃતેર્દુઃસ્થપુંસો નિરાવૃત્તેઃ ॥ ૫૨ ॥

ત્યાંની ભૂમિ શ્લેષ્મ, વિષ્ટા, મૂત્ર તથા કટુ આદિકથી ખરડાયલી હોય છે તથા ત્યાં શ્મ-
શાનની જેમ માંસ, કેશ, નખ, દાંત અને આમડાના ઢગલાને ઢગલા થયેલા હોય છે. ૪૬.

ત્યાંનો ગંધ વળી કાઠી ગયેલાં આન, સર્પ તથા બીલાડાંઓનાં કલેવરોના ગંધથી પણ
ઉત્કટ છે, અને રસ તો લીમડાની ગળો કરતાં પણ કડવો છે. ૪૭.

એઓનો સ્પર્શ અગ્નિ કે વીંછી આદિના સ્પર્શથી પણ અત્યન્ત દારૂણ છે; અને
એઓનો પરિણામ અત્યુચ્છલુ છતાં પણ અતીવ વ્યથાકર છે. ૪૮.

સતતપીડાતા એવા એ નારકોનો શબ્દ પણ, બાલુ એઓ વિલાપ કરતા હોયની એવો
દારૂણ પ્રેય છે; એ સાંભળનારને પણ દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. ૪૯.

તત્ત્વાર્થવૃત્તિમાં નારકોની દશ પ્રકારની વેદના ગણાવી છે તે આ પ્રમાણે: દાહ, તડકો,
ભૂખ, તરસ, ઝવર, પરતન્ત્રતા, ઝવર, દાહ, ભય અને શોક. ૫૦.

ત્યાં વળી કુલિઓમાં બારી જેવી અચિત્ત યોનિઓ હોય છે અને એ નારકોનું
ઉત્પત્તિસ્થાન છે. ૫૧.

મહાભાગની રાત્રીએ શીત વાયુ બાતો હોય એ સમયે, હિમાલયપર્વતપર નિર્ધેય

તુપારકણસિક્તસ્ય યા ભવેચ્છીતવેદના ।

તતોઽપ્યનન્તગુણિતા તેષુ સ્યાચ્છીતવેદના ॥ ૫૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તેભ્યઃ શીતવેદનેભ્યો નરકેભ્યશ્ચ નારકાઃ ।

યથોક્તપુરુષસ્થાને સ્થાપ્યન્તે યદિ તે તદા ॥ ૫૪ ॥

પ્રાપ્નુવન્તિ સુખં નિદ્રાં નિર્વાતસ્થાનગા ઇવ ।

અથોણ્ણકાલે મધ્યાહ્ને નિરન્ત્રે વિયદંગણે ॥ ૫૫ ॥

પુંસઃ પિત્તપ્રતસસ્ય પરિતો જ્વલનસ્પૃશઃ ।

યોણ્ણપીડા તતોઽનન્તગુણા તેષૂણ્ણવેદના ॥ ૫૬ ॥

તથોણ્ણવેદનેભ્યસ્તે નરકેભ્યશ્ચ નારકાઃ ।

ઉત્પાઢ્ય કિંશુકાકારસ્વદિરાંગારરાશિષુ ॥ ૫૭ ॥

ધમાયન્તે યદિ નિચિપ્ય તદા તે ચન્દનદ્રવૈઃ ।

લિતા ઇવાત્યન્તસુખાન્નિદ્રાં યાન્તિ ક્ષણાદપિ ॥ ૫૮ ॥

સદા હુદ્રહિના વહ્યમાનાસ્તે જગતોઽપિ હિ ।

ઘૃતાન્નાદિપુદ્ગલૈઃ ન તૃપ્યન્તિ કદાચન ॥ ૫૯ ॥

આકાશમાં, અગ્નિ વિનાના અને વાયુના વ્યાધિવાળા નિઃવસ્ત્ર દરિદ્રાં માણસને જળના છ'ટ-
કાવની થંડીથી જેવી વેદના થાય એ કરતાં પણ અનન્તગણી શીત વેદના એ નારકોને થાય
છે. અને એ એ નારકોને શીતવેદનાવાળા નરકમાંથી ઉપાડીને આ કહ્યા એ માણસની
જગ્યાએ મૂક્યા હોય તો એઓ બાણે કોઈ નિર્વાત સ્થાને રહ્યા હોયની એમ સુગે નિદ્રાવશ
થાય છે. ૫૨-૫૫.

વળી ઉન્હાળાનો દિવસ હોય, મધ્યાહ્ન તપતો હોય અને આકાશમાં ક્યાંઈ વાદળું ન
દેખાતું હોય એવે વખતે પિત્તની વ્યાધિવાળા માણસને ચોતરફ પ્રજ્વળી રહેલી અગ્નિના
તાપની જે પીડા થાય એ કરતાં પણ અનન્ત ગણી ઉષ્ણવેદના એ નારકીઓને થાય છે. અને
એમની એવી રીતના ઉષ્ણવેદનાવાળી નરકમાંથી ઉપાડીને એમને એ કિંશુકસરળા લાલચોળ
ખદિરના અંગારામાં મૂકવામાં આવે અને વળી એ અંગારાને ધમવામાં આવે તોયે એઓ તો
બાણે અન્દનરસના વિલેપનથી વિલિપ્ત હોયની એમ ક્ષણવારમાં ત્યાં અત્યન્ત સુખપૂર્વક નિદ્રા
પામે છે. ૫૬-૫૮.

એઓનો જઠરાગ્નિ વળી એટલો બધો પ્રદીપ્ત રહે છે કે જગતમાં રહેલા સમસ્ત અન્ન-
ધૃતઆદિકથી પણ એઓને તૃપ્તિ વળે નહિ. ૫૯.

તેપાં પિપાસા તુ તાલુકળઠજિહ્વાદિશોષણી ।

સકલામ્બોધિપાનેઽપિ નોપશામ્યતિ કર્હિચિત્ ॥ ૬૦ ॥

તુરિકાથૈરપ્યજય્યા કળ્પદૂર્દેહેઽતિદુઃખદા ।

અનન્તગુણિતોઽન્ત્યાયાવજીવં જ્વરસ્તથા ॥ ૬૧ ॥

અનન્તઘ્નં પારવશ્યં દાહશોકમયાથપિ ।

કષ્ટં વિભંગમપ્યેપાં વૈરિશસ્ત્રાદિદર્શનાત્ ॥ ૬૨ ॥

તત્રત્યક્તમામ્બોઽગ્નિમસ્તદ્દુઃસ્પર્શોઽતિદુઃખદઃ ।

અગ્નિસ્ત્વત્રોપચરિતઃ ક્ષમાદિકાયાસ્તુ વાસ્તવાઃ ॥ ૬૩ ॥

તથોક્તમ્ ।

ચરણપ્પમાપુઢવિનેરઙ્ગાણં મન્તે કેરિસયં પુઢવિફાસં પચ્ચણુખ્મવમાણા
વિહરન્તિ । ગોચમ અણિઠ્ઠં જાવ અમણામં એવં જાવ અહો સત્તમા પુઢવિ-
ણેરઙ્ગા એવં વાઉફાસં જાવ વણુસસઙ્ગાસં । ઇતિ ભગવત્યામ્ શતક ૧૩
ઉદ્દેશ ૪ ॥

સઘળા સસુદ્ગળના પાનથી પણ શાન્ત ન થાય એવી તો એમની, તાણુ, કંકે તથા
છબ્બા આદિકને શોષી નાખનારી તૃષ્ણા છે. ૬૦.

છરી વગેરેથી પણ શાન્ત ન થાય એવી તો એમના શરીરે અત્યંત દુઃખદાયક ખરજ
થાય છે.

વળી તાવ પણ એમને આપણાથી અનન્તગણા અને તે પણ છવિત પર્યન્ત રહે છે. ૬૧.

અને એએને પરાધીનતા, દાહ, શોક તથા ભય પણ અનન્તગણા છે. ૬૨.

(આ પ્રમાણે એઓની દશ પ્રકારની વેદના વર્ણવી.)

વૈરિ, શસ્ત્ર આદિ એમને એમને વિભંગજ્ઞાન થાય છે એ પણ એમને કષ્ટદાયક થઈ પડે છે.

વળી ત્યાંની પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ તથા વનસ્પતિનો સ્પર્શ પણ અતિ દુઃખદાયક
છે. અહિં અગ્નિ ઉપચરિત તથા પૃથ્વી આદિકે વાસ્તવિક બળવા. ૬૩.
આ સંબંધમાં ભગવતીસૂત્રના તેરમા શતકના ચોથા ઉદ્દેશમાં ઉલ્લેખ છે. અને તે આ
પ્રમાણે છે:—

“હે ભગવંત, રતપ્રભાનરકના નારકોને ત્યાંની પૃથ્વીનો સ્પર્શ કેવો લાગે છે ? ” એવા
શ્રી ગૌતમના પ્રશ્નનો પ્રભુ ઉત્તર આપે છે કે—હે ગૌતમ, ‘ અનિષ્ઠ ’ થી તે છેક ‘ અમનોત્ત ’
સુધી; એવી રીતે નીચે છેક સાતમી નરકના નારકો પણ વાયુના સ્પર્શથી માંડી છેક વનસ્પતિના
સ્પર્શ સુધા અતુલવે છે

આ પ્રમાણે નારકોની નાનાપ્રકારની ‘ દેવ વેદના ’ વર્ણવી. (૧)

इत्येवं विविधा तेषु वर्तते क्षेत्रवेदना ।

मिथ्यादृशां नारकाणां परस्परकृतापि सा ॥ ६४ ॥

તથાહિ । દૂરાદન્યોઽન્યમાલોક્ય શ્વાનઃ શ્વાનમિવાપરમ્ ।

ते युद्धयन्ते संसंरम्भं ज्वलन्तः क्रोधवहिना ॥ ६५ ॥

विधाय वैक्रियं रूपं शस्त्रैः क्षेत्रानुभावजैः ।

पृथ्वीरूपैर्वૈક્રિયૈર્વા કુન્તાસિતોમરાદિભિઃ ॥ ૬૬ ॥

करांह्रिदन्ताघातैश्च ते निघ्नन्ति परस्परम् ।

भूमौ लुठन्ति कृत्तांगाः शूनान्तर्महिषादिवत् ॥ ६७ ॥ युगमम् ॥

परोदीरितदुःखानि सहन्ते नापरेषु ते ।

उदीरयन्ति सम्यक्त्ववन्तः तत्त्वविचारणात् ॥ ૬૮ ॥

अतः एव स्वल्पपीडाः स्वल्पकर्माण एव च ।

मिथ्यादृग्भ्यो નારકેભ્યો નારકાઃ શુદ્ધદૃષ્ટયઃ ॥ ૬૯ ॥

मिथ्यादृशस्तु क्रोधेनोदीरयन्तः परस्परम् ।

पीडाः कर्माण्यर्जयन्ति भूयांसि भूरिवेदनाः ॥ ૭૦ ॥

વળી મિથ્યાત્વી નારકોને ' પરસ્પરકૃત વેદના ' પણ છે. ૬૪.

અને એ આ પ્રમાણે છે:—

જેમ શ્વાનભૂતિ દૂરથીજ એક બીજાને જોઈ લડવા લાગે છે તેમ એ નારકો ક્રોધાગ્નિથી બળતા પરસ્પર વધ્યા કરે છે. ૬૫.

એઓ વૈક્રિયરૂપ કરીને 'ક્ષેત્રપ્રભાવોત્પન્ન', 'પૃથ્વીરૂપ' અથવા 'વૈક્રિય' ભાલાં, તરવાર કે બાણ આદિક વડે તેમજ હાથના, પગના કે દાંતના ઘાથી પરસ્પર પ્રહાર કરે છે; અને એમાં જેઓનાં શરીર છેદાઈ જાયછે એઓ, કતલખાનામાં મહિષ વગેરે આળોટવા મંડે છે એમ (પૃથ્વીપર) આળોટવા માંડે છે. ૬૬-૬૭.

પરંતુ એમનામાં જે સમકિતી જીવો છે એઓ તો તત્ત્વની વિચારણા વાળા હોઇને અન્યકૃત દુઃખ સહન કરી લે છે પરંતુ સામાને પોતે દુઃખ દેતા નથી. અને એમ હોવાથી જ એઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ નારકો કરતાં ઓછાં દુઃખી થાય છે અને કર્મ પણ ઓછાં બાંધે છે. ૬૮-૬૯.

મિથ્યાદૃષ્ટિ નારકોઓ તો ક્રોધ કરીને બીજાને દુઃખ દેતાં પોતે પણ દુઃખ સહન કરે છે અને કર્મો પણ ઘણા ઉપાર્જન કરે છે. ૭૦.

તથાહુઃ ॥ નેરઙ્ગા દુવિહા । માઙ્મિથ્થદિટ્ઠીઠવવણ્ણા અમાઙ્મમ્મ-
દિટ્ઠીઠવવણ્ણા ય । તથ્થણં જે સે માઙ્મિથ્થદિટ્ઠી સેણં મહાકમ્મતરાણ
ચેવ જાવ મહાવેયણતરા ચેવ । તથ્થણં જે સે અમાઙ્મમ્મદિટ્ઠી સેણં
અપ્પકમ્મતરાણ ચેવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ ॥ ભગવતી શતક ૧૮ ઉદ્દેશ ૫ ॥

મનોદુઃસ્વાપેક્ષયા તુ સદ્દૃશો ભૂરિવેદનાઃ ।

યદેતે પૂર્વકર્માણિ શોચન્તિ ન તથા પરે ॥ ૭૧ ॥

તથાહુઃ ॥ તથ્થણં જેતે સન્નિજ્ઞયા તેણં મહાવેશ્વરણા । તથ્થણં જેતે અસ-
ન્નિભૂયા તેણં અપ્પવેશ્વરણા ॥ અત્ર સન્નિભૂય ઇતિ ॥ સંજ્ઞા સમ્યક્ દર્શનમ્
તદ્વન્તો ભૂતાઃ । યદ્વા પૂર્વભવે સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયાઃ સન્તઃ નારકં પ્રાપ્તાઃ ।
અથવા સંજ્ઞીભૂતાઃ પર્યાપ્તકીભૂતાઃ । તદ્વીપરીતાઃ સર્વત્ર અસંજ્ઞીભૂતાઃ ॥
ઈતિ ભગવતી શતક ૧ ઉ ૨ ॥

આ સંખ ધર્માં ભગવતી સૂત્રના અઠારમા શતકના પાંચમા ઉદ્દેશમાં ઉલ્લેખ છે તે આ પ્રમાણે છે:—

(૧) માયાયુક્ત મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા અને (૨) માયાશ્લિષ્ઠ સમક્ષિતદૃષ્ટિવાળા—એમ બે પ્રકારના નારકો છે. તેમાં પહેલા પ્રકારના છે એઓ ભારે કર્મી છે તથા અત્યન્ત વેદના લોગ-
વવાળા છે. બીજા પ્રકારના છે એઓનાં કર્મ પણ અદ્ય છે અને એઓ વેદના પણ
અદ્ય લોગવે છે.

મનોદુઃખની અપેક્ષાએ તો સમ્યક્દૃષ્ટિ નારકો બહુ દુઃખી છે કારણકે પૂર્વ કર્મોની એઓ
જેવો શોચ કરે છે તેવો શોચ બીજાને થતો નથી. ૭૧.

આ સંખ ધર્મા પણ ભગવતીસૂત્રમાં ઉલ્લેખ છે તે આ પ્રમાણે:—

જેઓ ‘ સંજ્ઞી ’ છે એમને અત્યન્ત દુઃખ થાય છે. પણ જેઓ ‘ અસંજ્ઞી ’ છે એમને
સ્વપ્ન દુઃખ થાય છે. અહીં ‘ સંજ્ઞી ’ એટલે (૧) સંજ્ઞાવાળા અર્થાત્ સમ્યક્દર્શનવાળા—એમ
અર્થ લેવો; અથવા (૨) પૂર્વભવમાં જેઓ ‘ સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય ’ હતા અને પછી ‘ નારક ’
ઉત્પન્ન થયા છે એઓ—એમ અર્થ કરવો; અથવા (૩) સંજ્ઞી એટલે પર્યાપ્તા—એમ પણ અર્થ
લેવાય. (શતક ૧. ઉદ્દેશ ૨) નેખ નાપરત્તે સેવત્તે અપ્પરત્તે નાપરત્તે

એ પ્રમાણે ‘ પરસ્પર કૃત વેદના ’ વર્ણવી. (૨)

હવે ‘ પરમાધાર્મિકકૃત વેદના ’ વિષે.

દુષ્કર્મોને વશ એવા એ નારકોને નાના પ્રકારની પરમાધાર્મિકકૃત વેદના પણ સહન
કરવી પડે છે. અને તે આ પ્રમાણે:—

તપ્તાયઃપુત્રિકાશ્લેષઃ સંતપ્તત્રપુપાયનમ્ ।

અયોધનાદિઘાતાશ્ચારોપણં કૂટશાલ્મલૌ ॥ ૭૨ ॥

ક્ષતે ક્ષારોણ્ણતૈલાદિક્ષેપણં શ્રાપ્ટૂર્ભર્જનમ્ ।

કુન્તાદિપ્રોતનં યન્ત્રે પીડનં ચ તિલાદિવત્ ॥ ૭૩ ॥

ઋકચૈઃ પાટનં તપ્તવાલુકાસ્વવતારણમ્ ।

વૈક્રિયોલૂકહર્યક્ષકંકાદિભિઃ કદર્થનમ્ ॥ ૭૪ ॥

પ્લાવનં વૈતરણ્યાં ચ યોધનં કુર્કુટાદિવત્ ।

પ્રવેશનં ચાસિપત્રવને કુમ્ભીપુ પાચનમ્ ॥ ૭૫ ॥

પરમાધાર્મિકૈઃ ક્લૃપ્તાં હૃત્યાદ્યાં વિવિધાં વ્યથાઃ ।

વેદયન્તે નારકાસ્તે દુઃકર્મવશવર્તિનઃ ॥ ૭૬ ॥

યદાદુઃ । શ્રવણલવનં નેત્રોદ્ધારં કરક્રમપાટનમ્

હૃદયદહનં નાસાછેદં પ્રતિચ્છેદારણમ્ ।

કટવિદહનં તીક્ષ્ણાઘાતત્રિશૂલવિભેદનમ્

દહનવદનૈઃ કંકૈર્ઘોરૈઃ સહન્તિ ચ ભક્ષણમ્ ॥ ૭૭ ॥

તપાવેલા લોખંડની પુતળીઓને આલિંગન દેવું, તપાવેલું સીમું પીવું; લોખંડના ઘણુ વગેરેના માર ખાવો; (કાંટામય) શાસ્ત્રમલીવૃક્ષપર ખેસવું; ક્ષત પડ્યું હોય તે પર ક્ષાર કે ગરમ કંદેલું તેલ આદિક નાખે તે ખમી ખાવું; ભટ્ટીમાં ભુંજવું; લાલાં આદિકમાં પૂરોવાવું; ઘાણીમાં તલ પીલાય એમ પીલાવું; કરવતથી વેરાવું; તપી ગડ હોય એવી રેતીમાં ચાલવું; વૈક્રિય ઘુપડ, સિંહ અને એવાં જાનવરોની કદર્થના સહન કરવી; વૈતરણી નદીમાં ડુબાવું; કુકકુટ વગેરેની જેમ મુદ્દ કરવું; ખડ્ગ જેવાં ધારાળાં પત્રોવાળાં વૃક્ષોનાં વનમાં પેસવું; કુલીમાં પકાવું; ઇત્યાદિ. ૭૨-૭૬.

કહ્યું છે કે:—

પરમાધામીઓ નારકોના કાન કાપી નાખે છે, આંખો ઉગેડી નાખે છે, હાથપગ કાઢે છે, છાતી ખાળી નાખે છે, નાક કાપી લે છે, કઢાઈમાં તળે છે, તીક્ષ્ણ ત્રિશુળથી ભેદે છે અને અગ્નિમુખા ભયંકર જાનવરોને ભક્ષ્ય તરીકે આપે છે. ૭૭.

હિચિન્તે કૃપણાઃ કૃતાન્તપરશોસ્તીદ્ધોન ધારાસિના
ક્રન્દન્તો વિપવિચ્છુભિઃ પરિવ્રતાઃ સંમક્ષણવ્યાપૃતૈઃ ।

પાત્યન્તે ક્રકચેન દારુવદસિપ્રચ્છિન્નવાહુદયાઃ

કુમ્ભીષુ વ્રપુપાનદગ્ધતનવો મૂપાસુ ચાન્તર્ગતાઃ ॥ ૭૮ ॥

મૃજ્યન્તે જ્વલદમ્ભરીપહુતશુજ્વાલાભિરાવાણાઃ

દીપ્તાંગારાનિભેષુ વજ્રભવનેષ્વંગારકેપૂતિથતાઃ ।

દહ્યન્તે વિકૃતોર્ધ્વવાહુવદનાઃ ક્રન્દન્ત આર્તસ્વરાઃ

પશ્યન્તઃ કૃપણા દિશો વિશરણાઘ્રાણાય કો નો ભવેત્ ॥ ૭૯ ॥

તીક્ષ્ણૈરસિમિદીપ્તૈઃ કુન્તૈર્વિપમૈઃ પરશ્વથૈઃ ચક્રૈઃ ।

પરશુત્રિશૂલમુદ્ગરતોમરવાસીમુસુંદીભિઃ ॥ ૮૦ ॥

સંમિન્નતાલુશિરસઃ હિન્નમુજાઃ હિન્નકર્ણનાસૌંદ્યાઃ ।

ભિન્નહૃદયોદરાન્ત્રા ભિન્નાક્ષિપુટાઃ સુદુઃસ્વાર્તાઃ ॥ ૮૧ ॥

નિપતન્ત ઉત્પતન્તો વિચેષ્ટમાના મહીતલે દીનાઃ ।

નેચ્છન્તે વ્રાતારં નૈરયિકાઃ કર્મપટલાન્ધાઃ ॥ ૮૨ ॥ इत्यादि ॥

પરમાધામીઓ નારકોને યમની કુહાડીથી પણ અધિક તીક્ષ્ણ ધારવાળી તલવારથી છેડે છે, એઓ રૂદન કરતા રહે અને લક્ષણતત્પર એરી વીંછીઓથી ઘેરી લે છે, એમના બેઠે હાથ તલવારથી છેલીને પછી એમને કરપતથી વેરે છે, એમને સ્ત્રીશું પાછ શરીર જાગી નાખી કુંભીમાં ને મૂંસમાં પકાવે છે. ૭૮.

આ નારકો યુમે ભાર્યા કરતા હોય છતાં એમને જાજ્વલ્યમાન ખદિરના અગ્નિની જ્વાલાઓથી ઘુન્ને છે. વળી બળતા અંગારા જેવા વજ્રના ભવનોમાં એઓ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાંજ વિદ્યુત હાથમોંઘાવાળા એવા એઓ દીનસ્વરે રૂદન કરી રહ્યા હોય છતાં એમને બાળવામાં આવે છે. એ દીન એવા ચોદિય એવા કરે છે પણ નથી એમને કોઈ સહાય કરતું કે નથી એમનું કોઈ રક્ષણ કરતું. ૭૯.

તીક્ષ્ણ તલવારો વડે, તેજસ્વી લાલાઓ વડે, વિપ્રમ કોદાળીઓ વડે, તથા ચક્ર ૫૦૩૩ ત્રિશૂળ મુદ્ગર ગાણ વાંસલા અને હથોડા વડે એમનાં તાણુ તથા મસ્તકના સુરેશ્વરા કરી નાખે છે; એમનાં હાથ, કાન, નાક, અને હોઠાને છેલી નાખે છે અને દૃઢય, પેટ આખો તથા આંગડાને ભેરી નાખે છે. આવાં આવાં દુઃખ ભોગવના એ કર્મપટલાંધ દીન નારકો પૃથ્વી પર પડના ડડાના આનોઝા કરે છે પણ એમનું કોઈ ગ્રાણુદાર નથી. ૮૦-૮૨.

તથા ।

કુમ્ભીષુ પચ્યમાનાસ્તે પ્રોચ્છલન્ટ્યૂર્ધ્વમર્દિતાઃ ।

ઉત્કર્ષતો યોજનાનાં શતાનિ પંચ નારકાઃ ॥ ૮૩ ॥

પ્રોચ્ચન્તે નિપતન્તસ્તે વજ્રચંચૂવિહંગમૈઃ ।

વ્યાઘ્રાદિભિર્વિલુપ્યન્તે પતિતા ભુવિ વૈક્રિયૈઃ ॥ ૮૪ ॥

પરમાધાર્મિકાસ્તે ચ પાપિનોઽલ્યન્તનિર્દયાઃ ।

પંચાગ્ન્યાદિતપઃકષ્ટપ્રાતાસુરવિભૂતયઃ ॥ ૮૫ ॥

મૃગયાસક્તવત્ મેષમહિષાયાજિદર્શિવત્ ।

ણ્તે હૃપ્યન્તિ તાચ્છીલ્યાત્ દૃષ્ટાર્તાન્ હન્ત નારકાન્ ॥ ૮૬ ॥

હૃષ્ટાઃ કુર્વન્ત્યદ્રહાસં ત્રિપદ્યાસ્ફાલનાદિકમ્ ।

ઈત્થં યથૈષાં સ્યાત્ પ્રીતિઃ ન તથા નાટકાદિભિઃ ॥ ૮૭ ॥

મૃત્વાણ્ડગોલિકામિહ્યાઃ તેઽપિ સ્યુઃ જલમાનુષાઃ ।

મદ્યૈઃ પ્રલોભ્યાનીતાસ્તે તટેઽણ્ડગોલકાર્થિભિઃ ॥ ૮૮ ॥

યન્ત્રેષુ પીડ્યમાનાશ્ચ સોઢકષ્ટકર્થનાઃ ।

પદ્મિર્માસૈર્મૃતા યાન્તિ નરકેષ્વસકૃત્તથા ॥ ૮૯ ॥

આ નારકોને કુંભીમાં પકાવવામાં આવે છે ત્યારે એઓ પાંચસો પાંચસો યોજન જેટલે ઉંચે ઉછળે છે. ત્યાંથી પાછા પૃથ્વીપર પડતાં જ એમને વજ્રગુચ્ચ ચાંચોવાળા વૈક્રિય પક્ષીઓ તોડવા માંડે છે અને વૈક્રિય વ્યાઘ્ર વગેરે હિંસક જાનવરો એઓનો વિનાશ કરે છે. ૮૩-૮૪.

આ પરમાધાર્મીઓ અત્યંત પાપી અને નિર્દય છે. પંચાગ્નિ તપ આદિ કષ્ટકારક તપશ્ચર્યા કરવાથી એમને અસુરપણાની વિભૂતિ પ્રાપ્ત થઇ છે. મૃગયાસક્ત લોકોની જેઠે તથા મેષમહિ-
ષાદિના યુદ્ધ જોનારાઓની જેઠે એઓ સ્વભાવિક રીતે જ એ પીડા પામતા નારકોને જોઇને હર્ષ પામે છે; તથા તાળીઓ પાડી પાડીને અદ્રહાસ કરે છે. એઓને એમાં જેવો આનન્દ થાય છે તેવો આનન્દ નાટકો વગેરે જોવાથી પણ થતો નથી. ૮૫-૮૭.

એઓ પણ વળી મરીને ‘ અંડગોલિક ’ નામના જલમનુષ્યો થાય છે. એઓના અંડ-
ગોળા લેવા માટે એઓને લાક્ષ્યવટ લોભાવીને કિનારે લાવવામાં આવે છે. ત્યાં એમને માણીમાં
ધાલી પીલવામાં આવે છે. એઓ છ માસ પર્યન્ત કંદર્થના સહન કરી મૃત્યુપામી નરકમાં
જાય છે. ૮૮-૮૯.

અન્ન ચયં આમ્નાયઃ ।

પદ્મપરવુદ્ધિ અંગુલ સદ્વાછપ્પન્ન હુંતિ રચણા ॥

તિકર તિઅંગુલ કરસત્ત અંગુલા સદ્ધિગુણવીસમ્ ॥ ૧૦૫ ॥

પણધણુ અંગુલવીસં વારસધણુ દુન્નિ હત્થ સદ્ધા ચ ।

વાસદ્ધિધણુહ સદ્ધા વીયાહસુ પયરવુદ્ધિ કમ્મા ॥ ૧૦૬ ॥

સહસ્રાણિ દશાવ્દાનાં પ્રથમપ્રતરે સ્થિતિઃ ।

જઘન્યા પુનરુત્કૃષ્ટા સહસ્રા નવતિઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૦૭ ॥

દશલક્ષાશ્ચ વર્ષાણાં લક્ષાણાં નવતિસ્તથા ।

ક્રમાજ્ઞઘન્યોત્કૃષ્ટા ચ દ્વિતીયપ્રતરે સ્થિતિઃ ॥ ૧૦૮ ॥

અર્થે ચ । નવત્યવ્દસહસ્રેભ્યઃ સમયાધિકસ્થિતિઃ ।

દશાવ્દલક્ષોનાયુશ્ચ ન સંભવતિ નારકઃ ॥ ૧૦૯ ॥

વર્ષાણાં નવતિર્લક્ષાઃ પૂર્વકોટિસ્તથૈવ ચ ।

તૃતીયપ્રતરે જ્ઞેયા જઘન્યોત્કર્ષતઃ સ્થિતિઃ ॥ ૧૧૦ ॥

અહીં આમ્નાય આ પ્રમાણે છે:—(પહેલી) રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં દેહમાન ઉત્તરોત્તર પ્રત્યેક પ્રતરે પૂર્વપૂર્વના કરતાં સાડીછાપ્પન આંગળ વધતું છે (એ આપણે જોઈ ગયા). હવે બીજામાંના દરેક પ્રતરે એજ પ્રમાણે ત્રણ હાથ ને ત્રણ આંગળ વધતું, ત્રીજામાંના દરેકે સાત હાથ સાડી એકાદશ આંગળ, ચોથીમાંના દરેકે પાંચ ધનુષ્ય વીસ આંગળ, પાંચમીમાંના પ્રત્યેકે બાર ધનુષ્ય અઢી હાથ અને છઠીમાંના પ્રત્યેક (ઉત્તરોત્તર) પ્રતરે (પૂર્વપૂર્વના કરતાં) સાડી બાસઠ ધનુષ્ય વધતું છે. ૧૦૫-૧૦૬.

એ પ્રમાણે દેહમાન કહ્યું.

હવે દેહસ્થિતિ વિષે.

પહેલા પ્રતરમાં નારકની સ્થિતિ જઘન્યતઃ દશહજાર વર્ષની, અને ઉત્કર્ષતઃ નેવું હજાર વર્ષની છે. ૧૦૭.

બીજા પ્રતરમાં સ્થિતિ એજ પ્રમાણે અનુક્રમે દશ લાખ વર્ષની અને નેવું લાખ વર્ષની છે. ૧૦૮.

ત્રીજા પ્રતરમાં સ્થિતિ એજ પ્રમાણે અનુક્રમે દશ લાખ વર્ષની અને નેવું લાખ વર્ષની છે. ૧૦૯.

ચોથા પ્રતરમાં સ્થિતિ એજ પ્રમાણે અનુક્રમે દશ લાખ વર્ષની અને નેવું લાખ વર્ષની છે. ૧૧૦.

જઘન્યા પૂર્વકોટથેકા ચતુર્થપ્રતરે સ્થિતિઃ ।
 દશભાગીકૃતસ્યૈકો ભાગોઽધેઃ પરમા પુનઃ ॥ ૧૧૧ ॥
 એકો ભાગઃ પંચમે ચ જઘન્યોત્કર્ષતઃ પુનઃ ।
 સ્યાતાં દ્વૌ દશમૌ ભાગૌ તૌ પથે ચ જઘન્યતઃ ॥ ૧૧૨ ॥
 ઉત્કર્ષતશ્ચ પથે સ્યુહ્યયો ભાગાસ્ત એવ ચ ।
 જઘન્યતઃ સપ્તમે સ્યુરુત્કર્ષાત્તિચ્ચતુષ્ઠયમ્ ॥ ૧૧૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 જઘન્યતોઽષ્ટમે ભાગાશ્ચત્વાર એવ તાદૃશાઃ ।
 ઉત્કર્ષતશ્ચાષ્ટમે સ્યુર્ભાગા પંચ પયોનિધેઃ ॥ ૧૧૪ ॥
 પંચૈવ ભાગાસ્તાદૃક્તા નવમે તુ જઘન્યતઃ ।
 ઉત્કર્ષાન્નવમે પદ્ તે દશમે પદ્ જઘન્યતઃ ॥ ૧૧૫ ॥
 ઉત્કર્ષાદ્દશમે સતૈકાદશે તે જઘન્યતઃ ।
 એકાદશેઽષ્ટ ચોત્કર્ષાત્ દ્વાદશેઽષ્ટ જઘન્યતઃ ॥ ૧૧૬ ॥
 દ્વાદશે પુનરુત્કર્ષાન્નવ ભાગાશ્ચયોદશે ।
 નવ ભાગા જઘન્યેનોત્કર્ષતઃ સાગરોપમમ્ ॥ ૧૧૭ ॥ વિશેષકમ્ ॥

એથા પ્રતરમાં જઘન્યતઃ એક કોટ પૂર્વની અને ઉત્કર્ષતઃ એક દશાંશ સાગરોપમની છે. ૧૧૧.

પાંચમા પ્રતરમાં સાગરોપમના એક દશાંશ જેટલી જઘન્ય સ્થિતિ છે અને એના બે દશાંશ જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. છઠ્ઠામાં એટલીજ એટલે કે બે દશાંશ સાગરોપમ જેટલી જઘન્ય સ્થિતિ છે અને ત્રણ દશાંશ સાગરોપમ જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. સાતમામાં ત્રણ દશાંશ સાગરોપમ જઘન્ય અને ચાર દશાંશ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. ૧૧૨-૧૧૩.

આઠમા પ્રતરમાંના નારકોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્યતઃ તેજ (ચાર દશાંશ સાગરોપમની) છે, અને ઉત્કર્ષતઃ પાંચ દશાંશ સાગરોપમની છે. ૧૧૪.

નવમા પ્રતરમાં એ જઘન્ય સ્થિતિ એટલી જ એટલે પાંચ દશાંશ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ છ દશાંશ સાગરોપમની છે. દશમામાં જઘન્ય છ દશાંશ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સાત દશાંશ સાગરોપમની છે. અગ્રમામાં સાત દશાંશ સાગરોપમની જઘન્ય અને આઠ દશાંશ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. બારમા પ્રતરમાં એજ આઠ દશાંશની જઘન્ય અને નવ દશાંશની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. છેલ્લા તેરમા પ્રતરમાં નવ દશાંશ સાગરોપમની જઘન્ય અને સંપૂર્ણ એક સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. ૧૧૫-૧૧૭.

ધનિકો ધનકશ્ચૈવ મનકો વનકસ્તથા ।

ઘટસંઘટ્ટજિહ્વાભ્યાઃ અપજિહ્વસ્તથાપરઃ ॥ ૧૩૧ ॥

લોલશ્ચ લોલાવર્તશ્ચ ઘનલોલસ્તથૈવ ચ ।

પ્રતિપ્રતરમેભ્યોઽષ્ટાવઘૌ સ્યુર્નરકાલયાઃ ॥ ૧૩૨ ॥

તત્રાઘ્યપ્રતરમધ્યનરકાદાવર્લો પ્રતિ ।

ષટ્ત્રિંશત્ દિક્ષુ નરકાઃ પંચત્રિંશત્ વિદિક્ષુ ચ ॥ ૧૩૩ ॥

પ્રથમે પંક્તિગાઃ પંચાશીતિયુક્તં શતદ્વયમ્ ।

દ્વિતીયાદિષુ ચૈકૈકહીનાઃ સ્યુઃ સર્વપંક્તયઃ ॥ ૧૩૪ ॥

દ્વિતીયપ્રતરે તસ્માત્ દ્વિશતી સપ્તસપ્તતિઃ ।

તૃતીયે પંક્તિનરકા દ્વિશત્યેકોનસપ્તતિઃ ॥ ૧૩૫ ॥

ચતુર્થે પંક્તિનરકા દ્વે શતે સૈકષ્ઠિકે ।

પંચમે દ્વિશતી તેષાં ત્રિપંચાશસ્તમન્વિતા ॥ ૧૩૬ ॥

પંચચત્વાર્શિદાઢ્યે દ્વે શતે ષષ્ઠ ઈરિતાઃ ।

સપ્તમપ્રસ્તટે સપ્તત્રિંશતાઢ્યા શતદ્વયી ॥ ૧૩૭ ॥

एकोनत्रिंशदधिके द्वे शते प्रस्तटेऽष्टमे ।

एकविंशत्यधिके च द्वे शते नवमे मताः ॥ १३८ ॥

શતદ્વયં ચ દશમે ત્રયોદશાધિકં ભવેત્ ।

एकादशे प्रस्तटे च पंचोत्तरं शतद्वयम् ॥ १३९ ॥

(૧) ધનિક, (૨) ધનક, (૩) મનક, (૪) વનક, (૫) ઘટ, (૬) સંઘટ્ટ,
(૭) જિહ્વ, (૮) અપજિહ્વ, (૯) લોલ, (૧૦) લોલાવર્ત તથા (૧૧) ઘનલોલ. ૧૩૧-૧૩૨.

આ નરકેન્દ્રોથી અત્યેક પ્રતરે આઠ આઠ નરકાવાસનીકુલોદ્ગતો દ્યૌઃસ્વર્ગસ્વર્ગોદ્ગતો પડેલા પ્રતરના મધ્યના નરકાવાસથી આરે દિશાઓમાં છત્રીશ છત્રીશ અને આરે વિદિ શાઓમાં પાંત્રીશ પાંત્રીશ નરકાવાસો છે. એટલે એ રીતે ત્યાં (પડેલા પ્રતરમાં) બસોને પંચાશી નરકાવાસો થયા. તે પછીના પ્રસ્તટોમાં દરેક પંક્તિમાં ઉત્તરોત્તર એકેક ઓછો ઓછો છે. એટલે બીજા પ્રતરમાં બસો સત્યોત્તર થયા, ત્રીજામાં બસો ઓગણીસે, ચોથામાં બસો એકસ, પાંચમાં બસો ને ત્રેપન, છઠ્ઠામાં બસો ને પીસનાગીશ, નાનમા પ્રતરમાં

पद्दविंशतिः शतानि स्युः नवृतिः पंचभिर्युता ।
 वंशायां नरकावासाः सर्वे पंक्तिगताः किल ॥ १४० ॥
 सहस्राः सप्तनवतिश्चतुर्विंशतिलक्षकाः ।
 त्रिशती पंचभिर्युक्ता प्राग्वत् पुष्पावकीर्णकाः ॥ १४१ ॥
 सर्वे च नरकावासा लक्षाः स्युः पंचविंशतिः ।
 वंशायां ज्ञानिभिर्दृष्टा ज्ञानेन सर्वगामिना ॥ १४२ ॥
 एषां संस्थानमुच्चत्वं स्वरूपं वेधनादिकम् ।
 रत्नप्रभावद्विज्ञेयं व्यस्ताद्यनुक्रमोऽपि च ॥ १४३ ॥
 पडंगुलाधिकाः एकत्रिंशत्कराः वपुर्भवेत् ।
 प्रथमप्रस्तटे वंशाष्टधिव्यां नारकांगिनाम् ॥ १४४ ॥
 द्वितीये च चतुस्त्रिंशत्कराः नवांगुलाधिकाः ।
 द्वादशांगुलयुक् सप्तत्रिंशत्करास्तृतीयके ॥ १४५ ॥
 चत्वारिंशत्करास्तुर्येऽधिकपंचदशांगुलाः ।
 पंचमे ते त्रिचत्वारिंशत् सहाष्टादशांगुलाः ॥ १४६ ॥

બસો સાઠત્રીશ, આઠમામાં બસો ને ઓગણત્રીશ, નવમાં બસો ને એકવીશ, દશમાંમાં બસો ને તેર ને અગ્યારમાંમાં બસો ને પાંચ નરકાવાસો છે. ૧૩૩-૧૩૬.

એ ગણત્રીએ આ નરકપૃથ્વીમાં સર્વમળી ' પંક્તિગત ' નરકાવાસો એ હજાર છસો ને પંચાણ્ થયા. ૧૪૦.

વળી ત્યાં ચોવીશ લાખ સતાણ્ હજાર ત્રણસોને પાંચ પૂર્વેકત ' પુષ્પાવકીર્ણ ' આવાસો છે. ૧૪૧.

એટલે સર્વ મળીને એ નરકપૃથ્વીમાં પચવીશ લાખ પૂરેપૂરા નરકાવાસો થયા—એ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનીઓએ પોતાના સર્વવ્યાપક જ્ઞાનવડે જોધને કહ્યું છે. ૧૪૨.

આ નરકાવાસોનાં સંસ્થાન, ઉચ્ચાઈ, ઉંડાણ આદિક સ્વરૂપ તથા ત્રિકોણાદિકનો અનુક્રમ —એ સર્વ રત્નપ્રભાનાં તે તે વાનાં પ્રમાણે સમજવો. ૧૪૩.

આ વંશાનરકના પહેલા પ્રસ્તટમાં નારકોતુ શરીરમાન એકત્રીશ હાથ ને છ આંગળતુ છે; બીજામાં ચોત્રીશ હાથ નવ આંગળતુ છે. ત્રીજામાં સાઠત્રીશ હાથ બાર આંગળતુ; ચોથામાં ચાળીશ હાથ પંદર આંગળતુ; પાંચમાંમાં તેંતાલીશ હાથ અઠાર આંગળતુ; છઠ્ઠામાં

કરાણાં સત્તચત્વારિંશદ્વિહીનાંગુલૈસ્ત્રિભિઃ ।

પદ્મેઽથ સત્તમે-પૂર્ણાઃ કરાઃ પંચાશદાહિતાઃ ॥ ૧૪૭ ॥

અષ્ટમે ચ ત્રિપંચાશત્ કરાઃ ડ્યંગુલશાલિનઃ ।

નવમેઽઙ્ગુલપદ્કાઢ્યાઃ પદ્પંચાશત્ કરાઃ મતાઃ ॥ ૧૪૮ ॥

एकोनषष्टिः हस्तानां दशमे सनवाङ्गुलाः ।

एकादशे च द्वापष्टिः कराः सद्वादशाङ्गुलाः ॥ ૧૪૯ ॥

સ્થિતિઃ જઘન્યાસ્યામાદ્યેઽમ્બુધિમાનાઽપરા તુ સા ।

કૃતૈકાદશભાગસ્યામ્બુધેઃ ભાગદ્વયાન્વિતા ॥ ૧૫૦ ॥

द्वितीयप्रस्तटे लघ्वी द्विभागसहितोऽम्बुधिः ।

उत्कृष्टा चैकादशांशैश्चतुर्भिरधिकोऽम्बुधिः ॥ ૧૫૧ ॥

तृतीये प्रस्तटे वार्धिः चतुर्भागयुतो लघुः ।

षड्भिर्भागैः युतश्चाब्धिरुत्કૃષ્ટા સ્થિતિરાહિતા ॥ ૧૫૨ ॥

જઘન્યા પ્રસ્તટે તુર્યે ષડ્ભાગયુતવારિધિઃ ।

उत्कृष्टा चाष्टभिर्भागैर्युक्त एकः पयोनिधिः ॥ ૧૫૩ ॥

પંચમેઽલ્પીયસી ભાગૈરષ્ટભિઃ સહ વારિધિઃ ।

गरीयसी चात्र भागैर्दशभिः सह तोयधिः ॥ ૧૫૪ ॥

છેંતાલીશ હાથ એકવીશ આંગળતું; સાતભામાં પચાસ હાથતું બારાબર; આઠભામાં ત્રેપનહાથ ત્રણ આંગળતું; નવભામાં છપ્પન હાથ છ આંગળતું; દશભામાં આગળ સાઠ હાથ નવ આંગળતું અને અગ્યારમા પ્રસ્તટમાં બાસઠ હાથ ને બાર આંગળતું છે. ૧૪૪-૧૪૯.

આ નરકના પ્રથમ પ્રસ્તટમાં નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્ય એક સાગરોપમનો, અને ઉત્કૃષ્ટ એક પૂર્ણિક બે અગ્યારાંશ સાગરોપમનો છે. ૧૫૦.

બીજી એના બીજા પ્રતરમાંના નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યતઃ એક પૂર્ણિક બે અગ્યારાંશ, અને ઉત્કર્ષતઃ એક પૂર્ણિક ચાર અગ્યારાંશ સાગરોપમ છે. ૧૫૧.

ત્રીજા પ્રસ્તટના નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યતઃ એક પૂર્ણિક ચાર અગ્યારાંશ સાગરોપમ તથા ઉત્કર્ષતઃ એક પૂર્ણિક છ અગ્યારાંશ સાગરોપમ છે. ૧૫૨.

ચોથા પ્રસ્તટના નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યતઃ એક પૂર્ણિક છ અગ્યારાંશ અને ઉત્કર્ષતઃ એક પૂર્ણિક આઠ અગ્યારાંશ સાગરોપમનો છે. ૧૫૩.

દશભાગાન્વિતશ્ચાન્ધિઃ પદ્યે તુ સ્યાજ્ઞધન્યતઃ ।

ઉત્કર્ષતશ્ચૈકભાગસંયુક્તં સાગરદ્વયમ્ ॥ ૧૫૫ ॥

સાગરદ્વયમેકાંશસંયુક્તં સત્તમે લઘુઃ ।

ત્રિભિરેકાદશાંશૈશ્ચ યુક્તમન્ધિદ્વયં ગુરુઃ ॥ ૧૫૬ ॥

અષ્ટમે તુ ત્રિભિર્ભાગૈઃ સહાન્ધિદ્વિતયં લઘુઃ ।

અંચિતં પંચભિર્ભાગૈર્વારિધિદ્વિતયં ગુરુઃ ॥ ૧૫૭ ॥

નવમેઽલ્પીયસી પંચભાગાલ્પમમ્બુધિદ્વયમ્ ।

પયોધિદ્વિતયં સત્તભાગોપેતં ગરીયસી ॥ ૧૫૮ ॥

જઘન્યા દશમે સત્તભાગાલ્પ્ય સાગરદ્વયમ્ ।

ઉત્કૃષ્ટા સાગરદ્વંદ્વં ભાગૈર્નૈવભિરન્વિતમ્ ॥ ૧૫૯ ॥

નવભાગાન્વિતવાર્ધિદ્વયમેકાદશે લઘુઃ ।

ઉત્કૃષ્ટા ચ વારિધીનાં સંપૂર્ણં ત્રિતયં ભવેત્ ॥ ૧૬૦ ॥

પાંચમા પ્રસ્તટના નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યતઃ એક પૂર્ણિક આઠ અગ્યારાંશ અને ઉત્કર્ષતઃ એક પૂર્ણિક દશ અગ્યારાંશ સાગરોપમનો છે. ૧૫૪.

છઠ્ઠા પ્રસ્તટમાં નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યતઃ એક પૂર્ણિક દશ અગ્યારાંશ અને ઉત્કર્ષતઃ બે પૂર્ણિક એક અગ્યારાંશ સાગરોપમનો છે. ૧૫૫.

સાતમા પ્રસ્તટના નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યતઃ બે પૂર્ણિક એક અગ્યારાંશ અને ઉત્કર્ષતઃ બે પૂર્ણિક ત્રણ અગ્યારાંશ સાગરોપમનો છે. ૧૫૬.

આઠમા પ્રસ્તટના નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યતઃ બે પૂર્ણિક ત્રણ અગ્યારાંશ સાગરોપમનો અને ઉત્કર્ષતઃ બે પૂર્ણિક પાંચ અગ્યારાંશ સાગરોપમનો બાજુવો. ૧૫૭.

નવમા પ્રસ્તટમાં નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યતઃ બે પૂર્ણિક પાંચ અગ્યારાંશ અને ઉત્કર્ષતઃ બે પૂર્ણિક સાત અગ્યારાંશ સાગરોપમનો છે. ૧૫૮.

દશમા પ્રતરમાં નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યતઃ બે પૂર્ણિક સાત અગ્યારાંશ અને ઉત્કર્ષતઃ બે પૂર્ણિક નવ અગ્યારાંશ સાગરોપમનો છે. ૧૫૯.

છેલ્લા અગ્યારમા પ્રસ્તટના નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યતઃ બે પૂર્ણિક નવ અગ્યારાંશ સાગરોપમનો અને ઉત્કર્ષતઃ બારાબર ત્રણ સાગરોપમનો છે. ૧૬૦.

પ્રાગવત્ લેશ્યા ચ કાપોતી હ્યવધેર્ગોચરો ગુરુઃ ।
ગઘ્યૂતાનાં ત્રયં સાર્દ્ધં ગઘ્યૂતત્રિતયં લઘુઃ ॥ ૧૬૧ ॥

નારકઘ્યવનોત્પત્તિવિરહોઽત્ર જઘન્યતઃ ।

સમયં યાવદુત્કર્ષાત્ દિનાનિ સપ્ત કીર્તિતઃ ॥ ૧૬૨ ॥

इति शर्कराप्रभापृथिवी ॥ ૨ ॥

अथ शैलाभिधा पृथ्वी तृतीया परिकीर्त्यते ।

या वालुकानां बाहुल्यात् गोत्रेण वालुकाप्रभा ॥ ૧૬૩ ॥

अस्यां प्रथमवलये विष्कम्भो योजनानि षट् ।

द्वौ त्रिभागौ योजनस्य द्वितीये वलये पुनः ॥ ૧૬૪ ॥

पंचैव योजनानि स्युः वलयेऽथ तृतीयके ।

योजनस्य द्वादशांशैरष्टभिः सह योजनम् ॥ ૧૬૫ ॥ युग्मम् ।

त्रयोदशभिरित्येवं सतृतीयांशयोजनैः ।

अलोको वालुकापृथ्वीपर्यन्ततः प्ररूपितः ॥ ૧૬૬ ॥

शेषं घनोदध्यादिस्वरूपं धર્मावत् ॥

આ નરકપૃથ્વીમાં પણ પૂર્વવત્ કાપોતલેશ્યા છે. વળી અવધિજ્ઞાનનો વિષય ઉત્કર્ષિતઃ સાહાત્રણ ગાઊનો તથા જઘન્યતઃ ત્રણ ગાઊનો છે. ૧૬૧.

આ નરકના નારકોનો ઉત્પત્તિ અને ત્રવનનો અન્તર જઘન્યતઃ એક સમય, અને ઉત્કર્ષિતઃ સાત દિવસોનો છે. ૧૬૨.

એ પ્રમાણે બીજી શર્કરાપ્રભા નામની નરક પૃથ્વીનું વર્ણન થયું. (૨).

હવે ત્રીજી શૈલા નામની નરક પૃથ્વીનું વર્ણન કરીએ.

એ શૈલામાં વાલુકા એટલે વેળું કે રેતીની બહોળતા હોવાથી, એ ' વાલુકાપ્રભા ' ને નામે ઓળખાય છે. ૧૬૩.

એમાં પહેલા વલયનો વિષ્કંભ છ યોજન છે, બીજા વલયનો પાંચ પૂર્ણાંક એ તૃતીયાંશ યોજન છે, અને ત્રીજા વલયનો એક પૂર્ણાંક એ તૃતીયાંશ યોજન છે. એ પ્રમાણે કુલ તેર પૂર્ણાંક એક તૃતીયાંશ યોજને વાલુકાપ્રભાનો ત્રીમાઠો પૂરા થયો. ત્યાંથી આગળ ફરતો અલોક છે. ૧૬૪-૧૬૬.

એનું ઘનોદધિ આદિ શેષ સ્વરૂપ ' ધર્મા ' પ્રમાણે છે.

અષ્ટાવિંશત્યા સહસ્રૈઃ યોજનાનાં સમન્વિતમ્ ।
 લક્ષ્મ વાહલ્યમાદિષ્ટં અસ્યાં દૃષ્ટજગત્રયૈઃ ॥ ૧૬૭ ॥
 મુક્ત્વા ચૈકૈકં સહસ્રં પ્રાગ્વદસ્યામુપર્યધઃ
 મધ્યે પદ્વિંશતિસહસ્રાદ્યૈકલક્ષયોજનમ્ ॥ ૧૬૮ ॥
 નવ સ્યુઃ પ્રસ્તટાસ્તેપાં પ્રત્યેકમિદમન્તરમ્ ।
 સહસ્રાણિ દ્વાદશૈવ ત્રિશતી પંચસતતિઃ ॥ ૧૬૯ ॥ યુગમ્ ॥
 પ્રતિપ્રતરમેકૈકો મધ્યે સ્યાન્નરકેન્દ્રકઃ ।
 તે ચ તત્તઃ તપિતશ્ચ તપનઃ તાપનસ્તથા ॥ ૧૭૦ ॥
 નિદાઘશ્ચ પ્રજ્વલિતઃ પરઃ ઉજ્જ્વલિતાભિધઃ ।
 તથા સંજ્વલિતાભિર્યુઃ સંપ્રજ્વલિતસંજ્વલકઃ ॥ ૧૭૧ ॥ યુગમ્ ॥
 એભ્યશ્ચ પંક્તયો દિત્તુ વિદિશાસુ ચ નિર્ગતાઃ ।
 પંચવિંશતિરાવાસાસ્તત્ર દિગ્વર્તિપંક્તિષુ ॥ ૧૭૨ ॥
 વિદિશાપંક્તિષુ ચતુર્વિંશતિઃ નરકાલયાઃ ।
 પ્રથમપ્રતરે સત્તનવત્યાદયં શતં સમે ॥ ૧૭૩ ॥
 દ્વિતીયાદિપ્રસ્તટે સ્યુઃ શ્રેણ્ય એકૈકવર્જિતાઃ ।
 તતો દ્વિતીય એકોનવત્યાદયં શતં સમે ॥ ૧૭૪ ॥

આ 'શૈલા' ની ઝાડાઈ એક લાખ અઠ્યાવીશ હજાર ચોજનની કહી છે. ૧૬૭.

એમાં પણ ઉપરના ને હેઠળના હજાર હજાર ચોજન છેડીને બાકીના એક લાખ છત્રીશ હજાર ચોજન પ્રમાણ મધ્યભાગમાં નવ પ્રતર છે. અને એઓ એક બીજાથી બાર હજાર ત્રણસો પચોતેર ચોજનને અંતર છે. ૧૬૮-૧૬૯.

પ્રતરે પ્રતરે એક નરકેન્દ્ર છે અને એમનાં (૧) તપ, (૨) તપિત, (૩) તપન, (૪) તાપિત, (૫) નિદાઘ, (૬) પ્રજ્વલિત, (૭) ઉજ્જ્વલિત, (૮) સંજ્વલિત અને (૯) સંપ્રજ્વલિત—એવાં નામ છે. ૧૭૦-૧૭૧.

એ નરકેન્દ્રોથકી ચાર દિશાઓમાં ચાર અને ચાર વિદિશાઓમાં ચાર મળીને આઠ પંક્તિ કે આવળી નીકળેલી છે—એમાં, દિગ્વર્તિ પંક્તિઓમાં પચવીશ પચવીશ અને વિદિગ્વર્તિ પંક્તિઓમાં ચોવીશ ચોવીશ નરકાવાસો છે. એમ પહેલા પ્રતરમાં સમગ્ર એકસોને સત્તાણું નરકાવાસો છે. ૧૭૨-૧૭૩.

સૈકાશીતિ તૃતીયે તત્ત્વતુર્થે સત્ત્રિસસતિ ।

પંચમે પ્રતરે પ્રોક્તં પંચષ્ટિયુતં શતમ્ ॥ ૧૭૫ ॥

ષ્ટે ચ પ્રસ્તટે સત્તપંચાશં સમ્મતં શતમ્ ।

શતમેકોનપંચાશયુક્તમુક્તં ચ સતમે ॥ ૧૭૬ ॥

અષ્ટમે ત્વેકચત્વારિંશતોપેતં શતં મતમ્ ।

ત્રયસ્ત્રિંશં શતં ચૈકં નવમે પ્રસ્તટે ભવેત્ ॥ ૧૭૭ ॥

एवं चतुर्दशशती पंचाशीतिसमन्विता ।

વાલુકાયાં પંક્તિગતાઃ સર્વેઽપિ નરકાલયાઃ ॥ ૧૭૮ ॥

સહસ્રારણ્યનવતિસ્તથા લઙ્ગાશ્ચતુર્દશ ।

શતાઃ પંચ પંચદશાધિકાઃ પુષ્પાવકીર્ણકાઃ ॥ ૧૭૯ ॥

एवं च वालुकापृथ्व्यां नरकाः सर्वसंख्यया ।

લઙ્ગાઃ પંચદશ પ્રોક્તાઃ તત્ત્વજ્ઞાનમહાર્ણવૈઃ ॥ ૧૮૦ ॥

શેષં સર્વં સ્વરૂપં ધર્માવત્ ॥

દ્વાપદ્મિઃ પાણ્યઃ સાર્દ્ધાઃ પ્રથમપ્રસ્તટે તત્ત્વઃ ।

સાર્દ્ધસત્તાંગુલાદ્યાશ્ચ દ્વિતીયે સસતિઃ કરાઃ ॥ ૧૮૧ ॥

વળી ખીન્ન અને તે પછીના પ્રતરમાં પ્રત્યેક શ્રેણીએ એકેક ઓછો ઓછો (નરકાવાસ) છે. એટલે હિસાબ ગણતાર ખીન્ન પ્રતરમાં સઘળા મળીને એકસો નેવાશી (નરકાવાસ) થયા. ૧૭૪.

એ જ પ્રમાણે ત્રીજા પ્રતરમાં સમગ્ર થઇને એકસો એકાશી, ચોથામાં એકસો તોતેર, પાંચમાં એકસો પાંચક, છઠ્ઠામાં એકસો સતાવન, સાતમાં એકસો ઓગણપચાસ, આઠ-મામાં એકસો એકતાળીશ અને છેલ્લા નવમાં એકસો તેત્રીશ છે. ૧૭૫-૧૭૭.

એટલે નવે પ્રતરના થઇને કુલ ચૌદસોને પંચાશી ' પંક્તિગત ' નરકાવાસો થયા. ૧૭૮.

વળી ' પુષ્પાવકીર્ણ ' નરકાવાસોની સંખ્યા ચૌદ લાખ અઠાણ્ હજાર પાંચસોને પંદર કહી છે. ૧૭૯.

એટલે આ ' વાલુકાપ્રભા ' માં સર્વ મળી પંદર લાખ નરકાવાસ થયા. ૧૮૦.

શેષ સર્વ વાનાં ' ધર્મા ' પ્રમાણે છે.

પહેલા પ્રસ્તટમાં નારકાતુલ્ય ચરીરમાન સાડીનાસઠ હાથ છે, ખીન્નમાં ચીત્તેર હાથ સાડાસાત આંગળ છે. ૧૮૧.

તૃતીયેઽષ્ટસપ્તતિસ્તે સંયુક્તા અંગુલૈસ્ત્રિભિઃ ।
 તુર્યે સાદ્ધર્મીગુલન્યૂનાઃ પઢશીતિઃ કરાઃ કિલ ॥ ૧૮૨ ॥
 પંચમે ચ ત્રિનવતિઃ કરાઃ સાષ્ટાદશાંગુલાઃ ।
 ઇકોત્તરશતં ષષ્ટેઽધ્યર્દ્ધત્રયોદશાંગુલાઃ ॥ ૧૮૩ ॥
 નવોત્તરં શતં હસ્તાઃ સપ્તમે સનવાંગુલાઃ ।
 સાદ્ધર્મીગુલચતુષ્કાઢ્યં શતં સપ્તદશોત્તરમ્ ॥ ૧૮૪ ॥
 કરાણામષ્ટમે જ્ઞેયં નવમપ્રસ્તટે તથા ।
 શતં સપાદં સંપૂર્ણં દ્વિષ્ણં તૂત્તરવૈક્રિયમ્ ॥ ૧૮૫ ॥
 પ્રથમેઽધિત્રયં લઘ્વી સ્થિતિરુત્કર્ષતોઽમ્બુધેઃ ।
 નવભાગીકૃતસ્યાંશચતુષ્કાઢ્યાઃ ત્રયોઽર્ણવાઃ ॥ ૧૮૬ ॥
 એષૈવ ચ દ્વિતીયે સ્યાજ્જઘન્યા પરમા પુનઃ ।
 વાર્દ્ધિત્રયં પ્રોક્તરૂપૈર્ભાગૈરષ્ટભિરંચિતમ્ ॥ ૧૮૭ ॥
 તૃતીયે તુ જઘન્યાધિત્રયં ભાગૈઃ સહાષ્ટભિઃ ।
 ઉત્કર્ષતસ્ત્રિભિર્ભાગૈર્યુક્તમધિચતુષ્ઠયમ્ ॥ ૧૮૮ ॥

ત્રીજા પ્રસ્તટમાં અઘ્યોતેર હાથ ને ત્રણ આંગળ શરીરમાન છે, જ્યારે ચોથામાં પંચાશી હાથ ને સાડી બાવીશ આંગળ છે. ૧૮૨.

પાંચમા પ્રસ્તટમાં નારકોનું ત્રણ હાથ અઢાર આંગળ શરીરમાન છે, અને છઠ્ઠામાં એકસો એક હાથ ને સાઠાતેર આંગળ છે. ૧૮૩.

સાતમા પ્રસ્તટમાં એઝોનું શરીરમાન એકસો નવ હાથ ને નવ આંગળ છે વળી આઠ-મામાં એકસો સત્તર હાથ સાઠાચાર આંગળ છે. ૧૮૪.

નવમા પ્રસ્તટમાં બરાબર એકસો પચવીશ હાથનું શરીર છે.

ઉત્તરવૈક્રિય શરીર વળી સર્વેનાં, પોતપોતાના એ શરીરમાન કરતાં બમણું છે. ૧૮૫.

હવે એ નારકોની આયુષ્ય સ્થિતિ વિષે.

પહેલા અતરમાં 'સ્થિતિ' જઘન્યતઃ ત્રણસાગરોપમની છે, અને ઉત્કર્ષતઃ ત્રણ પૂર્ણિક ચાર નવમાંશ સાગરોપમની છે. ૧૮૬.

બીજા અતરમાં જઘન્ય સ્થિતિ ત્રણ પૂર્ણિક ચાર નવમાંશ સાગરોપમની છે, જ્યારે ઉત્કર્ષ સ્થિતિ ત્રણ પૂર્ણિક આઠ નવમાંશ સાગરોપમની છે. ૧૮૭.

ભાગત્રયાન્વિતં તુર્યે જઘન્યાવિધચતુષ્ટયમ્ ।
 ઉત્કર્ષતઃ સસભાગયુક્તમવિધચતુષ્ટયમ્ ॥ ૧૮૯ ॥
 એવૈવ પ્રતરે લઘ્વી પંચમે પરિકીર્તિતા ।
 ઉત્કર્ષતો દ્વિભાગાઢ્યા પ્રજ્ઞપ્તા પંચસાગરી ॥ ૧૯૦ ॥
 પષ્ઠે જઘન્યતઃ પંચપારાવારી દ્વિભાગયુક્ત ।
 ઉત્કર્ષતઃ પંચપારાવારી પદ્મભાગસંયુતા ॥ ૧૯૧ ॥
 ઇયમેવ જઘન્યા ચ સપ્તમપ્રતરે ભવેત્ ।
 યુક્તાન્યેકેન ભાગેન પરમા સાગરાણિ પદ્મ ॥ ૧૯૨ ॥
 સાગરાણિ પડેકાંશસંયુક્તાન્યષ્ટમે લઘુઃ ।
 ઉત્કૃષ્ટા પદ્મ સાગરાણિ પંચભાગયુતાનિ ચ ॥ ૧૯૩ ॥
 નવમે પંચભાગાઢ્યા જઘન્યા પદ્મ પયોધયઃ ।
 ઉત્કર્ષતઃ સ્થિતિશ્ચાત્ર સંપૂર્ણાઃ સસ સાગરાઃ ॥ ૧૯૪ ॥

ત્રીજા પ્રતરમાં જઘન્યતઃ ત્રણ પૂર્ણિક આઠ નવમાંશ સાગરોપમની, અને ઉત્કર્ષતઃ ચાર પૂર્ણિક એક તૃતીયાંશ સાગરોપમની (સ્થિતિ) છે. ૧૮૮.

ચોથા પ્રતરમાં જઘન્યતઃ ચાર પૂર્ણિક એક તૃતીયાંશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્ણિક સાત નવમાંશ સાગરોપમની છે. ૧૮૯.

પાંચમા પ્રતરમાં જઘન્યતઃ ચાર પૂર્ણિક સાત નવમાંશ સાગરોપમની, અને ઉત્કર્ષતઃ પાંચ પૂર્ણિક બે નવમાંશ સાગરોપમની છે. ૧૯૦.

છઠ્ઠા પ્રતરમાં જઘન્યપષ્ઠે પાંચ પૂર્ણિક બે નવમાંશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે. જ્યારે ઉત્કૃષ્ટપષ્ઠે પાંચ પૂર્ણિક છ નવમાંશ સાગરોપમની છે. ૧૯૧.

સાતમા પ્રતરમાં (નારકોની) જઘન્ય સ્થિતિ પાંચ પૂર્ણિક છ નવમાંશ સાગરોપમની, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છ પૂર્ણિક એક નવમાંશ સાગરોપમની છે. ૧૯૨.

આઠમા પ્રતરમાં એમની જઘન્ય સ્થિતિ છ પૂર્ણિક એક નવમાંશ સાગરોપમની છે, જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છ પૂર્ણિક પાંચ નવમાંશ સાગરોપમની છે. ૧૯૩.

નવમા પ્રતરમાં એમની જઘન્ય સ્થિતિ છ પૂર્ણિક પાંચ નવમાંશ સાગરોપમની છે, જ્યારે એમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બરાબર સાતસાગરોપમની છે. ૧૯૪.

હવે આ નારદીના શ્લોકોની લેક્ષ્યાવિધે.

પ્રથમપ્રતરે ચાત્ર કેપાંચિન્નારકાંગિનામ્ ।

કાપોતલેશ્યા સર્વેષુ નીલલેશ્યાપરેષુ ચ ॥ ૧૯૫ ॥

સ્થિતિઃ કાપોતલેશ્યાયા ભવેદુત્કર્પતોઽપિ યત્ ।

પલ્યોપમાસંખ્યભાગાભ્યધિકં સાગરત્રયમ્ ॥ ૧૯૬ ॥

દ્વિતીયાદિપ્રસ્તટે તુ જઘન્યાપિ ન સા સ્થિતિઃ ।

તદાથ એવ પ્રતરે કાપોત્યસ્યામિતિ સ્થિતમ્ ॥ ૧૯૭ ॥

તત્રાપિ પલ્યાસંખ્યાંશાધિકાન્મોધિત્રયાવધિ ।

વિભ્રતામાયુરેપા સ્યાન્નીલૈવાતોઽધિકાયુષામ્ ॥ ૧૯૮ ॥

સજાતીયાપિ લેશ્યા સ્યાદધોઽધોઽનુક્રમાદિહ ।

વિલટ્ટા વિલટ્ટતરા વિલટ્ટતમા સર્વાસુ ભૂમિષુ ॥ ૧૯૯ ॥

ઉત્કર્પતોઽવધિક્ષેત્રં ગવ્યૂતત્રયમત્ર ચ ।

જઘન્યતશ્ચ ગવ્યૂતદ્વયં સાર્દ્ધં તદાહિતમ્ ॥ ૨૦૦ ॥

અત્રોત્પત્તિચ્ચવનયોરન્તરં પરમં ભવેત્ ।

દિનાનિ પંચદશ તજ્જઘન્યં સમયાત્મકમ્ ॥ ૨૦૧ ॥

પહેલા પ્રતરમાં કેટલાક નારકોની ' કાપોત ' લેશ્યા છે; જ્યારે બીજા સર્વ પ્રતરોમાં ' નીલ ' લેશ્યા છે. ૧૯૫.

કાપોત લેશ્યાની સ્થિતિ ઉત્કર્ષતઃ ' ત્રણ સાગરોપમ ને ઉપર પદ્યોપમનો અસંખ્યાત-જો ભાગ ' છે; અને બીજા તથા તે પછીના પ્રસ્તટમાં તે જઘન્યતઃ પણ એટલી સ્થિતિ નથી; માટે આ નરકમાં પહેલા પ્રતરમાંજ કાપોત લેશ્યા છે એમ નક્કી થયું. ૧૯૬-૧૯૭.

વળી એમાં પણ, જેમનું આયુષ્ય ' ત્રણ સાગરોપમ ને ઉપર પદ્યોપમનો અસંખ્યજો ભાગ ' છે તેમને જ કાપોત લેશ્યા છે. એથી અધિક આયુષ્ય-સ્થિતિવાળાની નીલ લેશ્યા જ છે. ૧૯૮.

એ સજાતીય લેશ્યા પણ હેઠળ હેઠળ સર્વ પૃથ્વીમાં અનુક્રમે કિલટ, વધારે કિલટ અને અતિશય કિલટ હોય છે. ૧૯૯.

આ વાલુકા પૃથ્વીમાં, અવધિજાનનું ક્ષેત્ર ઉત્કૃષ્ટપણે ત્રણ ગાઉનું છે અને જઘન્યપણે અઢી ગાઉનું છે. ૨૦૦.

વળી ' ઉત્પત્તિ અને ' અવન ' વચ્ચે અન્તર ઉત્કર્ષતઃ પંદર દિવસનું અને જઘન્યતઃ એક સપ્તમાત્રનું કલ્પું છે. ૨૦૧.

इति बालुकाप्रभापृथिवी ॥ ३ ॥

अथाञ्जनाभिधा पृथ्वी चतुर्थीयं निरूप्यते ।

या प्रोक्ता पंकवाहुल्यात् पंकप्रमेति गोत्रतः ॥ २०२ ॥

सतयोजनविस्तीर्णमस्यां वलयमादिमम् ।

सपादपंचपादोनद्वयमाने क्रमात् परे ॥ २०३ ॥

चतुर्दશभिरित्येवं संपूर्णैः ननु योजनैः ।

पंकप्रभायाः पर्यन्तादलोकः परिकीर्तितः ॥ २०४ ॥

‘લેલું સહસ્રૈર્વિંશત્યાધિકં વાહલ્યમત્ર ચ ।

મુક્ત્વા સહસ્રમેકૈકં પ્રાગ્વદત્રાપ્યુપર્યધઃ ॥ ૨૦૫ ॥

‘મધ્યે ચાષ્ટાદશસહસ્રાલ્યયોજનલક્ષકે ।

ભવન્તિ પ્રસ્તટાઃ સપ્ત તેષાં પ્રત્યેકમન્તરમ્ ॥ ૨૦૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ ષોડશૈકં તથા શતમ્ ।

સપદ્પટ્ટિ દ્વૌ ત્રિભાગૌ યોજનસ્યેતિ કીર્તિતમ્ ॥ ૨૦૭ ॥

‘પ્રતિપ્રતરમેકૈકો ભવેચ્ચ નરકેન્દ્રકઃ ।

તે ચામી ગદિતા આરનારૌ મારસ્તથાપરઃ ॥ ૨૦૮ ॥

એ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભાનામની નરક પૃથ્વીનું સ્વરૂપ કહ્યું. (૩)

હવે ચોથી ‘અંજના’ નામની નરકપૃથ્વી, જે ત્યાં પંક્તી બહોળતાને લઇને ‘પંકપ્રભા’ ને નામે ઓળખાય છે એનું નિરૂપણ કરીએ. ૨૦૨.

‘અંજના’ ત્રણ વલયમાંના પહેલાનો વિષ્કંભ સાત યોજન, બીજાનો સવાપાંચ યોજન અને ત્રીજાનો ચોણાબે યોજન છે. ૨૦૩.

આ પ્રમાણે ચૈદ યોજને ‘અંજના’ નો છેડા આવે છે અને પછી ‘અલોક’ છે. ૨૦૪

આ ‘અંજના’ ની એક લાખ વીસ હજાર યોજન પ્રમાણ બહાઈ છે. અહિં પણ પૂર્વ-વત્ ઉક્ત તથા ઉપર હજાર હજાર યોજન મૂકીને બાકીના એક લાખ અઠાર હજાર યોજન જેટલા મધ્યમાં સાત પ્રતર છે. એઓનું પરસ્પર અન્તર સોળ હજાર એકસો ઇસક પૃષ્ઠાંક જે તૃતીયાંશ યોજન જેટલું છે. ૨૦૫-૨૦૭.

અહિં પણ પ્રત્યેક પ્રતરે એક નરકેન્દ્ર છે. એટલે સાત પ્રતરના સાત નરકેન્દ્ર થયા. એમનાં (૧) આર, (૨) નાર, (૩) માર, (૪) વર્ચસ, (૫) તમસ, (૬) ખાડખડ અને

વર્ચઃ તમઃ સ્વાહસ્વહઃ તથા સ્વહસ્વહાભિધઃ ।
પ્રતિપ્રતરમેભ્યશ્ચ પ્રાગ્વદપ્પાપ્તપંક્તયઃ ॥ ૨૦૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

સ્યુઃ પોડશ પંચદશાવાસા દિત્તુ વિદિત્તુ ચ ।
શતં સપાદં પ્રથમપ્રતરે સર્વસંખ્યયા ॥ ૨૧૦ ॥
દ્વિતીયાદિષુ ચૈકૈકહીના અપિ પંક્તયઃ ।
તતો દ્વિતીયપ્રતરે સર્વે સપ્તદશં શતમ્ ॥ ૨૧૧ ॥
નવોત્તરં તૃતીયે તત્ તુર્યે એકોત્તરં શતમ્ ।
પંચમે ચ ત્રિનવતિઃ પંચાશીતિશ્ચ પષ્ટકે ॥ ૨૧૨ ॥
સર્વે ચ પંક્તિનરકાઃ સસમે સત્સત્તિઃ ।
સસાધિકા સસશતી સર્વેઽસ્યાં પંક્તિસંશ્રયાઃ ॥ ૨૧૩ ॥
સહસ્રા નવનવતિઃ નવ લક્ષાસ્તથા પરે ।
દ્વિશતી સત્રિનવતિઃ અસ્યાં પુષ્પાવકીર્ણકાઃ ॥ ૨૧૪ ॥
એવં ચ સર્વે નરકાવાસાઃ પંકપ્રમાક્ષિતૌ ।
નિર્દિષ્ટા દશ લક્ષાણિ સાક્ષાત્કૃતચરાચરૈઃ ॥ ૨૧૫ ॥

(૭) ખડખડ-એ પ્રમાણે નામ છે. એ સાતે થકી પૂર્વવત્ પ્રતરે પ્રતરે આઠ આઠ પંક્તિ-
ઓ નીકળેલી છે. ૨૦૮-૨૦૯.

દરેક દિશામાં સોળ સોળ અને દરેક વિદિશામાં પંદર પંદર નરકાવાસો પહેલા પ્રતરમાં
છે. એટલે એમાં સઘળા મળી એકસો પચવીશ છે. ૨૧૦.

ખીબ અને એ પછીના પ્રતરોમાં (આઠ પંક્તિઓમાં) એ એકેક ઓછો ઓછો છે
એટલે ગણતરી ગણતાં ખીબ પ્રતરમાં એકસો સત્તર નરકાવાસ થાય છે. ૨૧૧.

એજ ગણતરીએ ત્રીબ પ્રતરમાં એકસો નવ, ચોથામાં એકસો એક, પાંચમામાં ત્રણ,
છઠ્ઠામાં પંચાસી અને સાતમામાં સત્યોતેર નરકાવાસો થાય છે.

એમ સાતે પ્રતરોના મળીને સાતસોને સાત ‘પંક્તિગત’ નરકાવાસો થયા. ૨૧૨-૨૧૩.

વળી ત્યાં ખીબ ‘પુષ્પાવકીર્ણક’ નરકાવાસો છે એઓની સંખ્યા નવ લાખ નવાણું
હબર થસોને ત્રણ છે. ૨૧૪.

એટલે કુલ થઇને, પંકપ્રભાપૃથ્વીમાં દશ લાખ નરકાવાસો શ્રીનિનલગવાનના વચના-
નુસાર કદા છે. ૨૧૫.

ઇત આરમ્ભ્ય નો પીઠા પરમાધાર્મિકોદ્ભવાઃ ।

તતોઽસ્યાં દ્વિવિધા એવ ક્ષેત્રજાશ્ચ મિથઃકૃતાઃ ॥ ૨૧૬ ॥

પરમેતાઃ પ્રાક્તનામ્બોઽનન્તાનન્તગુણાધિકાઃ ।

તીવ્રાઃ તીવ્રતરાઃ તીવ્રતમાઃ ચાનુક્રમાદધઃ ॥ ૨૧૭ ॥

તત્રાપ્યત્રોપરિતનપ્રતરેષુ बहुष्वपि ।

उष्णा स्तोकेष्वधःस्थेषु शीता च क्षेत्रवेदना ॥ ૨૧૮ ॥

उष्णेषु च नरकेषु नारकाः शीतयोनयः ।

नरकेषु च शीतेषु नारकाः उष्णयोनयः ॥ ૨૧૯ ॥

सर्वेष्वपि नरकेषु ज्ञेय एवं विपर्ययः ।

नारकोत्पत्तिदेशान्यक्षेत्रयोः सोऽतिदुःखदः ॥ ૨૨૦ ॥

હૈમત્રિપષ્ટિચરિતે સપ્તમપર્વણિ ત્વત્રાપિ પરમાધાર્મિકકૃતા વેદના ઉક્તા ।

તથાહિ— સિંહાદિરૂપૈઃ વિકૃતૈઃ તત્ર શમ્બૂકરાવર્ણૌ ।

લક્ષ્મણેન સમં ક્રુદ્ધૌ યુદ્ધ્યમાનોૌ દર્શ સઃ ॥ ૧ ॥

નૈવં વો યુદ્ધ્યમાનાનાં દુઃખં ભાવીતિ વાદિનઃ ।

પરમાધાર્મિકાઃ ક્રુદ્ધા અગ્નિકુંડેષુ તાઞ્ચધુઃ ॥ ૨ ॥

આ અને આ પછીની સર્વ નરકપૃથ્વીમાં ' પરમાધાર્મિકૃત ' વેદના નથી. દ્રક્ત ' ક્ષેત્ર-વેદના ' અને ' પરસ્પરદૃત વેદના ' એમ બે જ પ્રકારની છે. ૨૧૬.

પણ એ વેદના થે પૂર્વની વેદના કરતાં અનંત અનંત ગણી છે. અને એ પણ નીચે નીચે જઈએ છીએ તેમ તેમ અતુકજે તીવ્ર, વધારે તીવ્ર અને અત્યંત તીવ્ર થતી જાય છે. ૨૧૭.

એમાં થે વળી ઉપરના ઘણા પ્રસ્તોમાં ' ક્ષેત્રવેદના ' ઉપજુ છે; જ્યારે નીચેના થોડા પ્રસ્તોમાં એ શીત છે. ૨૧૮.

શીતયોનિવાળાના આવાસો ઉષ્ણ છે અને ઉષ્ણયોનિવાળાના આવાસો શીત છે. ૨૧૯.

સર્વે નરકોમાં, નારકોના ઉત્પત્તિસ્થાન અને આવાસનાં ક્ષેત્ર વચ્ચે આમ વૈપરીલ છે; અને એ અત્યંત દુઃસહ છે. ૨૨૦.

હેમચંદ્રાચાર્યવિરચિત ત્રિશષ્ટિશલાકાપુરૂષ ચરિત્રમાં તે, આ પંકજભાષ્ટ્રીના નારકો-ને પણ પરમાધાર્મિકૃત વેદના છે એમ કહ્યું છે:—શ્રુત્યે:—ત્યાં એણે સિંહ વગેરેનાં રૂપ કરીને

શતં સપાદં હસ્તાનાં પ્રથમેઽઙ્ગં દ્વિતીયકે ।
 સ્યાત્ પદ્મચત્વાર્શિશતમૂનં ચતુર્ભિરંગુલૈઃ ॥ ૨૨૧ ॥
 કરાસ્તૃતીયે પદ્મપટ્ટિશતં સપોડશાંગુલમ્ ।
 સપ્તાશીતિશતં તુર્યેઽઙ્ગુલૈઃ દ્વાદશભિઃ યુતમ્ ॥ ૨૨૨ ॥
 અષ્ટાધિકે દ્વે શતે ચ પંચમેઽષ્ટાંગુલાધિકે ।
 પટે ચ પ્રસ્તટે દેહમાનં હસ્તશતદ્વયમ્ ॥ ૨૨૩ ॥
 ઇકોનત્રિંશતા હસ્તૈઃ ચતુર્ભિઃ ચાંગુલૈઃ યુતમ્ ।
 સપ્તમપ્રસ્તટે દેહો હસ્તાઃ સાઙ્ગં શતદ્વયમ્ ॥ ૨૨૪ ॥ યુગમમ્ ॥
 પ્રથમપ્રસ્તટેઽધાયુઃ જઘન્યં સસસાગરી ।
 ઉત્કૃષ્ટા સા ત્રિભિઃ વાર્દ્ધિભાગૈર્યુક્તા ચ સાપ્તિકૈઃ ॥ ૨૨૫ ॥
 દ્વિતીયપ્રસ્તટે ત્વેપા જઘન્યા કીર્તિતા સ્થિતિઃ ।
 ઉત્કૃષ્ટા પદ્સાપ્તિકાંશસમેતાઃ સસવાર્દ્ધયઃ ॥ ૨૨૬ ॥
 તૃતીયે તુ જઘન્યૈપા ગદિતા પરમા પુનઃ ।
 દ્વાભ્યાં સાપ્તિકભાગાભ્યાં સંયુક્તા અષ્ટ સાગરાઃ ॥ ૨૨૭ ॥

લક્ષ્મણની સાથે યુદ્ધ કરતા શમ્ભુકને તથા રાવણને જોયા. એટલે એ પરમાધામીએ " તમે આવી રીતે લડી રહ્યા છો તો તમને કંઈ દુઃખ થશે નહિ " એમ કહીને એમને અગ્નિકુંડમાં નાખ્યા. ૧-૨

આ પંકજલા નરકના પહેલા પ્રતરમાં દેહમાન સવાસો હાથ છે; બીજામાં, એકસો પીસ્તાળીશ હાથ ને વીશ આંગળ છે. ત્રીજામાં, એકસો છાસઠ હાથ ને સોળ આંગળ દેહમાન છે; ચોથામાં એકસો સત્યાશી હાથ ને બાર આંગળ છે. પાંચમામાં બસો આઠ હાથ ને આઠ આંગળ દેહમાન છે અને છઠ્ઠામાં બસો ઓગણત્રીશ હાથ ને ચાર આંગળ છે. છેલ્લા-સાતમા પ્રસ્તટમાં દેહમાન બસો ને પચાસ હાથ છે. ૨૨૧-૨૨૪.

હવે એના નારકોની આયુઃસ્થિતિ વિષે.

પંકજલાના પહેલા પ્રતરમાં નારકોનું આયુષ્ય જઘન્યપણે સાત સાગરોપમ છે અને ઉત્કૃષ્ટપણે સાત પૂર્ણિક ત્રણસપ્તમાંશ સાગરોપમ છે. ૨૨૫.

બીજા પ્રતરમાં નારકોનું આયુષ્ય જઘન્યપણે સાતપૂર્ણિક ત્રણ સપ્તમાંશ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટપણે સાતપૂર્ણિક છ સપ્તમાંશ સાગરોપમ છે. ૨૨૬.

ત્રીજા પ્રતરમાં નારકોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્યતઃ સાત પૂર્ણિક છ સપ્તમાંશ સાગરોપમની છે અને ઉત્કર્ષતઃ આઠ પૂર્ણિક બે સપ્તમાંશની છે. ૨૨૭.

અષ્ટાવધયો દ્વિભાગાંઢયાઃ તુર્યે જઘન્યતઃ સ્થિતિઃ ।

પંચમિઃ સાપ્તિકૈર્ભાગૈઃ સહાષ્ટાન્મોઘયઃ પરા ॥ ૨૨૮ ॥

પંચમે પંચમિર્ભાગૈઃ સહાષ્ટસિન્ધવો લઘુઃ ।

એકેન સાપ્તિકાંશેન સહોત્કૃષ્ટા નવાર્ણવાઃ ॥ ૨૨૯ ॥

યષ્ટે જઘન્યા ત્વેકાંશસંયુક્તા સાગરા નવ ।

ચતુર્મિઃ સાપ્તિકૈર્ભાગૈઃ સહોત્કૃષ્ટા નવાવધયઃ ॥ ૨૩૦ ॥

इयमेव जघन्येन सप्तमे स्थितिरास्थिता ।

उत्कर्षतः स्थितिश्चात्र जिनैल्लक्ता दशावधयः ॥ २३१ ॥

નીલા ભવેદત્ર લેશ્યા પરમોઽવધિગોચરઃ ।

गव्यूतद्वयमध्यर्द्धं गव्यूतद्वितयं लघुः ॥ २३२ ॥

ઉત્પત્તેશ્ચયવનસ્યાપિ નારકાણામિહાન્તરમ્ ।

मासमेकं भवेज्ज्येष्ठं जघन्यं समयावधि ॥ २३३ ॥

इति पंकप्रभापृथिवी ॥ ૪ ॥

ચોથા પ્રતરમાં જઘન્ય સ્થિતિ આઠ પૂર્ણિક એ સપ્તમાંશ સાગરોપમની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આઠ પૂર્ણિક પાંચ સપ્તમાંશ સાગરોપમની છે. ૨૨૮.

પાંચમા પ્રતરમાં એ નારકોની સ્થિતિ જઘન્યતઃ આઠ પૂર્ણિક પાંચ સપ્તમાંશ સાગરોપમની છે અને ઉત્કર્ષતઃ નવ પૂર્ણિક એક સપ્તમાંશ સાગરોપમની છે. ૨૨૯.

છઠ્ઠા પ્રતરમાં એમનું જઘન્ય આયુષ્ય નવપૂર્ણિક એક સપ્તમાંશ, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય નવ પૂર્ણિક ચાર સપ્તમાંશ સાગરોપમનું છે. ૨૩૦.

સાતમા પ્રતરમાં એઓની સ્થિતિ જઘન્યતઃ નવ પૂર્ણિક ચાર સપ્તમાંશ સાગરોપમ અને ઉત્કર્ષતઃ દશ સાગરોપમ પૂરા છે. ૨૩૧.

આ નરકપૃથ્વીના નારકોની 'લેશ્યા' નીલ છે.

એમનું અવધિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર ઉત્કર્ષતઃ અઢી ગાઉ અને જઘન્યતઃ એ ગાઉ છે. ૨૩૨.

એ નારકોના ઉત્પત્તિસમય અને અયવનકાળ વચ્ચેનું અન્તર ઉત્કર્ષતઃ એક માસ અને જઘન્યતઃ એક સમયમાત્ર છે. ૨૨૩.

એ પ્રમાણે પંકપ્રભાનામની નરકપૃથ્વીનું સ્વરૂપ કહ્યું. (૪)

અથ રિષ્ટાભિધા પૃથ્વી પંચમી પરિકીર્ત્યતે ।

યા ધૂમરૂપવાહુલ્યાધૂમપ્રભેતિ ગોત્રતઃ ॥ ૨૩૪ ॥

વલયસ્યેહ વિષ્કંભઃ પ્રથમસ્ય પ્રરૂપિતઃ ।

યોજનસ્ય તૃતીયાંશસંયુતા સપ્તયોજની ॥ ૨૩૫ ॥

દ્વિતીયવલયે સાર્દ્ધપંચયોજનવિસ્તૃતિઃ ।

તૃતીયે ચ દ્વાદશાંશૈર્દશભિઃ સહ યોજનમ્ ॥ ૨૩૬ ॥

इत्येवं पंचदशभिर्योजनैश्च समन्ततः ।

स्यादलोकઃ તૃતીયાંશન્યૂનૈઃ ધૂમપ્રમાન્તતઃ ॥ ૨૩૭ ॥

અષ્ટાદશસહસ્રાઢચલક્ષયોજનસંમિતમ્ ।

વાહલ્યમસ્યામુદિતમુદિતામિતવાહ્મયૈઃ ॥ ૨૩૮ ॥

મુક્ત્વા સહસ્રમેકૈકં પ્રાગ્વદત્રાપ્યુપર્યધઃ ।

મધ્યેઽન્ન પોઢશસહસ્રાઢચયોજનલક્ષકે ॥ ૨૩૯ ॥

भवन्ति प्रस्तटाः पंच तेषां प्रत्येकमन्तरम् ।

યોજનદ્વિશતી સાર્ધા સહસ્રાઃ પંચવિંશતિઃ ॥ ૨૪૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

હવે ' રિષ્ટા ' નામની પાંચમી નરક, જે (ત્યાં) ધુમાડાની બહોળતાને લઈને ' ધૂમપ્રભા ' ને નામે ઓળખાય છે એનું નિરૂપણ કરીએ. ૨૩૪.

આ રિષ્ટામાં પણ ત્રણ વલય છે. તેમાં પહેલા વલયનો વિષ્કંભ સાત પૂર્ણાંક એક તૃતીયાંશ યોજનનો છે; બીજાનો સાડાપાંચ યોજન પ્રમાણ છે અને ત્રીજાનો એક પૂર્ણાંક પાંચ પદ્માંશ યોજન પ્રમાણ છે. એ પ્રમાણે ચૌદ પૂર્ણાંક જે તૃતીયાંશ યોજનને આ ધૂમપ્રભાનો સીમાડો પૂરો થાય છે. અને પછી ત્યાંથી ફરતો ' અલોક ' છે. ૨૩૫-૨૩૭.

અનન્તજ્ઞાનના ધણી-કેવલજ્ઞાનીઓ ભાળી ગયા છે કે આ નરકપૃથ્વીમાં બાડાઇ એક લાખ ને અઠાર હજાર યોજન જેટલી છે. ૨૩૮.

સર્વ નરકપૃથ્વીની જેમ અહિં પણ ઉપરના ને હેઠળના હજાર હજાર યોજન મૂકીને મધ્યના એક લાખ સોળ હજાર યોજન જેટલા પ્રદેશમાં પાંચ પ્રતર છે; અને એઓ પ્રત્યેક પચવીશ હજાર બસો પચાસ યોજનને અન્તરે આવેલા છે. ૨૩૯-૨૪૦.

દ્વિતીયાદિષુ ચૈકૈકહીના અષ્ટાપિ પંક્તયઃ ।

एवं द्वितीयप्रतरे पांक्तेया एकविंशतिः ॥ ૨૭૦ ॥

ત્રયોદશ તૃતીયે સ્યુઃ ત્રિપદિઃ સર્વસંખ્યયા ।

મધાર્યા પંક્તિનરકાઃ શેષાઃ પુષ્પાવકીર્ણકાઃ ॥ ૨૭૧ ॥

સહસ્રા નવનવતિઃ શતાનિ નવ ચોપરિ ।

દ્વાત્રિંશદિતિ સર્વામ્રં લક્ષં પંચોનમાહિતાઃ ॥૨૭૨॥ વિશેષકમ્ ॥

द्वेधात्र वेदना किन्तु शीतैव क्षेत्रवेदना ॥

મિથઃકૃતા વેદનાશ્ચ વિના પ્રહરણૈરિહ ॥ ૨૭૩ ॥

મધામાઘવતીજાતાઃ શસ્ત્રાણિ ન હિ નારકાઃ ।

વિકુર્વિતું શક્નુવન્તિ તથા ભવસ્વભાવતઃ ॥ ૨૭૪ ॥

ततः प्रहरणाभावात् मिथोऽङ्गेषु प्रवेशितैः ।

વજ્રતુંડકુંડુરુપૈઃ પીડયન્તિ વિકુર્વિતૈઃ ॥ ૨૭૫ ॥

તથોક્તં જીવામિગમે ।

छसत्तमासु गां पुढवीसु नेरङ्या मंहंताइं लोहियकुंधुरूवाइं वयरमय-
तुंडाइं गोमयकीडसमाणाइं विउव्वित्ता अन्नमन्नस्स कायं समतुरंगेमाणा

બીજા અને તે પછીના-ત્રીજા પ્રસ્તુટમાં, આઠે પંક્તિઓ ' અઢેક ઓછા આવાસવાળી ' છે. એ ગણતરીએ બીજા પ્રસ્તુટમાં એકવીશ અને ત્રીજામાં તેર ' પંક્તિમત ' નરકાવાસો છે. એટલે ત્રણ પ્રસ્તુટવાળી આ નરકમાં કુલ ત્રેસર ' પંક્તિમત ' નરકાવાસો થયા. વળી બીજા ' પુષ્પાવકીર્ણ ' આવાસો છે એમની સંખ્યા ' નવાણું હજાર નવસો બત્રીશ ' છે. એટલે આ નરકમાં એકંદર નરકાવાસો નવાણું હજાર નવસો ને પંચાણું થયા.-એક લાખમાં પાંચ ઓછાં ૨૬૫, ૨૭૦-૨૭૨.

અર્થિ ' વેદના ' એ પ્રકારની છે: (૧) ક્ષેત્રવેદના અને (૨) પરસ્પરકૃત વેદના. એમાં ' ક્ષેત્રવેદના ' અર્થિ શીત જ છે. વળી બીજી ' પરસ્પરકૃત ' છે તે પ્રહરણ એટલે યસો વગરની છે; કેમકે ' મધા ' અને ' માઘવતી ' નરકોના નારકો યસો વિકુર્વી શકના નથી. કેમકે એવો ભવસ્વભાવ છે. આમ એમની પાસે યસો નથી. એટલે એઓ વજ્રના મુખવાળા કથવાના ૩૫ ઠરી એક બીજાના શરીરમાં પેત્રીને પીડા કરે છે. ૨૭૩-૨૭૫.

આ સંબંધમાં અપાભિગમસૂત્રમાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે:-છટ્ટી સાતમી નરકપૃથ્વીમાં નારકો મોટા, ૧૮૫૧ર્ણ અને વજ્રસમાન મુખવાળા, છાણના ઢીસ જેવા કથવાના ૩૫

૨ યાદમાણા ૨ સયપોરા કિમિયા ઇવ દાલેમાણા ૨ અન્તો ૨ અણુપવિ-
સમાણા વેયણં ઉઝરેંતિ ॥ અત્ર સમતુરંગેમાણા ૨ ઇતિ સમતુરંગાયમાણા
અશ્વા ઇવ અન્યોન્યમારોહન્તે ઇત્યર્થઃ । સયપોરા કિમિયત્તિ શતપર્વક્રમયઃ
ઇચ્છુક્રમયઃ ॥

પ્રથમપ્રસ્તટે હસ્તાઃ શતાનિ પંચ ભૂષનમ્ ।
શતાનિ સપ્ત સાર્દ્ધાનિ દ્વિતીયપ્રસ્તટે તનુઃ ॥ ૨૭૬ ॥

સહસ્રં પાણયઃ પૂર્ણાઃ તૃતીયપ્રસ્તટે વપુઃ ।
સ્થિતિઃ જઘન્યા પ્રથમે સ્યાત્ સપ્તદશ વાર્દ્ધયઃ ॥ ૨૭૭ ॥

ત્રિભાગીકૃતપાથોધેઃ ભાગદ્વયસમન્વિતાઃ ।
ઉત્કર્ષતઃ સ્થિતિશ્ચાદ્યપ્રસ્તટેઽષ્ટાદશાબ્ધયઃ ॥ ૨૭૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

દ્વિતીયે લઘુરેપૈવ જ્યેષ્ઠા વિંશતિરબ્ધયઃ ।
વાર્દ્ધેશ્ચિથા ત્વંડિતસ્ય ભાગેનૈકેન સંયુતાઃ ॥ ૨૭૯ ॥

ઇયમેવ જઘન્યેન તૃતીયપ્રસ્તટે સ્થિતિઃ ।
ઉત્કર્ષતશ્ચ સમ્પૂર્ણા દ્વાવિંશતિપયોધયઃ ॥ ૨૮૦ ॥

લઘુને એક બીજાના શરીરને ઘોડાની જેમ સ્ત્રી ચઢીને ખાતા ખાતા તથા શેરડીના ફીડાની જેમ કોતરતા કોતરતા અંદર ઉડા પેસીને 'વેદના' ઉપભવે છે. (સમતુરંગેમાણા સમતુરંગેમાણા એટલે " એક બીજાને ' ઘોડો ' કરીને " એમ અર્થ છે. અને સયપોરા કિમિયા નો ' શત-પર્વ-શેરડી-ના કૃમિ ' એવો અર્થ છે.)

આ નરકમાં પહેલા પ્રસ્તટમાં, દેહમાન પાંચસો હાથ છે; બીજા પ્રસ્તટમાં સાતસો પ-ચાસ હાથ છે અને ત્રીજામાં પૂરા હજાર હાથ છે. ૨૭૬-૨૭૭.

વળી આયુષ્યની સ્થિતિ, પહેલા પ્રતરમાં જઘન્ય સતર પૂર્ણિક બે તૃતીયાંશ સાગરો-પમ નેટલી છે; જ્યારે ઉત્કર્ષથી અઢાર સાગરોપમ પ્રમાણ છે. ૨૭૭-૨૭૮.

બીજા પ્રસ્તટમાં આયુષ્ય સ્થિતિ જઘન્ય એટલીજ એટલે અઢાર સાગરોપમની છે, પરંતુ ઉત્કર્ષ એટલે વધારેમાં વધારે વીસ પૂર્ણિક એક તૃતીયાંશ સાગરોપમની છે. વળી ત્રીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ એટલીજ છે; પણ વધારેમાં વધારે ' પૂરા બાવીસ સાગરો-પમ ' ની છે. ૨૭૯-૨૮૦.

અવધે વિષયો જ્યેષ્ઠઃ સાર્ધગવ્યૂતસમ્મિતઃ ।

લઘીયાંશ્ચૈકગવ્યૂતમાનઃ પ્રોક્તોઽત્ર તાત્ત્વિકૈઃ ॥ ૨૮૧ ॥

અન્તરં મરણોત્પત્ત્યોર્જઘન્યં સમયાવધિ ।

ચતુષ્ઠયં ચ માસાનામુત્કૃષ્ટં તન્નિરૂપિતમ્ ॥ ૨૮૨ ॥

इति तमःप्रभापृथ्वी ॥ ६ ॥

अथ माघवती नाम्ना सप्तमी कथ्यते मही ।

या घोरध्वान्तरूपत्वात् गोत्रात् तमस्तमःप्रभा ॥ २८३ ॥

પ્રથમે યોજનાન્યષ્ઠૌ દ્વિતીયે યોજનાનિ ષટ્ ।

તૃતીયે દ્વે યોજને ચ વલયાતતયઃ ક્રમાંત્ ॥ ૨૮૪ ॥

एवं षोडशभिः पूर्णैर्योजनैर्जिनभानुभिः ।

तमस्तमायाः पर्यन्तादलोकः परिकीर्तितः ॥ २८५ ॥

लङ्गमेकं योजनानां सहस्रैरष्टभिः सह ।

बाह्व्यमस्यामादिष्टमत्र चोपर्यधः पृથक् ॥ २८६ ॥

द्विपंचाशत् सहस्राणि सार्द्धान्युन्मुच्य मध्यतઃ ।

एक एव प्रस्तटः स्यात् सहस्रत्रितयोजनतः ॥ २८७ ॥ युग्मम् ॥

આ નારકીના જીવોનો અવધિજ્ઞાનનો વિષય જઘન્યતઃ એક ગાઉનો અને ઉત્કર્ષતઃ દોઢ ગાઉનો છે—એમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓનું વચન છે. ૨૮૧.

એમના વ્યવન અને ઉત્પત્તિ વચ્ચેનું અંતર ઓછામાં ઓછું ‘ એક સમયનું ’ અને વધારેમાં વધારે ‘ આઠ માસનું ’ છે. ૨૮૨.

એ પ્રમાણે તમઃપ્રભા નરકનું સ્વરૂપ કહ્યું (૬)

હવે ‘ માઘવતી ’ નામની સાતમી નરકપૃથ્વી, કે જે ત્યાં રહેલા અતિશય ઘોર અંધકારને લઇને ‘ તમસ્તમઃપ્રભા ’ કહેવાય છે એનું નિરૂપણ કરીએ. ૨૮૩.

એના પણ ત્રણ ‘ વલય ’ છે. એમાંનું પહેલું આઠ યોજનનું, બીજું છ યોજનનું અને ત્રીજું બે યોજનનું છે. ૨૮૪.

એ હિસાબે આ નરકનો પૂરા સોળ યોજને સીમાટો પૂરા થાય છે. ત્યાંથી પછી ક્ષરતો ‘ અલોક ’ છે. ૨૮૫.

એ નરકની જગડાઇ એક લાખ આઠ હજાર યોજનની છે. તેમાંથી, પૂર્વવત્ ઉકળ તથા

લક્ષયોજનવિસ્તારઃ તન્મધ્યે નરકેન્દ્રકઃ ।

અપ્રતિષ્ઠાનકો નામ્ના તસ્માત્પ્રાગ્વચ્ચતુર્દિશમ્ ॥ ૨૮૮ ॥

एकैको नरकावासः त्र्यस्रो भूरिभयंकरः ।

असंख्ययोजनायामविष्कम्भपरिधिः स्मृतः ॥ २८९ ॥ युग्मम् ॥

તથાહિ । પ્રાચ્યાં કાલઃ પ્રતીચ્યાં ચ મહાકાલ ઇતિ સ્મૃતઃ ।

महारोरुरुत्तरस्यां रोरुः दक्षिणतो भवेत् ॥ २९० ॥

विदिक्षु चात्र नैकोऽपि तत्पंक्तीनां परिच्छयात् ।

प्रतरोऽयं यदेकोनपंचाशत्तम आहितः ॥ २९१ ॥

तमःप्रभावद्विज्ञेया द्विविधात्रापि वेदना ।

सर्वोत्કૃષ્ટા તીવ્રતમાઝનન્તઘ્ના સર્વતોઽપિ હિ ॥ ૨૯૨ ॥

देहमानं भवेदत्र सहस्रद्वितयं कराः ।

સ્વાભાવિકં કૃત્રિમં તુ સર્વત્ર દ્વિગુણં ભવેત્ ॥ ૨૯૩ ॥

द्वाविंशतिः जलधयः स्थितिरत्र जघन्यतः ।

ઉત્કર્ષતસ્તુ સમ્પૂર્ણાઃ ત્રયસ્ત્રિંશત્પયોધયઃ ॥ ૨૯૪ ॥

ઉપર સાડીઝાવન સાડીઝાવન હજાર યોજન મૂકીને, મધ્યમાં એકજ ત્રણ હજાર યોજન ઉંચો પ્રસ્તટ છે. એમાં લાખ યોજન વિસ્તૃત ‘અપ્રતિષ્ઠાન’ નામનો એક નરકેન્દ્ર છે. એ નરકેન્દ્ર થકી પૂર્વવત્ દિશાએ એકેક નરકાવાસ કહ્યો છે. તે ત્રિકોણાકારે છે, બહુ ભયંકર છે અને એની લ’બાઈ, પહોળાઈ તથા ઘેરાવો અસંખ્ય યોજન છે. ૨૮૬-૨૮૯.

એઓ ચાર દિશાના ચાર છે. એમનાં નામકામ આ પ્રમાણે છેઃ (૧) પૂર્વ દિશામાં ‘કાળ’ નામનો, (૨) પશ્ચિમમાં ‘મહાકાળ’ નામનો, (૩) ઉત્તરમાં ‘મહારોડ’ નામનો, અને દક્ષિણમાં ‘રોડ’ નામનો. ૨૯૦.

અહિં ‘વિદિશા’ માં એક પણ નરકાવાસ નથી કેમકે હવે વિદિશામાં પંક્તિ બંધ થઈ ગઈ. કેમકે આ ઓગણપચાસમો પ્રસ્તટ છે. ૨૯૧.

અહિં પણ તમઃપ્રભાવત્ એ પ્રકારની વેદના છે. એ વળી સર્વોત્કૃષ્ટ, અત્યંતતીવ્ર અને અનન્તગણી છે. ૨૯૨.

અહિં સ્વાભાવિક દેહમાન એ હજાર હાથ છે. અને કૃત્રિમ એથી બમણું છે. ૨૯૩.

અહિં આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય એટલે ઓછામાં ઓછી બાવીસ સાગરોપમની છે, અને વધારેમાં વધારે પૂરા તેત્રીસ સાગરોપમની છે. ૨૯૪.

નારકોદ્વર્તનોત્પત્તિવિરહોઽત્ર જઘન્યતઃ ।

સમયં યાવદુત્કર્ષાત્ પળમાસાવધિરાહિતઃ ॥ ૨૯૫ ॥

ગવ્યૂતં ચ તદર્ધં ચોત્કર્ષાજ્જઘન્યતઃ ક્રમાત્ ।

અવધેર્વિષયઃ પ્રોક્તો જિનૈઃ દૃષ્ટજગત્રયૈઃ ॥ ૨૯૬ ॥

અથાસુ યેષાં જીવાનાં યૈશ્ચ સંહનનૈર્ગતિઃ ।

લઙ્ઘિશ્ચાભ્યો નિર્ગતાનાં યા સ્યાત્તત્સર્વમુચ્યતે ॥ ૨૯૭ ॥

સંમૂર્ઢિમા હિ તિર્યંચ ઉત્કર્ષાત્ પ્રથમાં ક્ષિતિમ્ ।

યાવદુત્પદ્યન્ત એતે ન દ્વિતીયાદિષુ ધ્રુવમ્ ॥ ૨૯૮ ॥

તન્નાપ્યેષાં દશાવ્દાનાં સહસ્રાણિ સ્થિતિઃ લઘુઃ ।

જ્યેષ્ઠા પલ્યાસંસ્કયભાગો ભવેન્નાતઃ પરા પુનઃ ॥ ૨૯૯ ॥

ઉત્પદ્યમાનાશ્ચૈતેઽત્ર પ્રાગ્જન્મબોધિમાંચતઃ ।

અપર્યાપ્તત્વે લભન્તે હ્યવ્યક્તમપિ નાવધિમ્ ॥ ૩૦૦ ॥

તથાહ જીવાભિગમે । નેરઙ્ગ્યા અચ્છેગઙ્ગ્યા દુઅન્નાણિ અચ્છેગઙ્ગ્યા તિઅન્નાણિ ॥

અહિં નારકોના અધન અને ઉત્પત્તિ વચ્ચેનું અન્તર જઘન્યતઃ ‘ એકસમયનું ’ અને ઉત્કર્ષતઃ ‘ છાસનું ’ છે. ૨૯૫.

ત્રણે જગત્ને હરતામલવકત્ જોઈ રહેલા જિનભગવાને, એ નારકોનો અવધિનો વિષય જઘન્યતઃ; અરધા ગાઉનો અને ઉત્કર્ષતઃ એક ગાઉનો કહ્યો છે. ૨૯૬.

હવે કયા કયા જીવો, કયા કયા સંઘયણના આ નરકપૃથ્વીઓમાં આવીને ઉત્પન્ન થાય છે તથા અહિંથી નીકળ્યા પછી એઓને કયી કયી લઙ્ઘિ થાય છે તે સર્વ વિષે કંઈક કહીએ ૨૯૭.

સંમૂર્ઢિમ તિર્યંચો ઉત્કર્ષતઃ પહેલી નરક સુધી ઉત્પન્ન થાય છે, બીજી એકેમા ઉત્પન્ન થતા નથી. ૨૯૮.

ત્યાં જે એઓનો સ્થિતિકાળ જઘન્યતઃ દશ હજાર વર્ષનો હોય છે, અને ઉત્કર્ષતઃ પદ્યો-પમના અમંચમા ભાગ જેટલો હોય છે, એથી વધારે હોતો નથી. ૨૯૯.

એઓ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં પૂર્વસવના જ્ઞાનની મંદતાને લીધે, અપર્યાપ્તપણામાં અવ્યક્ત અવધિજ્ઞાન પણ પામતા નથી. ૩૦૦.

આ સંબંધમાં જીવાભિગમસૂત્રમાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે.—કેટલાક નારકો ને બે ‘ અજ્ઞાન ’ અને કેટલાકને ત્રણ ‘ અજ્ઞાન ’ હોય છે

ક્ષેત્રલોક] નરકગતિની પાત્રતા । એમાંથી ઉદ્ધાર પામેલા જીવોની 'લઘ્વિ' । (૧૨૯)

દ્વિતીયામેવ યાવચ્ચ ગર્ભજાતાઃ સરીસ્ટપાઃ ।
તૃતીયાવધિ ગચ્છન્તિ શુધ્ધાયા પાપપક્ષિણઃ ॥ ૩૦૧ ॥
દ્વિતીયાવધિ ચતુર્થીમેવ યાવત્સિંહાદયશ્ચતુષ્પદાઃ ।
તથોરઃપરિસર્પાઃ તાં પંચમીં યાવદેવ ચ ॥ ૩૦૨ ॥
સ્ત્રિયઃ પૃષ્ઠીમેવ યાવદ્યાન્તિ યાવત્તમસ્તમામ્ ।
નરા મહારમ્ભમગ્ના મત્સ્યાદ્યાશ્ચ જલાંગિનઃ ॥ ૩૦૩ ॥
સસેવાર્ત્તસંહનના આયપૃથ્વીદ્વયાવધિ ।
યાન્તિ યાવત્તૃતીયાં ચ કીલિકાંચિત્ભૂધનાં ॥ ૩૦૪ ॥
સાર્ધનારાચાશ્ચતુર્થીં સનારાચાશ્ચ પંચમીમ્ ।
પૃષ્ઠીં યાવત્સકૃપ્મનારાચા અથ સત્તમીમ્ ॥ ૩૦૫ ॥
સવજ્રર્ષભનારાચા એવ ગચ્છન્તિ નાપરે ।
નરકે ગચ્છતામેપામેષોત્કર્પાદ્ભવેદ્ગતિઃ ॥ ૩૦૬ ॥
આયત્તમાયપ્રતરેસર્વેપાં સા જઘન્યતઃ ।
જઘન્યોત્કૃષ્ટયોર્મધ્યે મધ્યાગતિરનેકધા ॥ ૩૦૭ ॥

ગર્ભજાતા સરીસર્પો ગીછ નરક સુધી અને ગીધ આદિ પાપી પક્ષિઓ ત્રીજી નરક સુધી જાય છે. સિંહ વગેરે ચોપગા પ્રાણીઓ ચોથી નરક સુધી જાય છે અને ઉરઃપરિસર્પ એટલે પેટે ચાલનારાઓ યાવત્ પાંચમી નરક સુધી જાય છે. ૩૦૧-૩૦૨.

સ્ત્રીઓ યાવત્ છઠી નરક સુધી જાય છે; મહા આરંભમાં નિમગ્ન એવા માણસો તથા મત્સ્ય વગેરે જળચરો યાવત્ સાતમી નરકસુધી જાય છે. ૩૦૩.

‘સેવાર્ત્ત’ સંહનનવાળાઓ પહેલી જો નરક સુધી અને ‘કીલિકા’ સંહનનવાળાઓ યાવત્ ત્રીજી સુધી જાય છે. ‘અર્દ્ધનારાય’ સંઘયલુવાળાઓ ચોથી નરકસુધી, નારાય સંઘયલુવાળાઓ પાંચમી સુધી, અને ક્રમભનારાય સંઘયલુવાળાઓ યાવત્ છઠી નરક સુધી જાય છે. સાતમીએ તેો વજ્રક્રમભનારાય સંઘયલુવાળાઓ જ જાય છે; બીજી નહિ. ૩૦૬.

આ કહી એ, નરકમાં જવાના હોય એવાઓની જ ઉત્કૃષ્ટી ગતિ છે; પાપીઓ, પહેલી નરકના પહેલા પ્રવેશમાં સૂઈ નાસ્તકોની જઘન્ય ગતિ છે. ઉત્કૃષ્ટી નરકના પહેલા પ્રવેશમાં જાય છે. ‘જઘન્ય’ અને ‘ઉત્કૃષ્ટ’ ની વચ્ચે ‘મધ્યમ’ ગતિ છે અને તે અનેક પ્રકારની છે. ૩૦૭.

આદ્યાયા એવ ચોદ્ધૃતા ભવન્તિ ચક્રવર્તિનઃ ।

પૃથિવીભ્યો ન શેષાભ્યસ્તથા ભવસ્વભાવતઃ ॥ ૩૦૮ ॥

એવમાદ્યદ્વાદેવ-વલદેવાર્દ્ધચક્રિણૌ ।

આદ્યત્રયાદેવ તીર્થંકરા નાન્યચતુષ્ટયાત્ ॥ ૩૦૯ ॥

ઉદ્ધૃતાઃ સ્યુઃ કેવલિનઃ આદ્યપૃથ્વીચતુષ્ટયાત્ ।

અન્યત્રયાગતાનાં તુ કૈવલ્યં નૈવ સંભવેત્ ॥ ૩૧૦ ॥

ચારિત્રિણો ભવન્ત્યાદ્યપંચકાદાદ્યપટ્કતઃ ।

ઉદ્ધૃતા દેશવિરતાઃ સ્યુઃ સપ્તભ્યોઽપિ સદ્દશઃ ॥ ૩૧૧ ॥

એતાશ્ચ લઘ્વીઃ પ્રાક્-વલ્લુપ્તપુણ્યૌષા નરકેષુ તુ ।

પ્રાગ્વદ્વાયુર્વશોત્પન્ના લભન્તે નાન્યનારકાઃ ॥ ૩૧૨ ॥

યે સ્યુઃ તીર્થંકરાસ્તેઽપિ-પ્રાગ્વદ્ધનરકાયુપઃ ।

પશ્ચાત્તદ્ધેતુભિઃ વદ્ધતીર્થકૃન્નામકર્મકાઃ ॥ ૩૧૩ ॥

તતો વદ્વાયુષ્કતયાઽનુભૂય નારકસ્થિતિમ્ ।

ઉદ્ધૃત્ય નારકેભ્યઃ સ્યુરર્હન્તઃ શ્રેણિકાદિવત્ ॥ ૩૧૪ ॥

જે અર્ધચક્રીઓ યાચ છે તે પહેલી નરકમાંથી જ ઉદ્ધરણને આપે છે; બીજા હોઈ નરકમાંથી નહિ; કેમકે એવો ભવસ્વભાવ છે. ૩૦૮.

બીજાદેવ જે વાયુદેવ આપ છે એમ કહેવાય છે નરકમાંથી ઉદ્ધરણને આપે છે. જગી તીર્થંકર આપ છે તે પહેલી ત્રણમાંથી જ ઉદ્ધરણને આપે છે. છેવટની ચારમાંથી નહિ. ૩૦૯.

પહેલી ચાર નરકમાંથી ઉદ્ધરેલાઓ કેવલી થઈ શકે છે. છેડી ત્રણમાંથી આવેલાઓને કેવળગણન સંભવતું જ નથી. ૩૧૦.

પહેલી પાંચ નરકમાંથી ઉદ્ધરેલાઓ ચારિત્રને યોગ્ય હોઈ શકે છે; પહેલી છમાંથી ઉદ્ધરાઈ આવેલા 'દેશવિરતિ' થઈ શકે છે; અને સમક્રિત તો સાતમાંથી ઉદ્ધરેલાઓને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ૩૧૧.

પૂર્વે નારકઆયુષ્ય બાંધેલું હોઈ નરકમાં આવ્યા હોય તો પણ પૂર્વનાં પુણ્યનો સંચય હોય તો એઓ ઉપરોક્ત લગ્નિઓ મેળવે છે. અન્ય નારકોને એવી લગ્નિ મળતી નથી. ૩૧૨.

જે તીર્થંકર યાચ છે એમણે પણ પ્રથમ નારકનું આયુષ્ય બાંધેલું હોય છે પરંતુ પાછ-

ગર્ભજેષુ નૃતિર્યજૂત્પવ્યન્તે સંસ્યજીવિષુ ।

ષડ્ભ્યઃ તાદશતિર્યજુ સતમ્યા નિર્ગતાઃ પરમ્ ॥ ૩૧૫ ॥

કિંચ । સર્વાસ્વપિ ક્ષિતિષ્વાસુ નારકાઃ કેચનાનઘાઃ ।

નવીનમપિ સમ્યક્ત્વં લભન્તે કર્મલાઘવાત્ ॥ ૩૧૬ ॥

પંચેન્દ્રિયવધૈઃ માંસાહારૈઃ મહાપરિગ્રહૈઃ ।

મહારંભૈશ્ચ વધ્નન્તિ નરકાયુઃ શરીરિણઃ ॥ ૩૧૭ ॥

તથોક્તમ્ । વંધઈ નરયાડ મહારંભપરિગ્રહરઓ રહ્યો ॥ સ્થાનાંગેડપિ ।
ચડહિ ઠાણેહિ જીવા નેરડયાડયત્તાણ કમ્મં પકરેંતિ । તં મહારંભયાણ
મહાપરિગ્રહાણ કુણિમાહારેણં પંચિદિયવહેણં ॥

અંહર્નિશં નારકાણાં દુઃખમાયુઃક્ષયાવધિ ।

પીડાભિઃ પચ્યમાનાનાં પ્રાગ્ભૂરીકૃતપાપ્મનામ્ ॥ ૩૧૮ ॥

તથોક્તં જીવાભિંગમે ।

૧) ૪) કોઈ એવા (અવધર્મ) હેતુએને લઈને એમણે તીર્થંકરનાકર્મ ઉપાર્જન કરેલું હોય છે. તેથી પૂર્વજન્મ એવા આયુષ્યત્વને લીધે નારકત્વ અનુભવીને ત્યાંથી ઉદ્ધરાઈ શ્રેષ્ઠિક વગેરેની પેઠે તીર્થંકર થાય છે. ૩૧૩-૩૧૪.

૫) નરકોથી ઉદ્ધરાઈ આવેલા જીવો સંખ્યાતા આયુષ્યવાળા ગર્ભજ મનુષ્યોમાં અને તિર્થંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ સાતમી નરકમાંથી ઉદ્ધરાઈ આવેલા હોય એઓ તિર્થંચોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. ૩૧૫.

૬) સર્વ નરકોમાં જે કેટલાક નિપ્પાપી નારકો હોય છે એઓનાં કર્મો જો લઘુ હોય છે તેઓ એઓ નવીન સમ્યક્ત્વ પણ મેળવે છે. ૩૧૬.

૭) પ્રાણીઓ નરકતું આયુષ્ય બાંધે છે તે પંચેન્દ્રિયના વધને લઈને, અથવા માંસાહાર, મહા પરિગ્રહ કે મહા આરંભને લઈને બાંધે છે. ૩૧૭.

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે મહા આરંભ અને મહા પરિગ્રહમાં રક્ત ક્રોધ રંધાઈ ગયેલા પ્રાણી નરકતું આયુ બાંધે છે. સ્થાનાંગ સૂત્રમાં પણ ઉલ્લેખ છે કે જીવ આરંભ સ્થાનકોને લઈને નરકતું આયુ બાંધે છે. તે આ પ્રમાણે:-મહા આરંભને લઈને, મહા પરિગ્રહને લઈને, માંસાહારને લઈને અને પંચેન્દ્રિય જીવના ઘાતને લઈને.

પૂર્વે જેમણે બહુ પાપ કર્યાં છે એવા, હુઃખમાં ને દુઃખમાં રંધાઈ જતા નારકોને જીવિત-પર્યન્ત અહર્નિશ વેદના સહન કરવાની છે. ૩૧૮.

અથ પંચદશઃ સર્ગઃ ।

उज्जिजीव जरासंधजराजर्जरितं जवात् ।

यतो यदुबलं सोऽस्तु पीयूषप्रतिमः श्रिये ॥ १ ॥

तिर्यग्लोकस्य स्वरूपमथ किंचिद्वितन्यते ।

मया श्रीकीर्तिविजयार्णवप्राप्तश्रुतश्रिया ॥ २ ॥

તત્ર ચ

तिर्यग्लोकवर्त्तिनोऽपि योजनानां शतां नव

धर्मापिंडस्थिता आद्यास्तદ્વર્णनપ્રસંગतઃ ॥ ૩ ॥

उक्ता अधोलोक एव तत्रस्था व्यन्तरा अपि ।

रत्नप्रभोपरितलं वर्णयाम्यथ તત્ર ચ ॥ ૪ ॥

सन्ति तिर्यगसंख्येयमाना द्वीपपयोधयः ।

સાર્થોદ્ધારામ્ભોધિયુગ્મસમયૈઃ પ્રમિતાશ્ચ તે ॥ ૫ ॥ વિશેષકમ્ ॥

तत्र जम्बूद्वीपनामा प्रथमो मध्यतः स्थितः ।

લવણાવિધસ્તમાવેષ્ટ્યાવસ્થિતો વલયાકૃતિઃ ॥ ૬ ॥

સર્ગ પંદરમો.

જરાસંધે મૂંઢેલી જરાને લીધે જર્જરિત થયેલા યાદવોના સૈન્યને જેમણે શીઘ્ર સંજ્ઞાન કર્યું હતું એવા-અમૃતસમાન શ્રીધર્મપ્રભુ સૌનું કન્યાણુ કરો. ૧.

શ્રી કીર્તિવિજયશુર પાસેથી જેણે જ્ઞાનરૂપી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી છે એવો હું હવે તિર્થ-લોકનું કિંચિત્ સ્વરૂપ કહું છું. ૨.

ધર્માનરકની બહાઈના પહેલા નવસો યોજન તિર્થલોકમાં આવેલા છે છતાં તેના વર્ણનને પ્રસંગે એનું અને ત્યાં રહેલા વ્યન્તરેનું પણ અધોલોકમાં જ વર્ણન કર્યું છે. હવે એ નરકના ઉપરના તળનું વર્ણન કરું છું. ૩-૪.

ત્યાં તિર્થ અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રો આવેલા છે, તેઓનું સંખ્યાપ્રમાણ અઢી ઉદારસાગરોપમના જેટલા 'સમય' થાય તેટલું છે. ૫.

ત્યાં મધ્યલોકમાં પહેલો 'જમ્બૂ' નામનો દ્વીપ રહેલો છે. એની આસપાસ વળી વલયાકારે લવણસમુદ્ર આવેલો છે. ૬.

તમાવેષ્ય પુનર્દ્વીપો ધાતકીઁલંડસંજ્ઞકઃ ।

તમપ્યાવેષ્ય પરિતઃ સ્થિતઃ કાલોદવારિધિઃ ॥ ૭ ॥

કક્ષીકૃત્ય ચ કાલોદં પુષ્કરદ્વીપ આસ્થિતઃ ।

પુષ્કરદ્વીપમાવેષ્ય સ્થિતઃ પુષ્કરવારિધિઃ ॥ ૮ ॥

એવમગ્રેઽપિ સકલાઃ સ્થિતા દ્વીપપયોધયઃ ।

પરઃ પૂર્વં સમાવેષ્યાઽધયો દ્વીપસમાભિધાઃ ॥ ૯ ॥

તે ચૈવમ્ । વારુણીવરનામા ચ દ્વીપોઽધિઃ વારુણીવરઃ ।

વરુણવરેત્યેવાપિ શ્રૂયતેઽસ્ય શ્રુતેઽભિધા ॥ ૧૦ ॥

તતઃ ક્ષીરવરો દ્વીપઃ ક્ષીરોદશ્ચાસ્ય વારિધિઃ ।

તતો ઘૃતવરો દ્વીપો ઘૃતોદઃ પુનરસ્ત્વુધિઃ ॥ ૧૧ ॥

તત ઇક્ષુવરો દ્વીપ ઇક્ષુદશ્ચ તદસ્ત્વુધિઃ ।

નન્દીશ્વરાભિધો દ્વીપો નન્દીશ્વરોદવારિધિઃ ॥ ૧૨ ॥

સ્યુઃ ત્રિપ્રત્યવતારાણિ નામધેયાન્યતઃ પરમ્ ।

અરુણપ્રમૃતિદ્વીપાઽધીનાં તસ્માત્તથા દ્રુવે ॥ ૧૩ ॥

અરુણશ્ચારુણવરોરુણવરાવભાસકઃ ।

કુંડલઃ કુંડલવરઃ તથા તદવભાસકઃ ॥ ૧૪ ॥

એ લવણસમુદ્રની આસપાસ ‘ ધાતકીખંડ ’ નામનો દ્વીપ આવેલો છે અને એ દ્વીપની આસપાસ ‘ કાળોદધિ ’ સમુદ્ર આવેલો છે. વળી એ સમુદ્રની આરે કોર વલયાકારે પુષ્કરદ્વીપ અને એની આસપાસ વળી એવોજ પુષ્કરસમુદ્ર આવેલો છે. ૭-૮.

એવી રીતે આગળ પણ દ્વીપો અને સમુદ્રો એક બીજાને વીંટીને રહેલા છે—તે આ પ્રમાણે:—વારુણીવર નામનો દ્વીપ, પછી વારુણીવર નામનો સમુદ્ર; પછી ક્ષીરવર દ્વીપ અને તેની આસપાસ ક્ષીરોદ સમુદ્ર; ત્યારપછી ઘૃતવરદ્વીપ અને એની આસપાસ વળી ઘૃતોદસમુદ્ર; ત્યારપછી ઇક્ષુવરદ્વીપ અને એની આસપાસ ઇક્ષુદસમુદ્ર; તે પછી નંદીશ્વર દ્વીપ અને નંદીશ્વરોદ સમુદ્ર—એમ આવેલા છે. ૯-૧૨.

ત્યારપછી ત્રણત્રણ વાર અરુણ આદિ દ્વીપ અને અરુણાઆદિ સમુદ્ર આવેલા છે, જેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:— ૧૩.

અરુણ, અરુણવર, અરુણભાસક; કુંડલ, કુંડલવર, કુંડલભાસક, શંખ, શંખવર,

શંખઃ શંખવરઃ શંખવરાવભાસ इत्यपि ।

रुचको रुचकवरः तदवभासकोऽपि च ॥ १५ ॥

भुजगो भुजगवरस्तदवभासकोऽपि च ।

कुशः कुशवरश्चैव कुशवरावभासकः ॥ १६ ॥

क्रौंचः क्रौंचवरः क्रौंचवरावभासकोऽपि च ।

एकविंशतिरित्येते समनामाद्धिवेष्टिताः ॥ १७ ॥

एवं चामी असंख्यस्वान्नित्यતૈર્નામભિઃ કથમ્ ।

શક્યન્તે વક્તુમિત્યત્રામ્નાયો નામ્નાં નિરૂપ્યતે ॥ ૧૮ ॥

विभूषणानि वस्त्राणि गन्धाः पद्मोत्पलानि च ।

तिलकानि निधानानि रत्नानि सरितोऽद्रयः ॥ ૧૯ ॥

पद्मादयो हृदाः कच्छाप्रमुखा विजया अपि ।

वक्षस्करादयो वर्षधराश्च कुरुमन्दराः ॥ ૨૦ ॥

सौधर्मप्रमुखाः स्वर्गाः शक्रादयः सुरेश्वराः ।

चन्द्रसूर्यग्रहरुक्षताराः कूटानि भૂમૃતામ્ ॥ ૨૧ ॥

इत्यादि शस्तवस्तूनां यानि नामानि विष्टपे ।

દ્વીપાબ્ધયઃ સ્યુસ્તૈઃ સર્વૈઃ ત્રિશઃ પ્રત્યવતારિતૈઃ ॥ ૨૨ ॥ કલાપકમ્ ॥

શંખ^{સંખ}ભાસકઃ, રૂચક, રૂચકવર, રૂચક^{રૂચ}ભાસક, ભુજગ, ભુજગવર, ભુજગ^{ભુજ}ભાસકઃ, કુશ, કુશવર, કુશવરાવભાસકઃ, ક્રૌંચ, ક્રૌંચવર, ક્રૌંચવરાવભાસક. ૧૪-૧૭.

એવી રીતે એકવીશ થયા. જે નામનો દ્વીપ તેજ નામનો, એની આસપાસ સમુદ્ર આવેલ છે—એમ સમજવું.

એ પ્રમાણે અસંખ્ય દ્વીપ અને અસંખ્ય સમુદ્રો છે; એટલે એમનાં નામો કેટલાં કહેવાય ? પણ તે નામોનો ‘ આમ્નાય ’ આ પ્રમાણે છે:—આબૂષણો, વસ્ત્રો, સુગંધઓ, ઠમગ, તિલક, નિધાન, રત્ન, નદી, પર્વત, પદ્મદલ વગેરે દ્રવ્યો, ઇન્દ્ર આદિ વિજયો, વક્ષસ્કારપર્વત, વર્ષધર પર્વત, કુર, મંદર, સૌધર્મ આદિ સ્વર્ગો, શક્રાદિ ઇન્દ્રો, ચંદ્ર, સૂર્ય, ચંદ્ર, નક્ષત્ર, તારા, પર્વતોનાં શિખર—એવી એવી ઉત્તમ વસ્તુઓનાં જગતમાં જે જે નામો છે તે પ્રત્યેક નામના આદ્ય તમ દ્વીપો અને સમુદ્રો છે. ૧૮-૨૨.

એકૈકેનાભિધાનેનાંભિધેયાસ્તેऽપ્યસંલ્યશઃ ।
 યથા. જમ્બૂદ્વીપનામ્ના દ્વીપા પરેऽપ્યસંલ્યશઃ ॥ ૨૩ ॥
 યાવદેવં ક્રમાત્ દ્વીપં સૂર્યવરાવભાસકમ્ ।
 પરિવેષ્ટ્ય સ્થિતઃ સૂર્યવરાવભાસવારિધિઃ ॥ ૨૪ ॥
 તતશ્ચૈકૈકેન નામ્ના ન ત્રિપ્રત્યવતારણમ્ ।
 દેવદ્વીપો દેવવાર્હિઃ નાગદ્વીપસ્તદમ્બુધિઃ ॥ ૨૫ ॥
 યક્ષદ્વીપો યક્ષવાર્ધિઃ ભૂતદ્વીપસ્તદમ્બુધિઃ ।
 સ્વયંભૂરમણદ્વીપઃ સ્વયંજૂરમણામ્બુધિઃ ॥ ૨૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 જમ્બૂદ્વીપાદયશ્ચૈતે સ્થાનદ્વિગુણવિસ્તૃતાઃ ।
 સર્વે સ્વયંભૂરમણાર્ણવાન્તા દ્વીપવાહ્યૃયઃ ॥ ૨૭ ॥
 જમ્બૂદ્વીપાદયથા સિન્ધુઃ લવણો દ્વિગુણઃ તતઃ ।
 ધાતકીર્ણંડ ઇત્યેવમન્ત્યાત્ દ્વીપાત્ તદમ્બુધિઃ ॥ ૨૮ ॥
 તત્રાયં સર્વતઃ જુહુઃ સર્વાભ્યન્તરતઃ સ્થિતઃ ।
 વિષ્ણુ પ્રતરવૃત્તશ્ચ પૂર્ણેન્દુમંડલાકૃતિઃ ॥ ૨૯ ॥

એટલું જ નહિં પણ, એક જ નામના પણ અસંખ્ય દ્વીપો અને અસંખ્ય સમુદ્રો છે. દેશાન્ત તરીકે, ' જમ્બૂ ' નામનાં અસંખ્ય દ્વીપો છે. ૨૩.

એવી રીતે છેલ્લે સૂર્યવરાવભાસક દ્વીપ આવેલ છે અને એની આસપાસ વલયાકારે એજ નામનો સમુદ્ર આવ્યો છે. ૨૪.

એ પછી જે જે દ્વીપ અને જે જે સમુદ્ર છે એ પૂર્વ પ્રમાણે ત્રણ ત્રણ નામના નથી આવતા. પણ એક નામનો દ્વીપ ને સમુદ્ર એકજ વાર આવે છે. જેમકે દેવદ્વીપ અને એની આસપાસ દેવસમુદ્ર; એની આસપાસ વળી નાગદ્વીપ અને નાગસમુદ્ર; તે પછી વળી યક્ષદ્વીપ અને યક્ષસમુદ્ર, ભૂતદ્વીપ અને ભૂતસમુદ્ર, સ્વયંભૂરમણદ્વીપ અને સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર આવેલા છે. ૨૫-૨૬.

હવે તે જમ્બૂદ્વીપથી લઇને છેક સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધીના સર્વે દ્વીપસમુદ્રો ઉત્તરોત્તર ગમણાગમણા વિસ્તારવાળા છે. જેમકે જમ્બૂદ્વીપથી લવણસમુદ્ર ગમણો છે, લવણ સમુદ્રથી ધાતકીર્ણંડદ્વીપ ગમણો છે, વગેરે. એવી રીતે છેલ્લા દ્વીપથી છેલ્લો સમુદ્ર ગમણો છે. ૨૭-૨૮.

આ પ્રમાણેની સમજણ, આ જમ્બૂદ્વીપ સર્વમાં વચ્ચે રહેલો હોઇ સર્વથી નાનો છે. વળી એના આકાર પૂર્ણિમાના ચંદ્રમાના આકારે ગોળ અને સપાટ છે. ૨૯.

અસ્ય દ્વીપસ્યાધિપતેઃ એકપલ્યોપમાયુષઃ ।

મહર્ષિકાનાદતાઋયદેવસ્યાશ્રયભૂતયા ॥ ૩૦ ॥

જમ્બવા નાનારત્નમય્યા વદ્યમાણસ્વરૂપયા ।

સદોપલક્ષિતો દ્વીપો જમ્બૂદ્વીપ ઇતિ સ્મૃતઃ ॥ ૩૧ ॥ વિશેષકમ્ ॥

નિત્યં કુસુમિતૈસ્તત્ર તત્ર દેશે વિરાજતે ।

વનૈરનૈકૈર્જમ્બૂનાં જમ્બૂદ્વીપઃ તતોઽપિ ચ ॥ ૩૨ ॥

વિષ્કમ્ભાયામતશ્ચૈષ લક્ષયોજનસમ્મિતઃ ।

પરિતઃ પરિધિસ્ત્વસ્ય શ્રૂયતાં યઃ શ્રુતે શ્રુતઃ ॥ ૩૩ ॥

લક્ષત્રયં યોજનાનાં સહસ્રાણિ ચ ષોડશ ।

કોશાઃ ત્રયઃ તદધિકમષ્ટાવિંશં ધનુઃશતમ્ ॥ ૩૪ ॥

ત્રયોદશાંગુલાઃ સાર્ધાં યવાઃ પંચૈકયૂકિકા ।

જમ્બૂદ્વીપસ્ય ગણિતપદં વદ્યેઽથ તત્ત્વદઃ ॥ ૩૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

શતાનિ સપ્ત કોટીનાં નવતિઃ કોટયઃ પરાઃ ।

લક્ષાણિ સપ્તપંચાશત્ પદ્સહસ્રોનિતાનિ ચ ॥ ૩૬ ॥

સાર્ધં શતં યોજનાનાં પાદોનકોશયામલમ્ ।

ધનુંપિ પંચદશ ચ સાર્ધં કરદ્વયં તથા ॥ ૩૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા તથા મહાન સમૃદ્ધિવાળા ‘ અનાદત ’ નામના એના અધિપાયક દેવના આશ્રયભૂત, અને વિવિધરત્નમય-એવા ‘ જમ્બુ ’ નામના વૃક્ષ પરથી, એનું ‘ જમ્બૂદ્વીપ ’ નામ પડેલું છે. અથવા ત્યાં નિરન્તર પ્રકુલિત એવાં જાંબૂડાંનાં પુષ્કળ વન આવી રહ્યાં છે તે પરથી ‘ જમ્બૂદ્વીપ ’ નામ પડેલું સમજવું. ૩૦-૩૨.

એ જમ્બૂદ્વીપ એક લાખયોજન લાંબોપહોળો છે. વળી માત્રમાં એનો ચોતરફનો ઘેરાયો ત્રણવાળો સોગદબરે યોજન, ત્રણ કોશ, એકતો અડધાવીસ ધનુષ્ય, સાડાતેર આંગળ, પાંચ ચપ અને એક ચૂ-એટલો ઠણો છે. ૩૩-૩૫.

એનું ગણિતપદ વળી સાતમે નેવું કોડ છપ્પન લાખ નોસણું હત્તર એકમે પચાસ યોજન, પોણાકો કોશ, પંદર ધનુષ્ય અને ચારી હાથ-એટલું છે. ૩૬-૩૭

અર્થ ભાવઃ । ઇયન્તિ જમ્બૂદ્વીપસ્ય યોજનપ્રમિતાનિ વૈ ।

ચતુરસ્રાણિ સંક્રાંતિ સ્યુઃ ક્રોશાદ્યતિરિચ્યતે ॥ ૩૮ ॥

અસૌ સહસ્રાણિ નવનવતિઃ સ્યાત્સમુચ્છ્રિતઃ ।

સાધિકાનિ યોજનાનામૂર્ધ્વાધશ્ચ સહસ્રકમ્ ॥ ૩૯ ॥

ઉદ્દેધોચ્છ્રયયોગે તુ સ્યાદૂર્ધ્વાધઃ પ્રમાણતઃ ।

જમ્બૂદ્વીપો યોજનાનાં લક્ષમેકં કિલાધિકમ્ ॥ ૪૦ ॥

આહ । જલાશયાદૌ શૈલાદૌ વ્યવહારો હિ સમ્મતઃ ।

ઉદ્દેધોચ્છત્વયોઃ જમ્બૂદ્વીપે સ તુ કથં ભવેત્ ॥ ૪૧ ॥

અન્ન ધ્રુમઃ । હીયમાના પ્રતીચ્યાં ભૂર્ધર્માયાં સમભૂતલાત્ ।

સહસ્રયોજનોઢાંતે સ્યાત્ ક્રમાદ્વિજયદ્વયે ॥ ૪૨ ॥

તત્રાધો લૌકિકગ્રામાઃ સન્તિ સર્વેષુ તેષુ ચ ।

દ્વીપસ્યાસ્ય વ્યવહારાન્તાવાનુદ્દેધ ઉચ્યતે ॥ ૪૩ ॥

જમ્બૂદ્વીપાર્હતામેતસ્તુમેરોઃ પાંડુકે વને ।

અભિષેકશિલોત્સંગેઽભિષેકઃ ક્રિયતે યતઃ ॥ ૪૪ ॥

જમ્બૂદ્વીપઢ્યવહારં મેરૌ સંભાવ્ય સુષ્ટુ તત્ ।

પ્રજ્ઞપ્તં તાવદુચ્ચત્વં જમ્બૂદ્વીપસ્ય તાત્ત્વિકૈઃ ॥ ૪૫ ॥

એમાં સમજવાનું એમ કે જમ્બૂદ્વીપના એટલી સંખ્યામાં યોજનપ્રમાણ ચોરસ-ખાંડો થાય. કેસ, ધનુષ્ય વગેરે કહ્યા છે એ એ ઉપરાંત સમજવા. ૩૮.

આ જમ્બૂદ્વીપ નવાણું હ્રસ્વ યોજનથી કાંઈક અધિક ઉંચાઈમાં છે અને એક હ્રસ્વ યોજન નીચી છે. એટલે ઉંચાણ અને નીચાણનો યોગ એટલે સરવાલો કરતાં એનું ઉર્ધ્વાધઃ પ્રમાણ એક લાખ યોજનથી કાંઈક અધિક થયું. ૩૯-૪૦.

અહિં કોઈ શંકા ઉપસ્થિત કરે કે જળાશય, પર્વત વગેરેને તો ઉંડાઈ તથા ઉંચાણ હોય—(એ વ્યાજળી છે) પરંતુ જમ્બૂદ્વીપની ઉંડાઈ ને ઉંચાઈની વાત કરો છો એ કેવી રીતે ? ૪૧.

એ શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે:—પૃથ્વી પાશ્વિમ દિશામાં ધર્માનારકી. તરફ ઘટતી જાય છે તે છેવટે અનુક્રમે એક વિજયોમાં સમભૂતજાથી એક હ્રસ્વ યોજન નીચી ઉતરે છે. ત્યાં અધોલોકગમે આવેલાં છે અને એ સર્વેને વિષે આ દ્વીપનો વ્યવહાર હોવાથી, એની

તથાહ જમ્બૂદ્વીપમહાપ્રસ્યામ્ ।

एगं जोश्रणसहस्रं उद्वेहेणं । एवणउत्तिजोश्रणसहस्राइं साइरेगाइं
उद्वं उच्चतेणं । साइरेगं जोश्रणसयसहस्रं सव्वग्गेणं पणणत्ते ॥

पृथ्व्यप्जीवपुद्गलात्मा जम्बूद्वीपोऽस्ति वस्तुतः ।

पृथ्व्यप्जीवपुद्गलानां परिणामो यदीदृशः ॥ ४६ ॥

शाश्वतोऽशाश्वतश्चायं द्रव्यतस्तत्र शाश्वतः ।

वर्णगन्धरसस्पर्शपर्यायैः स्यादशाश्वतः ॥ ४७ ॥

अथास्य जम्बूद्वीपस्य भाति वज्रमणीमयः ।

प्राकारः आगमे ख्यातो जगतीत्यपराख्यया ॥ ४८ ॥

धेनुपुच्छाकૃતિः सोऽष्टૌ યોજનાનિ સમુચ્છૃતઃ ।

યોજનાનિ દ્વાદશાસ્ય મૂલે વિસ્તાર આહિતઃ ॥ ૪૯ ॥

મૂલાદુસ્પત્યતે યાવદ્ધનુઃક્રોશાદિકં કિલ ।

મૂલવ્યાસસ્તાવતોનસ્તત્ર તત્રાસ્ય જાયતે ॥ ૫૦ ॥

એટલી ઉંઠાઈ કહેવાય છે. વળી ત્યાં એટલે જમ્બૂદ્વીપમાં જે જે તીર્થંકરો થાય છે એમનેા મેરૂ પર્વતના પાંડક વનની શિલાપર અભિષેક કરવામાં આવે છે, માટે જમ્બૂદ્વીપનેા તે સ્થળ સુધી વ્યવહાર ગણીને, તત્વજ્ઞાનીઓએ એની એટલી ઉંચાઈ કહી છે. ૪૨-૪૫.

આ સંબંધમાં 'જમ્બૂદ્વીપપ્રશસિ' ને વિષે પણ કહ્યું છે કે-જમ્બૂદ્વીપ સમભૂતગથી એક હજાર યોજન નીચો છે અને નવાણું હજાર યોજનથી સહેજ વિશેષ-એટલો ઉંચો છે એટલે એની સમગ્ર એક લાખ યોજનથી સહેજ વિશેષ-એટલી ઉંચાઈ કહેવાય.

આ જમ્બૂદ્વીપ વસ્તુતઃ પૃથ્વી, વજ્ર, મણિ અને પુદ્ગલનેા બનેલો છે કેમકે પૃથ્વી, વજ્ર, મણિ અને પુદ્ગલોનું જ આવું પરિણામ હોય છે. ૪૬.

વળી એ શાશ્વતો છે તેમ અશાશ્વતો પણ છેઃ (૧) દ્રવ્યતઃ શાશ્વતો છે; અને (૨) વર્ણ, ગંધ, રસ, તથા સ્પર્શરૂપ પર્યાયિને લઈને અશાશ્વત છે. ૪૭.

આ જમ્બૂદ્વીપને દરતો વજ્રમણિમય કોટ આવેલો છે જે આગમમાં 'જગતી' એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. ૪૮.

ગાયના સુમંદના જેવો એનો આકાર છે. વળી એ આઠ યોજન ઉંચો છે, અને એનેા વિસ્તાર મૂળ આગળ બાર યોજનનો છે. ૪૯.

વળી, મૂળ આગળથી ભેટલા ધનુષ્ય કે કોમ આદિ ઉપર ચડીએ તેટલા ધનુષ્ય કે

મૂલાદૂર્ધ્વ કોશયુગે વ્યતીતે તત્ર વિસ્તૃતિઃ ।

સાર્ધરુદ્રયોજનાનિ સર્વત્રૈવં વિભાવ્યતામ્ ॥ ૫૧ ॥

एवं च मूलादुत्क्रान्ते योजनानां चतुष्टये ।

મૂલવ્યાસે ચતુરુને સ્યાદ્વિસ્તારોઽષ્ટયોજનઃ ॥ ૫૨ ॥

तथास्य मूर्ध्नि पूर्णेषु योजनेषु किलाष्टसु ।

મૂલવ્યાસેઽષ્ટભિર્ન્યૂને વ્યાસોઽવિધિમિતયોજનઃ ॥ ૫૩ ॥

उक्तं जम्बूद्वीपमानं जगत्या मूलविस्तृतिः ।

ભાવ્યૈવમશ્વિલદ્વીપપાથોધિજગતીશ્વપિ ॥ ૫૪ ॥

इत्यर्थतो वीरंजयसेहरक्षेत्रविचारवृत्तौ ॥

अथास्योपरिभागस्य चतुर्योजनविस्तृतेः ।

મધ્યદેશે સર્વરત્નમયી રાજતિ વેદિકા ॥ ૫૫ ॥

સોપરિષ્ઠાદ્વિષ્ટરત્નમયી વજ્રમયી સ્વધઃ ।

વજ્રસ્તંભસ્વર્ણરૂપ્યફલકૈરુપશોભિતા ॥ ૫૬ ॥

કોસ આદિ મૂળના વિસ્તારમાંથી બાદ કરતાં જે આવે તે તેનો તે સ્થળ આગળનો વ્યાસ જે વિસ્તાર હોય છે. ૫૦.

જેમકે, મૂળથી ઉપર અરધે યોજને એનો વિસ્તાર ૧૨-૬=૧૧૩ યોજન હોય. એ પ્રમાણે સર્વત્ર સમજી લેવું. ૫૧.

૫ળી મૂળથી ઉપર ચાર યોજને એનો વિસ્તાર ૧૨-૪=૮ યોજન હોય. ૫૨.

૫ળી એની ટોચ, જે મૂળ ઉપર આઠ યોજને છે ત્યાં આગળનો એનો વિસ્તાર ૧૨-૮=૪ યોજન હોય. ૫૩.

એવી રીતે જમ્બૂદ્વીપનું પ્રમાણ તથા જગતીના મૂળનો વિસ્તાર કહ્યો. એવી જ રીતે સર્વે દ્વીપ, સમુદ્ર તથા જગતીમાં સમજી લેવું. ૫૪.

એવો ' વીરજય ક્ષેત્રવિચાર ' ની ટીકાનો ભાવાર્થ છે.

હવે એના ચાર યોજનના વિસ્તારવાળા ટોચના ભાગના મધ્યમાં એક સર્વરત્નમય વેદિકા શોભી રહી છે. ૫૫

એ વેદિકા વજ્રના સ્તંભ તથા સોનારૂપાના પાટીયાથી વિરાજી રહી છે. ૫ળી એનો ઉપરનો ભાગ વિષ્ટરત્નમય અને હેઠળનો ભાગ વજ્રમય છે. ૫૬.

નરકિન્નરગન્ધર્વવૃષોરગાશ્વહસ્તિનામ્ ।

રમ્યા નાનાવિધૈ રૂપૈર્ભાતિ સાતિમનોરમૈઃ ॥ ૫૭ ॥

તથા તસ્યાં રત્નમયો રાજન્તે ઘ્રુવહ્લયઃ ।

વાસન્તીચમ્પકાશોકકુન્દાતિમુક્તકાદયઃ ॥ ૫૮ ॥

લતાશ્ચ તાઃ સ્તવકિતાઃ પુષ્પિતાઃ પલ્લવાન્વિતાઃ ।

પ્રણતાઃ ક્રીડમરમિથુનપ્રશ્રયાદિવ ॥ ૫૯ ॥

પરિષ્લેપેણ જગતીસમાના વિસ્તૃતા ચ સા ।

શતાનિ પંચ ધનુષામુત્તુંગા ત્વર્ધયોજનમ્ ॥ ૬૦ ॥

સ્થાને સ્થાને સર્વરત્નમયપદ્મોપશોભિતા ।

પદ્મપ્રાધાન્યતો નામ્ના સા પદ્મવરવેદિકા ॥ ૬૧ ॥

વિભાતિ વનખંડાભ્યાં સા પદ્મવરવેદિકા ।

ઉભયોઃ પાર્શ્વયોઃ સ્થૂલકુલાભ્યામિવ નિમ્નગા ॥ ૬૨ ॥

પરિષ્લેપેણ જગતીતુલ્યૌ તો વનખંડકૌ ।

સાર્ધવાપશતદ્વંદ્વન્યૂનદ્વિયોજનાતૌ ॥ ૬૩ ॥

એ વેદિકા વળી પુરૂષ, કિન્નર, ગંધર્વ, વૃષભ, ઉરગ, અને હુયહસ્તિ આદિના નાનાવિધ મનોહર ચિત્રોથી સીધી રહી છે. ૫૭.

એમાં વળી વાસંતી, અંપક, અશોક, કુંદ અને અતિમુક્તક આદિ અનેક રત્નમય વહલી-વેલડીઓ શોભી રહી છે. ૫૮.

એ લતાઓ ઉપર વળી ગુચ્છાઓ, પુષ્પો અને પલ્લવો પલ્લ છે. વળી એ ત્યાં ક્રીડા કરતા અમરમિથુનો અર્થાત્ દેવદેવીઓના પ્રશ્રયથી જ હોયની એમ નીચી ઝુકી રહી છે. ૫૯.

એ વેદિકાનો ઘેરાવો જગતી જેવડો, પહોળાઈ પાંચસો ધનુષ્ય અને ઉંચાઈ બે કોસ છે. ૬૦.

એ વેદિકા પર સ્થળે સ્થળે સર્વરત્નમય પદ્મો-કમળો આવી રહ્યાં છે. અને એ પ્રમાણે પદ્મો વિશેષ હોવાથી એ પદ્મવરવેદિકા કહેવાય છે. ૬૧.

વળી એ પદ્મવરવેદિકા, નદી જેમ બે કિનારાઓથી શોભે છે તેમ, બેઉ બાજુએ અગીચા-ઓથી શોભી રહી છે. ૬૨.

પ્રત્યેક બે બે ઘેરાવામાં ' જગતી ' જેવડો છે. અને એનો વિસ્તાર બે યોજનમાં બસો પચાસ ધનુષ્ય જેટલો ઓછો છે. ૬૩.

एवं च वेदिकाव्याससंयुक्तो विस्तारो वनयोर्द्वयोः ।
स्यात्पूर्णा जगतीव्यासो योजनानां चतुष्टयम् ॥ ६४ ॥

पुष्पितैः फलितैः शाखाप्रशाखाशतशालितैः ।
अनेकोत्तमजातीयवृक्षै रम्ये च ते वने ॥ ६५ ॥

विराजते च भूभाग एतयोः वनखंडयोः ।
मरुत्कीर्णपंचवर्णपुष्पप्रकरपूजितः ॥ ६६ ॥

कस्तुरિકैलाकर्पूरचन्दनाधिकसौरभैः ।
अनिलान्दोलनोद्भूतवीणादिजित्वरारवैः ॥ ६७ ॥

अत्यन्तકોમલૈઃ નાનાવર્ણૈઃ વર્ણયઃ તૃણાંકુરૈઃ ।
રોમોદ્ગમૈરિવ ભુવઃ સુરક્રીડાસુખસ્પૃશઃ ॥ ૬૮ ॥ યુગમ્ ॥

મરુત્કૃતાસ્ફાલનેનોદ્ગિરદ્ભિઃ મધુરધ્વનીન્ ।
પંચવર્ણૈઃ મણિભિરપ્યસૌ કીર્ણઃ સુગન્ધિભિઃ ॥ ૬૯ ॥

ન વરં વિપિનેઽન્તઃસ્થે ન સ્યાન્નૃણમણિધ્વનિઃ ।
વેદિકોન્નતિરુદ્ધસ્ય તાદૃગ્વાયોરસંગતેઃ ॥ ૭૦ ॥

એ પ્રમાણે વેદિકાનો વિસ્તાર અને બેઉ બગીચાનો વિસ્તાર એકત્ર કરતાં ચાર યોજન આવે છે. એ જગતીના પૂર્ણ વ્યાસ આવ્યો. ૬૪.

સેંકડોઅંધ શાખાપ્રશાખાવાળાં અને ફળફુલવાળાં અનેક ઉત્તમ વૃક્ષોથી એ બેઉ બગીચાઓ સુરમ્ય જણાય છે. ૬૫.

એમની ભૂમિ વાયુથી ખરી પડેલાં પુષ્કળ પંચવર્ણ પુષ્પોને લીધે, બાહ્યે કોઇએ પૂજા કરી હોયની એવી જણાય છે. ૬૬.

કસ્તુરી, એલચી, કપૂર તથા અંદન કરતાં પણ ચઢી જાય એવી સુવાસ વિસ્તારતા, તથા વાયુના આન્દોલનથી થતા વીણા વગેરેના નાદ કરતાં પણ અધિક મનહર સ્વરને કાઢતા, અતિ કોમળ પચરંગી તૃણાંકરોથી છવાઇ ગયેલી એ ભૂમિ બાહ્યે દેવકીડાના સુખસ્પર્શથી રોમાંચિત થઇ હોયની એવી જણાય છે. ૬૭-૬૮.

વળી ત્યાંના ભૂપ્રદેશ વાયુના આસ્ફાલનથી મધુર ધ્વનિ કરતા પંચવર્ણના સુગંધિ મણિ-ઓથી પણ સંકીર્ણ થયેલ છે. ૬૯.

ફેર માત્ર એટલોજ છે કે અંદરના બગીચામાં તૃણ કે મણિના ધ્વનિ થતો નથી કેમકે વેદિકા ઉંચી હોવાથી એવો વાયુ રૂંધાઈ જઈ ત્યાં સંચરી શકતો નથી. ૭૦.

વનયોરેતયોશ્ચિત્રકરયોઃ સ્યુઃ પદે પદે ।

પુષ્કરિણ્યો દીર્ઘિકાશ્ચ મહાસરોવરાણિ ચ ॥ ૭૧ ॥

સુલોત્તારાઃ તપનીયતલાઃ સદ્ગ્જમિત્તયઃ ।

નાનારત્નવદ્ધતીર્થાઃ સુવર્ણરૂપ્યવાલુકાઃ ॥ ૭૨ ॥

કાશ્ચિજ્ઞાત્યાસવરસા કાશ્ચિચ્ચ વારુણીરસાઃ ।

સુધોપમજલાઃ કાશ્ચિત્ કાશ્ચિદિત્તુરસોદકાઃ ॥ ૭૩ ॥

एवं नानास्वादजलाः शतपत्रादिपंकजैः ।

मनोज्ञास्ताः पुष्करिण्यः क्रीडाभिर्भाति नाकिनाम् ॥ ૭૪ ॥

વિશેષકમ્ ॥

સ્વષ્ટાદ્યમંગલૈઃ હ્રત્રચામરધ્વજરાજિભિઃ ।

ત્રિસોપાનાન્યાસુ ચતુર્દિશં રાજન્તિ તોરણૈઃ ॥ ૭૫ ॥

ભાન્તિ ક્રીડાસરાંસ્યેવં યથાર્હં દીર્ઘિકા અપિ ।

ચતુર્દિશં ત્રિસોપાનાદિભિઃ રત્નમણીમયૈઃ ॥ ૭૬ ॥

રમ્યાઃ ક્રીડાપર્વતાશ્ચ ભાન્તિ તત્ર પદે પદે ।

તેષાં પ્રત્યેકમેકૈકઃ પ્રાસાદો ભાતિ સૂર્ધનિ ॥ ૭૭ ॥

એ બન્ને આશ્ચર્યકારી ણગીયાઓની અંદર વળી રથજો સ્થળે પુષ્કરિણી-વાવો, તળાવડીઓ અને મેહોટાં સરોવર પણ આવી રહ્યાં છે. ૭૧.

અંદર સુખે ઉતરી શકાય એવી એ પુષ્કરિણીઓને સુવર્ણમય તળીયાં છે, વજ્રમય ભીંતો છે, વિવિધ પ્રકારનાં રત્નોવડે આંધેલા ઘાટ છે અને એમાં સુવર્ણમય અને રૂપ્યમય વેણુ છે. કેટલીકમાં ઉત્તમ મહિરા જેવાં, કેટલીકમાં વાદળી જેવાં, કેટલીકમાં અમૃત જેવાં અને વળી કેટલીકમાં તો ઇંદુરસ જેવાં જળ ભરેલાં છે. આવા આવા નાના પ્રકારના સ્વાદિષ્ટ જળ-વાળી એ વાવડીઓ શતપત્ર આદિક કમળોને લીધે અને સુરવૃંદોની સતત કીડાને લીધે અત્યંત મનોહર જણાય છે. ૭૨-૭૪.

એ વાવડીઓને વળી પ્રત્યેક દિશાએ ત્રણ ત્રણ પગથીયાં છે. તે પર અગ્ર મંગળા, છત્ર, ચામર, ધ્વજ અને તોરણો વિરાજી રહ્યાં છે. ૭૫.

એજ પ્રમાણે એ તળાવડીઓ અને કીડાસરોવરોને પણ ચારે દિશાએ રત્નમય અને મણિમય ત્રણ ત્રણ પગથીયાં આવેલાં છે. ૭૬.

વળી ત્યાં ડગલે ને પગલે મનહર કીડાપર્વતો દૃષ્ટિએ પડે છે, જેમનાં શિખરપર અકેક પ્રાસાદ રહેલો છે. ૭૭.

પ્રતિપ્રાસાદમેકૈકં મધ્યે સજ્જિતમાસનમ્ ।

અસ્તિ ક્રૌંચાસનં ક્વાપિ હંસાસનમપિ ક્વચિત્ ॥ ૭૮ ॥

પદ્માસનં ચ ગરુડાસનં સિંહાસનં ક્વચિત્ ।

ભદ્રાસનં ચ મકરાસનં ચાતિમનોહરમ્ ॥ ૭૯ ॥

તથા નાનાક્રીડાગૃહાઃ સન્તિ તયોશ્ચ વનલંડયોઃ ।

ક્વચિત્ પ્રેક્ષણકગૃહં ક્વચિચ્ચ કેતકીગૃહમ્ ॥ ૮૦ ॥

લતાગૃહં ગર્ભગૃહં ક્વચિચ્ચ કદલીગૃહમ્ ।

કુત્રચિત્ મજ્જનગૃહં પ્રસાધનગૃહં ક્વચિત્ ॥ ૮૧ ॥

પ્રત્યેકં ચ ગૃહેષ્વેષુ વિભાત્યેકૈકમાસનમ્ ।

ક્રીડતાં તત્ર દેવાનાં યોગ્યં રત્નમણીમયમ્ ॥ ૮૨ ॥

તથા મુદ્રિકામલ્લિકાજાતીમાલત્યાદિલતાવ્રજૈઃ ।

રત્નાસનસ્તત્ર તત્ર ભૂયાંસો ભાન્તિ મયદપાઃ ॥ ૮૩ ॥

મંડપેષુ તથૈતેષુ જાત્યકાંચનનિર્મિતાઃ ।

શિલાનાં પટ્ટકાઃ સન્તિ ક્રૌંચાદ્યાસનસંસ્થિતાઃ ॥ ૮૪ ॥

દરેક પ્રાસાદ પર અંકેક આસન છે, તેમાં ક્યાંક કૌચાસન તો ક્યાંક હંસાસન, ક્યાંક પદ્માસન તો ક્યાંક ગરુડાસન, કોઇ જગ્યાએ સિંહાસન તો અન્ય સ્થળે ભદ્રાસન કે મકરાસન-એમ વિધિવિધ પ્રકાર દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ૭૮-૭૯.

વળી એ બેઉ બગીચાઓમાં નાનાવિધ ક્રીડાગૃહો આવેલાં છેઃ ક્યાંક નાટ્યગૃહ, ક્યાંક કેતકીગૃહ, ક્યાંક લતાગૃહ, ક્યાંક ગર્ભગૃહ તો ક્યાંક વળી કદલીગૃહ, સ્નાનગૃહ કે પ્રસાધન-ગૃહ શોભી રહ્યાં છે. ૮૦-૮૧.

વળી એવા પ્રત્યેક ગૃહમાં દેવોને ક્રીડા કરવા લાયકનાં રત્નમણિમય આસનો પણ છે. ૮૨.

એટલુંજ નહિ પણ મુદ્રિકા, મલ્લિકા, જાતિ અને માલતી આદિ લતાઓનાં અનેક રત્નમય મંડપો પણ ત્યાં છે. ૮૩.

એ મંડપોમાં વળી ઉત્તમ સુવર્ણમય કૌંચાદિક આસનોપર શિલાપટ્ટો પણ શોભી રહ્યા છે ૮૪.

સર્વે દ્વીપાઃ સમુદ્રાશ્ચ જગત્યૈવં વિરાજિતાઃ ।

સર્વાસાં જગતીનાં ચ સ્વરૂપમનગ્રા દિશા ॥ ૮૯ ॥

અથૈતસ્યાં જગત્યાં ચ દ્વારાણિ સ્યુશ્વતુર્દિશમ્ ।

વિજયં વૈજયન્તં ચ જયન્તં ચાપરાજિતમ્ ॥ ૯૦ ॥

સહસ્રાન્ પંચચત્વારિંશતમુલ્લંઘ્ય મેરુતઃ ।

યોજનાનાં દિશિ પ્રાચ્યાં શીતાકૂલંકષોપરિ ॥ ૯૧ ॥

વિજયં દ્વારમાહ્યાતમેવં વિત્થ પરાણ્યપિ ।

દક્ષિણસ્યાં પશ્ચિમાયામુદીચ્યાં ચ યથાક્રમમ્ ॥ ૯૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

પ્રત્યેકમેષાં દ્વારાણામુચ્છ્રયો યોજનાષ્ટકમ્ ।

વપ્રભીત્તિસમાના હિ યુક્તા દ્વારેષુ તુંગતા ॥ ૯૩ ॥

પ્રત્યેકં તેષુ વિસ્તારો યોજનાનાં ચતુષ્ટયી ।

ક્રોશં પૃથુદ્વારશાખા પ્રત્યેકં પાર્શ્વયોર્દ્વયોઃ ॥ ૯૪ ॥

एवं सामस्यतो द्वारविस्तारो यदि भाव्यते ।

तदा सार्धानि चत्वारि योजनानि भवेदसौ ॥ ૯૫ ॥

જે યોજનમાં અહીંસો ધનુષ્ય નેટલી ઓછી છે, અને બીજે બહારનો છે તેની પહોળાઈ જે યોજનમાં સાડાસાતસો ધનુષ્ય નેટલી ઓછી છે; કેમકે આ બહારનામાં પાંચસો ધનુષ્ય નેટલા વિસ્તારનો ગવાઈ આવ્યો છે. શ્રીમલ્લયગિરિ આ બાબતમાં સંમત થતા નથી. એઓશ્રી તો બેઉ બગીચાઓની પહોળાઈ એક સરખીજ કહે છે. આમાં સત્ય ક્યું તે કેવળી નાહું.

સર્વે દ્વીપો અને સર્વે સમુદ્રોને આ પ્રમાણેને ‘ જગતી ’ ના કોટ હોય છે. અને એ સર્વ કોટનું સ્વરૂપ આ કોટ પ્રમાણેનું જ સમજવું. ૮૯.

હવે આ ‘ જગતી ’ ના કોટને પ્રત્યેક દિશાએ એકેક દ્વાર છે તેઓનાં નામ વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત અને અપરાજિત છે. ૯૦.

મેરૂ પર્વતથી પૂર્વ દિશામાં ખીસતાળીશ હજાર યોજન મૂંઝીને, શીતા નદીના કિનારાપર વિજય નામનું દ્વાર આવેલું છે. બીજાં ત્રણ દ્વારો એ પ્રમાણે મેરૂથી અનુક્રમે દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશાએ આવેલાં છે. ૯૧-૯૨.

પ્રત્યેક દ્વારની ઉંચાઈ આઠ યોજનની છે કેમકે એ કોટની ભીંત જેવડી છે અને કોટની ભીંત આઠ યોજન ઉંચી છે. પ્રત્યેકની પહોળાઈ ચાર યોજન છે. વળી જે બાબુની બારસાખો પ્રત્યેક અંકેક કોસ છે; એટલે એ સાથે લેતાં એ (વિજય) દ્વારની પહોળાઈ સાડાચાર યોજન થાય. ૯૩-૯૫.

તત્રેદં વિજયં ભૂમિપ્રવેશે વજ્રનિર્મિતમ્ ।
 ભૂમેરૂઘ્ન રિષ્ટરત્નમયમુક્તં જિનેશ્વરૈઃ ॥ ૧૬ ॥
 સ્તંભા સર્વત્ર વૈદૂર્યવર્ધરત્નવિનિર્મિતાઃ ।
 પંચવર્ણૈઃ મણીરત્નૈઃ નિર્મિતં તત્ર કુટ્ટિમમ્ ॥ ૧૭ ॥
 હંસગર્ભરત્નમયી દેહલ્યથેન્દ્રકીલકઃ ।
 ગોમેયરત્નઘટિતો દ્વારશાખે તથાત્ર ચ ॥ ૧૮ ॥
 લોહિતાલ્યરત્નમયૌ પરિઘો વજ્રનિર્મિતઃ ।
 કપાટે અપિ વૈદૂર્યમયે પ્રોક્તે જિનેશ્વરૈઃ ॥ ૧૯ ॥
 નાનામણિમયે તત્ર કપાટચૂલિકાગૃહે ।
 જ્યોતીરસરત્નમયમુત્તરંગં નિરૂપિતમ્ ॥ ૨૦ ॥

વિજયસ્યોપરિતનો ભાગો ભાતિ વિમૂષિતઃ ।
 રત્નભેદૈઃ પોઢશભિઃ તે ચામી કથિતાઃ શ્રુતે ॥ ૨૦૧ ॥
 રત્નં વજ્રં વૈદૂર્યલોહિતાક્ષે મસારગલ્લં ચ ।
 અપિ હંસગર્ભપુલકે સૌગન્ધિકમંજનં રજતમ્ ॥ ૨૦૨ ॥
 જ્યોતીરસમંકાંજનપુલકં રિષ્ટં ચ જાતરૂપં ચ ।
 સ્ફટિકં ચૈતાઃ પોઢશ રત્નભિદસ્તત્ર રાજન્તે ॥ ૨૦૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

એ ‘ વિજય ’ દ્વાર પૃથ્વીની અંદર છે તેટલું વજ્રમય છે અને ઉપરના ભાગમાં રિષ્ટરત્નમય છે. ૬૬.

એના સ્તંભો સર્વત્ર ઉત્તમવૈદૂર્યરત્નમય છે અને એનું તળવટ પંચવર્ણના મણિ અને રત્નોનું છે. ૬૭.

એનો ઉપરનો હંસગર્ભરત્નોનો તથા એનો ઇન્દ્રકીલક ગોમેયરત્નોનો બનાવેલો છે. એની બેઠ બારસાળ લોહિતરત્નની છે અને લોગણ વજ્રની છે. વળી એનાં કપાડ વૈદૂર્યરત્નોનાં કાચાં છે. ૬૮-૬૯.

કપાડોની બેઠ ચૂલિકા નાનાપ્રકારના મણિઓની, અને ઉત્તરંગ જ્યોતીરસરત્નમય છે. ૨૦૦.

એ વિજયદારનો ઉપરનો ભાગ વળી સોળ બાતનાં રત્નોનો છે. તે સોળ આ પ્રમાણે:— રત્ન, વજ્ર, વૈદૂર્ય, લોહિતાક્ષ, મસારગલ્લ, હંસગર્ભ, પુલક, સૌગન્ધિક, અંજન, રજત, જ્યોતીરસ, અંક, અંજનપુલક, રિષ્ટ, જાતરૂપ અને સ્ફટિક. ૨૦૧-૨૦૩.

શ્રીવત્સમત્સ્યદર્પણભદ્રાસનવર્દ્ધમાનવરકલશાઃ ।

સ્વસ્તિકનન્દાવર્તો દ્વારોપરિ મંગલાન્યષ્ટૌ ॥ ૧૦૪ ॥

દ્વારસ્યાસ્ય વજ્રમયો માઢભાગઃ પ્રકીર્તિતઃ ।

માઢસ્ય શિખરં રૌપ્યમુલ્લોચસ્તપનીયજઃ ॥ ૧૦૫ ॥

મણિવંશલોહિતાક્ષપ્રતિવંશેઃ રજતવદ્ધભૂભાગૈઃ ।

દ્વારં ગવાક્ષકટકૈઃ વિરાજતે તત્સમુદ્રદિશિ ॥ ૧૦૬ ॥

ભિત્તાબુભયતો ભિત્તિગુલિકાઃ પીઠસન્નિભાઃ ।

અષ્ટષષ્ટ્યાધિકં શતં શય્યાસ્તાવત્ય એવ ચ ॥ ૧૦૭ ॥

રત્નાનિ વ્યાલરૂપાણિ મણિમય્યશ્ચ પુત્રિકાઃ ।

અલંકુર્વન્તિ તદ્દ્વારં મણિદામાદિભૂષિતમ્ ॥ ૧૦૮ ॥

તથા નિષદનસ્થાનમેકૈકં પાર્શ્વયોદ્વયોઃ ।

તત્ર દ્વૌ દ્વૌ ચ પ્રત્યેકં માંગલ્યકલશૌ મતૌ ॥ ૧૦૯ ॥

તથા દ્વૌ દ્વૌ નાગદન્તૌ મુક્તાદામાદ્યલંકૃતૌ ।

તયોરૂર્ધ્વ પુનઃ દ્વૌ દ્વૌ ધૂપઘટચન્વિતૌ ચ તૌ ॥ ૧૧૦ ॥

વળી એ દ્વાર પર શ્રીવત્સ, મત્સ્ય, દર્પણ, ભદ્રાસન, વર્દ્ધમાન, કળશ, સ્વસ્તિક અને નન્દાવર્ત-એ આઠ મંગળ (અષ્ટમંગળ) શોભી રહ્યાં છે. ૧૦૪.

એ દ્વારનો માઢનો ભાગ વજ્રમય, માઢનું શિખર રૂપમય અને એનો ધુમટ સુવર્ણમય છે. ૧૦૫.

એ દ્વારની આગળની ભૂમિ વળી સમુદ્રની દિશામાં મણિવંશ અને લોહિતાક્ષ રત્નની છે. વળી એના પર ગવાક્ષોની હારમાળા શોભી રહી છે. ૧૦૬.

તે દ્વારની ઉભય બાજુએ વળી એકસા અડસઠ પીઠ જેવા ચોતરા છે અને એ ચોતરાપર એટલી સંખ્યામાંજ શય્યાઓ છે. ૧૦૭.

એ દ્વાર વળી મણિ વગેરેની માળાઓ તથા રત્નમય સિંહનાં પુતળાં તથા મણિની પુતળીઓથી શોભી રહ્યું છે. ૧૦૮.

વળી એને બેઠ બાજુએ બે બેઠક છે અને દરેક બેઠકપર બપ્પે મંગળ કળશો છે. ૧૦૯.

વળી ત્યાં ધુપધાણા અને મુક્તાકૃણની માળા વગેરેથી વિભૂષિત બપ્પે નાગદંતો છે. ૧૧૦.

સાક્ષાદિવ સ્વર્ગિકન્યે દ્વે દ્વે ચ શાલભંજિકે ।

દ્વૌ દ્વૌ ચ જાલકટકૌ દ્વે દ્વે ઘણ્ટે શુભસ્વરે ॥ ૧૧૧ ॥

નાનાદ્રુકિસલાકીર્ણે દ્વે દ્વે ચ વનમાલિકે ।

ભ્રમદ્ભ્રમરહંકારગીતારવમનોરમે ॥ ૧૧૨ ॥

આત્મદર્શાકૃતી દ્વૌ દ્વૌ પીઠૌ પ્રકંઠકાભિધૌ ।

તૌ ચ દ્વિયોજનસ્થૂલૌ ચતુર્યોજનવિસ્તૃતૌ ॥ ૧૧૩ ॥

ચત્વારિ યોજનાન્યુચ્ચૌ યોજનદ્વયવિસ્તૃતઃ ।

તેષુ પ્રત્યેકમેકૈકઃ પ્રાસાદોઽસ્તિ મનોરમઃ ॥ ૧૧૪ ॥

પ્રાસાદાસ્તે તુલ્લશૃંગાઃ ધ્વજચ્છત્રમનોહરાઃ ।

સિંહાસનૈઃ સવિજયદૂષ્યૈઃ વિરાજિતાન્તરાઃ ॥ ૧૧૫ ॥

આસ્થાનસ્થાનયોઃ કિંચ દ્વે દ્વે સ્તઃ તોરણે તયોઃ ।

તોરણાનાં પુરઃ શાલભંજિકાનાં દ્વયં દ્વયમ્ ॥ ૧૧૬ ॥

તથા ચ દ્વૌ નાગદન્તાવશ્વેભનરકિંપુરુષાંગિનામ્ ।

કિન્નરોરગગન્ધર્વશૃપભાણાં યુગાનિ ચ ॥ ૧૧૭ ॥

વળી ત્યાં સાક્ષાત્ દેવકન્યા હોયની એવી બબ્બે પુતળીઓ છે, બબ્બે નાગીયાં છે અને મુંઠર સરોહવાળા બબ્બે ઘંટ છે. ૧૧૧.

એ ઉપરાંત વળી નાના પ્રકારના કુંપળથી ભરેલી તથા આસપાસ ભમ્યા કરતા ભમરા એના બકારૂપી ગીતોના શબ્દોથી મન હરણ કરનારી બબ્બે વનમાળાઓ છે, આરીસાના આકારના, પ્રકંઠનામના બબ્બે પીઠ છે, જેઓ બે યોજન નાકા અને આર યોજન પહોળા છે. ૧૧૨-૧૧૩.

એ દરેકમાં ચાર યોજન ઉંચા અને બે યોજનના વિસ્તારવાળા-એવો અકેક મનોરમ પ્રાસાદ છે. ૧૧૪.

એ પ્રાસાદોને ઉંચા ઉંચા શિખરો છે, એનાપર મનોહર ધ્વજાઓ અને છત્રો આવી રહ્યાં છે. અને એની અંદર વિનયદ્રવ્યપુરુષ સિંહાસનો વિરાજી રહ્યાં છે ૧૧૫.

એના આસ્થાનમંડપમાં બબ્બે તોરણો અને તોરણોની આગળ બબ્બે પુતળીઓ છે. ૧૧૬.

વળી ત્યાં ગજદંત, હથ, હાથી, પુરૂષ, કિન્નર, ઉરગ, ગન્ધર્વ અને શૃપસોનાં એકત્રાં યોગી રહ્યાં છે. ૧૧૭.

વીથયઃ પંક્તયશ્ચૈષાં નિત્યં કુસુમિતા લતાઃ ।

પદ્મનાભાશોકલતાઃ ચમ્પકામ્રાદયોઽપિ ચ ॥ ૧૧૮ ॥

માંગલ્યકલશા મૃંગારકાઃ તથાત્મદર્શકાઃ ।

સ્થાલાનિ સાક્ષતાનીવ પાત્ર્યઃ ફલમૃતા ઇવ ॥ ૧૧૯ ॥

સર્વૈષધિપ્રસાધનભાણ્ડમૃતાઃ સુપ્રતિષ્ઠકાશ્ચૈવ ।

પીઠાત્મમનોગુલિકા યુતાઃ ફલકનાગદન્તાચૈઃ ॥ ૧૨૦ ॥

રાત્નાઃ કરણ્ડકાઃ રાત્ના હ્યકણ્ઠાદયોઽપિ ચ ।

ચંગેર્યઃ તેષ્વષ્ટવિધાઃ પટલાન્યપિ ચાષ્ટધા ॥ ૧૨૧ ॥

તથાહિ । પુષ્પૈઃ માલ્યૈઃ ચૂર્ણગન્ધૈઃ વસ્ત્રસિદ્ધાર્થભૂષણૈઃ ।

લોમહસ્તૈશ્ચ સમ્પૂર્ણાઃ ચંગેર્યઃ પટલાનિ ચ ॥ ૧૨૨ ॥

સિંહાસનાતપત્રે ચમરાણિ સમુદ્ગકાશ્ચ દશભેદાઃ ।

પ્રતિતોરણમેતેષાં દ્વયં દ્વયં ભવતિ સર્વેષામ્ ॥ ૧૨૩ ॥

સમુદ્ગકસંગ્રહગાથા ચેયમ્ ।

તેહ્યે કોટ્ટસમુગ્ગે પત્તે ચોણ ચ તગર ણલા ચ ।

હરિશ્ચાલે હિંગુલણ મળોસિલા ઝંજણસમુગ્ગે ॥ ૧૨૪ ॥

વળી ત્યાં નિરન્તર પુષ્પિત એવી નાગલતા, અશોકલતા, ચમ્પકલતા વગેરે લતાઓ તથા આમ્રવૃક્ષો પણ આવેલાં છે. ૧૧૮.

વળી ત્યાં મંગળકળશો, ઝારીઓ, દર્પણો, અક્ષતના થાળ અને ક્ષણસરેલી છામડીઓ પણ છે. ૧૧૯.

સર્વ પ્રકારની ઔષધીઓ અને શય્યાગારના સાધનોના ડાળલાથી ભરેલા, તથા કૃળાં અને ગજદંત વગેરેથી યુક્ત—એવા પીઠવાળા ચોતરા પણ ત્યાં છે. ૧૨૦.

વળી ત્યાં આઠ રત્નકરંડક, અને આઠ હયકંઠાદિક પણ છે. તેમાં પુષ્પ, માળા, ચૂર્ણ, યુગંધીઓ, વસ્ત્ર, સરસવ, આભૂષણ અને પીંછીઓથી સંપૂર્ણ એવી આઠ ચંગેરી અને આઠ પટલો પણ છે. ૧૨૧-૧૨૨.

વળી તોરણે તોરણે સિંહાસન, છત્ર, ચામર અને દશ પ્રકારના ડાળલા—એ સર્વનાં જોડલાં આવેલાં છે. ૧૨૩.

તે દશ ડાળલાઓમાં નીચે પ્રમાણેની વસ્તુઓ છેઃ તેલ, કપુરકાચલી, પાંદડી, ચોળ; તગર, એલચી, હડતાળ, હિંગોળ, મનશીલ અને અંજન—એમ દશ વસ્તુઓ છે. ૧૨૪.

તથાત્ર વિજયદ્વારે શતમઘાધિકં ધ્વજાઃ ।

• પ્રત્યેકં ચક્રાદિચિહ્ના દશધા તે ત્વમી મતાઃ ॥ ૧૨૫ ॥

ચક્રમૃગગરુડસિંહાઃ પિચ્છવૃકચ્છત્રવર્યહર્યક્ષાઃ ।

વૃષભચતુર્દન્તગજાઃ સર્વેઽશીત્યન્વિતસહસ્રમ્ ॥ ૧૨૬ ॥

વિશિષ્ઠસ્થાનરૂપાણિ ભૌમાનિ નવ સંખ્યયા ।

વિજયદ્વારસ્ય પુરઃ સ્યુઃ ભોગ્યાનિ તદીશિતુઃ ॥ ૧૨૭ ॥

તથાહુઃ જીવાભિગમે । વિજયસ્ત ણં દારસ્ત પુરઑ નવ ભોમા
પણ્ણતા । इत्यादि ॥ समवायांगे तु विजयस्त णं दारस्त एगमेगाए बाहाए
नव नव भोमा पण्णत्ता इति दृश्यते ॥ तदत्र तत्त्वं सर्वविद्वेद्यम् ॥

મધ્યે ચ તેષાં ભૌમાનાં પંચમે સપરિચ્છદમ્ ।

સિંહાસનમધીશસ્યાન્યેષુ મદ્રાસનાનિ ચ ॥ ૧૨૮ ॥

इत्येवं विजयद्वारं लेशतो वर्णितं मया ।

तृतीयोपांगमालोक्यं विशेषविस्तरार्थिभिः ॥ १२९ ॥

यो योऽस्याधिपतिर्देवः तं तं सामानिकादयः ।

આહ્વયન્તિ વિજયેતિ પુસ્તકેષુ તથોક્તિતઃ ॥ ૧૩૦ ॥

વળી આ વિજયદ્વારપર એકસો આઠ ધ્વજઓ ફરકી રહી છે. દરેક ધ્વજપર ચક્ર, હરિણ, ગરુડ, સિંહ, પિચ્છ, વૃક, છત્ર, અશ્વ, વૃષભ અને ચાર દન્તુશળવાળો હસ્તી-એમ દશ દશ ચિહ્નો છે. ૧૨૫-૧૨૬.

એ વિજયદ્વારની આગળ વળી, એના સ્વામીના ઉપલોગને અર્થે, વિશિષ્ઠસ્થાનરૂપ નવ લોચરાં છે. ૧૨૭.

એ અભિપ્રાય જીવાભિગમસૂત્રનો છે. સમવાયાંગસૂત્રમાં તેા એની અડેક બાકામાં નવ નવ લોચરાં છે એમ કહ્યું છે. આમાં સત્ય કયું એ કેવળી જાણે.

એ નવમાંથી પાંચમા લોચરામાં એના અધિપતિનું પતિવારવાળું સિંહાસન છે. શેષ આઠમાં ભદ્રાસનો છે. ૧૨૮.

એ પ્રમાણે મેં વિજયદ્વારનું લેશમાત્ર વર્ણન કર્યું છે. વિસ્તાર જાણવાની ઇચ્છા વાળાએ ત્રીજું ‘ઉપાંગ’ જોવું. ૧૨૯.

આ દ્વારનો અધિપતિ-દેવ-ને સામાનિક દેવતાઓ ‘વિજય’ નામથી જોવાયે છે

તદિદં વિજયસ્વામિયોગાદ્વિજયનામકમ્ ।

અથવામુખ્ય નામેદં ત્રૈકાલિકં ચ શાશ્વતમ્ ॥ ૧૩૧ ॥

एवं क्षेत्रद्वीपवार्धिनामानि स्युः यथायथम् ।

નિત્યાનિ સ્વામિયોગસ્તુ યથાસ્થાનં પ્રવક્ષ્યતે ॥ ૧૩૨ ॥

यथेदं विजयद्वारं तथा त्रीण्यपराण्यपि ।

સમરૂપાણિ કિન્ત્વીશા દ્વારતુલ્યાભિધાઃ સુરાઃ ॥ ૧૩૩ ॥

वैजयन्तो जयन्तश्चापराजित इति क्रमात् ।

ચત્વાર્યેષાં સહસ્રાણિ સામાનિકસુધામુજામ્ ॥ ૧૩૪ ॥

सहस्राणि च देवानामष्टाभ्यन्तरपर्षदि ।

દેવાનામયુતં મધ્યપર્ષદિ સ્ફાતિશાલિનામ્ ॥ ૧૩૫ ॥

स्युः द्वादशसहस्राणि देवानां बाह्यपर्षदि ।

ચતસ્રોઽગ્રમહિષ્યશ્ચ સ્યુઃ સાહસ્રપરિચ્છદાઃ ॥ ૧૩૬ ॥

सेनाः सेनान्यश्च सप्त पूर्वोक्तव्यन्तरेन्द्रवत् ।

આત્મરક્ષકદેવાનાં સહસ્રાણિ ચ ષોડશ ॥ ૧૩૭ ॥

તેથી એ દ્વાર ' વિજય ' નામથી ઓળખાય છે. અથવા એનું એ નામ ત્રિકાલિક અને શાશ્વત છે એમ સમજવું. ૧૩૦-૧૩૧.

એવી રીતે ક્ષેત્ર, દ્વીપ અને સમુદ્રોનાં નામ પણ નિત્ય એટલે શાશ્વત છે. એના સ્વામી કોણ કોણ છે એ વાત આગળ ઉપર યોગ્ય સ્થાને કહેવામાં આપશે. ૧૩૨.

હવે વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત નામના જે શેષ ત્રણ દ્વારો છે તેમનું સર્વસ્વરૂપ વિજયદ્વાર એવું જ સમજવું. એઓના સ્વામી જે દેવો છે એમનાં નામ પણ એ દ્વારોના નામને અનુસરીને વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત-એ પ્રમાણે છે. ૧૩૩-૧૩૪.

એ પ્રત્યેકને ચાર હજાર સામાનિક દેવો છે.

વળી એ પ્રત્યેક દેવને ત્રણ ત્રણ પર્ષદા છે. તેમાં અવ્યન્તર પર્ષદામાં આઠ હજાર, મધ્યની પર્ષદામાં દશ હજાર તથા બહારની પર્ષદામાં બાર હજાર દેવો છે. ૧૩૫-૧૩૬.

વળી એ પ્રત્યેકને અંકેક હજારના પરિવારવાળી ચારચાર પદ્મહિષીઓ છે, અને પૂર્વોક્ત વ્યન્તરેન્દ્રની પેઠે સાત સેના, સાત સેનાપતિ, અને સોળહજાર આત્મરક્ષક દેવો છે. ૧૩૬-૧૩૭.

પ્રત્યેકમેવં વિજયપ્રમુક્તાણાં પરિચ્છદઃ ।

સર્વેઽપિ વિજયાદ્યાસ્તે તુલ્યાઃ પલ્યાયુપઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૩૮ ॥

પૂર્વોક્તાનાં નિજનિજનગરીવાસિનાં ચ તે ।

વ્યન્તરાણાં વ્યન્તરીણામૈશ્વર્યમુપભુંજતે ॥ ૧૩૯ ॥

एवं द्वाराणि चत्वारि सर्वासु जगतीष्वपि ।

તત્ર જમ્બૂદ્વીપસત્કવિજયદ્વારનાકિનઃ ॥ ૧૪૦ ॥

વિજયદ્વારતઃ પ્રાચ્યાં દિશિ તિર્યગસંલ્યકાન્ ।

દ્વીપાઘ્નીન્ સમતિકમ્ય જમ્બૂદ્વીપેઽસ્થથાપરે ॥ ૧૪૧ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ દ્વાદશાયતવિસ્તૃતા ।

રાજધાની પરિક્ષેપસ્તસ્યાશ્ચૈવમુદીરિતઃ ॥ ૧૪૨ ॥

સતત્રિંશતસહસ્રાણિ યોજનાનાં શતાનિ ચ ।

નવૈવ સતચત્વારિંશત્ કિંચિદધિકાન્યપિ ॥ ૧૪૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

વપ્રો રત્નમયસ્તસ્યા રાજધાન્યા વિરાજતે ।

સતત્રિંશદ્યોજનાનિ સાર્દ્ધાનિ સમુચ્છિન્નતઃ ॥ ૧૪૪ ॥

તથોક્તં જીવાભિગમે । સે પાગારે સત્તત્તીસં જોશ્વણાઈં અશ્વજો-
શ્વણં ચ ડહું ડચ્છત્તેણં ॥ શ્રીસમવાયાંગે તુ સન્વાસુ ણં વિજયવેજયંતજયંત

જેમ વિજય આદિ ચારે દેવોનો આ પ્રમાણેનો સરખો પરિવાર છે તેમ તેમનું આયુષ્ય પણ એક સરખું એક પદ્યોપમનું છે. ૧૩૮.

તેમની તેમની રાજધાનીઓમાં વસતા વ્યન્તરદેવો અને વ્યન્તરદેવીઓ પર એઓ વળી અધિકાર લેાગવે છે. ૧૩૯.

એવી રીતે સર્વ ‘ જગતી ’ ના કોટને ચારચાર દ્વારો આવેલાં છે. ૧૪૦.

આ જમ્બૂદ્વીપના વિજયદ્વારના દેવની રાજધાની બીજા જમ્બૂદ્વીપમાં છે. એ વિજય-દ્વારથી પૂર્વદિશામાં અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રો મુક્યા પછી આવે છે. ૧૪૧.

એ લાંબીપહોળી ગારહલ્લાર ચોજન છે. અને એનો ઘેરાયો સાડત્રીશ હલ્લાર ચોજનથી કંઈક અધિક છે. ૧૪૨-૧૪૩.

એ રાજધાનીને એક રત્નમય કોટ છે, જે સાડીસાડત્રીશ ચોજન ઉંચો છે. ૧૪૪.

અપરાજિત્રાસુ રાયહાણીસુ પાગારા સત્તત્તીસં જોશ્રણાઈં ઉઢું ઉચ્ચત્તેણં
પણ્ણત્તા ઇતિ ઉક્તમ્ ॥

મૂલે ચ વિસ્તૃતઃ સોઽયં સાર્દ્ધાં દ્વાદશાયોજનીમ્ ।

મધ્યે ચ વિસ્તૃતઃ ક્રોશાધિકાનિ યોજનાનિ ષટ્ ॥ ૧૪૫ ॥

અર્ધક્રોશાધિકં મૌલૌ વિસ્તૃતો યોજનત્રયમ્ ।

અસૌ નાનાસ્તનમયૈઃ કલિતઃ કપિશીર્ષકૈઃ ॥ ૧૪૬ ॥

અર્ધક્રોશમિતાયામં ક્રોશતુર્યાશવિસ્તૃતમ્ ।

દેશોનાર્ધક્રોશતુંગમેકૈકં કપિશીર્ષકમ્ ॥ ૧૪૭ ॥

વપ્રસ્ય તસ્યૈકૈકસ્યાં બાહ્યાં જિનપુંગવૈઃ ।

પંચવિંશં પંચવિંશં દ્વારાણાં શતમીક્ષિતમ્ ॥ ૧૪૮ ॥

શતાનિ પંચ દ્વારાણામેવં સ્યુઃ સર્વસંખ્યયા ।

વિજયદ્વારવત્ સર્વમેષાં વર્ણનમીરિતમ્ ॥ ૧૪૯ ॥

કિન્ત્વિયાન્ વિશેષઃ ।

દ્વાષષ્ટિયોજનાન્યુચ્ચં સાર્ધાનિ દ્વારમેકકમ્ ।

યોજનાનિ સપાદાન્યેકત્રિંશતં ચ વિસ્તૃતમ્ ॥ ૧૫૦ ॥

યે ચ પ્રકંઠકાલ્યે પીઠે તત્રોદિતે તયોરિહ તુ ।

પંચદશયોજનાનિ ચ સાર્ધૌ ક્રોશૌ ચ તુંગત્વમ્ ॥ ૧૫૧ ॥

‘ જીવાલિગમ ’ સૂત્ર એ વાતની સાક્ષી પુરે છે. પણ સમવાયાંગસૂત્રમાં તેો ચારે દેવોની રાજધાનીઓના કોટ સાડત્રીશ યોજન ઉંચા કહ્યા છે

હવે એ કોટ મૂળ આગળ સાડાબારયોજન પહોળો છે, મધ્યભાગમાં ૪ યોજન ને એક કોસ પહોળો છે અને મથાળે સાડાત્રણ યોજન પહોળો છે. વળી એને વિવિધપ્રકારના રત્નોના કાંગરા છે. ૧૪૫-૧૪૬.

તે કાંગરા પ્રત્યેક અરધો કોસ લાંબા, એક ચતુર્થાંશ કોસ પહોળા અને લગભગ અરધો કોસ ઉંચા છે. ૧૪૭.

તે કોટની અંકેકી બાહ્યામાં જિનભગવાને સવાસો સવાસો દ્વારો કહ્યાં છે. ૧૪૮.

એટલે સર્વે મળીને પાંચસો દ્વાર છે. એમનું સર્વ સ્વરૂપ વિજયદ્વાર પ્રમાણે સમજવું. ૧૪૯.

ફેરમાત્ર એટલો કે આ અંકેક દ્વાર સાડી બાસઠ યોજન ઉંચુ છે અને સવાએકત્રાશ

एकत्रिंशद्योजनानि क्रोशश्चायतिविस्तृती ।

प्रत्येकमेषामुपरि स्युः प्रासादावतंसकाः ॥ १५२ ॥

एकत्रिंशद्योजनानि सक्रोशानि समुच्छ्रिता ।

उच्छ्रयार्धेन ते सर्वे प्रासादा विस्तृतायताः ॥ १५३ ॥

द्वारस्यैकैकस्य नातिदूरासन्ने भुवस्तले ।

सप्तदશ સંસદશ મૌમાઃ પ્રાસાદશેખરાઃ ॥ ૧૫૪ ॥

तेषां मध्ये नवमे नवमे सिंहासनं विजयमहत्तः ।

સામાનિકાદિસુરંગણભદ્રાસનપરિવૃતં ભાતિ ॥ ૧૫૫ ॥

अष्टस्वष्टसु मौमेषु स्थितेषूभयतस्ततः ।

અસ્તિ પ્રત્યેકમેકૈકં રત્નભદ્રાસનં મહત્ ॥ ૧૫૬ ॥

तथा तस्या राजधान्या वहिर्दिक्षु चतसृषु ।

યોજનાનાં પંચશત્યાઃ પુરતો વનમેકકમ્ ॥ ૧૫૭ ॥

प्राच्यामशोकविपिनमपाच्यां सातपर्णिकम् ।

પ્રાતીચ્યાં ચમ્પકવનમુદક્ ચૂતવનં ક્રમાત્ ॥ ૧૫૮ ॥

યોજન ખડોળું છે. વગી ત્યાં પ્રકંઠક નામના જે બે પીઠ કહ્યાં છે તેઓની આહિં ઉંચાઈ ૫૬૨ યોજન ને અઢી ઠોસ છે, અને લંબાઈ ખડોળાઈ સવા એકત્રીશ યોજન છે. ૧૫૦-૧૫૨.

વગી તે સર્વની ઉપર મહોટા પ્રાસાદો છે. એઓ એકત્રીશ યોજન અને એક ઠોસ ઉંચા, અને એથી અરધા લાંબા ખડોળા છે. ૧૫૩.

વગી પ્રત્યેક દ્વારની લગભગ સત્તરસત્તર ભૂગર્ભ પ્રાસાદો છે. તેમાં નવમાનવમા પ્રાસાદમાં વિજયદેવતું સિંહાસન છે-તે સિંહાસનની આસપાસ વગી સામાનિક આદિ દેવોના ભદ્રાસનો આવેલાં છે. ૧૫૪-૧૫૫.

વગી દરેક નવમાની બેઠ બાજુએ જે આઠ આઠ ભૂગર્ભપ્રાસાદો રહ્યા તે પ્રત્યેકમાં અઢેક મહોટું રત્નમય ભદ્રાસન છે. ૧૫૬.

હવે તે રાજધાનીની બહાર ચારે દિશાઓમાં પાંચત્રો પાંચત્રો યોજન મૂકીને અઢેક વન આવે છેઃ પૂર્વમાં અયોધવન, દક્ષિણમાં સપ્તપર્ણવન, પશ્ચિમમાં ચંપકવન તથા ઉત્તરમાં આશ્રવન. ૧૫૭-૧૫૮.

સહસ્રાણિ યોજનાનાં દ્વાદશાયામતોઽથ તે ।
 સ્યુઃ પંચશતવિષ્કમ્ભા વનસ્પણ્ડા પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૧૫૯ ॥
 પ્રત્યેકં વપ્રવલયપરિક્ષિપ્તાઃ સમન્તતઃ ।
 મધ્યે તેષાં તથૈકૈકઃ સ્યાત્ પ્રાસાદાવતંસકઃ ॥ ૧૬૦ ॥
 દ્વાપદ્મિ યોજનાન્યર્ધ્વાધિકાનિ તે સમુન્નતાઃ ।
 યોજનાન્યેકત્રિંશત્ સક્રોશાનિ ચ વિસ્તૃતાઃ ॥ ૧૬૧ ॥
 પ્રત્યેકં રત્નઘટિતસિંહાસનવિભૂષિતાઃ ।
 પલ્યોપમાયુરેકૈકનિર્જરાધિષ્ઠિતા અપિ ॥ ૧૬૨ ॥
 મધ્યેઽથાસ્યા રાજધાન્યા ભૂમિભાગે મનોહરે ।
 શુદ્ધજામ્બૂનદમયઃ પીઠબન્ધો વિરાજતે ॥ ૧૬૩ ॥
 યોજનાનાં શતાન્યેષ દ્વાદશાયતવિસ્તૃતઃ ।
 ક્રોશાર્ધમેદુરઃ પદ્મવેદિકાવનવેદિતઃ ॥ ૧૬૪ ॥
 ત્રિસોપાનકમેકૈકં દ્વારં ચારુ વિરાજતે ।
 મણીમયં તોરણેન તત્ર દિક્ષુ ચતસૃષુ ॥ ૧૬૫ ॥
 મધ્યેઽસ્ય પીઠબન્ધસ્ય ભૂમિભાગેઽસ્તિ બન્ધુરે ।
 મહાનેકઃ તપનીયમયઃ પ્રાસાદશેખરઃ ॥ ૧૬૬ ॥

તે દરેક વન બારહત્તર યોજન લાંબુ તથા પાચસો યોજન પહોળું છે. ૧૫૯.
 દરેકની ફરતો વળી કોટ પણ છે. અને દરેકમાં વળી એકેક સુંદર પ્રાસાદ પણ છે. ૧૬૦.
 એ પ્રાસાદો સાડાબાસઠ યોજન ઉંચા અને સવાએકત્રીશ યોજન પહોળા છે. ૧૬૧.
 વળી દરેક રત્નઘટિત સિંહાસનથી વિભૂષિત છે અને પલ્યોપમના આયુધવાળા દેવથી
 અધિષ્ઠિત છે. ૧૬૨.

હવે એ રાજધાનીના મધ્યભાગમાં સુંદરસ્થળપર એક ઉત્તમસુવર્ણમય પીઠબન્ધ છે. ૧૬૩.
 તે પીઠબન્ધ બારસો યોજન લાંબો પહોળો અને અર્ધો કોસ જાડો છે, અને એની આ-
 સપાસ પદ્મવેદિકા અને બગીચા શોભી રહ્યો છે. ૧૬૪.

ચારે દિશાઓના (ચારે)દ્વારને ત્રણ ત્રણ સુંદર મણીમય પગથીયાં શોભી રહ્યાં છે. ૧૬૫.

દ્વાષષ્ટિ યોજનાન્યર્ધાધિકાનિ સ સમુન્નતઃ ।

ઉચ્ચત્વસ્વાર્ધ્ધમાનેન ભવત્યાયતવિસ્તૃતઃ ॥ ૧૬૭ ॥

તસ્ય પ્રાસાદસ્ય મધ્યે મહતી મણિપીઠિકા ।

સા દ્વિગવ્યૂતવાહલ્યા યોજનં વિસ્તૃતાયતા ॥ ૧૬૮ ॥

તસ્યા મણિપીઠિકાયા મધ્યે સિંહાસનં મહત્ ।

વૃતં વિજયદેવાર્હં સામાનિકાદિકાસનૈઃ ॥ ૧૬૯ ॥

તથૈવમ્ । મૂલસિંહાસનાદ્વાયૂત્તરૈશાનદિશાં ત્રયે ।

સામાનિકાનાં ચત્વારિ સહસ્તાપ્યાસનાનિ વૈ ॥ ૧૭૦ ॥

પ્રાચ્યામગ્રમહિષીણામાસનાનિ ચતસ્ટણામ્ ।

ચત્વાર્યૈવાતિચતુરપરીવારસુરીજુષામ્ ॥ ૧૭૧ ॥

મૂલસિંહાસનાદગ્નિકોણેઽભ્યન્તરપર્વદઃ ।

ભદ્રાસનસહસ્ત્રાણિ ભવન્ત્યષૈ સુધાભુજામ્ ॥ ૧૭૨ ॥

દક્ષિણસ્યાં દિશિ તથા ભાન્તિ મધ્યમપર્વદઃ ।

દશાસનસહસ્ત્રાણિ તાવતામમૃતાશિનામ્ ॥ ૧૭૩ ॥

ભદ્રાસનાનિ નૈર્ઋત્યાં વાહ્યપર્વત્સુધાભુજામ્ ।

સ્યુઃ દ્વાદશસહસ્ત્રાણિ પશ્ચિમાયામથો દિશિ ॥ ૧૭૪ ॥

આ પીઠપંથના મનહર ભૂમિભાગમાં એક સુંદર સુવર્ણમય પ્રાસાદ આવેલો છે. એ પ્રાસાદ સાડીળાસઠ યોજન ઉંચો અને સવાએકત્રીશ યોજન લાંબો પહોળો છે. ૧૬૬-૧૬૭.

એના મધ્યભાગમાં વળી બે કોસ જાડી અને ચાર કોસ લાંબી પહોળી એક મોટી મણિપીઠિકા છે. ૧૬૮.

એ મણિપીઠિકાના મધ્યભાગમાં વિશ્વદેવને લાયકનું એક મોટું સિંહાસન છે, જેની ફરતાં વળી એના સામાનિક દેવો વગેરેનાં સિંહાસન આવેલાં છે. ૧૬૯.

તે આવી રીતે:—

મૂળ સિંહાસનથી પાશ્વ, ઉત્તર અને દક્ષિણ—એમ ત્રણ તરફ સામાનિક દેવોનાં ચાર હજાર આસનો; પૂર્વ તરફ અતિ ચતુર પરીવારવાળી અગ્ર-મહિષીઓના ચાર આસનો; અગ્નિકોણમાં અગ્ન્યન્તર પર્વદાના દેવોનાં આઠ હજાર આસનો; દક્ષિણમાં મધ્યમ પર્વદાના

સેનાપતીનાં સસનાં સસ મદ્રાસનાનિ ચ ।
તતઃ પરં પરિક્ષેપે દ્વિતીયસ્મિંશ્ચતુર્દિશમ્ ॥ ૧૭૫ ॥
ચત્વારિ ચત્વારિ સહસ્રાણિ ભાન્તિ ચતુર્દિશમ્ ।
આત્મરક્ષકદેવાનાં સહસ્રાણીતિ ષોડશ ॥ ૧૭૬ ॥

સ ચૈવ મૂલપ્રાસાદઃ ચતુઃપ્રાસાદવેષ્ટિતઃ ।
ઉચ્ચત્વાયામવિષ્કમ્ભૈઃ તેઽર્ધમાનાશ્ચ મૌલતઃ ॥ ૧૭૭ ॥
પ્રાસાદાસ્તેઽપિ ચત્વારઃ ચતુર્ભિરપરૈરપિ ।
સ્વપ્રમાણાદર્દ્ધમાનૈઃ પ્રત્યેકં પરિતો વૃતાઃ ॥ ૧૭૮ ॥
પરિવારપરીવારભૂતા ઇતે ચ મૌલતઃ ।
ચતુર્થભાગમાનેન પ્રોત્તુંગાયતવિસ્તૃતાઃ ॥ ૧૭૯ ॥
ઇતેઽપિ ચ સ્વાર્દ્ધમાનૈશ્ચતુર્ભિરપરૈર્વૃતાઃ ।
ચતુર્દિશં સ્યુરિત્યેવં પ્રત્યેકમેકવિંશતિઃ ॥ ૧૮૦ ॥
પરિવારપરીવારપરીવારાસ્તુ મૌલતઃ ।
વિષ્કમ્ભાયામતુંગત્વૈઃ અષ્ટમાંશમિતા મતાઃ ॥ ૧૮૧ ॥

દેવોના દશ હજાર આસનો; નૈઋત્યમાં બહારની પર્ષદાના દેવોના બાર હજાર આસનો તથા પાશ્ચિમમાં સાત સેનાપતિઓનાં સાત આસનો છે. ૧૭૦-૧૭૫.

ત્યારપછી બીજા વલયમાં આત્મરક્ષક દેવોનાં, ચારે દિશાઓમાં થયેને સોળ હજાર આસનો છે. ૧૭૬.

હવે, ઉપર જે એક મૂળ પ્રાસાદ કહ્યો તેની આસપાસ ચાર પ્રાસાદો આવેલા છે તે એ મૂળપ્રાસાદથી ઉંચાઈ અને લંબાઈપહોળાઈમાં અરધા છે. ૧૭૭.

વળી આ ચારની ફરતા પણ એઓ કરતાં પ્રમાણમાં અરધા એવા ચાર ચાર પ્રાસાદો છે. આ છેલ્લા, જે પરીવારના પણ પરીવાર કહેવાય તેઓની એ પ્રમાણે મૂળપ્રાસાદથી ચોથા ભાગની ઉંચાઈ તેમ જ લંબાઈપહોળાઈ થઈ. ૧૭૮-૧૭૯.

એમની ફરતા પણ દરેક દિશાએ ચારચાર પ્રાસાદો છે. એટલે પ્રત્યેક દિશાએ એકવીશ એકવીશ થયા. ૧૮૦.

પરીવારના પરીવાર અને એના પણ પરીવાર એવા આ પ્રાસાદો મૂળપ્રાસાદના કરતાં પ્રમાણમાં એક અષ્ટમાંશ જેટલા છે. ૧૮૧.

पंचाशीतिरमी सर्वे जीवाभिगमपुस्तके ।

वृत्तौ तु तुर्या प्रासादपरिपाटी निरीक्ष्यते ॥ १८२ ॥

तथाहि । परिवारपरीवारपरीवारा अपि स्फुटम् ।

चतुर्भिरपरैर्मौलात् षोडशांशमितैर्वृताः ॥ १८३ ॥

तदकैकस्यां दिशायां पंचाशीतिर्भवन्त्यतः ।

शतानि त्रीण्येकचत्वारिंशानि सर्वसंख्यया ॥ १८४ ॥

विना च मूलप्रासादं सर्वेऽप्येते विभूयिताः ।

एकैकैव विजययोग्यसिंहासनेन च ॥ १८५ ॥

अथास्त्युत्तरपूर्वस्यां मूलप्रासादतः सभा ।

सुधर्मा नाम सततदिव्यनाट्याप्सरोभृता ॥ १८६ ॥

योजनानि द्वादशैषा सार्द्धान्यायामतो मता ।

सक्रोशानि योजनानि षड् विष्कम्भत ईरिता ॥ १८७ ॥

योजनानि नवोत्तंगा द्वारैस्त्रिभिरलंकृता ।

प्राच्यामुदीच्यां चापाच्यामेकैकमथ तान्यपि ॥ १८८ ॥

આ પ્રમાણે ચાર દિશાના યદને ચોરાશી, અને એક મૂળપ્રાસાદ યદને એકંદર પંચાશી પ્રાસાદ જ્ઞાનલિંગ સૂત્રમાં કહ્યા છે; પણ એની 'વૃત્તિ'માં તો પ્રાસાદની એક ચોથી શ્રેણિ પણ કહી છે. ૧૮૨.

અને એ આ પ્રમાણે કહી છે:—

પરીવારના પરીવારના પરીવાર રૂપ જે પ્રાસાદો કહ્યા તેમાંના પ્રત્યેકની આસપાસ વળી વારંવાર પ્રાસાદો આવેલા છે, જે મૂળપ્રાસાદથી પ્રમાણમાં એક સોળાંશ જેવડા છે. એ પ્રમાણે પ્રત્યેક દિશાએ એવા પંચાશી પ્રાસાદ થયા એટલે ચારે દિશાએ મળીને ત્રણસો ચાલીસ થયા. અને એમાં એક મૂળ પ્રાસાદ લેખનીએ એટલે સમગ્ર મળીને ત્રણસો એકતાળીશ (ચોથી શ્રેણીની ગણતરીએ) થાય. ૧૮૩-૧૮૪.

એક મૂળ પ્રાસાદ વિના એ સર્વે પ્રાસાદો અર્થાત્ ત્રણસો ચાલીસ પ્રાસાદો વિન્યયદેવને લાયક એવા અંકેક સિંહાસનથી વિભૂષિત છે. ૧૮૫.

હવે એ મૂળ પ્રાસાદથી ધ્યાનકોણમાં, હસ્તેશાં દિવ્ય નાટકો કરનારી અપ્સરાઓથી યુક્ત એવી સુધર્મા નામની સક્ષા આવેલી છે. ૧૮૬.

એ મહા માડાબાર યોજન લાંબી, છ યોજન ને એક કોમ પહોળી અને નવ યોજનની

દ્વે યોજને ઉચ્છ્રૂતાનિ યોજનં વિસ્તૃતાનિ ચ ।

તેષાં પુરસ્તાદેકૈકઃ પ્રત્યેકં મુખમંડપઃ ॥ ૧૮૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તેઽપ્યુત્તતપનીયચન્દ્રોદયવિરાજિતાઃ ।

સાતિરેકે યોજને દ્વે સમુત્તંગા મનોરમાઃ ॥ ૧૯૦ ॥

તે સુધર્માસમાતુલ્યા વિષ્કમ્ભાયામતઃ પુનઃ ।

તેષાં પુરસ્તાદેકૈકઃ સ્યાત્પ્રેક્ષાઘ્રમંડપઃ ॥ ૧૯૧ ॥

મુખમંડપતુલ્યાસ્તે પ્રમાણૈઃ સર્વતો મતાઃ ।

પ્રત્યક્ષં તેષ્વન્નપાટશ્ચતુરસાકૃતિઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧૯૨ ॥

મધ્યે ચાન્નપાટકાનામેકૈકા મણિપીઠિકા ।

અર્ધયોજનવાહલ્યા યોજનં વિસ્તૃતાયતા ॥ ૧૯૩ ॥

તાસાં પ્રત્યેકમુપરિ સિંહાસનમુરુ સ્ફુરત્ ।

તેષાં પ્રેક્ષામંડપાનાં પુરતોઽથ પ્રકીર્તિતા ॥ ૧૯૪ ॥

અર્ધયોજનવાહલ્યા દ્વે ચ તે વિસ્તૃતાયતા ।

રચિતા વિવિધૈઃ રત્નૈઃ એકૈકા મણિપીઠિકા ॥ ૧૯૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ઉભણીવાળી છે. વળી એને પૂર્વ, ઉત્તર અને દક્ષિણ એમ ત્રણ દિશાએ અંકેક દ્વાર આવેલું છે. ૧૮૭-૧૮૮.

એ દ્વારો બે યોજન ઉંચાં અને એક યોજન પહોળાં છે. અને એઓની આગળ અંકેક મુખમંડપ છે. ૧૮૯.

તપાવેલા સુવર્ણસમાન મનોરમ અંદરવાને લીધે અત્યંત શોભી રહેલા એ મનહર મંડપો ઉંચાર્ધમાં બે યોજન અને લાંબા પહોળાઈમાં સુધર્મા સભા જેવડા છે. ૧૯૦-૧૯૧.

એ મુખમંડપોની આગળ વળી એવડાજ પ્રેક્ષામંડપ છે-જેમાં ચારસ એમ્પાટ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. ૧૯૨.

એ એમ્પાટની અંદર વળી એક યોજન લાંબીપહોળી તથા અરધો યોજન જાડી મણિપીઠિકા છે. અને એ મણિપીઠિકા પર સુંદર સિંહાસન છે. ૧૯૩-૧૯૪.

એ પ્રેક્ષામંડપોની મોઢા આગળ વળી એક યોજન જાડી અને બે યોજન લાંબી પહોળી વિવિધરત્નમય અંકેક મણિપીઠિકા છે. ૧૯૫.

ક્ષેત્રસમાસવૃહદ્વૃત્તૌ તુ ઇયં દ્વિયોજનાયામવિષ્કમ્ભવાહલ્યા ઉક્તા ॥

સાધિકે યોજને તુંગસ્તૂપઃ તદુપરિ સ્મૃતઃ

દેશોને ચ યોજને દ્વે પ્રત્યેકં વિસ્તૃતાયતાઃ ॥ ૧૯૬ ॥

ક્ષેત્રસમાસવૃહદ્વૃત્તૌ તુ અયં દેશોનદ્વિયોજનાયામવિષ્કમ્ભઃ પરિપૂર્ણ-
દ્વિયોજનોચ્ચ ઉક્તઃ ॥

તેષાં ચ ચૈત્યસ્તૂપાનામુપર્યાતન્વતે શ્રિયમ્ ।

રાત્તાનિ મંગલાન્યથૌ ચૈત્યસ્તૂપપુરઃ પુનઃ ॥ ૧૯૭ ॥

યોજનાયામવિષ્કમ્ભા ભવેદ્દિત્તુ ચતસ્રપુ ।

અર્ધયોજનવાહલ્યા પ્રત્યેકં મણિપીઠિકા ॥ ૧૯૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તાસુ પ્રત્યેકમેકૈકા જિનમૂર્તિઃ વિરાજતે ।

પંચચાપશતોતુંગા શાશ્વતી સ્તૂપસંમુખી ॥ ૧૯૯ ॥

તથોક્તં જીવાભિગમવૃત્તૌ । જિનોત્સેધ ઉત્કર્ષતઃ પંચધનુઃશતાનિ
જઘન્યતઃ સસહસ્તાઃ । ઇહ તુ પંચધનુઃશતાનિ સંભાવ્યન્તે ॥

ઋપભો વર્દ્ધમાનશ્ચ ચન્દ્રાનનજિનેશ્વરઃ ।

વારિપેણશ્ચેતિ નિત્યનામાનો નાકિભિર્નૃતાઃ ॥ ૨૦૦ ॥

ક્ષેત્ર સમાસની બૃહદ્વૃત્તિને અભિપ્રાયે તો આ પીઠિકાની લંબાઈ પહોળાઈ અને જાડાઈ બે યોજનની છે.

એ મણિપીઠપર ' સ્તૂપ ' આવેલા છે જે જાથાઈમાં બે યોજનથી વધારે છે અને લંબાઈ પહોળાઈમાં બે યોજનથી ઠંછક ન્યૂન છે ૧૯૬.

ક્ષેત્રસમાસની બૃહદ્વૃત્તિમાં તો આ સ્તૂપની લંબાઈપહોળાઈ બે યોજનથી ઠંછક ન્યૂન, અને ઉચાઈ ધરાધર બે યોજન કહી છે.

એ સ્તૂપની ઉપર રત્નનાં અષ્ટમંગળ ચોલી રહ્યાં છે. અને એઓની આગળ ચોદિશ એક યોજન લાંબી પહોળી તથા અરધો યોજન જાડી મણિપીઠિકા છે. ૧૯૭-૧૯૮.

એ પીઠિકાઉપર, સ્તૂપની સન્મુખ, જિનભગવાનની, પાંચસો ધનુષ્ય ઉંચી અકેકી શાશ્વતી પ્રતિમા વિરાજી રહી છે. ૧૯૯.

આમંભંગમાં જીવાભિગમસૂત્રની ટીકામાં કહ્યું છે કે જિનભગવાનની ઉચાઈ ઉત્કર્ષતઃ પાંચસો ધનુષ્ય અને જઘન્યતઃ સાત હાથ છે. એમાં અદ્ધિ પાંચસો ધનુષ્ય સંભવે છે

શાશ્વત નામવાળા જિનભગવાન ચાર કહ્યા છે. (૧) ઋપભદેવ, (૨) વર્દ્ધમાનસ્વામી, (૩) ચંદ્રાનન અને (૪) વારિપેણ ૨૦૦.

પુરસ્તાસાં પીઠિકાનામેકૈકા મણિપીઠિકા ।

સ્થૂલૈકયોજનં દ્વે ચ યોજને વિસ્તૃતાયતા ॥ ૨૦૧ ॥

તાસાં પ્રત્યેકમુપરિ સ્યાદષ્ટયોજનોચ્છ્રયઃ ।

ચૈત્યવૃક્ષઃ તે ચ સર્વે નાનાતરુમિરાવૃતાઃ ॥ ૨૦૨ ॥

વજ્રમૂલારિષ્ટકંદા વૈદૂર્યસ્કન્ધવન્ધુરાઃ ।

સદ્રૂપ્યવિહિમાઃ સ્વર્ણશાખા રત્નપ્રશાલકાઃ ॥ ૨૦૩ ॥

સુવર્ણવૃન્તવૈદૂર્યમયપત્રમનોહરાઃ ।

જામ્બૂનદપહ્લવાશ્ચ રાત્નૈઃ પુષ્પફલૈઃ ભૃતાઃ ॥ ૨૦૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અત્ર સ્કન્ધવિહિમાંદિમાનં તુ વક્ત્યમાણજમ્બૂવૃક્ષવત્ જ્ઞેયમ્ ॥

તેષાં ચ ચૈત્યવૃક્ષાણાં પુરતો મણિપીઠિકા ।

યોજનાયામવિષ્કમ્ભા યોજનાર્દ્ધં ચ મેદુરા ॥ ૨૦૫ ॥

મહેન્દ્રધ્વજમેકૈકઃ તાસ્વર્ણકોશવિસ્તૃતઃ ।

સાર્દ્ધસતયોજનોચ્ચઃ પતાકાછત્રમંહિતઃ ॥ ૨૦૬ ॥

इदं जीवाभिगमसूत्रवृत्तौ ॥ क्षेत्रसमासवृहद्वृत्तौ तु ते महेन्द्रध्वजाः
प्रत्येकं अष्टयोजनोच्छ्रया इत्युक्तम् ॥

એ પીઠિકાઓની આગળ વળી એક યોજન નાડી અને એ યોજન લાંબીપહોળી અકેક મણિપીઠિકા છે. ૨૦૧.

આ દરેક પીઠપર આઠ આઠ યોજન ઉંચા ચૈત્યવૃક્ષો છે અને એની આસપાસ પણ અન્ય વિવિધ વૃક્ષો આવી રહ્યાં છે. ૨૦૨.

એ વૃક્ષોનાં મૂળીયાં વજ્રરત્નનાં, કંદ અરિષ્ટ રત્નનાં, થડ વૈદૂર્યરત્નનાં, વિહિમ રૂપાના, શાખાઓ સુવર્ણની, પ્રશાખા રત્નની, કળીઓ સુવર્ણની, પત્રો વૈદૂર્યરત્નના, પહોળો સુવર્ણના અને પુષ્પો તથા ફળો રત્નનાં કહ્યાં છે. ૨૦૩-૨૦૪.

અહિં સ્કન્ધ, વિહિમ વગેરે કહ્યાં એઓનું માન આગળ ઉપર વર્ણવવામાં આવતાર જમ્બૂ-વૃક્ષનાં સ્કન્ધ વગેરે પ્રમાણે સમજવું.

એ ચૈત્યવૃક્ષો કહ્યા એઓની આગળ એક યોજન લાંબીપહોળી અને એથી અરધી નાડી એવી માણપીઠિકા છે. ૨૦૫.

એ પીઠિકા પર સાડાસાત યોજન ઉંચા અને એક કોસ પહોળો તથા પતાકા અને છત્રને લીધે સુશોભિત એવો અકેક મહેન્દ્રધ્વજ આવેલો છે. ૨૦૬.

તેષાં મહેન્દ્રધ્વજાનાં પુરઃ પ્રત્યેકમેકિકા ।

નન્દાપુષ્કરિણી પદ્મવેદિકાવનવેષ્ટિતા ॥ ૨૦૭ ॥

યોજનાનિ દશોણ્ડાઃ તા સાર્દ્ધદ્વાદશયોજનીમ્ ।

આયતા પદ્ યોજનાનિ ક્રોશાધિકાનિ વિસ્તૃતાઃ ॥ ૨૦૮ ॥

एवं सुधर्मसभाया वहिर्भागो निरूपितः ।

अथैतस्या मध्यभागो यथाम्नायं निरूप्यते ॥ ૨૦૯ ॥

तस्यां सुधर्मासभायां पद्मसहस्राणि पीठिकाः ।

द्वे सहस्रे दिशि प्राच्यां पश्चिमायां तथैव च ॥ ૨૧૦ ॥

दक्षिणस्यामुत्तरस्यां तासां सहस्रमेकકમ્ ।

તાઃ સર્વા અપિ રૈરૂપ્યફલકૈઃ સ્થાપિતા ધ્રુવમ્ ॥૨૧૧॥ યુગ્મમ્ ॥

નાગદન્તા વજ્રમયાઃ ફલકેષ્વથ તેષ્વપિ ।

સુગન્ધિપુષ્પદામાનિ લમ્બમાનાન્યનેકશઃ ॥ ૨૧૨ ॥

સુધર્માયાં સભાયાં ચ સ્યુઃ ધ્રુપવાસપીઠિકાઃ ।

પદ્મસહસ્રાણિ તાઃ પ્રાગ્વત્ ભાવનીયા યથાક્રમમ્ ॥ ૨૧૩ ॥

એ અભિપ્રાય છવાલિગમસૂત્રનો છે. ક્ષેત્રસભાસની મ્હોટી ટીકામાં તેા ઇન્દ્રધ્વજની ઉચ્ચાઇ આઠ યોજનની કહી છે.

દરેક ઇન્દ્રધ્વજની આગળ પદ્મવેદિકા અને બાજીઆથી યુક્ત એવી અકેદી પુષ્કરિણી એટલે વાવ છે. ૨૦૭.

પ્રત્યેક પુષ્કરિણી દશ યોજન ઉંડી, સાડાબાર યોજન લાંબી તથા છ યોજનને એક કોસ પહોળી છે. ૨૦૮.

એ પ્રમાણે સુધર્માસભાના બહારના ભાગનું વર્ણન કર્યું.

હવે આમ્નાય મુજબ એના મધ્યભાગનું વર્ણન કરું છું. ૨૦૯.

એમાં, બેહજાર પૂર્વ દીશામાં બે હજાર પશ્ચિમ દિશામાં અને અકેક હજાર દક્ષિણ તથા ઉત્તર દિશામાં-એમ સર્વ બળીને છ હજાર રૂયાની બેઠકવાળાં આસનો છે. એ આસનોની ઉપર વજની ખીટીઓ છે, જેમાં વળી સુગન્ધિ પુષ્પોની અનેક માળાઓ લટકી રહી છે. ૨૧૦-૨૧૨.

વળી એમાં, ઉપરને અનુક્રમે જ છ હજાર ધ્રુપવાસની ખીટિકાઓ છે. આ ખીટિકાઓ

एता अपि स्वर्णरूप्यफलकैरुपशोभिताः ।

फलकेषु लसद्बज्रनागदन्ता अमीषु च ॥ २१४ ॥

वाज्रिकानि सिक्किकानि सिक्किकेषु च वज्रजाः ।

उद्गिरन्त्यो धूपघटयो धूपधूममहर्निशम् ॥ २१५ ॥

तथૈતસ્યાઃ સુધર્માયા મધ્યેઽસ્તિ મણિપીઠિકા ।

યોજનદ્વયવિષ્કમ્ભાયામા યોજનમેદુરા ॥ ૨૧૬ ॥

ચૈત્યસ્તંભ ઉપર્યસ્યા મહાન્ માણવકાભિધઃ ।

સાર્દ્ધસતયોજનોચ્ચઃ ક્રોશાર્દ્ધસ્થૂલવિસ્તૃતઃ ॥ ૨૧૭ ॥

ઉપર્યધસ્ત્વસૌ સ્તંભઃ षદ્ षદ્ ક્રોશાન્ વિહાય ચ ।

મધ્યાંશેઽષ્ટાદશક્રોશે રૈરૂપ્યફલકાંચિતઃ ॥ ૨૧૮ ॥

પ્રાગ્વત્તેષુ નાગદન્તાઃ નિરુદ્ધાઃ વજ્રસિક્કયકૈઃ ।

તેષુ વજ્રસિક્કયકેષુ વૃતાઃ વજ્રસમુદ્ગકાઃ ॥ ૨૧૯ ॥

તેષુ વજ્રસમુદ્ગેષુ જિનસક્થીનિ સન્તિ ચ ।

વિજયસ્વર્ગિણાન્યૈશ્ચાર્ચિતાનિ વ્યન્તરામરૈઃ ॥ ૨૨૦ ॥

પૂજ્યત્વમેષાં સક્થનાં તુ તાદૃગ્મહિમયોગતઃ ।

યદેતત્ત્વાલનજલં સુરાણામપિ દોષહૃત્ ॥ ૨૨૧ ॥

સોનારૂપાના પાટીઆથી શોભી રહી છે. ત્યાં પણ મનહર વજ્રમય ખીંટીઓ છે, ખીંટીએ ખીંટીએ વજ્રના સીંકાઓ છે અને એ સીંકાઓમાં વજ્રનીજ ધૂપઘટીઓ છે જેમાંથી અહુર્નિશ ધૂપનો ધૂમાડો નિકળ્યાજ કરે છે. ૨૧૩-૨૧૫.

વળી એમાં, મધ્યભાગે જે યોજન લાંબીપહોળી તથા એક યોજન બાડી મણિપીઠિકા છે. એના પર સાડાસાત યોજન ઉંચો તથા અર્ધ કોસબાડો અને પહોળો માણુવક નામનો મહાન ચૈત્યસ્તંભ છે. ૨૧૬-૨૧૭.

આ ચૈત્ય સ્તંભ, હેઠળનો દોઢ યોજન અને ઉપરનો દોઢ યોજન પડતો મુકતાં શેષ સાડાઆર યોજનમાં સોના રૂપાના પાટીઆથી શોભી રહ્યો છે. ૨૧૮.

એમાં રહેલી વજ્રમય ખીંટીઓ પર પણ પૂર્વવત વજ્રના સીંકાઓ છે અને એ સીંકાઓપર વજ્રના દાળડાઓ છે. એ દાળડાઓમાં, વિજયદેવ તેમજ અન્ય વ્યન્તર દેવોએ પૂજન અર્થે રાખેલાં જિનભગવાનના અસ્થિઓ છે. ૨૧૯-૨૨૦.

તથોક્તં શ્રાદ્ધવિધિવૃત્તૌ ।

નવ્યોત્પન્નતયા તર્હિ સૌધર્મેશાનશક્રયોઃ ।

વિવાદોઽભૂદ્ધિમાનાર્થં હર્મ્યર્થમિવ હર્મ્યિણોઃ ॥ ૨૨૨ ॥

તયોરિવોર્વીશ્વરયોઃ વિમાનવિપ્રલુઘયોઃ ।

નિયુદ્ધાદિમહાયુદ્ધાન્યપ્યભૂવન્નનેકશઃ ॥ ૨૨૩ ॥

નિવાર્યતે હિ કલહઃ તિરશ્ચાં તરસા નરૈઃ ।

નરાણાં ચ નરાધીશૈઃ નરાધીશાં સુરૈઃ ક્વચિત્ ॥ ૨૨૪ ॥

સુરાણાં ચ સુરાધીશૈઃ સુરાધીશાં પુનઃ કથમ્ ।

કેન વા સ નિવાર્યેત વજ્રાગ્નિરિવ દુઃશમઃ ॥ ૨૨૫ ॥

માણવકાલ્યસ્તંભસ્થાર્હદંટ્રાશાન્તિવારિણા ।

સાધિવ્યાધિમહાદોષમહાવૈરનિવારિણા ॥ ૨૨૬ ॥

કિપરકાલવ્યતિક્રાન્તૌ સિક્તૌ મહત્તરૈઃ સુરૈઃ ।

વભૂવતુઃ પ્રશાન્તૌ તૌ કિંવા સિદ્ધચેન્ન તજ્જલાત્ ॥૨૨૭॥યુગ્મમ્ ॥

इत्यादि ॥

આ અસ્થિઓનું પૂજ્યત્વ એના એવા મહિમાના યોગને લીધે છે કેમકે એઓના પ્રક્ષાલનનું જળ પણ દેવોના સુદાં દોષને હરનારું છે. ૨૨૧.

આ સંખંધમાં શ્રાદ્ધવિધિચયની ટીકામાં કહ્યું છે કે:—

એક ધરનું માલિકી હક માટે જેમ જે માણસો વચ્ચે કોઈવાર તકરાર થાય છે તેમ એક વખત સૌધર્મેન્દ્ર અને ઇશાનેન્દ્ર વચ્ચે વિમાનને માટે વિવાદ થયો. વિમાનનો કબજો લેવાને માટે જેડ વચ્ચે મહા મહા યુદ્ધ થયા. તિર્થ યોની લકાર્ધ મનુષ્યો નિવારી શકે, મનુષ્યોની રાજા નિવારી શકે, રાજાઓની ક્વચિત્ દેવો નિવારી શકે અને દેવોની ઇન્દ્ર નિવારી શકે. પણ ઇન્દ્રો ઇન્દ્રો વચ્ચેનું યુદ્ધ જે વજ્રના અગ્નિ ભેડું દુઃનિવાર્ય છે તે કોણ નિવારી શકે ? પણ તે વખતે કેટલોક સમય વીત્યા બાદ મહત્તર દેવોએ માણવક નામના સ્તંભમાં રહેલી જિનેશ્વર ભગવાનની હાઠાના, હરકોઈ અસાધ્ય વ્યાધિ કે દોષ કે વેરને નિવારનારા સ્નાત્ર જળનું સિંચન કરીને એ જેડ ઇન્દ્રોને શાન્ત કર્યા હતા. કેમકે એવા જળથી ગમે તેવું પણ કાપ સિદ્ધ થાય છે. ૨૨૨-૨૨૩.

સ્તંભસ્ય તસ્ય પૂર્વસ્યામસ્ત્યેકા મણિપીઠિકા ।
 અર્ધયોજનવાહલ્યા ધોજનાયતવિસ્તૃતા ॥ ૨૨૮ ॥
 ઉપર્યસ્યા મહદેકં સિંહાસનમનુત્તરમ્ ।
 સ્તંભસ્યાસ્ય પશ્ચિમાયાં તથાન્યા મણિપીઠિકા ॥ ૨૨૯ ॥
 સાપિ યોજનવિષ્કમ્ભાયમા દ્વિક્રોશમેદુરા ।
 ઉપરિ સ્વર્ણમાણિક્યપશયનીયમનોહરા ॥ ૨૩૦ ॥
 તલ્પાદુદીચ્યાં શુલ્લેન્દ્રધ્વજઃ પૂર્વોક્તકેતુતઃ ।
 માનતોઽસ્માત્ પશ્ચિમાયાં કોશઃ પ્રહરણૈઃ મૃતઃ ॥ ૨૩૧ ॥
 તસ્મિન્ પરિઘરત્નાદિનાનાપ્રહરણાનિ ચ ।
 કિંચિદેવં સુધર્માયાઃ સ્વરુપમુપર્વાણિતમ્ ॥ ૨૩૨ ॥
 અસ્યાશ્ચોત્તરપૂર્વસ્યાં સિદ્ધાચતનમુત્તમમ્ ।
 આયામાદિપ્રમાણેન તત્ સુધર્માસમાસમમ્ ॥ ૨૩૩ ॥
 તસ્ય મધ્યદેશભાગે એકયોજનમેદુરા ।
 માતિ દ્વિયોજનાયામવિષ્કમ્ભા મણિપીઠિકા ॥ ૨૩૪ ॥

એ માણવકક્ષાલની પૂર્વદિશામાં, અર્ધ યોજન નાડી અને એક યોજન લાંબીપહોળી એક મણિપીઠિકા છે. એ પર એક અનુપમ સિંહાસન છે. ૨૨૮-૨૨૯.

વળી એ સ્તંભની પશ્ચિમે એક બીજી મણિપીઠિકા છે. તે પણ અરધા યોજન નાડી અને એક યોજન લાંબીપહોળી છે. તેનાપર સુવર્ણ અને માણિક્યની મનહર શય્યા છે. ૨૨૯-૨૩૦.

આ શય્યાથી ઉત્તર દિશામાં, પૂર્વોક્ત ઇન્દ્રધ્વજના જોડે એક ન્હાનો ઇન્દ્રધ્વજ છે; અને પશ્ચિમ દિશામાં એક શસ્ત્રલંકાર છે. એ શસ્ત્રલંકારમાં હંડરત્ન વગેરે વિવિધ પ્રકારનાં શસ્ત્રો છે. ૨૩૧-૨૩૨.

એ પ્રમાણે સુધર્માસલાતું કિંચિત્ વર્ણન થયું.

હવે, એ સુધર્માસલાથી ઇશાનકોણમાં એક શ્રેષ્ઠ સિદ્ધાચતન છે. તેનું લંબાઇ પહોળાઇ વગેરે માન એ સલા પ્રમાણેજ છે. ૨૩૩.

એ સિદ્ધાચતનના મધ્યભાગમાં એક યોજન નાડી અને એ યોજન લાંબીપહોળી એક મણિપીઠિકા છે. ૨૩૪.

ઉપર્યસ્યા રત્નમયોઽધિકદ્વિયોજનોત્તરતઃ ।

દ્વિયોજનાયતતતો દેવચ્છન્દક આહિતઃ ॥ ૨૩૫ ॥

ઇદં શ્રીજીવાભિગમવૃત્તૌ ॥ ક્ષેત્રસમાસવૃહદ્વૃત્તૌ તુ અસૌ દ્વિયોજ-
નપ્રમાણવિષ્કમ્ભોચ્છત્વ ઉક્તઃ ॥

તસ્મિન્ દેવચ્છન્દકે ચ સુરાસુરનમસ્કૃતમ્ ।

જયત્યર્હત્પ્રતિમાનાં શતમટોત્તરં કિલ ॥ ૨૩૬ ॥

તસ્ય સિદ્ધાયતનસ્ય વિભાત્યુત્તરપૂર્વતઃ ।

ઉપપાતસભા સાપિ સુધર્મેવ પ્રમાણતઃ ॥ ૨૩૭ ॥

અર્ધયોજનવાહલ્યા યોજનાયતવિસ્તૃતા ।

તસ્યાં મણિપીઠિકાચ્છા દિવ્યશય્યાસ્તિ તત્ર ચ ॥૨૩૮॥ યુગ્મમ્ ॥

તસ્યાં વિજયદેવસ્યોપપાતો ઘોભવીત્યથ ।

અસ્યા ઉત્તરપૂર્વસ્યાં દિશિ ચૈકો મહાહૃદઃ ॥ ૨૩૯ ॥

નન્દાપુષ્કરિણીતુલ્યો વિષ્કમ્ભોદ્ધેધદૈર્ઘ્યતઃ ।

વેદિતો વનર્લડેન પદ્મવેદિકયાપિ ચ ॥ ૨૪૦ ॥

એ મણિપીઠિકાની ઉપર, ઉંચાઈમાં એ યોજનથી અધિક અને લાંબાઈપહોળાઈમાં બરાબર એ યોજન-એવો એક રત્નમય દેવચ્છન્દક આવેલો છે. ૨૩૫.

એ અભિપ્રાય જીવાભિગમસૂત્રનો છે. ક્ષેત્રસમાસની મોટી ટીકામાં તે એનો વિષ્કલ એટલે પહોળાઈ, તથા ઉંચાઈ એ યોજન પ્રમાણ કહી છે.

એ દેવચ્છન્દકમાં, સૂરો અને અસુરો જેમની આગળ નમી રહ્યા છે એવી અરિહંતપ્રભુની એકસો ને આઠ પ્રતિમાઓ છે. ૨૩૬.

એ સિદ્ધાયતનથી ઇશાનકોણમાં, સુધર્મા સભા જેવડીજ ઉપપાત સભા ચોલી રહી છે. ૨૩૭.

એમાં અરધો યોજન જાડી અને એક યોજન લાંબીપહોળી એવી એક સ્વચ્છ મણિપીઠિકા છે અને એના પર એક દિવ્ય શય્યા છે. એ શય્યામાં વિજયદેવ ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૩૮-૨૩૯.

ત્યાંથી ઇશાન કોણમાં એક મોટો દ્રહ આવેલો છે. એની લંબાઈ પહોળાઈ અને ઉંચાઈ નંદાપુષ્કરિણી પ્રમાણે છે. વળી એક પદ્મવેદિકા અને એક બગીચો પણ એની ફરતાં આવેલાં છે. ૨૪૦.

હૃદસ્યોત્તરપૂર્વસ્યામભિષેકસમાત્ર ચ ।

સિંહાસનપીઠિકાયાં વિજયોઽત્રાભિષિચ્યતે ॥ ૨૪૧ ॥

ઇતોઽપ્યુત્તરપૂર્વસ્યાં સસિંહાસનપીઠિકા ।

અલંકારસમા તત્ર ભૂષ્યતે વિજયામરઃ ॥ ૨૪૨ ॥

અસ્યા ઉત્તરપૂર્વસ્યાં વ્યવસાયસમાત્ર ચ ।

સિંહાસનપીઠિકાયાં વિજયસ્ય ચ પુસ્તકઃ ॥ ૨૪૩ ॥

સ્વર્ણરૂપ્યમણિમયઃ સમસ્તસ્થિતિસૂચકઃ ।

સપીઠિકે સમે ચૈતે ઉપપાતસમાસમે ॥ ૨૪૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ઘ્યવસાયસમાયાશ્ર વર્વર્ત્યુત્તરપૂર્વતઃ ।

દ્વિયોજનમિતાયામઘ્યાસયોજનમેદુરમ્ ॥ ૨૪૫ ॥

બલિપીઠં રત્નમયં તસ્યાપ્યુત્તરપૂર્વતઃ ।

નન્દાપુષ્કરિણી પ્રોક્તહૃદમાના વિરાજતે ॥ ૨૪૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

યથા ચૈવં વિજયસ્ય નગરી વિજયાભિધા ।

તથા સ્યાદ્વૈજયન્તસ્ય વૈજયન્ત્યભિધા પુરી ॥ ૨૪૭ ॥

આ દ્રહની ઇશાનમાં ‘ અભિષેક સભા ’ આવેલી છે. તેમાં રહેલા સિંહાસનની પીઠિકા ઉપર વિજયદેવનો અભિષેક કરવામાં આવે છે. ૨૪૧.

ત્યાંથી પણ ઇશાનકોણમાં સિંહાસન અને પીઠિકાએ યુક્ત એવી ‘ અલંકાર સભા ’ છે. ત્યાં રહીને વિજયદેવ અલંકાર ધારણ કરે છે. ૨૪૨.

એથી પણ ઇશાનકોણમાં વળી ‘ વ્યવસાય સભા ’ છે. ત્યાંપણ સિંહાસન અને પીઠિકા છે અને એનાપર વિજય દેવનાં પુસ્તક રહે છે, જે સોનારૂપા અને મણિનાં છે અને વળી સર્વ સ્થિતિનાં સૂચક છે. ૨૪૩-૨૪૪.

એ પીઠિકા અને એ બેઠ સભાનું સર્વસ્વરૂપ ‘ ઉપપાતસભા ’ તુલ્ય સમજ લેવું.

વ્યવસાયસભાથી ઇશાનકોણમાં જે યોજન લાંબુપહોણું અને એક યોજન નહું એક રત્નમય બલિપીઠ છે; અને એથી પણ ઇશાનકોણમાં પૂર્વેકત દ્રહજેવડી નન્દાપુષ્કરિણી આવેલી છે. ૨૪૫-૨૪૬.

જેવી વિજયદેવની આ વિજય નામની નગરી કહી તેવીજ વૈજયન્ત દેવની વૈજયન્તી

વૈજયન્તાભિધદ્વારા દક્ષિણસ્યામસંખ્યકાન્ ।

દ્વીપાબ્ધીન્ સમતિક્રમ્ય જમ્બૂદ્વીપે હૈૈવ હિ ॥ ૨૪૮ ॥ યુગ્મન્ ॥

જયન્તસ્યાપિ સાત્રૈવ દ્વીપે તદ્દ્વારતો દિશિ ।

પશ્ચિમાયામસંખ્યેયદ્વીપાબ્ધિનામતિક્રમે ॥ ૨૪૯ ॥

અપરાજિતદેવસ્યોત્તરસ્યામપરાજિતાત્ ।

દ્વારાદસંખ્યદ્વીપાબ્ધીન્ મુક્ત્વા દ્વીપ હૈૈવ સા ॥ ૨૫૦ ॥

પ્તાઃ સર્વા રાજધાન્યોઽવગાહ્ય દ્વીપમેતકમ્ ।

સહસ્રાણિ યોજનાનાં દ્વાદશાભ્યન્તરે સ્થિતાઃ ॥ ૨૫૧ ॥

एवं सर्वद्वीपवार्द्धिजगतीद्वારનાकिनां ।

પુર્યઃ સ્વસ્વદ્વીપવાર્દ્ધિતુલ્યાલ્પદ્વીપવાર્દ્ધિષુ ॥ ૨૫૨ ॥

अथास्य जम्बूद्वीपस्य द्वाराणामन्तरं मिथः ।

દ્વારવિસ્તારરહિતપરિધેઃ પાદસંમિતમ્ ॥ ૨૫૩ ॥

अर्धपंचमविस्तरं द्वारमेकैकमग्रतः ।

અર્ધપંચમવિસ્તારં દ્વારમેકૈકમગ્રતઃ ।

अष्टादशयोजनानि तैरूनं परिधिं कुरु ॥ २५४ ॥

નગરી છે, અને તે વૈજયન્ત નામના દ્વારથી દક્ષિણ દિશામાં અસંખ્ય દ્વીપ અને સમુદ્રો મૂક્યા પછી આ જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલી છે. ૨૪૭-૨૪૮. દ્વીપો દેવના ૨૦૦ દ્વારના બાજુએ આવેલા છે. જયન્તદેવની નગરી પણ જમ્બૂદ્વીપમાં જયન્તદ્વારથી પશ્ચિમ દિશામાં પૂર્વવત્ અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો મૂક્યા પછી આવે છે. ૨૪૯. વળી અપરાજિત દ્વારથી ઉત્તર દિશામાં અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો મૂક્યા પછી આ જમ્બૂદ્વીપમાં જ અપરાજિત દેવની નગરી છે. ૨૫૦. આ સર્વ રાજધાનીની નગરીઓ જમ્બૂદ્વીપમાં જ બાર હજાર યોજનની અંદર રહેલી છે. ૨૫૧. એવી રીતે સર્વ દ્વીપ, સમુદ્ર તથા જગતીના દ્વારના દેવોની નગરીઓ પોતપોતાના દ્વીપસમુદ્રના નામવાળા દ્વીપસમુદ્રોમાં છે. ૨૫૨. હવે આ જમ્બૂદ્વીપના ચારે દારોનું પરસ્પર અન્તર એના પરિધિમાંથી ચારેદ્વારની પહોળાઈ બાદ કરતાં જે આવે એના ચતુર્થાંશ જેટલું છે. ૨૫૩. જેમકે, અડધે દ્વાર આડાચાર યોજન પહોળું હોય ચારે દ્વાર અઢાર યોજન પહોળા

૩૧૬૨૦૯ યોજન ૩ ક્રોશ-૧૨૮ ધનુષ્ય ૧૩ અંગુલઃ ॥

તસ્ય તુર્યાશ્વ એકોનાશીતિઃ સ્વલુ સહસ્રકાઃ ।

યોજનાનિ દ્વિપંચાશત્ ક્રોશશ્ચૈકસ્તથાધિકઃ ॥ ૨૫૫ ॥

સાર્દ્ધં સહસ્રં ધનુષાં દ્વાત્રિંશચાપસંયુતમ્ ।

ત્રીપયંગુલાનિ ત્રિયવી ચૂકે દ્વે સાધિકે इति ॥ ૨૫૬ ॥

इत्यस्य जम्बूद्वीपस्य बहिर्भागो निरूपितः ।

अथैतस्य मध्यभागो यथाम्नायं निरूप्यते ॥ ૨૫૭ ॥

क्षेत्राणि सप्त सन्त्यस्य जम्बूद्वीपस्य मध्यतઃ ।

एकैकेन पर्वतेनान्तरितानि परस्परम् ॥ ૨૫૮ ॥

प्रथमं भरतक्षेत्रं परं हैमवताभिधम् ।

तृतीयं हरिवर्षाख्यं तुर्यं महाविदेहकम् ॥ ૨૫૯ ॥

पंचमं रम्यकं षष्ठं हैरण्यवतमीरितम् ।

ऐरावतं सप्तमं चान्तरामૂનિ. નગા इमे ॥ ૨૬૦ ॥

આદ્યદ્વિતીયયોર્મધ્યે હિમવાત્ત્વામ પર્વતઃ ।

મહાહિમવદદ્રિશ્ચ દ્વૈતીયિકતૃતીયયોઃ ॥ ૨૬૧ ॥

થયા. એ અઠાર યોજન એના પરિધિ એટલે ઘેરાવામાંથી બાદ કરતાં ૩૧૬૨૦૯ યોજન, ૩ ક્રોશ, ૧૨૮ ધનુષ્ય અને ૧૩ આંગળ રહે છે. આનો ચતુર્થાંશ એટલે ૭૯૦૫૨ યોજન, ૧ ક્રોશ, ૧૫૩૨ ધનુષ્ય, ૩ આંગળ ૩ જવ અને ૨ જૂ. ૨૫૪-૨૫૬.

અહિંસુધીમાં જમ્બૂદ્વીપના બહારના ભાગનું વર્ણન આપ્યું.

હવે એના અંદરભાગનું, આમ્નાય ચુજળ વર્ણન કરું છું. ૨૫૭.

આ જમ્બૂદ્વીપની અંદર સાત ક્ષેત્રો છે. અને એઓ એક બીજાથી વચ્ચે આવેલા પર્વ-
તોથી જૂદા પડેલ છે. ૨૫૮.

એ સાત ક્ષેત્રો આ પ્રમાણે:—(૧) ભરત, (૨) હૈમવત, (૩) હરિવર્ષ, (૪) મહાવિદેહ,
(૫) રમ્યક, (૬) હૈરણ્યવત અને (૭) એરવત. ૨૫૯-૨૬૦.

હવે બાળે ક્ષેત્રની વચ્ચે અકેક પર્વત આવેલ છે. એટલે છ પર્વતો છે. તે આ પ્રમાણે:—

તૃતીયતુર્યયોરન્તરૂ નિપધો નામ સાનુમાન્ ।

તુર્યપંચમયોર્નીલવાન્નગઃ સીમકારકઃ ॥ ૨૬૨ ॥

રૂપ્યી શૈલઃ ક્ષેત્રયોઃ સ્યાત્ મધ્યે પંચમષ્ઠયોઃ ।

ષ્ઠસપ્તમયોશ્ચૈવ શિલ્વરી મૂધરોઽન્તરે ॥ ૨૬૩ ॥

વર્ષવર્ષધરનામમાત્રતો

દ્વીપ એવ કથિતો યદોદયતઃ ।

તદ્વિશેષવિધિવર્ણનેચ્છયો-

દેશ એવ વિહિતોઽવસીયતામ્ ॥ ૨૬૪ ॥

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્તિકીર્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાન્તિષ-

દ્રાજશ્રીતનયોઽત્તનિષ્ઠ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।

કાવ્યં ચત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે

સર્ગઃ પંચદશઃ સમાપ્તિમગમત્ સિદ્ધાન્તસારોઽજ્જ્વલઃ ॥૨૬૫॥

इति पंचदशः सर्गः ।

પહેલાખીળા ક્ષેત્રની વચ્ચે હિમવાન, (૨) ખીળાખીળાની વચ્ચે મહાહિમવાન, (૩) ત્રીળા-
ચોથાની વચ્ચે નિપધ, (૪) ચોથાપાંચમાની વચ્ચે નીલવાન, (૫) પાંચમાછઠ્ઠાની વચ્ચે રૂપ્યી
અને (૬) છઠ્ઠાસાતમાની વચ્ચે શિલ્વરી. ૨૬૧-૨૬૩.

અહિં જન્મ્યુદ્દીપના ક્ષેત્રો અને પર્વતોના નામ માત્ર જ આપવારૂપ “ઓદયી વર્ણન”
કર્ચું છે-તે પૃથ્વી એમ સમજાવે કે હવે વિશેષ વર્ણનની મારી ઇચ્છા છે તેનો ઉદ્દેશ
કર્ચો છે. ૨૬૪.

જગતને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી નાખનારી સુકીર્તિવાળા શ્રી કીર્તિવિજય વાચકેન્દ્રના
શિષ્ય અને પિતા તેજપાળ તથા માતા રાજશ્રીના સુપુત્ર એવા વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે
જગતના નિશ્ચિત તત્ત્વોને દીપકની જેમ પ્રકાશિત કરનારો જે આ કાવ્યચત્ર ૨૬૫ છે તેનો,
સિદ્ધાન્તના સારને લીધે સુલભ એવો પંદરમો સર્ગ આમ સમાપ્ત થાય છે. ૨૬૫.

સર્ગ પંદરમો સમાપ્ત.

અથ ષોડશઃ સર્ગઃ ।

દ્વીપસ્યાસ્યાથ પર્યન્તે સ્થિતં દક્ષિણગામિનિ ।
નાનાવસ્થં કાલચક્રૈઃ ભરતં ક્ષેત્રમીરિતમ્ ॥ ૧ ॥
અધિજ્યધનુરાકારં સ્પૃષ્ટં તચ્ચ પયોધિના ।
પૂર્વપશ્ચિમયોઃ કોટ્યોઃ પૃષ્ઠભાગે ચ સર્વતઃ ॥ ૨ ॥
યો યોઽત્રોપચ્યતે ક્ષેત્રેઽધિષ્ઠાતા પલ્યજીવિતઃ ।
તમાહ્વયન્તિ ભરતં તસ્ય સામાનિકાદયઃ ॥ ૩ ॥
કલ્પસ્થિતિપુસ્તકેષુ તથાલિખિતદર્શનાત્ ।
તત્સ્વામિકત્વાત્ ભરતં કિંચેદં નામ શાશ્વતમ્ ॥ ૪ ॥
અત્ર ક્ષેત્રાદિપ્રમાણં ષોઢા વિષ્કમ્ભતસ્તથા ।
દ્વિપુજીવાધનુઃપૃષ્ઠવાહાક્ષેત્રફલૈઃ બ્રુવે ॥ ૫ ॥
તત્ર વિષ્કમ્ભઃ પ્રતીતઃ । શેષાણાં તુ હમાનિ લક્ષણાનિ ॥

સર્ગ ૧૬ મો.

આ જમ્બૂદ્વીપના દક્ષિણ તરફના છેડાપર, કાળચક્રને લઇને નાના પ્રકારની અવસ્થા-વાળું ભરતક્ષેત્ર આવેલું છે. ૧.

પ્રત્યંચા ચઢાવીને તૈયાર કરેલા ધનુષ્ય જેવો એનો આકાર છે. એના પૂર્વ અને પશ્ચિમ બેઉ છેડા પર અને આખા પૃષ્ઠભાગે પલ્લુ સમુદ્ર આવેલો છે. ૨.

એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો એનો અધિષ્ઠાયક દેવ છે એને એના સામાનિક આદિ દેવોએ ‘ભરત’ એવું નામ આવેલું છે—(જે હકીકત આદિદેવોને ^{આદિદેવો} જણાવેલી છે) એ પરથી આ ક્ષેત્રને ભરતક્ષેત્ર કહેવામાં આવે છે એમ સમજવું. અથવા તો એ નામ એક શાશ્વત નામ જ છે એમ સમજવું. ૩-૪.

અહિં હું આ ભરતાદિક્ષેત્ર વગેરેનું પ્રમાણ—માન છ પ્રકારે કહીશ—એ છ પ્રકાર આ પ્રમાણે:—વિષ્કંભ, શર, જ્યા, ધનુઃપૃષ્ઠ, બાહ્યા તથા ક્ષેત્રફળ. ૫

વિષ્કંભ એટલે પહોળાઈ. એ તો પ્રસિદ્ધ છે. બાકીના પાંચના લક્ષણો નીચે પ્રમાણે છે:—

વિવક્ષિતસ્ય ક્ષેત્રસ્ય જીવાયા મધ્યભાગતઃ ।
 વિષ્કમ્ભો યોઽર્ણવં યાવત્ સ ઇપુ પરિભાષિતઃ ॥ ૬ ॥
 વિવક્ષિતસ્ય ક્ષેત્રસ્ય પૂર્વાપરાન્તગોચરઃ ।
 આયામઃ પરમો યોઽત્ર સા જીવેત્યભિધીયતે ॥ ૭ ॥
 વિવક્ષિતક્ષેત્રજીવાપૂર્વાપરાન્તસીમયા ।
 યોઽન્ધિસ્પર્શી પરિક્ષેપો ધનુઃપૃષ્ઠં તદૂચિરે ॥ ૮ ॥
 પૂર્વક્ષેત્રધનુઃપૃષ્ઠાદ્ધનુઃપૃષ્ઠેઽગ્રિમેઽધિકમ્ ।
 ચ્ચણ્ડં વ્રજવાદુવચત્સા જાહેત્યભિધીયતે ॥ ૯ ॥
 વિવક્ષિતસ્ય ક્ષેત્રસ્ય યાનિ યોજનમાત્રયા ।
 ચ્ચણ્ડાનિ સર્વક્ષેત્રસ્ય તત્ ક્ષેત્રફલમુચ્યતે ॥ ૧૦ ॥
 ઉચ્ચત્વસ્યાપિ યન્માનં સર્વતો યોજનાદિભિઃ ।
 એતત્ ધનક્ષેત્રફલં પર્વતેષ્વેવ સમ્ભવેત્ ॥ ૧૧ ॥
 દ્વિન્નસ્યૈકોનવિંશત્યા વિભાગો યોજનસ્ય ચઃ ।
 સા કલા તાભિરેકોનવિંશત્યા પૂર્ણયોજનમ્ ॥ ૧૨ ॥

હરકોઈ ક્ષેત્રની ' જીવા ' ના મધ્યભાગથી સમુદ્ર સુધીનો જે વિષ્કંભ-તે ' ઇપુ ' કે 'શર' કહેવાય છે. ૬.

હરકોઈ ક્ષેત્રની પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની ઉત્કૃષ્ટ એટલે વધારેમાં વધારે લંબાઈ-તે 'જીવા' કહેવાય. ૭.

હરકોઈ ક્ષેત્રની ' જીવા ' ના પૂર્વ અને પશ્ચિમના છેડાંરૂપ સીમા વડે, જે સમુદ્ર સુધી પહોંચતો પરિક્ષિ થાય એનું નામ ધનુઃપૃષ્ઠ. ૮.

હરકોઈ ક્ષેત્રના પૂર્વના ધનુઃપૃષ્ઠ કરતાં, આગલા ધનુઃપૃષ્ઠમાં વાંકા હાથની જેવો અધિક ખંડ હોય, એ ' ચ્ચણ્ડા ' કહેવાય છે. ૯.

હરકોઈ ક્ષેત્રના, એક યોજન લાંબા પહોળા નેટલા ખંડો થાય તે એ ક્ષેત્રનું ક્ષેત્રફળ કહેવાય છે. ૧૦.

હરકોઈ વસ્તુનું સર્વજાણીનું એટલે લંબાઈ પહોળાઈ અને ઉંચાઈનું સુદૃઢ જે પ્રમાણ-તે ધનક્ષેત્રફળ કહેવાય છે. એ જાતનું ક્ષેત્રફળ પર્વતોનું જ હોય. ૧૧.

એક યોજનનો આગળીશનો વિભાગ ' કલા ' કહેવાય છે, એટલે એવી આગળીશ 'કલા' નો એક યોજન કહેવાય છે. ૧૨.

एकोनविंशतितमः कलाया अपि यो लवः ।

विकला ताभिरेकोनविंशत्येका कला भवेत् ॥ १३ ॥

इति परिभाषा ॥

व्यासो भरतहिमवतादिक्षेत्रमहीभृताम् ।

स्थानद्विगुणितो ज्ञेय आविदेहमतः पुनः ॥ १४ ॥

यथारोहावरोहेण विष्कम्भोऽर्द्धार्द्धहानितः ।

भवेदेवं ऐरवते विष्कम्भो भरतोपमः ॥ १५ ॥

तथैवम् । चेज્જમ્બૂદ્વીપવિષ્કમ્ભે ભાગા નવતિયુક્ શતમ્ ।

कल्पन्ते तत्र भरतमेकभागमितं भवेत् ॥ १६ ॥

इतः स्थानद्विगुणत्वात् द्वौ भागौ हिमवद्गिरिः ।

हैमवतं च चत्वारोऽष्टौ महाहिमवद्गिरिः ॥ १७ ॥

षोडशांशा हरिवર્ष દ્વાત્રિંશન્નિષધાચલઃ ।

विदेहाश्च चतुःषष्टिः द्वात्रिंशन्नीलवान्नगः ॥ १८ ॥

વળી કળાનો ઓગણીશમો ભાગ તે ' વિકળા ' . એવી ઓગણીશ ' વિકળા ' ની એક
- ' કળા ' થાય. ૧૩.

એ પ્રમાણે પરિભાષા છે.

છેક વિદેહસુધીમાં જે ભરત અને હિમવાન વગેરે ક્ષેત્ર અને પર્વતો છે તેઓનો વ્યાસ,
(એક ખીખથી) કામ જમણા બાણવો. અને ત્યારપછીના ક્ષેત્ર અને પર્વતોનો ઉતરતો જાય
છે-અરધો અરધો થતો જાય છે એટલે એરવત ક્ષેત્રનો વ્યાસ છેક ભરતક્ષેત્રના વ્યાસ જેટલો
થાય છે. ૧૪-૧૫.

તે આવી રીતે—

જે જમ્બૂદ્વીપના વ્યાસના એકસો નેવું ભાગ કડખીએ તો ભરતક્ષેત્રનો વ્યાસ એવા
એક ભાગ જેટલો છે; ત્યાર પછીનાં ' કામ જમણા ' હોવાથી હિમવંતપર્વત એવા બે ભાગ
જેટલો સમજવો; ત્યાર પછીનું હૈમવંત ક્ષેત્ર એવા ચાર ભાગ જેટલું, ત્યાર પછીનો મહાહિમ-
વંત પર્વત એવડા એવડા આઠ ભાગ જેટલો, હરિવર્ષ ક્ષેત્ર સોળભાગ જેવડું, નિષધ પર્વત
ખત્રીશ ભાગ જેવડો, અને વિદેહક્ષેત્ર ચોસઠભાગ જેવડું છે. ૧૬-૧૮.

પોઢશાંશા રમ્યકાર્યં ભાગા રુક્મીનગોઽષ્ટ ચ ।

ચત્વારો હૈરણ્યવન્તં દ્વૌ ભાગૌ શિખરી ગિરિઃ ॥ ૧૯ ॥

एक ऐरावतक्षेत्रम् नवत्या च शतेन च ।

भागैरेवं योजनानां लक्षमेकं समाप्यते ॥ २० ॥

यद्वેદં भरते क्षेत्रप्रमाणं योजनादिकम् ।

नवत्याढ्यशतगुणं योजनानां हि लक्षकम् ॥ २१ ॥

जम्बूद्वीपस्य विष्कम्भो यथैवं लक्षयोजनः ।

एवमायामોऽपि लक्षं योजनानां भवेद्यथा ॥ २२ ॥

सहस्राः पंच वनयोः व्यासः पूर्वापरस्थयोः ।

योजनानां चतुश्चत्वारिंशान्यष्टૌ શતાનિ ચ ॥ ૨૩ ॥

पंचत्रिंशत् सहस्राणि षडुत्तरा चतुःशती ।

विजयानાં પોઢશાનાં વિષ્કમ્ભોઽયં સમુચિતઃ ॥ ૨૪ ॥

षण्णामन्तर्नदीनां च पंचाशा सप्तशत्यसૌ ।

चतुःसहस्री विष्कम्भो वक्षस्काराष्टकस्य च ॥ २५ ॥

(હવે અહિંથી પાછું ' માન ' ઉતરતું ઉતરતું—અરધું અરધું થતું હોવાથી) પછીને નીલવાન પર્વત ખત્રીશ ભાગ જેવડો સમજવો. ૧૮.

ત્યાર પછીનું રમ્યક ક્ષેત્ર સોળ ભાગ જેવડું, રૂક્મિપર્વત આઠભાગ જેવડો, હૈરણ્યવન્ત ક્ષેત્ર ચાર ભાગ જેવડું, શિખરી પર્વત બે ભાગ જેવડો અને ઐરવતક્ષેત્ર એક ભાગ જેવડું એટલે કે ભરતક્ષેત્ર બરોબર થાય છે. આવી રીતે એકંદર એકસોને નેવું ભાગ તમામ થઈને એક લાખ યોજન થાય છે. આ સમજણે, એક લાખ યોજનના ૧૬૦ ભાગ કરતાં જેટલા યોજન આવે એટલા યોજન ભરતક્ષેત્રનું પ્રમાણ સમજવું. (જો પૂરું યોજન અને ૬ કળા આવે છે.) ૧૯-૨૧.

જમ્બૂદ્વીપની પહોળાઈની જેમ લાંબાઈ પણ એક લાખ યોજનની છે. ૨૨.

તે આ પ્રમાણે—

man

પૂર્વ અને પાશ્ચિમમાં રહેલા બેઉ વનો પાંચહજાર આઠસો ચુમાળીશ યોજન છે. સોળ વિજયો ખત્રીશ હજાર ચારસો છ યોજન છે. છ અન્તર્નદીઓ સાતસો પચાસ યોજન છે અને આઠ વક્ષસ્કારપર્વતો ચાર હજાર યોજન છે. મેરૂપર્વત દશ હજાર યોજન છે અને પૂર્વમાં અને

મેરુઃ દશસહસ્ત્રોરુઃ ભદ્રસાલસ્ય ચાંચતિઃ ।
સહસ્રાણિ ચતુઃચત્વાર્શિત્ પૂર્વાપરસ્થિતેઃ ॥ ૨૬ ॥
एषां संकलने लक्षं योजनानां भवेदिति ।
वक्ष्यमाणविदेहानामायामोऽप्येवमूह्यताम् ॥ ૨૭ ॥

दक्षिणोत्तरवर्त्तिन्योः जगत्योः मूलविस्तृतिः ।
भरतैरवतक्षेत्रव्यासेऽन्तर्भाव्यतां क्रमात् ॥ ૨૮ ॥
जगत्योः मूलविष्कम्भः पूर्वपश्चिमयोस्तु यः ।
स्वस्वदिवस्थवनमुखव्यासेऽन्तर्भाव्यतामसौ ॥ ૨૯ ॥

विष्कम्भो भरतस्याथ शरश्च कथितो जिनैः ।
षड्विंशानि योजनानि शतानि पंच पद् कलाः ॥ ૩૦ ॥
चतुर्दशसहस्राणि चतुःशत्येकसप्ततिः ।
योजनान्यस्य जीवा स्यात्किंचिदूनाश्च षट्कलाः ॥ ૩૧ ॥
धनुःपृष्ठं सहस्राणि चतुर्दश तथोपरि ।
अष्टाविंशा पंचशती कला एकादशाधिकाः ॥ ૩૨ ॥

પશ્ચિમમાં રહેલ ભદ્રશાળ વન ચુમાળીશ હજાર યોજન છે. એવી રીતે સર્વનો સરવાળો એક લાખ યોજન થાય છે (તે જમ્બૂદ્વીપની લંબાઈ થઈ.) ૨૨-૨૭.

જેની વાત હવે પછી આવશે એવા મહાવિદેહની લંબાઈ પણ એવી જ રીતે વિચારવી. ૨૭.

દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં જે જે 'જગતી'ની ભીંતો રહેલી છે તેના મૂળનો વિસ્તાર અનુક્રમે ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રના વિસ્તારની અંદર લાવી લેવો. ૨૮.

વળી એજ પ્રમાણે પૂર્વમાં અને પશ્ચિમમાં રહેલી બેઠ 'જગતી'ના મૂળનો વિસ્તાર પોત-પોતાની દિશામાં રહેલા વનના વિસ્તારની અંદર લાવી લેવો. ૨૯.

હવે ભરતક્ષેત્રનો 'વિષ્કંભ' તેમજ 'શર' પાંચસો ઈવીશ યોજન અને છ કળા છે. ૩૦.

એની 'જીવા' ચૌદહજાર ચારસો એકોતેર યોજન અને લગભગ છ કળા છે. ૩૧.

એનું ધનુઃપૃષ્ઠ ચૌદહજાર પાંચસો અઠવાવીશ યોજન અને અગ્યાર કળા છે. ૩૨.

યોજનાનાં ત્રિપંચાશત્ લક્ષ્યા અશીતિરેવ ચ ।
 સહસ્રાણિ પદ્ શતાનિ તથૈકાશીતિરિત્યથ ॥ ૩૩ ॥
 કલાઃ સપ્તદશ તથા તાવત્યો વિકલા અપિ ।
 એતાવત્ ભરતચેત્રે પ્રોક્તં ચેત્રફલં જિનૈઃ ॥ ૩૪ ॥
 વાહા તુ અત્ર ન સંભવતિ ॥

તચ્ચેદં ભરતં દ્વેધા વૈતાલ્યગિરિણા કૃતમ્ ।
 વાક્ષિણાત્યં ભરતાર્દ્ધમુત્તરાર્દ્ધં તથાપરમ્ ॥ ૩૫ ॥
 પોઢા હિમવદુત્થાભ્યાં મિત્વા વૈતાલ્યમૂધરમ્ ।
 ગંગાસિન્ધુભ્યાં કૃતં તત્ ગત્વા પૂર્વાપરામ્બુધી ॥ ૩૬ ॥
 અર્ધસ્ય વાક્ષિણાત્યસ્ય સ્યાદ્વિષ્કંભઃ શરોઽપિ ચ ।
 અષ્ટાત્રિંશયોજનાનાં દ્વે શતે ચ કલાત્રયમ્ ॥ ૩૭ ॥
 યોજનાનાં સહસ્રાણિ નવ સપ્તશતાનિ ચ ।
 જીવાષ્ટચત્વારિંશાનિ દ્વાદશાત્ર કલાસ્તથા ॥ ૩૮ ॥
 ધનુઃપૃષ્ઠં યોજનાનાં સહસ્રાણિ નવોપરિ ।
 શતાનિ સપ્ત પદ્પટિઃ કલૈકા દક્ષિણાર્દ્ધકૈ ॥ ૩૯ ॥

એનું ક્ષેત્રકળ ત્રેપન લાખ એ'શી હજાર છસોને એકાશી યોજન, સત્તર કળા અને સત્તર વિકળા-એટલું છે. ૩૩-૩૪.

અહિં 'ખાહા' તો હોય નહિ..

આવું જે ભરતક્ષેત્ર તે વૈતાલ્ય પર્વતથી જે લાગમાં બહેંચાયલું છે; (૧) દક્ષિણાર્દ્ધ ભરત અને ઉત્તરાર્દ્ધ ભરત. ૩૫.

વળી હિમવત પર્વતમાંથી નીકળેલી અને વૈતાલ્ય પર્વતને લેદીને પૂર્વ તથા પશ્ચિમ સમુદ્રમાં મળેલી એવી ગંગા અને સિન્ધુ નદીઓથી જે ભરતક્ષેત્ર છ વિભાગમાં બહેંચાયલું છે. ૩૬.

દક્ષિણાર્દ્ધ ભરતનો વિષ્કંભ તેમ જ શર ખસો આડત્રીશ યોજન અને ત્રણ કળા છે. ૩૭.

એની છવા નવહજાર સાતસો અડતાળીશ યોજન અને બાર કળા છે. ૩૮.

એનું ધનુઃપૃષ્ઠ નવહજાર સાતસો છાસઠ યોજન ને એક કળા છે. ૩૯.

લક્ષ્મણપટ્ટાદશ પંચત્રિંશદેવ સહસ્રકાઃ ।

ચતુઃશતી યોજનાનાં પંચાશીતિસ્તથોપરિ ॥ ૪૦ ॥

કલા દ્વાદશ વિકલાઃ પઢિત્યેવં જિનેશ્ચરૈઃ ।

દાક્ષિણાત્યે ભરતાર્દ્ધે સર્વં ચેત્રફલં મતમ્ ॥ ૪૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

વાહા તુ અત્ર ન સંભવતિ ॥

વૈતાલ્યાદ્દક્ષિણાસ્યાં ચોત્તરસ્યાં લવણાર્ણવાત્ ।

ચતુર્દશાધિકશતં યોજનાનિ કલાસ્તથા ॥ ૪૨ ॥

एकादशातीत्य मध्यखण्डेऽयोध्यापुरी भवेत् ।

नवयोजनविस्तीर्णा द्वादशयोजनायता ॥ ૪૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

खण्डेऽत्रैवार्यदेशानां स्यात् साद्धा पंचविंशतिः ।

खण्डोऽनार्यस्तान् विनासौ खण्डाः पंचापरे तथा ॥ ૪૪ ॥

मध्यखण्डगतेष्वार्यदेशेष्वेव भवेज्जनिः ।

अर्हतां चक्रिणामर्द्धચક્રિણાં શીરિણાં તથા ॥ ૪૫ ॥

અષ્ટાત્રિંશે યોજનાનાં દ્વે શતે ત્રિંકલાધિકે ।

અતિક્રમ્ય હિમવતો દક્ષિણાસ્યાં તથામ્બુધેઃ ॥ ૪૬ ॥

અહાર લાખ પાંત્રીશ હજાર આરસો પંચાશી યોજન, બાર કળા અને છ વિકળા જેટલું એતું (દક્ષિણાર્ધ ભરતનું) ક્ષેત્રફળ છે. ૪૦-૪૧.

‘બાહ્યા’ તો અહિં હોય નહિં.

હવે વૈતાલ્ય પર્વતથી દક્ષિણે અને લવણ સમુદ્રથી ઉત્તરે એકસો ચૌદ યોજન અને અગ્યાર કળા મૂકીને, મધ્યખંડમાં, નવ યોજન પહોળી અને બાર યોજન લાંબી અયોધ્યા નામે નગરી છે. ૪૨-૪૩.

આજ (મધ્ય) ખંડમાં સાડીપચવીશ આર્યદેશો છે. એ શિવાયનો શેષ ખંડ અનાર્ય છે. વળી અન્ય પણ પાંચ ખંડ છે. ૪૪. ॥ ૪૫-૪૬ ॥

મધ્યખંડમાં રહેલા આર્યદેશોમાંજ તીર્થંકર, ચક્રી, પાસુદેવ અને બળદેવ ઉત્પન્ન થાય છે. ૪૫.

હિમવત પર્વતથી દક્ષિણ દિશામાં બસો આઠત્રીશ યોજન અને ત્રણ કળા મૂકીને, તથા

વસન્તઃ તેષુ ચોત્તુંગરત્નપ્રાસાદશાલિપુ ।

તૃણાયાપિ ન મન્યન્તે સ્વર્ગં વિદ્યાધરેશ્વરાઃ ॥ ૬૧ ॥

દશયોજનતુંગસ્ય પંચાશદ્વિસ્તૃતેરપિ ।

खंडस्याद्यस्य सकलं प्रतरं स्यात् भुवस्तले ॥ ૬૨ ॥

पंचलक्षाः सहस्राणि द्वादशाथ शतत्रयम् ।

सप्ताढ्यं द्वादश कलाः खण्डेऽथ प्रथमे घनम् ॥ ૬૩ ॥

लक्षाणामेकपंचाशत् त्रयोविंशतिरेव च ।

सहस्रा योजनानां पट्ससतिः पट्कलास्तथा ॥ ૬૪ ॥

ત્રિભિઃ વિશેષકમ્ ॥

श्रेणीभ्यामथ चैताभ्यां योजनानामतिक्रमे ।

दशानां मेखलैकैका वर्तते पार्श्वयोः द्वयोः ॥ ૬૫ ॥

तत्र याम्योत्तराभिरूपे શ્રેણ્યૌ ગિરિસમાયતે ।

વસન્ત્યત્ર શક્રસત્કલોકપાલાભિયોગિનઃ ॥ ૬૬ ॥

તથાહુઃ જમાશ્રમણપાદાઃ ।

विद्याहरसेढीओ उडुं गंतूण जोश्रणे दसथो ।

दसजोश्रणपिहुलाए सेढीओ सकरायस्त ॥ ૬૭ ॥

સર્વ નગરીઓમાં ઉંચા રત્ન મહેલોમાં વસતા વિદ્યાધરોના લેખામાં સ્ફર્ગ તો તૃણસમાન પણ નથી. ૬૧.

હવે દશ યોજન ઊંચત તથા પચાસ યોજન પહોળા એવા આ પ્રથમ ખંડનું લોંટ-ળીયાનું સઘળું 'પ્રતર' પાંચ લાખ બાર હજાર ત્રણસો સાત યોજન અને બાર કળા છે. વળી એનું 'ઘન' એકાવન લાખ ત્રેવીશ હજાર છેતેર યોજન અને છ કળા છે. ૬૨-૬૪. એ બે શ્રેણીઓ કહી તેથી દશ દશ યોજન મૂલ્યે એક બાલુએ અડેક મેપાસ છે, ૬૫. ૬૧-૬૪-૬૫ અને દક્ષિણશ્રેણી—એવી બે શ્રેણીઓ છે તે બેઠની લંબાઇ પર્વત જેટલી છે; અને ત્યાં, ઇન્દ્રના લોકપાલ દેવોના સેવકો રહે છે. ૬૬.

આ સંખંધમાં પૂજ્ય ક્ષમાશ્રમણ કહે છે કે—

વિદ્યાધરોની શ્રેણીઓથી દશ યોજન ઉપર ગયા કેટ વળી બે શ્રેણીઓ આવે છે તે શક-

સોમજમકાઙ્યાણં દેવાણં વરુણકાઙ્યાણં ચં ॥

વેસમણકાઙ્યાણં દેવાણં આભિયોગાણં ॥ ૬૮ ॥

વદ્ભૂનિ ભવનાન્યત્ર તેષાં પલ્યોપમાયુષામ્ ।

વહિર્વૃત્તાનિ રાત્નાનિ ચતુરસ્રાણિ ચાન્તરે ॥ ૬૯ ॥

વેદિકાવનરાજિન્યોઃ શ્રેણ્યોઃ વ્યાસોઽન્યોઃ ભવેત્ ।

યોજનાનિ દશૈતાવાન્ વૈતાલ્યસ્યાપિ તત્ર સઃ ॥ ૭૦ ॥

દશયોજનતુંગસ્ય ત્રિંશદ્યોજનવિસ્તૃતેઃ ।

ઋણ્ડસ્યાસ્ય દ્વિતીયસ્ય ગણિતં પ્રતરાત્મકમ્ ॥ ૭૧ ॥

તિસ્રો લઙ્કાઃ સહસ્રાણિ સપ્ત ત્રીણિ શતાનિ ચ ।

તથા ચતુરશીતિશ્ચ કલાઃ એકાદશાધિકાઃ ॥ ૭૨ ॥

અત્ર ચ સર્વત્ર યથોપયોગં યોજનપદમનુક્તમપિ અધ્યાહાર્યમ્ ॥

તથા ઋણ્ડે દ્વિતીયસ્મિન્ નિશ્ચિતં સર્વતો ઘનમ્ ।

ત્રિંશલ્લઙ્કા યોજનાનાં સહસ્રાણિ ત્રિસપ્તતિઃ ॥ ૭૩ ॥

શતાન્યષ્ટૌ પંચચત્વારિંશદાલ્લઙ્ક્યાનિ ચાધિકાઃ ।

કલાઃ પંચદશેત્યુક્તં વ્યક્તં યુક્તિવિશારદૈઃ ॥ ૭૪ ॥

રાયના સોમ, યમ, વરુણ અને વૈશ્રમણુ-કુબેર નામના લોકપાળોના અભિયોગી દેવતાઓની છે. ૬૭-૬૮

એ દેવોતું પદ્યોપમનુ આયુષ્ય છે. અને ત્યાં એમનાં ઘણાં ભવનો છે—તે રત્નમય છે અને બહારથી ગોળ અને અંદરથી ચતુષ્કોણ છે. ૬૯.

આ બેઉ શ્રેણિઓમાં પણ પદ્યવેદિકા અને સુંદર બગીચા આવેલા છે. એમનો વ્યાસ વળી દશ યોજનનો છે, અને ત્યાં આગળ વૈતાલ્ય પર્વતનો પણ તેટલોજ વ્યાસ છે. ૭૦.

ઉપર પ્રમાણે વૈતાલ્યના પહેલા ખંડની હકીકત કહી.

હવે એનાં બીજા ખંડ વિષે.

વૈતાલ્ય પર્વતનો બીજો ખંડ દશ યોજન ઉંચો અને ત્રીશ યોજન પહોળો છે. એનું 'પ્રતર' રૂપ ગણિત પણ લાખ સાત હજાર ત્રણસો ચોરાશી અને ઉપર અગ્યાર કળા છે. ૭૨.

અભિયોગિશ્રોણિતશ્ચ યોજનાનામતિક્રમે ।

પંચાનામૂર્ધ્વમત્રાસ્યોપરિભાગો વિરાજતે ॥ ૭૫ ॥

નાનારત્નાલંકૃતસ્ય દશયોજનવિસ્તૃતેઃ ।

મધ્યે પદ્મવેદિકાસ્ય તસ્યાશ્ચોભયતો વને ॥ ૭૬ ॥

તયોઃ ક્રીડાપર્વતેષુ કેદલ્યાદિગૃહેષુ ચ ।

દીર્ઘિકાદિષુ ચ સ્વૈરં ક્રીડન્તિ વ્યન્તરામરાઃ ॥ ૭૭ ॥

પંચયોજનતુંગસ્ય દશયોજનવિસ્તૃતેઃ ।

ખણ્ડસ્યાસ્ય તૃતીયસ્ય પ્રતરં પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૭૮ ॥

एकं लक्षं द्वे सहस्रे चतुःशत्येकपट्टियुक् ।

कला दशाथ गणितं त्रवीम्यस्मिन् घनात्मकम् ॥ ७९ ॥

પંચલક્ષા યોજનાનાં સહસ્ત્રા દ્વાદશાપરે ।

સસાતિરેકા ત્રિશતી કલાશ્ચ દ્વાદશાધિકાઃ ॥ ૮૦ ॥

त्रयाणामपि खण्डानां घनेष्वेकीकृतेषु च ।

वैताढ्यस्याखिलस्यापि जायते गणितं घनम् ॥ ८१ ॥

આ બીજા ખંડનું ધનગણિત વળી ત્રીશ લાખ તોતેર હજાર આઠસો પીસતાળીય છે અને ઉપર પંદર કળા વધે છે. ૭૩-૭૪.

એ પૂર્વોક્ત અભિયોગી-સેવકદેવોની શ્રેણીથી ઉઠે પાંચ યોજન મૂકીને એના ઉપરનો ભાગ આવે છે. ૭૫.

એ ભાગ નાના પ્રકારના રત્નોથી મનોહર છે અને દશ યોજન વિસ્તારમાં છે. એના મધ્યમાં પદ્મવેદી છે. અને એની બેઉ બાજુએ બગીચા આવી રહ્યા છે. ૭૬.

એ બેઉ બગીચામાં રહેલા ક્રીડાશૈલોપર, કદલીગૃહોમાં તેમજ વાવ વગેરેમાં વ્યન્તરદેવો યથેચ્છ ક્રીડા કરે છે. ૭૭.

હવે વૈતાલ્યનો ત્રીજો ખંડ ને પાંચ યોજન ઉંચા અને દશ યોજન પહોળો છે—એનું ‘પ્રતર’ ગણિત એક લાખ બે હજાર ચારસો એકસઠ છે અને ઉપર દશ કળા નેટલું વધે છે. એનું ‘ધનગણિત’ વળી પાંચ લાખ બારહજાર ત્રણસો સાત છે અને ઉપર બાર કળા નેટલું વધે છે. ૭૮-૮૦.

આ ત્રણ ખંડોનું ધનમાપ ગણાવ્યું તે ત્રણેને એકત્ર કરતાં ને આવે તે આખા વૈતા

તત્ત્વદમ્ । સસાશીતિશ્ચ લક્ષાણિ દ્વિનવતિઃ શતાન્યપિ ।

एकोनत्रिंशदाढ्यानि कलाश्चतुर्दशाधिकाः ॥ ८२ ॥

સિદ્ધાયતનં કૂટં દક્ષિણભરતાર્દ્ધનામધેયં ચ ।

खण्डप्रपातकूटं तुर्यं तन्माणिभद्राख्यम् ॥ ८३ ॥

વૈતાલ્યાખ્યં પંચમમથ ષષ્ઠં પૂર્ણભદ્રસંજ્ઞં ચ ।

भवति तमिस्त्रिगुहं चोत्तरभरतार्द्धं च वैश्रमणम् ॥ ८४ ॥

વૈતાલ્યે નવ કૂટાન્યેવં જ્ઞેયાનિ તત્ર પૂર્વાબ્ધેઃ ।

सविधे सिद्धायतनं ततः क्रमात् प्रत्यगखिलानि ॥ ८५ ॥ विशेषकम् ॥

કૂટાન્યેતાનિ સક્રોશાન્યુચ્ચત્વે યોજનાનિ ષટ્ ।

तावन्त्येव मूलभूमौ विष्कम्भायामतोऽपि च ॥ ८६ ॥

મધ્યે દેશોનાનિ પંચ યોજનાનિ શિરસ્યથ ।

साधिकानि त्रीण्युदस्तगोपुच्छसंस्थितान्यतः ॥ ८७ ॥ युग्मम् ॥

પરિક્ષેપાઃ મૂલમધ્યશિરસ્સૂનાનિ વિંશતિઃ ।

तथोनानि पंचदश साम्राणि नव च क्रमात् ॥ ८८ ॥

હયતુ ધનમાપ થાય. એ એકત્ર રકમ સલાશી લાખ નવ હજાર બસો આગણત્રીશ થાય છે. અને ઉપર ચૌદ કળા વધે છે. ૮૧-૮૨.

હવે વૈતાલ્યપર્વતપર નવ કૂટો કહ્યાં છે તે આ પ્રમાણે:—(૧) સિદ્ધાયતન, (૨) દક્ષિણ ભરતાર્દ્ધ, (૩) ખંડપ્રપાત, (૪) આણિભદ્ર, (૫) વૈતાલ્ય, (૬) પૂર્ણભદ્ર, (૭) તમિસ્ત્રિગુહ, (૮) ઉત્તરભરતાર્દ્ધ અને (૯) વૈશ્રમણ. ૮૩-૮૪.

એમાં જે પહેલું સિદ્ધાયતન છે તે પૂર્વસમુદ્રની પાસે છે; અને શેષ સર્વે પાશ્વરમાં કેમ-વાર આવેલાં છે. ૮૫.

નવે શિખરો ઉંચાઈમાં છ યોજન અને એક કોસ છે. તેઓની લંબાઈપહોળાઈ મૂળ-આગળ એ ઉંચાઈ જેટલી જ છે, મધ્યમાં પાંચ યોજનથી સહેજ ન્યૂન છે અને મથાળે ત્રણ યોજનથી કંઈક વિશેષ છે. એમ હોવાથી એઓનો આકાર ગાયે પૃથ્વિ ઉંચું કર્યું હોય એવો છે. ૮૬-૮૭.

† ૧૬૪ (૮૮) ૨૦૭૦

એમનો પરિક્ષેપ એટલે ઘેરાવો વળી મૂળ આગળ વીશયોજન, મધ્યમાં પંદર યોજનથી સહેજ ઓછો, અને મથાળે નવયોજનથી કંઈક વધુ છે. ૮૮.

અધસ્તાચ્છિલ્લિખિતવાદાગતં તત્કિલાર્દ્ધિતમ્ ।

કૂટોત્સેધાર્દ્ધયુક્કૂટે વ્યાસો યથેપ્સિતાસ્પદે ॥ ૮૯ ॥

તથાહિ । સક્રોશાર્દ્ધે યોજનાનાં ત્રયેઽતીતે શિરોઽગ્રતઃ ।

યદા જિજ્ઞાસ્યતેઽમીપુ વ્યાસસ્તદા તદર્દ્ધયેત્ ॥ ૯૦ ॥

સ્યુઃ પટ્ ક્રોશાઃ સપાદાંસ્તે કૂટોત્સેધાર્દ્ધસંયુતાઃ ।

સપાદક્રોશહીનૈવં સંજાતા પંચયોજની ॥ ૯૧ ॥

મધ્યપ્રદેશે વિષ્કમ્ભ એતાવાનેપુ જાયતે ।

એવં હિમવતાદીનાં સર્વકૂટેષુ ભાવના ॥ ૯૨ ॥

સિદ્ધાયતનકૂટસ્યોપરિ રમ્યં વિરાજતે ।

સત્સિદ્ધાયતનં મૌલૌ કિરીટમિવ ભૂપતેઃ ॥ ૯૩ ॥

તદત્ર કનકમણિમયમેકક્રોશાયતં તદર્દ્ધતતમ્ ।

ચાપશતાનિ ચતુર્દશ ચત્વાર્શિશાનિ ચોત્તુંગમ્ ॥ ૯૪ ॥

પૂર્વોત્તરાદક્ષિણાસુ દ્વારમેકૈકમત્ર તત્ ।

ધનુઃપંચાશતોત્તુંગં તદર્દ્ધં કિલ વિસ્તૃતમ્ ॥ ૯૫ ॥

નીચેથી ચઢતાં કે મથાળેથી ઉતરતાં કોઈ સ્થળે ત્યાં આગળનો વ્યાસ (પહોળાઈ) ઠાઠવે હોય તો, જેટલું ચઢ્યા કે ઉતર્યા હોઈએ એવું અર્દ્ધ કરીને એમાં શિખરની અરધી ઉંચાઈ ભેળવવી. એવું જે પરિણામ આવે તે તે સ્થળ આગળનો ' વ્યાસ ' થાય. ૯૬.

જેમકે, મથાળેથી ત્રણયોજન ને અરધે કોસ નીચે ઉતરતાં ત્યાં આગળનો વ્યાસ ઠાઠવે હોય તો તે $\frac{૩ યો. ૦૮ કો.}{૨} + \frac{શિખરની ઉંચાઈ}{૨}$ થાય

એટલેકે ૧૧ યો ૦૮ કો. + ૩ યો. ૦૮ કો. થાય = ૧૮૦૮ કોસ થાય અર્થાત્ ૫ યોજનમાં ૧૧ કોસ એછા થાય. એ શિખરના મધ્યભાગ આગળનો વ્યાસ નીકળ્યો. ૯૦-૯૨.

હિમવાન વગેરે પર્વતોના શિખરોના સંબંધમાં પણ આવી રીતે જ કરવું.

સિદ્ધાયતન નામના કૂટની ઉપર એક સિદ્ધમન્દિર આવી રહ્યું છે તે બહુ કોઈ રાજાના મસ્તકપર સુકુટ હોય એવું શોભાયમાન દેખાય છે. ૯૩.

તે વધી કનકમય અને મણિમય છે; એક કોસ લાંબુ છે, અર્દ્ધ કોસ પહોળું છે અને અસ્સે આવીશ ધનુષ્ય ઉંચું છે. ૯૪.

પંચધનુઃશતવિષ્કમ્ભાયમા સ્યાત્તદ્વંવાહલ્યા ।

મણિપીઠિકા તદન્તર્દેવચ્છન્દક ઉપરિ ચાસ્યાઃ ॥ ૧૬ ॥

પંચચાપશતાન્યેષ વિષ્કમ્ભાયામતો મતઃ ।

તાન્યેવ સાતિરેકાણિ તુંગત્વેન પ્રરૂપિતઃ ॥ ૧૭ ॥

અષ્ટોત્તરં શતં નિત્યપ્રતિમાસ્તત્ર ચાર્હતામ્ ।

ઉત્સેધાંગુલનિષ્પન્નધનુઃપંચશતોચ્છ્રૂતાઃ ॥ ૧૮ ॥

एकैकस्यां दिशि सप्तविंशतिः सप्तविंशतिः ।

एवं चतुर्दिशं ताः स्युः नाम्ना च ऋषभादयः ॥ १९ ॥

तासां च जिनमूर्तीनामंकरत्नमया नखाः ।

अन्तर्लोहिताक्षरत्नप्रतिसेकमनोहराः ॥ ૧૦૦ ॥

पाणिपादतलानि च जिह्वा श्रीवत्सचूचुकम् ।

तालूनि च तपनीयमયાનિ रिष्टरत्नजाः ॥ ૧૦૧ ॥

श्मश्रુરોमराजयश्च ઓષ્ટાઃ વિદુમનિર્મિતાઃ ।

નાસા અન્તર્લોહિતાક્ષનિપેકાસ્તપનીયજાઃ ॥ ૧૦૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

પૂર્વમા, ઉત્તરમા અને દક્ષિણમા એમ ત્રણે દિશાએ એને અઢેક દ્વાર છે તે પચાસ ધનુષ્ય ઉચા અને પચવીશ ધનુષ્ય પહોળા છે ૯૫

તે મઢિરમા વળી પાચસો ધનુષ્યના વિસ્તારમા અઢીસો ધનુષ્ય બાડી એક મણિપીઠિકા છે અને તે ઉપર એક દેવચ્છદક છે ૯૬

તે દેવચ્છદક વિસ્તારમા પાચનો ધનુષ્ય છે અને ઉચાઇમા એથી સહેજ વધારે છે ૯૭

ત્યા અરિહંતદેવની એકસોને આઠ શાશ્વત પ્રતિમાઓ ૭ તે ઉત્સેધ અશુલને માપે પાચસો ધનુષ્ય ઉચી છે ૯૮

એ પ્રતિમાઓ પ્રત્યેક દિશામા મત્યાવીશ સત્યાવીશ હોઇને ચારે દિશાઓમા થઇને એટલી સખ્યામા છે વળી એમના ઋષભોદ્ગેરેનોમ છે ૯૯

એ જિનદેવની મૂર્તિઓના અકરભમય નખ છે, અને એમા લાવરત્નેની છાટ હોવાથી એ બહુ મનોહર લાગે છે ૧૦૦

વળી એમના હાથ પગના તળીયા, જીભ, શ્રીવત્સ, સ્તનાગ્ર અને તાળવા સુવર્ણમય છે, દાઢી અને મૂછના વાગ રિષ્ટ રત્નેના છે, ઓષ્ઠ વિદુભમય છે અને નાસિકા લાલરત્નની છાટવાળી સુવર્ણની ધવામેલી છે ૧૦૧-૧૦૨

લોહિતાક્ષપ્રતિસેકાન્યચ્છીણ્યંકમયાનિ ચ ।

તારકા અક્ષિપદ્માણિ બ્રુવશ્ચ રિષ્ટરત્નજાઃ ॥ ૧૦૩ ॥

લલાટપટ્ટશ્રવણકપોલં કનકોદ્ભવમ્ ।

કેશભૂમિસ્તપનીયમયી કેશાશ્ચ રિષ્ટજાઃ ॥ ૧૦૪ ॥

વજ્રજાઃ શીર્ષઘટિકાસ્તથા કનકનિર્મિતાઃ ।

ગ્રીવાવાહુપાદજંઘાગુલ્ફોરુત્તનુયટ્ટયઃ ॥ ૧૦૫ ॥

નન્વેતાનિ ભાવજિનપ્રતિરૂપાણિ તેષુ ચ ।

ઉચિતં શ્મશ્રુકૂર્ચાદિ શ્રામણ્યાનુચિતં કથમ્ ॥ ૧૦૬ ॥

તદુક્તં શ્રીતપાગચ્છનાયકશ્રીદેવેન્દ્રસૂરિશિષ્યશ્રીધર્મઘોષસૂરિભિઃ
ભાષ્યવૃત્તૌ । ભગવતોઽપગતકેશશીર્ષમુલ્લનિરીક્ષણેન શ્રામણ્યાવસ્થા સુજ્ઞાતા
એવ ઇતિ ॥

અશ્રોન્યતે । ભાવાર્હતામપિ શ્મશ્રુકૂર્ચાદીનામસંભવઃ ।

ન સર્વથા કિન્તુ તાદૃગ્દિવ્યાતિશયસંભવાત્ ॥ ૧૦૭ ॥

સ્પાદવસ્થિતતા તેષાં શ્રામણ્યગ્રહણાદનુ ।

પુરુષસ્વપ્રતિપત્તિઃ સૌન્દર્યં ચેત્થમેવ હિ ॥ ૧૦૮ ॥

વળી એમનાં અણુ લાલરત્નોની છાંટવાળા અંક રત્નોનાં છે; અને કીકી, આંખની પાંપણ
અને બમર રિષ્ટરત્નમય છે. ૧૦૩.

એમના લલાટપટ્ટ, શ્રવણ અને કપોલ સુવર્ણમય છે; મસ્તક પણ સુવર્ણમય છે; અને
કેશ રિષ્ટરત્નમય છે. ૧૦૪.

એમની શીર્ષઘટિકા વજ્રમય છે. વળી એમની ગ્રીવા, હસ્ત, ચરણ, જંઘા, ધુટી તથા
દેહયદિ—આ સર્વ સુવર્ણમય છે. ૧૦૫.

અહિં એવી શંકા ઉપસ્થિત થાય કે આ લાવણિનની પ્રતિમાઓ છે એમને. શ્રમણાવ-
સ્થાને અનુચિત એવી દાદી મૂઠ ઊચિત કેમ કહેવાય ? ૧૦૬.

કેમકે તપગચ્છાધિરાજ શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિના શિષ્ય શ્રી ધર્મઘોષસૂરિએ ‘ભાષ્ય’ ની
વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—ભગવાનનું કેશરહિત મસ્તકવાળું મુખ જોવાથી તેમની ચોખ્ખી શ્રમણા-
વસ્થા જણાઈ આવે છે.

એ શંકાર્તું સમાધાન આ પ્રમાણે:—ભાવ જિનેશ્વરને દાદી મૂઠ વગેરેનો સર્વથા

यदुक्तं श्री समवायांगे । अवठियकेसमंसुरोमणहे । इति ॥ औप-
पातिकेऽप्युक्तम् । अवट्टियसुविभत्तचत्तमंसू ॥

एवं च । तासां भावजिनाधीशप्रतिरूपतया ततः ।

शाश्वतार्हत्प्रतिमानां श्मश्रुकूर्चादि युक्तिमत् ॥ ૧૦૯ ॥

भाष्ये त्वकेशशीर्षास्या या श्रामण्यदશોદિતા ।

સાઽર્વદ્વિજ્ઞાનુતયાલ્પત્વાત્તદભાવવિવક્ષયા ॥ ૧૧૦ ॥

ऐकैकस्याः प्रतिमायाः पृष्टतश्छत्रधारिणी ।

દ્વે દ્વે ચામરધારિણ્યૌ પાર્શ્વતઃ પુરતઃ પુનઃ ॥ ૧૧૧ ॥

यक्षभूतकुंडधारप्रतिमानां द्वयं द्वयम् ।

વિનયાવનતં પાદપતિતં ઘટિતાંજલિ ॥ ૧૧૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

यथा देवच्छन्दकेऽस्मिन् घंटाधूपकदुत्थकाः ।

તથા ચન્દનકુમ્ભાઘ્યાઃ પ્રત્યેકં શતમદ્યુક્ ॥ ૧૧૩ ॥

અસંભવ નથી, પરંતુ એઓની એ પ્રકારની અવસ્થિતિ સાધુપણાના અંગીકાર પછી કોઈ એવા દિવ્ય અતિશયને લીધે થાય છે. અને એને લીધેજ પુરૂષપણાની પ્રતિપત્તિ થાય છે અને એમાં સૌન્દર્ય પણ લાગે છે. ૧૦૭-૧૦૮.

આ સંબંધમાં સમવાયાંગસૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—“ જેમને કેશ, દાઢી મૂછ, રોમ અને નખ રહેલા છે એવી—” (જિનપ્રતિમા). વળી ઉવવાઇસૂત્રમાં પણ એવું કહ્યું છે કે—“ જેમને શાલિતી દાઢી રહેલી છે એવી—” (શ્રી જિનપ્રતિમા).

અને એમ બાબત હોવાથી, જિનેશ્વરદેવની તે શાશ્વત પ્રતિમાઓને ભાવજિનની પ્રતિરૂપતાને લઈને શ્મશ્રુ, કૂર્ચ વિગેરે ઉચિત છે. ૧૦૯.

‘ભાષ્ય’ માં કેશરહિત મસ્તકયુક્ત મુખવાળી શ્રમણાવસ્થા કહી છે તે, તે કૂર્ચ, શ્મશ્રુ વગેરે વધતાં ન હોવાથી અને વળી સ્વરૂપ હોવાથી, બધું તેનો અભાવ હોયની એવું કહેવાની ઈચ્છાથી કહી છે. ૧૧૦.

એ પ્રતિમાઓમાંની દરેકની પાછળ એક છત્રધારિણી અને એક ગળે ચામરધારિણી રહેલી છે. વળી મોઢાગળના ભાગમાં વિનયપૂર્વક નમીને, હસ્ત એડી ચરણસ્પર્શ કરતી બળે યજ્ઞાની, ભૂતોની તથા કુંડહારીઓની પ્રતિમા રહેલી છે. ૧૧૧-૧૧૨.

વળી ત્યાં પ્રત્યેક જિંબ આગળ એક ઘંટા અને એક ધુપદાન તેમજ ચંદનનો કુંભ વગેરે પણ રહેલ છે. ૧૧૩.

તથાહિ ।

ચંદ્રણકલસાભિંગારગા ધ્રાવસગા ય થાલા ય ।

પાઈઓ સુપડદા મળગુલીયા વાયકરગા ય ॥ ૧૧૪ ॥

ચિત્તારયણકરંડગહયગયનરકંઠગા ય ચંગેરી ।

પડલગસીહાસણછત્તચામરા સમુગયજ્ઞસા ય ॥ ૧૧૫ ॥

તથા ચંદ્રપ્રપાતકૂટે સ્યાન્નૃત્તમાલઃ સુરો વિભુઃ ।

સપ્તમે કૃતમાલશ્ચ સ્યાત્તમિસ્રગુહાભિધે ॥ ૧૧૬ ॥

પરણાં ચ શેષકૂટાનાં કૂટનામસમાભિધાઃ ।

સુરાઃ કુર્વન્ત્યાધિપત્યં સર્વે પલ્યોપમાયુપઃ ॥ ૧૧૭ ॥

एतेषां च परीवारो देवीसामानिकादिकः ।

तत्तदासनरीतिश्च सर्वं विजयदेववत् ॥ ૧૧૮ ॥

पूर्णभद्रं माण्डिभद्रं कूटं वैताढ्यनामकम् ।

ત્રીણયેતાનિ સ્વર્ણજાનિ રાત્નિકાન્યપરાણિ ષટ્ ॥ ૧૧૯ ॥

‘વગેરે’ માં નીચેની વસ્તુઓ સમજવી:—

ચંદ્રનના કળશ ઉપરાંત આરી, આદર્શ, થાળ, રકાબી, સુપ્રતિષ્ઠ (સુખમી ?) મનો-
શુદ્ધી (?), વીંજણા, રત્નજડાવ કરંડીઆ, અશ્વ-હસ્તી તથા મનુષ્યનાં મ્હોરાં, ચંગેરી,
પાટલા, સિંહાસન, છત્ર, ચામર, ડાબલા તથા મલ્લય (?) ૧૧૪-૧૧૫.

(વૈતાલ્ય પર્વતનાં નવ શિખરોમાંથી પહેલા સિદ્ધાધતન શિખર સંબંધી સર્વ હકીકત
ઉપર પ્રમાણે વર્ણવ્યા પછી હવે એના ચોથા આઠ શિખરો વિષે કહે છે).

ત્રીજા ખંડપ્રપાત નામના શિખરનો કૃતમાલ નામે દેવ અધિપતિ છે; અને સાતમા
તમિસ્રશુદ્ધા નામના શિખરનો કૃતમાલ નામે દેવ સ્વામી છે. ૧૧૬.

જગુરે પહેલે છ રહ્યાં એ શિખરોના, તે તે શિખરના સરખા નામવાળા દેવો અધિપતિઓ છે.
એ સર્વ દેવો વળી એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા છે. ૧૧૭.

વળી એ દેવોની દેવીઓ, સામાનિકદેવો વગેરે પરીવાર તથા એમનાં આસનની અવ-
સ્થિતિ વગેરે સર્વ વાનાં વિજયદેવની જેવાં સમજી લેવાં. ૧૧૮.

પૂર્ણભદ્ર, માણ્ડિભદ્ર અને વૈતાલ્ય નામનાં ત્રણ શિખરો મુવર્ણમય છે અને ચોથા છ રત્ન-
મય છે. ૧૧૯.

ઉપર્યેષામથૈકૈકઃ સ્યાત્રપ્રાસાદાવતંસકઃ ।

રાત્નિકઃ ક્રોશતુંગોઽર્ધ્વક્રોશં ચ વિસ્તૃતાયતઃ ॥ ૧૨૦ ॥

ઇદં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિદ્ધિવૃહત્તેત્રસમાસાભિપ્રાયેણ ॥ શ્રીઉમાસ્વાતિ-
કૃતે જમ્બૂદ્વીપસમાસે તુ યમી પ્રાસાદાવતંસકાઃ ક્રોશદૈર્ઘ્યવિસ્તારાઃ
કિંચિન્ન્યૂનતદુચ્છ્રયા ઉક્તાઃ સન્તિ ॥

તસ્ય પ્રાસાદસ્ય મધ્યે મહતી મણિપીઠિકા ।

ધનુઃપંચાશતાયામઘ્યાસા તદર્ધ્વમેદુરા ॥ ૧૨૧ ॥

ઉપર્યસ્યા રત્નમયં સિંહાસનમનુત્તરમ્ ।

તત્તત્કૂટસ્વામિયોગ્યં પરિવારાસનૈર્વૃતમ્ ॥ ૧૨૨ ॥

યદા સ્વસ્વરાજધાન્યાઃ કૂટાનાં સ્વામિનઃ સુરાઃ ।

અત્રાયન્તિ તદૈતસ્મિન્ પ્રાસાદે સુખમાસતે ॥ ૧૨૩ ॥

મેરોર્દક્ષિણતોઽસંસ્થ્યદ્વીપાબ્ધીનામતિક્રમે ।

જમ્બૂદ્વીપેઽપરત્રૈવાં રાજધાન્યો યથાયથમ્ ॥ ૧૨૪ ॥

પ્રત્યેક શિખરપર એક મહાન્ રત્નમય પ્રાસાદ આવેલો છે-જેની ઉંચાઈ એક કોસ,
અને વિસ્તાર અરધો કોસ છે. ૧૨૦.

આ શ્ચમ્બુદ્વીપપ્રજ્ઞસિદ્ધિની ટીકા તથા જૈન મંથન ક્ષેત્રસમાસને લઈને
કહ્યો છે. પરન્તુ શ્રીઉમાસ્વાતિવાચકકૃત જમ્બૂદ્વીપસમાસમાં એમ કહ્યું છે કે એ પ્રાસાદની
લંબાઈપહોળાઈ અર્થાત્ વિસ્તાર એક કોસ છે અને ઉંચાઈ એક કોસ કરતાં સહેજ ન્યૂન છે.

પ્રત્યેક પ્રાસાદના મધ્યભાગમાં એક મહાન્ મણિપીઠિકા છે, જેની લંબાઈપહોળાઈ
અસંખ્ય અને જડાઈ અત્યંત ધનુષ્ય છે. ૧૨૧.

પ્રત્યેક મણિપીઠિકાપર તે તે શિખરના સ્વામીને લાયકનું, મહોટા પરીવારવાળું, અને
અનેક આસનોથી વેષ્ટિત એવું સિંહાસન આવી રહ્યું છે. ૧૨૨.

જ્યારે જ્યારે એ શિખરોના સ્વામી-દેવો પોતાની રાજધાનીમાંથી અહિં આવે છે
ત્યારે એઓ આ પ્રાસાદોને વિષે આનંદથી રહે છે. ૧૨૩.

એ દેવોની રાજધાનીઓ મેરૂપર્વતથી દક્ષિણમાં અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો મૂકીને અન્ય
જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલી છે. ૧૨૪.

વૈતાલ્યસ્ય પર્વતસ્ય દ્વે ગુહે ભવતઃ ક્રમાત્ ।
 સ્વલહપ્રપાતા પ્રાચ્યેશે તમિસ્ત્રા પરતઃ પુનઃ ॥ ૧૨૫ ॥
 ઓઢતે યોજનાન્યઘૃૌ તાનિ દ્વાદશ વિસ્તૃતે ।
 નિત્યાન્ધકારગહને પંચાશયોજનાયતે ॥ ૧૨૬ ॥
 દક્ષિણસ્યામુદીચ્યાં ચ દ્વારમેકૈકમેતયોઃ ।
 ઓચ્છ્રિતં યોજનાન્યઘૃૌ તાનિ ચત્વારિ વિસ્તૃતમ્ ॥ ૧૨૭ ॥
 નૃત્તમાલકૃતમાલાવેકપલ્યાયુષૌ સુરૌ ।
 મહર્દ્ધિકૌ વિજયવદેતયોઃ સ્વામિનૌ ક્રમાત્ ॥ ૧૨૮ ॥
 પ્રતિદ્વારં દ્વૌ કપાટૌ વાઙ્ગિકૌ ઘટિતૌ સદા ।
 શ્રષ્ટાવઘૌ યોજનાનિ તુંગૌ દ્વે દ્વે ચ વિસ્તૃતૌ ॥ ૧૨૯ ॥
 યદેહ ચક્રી ભરતોત્તરભાગં જિગીષતિ ।
 સેનાન્યા રત્નદંડેનાહતૌ તદાવસર્પતઃ ॥ ૧૩૦ ॥
 ઓઢઘાટિતસ્યૈકૈકસ્ય પશ્ચાદ્ભાગેઽસ્તિ તોઢુકઃ ।
 ચતુર્યોજનવિષ્કમ્ભાયામોઽવઘ્નમ્મ ઇતયોઃ ॥ ૧૩૧ ॥

હવે વૈતાલ્યપર્વતને, પૂર્વછેડે ખંડપ્રપાતા નામની અને પશ્ચિમ છેડે તમિસ્ત્રા નામની એમ બે શુક્ર છે. ૧૨૫.

બેઉ શુક્ર સદાકાળ અન્ધકારમય છે. વળી. એઓ પ્રત્યેક આઠ યોજન ઊંચી, બાર યોજન પહોળી અને પચાસ યોજન લાંબી છે. ૧૨૬.

પ્રત્યેક શુક્રને, દક્ષિણ અને ઉત્તર-એમ બેઉ દિશાઓમાં યદને બે દ્વાર છે. પ્રત્યેક દ્વાર આઠ યોજન ઊંચું અને ચાર યોજન પહોળું છે. ૧૨૭.

એ શુક્રઓના નૃત્તમાલ અને કૃતમાલ નામના દેવો અધિપતિ છે; જેમની આયુસ્થિતિ એક પચોપમની, અને સમૃદ્ધિ વિજયદેવ જેવી છે. ૧૨૮.

દ્વારે દ્વારે બે વજ્રઘટિત કમાડ છે; જે આઠ આઠ યોજન ઊંચા અને અઘ્ને યોજન પહોળા છે. ૧૨૯.

ન્યારે અર્ધિઆગળનો ડોઘ ચક્રવર્તી ભરતસેનના ઉત્તરભાગને છતવા નીકળે છે ત્યારે એના સેનાપતિના દંડરત્નના પ્રહારથી એ કમાડ ઊઘડી બાધ છે-અસી બાધ છે. ૧૩૦.

એવાં અઢેક કમાડની પાછળ એક ^{૨૨૬}સેના છે, જેનો અવદલ ચાર યોજન લાંબો પહોળો છે. ૧૩૧.

હસ્તિરત્ન સમારુદ્ધ કુમ્ભસ્થલસ્ફુરન્મણિઃ ।

ચક્રી તદુદ્યોત્તિતાધ્વા તમિસ્ત્વાં પ્રવિશેત્ ગુહામ્ ॥ ૧૩૨ ॥

તત્ર પ્રવિશ્ય પાશ્ચાત્યસૈન્યપ્રકાશહેતવે ।

રત્નેન કાકિણીનામ્ના યદીર્પિઢાવલેખિના ॥ ૧૩૩ ॥

ઊર્ધ્વાધો યોજનાન્યષ્ઠૌ તિર્યક્ દ્વાદશયોજનીમ્ ।

પ્રકાશયેત્ યોજનં ચૈકૈકં દક્ષિણવામયોઃ ॥ ૧૩૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

આદિમં યોજનં મુક્ત્વા પ્રથમં મળદલં લિખેત્ ।

પંચપાપશતાયામવિષ્કમ્ભં માનુસન્નિભમ્ ॥ ૧૩૫ ॥

તત્તોઽપિ યોજનં મુક્ત્વા દ્વિતીયં મળદલં લિખેત્ ।

इत्येवमुत्तरद्वारे शेषेऽन्त्ये योजनेऽन्तिमम् ॥ ૧૩૬ ॥

एवं च स्यादेकं दाक्षिणात्यप्राक्पाटोपरि मण्डलम् ।

દ્વે તોડુકે ત્રિચત્વારિંશતપ્રાગ્ભિત્તાવનુક્રમાત્ ॥ ૧૩૭ ॥

તતો દ્વે ઉત્તરાહપ્રાક્તોડુકેઽન્ત્યં ચ મળદલમ્ ।

उदीच्यप्राक्पाटेऽयं पश्चिमायामपि क्रमः ॥ ૧૩૮ ॥

હસ્તિરત્નપર આરૂઢ થઇને ચક્રવર્તી તે શુક્રામાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તે એ હસ્તિના કુંભ-સ્થલપર એક અત્યંત તેજસ્વી મહિમ મૂકીને એ અધારી શુક્રાને ઉદ્યોતમય-પ્રકાશિત કરે છે. ૧૩૨.

એવી રીતે પ્રવેશ કરીને, પાછળ આવતા સૈન્યને અજવાળું પડે એટલા માટે, ખડીના કટકાથી જ હોયની એમ, કાકિણી રત્નથી શુક્રામાં બેઠે બાલુ ભીંતોપર, મંડળ આગેખતો બાંધે છે; જેનો, ઉચેથી નીચે સુધી આઠ યોજનમાં, તીર્થો બાર યોજનમાં અને ડાબા જમણા અઢેક યોજનમાં પ્રકાશ પડે છે. ૧૩૩-૧૩૪.

પહેલું મંડળ પહેલો એક યોજન પૂરો થાય ત્યાં આગેખે છે; જે મંડળ પાંચસો ધનુષ્ય લાંબુપહોળું અને બહુ સૂર્ય હોયની એવું પ્રકાશિત હોય છે. ૧૩૫.

એ જ પ્રમાણે, ત્યાંથી બીજો યોજન પૂરો થાય ત્યાં બીજું મંડળ આગેખે છે. એવી રીતે ઉત્તર તરફને દ્વારે શેષ છેડેલો યોજને છેડલું મંડળ આગેખે છે. ૧૩૬.

એ પ્રકારના આલેખનથી, દક્ષિણ તરફના પહેલા કમાડપર એક મંડળ, ટોડલા પર બે (મંડળ) અને પછી અનુક્રમે પૂર્વતરફની ભીંતપર તેતાળીશ મંડળો થાય છે. ૧૩૭.

પછી ઉત્તર તરફના પહેલા ટોડલા પર બે, અને ઉત્તર તરફના પહેલા કમાડપર છેડલું મંડળ મંડળ થાય. બાકી પાશ્ચિમદિશામાં પણ એ જ કેમપ્રમાણે બધું થાય. ૧૩૮. ૪૮ ૫૩ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

एवमेकोनपंचाशत् पूर्वभिक्तौ भवन्ति वै । . .

‘તાવન્ત્યપરભિક્તૌ તત્તુલ્યાનિ સંમુલ્યાનિ ચ ॥ ૧૩૯ ॥

अयं च मलयगिरिकृतक्षेत्रविचारबृहद्वृत्त्याद्यभिप्रायः ॥ आवश्यक-

વૃહદ્વૃત્ત્યાદ્યભિપ્રાયસ્તુ અયમ્ । ગુહાયાં પ્રવિશન્ ભરતઃ પાશ્ચાત્યપાન્થજન-
પ્રકાશકરણાય દક્ષિણદ્વારે પૂર્વદિક્કપાટે પ્રથમં યોજનં મુક્ત્વા પ્રથમં
મળડલમાલિખતિ । તતો ગોમૂત્રિકાન્યાયેન ઉત્તરતઃ પશ્ચિમદિક્કપાટ-
તોડુકે તૃતીયયોજનાદૌ દ્વિતીયમળડલમાલિખતિ । તતઃ તેનૈવ ન્યાયેન
પૂર્વદિક્કપાટતોડુકે ચતુર્થયોજનાદૌ તૃતીયમ્ । તતઃ પશ્ચિમદિગ્મિત્તૌ
પંચમયોજનાદો ચતુર્થમ્ । તતઃ પૂર્વદિગ્મિત્તૌ ષષ્ઠયોજનાદૌ પંચમમ્ ।
ચાવદષ્ટચત્વારિંશત્તમમુત્તરદ્વારસત્કપશ્ચિમદિક્કપાટે પ્રથમયોજનાદૌ ઈકો-
નપંચાશત્તમં ચોત્તરદિગ્દ્વારસત્કપૂર્વદિક્કપાટે દ્વિતીયયોજનાદૌ આલિ-
ખતિ ॥ ઇકસ્યાં મિત્તૌ પંચવિંશતિઃ અન્યસ્યાં ચ ચતુર્વિંશતિઃ ઇતિ સમ-
ગ્રેણ ઈકોનપંચાશત્ મળડલાનિ ભવન્તિ ઇતિ ॥

दक्षिणात्तोडुकात् सप्तदशभिः योजनैः परा ।

अस्त्युन्मग्नजला नाम नदी त्रियोजनातता ॥ १४० ॥

એવી રીતે પૂર્વતરફની ભીંતપર ઝોગણપચાસ મંડળો થાય; અને એની સન્મુખ પશ્ચિમ તરફની ભીંતપર પણ એવાં તેટલાં જ થાય. ૧૩૯.

આ અમારૂં કથન મલયગિરિકૃત ક્ષેત્રવિચાર' ની બૃહત્ ટીકાને આધારે છે. પણ 'આવ-
શ્યકસૂત્ર'ની મોટી ટીકાને અભિપ્રાય એવો છે કે—શુદ્ધમાં પ્રવેશ કરતો ચક્રવર્તી પાછળ આવ-
નારાઓને અજવાળું પડે એટલા માટે પહેલું યોજન પૂરું થાય ત્યાં દક્ષિણ તરફને દ્વારે પૂર્વદિ-
શાના કમાડમાં પહેલું મંડળ આજેજે છે. પછી ગોમૂત્રિકાન્યાયે ઉત્તર તરફના પશ્ચિમદિશાવાળા
કમાડના ટોડલા પર ત્રીજા યોજનમાં બીજું મંડળ આજેજે છે. પછી તેજ ન્યાયે પૂર્વદિશાના
કમાડના ટોડલા પર ચોથા યોજનમાં ત્રીજું મંડળ આજેજે છે, પછી પશ્ચિમ દિશાની ભીંતમાં
પાંચમા યોજનમાં ચોથું મંડળ આજેજે છે. પછી પૂર્વદિશાની ભીંતમાં છઠ્ઠા યોજનમાં
પાંચમું મંડળ આજેજે છે. એવી રીતે છેક ઉત્તર તરફના દ્વારના પશ્ચિમદિશાના કમાડપર પહે-
લા યોજનમાં અડતાળીશમું મંડળ, અને ઉત્તર તરફના દ્વારના પૂર્વદિશાના કમાડપર બીજા
યોજનમાં ઝોગણપચાસમું મંડળ આજેજે છે; એક ભીંતપર પચવીશ અને એની સન્મુખની
બીજી ભીંતપર ચોવીશ એમ સમગ્ર ઝોગણપચાસ મંડળો થાય છે.

દક્ષિણ દિશાના તોડુકા એટલે ટોડલાથી સત્તર યોજન મૂકીને 'ઉન્મગ્નજલા' નામની

દ્વાદશયોજનાયામા પૂર્વભિત્તિવિનિર્ગતા ।

વિભિદ્ય પશ્ચિમાં ભિત્તિં પ્રવિષ્ટા સિન્ધુનિમ્નગામ્ ॥૧૪૧॥ યુગ્મમ્ ॥

અસ્યાં પતંતિ યત્કિંચિત્ દષત્કાષ્ટનરાદિકમ્ ।

તત્સર્વમદ્ભિરાહલ્ય બહિઃ પ્રચ્છિપ્યતે સ્થલે ॥ ૧૪૨ ॥

તતઃ પરં યોજનયોર્દયોરતિક્રમે પરા ।

સ્યાન્નિમગ્નજલા નામ નદી ત્રિયોજનાતતા ॥ ૧૪૩ ॥

દ્વાદશયોજનાયામા પૂર્વભિત્તિવિનિર્ગતા ।

પ્રત્યગ્ભિત્તિં પ્રવિભિદ્ય સિન્ધું વિશત્યસાવપિ ॥ ૧૪૪ ॥

અસ્યાં પતંતિ યત્કિંચિત્તૃણકાષ્ટનરાદિકમ્ ।

અધો મઙ્ગતિ તત્સર્વમીદૃક્ સ્વભાવમેતયોઃ ॥ ૧૪૫ ॥

તતશ્ચોત્તરતઃ સત્તદશભિઃ યોજનૈઃ પરઃ ।

ચતુર્યોજનવિષ્કમ્ભાયામ ઉત્તરતોદુકઃ ॥ ૧૪૬ ॥

તત્થ ઉભાભ્યાં દ્વારભાગાભ્યામિત્યેવં સર્વસંખ્યયા ।

યોજનૈરેકવિંશત્યા નયૌ સ્યાતાં યથોદિતે ॥ ૧૪૭ ॥

નદી આવે છે. તે ત્રણ યોજન પહોળી અને બાર યોજન લાંબી છે; અને તે પૂર્વતરફની ભીંત માંથી નીકળીને પશ્ચિમતરફની ભીંત લેહી સિન્ધુ નદીમાં મળે છે. ૧૪૦-૧૪૧.

(એ નદીનો સ્વભાવ એવો છે કે) એમાં પાષાણ, કાષ્ઠ કે મનુષ્યાદિક જે કંઈ પડે છે તે બધાને એ નદીનું જળ બહાર જમીનપર કાઢી નાખે છે. ૧૪૨.

એ પછી એ યોજન મૂકીએ એટલે એક બીજી ‘ નિમગ્નજલા ’ નામની નદી આવે છે. એ પણ ત્રણ યોજન પહોળી અને બાર યોજન લાંબી છે. અને પૂર્વ તરફની ભીંતમાંથી નીકળીને પશ્ચિમતરફની ભીંતને લેહી સિન્ધુમાં ભળે છે. ૧૪૩-૧૪૪.

આ નદીનો સ્વભાવ વળી એવો છે કે તૃણ, કાષ્ઠ કે મનુષ્ય આદિ જે કંઈ એમાં પડે છે તે સર્વ અંદર ડુબી જાય છે. ૧૪૫.

ત્યાંથી ઉત્તરતરફ સત્તર યોજન મૂકીને ચાર યોજનના વિસ્તારનો ઉત્તરતોદક આવે છે. ૧૪૬.

એટલે એવી રીતે બેઠ દારેથી સમગ્રપણે એકવીશ યોજન મૂકીને પૂર્વેકત બેઠ નદીઓ આવેલી છે. ૧૪૭.

અથ વાર્દ્ધકિરત્નેન સઘઃ સજ્જિતપથયા ।

નયાવુમે સમુત્તીર્ય યાવત્ ગચ્છતિ ચક્રમૃત્ ॥ ૧૪૮ ॥

તાવદ્વિના પ્રયાસેન કપાટાવુત્તરાશ્રિતૌ

ઉદ્ઘટેતે સ્વયમેવ કૃતક્રૌંચારવૌ રયાત્ ॥ ૧૪૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

નિર્ગત્ય તેન દ્વારેણ વિજિત્યોત્તરભારતમ્ ।

દર્પાઃ લ્હણ્ડપ્રપાતાયાઃ ચક્રી સમીપમાપતેત્ ॥ ૧૫૦ ॥

ઉત્તરદ્વારમુદ્ઘાટ્ય સેનાનીકૃતયત્નતઃ ।

મણ્ડલાન્યાલિલ્લન્ પ્રાગ્વત્ ચક્રી વિશતિ તાં ગુહામ્ ॥ ૧૫૧ ॥

પૂર્વં નિમગ્નસાલિલાં સમુત્તરેત્તતઃ પરામ્ ।

તૂર્ણં વાર્દ્ધકિરત્નેન કૃતયા દ્રુતપથયા ॥ ૧૫૨ ॥

હિમે માનાદિભિઃ પ્રાગ્વત્ પ્રત્યગ્ભિત્તિવિનિર્ગતે ।

પ્રાચ્યભિત્તિં કિન્તુ ભિત્ત્વા પ્રાપ્તે ગંગામહાનદીમ્ ॥ ૧૫૩ ॥

દ્વારેણ દાક્ષિણાત્યેન સ્વયમુદ્ઘાટિતેન ચ ।

નિર્ગત્ય કૃતકૃત્યઃ સન્ ચક્રી નિજપુરં વિશેત્ ॥ ૧૫૪ ॥

અહિં વાર્દ્ધકિ રત્નવડે તુરત પુલ ઉભો કરી જેવો ચક્રવર્તી એ જેઉ નદીઓ ઓળંગી જાય છે તેવા જ વિના પ્રયાસે, ઉત્તર તરફના જેઉ કમાડો કૌંચપક્ષી જેવો શબ્દ કરતા, આપો આપ ઉધડી જાય છે. ૧૪૮-૧૪૯.

એ દારેથી નીકળીને ત્યાંથી ઉત્તરભારત છૂટી આવીને ચક્રવર્તી ખંડપ્રપાતા શુદ્ધ પાસે આવી ઉભો રહે છે. ૧૫૦.

સેનાપતિએ કરેલા પ્રયત્નથી ઉત્તરતરફનું દ્વાર ઉધડી જાય છે તેથી એ શુદ્ધમાં ચક્રવર્તી પૂર્વવત્ પ્રવેશ કરી મંડળ આજેખતો આગળ વધે છે. ૧૫૧.

અહિં પણ, વાર્દ્ધકી રત્ને ખનાવેલ સુંદર સેતુની સહાયવડે, પહેલી નિમજ્જલા નદી ઓળંગે છે અને પછી તરત ઊંમજ્જલા નદી ઓળંગે છે. ૧૫૨.

એ જેઉ નદીઓ પ્રમાણમાં પૂર્વેકિત નદીઓ જેવી છે પણ એઓ પાશ્વ્ય તરફની ભીંતમાંથી નીકળી પૂર્વ તરફની ભીંતને ભેદીને ગંગાનદીમાં ભળી જાય છે. ૧૫૩.

પછી એની મેળેજ ઉધડી ગયેલા દક્ષિણ દિશાને દારેથી નીકળીને, કૃતકૃત્ય એવો ચક્રવર્તી પોતાની રાજધાનીમાં પાછો આવે છે. ૧૫૪.

સ્યાદ્યાવચ્ચક્રિણો રાજ્યં તાવત્તિષ્ઠન્તિ સન્તતમ્ ।

મંડલાનિ ચ પદ્યે ચ ગુહામાર્ગે ગતાગતે ॥ ૧૫૫ ॥

અર્થ પ્રવચનસારોદ્ધારવૃત્ત્યભિપ્રાયઃ ॥ ત્રિષ્ટીયાજિતચરિત્રે તુ

ઉદ્ઘાટિતં ગુહાદ્વારં ગુહાન્તર્મણ્ડલાનિ ચ ।

તાવત્તાન્યપિ તિષ્ઠન્તિ યાવંજીવતિ ચક્રમૃત્ ॥ ૧૫૬ ॥

इति उक्तम् ॥

દ્વારાત્ સ્વણપ્રપાતાયા ચામ્યાધ્યામ્યદિશિ ધ્રુવમ્ ।

ગંગાયાઃ પશ્ચિમે કૂલે વસન્તિ નિધયો નવ ॥ ૧૫૭ ॥

उदीच्यामथ वैताढ्यात् हिमवद्गिरिसीमया ।

સ્યાદુત્તરભરતાર્ધં પર્યંકાસનસંસ્થિતમ્ ॥ ૧૫૮ ॥

અષ્ટાત્રિંશે યોજનાનાં દ્વે શતે ત્રિકલાધિકે ।

વિષ્કમ્ભતોઽથ વાહાસ્ય પ્રત્યેકં પાર્શ્વયોઃ દ્વયોઃ ॥ ૧૫૯ ॥

યોજનાનાં શતાન્યષ્ટાદશ દ્વિનવતિસ્તથા ।

સાર્દ્ધાઃ સપ્ત કલાઃ સ્ત્રેષ્ઠફલમસ્યાથ કીર્ત્યતે ॥ ૧૬૦ ॥

સપ્તાત્રિંશત્ સહસ્રાણિ દ્વાત્રિંશદથ ચોપરિ ।

શતાન્યષ્ઠૌ યોજનાનામષ્ટાશીતિરથાધિકા ॥ ૧૬૧ ॥

જ્યાં સુધી ચક્રવર્તીનું રાજ્ય હોય છે ત્યાં સુધી શુદ્ધને માર્ગે જવા આવવા માટે તે મંડળો અને સેતુ કાયમ રહે છે. ૧૫૫.

આ વાત અમે પ્રવચનસારોદ્ધારના અભિપ્રાય પ્રમાણે દર્શાવી છે. ત્રિષ્ટિશલાકાપુરુષ ચરિત્રમાંના અજિતનાથના ચરિત્રમાં તે એમ લખ્યું છે કે—જ્યાં સુધી ચક્રવર્તી હોય છે ત્યાં સુધી શુદ્ધના દ્વાર ઉઘાડાં રહે છે અને શુદ્ધની અંદર આજેખેલાં મંડળો પણ કાયમ રહે છે. ૧૫૬.

ખંડપ્રપાતાશુદ્ધના દક્ષિણ તરફના દ્વારથી દક્ષિણ દિશામાં, ગંગાનદીને પશ્ચિમતરે નવ ' નિધાન ' આવેલા છે. ૧૫૭.

હવે વૈતાલ્યપર્વતથી ઉત્તર દિશામાં ' ઉત્તર ભરતાર્ધ ' આવેલું છે. એની સીમા હિમવંત પર્વત સુધી છે, અને એ પર્યંકાસને રહેલું છે. ૧૫૮.

એનો વિષ્કંભ બસો આઠત્રીશ યોજન અને ત્રણ કલા છે; એની બેજી બાજુએ આવેલી

કલા દ્વાદશ વિકલા એકાદશ પ્રકીર્તિતાઃ ।

ઉત્તસામાન્યભરતવત્ શેપં તુ શરાદિકમ્ ॥ ૧૬૨ ॥ કલાપકમ્ ॥

નિતમ્બસ્ય હિમવતો દાક્ષિણાત્યસ્ય સન્નિધૌ ।

ચેત્રેઽસ્મિન્નન્તરે ગંગાસિન્ધુપ્રપાતકુણ્ડયોઃ ॥ ૧૬૩ ॥

ગિરિઃ વૃષભકૂટાશ્ચઃ ઉચ્ચત્વેનાદ્યયોજનઃ ।

દ્વે યોજને ભૂમિમગ્નઃ ચારુગોપુચ્છસંસ્થિતઃ ॥ ૧૬૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

મૂલેઽસૌ યોજનાન્યષ્ટૌ મધ્યે પદ્મ યોજનાનિ ચ ।

ચતુષ્ટયં યોજનાનાં ઉપર્યાયતવિસ્તૃતઃ ॥ ૧૬૫ ॥

પંચવિંશતિરેવાષ્ટાદશૈવ દ્વાદશાપિ ચ ।

સાધિકાનિ પરિચ્છેપો મૂલે મધ્યે ચ મૂર્ધ્નિ ચ ॥ ૧૬૬ ॥

દ્વાદશાષ્ટ ચ ચત્વારિ મૂલે મધ્યે શિરસ્યપિ ।

યોજનાનિ ક્રમાદસ્ય વ્યાસાયામો મતાન્તરે ॥ ૧૬૭ ॥

સપ્તત્રિંશત્ ક્રમાત્ પંચવિંશતિઃ દ્વાદશાપિ ચ ।

સાધિકાનિ પરિચ્છેપો મૂલે મધ્યે તથોપરિ ॥ ૧૬૮ ॥

પ્રત્યેક 'ખાહા' અદારસો ખાહું યોજન અને સાડી સાત કળા છે; અને એનું ક્ષેત્રફળ ત્રીશ-લાખ બત્રીશ હજાર આઠસો અઠ્યાશી યોજન, બારકળા અને અચાર વિકળા જેટલું છે. એનું 'શર' વગેરે સામાન્ય ભરતજેવું કહી ગયા છીએ તે પ્રમાણે જાણવું. ૧૫૯-૧૬૨.

આ ક્ષેત્રમાં, હિમવત પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફની ખેખલા પાસે, ગંગા અને સિન્ધુ પ્રપાત કુંડની વચ્ચે વૃષભકૂટ નામે પર્વત છે. તે આઠ યોજન ઉંચો છે અને એ યોજન પૃથ્વી-માં યુચેલો છે. વળી એ ગોપુચ્છને આકારે રહેલો છે. ૧૬૩-૧૬૪.

એની લંબાઈપહોળાઈ મૂળમાં આઠ યોજન, મધ્યમાં છ યોજન, અને મથાળે ચાર યોજન છે. ૧૬૫.

વળી એનો ઘેરાવો મૂળમાં પચવીશ યોજન, મધ્યમાં અદાર યોજન અને ટોચ આગળ બાર યોજનથી કંઈક વિશેષ છે. ૧૬૬.

એક એવો મત પણ છે કે એની લંબાઈપહોળાઈ મૂળ આગળ, મધ્યમાં અને મથાળે અનુક્રમે બાર, આઠ અને ચાર યોજન છે અને ઘેરાવો અનુક્રમે સાતત્રીશ યોજન, પચવીશ યોજન અને આઠજે બાર યોજન છે. ૧૬૭-૧૬૮.

इदं च मतद्वयमपि जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे ॥

मतान्तरे ननु कथं श्रुते सर्वज्ञमूलके ।

तुल्यकैवल्यभाजां यदेकमेवार्हतां मतम् ॥ ૧૬૯ ॥

अत्रोच्यते । दुर्भिक्षे स्कन्दिलाचार्यदेवर्द्धिगणिवारके ।

गणनाभावतः साधुसाध्वीनां विस्मृतं श्रुतम् ॥ ૧૭૦ ॥

ततः सुभिक्षે સંજાતે સંઘસ્ય મેલકોઽમ્ભવત્ ।

वलभ्यां मथुरायां च सूत्रार्थघटनाकृते ॥ ૧૭૧ ॥

વલભ્યાં સંગતે સંઘે દેવર્દ્ધિગણિરગ્રણીઃ ।

મથુરાયાં સંગતે ચ સ્કન્દિલાર્યોઽગ્રણીરમ્ભૂત્ ॥ ૧૭૨ ॥

તતશ્ચ વાચનાભેદસ્તત્ર જાતઃ ક્વચિત્ ક્વચિત્ ।

વિસ્મૃતસ્મરણે ભેદો જાતુ સ્યાદુભયોરપિ ॥ ૧૭૩ ॥

તત્તૈસ્તતોઽર્વાચીનૈશ્ચ ગીતાર્થેઃ પાપમીરુભિઃ ।

मतद्वयं तुल्यतया कचीकृतमनिर्णयात् ॥ ૧૭૪ ॥

આ જેઉ મત જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રના છે.

અહિં એવી શંકા ઉપસ્થિત થાય છે કે શ્રુત તો સર્વજ્ઞભાષિત છે—ત્યારે એમાં મતાન્તર કેમ હોય ? સર્વ અર્હતપ્રભુનું કેવળજ્ઞાન એક સરખું હોય એટલે એમનો મત પણ એક જ હોવો જોઈએ. ૧૬૯.

એ શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે:—

સ્કંદિલ આચાર્ય અને દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણના સમયમા દુકાળને લઇને સાધુસાધ્વી-એએ અભ્યાસ પડતો મેલેલો તેથી શ્રુતજ્ઞાન વિસ્મૃત થઈ ગયું. ૧૭૦.

ત્યારપછી જ્યારે સુકાળ થયો ત્યારે સૂત્રો અને એના અર્થની ઘટનાને સારૂ વલ્લભી-પુરમાં અને મથુરાનગરીમાં સંઘ એકઠો થયો હતો. ૧૭૧.

વલ્લભીપુરમાં એકત્ર થયેલ સંઘમાં દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ અગ્રેસર હતા; અને મથુરામાં

એકત્ર થયેલ સંઘમાં સ્કંદિલ આચાર્ય અગ્રેસર હતા. ૧૭૨.

તેથી ત્યાં કોઈ કોઈ જગ્યાએ પાઠાદિ થઈ ગયું હશે. કેમકે વિસ્મૃત થયેલું પુનઃ સંભારતાં જેઠાં તફાવત પડવાનો સંભવ છે. ૧૭૩.

તેથી એમણે અને ત્યારપછી પાપભીરૂ અર્વાચીન ગીતાર્થ પુર્યોએ, કંઈ પણ નિર્ણય ન કરાવેલો, જેઉ મત સ્વીકાર્યા છે. ૧૭૪.

સત્યપ્યેવં સામ્પ્રતીના વિસંવાદં શ્રુતસ્થિતમ્ ।

નિર્ણેતુમુત્સંહન્તે યે તે જ્ઞેયા માતૃશાસિતાઃ ॥ ૧૭૫ ॥

एवमेवोक्तं श्रीमलयगिरिभिः ज्योतिष्करंदवृत्तौ ॥

देशोत्क्रોशतुंगोऽर्द्धकोशविस्तृत एष च ।

ક્રોશાયામ ઉપર્યસ્ય પ્રાસાદોઽતિમનોરમઃ ॥ ૧૭૬ ॥

देवोऽत्र वृषभाभिरव्य एकपल्योपमस्थितिः ।

મહર્દ્ધિકો વિજયવત્તથાસ્ય રાજધાન્યપિ ॥ ૧૭૭ ॥

शैलोऽयं चित्रित इव चक्रिभिः जितभारतैः ।

કાકિણીરત્નલિખિતૈઃ સમન્તાન્નિજનામભિઃ ॥ ૧૭૮ ॥

नद्योऽष्टाविंशतिरिह सहस्रा द्वयुत्तरा मताः ।

અમુખ્ય ભરતજેત્રસ્યોર્વીશસ્યાંગના ઇવ ॥ ૧૭૯ ॥

अरकाश्च पडप्यत्र सुपमासुपमादयः ।

સદા વિપરિવર્તન્તે નિયોગિન ઇવેશિતુઃ ॥ ૧૮૦ ॥

इति भरतक्षेत्रम् ॥

આમ વાત હોવા છતાં, અત્યારના જે લોકો શાસ્ત્રનું વિસંવાદિપણું દૂર કરવાને માટે પ્રોત્સાહિત થાય છે તે પોતાની માતાને શિખામણ આપવા નીકળેલા જેવા જાણવા. પૂજ્ય-પાદ મલયગિરિ પણ પોતાના ‘ જ્યોતિષ્કરંડ ’ ગ્રંથની ટીકામાં બેઠે વાત સ્વીકારે છે. ૧૭૫.

એ પર્વતપર એક સુંદર પ્રાસાદ છે. તે આશરે એક કોસ ઉંચા, અરધા કોસ પહોળા અને એક કોસ લાંબા છે. ૧૭૬.

એ પર્વતપર વૃષભ નામના દેવનો વાસ છે. એ દેવનું પદ્યોપમનું આયુધ્ય છે. એને વિજયદેવની જેવી મહાન સમૃદ્ધિ છે અને એની રાજધાની પણ એના જેવી જ છે. ૧૭૭.

એ પર્વત વળી ભરતક્ષેત્રપર વિજય મેળવનારા ચક્રવર્તીઓએ સર્વતઃ કાકિણીરત્નથી લખેલાં એમનાં પોતાનાં નામાલિધાનને લખેને જાણે ચિત્રોચિત્રોવાળા થયો હોયની એવો જણાય છે. ૧૭૮.

આ ક્ષેત્રમાં, જાણે ચક્રવર્તી રાજાની રાણીઓ હોયની એમ છતાં, નદીઓ આવેલી છે. ૧૭૯.

ત્યાં વળી ‘ સુપમાસુપમા ’ વગેરે છ એ ‘ આરા ’ વારા ફરતી આવે છે, તે જાણે કોઈ શેઠના, હંમેશાં વારાફરતી કામપર આવતા મુનિઓ હોયની ! ૧૮૦.

એ પ્રમાણે ભરતક્ષેત્રનું વર્ણન સંપૂર્ણ થયું.

અથોત્તરાર્ધભરતપર્યન્તે ઉત્તરાશ્રિતે ।

જાત્યસ્વર્ણમયો ભાતિ હિમવાન્નામ પર્વતઃ ॥ ૧૮૧ ॥

સ્પૃશન્ દ્વાભ્યાં નિજાન્તાભ્યાં પૂર્વાપરપયોનિધી ।

યોજનાનાં શતં તુંગો ભૂમગ્નઃ પંચવિંશતિમ્ ॥ ૧૮૨ ॥

યોજનાનાં દશશતી દ્વિપંચાશ્તસમન્વિતા ।

કલા દ્વાદશ વિષ્કમ્ભઃ પર્વતસ્યાસ્ય કીર્તિતઃ ॥ ૧૮૩ ॥

યોજનાનાં પંચદશશતાન્યથાષ્ટસપ્તતિઃ ।

અષ્ટાદશ કલાશ્ચાત્ર શરઃ પ્રોક્તો જિતસ્મરૈઃ ॥ ૧૮૪ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ ચતુર્વિંશતિરેવ ચ ।

સ દ્વાત્રિશત્ત્રવશતી પ્રત્યંચાસ્ય કલાર્ધયુક્ ॥ ૧૮૫ ॥

ધનુઃપૃષ્ઠં યોજનાનાં સહસ્રાઃ પંચવિંશતિઃ ।

દ્વે શતે ત્રિંશદધિકે ચતસ્રશ્ચાધિકાઃ કલાઃ ॥ ૧૮૬ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ પંચ ત્રીણિ શતાનિ ચ ।

સાર્દ્ધાનિ બાર્હેકૈકાસ્યાધ્યર્ધાઃ પંચદશાંશકાઃ ॥ ૧૮૭ ॥

કોટીદ્વયં ચ લક્ષાણિ યોજનાનાં ચતુર્દશ ।

પદ્મપંચાશ્તસહસ્રાણિ શતાનિ નવ ચોપરિ ॥ ૧૮૮ ॥

હવે ઉત્તરાર્ધભરતના ઉત્તર તરફના છેડાપર બાવિવંતસુવર્ણમય હિમવાન નામનો પર્વત શોભી રહ્યો છે. ૧૮૧.

એનો એક છેડો પૂર્વ સમુદ્ર સુધી, અને બીજો પાશ્ચિમ સમુદ્ર સુધી લંબાયેલો છે. એ એકસો યોજન ઉંચો છે અને પચવીશ યોજન પૃથ્વીમાં ગૂઢ રહેલો છે. ૧૮૨.

એનો ‘વિષ્કંભ’ એક હજાર બાવન યોજન અને બાર કળા છે. ૧૮૩.

એનો ‘શર’ પંદરસો અઘ્યોત્તર યોજન ને અઠાર કળા છે. ૧૮૪.

એની ‘જીવા’ ચોવીશ હજાર નવસો બત્રીશ યોજન અને અરધી કળા છે. ૧૮૫.

એનું ધનુઃપૃષ્ઠ વળી પચવીશ હજાર બસો ત્રીશ યોજન અને ચાર કળા છે. ૧૮૬.

એની પ્રત્યેક ‘બાહા’ પાંચ હજાર ત્રણસો પચાસ યોજન અને સાડાપંદર કળા

છે. ૧૮૭.

एकसप्ततिरेवाष्टौ कलाश्च विकला दश ।

भूमौ प्रतरगणितं निर्दिष्टं हिमवद्गिरेः ॥ १८९ ॥ युग्मम् ॥

कोटीनां द्वे शते कोट्यश्चतुर्दशाय लक्षकाः ।

षट्पञ्चाशत् तथा सप्तनवतिश्च सहस्रकाः ॥ १९० ॥

एकं शतं चतुश्चत्वारिंशं कलाश्च षोडश ।

; विकला द्वादशेत्युक्तं शैलेऽस्मिन् सर्वतो घनम् ॥ १९१ ॥ यु० ॥

वेदिकावनखण्डाभ्यां रम્યોऽयं पार्श्वयोः द्वयोः ।

वेदिकावनखण्डાનાં સર્વ માનાદિ પૂર્વવત્ ॥ ૧૯૨ ॥

अत्रैकादश कूटानि विभ्रति प्रकटप्रभाम् ।

सिद्धायतनमुख्यानि प्राच्या आरभ्य पूर्ववत् ॥ १९३ ॥

स्यात् सिद्धायतनं क्षुल्लहिमवन्नामકં પરમ્ ।

તૃતીયં ભરતાભિલ્યમિલાકૂટં તતઃ પરમ્ ॥ ૧૯૪ ॥

गंगावर्त्तनकूटं च श्रीदेवीकूटमित्यपि ।

रोहितांशासूरीકૂટં સિન્ધ્વાવર્તનસંજ્ઞકમ્ ॥ ૧૯૫ ॥

सुरादेवीकूटमिति परं हैमवताभिधम् ।

एकादशं वैश्रमणं कूटानि हिमवद्गिरेः ॥ १९६ ॥ विशेषकम् ॥

એ પર્વતની ભૂમિનું ' પ્રતર ' વળી બે કરોડ ચૌદ લાખ છપ્પન હજાર નવસો એકોતર ચોળન, આઠ કળા અને દશ વિકળા જેટલું છે. ૧૮૮-૧૮૯.

એ પર્વતનું સમગ્ર ' ઘન ' બસોચૌદ કરોડ છપ્પન લાખ સતાણું હજાર એકસો સુભાળીશ ચોળન, સોળ કળા અને બાર વિકળા છે. ૧૯૦-૧૯૧.

એની બેઠ બાબુએ વળી પદાવેદિકા અને સુચોલિત બગીચા આવેલા છે. એ સર્વનું પ્રમાણ આદિ સઘળું પૂર્વવત્ સમજવું. ૧૯૨.

આ પર્વતપર પૂર્વની પેઠે પૂર્વ દિશાથી આરંભીને, સિદ્ધાયતન આદિ અગ્યાર શિખરો પ્રકટપણે શોધી રહ્યાં છે. ૧૯૩.

પહેલું સિદ્ધાયતન, બીજું ક્ષુલ્લહિમવત, ત્રીજું લારવ, ચોથું ઇલાકૂટ, પાંચમું ગંગાવર્તન, છઠ્ઠું શ્રીદેવીકૂટ, સાતમું રોહિતાંશાસૂરીકૂટ, આઠમું સિન્ધ્વાવર્તન, નવમું સૂરાદેવીકૂટ, દશમું હૈમવત અને અગ્યારમું વૈશ્રમણ—આ પ્રમાણે એ અગ્યાર શિખરો છે. ૧૯૪-૧૯૬.

सर्वाण्यमूनि रात्नानि मूले च व्यासदैर्घ्यतः ।
 योजनानां पंचशती तावदेवोच्छ्रितानि च ॥ १९७ ॥
 मध्ये च त्रिशतीं पंचसप्तत्याढ्यां शिरस्यथ ।
 ततानि द्वे शते सार्द्धे गोपुच्छसंस्थितान्यतः ॥ १९८ ॥ युग्मम् ॥
 शताः पंचदशैकाशीत्यधिकाः किंचनाधिकाः ।
 एकादश किंचिदूनपटशीतियुताः शताः ॥ १९९ ॥
 शताः सत्तैकनवतिसंयुताः किंचिदूनकाः ।
 परिक्षेपाः क्रमादेषु मूले मध्ये च मूर्धनि ॥ २०० ॥ युग्मम् ॥
 सिद्धायतनकूटस्योपरि सिद्धालयो महान् ।
 पंचाशद्योजनान्यायामतः स परिकीर्तितः ॥ २०१ ॥
 विष्कम्भतो योजनानि प्रज्ञप्तः पंचविंशतिः ।
 षड्विंशद्योजनान्युच्चः त्रिद्वारो भास्वरप्रभः ॥ २०२ ॥ युग्मम् ॥
 विना प्रतीचीं त्रिदिशं द्वारमेकैकमुच्छ्रितम् ।
 योजनान्यष्ट चत्वारि स्याद्विस्तारप्रवेशयोः ॥ २०३ ॥

આ સઘળાં શિખરો રત્નમય છે. એઓ પાંચસો પાંચસો યોજન ઉંચા છે. એમનો વિ-
સ્તાર મૂળ આગળ પાંચસો યોજન, મધ્યમાં ત્રણસો પંચોતેર યોજન અને મથાળે બસો
પચાસ યોજન છે. આમ એઓ ઉંચા રહેલા ગોપુચ્છને આકાર છે. ૧૯૭-૧૯૮.

વળી પ્રત્યેક શિખરનો પરિક્ષેપ એટલે ઘેરાવો મૂળ આગળ પંદરસો એકાશી યોજનથી
કંઈક અધિક, મધ્યભાગમાં અગ્યારસો છાશી યોજનથી કંઈક ન્યૂન, અને મથાળે સાતસો
એકાદશ યોજનથી સહેજ ઓછો છે. ૧૯૯-૨૦૦.

સિદ્ધાયતન નામના પહેલા શિખરપર એક સિદ્ધમંદિર છે. તે પચાસ યોજન લાંબુ,
પચવીશ યોજન પહોળું અને છત્રીશ યોજન ઉંચું છે. એની કાન્તિ અત્યંત દેહીપ્રમાણ છે.
વળી એને ત્રણ દ્વાર છે. ૨૦૧-૨૦૨.

તે ત્રણ દ્વાર પશ્ચિમશિવાયની ત્રણ દિશામાં અંકે આવેલ છે. એ પ્રત્યેકની ઉંચાઈ
આઠ યોજનની અને પહોળાઈ ચાર યોજનની છે. ૨૦૩.

સિદ્ધાયતનમધ્યેઽથ વિભાતિ મણિપીઠિકા ।

યોજનાન્યષ્ટ વિસ્તીર્ણાયતા ચત્વારિ મેદુરા ॥ ૨૦૪ ॥

उपर्येतस्या ग्रथैको देवच्छन्दक आहितः ।

उच्चैस्त्वेन साधिकानि योजनान्यष्ट स श्रुतः ॥ ૨૦૫ ॥

विष्कम्भायामतोऽप्येष योजनान्यष्ट तत्र च ।

अष्टोत्तरशतं सिद्धप्रतिमास्तासु पूर्ववत् ॥ ૨૦૬ ॥

દશાનાં શેષકૂટાનામુપર્યેકૈક આલયઃ ।

द्वाषष्टिं योजनान्यर्द्धाधिकान्यायतविस्तृतः ॥ ૨૦૭ ॥

एकत्रिंशद्योजनानि सक्रोशानि समुन्नतः ।

तत्तत्कूटसमाह्वानस्वामिना समधिष्ठितः ॥ ૨૦૮ ॥ युग्मम् ॥

कूटे द्वितीये तृतीये दशमे रुद्रसंमिते ।

चतुर्व्वेषु सुरा ईशाः देव्यः शेषेषु षट्सु च ॥ ૨૦૯ ॥

તત્રાપિ ઇલાદેવી સુરાદેવી દ્વે ઇમે દિવકુમારિકે ।

तिस्रश्च नवधिष्टायः श्रीश्चेति प्रथिता इमाः ॥ ૨૧૦ ॥

સિદ્ધિ

એ સિદ્ધિમંદિરમાં વળી એક મણિપીઠિકા છે. તે આઠ યોજન લાંબીપહોળી અને ચાર યોજન ઊંડી છે. ૨૦૪.

એ મણિપીઠિકાપર વળી એક દેવચ્છંદક છે—એ આઠ યોજનથી કંઈક વિશેષ ઉંચો અને આઠ યોજન બરાબર લાંબાપહોળો છે. તેમાં વળી પૂર્વવત્ એકસો ને આઠ સિદ્ધની પ્રતિમાઓ છે. ૨૦૫-૨૦૬.

શેષ દશ શિખરોપર પણ એક સિદ્ધિમંદિર છે—તે પ્રત્યેક સાડીબાસઠ યોજન લાંબુ-પહોળું છે તથા સવાએકત્રીશ યોજન ઉંચું છે. વળી એ પ્રત્યેક તેતે શિખરોના નામ સમાન નામવાળા સ્વામી-દેવો-થી અધિષ્ઠિત છે. ૨૦૭-૨૦૮.

બીજા, ત્રીજા, દશમા અને અચ્ચારમા-આ ચાર શિખરો પર દેવો અને શેષ છ ઉપર દેવીઓ આધિપત્ય લોગવે છે. ૨૦૯.

એ છ દેવીઓ.આ પ્રમાણે છે:-પહેલી બે ઇલાદેવી અને સુરાદેવી નામની દિકકુમારિકાઓ છે; બીજી ત્રણ નદીઓની અધિષ્ઠાત્રી દેવીઓ છે; અને છેલ્લી-છઠ્ઠી લક્ષ્મી નામની છે. ૨૧૦.

દેવા દેવ્યશ્ચ સર્વેઽમી એકપલ્યોપમાયુપઃ ।

મહર્ષિકા વિજયવત્તથૈપાં રાજધાન્યપિ ॥ ૨૧૧ ॥

एता देव्यश्च भवनपतिजातिगता मताः ।

व्यन्तरीणामर्द्धपल्यमायुरुत्કર્पतोऽपि यत् ॥ ૨૧૨ ॥

एवं वक्ष्यमाणा अपि देव्यो ज्ञेयाः ॥

वक्ष्यमाणपर्वतेषु यानि चૈત્યાનિ ચેઽપિ ચ ।

પ્રાસાદા દેવતાનાં તે સર્વેઽત્રત્યૈઃ સમાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૨૧૩ ॥

गिररस्योपरितले हृदः पद्महृदाभिधः ।

યોજનાનિ દશોદ્વિદ્ધઃ સહસ્રયોજનાયતઃ ॥ ૨૧૪ ॥

शतानि पंच विस्तीर्णो वेदिकावनमण्डितः ।

ચલુર્દિશં તોરણાદયત્રિસોપાનમનોરમઃ ॥ ૨૧૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

अयं च वक्ष्यमाणाश्च महापद्महृदादयः ।

સર્વે પૂર્વાપરાયામા દક્ષિણોત્તરવિસ્તૃતાઃ ॥ ૨૧૬ ॥

આ સર્વ દેવદેવીઓનું એક પદ્યોપમનું આયુષ્ય છે. એઓ સર્વે વિજયદેવની જેવી સમૃદ્ધિવાળા છે. અને એમની રાજધાનીઓ પણ વિજયદેવવત્ બાણી લેવી. ૨૧૧.

જે દેવીઓ છે તે સર્વે ભવનપતિની ભતિની છે; કારણકે વ્યંતરદેવીઓનું તે આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટતઃ અરધા પદ્યોપમનું છે. ૨૧૨.

બીજી જે દેવીઓની હવે પછી વાત આવશે એ દેવીઓ પણ એજ ભતિની સમજવી.

બીજી જે પર્વતોનું હવે વર્ણન કરવામાં આવશે એ પર્વતોપર જે ચૈત્ય અને દેવોના પ્રાસાદ છે તે સર્વે આ પર્વતના ચૈત્ય અને પ્રાસાદ જેવા સમજી લેવા. ૨૧૩.

આ પર્વતપર એક પદ્મદ્રહ નામનો દ્રહ-ધરો આવેલો છે. તે દશ યોજન ઉંડો, હજાર યોજન લાંબો અને પાંચસો યોજન પહોળો છે. ૨૧૪.

એની આસપાસ પદ્મવેદિકા અને યુંદર વન શોભી રહ્યાં છે; અને એને ચારે દિશાએ તોરણોવાળાં ત્રણ ત્રણ મનહર પગથીયાં છે. ૨૧૫.

આ પદ્મદ્રહ અને હવે પછી વર્ણવવામાં આવશે એ મહાપદ્મદ્રહ વગેરે સર્વે પૂર્વપશ્ચિમ લાંબા અને ઉત્તરદક્ષિણ પહોળા છે. ૨૧૬

સિદ્ધાયતનમધ્યેઽથ વિભાતિ મણિપીઠિકા ।

યોજનાન્યષ્ટ વિસ્તીર્ણાયતા ચત્વારિ મેદુરા ॥ ૨૦૪ ॥

ઉપર્યેતસ્યા અથૈકો દેવચ્છન્દક આહિતઃ ।

ઉચ્ચૈસ્ત્વેન સાધિકાનિ યોજનાન્યષ્ટ સ શ્રુતઃ ॥ ૨૦૫ ॥

વિષ્કમ્ભાયામતોઽપ્યેષ યોજનાન્યષ્ટ તત્ર ચ ।

અષ્ટોત્તરશતં સિદ્ધપ્રતિમાસ્તાસુ પૂર્વવત્ ॥ ૨૦૬ ॥

દશાનાં શેષકૂટાનામુપર્યેકૈક આલયઃ ।

દ્વાપદિ યોજનાન્યદ્વાધિકાન્યાયતવિસ્તૃતઃ ॥ ૨૦૭ ॥

૯કત્રિંશદ્યોજનાનિ સક્રોશાનિ સમુદ્રતઃ ।

તત્તત્કૂટસમાહ્વાનસ્વામિના સમધિષ્ઠિતઃ ॥ ૨૦૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

કૂટે દ્વિતીયે તૃતીયે દશમે રુદ્રસંમિતે ।

ચતુર્ણેષુ સુરા ઈશાઃ દેવ્યઃ શેષેષુ પદસુ ચ ॥ ૨૦૯ ॥

તત્રાપિ હિલાદેવી સુરાદેવી દ્વે ઇમે દિક્કુમારિકે ।

તિલ્લશ્ચ નયધિષ્ટાત્ર્યઃ શ્રીશ્ચેતિ પ્રથિતા ઇમાઃ ॥ ૨૧૦ ॥

સ્તિષ્ઠ્ય

એ સિદ્ધમંદિરમાં વળી એક મણિપીઠિકા છે. તે આઠ યોજન લાંબીપહોળી અને ચાર યોજન ઊંડી છે. ૨૦૪.

એ મણિપીઠિકાપર વળી એક દેવચ્છન્દક છે—એ આઠ યોજનથી કંઈક વિશેષ ઉંચી અને આઠ યોજન બરાબર લાંબાપહોળો છે. તેમાં વળી પૂર્વવત્ એકસો ને આઠ સિદ્ધની પ્રતિમાઓ છે. ૨૦૫-૨૦૬.

શેષ દશ શિખરોપર પણ અઢેક સિદ્ધમંદિર છે—તે પ્રત્યેક સાડીબાસઠ યોજન લાંબુ-પહોળું છે તથા સવાએકત્રીશ યોજન ઉંચું છે. વળી એ પ્રત્યેક તેતે શિખરોના નામ સમાન નામવાળા સ્વામી-દેવો—થી અધિષ્ઠિત છે. ૨૦૭-૨૦૮.

બીજા, ત્રીજા, દશમા અને અગ્યારમા—આ ચાર શિખરો પર દેવો અને શેષ છ ઉપર દેવીઓ આધિપત્ય ભોગવે છે. ૨૦૯.

એ છ દેવીઓ.આ પ્રમાણે છે:—પહેલી બે ઇલાદેવી અને સુરાદેવી નામની દિક્કુમારિકાઓ છે; બીજી ત્રણ નદીઓની અધિષ્ઠાત્રી દેવીઓ છે; અને છેલ્લી—છઠ્ઠી લક્ષ્મી નામની છે. ૨૧૦.

દેવા દેવ્યશ્ચ સર્વેઽમી એકપલ્યોપમાયુપઃ ।

મહર્ષિકા વિજયવત્તથૈપાં રાજધાન્યપિ ॥ ૨૧૧ ॥

एता देव्यश्च भवनपतिजातिगता मताः ।

व्यन्तरीणामर्द्धपल्यमायुरुत्કર્पतोऽपि यत् ॥ ૨૧૨ ॥

एवं वक्ष्यमाणा अपि देव्यो ज्ञेयाः ॥

वक्ष्यमाणपर्वतेषु यानि चैत्यानि येऽपि च ।

प्रासादा देवतानां ते सर्वेऽत्रत्यैः समाः स्मृताः ॥ ૨૧૩ ॥

गिररस्योपरितले हृदः पद्महृदाभिधः ।

योजनानि दशોद्विद्धः सहस्रयोजनायतः ॥ ૨૧૪ ॥

शतानि पंच विस्तीर्णो वेदिकावनमण्डितः ।

चतुर्दिશં तोરણાઢયત્રિસોપાનમનોરમઃ ॥ ૨૧૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

अयं च वक्ष्यमाणाश्च महापद्महृदादयः ।

सर्वे पूर्वापरायामा दक्षिणोत्तरविस्तृताः ॥ ૨૧૬ ॥

આ સર્વ દેવદેવીઓનું એક પદ્યોપમનું આયુષ્ય છે. એઓ સર્વે વિજયદેવની જેવી સમૃદ્ધિવાળા છે, અને એમની રાજધાનીઓ પણ વિજયદેવવત્ બાણી લેવી. ૨૧૧.

જે દેવીઓ છે તે સર્વે ભવનપતિની ભતિની છે; કારણકે વ્યંતરદેવીઓનું તે આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટતઃ અર્ધા પદ્યોપમનું છે. ૨૧૨.

વળી જે દેવીઓની હવે પછી વાત આવશે એ દેવીઓ પણ એજ ભતિની સમજવી.

વળી જે પર્વતોનું હવે વર્ણન કરવામાં આવશે એ પર્વતોપર જે ચૈત્ય અને દેવોના પ્રાસાદ છે તે સર્વે આ પર્વતના ચૈત્ય અને પ્રાસાદ જેવા સમજી લેવા. ૨૧૩.

આ પર્વતપર એક પદ્મદ્રહ નામનો દ્રહ-ધરો આવેલો છે. તે દશ યોજન ઉંડો, હજાર યોજન લાંબો અને પાંચસો યોજન પહોળો છે. ૨૧૪.

એની આસપાસ પદ્મવેદિકા અને સુંદર વન શોભી રહ્યાં છે; અને એને ચારે દિશાએ તોરણોવાળાં ત્રણ ત્રણ મનહર પગથીયાં છે. ૨૧૫.

આ પદ્મદ્રહ અને હવે પછી વર્ણવવામાં આવશે એ મહાપદ્મદ્રહ વગેરે સર્વે પૂર્વપશ્ચિમ લાંબા અને ઉત્તરદક્ષિણ પહોળા છે. ૨૧૬

તથાહુઃ । હિમવંતસેલસિહરે વરારવિંદદહો સલિલપુરણો ।
દસજોશ્રણાવગાઢો વિચ્છિન્નો દાહિણુત્તરઓ ॥ ૨૧૭ ॥

તસ્ય મધ્યે પદ્મમેકં યોજનાયતવિસ્તૃતમ્ ।
અર્દ્ધયોજનવાહલ્યં તાવદેવોચ્છ્રિતં જલાત્ ॥ ૨૧૮ ॥
જલે મગ્નં યોજનાનિ દશૈતજગતીવૃતમ્ ।
જમ્બૂદ્વીપજગત્યાભા સા ગવાક્ષાલિરાજિતા ॥ ૨૧૯ ॥
કિન્ત્વસૌ યોજનાન્યષ્ટાદશોઽઽ સર્વસંખ્યયા ।
જલેઽવગાઢા દશ યયોજનાન્યષ્ટ ચોપરિ ॥ ૨૨૦ ॥

યત્તુ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિમૂલસૂત્રે જમ્બૂદ્વીવજગદ્વિપ્પમાણા ઇત્યુક્તં તજ્જલા-
વગાહપ્રમાણમવિવક્ષિત્વા ઇતિ તદ્વૃત્તૌ ॥

કિંચ વજ્રમૂલં રિષ્ટકંદં વૈદૂર્યનાલવન્ધુરમ્ ।
વૈદૂર્યવાદ્યપત્રં તજ્જામ્બૂનદાન્તરચ્છદમ્ ॥ ૨૨૧ ॥

એ સમયમાં અન્યત્ર કહ્યું છે કે —હિમવતશૈલના શિખર પર એક જળપુર્ણ સુદર પદ્મરૂઢ છે—તે દશ યોજન ઉંડો છે અને ઉત્તર દક્ષિણ પહોળો છે ૨૧૭

એ પદ્મરૂઢમાં એક કમળ છે તે એક યોજન લાંબુપહોળું છે, અરધો યોજન ઝાડું છે અને એટલું જ જળથી ઉચું (ઉપર) છે ૨૧૮

એ કમળ વળી દશ યોજન જળની અદર યુટેલું છે અને એની આસપાસ એક જગતી—કોટ આવી રહ્યો છે તે કોટ જમ્બૂદ્વીપના જગતી—કોટની જેમ અનેક અદ્વિપાઓથી યુક્ત હોઇને બહુ રમણીય લાગે છે ૨૧૯

આ જગતી—કોટ દશ યોજન જળમાં ડુબેલો અને આઠ યોજન જળની ઉપર હોઇને કુલ અઠાર યોજન ઉંચો છે ૨૨૦

જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિત્તના મૂળ મૂત્રમાં ‘ જમ્બૂદ્વીપના કોટ બેવડો ’ એમ બે કહ્યું છે તે જળની અદર રહેલા ભાગ શિવાયના (ભાગ)—ખહાર રહેલા ભાગનું માપ સમજવું આવે એની વૃત્તિની અદર ખુલાસો છે

વળી એ કમળનું મૂળ વજ્રનું છે, એનો કદ શિરસ્ત્રમય છે, એની નાલિકા વૈદૂર્યરત્નની છે, એની ખહારના પત્રો વૈદૂર્યરત્નના અને અભ્યન્તર સુવર્ણમય છે ૨૨૧

અત્રાયં વિશેષોઽસ્તિ ॥ વૃહત્ત્તેત્રવિચારવૃત્ત્યાદૌ વાહ્યાનિ ચત્વારિ
પત્રાણિ વૈદૂર્યમયાનિ શેષાણિ તુ રક્તસુવર્ણમયાન્યુક્તાનિ । જમ્બૂદ્રીપત્ર-
જ્ઞસિસૂત્રે જામ્બૂનદમીપદ્રક્તસ્વર્ણં તન્મયાન્યભ્યન્તરપત્રાણિ ઇત્યુક્તમ્ ।
સિરિનિલયક્ષેત્રવિચારવૃત્તૌ તુ પીતસ્વર્ણમયાન્યુક્તાનિ । ઇતિ ॥

તપનીયકેસરવૃન્તા સૌવર્ણી કર્ણિકા ભવેત્તસ્ય ।

દ્વિક્રોશાયતવિતતા ક્રોશોચ્ચા શ્રીભવનમસ્યામ્ ॥ ૨૨૨ ॥

एकक्रोशायतमेतत्तथार्द्धक्रोशविस्तृतम् ।

ऊनक्रोशोन्नतं तत्र दाक्षिणोत्तरपूर्वतः ॥ २२३ ॥

पंचचापशतोत्तुंगं तदर्द्धव्यासमेककम् ।

द्वारं तत्राथ भवनमध्येऽस्ति मणिपीठिका ॥ २२४ ॥ युग्मम् ॥

सापि पंचशतधनुर्व्यासायामार्द्धમેદુરા ।

उपर्यस्या शयनीયં શ્રીદેવીયોગ્યમુત્તમમ્ ॥ ૨૨૫ ॥

षड्जातीयैः परिक्षेपैः वेष्टितं मूलपंकजम् ।

क्रमादर्द्धार्द्धमानाब्जाः परिक्षेपाः समेऽप्यमी ॥ २२६ ॥

આ સંબંધમાં ‘ બૃહત્ ક્ષેત્રવિચાર ’ ની ટીકામાં એમ કહ્યું છે કે ક્ષેત્ર ચાર બાહ્ય પત્રો વૈદૂર્યરત્નનાં છે, શેષ પત્રો લાલ સુવર્ણનાં છે. વળી ‘ જમ્બૂદ્રીપત્રજ્ઞાપ્ત ’ સૂત્રમાં અભ્યન્તર પત્રોને જમ્બૂનદમય એટલે સહેજ રક્તવર્ણના સુવર્ણનાં કહ્યાં છે. ‘ સિરિનિલય ’ ક્ષેત્રવિચારની વૃત્તિમાં વળી પીતસુવર્ણનાં કહ્યાં છે.

એના કેસરના વૃન્ત લાલ સુવર્ણનાં અને કર્ણિકા પીતસુવર્ણની કહી છે. એ કર્ણિકા એકોસ લાંબીપહોળી અને એક કોસ ઉંચી છે, અને એની અંદર શ્રીદેવીનું ભવન આવેલું છે. ૨૨૨.

એ ભવન એક કોસ લાંબુ, અરધા કોસ પહોળું અને કોસ થોડેડું ઉંચું છે. એમાં દક્ષિણ, ઉત્તર અને પૂર્વ-એમ ત્રણ દિશાએ પાંચસો ધનુષ્ય ઉચું અને એથી અરધું પહોળું અકેક દ્વાર છે. એ ભવનના મધ્ય ભાગમાં વળી એક મણિપીઠ છે. ૨૨૩-૨૨૪.

એ મણિપીઠ પાંચસો ધનુષ્યના વિસ્તારની અને એથી અરધી બાડી છે. એની ઉપર શ્રી-દેવીને યોગ્ય ઉત્તમ શય્યા છે. ૨૨૫.

ઉપર જે એક ક્રમજ કહ્યું છે તે-મૂળક્રમજ-ની આસપાસ, એનાથી અર્ધ અર્ધ માનનાં ક્રમજોનાં છ વર્તુળ કે વલય છે. ૨૨૬.

અષ્ટોત્તરં શતં પદ્માઃ પ્રથમે પરિધૌ સ્થિતાઃ ।

મૂલપદ્માદર્શમાનાઃ શ્રીદેવીભૂષણૈર્મૃતાઃ ॥ ૨૨૭ ॥

વાયૂત્તરેશાનદિષ્ઠુ સામાનિકમુધામુજામ્ ।

ચતુઃસહસ્ત્રી પદ્માનાં તાવતાં પરિકીર્તિતા ॥ ૨૨૮ ॥

મહત્તરાણાં દેવીનાં પ્રાક્ ચત્વાર્યમ્બુજાનિ ચ ।

સહસ્ત્રાણ્યષ્ટ ચાગ્નેય્યામભ્યન્તરસભાજુપામ્ ॥ ૨૨૯ ॥

સહસ્ત્રાણિ દશાવજાનામપાચ્યાં મધ્યપર્વદામ્ ।

દ્વાદશાવજસહસ્ત્રાણિ નૈર્ઋત્યાં બાહ્યપર્વદામ્ ॥ ૨૩૦ ॥

સેનાપતીનાં સસાનાં પ્રત્યક્ સસામ્બુજાનિ ચ ।

દ્વિતીયોઽયં પરિક્ષેપો મૂલપદ્મસ્ય વર્ણિતઃ ॥ ૨૩૧ ॥

આત્મરક્ષિસહસ્ત્રાણાં પોઢશાનાં ચતુર્દિશમ્ ।

ચતુઃસહસ્ત્રી પ્રત્યેકં પરિવેપે તૃતીયકે ॥ ૨૩૨ ॥

ત્રયઃ પારે પરિક્ષેપા અભિયોગિપયોરુહામ્ ।

દ્વાત્રિંશત્ પ્રથમે લક્ષા અભ્યન્તરાભિયોગિનામ્ ॥ ૨૩૩ ॥

પોઢા વર્તુળમાં એકસોને આઠ કમળો છે તે મૂળકમળથી અર્ધ માન-માપનાં છે. તેમાં શ્રીદેવીનાં આશુધણ ભર્યાં છે. ૨૨૭.

(હવે બીજા વલયમાં) વાયવ્ય, ઉત્તર અને ઇશાન દિશાઓમાં ચાર હજાર સામાનિક દેવોના ચાર હજાર કમળો છે. ૨૨૮.

પૂર્વદિશામાં મહત્તરા દેવીઓનાં ચાર કમળો છે; અગ્નિ કોણમાં અગ્નિ-અન્તર સભામાં સેનાના દેવોનાં આઠ હજાર કમળો છે. ૨૨૯.

દક્ષિણ દિશામાં મધ્યસભામાં બેસનારા દેવોનાં દશ હજાર કમળો છે; અને નૈર્ઋત્યકોણમાં બાહ્યપર્વદાના દેવોનાં ચાર હજાર કમળો છે. વળી પશ્ચિમ દિશામાં સાત સેનાપતિઓનાં સાત કમળો છે.

એ પ્રમાણે મૂળકમળના બીજા વલયનું સ્વરૂપ થયું. ૨૩૦-૨૩૧.

હવે ત્રીજા વલયમાં, પ્રત્યેક દિશામાં ચારચાર હજાર એમ ચારે દિશામાં યદને સોળ હજાર કમળો સોળ હજાર આત્મરક્ષક દેવોનાં છે. ૨૩૨.

હવે ચોથું, પાંચમું અને છઠ્ઠું એમ ત્રણ વલયો રહ્યાં એ ત્રણમાં અભિયોગી (સેવક)

चत्वारिंशत् पद्मलक्षा मध्ये मध्याभियोगिनाम् ।

लक्षाणामष्टचत्वारिंशत् बाह्ये बाह्यसेविनाम् ॥ २३४ ॥ युग्मम् ॥

कोट्येका विंशतिर्लक्षाः पद्मानां सर्वसंख्यया ।

सहस्राणि च पंचाशत् शतं विंशतिसंयुतम् ॥ २३५ ॥

अत्र षट् परिक्षेपा इति षट्जातीयाः परिक्षेपा इति वाच्यम् ॥

તથાહિ ॥ આદ્યા મૂલપદ્માર્દ્ધમાના જાતિઃ । દ્વિતીયા તત્ત્વતુર્થભાગ-
માના જાતિઃ । યાવત્ પઠી ચતુઃપટ્ટિતમભાગમાના જાતિરિતિ ॥ અન્યથા
તુ યોજનાત્મના સહસ્રત્રયાત્મકે ધનુરાત્મના ચત્વારિંશલ્લક્ષાધિકદ્વિ-
કોટિપ્રમિતે હૃદપરમપરિધૌ ષષ્ઠપરિક્ષેપપદ્માનાં ષષ્ટિકોટિધનુઃક્ષેત્રમાત-
વ્યાનામ્ એકપંક્ત્યા અવકાશો ન સંભવતિ ॥

તતશ્ચ તત્ત્વપરિધિક્ષેત્રપરિક્ષેપપદ્મસંખ્યાવિસ્તારાન્ પરિભાવ્ય યત્ર
યાવત્પત્તયઃ પંક્તયઃ સંભવન્તિ તત્ર તાવતીભિઃ પંક્તિભિઃ એક એવ પરિક્ષેપો
જ્ઞેયઃ । પદ્માનામનેકજાતીયત્વાત્ । એવં ચ પંચલક્ષયોજનાત્મકે હૃદક્ષેત્ર-
ફલે તાનિ સર્વાણ્યપિ પદ્માનિ સુખેન માન્ત્યેવ । પદ્મરુદ્ધક્ષેત્રસ્ય સર્વસંક-

દેવોનાં ક્રમણો છે, તે આવી રીતે:—ચોથા વલયમાં અવ્યન્તર પર્ષદાના અભિયોગી દેવોનાં
ખત્રીશ લાખ ક્રમણો છે; પાંચમા વલયમાં મધ્યમ પર્ષદાના અભિયોગી દેવોનાં આખીશ લાખ
ક્રમણો છે; અને છઠ્ઠા વલયમાં બાહ્ય પર્ષદાના અભિયોગી દેવોનાં અઠતાલીશ લાખ ક્રમણો
છે. ૨૩૩-૨૩૪.

એ પ્રમાણે સમગ્ર મળીને એક કોડ વીશ લાખ પચાસ હજાર ને વીશ ક્રમણો થયાં. ૨૩૫.

અહિં ‘ છ વલય ’ એટલે ‘ છ ભતિનાં વલય ’ એમ સમજવું. તે આ પ્રમાણે:—
પહેલી ભતિ તે મૂળ પદ્મ કરતાં અરધા માન વાળી; બીજી ભતિ તે મૂળ પદ્મ કરતાં અતુર્થાંશ
માનવાળી; ત્રીજી ભતિ તે મૂળ પદ્મ કરતાં અષ્ટમાંશ માન વાળી; ચોથી ભતિ સોળમા ભાગના
માનવાળી; પાંચમી ખત્રીશમા ભાગના માનવાળી અને છઠ્ઠી ભતિ (મૂળ પદ્મ કરતાં) ચોસઠમા
ભાગના માન વાળી. એમ બાબત છે. જો એમ ન હોય તો ત્રણ હજાર ચોબીસ અથવા બે કોડ
ચાલીશ લાખ ધનુષ્ય જેટલા તે દ્રહ્ના ઉત્કૃષ્ટ ઘેરાવામાં, સાઠ કોડ ધનુષ્ય જેવડા ક્ષેત્રમાં સ-
માઈ શકે એવાં છઠ્ઠા વલયના ક્રમણો, એક પંક્તિમાં સમાઈ શકે નહિં.

માટે તે તે પરિધિક્ષેત્રના ઘેરાવાના ક્રમણોની સંખ્યા તથા વિસ્તાર—જેઈ વાનાં વિચારીને, જ્યાં
જેટલી પંક્તિઓ સંભવે ત્યાં તેટલી પંક્તિઓનું એક વલય કે વર્તુળ સમજવું; કેમકે ક્રમ-

ગંગાદ્વીપશ્ચ ભાત્યસ્મિન્ દ્વૌ ક્રોશાવુચ્છ્રીતો જલાત્ ।

અષ્ઠૌ ચ યોજનાન્યેષ વિષ્કમ્ભાયામમાનતઃ ॥ ૨૪૫ ॥

ગંગાદ્વીપોપરિ ગંગાભવનં પીઠિકાદિયુક્ ।

સ્વરૂપતો માનતશ્ચ શ્રીદેવીભવનોપમમ્ ॥ ૨૪૬ ॥

દાક્ષિણાત્યતોરણેન ગંગાપ્રપાતકુણ્ડતઃ ।

નિર્ગત્ય વૈતાલ્યપાન્તે નદીસસસહસ્રયુક્ ॥ ૨૪૭ ॥

લ્લણ્ડપ્રપાતપ્રાગ્ભાગે ભિત્વા વૈતાલ્યમૂધરમ્ ।

દાક્ષિણાત્યસપ્તનદીસહસ્રપરિવારિતા ॥ ૨૪૮ ॥

एवं चतुर्दशनदीसहस्रापूरिताभितः ।

पूर्वतो जगतीं भित्त्वा गंगा विशति वारिधिम् ॥ ૨૪૯ ॥ ત્રિભિઃ
વિશેષકમ્ ॥

સક્રોશાનિ યોજનાનિ પડસ્યા હૃદનિર્ગમે ।

व्यासः क्रोशार्धमुद्वेधः कुण्डपातावधिः स च ॥ ૨૫૦ ॥

તથોક્તં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રે । ગંગામહાનર્દપવાહે લ્લક્રોસાઈ જોશ્ન-
ણાઈં વિશ્વકંભેણં પશુત્તા અલ્લક્રોસં ઉવ્વેહેણં ॥

એ કુંડની અંદર ગંગાદ્વીપ નામનો એક સુંદર દ્વીપ છે. તે જળથી બે કોસ ઉંચો છે, અને આઠયોજન વિસ્તારમાં છે. ૨૪૫.

એ દ્વીપમાં પીઠિકા વગેરેથી યુક્ત એવું ગંગાદેવીનું ભવન ચોલી રહ્યું છે—તેનું સ્વરૂપ પ્રમાણુ ઇત્યાદિ શ્રીદેવીના ભવન સમાન છે. ૨૪૬.

ગંગાપ્રપાતકુંડના દક્ષિણ દિશાના તોરણથી ગંગાનદી નીકળે છે. એને વૈતાલ્યપર્વત પાસે સાત હજાર નદીઓ મળે છે. ત્યાંથી એ ખંડપ્રપાતા ગુફાના પૂર્વભાગમાં વૈતાલ્યપર્વતને ભેદીને આગળ વહે છે ત્યાં એને છીછ સાત હજાર નદીઓ મળે છે. એમ ચૈાદ હજાર નદીઓના પરિવાર સહિત પૂર્વતરફની જગતી-કાંટને ભેદીને એ સમુદ્રમાં ભળે છે. ૨૪૭-૨૪૮.

દ્રુમમાંથી નીકળે છે ત્યાં એની પહોળાઈ છ યોજન ને એક કોસ છે અને ત્યાંથી કુંડમાં પડતા સુધીમાં ઉંચાઈ અરધો કોસ છે. ૨૫૦.

આ સંબંધમાં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રમાં તો આ જ અભિપ્રાય છે. પરંતુ સમવાયંગસૂત્રમાં એમ છે કે:—ગંગા અને સિંધુનદીનો પ્રવાહ ચોવીસ કોસથી કંઇક વિશેષ છે.

સમવાયાંગે તુ । ગંગાસિન્ધુઓ નર્દઓ શાં પવહે સાતિરેગાઈં ચડ-
વિસં કોસાઈં વિતથેરણં પણ્ણત્તે । इत्युक्तम् ॥

કુણ્ડોદ્ગમાદનુ વ્યાસો યોજનં યોજનં પ્રતિ ।

પાર્શ્વદ્વયે સમુદિતો ધનૂંપિ દશ વર્દ્ધતે ॥ ૨૫૧ ॥

एवं च वारिधेः संगमे सार्द्धा द्वापष्टिः योजनान्यसौ ।

મૌલાદશઘ્નો યદ્વ્યાસો નદીનામબ્ધિસંગમે ॥ ૨૫૨ ॥

व्यासात् पंचाशत्तमोऽशः सर्वत्रोद्वेध ईरितः ।

ક્રોશસ્યાર્દ્ધં તતો મૂલે પ્રાન્તે સક્રોશયોજનમ્ ॥ ૨૫૩ ॥

वेदिकावनखण्डौ च प्रत्येकं पार्श्वयोः द्वयोः ।

મહાનદીનાં સર્વાસાં દૃષ્ટૌ દૃષ્ટજગત્રયૈઃ ॥ ૨૫૪ ॥

તથોક્તં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રે ગંગાવર્ણને । ઉમત્રો પાસિં દોહિં
પડમવરવેદ્યાહિં દોહિં વણખંડેહિં સંપરિલ્લિખતા વેદ્યાવણખંડવણ્ણઓ ભા-
ણિયવ્વો ॥

अथ गंगामहानद्या यत्राम्भोनिधिसंगमः ।

તત્ર તીર્થ માગધારુયં તસ્યેશો માગધઃ સુરઃ ॥ ૨૫૫ ॥

કુડમાંથી નીકળ્યા બાદ એની પહોળાઈ દરેક પડખે દર ચોળને દશ દશ ધનુષ વધતી
બાથ છે અને એની રીતે સમુદ્રપ્રવેશસમયે તે સાડાબાસક ચોળન થાય છે. એટલા માટેજ કહે-
વાય છે કે નદીની પહોળાઈ સમુદ્રના સંગમ વખતે મૂળ કરતાં દશ ગણી થાય છે. ૨૫૧-૨૫૨.

વળી ઉંડાઈ સર્વત્ર પહોળાઈથી પચાસમા ભાગની હોય છે; એટલે એની ઉંડાઈ મૂળ
આગળ અર્ધ કોસની, અને પ્રાન્તે એક ચોળન અને એક કોસની છે. ૨૫૩.

વળી દરેક મહાનદીને જે ઉંડ પડખે પદ્મવેદિકા અને બગીચા હોય છે એમ શ્રીજિન
પ્રભુઓએ કહેલું છે. ૨૫૪.

જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રમાં ગંગાનદીનું વર્ણન કર્યું છે ત્યાં પણ કહ્યું છે કે—એની જે ઉંડ બાબુએ
પદ્મવેદિકા અને વનખંડ—બગીચા આવેલા છે. તેજ પ્રમાણેનું વર્ણન અહિં પણ સમજવું.

હવે એ ગંગામહાનદીનો સમુદ્ર સાથે સંગમ થાય છે ત્યાં ‘ માગધ ’ નામનું તીર્થ ॥
અને તેનો માગધ નામે દેવ સ્વામી છે. ૨૫૫.

एवं सिन्धुनदीवाद्धियोगे प्रभासनामकम् ।

एतयोरन्तराले च वरदामं पयोनिधौ ॥ २५६ ॥

તથોક્તં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિદ્ધૃતૌ । ગંગા માગધતીર્થસ્થાને સમુદ્રં પ્રવિ-
શતિ તથા પ્રભાસનામતીર્થસ્થાને સિન્ધુનદી સમુદ્રં પ્રવિશતિ ॥

तीर्थं नामावतरणमार्गोऽम्भोधौ तटाकवत् ।

तीर्थस्यार्થો भाव्य एवं शीताशीतोदयोरपि ॥ २५७ ॥

તદુક્તં સ્થાનાંગવૃત્તૌ । તીર્થાનિ ચક્રવર્તિનઃ સમુદ્રશીતાદિમહાનદ્ય-
વતારલચ્છાણાનિ તન્નામકદેવનિવાસભૂતાનિ । તત્ર ભરતૈરવતયોઃ તાનિ
પૂર્વદક્ષિણાપરસમુદ્રેષુ । વિજયેષુ તુ શીતાશીતોદામહાનદ્યોઃ પૂર્વાદિક્રમે-
શૈવ । ઇતિ તૃતીયે સ્થાનકે ॥

एषां तीर्थसदृक्नाम्नां देवानां स्वस्वतीर्थतः ।

योजनेषु द्वादशसु राजधान्यः पयोनिधौ ॥ २५८ ॥

कृताष्टमतपाश्चक्री रथनाभिस्पृगम्भसि ।

स्थित्वा वार्धौ स्वनामांकशरं मुक्त्वा जयत्यमૂन् ॥ २५९ ॥

એજ પ્રમાણે સિન્ધુનદીના સમુદ્રસંગમ આગળ ' પ્રભાસ ' તીર્થ છે. વળી એક તીર્થોની
વચ્ચે, સમુદ્રની અંદર ' વરદામ ' તીર્થ આવેલું છે. ૨૫૬.

આ સંબંધમાં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિદ્ધૃતની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—ગંગાનદી માગધતીર્થ
આગળ સમુદ્રને મળે છે અને સિન્ધુનદી પ્રભાસતીર્થ આગળ સમુદ્રને મળે છે.

જેવી રીતે તળાવમાં ઉતરવાના તેવીજ રીતે સમુદ્રમાં ઉતરવાના માર્ગ—એ ' તીર્થ.' તીર્થ
શબ્દનો આ અર્થ શીતા અને શીતોદા નદીઓના સંબંધમાં પણ સમજવો. ૨૫૭.

સ્થાનાંગસૂત્રના ત્રીજા ' સ્થાનક ' માં કહ્યું છે કે—સમુદ્ર અને શીતા આદિ મહાનદી-
ઓમાં ચક્રવર્તિને ઉતરવાના માર્ગરૂપ જે તીર્થ તે એજ નામના દેવને રહેવાના સ્થાનરૂપ છે.
ભરત અને ઐશ્વત ક્ષેત્રોના તીર્થો પૂર્વ, દક્ષિણ અને પશ્ચિમ સમુદ્રમાં છે; અને ' વિજયો ' ના
તીર્થો, પૂર્વાદિકને અનુક્રમેજ શીતા અને શીતોદા નદીઓમાં છે.

જે તીર્થોનાં નામ છે તેજ તે તે તીર્થના અધિપતિઓનાં નામ છે. પ્રત્યેકની રાજધાની
ઓના તીર્થથી બાર યોજન દૂર સમુદ્રમાં છે. ૨૫૮.

દિગ્વિજયાર્થે નિકળેલો ચક્રવર્તી ' અક્રમ ' નો તપ કરી, રથની નાલિસુધી આવે એટલા
જગમાં સમુદ્રમાં રહી સ્વનામાંકિત બાણ ફેંકી એ તીર્થાધિપતિદેવોને છતે છે. ૨૫૯.

ક્ષેત્રલોક] સિન્ધુ નદીની હકીકત । ગંગા-સિન્ધુ-નાં ' બિલ ' ઉર્ફે ગુફાઓ । (૨૨૫)

પ્રતીચ્યતોરણેનાથ હૃદાત્તસ્માદ્વિનિર્ગતા ।

• ગત્વા પ્રતીચ્યામાવૃત્તા સિન્ધ્વાવર્તનકૂટતઃ ॥ ૨૬૦ ॥

દક્ષિણાભિમુખી શૈલાત્ કુણ્ડે નિપત્ય નિર્ગતા ।

પ્રત્યગ્ભાગે તમિસ્ત્રાયા મિત્ત્વા વૈતાઢ્યમ્ભૂધરમ્ ॥ ૨૬૧ ॥

તતઃ પશ્ચિમદિગ્ભાગે વિભિદ્ય જગતીમધઃ ।

વિશત્યમ્ભોનિર્ધિ સિન્ધુઃ ગંગાસ્વસેવ યુગ્મજા ॥૨૬૨॥ ત્રિભિઃ

(વિશેષકમ્ ॥

ગંગાવત્ સર્વમસ્યાઃ સ્યાત્ આરમ્ય હૃદનિર્ગમાત્ ।

સ્વરૂપમબ્ધિસંગાન્તં સિન્ધુનામવિશેષિતમ્ ॥ ૨૬૩ ॥

વૈતાઢ્યતો દક્ષિણસ્યાં સરિતોઃ સિન્ધુગંગયોઃ ।

બિલાનિ સ્યુઃ નવ નવ પૂર્વપશ્ચિમકૂલયોઃ ॥ ૨૬૪ ॥

ઉદીચ્યામપિ ષટ્ત્રિંશત્ તથૈવ તટયોસ્તયોઃ ।

કલ્પાન્તેઽન્નાદિવીજાનાં સ્થાનાનીતિ દ્વિસપ્તતિઃ ॥ ૨૬૫ ॥

પંચસ્વેવં ભરતેષુ પંચસ્વૈરવતેષુ ચ ।

બિલાનિ ભાવનીયાનિ દ્વિસપ્તતિઃ દ્વિસપ્તતિઃ ॥ ૨૬૬ ॥

હવે, જાણે ગંગાનદીની બેઠકે જન્મેલી, પહેલું હોયુની એવી સિન્ધુ નદી એ દ્રહના પશ્ચિ-
મ તુરફના તોરણમાંથી નીકળે છે. નીકળીને પશ્ચિમ તરફ વહી સિન્ધ્વાવર્તન નામના કૂટસ્થી
ઉત્તરી, દક્ષિણ દિશા તરફના કૂટમાં પડી, વહેતી વહેતી તમિસ્ત્રાગુફાના પૂર્વ તરફના ભાગમાં
થઇને વૈતાઢ્યપર્વતને ભેદી, ત્યાંથી પશ્ચિમમાં વહી ' જગતી ' ને નીચેથી ભેદીને સમુ-
દ્રને મળે છે. ૨૬૦-૨૬૨.

દ્રહમાંથી નીકળવાથી તે સમુદ્રને મળતા સુધીનું, સિન્ધુનદીનું સર્વ સ્વરૂપ ગંગાનદીની
પેઠે જાણુ. ક્રૂરા નામ સિન્ધુ-એટલે જ ફેર છે. ૨૬૩.

વૈતાઢ્યપર્વતથી દક્ષિણ દિશામાં સિન્ધુ અને ગંગા નદીના પૂર્વ અને પશ્ચિમ તટપર નવ
નવ એટલે એકંદર છત્રીશ બિલ અર્થાત્ ગુફાઓ છે. ૨૬૪

એવી જ રીતે એની (વૈતાઢ્યની) ઉત્તર દિશામાં પણ, એ નદીઓના એ બેઉ તટપર છ-
ત્રીશ બિલ છે.

એમ કુલ થઇને બેઠાંતેર બિલ થયાં. એ બેઠાંતેર કલ્પાંતસમયે (હયાત રહેનારાં) અત્ર
વગેરે ખીન્નેનાં બેઠાંતેર સ્થાનો છે. ૨૬૫.

ઉત્તરાહતોરણેન તસ્માત્ પદ્મહદાદથ ।
 નિર્ગતા રોહિતાંશાખ્યોત્તરાશાભિમુખી નદી ॥ ૨૬૭ ॥
 દ્વે યોજનશતે યુક્તે પટ્સપ્તત્યા કલાશ્ચ પટ્ ।
 પર્વતોપર્યતિકમ્ય વજ્રજિવ્હિકયા નગાત્ ॥ ૨૬૮ ॥
 રોહિતાંશાપ્રપાતાખ્યે કુગઢે નિપત્ય હારવત્ ।
 ઉદીચ્યતોરણેનાસ્માન્નિર્ગતોત્તરસંમુખી ॥ ૨૬૯ ॥
 માર્ગે ચતુર્દશનદીસહસ્રપરિવારિતા ।
 તત્રત્યવૃત્તવૈતાદ્યં મુક્ત્વા ક્રોશદ્વ્યાન્તરે ॥ ૨૭૦ ॥
 સ્થાનાત્તતઃ પરાવૃત્ય પ્રસ્થિતા પશ્ચિમામુખી ।
 પુનશ્ચતુર્દશનદીસહસ્રસેવિતાભિતઃ ॥ ૨૭૧ ॥
 અષ્ટાવિંશત્યાં સહસ્રૈઃ નદીભિરેવમન્વિતા ।
 દ્વેધા વિદધતી હૈમવતસ્યાર્દ્ધં ચ પશ્ચિમમ્ ॥ ૨૭૨ ॥
 અધો વિભિચ જગતીં યાતિ પશ્ચિમવારિધિમ્ ।
 ગંગાસિન્ધ્વોઃ સપત્નીવ દ્વિગુણધિઃ પતિપ્રિયા ॥ ૨૭૩ ॥ સતતમિઃ
 [કુલકમ્ ॥

એજ પ્રમાણે પાંચ હારત અને પાંચ ઐરવત ક્ષેત્રોમાં પણ ખડોતેર ખડોતેર બિલ સમજ
 હેવાં. ૨૬૬.

હવે તે (પદ્મસરોવર) ના ઉત્તરતરફના તોરણમાથી રોહિતાંશા નામની નદી નીકળે છે,
 જે ઉત્તર દિશા તરફ વહે છે. ૨૬૭.

તે નદી પર્વતપર જસો છેતેર ચોજન અને છ કળા જેટલું પરિક્રમણ કરી ત્યાંથી વજ્ર-
 જિવ્હાને આકારે રોહિતાંશપ્રપાત નામના કુંડમાં મુક્તાફલોને હાર સરી પડતો હોય એમ
 પડી, ત્યાંથી પૂર્વોક્ત ઉત્તર દિશાના તોરણોમાં થઇને ઉત્તર તરફ વહેનાં, આર્ગમાં લાગેલી ચૌદ
 હજાર નદીઓનાં પરિવાર લઇ તે રોગની પેતૌલ્યથી એ કોસને અંતરે ત્યાંથી વળીને પશ્ચિમ
 તરફ વહી પુનઃ અન્ય ચૌદ હજાર નદીઓથી સંગત થઇ જેટલે એક હાર મુક્તાફીશ હજાર નદી-
 ઓનાં પરિવાર લઇ હૈમવત ધર્મને પશ્ચિમતરફના અર્દ્ધભાગને ભેટી તેમજ જગતી-કોટને
 પણ નીચેથી ભેટીને ગંગાસિન્ધુનદીઓની સપ-ની હોયની એમ જમણી સમૃદ્ધિથી મુક્ત
 થઇ છતી પશ્ચિમ સમુદ્રને મળે છે. ૨૬૮-૨૭૩.

કુણ્ડાદ્વિનિર્ગમં યાવદારમ્ય હૃદનિર્ગમાત્ ।

સાર્દ્ધાનિ યોજનાન્યસ્યા વિષ્કમ્ભો દ્વાદશોદિતઃ ॥ ૨૭૪ ॥

ગવ્યૂતમેકમુદ્વેધસ્તતઃ કુણ્ડોદ્ગમાદનુ ।

પ્રતિયોજનમેકૈકપાર્શ્વે વ્યાસો વિવર્દ્ધતે ॥ ૨૭૫ ॥

કોદણ્ડાનિ દશદશોભયતસ્તાનિ વિંશતિઃ ।

લવઃ પંચાશત્તમશ્ચ વ્યાસસ્યોદ્વેધ આહિતઃ ॥ ૨૭૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

યોજનાનાં શતં ચૈવં સપાદમવિધસંગમે ।

વ્યાસોઽસ્યાઃ ક્રોશદશકમુદ્વેધશ્ચ પ્રજાયતે ॥ ૨૭૭ ॥

વ્યાસાયામૌ જિવિહકાયાઃ સાર્દ્ધા દ્વાદશયોજની ।

વાહલ્યમસ્યા નિર્દિષ્ટમેકક્રોશમિતં જિનૈઃ ॥ ૨૭૮ ॥

સર્વિશં યોજનશતં કુણ્ડસ્યાયતિવિસ્તૃતી ।

દ્વીપસ્યાયામવિષ્કમ્ભૌ યોજનાનીહ ષોડશ ॥ ૨૭૯ ॥

અસ્યાઃ પ્રપાતકુણ્ડસ્યોદ્વેધો દ્વીપસ્ય ચોચ્છ્રયઃ ।

ભવનસ્ય સ્વરૂપં ચ જ્ઞેયં ગંગાસમં વુધૈઃ ॥ ૨૮૦ ॥

દ્રુહમાંથી નીકળીને કુંડસુધી પહોંચતા સુધીમાં તેની પહોળાઈ સાડાબાર યોજનની કહી છે. વળી ઉંડાઈ એક યોજનની કહી છે. ૨૭૪.

કુંડમાંથી નીકળ્યા પછી એની પહોળાઈ જેટલે પડએ પ્રત્યેક યોજનને દશ દશ ધતુષ્ય એટલે એકંદરે વીશ ધતુષ્ય વધતી જાય છે. વળી એની ઉંડાઈ સર્વત્ર પહોળાઈના પચાસમા ભાગ જેટલી કહી છે, એટલે જ્યારે સમુદ્રસંગમ આગળ એની પહોળાઈ સવાસો યોજનની થાય છે ત્યારે ત્યાં એની ઉંડાઈ એના પચાસમા ભાગની અર્થાત્ દશ કોસ થાય છે. ૨૭૫-૨૭૭.

એના ધોધની લગાઈપહોળાઈ સાડાબાર યોજન છે, અને જાડાઈ એક કોસ પ્રમાણ છે. ૨૭૮.

કુંડની લંબાઈપહોળાઈ એકસો ને વીશ યોજન છે અને એમાં રહેલા દ્વીપની લંબાઈપહોળાઈ સોળ યોજન છે. ૨૭૯.

વળી કુંડની ઉંડાઈ, એમાં રહેલા દ્વીપની ઉંચાઈ તથા એ દ્વીપમાં આવેલા ભવનનું સ્વરૂપ-એ સર્વ અંગમ્મ વર્ણનમાં છે તે પ્રમાણે જાણવું. ૨૮૦.

ગંગાનું કુંડ

ગિરેર્હિમવતોઽથાસ્ય પ્રાચીનપશ્ચિમાન્તયોઃ ।

લવણોદજલસ્પર્શદારમ્ય કિલ નિર્ગતા ॥ ૨૮૧ ॥

દાઢૈકૈકા વિદિશાસુ ગજદન્તસમાકૃતિઃ ।

ऐशान्यामथ चाग्नेय्यां नैऋत्यां वायुकोणके ॥ ૨૮૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ऐशान्यां तत्र जगतीपर्यन्ताल्लवणोदधौ ।

दाढायां योजनशतत्रयस्य समतिक्रमे ॥ ૨૮૩ ॥

द्वीप एकोरुकाख्योऽस्ति योजनानां शतत्रयम् ।

विष्कम्भायामतः पञ्चवेदिकावनमण्डितः ॥૨૮૪॥ યુગ્મમ્ ॥

किंचिदूनैकोनपंचाशता समधिका किल ।

योजनानां नवशती परिक्षेपोऽस्य कीर्तितः ॥ ૨૮૫ ॥

अस्य जम्बूद्वीपदिशि जलोपरि समुच्छ्रयः ।

साद्धं द्वयं योजनानां भागाश्चોपरि विंशतिः ॥ ૨૮૬ ॥

पंचनवतिभक्तस्य योजनस्य तथोच्छ्रयः ।

લવણાન્મોધિદિશ્યન્તે ક્રોશદ્વયમુદીરિતઃ ॥૨૮૭॥ યુગ્મમ્ ॥

तत्रैव दाढायां तस्मात् द्वीपाच्चतुःशतोत्तरः ।

हयकर्णाभिधो द्वीपश्चतुःशतायताततः ॥ ૨૮૮ ॥

હવે આ હિમવંત પર્વતને, ગજદંતના આકારની ચાર ' દાઢા ' આવેલી છે; ને, એના પૂર્વ પશ્ચિમ છેડાને લવણ સમુદ્રના જળનો સ્પર્શ થાય છે ત્યાંથી નીકળીને ઇશાન, અગ્નિ, નૈઋત્ય તથા વાયવ્ય-એમ ચાર વિદિશાઓમાં ગયેલી છે. ૨૮૧-૨૮૨.

એ ચારમાંથી ઇશાનતરફની દાઢામાં, જગતીના છેડાથી ત્રણસો યોજન લવણસમુદ્રમાં ગયા પછી, એકાંક નામનો એક દ્વીપ આવેલ છે; જેની લંબાઇપહોળાઈ ત્રણસો યોજન ॥ અને પરિઘે એટલે ઘેરાવેા નવસો ઓગણપચાસ યોજનથી સહેજ ઓછો છે. વળી એની આસપાસ પંચવેદિકા અને અને સુંદર બગીચા આવેલા છે. એ દ્વીપ, જમ્બૂદ્વીપ તરફ અઢી યોજન ઉપર વીશપંચાણ અંશ (એટલે કે બે પૂર્ણિક સત્યાવીશ આડનીયાંશ યોજન) જેટલો જળ ઉપર છે; અને લવણસમુદ્રતરફ બે કોસ જેટલો જળ ઉપર છે. ૨૮૩-૨૮૭.

એજ દાઢામાં વળી એજ દ્વીપથી ચારસો યોજનને અંતરે બીલો ' હયકર્ણ ' નામનો દ્વીપ છે. એની લંબાઇપહોળાઈ ચારસો યોજન અને ઘેરાવેા બારસો પાંચઃ યોજનથી કંઈક

શતાનિ દ્વાદશ ન્યૂનપંચપટ્ટિયુતાનિ ચ ।

પરિક્ષેપોઽસ્યાધિદિશિ દ્વૌ ક્રોશાવુચ્છયો જલાત્ ॥ ૨૮૯ ॥

યોજનાનાં દ્વયં સાદ્ નવત્યાંશૈઃ સમન્વિતમ્ ।

અસ્ય જમ્બૂદ્વીપદિશિ રુચાતઃ સ્વલુ સમુચ્છયઃ ॥ ૨૯૦ ॥

અત્રાયમામ્નાયઃ ।

પૂર્વદ્વીપપરિક્ષેપે યોજનાનાં ત્રિભિઃ શતૈઃ ।

પોઢશાદ્યૈઃ સંકલિતે પરિક્ષેપોઽગ્નિમો ભવેત્ ॥ ૨૯૧ ॥

તથા જમ્બૂદ્વીપદિશિ જલાત્પ્રાગ્દ્વીપે યઃ સમુચ્છયઃ ।

સ પાંચનવતેયાંશસત્ત્યા સંયુતોઽગ્નિમે ॥ ૨૯૨ ॥

જમ્બૂદ્વીપજગત્યાશ્ચ દ્વીપસ્યાસ્ય મિથોઽન્તરમ્ ।

કર્ણમ્ભૂમિરૂપમુક્તં યોજનાનાં ચતુઃશતી ॥ ૨૯૩ ॥

તત્રૈવ દાદાયાં તસ્માત્ દ્વીપાત્ પંચશતાન્તરઃ ।

આદર્શમુખસંજ્ઞોઽસ્તિ દ્વીપઃ પંચશતાયતઃ ॥ ૨૯૪ ॥

તાવદેવ ચ વિસ્તીર્ણો જગત્યાસ્તાવદન્તરઃ ।

સૈકાશીતિઃ પંચદશશતી પરિયોઽસ્ય ચ ॥ ૨૯૫ ॥

ઓછા છે. વળી એ સમુદ્રની દિશાએ એ કેસ નેટલી જળ ઉપર છે અને જંબૂદ્વીપતરફ અદી યોજન ઉપર નેત્રું પંચાણ અંશ નેટલી જળ ઉપર છે. ૨૮૮-૨૯૦.

એ સમજણ આ પ્રમાણે:—પૂર્વપૂર્વના દ્વીપના ઘેરાવા (ના યોજન) માં ત્રણસો સોળ યોજન લેળવવાથી આગળ આગળના દ્વીપનો ઘેરાવો આવે છે; અને જંબૂદ્વીપતરફ પૂર્વપૂર્વના દ્વીપની જળથી ઉપર નેટલી ઉંચાઈ હોય તેમાં શીતેરપંચાણ અંશ લેળવવાથી, આગળ આગળના દ્વીપની ઉંચાઈ આવે છે. ૨૯૧-૨૯૨.

જંબૂદ્વીપની જગતી અને આ દ્વીપની વચ્ચે કર્ણમ્ભૂમિરૂપ, પરસ્પર, ચારસો યોજનનું અંતર છે. ૨૯૩.

વળી એજ દાદામાં એજ દ્વીપથી પાંચસો યોજનને અંતરે ત્રીજો ' આદર્શમુખ ' નામ-તો દ્વીપ છે. તે પાંચસો યોજન લાંબોપહોળો છે, જગતીથી પાંચસો યોજનને અન્તરે છે, અને પંદરસો એકાશી યોજન ઘેરાવામાં છે. જંબૂદ્વીપતરફ એની જળની ઉપરની ઉંચાઈ સાડાત્રણ યોજન પાંચપંચાણ અંશ નેટલી છે, અને લવણસમુદ્ર તરફ એ કેસ નેટલી છે. ૨૯૪-૨૯૭.

જમ્બૂદ્વીપદિશિ ભવેત્ જલાદસ્ય સમુચ્છ્રયઃ ।

સાર્દ્ધા ત્રિયોજની ભાગાઃ પંચષષ્ટિઃ પુરોદિતાઃ ॥ ૨૯૬ ॥

દ્વૌ ક્રોશૌ લવણદિશિ જલાદસ્ય સમુચ્છ્રયઃ ।

દાદાયાં પુનસ્ત્રૈવાતીત્ય યોજનષટ્શતીમ્ ॥ ૨૯૭ ॥

પદ્યોજનશતાયામવિષ્કમ્ભોઽશ્વમુખાભિધઃ ।

દ્વીપો ભાતિ શતૈઃ ષડ્ભિઃ જંગત્યા દૂરતઃ સ્થિતઃ ॥ ૨૯૮ ॥

યોજનત્રિતયોનાનિ શતાન્યેકોનવિંશતિઃ ।

દ્વીપસ્યાસ્ય પરિક્ષેપઃ પ્રોક્તઃ શાસ્ત્રપરીક્ષકૈઃ ॥ ૨૯૯ ॥

સાર્દ્ધાં ચતુર્યોજનીં સચ્ચત્વારિંશલ્લવાધિકામ્ ।

દ્વીપદિશ્યુક્તતોઽદ્ભ્યોઽવિધિદિશિ તુ ક્રોશયામલમ્ ॥ ૩૦૦ ॥

સસભિઃ યોજનશતૈરસ્તિ દ્વીપસ્તતઃ પરમ્ ।

અશ્વકર્ણાભિધઃ સસશતાન્યાયતવિસ્તૃતઃ ॥ ૩૦૧ ॥

જગત્યાસ્તાવતા દૂરે જમ્બૂદ્વીપદિશિ સ્ફુટઃ ।

યોજનાન્યર્દ્ધષષ્ઠાનિ ભાગાન્ પંચદશોચ્છિન્નતઃ ॥ ૩૦૨ ॥

દ્વૌ ક્રોશૌ પરતો વ્યક્તઃ પરિચ્છેપસ્તથાસ્ય ચ ।

દ્વે સહસ્રે દ્વે શતે ચ યોજનાનિ ત્રયોદશ ॥ ૩૦૩ ॥

વળી આજ દાદામાં આજ દ્વીપથી છસો યોજનને અંતરે, છસો યોજન લાંબાપહોળો થોથો ‘અશ્વમુખ’ નામનો દ્વીપછે, જે જંગલીથી છસો યોજન દૂર છે. એનો ઘેરાવો ઝાંગણી-શસો યોજનમાં ત્રણ યોજન ઝોછો એટલેકે અઢારસો સતારું યોજન છે. જળ ઉપર એની ઉંચાઈ દ્વીપ તરફ સાડાચાર યોજન ને મૂર્ધ્ન-એવા આલીશ અંશ જેટલી છે અને સમુદ્ર તરફ બે દોસ જેટલી છે. ૨૯૭-૩૦૦.

ત્યારપછી સાતસો યોજને પાંચથો ‘અશ્વકર્ણ’ નામનો દ્વીપ છે. તે સાતસો યોજન લાંબાપહોળો છે, અને જંગલીથી સાતસો યોજન દૂર છે. જળની સપાટીથી એની ઉંચાઈ જળ-દ્વીપની તરફ સાડાપાંચ યોજન અને પૂર્વે જેવા પંદર લગ છે, અને સમુદ્રની તરફ બે દોસ છે વળી એનો ઘેરાવો બે હજાર બેસો ને તેર યોજન પ્રમાણ છે. ૩૦૧-૩૦૩.

अतीत्य योजनशतान्यष्टौ द्वीपान्ततः परम् ।

द्वीप उल्कामुखोऽस्त्यष्टौ शतान्यायतविस्तृतः ॥ ३०४ ॥

जगत्या दूरतोऽष्टाभिः योजनानां शतैः स्थितः ।

अम्भोनिधेर्दिशि जलादुच्छ्रितः क्रोशयोर्द्वयम् ॥ ३०५ ॥

अर्धपष्ठयोजनानि पंचाशीतिं तदाधिकान् ।

भागान् पांचनवतेयान् जम्बूद्वीपदिशि स्फुटः ॥ ३०६ ॥

एकोनत्रिंशदाढ्यानि शतानि पंचविंशतिः ।

योजनानि परिक्षेपो द्वीपस्यास्य निरूपितः ॥ ३०७ ॥

योजनानां नवशतान्यतिक्रम्य ततः परम् ।

शतानि नव विस्तीर्णायतोऽस्ति घनदन्तकः ॥ ३०८ ॥

नवयोजनशत्यासौ जगत्याः परिधिस्त्विह ।

शतानि पंचचत्वारिंशान्यष्टાવિંશતિઃ કિલ ॥ ૩૦૯ ॥

સાઘ્વાં પઢ્યુયોજનીં તાદૃક્ષપષ્ટિભાગસમન્વિતામ્ ।

જમ્બૂદ્વીપદિશિ વ્યક્તો દિશ્યઘ્થેસ્ત્વર્ચ્ચયોજનમ્ ॥ ૩૧૦ ॥

एवं च एकोरुको ह्यकर्णः तथादर्शमुखोऽपि च ।

अश्वमुखाश्वकर्णोल्कामुखाश्च घनदन्तकः ॥ ३११ ॥

વળી એજ પ્રમાણે (એજ દાદામા) એ દ્વીપથી આઠસો યોજન દૂર છટો ‘ ઉલ્કામુખ ’ નામનો દ્વીપ છે. તે આઠસો યોજન લાંબોપહોળો છે; જગતીથી આઠસો યોજનને અંતરે છે; સમુદ્રની દિશાએ એ કેસ જળ ઉપર છે; અને દ્વીપની તરફ સાઠાપાંચ યોજન અને પૂર્વ જેવાજ પંચાશી લવ જેટલો જળ ઉપર છે. એનો પરિક્ષેપ અર્થાત્ ઘેરાવો વળી એ હબાર પાંચસો ઓગણત્રીશ યોજન જેટલો થાય છે. ૩૦૪-૩૦૭.

અહિંથી પણ નવસો યોજન મૂક્યા બાદ, તે દાદામાં સાતમો ‘ ઘનદંતક ’ નામનો દ્વીપ આવે છે. તે નવસો યોજન લાંબો પહોળો છે, જગતીથી નવસો યોજનને અન્તરે છે, અને એનો પરિધિ એટલે ઘેરાવો એ હબાર આઠસો પીસતાલીશ યોજન છે. વળી જંબૂદ્વીપ તરફ એ સાઠા છ યોજન ને ઉપર પૂર્વ જેવા જ સાઠ અંશ જેટલો જળ ઉપર છે; અને સમુદ્રની દિશાએ અર્ધ યોજન જળ ઉપર છે. ૩૦૮-૩૧૦.

એ પ્રમાણે (૧) એકોરુક, (૨) હ્યકર્ણ, (૩) આદર્શમુખ, (૪) અશ્વમુખ, (૫) અશ્વકર્ણ,

દ્વીપાઃ સસ યથૈશાન્યાં દાઢાયાં કથિતા ઇમે ।

તાવદાયામવિષ્કમ્ભાઃ તાવત્પરસ્પરાન્તરાઃ ॥ ૩૧૨ ॥

જગત્યાસ્તાવતા દૂરે તાવદેવોચ્છ્રૂતા જલાત્ ।

તથૈવ સસ સસ સ્યુરાગ્નેય્યાદિવિદિકૃત્રયે ॥ ૩૧૩ ॥ વિશેષકમ્ ॥

एषां क्रमे स्वरूपे च न विशेषो मनागपि ।

विशेषः केवलं नाम्नां तान्येतानि यथाक्रमम् ॥ ३१४ ॥

आभासिको गजकर्णो मेंढहस्तिमुखौ तथा ।

हरिकर्णो मेघमुखो लघुदन्तोऽग्निकोणके ॥ ३१५ ॥

वैषाणिकश्च गोकर्णस्तथायःसिंहतो मुखौ ।

अकर्णो विद्युन्मुखश्च नैर्ऋत्यां गूढदन्तकः ॥ ३१६ ॥

वायव्यां नांगोलिकाख्यः शङ्कुलीकर्ण इत्यपि ।

गोमुखो व्याघ्रमुखश्च कर्णप्रावरणाभिधाः ॥ ३१७ ॥

(૬) ઉદકામુખ અને (૭) ઘનદંતક નામના સાત દ્વીપો જેમ ઇશાન તરફની દાઢામાં આવેલા છે, તેજ પ્રમાણે, તેટલી જ લાંબાઇપહોળાઇવાળા, તેટલા જ પરસ્પર અંતરવાળા, તેટલા જ જગતીથી દૂરસ્થ, તેટલી જ જળપરની ઉંચાઇવાળા સાત સાત દ્વીપો અગ્નિકોણ બગેરે ત્રણ વિદિશાઓની દાઢામાં આવેલા છે. ૩૧૧-૩૧૩.

એ સર્વેના ક્રમપરત્વે કે સ્વરૂપપરત્વે લેશ પણ ફેરફાર નથી. તદ્વાપત છે તે માત્ર નામ પરત્વે જ. અને તે નામ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે:—

(૧) આભાસિક, (૨) ગજકર્ણ, (૩) મેંઢમુખ, (૪) હસ્તિમુખ, (૫) હરિકર્ણ, (૬) મેઘમુખ અને (૭) લઘુદંત—એ નામના સાત દ્વીપો અગ્નિકોણ તરફની દાઢામાં આવેલા છે. ૩૧૪-૩૧૫.

વળી (૧) વૈષાણિક, (૨) ગોકર્ણ, (૩) અયોમુખ, (૪) સિંહમુખ, (૫) અકર્ણ, (૬) વિદ્યુન્મુખ અને (૭) ગૂઢદંત—એ નામના સાત દ્વીપો નૈર્ઋત્યકોણ તરફની દાઢામાં આવેલા છે. ૩૧૬.

તેમજ (૧) નાંગોલિક, (૨) શંકુલીકર્ણ, (૩) ગોમુખ, (૪) વ્યાઘ્રમુખ, (૫) કર્ણપ્રાવરણ, (૬) વિદ્યુતદંત અને (૭) ક્ષુદ્રદંત—એવા નામના સાત દ્વીપો વાયવ્યકોણ તરફની દાઢામાં આવેલા છે. ૩૧૭-૩૧૮.

વિદ્યુદ્ધન્તક્ષુદ્રદન્તાવષ્ટાવિંશતિરિત્યમી ।

વિરાજન્તેઽન્તરદ્વીપા હિમવદ્ગિરિનિશ્રયા ॥ ૩૧૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તાવન્ત એવ શિખરિગિરેર્દાઢાચતુષ્ટયે ।

તથૈવ સંસ્થિતા એવં પદ્મંચાશત્ ભવન્ત્યમી ॥ ૩૧૯ ॥

પ્રત્યેકમેતે સર્વેઽપિ વેદિકાવનમણિડતાઃ ।

સમાનં ચ તયોર્માનં જગતીવેદિકાવનૈઃ ॥ ૩૨૦ ॥

દ્વીપેષુ સર્વેષ્વેતેષુ નરાસ્તિષ્ઠન્તિ યુગ્મિનઃ ।

અષ્ટચાપશતોત્તુંગાઃ પલ્યાસંખ્યાંશજીવિનઃ ॥ ૩૨૧ ॥

દિનાન્યશીતિમેકોનાં વિહિતાપત્યપાલનાઃ ।

ચતુઃષ્ઠ્યા લસત્પૃષ્ઠકરણકૈઃ સુશોભિતાઃ ॥ ૩૨૨ ॥

ચતુર્થમ્કતાહારાશ્ચ કલ્પદ્રુફલભોજિનઃ ।

સુન્દરાકૃતયો રાગદ્વેષશોકરુજોઙ્ગિતાઃ ॥ ૩૨૩ ॥

યુગ્મં સુતસુતારૂપં ષણ્માસશેષજીવિતાઃ ।

પ્રસૂય યાન્તિ ત્રિદિવમેતે મૃત્વા સમાધિના ॥૩૨૪॥ વિશેષકમ્ ॥

એમ સમગ્ર અઘ્યાવીશ દ્વીપ થયા. એ સર્વ અન્તર્દ્વીપ કહેવાય છે અને એ હિમવંત પર્વતના સાન્નિધ્યથી બહુ શોભી રહ્યા છે. ૩૧૮.

આ જ પ્રમાણે શિખરીપર્વતની ચારે દાઢાઓપર પણ અઘ્યાવીશ દ્વીપો આવેલા છે. એટલે એકંદર છપ્પન થયા. ૩૧૯.

એ છપ્પનેમાંના પ્રત્યેકની આસપાસ પદ્મવેદિકા અને બગીચા આવેલા છે—જેમનું પ્રમાણ જગતીની વેદિકા અને બગીચા જેવું જ છે. ૩૨૦.

એ સર્વ દ્વીપોને વિષે, આઠ મનુષ્ય પ્રમાણ કાચાવાળા અને પદ્મોપમના અસંખ્યમા ભાગના આયુષ્યવાળા યુગ્મજ મનુષ્યો વસે છે. ૩૨૧.

એમાંનાં ચોસઠ પૃષ્ઠકરંડકો (પાંસળીઓ) થી શોભિતાં સુંદર આકૃતિવાળાં શરીર છે. એઓ હિમવંત પર્વતોને આંતરે કટપવૃક્ષના રૂખોનો આહાર કરે છે. એમને રાગ, દ્રેષ, શોક કે રોગ કંઈ હોતાં નથી. છ માસ આયુષ્ય બાકી રહે છે ત્યારે એઓ પુરપુત્રીરૂપ યુગલને જન્મ આપે છે; અને એમનું ઓગણ્યાએંશી દિવસ પર્યન્ત લાલનપાલન કરી સમાધિપૂર્વક મૃત્યુપાત્રી દેવલોકમાં જાય છે. ૩૨૨-૩૨૪.

एवं वक्ष्यमाणैर्मवतादियुग्मिनोऽपि हि ।

परमासशेषे सुवतेऽपत्यान्यायुषि नान्यथा ॥ ૩૨૫ ॥

તથોક્તં પ્રથમારકસ્વરૂપાધિકારે જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તૌ અન્તરદ્વીપા-
ધિકારે જીવાભિગમે ચ । હ્રમ્માસાવસેસાડયા જુગલં પસવંતીતિ ॥
इति हिमवान् पर्वतः ॥

क्षेत्रं विभाति हिमवन्महाहिमवदन्तरे ।

अविभक्तं द्रव्यमिव द्वाभ्यां ताभ्यां सुरक्षितम् ॥ ૩૨૬ ॥

द्वाभ्यां पूर्वापरान्ताभ्यां संस्पृष्टલवणार्णवम् ।

हारि हैमवताभिर्यં वयं पर्यक्तसंस्थितम् ॥ ૩૨૭ ॥ युग्मम् ॥

ददाति हेम युग्मिभ्यः आसनादितया ततः ।

यद्वा देवો हैमवतः स्वामी हैमवतं તतઃ ॥ ૩૨૮ ॥

द्वे सहस्रे योजनानां शतं पंचोत्तरं तथा ।

कलाः पंचैव विष्कम्भः क्षेत्रस्यास्य निरूपितः ॥ ૩૨૯ ॥

જેમનું હવે વર્ણન આવશે એવા હૈમવંત આદિ ક્ષેત્રનાં યુગલિક મનુષ્યો પણ ૭ માસ આયુષ્ય રહે છે ત્યારે એવાં યુગલોને જન્મ આવે છે. ૩૨૫.

જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞાપ્તસૂત્રમાં પણ પહેલા આશના સ્વરૂપના અધિકારમાં એમજ કહ્યું છે 'ગંગા હવાભિગમસૂત્રમાં પણ અન્તરદ્વીપના અધિકારમાં એવીજ વાત કહેલી છે.

એ પ્રમાણે હિમવાન પર્વતનું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે હિમવંત અને મહાહિમવંત-એ બે પર્વતોની વચ્ચે (સુરક્ષિત), નહિ' બ્લે'થી લીધેલા દ્રવ્યની પેઠે બેઉ પક્ષો તરફથી રક્ષણ પામેલું, હૈમવંત નામનું મનહર ક્ષેત્ર શોભી રહ્યું છે. પર્થ કાકારે રહેલા એ ક્ષેત્રના પૂર્વ અને પશ્ચિમના છેડા લવણસમુદ્રને સ્પર્શીને રહેલા છે. ૩૨૬-૩૨૭.

યુગલિક મનુષ્યોને આસનાદિકને માટે હેમ-સુવર્ણ આપતું હોવાથી, અથવા એને હૈમવંત નામે કેવ અધિપતિ હોવાથી, એ ક્ષેત્ર 'હૈમવંત' કહેવાય છે. ૩૨૮.

આ ક્ષેત્રનો 'વિષ્કંભ' એ હજાર એકસો પાંચ યોજન ને પાંચ કળા છે. ૩૨૯.

તથા શતાનિ પદ્ત્રિશચ્ચતુરશીતિરેવ ચ ।

યોજનાનિ ચતસ્રશ્ચ કલાઃ શર ઇહ સ્મૃતઃ ॥ ૩૩૦ ॥

સપ્તત્રિશત્સહસ્રાણિ યોજનાનાં શતાનિ પદ્ ।

ચતુઃસપ્તતિરસ્ય જ્યા ન્યૂનાઃ કલાશ્ચ પોઢશ ॥ ૩૩૧ ॥

અષ્ટાત્રિશત્સહસ્રાણિ તથા સપ્તશતાનિ ચ ।

ચત્વારિંશાનિ કોદગણપૃષ્ઠમસ્ય કલા દશ ॥ ૩૩૨ ॥

સહસ્રાઃ પદ્ સસશતી પંચપંચાશદન્વિતા ।

તિસ્રઃ કલાશ્ચ વાહાત્ર પ્રત્યેકં પાર્શ્વયોઃ દ્વયોઃ ॥ ૩૩૩ ॥

અત્ર ક્ષેત્રફલં કોટ્યઃ પદ્ લક્ષાણિ દ્વિસસતિઃ ।

ત્રિપંચાશત્ સહસ્રાણિ યોજનાનાં શતં તથા ॥ ૩૩૪ ॥

પંચચત્વારિંશદાઢ્યં કલાઃ પંચ તથોપરિ ।

અષ્ઠૌ ચ વિકલાઃ પ્રોક્તં સ્વગૃહૈર્યોજનસમ્મિતૈઃ ॥૩૩૫॥ યુગ્મમ્ ॥

સર્વરત્નમયો વૃત્તવૈતાહ્યો ધરણીધરઃ ।

મધ્યભાગે વિભાત્યત્ર પલ્યવત્સર્વતઃ સમઃ ॥ ૩૩૬ ॥

જમ્બૂદ્વીપસંગ્રહણીવૃત્તૌ તુ પંચવર્ણરત્નમયઃ ॥

વળી એનું 'શર' ત્રણ હબર હસો ચોશશી યોજન અને ચાર કળા જેટલું છે. ૩૩૦.

વળી એની 'જ્યા' સાડત્રીશ હબર હસો ચુમ્ભોતેર યોજન અને ઉપર લગભગ સોળ કળા-એટલી છે. ૩૩૧.

તેમજ એનું 'ધતુઃપૃષ્ઠ' આડત્રીશ હબર સાતસો ચાળીશ યોજન અને ઉપર દશ કળા-એટલું છે. ૩૩૨.

વળી એને બેઉ પહોળે બે 'બાહ્યા' છે તે પ્રત્યેકનું પ્રમાણ છ હબર સાતસો પંચાવન યોજન અને ત્રણ કળા છે. ૩૩૩.

એનું ક્ષેત્રફળ છ કોઠ પહોંતેર લાખ ત્રેપન હબર એક સો પીસતાળીશ યોજન, પાંચ કળા અને આઠ વિકળા જેટલું, યોજન યોજનપ્રમાણ ખડોથી થયેલું છે. ૩૩૪-૩૩૫.

એ ક્ષેત્રના મધ્યભાગમાં સર્વરત્નમય તથા એક પાલાની પેઠે સર્વતઃ સરખો, -એવો વૃત્તવૈતાહ્યપર્વત શોભી રહ્યો છે ૩૩૬.

'જમ્બૂદ્વીપસંગ્રહણી' ની ટીકામાં 'સર્વરત્નમય' ની જગ્યાએ 'પંચવર્ણરત્નમય' કહ્યું છે.

સત્યપિ સ્વર્ણરત્નાદૌ મમત્વાવેશવર્જિતાઃ ।

સતામપિ ગજાદીનામગ્રહાત્ પાદચારિણઃ ॥ ૩૪૯ ॥

વિચક્ષણાશ્ચારુવેપાઃ પ્રેખ્યપ્રેષકતોઙ્ગિજ્ઞતાઃ ।

ચતુર્થાન્તે ચામલકફલપ્રમિતભોજિનઃ ॥ ૩૫૦ ॥

આદ્યસંહનનાઃ પૃથ્વીસ્વદ્રુપુષ્પફલાશિનઃ ।

પ્રકૃત્યા પ્રતનુદ્વેષરાગાઃ સ્વર્લોકયાયિનઃ ॥ ૩૫૧ ॥ કુલકમ્ ॥

વદ્ધસ્નેહ इवैतस्मिन् કાલઃ સુષમદુઃપમા ।

સાર્વદીનસ્તત્સ્વરૂપં દિષ્ટલોકે પ્રવદ્યતે ॥ ૩૫૨ ॥

इति हैमवंतक्षेत्रम् ॥

अस्योत्तरान्ते च महाहिमवान्नाम पर्वतः ।

सर्वरत्नमयो भाति द्वियोजनशतोन्नतः ॥ ૩૫૩ ॥

अयं जम्बूद्वीपप्रज्ञपत्यभिप्रायः ॥ बृहत्क्षेत्रविचारादौ तु अस्य पीत-
स्वर्णवर्णमयत्वमुक्तम् इति मतान्तरमवसेयम् । अनेनैव च मतान्तराभि-
प्रायेण जम्बूद्वीपपट्टादौ अस्य पीतवर्णत्वं दृश्यते इति ॥

સુચારી ગણે

ત્યાં સુવર્ણ, રત્ન વગેરે હોવા છતાં પણ કોઈનામાં મમત્વાવ નથી. તેમ હસ્તી, અશ્વો આદિ વાહક પ્રાણીઓ હોવા છતાં પણ એમના ઉપયોગ ન કરતાં એઓ પાદચારિ-
પણું પસંદ કરે છે. ૩૪૯.

૨૩૩ ૧૮૨૦ ૨૧૦૨

એઓ વિચક્ષણ છે, સુંદર વેષ ધારણ કરે છે અને સ્વભાવે અપ્રમત્સને પારણું ફક્ત
એક આમળા પ્રમાણ આહાર લે છે. વળી ત્યાં ગેવ્યસેવકભાવ જેવું કંઈ નથી. ૩૫૦.

એમનું પહેલું વજ્રપ્થલનારાય સંઘપણ છે. વળી એઓ પૃથ્વીપરના કંપવૃક્ષના પુષ્પ-
ફળનો આહાર કરે છે; અને સ્વભાવતઃ અપરાગદ્વેષવાળા હોઈ સ્વર્ગગામી જ છે. ૩૫૧.

જાણે બહુ પ્રેમબદ્ધ થયો હોયની એમ ત્યાં કાચમને માટે સુષમદુઃપમ કાળ વાસ કરી
રહ્યો છે. આ વાતનું સ્વરૂપ આગળ ઉપર ‘કાળલોક’ ના અધિકારમાં કહેયું. ૩૫૨.

એ પ્રમાણે હૈમવંત ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે આ હૈમવંતક્ષેત્રની ઉત્તર દિશાએ, સર્વરત્નમય અને બસો યોજન ઉંચો એવો
મહાહિમવાન નામનો પર્વત છે. ૩૫૩.

આ અભિપ્રાય ‘જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞાપ્ત’ નો છે. ‘બૃહત્ક્ષેત્ર વિચાર’ વગેરે અંધોમાં તે

પંચાશતં યોજનાનિ સ નિમગ્નો ધરાન્તરે ।

પૂર્વાપરામ્ભોનિધિસ્પટ્ક પ્રમિમાસુરિવાન્તરમ્ ॥ ૩૫૪ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ ચત્વાર્યસ્ય શતદ્વયમ્ ।

દશોત્તરં દશ કલા વિષ્કમ્ભોઽથ શરં બુવે ॥ ૩૫૫ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ સતૈવાષ્ટૌ શતાનિ ચ ।

ચતુર્નવત્યુપેતાનિ ચતુર્દશ તથા કલાઃ ॥ ૩૫૬ ॥

ત્રિપંચાશત્સહસ્રાણિ શતાનિ નવ ચોપરિ ।

ઐકર્ણિશચોજનાનિ જ્યાસ્ય સાર્ધાશ્ચ પદ્ કલાઃ ॥ ૩૫૭ ॥

સહસ્રાઃ સત્પંચાશત્રિનવત્યધિકૌ શતૌ ।

મહાહિમવતિ પ્રોક્તં ધનુઃપૃષ્ઠં કલાઃ દશ ॥ ૩૫૮ ॥

સહસ્રાણિ નવ શતદ્વયં પદ્સત્સતિસ્તથા ।

સાર્ધાઃ નવ કલાઃ પ્રોક્તા વાહાસ્યૈકૈકપાર્શ્વતઃ ॥ ૩૫૯ ॥

ઐકોનવિંશતિઃ કોટયો યોજનાનાં સમન્વિતાઃ ।

અષ્ટપંચાશતા લઙ્ઘૈરપ્પટ્થા સહસ્રકૈઃ ॥ ૩૬૦ ॥

શતં ચ ષડ્શીત્યાદયં કલા દશ તથાધિકાઃ ।

વિકલાઃ પંચ શૈલેસ્મિન્ ગણિતં પ્રતરાત્મકમ્ ॥૩૬૧॥ યુગમમ્ ॥

‘સર્વરત્નમય’ ની જગાએ ‘પીતસ્વર્ણમય’ લખ્યું છે. એ મતાન્તર સમજવું. અને એ મતાન્તરના જ અભિપ્રાયને લઈને જન્મબુદ્ધીપના પદ વગેરેમાં પીતવર્ણ દેખાય છે.

એ પર્વત પચાસ યોજન પૃથ્વીમા ખુંચેલો છે. વળી બાજુ એ પૂર્વસમુદ્ર અને પશ્ચિમ-સમુદ્ર વચ્ચેનું અન્તર માપતો હોયની એમ એ બેઉને સ્પર્શીને રહેલો છે. ૩૫૪.

એનો ‘વિષ્કંભ’ ચાર હજાર બસો દશ યોજન અને દશ કળા છે અને એનું ‘શર’ સાત હજાર આઠસો ચોરાણું યોજન અને ચૌદ કળા છે. ૩૫૫-૩૫૬.

એની ‘જ્યા’ ત્રેપન હજાર નવસો એકત્રીશ યોજન અને સાડા છ કળા છે. ૩૫૭.

એનું ‘ધનુઃપૃષ્ઠ’ સતાવન હજાર બસો ત્રાણું યોજન અને દશ કળા છે. ૩૫૮.

એની એ બાજુની ‘બાહા’ પ્રત્યેક નવહજાર બસો છોતેર યોજન અને સાડાનવ કળા છે. ૩૫૯.

એનું ‘પ્રતરાત્મક ગણિત’ અર્થાત્ ‘પ્રતર’ એગણીશ કોડ, અઠાવન લાખ અડસઠ હજાર એકસો છયાશી યોજન, દશ કળા અને પાંચ વિકળા—એટલું છે. ૩૬૦-૩૬૧.

શતાન્યેકોનચત્વારિંશત્કોટીનાં તથા પરાઃ ।

કોટયઃ સસદશ લક્ષાઃ પટ્ત્રિંશદથ ચોપરિ ॥ ૩૬૨ ॥

સસત્રિંશત્સહસ્રાણિ ત્રિશતી સહિતાષ્ટભિઃ ।

વિકલા દ્વાદશેત્યુક્તં મહાહિમવતો ઘનમ્ ॥ ૩૬૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

કૂટાન્યષ્ટૌ પર્વતેઽસ્મિન્ સિદ્ધાયતનમાદિમમ્ ।

મહાહિમવદાઘ્નનં તથા હેમવતાભિધમ્ ॥ ૩૬૪ ॥

રોહિતાશ્યં ચ હીકૂટં હરિકાન્તાભિધં તથા ।

હરિવર્ષં ચ વૈદુર્યં કૂટાનિ હિમવદ્ગિરેઃ ॥ ૩૬૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

પૂર્વાપરાયતશ્રેણ્યાઃ સ્થિતિઃ માનં ચ પૂર્વવત્ ।

પ્રાગ્વત્સિદ્ધાયતને ચ પ્રાસાદઃ શાશ્વતોઽર્હતામ્ ॥ ૩૬૬ ॥

શેપેષુ દેવદેવીનાં પ્રાસાદાસ્તેઽપિ પૂર્વવત્ ।

સ્વરૂપં રાજધાન્યશ્ચ પ્રાગ્વત્ત્સ્વામિનામપિ ॥ ૩૬૭ ॥

મહાપદ્મહૃદશ્ચાસ્યોપરિ મધ્યે વિરાજતે ।

દ્વે સહસ્રે યોજનાનામાયામેનોદિતઃ સ ચ ॥ ૩૬૮ ॥

एकं सहस्रं विस्तीर्णः उद्विद्धो दशयोजनीम् ।

तस्य मध्ये पद्ममेकं पट्परिच्छेपशोभितम् ॥ ૩૬૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

વળી એનું ‘ ઘન ’ ઓગણચાલીશ સો સત્તર કોટ છત્રીય લાખ સાડત્રીય હજાર ત્રણસો આઠ થોળન અને ઉપર બાર વિકળા—એટલું કહ્યું છે. ૩૬૨-૩૬૩.

આ પર્વતને આઠ ‘ કૂટ ’ કે શિખરો છે. તેમાં પહેલું સિદ્ધાયતન, બીજું મહાહિમવત, ત્રીજું હેમવત, ચોથું રોહિત, પાંચમું હીકૂટ, છઠ્ઠું હરિકાંત, સાતમું હરિવર્ષ અને આઠમું વૈદુર્ય છે. ૩૬૪-૩૬૫.

એની પૂર્વપાશ્ચિમ લંબાઇથી શ્રેણિની સ્થિતિ અને માન પૂર્વપેઠે સમજવું. તેમજ સિદ્ધાયતન કૂટ અને એની ઉપરના શાશ્વતા જ્ઞાનપ્રભુના પ્રાસાદનું સ્વરૂપ પણ પૂર્વવત્ બાજુનું. ૩૬૬.

વળી શેષ સાત કૂટ પરનાં દેવદેવીઓના પ્રાસાદો પણ પૂર્વવત્ બાજુનાં. તેમ એમની રાજધાનીઓ અને સ્વામીઓનું સ્વરૂપ પણ પૂર્વેજી પ્રમાણે સમજવું. ૩૬૭.

આ પર્વતને મધ્યે મધ્યમાં ‘ મહાપદ્મ ’ નામનો દ્રહ છે. તે બે હજાર ચોળન લાંબો,

पद्महृदाब्जतुल्यानि पद्मान्येतानि संख्यया ।

विष्कम्भायामवाहल्यैः द्विगुणानि ततः पुनः ॥ ૩૭૦ ॥

तत्समानोद्विद्धतया हृदस्यास्य कजान्यपि ।

तावदेवોच्छ્રૂતાનિ સ્યુરેવમગ્રેઽપિ ભાવ્યતામ્ ॥ ૩૭૧ ॥

मूलपद्मे च भवनं श्रीदेवीभवनोपमम् ।

ह्रीदेवी च वसत्यस्मिन्नेकपल्योपमस्थितिः ॥ ૩૭૨ ॥

દાક્ષિણાત્યતોરણેન મહાપદ્મહૃદાત્તતઃ ।

નિર્ગતા રોહિતા નામ્ની દક્ષિણાભિમુખી નદી ॥ ૩૭૩ ॥

સહસ્ત્રં યોજનાનાં પદ્મશર્તીં પંચસમન્વિતામ્ ।

કલાઃ પંચ દક્ષિણસ્યાં સા ગત્વા પર્વતોપરિ ॥ ૩૭૪ ॥

વજ્રજિહ્વિકયા શૈલાત્ પ્રવાહેણ પતત્યધઃ ।

સદ્રોહિતાપ્રપાતાસ્થ્યે કુળે રજ્જુરિવાવટે ॥ ૩૭૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

अत्रायमात्मनायः ।

એક હજાર યોજન પહોળો અને દશ યોજન ઉંડો છે. એની વચ્ચે એક મુંદર કમળ છે. તે કમળની આસપાસ બીજાં પુષ્કળ કમળોના છ વલયો છે. ૩૬૮-૩૬૯.

એ સર્વ કમળોની સંખ્યા 'પદ્મદ્રહ' ના કમળો જેટલી છે. પરંતુ એઓની લાંબાઈ, પહોળાઈ અને ઊંડાઈ બમણી બમણી છે. ૩૭૦.

૫ળી બેઠે દ્રહ સરખા ઉંડા હેવાથી બેઠેના કમળો ઉચાઈમાં સરખાં છે. આગળ આવી વાત આવે ત્યાં પણ એમજ ભાવી લેણું. ૩૭૧.

જે એક કમળ કહ્યું-તે મૂળકમળ-માં પૂર્વોક્ત શ્રીદેવીના ભવન સરખું ભવન છે અને તેમાં પદ્મોપમના આયુષ્યવાળી 'હ્રીદેવી' રહે છે. ૩૭૨.

તે 'મહાપદ્મદ્રહ' થકી એના દક્ષિણતરફના તોરણમાં થઇને 'રોહિતા' નામની નદી નીકળી દક્ષિણદિશામાં વહે છે. ૩૭૩.

તે નદી એક હજાર છસો પાંચ યોજન અને પાંચ કળા જેટલું પર્વતપર વહીને, ૫૪૧ કુવા-માં દોરડું સરખું હોય એમ, ધોધરૂપે રોહિતાપ્રપાત નામના કુંડમાં પડે છે. ૩૭૪-૩૭૫.

અહિં નીચે મુજબ નિયમ છે:-

વ્યાસં હૃદસ્ય સંશોધ્ય ગિરિવ્યાસેઽર્જિતે ચ યત્ ।
તાવન્નર્દીનાં ક્રમણં ગિરૌ સ્યાદક્ષિણોત્તરમ્ ॥ ૩૭૬ ॥

દાક્ષિણાત્યતોરણેન તસ્માન્નિર્ગત્ય કુण्डतः ।
પ્રાચ્યં હેમવતસ્યાર્દ્રં દ્વેધા વિદધતી કિલ ॥ ૩૭૭ ॥

ક્રોશદ્વયેનાસંપ્રાપ્તા શબ્દાપાતિમહીધરમ્ ।
આલીવ રોહિતાંશાયા હૃષ્ટાગાત્પૂર્વસંમુખી ॥ ૩૭૮ ॥

અષ્ટાવિંશત્યા સહસ્રૈઃ નદીભિઃ પરિવારિતા ।
અધો વિભિચ્ર જગતીં પૂર્વાર્ધિ યાતિ રોહિતા ॥ ૩૭૯ ॥ વિશેષકમ્ ॥
પ્રવાહજિહ્વિકાકુण्डद्वीपादिषु भवेदिह ।
विष्कम्भदैर्ध्योद्वेधादि रौहितांशासमं समम् ॥ ૩૮૦ ॥

उत्तराहतोरणेन महापद्महृदात्ततः ।
हरिकान्तेति तटिनी निर्गतोत्तरसन्मुखी ॥ ૩૮૧ ॥
पूर्वोक्तमानमुल्लंघ्य गिरिं सोत्तरसन्मुखम् ।
हरिकान्ताप्रपाताख्ये कुण्डे पतति जिह्वया ॥ ૩૮૨ ॥

પર્વતના વ્યાસમાંથી દ્રહનો વ્યાસ બાદ કરતાં જે આવે તેનું અર્ધ કરવું. એનું જે પરિણામ આવે તે નદીનું પર્વતપરનું દક્ષિણોત્તર કેમણું સમજવું. ૩૭૬.

(પર્વતપરથી કુડમાં પડી) ત્યાંથી પાછી એના દક્ષિણતરફના તોરણમાં થઇને બહાર નીકળી પૂર્વાર્ધ હેમવતને જે ભાગમાં બહેંચી નાખી, શબ્દાપાતી પર્વતથી જે કોસ દૂર રહી, એ રોહિતા નદી, બહુ રોહિતાંશા નદીની સહચરી-સખી હોયની એમ હર્ષપૂર્વક એની સન્મુખ આવી, ત્યાં એને આવી મળેલી અઘ્યાવીશ હજાર નદીઓને સાથે લઈ જગતીના કોટને ઢેકળી લેલી પૂર્વ સમુદ્રને મળે છે. ૩૭૭-૩૭૯.

એના પ્રવાહ, ધોધ, કુહ, દ્વીપ આદિ સર્વેની લ'બાઈ, પહોળાઈ, અને ઉંડાઈ વગેરે સવળાં વાનાં રોહિતાંશા સમાન બાણવાં. ૩૮૦.

વળી એ મહાપદ્મદ્રહના ઉત્તર તરફના તોરણમાંથી હરિકાંતા નામની નદી નીકળે છે, અને તે ઉત્તર તરફ વહે છે. ૩૮૧.

પૂર્વેક્ત પ્રમાણ જેટલું પર્વતપર વહીને તે નદી હરિકાંતાપ્રપાત નામના કુ'ડમાં ધોધરૂપે પડે છે. ૩૮૨.

ઉત્તરાહતોરણેન તસ્માન્નિર્ગત્ય કુણ્ડતઃ ।

અષ્ટાવિંશત્યા સહસ્રૈઃ નદીભિઃ પથિ સંગતા ॥ ૩૮૩ ॥

ગન્ધાપાતિનમપ્રાપ્તાન્તરિતં યોજનેન સા ।

સ્મૃતપ્રયોજનેવેતઃ પ્રસ્થિતા પશ્ચિમામુખી ॥ ૩૮૪ ॥

અષ્ટાવિંશત્યા સહસ્રૈઃ નદીભિઃ પુનરાશ્રિતા ।

एवं नदीनां पटपंचाशता सहस्रकैर्वृता ॥ ૩૮૫ ॥

હરિવર્ષપશ્ચિમાર્ધ દ્વેધા વિદધતી કિલ ।

અધો વિભિદ્ય જગતીં પતિતા પશ્ચિમાન્મુખૌ ॥૩૮૬ ॥ કલાપકમ્ ॥

યોજનાનિ ધ્રુવં પંચવિંશતિર્હૃદનિર્ગમે ।

વિષ્કમ્ભોઽસ્યા યોજનાર્ધં ચોદ્વેધઃ કુણ્ડસીમયા ॥ ૩૮૭ ॥

તતશ્ચ વર્ધતે વ્યાસો ધનૂંપિ પ્રતિયોજનમ્ ।

एकतो विंशतिश्चत्वारिंशच्चोभयतः पुनः ॥ ૩૮૮ ॥

एवं च द्वे शते सार्धं योजनान्यद्विधसंगमे ।

વિષ્કમ્ભોઽસ્યાસ્તત્ર પુનરુદ્વેધઃ પંચયોજની ॥ ૩૮૯ ॥

યોજનાયામવાહલ્યા જિવ્હિકાસ્યાઃ પ્રકીર્તિતા ।

વિષ્કમ્ભતઃ પુનઃ પંચવિંશતિર્યોજનાન્યસૌ ॥ ૩૯૦ ॥

ત્યાંથી વળી પાછી નીકળી ઉત્તર તરફ વહેતાં માર્ગને વિષે આવી મળેલો અઠવાવીશ હજાર નદીઓનો પરિવાર લઇ, ગંધાપાતી પર્વતથી આસ્સો એક યોજન દૂરનેદૂર રહી, બાજુ કંઈ કામ યાદ આનું હોય એમ પશ્ચિમ તરફ પાછી વળી પુનઃ આવી મળેલી બીજી અઠવા-વીશ હજાર નદીઓથી પરિવરિત થઇ એટલે કે એકંદર છપ્પન હજાર નદીઓથી સંયુક્ત થઇ પશ્ચિમાર્ધ હરિવર્ષને બે વિભાગમાં બેઠેલી નાળી, જગતીના કોટને હેઠળથી ભેટી, એ નદી પશ્ચિમસમુદ્રને મળે છે. ૩૮૩-૩૮૬.

એની ઉંડાઈ કુંડસુધીમાં અરધા યોજનની છે. વળી પહોળાઈ દ્રહમાંથી નીકળતી વખતે પચવીશ યોજનની છે; પણ ત્યારપછી પ્રત્યેક યોજને અડેક પડેલી વીશ વીશ મળીને ચાલીશ ધનુષ્ય નેટલી વધતી જાય છે. એટલે એ પ્રમાણે સમુદ્રને મળતા સુધીમાં પહોળાઈ અડીસા યોજનની અને ઉંડાઈ પાચ યોજનની થાય છે. ૩૮૭-૩૮૯.

એનો ધોધ એક યોજન નેટલો લાંબો તથા બડો કહ્યો છે; અને પચવીશ યોજન પહોળો કહ્યો છે. ૩૯૦.

દ્વે શતે યોજનાનાં ચ ચત્વારિંશત્સમન્વિતે ।

કુण્ડસ્યાયામવિષ્કમ્ભાવુદ્વેષો દશયોજની ॥ ૩૯૧ ॥

દ્વીપસ્યાયામવિષ્કમ્ભો દ્વાત્રિંશદ્યોજનાનિ ચ ।

જલાત્સમુચ્છ્રયઃ ક્રોશદ્વયં શેષં તુ પૂર્વવત્ ॥ ૩૯૨ ॥

इति महाहिमवान् पर्वतः ॥

ઉત્તરસ્યાં હરિવર્ષં મહાહિમવતો ગિરેઃ ।

પ્રૌઢપર્યકસંસ્થાનમન્તાભ્યાં ચારિધિં સ્પૃશત્ ॥ ૩૯૩ ॥

વ્યાસોઽસ્યાષ્ટૌ સહસ્રાણિ યોજનાનાં ચતુઃશતી ।

તથૈકવિંશતિશ્ચૈકા કલાત્રાય શરં બ્રુવે ॥ ૩૯૪ ॥

સહસ્રાઃ ષોડશ ત્રીણિ યોજનાનાં શતાનિ ચ ।

યુક્તાનિ પંચદશભિઃ કલાઃ પંચદશોપરિ ॥ ૩૯૫ ॥

ત્રિસતતિઃ સહસ્રાણિ જીવા નવશતાનિ ચ ।

एकोत्तरायथ कलाः सार्द्धाः सप्तदशोपरि ॥ ૩૯૬ ॥

ધનુઃપૃષ્ઠં સહસ્રાણિ ચતુરશીતિરેવ ચ ।

षोडशाढ्यान्यथ कलाश्चतस्रः परिकीर्त्तिताः ॥ ૩૯૭ ॥

કુંડની લંબાઇપહોળાઈ બસો ચાલીશ યોજન અને ઉંડાઈ દશ યોજનની છે. ૩૯૧.

એમાં રહેલા દ્વીપની લંબાઇપહોળાઈ બત્રીશ યોજન છે અને (જળ ઉપર) ઉંચાઈ બે કોસ છે. શેષ સર્વ પૂર્વવત સમજવું. ૩૯૨.

એ પ્રમાણે મહાહિમવાનપર્વતનું સ્વરૂપ સમજવું.

હવે એ મહાહિમવંત પર્વતની ઉત્તરે હરિવર્ષ શેત્ર છે. એના પલંગનેયો આકાર છે અને એના બેઉ છેડા સમુદ્રસુધી પહોંચેલા છે. ૩૯૩.

એ શેત્રનો ‘ વિષ્કંભ ’ આઠ હજાર ચારસો એકવીશ યોજન અને એક કળા છે. ૩૯૪.

એનું ‘ શર ’ મોળહજાર ત્રણસો પંદર યોજન અને ઉપર પંદર કળા છે. ૩૯૫.

એની ‘ બ્યા ’ તોતેર હજાર નવસો એક યોજન અને સાડાસતર કળા છે. ૩૯૬.

એનું ‘ ધનુઃપૃષ્ઠ ’ ચોરાશી હજાર સોળ યોજન અને ચાર કળા છે. ૩૯૭.

ત્રયોદશ સહસ્રાણિ ત્રિશતી ચૈકપટ્ટિયુક્ત ।

યોજનાનાં પદ્ કલાશ્ચ સાર્દ્ધા વાહૈકપાર્શ્વતઃ ॥ ૩૯૮ ॥

ચતુઃપંચાશ્ચ કોટ્યો યોજનાનાં તથા પરાઃ ।

સત્તત્ત્વારિંશદેવ લક્ષ્ઢાઃ કિલ તથોપરિ ॥ ૩૯૯ ॥

ત્રિસતતિઃ સહસ્રાણિ સપ્તત્યાઢ્યાષ્ટશત્યથ ।

કલાઃ સપ્તાત્ર સકલં ગણિતં પ્રતરાત્મકમ્ ॥ ૪૦૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

મધ્યેઽસ્ય ગન્ધાપાતીતિ વૃત્તવૈતાઢ્યપર્વતઃ ।

સ્વરૂપમસ્ય પૂર્વોક્તશબ્દાપાતિસમં સમમ્ ॥ ૪૦૧ ॥

પદ્મનામા સુરસ્ત્વસ્ય સ્વામ્યેકપલ્યજીવિતઃ ।

સ્વરૂપં સર્વમેતસ્ય જ્ઞેયં વિજયદેવવત્ ॥ ૪૦૨ ॥

લક્ષમેકં સહસ્રાશ્ચ દ્વાદશ દ્વચધિકા ઇહ ।

હરિવર્ષાભિધચ્ચેત્રે નવઃ પ્રોક્તા જિનેશ્વરૈઃ ॥ ૪૦૩ ॥

ચેત્રે પુનર્વસન્ત્યત્ર નરા યુગલધર્મિણઃ ।

ક્રોશદ્વયસમુત્તુંગાઃ સલ્લક્ષણા વિચચ્ચણાઃ ॥ ૪૦૪ ॥

એની પ્રત્યેક 'ખાહા' તેરહજાર ત્રણસો એકસઠ યોજન અને સાઢા છ કળાછે. ૩૯૮.

એતું પ્રતરાત્મક ગણિત ચોપન કોઠ સુડતાળીય લાખ તોતેર હજાર આઠસો શીતેર યોજન અને સાત કળા જેટલું છે. ૩૯૯-૪૦૦.

એ હરિવર્ષક્ષેત્રના મધ્ય ભાગમા 'ગન્ધાપાતી' નામનો વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વત છે. તેનું સર્વ સ્વરૂપ પૂર્વોક્ત 'શબ્દાપાતી' પર્વત તુલ્ય છે. ૪૦૧.

'પદ્મ' નામનો એક પટ્ટચોપમના આયુષ્યવાળો દેવ એનો સ્વામી છે. એનું સ્વરૂપ વળી પૂર્વોક્ત વિજયદેવવત્ સમજવું. ૪૦૨.

આ હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં એક લાખ બાર હજાર ને બે નદીઓ છે એવું જિનભગવાનનું કહેવું છે. ૪૦૩.

ત્યાં વળી પુત્રપુત્રીરૂપ એડલે જન્મતા વિશ્વક્ષણ મનુષ્યો વસે છે. તેઓની બે કોસની કાયા છે અને એમનામાં ઉત્તમ લક્ષણો છે. ૪૦૪.

આયુરુત્કર્પતસ્ત્વેષાં પૂર્ણ પલ્યોપમદ્વયમ્ ।

પલ્યોપમાસંખ્યભાગહીનં તચ્ચ જઘન્યતઃ ॥ ૪૦૫ ॥

તેઽસકૃત્ ષષ્ઠભક્તાન્તે વદરપ્રમિતાશિનઃ ।

અષ્ટાવિંશં શતં તેષાં દેહે પૃષ્ઠકરંડકાઃ ॥ ૪૦૬ ॥

ચતુઃષ્ઠિં ચ દિવસાન્ વિધાયપત્યપાલનામ્ ।

સ્વલોકમેવ તે યાન્તિ કાલશ્ચ સુષમાન્વહમ્ ॥ ૪૦૭ ॥

ત્રૈત્રાનુભાવઃ સર્વં ચ વલસંહનનાદિકમ્ ।

અનન્તગુણપર્યાયં જ્ઞેયં હૈમવતાદિહ ॥ ૪૦૮ ॥

इति हरिवर्षक्षेत्रम् ॥

हरिवर्षस्योत्तरान्ते निषधो नाम पर्वतः ।

स चतुर्योजनशतोऽतुंगो रक्तसुवर्णजः ॥ ४०९ ॥

योजनानां शतं भूमौ मग्नोऽन्तस्પૃષ્ટવારિધિઃ ।

દાક્ષિણાત્યા મિત્તિરિવ મહાવિદેહવેદ્મનઃ ॥ ૪૧૦ ॥ યુગમમ્ ॥

એમનું આયુષ્ય ઉત્કર્ષતઃ પૂરું છે પલ્યોપમનું છે; અને જઘન્યતઃ છે પલ્યોપમ કરતાં પલ્યોપમના અસંખ્યમા ભાગ જેટલું ન્યૂન છે. ૪૦૫.

એઓ હંમેશાં છઠ્ઠા અને પાંચે દેહો બોર જેટલો આહાર લે છે. વળી એઓનાં શરીરમાં એકસોને અઠવાવીશ પૃષ્ઠકરંડક છે. ૪૦૬.

એઓ ચોસઠ દિવસ પર્યન્ત ચોતાની સંતતિનું પાલનપોષણ કરી મૃત્યુ પામી સ્વર્ગે જાય છે. વળી ત્યાં હંમેશાં સુષમા કાળ વર્તે છે. ૪૦૭.

એ ક્ષેત્રનો પ્રભાવ, ત્યાંના મનુષ્યોનું જળ સંઘયલુ આદિ સર્વવાનાં હિમવંત ક્ષેત્રનાથી અનન્તગણા પર્યાયવાળાં છે. ૪૦૮.

એ પ્રમાણે હરિવર્ષ ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે આ હરિવર્ષક્ષેત્રની ઉત્તર દિશાએ છેડાપર નિષધ નામનો રક્ત સુવર્ણનો પર્વત છે. તે ચારસો યોજન ઊંચો છે, એકસો યોજન પૃથ્વીમાં ઘુસેલો છે અને બેડે છેડે સમુદ્રને અડીને રહેલો છે. વળી તે જાણે મહાવિદેહક્ષેત્રરૂપી ઘરની દક્ષિણ તરફની એક બાંત હોયતી એવો છે. ૪૦૯-૪૧૦.

યોજનાનાં સહસ્રાણિ પોઢશાઘૈ શતાનિ ચ ।
 દ્વિચત્વારિંશદાઢ્યાનિ વિષ્કમ્મોઽસ્ય કલાઢ્યમ્ ॥ ૪૧૧ ॥
 ત્રયઢ્વિશત્સહસ્રાણિ સપ્તપંચાશતા યુતમ્ ।
 શતમેકં સપ્તદશ કલાશ્ચ નિષ્પે શરઃ ॥ ૪૧૨ ॥
 યોજનાનાં સહસ્રાણિ ચતુર્નવતિરેવ ચ ।
 પદ્મપંચાશં શતમેકં પ્રત્યંચાસ્ય કલાઢ્યમ્ ॥ ૪૧૩ ॥
 લઙ્ગં ચતુર્વિંશતિશ્ચ સહસ્રાણિ શતત્રયમ્ ।
 પદ્મચત્વારિંશતોપેતં ધનુઃપૃષ્ઠં કલા નવ ॥ ૪૧૪ ॥
 વિંશતિશ્ચ સહસ્રાણિ પંચપટ્ટિયુતં શતમ્ ।
 સાઢ્ઢ્વં કલાઢ્યં જ્ઞેયં વાહાસ્યૈકૈકપાર્શ્વતઃ ॥ ૪૧૫ ॥
 કોટીનાં શતમેકં દ્વિચત્વારિંશચ્ચ કોટયઃ ।
 ચતુઃપંચાશચ્ચ લઙ્ગાઃ પદ્મપટ્ટિશ્ચ સહસ્રકાઃ ॥ ૪૧૬ ॥
 સૈકોનસત્તિઃ પંચશતી તથાધિકાઃ કલાઃ ।
 અષ્ટાદશાસ્ય પ્રતરગણિતં ભૂવિ કીર્તિતમ્ ॥ ૪૧૭ ॥ યુગમમ્ ॥
 સપ્તપંચાશત્સહસ્રાઃ કોટીનાં કોટયઃ પરાઃ ।
 અષ્ટાદશ તથા લઙ્ગાઃ પદ્મપટ્ટિરથ ચોપરિ ॥ ૪૧૮ ॥

એનો ' વિષ્કલ ' સોળહજાર આઠસો ઁંતાળીશ યોજન ને ઁ કળા છે. ૪૧૧.

એતું ' શર ' તેત્રીશ હજાર એકસો સતાવન યોજન અને સત્તર કળા છે. ૪૧૨.

એની ' ન્યા ' ચોરાણું હજાર એકસો છપ્પન યોજન અને ઁ કળા છે. ૪૧૩.

એતું ધનુઃપૃષ્ઠ એક લાખ ચોવીશ હજાર ત્રણસો ઁંતાળીશ યોજન ને નવ કળા જેટલું છે. ૪૧૪.

એની બેઠ બાબુની ઁ ' બાહા ' પ્રત્યેક વીશ હજાર એકસો પાંસઠ યોજન અને અઢી કળા છે. ૪૧૫.

એતું પ્રતરરૂપ ગણિત એકસોઁંતાળીશ કોઠ જોપન,લાખ છાસઠ હજાર પાંચસો ઓગ-લ્લાતેર યોજન અને અઢાર કળા છે. ૪૧૬-૪૧૭.

સહસ્રાણિ યોજનાનાં સપ્તવિંશતિરેવ ચ ।

શતાનિ નવ સૈકોનાશીતીન્યત્ર ભવેત્ ઘનમ્ ॥ ૪૧૯ ॥ યુગમ્ ॥

સિદ્ધાયતનકૂટં ચ દ્વિતીયં નિષધાભિધમ્ ।

હરિવર્ષાભિધં કૂટં પૂર્વવિદેહસંજ્ઞકમ્ ॥ ૪૨૦ ॥

હરિકૂટં ધૃતિકૂટં શીતોદાકૂટમિત્યપિ ।

અપરવિદેહકૂટં કૂટં ચ રૂચકાહ્વયમ્ ॥ ૪૨૧ ॥

નિષધે નવ કૂટાનિ શ્રેણ્યા સ્થિતાનિ પૂર્વવત્ ।

આયે ચૈત્યં દેવદેવ્યોઽન્યેષુ કૂટસમાભિધાઃ ॥ ૪૨૨ ॥ વિશેષકમ્ ॥

તિર્ગિચ્છિસ્તુ પૌષ્પરજસ્તસ્પ્રધાન ઇહ હ્રદઃ ।

તિર્ગિચ્છિનામા ચત્વારિ સહસ્રાણ્યયમાયતઃ ॥ ૪૨૩ ॥

વિસ્તીર્ણશ્ચ દ્વે સહસ્રે ઉદ્વિચ્છો દશયોજનીમ્ ।

પદ્મહ્રદસમસંખ્યૈઃ પદ્મૈઃ સંશોભિતોઽભિતઃ ॥ ૪૨૪ ॥

વિષ્કમ્ભાદિ તુ પદ્મેભ્યસ્તેભ્ય ણાં ચતુર્ણમ્ ।

યથાત્ર સ્વાન્મૂલપદ્મં ચતુર્યોજનસમ્મિતમ્ ॥ ૪૨૫ ॥

વળી એનું 'ઘન' સત્તાવન હજાર ને અઢાર કોડ, છાસઠ લાખ, સત્યાવીશ હજાર, નવસો ઓગણીસેથી યોજન જેટલું છે ૪૧૮-૪૧૯.

આ નિષધપર્વતને (૧) સિદ્ધાયતનકૂટ, (૨) નિષધકૂટ, (૩) હરિવર્ષકૂટ, (૪) પૂર્વવિદેહકૂટ, (૫) હરિકૂટ, (૬) ધૃતિકૂટ, (૭) શીતોદાકૂટ, (૮) અપરવિદેહકૂટ અને (૯) રૂચકકૂટ—એમ નવ શિખરો છે અને તે પૂર્વવત્ એણિબદ્ધ રહેલાં છે. એમાં પહેલા શિખરપર એક ચૈત્ય છે અને શેષ આઠપર શિખરોના જ નામવાળા દેવદેવીઓના નિવાસ છે. ૪૨૦-૪૨૨.

તિર્ગિચ્છિ એટલે પુષ્પરજ પ્રધાનપણે ડોવાયી તિર્ગિચ્છિ કહેવાતો એક દ્રહ અહિં આવેલો છે. તે ચાર હજાર યોજન લાંબો, બે હજાર યોજન પહોળો અને દશ યોજન ઉંટો છે. એ દ્રહમાં સ્થિતિ પદ્મદ્રહના જેટલાં જ અને વળી સુંદર કમળો ચોલી રહ્યા છે. ૪૨૩-૪૨૪.

એ કમળોની પહોળાઈ વગેરે પદ્મદ્રહના કમળોથી ચાર ગણી છે. દર્યાન્ત તરીકે આ ગરોણરનું મૂળ કમળ ક્યો. તે પેલા કરતાં ચારગણું અર્થાત્ ચાર યોજનનું છે ૪૨૫

ભવનં મૂલપદ્યેઽત્ર શ્રીદેવીભવનોપમમ્ ।

ધીદેવી સ્વામિની તસ્ય સૈકપલ્યોપમસ્થિતિઃ ॥ ૪૨૬ ॥

દાક્ષિણાલ્પતોરણેન તિર્ગિહ્વિહદતોઽમુતઃ ।

તટિની હરિસલિલા નિર્ગતા દક્ષિણામુખી ॥ ૪૨૭ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ સસોપરિ શતાનિ ચ ।

ચત્વારિ ચૈકવિંશાનિ કલાં ચ પર્વતોપરિ ॥ ૪૨૮ ॥

ગત્વાસૌ હરિસલિલાકુણ્ડે પતાતિ પર્વતાત્ ।

દક્ષિણેન તોરણેન તસ્માન્નિર્ગત્ય કુણ્ડતઃ ॥ ૪૨૯ ॥

હરિવર્ષપૂર્વભાગં વિભજન્તી દ્વિધા કિલ ।

એકેન યોજનેનાર્વાક્ ગન્ધાપાતિધરાધરાત્ ॥ ૪૩૦ ॥

ચલિતા પ્રાદ્મુખીભૂય વિશતિ પ્રાચ્યવારિધૌ ।

પટ્પંચાશઙ્ચૈવલિનીસહસ્રૈઃ પરિવારિતા ॥ ૪૩૧ ॥ કલાપકમ્ ॥

પ્રમાણં જિહ્વિકાકુણ્ડદ્વીપપ્રવાહવૃદ્ધિગમ્ ।

હરિકાન્તાસમં સર્વં જ્ઞેયમત્રાવિશેષિતમ્ ॥ ૪૩૨ ॥

ઉત્તરાહતોરણેન તિર્ગિહ્વિહદતસ્તતઃ ।

શીતોદેતિ નિર્ઘરિણી નિર્ગતોત્તરસન્મુખી ॥ ૪૩૩ ॥

આ દ્રહના મૂળ કમળમાં પણ શ્રીદેવીના લવન જેવું એક લવન છે. એમાં એક પદ્યો-
પમના આયુષ્યવાળી ' ધી દેવી ' નું સ્વામિત્વ છે. ૪૨૬.

એ તિર્ગિહ્વિ દ્રહના દાક્ષિણાલ્પ તોરણમાંથી હરિસલિલા નામની નદી નીકળે છે. નીક-
ળીને દક્ષિણ તરફ સાત હજાર ચારસો એકવીશ યોજન અને એક કળા જેટલું પર્વતપર ફરી,
ત્યાંથી હરિસલિલ નામના કુંડમાં પડી, એમાંથી પાછી દક્ષિણ તરફના તોરણમાંથી નીકળી,
વહેતી વહેતી પૂર્વહરિવર્ષક્ષેત્રને બે લાગમાં વહેતી નાળી, ' ગન્ધાપાતિ ' પર્વતથી એક
યોજન પ્રમાણુ દૂર ને દૂર રહી, પૂર્વ તરફ વળણુ લઇ, માર્ગમાં આવી મળેલી છપ્પન હજાર
નદીઓના પરીવાર સાથે પૂર્વસમુદ્રને મળે છે. ૪૨૭-૪૩૧.

એના ધોધ, કુંડ, દ્વીપ અને પ્રવાહની વૃદ્ધિ સંખ્યાથી સર્વ સ્વરૂપ લેશપણુ ફેરફાર
વિના હરિકાન્તાનદીવત્ સમજવું. ૪૩૨.

પ્રાગુક્તમાનમુછંધ્ય ત્રેત્રં ત્રિતિથરોપરિ ।

શીતોદાકુણ્ડે પતતિ વજ્રજિહ્વિકયા નગાત્ ॥ ૪૩૪ ॥ યુગમ્ ॥

કુણ્ડાદસ્માદૌત્તરાહતોરણેનોત્તરામુખી ।

યાન્તી કુરુહ્વાદાન્ પંચ સ્થલેવ કુર્વતી દ્વિધા ॥ ૪૩૫ ॥

નદીસહસ્રૈશ્ચતુરશીત્યા પથ્યાશ્રિતા ક્રમાત્ ।

યાન્તી દેવકુરુપ્રાન્તે મદ્રસાલવનાન્તરે ॥ ૪૩૬ ॥

યાવદ્દ્વાભ્યાં યોજનાભ્યાં સુમેરુઃ દૂરતઃ સ્થિતઃ ।

તાવત્તત્સંમુખા યાતા કામુકીવ રસાકુલા ॥ ૪૩૭ ॥

વક્ષસ્કારગિરેર્વિવ્યુત્પ્રભસ્યાધોવિભાગતઃ ।

પરાવૃત્તા પશ્ચિમાતો લજ્જિતેવાભિસારિકા ॥ ૪૩૮ ॥

દ્વેધાપરવિદેહાંશ્ચ કુર્વતી સરિતાં શ્રિતા ।

અષ્ટાવિંશત્યા સહસ્રૈરેકૈકવિજયોદ્ગતૈઃ ॥ ૪૩૯ ॥

શ્રિતામ્બોધિપ્રવેશે ચ મૂલતઃ સર્વસંખ્યયા ।

નદીનાં પંચભિઃ લક્ષૈઃ સદ્વાત્રિંશત્સહસ્રકૈઃ ॥ ૪૪૦ ॥

અથો જયન્તદ્વારસ્ય વિભિન્ન જગતીતટમ્ ।

પ્રવિષ્ઠા પશ્ચિમામ્બોધૌ શીતોદાસ્યા મહાનદી ॥ ૪૪૧ ॥ કુલકમ્ ॥

આ તિગિંછિ દ્રહના ઉત્તર તરફના તોરણમાંથી શીતોદા નામની નદી નીકળે છે અને ઉત્તર તરફ વહે છે તથા પૂર્વે કહ્યું છે એટલું પર્વતપર ફરીને ત્યાંથી ધોધરૂપે શીતોદા કુડમાં પડે છે. ત્યાંથી એના ઉત્તર તરફના તોરણમાંથી નીકળી ઉત્તર તરફ વહેતી પ્રપંચી માણસની પેઠે (ઉત્તર) કુડ્દેશના પાંચ દ્રહાને દિધા ભેદતી, માર્ગને વિષે આવી મળેલી ચારાશી હજાર નદીઓને સાથે લઈ અનુક્રમે દેવકુડ્દેશને છેડે ભદ્રશાળવનમાં પહોંચતાં પહોંચતાં, સુમેરુપર્વત એ યોજનદૂર હેતા સુધી કામાતુર સ્ત્રીની પેઠે તેની સન્મુખ જઈ, વિદ્યુત્પ્રભ નામના વક્ષસ્કાર પર્વતના નીચેના ભાગથી, લજ્જિત અભિસારિકાની પેઠે પાણી વગણુ લઈ, અપર વિદેહને એ ભાગમાં બેઠેલી, અકેક વિજયમાંથી નીકળી આવી મળેલી અઘ્યાવીશ અઘ્યાવીશ હજાર નદીઓને સાથે લઈ, એ રીતે છેક મૂળથી આરંભીને સમુદ્રમાં ભગતાં સુધી એકંદર પાંચ લાખ બારીશ હજાર નદી એના પરિવાર સહિત વહેતી વહેતી જયન્ત દ્વારની નીચે જગતીના કાટને ભેટી આખરે એ મહાનદી પાશ્વમ સમુદ્રમાં ભળે છે. ૪૩૩-૪૪૧.

પંચાશઘોજનાન્યસ્યા વિષ્કમ્ભો હૃદનિર્ગમે ।
 એકં યોજનમુદ્વેધઃ સ કુણ્ડનિર્ગમાવધિ ॥ ૪૪૨ ॥
 વ્યાસેઽશીતિશ્ચ વર્ધન્તે ધનૂષિ પ્રતિયોજનમ્ ।
 તત્ પંચયોજનશતવ્યાસેયં વાર્ધિસંગમે ॥ ૪૪૩ ॥
 તત્રોદ્વેધો યોજનાનિ દશૈતસ્યાશ્ચ જિહ્વિકા ।
 પંચાશદ્વિસ્તૃતા દ્વે ચ યોજને મેદુરાયતા ॥ ૪૪૪ ॥
 ચત્વારિ યોજનશતાન્યશીતિશ્ચ તથોપરિ ।
 કુણ્ડસ્યાયામવિષ્કમ્ભૌ દશોદ્વેધશ્ચ કીર્તિતઃ ॥ ૪૪૫ ॥
 ચતુઃષ્ઠિયોજનાનિ દ્વીપોઽસ્યા વિસ્તૃતાયતઃ ।
 યોજનાર્દ્ધમુદ્ધિતોઽદ્ભ્યો ગંગાવત્ ભવનાદિકમ્ ॥ ૪૪૬ ॥
 શીતોપ્યેવં નીલવતો નિર્ગતા કેસરિહૃદાત્ ।
 શીતાકુણ્ડે નિપત્યાતઃ પ્રસ્થિતા દક્ષિણામુખી ॥ ૪૪૭ ॥
 પ્રાગદ્વિદધતી દ્વેધા પંચોત્તરકુરુહદાન્ ।
 નદીસહસૈશ્ચતુરશીત્યોદકકુરુગૈઃ શ્રિતા ॥ ૪૪૮ ॥
 પ્રાપ્તોત્તરકુરુપ્રાન્તે ભદ્રસાલવનં ક્રમાત્ ।
 અસંપ્રાપ્તા યોજનાભ્યાં દ્વાભ્યાં મન્દરમૂધરમ્ ॥ ૪૪૯ ॥

કુડમા પહાં અગાઉ એની ઉંડાઇ એક યોજનની છે. વળી દ્રહમાંથી નીકળતી વખતે એની પહોળાઈ પચાસ યોજનની કહી છે, જે ત્યારપછી પ્રત્યેક યોજને એ'શી એ'શી ધનુષ્ય વધતાં વધતાં છેવટ સચુદ્રમાં ભળતી વખતે પાંચસો યોજન થાય છે. વળી તે સ્થાને એની ઉંડાઇ પણ વધીને દશ યોજન થયેલી હોય છે. વળી એનો ધોધ પચાસ યોજન પહોળો અને બે યોજન ળંડા છે. ૪૪૨-૪૪૪

કુંડની લગાઇ પહોળાઈ ચારસો એ શી યોજન છે અને ઉંડાઇ દશ યોજન છે. ૪૪૫.

ઢીપની લંબાઈ પહોળાઈ ચોસઠ યોજન છે અને એની જળ ઉપરની ઉંચાઈ અરધો યોજન છે. તે પર ભવનો વગેરે છે તે મર્વ ગંગાપ્રમાણે બાણવાં. ૪૪૬.

એજ પ્રમાણે નીલવાન પર્વતના કેસરી નામના દ્રહમાંથી વળી શીતા નામની નદી નીકળે

ગિરેર્માલ્યવતોઽધસ્તાત્ પ્રસ્થિતા પૂર્વસંમુખી ।

દ્વેધા વિદધતી પૂર્વવિદેહાન્ પથિ ચાશ્રિતા ॥ ૪૫૦ ॥

અષ્ટાવિંશત્યા સહસ્રૈરેકૈકવિજયોદ્ગતૈઃ ।

નદીનાં પંચભિર્લક્ષૈઃ સદ્ધાત્રિંશત્સહસ્રકૈઃ ॥ ૪૫૧ ॥

સર્વાગ્રેણેતિ સંયુક્તા વિભિચ જગતીતટમ્ ।

દ્વારસ્ય વિજયસ્યાધો ત્રિશતિ પ્રાચ્યવારિધિમ્ ॥ ૪૫૨ ॥ કુલકમ્ ॥

અસ્યા વાર્ધિપ્રવેશાન્તમારભ્ય હૃદનિર્ગમાત્ ।

શીતોદયા સમં સર્વં જ્ઞાતવ્યમવિશેષિતમ્ ॥ ૪૫૩ ॥

इति निषधपर्वतः प्रसंगात् शीतास्वरूपं च ॥

हिमवता महता च कनीयसा

जलधिना निषधेन च यत् त्रिधा ।

तदिह दक्षिणपार्श्वमिहोदितम्

बहुविधं नियतानियतारकैः ॥ ४५४ ॥

છે. નીકળીને વહેતી વહેતી શીતાકુંડમાં પડે છે. વળી ત્યાંથી પાછી નીકળી દક્ષિણ સન્મુખ વહી પૂર્વવત્ પાંચ ઉત્તરકુરૂદ્રહોને બે બે વિભાગમાં બહેંચતી ઉત્તરકુરૂની ચોરાશા હબ્બર નદીઓને સાથે લઈ, બદ્રશાળવનમાં જઈ, મંદરાચળથી બે ચોળનને છેટે માથવાળ પર્વતથી નીચે ઉતરી, પૂર્વ સન્મુખ ચાલતી, વળી પૂર્વ વિદેહને બે વિભાગમાં બહેંચતી, મા ગર્ભમાં અકેકા વિજયમાંથી નીકળેલી અઠ્યાવીશ અઠ્યાવીશ હબ્બર નદીઓને સાથે લઈ, એવી રીતે સમગ્રપણે પાંચ લાખ બત્રીશ હબ્બર નદીઓના પરિવાર સહિત વિજયદ્રાવણ નીચે જગતીને તટ ભેરીને પૂર્વ સમુદ્રમાં ભળે છે. ૪૪૭-૪૫૨.

આ 'શીતા' નદીનું, દ્રહમાંથી નીકળવાથી તે છેક સમુદ્રમાં ભળવા સુધીનું સમગ્ર વૃત્તાન્ત લેશપણ તક્ષપત વિના શીતોદા નદીના વૃત્તાન્ત જેવું છે. ૪૫૩.

એ પ્રમાણે નિષધપર્વતનું, અને પ્રસંગને લઈને કહેલું 'શીતાનદીનું' સ્વરૂપ બાબતું.

૪૫૩-૪૫૫.
રીતે છેક મૂરીતે મહા હિમવત અને શુદ્ધ હિમવતથી તથા સમુદ્ર અને નિષધ પર્વતથી ત્રણ મૂરીવારે હોવાને લીધે તથા નિયતાનિયત આરાઓને લીધે બહુવિધ-ઓના આ

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્તિકીર્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાન્તિષ-

દ્રાજશ્રીતનયોઽતનિષ્ટ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।

કાવ્યં યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે

સર્ગો નિર્ગલિતાર્થસાર્થસુભગઃ પૂર્ણઃ સુખં ષોડશઃ ॥ ૪૫૫ ॥

इति षोडशः सर्गः ।

અગિલ વિશ્વને આશ્ચર્ય પમાડી રહી છે કીર્તિ જેમની એવા શ્રીકીર્તિવિજયવાચકના અન્તેવાસી તથા માતા રાજશ્રી અને પિતા તેજપાળના સુપુત્ર-એવા વિનયવિજયશ્રીએ જગતના નિશ્ચિત સ્વરૂપ પર દીપક સમાન પ્રકાશ પાડવાને રચેલા આ અન્થનો, એમાં વર્ણવેલા અર્થના સમૂહથી મનહર-એવો મોળામો સર્ગ નિર્વિધને સંપૂર્ણ થયો.

સોળમો સર્ગ સમાપ્ત.

અથ સસદશઃ સર્ગઃ ।

મધ્યે દ્વયોર્પર્વતયોર્નીલવન્નિપધાલ્યયોઃ ।

ભાત્યાયતચતુરસ્રં ક્ષેત્રં મહાવિદેહકમ્ ॥ ૧ ॥

સર્વક્ષેત્રગુરુત્વાત્ મહાપ્રમાણાંગજનયુતત્વાત્ વા ।

ઇદમુત મહાવિદેહાભિધસુરયોગાત્ મહાવિદેહાલ્યમ્ ॥ ૨ ॥

ત્રયસ્ત્રિંશયોજનાનાં સહસ્રાણિ ચ ષટ્શતી ।

યુક્તા ચતુરશીત્યાસ્ય વ્યાસઃ કલાચતુષ્ટયમ્ ॥ ૩ ॥

વર્ષવર્ષધરાદ્રીણામન્યેષાં તુ જિનેશ્વરૈઃ ।

અન્યપ્રદેશપંક્તિર્યા સા જીવેતિ નિરૂપિતા ॥ ૪ ॥

અસ્મિન્ક્ષેત્રે પુનર્મધ્યપ્રદેશપંક્તિરાયતા ।

સા પ્રત્યંચા ભવેત્ પૂર્ણલક્ષયોજનસમ્મિતા ॥ ૫ ॥

તતશ્ચાપેક્ષ્ય તાં જીવાં ધનુઃષ્ટદ્વયં ભવેત્ ।

તત્રૈકં દક્ષિણાવિધસ્પૃગુત્તરાવિધશ્રિતં પરમ્ ॥ ૬ ॥

સર્ગ ૧૭ મો.

નીલવાન અને નિપધ પર્વતોની વચ્ચે મહાવિદેહ નામનું ચોરસ ક્ષેત્ર આવેલું છે. ૧.

સર્વ ક્ષેત્રોમાં મોટું હોવાથી અથવા એને મહાવિદેહ નામનો અધિષ્ઠાત્ર દેવ હોવાથી અથવા મોટા શરીરવાળા મનુષ્યો ત્યાં વસના હોવાથી એનું ‘મહાવિદેહ’ એવું યોગ્ય નામ પાડેલું છે. ૨.

એ ક્ષેત્રને ‘વિષ્કલ’ તેનીગહનર છત્રો ચોરાશી યોજન અને ચાર કળા છે. ૩.

અન્ય ક્ષેત્રો અને વર્ષધર પર્વતોના તે અન્ય પ્રદેશની પંક્તિને જિનભગવાનેએ ‘હવા’ કહેલી છે. ૪.

પરંતુ આ ક્ષેત્રમાં તે મધ્યપ્રદેશની પંક્તિ લંબાયેલી છે તે પૂરા એક લાખ યોજનની પંક્તિ ન ‘હવા’ થયે. ૫.

एवं शरोऽपि द्विविधो दक्षिणोत्तरभेदतः ।
 पूर्वापरैवं बाहापि प्रत्येकं द्विविधा भवेत् ॥ ७ ॥
 लक्षार्धं योजनान्यस्य विशिखौ दक्षिणोत्तरौ ।
 दाक्षिणात्येतरधनुःपृष्ठमानमथ ब्रुवे ॥ ८ ॥
 अष्टपंचाशत्सहस्राधिकं योजनलक्षकम् ।
 शतं त्रयोदशयुतं सार्धाः कलाश्च षोडश ॥ ९ ॥
 सहस्राः षोडशशतान्यष्टौ त्र्यशीतिरेकिका ।
 बाहा त्रयोदश कलाः कलातुर्याशसंयुताः ॥ १० ॥
 शतानि त्रीणि कोटीनां कोटयः सप्तविंशतिः ।
 लक्षाश्चतुर्दश तथा सहस्राण्यष्टसप्ततिः ॥ ११ ॥
 पंचभिश्चाभ्यधिकानि योजनानां शतानि षट् ।
 कलाद्वयं च विकला एकादश तथोपरि ॥ १२ ॥
 एतन्महाविदेहस्य गणितं प्रतरात्मकम् ।
 भव्यलोकोपकाराय तत्त्वविद्भिर्निरूपितम् ॥ १३ ॥ विशेषकम् ॥
 महाविदेहक्षेत्रं तच्चतुर्धा वर्णितं जिनेः ।
 पूर्वापरविदेहाश्च द्विविधाः कुरवस्तथा ॥ १४ ॥

અને તેથી તે ‘ જીવા ’ ની અપેક્ષાએ બે ‘ ધનુઃપૃષ્ઠ ’ થયાં: એક દક્ષિણ સમુદ્રને જાળને અડે છે એ, અને બીજું ઉત્તર સમુદ્રને અડે છે એ. ૬.

એ જ પ્રમાણે ‘ શર ’ પણ બે થયે: એક ઉત્તર તરફનું અને બીજું દક્ષિણ તરફનું. તેવી રીતે પ્રત્યેક ‘ બાહા ’ પણ પૂર્વ તરફની અને પાશ્વર તરફની—એમ બે પ્રકારની થાય છે. ૭.

એક ઉત્તરતરફનું અને બીજું દક્ષિણતરફનું એમ, બેઉ ‘ વિશિષ્ઠ ’ એટલે ‘ શર ’ પચાસ હજાર યોજનના છે. અને એના, દક્ષિણ અને ઉત્તર તરફના ધનુઃપૃષ્ઠનું પ્રમાણ એક લાખ અઠાવન હજાર એકસો તેર યોજન અને સાઠસોળ કળા છે. ૮-૯.

એની પ્રત્યેક ‘ બાહા ’ સોળહજાર આઠસો ત્રાશી યોજન અને સવાતેર કળા છે. ૧૦.

આ મહાવિદેહક્ષેત્રનું ‘ પ્રતરગણિત ’ ત્રણસો સત્યાવીશ કોઠ ચૌદ લાખ અઠથોતેર હજાર છસો પાંચ યોજન, બે કળા અને અગ્યાર વિકળા છે. ૧૧-૧૩.

તત્ર મેરોરુત્તરસ્યામુત્તરાઃ કુરુઃ સ્મૃતાઃ ।

ગન્ધમાદનસન્માલ્યવતોરન્તર્ગિરીન્દ્રયોઃ ॥ ૧૫ ॥

દક્ષિણસ્યાં પુનર્દેવકુરુઃ સુરભૂમૃતઃ ।

વિદ્યુત્પ્રભસૌમનસગજદન્તનગાન્તરે ॥ ૧૬ ॥

મેરોશ્ચ પૂર્વતઃ પૂર્વવિદેહાઃ પરિકીર્તિતાઃ ।

તથાપરવિદેહાશ્ચ મેરોઃ પશ્ચિમતઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૭ ॥

શીતાયા સરિતા પૂર્વવિદેહા વિહિતા દ્વિધા ।

કૃતાઃ શીતોદયાપ્યેવ દ્વિધાપરવિદેહકાઃ ॥ ૧૮ ॥

અષ્ઠૌ પૂર્વવિદેહેષુ શીતોત્તરતટે કિલ ।

ભવન્તિ વિજયાશ્ચક્રિજેયપદ્મલલ્લિતાઃ ॥ ૧૯ ॥

અન્તર્નદીભિસ્તિસ્તૃભિર્વક્ષસ્કારાચલૈસ્તથા ।

ચતુર્ભિઃ કૃત્તસીમાનો ભવન્તીત્યેવમથ તે ॥ ૨૦ ॥

શીતાયા દક્ષિણતટે તથૈવ વિજયાષ્ટકમ્ ।

અષ્ટાષ્ઠૌ વિજયા એવં શીતોદાકુલયોરપિ ॥ ૨૧ ॥

આ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર ચાર ભાગમાં વહેવાયછું છે, (૧) પૂર્વવિદેહ, (૨) પશ્ચિમવિદેહ, (૩) ઉત્તરકુરૂ અને (૪) દેવકુરૂ. ૧૪.

મેરૂની ઉત્તર તરફનો ભાગ—એ ઉત્તરકુરૂ. તે ગંધમાદન અને માત્સ્યવાન પર્વતોની વચ્ચે છે. ૧૫.

મેરૂપર્વતની દક્ષિણ તરફનો ભાગ—તે દેવકુરૂ. એ વિદ્યુત્પ્રભ અને સૌમનસ નામના બે ગજદંત પર્વતોની વચ્ચે છે. ૧૬.

વગી મેરૂપર્વતની પૂર્વદિશામાં પૂર્વવિદેહ, અને પશ્ચિમ દિશામાં પશ્ચિમવિદેહ છે. ૧૭ હવે પૂર્વવિદેહના ‘ શીતા ’ નદીવટે બે વિભાગ થાય છે, અને પશ્ચિમવિદેહના ‘ શી-તોદા ’ નદી વટે બે વિભાગ થાય છે. ૧૮.

પૂર્વવિદેહમાં શીતા નદીને ઉત્તર તટે, અકવર્તીને છાંવવા પડે છે એ ૭ ખંડથી લક્ષિત આઠ વિસ્થાપે છે. ૧૯.

ત્રણ અન્તર નદીઓ અને ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો—આમ માત્ર શીમા થઇ એટલે વિજયો આઠ થયા. ૨૦.

પૂર્વાર્ધે ચ વિદેહાનાં મહી કરતલોપમા ।
 તતો નદ્યાદ્રિવિજયાઃ સમશ્રેણ્યા સ્થિતા ઇહ ॥ ૨૨ ॥
 અપરાર્ધે તુ ધરણી વિયોગિનીવ હીયતે ।
 સમભૂમૈઃ સમારભ્ય પશ્ચિમાયાં ક્રમાત્તતઃ ॥ ૨૩ ॥
 વિજયે નલિનાવત્યાં વપ્રાણ્યે ચાન્તવર્ત્તિનઃ ।
 સહસ્રં યોજનાન્યુગ્રહા ગ્રામા ભવન્તિ કેચન ॥ ૨૪ ॥ યુગમ્ ॥
 તતોઽધોલૌકિકગ્રામા ઇતિ તે રૂપાતિમૈયરુઃ ।
 તેષામન્તે સ્થિતા ભૂમિર્ભિત્તી રોધ્ધુમિવાર્ણવમ્ ॥ ૨૫ ॥
 તત્રૈવ જગતીભિત્તિર્જયન્તદ્વારરાજિતા ।
 ઊર્ધ્વ સ્થિતાધોગ્રામાણાં દિદ્દત્તુરિવ કૌતુકમ્ ॥ ૨૬ ॥
 શીતોદાપિ સ્ત્રીસ્વભાવાદિવાધોગામિની ક્રમાત્ ।
 યોજનાનાં સહસ્રેઽર્ધિ યાતિ ભિત્તવા જગત્યધઃ ॥ ૨૭ ॥

શીતા નદીને દક્ષિણતટે પણ એ જ રીતે આઠ વિજયો છે. એવી જ રીતે વગી શીતોદા નદીના બેઉ તટપર આઠ આઠ વિજયો છે. ૨૧.

પૂર્વ તરફના (અર્ધ) વિદેહમાં જમીન હથેળી જેવી સપાટ છે. તેથી ત્યાં નદીઓ, પર્વતો અને વિજયો સમશ્રેણીએ રહેલા છે. ૨૨.

પશ્ચિમ તરફના વિદેહમાં તો જમીન વિયોગિની સ્ત્રીની પેઠે ક્ષીણ થતી જાય છે. એટલે સપાટ, ભૂમિથી આરંભીને પાશ્વિમ તરફ જતા છેવટે 'નલિનાવતી' તથા 'વપ્ર' નામના વિજયોમાં છેવાડે આવેલાં કેટલાંક ગામો તો હબર હબર યોજન જેટલા નીચાણમાં છે. અને તેથી એઓ અધોલોકગ્રામ—એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આ ગામોને છેડે જાણે સમુદ્રને રોકી રાખવાને માટે ભીંત હોયની એવી જમીન છે. ૨૩-૨૫

ત્યાં જ જયન્ત નામના દરવાજાથી સુશોભિત એવા 'જગતીનો કેટ' આવેલ છે. એ જાણે અધોગ્રામના કૌતુક જોવા માટે ઉચે ઉભો રહ્યો હોયની એમ લાગે છે. ૨૬.

શીતોદા નદી પણ જાણે સ્ત્રીઓના એવા સ્વભાવને લીધે જ હોયની એમ અધોગમન કરતી કરતી એક મહત્ત્વ યોજન જેટલી નીચાણે 'જગતી' ના અધોભાગને લેદીને સમુદ્રને મળે છે. ૨૭.

एवं च पश्चिमार्धस्य क्रमनिम्ना क्षितिर्भवेत् ।

कूपकोशसमाकर्षिवृषगन्तव्यभूरिव ॥ २८ ॥

ततो निम्ननिम्नतरा भवन्ति समभूतलात् ।

तत्रत्या विजयाः शैलाः सरितश्च यथोत्तरम् ॥ २९ ॥

माल्यवद्गजदन्तस्य पूर्वतो विजयो भवेत् ।

कच्छाख्यस्तस्य पूर्वान्ते सीमकृच्चित्रपर्वतः ॥ ૩૦ ॥

ततः सुकच्छविजयस्तस्यापि सीमकारिणी ।

गाहावती नाम नदी महाकच्छस्ततः परम् ॥ ૩૧ ॥

विजयस्यास्य पूर्वान्ते बह્मकूटाभिધો गिरिः ।

કચ્છાવતીતિ વિજયસ્તતઃ પરમુદીરિતઃ ॥ ૩૨ ॥

हदावती नदी तस्य मर्यादाकारिणी ततः ।

आवर्त्तविजयोऽस्यान्ते नलिनीकूटपर्वतः ॥ ૩૩ ॥

मंगलावर्त्तविजय एतस्मात्पूर्वतो भवेत् ।

તસ્ય વેગવતી નામ નદી સીમાવિધાયિની ॥ ૩૪ ॥

विजयः पुष्कलः तस्याः पूर्वतस्तस्य सीमकृत् ।

एकशैलगिरिस्तस्माद्विजयः पुष्कलावती ॥ ૩૫ ॥

આ પ્રમાણે પશ્ચિમવિદેહની ભૂમિ કુવામાંથી કોસ ખેંચનારા યાગદને ઓળંગવી પડતી ભૂમિની પેઠે ક્રમે ક્રમે નીચી નીચી થતી જાય છે એથી ત્યાંના વિજયો, નદીઓ અને પર્વતો અપાટ ભૂતળથી ઉત્તરેતર નીચાં નીચાં છે. ૨૮-૨૯.

માલ્યવાન ગજદંતની પૂર્વદિશાએ 'કચ્છ' નામનો વિજય છે. એને પૂર્વે છેડે ચિત્ર ૧૧૨ પર્વત સીમા બાંધી રહેલો છે. ૩૦.

એની પછી 'સુકચ્છ' નામે વિજય છે અને એને સીમાએ 'ગાહાવતી' નામની નદી છે. ત્યારપછી 'મહાકચ્છ' નામનો વિજય આવે છે-એને સીમાએ પ્રજાપટ્ટ નામે આવેલો છે એની પછી 'કચ્છાવતી' નામનો વિજય આવે છે એની મર્યાદા બાંધનારી હદાવતી નામની નદી છે. તે પછી 'આવર્ત' નામનો વિજય આવે છે એને સીમાએ 'નલિનીપટ્ટ' નામે મર્યાદા છે. એની પછી વર્તી મંગલાવર્ત નામનો વિજય આવે છે એને સીમાએ વેગવતી નામની નદી છે. ૩૧-૩૫.

વિજયેસ્મિન્ વિજયતે સીમન્ધરજિનોઽધુના ।

જગદ્દીનકરઃ પુણ્યપ્રકર્ષપ્રાપ્યદર્શનઃ ॥ ૩૬ ॥

તતઃપરં વનમુલમિત્યેવં વિજયાષ્ટકમ્ ।

શીતાયા ઉત્તરતટે પર્યન્તે વનરાજિતમ્ ॥ ૩૭ ॥

તત્સંમુખં વનમુખં શીતાયા દક્ષિણે તટે ।

તસ્માત્પશ્ચિમતો વત્સનામા વિજય આહિતઃ ॥ ૩૮ ॥

વાહુનામા જિનઃ શ્રીમાન્ વિજયેઽસ્મિન્ વિરાજતે ।

સુરેશ્વરકરામશૌરસકૃન્મસૃણક્રમઃ ॥ ૩૯ ॥

ત્રિકૂટઃ પર્વતોઽસ્યાન્તે સુવત્સવિજયસ્તતઃ ।

તદ્વા નામાન્તરનદી તસ્ય સીમાવિધાયિની ॥ ૪૦ ॥

તતો મહાવત્સનામા વિજયોઽસ્ય ચ સીમનિ ।

શૈલો વૈશ્રમણકૂટસ્તસ્ય પશ્ચિમતઃ પુનઃ ॥ ૪૧ ॥

વત્સાવતીતિ વિજયસ્તસ્ય સીમાવિધાયિની ।

નદી મત્તા તતઃ પ્રત્યગ્ રમ્યાલ્યો વિજયસ્તતઃ ॥ ૪૨ ॥

ત્યારપછી ‘ પુષ્કળ ’ નામનો વિજય છે—એને સીમાડે એકશૈલ પર્વત આવેલા છે. એની પછી ‘ પુષ્કલાવતી ’ નામનો વિજય આવે છે—જેમાં અત્યારે, પૂરાં પુણ્ય કર્યાં હોય તોજ દર્શન થાય એવા અને જગતનો અધિકાર હર કરવામાં સૂર્યમંથાન શ્રીસીમંધર તીર્થે કર વિચરે છે. એ પછી વનમુખ આવે છે. ૩૫-૩૬.

આ પ્રમાણે આઠે વિજયો છે. એઓ શીતા નદીને ઉત્તર કિનારે આવેલા છે અને એમના પર્યન્ત ભાગમાં વળી મુશોભિત વન આવી રહેલાં છે. ૩૭.

એની અનુમુખ, શીતા નદીને દક્ષિણતટે વનમુખ છે. એની પશ્ચિમે ‘ વત્સ ’ નામનો વિજય છે—જેમાં અત્યારે, ઈન્દ્રોમુદ્ધાં જેમના ચરણની સેવા કરી રહેલા છે એવા, શ્રીમાન્ ગાહુ નામે તીર્થે કર વિચરે છે. આ વિજયને સીમાડે ‘ ત્રિકૂટ ’ નામનો પર્વત છે. ત્યારપછી ‘ સુવત્સ ’ નામનો વિજય આવે છે—એને સીમાડે ‘ તપ્તા ’ નામની અન્તર નદી આવી છે. ૩૮-૪૦.

ત્યારપછી ‘ મહાવત્સ ’ નામનો વિજય છે—એને સીમાડે વૈશ્રમણ્ય નામનો પર્વત છે એની પશ્ચિમે ‘ વત્સાવતી ’ નામનો વિજય છે—એની સીમા મત્તા નામની નદીથી અંધાયલી છે. એની પછી ‘ રમ્ય ’ નામે વિજય છે, જેની સીમા અંજન નામના પર્વતથી અંધાયલી છે ૪૧-૪૨.

અંજનાદ્રિરમુખ્યાન્તે રમ્યકો વિજયસ્તતઃ ।

ઉન્મત્તાહ્યા નદી તસ્યા વિજયો રમણીયકઃ ॥ ૪૩ ॥

માતંજનગિરિસ્તસ્ય સીમ્ન્યથો મંગલાવતી ।

વિજયોઽસ્ય ચ સીમાયાં ગિરિઃ સૌમનસાભિધઃ ॥ ૪૪ ॥

અસ્ય પશ્ચિમતો દેવકુરવસ્તદનન્તરમ્ ।

ગિરિર્વિદ્યુત્પ્રભનામા ગજદન્તાકૃતિઃ સ્થિતઃ ॥ ૪૫ ॥

તસ્ય પશ્ચિમતઃ પદ્મવિજયઃ પરિકીર્તિતઃ ।

તતોઽહ્વાપાતી ક્ષિતિભૃત્ સુપદ્મો વિજયસ્તતઃ ॥ ૪૬ ॥

તતઃ સ્ત્રીરોદાહ્યનદી મહાપદ્માભિધસ્તતઃ ।

વિજયોઽન્તેઽસ્ય ચ પદ્મપાતીતિ ક્ષિતિભૃદ્ભવેત્ ॥ ૪૭ ॥

પદ્માવતીતિ વિજયઃ કથિતસ્તદન્તરમ્ ।

શીતસ્ત્રોતા નામ નદી તસ્ય સીમાવિધાયિની ॥ ૪૮ ॥

તસ્યાઃ પશ્ચિમતઃ શંખવિજયોઽન્તેઽસ્ય રાજતે ।

આશીવિપગિરિસ્તસ્માદ્વિજયો નલિનોઽગ્રતઃ ॥ ૪૯ ॥

નવ્યન્તર્વાહિની તસ્ય મર્યાદાકારિણી ભવેત્ ।

તસ્યાઃ પશ્ચિમતઃ હ્યાતો વિજયઃ કુમુદાભિધઃ ॥ ૫૦ ॥

ત્યાર પછી રમ્યક નામે વિજય આવે છે—એની ત્રીમા બાંધનારી ઉન્મત્તા નામની નદી છે તે પછી રમણિક નામે વિજય આવે છે—એની ત્રીમામાં ‘ માતંજન ’ પર્વત છે. પછી ‘ મંગલાવતી ’ વિજય આવે છે—એની ત્રીમામાં સૌમનસ પર્વત છે. ૪૩-૪૪.

આ સૌમનસ પર્વતની પશ્ચિમે ‘ દેવકુર ’ છે. ત્યારપછી ગજદંતના આકારનો ‘ વિદ્યુત્પ્રભ ’ પર્વત આવે છે. એની પશ્ચિમે ‘ પદ્મ ’ નામનો વિજય છે—જેને છેડે ‘ અંકાપાતી ’ પર્વત છે. ત્યાર પછી ‘ સુપદ્મ ’ નામે વિજય આવે છે—જેને છેડે ક્ષીરસા નામે નદી છે. પછી ‘ મહાપદ્મ ’ નામે વિજય છે—જેને ત્રીમાડે ‘ પદ્મપાતી ’ નામનો પર્વત આવી રહ્યો છે. તે પછી પદ્માવતી નામનો વિજય છે, જેના ત્રીમાડમાં ‘ શીતસ્ત્રોતા નદી ’ આવી છે. ૪૫-૪૮.

શીતસ્ત્રોતાની પશ્ચિમે શંખ નામે વિજય છે—એની ત્રીમા ‘ આશીવિપ ’ પર્વતથી બંધા છે. ત્યાર પછી ‘ નલિન ’ નામે વિજય છે—એની મર્યાદા અન્નર્વાહિની નામે નદીથી બંધા

સુખાવહો ગિરિસ્તસ્ય મર્યાદાકારકો ભવેત્ ।

તતઃ પરં ચ નલિનાવતીનિ વિજયો મતઃ ॥ ૫૧ ॥

નમસ્યતે સુકૃતિભિઃ સુવાહુર્જગદીશ્વરઃ ।

વિજયે વિહરન્નસ્મિન્ શતકતુશતસ્તુતઃ ॥ ૫૨ ॥

શીતોદાદાક્ષિણતટાશ્રિતં વનમુખં તતઃ ।

તત્સંમુખં વનમુખં શીતોદોત્તરકૂલજમ્ ॥ ૫૩ ॥

વનસ્યૈતસ્ય પૂર્વસ્યાં વિજયો વપ્રનામકઃ ।

પૂર્વતસ્તસ્ય ચન્દ્રાખ્યો વક્ષસ્કારગિરિર્ભવેત્ ॥ ૫૪ ॥

વિજયે વિહરત્યસ્મિન્ યુગંધરજિનેશ્વરઃ ।

અધુના દેશનાસારૈઃ પુનાનો ભવ્યમण्डलम् ॥ ૫૫ ॥

તતઃ સુવપ્રવિજયસ્તતો નવ્યૂર્મિમાલિની ।

તતો મહાવપ્રનામા વિજયઃ કથિતો જિનૈઃ ॥ ૫૬ ॥

તતઃ સૂરો નામ ગિરિસ્તતો વપ્રાવતી ભવેત્ ।

વિજયોઽન્તેઽસ્ય ગમ્भीરમાલિની કથિતા નદી ॥ ૫૭ ॥

થલી છે. એની પાશ્વમે ‘કુચુહ’ નામે વિજય છે—એની સીમા ‘સુખાવહુ’ નામે પર્વત ઝાંધી રહ્યો છે. ત્યાર પછી ‘નલિનાવતી’ નામનો વિજય આવે છે, જેમાં સેંકડો ઈન્દ્રો જેમને સેવી રહ્યા છે અને પુણ્યગાળી પ્રાણીઓ નમન કરી રહ્યા છે એવા શ્રીસુખાહુર્જિન વર્તમાન કાળે વિચરી રહ્યા છે. ૪૯-૫૨.

ત્યાર પછી શીતોદા નદીના દક્ષિણ તટપર વનમુખ આવે છે અને એની સન્મુખ એના ઉત્તર તટપર પણ વનમુખ છે. ૫૩.

આ વનની પૂર્વદિશામાં ‘વપ્ર’ નામે વિજય છે, અને એની પણ પૂર્વે ‘ચન્દ્ર’ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત આવેલો છે. ૫૪.

એ ‘વપ્ર’ નામના વિજયમાં હાલમાં ઉપદેશાત્મક તત્વો સંભળાવી લખ્યજનોને પવિત્ર કરતા શ્રીયુગંધરજિન વિચરે છે. ૫૫.

તે પછી સુવપ્રવિજય અને ભૂર્મિમાલિની નદી આવે છે. ત્યારપછી મહાવપ્ર નામે વિજય અને સૂર નામનો પર્વત આવે છે. તે પછી ‘વપ્રાવતી’ વિજય અને એને છેડે ગંભીરમાલિની નદી આવી રહી છે. ૫૬-૫૭.

તતશ્ચ વલ્ગુવિજયસ્તતો નાગામિધો ગિરિઃ ।

તતઃ સુવલ્ગુવિજયસ્તતશ્ચ ફેનમાલિની ॥ ૫૮ ॥

સ્યાદન્તરનદી તસ્યા ગન્ધિલો વિજયઃ પરઃ ।

તતોગિરિર્દેવનામા તતશ્ચ વિજયઃ કિલ ॥ ૫૯ ॥

સ્યાત્ ગન્ધિલાવતી નામ્ના તતશ્ચ ગન્ધમાદનઃ ।

ગજદન્તગિરિસ્તસ્માદુત્તરાઃ કુરવઃ પરાઃ ॥ ૬૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

एवं च कच्छः सुकच्छश्च महाकच्छः कच्छावतीति च ।

आवर्तो मंगलावर्तः पुष्कलः पुष्कलावती ॥ ६१ ॥

वत्सः सुवत्सश्च महावत्सो वत्सावतीति च ।

रम्यो रम्यकरमणीयौ मंगलावतीति च ॥ ६२ ॥

पद्मः सुपद्मश्च महापद्मः पद्मावतीति च ।

शंखश्च नलिनश्चैव कुमुदो नलिनावती ॥ ६३ ॥

वप्रः सुवप्रश्च महावप्रो वप्रावती तथा ।

वल्लुः सुवल्लुर्विजयो ગન્ધિલો ગન્ધિલાવતી ॥ ૬૪ ॥

દ્વાર્ત્રિશવેતે વિજયાઃ કચ્છાદ્યાઃ સ્થિતઃ ક્રમાત્ ।

માલ્યવદ્ગજદન્તાદ્રેરારમ્યાગન્ધમાદનમ્ ॥ ૬૫ ॥

ત્યારપછી ‘વલ્ગુ’ વિજય-અને ‘નાગ’ પર્વત આવે છે. તે પછી ‘સુવલ્ગુ’ વિજય અને એને છેટે ‘ફેનમાલિની’ નદી આવી રહી છે. ૫૮.

ત્યારપછી ‘ગન્ધિલ’ નામનો વિજય અને એને છેટે ‘દેવ’ નામનો પર્વત આવેલ છે વળી એની પછી ગન્ધિલાવતી વિજય અને એને છેટે ‘ગન્ધમાદન’ નામે ગજદન્તપર્વત ઉભો છે ૫૯-૬૦.

ત્યારપછી ‘ઉત્તરકુરુ’ ક્ષેત્ર આવે છે

અને એવી રીતે (૧) કચ્છ, (૨) સુકચ્છ, (૩) મહાકચ્છ, (૪) કચ્છાવતી, (૫) આવર્ત, (૬) મંગલાવર્ત, (૭) પુષ્કલ, (૮) પુષ્કલાવતી, (૯) વત્સ, (૧૦) સુવત્સ, (૧૧) મહાવત્સ, (૧૨) વત્સાવતી, (૧૩) રમ્ય, (૧૪) રમ્યક, (૧૫) રમણીય, (૧૬) મંગલાવતી. (૧૭) પદ્મ, (૧૮) સુપદ્મ, (૧૯) મહાપદ્મ, (૨૦) પદ્માવતી, (૨૧) ગંખ, (૨૨) નલિન, (૨૩) કુમુદ, (૨૪) નલિનાવતી, (૨૫) વપ્ર, (૨૬) સુવપ્ર, (૨૭) મહાવપ્ર, (૨૮) વપ્રાવતી, (૨૯) વલ્ગુ. (૩૦)

દ્વાવિંશતિઃ શતાનીપદ્યૂનાનિ ચ ત્રયોદશ ।
 યોજનાનીહ વિષ્કમ્ભઃ સર્વેષુ વિજયેષ્વથ ॥ ૬૬ ॥
 સહસ્રાણિ ષોડશૈપામાયામઃ પંચભિઃ શતૈઃ ।
 યોજનાનાં દ્વાનવત્યા ચાદ્યાનિ દ્વિકલાદ્યાયા ॥ ૬૭ ॥
 અન્તર્નદીનાં સર્વાસાં ત્રચ્ચસ્કારમહીભૃતામ્ ।
 સર્વેપામપ્યસાવેવાયામો જ્ઞેયો વિચક્ષણૈઃ ॥ ૬૮ ॥

અત્રાયમાસ્નાયઃ ।

૧. શીતાશીતોદયોર્વાદ્ધિપ્રવેશ એવ યદ્યપિ ।
 વિષ્કમ્ભઃ સ્યાદ્યોજનાનાં પૂર્ણપંચશતાત્મકઃ ॥ ૬૯ ॥
 હીનો હીનતરોઽન્યત્ર તથાપ્યુભયકૂલયોઃ ।
 કચ્છાદીનાં વિજયાનાં સમીપે રમણોચિતૌ ॥ ૭૦ ॥
 દ્વૌ દ્વૌ તયોઃ સ્તઃ રમણપ્રદેશૌ તદપેક્ષયા ।
 સર્વત્રાપ્યનયોર્વ્યાસો ભાવ્યઃ પંચશતાત્મકઃ ॥ ૭૧ ॥ વિશેષકમ્ ॥
 તતો વિદેહવિષ્કમ્ભે શીતાવ્યાસેન વર્જિતે ।
 અર્થિતેઽન્તર્નદીવચ્ચસ્કારાદ્રિવિજયાતતિઃ ॥ ૭૨ ॥

સુવદ્યુ, (૩૧) ગન્ધિલ અને (૩૨) ગન્ધિલાવતી—એ બન્નીશ વિજયો માસ્થવાન નામના ગજદંત પર્વતથી આરંભીને ગન્ધમાદન પર્વત સુધીમાં આવેલા છે. ૬૧-૬૫.

એ બન્નીશ વિજયોનો વિષ્કંભ એ હબર બસો ને તેર ચોળનમાં કંઈક ન્યૂન છે; અને એમની લંબાઈ સોળહબર પાંચસો બાણ ચોળન અને એ 'કુળા' છે. ૬૬-૬૭.

બીજી સર્વ અન્તર નદીઓ તથા સર્વ વક્ષસ્કાર પર્વતોની લંબાઈ પણ એટલી જ સમજવી. ૬૮.

એ સમજણ આ પ્રમાણે:—શીતા અને શીતાદા નદીઓનો વિષ્કંભ સમુદ્રને મળતી વખતે સંપૂર્ણ પાંચસો ચોળન છે અને બીજી જગ્યાએ એથી ઘટતો ઘટતો છે, તોપણ 'કચ્છ' વગેરે વિજયોની સમીપમાં એહ તટપર એમને જોઈએ એવા રમણપ્રદેશો છે—એ અપેક્ષાએ સર્વસ્થળે એમને વ્યાસ પાંચસો ચોળન ગણવે. અને તેથી શીતાનો વ્યાસ બાદ કરતાં વિદેહનો જેટલો વિષ્કંભ રહે તેણે અરધાઅરધ કરતાં જ આવે તે અન્તરનદી તથા વક્ષસ્કાર તથા વિજયોની લંબાઈ આવી. [(૩૩૬૮૪ ચો ૪ ક ૦-૫૦૦ ચો ૦) = ૨=૧૬૫૬૨ ચો ૨ ક ૦] ૬૬-૭૨.

एते च विजयाः सर्वे वैताढ्यैर्विहिता द्विधा ।
 पूर्वापरायततया स्थितैः रजतकान्तिभिः ॥ ७३ ॥
 स्वरूपतोऽमी भरतवैताढ्यस्य सहोदराः ।
 आयामतश्च विजयविष्कम्भसदृशा इमे ॥ ७४ ॥
 समक्षेत्रस्थितेश્ચૈવાં ધનુર્વાહાયસમ્ભવઃ ।
 મૂલાદૂર્ધ્વં યોજનાનાં દશાનાં સમતિક્રમે ॥ ૭૫ ॥
 एषु द्वे खेचरश्रेण्यौ तयोर्विद्याभृतामिह ।
 पुराणि पंचपंचाशत् प्रत्येकं पार्श्वयोर्द्वयोः ॥ ७६ ॥ युग्मम् ॥
 તતઃ પુનર્યોજનાનાં દશાનાં સમતિક્રમે ।
 શકેશાનાભિયોગ્યાનાં દ્વે શ્રેણ્યૌ પાર્શ્વયોર્દ્વયોઃ ॥ ૭૭ ॥
 તત્રાપિ શીતાયા દક્ષિણતટે વૈતાઢ્યાઃ વિજયેષુ યે ।
 તત્રાભિયોગ્યશ્રેણ્યો યાસ્તાઃ સૌધર્મસ્ય વજ્રિણઃ ॥ ૭૮ ॥
 શીતાયાશ્ચોત્તરતટે વૈતાઢ્યાઃ વિજયેષુ યે ।
 તત્રાભિયોગ્યશ્રેણ્યો યાસ્તા ઈશાનસુરેશિતુઃ ॥ ૭૯ ॥

એ સર્વ વિજયોને, પૂર્વપશ્ચિમ લાગના પહેલા વૈતાઢ્યપર્વતોએ એ વિભાગમાં બેઠી નાખ્યા છે ૭૩

અ વૈતાઢ્યેણુ સ્વરૂપ ભરતશ્રેણના વૈતાઢ્ય સમાન છે. અને એમની લાંબાઈ વળી વિજયોની પહોળાઈ એવી છે. ૭૪

સપાટ જમીનપર રહેલા હોવાથી એમને શર કે બાહ્યા વગેરે હોતા નથી ૭૫

એમના મૂળ આગળથી દશ યોજન ઉંચે ચઢતા એ વિગ્રાધનાની શ્રેણિઓ આવે છે પ્રત્યેક શ્રેણિમાં બેઠે ૫૩એ વિદ્યાધરોના પંચાવન પંચાવન નગરો છે. ૭૫-૭૬

વળી ત્યાંથી થે દશ યોજન આગળ વધતા, બેઠે બાગુએ સૌધર્મેન્દ્ર તથા ઇશાનેન્દ્રના અભિયોગી દેવો (સેવકો) ની એ શ્રેણિઓ આવેલી છે. ૭૭

એમાં પણ, ગીતા નદીના દક્ષિણતટપરના વિજયોના વૈતાઢ્ય પર ને શ્રેણિઓ છે તે સૌ ધર્મેન્દ્રના અભિયોગી દેવોની છે, અને ગીતાના ઉત્તરતટપરના વિજયોના વૈતાઢ્ય પર ને શ્રેણિઓ છે તે ઇશાનેન્દ્રના અભિયોગી દેવોની નગર ॥ ૭૮-૭૯

સર્વેઽપ્યમી નવનવકૂટાલંકૃતમૌલયઃ ।

માનં સ્વરૂપં કૂટાનામુક્તવૈતાલ્યકૂટવત્ ॥ ૮૦ ॥

પૂર્વસ્યાં પ્રથમં કૂટં સિદ્ધાયતનસંજ્ઞિતમ્ ।

તતઃ સ્વસ્વવિજયાર્ધકૂટં દક્ષિણશબ્દયુક્ ॥ ૮૧ ॥

ચણ્ડપ્રપાતકૂટં સ્યાન્માણિભદ્રં તતઃ પરમ્ ।

વૈતાલ્યં પૂર્ણભદ્રં ચ તમિસ્ત્રગુહમિત્યપિ ॥ ૮૨ ॥

તતઃ સ્વસ્વવિજયાર્ધકૂટમુત્તરશબ્દયુક્ ।

વૈતાલ્યેષ્વન્તિમં કૂટં જ્ઞેયં વૈશ્રમણાભિધમ્ ॥ ૮૩ ॥

વૈતાલ્યેષુ હિ સર્વેષુ કૂટં દ્વિતીયમષ્ટમમ્ ।

સ્યાદ્દક્ષિણોત્તરસ્વસ્વવિજયાર્ધાભિધં ક્રમાત્ ॥ ૮૪ ॥

યથા દક્ષિણકચ્છાર્ધકૂટં દ્વિતીયમષ્ટમમ્ ।

ભવેદુત્તરકચ્છાર્ધં કચ્છવૈતાલ્યપર્વતે ॥ ૮૫ ॥

અર્ધે દ્વે દ્વે વિજયાનાં વૈતાલ્યગિરિણા કૃતે ।

યથા દક્ષિણકચ્છાર્ધં તથા કચ્છાર્ધમુત્તરમ્ ॥ ૮૬ ॥

આ સર્વ વૈતાલ્યો નવ નવ શિખરોથી વિરાજી રહ્યા છે. એમનું માન અને સ્વરૂપ પૂર્વોક્ત ભારતના વૈતાલ્યના શિખરો પ્રમાણે છે. ૮૦.

પહેલું શિખર પૂર્વ દિશામાં ‘ સિદ્ધાયતન ’ નામે છે; બીજું તે તે વિજયનું દક્ષિણાર્ધ-કૂટ, ત્રીજું ખંડપ્રપાત, ચોથું માણિભદ્ર, પાંચમું વૈતાલ્ય, છઠ્ઠું પૂર્ણભદ્ર, સાતમું તમિસ્ત્રગુહ, આઠમું તે તે વિજયનું ઉત્તરાર્ધકૂટ અને નવમું વૈશ્રમણ-એ પ્રમાણે છે. ૮૧-૮૩.

અહિં બીજા અને આઠમા-એમ જે જે શિખરના નામ કહ્યાં તેમાં જે જે વિજયના તે શિખર હોય તે તે વિજયના નામ એમાં ઉમેરવાં. એટલે એમ કે ‘ કચ્છ ’ નામના વિજયના વૈતાલ્યનું બીજું શિખર ‘ દક્ષિણકચ્છાર્ધકૂટ ’ અને એનું આઠમું શિખર ‘ ઉત્તરકચ્છાર્ધકૂટ ’ એ નામે હોય. ૮૪-૮૫.

વૈતાલ્યપર્વતથી થયેલા બન્ને ભાગમાંથી એક અરધા ભાગમાં દક્ષિણકચ્છાર્ધશિખર અને બીજા અરધા ભાગમાં ઉત્તરકચ્છાર્ધશિખર-એમ આવે છે. ૮૬.

અર્ધસ્ય તસ્યૈકૈકસ્ય સહસ્રાણ્યથ દીર્ઘતા ।
યોજનાનાં દ્વિશત્યેકસસત્યાઢ્યા તથા કલા ॥ ૮૭ ॥

નીલવન્નિષધદ્મામૃદક્ષિણોદગ્નિતમ્વયોઃ ।
શૈલો વૃષભકૂટઃ સ્યાદ્વિજયં વિજયં પ્રતિ ॥ ૮૮ ॥

તસ્ય ચાદ્રેરુભયતઃ કુણ્ડમેકૈકમસ્તિ તત્ ।
સિન્ધુકુણ્ડં પશ્ચિમતો ગંગાકુણ્ડં ચ પૂર્વતઃ ॥ ૮૯ ॥
તે ચ પૃથ્વિ યોજનાનિ વિષ્કમ્ભાયામતો મતે ।
કિંચિદૂનનવત્યાઢ્યં શંતં ચ પરિવેષતઃ ॥ ૯૦ ॥
યોજનાનિ દશોદ્વિદ્વે વિમલોદકપૂરિતે ।
દ્વીપેનૈકૈકેન રમ્યે સ્વદેવીભવનસ્પૃશા ॥ ૯૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

પ્રતાભ્યામથ કુણ્ડાભ્યાં સિન્ધુર્ગંગા ચ નિમ્નગે ।
દક્ષિણેન તોરણેન નિર્ગતે દક્ષિણામુખે ॥ ૯૨ ॥
અપાન્તરાલેડનેકાભિર્નદીભિઃ પથિ સંશ્રિતે ।
વૈતાઢ્યસવિધે સત્તનદીસહસ્રસેવિતે ॥ ૯૩ ॥
તમિસ્ત્રાયાઃ પશ્ચિમતઃ સિન્ધુર્વૈતાઢ્યમૂધરમ્ ।
ગંગા સ્વણ્ડપ્રપાતાયાઃ પ્રાગ્વિભિવ્ય ચ નિર્ગતે ॥ ૯૪ ॥

એવા દરેક અર્ધીઆની લાંબા આઠહજાર બસો એકોતર યોજન અને એક કળા છે. ૮૭.
પૂર્વ તરફ સિન્ધુ પર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ એમ બેડે ગાગુએ વિશ્વેશ્વર
હવે નીલવાન અને નિષધપર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ એમ બેડે ગાગુએ વિશ્વેશ્વર
૫૫૭૬૮ પર્વત મટેસ છે. ૮૮.

તે પર્વતની બેઠ બાણુએ અકેક કુંડ છેઃ પશ્ચિમે સિન્ધુકુંડ, અને પૂર્વે ગંગાકુંડ. ૮૯.
બેડ કુંડ સાઠસાઠ યોજન લાંબા પહોળા છે. એમનો ઘેરાવો એકસો નેવું યોજનમાં ક'ઈક
ઓછા છે. અને એઓની ઉંડાઈ દશ યોજન છે. એઓ નિર્ભળ જગથી ભરેલા છે. વગી પ્રત્યે
કમાં અકેક દ્વીપ છે એમાં પોતપોતાની દેવીનું ભવન આવેલું છે. ૯૦-૯૧.

હવે એ બેડ કુંડમાંથી, દક્ષિણબાણુના તોરણમાંથી, ગંગા અને સિન્ધુ નદીઓ દક્ષિણ
તરફ વહે છે. માર્ગમાં એમનામાં અનેક નદીઓ ભળે છે અને વૈતાઢ્ય નદીક પહોળાનામાં તો
એની નદીઓની ગ્રંથા સાઠહજાર થાય છે. સિન્ધુ નદી તમિષ્ટા ગુફાથી પાંચમે, અને ગંગા

યામ્યાર્ધેઽપિ નદીસત્સહસ્રસંશ્રિતે ઇતિ ।

સરિત્સહસ્રકૈઃ પ્રત્યેકં ચતુર્દશભિરન્વિતે ॥ ૧૫ ॥

શીતાનદીં પ્રવિશતઃ દક્ષિણાભિમુખાધ્વના ।

તતો ભવન્તિ પટ્કુંડાઃ સર્વેઽપિ વિજયા ઇમે ॥ ૧૬ ॥ કુલકમ્ ॥

શીતાયા યામ્યકૂલેઽપિ વિજયેષ્વેવમષ્ટસુ ।

નિષધસ્યોદગ્નિતમ્વે એકૈકો વૃષભાચલઃ ॥ ૧૭ ॥

તસ્યાપ્યુભયતઃ પ્રાગ્વત્ કુણ્ડે દ્વે દ્વે તથાવિધે ।

પ્રત્યગ્ રક્તવતીકુણ્ડં રક્તાકુણ્ડં ચ પૂર્વતઃ ॥ ૧૮ ॥

એતામ્યામપિ કુણ્ડામ્યાં નિર્ગતે ઉત્તરામુખે ।

રક્તારક્તવતી નદ્યૌ ભિત્ત્વા વૈતાલ્યમૂધરમ્ ॥ ૧૯ ॥

શીતાનદીં પ્રવિશતઃ સ્વરૂપં પુનરેતયોઃ ।

પૂર્વોક્તાભિઃ નદીભિઃ સ્યાન્નિઃશેપમવિશેષિતમ્ ॥૧૦૦॥ યુગ્મમ્ ॥

શીતોદાયામ્યકૂલેઽપિ વિજયેષ્વેવમષ્ટસુ ।

નિષધસ્યોદગ્નિતમ્વે એકૈકો વૃષભાચલઃ ॥ ૧૦૧ ॥

નદી ખંડપ્રપાત શુદ્ધાની પૂર્વે, વૈતાલ્યપર્વતને ક્ષેદીને નીકળે છે. જેમ ઉત્તરાર્ધમાં તેમ દક્ષિણાર્ધમાં પણ, એક નદીઓમાં સાતસાત હજાર નદીઓ આવીને ભળે છે. એટલે દરેક ચૌદથી ૬ હજાર નદીઓને લઈને દક્ષિણતરફને માર્ગે શીતાનદીમાં પ્રવેશ કરે છે. અને તેથી જ આ સર્વ વિજયોના છ છ ખંડ થાય છે. ૯૨-૯૬.

શીતા નદીના દક્ષિણતટપર પણ જે આઠ વિજયો છે તેમાં નિષધપર્વતની ઉત્તરતરફની ખાણુએ અકેકા ' વૃષભાચળ ' પર્વત છે. ૯૭.

એની પણ એક ખાણુએ પૂર્વની પેઠે બળે કુંડ છે; પશ્ચિમ તરફ ' રક્તવતી કુંડ ' છે અને પૂર્વ તરફ ' રક્તા કુંડ ' છે. ૯૮.

એ એક કુંડોમાંથી પણ ઉત્તરસન્મુખ ' રક્તા ' અને ' રક્તવતી ' નામની નદીઓ નીકળેલી છે અને એઓ વૈતાલ્યપર્વતને ક્ષેદીને ' શીતા ' નદીમાં ભળે છે. ૯૯.

એ એક નદીઓનું સર્વ સ્વરૂપ લેશ પણ તક્ષાવત વિના પૂર્વેકત નદીઓ જેવું જ છે. ૧૦૦.

એવી જ રીતે ' શીતાદા ' નદીને પણ દક્ષિણતટે જે આઠ વિજયો છે તેમાં આવેલા નિષધપર્વતની ઉત્તરમેખલાપર પણ એકેક વૃષભાચળ પર્વત છે. ૧૦૧.

તસ્યાપ્યુભયંતઃ કુણ્ડે પ્રાગ્વદ્ દ્વે દ્વે મનોરમે ।

સિન્ધુકુણ્ડં પશ્ચિમતો ગંગાકુણ્ડં ચ પૂર્વતઃ ॥ ૧૦૨ ॥

તાભ્યાં ગંગાસિન્ધુનયૌ પ્રવ્યૂઢે ઉત્તરાધ્વના ।

પ્રાગ્વદ્વિભિન્નવૈતાલ્યે શીતોદાં વિશતો નદીમ્ ॥ ૧૦૩ ॥

इत्थमेवोत्तरतटे शीतोदासरितः किल ।

નિતમ્વે દક્ષિણે નીલવતોઽસ્તિ વૃષભાચલઃ ॥ ૧૦૪ ॥

પ્રાગ્વદ્ વૃષભકૂટસ્ય ગિરેરસ્યાસ્તિ પૂર્વતઃ ।

રક્તાકુણ્ડં રક્તવતીકુણ્ડં પશ્ચિમતસ્તતઃ ॥ ૧૦૫ ॥

एताभ्यामपि कुण्डाभ्यां निर्गत्य दक्षिणामुखे ।

રક્તારક્તવતી નયૌ ભિત્ત્વા વૈતાલ્યમૂધરમ્ ॥ ૧૦૬ ॥

शीतोदायां प्रविशतः याम्येनं रुजुनाध्वना ।

ગંગાસિન્ધુશ્રવન્તીભ્યામિમાઃ સર્વાત્મના સમાઃ ॥૧૦૭॥ યુગ્મમ્ ॥

તથાહુઃ ચમાશ્રમણમિશ્રાઃ ।

सीयाइउडनेसु सीओयाए य जम्मविजएसु ।

ગંગાસિન્ધુ નર્દૈઓ હ્યરેસુ ચ રત્તરત્તવર્દ ॥ ૧૦૮ ॥

એ પર્વતની પણ બેડ ઝાળુએ પૂર્વપ્રમાણે બળે સુંદર કુંડો છે; પાશ્વિમ તરફ સિન્ધુ કુંડ છે અને પૂર્વતરફ ગંગાકુંડ છે. એમાંના સિન્ધુ કુંડમાંથી સિન્ધુ અને ગંગાકુંડમાંથી ગંગા નદી નીકળે છે. તેઓ ઉત્તર તરફ વહેતી પૂર્વની પેઠે વૈતાલ્યને લેદીને શીતા નદીને મળે છે. ૧૦૨-૧૦૩.

એજ પ્રમાણે શીતાલા નદીને ઉત્તર તટે, નીલવાન પર્વતની દક્ષિણ મેખલાપર પણ વૃષ-ભાચળ પૂર્વત આવ્યો છે. ૧૦૪.

એ પર્વતની પૂર્વે, પૂર્વપ્રમાણે, રક્તાકુંડ નામે કુંડ છે, અને પાશ્વિમે 'રક્તવતી' કુંડ છે. આ બેડ કુંડમાંથી પણ 'રક્તા' અને 'રક્તવતી' નામે નદીઓ નીકળી, દક્ષિણ તરફ વહી, વૈતાલ્યપર્વતને લેદી મીધી દક્ષિણતરફ શીતાલા નદીને મળે છે. આ બેડ નદીઓનું સર્વસ્વરૂપ ગંગા અને સિન્ધુ નદીઓની નેપુંજ સમજવું. ૧૦૫-૧૦૭.

આ બાબતમાં શ્રીશ્રમાદ્યમણિય કહે છે કે-શીતા નદીની ઉત્તરમાં અને શીતાલા નદીની દક્ષિણમાં (ને વિજયો છે તેમાં) ગંગા અને સિન્ધુ નદીઓ છે. અને એથી ઇતર, એટલે

કુળ્ડાન્યેવં ચતુષ્પટ્ટિઃ દ્વાત્રિંશત્ વૃષભાદ્રયઃ ।
 સ્વરૂપમેષાં ભરતવર્તિકુળ્ડર્ષભાદ્રિવત્ ॥ ૧૦૧ ॥
 ચતુષ્પટ્ટેઃ તથૈવાસાં નદીનાં હૃદનિર્ગમાત્ ।
 આરભ્ય શીતાશીતોદાવાહિનીસંગમાવધિ ॥ ૧૧૦ ॥
 સર્વં સ્વરૂપં ભરતગંગાસિન્ધુસરિસમમ્ ।
 પ્રત્યેકં પરિવારોઽપિ તાવાન્ જ્ઞેયો વિશારદૈઃ ॥ ૧૧૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 ગંગારક્તાન્યતરસ્યાઃ પ્રવેશે માગધાભિધમ્ ।
 શીતાશીતોદયોરન્યતરસ્યાં તીર્થમાહિતમ્ ॥ ૧૧૨ ॥
 એવં સિન્ધુરક્તવત્સોર્યોગે પ્રભાસનામકમ્ ।
 તયોર્દયોરન્તરાલે વરદામં ભવેદિહ ॥ ૧૧૩ ॥
 એવં તીર્થત્રયં જ્ઞેયં વિજયં વિજયં પ્રતિ ।
 સ્વરૂપમેષાં ભરતતીર્થવત્ પરિભાવ્યતામ્ ॥ ૧૧૪ ॥
 ઉત્તરાહેષુ શીતાયા કલ્હાદિવિજયેષ્વિમાઃ ।
 રાજધાન્યો દક્ષિણાર્ધમધ્યલ્ખણ્ડેષુ કીર્તિતાઃ ॥ ૧૧૫ ॥

શીતાની દક્ષિણમાં અને શીતાદાની ઉત્તરમાં જે વિજયો છે તેમાં ' રક્તા ' અને ' રક્તવતી ' નદીઓ છે. ૧૦૮.

એવીરીતે (મહાવિદેહક્ષેત્રમાં) કુડા ચોસઠ અને વૃષભાદ્રય પર્વતો યાત્રીશ થયા —એઓતું સર્વ સ્વરૂપ ભરતક્ષેત્રના કુડા અને વૃષભાદ્રય સમાન છે. ૧૦૯.

વળી, છેક દ્રુહમાંથી નીકળવાથી આરંભીને શીતાશીતોદાના સંગમ સુધીતું ચોસઠે નદી-ઓતું સ્વરૂપ પણ એજ પ્રમાણે ભરતક્ષેત્રની ગંગાસિન્ધુ નદીઓના જેવું છે. તેમને તેમનો પરીવાર પણ તેટલોજ જાણવો. ૧૧૦-૧૧૧.

ગંગાનદી કે રક્તાનદી જે સ્થળે શીતા કે શીતાદા નદીને મળે છે તે સ્થળ ' માગધ ' તીર્થ કહેવાય છે. એવી જ રીતે સિન્ધુ અને રક્તવતીના સંગમપર ' પ્રભામ ' નામતું તીર્થ છે. અને એ બેઉ તીર્થોની વચમાં ' વરદામ ' નામતું તીર્થ છે. ૧૧૨-૧૧૩.

એ પ્રમાણે પ્રત્યેક વિજયે ત્રણ ત્રણ તીર્થ છે. એમતું સ્વરૂપ સર્વથા ભરતક્ષેત્રના તે તે તીર્થો જેવું છે. ૧૧૪.

શીતા નદીની ઉત્તરદિશાએ દક્ષિણાર્ધના મધ્યખંડોમાં કચ્છ પગેદે આઠ વિજયોની નીચે

ક્ષેમા ક્ષેમપુરી ચૈવારિષ્ઠાં રિષ્ટવતી પુરી ।

ખડ્ગી મંજૂબૌષધિશ્ચ પુરી ચ પુણ્ડરીકિણી ॥ ૧૧૬ ॥

શીતાયા દાક્ષિણાત્યેષુ વત્સાદિવિજયેષ્વિમાઃ ।

રાજધાન્ય ઉત્તરાર્ધે મધ્યખણ્ડેષુ વર્ણિતાઃ ॥ ૧૧૭ ॥

સુસીમા કુણ્ડલા ચૈવાપરાજિતા પ્રમંકરા ।

અંકાવતી પદ્મવતી શુભાથ રત્નસંચયા ॥ ૧૧૮ ॥

શીતોદાયા યામ્યતટે પદ્માદિવિજયેષ્વિમાઃ ।

ઉત્તરાર્ધેમધ્યખણ્ડે રાજધાન્યો નિરૂપિતાઃ ॥ ૧૧૯ ॥

અશ્વપુરી સિંહપુરી મહારૂયા વિજયાભિધા ।

અપરાજિતાપરાખ્યા શોકા ચ વીતશોકિકા ॥ ૧૨૦ ॥

શીતોદાયા ઉદીચ્યેષુ વપ્રાદિવિજયેષ્વિમાઃ ।

યામ્યાર્ધે મધ્યખણ્ડેષુ રાજધાન્યો જિનૈઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૨૧ ॥

વિજયા વૈજયન્તી ચ જયન્તી ચાપરાજિતા ।

ચક્રપુરી ખડ્ગપુર્યવન્ધ્યાયોધ્યેતિ નામતઃ ॥ ૧૨૨ ॥

પ્રમાણે આઠ રાજધાની છે :—(૧) ક્ષેમા, (૨) ક્ષેમપુરી, (૩) અરિષ્ઠા, (૪) રિષ્ટવતી, (૫) ખડ્ગી, (૬) મંજૂબા, (૭) બૌષધી અને (૮) પુંડરીકિણી. ૧૧૫-૧૧૬.

૧૧૭ી શીતા નદીની દક્ષિણે ઉત્તરાર્ધમધ્યખંડમાં વત્સ વગેરે આઠ વિજયોની નીચે પ્રમાણે આઠ રાજધાની છે :—(૧) સુસીમા, (૨) કુણ્ડલા, (૩) અપરાજિતા, (૪) પ્રમંકરા, (૫) અંકાવતી, (૬) પદ્મવતી, (૭) શુભા અને (૮) રત્નસંચયા. ૧૧૭-૧૧૮.

એજ પ્રમાણે, શીતાદા નદીના દક્ષિણ તટ પર ઉત્તરાર્ધમધ્યખંડમાં પદ્મ વગેરે આઠ વિજયોની નીચે પ્રમાણે આઠ રાજધાની છે :—(૧) અશ્વપુરી, (૨) સિંહપુરી, (૩) મહા, (૪) વિજયા, (૫) અપરાજિતા, (૬) અપરા, (૭) શોકા અને (૮) વીતશોકા. ૧૧૯-૧૨૦.

એજ પ્રમાણે શીતાદાના ઉત્તર તટ પર પણ દક્ષિણાર્ધમધ્યખંડમાં વપ્ર વગેરે આઠ વિજયોની નીચે પ્રમાણે આઠ રાજધાની છે :—(૧) વિજયા, (૨) વૈજયન્તી, (૩) જયન્તી, (૪) અપરાજિતા, (૫) ચક્રપુરી (૬) ખડ્ગપુરી, (૭) અવન્ધ્યા અને (૮) અયોધ્યા. ૧૨૧-૧૨૨.

વિજયેષ્વેષુ મનુજાઃ પંચચાપશતોન્નતાઃ ।

જઘન્યોત્કર્ષતઃ પૂર્વકોટીક્ષુલ્લભવાયુષઃ ॥ ૧૨૩ ॥

નાનાસંહનના નાનાસંસ્થાના વિવિધાશયાઃ ।

મૃત્વા નાનાગતિં યાન્તિ સ્વસ્વકર્માનુસારતઃ ॥ ૧૨૪ ॥ યુગમમ્ ॥

કાલઃ સદાત્ર દુઃષમાસુષમારકસન્નિભઃ ।

સામ્પ્રતીનભરતવત્ ગર્ભાપત્યાવનાદિકમ્ ॥ ૧૨૫ ॥

આહારસ્યાન્તરે માને ચનૈયત્યં તથૈવ હિ ।

તતશ્ચતુઃશતગુણં માનં ચ સ્યાત્ ગૃહાદિષુ ॥ ૧૨૬ ॥

ચિત્રાદ્યાન્ દેવશૈલાંસ્તાન્ વક્ષસ્કારગિરીન્ વિદુઃ ।

ચતુરઃ ચતુરઃ શીતાશીતોદયોઃ તટદ્વયે ॥ ૧૨૭ ॥

ચિત્રશ્ચ બ્રહ્મકૂટશ્ચ નલિનીકૂટ ઇત્યપિ ।

એકશૈલશ્ચેતિ શીતોત્તરકૂલે ધરાધરાઃ ॥ ૧૨૮ ॥

ત્રિકૂટશ્ચ વૈશ્રમણોઽજ્ઞનો માતંજ્ઞનોઽપિ ચ ।

શીતાયા દક્ષિણતટે વક્ષસ્કારાચલા ઇમે ॥ ૧૨૯ ॥

આ સર્વ વિજયોમા જે મનુષ્યો વસે છે તે ઉચ્ચાઇમા પાચમો ધનુષ્ય છે અને એમનું આયુષ્ય એકસાથે કોડ પૂર્વ કુદ્ધક લાવનું છે. એ મનુષ્યોના સઘણ અને સઠાણ એક જ ભતિના ન હોતા વિવિધ પ્રકારના છે અને એમના આશયો પણ વિવિધ છે. મૃત્યુ બાદ એઓ પોતપોતાના કર્મોને અનુસારે વિવિધ જગતોમાં ધારણ કરે છે ૧૨૩-૧૨૪.

ત્યાં મહા દુષમસુષમા કાળ પર્વે છે. વળી ત્યાં ગર્ભધારણ, અપત્યપાલન વગેરે અર્વાચીન ભરતક્ષેત્રની પેઠે છે. વળી એઓ કેટલે કેટલે અન્તરે આહાર લે છે તથા કેટલા પ્રમાણમાં લે છે એ વાતનો કંઈ નિયમ નથી. એમના ઘર વગેરેનું પ્રમાણ ભરતક્ષેત્રના ઘર વગેરે કરતા ચારસોગણું છે. ૧૨૫-૧૨૬.

શીતા અને શીતોદાના બેઉ તટપર ચારચાર દેવગિરિ તથા ચાર-ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો આવેલા છે. ૧૨૭

એ આ પ્રમાણે—

ચિત્રકૂટ, બ્રહ્મકૂટ, નલિનીકૂટ અને એકશૈલ એ ચાર દેવગિરિ શીતા નદીના ઉત્તર તટપર આવેલા છે, અને એના દક્ષિણ તટપર ત્રિકૂટ, વૈશ્રમણ, અજ્ઞન અને માતંજ્ઞન નામના ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો આવી રહ્યા છે ૧૨૮-૧૨૯

અંકાપાતી પદ્મપાતી આશીવિષઃ સુલાવહઃ ।

શીતોદાયા ચામ્યતટે વલ્લસ્કારાદ્રયઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૩૦ ॥

ચન્દ્રઃ સૂર્યશ્ચ નાગશ્ચ દેવશ્ચેતિ મહીધરાઃ ।

શીતોદાયા ઉદવક્રૂલે સર્વે એવં ચ ષોડશ ॥ ૧૩૧ ॥

एकतोऽमी नीलवता सज्यन्ते निषधेन वा ।

द्वितीयान्तेन शीतोदां शीतां वा संस्पृशन्ति च ॥ १३२ ॥

योजनानां पंचशतान्येते विष्कम्भतो मता ।

सर्वत्र सर्वे सदृशाः सर्वरत्नमया अपि ॥ १३३ ॥

नीलवन्निषधद्माभृत्समीपेऽमी समुन्नताः ।

चतुःशतीં योजनानां शतमेकं भुવોऽन्तरे ॥ १૩૪ ॥

ततश्च मात्रया वर्द्धमानाः सर्वे यथाक्रमम् ।

शीताशीतोदयोः पार्श्वे जाताः पंचशतोन्नताः ॥ ૧૩૫ ॥

पंचविंशं योजनानां शतं તત્ર ભુવોઽન્તરે ।

સુરંગસ્કન્ધસંસ્થાનસંસ્થિતા ઇતિ વર્ણિતાઃ ॥ ૧૩૬ ॥

અંકાપાતી, પદ્મપાતી, આશીવિષ અને સુલાવહ એ નામના ચાર વલ્લસ્કાર પર્વતો શીતોદા નદીના દક્ષિણ તટપર આવ્યા છે; જ્યારે એના ઉત્તર તટપર ચંદ્ર, સૂર્ય, નાગ અને દેવ-એવા નામના ચાર દેવગિરિ આવેલા છે. ૧૩૦-૧૩૧.

એ પ્રમાણે કુલ થઇને સોળ થયા.

એ પર્વતો એક તરફ નીલવાન અથવા નિષધ પર્વતને ઝડીને રહેલા છે, જ્યારે બીજી બાજુએ શીતોદા અથવા શીતા નદીની અડોઅડ રહેલા છે. ૧૩૨.

આ પર્વતોને વિષ્કંભ અર્થાત્ પહોળાઈ પાંચસો યોજન છે. એઓ વળી સર્વે સમન અને સર્વરત્નમય છે. નીલવાન અને નિષધ પર્વતોની સમીપમાં એઓની ઉંચાઈ આસો યોજન છે. વળી ત્યાં એઓ પૃથ્વીની અંદર એકસો યોજન ઉંડા ગયેલા છે. ૧૩૩-૧૩૪.

પછી પીચેપીચે માત્રામાત્રા વધતા વધતા એઓ શીતા અતે શીતોદાની પાસે પહોંચતા સુધીમાં પાંચસો યોજનની ઉંચાઈએ પહોંચ્યા છે. અહિં એઓ પૃથ્વીની અંદર સવાસો યોજન ઉંડા (પુંચેલા) છે; એઓનો આકાર વળી યોજાના ૨૬૬ એવો કહેવાય છે. ૧૩૫-૧૩૬.

સ્વસ્વાહ્વાનસમાહ્વાનૈકૈકવૃન્દોરકાશ્રિતાઃ ।

યથા ચિત્રગિરૌ ચિત્રઃ સ્વામ્યેવમપરેષ્વપિ ॥ ૧૩૭ ॥

अथ चत्वारि चत्वारि कूटान्येषु किलाद्रिषु ।

भवन्त्येवं चतुःषष्टिरेतानि सर्वसंख्यया ॥ ૧૩૮ ॥

આથં વિવક્ષિતં ગિરિપ્રાગ્વર્તિવિજયાશ્યયા ।

નીલવન્નિષધપ્રાવ્ણોઃ સમીપેઽન્યતરસ્ય તત્ ॥ ૧૩૯ ॥

यः पश्चिमायां विजयो द्वैतीयीकं तदाख्यया ।

તૃતીયં નિજનામ્નૈવ સિદ્ધાયતનમન્તિમમ્ ॥ ૧૪૦ ॥

વિયજ્ઞુમ્વિચલત્કેતુસિદ્ધાયતનવન્ધુરમ્ ।

શીતાશીતોદયોરન્યતરસ્યાઃ સવિધે ચ તત્ ॥ ૧૪૧ ॥

कच्छसुकच्छयोर्मध्यस्थिते चित्रगिरौ यथा ।

આથં સુકચ્છકૂટં સ્યાત્ કચ્છકૂટં દ્વિતીયકમ્ ॥ ૧૪૨ ॥

તૃતીયં ચિત્રકૂટં સ્યાત્ સિદ્ધાયતનમન્તિમમ્ ।

શીતાશીતોદયોરેવમુદગ્રોધસિ ભાવ્યતામ્ ॥ ૧૪૩ ॥

એમનામાંનો દરેક વળી પોતાના સરખા નામવાળા દેવથી અધિષ્ઠિત છે. દૃષ્ટાન્ત તરીકે; ચિત્ર નામના પર્વતપર ચિત્ર નામનો દેવ અધિષ્ઠાયક છે. બીજા પર્વતોના સળંગમાં પણ એમજ સમજવું. ૧૩૭.

આ સોળે પર્વતોને વળી ચારચાર શિખરો છે અને એ પ્રમાણે સર્વ મળીને ચોસઠ શિખરો છે. ૧૩૮.

પહેલું, ગિરિની પૂર્વમાં આવેલા વિજયના નામનું, જે નીલવાન અને નિષધ-એ એમાંથી એક પર્વતની સમીપે રહેલું છે; બીજું, ગિરિની પશ્ચિમે આવેલા વિજયના નામનું, ત્રીજું ગિરિના જ નામનું અને ચોથું 'સિદ્ધાયતન' નામનું છે. આ છેલ્લું ગંગાતળને સ્પર્શ કરી રહેલી ધ્વજવાળા સિદ્ધમંદિરને લીધે અત્યન્ત મનોહર હોઈ શીતા અને શીતોદામાંથી એકની સમીપમાં આવેલું છે. ૧૩૯-૧૪૧

જેમકે; કચ્છ અને સુકચ્છ વિજયોની વચ્ચે રહેલા ચિત્રગિરિ નું પહેલું શિખર 'સુકચ્છ' છે, બીજું 'કચ્છ' છે. વળી ત્રીજું 'ચિત્રકૂટ' છે અને ચોથું 'સિદ્ધાયતન' છે.

ત્રિકૂટે ચ ગિરૌ વત્સકૂટં નિપથસન્નિધૌ ।

દ્વિતીયં ચ સુવત્સાહ્યં તત્ત્રિકૂટસંજિતમ્ ॥ ૧૪૪ ॥

તુર્યં ચ સિદ્ધાયતનં સર્વેષ્વપ્યેવમદ્રિષુ ।

શીતાશીતોદયોર્યામ્યતતસ્થેષુ વિભાવ્યતામ્ ॥ ૧૪૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

एवं चतुर्णां चतुर्णां सिद्धायतनशालिनाम् ।

કૂટાનાં શ્રેણ્યઃ શીતાશીતોદોભયકૂલયોઃ ॥ ૧૪૬ ॥

पिधानमालिनां दिव्यकलशानामिवालयः ।

ભાન્યર્હદભિપેકાય ન્યસ્તાનામમ્બુપૂર્તયે ॥ ૧૪૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

सिद्धायतनवर्जानि स्वस्वतुल्याह्यनाकिना ।

તાન્યાશ્રિતાનિ વિજયદેવવત્તે મહર્દ્ધિકાઃ ॥ ૧૪૮ ॥

શીતાશીતોદયોર્યામ્યોત્તરયોર્યે સુધામુજઃ ।

ક્રમાત્તેષાં રાજધાન્યો મેરુતો દક્ષિણોત્તરાઃ ॥ ૧૪૯ ॥

गाहावती हृदावती तृतीया-वेगवत्यपि ।

શીતાયા ઉત્તરતટે સ્યુસ્તિસ્ત્વોઽન્તરનિમ્નગાઃ ॥ ૧૫૦ ॥

શીતા અને શીતોદાને ઉત્તરતટે (આવેલા સર્વ પર્વતોની બાબતમાં) એ પ્રમાણે સમજવું. ૧૪૨-૧૪૩.

૧લી ‘ત્રિકૂટ’ પર્વતના ચાર શિખરો આ પ્રમાણે:—પહેલું ‘નિપથ’ ની પાસેનું ‘વત્સ’, બીજું ‘સુવત્સ’, ત્રીજું ‘ત્રિકૂટ’ અને ચોથું તો ‘સિદ્ધાયતન’ છે જ. એ પ્રમાણે શીતા અને શીતોદાના દક્ષિણ તટપર આવેલા સર્વ પર્વતોની બાબતમાં સમજી લેવું. ૧૪૩-૧૪૫.

એવી રીતે સિદ્ધાયતનોથી ખનોહર એવા અચ્ચાર શિખરોની પાંકિનએ શીતા અને શીતોદાના બન્ને તટ પર આવી રહેલી છે. આ શિખરો બંને જિનભગવાનના અલિપેકને અર્થે જળ સરવાને રાખેલા દિવ્ય કળશો હોયની એવા વિરાજી રહ્યા છે. ૧૪૬-૧૪૭.

એસકમાંથી સોળ ‘સિદ્ધાયતન’ નામના શિખરો બાદ કરતાં એપ રહેલા અડતાળીયે શિખરો પોતપોતાના નામ સરખા નામવાળા દેવોથી અધિષ્ઠિત છે. એ દેવો વિશ્વયદેવની ભેવા મહર્દ્ધિક એટલે મહા ઋદ્ધિવાળા છે. શીતા અને શીતોદાની દક્ષિણે અને ઉત્તરે રહેલા આ દેવોની રાજધાનીઓ અનુક્રમે મેરુની દક્ષિણે અને ઉત્તરે આવેલી છે. ૧૪૮-૧૪૯.

હવે અહિં બાર અન્તર નદીઓ આવેલી છે તે વિશે.

શીતા નદીને ઉત્તર તટે ત્રણ-તે આ પ્રમાણે—ગાહાવતી, હ્રદાવતી અને ત્રીજી વેગવતી ૧૫૦.

શીતાયામ્યતટે તપ્તા મત્તોન્મત્તેતિ નિશ્ચિતાઃ ।

ક્ષીરોદા શીતસ્રોતાઃ ચાન્તર્વાહિનીતિ નામતઃ ॥ ૧૫૧ ॥

શીતોદાયા યામ્યતટે તસ્યા ઉત્તરતઃ પુનઃ ।

ઝર્મિગમ્भीરફેનેભ્યો માલિન્યોઽન્તરનિમ્નગાઃ ॥ ૧૫૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

દ્વાદશાનામપ્યમૂષામેકૈકં કુણ્ડમીરિતમ્ ।

સ્વતુલ્યાલ્યં નીલવતઃ સમીપે નિષધસ્ય વા ॥ ૧૫૩ ॥

કુણ્ડં પુનસ્તદેકૈકં વિષ્કમ્ભાયામતો મતમ્ ।

સપાદં યોજનશતમુદ્વિદ્વં દશયોજનીમ્ ॥ ૧૫૪ ॥

પરિક્ષેપેણ સાશીતિ યોજનાનાં શતત્રયમ્ ।

મધ્યે ચ દ્વીપ એકૈકો નદીકુણ્ડસમાભિધઃ ॥ ૧૫૫ ॥

યથા ગાહાવતીનદ્યાઃ કુણ્ડં ગાહાવતીતિ ચ ।

તત્ર ગાહાવતીદ્વીપો ભવત્યેવં પરેઽપ્યમી ॥ ૧૫૬ ॥

યોજનાનિ ષોડશામી વિષ્કમ્ભાયામમાનતઃ ।

સાતિરેકાણિ પંચાશત્ પ્રજ્ઞતાઃ પરિવેષતઃ ॥ ૧૫૭ ॥

‘ શીતા ’ ને દક્ષિણતટે ત્રણ—તે આ પ્રમાણે—તપ્તા, મત્તા અને ત્રીણ ઉન્મત્તા.

‘ શીતોદા ’ ને દક્ષિણ તટે ત્રણ—તે આ પ્રમાણે—ક્ષીરોદા, શીતસ્રોતા અને ત્રીણ અન્તરવાહિની.

‘ શીતોદા ’ ને ઉત્તર તટે ત્રણ—તે આ પ્રમાણે—ઊર્મિમાલિની, ગંભીરમાલિની અને ત્રીણ ફેનમાલિની. ૧૫૧-૧૫૨.

આ બારે નદીઓને પાંચપાંચના નામનો અડેક કુંડ છે અને એ નીલવાન અથવા નિષધ પર્વતની સમીપે છે. ૧૫૩.

એ પ્રત્યેક કુંડની લાંબાઈ પહોળાઈ સવાસો યોજનની છે, ઉંડાઈ દસ યોજનની છે, અને ઘેરાયો ત્રણસો એંશી યોજનનો છે. ૧૫૪-૧૫૫.

પ્રત્યેક કુંડની મધ્યમાં નદી તથા કુંડના નામાભિધાનવાળો અડેક દ્વીપ આવેલો છે. જેમકે ગાહાવતી નામની નદીને ગાહાવતી નામનો કુંડ છે; અને એમાં દ્વીપ છે એવું નામ પણ ગાહાવતી છે. એવી રીતે સર્વ ત્ર સમજ લેવું. ૧૫૫-૧૫૬.

(એમ બાર દ્વીપો થયા). તે સોળ યોજન લાંબાપહોળા છે, અને એમનો

કિંચ સર્વેઽપ્યમી દ્વીપા દ્વૌ ક્રોશાવુચ્છ્રૂતા જલાત્ ।

પદ્મવેદિકયા સર્વે વનેન ચ વિરાજિતાઃ ॥ ૧૪૮ ॥

મધ્યે ચ તેષાં દ્વીપાનામેકૈકં ભવનં ભવેત્ ।

નદીનામસદ્ગન્ધામ્ન્યા દેવ્યા યોગ્યમનુત્તરમ્ ॥ ૧૪૯ ॥

અર્ધક્રોશઠ્યાસમેકક્રોશાયતં મનોહરમ્ ।

દેશોનક્રોશતુંગં સ્વદેવીશય્યાવિભૂષિતમ્ ॥ ૧૫૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

एताश्च गाहावत्याद्या निम्नगा निखिला अपि ।

पंचविंशं योजनानां शतं विष्कम्भतो मताः ॥ १५१ ॥

સાદૈં દ્વે યોજને નિમ્ના આરમ્ભ્ય હૃદનિર્ગમાત્ ।

शीताशीतोदाप्रवेशपर्यन्तं सर्वतः समाः ॥ १५२ ॥ યુગ્મમ્ ॥

યત્તુ શ્રીમલયંગિરયઃ ક્ષેત્રસમાસદૃતૌ જમ્બૂદ્વીપાધિકારે एताश्च
गाहावतीप्रमुखा नद्यः सर्वा अपि सर्वत्र कुण्डाद्विनिर्गमे शीताशीतोदयोः
प्रवेशे च तुल्यप्रमाणविष्कम्भोद्वेधा इति स्वयमुक्त्वा तस्मिन्नेव ग्रन्थे
धातकीखण्डपुष्करार्धाधिकारयोस्तत्रत्यनदीनां द्विगुणविस्तारातिदेशं व्या-

ધેરાયો પચાસ યોજનથી ક'ંઈક અધિક છે. વળી એઓ સર્વે જળથી બે કોસ ઉંચા છે.
૧૫૭-૧૫૮.

વળી એ સર્વેમાં પદ્મવેદીઓ અને બગીચા યોખી રહ્યા છે.

પ્રત્યેક દ્વીપના મધ્ય ભાગમાં એકેક અનુપમ ભવન છે અને તે નદીના નામ સરખા
નામવાળી ત્યાં રહેનારી દેવીને લાયકતું છે. ૧૫૯.

પ્રત્યેક ભવનમાં વળી અર્ધ કોસ પહોળી, એક કોસ લાંબી અને લગભગ એટલી જ
ઉંચી, દેવીની મનહર શય્યા છે. ૧૬૦.

ગાહાવતી વગેરે આ સર્વે નદીઓ એકસો પચાવીશ યોજન પહોળી છે. અને ધરા-
માંથી નીકળીને છેક શીતાશીતોદામાં ભળતાં સુધી એમની ઉંડાઈ સર્વત્ર સરખી અઢી યોજ-
નની છે. ૧૬૧-૧૬૨.

શ્રીમલયગિરિમહારાજે ક્ષેત્રસમાસની ટીકામાં જમ્બૂદ્વીપના અધિકારમાં ક'યું છે કે-“આ
ગાહાવતી વગેરે નદીઓની, કુ'ંડમાંથી નીકળતી વખતે તથા શીતા કે શીતોદામાં ભળતી વખતે
સર્વત્ર સરખી પહોળાઈ અને સરખી ઉંડાઈ છે.” આમ કહ્યા પછી પાણું એજ પ્રશ્નમાં

રૂપાનયન્તઃ પ્રોચુઃ યથા જમ્બૂદ્વીપે રોહિતાંશારોહિતાસુવર્ણકૂલારુપ્યકૂલાનાં
ગાહાવત્યાદીનાં ચ દ્વાદશાનામન્તરનદીનાં સર્વાગ્રેણ ષોડશાનાં નદીનાં
પ્રવાહે વિષ્કમ્ભો દ્વાદશયોજનાનિ સાર્દ્ધાનિ ઉદ્વેધઃ ક્રોશમેકં સમુદ્રપ્રવેશે
ગાહાવત્યાદીનાં ચ મહાનદીપ્રવેશે વિષ્કમ્ભો યોજનાનિ ૧૨૫ ઉદ્વેધો
યોજને ૨ ક્રોશ ૨ । તદભિપ્રાયં ન વિદ્મઃ । કિંચ આસાં સર્વત્ર સમવિ-
ષ્કમ્ભકત્વે આગમવત્ યુક્તિઃ અપિ અનુકૂલા । તથાહિ । આસાં વિષ્ક-
મ્ભવૈષમ્યે ઉભયપાર્શ્વવર્તિનોઃ વિજયયોરપિ વિષ્કમ્ભવૈષમ્યં સ્યાત્ । હૃણતે
ચ સમવિષ્કમ્ભકત્વમિતિ ॥

જગતીસન્નિધૌ શીતાશીતોદયોસ્તટદ્વયે ।

સ્યાદેકૈકં વનમુલમેવં ચત્વારિ તાન્યપિ ॥ ૧૬૩ ॥

આથં વનમુલં શીતાનીલવદ્ભૂધરાન્તરે ।

દ્વિતીયં ચ વનમુલં શીતાં નિષધમન્તરા ॥ ૧૬૪ ॥

તૃતીયં ચ વનમુલં શીતોદાનિષધાન્તરે ।

શીતોદાનીલવન્મધ્યે ચતુર્થં પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૧૬૫ ॥

ધાતકીખંડ તથા પુષ્કરાર્દ્રના અધિકારમાં ત્યાંની નદીઓના બમણા વિસ્તારની વાત કરતાં
વળી એમ કહે છે કે:—“ જમ્બૂદ્વીપમાં રોહિતાંશા, રોહિતા, સુવર્ણકૂલા અને રૂપ્યકૂલા એમ
ચાર નદીઓ, તથા ગાહાવતી વગેરે બાર અન્તરનદીઓ—એમ કુલ થઇને સોળે નદીઓના
પ્રવાહની પહોળાઇ સાડાબાર યોજન છે અને ઉંડાઇ એક કોસ છે; પણ પછી, પહેલી
ચારની સમુદ્રપ્રવેશસમયે અને પછીની બારની મહાનદીમાં ભળતી વખતે પહોળાઇ સવાસો
યોજન થાય છે અને ઉંડાઈ બે યોજન ને બે કોસ થાય છે. ” આમ એમને પરસ્પર
વિરોધી અભિપ્રાય છે તે કઇ સમજમાં આવતો નથી. આ નદીઓની પહોળાઇ તો સર્વત્ર
સમાન હોય એજ યુક્તિ અનુક્રણ છે, કેમકે જો એને ઓછીવતી ગણીએ તો એમની બેઠ
બાજુએ રહેલા વિજયોની પહોળાઇ પણ ઓછી વતી થાય. એ અયુક્ત થાય કેમકે એ વિજ-
યોની પહોળાઇ તો સર્વત્ર સમાન જ હોવી જોઇએ.

હવે ‘જગતી’ની ભીંત-કોટ-ની પાસે શીતા અને શીતોદાના બેઠ તટપર અકેક વનમુળ
છે. એમ કુલ ચાર છે. ૧૬૩.

તે આ પ્રમાણે:—

પહેલું, શીતા અને નીલવાન પર્વતની વચ્ચે; બીજું શીતા અને નિષધપર્વતની વચ્ચે;

યામ્યોત્તરાયતાનાં પ્રાકૃપ્રત્યગુવિષ્કમ્ભશાલિનામ્ ।

एषां विजयवहैर्ध्य सर्वेषामपि भाव्यताम् ॥ ૧૬૬ ॥

एका कलेषां विष्कम्भो नीलवन्निषधान्तिके ।

ततो जगत्या वक्रत्वाद्धर्धते जगतीदिशि ॥ ૧૬૭ ॥

त्रिसहस्री योजनानामष्टसप्ततिवर्जिता ।

शीताशीतोदयोः पार्श्वे वर्द्धमानः क्रमादमूत् ॥ ૧૬૮ ॥ युग्मम् ॥

અત્રાયમામ્નાયઃ ।

षोडशानां विजयानां वक्षस्काराष्टकस्य च ।

षण्णामन्तर्निम्नगानां कुरूणां गजदन्तयोः ॥ ૧૬૯ ॥

नीलवन्निषधज्याभ्यां विष्कम्भे शोधिते स्थितम् ।

कलाद्वयं तत्सैકૈકા વિષ્કમ્ભો વનયોર્દ્વયોઃ ॥ ૧૭૦ ॥ युग्मम् ॥

दैर्घ्येऽस्तीते योजनादौ यावति व्यास इष्यते ।

निहन्यते तद् द्वाविंशैरेकोનત્રિશता शतैः ॥ ૧૭૧ ॥

पुनरेकोनविंशत्याहत्य लक्षैस्त्रिभिर्भजेत् ।

सहस्रपंचदशकसार्धद्विशतसंयुतैः ॥ ૧૭૨ ॥

‘ગ્રીષ્મ’ શીતોદા અને નિષધ પર્વતની વચ્ચે; તથા ‘કુરુ’ શીતોદા અને નીલવાન પર્વતની વચ્ચે.
૧૬૪-૧૬૫.

આ સર્વ વનમુખો ઉત્તર દક્ષિણ લાંબા છે તથા પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળા છે. એમની લાંબાઈ તો વિજયોની લાંબાઈ જેટલી છે. એમની પહોળાઈ, નીલવાન અને નિષધ પર્વતની પાસે એક ‘કળા’ જેટલી છે; પણ પછી ‘જગતી’ ના વક્રત્વને લીધે જગતીની દિશામાં વધવા માંડે છે તે ક્રમે ક્રમે વધતી વધતી શીતા અને શીતોદાની પાસે પહોંચતામાં તો તે પહોળાઈ બે હજાર નવસો બાવીશ યોજન થાય છે. ૧૬૬-૧૬૮.

અર્થિ આ પ્રમાણે આમ્નાય છે:—

સોળવિજયો, આઠ વક્ત્રકારપર્વતો, છ અન્તરનદી, અને કુરુના બે ગજદંત—એ બધાંની સમશ પહોળાઈને નીલવાન અને નિષધપર્વતની ‘જ્યા’ અથવા ‘જુવા’ માંથી માપ કરતાં ચેષ બે ‘કળા’ રહે છે. એટલે તેમાંથી અઠેકી કળા જેટલી જન્મે વનની પહોળાઈ સમજવી. ૧૬૯-૧૭૦.

અમુક ‘લાંબાઈ’ બધનીત ધમે ત્યાં આગળની ‘પહોળાઈ’ જાણવી હોય તો તે ‘લાંબાઈ’ને

લઘ્વં વ્યાસો યોજનાદિઃ સ્યાદત્રાભીપ્સિતાસ્પદે ।

ભાજ્યભાજકયોરત્રોપપત્તિર્લિખ્યતે સ્ફુટા ॥ ૧૭૩ ॥

પરમવ્યાસરૂપોઽત્ર સર્વત્ર ગુણકો ધ્રુવઃ ।

તેન હત્વૈકોનવિંશત્યાહતિસ્તુ કલાકૃતે ॥ ૧૭૪ ॥

આયામ એવ પરમો ભાજકોઽત્ર ધ્રુવો ભવેત્ ।

ઉપરિસ્થકલાયુગ્મપ્રચ્વેપાય કલીકૃતઃ ॥ ૧૭૫ ॥

અથોત્તરકુરુણાં યૌ પર્વતૌ સીમકારિણૌ ।

ગન્ધમાદનસન્માલ્યવન્તૌ તૌ વર્ણયામ્યહમ્ ॥ ૧૭૬ ॥

તત્રોત્તરકુરુણાં યઃ પશ્ચિમાયાં વ્યવસ્થિતઃ ।

વાયવ્યાં મેરુતઃ સોઽયં પ્રજ્ઞસો ગન્ધમાદનઃ ॥ ૧૭૭ ॥

ગન્ધઃ કોષ્ટપુટાદિભ્યો રમ્યો યદિહ પર્વતે ।

તથા ક્ષેત્રસ્વભાવેન તતોઽયં ગન્ધમાદનઃ ॥ ૧૭૮ ॥

ગન્ધમાદનનામા ચ દેવઃ પલ્યોપમસ્થિતિઃ ।

સ્વામ્યસ્યેતિ તથા ક્ષ્યાતોઽપરં ચ શાશ્વતાભિધઃ ॥ ૧૭૯ ॥

બે હજાર નવસો બાવીશ—એટલાએ ગુણવા, એટલાએ ઓગણીશ ગુણવા. જે આવે એને ત્રણ લાખ પંદર હજાર બસો પચાસ—આ રકમે ભાગવા, પરિણામે જે આવે તે ઇચ્છિત સ્થળની ‘પહોળાઈ’ આવી સમજવી. ૧૭૧-૧૭૩.

અહિં ભાન્ય અને ભાજકની રકમોની ઉત્પત્તિ વિષે સ્ફુટપણે કહેવું એઈએ: ઉત્કૃષ્ટી પહોળાઈ—એજ સર્વત્ર ધ્રુવ ગુણક હોય છે તે વડે ગુણવા પછી ‘કળા’ કે કલિમાટે ઓગણીશ ગુણવા. વળી અહિં ઉત્કૃષ્ટી લંબાઈજ ધ્રુવ ભાજક હોય છે. ‘કળા’ એટલા માટે કાઢવી કે એમાં ઉપલી બે કળા ઉમેરવી છે માટે. ૧૭૩-૧૭૫.

હવે ઉત્તરકુરુક્ષેત્રની સીમા બાંધનારા ગન્ધમાદન અને સન્માલ્યવાન નામના બે પર્વત કહી ગયા છીએ એનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. ૧૭૬.

ઉત્તરકુરુની પશ્ચિમે અને મેરુપર્વતથી વાયવ્યકોણમાં રહેલો પર્વત—તે ગન્ધમાદન પર્વત. ૧૭૭.

આ પર્વતપર, કોઈ એવા ક્ષેત્રસ્વભાવને લઈને કોણપુટ જેવા મુગન્ધિ દ્રવ્યથી પણ વિશેષ મુગન્ધ છે. માટે એ ગન્ધમાદન કહેવાય છે. અથવા પચોપમના આયુધવાજો કોઈ ગન્ધમાદન

પીતરત્નમયશ્ચૈષ મતાન્તરે હિરણ્મયઃ ।

શોભિતઃ સપ્તભિઃ કૂટૈર્નાનારત્નોપશોભિતૈઃ ॥ ૧૮૦ ॥

જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રેઃતુ શ્રયં સઽવરચણમયે ઇતિ સર્વાત્મના રત્નમય ઉક્તઃ । જમ્બૂદ્વીપસમાસે તુ કનકમય ઉક્તઃ । વૃહત્ત્વેત્રસમાસે તુ ગિરિ-
ગંધમાયણો પીયથો અ પીતકઃ પીતમણિમય इत्येतद्વृત્તૌ ॥

તત્રાથં મન્દરાસન્નં વાયવ્યાં મન્દરાચલાત્ ।

કૂટં સિદ્ધાયતનાલ્યં તત્રોત્તુંગો જિનાલયઃ ॥ ૧૮૧ ॥

કૂટાત્તતોઽપિ વાયવ્યાં કૂટં સ્યાત્ ગન્ધમાદનમ્ ।

સ્યાત્ ગન્ધિલાવતીકૂટં વાયવ્યામમુતો દિશિ ॥ ૧૮૨ ॥

તુર્યં તૂત્તરકુર્વાલ્યં સ્યાદ્વાયવ્યાં તૃતીયતઃ ।

પંચમાત્તદ્વિજિણસ્યાં વક્ત્વેનાસ્ય ભૂભૃતઃ ॥ ૧૮૩ ॥

તુરીયાદુત્તરસ્યાં ચ પંચમં સ્ફટિકાભિધમ્ ।

અસ્માદુત્તરતઃ પઠં લોહિતાદ્વાભિધં ભવેત્ ॥ ૧૮૪ ॥

નામનો દેવ એનો સ્વામી છે તે માટે એ ગધમાદન કહેવાય છે. અથવા તો એમજ સમજવું કે એ પર્વતનું એ નામ શાશ્વત જ છે. ૧૭૮-૧૭૯.

આ પર્વત પીતરત્નમય છે અથવા અન્યમતે સુવર્ણમય છે. અને તે વિવિધ રત્નોથી દેદી પ્યમાન એવાં સાત શિખરોથી વિરાજી રહ્યો છે. ૧૮૦.

જ ગૃહ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રમાં તો આ ગન્ધમાદન પર્વતને સર્વરત્નમય કહ્યો છે; જ્યારે જ ગૃહ્વીપસમાસમાં એને સુવર્ણમય કહ્યો છે. વળી ગૃહ્વત્ત્વેત્રસમાસમાં એને પીળો એટલે પીળા મણિએનો કહ્યો છે

આ ગધમાદનપર્વતને સાત શિખરો છે:—

મેરૂપર્વતની પાસે, એના વાયવ્યકોણમાં 'પદ્મેનું' 'સિદ્ધાયતન' નામનું શિખર છે, જેનાપર એક ઉચું જિનમંદિર છે. ૧૮૧.

એ શિખરથી વાયવ્યકોણમાં બીજું 'ગધમાદન' નામનું શિખર છે અને તેથી વાયવ્ય કોણમાં ત્રીજું 'ગન્ધિલાવતી' નામનું શિખર છે. ૧૮૨.

એ ત્રીજા શિખરથી વગી વાયવ્યકોણમાં ચોથું 'ઉત્તરકુરૂ' નામનું શિખર છે, જે એ પર્વતની વકતાને લીધે પાંચમા શિખરની દક્ષિણે આવી ગયું છે. ૧૮૩.

ચોથા શિખરથી ઉત્તરદિશામાં પાંચમું 'સ્ફટિક' નામનું શિખર છે. અને એની ઉત્તરે વગી છઠું 'લોહિતાદ્વા' નામનું શિખર આવેલું છે. ૧૮૪.

लोहिताच्चादुत्तरस्यां सप्तमं कूटमाहितम् ।

आनन्दाख्यमिति सप्त कूटानि गन्धमादने ॥ १८५ ॥

भोगंकराभोगवत्यौ द्वयोः पंचमषष्ठयोः ।

दिक्कुमार्यावपरेषु कूटतुल्याभिधाः सुराः ॥ १८६ ॥

एतस्कूटाभिधदेवदेवीनां मन्दराचलात् ।

राजधान्योऽन्यत्र जम्बूद्वीपे वायव्यकोणके ॥ १८७ ॥

अथोदक्कुरुतः प्राच्यां याम्यां नीलवतो गिरेः ।

ऐशान्यां मन्दरात् कच्छात् प्रतीच्यां माल्यवान् गिरिः ॥ १८८ ॥

नानાકુસુમગુલ્માનિ વિધૂતાનિ સમીરણૈઃ ।

કુર્વન્ત્યેનં કીર્ણપુષ્પં તત્તોઽયં માલ્યવાનિત્તિ ॥ ૧૮૯ ॥

મહર્દ્ધિકો વસત્યત્ર માલ્યવાન્નામ નિર્જરઃ ।

પલ્યોપમાયુરિતિ વા યદ્વાસૌ શાશ્વતાભિધઃ ॥ ૧૯૦ ॥

સ વૈદૂર્યમયશ્ચાયં નવકૂટોપશોભિતઃ ।

મેર્વાસન્નં કૂટમાયં સિદ્ધાયતનસંજ્ઞિતમ્ ॥ ૧૯૧ ॥

એ લોહિતાક્ષની ઉત્તરે સાતમું ‘આનન્દ’ નામનું શિખર છે. ૧૮૫.

એ સાત પૈકી પાચમા અને છઠ્ઠા શિખરોપર ‘લોગકરા’ અને ‘લોગવતી’ નામે બે દિધ્રુકુમારિકા રહે છે. શેષ ત્રણ શિખરોપર શિખરના નામ સદૃશ નામવાળા દેવો વસે છે. ૧૮૬.

એ શિખરના નામવાળા દેવદેવીઓની રાજ્યધાની બીજા જમ્બૂદ્વીપમાં મેરૂપર્વતથી વાયવ્યકોણમાં છે. ૧૮૭.

હવે ઉત્તરકુટથી પૂર્વે, નીલવાનપર્વતની દક્ષિણે, મેરૂથી ઇશાનકોણમાં તથા કચ્છ નામના વિજયથી પશ્ચિમ દિશામાં માલ્યવાન નામે પર્વત છે. ૧૮૮.

પવનોએ ઉરાટેલાં વિવિધ જાતિના માલ્ય એટલે પુષ્પના ગુચ્છો એ પર્વતપર વેરાયલા પડ્યા રહે છે એ પરથી એનું નામ ‘માલ્યવાન’ પડયું છે. અથવા ત્યાં પદ્યોપમના આયુષ્ય વાળો કોઈ મહર્દ્ધિક માલ્યવાન નામનો દેવ વસે છે તે પરથી એ નામ પડ્યું છે. અથવા તેો સમજે કે એનું એ શાશ્વતુંજ નામ છે. ૧૮૯-૧૯૦.

એ માલ્યવાનપર્વત વૈદૂર્યરત્નમય છે અને એને નવ શિખરો છે:—

પહેલું ‘સિદ્ધાયતન’ નામનું છે, જે મેરૂની નિકટમાં આવેલું છે. ૧૯૧.

દ્વિતીયં માલ્યવત્કૂટં તૃતીયં તુ તતઃ પરમ્ ।
 ભવેદુત્તરકુર્વાલ્યં તુર્યં કચ્છાભિધં મતમ્ ॥ ૧૯૨ ॥
 પંચમં સાગરાભિલ્યં ષષ્ઠં તુ રજતાભિધમ્ ।
 શીતાકૂટં પૂર્ણભદ્રકૂટં હરિસ્સહાભિધમ્ ॥ ૧૯૩ ॥
 ऐशान्यां मन्दरात् पंकत्यास्थितं कूटचतुष्टयम् ।
 तुर्यात् पंचममैशान्यां षष्ठादक्षिणतश्च तत् ॥ ૧૯૪ ॥
 પંચમાદુત્તરસ્યાં ચ ષષ્ઠં રજતમિત્યથ ।
 દક્ષિણોત્તરયા પંક્ત્યા શેષં કૂટત્રયં તતઃ ॥ ૧૯૫ ॥
 पूर्णभद्रादुत्तरस्यां याम्यां नीलवतो गिरेः ।
 कूटं नाम्ना सहस्रांकं ख्यातं हरिस्सहं च तत् ॥ ૧૯૬ ॥
 एतन्नीलवतो वर्षधरस्यासन्नमीरितम् ।
 जात्यस्वर्णमयं दीप्रप्रभापटलपिंजरम् ॥ ૧૯૭ ॥
 યોજનાનાં સહસ્રં તત્તુંગં વૃત્તાકૃતિ ધ્રુવમ્ ।
 અદ્યધ્યયોજનશતદ્વયમુદ્વેધતો ભવેત્ ॥ ૧૯૮ ॥

ખીળું 'માલ્યવાન', ત્રીણું 'ઉત્તરકુરૂ' અને ચોથું 'કચ્છ' નામનું છે. ૧૯૨.

પાંચમું 'સાગર' અને છઠું 'રજત' છે. ત્યારપછી સાતમું 'શીતાકૂટ' આઠમું 'પૂર્ણભદ્ર' અને નવમું 'હરિસ્સહ' છે. ૧૯૩.

એ નવમાં ચાર તો એટલી ઇશાનકોણમાં શ્રેણિબદ્ધ રહેલાં છે; અને પાંચમું ચોથાથી ઇશાનકોણમાં અને છઠ્ઠાની દક્ષિણે છે. ૧૯૪.

છઠું શિખર પાંચમાથી ઉત્તરે છે. અને ચોથ ત્રણ શિખરો એનાથી દક્ષિણોત્તરમાં પંક્તિ બદ્ધ આવેલાં છે. ૧૯૫.

એટલે 'હરિસ્સહ' નામથી-પ્રસિદ્ધ એવું 'સહસ્રાંક' નામે શિખર છે તે પૂર્ણભદ્રથી ઉત્તરમાં અને નીલવાનથી દક્ષિણે આવે છે. ૧૯૬.

એ હરિસ્સહ શિખર નીલવાન નામના વર્ષધર પર્વતની નજદીક આવેલું છે. વળી એ મુવર્ણમય છે અને તેજસ્વી કાન્તિના સમૂહને લીધે પિંજરવર્ણનું જણાય છે. ૧૯૭.

વળી એ એક હજાર યોજન ઉંચું છે. એની આકૃતિ ગોળ છે. અને એ બસોને પચાસ યોજન જેટલું જમીનની અંદર ખુંચેલું છે. ૧૯૮.

તથોક્તં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિવૃત્તૌ ।

અવશિષ્ટં યમકગિરિપ્રમાણેન નેતવ્યમ્ । તચ્ચેદમ્ । અઢ્ઢાઈજ્ઞાઈ

જોઅણસયાઈ ઉવ્વેહેણં ॥

સહસ્રં યોજનાનાં ચ સ્યાન્મૂલે વિસ્તૃતાયતમ્ ।

મધ્યે સાર્દ્ધાં સંસશર્તીં શતાનિ પંચ ચોપરિ ॥ ૧૯૯ ॥

યોજનાનાં ત્રિસહસ્રી સદ્વાષષ્ટિશતાંન્વિતા ।

દ્વે સહસ્રે ચ દ્વિસસત્યધિકત્રિશતાંચિતે ॥ ૨૦૦ ॥

સહસ્રં સાધિકૈકાશીત્યાઢ્યપંચશતાન્વિતમ્ ।

ક્રમાદસ્ય પરિક્ષેપા મૂલે મધ્યે તથોપરિ ॥ ૨૦૧ ॥ યુગમમ્ ॥

શતાનિ પંચ વિસ્તીર્ણે ગજદન્તગિરાવિદમ્ ।

સહસ્રયોજનપૃથુ કૂટં માતિ કથં નનુ ॥ ૨૦૨ ॥

અત્રોચ્યતે । ગજદન્તગિરિં વ્યાપ્ય નિજાર્ધેન સ્થિતં તતઃ ।

ગિરિરુભયતો વ્યોમ્નિ શેપાર્ધેન પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૨૦૩ ॥

તથોક્તં ક્ષેત્રસમાસવૃહદ્વૃત્તૌ ।

એ સંબંધમાં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૃત્રની ટીકામાં કહ્યું છે કે—શેષ વાત યમકગિરિની સમાન છે એટલે કે એ બસોને પચાસ યોજન ઉંડું છે.

બીજી એ ‘ હરિસ્સહ ’ શિખરનો , મૂળ આગળ એકહજાર યોજન વિસ્તાર છે; મધ્યમાં સાતસો પચાસ યોજન વિસ્તાર છે અને ઉપરના ભાગમાં પાંચસો યોજન વિસ્તાર છે. ૧૯૯.

એનો મૂળનો, મધ્યભાગનો અને ઉપરના ભાગનો ઘેરાવો અનુક્રમે ત્રણ હજાર એકસો બાસઠ યોજન, બે હજાર ત્રણસો બેઠાંતેર યોજન અને એક હજાર પાંચસો એકાશી યોજન છે. ૨૦૦-૨૦૧.

અહિં કોઈ એવી શંકા કરે છે કે પાંચસો યોજન વિસ્તૃત—એવા ગજદંતપર્વતપર આ એક હજાર યોજન વિસ્તૃત શિખર સમાય કેવી રીતે ? ૨૦૨.

એ શંકાના સમાધાનમાં કહેવાનું કે—એ શિખર ગજદંતની ઉપર તો ક્રૂપા અરધું જ રહેલું છે; બાકીનું અરધું તો ગિરિની બેઠ બાજુએ આકાશમાં—બુલતું રહ્યું છે. ૨૦૩.

एवं हरिकूटहरिस्सहकूटयोरपि निजनिजाश्रयगिर्योः यथारूपं उभय-
पार्श्वे आकाशमवरुद्ध्य स्थितत्वं परिभावनीयमिति ॥

આવ્યકૂટે જિનગૃહં તથા પંચમપથયોઃ ।

સુભોગાભોગમાલિન્યૌ દિક્કુમાર્યે નિરૂપિતે ॥ ૨૦૪ ॥

शेषेषु षट्सु कूटेषु पत्न्योपमायुषः सुराः ।

कूटानुरूपनामानो महर्द्ध्या विजयोपमाः ॥ ૨૦૫ ॥

एतेषां देवदेवीनामैशान्यां मन्दरादृगिरेः ।

जम्बूद्वीपेऽन्यत्र राजधान्यो हरिस्सहं विना ॥ ૨૦૬ ॥

हरिस्सहस्य तु ख्याता राजधानी सुमेरुतः ।

उत्तरस्यामन्यज्जम्बूद्वीपे हरिस्सहाभिधा ॥ ૨૦૭ ॥

સહસ્રાશ્ચતુરશીતિર્યોજનાનાં ભવેદિહ ।

વ્યાસાયામાવપરં તુ તુલ્યં ચમરચંચયા ॥ ૨૦૮ ॥

इमावद्री योजनानां दक्षिणोत्तरमायतौ ।

त्रिंशत्सहस्रान् द्विशतीं नवोत्तरां सषट्कलाम् ॥ ૨૦૯ ॥

એ બાળતમાં શ્રેતસમાસની બૃહત્ વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—એવી રીતે હરિકૂટ અને હરિસ્સહ શિખરો પોતપોતાના આશ્રયરૂપ પર્વતોપર યથારૂપ બન્ને પડએ આકાશમાં—બુલતા રહ્યા છે એમ સમજી લેવું.

પહેલા શિખરપર એક જિનચૈત્ય છે; અને પાંચમા તથા છઠ્ઠા શિખરોપર અનુક્રમે ' સુભોગા ' અને ' ભોગમાલિની ' નામની દિક્કુમારિકાઓ રહે છે. ૨૦૪.

શેષ છ શિખરોપર ' પત્યોપમા ' ના આયુષ્યવાળા, શિખરો સદૃશ નામવાળા તથા વિજયદેવ નેટલી સદિવાળા દેવો વસે છે. ૨૦૫.

હરિસ્સહ શિવાયના શિખરોપર રહેનારા દેવદેવીઓની રાજધાની; એરૂપર્વતથી ઇશાન દોણમાં અન્ય જંબૂદ્વીપમાં છે. ૨૦૬.

હરિસ્સહ શિખરના હરિસ્સહ દેવની ' હરિસ્સહા ' નામે રાજધાની છે તે એરૂપર્વતથી ઉત્તરદિશમાં છે. ૨૦૭.

એનો વિસ્તાર ચોરાશી હજાર યોજન છે. શેષ સર્વ ' ચમરચંચા ' પ્રમાણે બાણવું. ૨૦૮ એ એટ (ગન્ધમાદન અને માત્સ્યવાન) પર્વતો; ત્રીશહજારબસો નવ યોજન છ કળા '

પૂર્વાપરં ચ વિસ્તીર્ણો સમીપે નીલવદ્ગિરેઃ ।

શતાનિ પંચ પર્યન્તેડ્ગુલાસંખ્યાંશવિસ્તૃતૌ ॥ ૨૧૦ ॥

ચતુઃશતીં યોજનાનાં ગિરેર્નીલવતોઽન્તિકે ।

અભ્યુન્નતૌ શતમેકમવગાઢૌ મુવોઽન્તરં ॥ ૨૧૧ ॥

સમીપે મન્દરસ્યાથ સ્યાતાં પંચશતોન્નતૌ ।

નિમગ્નૌ પંચ ગબ્યૂતશતાનિ વસુધાન્તરે ॥ ૨૧૨ ॥ કલાપકમ્ ॥

નીલવત્પર્વતોપાન્તાદ્ધર્માનાવિમૌ ક્રમાત્ ।

સમુત્સેધાવગાહાભ્યાં વિસ્તૃત્યા હીયમાનકૌ ॥ ૨૧૩ ॥

પૂર્વોક્તમાનવિસ્તીર્ણોદ્વિદ્વોચ્ચાવુપમન્દરમ્ ।

નીલવચ્છૈલકરિણો દશનાવિવ રાજતઃ ॥ ૨૧૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

પ્રત્યેકં ચ પદ્મવરવેદિકાવનમણિહતૌ ।

કુરુતસ્તૌ મિથો યોગાદધિજ્યધનુરાકૃતિમ્ ॥ ૨૧૫ ॥

ગન્ધમાદનસન્માલ્યવતોઃ પર્વતયોરથ ।

અભ્યન્તરે સ્થિતાઃ કાન્તભુજયોરિવ કામિની ॥ ૨૧૬ ॥

દક્ષિણોત્તર લાંબા છે, અને નીલવાન પર્વતની સમીપ પાંચસો યોજન પૂર્વપશ્ચિમપહોળા છે. બે દે હે એમનું તો અંશુલના અસંખ્યમા ભાગ બેટલા પહોળા છે. ૨૦૬-૨૧૦.

બેટ વળી નીલવાન પર્વતની પાસે ચારસો યોજન ઉંચા છે, અને એકસો યોજન જમીનની અંદર રહેલા છે. ૨૧૧.

એઓ મેરૂપર્વતની પાસે તો પાંચસો યોજન ઉંચા છે અને સવાસો યોજન જમીનની અંદર રહેલા છે. ૨૧૨.

નીલવાન પર્વતથી આગળ એમની પહોળાઈ ઘટતી જાય છે પણ ક્રમે ક્રમે એમની ઉંચાઈ અને ઉડાઈ વધતી જાય છે તે મેરૂ આગળ પહોંચતાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વિસ્તાર પામેલી હોઇને, એ બેટ જાણે નીલવાન પર્વતરૂપી હસ્તીના બે દન્તશૂળ હોયની એવા જણાય છે. ૨૧૩-૨૧૪.

એ બેટ પર્વતો ઉપર પદ્મવેદિકા અને જગીચા શેાલી રહ્યા છે. વળી એમને પરસ્પર યોગ થવાથી એમની બે આકૃતિ થાય છે તે જાણે દોરી ચઢાવેલું ધતુધ્ય હોયની એવી થાય છે. ૨૧૫.

હવે, મંદરાચળની ઉત્તરે અને નીલવાનની દક્ષિણે ઉત્તરકુશ્મેત્ર આવેલું છે. જાણે

મન્દરાદ્રેરુત્તરસ્યાં દક્ષિણસ્યાં ચ નીલતઃ ।

ઉત્તરાઃ કુરવઃ ख्याता अनुत्तरचिदाश्रयैः ॥ ૨૧૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

उदग्दक्षिणविस्तीर्णास्ताः पूर्वपश्चिमायताः ।

अर्धेन्दुमण्डलाकारा भुवो भालमिवाहिताः ॥ ૨૧૮ ॥

अत्रोत्तरकुरुर्नाम देवः पत्न्योपमस्थितिः ।

वसत्यतस्तथा ख्याता यद्वેદं नाम शाश्वतम् ॥ ૨૧૯ ॥

एकादश सहस्राणि शतान्यष्ट तथોपरि ।

યોજનાનાં દ્વિચત્વારિંશત્ કલાદ્વિતયં તથા ॥ ૨૨૦ ॥

दक्षिणोत्तरविस्तार एतासां वर्णितो जिनैः ।

જ્ઞાતવ્યાત્રોપપત્તિશ્ચ પૂર્વાચાર્યપ્રદર્શિતા ॥ ૨૨૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

महाविदेहविष्कम्भे मेरुविष्कम्भवर्जिते ।

અર્ધીકૃતે કુરુવ્યાસમાનં ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૨૨૨ ॥

त्रिपंचाशद्योजनानां सहस्राणि भवेदिह ।

પ્રત્યંચા નીલવત્પાશ્વે સા ચૈવં પરિભાવ્યતામ્ ॥ ૨૨૩ ॥

ભરતારની એ ભુભની વચ્ચે એ રહેલી હોયની એમ એ વળી ગન્ધમાદન અને માધ્યવાન-એ એ પર્વતોની વચ્ચે સ્થેકું છે. ૨૧૫-૨૧૬. કુલ્લના આ ન રહેકું છે

આ ઉત્તરકુરુક્ષેત્ર ઉત્તર દક્ષિણ પહોળું છે અને પૂર્વપશ્ચિમ લાંબું છે. વળી એનો આકાર અર્ધચંદ્ર જેવો હોવાથી એ બાજુ પૃથ્વીનું લલાટ હોયની એકું જણાય છે. ૨૧૭-૨૧૮.

ત્યાં પત્ન્યોપમના આયુધવાળો ઉત્તરકુરુ નામનો દેવ રહે છે તે પરથી એ ક્ષેત્ર ઉત્તરકુરુ કહેવાય છે. અથવા એ શાશ્વતું જ નામ સમજવું. ૨૧૯.

એનો ઉત્તર દક્ષિણ વિસ્તાર અગ્યાર હજાર આઠસો એતાળીશ યોજન અને એ કળા છે. ૨૨૦-૨૨૧.

આ સળંઘમાં પૂર્વાચાર્યોએ જે “ ઉપપત્તિ ” કહી છે તે નીચે પ્રમાણે છે :—

મહાવિદેહના વિષ્કંભમાંથી મેરુનો વિષ્કંભ બાદ કરતાં જે રહે એનું અરધાઅરધ કરતાં જે આવે તે ‘ કુરુ ’ નો વિષ્કંભ કે વિસ્તાર સમજવો. ૨૨૨.

એની “ છત્રા ” નીલવંતપર્વતની પાસે ત્રેપન હજાર યોજન છે. તે આ પ્રમાણે :—મેરુ

મદ્રશાલવનાયામો દ્વિગુણો મન્દરાન્વિતઃ ।

ગજદન્તવ્યાસહીનઃ કુરુજીવામિતિર્ભવેત્ ॥ ૨૨૪ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ પૃષ્ઠિઃ કિંચ ચતુઃશતી ।

અષ્ટાદશાધિકા શેષા કલા દ્વાદશ તદ્ધનુઃ ॥ ૨૨૫ ॥

તત્તૈવમ્ । આયામમાનયોર્યોગે ઉભયોર્ગજદન્તયોઃ ।

ભવેત્કુરુધનુઃપૃષ્ઠમાનં મેરુસમીપતઃ ॥ ૨૨૬ ॥

અત્યન્તં રમણીયાત્ર ક્ષિતિરીતિવિવર્જિતા ।

કલ્પદ્રુમા દશવિધાઃ પૂરયન્તિ જનેષ્ણિતમ્ ॥ ૨૨૭ ॥

સદા યુગલધર્માણો જના લલિતમૂર્તયઃ ।

ગવ્યૂતત્રયમુત્તુંગાઃ કલાકૌશલશાલિનઃ ॥ ૨૨૮ ॥

દધાનાશ્ચાયુરુત્કર્ષાત્પૂર્ણં પલ્યોપમત્રયમ્ ।

પલ્યાસંખ્યેયમાગોનં પલ્યત્રયં જઘન્યતઃ ॥ ૨૨૯ ॥

ષટ્પંચાશત્સંયુતે દ્વે શતે પૃષ્ઠકરણ્ડકાન્ ।

ધારયન્તઃ ક્રોધમાનમાયાલોભાલ્પતાજુષઃ ॥ ૨૩૦ ॥ વિશેષકમ્ ॥

પર્મિતસહિત ભદ્રશાળવનગી લંગાઇને દ્વિગુણિત કદમ્બઃ તેમાંથી ગજદન્તનો વ્યાસ બાદ કરે. જે આસે તે 'કુરુ' ની 'જવા' નું મમાણુ. ૨૨૩-૨૨૪. ૨૨૦૦૦ x ૨ = ૪૪૦૦૦ + ૧૦૦૦૦ = ૫૪૦૦૦

વળી એનું ધનુઃપૃષ્ઠ સાઠ હજાર ચારસો અઢાર ચોજન અને બાર કળા છે, તે આ પ્રમાણે:—એજી ગજદન્તપર્વતોની લંગાઇનો સરવાળો—એ જ મેડનજલીક 'કુરુ' ના ધનુઃપૃષ્ઠનું માન. ૨૨૫-૨૨૬.

અહિંની એટલે આ ઉત્તરકુશ્ધેત્રની જમીન અતીવ રમણીય છે અને ત્યાં કોઇ પણ જાતના ઉપદ્રવનો ભય નથી. ત્યાં દશ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષો છે તે એકમિના સર્વ મનવાંછિત પુરે છે. ૨૨૭.

ત્યાં નિરન્તર યુગલધર્મી, સુદર આકૃતિવાળા, ત્રણ ગાઉ ઉંચા અને કળાકૌશલ્યમાં પારંગત એવા મનુષ્યો છે. ૨૨૮. ૫૪૦૦૦

એમનું આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટપણે પૂરા ત્રણ પદ્યોપમનું, અને જઘન્યપણે ત્રણ પદ્યોપમ કરતાં પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું એણું છે. ૨૨૯.

એમના શરીરમાં બક્ષોને છપ્પન પાંસળીઓ છે. એમને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ બહુ સ્વદાય છે. ૨૩૦.

તે પોઢા સ્યુઃ પદ્મગન્ધા મૃગગન્ધાસ્તથા સમાઃ ।

સહાશ્ચ તેજસ્તલિનઃ શનેશ્ચારિણ इत्यपि ॥ ૨૩૧ ॥

સકૃદદૃશ્યમભક્તાન્તે તુવરીકણમાત્રયા ।

પૃથ્વીકલ્પદ્રુમફલભોજિનો મનુજાશ્ચ તે ॥ ૨૩૨ ॥

एकोनपंचाशद्धस्रविहितापत्यपालनाः ।

कासजृम्भादिभिस्त्यक्तप्राणा यान्ति त्रिविष्टपम् ॥ ૨૩૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

अनन्तगुणमाधुर्यो हरिवर्षापेक्षया ।

पृथ्वीपुष्पफलादीनामास्वादस्तत्र वर्णितः ॥ ૨૩૪ ॥

तादृशा एव तिर्यचः तत्र हिंसादिवर्जिताः ।

पालयित्वा युग्मधर्मं गच्छन्ति नियमादिवम् ॥ ૨૩૫ ॥

आहारयन्त्यमी पष्ठान्तरमित्થं यथाગમમ્ ।

अन्ययुग्मितिरश्चामप्याहारेऽन्तरमूह्यताम् ॥ ૨૩૬ ॥

પંચેન્દ્રિયતિરશ્ચાં યદ્વજ્જને પરમાન્તરમ્ ।

भाषितं षष्ठरूपं तदेवामेव व्यपेक्षया ॥ ૨૩૭ ॥

એઓની વળી, (૧) પદ્મગન્ધ, (૨) મૃગગન્ધ, (૩) સમ, (૪) સહ, (૫) તેજસ્તલિન અને (૬) શનેશ્ચર-એમ છ જાતિ છે. ૨૩૧-૨૩૨ પૃ. ૨૮૮-૨૮૯
વળી એઓ નિરન્તર ~~અનુભવે~~ ~~પ્રારણે~~, એકજવાર, અને, કદપવૃક્ષના ફળનો તુવેરના કણ જેટલા જ ભાગનો આહાર કરે છે ૨૩૨.

એગણુ પચાસ દિવસ સુધી અપત્યનું પાલનપોષણ કર્યા પછી ખાંસી કે બગાસું આવીને એમનું મૃત્યુ થાય છે; અને મૃત્યુ બાદ એઓ સ્વર્ગે જાય છે. ૨૩૩.

ત્યાંની પૃથ્વી, પુષ્પ, ફળ વગેરેની મીઠાશ ' હરિવર્ષ ' ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અનન્તગણી છે. ૨૩૪.

ત્યાંના તિર્થંચો પણ હિંસાદિકથી રહિત છે. અને એઓ પણ ત્યાંના મનુષ્યોની માફક પોતાનો યુગલધર્મ પાળીને મૃત્યુબાદ સ્વર્ગે જ જાય છે. આ તિર્થંચો વળી છઠ્ઠું છઠ્ઠે આંતર આહાર લે છે. આ પ્રમાણે બીજા યુગ્મિ તિર્થંચોનો પણ આહારનો અન્તર આગમમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજ લેવો. ૨૩૫-૨૩૬.

જે એમ કહ્યું કે તિર્થંચો છઠ્ઠું છઠ્ઠે આંતર આહાર લે છે તે પંચેન્દ્રિયતિર્થંચોના સંબંધમાં કહ્યું છે. ૨૩૭.

તથોક્તમ્ । પંચિન્દ્રિયતિરિનરાણં સહાવિય છદ્ધઅદ્ધમઓ । ઇત્યાદિ ॥

કાલઃ સદાત્ર સુષમસુષમાલ્યઃ પ્રવર્ત્તેતે ।

વૃદ્ધઃ સાધુરિવ ક્ષેત્રપરાવૃત્તિપરાઙ્મુલઃ ॥ ૨૩૮ ॥

ક્ષેત્રેઽસ્મિંશ્ચ નીલવતો ગિરેર્દક્ષિણતઃ કિલ ।

યોજનાનાં શતાન્યષ્ઠૌ ચતુર્ચ્ચિશતમેવ ચ ॥ ૨૩૯ ॥

ચતુરઃ સાસિકાન્ ભાગાનતિક્રમ્ય સ્થિતાવિહ ।

યમકાલ્યૌ ગિરી શીતાપૂર્વપશ્ચિમકૂલયોઃ ॥ ૨૪૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

મિથસ્તુલ્યસ્વરૂપૌ તૌ યમલભ્રાતરાવિવ ।

તદેતૌ યમકાભિલ્યૌ કથિતૌ જિનનાયકૈઃ ॥ ૨૪૧ ॥

અથવા યમકાનામશકુન્યાકૃતિશાલિનૌ ।

તતસ્તથોદિતૌ સ્વર્ણમયૌ ગોપુચ્છસંસ્થિતૌ ॥ ૨૪૨ ॥

વ્યાસાયામપરિક્ષેપતુંગત્વોદ્વિચ્છતાદિભિઃ ।

હરિસ્સહોપમૌ પદ્મવેદિકાવનમણ્ડિતૌ ॥ ૨૪૩ ॥

તે સ બધા શાસ્ત્રવચન છે કે

ત્યા પંચેન્દ્રિય તિર્થ થ અને મનુષ્ય અનુક્રમે છઠ્ઠી છઠ્ઠને આતરે અને અદ્ધમ અદ્ધમને આંતરે આહાર લે છે.

અહિં હુમ્મેશા “ સુષમસુષમ ” કાળ જ વર્તે છે, તે બધે વૃદ્ધાવસ્થાને લઈને ક્ષેત્ર ન બદલી શકનાર સાધુજ હોયની. ૨૩૮

આ ક્ષેત્રમાં, નીલવાન પર્વતથી દક્ષિણ દિશામાં આઠસો ચોત્રીશ પૂર્ણાંક ચાર સપ્તમાંશ યોજન ગયા પછી, શીતા નદીના પૂર્વ અને પશ્ચિમ તટ પર બે ‘ યમક ’ પર્વતો આવેલા છે. ૨૩૯-૨૪૦.

એમને ‘ યમક ’ એટલા પરથી કહ્યા છે કે બેડીઆ ભાઈઓની પેઠે એઓનું સ્વરૂપ પરસ્પર એકસરખું છે. અથવા તો એમનો ‘ યમક ’ નામના પક્ષી જેવો આકાર છે તેથી એમને યમક કહ્યા છે. ૨૪૧-૨૪૨.

એઓ સ્વર્ણમય છે, ગોપુચ્છની જેમ સહેલા છે, અને એમની પહોળાઈ, લંબાઈ, ઘેરાવો, ઉંચાઈ તથા ઉડાઈ વગેરે હરિસ્સહ પર્વતની પેઠે છે. ૨૪૩.

તયોઃ પર્વતયોર્મોલૌ ભૂમિભાગોઽતિવન્ધુરઃ ।

પ્રત્યેકં તત્ર ચૈકૈકઃ સ્યાત્પ્રાસાદાવતંસકઃ ॥ ૨૪૪ ॥

દ્વાપંદ્રિં યોજનાન્યર્દ્ધાધિકાનિ સ સમુચ્છ્રિતઃ ।

યોજનાન્યેકત્રિશતં ક્રોશં ચ વિસ્તૃતાયતઃ ॥ ૨૪૫ ॥

તન્મધ્યે સપરીવારમસ્તિ સિંહાસનં મહત્ ।

યમકારુણ્યમરાહં તચ્છેપં વિજયદેવવત્ ॥ ૨૪૬ ॥

મેરોરુત્તરતો જમ્બૂદ્વીપેઽન્યત્ર નિરૂપિતે ।

રાજધાન્યૌ યમકયોર્નિઃશેપં વિજયોપમે ॥ ૨૪૭ ॥

યદુક્તમન્તરં નીલવતો યમકભૂમૃતોઃ ।

યમકાગ્રાધ્યહૃદયોસ્તાવદેવાન્તરં ભવેત્ ॥ ૨૪૮ ॥

પરસ્પરં હૃદાનાં ચ તાવદેવોક્તમન્તરમ્ ।

અન્યહૃદાત્તાવતૈવ ક્ષેત્રપર્યન્તભૂરપિ ॥ ૨૪૯ ॥

एवं च यमकहृददीर्घत्वैः सप्तभिश्च तथान्तरैः ।

યથોક્તમુત્તરકુરુવ્યાસમાનં પ્રજાયતે ॥ ૨૫૦ ॥

એઓ પદ્મવેદિકા અને બગીચાને લઇને બહુ સુંદર લાગે છે. એમની મથાળાની ભૂમિ અત્યંત મનોહર છે. અને ત્યાં અકેક મહાન પ્રાસાદ છે. ૨૪૪.

એ પ્રાસાદ સાડાબાસઠ યોજન ઉંચા, અને એકત્રીશ યોજન એક કોસ લાંબા પહોળા છે. ૨૪૫.

એની અંદર 'યમક' નામના દેવને લાયક મોટા પરિવારવાળા સિંહાસન આવેલા છે એનું શેષ સ્વરૂપ વિજયદેવ પ્રમાણે સમજવું. ૨૪૬.

અન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપમા એક પર્વતની ઉત્તરે વિજયદેવની રાજધાની સરખીજ યમકદેવોની રાજધાનીઓ છે. ૨૪૭

નીલવાન અને યમક પર્વતો વચ્ચે જેટલું અન્તર કહેલું છે તેટલુંજ અન્તર પાછું યમક પર્વતો અને એમના પહેલા મેલિંગુસ વચ્ચે છે. ૨૪૮.

વળી એ મેલિંગુસનું પરસ્પર અન્તર પણ તેટલું જ કહ્યું છે અને આ ક્ષેત્રની પર્યન્ત ભૂમિ પણ છેલ્લા કુંડથી તેટલી જ છે. ૨૪૯.

એવી રીતે સર્વ મમકુડાની લગાઇ અને સાત આંતરા-એ બધાનો સરવાળો કરવાથી ઉત્તરકુડનો યથોક્ત વ્યાસ આવી રહે છે. ૨૫૦.

તદુક્તમ્ ।

जावइयंमि पमाणंमि होंति जमगाओ नीलवंताओ ।

तावइयमंतरं खलु जमगदहाणं दहाणं च ॥ २५१ ॥

अथाभ्यां यमकाद्रिभ्यां दक्षिणस्यां समान्तराः ।

शीतायाः सरितो मध्ये हृदाः पंच यथाक्रमम् ॥ २५२ ॥

प्रथमो नीलवन्नामा नीलवद्गिरिसन्निभैः ।

शोभितः शतपत्राद्यैस्तत्तथाप्रथिताभिधः ॥ २५३ ॥

यद्वा नागकुमारेन्द्रो नीलवन्नाम निर्जरः ।

पालयत्यस्य साम्राज्यमित्येवं प्रथिताभिधः ॥ २५४ ॥

द्वितीयस्तूत्तरકુરુસંસ્થાનાઠ્ઠાદિમત્તયા ।

તુલ્યાશ્વવ્યન્તરાવાસાદ્યદ્વોત્તરકુરુહૃદઃ ॥ ૨૫૫ ॥

चन्द्राभशतपत्रादिमत्त्वाच्चन्द्राभिधो हृदः ।

व्यन्तरेन्द्रचन्द्रदेवस्वामित्वाद्वा तृतीयकः ॥ २५६ ॥

અન્યત્ર કહ્યું છે કે—

૫૦૧૬૨

યમક અને નીલવાન વચ્ચે જેટલું અંતર છે તેટલું જ અન્તર યમક અને એનો વચ્ચે તેમજ પરસ્પર કુ ડા વચ્ચે છે ૨૫૧.

હવે આ યમક પર્વતોથી દક્ષિણ દિશામાં, શીતા નદીની અંદર એક સરખે અન્તરે, અનુક્રમે પાંચ દ્રહ આવેલા છે ૨૫૨.

એ આ પ્રમાણે:—

પહેલો દ્રહ ‘નીલવાન’ નામનો છે. નીલવાન પર્વત સમાન શત્રપત્ર-કમળો વગેરેથી તે શોભી રહ્યો છે એટલે એ નામથી પ્રખ્યાત છે, અથવા નીલવાન નામના નાગકુમારોના ઇન્દ્રદેવતું ત્યાં સામ્રાજ્ય છે એને લીધે એ નામથી ઓળખાય છે. ૨૫૩-૨૫૪.

બીજો ‘ઉત્તરકુરુ’ નામનો દ્રહ છે. એમાં ઉત્તરકુરુ જેવાં કમળપુષ્પો હોવાથી અથવા ઉત્તરકુરુ નામના વ્યન્તરનો વાસ હોવાથી એનું એ નામ પડેલું છે. ૨૫૫.

ત્રીજો ‘ચંદ્ર’ નામનો દ્રહ છે. એમાં ચંદ્રમા જેવી આભાવાળાં કમળ વગેરે હોવાથી અથવા એનો ચંદ્રદેવ નામનો વ્યન્તરેન્દ્ર સ્વામી હોવાથી એ નામે પ્રસિદ્ધ છે. ૨૫૬.

પૈરાવતાકારહારિપદ્માદિમત્તયાથવા ।

વ્યન્તરૈરાવતાદ્યત્વાત્ચુર્યશ્ચૈરાવતો હ્રદઃ ॥ ૨૫૭ ॥

માલ્યવત્પર્વતાકારામ્બુજાદિમત્તયાથવા ।

માલ્યવદ્વ્યન્તરાવાસાત્ પંચમો માલ્યવાન્ હ્રદઃ ॥ ૨૫૮ ॥

પદ્મહ્રદસમાકારાઃ સર્વે સહોદરા इव ।

તથૈવ પદ્મવલ્લયૈઃ પદ્મજાતીયૈરલંકૃતાઃ ॥ ૨૫૯ ॥

વિશેષસ્તુ પદ્મહ્રદઃ પરિક્ષિપ્તઃ સમન્તતઃ ।

એકેન વનલ્પઠેન પદ્મવેદિકૃયૈકયા ॥ ૨૬૦ ॥

વિભક્તાભ્યાં પ્રવિશ્યાન્તર્વિનિર્યાન્ત્યા ચ શીતયા ।

અમી પદ્મવેદિકાભ્યાં વનાંભ્યાં ચ પરિષ્કૃતાઃ ॥ ૨૬૧ ॥

યામ્યોત્તરાયતાશ્ચામી પૂર્વપશ્ચિમવિસ્તૃતાઃ ।

સહસ્રયોજનાંયામાઃ શતાનિ પંચ વિસ્તૃતાઃ ॥ ૨૬૨ ॥

વયાહુઃ ।

એથી 'ઐરાવત' નામનો દ્રહ છે. એમાં ઐરાવતના આકારના મનોહર કમળો હોવાથી, અથવા એના સ્વામી-વ્યન્તર દેવનું ઐરાવત નામ હોવાથી એ નામ પડેલ છે. ૨૫૭.

પાંચમો માલ્યવાન નામનો દ્રહ છે. એમાં માલ્યવાન પર્વતના આકારના કમળો વગેરે હોવાથી અથવા એમાં માલ્યવાન નામે વ્યન્તરદેવનો આવાસ હોવાથી એ માલ્યવાન કહેવાય છે. ૨૫૮.

આ સર્વે દ્રહો જાણે સહોદર-સાધવો હોયની એમ એકસરખી આકૃતિના છે. વળી જીવિવિધ કમળવલ્લયો વડે અલંકૃત હોઈ એઓ પદ્મદ્રહ સમાન ચોલી રહ્યા છે. ૨૫૯.

તક્ષવત માત્ર એટલો જ છે કે જ્યારે યંદ્રહની આસપાસ એક પદ્મવેદિકા અને એક ખગીઓ છે, ત્યારે આ દ્રહોની આસપાસ, અંદર પ્રવેશ કરીને પાછી બહાર નીકળતી શીતા નદીવડે વિશદ્ધત એવી બે પદ્મવેદિકા અને બે વન છે. ૨૬૦-૨૬૧.

આ દ્રહો વળી એક હબર યોજન ઉત્તરદક્ષિણ લાંબા છે; અને પાંચસો યોજન પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળા છે. ૨૬૨.

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે:—

सीयासीओयाणं बहुमज्झे हुंति पंच हरयाओ ।

उत्तरहदाहिणदीहा पुत्वावरविथडा इणमो ॥ २६३ ॥

પદ્મહદાદયો યે તુ પરે વર્ષધરા હ્રદાઃ ।

તે સ્યુઃ પૂર્વાપરાયામા દક્ષિણોત્તરવિસ્તૃતાઃ ॥ ૨૬૪ ॥

હદાધિદેવતાનાં ચ પંચાનામમૃતાશિનામ્ ।

રાજધાન્યોઽન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપે મેરુરુદગ્દિશિ ॥ ૨૬૫ ॥

एकैकस्य ह्रदस्यास्य पूर्वपश्चिमयोर्दिशोः ।

योजनानि दश दश सुक्त्वा तटमुवि स्थिताः ॥ २६६ ॥

શૈલાઃ કાંચનનામાનો મૂલે લગ્નાઃ પરસ્પરમ્ ।

एकैकतो दश दश क्षेत्रेऽस्मिन् निखिलाः शतम् ॥ २६७ ॥ यु० ॥

સર્વેઽપિ યોજનશતોતુંગા રમ્યા હિરણ્મયાઃ ।

विष्कम्भायामतो मूले योजनानां शतं मताः ॥ २६८ ॥

મધ્યે પંચસપ્તર્તિ ચ યોજનાનિ પ્રકીર્તિતાઃ ।

पंचाशतं योजनानि मस्तके विस्तृतायताः ॥ २६९ ॥ युग्मम् ॥

શીતા અને શીતોદા નદીઓમાં વચ્ચેવચ્ચ પાંચ દ્રહ છે એઓ ઉત્તરદક્ષિણ લાંબા છે અને પૂર્વપશ્ચિમ પહોળા છે. ૨૬૩.

પદ્મદ્રહ આદિ જે અન્ય વર્ષધરુદ્રો છે તે તો ઉત્તરદક્ષિણ પહોળા અને પૂર્વપશ્ચિમ લાંબા છે. ૨૬૪.

આ પાંચે દ્રહોના પાંચે અધિષ્ઠાયક દેવોની રાજધાનીઓ અન્યત્ર જંબૂદ્વીપમાં મેરુ પર્વતની ઉત્તરે કહેલી છે. ૨૬૫

આ પાંચે દ્રહોમાથી પ્રત્યેકની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાએ, કિનારા પર દશ દશ યોજન મૂકીને, મૂળ આગળ પરસ્પર ભેડાયલા એવા ‘કાંચન’ નામના પર્વતો છે. પ્રત્યેક બાજુએ દશ દશ હોઢને, એઓ સર્વ મળીને આ ક્ષેત્રમાં એકસો થાય છે. ૨૬૬-૨૬૭.

એ સર્વે એકસો યોજન ઊંચા છે. વળી એમનો વિસ્તાર મૂળ આગળ એકસો યોજન છે, મધ્યમાં મંચોતર યોજન છે અને મથાળે પચાસ યોજન છે. ૨૬૮-૨૬૯.

શતત્રયં પોઢશાઢ્યં કિંચિદ્વિશેષતોઽધિકમ્ ।

યોજનાનિ પરિદ્વેપઃ તેષાં મૂલે પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૨૭૦ ॥

મધ્યે વિશેષાભ્યધિકા સસત્રિંશા શતદ્વયી ।

સાતિરેકાષ્ટપંચાશ્ચ્યુતં શતમથોપરિ ॥ ૨૭૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

વસુન્ધરાવધુક્રીડાસ્વર્ણસારિસમાઃ સ્થિતાઃ ।

દક્ષિણોત્તરપંક્ત્યૈતે વેદિકાવનમણ્ડિતાઃ ॥ ૨૭૨ ॥

કાંચનપ્રભપાથોજાઢ્યલંકૃતજલાશ્રયાઃ ।

કાંચનાઢ્યાસ્તતો યદ્વા કાંચનાઢ્યૈઃ સુરૈઃ શ્રિતાઃ ॥ ૨૭૩ ॥

સર્વેઽપ્યેકૈકપ્રાસાદાવતંસાશ્રિતમૌલયઃ ।

પ્રાસાદાસ્તે ચ યમંકપ્રાસાદસદૃશા મતાઃ ॥ ૨૭૪ ॥

સપરિચ્છદમેકૈકં તત્ર સિંહાસનં સ્ફુરત્ ।

યેશ્વર્યં ભુજતે તેષુ નિર્જરાઃ કાંચનાભિધાઃ ॥ ૨૭૫ ॥

ઋદ્ધિશ્ચૈષાં વિજયવદાયુઃ પલ્યોપમં સ્મૃતમ્ ।

મેરોરુદગ્નૃ રાજધાન્યો જમ્બૂદ્વીપે પરત્ર ચ ॥ ૨૭૬ ॥

એમનો પરિધિ એટલે ઘેરાવો મૂળ, આગળ ત્રણસો સોળ ચોળનથી કંઈક અધિક, મધ્યમાં બસો સાઢત્રીશ ચોળનથી કંઈક અધિક અને, મથાળે એકસો અઠાવન ચોળનથી સહેજ વધારે છે. ૨૭૦-૨૭૧.

પૃથ્વી રૂપી વધુના રમવાના સુવર્ણનાં સોગઠાં હોયની એવા એ પર્વતો પદ્મવેદિકા અને બગીચા વડે સૌન્દર્યવાન હોઈને ઉત્તરદક્ષિણ એણિબદ્ધ રહેલા છે. ૨૭૨.

કાંચન સમાન કાન્તિવાળા કમળો વગેરેથી શોભી રહેલા જળાશયો એ પર્વતો પર છે તેથી અથવા કાંચન નામના એમના અધિષ્ઠાયક દેવો હોવાથી એમનું ‘ કાંચન ’ એવું નામ કહેવાય છે. ૨૭૩.

આ કાંચનપર્વતોના શિખરો પર એકેક મુંદર પ્રાસાદ છે. એ સર્વે પ્રાસાદો યમકપર્વતોના પ્રાસાદ જેવા છે. ૨૭૪.

સઘળા પ્રાસાદોને વિષે વળી મ્હોટા પરિવારવાળા સિંહાસનો શોભી રહ્યાં છે. એમનો કાંચન નામના દેવો ઐશ્વર્યપૂર્વક ઉપસોગ કરી રહ્યા છે. ૨૭૫.

એ કાંચનદેવોની સમૃદ્ધિ વિશ્વદેવની જેવી છે. એમનું આયુષ્ય એક પટ્યોપમનું કહ્યું છે અને એમની રાજધાનીઓ અન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપમાં મેરૂની ઉત્તરે કહેલી છે. ૨૭૬.

અથોત્તરકુરુક્ષેત્રસ્થિતા જમ્બૂનિરૂપ્યતે ।
 સુદર્શનાલ્યા યન્નામ્મા જમ્બૂદ્વીપોઽયમુચ્યતે ॥ ૨૭૭ ॥
 ઉત્તરાઃ કુરવો દ્વેધા વિભક્તાઃ શિતયા કિલ ।
 પૂર્વાપરાર્ધભાવેન સીમન્તેનાલકા ઇવ ॥ ૨૭૮ ॥
 તત્ર ચ દક્ષિણસ્યાં નીલગિરેઃ ઉદીચ્યાં મન્દરાચલાત્ ।
 પશ્ચિમાયાં માલ્યવતઃ શીતાયાઃ પ્રાક્તને તટે ॥ ૨૭૯ ॥
 ઉદક્કુરુપ્રાક્તનાર્ધમધ્યભાગે નિરૂપિતમ્ ।
 જામ્બૂનદમયં જમ્બૂપીઠં નમ્રસુરાસુરૈઃ ॥ ૨૮૦ ॥ યુગમમ્ ॥
 શતાનિ પંચ વિષ્કમ્ભાયામૌ પરિધિરસ્ય ચ ।
 એકાશીત્યધિકં સાર્ધસહસ્રં કિંચનાધિકમ્ ॥ ૨૮૧ ॥
 પીઠસ્યાસ્ય મધ્યભાગે વાહલ્યં પરિકીર્તિતમ્ ।
 યોજનાનિ દ્વાદશાન્ત્યભાગેષુ ક્રોશયોર્દ્વયમ્ ॥ ૨૮૨ ॥
 તદેકયા પદ્મવરવેદિકયા વનેન ચ ।
 સમાવૃતં તન્માનાદિ જગતીવેદિકાદિવત્ ॥ ૨૮૩ ॥

હવે આ ઉત્તરકુરુક્ષેત્રમાં આવેલા ‘ સુદર્શન ’ નામના જમ્બૂવૃક્ષનું વર્ણન કરે છું—જે જમ્બૂવૃક્ષપરથી ‘ જમ્બૂદ્વીપ ’ એવું નામ પડેલું છે. ૨૭૭.

વાળ જેમ સીમન્ત એટલે સેથાને લીધે બે ભાગમાં બહેચાઇ બાય છે એમ આ ઉત્તર-કુરુક્ષેત્ર શીતાનદીને લીધે (૧) પૂર્વ-ઉત્તરકુરુ અને (૨) પશ્ચિમ-ઉત્તરકુરુ—એમ બે ભાગમાં બહેચાઇલું છે. ૨૭૮.

એ બે ભાગમાંના એક-પૂર્વોત્તરકુરુ—ના મધ્યમાં, નીલગિરિથી દક્ષિણે, મેરુપર્વતથી ઉત્તરે અને માલ્યવાન પર્વતથી પશ્ચિમે, શીતાનદીના પૂર્વતટપર, સુવર્ણમય જમ્બૂપીઠ આવેલું છે એમ જિનભગવાનોએ કહેલું છે. ૨૭૯—૨૮૦.

એ જમ્બૂપીઠનો વિસ્તાર (લઘાર્ધ પહોળાઇ) પાંચસો ચોજનનો છે અને એનો ઘેરાવો પંદરસો એકાશી-ચોજનથી સહેજ વધારે છે. એની બહાર મધ્યભાગમાં બાર ચોજનની અને પ્રાન્તભાગે બે કોસની છે. ૨૮૧—૨૮૨.

એ પીઠની આસપાસ એક પદ્મવેદિકા તથા સુંદર બગીચો આવી રહ્યાં છે—એનું માન વગેરે ‘ જગતી ’ ની વેદિકા જેવું બલુવું. ૨૮૩.

(૨૧૮)

યા દિક્પ્રસ્તતાશાખાન્તર્જાતા શાખોર્ધ્વગામિની ।

વિડિમાપરપર્યાયા સોતુંગા યોજનાનિ પદ ॥ ૩૦૦ ॥

एवं च कन्दादारभ्य सर्वाग्निष्ठाष्टयोजनीम् ।

जम्बूतटः समुत्तुंगो भूमग्नः क्रोशयोर्द्वयम् ॥ ૩૦૧ ॥

યા તસ્ય પ્રસ્તતા સ્કન્ધાચ્છાયા દિત્તુ ચતસ્ટુષ્ઠુ ।

पूर्वादिषु किलैकैका शिष्यशाखा गुरोरिव ॥ ૩૦૨ ॥

ક્રોશેનોનાનિ ચત્વારિ યોજનાન્યાયતાશ્ચ તાઃ ।

प्रत्येकं चित्रकूटपत्रफलपुष्पाद्यलंकृताः ॥ ૩૦૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

एवं चोभयतः शाखाद्वैर्घ्ये स्कन्धोर्वतान्विते ।

विष्कम्भायामतः सोऽयं भवेत् पूर्णाष्टयोजनः ॥ ૩૦૪ ॥

શાખાયાઃ પ્રસ્તતાયાઃ પ્રાક્ મધ્યભાગે વિરાજતે ।

अनादृतस्य देवस्य भवनं रत्ननिर्मितम् ॥ ૩૦૫ ॥

अनेकरत्नस्तम्भाढ्यं क्रोशमायामतो मतम् ।

विष्कम्भतस्तु क्रोशार्धं देशोनं क्रोशमुन्नतम् ॥ ૩૦૬ ॥ યુ૦ ॥

આ જમ્બૂવૃક્ષને, કંદથી ઉપરનો, શાખાઓ નીકળી ત્યાં મુખીને લાગ જે સ્કંધ કહે વાય-તે જે યોજન ઉંચો અને જે કોસ પહોળો છે. ૨૯૯.

વળી ચોતરફ વિસ્તરેલી શાખાઓની અંદર ‘ વિડિમ ’ નામની સર્વથી ઉંચી શાખા છે તે છ યોજન ઉંચી છે. ૩૦૦.

એવી રીતે આ જમ્બૂવૃક્ષ કંદથી આરંભીને સમગ્ર આઠ યોજન ઉંચાઇમાં છે; અને જે કોસ પૃથ્વીમાં ગૂઢ રહેલ છે. ૩૦૧.

હવે એને, સ્કંધમાંથી ચાર દિશાઓમાં પ્રસરેલી, શુદ્ધી શિષ્યપરમ્પરા જેવી, ચાર શાખાઓ છે તે પ્રત્યેકની લંબાઈ ચાર યોજનમાં એક કોસ ઓછી છે. વળી એ પ્રત્યેક વિવિધ જાતિના પત્ર, પુષ્પ અને ફળથી અલંકૃત છે. ૩૦૨-૩૦૩.

એવી રીતે સ્કન્ધની પહોળાઇ અને શાખાઓની જે ઉંચાઇની લંબાઈ ગણતાં, આ જમ્બૂવૃક્ષની પહોળાઇ પણ સંપૂર્ણ આઠ યોજનની થાય છે. ૩૦૪.

આ જમ્બૂવૃક્ષની, પૂર્વતરફ ફેલાયેલી શાખાની નચે ‘ અનાદૃત ’ દેવનું અનેક રત્નમય સ્તંભોવાળું એક રત્નમય ભવન યોજી રહ્યું છે. ૩૦૫.

ધનુઃપંચશતોત્તુંગં તદર્ધં પ્રથુલં ક્રમાત્ ।

પ્રાચ્યુદીચીદક્ષિણાસુ દ્વારમેકૈકમત્ર ચ ॥ ૩૦૭ ॥

ધનુઃપંચશતાયામવિષ્કમ્ભા મણિપીઠિકા ।

તદર્ધમાનવાહલ્યા તત્ર શંચ્યાવિરાજિતા ॥ ૩૦૮ ॥

શેષશાલાસુ તિસ્ત્રુષુ સ્યુઃ પ્રાસાદાવતંસકાઃ ।

પ્રાક્શાલાભાવિભવનાનુકારાઃ સર્વમાનતઃ ॥ ૩૦૯ ॥

સર્વરત્નમયા દીપ્રપ્રભાપટલભાસુરાઃ ।

અનાદૃતસ્વર્ગિયોગ્યસિંહાસનવિભૂષિતાઃ ॥ ૩૧૦ ॥ યુગ્મનમ્ ॥

યદ્યપિ વિષમાયામવિષ્કમ્ભં ભવનં શ્રીદેવ્યાદિભવનવત્ સમાયામ-
વિષ્કમ્ભઃ પ્રાસાદઃ વિજયાદિપ્રાસાદવત્ इति ભવનપ્રાસાદયોર્વિશેષં
આમનન્તિ તથાપિ શ્રીજમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રશ્રીજિનભદ્રગણિચ્છમાશ્રમણ-
કૃતક્ષેત્રસમાસશ્રીઉમાસ્વાતિવાચકકૃતજમ્બૂદ્વીપસમાસશ્રીસોમતિલકસૂ-
રિકૃતનવ્યવૃહત્ક્ષેત્રસમાસાદિષુ એતેષાં વક્ત્ર્યમાણવનગતાનાં ચ પ્રાસાદ-
તયા વ્યપદિષ્ટત્વાત્ ક્રોશાયામક્રોશાર્દ્ધવિષ્કમ્ભત્વસ્ય ચ ઉક્તત્વાત્ જમ્બૂ-

એ ભવન લાંબાઈમાં એક કોસ, પહોળાઈમાં અરધો કોસ અને ઉંચાઈમાં એક કોસથી
સહેજ ઓછું છે. ૩૦૬.

એને વળી પૂર્વમાં, ઉત્તરે તથા દક્ષિણે-એમ ત્રણ દ્વારો છે. એઓ પાંચસો પાંચસો
ધનુષ્ય ઉંચા તથા અડીસો અડીસો ધનુષ્ય પહોળાં છે. ૩૦૭.

ત્યાં વળી એક મણિપીઠિકા છે-તે પાંચસો ધનુષ્ય લાંબીપહોળી છે અને અડીસો ધનુષ્ય
ઝડી છે. ૩૦૮.

શેષ ત્રણ શાખાઓમાં પણ મહાન પ્રાસાદો છે. એઓનું પ્રમાણ પૂર્વ તરફની શાખામાં
રહેલા ભવનની જેટલું જ છે. એઓ સર્વ પ્રકારના રત્નોએ યુક્ત છે, દેદીપ્યમાન કાન્તિને લીધે
ચક્રચક્રિત થઈ રહેલાં છે અને અનાદૃત દેવને લાયકના સિંહાસનથી અલંકૃત છે. ૩૦૯-૩૧૦.

ને કે, જેની લાંબાઈ પહોળાઈ વિષમ હોય એ ‘ભવન’ કહેવાય, જેમકે લક્ષ્મીદેવીનું
‘ભવન’, અને સમાન લાંબાઈ પહોળાઈ હોય તે ‘પ્રાસાદ’ કહેવાય, વિજયદેવ વગેરેના
પ્રાસાદની જેમ-આમ ‘ભવન’ અને ‘પ્રાસાદ’ માં તફાવત ગણાવાય છે તો પણ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞ-
પ્રત્ન, ત્રિનમ્બ્રગણિદ્વિમાશ્રમણકૃત ક્ષેત્રસમાસની ટીકા, શ્રીઉમાસ્વામિવાચકકૃત જમ્બૂદ્વીપ-
સમાસ અને શ્રીસોમતિલકચરિત્ર નવીન ગૃહતક્ષેત્રસમાસ વગેરેમાં એઓને તથા વક્ત્ર્યમાણ-

પ્રકરણે પ્રાસાદા અપિ વિપમાયામવિષ્કમ્ભા इति ध्येयम् । इति अर्थतः
उपाध्यायश्रीशान्तिचन्द्रोपज्ञजम्बूद्वीपप्रज्ञसिद्धौ ॥

जीवाभिगमसूत्रे तु एषामपि समायामविष्कम्भत्वमेव दृश्यते ।
तथा च तदग्रन्थः । तत्थ जे दाहिणिल्ले साले एत्थ णं एगे महं पासा-
यावडिंसए पणत्ते कोसं च उट्ठं उच्चतेणं अद्धकोसं आयामविष्कम्भेण
इति ॥

शेषપ્રાસાદસૂત્રાણિ અપિ અસ્થૈવ સૂત્રસ્ય અતિદેશેન ઉક્તાનિ इति ज्ञेयम् ॥

चतुर्दिग्गतशाखान्तः शाखा या विडिमाभिधा ।

तस्या मौलौ मध्यभागे सिद्धायतनमुत्तमम् ॥ ३११ ॥

विष्कम्भायामतश्ચેતત્ પ્રાક્શાખાભવનોપમમ્ ।

देशोनक्रोशमुत्तुंगप्रथुद्वारत्रयान्वितम् ॥ ३१२ ॥

तस्य मध्ये महत्येका शोभते मणिपीठिका ।

धनुःपंचशतायामव्यासा तदर्धमेदुरा ॥ ३१३ ॥

उपर्यस्या महानेको देवच्छन्दक आहितः ।

पंचचापशतायामविष्कम्भः सर्वरत्नजः ॥ ३१४ ॥

વનગતભવનોને પ્રાસાદ તરીકે ગણેલાં હોવાથી અને એમની લંબાઈ એક કોસની તથા પહો-
ળાઈ અરધા કોસની કહેલી હોવાથી આ જમ્બૂદ્વીપના પ્રકરણમાં પ્રાસાદો પણ વિષમ લંબાઈ
પહોળાઈવાળા છે એમ સમજવું આવે અર્થે શ્રીશાંતિચંદ્રઉપાધ્યાયકૃત જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિદ્ધિની
ટીકામાં કહેલો છે.

જીવાભિગમસૂત્રમાં તે એઓની પણ સમાન લંબાઈ પહોળાઈ એવામાં આવે છે. એ
સૂત્રમાં જે પાઠ છે એનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:—દક્ષિણ દિશામાં જે વૃક્ષ છે તેમાં એક મહાન
પ્રાસાદ કહેલો છે તે ઉંચાઈમાં એક કોસ તથા લંબાઈ પહોળાઈમાં અરધો કોસ છે.

શેષ પ્રાસાદસૂત્રો પણ આજ સૂત્રના અતિદેશને લઈને કહેલાં છે એમ સમજવું.

હવે ચારે દિશાઓમાં પ્રસરેલી ચાર શાખાઓની અંદર-વચ્ચે જે ‘ વિડિમ ’ નામની
શાખા કહી છે તેની ટોચપર એક ઉત્તમ ‘ સિદ્ધાયતન ’ કે સિદ્ધમંદિર છે. ૩૧૧.

એ સિદ્ધાયતનની લંબાઈ પહોળાઈ પૂર્વોક્ત શાખાન્તર્ગત ભવન જેટલી છે, અને ઉંચાઈ
એક કોસથી સહેજ ઓછી છે. એ સિદ્ધાયતનને ત્રણ દ્વાર છે. વળી એમાં એક મોટી મણિ-
પીઠિકા છે—જે પાંચસો ધનુષ્ય લાંબીપહોળી અને એથી અરધી નાડી છે. ૩૧૨-૩૧૩.

સાતિરેકધનુઃપંચશતોત્તુંગોઽથ તત્ર ચ ।

અષ્ટાધિકં જિનાર્ચનાં શતં વૈતાલ્યચૈત્યવત્ ॥ ૩૧૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

एवमुक्तस्वरूपोऽयं जम्बूवृक्षः समन्ततः ।

ભાત્યષ્ટાગ્રેણ જમ્બૂનાં શતેન પરિવેષ્ટિતઃ ॥ ૩૧૬ ॥

अमी आद्यपरिक्षेपगता जम्बूमहीरुहः ।

મૂલજમ્બૂતરોરર્ધમાના ભવન્તિ સર્વથા ॥ ૩૧૭ ॥

यथा द्वादशभिः पद्मवेदिकाभिः स वेष्टितः ।

તથામી નિચિલા પદ્મિર્વેદિકાભિરલંકૃતાઃ ॥ ૩૧૮ ॥

श्रीदेवीपद्मवच्चैते सर्वेऽनादृतनाकिनः ।

સ્વીયાભરણસર્વસ્વનિક્ષેપવણિગાપણાઃ ॥ ૩૧૯ ॥

एतेषु च १०८ जम्बूवृक्षेषु श्रीजम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिश्रीजीवाभिगमक्षेत्र-
विचारादौ सूत्रकृद्भिः वृत्तिकृद्भिश्च जिनभवनप्रासादचिन्ता न कापि
चक्रे । बहवो बहुश्रुताः श्राद्धप्रतिक्रमणचूर्णिकारादयः शाश्वतजिनस्तो-

એ મણિપીઠિકાપર એક મોટો સર્વસ્વભવ દેવમંદિર આવેલો કહેવાય છે-જે પાંચસો ધનુષ્ય લાંબાપહોળો છે અને એથી કંઈક વિશેષ ઉંચો છે. એમાં વૈતાલ્યના ચૈત્યની પેઠે એકસો આઠ જિનગિમ્મ છે. ૩૧૪-૩૧૫.

આવા આવા સ્વરૂપવાળા એ જમ્બૂવૃક્ષની ફરતાં એકસોઆઠ ખીબાં જમ્બૂવૃક્ષો વીંટાળેને રહ્યાં છે. ૩૧૬.

એ એકસોઆઠ પહેલા ઘેરાવામાં રહેલાં છે અને એઓનું માન મૂળના જમ્બૂવૃક્ષથી અરધું છે. ૩૧૭.

વળી મૂળ જમ્બૂવૃક્ષની આસપાસ જ્યારે બાર પદ્મવેદિકા આવી રહી છે ત્યારે આ સર્વની ફરતી છ પદ્મવેદિકા છે. ૩૧૮.

વળી શ્રીદેવીને જેમ કમળ તેમ 'અનાદિત' દેવને આ સર્વ વૃક્ષો પોતાનાં આભૂષણાદિક સર્વ વાનાં રાખવાની બનારૂ દુકાન જેવાં છે. ૩૧૯.

આ એકસો આઠ જમ્બૂવૃક્ષોમાં જિનભવન કે પ્રાસાદ આદિક કંઈ છે કે નહિ તે સંખ્યામાં, સૂત્રકાર કે ટીકાકારોએ શ્રી જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ, શ્રી જીવાભિગમ કે ક્ષેત્રવિચાર વિગેરે ગ્રંથોમાં કંઈ પણ ઉલ્લેખ કર્યો નથી. પરંતુ શાદખનિકમણ્ડની ચૂર્ણના કર્તા વગેરે બહુશ્રુતો

ત્રકત્તૃશ્રીજયાનન્દસૂરિપ્રભૃતશ્ચ મૂળજમ્બૂવૃક્ષવત્ પ્રથમવલયજમ્બૂવૃક્ષપ્રથ-
મવનલ્લંગતકૂટકાષ્ટકજિનભવનૈઃ સહ જમ્બૂવૃક્ષે સત્તદશોત્તરં જિનભવ-
નાનાં શતં મન્યમાના ઇહાપિ એકૈકં સિદ્ધાયતનં પૂર્વોક્તમાનં મેનિરે ।
તતઃ અત્ર તત્ત્વં કેવલિનો વિદુઃ । ઇતિ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિવૃત્તૌ ॥

મૂળજમ્બૂતરોસ્તસ્માદ્યથાક્રમં દિશાં ત્રયે ।
વાયવ્યામુત્તરસ્યાં ચૈશાન્યાં ચ તુલ્યનાકિનામ્ ॥ ૩૨૦ ॥
જમ્બૂસહસ્રાશ્ચત્વારઃ તાવતાં કીર્તિતા જિનૈઃ ।
જમ્બૂશ્ચત્સ્રઃ પૂર્વસ્યાં મહિષીણાં ચનસ્ટણામ્ ॥ ૩૨૧ ॥ શુભમ્ ॥
સહસ્રાણ્યથા ચાગ્નેય્યાં જમ્બૂઽભ્યન્તરપર્ષદામ્ ।
જમ્બૂસહસ્રાણિ દશ યામ્યાં મધ્યમપર્ષદામ્ ॥ ૩૨૨ ॥
તા દ્વાદશસહસ્રાણિ નૈર્ઋત્યાં વાહ્યપર્ષદામ્ ।
પ્રત્યક્ ચ સત્ત સેનાન્યાં પરિચેપે દ્વિતીયકે ॥ ૩૨૩ ॥
જમ્બૂસહસ્રાશ્ચત્વારઃ પ્રત્યેકં દિક્ચતુષ્ટયે ।
સહસ્રાઃ પોદશોત્યાત્મરક્ષકાણાં તૃતીયકે ॥ ૩૨૪ ॥

તેમજ શાશ્વત જિનની સ્તુતિના રચયિતા શ્રી જયાનન્દ સૂરિ વગેરે, મૂળ જમ્બૂવૃક્ષપર તથા
એની આસપાસના પ્રથમ વલયમા રહેલા જમ્બૂવૃક્ષોપર તથા પ્રથમના વનખડમા રહેલા આઠ
કૂટ પર—એમ સર્વ મળીને એકસો સત્તર જિનભવનો માનવાની માથે અહિં પણ પૂર્વોક્ત
પ્રમાણવાળું એકે સિદ્ધાયતન માને છે તે એ બે હકીકતમા સત્ય કહ છે તે કેવળીગમ્ય છે

એ મુજબ ‘ જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞસિ ’ ની ટીકામા છે

હવે વળી, એ મૂળજમ્બૂવૃક્ષની વાયવ્ય, ઉત્તર અને ઇશાનએમ ત્રણ દિશાઓમા સામા
નિક દેવોના ચાર હજાર જમ્બૂવૃક્ષો અને પૂર્વદિશામા ચાર અઞ્ચ મહિષીઓના ચાર જમ્બૂવૃક્ષો
કહેલા છે ૩૨૦-૩૨૧

અગ્નિકોણમા અભ્યન્તર પર્ષદાના આઠ હજાર અને દક્ષિણ દિશામા મધ્યમ પર્ષદાના
દશ હજાર જમ્બૂવૃક્ષો કહ્યા છે વળી નૈઋત્ય કોણમા બાહ્ય પર્ષદાના બાર હજાર કહ્યા
છે ૩૨૨-૩૨૩

૨૧૮
બીજા ઘેરાવામા પશ્ચિમ તરફ સેનાપતિના અન્નહજાર જમ્બૂવૃક્ષો કહેલા છે ૩૨૩
ત્રીજા ઘેરાવામા આત્મરક્ષક દેવોના, પ્રત્યેક દિશામા ચાર હજાર એટલે આદિ દિશાઓમા
થપને સોળહજાર જમ્બૂવૃક્ષો કહ્યા છે ૩૨૪

यद्यप्युक्तं वलययोर्मानं नैवानयोः स्फुटम् ।

पूर्वाचार्यैरुच्यतादेः प्राज्ञैः ज्ञेयाः तथापि हि ॥ ૩૨૫ ॥

श्रीदेवीपद्मदृष्टान्तात् प्रथमाद्वलयादिह ।

अर्धार्धમાનકા જમ્બૂવૃક્ષોર્વલયયોર્દ્વયોઃ ॥ ૩૨૬ ॥

તથાહુઃ જિનભદ્રગણિપાદાઃ ચેત્રસમાસે ।

પડમદ્વહે સિરીષ જો પરિવારો કમેણ નિદિદ્ધો ।

સો ચેત્ર ય નાયવ્વો જમ્બૂવૃક્ષાદિયસુરસ્સ ॥ ૩૨૭ ॥

તથૈવોક્તં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિદ્ધૌ ॥

અત્રાપ્યેકૈકયાં પંક્ત્યા પરિક્ષેપે વિવચ્ચિતે ।

ન જમ્બૂનામવંકાશઃ શ્રીદેવીપદ્મવત્ ભવેત્ ॥ ૩૨૮ ॥

તદિદ્ધાપિ પરિક્ષેપજાતયસ્તિસ્મૃત્યૈત્યહો ।

જ્ઞેયં જમ્બૂપંક્તયસ્તુ યથાયોગમનેકશઃ ॥ ૩૨૯ ॥

સ ચૈવં સપરીવારો જમ્બૂવૃક્ષઃ સમન્તતઃ ।

કાનનૈઃ યોજનશતમાનૈઃ ત્રિભિઃ સમાવૃતઃ ॥ ૩૩૦ ॥

આન્તરેણ મધ્યમેન વાહ્યેન ચ યથાક્રમમ્ ।

તત્રાદિમે વને પૂર્વાદિષુ દિક્ષુ ચતસૃષુ ॥ ૩૩૧ ॥

જો કે આ બીજા અને ત્રીજા ઘેરાવામાં રહેલા એ વૃક્ષોતું ઉચ્ચાઇ આદિતું માન પૂર્વાચાર્યોએ કંઈ કહ્યું નથી તોપણ વિદ્વાનોએ તો લક્ષ્મીદેવીના પદ્મના દૃષ્ટાન્ત પરથી, એ (બીજા ત્રીજા) વલયો એટલે ઘેરાવામાં આવેલા એ વૃક્ષોતું માન પૂર્વના વલયના વૃક્ષો કરતાં અરધું અરધું છે એમ સમજી લેવું. ૩૨૫-૩૨૬.

ક્ષેત્રસમાસમાં શ્રી જિનભદ્ર ગણિ મહારાજ કહે છે કે-લક્ષ્મીદેવીના પદ્મદૃષ્ટમાં અનુક્રમે બે પરિવાર બતાવ્યો છે તેજ પ્રમાણે જમ્બૂવૃક્ષના ‘અનાદત્ત’ દેવનો પણ બાણવો. ૩૨૭.

જમ્બુદ્વીપ પ્રજ્ઞા સૂત્રની ટીકામાં પણ એજ ભાવાર્થનું કહ્યું છે.

અહિં પણ અકેક પંક્તિવડે વિવક્ષિત ઘેરાવામાં શ્રીદેવીના કમળની પેઠે, જમ્બુવૃક્ષોનો અવકાશ થઇ શકે નહીં. માટે અહિં પણ ઘેરાવા ત્રણ પ્રકારના જ સમજવા. યજ્ઞી જમ્બુવૃક્ષની પંક્તિઓ તો યોગ પ્રમાણે અનેક છે જ. ૩૨૮-૩૨૯.

પંચાશતં યોજનાનિ વગાહ્યાત્રાન્તરે મહત્ ।

एकैकं भवनं जम्बूशाखाभवनसन्निभम् ॥ ૩૩૨ ॥ युग्मम् ॥

भवनेष्वेषु सर्वेषु प्रत्येकं मणिपीठिका ।

तत्रानादृतदेवस्य शयनीयं श्रमापहम् ॥ ૩૩૩ ॥

तस्मिन्नेवादिमवनखंडेऽखंडश्रियोज्ज्वले ।

पंचाशतो योजनानामैशान्यां समतिक्रमे ॥ ૩૩૪ ॥

अत्रान्तरे पुष्करिण्यः चतस्रः स्युश्चतुर्दिशम् ।

प्राच्यां પદ્મા દક્ષિણસ્યાં પદ્મપ્રભેતિ નામતઃ ॥ ૩૩૫ ॥

कुमुदाख्या पश्चिमायामुदीच्यां कुमुदप्रभा ।

सर्वाः क्रोशार्द्धविष्कम्भा एकक्रोशायताश्च ताः ॥ ૩૩૬ ॥

धनुःपंचशतोद्बेधाः सचतुर्द्वारतोरणाः ।

वृताः पद्मवेदિકया वनखंडेन चाभितः ॥ ૩૩૭ ॥ कलापकम् ॥

તાસાં ચતસ્ટુણાં મધ્યે પ્રાસાદઃ પરિકીર્તિતઃ ।

સ ચ જમ્બૂવૃક્ષશાખાપ્રાસાદસદૃશોઽભિતઃ ॥ ૩૩૮ ॥

આવા આવા પરિવારવાળા એ જમ્બૂવૃક્ષની આસપાસ સો સો યોજનના માનવાળા ગ્રંથ વનો આવેલા છે. તેમાં એક આન્તર, બીજું મધ્યમ અને ત્રીજું બાહ્ય એમ છે. ૩૩૦-૩૩૧.

પહેલા એટલે આન્તર (અ દરના) વનમાં, પૂર્વાદિક ચારે દિશાઓમાં પચાસ પચાસ યોજન મૂક્યા બાદ, જમ્બૂવૃક્ષની શાખાના લવન જેવું અકેક મહોદું લવન છે. ૩૩૨.

એ પ્રત્યેક લવનને વિષે મણિપીઠિકા છે અને એ મણિપીઠિકાની ઉપર અનાદૃત દેવદુ આસાચેશ લેવાતું બીજાનું છે ૩૩૩.

આ જ અતીવ સુશોભિત વનખંડમાં વળી, ઇશાનકોણમાં પચાસ યોજન ગયા બાદ, ચારે દિશાએ ચાર વાવ આવે છેઃ (૧) પૂર્વદિશામાં ‘ પદ્મા, ’ (૨) દક્ષિણમાં ‘ પદ્મપ્રભા, ’ (૩) પશ્ચિમમાં ‘ કુમુદા ’ અને (૪) ઉત્તરમાં ‘ કુમુદપ્રભા. ’ ૩૩૪-૩૩૫.

એ સર્વ અરધો કોસ પહોળી, એકે કોસ લાંબી અને પાંચસો ધનુષ ઉંડી છે. પ્રત્યેકને અચ્ચાર દરવાજા અને તોરણ છે. વળી એમની ચારે બાજુએ પદ્મવેદિકા અને બગીચા છે. ૩૩૬-૩૩૭

વળી ચારે વાવમાં, મધ્યમાં અકેક પ્રાસાદ છે—જે જમ્બૂવૃક્ષની શાખામાં રહેલા પ્રાસાદની જેવો છે. ૩૩૮.

एवमस्मिन्नेव वने वायव्यां दिशि योजनैः ।

पंचाशता पुष्करिण्यः चतस्रः स्युश्चतुर्दिशम् ॥ ૩૩૯ ॥

प्राच्यामुत्पलगुल्माख्या याम्यां च नलिनाभिधा ।

स्यादुत्पला पश्चिमायामुदीच्यामुत्पलोज्ज्वला ॥ ૩૪૦ ॥

अयं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रजीवाभिगमसूत्राभिप्रायः ॥ बृहत्क्षेत्रसमासे तु

उप्पलभोमानलिगुज्जलुप्पला उप्पला य बीर्यमि

इति वचनात् तृतीयतुर्ययोः नास्ति व्यत्ययः प्रथमायाः नास्ति

विशेषश्च दृश्यते । इति ज्ञेयम् ॥

उक्त पुष्करिणीतुल्या एता अपि प्रमाणतः ।

मध्ये तथैव પ્રાસાદો જમ્બૂપ્રાસાદસન્નિભઃ ॥ ૩૪૧ ॥

वनेऽस्मिन्नेव नैर्ऋत्यां पंचाशद्योजनोत्तराः ।

यथाक्रमं पुष्करिण्यः प्राच्यादिदिक्चतुष्टये ॥ ૩૪૨ ॥

भृंगा भृगुनिभा किं चांजनाथ कज्जलप्रभा ।

मध्ये પ્રાસાદ એતાસાં સર્વ માનં તુ પૂર્વવત્ ॥૩૪૩ ॥

એજ પ્રમાણે વળી ત્યાં, વાયવ્યકોણમાં પણ પચાસ યોજન ગયા ખાદ ચાર દિશાઓમાં ચાર વાવ છેઃ (૧) પૂર્વમાં ઉત્પલગુલ્મા, (૨) દક્ષિણમાં ‘ નલિના, ’ (૩) પશ્ચિમમાં ‘ ઉત્પલા ’ અને (૪) ઉત્તરમાં ઉત્પલોજ્જ્વલા. ૩૩૯-૩૪૦.

આ અભિપ્રાય જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રનો તથા લગ્નવાલિગમસૂત્રનો છે.

ગૃહ્યત્ત્વેક્ષેત્રસમાસમાં તો એમ કહ્યું છે કે—ગ્રીષ્મ વર્ષમાં એટલે ઘેરાવામાં (૧) ઉત્પલ-ભૂમા, (૨) નલિના, (૩) ઉત્પલગુલ્મા અને (૪) ઉત્પલા એ નામની વાવો છે. ” એટલે કે ત્રીજી ચોથીનાં નામ ઉલટસુલટ છે, અને પહેલીના નામમાં જરા ફેર છે.

આ વાવોતું પ્રમાણ પણ ઉપરોક્ત વાવોની જેટલું છે અને એઓમાં પણ જમ્બૂદ્વિપના પ્રાસાદ જેવો પ્રાસાદ છે. ૩૪૧.

વળી આ વનમાં નૈઋત્યકોણમાં પણ પચાસ યોજન મૂક્રીને, ચતુર્દિશામાં ચાર વાવો છે. તેમનાં (૧) ભૃંગા, (૨) ભૃંગનિભા, (૩) અંજના અને (૪) કજ્જલપ્રભા—એવાં નામ છે. એમની વચ્ચે પણ અકેક પ્રાસાદ છે. વળી એમનું પ્રમાણાદિક સઘળું પૂર્વવત્ સમ જણું. ૩૪૨-૩૪૩.

આગ્નેય્યાં ચ યોજનાનાં પંચાશતો વ્યંતિક્રમે ।
 વનેત્રૈવ પુષ્કરિણ્યો દિક્ચતુષ્કે યથાક્રમમ્ ॥ ૩૪૪ ॥
 શ્રીકાન્તા શ્રીમહિતા ચ શ્રીચન્દ્રા ચ તતઃ પરમ્ ।
 શ્રીનિલચાણ્યેતિ શેષં પ્રાસાદાદિ તુ પૂર્વવત્ ॥ ૩૪૫ ॥
 પ્રાસાદેષ્વેપુ ચૈકૈકમસ્તિ સિંહાસનં મહત્ ।
 અનાદૃતસ્ય દેવસ્ય ક્રીડાર્હં સપરિચ્છદમ્ ॥ ૩૪૬ ॥

અત્ર જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રે સીંહાસણા સપરિવારા इति । જીવાભિગમે
 ચ સીંહાસણં અપરિવાર इति ॥

અસ્મિન્નેવ વને પૂર્વદિક્ભાવિભવનાત્ કિલ ।
 ઉદીચ્યાં દક્ષિણસ્યાં ચૈશાનીપ્રાસાદશેખરાત્ ॥ ૩૪૭ ॥
 एकः कूटः द्वितीयस्तु प्राग्भाविभवनादितः ।
 दक्षिणस्यामुदीच्यां चाग्नेयीप्रासादपुंगवात् ॥ ૩૪૮ ॥ युग्मम् ॥
 પશ્ચિમાયામથાગ્નેયીપ્રાસાદાત્ પૂર્વતોઽપિ ચ ।
 દાક્ષિણાત્યાત્ ભવનતઃ કૂટોઽત્રાસ્તિ તૃતીયકઃ ॥ ૩૪૯ ॥

વળી અગ્નિકોણમાં પણ પચાસ યોજન મૂકીને, ચારે દિશાએ ચાર વાવ છે—તે અનુક્રમે
 આ પ્રમાણે છે: (૧) શ્રીકાન્તા, (૨) શ્રીમહિતા, (૩) શ્રીચન્દ્રા અને (૪) શ્રીનિલયા.
 આ સઘળી વાવોમાં પણ પ્રાસાદ વગેરે પૂર્વવત્ સમજવાં. પ્રત્યેક પ્રાસાદમાં ‘અનાદૃત’ દેવને
 કીડા કરવાને લાયકતું ‘મ્હોટું’ પરીવારવાળું સિંહાસન છે. ૩૪૪-૩૪૬.

જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિ સૂત્રમાં સિંહાસનો પરીવારવાળાં કહ્યાં છે, ત્યારે જીવાભિગમે સૂત્રમાં
 પરીવાર વિનાનાં કહ્યાં છે.

આ જ વનને વિષે વળી, પૂર્વસ્થ ભવનથી ઉત્તરે અને ઈશાનસ્થ પ્રાસાદથી દક્ષિણે એક
 ‘કૂટ’ અર્થાત્ શિખર છે. ૩૪૭.

તથા પૂર્વસ્થ ભવનથી દક્ષિણે અને અગ્નિકોણમાં આવેલા પ્રાસાદથી ઉત્તરમાં બીજું
 ‘કૂટ’ છે. ૩૪૮.

વળી અગ્નિકોણમાં આવેલા પ્રાસાદથી પશ્ચિમે અને દક્ષિણસ્થ ભવનથી પૂર્વે એક ત્રીજું
 ‘કૂટ’ છે. ૩૪૯.

દાક્ષિણાત્યભવનતોઽપરસ્થાં પૂર્વતોઽપિ ચ ।

પ્રાસાદાન્નૈર્ઋતીનિષ્ઠાતુર્યઃ કૂટો ભવેદિહ ॥ ૩૫૦ ॥

પ્રાસાદાન્નૈર્ઋતીસંસ્થાદુદીચ્યામથ યામ્યતઃ ।

પ્રતીચીનભવનતઃ કૂટો ભવતિ પંચમઃ ॥ ૩૫૧ ॥

પ્રતીચીનભવનતઃ ઉદીચ્યામથ યામ્યતઃ ।

વાયવ્યકોણપ્રાસાદાત્ ષષ્ઠઃ કૂટઃ નિરૂપિતઃ ॥ ૩૫૨ ॥

વાયવ્યકોણપ્રાસાદાત્ પ્રાચ્યાં પશ્ચિમતોઽપિ ચ ।

ઉદગૂભવનતસ્તત્ર કૂટો ભવતિ સત્તમઃ ॥ ૩૫૩ ॥

ઉદગૂભવનતઃ પ્રાચ્યામથ પશ્ચિમતોઽપિ ચ ।

પેશાનકોણપ્રાસાદાદત્ર કૂટોઽષ્ટમો મતઃ ॥ ૩૫૪ ॥

एवमष्टाप्यमी कूटा जात्यस्वर्णमयाः स्मृताः ।

द्वे योजने भूनिमग्ना योजनान्यष्ट चोच्छ्रिताः ॥ ३५५ ॥

विष्कम्भायामतो मूले योजनान्यष्ट कीर्तिताः ।

मध्ये षडूर्ध्वं चत्वारि गोपुच्छाकृतयस्ततः ॥ ३५६ ॥

દાક્ષિણાત્ય ભવનથી ઉત્તરમાં અને નૈઋત્યસ્થ પ્રાસાદથી પૂર્વમાં એક ચોથું ' કૂટ ' છે. ૩૫૦.

નૈઋત્યસ્થ પ્રાસાદથી ઉત્તરમાં અને પશ્ચિમસ્થ ભવનથી દક્ષિણે એક પાંચમું ' કૂટ ' છે. ૩૫૧.

પશ્ચિમસ્થ ભવનથી ઉત્તરમાં અને વાયવ્ય કોણના પ્રાસાદથી દક્ષિણમાં એક છઠું ' કૂટ ' છે. ૩૫૨.

વાયવ્ય કોણસ્થ પ્રાસાદથી પૂર્વમાં અને ઉત્તરસ્થ ભવનથી પશ્ચિમમાં વળી એક સાતમું ' કૂટ ' છે. ૩૫૩.

અને ઉત્તરસ્થ ભવનથી પૂર્વમાં અને ઇશાનકોણસ્થ પ્રાસાદથી પાશ્ચિમમાં આઠમું ' કૂટ ' છે. ૩૫૪.

એમ આઠ ' કૂટ ' કે શિખરો છે—તે આઠ શ્રેષ્ઠ સુવર્ણમય છે. વળી એઓ એ યોજન પૃથ્વીને વીચે રહેલાં છે અને આઠ યોજન ઉંચાં છે. ૩૫૫.

એઓની લગાઈ પહોળાઈ મૂળ આગળ આઠ યોજન, મધ્યભાગમાં છ યોજન અને ટોચ આગળ ચાર યોજન છે અને તેથી એમનો આકાર ગોપુચ્છ જેવો છે. ૩૫૬.

અધોલોકવાસિનીનાં ભોગંકરાદીનામઘ્તાનાં દિક્કુમારીણાં મધ્યે પંચમી
તોયધારા પઠી વિચિત્રા ચ ઇતિ ઉક્તં તદયં લિલિતદોષઃ નામાન્તરં વા
ઇતિ સર્વવિદ્ વેદ ॥

एतत्कूटाधिपदेवदेवीनां मन्दराचलात् ।

दक्षिणस्यां राजधान्यो जम्बूद्वीपेऽपरत्र वै ॥ ૩૮૦ ॥

उत्तरस्यां निषधाद्रेः नैर्ऋत्यां कनकाचलात् ।

पूर्वस्यां पद्मविजयात् गिरिः विद्युत्प्रभाभिधः ॥ ૩૮૧ ॥

तपनीयमयत्वेन विद्युद्वદ્વીપ્तिमत्तथा ।

विद्युत्પ્રભેશયોગાદ્વા ख्यातो विद्युत्પ્રभाख्यया ॥ ૩૮૨ ॥

આચં સિદ્ધાયતનાખ્યં વિદ્યુત્પ્રભં દ્વિતીયકમ્ ॥

તૃતીયં દેવકુર્વાણ્યં બ્રહ્મકૂટં તુરીયકમ્ ॥ ૩૮૩ ॥

પંચમં કનકાભિચ્યં પઠં સૌવસ્તિકાભિધમ્ ॥

સપ્તમં સીતોદાકૂટં સ્યાચ્છત્તજ્વલમષ્ટમમ્ ॥ ૩૮૪ ॥

હરિકૂટં તુ નવમં કૂટૈરેભિરલંકૃતઃ ॥

વિભાતિ સાનુમાનેષ વેદિકાવનશોભિતઃ ॥ ૩૮૫ ॥

રહેનારી 'ભોગંકરા' આદિ આઠ કુમારિકાની અંદર તે પાંચમી અને છઠી 'તોયધારા' અને 'વિચિત્રા' એ નામની કહી છે. આ કદાચ લખવામાં ભૂલ થઇ હોય અથવા એ એમનાં બીજાં નામ હોય. ખરીવાત કેવળી લગવાન બાલે.

આ શિખરોના સ્વામી-દેવદેવીઓની રાજધાનીઓ અપરત્ર જમ્બૂદ્વીપમાં મેરૂની દક્ષિણે છે. ૩૮૦.

હવે બીજો ને 'વિદ્યુત્પ્રભ' નામનો પર્વત ઉપર કહી ગયા છીએ તે નિષધપર્વતથી ઉત્તરે, કનકાયલના નૈર્ઋત્યકોણમાં 'પદ્મ' વિજયથી પૂર્વદિશાએ આવ્યો છે. ૩૮૧.

સુવર્ણમય હોવાથી, વિદ્યુત્-વિજયીસમાન અમકતો હોઇને, અથવા વિદ્યુત્પ્રભ નામનો એનો અધિષ્ઠાપક દેવ હોઇને, એવું 'વિદ્યુત્પ્રભ' નામ પડેલું છે. ૩૮૨.

આ વિદ્યુત્પ્રભ પર્વતને નવ શિખરો છે, તે આ પ્રમાણે :—(૧) સિદ્ધાયતન, (૨) વિદ્યુત્પ્રભ, (૩) દેવકુરુ, (૪) પ્રભકુટ, (૫) કનક, (૬) સૌવસ્તિક, (૭) સીતોદા, (૮)

નૈર્ઋત્યાં મન્દરાત્ જ્ઞેયમાયં કૂટચતુષ્ઠયમ્ ।

ષઠાદુત્તરતસ્તુર્યાન્નૈર્ઋત્યાં પંચમં મતમ્ ॥ ૩૮૬ ॥

દક્ષિણોત્તરયા પંક્ત્યા શેષં કૂટચતુષ્ઠયમ્ ।

માનતોઽષ્ટાપિ કૂટાનિ હિમવદ્ગિરિકૂટવત્ ॥ ૩૮૭ ॥

નવમં નિષધાસન્નં દક્ષિણસ્યાં કિલાષ્ટમાત્ ।

સર્વથા માલ્યવદ્ભાવિહરિસ્તહસમં ચ તત્ ॥ ૩૮૮ ॥

જ્ઞેયા ચમરચંચાવદેતકૂટપતેર્હેરેઃ ।

મેરોરપાચ્યાં નગરી જમ્બૂદ્વીપે પરત્ર સા ॥ ૩૮૯ ॥

તથોક્તં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રે । જહા માલવંતસ્સ હરિસ્સહકૂડે તહ
ચેવ હરિકૂડે રાયહાણી તહ ચેવ દાહિગેણં ચમરચંચારાયહાણી તહ
ણેયઞ્વા ॥ ક્ષેત્રસમાસવૃત્તાવપિ સા ચમરચંચારાજધાનીવત્ પ્રત્યેયા ઇતિ॥

શેષકૂટપતીનાં તુ નગર્યો વિજયોપમાઃ ।

જમ્બૂદ્વીપેઽન્યત્ર મેરોર્દક્ષિણસ્યાં યથાયથમ્ ॥ ૩૯૦ ॥

શતજવલ અને (૬) હરિકૂટ. અને એની આસપાસ પણ પદ્મવેદિકાઓ અને બગીચાઓ
શેઠી રહ્યા છે. ૩૮૩-૩૮૫.

એ નવ શિખરોમાંથી પહેલાં ચાર મેરુપર્વતથી નૈર્ઋત્યકોણમાં આવેલાં છે. પાંચમું શિખર
છઠ્ઠાથી ઉત્તરે અને ચોથાથી નૈર્ઋત્યમાં આવેલું છે. વળી શેષ ચાર રહ્યાં તે ઉત્તરથી દક્ષિણ એક-
હારમાં રહેલાં છે. ૩૮૬-૩૮૭.

એ નવ શિખરોમાંથી આઠનું માન હિમવત પર્વતના શિખરસમાન છે.

અને નવમું શિખર જે આઠમાંથી દક્ષિણે નિષધપર્વતની નજીક છે એનું માન માલ્યવાન
પર્વતના હરિસ્સહશિખર પ્રમાણે છે. ૩૮૮.

આ નવમા કૂટના સ્વામી હરિદેવની રાજધાની, ચમરચંચાનગરીનીપેઠે અન્યત્ર
જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુની દક્ષિણે છે. ૩૮૯.

જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—આ હરિકૂટ નામનું શિખર છે તે માલ્યવાન પ-
ર્વતના હરિસ્સહ શિખર જેવું સમજવું; અને આ હરિદેવની રાજધાની પણ ચમરચંચા રાજધા-
નીની પેઠે દક્ષિણદિશામાં સમજવી. ક્ષેત્રસમાસની ટીકામાં પણ એને ચમરચંચા જેવી કહી છે.

દિવકુમાર્યો નિવસતઃ તત્ર પંચમષ્ટયોઃ ।

પુષ્પમાલાઽનિન્દિતાશ્ચે શેષેષુ પૂર્વવત્ સુરાઃ ॥ ૩૧૧ ॥

ભોગંકરાદિમા ગન્ધમાદનાદ્યદ્રિસાનુપુ ।

વસન્ત્યો દિવકુમાર્યોઽષ્ટૌ યા એવમિહ ભાષિતાઃ ॥ ૩૧૨ ॥

શૈલેષ્વમીષુ ક્રીડાર્થં તાસાં વાસો ભવેત્ ધ્રુવમ્ ।

વસન્તિ ચ સ્વસ્વગજદન્તાધોભવનેષ્વિમાઃ ॥ ૩૧૩ ॥

એકૈકગજદન્તાધો દ્વે દ્વે સ્તો ભવને તયોઃ ।

તિર્યગ્લોકં વ્યતિક્રમ્યાસુરાદિભવનાસ્પદે ॥ ૩૧૪ ॥

અધોલોકનિવાસિન્યોઽત એવામૂઃ શ્રુતે મતાઃ ।

મૃશ્યુદ્ધિસૂતિવેશ્માદિનિયુક્તા જિનજન્મતિ ॥ ૩૧૫ ॥

યદ્યપિ ઉત્તરકુરુવક્ત્રસ્કારયોઃ યથાયોગં સિદ્ધહરિસ્તહકૂટવર્જકૂટાધિપરાજધાન્યો યથાક્રમં વાયવ્યામૈશાન્યાં ચ યથા પ્રાગ્ અભિહિતાઃ તથા દેવકુરુવક્ત્રસ્કારયોઃ યથાયોગં સિદ્ધહરિકૂટવર્જકૂટાધિપરાજધાન્યો યથાક્રમં આગ્નેય્યાં નૈર્ઋત્યાં ચ વક્તુમુચિતાઃ તથાપિ પ્રસ્તુતસૂત્રસન્નન્ધિ

શેષ શિખરેના સ્વામીઓની રાજધાનીઓ વિજયા રાજધાનીની પેઠે અન્યત્ર જન્મ્યાદી પદ્માં મેરૂથી દક્ષિણે કહી છે. ૩૯૦.

એ શિખરેમાંના પાંચમા અને છઠ્ઠાપર યુધ્ધમાળા અને અનિન્દિતાનામની દિઠ્ઠુમારિ કાઓ રહે છે અને શેષ સાત શિખરે પર પૂર્વવત દેવોનો વાસ કહ્યો છે. ૩૯૧.

ગન્ધમાદન વગેરેના શિખરે પર ભોગ કરા વગેરે આઠ દિઠ્ઠુમારિકાઓનો વાસ કહ્યો છે તે સંબંધમાં એમ સમજવું કે એઓ ત્યાંથી ક્રીડા કરવા જતી આવતી રહે છે. બાકી એઓ (ખરી રીતે) રહે છે તો ગજદન્તોના અધોભુવનમાં. પ્રત્યેક ગજદન્તની નીચે એઓનાં બળે ભવનો છે અને એ તીર્થલોકને મૂકીને અસુરાદિકના ભવનો આવે છે ત્યાં છે. એમને શાસ્ત્રમાં અધોલોકમાં વસનારી કહી છે તે આજ હેતુને લઈને કહી છે. વળી એઓનું કાર્ય જિનભગવાનના જન્મ વખતે ભૂમિશુદ્ધિ કરવા સંબંધી તથા સૂતિકાગૃહ સંબંધી છે ૩૯૨-૩૯૫.

પૂર્વે ઉત્તરકુરુની વક્ત્રસ્કારેમા, મિહલ્લકિસ્મદ્ કૂટ વગેરેને અન્ય શિખરેના સ્વામીઓની રાજધાનીઓ અને કુરુ વાયવ્યકોણમાં અને મુગ્ધાનકોણમાં યથાયોગ કહેલી છે તે પ્રમાણે દેવકુરુના વક્ત્રસ્કારેમા, મિહલ્લકિસ્મદ્ કૂટ શિખરેના અધિપતિઓની રાજધાનીઓ અને કુરુ અગ્નિકોણ અને નૈર્ઋત્યકોણમાં વયોચિત કહેલી એમને પણ પ્રસ્તુત રાગની એ

યાવત્ આદર્શોષુ । પૂજ્યશ્રીમલયગિરિકૃતક્ષેત્રવિચારવૃત્તૌ ચ તથા દર્શના-
ભાવાત્ અસ્માભિરપિ રાજધાન્યો દક્ષિણેન ઇતિ અલેખિ । ઇતિ શ્રી-
જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિવૃત્તૌ ॥

અનયોઃ નગયોઃ દૈર્ઘ્યવ્યાસોચ્ચત્વાદિકં સમમ્ ।

ગન્ધમાદનસન્માલ્યવતોરિવ વિભાવ્યતામ્ ॥ ૩૯૬ ॥

સન્ત્યથાભ્યાં પર્વતાભ્યામંકપાલીકૃતા ઇવ ।

મેરોર્દક્ષિણતો દેવકુરવો નિષધાદુદક્ ॥ ૩૯૭ ॥

અત્ર દેવકુરુર્નામ દેવઃ પલ્યોપમસ્થિતિઃ ।

વસત્યતસ્તથા સ્થ્યાતા યદ્વેદં નામ શાશ્વતમ્ ॥ ૩૯૮ ॥

ધનુઃપૃષ્ઠવ્યાસજીવાદિકં માનં તુ ધીધનૈઃ ।

અત્રાપ્યુત્તરકુરુત્વદ્વિજ્ઞેયમવિશેષિતમ્ ॥ ૩૯૯ ॥

કિન્ત્વત્ર નિષધાસન્ના જીવા કલ્પ્યા વિચચ્ચયૈઃ ।

વિદ્યુત્પ્રભસૌમનસાયામાનુસારતો ધનુઃ ॥ ૪૦૦ ॥

પણ પ્રત-મંકલ-માં કે પૂજ્યમલયગિરિકૃત ક્ષેત્રવિચારની ટીકામાં પણ એમ નથી દેખાતું, તેથી અમારે પણ એમ ન લખતાં એ રાજધાનીઓ દક્ષિણમાં જ હોવાનું લખ્યું છે. આમ શ્રી જમ્બૂ-
દ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રની ટીકામાં હકીકત છે.

આ ' સૌમનસ ' અને ' વિદ્યુત્પ્રભ ' પર્વતોની લંબાઈપહોળાઈ અને ઉંચાઈ વગેરે સઘળું ગન્ધમાદન અને માત્સ્યવાન પર્વતોની પેઠે સમજવું. ૩૯૬.

હવે મહાવિદેહક્ષેત્રના ચોથા વિભાગ ' દેવકુરુ ' વિષે.

આ બેઉ પર્વતોના બોળામાં રહ્યું હોયની એવું ' દેવકુરુક્ષેત્ર ' મેરુથી દક્ષિણે અને નિષધાયણથી ઉત્તરે છે. ૩૯૭.

અહિં દેવકુરુ નામનો એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો દેવ રહે છે એના નામ પરથી એ નામ પડેલું સમજવું; અથવા એ નામ એક શાશ્વતું જ નામ છે એમ સમજવું. ૩૯૮.

એનાં ધનુઃપૃષ્ઠ, વ્યાસ, જ્યા (જીવા) વગેરે સર્વતું પ્રમાણુ નિર્વિશેષપણે ઉત્તરકુરુની પેઠે સમજ લેવું. ૩૯૯.

પરંતુ અહિં ' જીવા ' નિષધપર્વતપાસે કલ્પવી અને ધનુઃપૃષ્ઠ વિદ્યુત્પ્રભ અને સૌમનસ પર્વતોની લંબાઈને અનુસારે કલ્પવું. ૪૦૦.-

શતાન્યષ્ટ યોજનાનાં ચતુર્ચિશયુતાનિ ચ ।

ચતુરઃ સાસિકાન્ ભાગાન્ વ્યતીત્ય નિષધાચલાત્ ॥ ૪૦૧ ॥

શીતોદાયાઃ પૂર્વતટે વિચિત્રકૂટપર્વતઃ ।

ચિત્રકૂટઃ પરતટે સામસ્ત્યાદ્યમકોપમૌ ॥ ૪૦૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

કિન્ત્વેતત્સ્વામિનોર્નૂનં વિચિત્રચિત્રદેવયોઃ ।

જમ્બૂદ્વીપેઽન્યત્ર પુર્યો મેરોઃ દક્ષિણતો મતે ॥ ૪૦૩ ॥

અથૈતાભ્યાં પર્વતાભ્યામુત્તરસ્યામમી સ્મૃતાઃ ।

હદાઃ પંચોત્તરકુરુહદતુલ્યાઃ સ્વરૂપતઃ ॥ ૪૦૪ ॥

નિષધાચલસંકાશશતપત્રાદિશોભિતઃ

નિષધાલ્યસુરાવાસઃ પ્રથમો નિષધહ્રદઃ ॥ ૪૦૫ ॥

સ દેવકુરુસંસ્થાનશતપત્રાચલક્રુતઃ ।

દેવકુર્વમરાવાસો હ્રદો દેવકુરુઃ પરઃ ॥ ૪૦૬ ॥

સૂરનામા તૃતીયસ્તુ હ્રદઃ સૂરસુરાશ્રિતઃ ।

સુલસસ્વામિકસ્તુર્યો હ્રદઃ સ્યાત્ સુલસાભિધઃ ॥ ૪૦૭ ॥

નિષધાચળથી આહસો ચોત્રીશ યોજન અને ચાર સપ્તભાંશ જેટલું મૂકીને શીતોદા નદીના પૂર્વતટપર ‘વિચિત્રકૂટ’ નામે પર્વત છે અને એના પશ્ચિમ તટપર ‘ચિત્રકૂટ’ નામે પર્વત છે. એ બેઉનું સમગ્ર સ્વરૂપ યમકપર્વતો જેવું સમજી લેવું. ૪૦૧-૪૦૨.

પરંતુ એમના સ્વામી ચિત્રદેવ અને વિચિત્રદેવની રાજધાનીઓ છે તે અન્યત્ર જમ્બૂ દ્વીપમાં મેરૂની દક્ષિણે કહેલી છે. ૪૦૩.

હવે આ બેઉ પર્વતથી ઉત્તરે ઉત્તરકુરૂના દ્રહ સરળા પાંચ દ્રહ છે. ૪૦૪.

પહેલો ‘નિષધ’ નામનો છે તેમાં નિષધપર્વત બેવાં કમળો શોભી રહ્યાં છે અને તે વળી નિષધ નામના દેવનો આવાસરૂપ છે. ૪૦૫.

બીજો ‘દેવકુરૂ’ નામનો દ્રહ છે. તે દેવકુરૂના આકારના કમળોથી મનહર જણાય છે અને એમાં દેવકુરૂ નામનો દેવ વસે છે. ૪૦૬.

ત્રીજો ‘સૂર’ નામનો દ્રહ છે. તેમાં સૂર નામનો દેવ રહે છે. ચોથો ‘સુલસ’ નામનો છે તેનો સ્વામી ‘સુલસ’ દેવ છે. ૪૦૭

ભૂષિતઃ શતપત્રાદ્યૈઃ વિદ્યુદુયોતપાટલૈઃ ।

વિદ્યુત્પ્રભઃ પંચમઃ સ્યાદ્વિદ્યુત્પ્રભાધિદૈવતઃ ॥ ૪૦૮ ॥

પદ્મપદ્મપરિષ્પતત્સંખ્યાભવનાદિકમ્ ।

અત્રાપિ પદ્મહૃદવત્ વિજ્ઞેયમવિશેષતઃ ॥ ૪૦૯ ॥

પૂર્વપશ્ચિમવિસ્તીર્ણાઃ તે દક્ષિણોત્તરાયતાઃ ।

પ્રાક્ પ્રત્યક્ ચ દશ દશકાંચનાચલચારવઃ ॥ ૪૧૦ ॥

કાંચનાદ્રિહૃદેશાનામેષાં વિજયદેવવત્ ।

સમૃદ્ધાનાં રાજધાન્યો દક્ષિણસ્યાં સુમેરુતઃ ॥ ૪૧૧ ॥

વિચિત્રચિત્રૌ નિપઘાત્ યાવદ્દુરે વ્યવસ્થિતૌ ।

વિચિત્રચિત્રશૈલાભ્યાં તાવતા નિપધો હૃદઃ ॥ ૪૧૨ ॥

દ્વિતીયાદિહૃદાનામપ્યેવમન્યોઽન્યમન્તરમ્ ।

તુલ્યં તથાન્તિમહદ્દેવત્રપર્યન્તયોરપિ ॥ ૪૧૩ ॥

एता शीतास्पद्धयैव शीतोदया द्विधाकृताः ।

पूर्वापरार्धभावेन सदैवकुरवोऽपि हि ॥ ४१४ ॥

પાંચમાલું નામ વિદ્યુત્પ્રભ છે. એ વિદ્યુત-વિજળી જેવાં અજકાટ મારતા કમળોથી શોભિતો છે અને એનો સ્વામી વિદ્યુત્પ્રભ નામે દેવ છે. ૪૦૮.

આ પાંચે દ્રહોનાં મુખ્ય કમળ, ફરતાં કમળવલ્લયો, એમની સંખ્યા, એઓનાં લવન વગેરે સર્વજન નિર્વિશેષપણે પદ્મદ્રહની પેઠે સમજી લેવાં. ૪૦૯.

એઓ પૂર્વપશ્ચિમ પહોળા છે અને ઉત્તરદક્ષિણ લાંબા છે. વળી એમની પૂર્વ તથા પશ્ચિમ બેઉ દિશાઓમાં દશદશ સુંદર સુમધુર્ભસ્તિ છે. ૪૧૦. ઉત્તર ૧૨ તથા દક્ષિણ ૧૦.

વિજયદેવની જેવી સમૃદ્ધિવાળા આ સુવર્ણગિરિના દ્રહોના સ્વામીઓની રાજધાનીઓ એટલી દક્ષિણ દિશામાં છે. ૪૧૧.

નિપધુપર્વતથી જેટલા વિચિત્ર અને ચિત્ર પર્વતો છે તેટલો જ વિચિત્ર અને ચિત્રપર્વ તોથી નિપધ દ્રહ છે. ૪૧૨.

એ પછીના બીજા સર્વ દ્રહો પણ એટલું જ પરસ્પર અન્તર છે. વળી અન્તિમ દ્રહ અને ક્ષેત્રના પર્યન્ત વચ્ચે પણ એટલું જ અન્તર છે. ૪૧૩.

આ દેવકુરુક્ષેત્રને પણ શીતોદા નદીએ, બાણે શીતા નદીની સ્પર્શથી જ હોયની એમ, પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધ-એમ બે ભાગમાં બહેંચી નાખ્યું છે. ૪૧૪.

શીતોદાયાસ્તુ યત્પ્રાચ્યાં તત્પૂર્વાર્દ્ધમિહોચ્યતે । . . .

શીતોદાયાઃ પ્રતીચ્યાં યદપરાર્દ્ધં તદીહિતમ્ ॥ ૪૧૫ ॥

તત્રૈતાસામપરાર્દ્ધમધ્યભાગે નિરૂપિતઃ । . .

સમાનઃ શાલ્મલીવૃક્ષો જમ્બૂવૃક્ષેણ સર્વથા ॥ ૪૧૬ ॥

કિંચૈતચ્છાલ્મલીપીઠં-શ્યાતં રજતનિર્મિતમ્ ।

પ્રાસાદભવનાન્તઃસ્થાઃ કૂટા અપ્યત્ર રાજતાઃ ॥ ૪૧૭ ॥

શિખરાકૃતિમત્ત્વેન શ્યાતોઽયં કૂટશાલ્મલી ।

વેણુદેવાશ્ચઃ સુપર્ણજાતીયોઽસ્ય ચ નાયકઃ ॥ ૪૧૮ ॥

તથોક્તં સ્થાનાંગસૂત્રદ્વિતીયસ્થાનકે । તત્થળં દો મહતી મહાલયા
મહદુમા પળ્લવત્તા યાવત્ કૂટસામલી ચેવ જમ્બૂ ચેવ સુદંસણા । તત્થળં દો
દેવા મહિદ્વિયા જાવ મહાસોરુલા પલિશ્રોવમઠિતીયા પરિવસંતિ । તં ગરુલે
ચેવ વેણુદેવે અણાઢીણ ચેવ જમ્બૂદિવાહિવદ્ । એતદ્વૃત્તાવપિ ગરુડઃ સુપર્ણ
કુમારજાતીયો વેણુદેવો નામ્ના ઇત્યાદિ ॥ એવં ચ ન અયં સુપર્ણકુમારાણાં
દાક્ષિણાત્ય ઇન્દ્રઃ સંભાવ્યતે । કિન્તુ અન્ય એવ । તસ્ય હિ ઇન્દ્રત્વેન સાર્ધ-
પલ્યોપમરૂપાયા ઉત્કૃષ્ઠસ્થિતેર્ન્યાયત્વાત્ । અયં તુ પલ્યોપમસ્થિતિક ઇતિ ॥

જે ભાગ શીતોદાયા પૂર્વમાં છે તે પૂર્વાર્દ્ધદેવકુરૂ, અને જે ભાગ એની પશ્ચિમે છે તે પશ્ચિમાર્દ્ધદેવકુરૂ—એવા નામથી ઓળખાય છે. ૪૧૫.

પશ્ચિમાર્દ્ધદેવકુરૂના મધ્યભાગમાં સર્વથા જમ્બૂવૃક્ષ જેવું એક શાલ્મલીવૃક્ષ છે. ૪૧૬.
પરંતુ એ શાલ્મલીવૃક્ષનું પીઠ રૂપ્યમય છે. તેમજ પ્રાસાદ, ભવન અને અન્તઃસ્થ કૂટો
પણ રૂપ્યમય છે. ૪૧૭.

એનો આકાર એક શિખર જેવો હોવાથી એ ‘કૂટશાલ્મલી’ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ છે.
વળી સુપર્ણજાતીય વેણુદેવ નામે દેવ એનો સ્વામી છે. ૪૧૮.

આ સંબંધમાં સ્થાનાંગસૂત્રના બીજા ‘સ્થાન’ માં કહ્યું છે કે—ત્યાં જે મહાલયરૂપ જે મહાન્
વૃક્ષો ઠહેલાં છે. એક કૂટશાલ્મલી અને બીજું સુદર્શન જમ્બૂવૃક્ષ. ત્યાં વળી મહાન્ સંમુદિવાળા,
અત્યન્ત સુખી અને પરયોપમના આયુષ્યવાળા જે દેવો રહે છે: એક સુપર્ણજાતીય વેણુદેવ
અને બીજો જમ્બૂદાપનો સ્વામી અનાદિતદેવ. એની ટીકામાં પણ ‘સુપર્ણજાતીય એટલે ગરૂ
દમ્ભતિનો વેણુદેવ’ એમ છે. વળી આ દેવ સુપર્ણકુમારોનો હક્ષિણ દિશાનો ઈદ સંભવતો
નથી. એ બીજો જ દેવ હોવો જોઈએ. કેમકે ઇન્દ્રદેવની ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ હોઈ પરયોપમની હોય,
અને આ દેવની તો એક પરયોપમની છે.

મતાન્તરે તુ ક્રીડાસ્થાનમયં વૃક્ષઃ સ્યાત્સુપર્ણકુમારયોઃ ।

વેણુદેવવેણુદાલિસુરયોરુભયોરપિ ॥ ૪૧૯ ॥

તથા ચાહ સૂત્રકૃતાંગચૂર્ણિકૃત્ શાલ્મલીવૃક્ષવક્તવ્યતાવસરે । તત્થ
વેણુદેવે વેણુદાલી ય વસઇ ॥ તયોર્હિ તત્ ક્રીડાસ્થાનમિતિ ॥

સ્વરૂપમુત્તરકુરુનૃતિરશ્વાં યદીરિતમ્ ।

આયુઃશરીરમાનાદિ તદત્રાપ્યનુવર્ત્તે ॥ ૪૨૦ ॥

કુરવો દ્વિવિધાઃ સમા ઇમાઃ સુષમાભિઃ સુતમાં પરસ્પરમ્ ।

મિલિતાઃ કલહાય મેરુણા પ્રાવિભક્તા ઇવ મધ્યવર્ત્તિના ॥ ૪૨૧ ॥

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્ત્તિકીર્ત્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાન્તિષ્ઠ-

દ્રાજશ્રીતનયોઽતનિષ્ઠ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।

કાઠ્યં ચત્તિક્ષ્ણ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે

સર્ગઃ સપ્તદશઃ સમાપ્તિમગમદ્વિદ્વત્પ્રમોદપ્રદઃ ॥ ૪૨૨ ॥

इति सप्तदशः सर्गः ।

—❧(ॐ)❧—

ખીજે મત એમ છે કે આ વૃક્ષ ‘ વેણુદેવ ’ અને ‘ વેણુદાલિ ’ નામના સુપર્ણકુ-
મારોને ક્રીડા કરવાના સ્થાનરૂપ છે. ૪૧૯.

એ સંબંધમાં સૂત્રકૃતાંગની ચૂર્ણી-ટીકામાં શાલ્મલીવૃક્ષના વર્ણનપ્રસંગે કહ્યું છે કે—
ત્યાં વેણુદેવ અને વેણુદાલિ દેવ રહે છે, કેમકે એ બેજીનું એ ક્રીડાસ્થાન છે.

આ દેવકુટૂંબના મનુષ્ય અને તિર્થચોનું આયુષ્ય, શરીરમાન આદિ સ્વરૂપ ઉત્તરકુટૂંબના
મનુષ્ય આદિકનું કહી ગયા છીએ તે પ્રમાણે સમજી લેવું. ૪૨૦.

કુરુક્ષેત્રના બેજી વિભાગમાં સુષમા આરો વર્તે છે. એટલે પરસ્પર સમાનતાને લઇને
બેડે બેજી વડવાડ કરવા સામસામા મળ્યા હોય અને મધ્યસ્થ એવા મેરુએ મધ્યસ્થ ધઇને
એમને જૂદા પાડ્યા હોયની એવા લાગે છે. ૪૨૧.

એમની કીર્તિ શ્રવણ કરીને અખિલ જગત આશ્ચર્યમાં લીન થઈ ગયું છે એવા શ્રીકીર્તિ-
વિજયઉપાધ્યાયના અન્તેવાસી, અને માતૃશ્રી રાજબાઈ તથા પિતા તેજપાળના સુપુત્ર વિન-
યવિજય ઉપાધ્યાયે—જગતના નિશ્ચિત તત્ત્વોને પ્રકટ બતાવી આપવામાં લીપક જેવા—રચેલા
આ કાવ્યગ્રંથનો વિદ્વદ્ગર્ભને પ્રમોદ આપનારો સુતરમો સર્ગ સમાપ્ત થયો.

सत्तरमो सर्ग समाप्त.

अथ अष्टादशः सर्गः ।

पार्श्वं शंखेश्वरोत्तंसं नत्वा तत्त्वावबोधदधम् ।
 स्वरूपं स्वर्णशैलस्य यथाश्रुतमथोच्यते ॥ १ ॥
 उत्तरस्यां स्थितो देवकुरुभ्यः कनकाचलः ।
 उत्तराभ्यः कुरुभ्यश्च दक्षिणस्यां प्रतिष्ठितः ॥ २ ॥
 प्रत्यक् पूर्वविदेहेभ्यः प्राक् पश्चिमविदेहतः ।
 रत्नप्रभाचक्रनाभिरिव मध्येऽस्त्यवस्थितः ॥ ३ ॥
 निमित्तहेतोर्भुवनपर्यायभाण्डसम्भवे ।
 भ्रमतः कालचक्रस्य भ्रमिदण्ड इवोच्छ्रितः ॥ ४ ॥
 मानदण्ड इवोदस्तो जम्बूद्वीपमीमीषया ।
 तथैव स्थापितो धात्रा मेयं मत्वाभितोत्यकम् ॥ ५ ॥
 स्निग्धयोर्ध्वीकृतो धात्रीमात्रा स्वांकेऽतिकौतुकात् ।
 नीलचूलो बाल इव प्रभावलयचोलकः ॥ ६ ॥

सर्ग १८ भो.

હવે, સત્ય વસ્તુસ્થિતિ સમજાવનાર એવા શ્રીશંખેશ્વરપાર્શ્વનાથને નમસ્કાર કરીને
 મેરૂપર્વતનું શાઓક્ત સ્વરૂપ કહું છું. ૧.

આ મેરૂપર્વત દેવકુરૂની ઉત્તરે અને ઉત્તરકુરૂની દક્ષિણે આવેલો છે. ૨.

એ, પૂર્વવિદેહની પશ્ચિમે અને પશ્ચિમવિદેહની પૂર્વે-જાણે રત્નપ્રભાદીપી ચક્રની ધરી
 હોયની એમ વચ્ચેવચ્ચ રહેલો છે. ૩.

વળી એ, જગતના પર્યાયદીપી કામવાસણ ઉતારવામાં નિમિત્તભૂત એવું જે કાળદીપી
 ચક્ર-તેને ફેરવવાનો દાંડો હોયની એમ ઉંચો ઉભો રહેલો છે. ૪.

વળી એ, જાણે વિધાત્રાએ જમ્બૂદીપને માપવાની ઇચ્છાથી ઉંચો કરેલો, અને પછી
 મેયવસ્તુને તોળવાની સમજીને એમને એમ ધરી રાખેલો, (વિધાત્રાનો) માનદંડ હોયની
 એવો લાગે છે. ૫

વળી એ, જાણે પૃથ્વીદીપી પ્રેમાશુ માતાનો-કાંતુકથી એળખામાં ઉભો રાખેલો, કાન્તિદીપી
 વચ્ચ અને સ્યામશિખા વાળો-બાળક હોયની એવો લાગે છે. ૬.

ચન્દ્રાર્કગ્રહનક્ષત્રતારાવૃષભસંતતેઃ ।

શ્રમન્ત્યા મનુજક્ષેત્રે મેઠિદણ્ડ ઇવાહિતઃ ॥ ૭ ॥

નીલવન્નિપથોન્મત્તદન્તિનોર્યુધ્યતોર્મિથઃ ।

મધ્યે સીમાસ્તમ્ભ ઇવ ગજદન્તાદ્રિદન્તયોઃ ॥ ૮ ॥

તિર્યગ્લોકમહાઞ્જસ્ય સ્પષ્ટાઘ્રાશાદલશ્રિયઃ ।

વીજકોશ ઇવાન્તઃસ્થઃ પરાગભરર્પિજરઃ ॥ ૯ ॥

જમ્બૂદ્વીપોરુપોતસ્ય મુક્તસ્ય લવણાર્ણવે ।

કૂપસ્તમ્ભ ઇવોરિચ્ચતઃ પ્રભાસિતપટાંચિતઃ ॥ ૧૦ ॥

ન્યસ્તપાદો ભદ્રશાલકાનનાસ્તરણોપરિ ।

પશ્યન્નિવોર્ધ્વદમોઽયં નગેન્દ્રઃ સેવિનો નગાન્ ॥ ૧૧ ॥

નરક્ષેત્રકટાહેઽસ્મિન્નાનાપદાર્થપાયસમ્ ।

પચતો વિધિસૂદસ્ય દર્વીદણ્ડ ઇવોન્નતઃ ॥ ૧૨ ॥

પ્રાદુશ્ચૂલઃ સૌમનસોત્તરીયોઽશુજલપ્લુતઃ ।

દેવાર્ચકઃ ઇવોન્નન્દિનન્દનારામધૌતિકઃ ॥ ૧૩ ॥

વળી એ, જાણે ક્ષરતા ક્ષ્યાં કરતા—એવા ચન્દ્રમા, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓ રૂપી બળદોને ક્ષરતી વખતે બાંધવા માટે મનુષ્યક્ષેત્રમાં ઉભો કરેલો એક ઉંચો સ્તંભ હોયતી એવો લાગે છે. ૭.

વળી એ, જાણે પરસ્પર દન્તાદન્તિ યુદ્ધ કરી રહેલા, ગજદન્તોરૂપી દાંતવાળા નીલવાન અને નિપથ પર્વતોરૂપી (એ) હસ્તીઓની વચ્ચે જાણે સીમાસ્તંભ હોયતી એવો લાગે છે. ૮.

વળી એ, જાણે આઠ નિર્ભળ દિશાઓરૂપી મુંદર પત્રોવાળા તીછલોરૂપી મહાન કમળનું, પુષ્કળપરાગને લીધે પીળું પીળું થઈ રહેલું, (અંદરનું) બીજકોશ હોયતી એવો જણાય છે. ૯.

વળી એ, જાણે લવણસમુદ્રમાં ઊંડી મૂકેલા જમ્બૂદ્વીરૂપી મહાન પ્રવહણનો, -પ્રભારૂપી સ્વેતસહવાળો, ઉંચો કરેલો કૂપસ્તંભ (કુવો-ડાલ) હોયતી એવો લાગે છે. ૧૦.

વળી એ, જાણે ભદ્રશાળવનરૂપી શય્યાપર ઉભો રહી, સેવકજેવા અન્ય પર્વતો પર ઉપરી-શેઠની જેમ દમામભરી નજર કરી રહ્યો હોયતી એવો લાગે છે. ૧૧.

વળી એ, જાણે મનુષ્યક્ષેત્રરૂપી કઢાયામાં વિધવિધ પદાર્થોરૂપી ક્ષીરાન્ન પકાવતા વિધાન્ના-રૂપી રસોયાનો ઉભો રહેલો કટકીનો દાંડો હોયતી એવો છે. ૧૨.

સ ચૈકયા પદ્મવરવેદિકયા પરિષ્કૃતઃ ।

વનેન ચાભિતો નાનારત્નજ્યોતિઃપ્રભાસુરઃ ॥ ૧૪ ॥

સહસ્રાન્નવનવર્તિ યોજનાનાં સ ઉદ્ભવતઃ ।

યોજનાનાં સહસ્રં ચાવગાઢો વસુધાન્તરે ॥ ૧૫ ॥

લક્ષયોજનમાનોઽસૌ સર્વાગ્રેણ ભવેદિતિ ।

ચત્વારિંશદધિકાનિ ચૂલાયા યોજનાનિ તુ ॥ ૧૬ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ દશાન્યા નવતિસ્તથા ।

યોજનસ્યૈકાદશાંશા દશ મૂલેઽસ્ય વિસ્તૃતિઃ ॥ ૧૭ ॥

અયં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રવૃહસ્ત્તેત્રસમાસાભિપ્રાયઃ ॥ શ્રીસમવાયંગે તુ
મન્દરેણ પવ્વણ મૂલે દસજોગ્રણસહસ્તાઈં વિરૂઢંભેણં પશ્યતે । इति ज्ञेयम् ॥

एकत्रिंशत्सहस्राणि शता नव दशाधिकाः ।

योजनानां त्रयश्चेकादशांशः परिधिस्त्रिह ॥ १८ ॥

વળી એ, બાણે પ્રકટ ચૂલવાળો^૧, સૌમનસવનરૂપી ઉત્તરીયવસ્ત્રવાળો, કિરણોદ્ગ્રીપી બગથી ભીંજાયેલો અને સુશોભિત નન્દનવનરૂપી ધોતીયાવાળો (દેવનો) પૂનરી હોયની એવો છે ૧૩^૨

વળી એ મેરૂપર્વત એક પદ્મવેદિ અને વનથી વિંટળાયેલો છે અને અનેક રત્નોની કાંતિથી બગદુળી રહેલો છે. ૧૪.

વળી એ મેરૂ (પૃથ્વીની ઉપર) નવાણું હજાર યોજન (ઉંચો) છે અને એક હજાર યોજન પૃથ્વીની અંદર રહેલો છે. ૧૫.

એમ એ પાંતે સમગ્રપણે એક લાખ યોજનનો છે ગિવાય આગીશ યોજનની એની ચૂલિકા છે. ૧૬.

મૂળમાં એનો વિસ્તાર દશહજાર ને નેવું પૂર્ણિક અને દશઅગીયારાંશ યોજનનો છે ૧૭

એ પ્રમાણે જમ્બુદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રનો અને વૃહત્સોત્રસમાસનો અભિપ્રાય છે. સમવાયાગ સૂત્રમાં તો એનો વિસ્તાર દશહજાર યોજનનો છે એમ કહ્યું છે.

એનો પરિધિ એટલે ઘેરાવો મૂળ આગળ એકત્રીશ હજાર નવતો દશ પૂર્ણિક અને ત્રણ અગીયારાંશ યોજન છે ૧૮.

૧. રમેયો પ્રકટ-પ્રમા દેખાય એવા ચૂલ-માથાના વાળવાળો; મેરૂપર્વત પ્રકટ-દકાવલી નદિ એવી ચૂલ-ચૂલિકાવાળો. ૨. ગ્રીભ એકાદશી સુધીમાં મેરૂપર્વતને વિધવિધ ઉપમા આપવામાં વિદ્વાન દાન પમાડે એવી છે.

યોજનાનાં સહસ્રાણિ દશાસ્ય સમભૂતલે ।

સહસ્રમેકં શિખરે વ્યાસઃ ચુલોપલક્ષિતે ॥ ૧૯ ॥

एकत्रिंशत्सहस्राणि योजनानां शतानि पद् ।

त्रयोविंशत्यधिकानि परिधिः समभूतले ॥ ૨૦ ॥

ऊर्ध्वं च परिधिस्तस्य योजनानां भवेत् गिरः ।

સહસ્રાણિ ત્રીણિ ચૈકં દ્વાપટ્વાભ્યધિકં શતમ્ ॥ ૨૧ ॥

अथ सर्वत्र विष्कम्भज्ञानाय करणम् ।

સહસ્રયોજનવ્યાસાન્મેરોરુપરિભાગતઃ ।

यत्रोत्तीर्य योजनादौ विष्कम्भो ज्ञातुमिष्यते ॥ ૨૨ ॥

તથોજનપ્રભૃત્યેકાદશભિઃ પ્રવિભજ્યતે ।

લઘ્વે સહસ્રસંયુક્તે વ્યાસોઽસ્ય વાંછિતાસ્યદે ॥૨૩॥ યુગ્મમ્ ॥

यथाधो नवनवर्ति सहस्राण्यूर्ध्वभागतः ।

અતીત્પાત્ર પ્રદેશે ચેદ્વિષ્કમ્ભં જ્ઞાતુમિચ્છસિ ॥ ૨૪ ॥

તદેતૈર્નવનવતિસહસ્રૈઃ રુદ્રભાજિતૈઃ ।

સહસ્રાન્નવ સંપ્રાતાન્ સહસ્રસહિતાન્ કુરુ ॥ ૨૫ ॥

(એને) મધ્યે સમભૂતગમાં એની પહોળાઈ દશહજાર યોજન છે; અને જે એની ચુલિકા એટલે શિખર છે ત્યાં આગળ પહોળાઈ એક હજાર યોજન છે. ૧૯.

એનો ઘેરાવો સમભૂતળે એકત્રીશહજાર છસો ને ત્રેવીશ યોજન છે. ૨૦.

મધ્યે એનો ઘેરાવો ત્રણહજાર એકસો ને બાસક યોજન છે. ૨૧.

ત્યાં ત્યાં પહોળાઈ જાણવા માટે નીચે પ્રમાણે યુક્તિ છે:—

મેરુપર્વતના એકહજાર યોજનના ઘેરાવાવાળા ઉપલા ભાગથી હેઠળના હરકોઈ સ્થળે એની પહોળાઈના યોજન આદિ જાણવા હોય તો જેટલું નીચે ઉતર્યા એ સંખ્યાને અગીયારવડે ભાગવાથી જે સંખ્યા આવે એમાં એકહજાર ઉમેરવા. જે જવાબ આવે તે તે સ્થાનની પહોળાઈ જાણવી. ૨૨-૨૩.

દશાન્ત તરિકે; ઉપરના ભાગથી નવાણું હજાર યોજન નીચે ઉતરીએ એ ભાગ-સ્થળની પહોળાઈ જાણવા માટે, નવાણું હજારને અગીયારવડે ભાગે એટલે નવ હજારનો આંક આવશે.

एवं दशसहस्राणि जातानि धरणीतले ।

विष्कम्भो मेरुशैलस्य सर्वत्रैवं विभाव्यताम् ॥ ૨૬ ॥ विशेषकम् ॥

अथवा प्रकारान्तरेण इदमेव करणम् ।

मूलाद्यत्र योजनादावुत्पत्त्य ज्ञातुमिष्यते ।

व्यासः तस्मिन् योजनादौ विभक्ते रुद्रसंख्यया ॥ ૨૭ ॥

यल्लब्धं तन्मूलसत्काद्विस्ताराच्छोधयेत् बुधः ।

यच्छेषं तन्मितस्तस्य व्यासोऽभीष्टस्थले यथा ॥ ૨૮ ॥ युग्मम् ॥

कंदात्सहस्रमुत्पत्त्य व्यासं जिज्ञाससे यदि ।

सहस्रमेकादशभिः भज लब्धमिदं पुनः ॥ ૨૯ ॥

नवतिर्योजनान्यंशा दश चैकादशात्मकाः ।

कन्दव्यासाच्छोधयेदं ततः शेपाणि यानि तु ॥ ૩૦ ॥

योजनानां सहस्राणि दशैतावान्મહીતલે ।

विष्कम्भः स्वर्णशैलस्य सर्वत्रैवं विभाव्यताम् ॥ ૩૧ ॥ विशेषकम् ॥

अथ व्यासानुसारेण सर्वत्र उच्चत्वज्ञानाय करणम् ।

એમાં એકહજાર ઉમેરો. એટલે દશહજાર યોજન થયા. આ મેરુપર્વતની પૃથ્વીતળ પાસેની પહોળાઈ થઈ. અને એ પ્રમાણે સર્વ સ્થળે બાણી લેવું. ૨૪-૨૬.

વળી એક બીજી યુક્તિ :—

મૂળથી ઉચે ચઢતાં હરકોઈ સ્થળ-ભાગનો વ્યાસ બાલુવા માટે, એટલું ઉચે ચઢ્યા એને અગ્યારવડે ભાંગવા. જે આંક આવે એને મૂળની પહોળાઈમાંથી બાદ કરવા. જે વધે તે તે સ્થળ કે ભાગની પહોળાઈ બાલુવી. ૨૭-૨૮.

જેમકે; મૂળથી એકહજાર યોજન ઉચેના ભાગની પહોળાઈ બાલુવી હોય તેો એ હજારને અગ્યારવડે ભાંગવા. એટલે નેવું પૂર્ણિક દશઅગ્યારાંશ યોજન આવશે એને, મૂળની પહોળાઈના યોજનમાંથી બાદ કરવા. બાદ કરતાં દશહજાર રહેશે—એટલા યોજન મેરુપર્વતનો તે ભાગનો વિષ્કંભ સમજવો. એજ પ્રમાણે સર્વત્ર સમજી લેવું. ૨૯-૩૧.

હવે વ્યાસને અનુસારે અર્થાત્ વ્યાસ ઉપરથી ઉચાઈ બાલુવાની યુક્તિ નીચે પ્રમાણે છે:—

યાવાન્ યત્રાસ્ય વિસ્તારો નિશ્ચિતો મૂતલાદિષુ ।

તસ્મિન્મૂલસ્ય વિસ્તારાચ્છોધિતે યન્તુ શિષ્યતે ॥ ૩૨ ॥

ગુણ્યં તદેકાદશભિઃ યદ્ભવેત્તત્પ્રમાણતઃ ।

ઉચ્ચત્વમસ્ય વિષ્કમ્ભસ્યાનુસારેણ તથથા ॥ ૩૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ દશ વ્યાસોઽસ્ય મૂતલે ।

મૂલવિષ્કમ્ભતસ્તેષુ વિશોધિતેષ્વદઃ સ્થિતમ્ ॥ ૩૪ ॥

નવતિર્યોજનાન્યંશા દશ ચૈકાદશાત્મકાઃ ।

અસ્મિન્નૈકાદશગુણે સહસ્રમિયમુચ્ચતા ॥ ૩૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

મૂલમૂતલયોર્મધ્યે સર્વત્રૈવં વિભાવ્યતામ્ ।

વિસ્તારસ્યાનુસારેણ તુંગત્વમીપ્સિતાસ્પદે ॥ ૩૬ ॥

અથ સર્વત્ર વિષ્કમ્ભવૃદ્ધિહાનિજ્ઞાનાય કરણમ્ ।

ઉપરિતને વિસ્તારેઽધસ્તનવિસ્તારતઃ કૃતે દૂરમ્ ।

તન્મધ્યવર્તિશૈલોચ્છ્રયેણ શેષે હૂતે વિદુષા ॥ ૩૭ ॥

યત્તલ્લઘ્નં તદુભયતો વૃદ્ધિર્ગિરિમૌલિતો દ્વાધઃપતને ।

તાવત્યેવ ચ હાનિર્મૌલાવારોહણોઽધસ્તઃ ॥ ૩૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તળીએ કે હરકોઇ જગ્યાએ જેટલી નિશ્ચિત પહોળાઇ હોય તેને મૂળની પહોળાઇમાંથી બાદ કરવી. જે બાકી રહે એને અગ્યારે ગુણવા. એમ કરતાં જે આંકડો આવે એ એ સ્થળની ઉંચાઇ સમજવી. ૩૨-૩૩.

કદાન્ત તરીકે, મેરૂપર્વતની પૃથ્વીતળપરની પહોળાઇ દશહજાર ચોજન છે. એને મૂળની પહોળાઇમાંથી બાદ કરતાં નેષુ પૂર્ણાંક દશઅગ્યારાંશ શેષ (ચોજન) રહે છે. એ શેષ રહ્યા એને અગ્યારે ગુણે એટલે એક હજાર આવ્યા. એ એ સ્થળની ઉંચાઇ સમજવી. ૩૪-૩૫.

એવી રીતે મેરૂપર્વતના મૂળ અને ભૂતળ વચ્ચે સર્વત્ર, ઇચ્છિત અગ્યારની પહોળાઇ પરથી ઉંચાઇ બાણી શકાય છે. ૩૬.

હવે સર્વત્ર પહોળાઇની વધઘટ બાણવા માટે નીચે પ્રમાણે યુક્તિ છે :—

નીચેની પહોળાઇમાંથી ઉપલાભાગની પહોળાઇ બાદ કરવી. શેષ રહે એને પર્વતની મધ્યવર્તિ ઉંચાઇએ ભાંગવા. એમ કરતાં જે આંકડો આવે એ શિખરથી નીચે ઉત્તરતાં જઇ બાણુએ ‘વૃદ્ધિ’ સમજવી, અને નીચેથી ઉપર ચઢતાં જઇ બાણુએ ‘હાનિ’ સમજવી. ૩૭-૩૮.

તથા હિ । સાંહેસ્રે મૌલિત્રિષ્કમ્ભે કન્દવ્યાસાદિશોધિતે ।

શેષં નવત્યધિકાનિ શતાનિ નવતિઃ સ્થિતમ્ ॥ ૩૯ ॥

અંશા દશૈકાદશોત્થાઃ ચૈર્ષાં કર્તું સર્વર્ણનમ્ ।

યોજનાનાં રાશિમેકાદશભિર્ગણયેત્ બુધઃ ॥ ૪૦ ॥

ભાગાન્ દશોપરિતનાન્ ક્ષિપેજ્ઞાતા ઇમે તતઃ ।

લક્ષં ભાજ્યં રાશિમેનં ઋચિત્ સંસ્થાપયેત્ બુધઃ ॥ ૪૧ ॥

નગોચ્છૂયો લક્ષરૂપો ભાજકો રુદ્રસંગુણઃ ।

લક્ષ્ણાયેકાદશ જાતસ્તં ભાગાર્યમધો ન્યસેત્ ॥ ૪૨ ॥

અલ્પત્વેન વિભાજ્યસ્ય મૂયસ્ત્વાત્ ભાજકસ્ય ચ ।

ભાગાપ્રાપ્ત્યાપવસ્યેતે લક્ષેણ ભાજ્યભાજકૌ ॥ ૪૩ ॥

ઉપયેકઃ સ્થિતોઽધસ્તાદેકાદશ સ્થિતાઃ તતઃ ।

લઘ્વ એકાદશ ભાગો યોજનં યોજનં પ્રતિ ॥ ૪૪ ॥

યદ્વાં ભાજ્યઃ ભાજકયોઃ ઉભયોઃ લક્ષરૂપયોઃ ।

રાશિઃ ભાજ્યોઽશરૂપોઽસ્તિ ભાજકો યોજનાત્મકઃ ॥ ૪૫ ॥

પ્રતિયોજનમેકોઽંશઃ તત્સુખેનૈવ લભ્યતે ।

ઇયં મેરોરુભયતો વૃદ્ધિહાની નિરૂપિતે ॥ ૪૬ ॥

જેમકે; મૂળની પહોળાઈમાંથી શિખરની પહોળાઈના એક હજાર યોજન બાદ કરતાં નવ હજાર નેવું પૂર્ણાંક દશ અગ્યારાંશ શેષ રહેશે એનું સર્વર્ણન કરવા માટે અગ્યારે ગુણી દશ અંશ છે તે લેવાની દેવા. એટલે એક લાખ લાખ્યરાશિ થઈ. એને એક બાબુએ મૂકી રાખો. ૩૯-૪૧.

હવે પર્વતની ઉંચાઈ એક લક્ષ યોજનની છે એને પણ અગીઆરે ગુણો. એટલે અગ્યા રલક્ષ લાખકરાશિ થઈ. ૪૨.

આમ લાખ્યરાશિ જે એક લક્ષ યોજન છે તે આ લાખકરાશિથી અલ્પ આવી. માટે ભાગ ચાલશે નહીં. માટે લાખ્યલાખકને ઉલટાવી નાખો. ૪૩.

એટલે ઉપર એક રહેશે અને નીચે અગ્યાર રહેશે. અર્થાત્ યોજનયોજનપ્રત્યે એક અગ્યારાંશ ભાગ આવ્યો. ૪૪.

અથવા લાખ્યરાશિ અને લાખકરાશિ—એ બેઉમાં લાખ્યરાશિ અંશરૂપ છે અને

જ્ઞાતુમિષ્ટે વૃદ્ધિહાની તત્ર યદ્યેકપાર્શ્વતઃ ।

દ્વાવિંશતિવિભક્તસ્ય યોજનસ્ય લવસ્તદા ॥ ૪૭ ॥

તતઃ શ્રયં ભાવઃ ।

યાવદુત્પત્યતે કન્દાદંગુલયોજનાદિકમ્ ।

एकादशः तस्य भागो कन्दव्यासात् क्षयं व्रजेत् ॥ ४८ ॥

તથાહિ । એકાદશસ્વંગુલેષુ સમુત્ક્રાન્તેષુ મૂલતઃ ।

क्षीयते मूलविष्कम्भात् संपूर्णमेकमंगुलम् ॥ ४९ ॥

યોજનેષ્વપિ તાવત્સુ સમુચાતેષુ મૂલતઃ ।

क्षीयते मूलविष्कम्भात् संपूर्णमेकयोजनम् ॥ ५० ॥

एवं योजनशतसहस्रेष्वपि भाव्यम् ॥

अत एव योजनानां सहस्रे मूलतो गते ।

नवतिः योजनान्यंशा एकादशोद्भवा दश ॥ ५१ ॥

एतावानेकादशोऽंशः सहस्रस्य क्षयं गतः ।

ततः सहस्राणि दश विष्कम्भो धरणीतले ॥ ५२ ॥

ભાજકશશિ યોજનરૂપ છે તેથી પ્રતિયોજને અઠેક ભાગ આવ્યો. આ એક અચ્ચારાંશ યોજન વધઘટ આવી એ મેરૂની બેઉ બાજુની વધઘટ આવી. ૪૫-૪૬.

પરંતુ જો એક જ બાજુની વધઘટ બાજુવા ભાગતા હો તો, તે એક યોજનનો બાવીશમો ભાગ છે. ૪૭.

એનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે .—

મૂળથી જેટલા અંગુલપ્રમાણ કે યોજનપ્રમાણ ઉંચે ચઢીએ તેનો અચ્ચારમો અંશ મૂળની પહોળાઈથી એછો થાય. ૪૮.

જેમકે; મૂળથી અચ્ચાર અંગુલ ઉપર ચઢીએ ત્યાંની પહોળાઈ મૂળની પહોળાઈથી એક અંગુલ ઘટે છે, અને મૂળથી અચ્ચાર યોજન ઉપર ચઢીએ ત્યાંની પહોળાઈ મૂળની પહોળાઈથી એક યોજન ઘટે છે. ૪૯-૫૦.

હાજો યોજનમાં એજ પ્રમાણે બાજુવું. ધારો કે મૂળથી એક હજાર યોજન ઉંચે ચઢ્યા. તો એ હજારને અચ્ચારે ભાગતા જે નેતું પૂર્ણિક દસ અચ્ચારાંશ યોજન આવ્યા એટલા પુરતો, એ સ્થળનો વ્યાસ મૂળના વ્યાસથી એછો થયો. એટલે કે મેરૂની, પૃથ્વીતળઆગળની પહોળાઈ દસ હજાર યોજન ગરાળર મળી રહી. ૫૧-૫૨.

एकादशस्वेकादशस्वतिक्रान्तेषु भूमितः ।

सहस्रेषु किलैकैकं सहस्रं व्यासतो हूसेत् ॥ ५३ ॥

एवं च नवनवतेः सहस्राणामतिक्रमे ।

शिरोभागेऽस्य विष्कम्भः सहस्रमवशिष्यते ॥ ५४ ॥

यद्वा कन्दाद्योजनानां लक्षेऽतीते शिरस्तले ।

लक्षस्यैकादशो भाग एतावान् परिहीयते ॥ ५५ ॥

नवतिर्योजनशतान्यधिका नवतिस्तथा ।

અંશા દશૈકાદશોત્થાઃ સહસ્ત્રં શિષ્યતે તતઃ ॥ ૫૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

(નવુ) પ્રત્યેકં પરિતઃ પંચશતવિસ્તૃતયોઃ નનુ ।

नन्दनसौमनसयोः सद्भावात् मेखलाद्वये ॥ ५७ ॥

योजनानां सहस्रस्य द्विः भवेत् युगपत् त्रुटिः ।

કથં ઇકાદશભાગહાનિઃ તદુપપચ્યતે ॥ ૫૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

अत्रोच्यते कर्णगत्या समाधेयमिदं बुधैः ।

કા કર્ણગતિરિત્યેવં યદિ પૃચ્છસિ તત્ શ્રુણુ ॥ ૫૯ ॥

એજ રીતે ૬૨ અગ્યારહજાર યોજન ઉચે ચઢતાં, પહોળાઈમાં એક હજાર યોજન ઘટે. ૫૩

એ ગણત્રીએ નવાણું હજાર યોજન ઉચે ચઢતાં, પહોળાઈમાં નવહજાર યોજન ઓછો થાય એટલે ફક્ત એકહજાર યોજન પહોળો રહે. ૫૪.

અથવા મળથી એકલક્ષ યોજન ઉપર આવીએ તે સ્થળે એ ‘લક્ષ’ નો અગ્યારમો અંશ અર્થાત્ નવહજાર નવસો પચાણું પૂર્ણાંક ૬૨ અગ્યારાંશ યોજન પહોળાઈમાં ઘટે. એમ ગણતાં પણ શિખરે એકહજાર યોજન પહોળાઈમાં રહે. ૫૫-૫૬.

અહિં એવી શંકા ઉપસ્થિત થાય કે મેરૂની ફરતા પાંચસો પાંચસો યોજનના વિસ્તારમાં નન્દન અને સૌમનસ વન હોવાથી જો મેખલાપર એકસાથે એકહજાર યોજનનો બેવાર ઘટાડો થાય. ત્યાં અગ્યારમા ભાગની હાનિની વાત કેવી રીતે બેસતી લાવશે ? ૫૭-૫૮.

ઉત્તરમાં કહે છે કે-એ વાતનું ‘શર્ણુચુક્તિ’ વડે મગાધાન કરવું. આ ‘કર્ણુચુક્તિ’ શું છે તે સાંભલો :— ૫૯.

કન્દાદારમ્ય શિખરં યાવત્તદુભયસ્પૃશિ ।

દત્તાયાં દવરિકાયાં સ્થિરહસ્તેન ધીમતા ॥ ૬૦ ॥

અપાન્તરાલે યત્ ક્વાપિ કિયદાકાશમાસ્થિતમ્ ।

તત્ સમગ્રં કર્ણગત્યા મેરોરાભાવ્યમિત્યતઃ ॥ ૬૧ ॥

તત્ પ્રકલ્પ્ય મેરુતયા પ્રાહુઃ ગણિતકોવિદાઃ ।

સર્વત્રૈકાદશભાગપરિહારિણિ યથોદિતામ્ ॥ ૬૨ ॥ વિશેષકમ્ ॥

અર્થ ચ અર્થઃ શ્રીજિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણપૂજ્યૈરપિ વિશેષણવત્યાં
લવણોદધિધનગણિતનિરૂપણાવસરે દૃષ્ટાન્તદ્વારેણ જ્ઞાપિત એવ ॥

અતોઽયં મેઘલાયુગ્માવિવચ્ચયા ક્રમાત્તનુઃ ।

મૂલે ચ વિસ્તૃતઃ સુષ્કદસ્તગોપૂચ્છસંસ્થિતઃ ॥ ૬૩ ॥

અથાત્ર ત્રીણિ કાળાનિ વર્તન્તે કનકાચલે ।

કાળં વિભાગો નિયતવિશિષ્ટપરિણામવાન્ ॥ ૬૪ ॥

ચતુર્વિધં કાળમાયં મૃત્તિકાવહુલં ક્વચિત્ ।

પાષાણવહુલં વજ્રવહુલં શર્કરામયમ્ ॥ ૬૫ ॥

મૂળથી આરંભીને શિખરપર્થન્ત, તે બન્નેને સ્પર્શ કરે એવી રીતે એક દોરી સ્થિર હોયે પકડી રાખતાં વચમાં કયાય જે કંઈ પોલાણ રહે એ સર્વ કર્ણુગતિ-યુક્તિ વટે મેરુતું છે એમ ભાવવું. ૬૦-૬૧.

અને તેથીજ ગણિતશાસ્ત્રીઓ પણ એને મેરુરૂપે કદપીને સર્વત્ર યથોક્ત અગ્યારમા ભાગનો ઘટાડો કરે છે. ૬૨.

શ્રીજિનભદ્રગણિકે પણ 'વિશેષણવતી'માં લવણસયુક્તું ધનગણિત નિરૂપણ કરતાં દૃષ્ટાન્તદ્વારા આ જ ભાવાર્થ કહ્યો છે.

અને એમ હોવાથી જ—એટ મેખલાને ગણત્રીમાં ન લઈએ તો ત્યાં આગળ સાંકડાં, અને ત્યાંથી ઉતરતાં ઉતરતાં પહોળા થતા થતા—મૂળ આગળ બહુ પહોળા—એવા આ મેરુ પર્વતને ઉંચા કરેલા ગોપુચ્છના આકારે રહેલો કહ્યો છે. ૬૩.

હવે આ મેરુપર્વતના ત્રણ 'કાંડ' એટલે વિશિષ્ટ વિભાગ કહ્યા છે. ૬૪.

તેમાં પ્રથમ કાંડ આર પ્રકારનો છે:—કવચિત્ માટીમય, કવચિત્ પાષાણમય, કવચિત્ વજ્રમય, અને કવચિત્ લેણમય. ૬૫.

કાણ્ડં દ્વિતીયમપ્યેવં ચતુર્ધાઽસ્ય નિરૂપિતમ્ ।

અંકજં સ્ફાટિકં ક્વાપિ સૌવર્ણં રાજતં તથા ॥ ૬૬ ॥

જ્યાત્યજામ્બૂનદમયં તૃતીયં કાણ્ડમીરિતમ્ ।

ત્રયાણામપિ કાણ્ડાનાં પરિમાણમથોચ્યતે ॥ ૬૭ ॥

સહસ્રયોજનોન્માનમાદ્યમારમ્ય કન્દતઃ ।

ત્રિષષ્ટિશ્ચ સહસ્રાણિ દ્વિતીયં સમભૂતલાત્ ॥ ૬૮ ॥

તતસ્તૃતીયં ષટ્ત્રિંશત્સહસ્રાવધિ કીર્તિતમ્ ।

एवं काण्डैस्त्रिभिस्तस्य लक्षमेकं समाप्यते ॥ ६९ ॥

અર્થ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રાભિપ્રાયઃ ॥ સમવાયાંગે તુ અષ્ટત્રિંશતમે સમવાયે દ્વિતીયવિભાગઃ અષ્ટત્રિંશદયોજનસહસ્રાણિ ઉચ્ચત્વેન ભવતીતિ ઉક્તમ્ ॥

(નવુ) ચતુર્વિધત્વે નન્વેવમાદ્યદ્વિતીયકાણ્ડયોઃ ।

મૃત્તિકાદિવિભાગાનાં ન પૃથક્કાણ્ડતા કથમ્ ॥ ૭૦ ॥

અપોચ્યતે । પૃથ્વ્યાદિવસ્તુજત્વેઽપિ નૈયત્યેનોક્તકાણ્ડયોઃ ।

પૃથ્વ્યાદિરૂપભાગાનામવિવેકાત્ ન કાણ્ડતા ॥ ૭૧ ॥

બીજે કાંડ પછી એજ પ્રમાણે અંકરત્નમય, સ્ફટિકરત્નમય, સુવર્ણમય અને રૂપમય એમ ચાર પ્રકારનો કહેલો છે. ૬૬.

ત્રીજે કાંડ ઉત્તમસુવર્ણમય કહેલો છે.

એ ત્રણે કાંડતું પ્રમાણ નીચે મુજબ છે :—

મૂળથી સમભૂતંજમુધી એટલે કે એક હજાર યોજનનો પહેલો કાંડ છે. સમભૂતજ ત્રેસઠ સહસ્ર યોજન પર્યન્ત બીજે કાંડ અને ત્યાંથી છત્રીશ હજાર યોજન મુધી ત્રીજે કાંડ છે આમ ત્રણે કાંડ વડે ત્રેઝના સમગ્ર એક લાખ યોજન પૂરા થઈ રહ્યા. ૬૭-૬૯.

એવો જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રનો અભિપ્રાય છે.

સમવાયાંગસૂત્રમાં તો એમ કહ્યું છે કે બીજે વિભાગ આઠત્રીશ હજાર યોજનનો છે.

અદિ કોઈ એવી રાંઠા કરે કે પહેલા અને બીજા કાંડના આ પ્રમાણે ચાર પ્રકાર છે તો મૃત્તિકા આદિ વિભાગોને લઈને પૃથક્ પૃથક્ કાંડ કેમ નથી કહેતા ? ૭૦.

એનું સમાધાન આ પ્રમાણે :—તે બેડ કાંડો જમ્બૂ આદિક વસ્તુઓથી થયેલા છે

ચતુર્ભિશ્ચાયમભિતો વનલગ્નૈરલંકૃતઃ ।

દાનશીલતપોભાવૈઃ જૈનધર્મ ઇવોત્તતઃ ॥ ૭૨ ॥

તત્ર ભૂમૌ ભદ્રશાલં ક્રમાત્ મેલલયોર્દ્વયોઃ ।

નન્દનં સૌમનસં ચ શિલ્પે પ્પટકં વનમ્ ॥ ૭૩ ॥

તત્રાયં ભદ્રશાલાખ્યં મેરોઃ પશ્ચિમપૂર્વતઃ ।

દ્વાવિંશતિર્દ્વાવિંશતિઃ સહસ્રાણ્યાયતં મતમ્ ॥ ૭૪ ॥

સાર્દ્ધે દ્વે યોજનશતે દક્ષિણોત્તરવિસ્તૃતમ્ ।

સ્થિતં મેરુ પરિક્ષિપ્ય વલયાકૃતિનાત્મના ॥ ૭૫ ॥

અગ્રેયમ્પપત્તિઃ ।

પૂર્વસ્યાં પશ્ચિમાયાં વા ય આયામોઽસ્ય વર્ણિતઃ ।

સોઽષ્ટાશીત્યા ત્રિભક્તઃ સન્ વિસ્તારોઽત્રૈકપાર્શ્વતઃ ॥ ૭૬ ॥

કિંચ ઉદીચ્યો દાક્ષિણાત્યો વા વિસ્તારોઽસ્ય વનસ્ય યઃ ।

સોઽષ્ટાશીત્યા તાઢિતઃ સન્ આયામોઽસ્યૈકપાર્શ્વતઃ ॥ ૭૭ ॥

ભદ્રશાલવનં ચૈતત્ અથ્થા વિહિતં કિલ ।

શીતોદયા શીતયા ચ ગજદન્તાદ્રિમેરુભિઃ ॥ ૭૮ ॥

પાડું, પહો છતાં એ પૃથ્વી આદિક લાગેને જૂદા ન પાડવાથી એમના પૃથક્-પૃથક્ કાંડ નથી કહ્યા. ૭૨.

વળી એ મેરુપર્વત, દાન શીલ તપ અને ભાવ એ ચારથી જેમ જૈનધર્મ, તેમ, ચાર-વનખ ઠેથી સુશોભિત છે. ૭૨.

મેરુની ફરતું સમ ભૂતજગપર ભદ્રશાળવન આવેલું છે. એની બેડ મેખલાઓપર કમચાર નંદનવન તથા સૌમનસવન આવેલાં છે અને મથાળે પડકવન છે. ૭૩.

પહેલું ભદ્રશાળવન મેરુની પૂર્વપશ્ચિમ બાવીશ બાવીશ હજાર ચોજન લંબાયલું છે, અને ઉત્તર દક્ષિણ પહોળું અઢીસો ચોજન છે વળી એ મેરુને વલયાકારે વીંટળાઈને રહ્યું છે. ૭૪-૭૫.

અહિં એક ઘટના છે તે નીચે સુબળઃ—

પૂર્વ તરફની કે પશ્ચિમ તરફની એ વનની જે લંબાઈ કહી એના અઠ્યાશીમા ભાગ બરા-બર એની એક જાળુની પહોળાઈ છે, વળી ઉત્તર કે દક્ષિણ તરફની એની જે પહોળાઈ કહી એનાથી અઠ્યાશીગણી એની એકજાળુની લંબાઈ છે. ૭૬-૭૭.

મેરોરુત્તરપૂર્વસ્યાં શીતાયાઃ સરિતઃ પુનઃ ।

ગચ્છન્ત્યાઃ પ્રાગભિમુખસુત્તરસ્યામિહાદિમઃ ॥ ૧૨ ॥

પ્રાદક્ષિણ્યક્રમેણાથ મેરોર્દક્ષિણપૂર્વતઃ ।

શીતાયાઃ પ્રાક્પ્રવૃત્તાયા દક્ષિણસ્યાં ચ નીલવાન્ ॥ ૧૩ ॥

મેરોર્દક્ષિણપૂર્વસ્યાં શીતોદાયાશ્ચ પૂર્વતઃ ।

મેરોર્દક્ષિણદિક્સ્થાયાઃ સુહસ્તી નામ દિગ્ગજઃ ॥ ૧૪ ॥

અંજનો નામ દિઙ્નાગો નૈર્ઋત્યાં મેરુભૂધરાત્ ।

શીતોદાયાઃ પશ્ચિમતઃ પ્રયાન્ત્યાઃ ઉત્તરાં પ્રતિ ॥ ૧૫ ॥

દિઙ્નાગઃ કુમુદોઽપ્યેવં નૈર્ઋત્યામેવ મેરુતઃ ।

શીતોદાયાઃ દક્ષિણતઃ પ્રયાન્ત્યાઃ વારુણીં પ્રતિ ॥ ૧૬ ॥

ઉત્તરાપરતો મેરોઃ પલાશો નામ દિગ્ગજઃ ।

પશ્ચિમાભિમુખં યાન્ત્યા શીતોદાયા ઉદક્ ચ સઃ ॥ ૧૭ ॥

અથાવતંસકોઽપ્યેવં વાયુકોણે સુમેરુતઃ ।

સ શીતાયાઃ પશ્ચિમતઃ પ્રયાન્ત્યાઃ દક્ષિણાં પ્રતિ ॥ ૧૮ ॥

મેરૂની ઉત્તરપૂર્વે, અને પૂર્વ તરફ વહેતી શીતાનદીની ઉત્તરે, પહેલો એટલે પશ્ચિમ તરફ ગચ્છતો આવેલો છે. ૯૨.

પ્રદક્ષિણાને ક્રમે મેરૂની દક્ષિણપૂર્વે અને પૂર્વતરફ જતી શીતાનદીની દક્ષિણે બીજો એટલે નીલવાન ગચ્છતો આવેલો છે. ૯૩.

મેરૂની દક્ષિણપૂર્વે, અને મેરૂથી દક્ષિણે રહેલી શીતાનદીની પૂર્વે, સુહસ્તી નામે ત્રીજો ગચ્છતો આવેલો છે. ૯૪.

મેરૂની નૈઋત્યે અને ઉત્તર તરફ વહેતી શીતોદાનદીની પશ્ચિમે અજન નામનો ચોથો ગચ્છતો છે. ૯૫.

પણી મેરૂની નૈઋત્યમાજ અને પશ્ચિમ તરફ વહેતી શીતોદાનદીની દક્ષિણે કુમુદ નામનો પાંચમો ગચ્છતો છે. ૯૬.

મેરૂથી વાયવ્ય દોબા અને પશ્ચિમ તરફ વહેતી શીતોદાનદીની ઉત્તરે પલાશ નામે છઠ્ઠો ગચ્છતો આવેલો છે. ૯૭.

મેરોરુત્તરપૂર્વસ્યામષ્ટમો રોચનાચલઃ ।

દક્ષિણાભિमुखं यान्त्याः शीतायाः पूर्वतश्च सः ॥ ૧૧ ॥

एकैकस्यां विदिश्येवं द्वौ द्वौ कूटौ निरूपितौ ।

प्रासादसिद्धायतनान्तरालेषु किलाष्टसु ॥ ૧૦૦ ॥

तथाहि वृद्धसंप्रदायः ।

મદ્રશાલવને મેરોઃ ચત્ત્વોઽપિ દિશઃ કિલ ।

नदीप्रवाहैः रुद्धाः तद्विद्धेवार्हदृष्टहाणि न ॥ ૧૦૧ ॥

किन्तु नद्यन्तिकस्थानि भवनानि किलार्हताम् ।

गजदन्तसमीपस्थाः प्रासादाश्च विडौजसाम् ॥ ૧૦૨ ॥

तदन्तरालेष्वष्टासु करिकूटा यथोदिताः ।

दर्शितः स्थाननियमस्तत्राप्येव विशेषतः ॥ ૧૦૩ ॥

बहिरुत्तरकुर्भ्यो मेरोरुत्तरपूर्वतः ।

शीताया उत्तरदिशि प्रासादः परिकीर्तितः ॥ ૧૦૪ ॥

એજ પ્રમાણે મેરૂથી વાયવ્ય કોણમાં અને દક્ષિણ દિશામાં જતી શીતા નદીથી પશ્ચિમે અવતંસક નામનો સાતમે ગજકૂટ છે. ૯૮.

મેરૂની ઉત્તરપૂર્વે, અને દક્ષિણમાં જતી શીતાનદીની પૂર્વે, રોચનાગિરિ નામનો આઠમે ગજકૂટ શોભી રહ્યો છે. ૯૯.

એવી રીતે અઢેકી વિદિશા એટલે ખુણામા બળે ગજકૂટ આવેલા છે. એ આઠે વળી પ્રાસાદ અને સિદ્ધાયતનની વચ્ચે વચ્ચે આઠ ગાળામાં છે. ૧૦૦.

આ સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે વૃદ્ધસંપ્રદાય છે:—

સદ્રશાળ વનમાં મેરૂપર્વતની ચારે દિશાઓ નદીઓના પ્રવાહથી રૂધાયલી છે તેથી તે દિશાઓમાંજ જિનમંદિરો નથી. ૧૦૧.

પરંતુ નદીની પાસે અરિહંતના મંદિરો છે, અને ગજદંત પર્વતોની પાસે ઇન્દ્રોના પ્રાસાદ છે. ૧૦૨.

અને એઓની વચ્ચે રહેલા આઠ ગાળામાં ઉપર જણાવેલા ગજકૂટ-પર્વતો છે. ૧૦૩.

આ બાબતમા વિગતવાર સ્થાનનિયમ નીચે પ્રમાણે છે:—

ઉત્તરકુરૂથી બહાર, મેરૂથી ઉત્તરપૂર્વે, તથા શીતાનદીથી ઉત્તરે પ્રાસાદ કહેલ છે. ૧૦૪.

एकपल्यायुपस्तेषु स्वस्वकूटसमाभिधाः ।

क्रीडन्ति नाकिनः स्वैरं दिक्कुम्भिकूटनायकाः ॥ ११९ ॥

स्वस्वकूटविदित्वेषां राजधान्यः प्रकीर्त्तिताः ।

जम्बूद्वीपेऽन्यत्र यथायोगं विजयदेववत् ॥ १२० ॥

एतेषु करिकूटेषु पूर्वाचार्यैश्चिरन्तनैः ।

पठ्यन्ते जिनचैत्यानि स्तोत्रेषु शाश्वतार्हताम् ॥ १२१ ॥

जम्बूद्वીपप्रज्ञप्त्यादिसूत्रे तૂપલભામહે ।

ન સામ્પ્રતં તત્ર તત્ત્વં જાનન્તિ શ્રુતપારગાઃ ॥ ૧૨૨ ॥

अतः एवोक्तं रत्नशेखरसूरिभिः स्वोपज्ञक्षेत्रविचारे ।

करिकूडकुंडनइदहकुरुकंचणजमलसमविश्रटेसु ।

जिणभवणविसंवाओ जो तं जाणंति गीयत्था ॥ १२३ ॥

મદ્રશાલવનસ્યાસ્ય સમભૂમેરુપર્યથ ।

સ્યાત્પંચયોજનશતાતિક્રમે નન્દનં વનમ્ ॥ ૧૨૪ ॥

એ પ્રાસાદોમાં, એક પદ્યોપમના આયુધવાળા, પોતપોતાના કૂટના સમાન નામાલિધાન વાળા, કૂટ પર્વતોના નાયક-સ્વામી એવા દેવો સ્વેચ્છાએ ક્રીડા કરે છે. ૧૧૯.

પોતપોતાના કૂટોની વિદિશાઓમાં, અન્યત્ર જંબૂદ્વીપમાં, વિજયદેવની રાજધાની જેવી એમની રાજધાનીઓ છે. ૧૨૦

આ ગજકૂટ પર્વતોપર શાશ્વત જિનેશ્વરોના મંદિરો આવેલાં છે એમ પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યોએ સ્તોત્રોને વિષે કહેલું છે. ૧૨૧.

પણ અત્યારે જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિ વગેરે સૂત્રોમાં ક્યાંય એ વાત નથી. એ વિષયમાં તત્ત્વ શું છે તે શ્રુતપારગામી-કેવળી જાણે. ૧૨૨.

માટે જ રત્નશેખર સૂરિએ પોતે રચેલા ક્ષેત્રવિચારગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—ગજકૂટ, કુડ, નદી, દ્રહ, કુરે, કંચનગિરિ, ચમલગિરિ તથા સમવૃત્તવૈતાલ્ય—આ સર્વ સ્થળે જિનસપન સંબંધી મતભેદ છે. ખરું શું છે એ ‘ગીતાર્થ’ જાણે. ૧૨૩.

આ બદ્રશાળ વનની સમભૂમિથી, ઉપર ચઢતાં પાંચસો યોજન પૂરા થયે ‘નન્દનવન’ નામનું વન આવે છે. ૧૨૪.

યોજનાનાં પંચશતાન્યેતદ્વિષ્કમ્મતો મતમ્ ।

સ્થિતં મેરું પરિક્ષિપ્ય વલયાકૃતિનામના ॥ ૧૨૫ ॥

વાહ્યાભ્યન્તરરૂપં હિ વિષ્કમ્મદ્વિતયં ભવેત્ ।

ગિરીનાં મેલલાભાગે તતોઽત્ર દ્વયમુચ્યતે ॥ ૧૨૬ ॥

एक एकादशभागो योजनस्यापचीयते ।

પ્રતિયોજનમેવં ચ પંચશત્યા વ્યતિક્રમે ॥ ૧૨૭ ॥

लब्धानि पंचचत्वारिंशद्योजनानि पंचभिः ।

एकादशांશૈર્યુક્તાનિ त्यज्यन्ते मूलविस्तृतेः ॥ ૧૨૮ ॥

दशसहस्ररूपायास्तदैतदवशिष्यते ।

शतानि नवनवतिश्चतुष्पंचाशदेव च ॥ ૧૨૯ ॥

एकादशांशाः पट् बाह्यो व्यासोऽयं तत्र भूमृतः ।

દક્ષિણોત્તરયોઃ પૂર્વાપરયોર્વા વનન્તયોઃ ॥૧૩૦॥ કલાપકમ્ ॥

एकत्रिंशद्योजनानां सहस्राणि चतुःशती ।

एकोनाशीतिरधिका परिक्षेपोઽત્ર बाह्यतः ॥ ૧૩૧ ॥

बाह्ये च गिरिविष्कम्भे सहस्रयोजनो निते ।

સ્યાદન્તર્ગિરિવિષ્કમ્ભઃ સ ચાયં પરિભાવ્યતે ॥ ૧૩૨ ॥

એનેા વિસ્તાર પાંચસો યોજનનેા છે અને એ મેરૂપર્વતને વલયાકારે વીંટળાઇને રહ્યું છે. ૧૨૫.

પર્વતોની, મેખલાના ભાગમાં પહોળાઇ બે પ્રકારે હોય છેઃ એક બહારની અને બીજી અંદરની. માટે અહિં પણ બે પ્રકારે કહીએ છીએઃ—૧૨૬.

ચઢતાં પ્રત્યેક યોજને એક અગ્યારાંશ યોજન જેટલો પહોળાઇમાં ઘટાડો થતો બાય છે. એ હિસાબે, પાંચસો યોજન ચઢવાથી પીસતાળીશ પૂર્ણાંક પાંચ અગ્યારાંશ યોજન જેટલો મૂળની પહોળાઇમાં ઘટાડો થાય. એટલે મૂળની પહોળાઇ દશહજાર યોજન છે એમાંથી આ ઘટાડો બાદ કરતાં નવહજાર નવસો ચોપન પૂર્ણાંક છ અગ્યારાંશ યોજન આવ્યા તે મેરૂની બાહ્ય પહોળાઇ આવી અને તે આ વનની દક્ષિણથી ઉત્તર સુધીની અને પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની સમજવી. વળી એ પદથી બહારનો ઘેરાવો એકત્રીશ હજાર ચારસો ઓગણ્યાએંશી યોજન થાય ૧૨૭—૧૩૧.

સહસ્રાણિ યોજનાનામદ્યૌ નવ શતાનિ ચ ।

ચતુઃપંચાશત્તથાંશાઃ પઢેકાદશનિર્મિતાઃ ॥ ૧૩૩ ॥

સહસ્રા યોજનાન્યષ્ટાવિંશતિસ્ત્રિશતી તથા ।

પોઢશાઢ્યા તથા ભાગા અષ્ટાવેકાદશોત્થિતાઃ ॥ ૧૩૪ ॥

અન્તઃપરિરયોઽયં ચ ભવેદસ્મિન્ વને ગિરેઃ ।

વનમેતદથો પદ્યવેદિકાવનવેષ્ટિતમ્ ॥ ૧૩૫ ॥

एवं चत्वार्यपि वनानि ज्ञेयानि ॥

સિદ્ધાચતનમેકેકં પૂર્વાદિદિક્ચતુષ્ટયે ।

સુવર્ણશૈલતઃ પંચાશયોજનવ્યતિક્રમે ॥ ૧૨૬ ॥

વિદિહ્યુ તાવત્તેવાસ્માત્ પ્રાસાદા મદ્રશાલવત્ ।

તેષાં ચતુર્દિશં વાપ્યઃ પ્રત્યેકમિતિ પોઢશ ॥ ૧૩૭ ॥

નન્દોત્તરા તથા નન્દા સુનન્દા વર્ધનાપિ ચ ।

પેશાન્યાં વિદિશિ પ્રાહુર્વાપીનામાનિ સત્તમાઃ ॥ ૧૩૮ ॥

હવે મેરૂની બહારની પહોળાઈમાંથી એક હબાર યોજન બાદ કરતાં એની અંદરની પહોળાઈ આવે એટલે તે આઠ હબાર નવસો ચોપન પૂર્ણિક છ અઘ્યાશંચ યોજન આવી. તે પરથી વળી તેનો ઘેરાવો કાઢીએ તો તે અઘ્યાવીશ હબાર ગ્રંથુસોને સોળ પૂર્ણિક આઠ અઘ્યાશંચ યોજન આવે. (અલબત્ત આ એ વનમાં મેરૂનો અંદરનો ઘેરાવો થયો). ૧૩૨-૧૩૫.

હવે આ વન પણ પદ્યવેદિકા અને વનથી વીંટળાયલું છે. ૧૩૫. (અને એજ પ્રમાણે આદે વન વીંટળાયલા છે).

વળી મેરૂ પર્વતથી પચાસ પચાસ યોજનને અન્તરે પૂર્વે આદિ ચારે દિગાએ અઢેક સિદ્ધમંદિર છે. ૧૩૬.

વળી વિદિશાઓમાં એટલે ચારે ખુલ્લે પણ, મેરૂથી એટલે એટલે જ અન્તરે, બદ્રશાળ વનમાં છે એવાં પ્રાસાદો છે. વળી દરેકની આરે દિગાઓએ કુલ થઈને સોળ વાવ છે. ૧૩૭.

એ સોળે નીચે પ્રમાણે:—

ક્રિશાન કોણમાં નંદોત્તરા, નંદા, સુનંદા, અને વર્ધના એ નામની ચાર વાવ આવેલી છે એમ વિદ્વાનોનું કહેવું છે. ૧૩૮.

નન્દિપેણા તથા મોઘા ગોસ્તૂપા ચ સુદર્શના ।

આગ્નેત્યાં વિદિશિ પ્રાહુર્વાપીનામાનિ સત્તમાઃ ॥ ૧૩૯ ॥

મદ્રા વિશાલા કુમુદા તથા ચ પુણ્ડરીકિણી ।

નૈર્ઋત્યાં વિદિશિ પ્રાહુર્વાપીનામાનિ સત્તમાઃ ॥ ૧૪૦ ॥

વિજયા વૈજયન્તી ચાપરાજિતા જયન્ત્યપિ ।

વાયવ્યાં વિદિશિ પ્રાહુર્વાપીનામાનિ સત્તમાઃ ॥ ૧૪૧ ॥

સ્યુશ્વતસ્ત્રશ્વતસ્ત્રસ્તાઃ પૂર્વાદિદિગનુક્રમાત્ ।

સ્થિતાઃ પરીત્ય પરિતઃ પ્રાસાદાંસ્તાન્ વિદિગ્મતાન્ ॥ ૧૪૨ ॥

આગ્નેત્યામથ નૈર્ઋત્યાં પ્રાસાદૌ શક્રમર્તૃકૌ ।

વાયવ્યામથ ચૈશાન્યાં તાવીશાનસુરેશિતુઃ ॥ ૧૪૩ ॥

કૂટા નવ ભવન્ત્યથ નન્દનાલ્યં ચ મન્દરમ્ ।

નિપધાલ્યં ચ હિમવત્કૂટં રજતનામકમ્ ॥ ૧૪૪ ॥

રુચકં સાગરચિત્રં વજ્રકૂટં વલાભિધમ્ ।

પંચાશતા યોજનૈઃ સ્યુર્મેરેરેતાનિ નન્દને ॥ ૧૪૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

વળી અગ્નિ કોણમાં નંદિપેણા, મોઘા, ગોસ્તૂપા, અને સુદર્શના એ નામની ચાર વાવ વિદ્વાનોએ કહેલી છે. ૧૩૯.

એજ પ્રમાણે નૈર્ઋત્યમા પશુ ભદ્રા, વિશાલા, કુમુદા અને પુન્ડરીકીણી નામની ચાર વાવ આવેલી છે—એમ જ્ઞાનીઓએ કહેલું છે. ૧૪૦.

તેમજ વાયવ્ય કોણમાં વિજયા, વૈજયન્તી, અપરાજિતા અને જયન્તી એ નામની ચાર વાવ આવેલી છે એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે. ૧૪૧.

એ અન્યાર વાવો વિદિશાઓમાં રહેલા પ્રાસાદોને ઘેરીને પૂર્વાદિ દિશામાં અતુલ મે રહેલી છે. ૧૪૨.

(એ પ્રાસાદ કયા તે કહે છે). અગ્નિ કોણ તથા નૈર્ઋત્ય કોણમાં મોઘર્મેન્દ્રના પ્રાસાદ, અને વાયવ્ય તથા ઇશાન કોણમાં ઇશાનેન્દ્રના પ્રાસાદ છે. ૧૪૩.

અહિં વળી નવ શિખરે આવેલાં છે તે આ પ્રમાણે:—(૧) નન્દન, (૨) મન્દર, (૩) નિપધ, (૪) હિમવત, (૫) રજત, (૬) રુચક, (૭) સાગરચિત્ર, (૮) વજ્ર અને (૯) યુગ્મ. એ સર્વ આ નન્દન વનમાં મેરૂથી પચાસ પચાસ યોજનને અન્તરે છે. ૧૪૪-૧૪૫

પૌરસ્ત્યસિદ્ધાયતનૈશાનીપ્રાસાદયોઃ કિલ ।

અન્તરે નન્દનં કૂટં તત્ર મેઘંકરા સુરી ॥ ૧૪૬ ॥

જમ્બૂદ્વીપેઽપરત્રાસ્યા રાજધાનીં સુમેરુતઃ ।

પેશાન્યાં વિદિશિ પ્રોક્તા યથાર્હં વિજયાદિવત્ ॥ ૧૪૭ ॥

પૌરસ્ત્યસિદ્ધાયતનાગ્નેયીપ્રાસાદયોઃ કિલ ।

અન્તરે મન્દરં કૂટં તત્ર મેઘવતી સૂરી ॥ ૧૪૮ ॥

રાજધાનીં પુનરસ્યા પૂર્વસ્યાં મેરુતો મતા ।

જમ્બૂદ્વીપેઽન્યત્ર યથાસ્થાનં વિજયદેવવત્ ॥ ૧૪૯ ॥

અપાચ્યસિદ્ધાયતનાગ્નેયીપ્રાસાદયોઃ કિલ ।

અપાન્તરાલે નિપથં સુમેધા તત્ર દેવતા ॥ ૧૫૦ ॥

મેરોર્દક્ષિણતસ્તસ્યા રાજધાનીં જગુર્બુધાઃ ।

સહસ્રાન્ દ્વાદશાતીત્ય જમ્બૂદ્વીપેઽપરત્ર વૈ ॥ ૧૫૧ ॥

અપાચ્યસિદ્ધાયતનાત્પ્રતીચ્યાં પૂર્વતઃ પુનઃ ।

પ્રાસાદાન્નૈર્ઋતીનિષ્ઠાત્ કૂટં હૈમવતં સ્થિતમ્ ॥ ૧૫૨ ॥

પહેલું નન્દન નામનું શિખર છે તે પૂર્વ તરફના સિદ્ધાયતન અને ઇશાન કોણે આવેલા પ્રાસાદની વચ્ચે છે અને ત્યાં મેઘંકરા નામની દેવીનો વાસ છે. ૧૪૬.

એ દેવીની રાજધાની અપરત્ર જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુ પર્વતથી ઇશાન કોણમાં આવેલી છે. અને એ સમયપણે વિજયદેવની રાજધાની જેવી સમજવી. ૧૪૭

બીજું જે મંદર નામનું શિખર છે તે પૂર્વ તરફના સિદ્ધાયતન અને અક્ષિકોણે આવેલા પ્રાસાદની વચ્ચે આવેલું છે. ત્યાં વળી મેઘવતી નામની દેવી રહે છે. ૧૪૮

એ દેવીની રાજધાની અન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની પૂર્વ દિશાએ આવેલી છે અને એની હકીકત પણ સમયપણે વિજયદેવની રાજધાનીની પેઠે જાણવી ૧૪૯.

નિપથ નામનું ત્રીજું શિખર દક્ષિણ દિશાના સિદ્ધાયતન અને અગ્નિકોણના પ્રાસાદની વચ્ચે આવેલ છે. ત્યાં સુમેધા નામની દેવી છે. ૧૫૦.

એ દેવીની રાજધાની પણ અપરત્ર જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની દક્ષિણે ખારહલ્લર ચોળ નામે અન્તરે આવેલી છે એમ બુદ્ધિમાનોનું કહેવું છે. ૧૫૧.

ચોથું હૈમવત નામનું શિખર દક્ષિણાત્ય સિદ્ધમંદિરની પશ્ચિમે અને નૈઋત્ય કોણના પ્રાસાદની પૂર્વદિશાએ આવેલું છે ૧૫૨.

શોભતે સ્વામિની તત્ર દેવતા મેઘમાલિની ।

જમ્બૂદ્વીપેડન્યત્ર તસ્યા મેરુતો રાજધાન્યપાક્ ॥ ૧૫૩ ॥

મેઘમાલિનીસ્થાને હેમમાલિનીતિ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રે ॥

દક્ષિણસ્યાં પ્રતીચીનાત્ સિદ્ધાયતનતસ્તથા ।

પ્રાસાન્નૈર્ઋતીનિષ્ઠાદુદીચ્યાં રજતાભિધમ્ ॥ ૧૫૪ ॥

સુવત્સા દેવતા તત્ર પ્રતીચ્યાં કનકાચલાત્ ।

જમ્બૂદ્વીપેડન્યત્ર તસ્યા રાજધાની નિરૂપિતા ॥ ૧૫૫ ॥

ઉત્તરસ્યાં પ્રતીચીનાત્ સિદ્ધાયતનતસ્તથા ।

વાયવ્યકોણપ્રાસાદાદપાચ્યાં રુચકાભિધમ્ ॥ ૧૫૬ ॥

વત્સમિત્રા તત્ર દેવી પશ્ચિમાયાં સુમેરુતઃ ।

જમ્બૂદ્વીપેડન્યત્ર તસ્યા રાજધાની જિનૈઃ સ્મૃતા ॥ ૧૫૭ ॥

एवं च जम्बूद्वीपप्रज्ञसिंसूत्रवृत्तिवृहत्क्षेत्रसमाससूत्रवृत्तिसिरिनिलय-
क्षेत्रसमाससूत्रवृत्त्याद्यभिप्रायेण सौमनसगजदन्तसम्बन्धिपंचकूटषष्ठकूट-

એ શિખરપર મેઘમાલિની દેવી સ્વામીની તરીકે રહે છે. એની રાજધાની અન્યત્ર જમ્બૂ-
દ્વીપમાં મેરૂપર્વતની દક્ષિણ દિશાએ આવેલી છે. ૧૫૩

અહિં ‘ મેઘમાલિની ’ નામ મેં કહ્યું છે. પણ જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞસિ સૂત્રમાં એને સ્થાને
‘ હેમમાલિની ’ એવું નામ છે.

પાંચમું ‘ રજત ’ નામનું શિખર પાશ્ચિમ તરફના સિદ્ધમંદિરની દક્ષિણે અને નૈઋત્ય
કોણના પ્રાસાદની ઉત્તરે આવેલું છે. ૧૫૪.

એ શિખર પર સુવત્સા નામની દેવીનો વાસ છે. એની રાજધાની પણ અન્યત્ર જમ્બૂદ્વી-
પમાં મેરૂ પર્વતની પાશ્ચિમે આવેલી છે. ૧૫૫.

‘ રુચક ’ નામનું છઠું શિખર પાશ્ચિમાત્ય સિદ્ધમંદિરની ઉત્તરે અને વાયવ્ય કોણના
પ્રાસાદથી દક્ષિણ દિશાએ આવેલું છે, ૧૫૬.

ત્યાં વત્સમિત્રા નામની દેવી છે. એની રાજધાની પણ અન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપમાં મેરૂની
પાશ્ચિમે આવેલી છે એમ જિનેશ્વરોનું કહેવું છે. ૧૫૭.

એવી રીતે જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપિત સૂત્રની ટીકા, બૃહત્ક્ષેત્રસમાસની ટીકા, તથા સિરિનિલય
ક્ષેત્રસમાસની ટીકા વગેરેને અભિપ્રાયે, સૌમનસ અને ગજદંત પર્વતોના પાંચમા અને છઠ્ઠા
શિખરોપર રહેનારી દિક્કુમારિઓનાં, અને નન્દન વનના પાંચમા છઠ્ઠા શિખરોપર રહેનારી

વાસિન્યૌ નન્દનવનપંચમકૂટપષ્ઠકૂટવાસિન્યૌ ચ દિક્કુમાર્યૌ તુલ્યાશ્વ્ય
 એવ ॥ સ્થાનાંગસૂત્રકલ્પાન્તર્વાચ્યટીકાદિષુ તુ ઊર્ધ્વલોકવાસિનીષુ સુવ-
 ત્સાવત્સમિલાસ્થાને તોયધારાવિચિત્વે દૃશ્યેતે ॥

ઉદીચ્યસિદ્ધાયતનાત્ પ્રતીચ્યામથ પૂર્વતઃ ।

પ્રાસાદાદ્યાયુકોણસ્થાત્ કૂટં સાગરચિત્રકમ્ ॥ ૧૫૮ ॥

વલાહકા તત્ર દેવી મેરોરુત્તરતઃ પુનઃ ।

જમ્બૂદ્વીપેઽન્યત્ તસ્યા રાજધાનીં જિના જગુઃ ॥ ૧૫૯ ॥

ઉદીચ્યસિદ્ધાયતનાત્ પ્રાચ્યાં વાયવ્યકોણજાત્ ।

પ્રાસાદાત્ પશ્ચિમાયાં ચં વજ્રકૂટમિહાન્તરે ॥ ૧૬૦ ॥

વજ્રસેના તત્ર દેવી રાજધાની સુમેરુતઃ ।

ઉત્તરસ્યામન્યજમ્બૂદ્વીપે જ્ઞેયા યથાગમમ્ ॥ ૧૬૧ ॥

અયં તાવત્ ક્ષેત્રસમાસવૃહદ્વૃત્ત્યભિપ્રાયઃ ॥ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રે ચ
 સાગરચિત્રકૂટે વજ્રસેના દેવી વજ્રકૂટે વલાહકા દેવી પઠયતે ઇતિ
 જ્ઞેયમ્ ॥ તથા ક્ષેત્રસમાસસૂત્રે વારિસેણ ઇતિ પાઠઃ । કિરણાવલ્યાદાવપિ

દિક્કુમારિઓનાં નામેા એક સરખાં છે. પણ સ્થાનાંગસૂત્ર અને કલ્પાન્તરવાચ્યની ટીકા વગે-
 રેમાં ઉર્ધ્વલોકવાસી દિક્કુમારિઓમાંથી ‘ સુવત્સા ’ તથા ‘ વત્સમિત્રા ’ ને સ્થાને ‘ તોયધરા ’
 અને ‘ વિચિત્રા ’ એવાં નામેા છે.

વળી સાગરચિત્રક નામનું સાતમું શિખર ઉત્તર તરફના સિદ્ધમંદિરથી પાશ્વમે અને
 વાયવ્ય કોણના પ્રાસાદથી પૂર્વે આવેલું છે. ૧૫૮.

એ શિખરપર બલાહકા નામની દેવી છે. અને એની રાજધાની પણ બાધીઓની રાજ-
 ધાનીની પેઠે અન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપમાં મેરૂ પર્વતની ઉત્તરે આવેલી છે. એવાં જિનપ્રભુનાં વચન
 છે. ૧૫૯.

આઠમું શિખર વજ્રકૂટ નામનું છે તે ઉત્તર તરફના સિદ્ધાયતનની પૂર્વે અને વાયવ્ય-
 કોણના પ્રાસાદની પાશ્વમે આવી રહ્યું છે. ૧૬૦.

એ શિખરપર વજ્રસેના દેવીનો વાસ છે. અને એની રાજધાની પણ પૂર્વવત્ અન્યત્ર
 જમ્બૂદ્વીપમાં મેરૂ પર્વતની ઉત્તર દિશાને વિષે આવેલી છે એમ આગમમાં કહ્યું છે. ૧૬૧.

આ જ મેરૂ કહ્યું છે તે જ સુબળ ક્ષેત્રસમાસની યાદી ટીકામાં પણ કહ્યું છે. પરંતુ જમ્બૂ-
 દ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રમાં તો સાગરચિત્ર શિખરપર વજ્રસેના દેવી અને વજ્રકૂટ શિખરપર બલાહકા

વારિપેણાં ઇતિ । જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રે વહરસેણાં ઇતિ । વૃહત્તોત્રસમાસ-
વૃત્તૌ ચ વજ્રસેના ઇતિ નામ । ઇતિ જ્ઞેયમ્ ॥

एता अष्टाप्यूष्वर्चलोकवासिन्यो दिक्कुमारिकाः ।

सुगन्ध्यम्बुपुष्पवृष्टिं कुर्वन्ते जिनजन्मनि ॥ ૧૬૨ ॥

भद्रशालवनकूटतुल्यत्वेन भवन्त्यमी ।

मूले पंचयोजनानां शतान्यायतविस्तृताः ॥ ૧૬૩ ॥

वनेऽपि पंचशतिके पंचाशयोजनोत्तरम् ।

स्थितेरेषां स्थितिः किंचिदाकाशे वलकूटवत् ॥ ૧૬૪ ॥

अत्रैव नन्दनवने सुधाशनधराधरात् ।

ऐशान्यां विदिशि प्रोक्तं वलकૂટं जिनेश्वरेः ॥ ૧૬૫ ॥

તથોક્તં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રે । મંદરસ્તણાં પઠ્ઠવયસ્ય ઉત્તરપુરન્ધિમેણાં
एत्थणं णंदणवणे वलकूडे णामं कूडे पणणत्ते । इत्यादि ॥

विदिशोऽपि विशालाः स्युः महतो वस्तुनः किल ।

तद् घटेतावकाशोऽत्र प्रासादवलकूटयोः ॥ ૧૬૬ ॥

દેવી કોટલી છે. વળી ક્ષેત્રસમાસસૂત્રમાં 'વારિસેણા' એવો પાઠ છે, 'કિરણાવલી' વગેરેમાં
'વારિષેણા' એવો પાઠ છે; જંબુદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રમાં 'વહરસેણા' એવો પાઠ છે અને બૃહ-
ત્તોત્રસમાસની ટીકામાં 'વજ્રસેના' એવો પાઠ છે.

આ આઠ દેવીઓ ઊર્ધ્વલોકની દિક્કુમારીઓ છે અને એઓ જિનભગવાનના જન્મસ-
મયે સુગંધી જળનો છંટકાવ અને પુષ્પની વૃષ્ટિ કરે છે. ૧૬૨.

વળી આઠ શિખરો કહી ગયા એ ભદ્રશાલવનનાં શિખરો જેવાં હોઇને મૂળમાં પાંચસો
ચોજન લાંબા પહોળા છે. ૧૬૩.

વળી એઓ પાંચસો ચોજનના વનમાં પચાસ, ચોજન મૂક્યા પછીથી રહેલાં છે એટલે
એઓનો કંઈક ભાગ 'બળકૂટ' ની પેઠે આકાશમાં અદ્ધર રહેલો છે. ૧૬૪.

છેલ્લું 'નેવસુ' 'બળકૂટ' છે તે નન્દનવનમાં જ મેરૂપર્વતના ઇશાનકોણમાં આવેલ
છે એમ જિનભગવાનનું કહેવું છે. ૧૬૫.

એ સંબંધમાં જંબુદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રને વિષે કહ્યું છે કે—મંદરાચળપર્વતની ઉત્તરપૂર્વે અ-
ર્થાત્ ઇશાનકોણમાં બળકૂટ આવેલ છે.

અર્ધેન નન્દનવને કૂટમેતદવસ્થિતમ્ ।

અપરાર્ધેન ચાકાશે તદુક્તં પૂર્વસૂરિભિઃ ॥ ૧૬૭ ॥

આહ ॥ નન્દનવને વલકૂટમ્ । નન્દનવનં ચ પંચયોજનશતવિસ્તીર્ણાયાં મેરોઃ પ્રથમમેલલાયાં । તતઃ કથં તત્ર માતિ ॥ વલકૂટેન પંચયોજનશતાનિ નન્દનવનસત્કાનિ રુદ્ધાનિ પંચયોજનશતાનિ પુનઃ મેરોઃ વહિઃ આકાશે ॥ તતઃ ન કશ્ચિદ્દોષઃ ॥

ઉક્તં ચ । નંદનવણ રુંભિત્તા પંચસણ જોશ્રણાઈ નીસરિઓ ।

આયાસે પંચસણ રુંભિત્તા ઠાઈ વલકૂડો ॥ ૧૬૮ ॥

इति क्षेत्रसमासवृत्तौ ॥

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रवृत्तौ तु मेरुतः पंचाशद्योजनातिक्रमे ईशान-
कोणे ऐशानप्रासादः ततः अपि ईशानकोणे वलकूटमित्युक्तम् ॥ तदभि-
प्रायं न विद्मः ॥

મહાન પદાર્થોની વિદિશાઓ પણ મહાન-વિશાલ હોય છે. એ કથનથી, અહિં પ્રાસાદ અને બગફૂટ એજિનો અવકાશ ઘટે છે. ૧૬૬.

આ નવમું બગફૂટ અર્ધુ નંદનવનમાં રહેલું છે અને અર્ધુ અદ્ધર આકાશમાં રહેલું છે એમ પૂર્વાચાર્યોનું કહેવું છે. ૧૬૭.

અહિં એવી શંકા ઉત્પન્ન થાય કે—નંદનવનમાં બગફૂટ છે (એમ તમે કહો છો) પણ નંદનવન તો મેરુપર્વતની પાંચસો યોજન વિસ્તીર્ણુ એવી પહેલી મેખલામાં છે તો એમાં (એક મહત્ત્વ યોજન વિસ્તીર્ણુ એવા) બગફૂટનો કેવી રીતે સમાવેશ થાય ?

આ શંકાનું સમાધાન એવી રીતે કે—બગફૂટ નંદનવનનાં પાંચસો યોજન રેણીને રહ્યું છે અને બીજાં પાંચસો યોજન તો મેરુથી બહાર અદ્ધર આકાશમાં છે. માટે શંકા નેવું કાંઈ રહેતું નથી.

ક્ષેત્રસમાસની વૃત્તિમાં પણ કશું છે કે નંદનવનનાં પાંચસો યોજન રેણીને નીકળેલા બગફૂટ આકાશમાં પાંચસો યોજન રોક્યા છે. ૧૬૮.

વળી જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની ટીકામાં તો એમ કહ્યું છે કે “ મેરુપર્વતથી ઈશાનકોણમાં પચાસ યોજન જતાં ઈશાન તરફનો પ્રાસાદ છે અને એથી પણ ઈશાનકોણમાં બગફૂટ છે ” આ વાત કંઈ મમજલમાં આવતી નથી.

माल्यवद्गिरिसम्बन्धिहरिस्तहाण्यकूटवत् ।

सर्वात्मनेदं विज्ञेयं व्यासायामोच्चतादिभिः ॥ १६९ ॥

बलनामा सुरस्तत्र स्वामी तद्भाजधान्यपि ।

मेरोरुत्तरपूर्वस्यां जम्बूद्वीपेऽपरे मता ॥ १७० ॥

बलाख्याया राजधान्याः स्वरूपमखिलं खलु ।

हरिस्तहायाः सदृशं विज्ञेयमविशेषितम् ॥ १७१ ॥

गच्छद्भिश्चैत्यनत्यर्थं पाण्डकेऽदो वनं पथि ।

विश्रान्त्यै श्रीयते विद्याचारणैः मुनिवारणैः ॥ १७२ ॥

प्रत्यागच्छद्भिरानस्य पाण्डके शाश्वतान् जिनान् ।

विश्राम्यद्भिः भूष्यतेऽदो जंघाचारणसाधुभिः ॥ १७३ ॥

अथास्य नन्दनाभिख्यवनस्य समभूतलात् ।

योजनानां सहस्राणि द्वाषष्टिं पंचभिः शतैः ॥ १७४ ॥

समन्वितान्यतीत्यास्ति वनं सौमनसाभिधम् ।

योजनानां पंचशतीं विस्तीर्णं सर्वतोऽपि तत् ॥१७५॥युग्मम् ॥

આ બાજુની લાંબાઈ, પહોળાઈ, ઉંચાઈ વગેરે સર્વથાનાં માપ્યવાન પર્વતનાં હરિ-
શ્ચંદ્ર નામના શિખર પ્રમાણે જાણી લેવાં. ૧૬૯.

એ બળકૂટ પર વળી એનો બળ નામનો સ્વામીદેવ રહે છે. એની રાજધાની મેરુ-
પર્વતની ઉત્તરપૂર્વમાં પૂર્વવત્ અન્ય જંગલોમાં છે. ૧૭૦.

એ રાજધાનીનું નામ ' જલા ' છે અને એની સર્વ હકીકત સમગ્રણે હરિસ્સહા પ્ર-
માણે જાણવી. ૧૭૧.

આ નન્દનવન વળી પાંડકવનમાં જિનચૈત્યની યાત્રાએ જતા વિદ્યારણ મુનિઓનું વિશ્રામસ્થળ છે. ૧૭૨.

વળી પાંડકવનમાં શાશ્વતા જિનેશ્વરનાં દર્શન કરીને પાછા વળતા જન્માચારણ મુનિએ
અહિં વિસામે લે છે. ૧૭૩.

હવે આ નન્દનવનના સમભૂતજથી બાસકહજાર પાંચસો ચોત્તરે, સર્વતઃ પાંચસો ચોત્તરે વિસ્તારવાળું એવું સૌમનસ નામનું વન છે. ૧૭૪-૧૭૫.

અસ્મિન્નપિ પરિશ્લિપ્ય સ્થિતે મેરુ સમન્તતઃ ।

વદ્યે વાહ્યાન્તરરૂપૌ વિષ્કમ્ભૌ પૂર્વત્ ગિરેઃ ॥ ૧૭૬ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ ચત્તારિ દ્વે શતે અપિ ।

દ્વિસત્ત્યધિકે ભાગા અષ્ટાવેકાદશોદ્ભવાઃ ॥ ૧૭૭ ॥

વહિર્વનાત્ ગિરેર્વ્યાસઃ એવ પૂર્વાપરાન્તયોઃ ।

દક્ષિણોત્તરયોર્વાપિ તત્રોપપત્તિરુચ્યતે ॥ ૧૭૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

મેરુચ્છૂયસ્યાતીતાનિ ભુવઃ સૌમનસાવધિ ।

ત્રિપટ્ટિર્યોજનસહસ્રાણિ રુદ્રૈર્ભજેત્ વુધઃ ॥ ૧૭૯ ॥

શતાનિ સત્તપંચાશત્ સત્તર્વિશાનિ તત્ર ચ ।

લઘ્યાનિ યોજનાન્યંશાઃ ત્રયશ્ચૈકાદશોદ્ભવાઃ ॥ ૧૮૦ ॥

અસ્મિન્ રાશૌ ભૂમિગતાત્ મેરુવ્યાસાત્ વિશોધિતે ।

માનં યથોક્તં જાયેત વાહ્યાયાઃ ગિરિવિસ્તૃતેઃ ॥ ૧૮૧ ॥

વ્યાસો વ્રનસ્યોભયતઃ પંચપંચશતાત્મકઃ ।

વાહ્યવ્યાસાત્તત્સહસ્રે શોધિતે શેષમાન્તરઃ ॥ ૧૮૨ ॥

સ ચ અયમ્ ।

યોજનાનાં સહસ્રાણિ ત્રીણિ કિંચ શતદ્વયમ્ ।

દ્વિસત્ત્યધિકં ભાગાઃ અષ્ટ ચૈકાદશોદ્ભવાઃ ॥ ૧૮૩ ॥

આ વન પલ્લ મેરુની ફરતું વીંટાઇને રહેલું હોવાથી, પૂર્વત્ એને ગિરિવાહ્યાન્તરે ૩૫ દ્વિવિધ વ્યાસ હોય. એ નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે. ૧૭૬.

વનની બહાર મેરુને પૂર્વપશ્ચિમ અથવા ઉત્તરદક્ષિણ વિસ્તાર આરહબર બસો ને ખંડો-તેર પૂર્ણિક આઠ અઘ્યારાંશ યોજન છે. ૧૭૭-૧૭૮.

એ આ પ્રમાણે:—પૃથ્વીથી તે સૌમનસવનસુધી મેરુની ઉંચાઇ ત્રેસઠહજાર યોજન છે એને અઘ્યારે ભાંગેા. એટલે ભાગમાં પાંચ હજાર સાતસો સત્યાવીશ પૂર્ણિક ત્રણ અઘ્યારાંશ યોજન આવશે. આરકમને પૃથ્વીપરની મેરુની પહોળાઇ જે દશ હજાર યોજન છે તેમાંથી બાદ કરતાં જે આવે તે બહારનો ગિરિવિસ્તાર આવશે. (૧૦૦૦૦-૫૭૨૭૫૫=૪૨૭૨૫૫). ૧૭૯-૧૮૧.

હવે વનની બેડ બાજુની પહોળાઇ પાંચસો પાંચસો યોજન છે એટલે સમગ્ર એક હજાર

તથા ગિરેર્વાણપરિક્ષેપઃ ત્રયોદશસહસ્રકાઃ ।

एकादशाः शताः पंच पद चैकादशजा लवाः ॥ ૧૮૪ ॥

અન્ટર્ગિરિપરિક્ષેપઃ સહસ્રાણિ દશ ત્રયઃ ।

शताः चैकोनपंचाशाः त्रयो भागाश्च रुद्रजाः ॥ ૧૮૫ ॥

एवमुक्ताभिलापेन ज्ञेया वक्तव्यताखिला ।

अत्रापि नन्दनाभिर्यवनवत् कूटवर्जिता ॥ ૧૮૬ ॥

તથૈવૈકૈકમાશાસુ વિજ્ઞેયં સિદ્ધમન્દિરમ્ ।

विदिक्षु पुनरैकैकः प्रासादो वापिकावृतः ॥ ૧૮૭ ॥

સુમનાઃ સૌમનસા ચ સૌમનાંસા મનોરમા ।

ऐशान्यां विदिशि प्रोक्ताः वाप्यः प्राच्यादिदिक्क्रमात् ॥ ૧૮૮ ॥

સદુત્તરકુરુઃ દેવકુરુઃ બન્હિવિદિશ્યથ ।

वाप्यश्चतस्रः क्रमनो वारिषेणा सरस्वती ॥ ૧૮૯ ॥

વિશાલા માઘભદ્રા આમયસેના ચ રોહિણી ।

वाप्यः चतस्रो नैर्ऋत्यां ज्ञेयाः पूर्वायनुक्रमात् ॥ ૧૯૦ ॥

મદ્રોત્તરા તથા મદ્રા સુમદ્રા ચ તથાપરા ।

भद्रावतीति वायव्यकोणे वाप्यो यथाक्रमम् ॥ ૧૯૧ ॥

યોજન થયા તેને બહારની પહોળાઇમાંથી બાદ કરતાં જે આવે તે અંદરની પહોળાઇ સમજવી. એટલે કે ૪૨૭૨૬-૧૦૦૦=૩૨૭૨૬ અંદરની પહોળાઇ. ૧૮૨-૧૮૩.

(વળી એ પરથી ઘેરાવો પણ નીકળે.) બહારનો ઘેરાવો તેર હજાર પાંચસો અગ્યાર પૂર્ણિક છ અગ્યારાંશ યોજન આવે છે. અને એનો અંદરનો ઘેરાવો દશ હજાર ત્રણસો એાગણપચાસ પૂર્ણિક ત્રણ અગ્યારાંશ યોજન થાય છે. ૧૮૪-૧૮૫.

નંદનવનમાં કૂટ કહ્યાં છે એ કૂટ શિવાય બધુંય અહિં નંદનવન પેઠે સમજવું. ૧૮૬.

એની જ પેઠે અકેકી દિશામાં સિદ્ધાચતન સમજવું; વિદિશામાં વાવથી ઘેરાયેલો પ્રાસાદ સમજવો. ઇશાનપુણામાં પૂર્વાદિકને અનુક્રમે સુમના, સૌમનસા, સૌમનાંસા, અને મનોરમા નામની વાવો સમજવી. અગ્નિ કોણમાં ઉત્તરકુરુ, દેવકુરુ, વારિષેણા અને સરસ્વતી નામની

આગ્નેય્યામથ નૈર્ઋત્યાં પ્રાસાદૌ શકભર્તૃકૌ ।

પેશાન્યાં વાયવ્યાયાં ચ તાવીશાનસુરેશિતુઃ ॥ ૧૯૨ ॥

एवं वनं सौमनसं लेशतो वर्णितं मया ।

वर्णयामि वनमथ पाण्डुकं शिखरस्थितम् ॥ ૧૯૩ ॥

अतीत्योर्ध्वं सौमनसवनस्य समभूतलात् ।

યોજનાનાં સહસ્રાણિ પદત્રિશતમુપર્યધઃ ॥ ૧૯૪ ॥

प्रज्ञप्तं पण्डकवनमनेकसुरसेवितम् ।

ચારણશ્રમણશ્રેણિશ્રિતકલ્પદ્રુમાશ્રયમ્ ॥ ૧૯૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

चतुर्नवत्या संयुक्ता योजनानां चतुःशती ।

વનસ્યાસ્ય ચક્રવાલવિષ્કમ્ભો વર્ણિતો જિનૈઃ ॥ ૧૯૬ ॥

उपपत्तिश्चात्र मेरुमौलेः सहस्रविस्तृतात् ।

શોધયેત્ ચૂલિકામૂલવ્યાસં દ્વાદશયોજનીમ્ ॥ ૧૯૭ ॥

अवशिष्टेऽर्द्धीकृते च यथोक्तमुपपद्यते ।

માનમસ્ય મરકતમણિગ્રૈવેયકાકૃતેઃ ॥ ૧૯૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

આર વાવ; નૈઋત્ય ખુણામાં અનુક્રમે વિશાલા, માધલદ્રા, અમપસેના અને દાહિણી નામની
આર વાવ; અને વાયવ્ય કોણમાં અનુક્રમે ભદ્રોત્તરા, ભદ્રા, સુભદ્રા તથા ભદ્રાવતી નામની
આર વાવ સમજવી. ૧૮૭-૧૮૯.

વળી અગ્નિ ખુણામાં અને નૈઋત્ય ખુણામાં સૌધર્મેન્દ્રના બે પ્રાસાદ, અને ઇશાન તથા
વાયવ્ય કોણમાં ઇશાનેન્દ્રના બે પ્રાસાદ છે. ૧૮૨.

એ પ્રમાણે મેં 'સૌમનસવનનું' લેશમાત્ર વર્ણન કર્યું. હવે (મેરુના) શિખરપર રહેલા
પાંડકવનનું વર્ણન કરું છું. ૧૮૩.

સૌમનસવનના સમભૂતળથી ઉપર ચઢતાં છત્રીસ હજાર યોજન પૂરા થયા પછી, અનેક
દેવોથી સેવાયતું અને ચારણમુનિઓના વિસામારૂપ કલ્પવૃક્ષોવાળું પાંડકવન આવે છે. ૧૮૪-૧૮૫.
આ વનની ફરતી પહોળાઈ ચારસો ચોરાણું યોજનની છે—એમ જિનભગવાનનું
વચન છે. ૧૮૬.

એની સમભૂતિ આ પ્રમાણે:—

મેરુ પર્વતના શિખરનો વિસ્તાર એક હજાર યોજન છે. એમાંથી ચૂલિકાના મૂળની
પહોળાઈ બે હાર યોજનની છે તે બાદ ફરી. એટલે નવસો અડધાસી યોજન રહ્યા. એને

યથા મેરું પરિક્ષિપ્ય સ્થિતા પૂર્વવનત્રયી ।

પરિક્ષિપ્ય સ્થિતમિહ તથેદં મેરુચૂલિકામ્ ॥ ૧૯૯ ॥

ત્રિસહસ્ત્રાં યોજનાનાં દ્વાપદૃથ્યા સંયુતં શતમ્ ।

વિશેષાભ્યધિકં કિંચિત્ પરિક્ષેપોઽસ્ય વર્ણિતઃ ॥ ૨૦૦ ॥

અસ્મિન્ મેરુચૂલિકાયાઃ પંચાશયોજનોત્તરમ્ ।

સિદ્ધાયતનમેકૈકં પ્રાગ્વત્ દિશાં ચતુષ્ટયે ॥ ૨૦૧ ॥

વિદિત્તુ પુનરેકૈકઃ પ્રાસાદો વાપિકાઘૃતઃ ।

નામાન્યાસાં વાપિકાનામૈશાન્યાદિવિદિક્ક્રમાત્ ॥ ૨૦૨ ॥

પુંડ્રા પુંડ્રપ્રભા ચૈવ સુરક્તાહ્યા તથાપરા ।

રક્તાવતીતિ ચૈશાનપ્રાસાદે વાપિકા મતાઃ ॥ ૨૦૩ ॥

હીરરસા ચેન્નુરસા તથામૃતરસાભિધા ।

વારુણીતિ કિલાગ્નેયપ્રાસાદે વાપિકાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૨૦૪ ॥

શંખોત્તરા તથા શંખા શંખવર્તા બલાહકા ।

પ્રાસાદે નૈર્ઋતીસંસ્થે વાપિકાઃ પરિકીર્તિતાઃ ॥ ૨૦૫ ॥

અર્ધ કરવા. એટલે આરમ્ભે ચોરાણું યોજન આપ્યા. એ મરકતરત્નના ઐવેયકની આકૃતિવાળા એ વનનું પ્રમાણ ૧૬૭-૧૬૮.

પૂર્વેષ્ટા ત્રણ વન જેમ મેરુપર્વતને વીંટાઇને રહેલાં છે તેમ આ ચોથું પાંડકવન મેરુની ચૂલિકાને વીંટીને રહેલું છે. એનો ઘેરાવો ત્રણ હજાર એકસો બાસઠ યોજનથી કંઈક અધિક રહેલો છે. ૧૬૬-૨૦૦.

આ વનમાં, મેરુની ચૂલિકાથી પચાસ યોજનને અંતરે, પૂર્વની પેઠે ચોદિશ અડેક સિદ્ધ મંદિર છે, અને ચારે વિદિશાઓ એટલે ખુણામાં વાવોથી વીંટળાયેલા અડેક પ્રાસાદ છે. એ વાવોનાં નામ ઇશાન આદિક વિદિશાઓને અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે છે:— ૨૦૧-૨૦૨.

ઇશાનકોણના પ્રાસાદની ચોતરફ પુંડ્રા, પ્રભાવા, સુરક્તા તથા રક્તાવતી નામની વાવો છે. ૨૦૩.

અગ્નિકોણના પ્રાસાદની ચોતરફ હીરરસા, હીનુરસા, અમૃતરસા તથા વારુણી નામની વાવો છે. ૨૦૪.

નૈઋત્યકોણમાં રહેલા પ્રાસાદની ચોખાણુ શંખોત્તરા, શંખા, શંખાવર્તા, તથા બલાહકા નામની વાવો છે. ૨૦૫.

પુષ્પોત્તરા પુષ્પવતી સુપુષ્પા પુષ્પમાલિની ।

વાયવ્યકોણે વાપ્યઃ સ્યુઃ સર્વાઃ પૂર્વાદિતઃ ક્રમાત્ ॥ ૨૦૬ ॥

આગ્નેયનૈર્ઋત્યગતૌ પ્રાસાદૌ સ્તઃ શતક્રતોઃ ।

વાયવ્યૈશાનસત્કૌ તાવીશાનેન્દ્રસ્ય વર્ણિતૌ ॥ ૨૦૭ ॥

ચૈત્યપ્રાસાદવાપીનાં માનં ત્રિષુ વનેષ્વપિ ।

સદ્ભદ્રશાલવનવદ્વિજ્ઞેયમવિશેષિતમ્ ॥ ૨૦૮ ॥

અથાસ્મિન્ પંડકવનેઽભિષેકાર્હાઃ સ્વયંભુવામ્ ।

શિલાશ્વતલ્લઃ પ્રજ્ઞતાઃ સ્નાત્રોદકપવિત્રિતાઃ ॥ ૨૦૯ ॥

આથા પાણ્ડુશિલાનામ્ની દ્વિતીયા પાણ્ડુકંબલા ।

તૃતીયા ચ રક્તશિલા ચતુર્થી રક્તકંબલા ॥ ૨૧૦ ॥

અમૂનિ આસાં નામાનિ જમ્બૂદ્રીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રે ॥ દ્વેત્રસમાસે તુ પાંડુકંબલા
અતિપાણ્ડુકંબલા રક્તકંબલા અતિરક્તકંબલા એવં આસાં નામાનિ પઠ્યન્તે ॥

પ્રાચ્યાં મેઠુચૂલિકાયા પ્રાકૃપ્યન્તે વનસ્ય ચ ।

ભાત્યર્જુનસ્વર્ણમયી શિલા પાણ્ડુશિલાભિધા ॥ ૨૧૧ ॥

અને વાયવ્યકોણના પ્રાસાદને ક્ષેત્રી પૂર્વાદિક દિશાને અનુક્રમે પુષ્પોત્તરા, પુષ્પવતી, સુપુષ્પા અને પુષ્પમાલિની નામની ચાર વાવ આવેલી છે. ૨૦૬.

અગ્નિકોણ તથા નૈઋત્યકોણનો—એમ બે પ્રાસાદ સૌધર્મેન્દ્રના છે, અને વાયવ્યકોણ તથા ઇશાનકોણનો—એમ બે પ્રાસાદ ઇશાનેન્દ્રના છે. ૨૦૭.

ભદ્રશાળવનમાં આવેલા ચૈત્ય, પ્રાસાદ અને વાવ—એ સર્વેનું જે માન યોગ્યસ્થળે કહેવામાં આવ્યું છે તેજ માન શેષ ત્રણે વનના ચૈત્ય, પ્રાસાદ અને વાવનું છે. ૨૦૮.

વળી આ પાંડકવનને વિષે શ્રી જિનભગવાનના અભિષેકને યોગ્ય ચાર શિલાઓ આવેલી છે—તે ચારે પ્રભુના સ્નાત્ર જળથી પવિત્ર થયેલી છે. ૨૦૯.

પહેલી પાંડુશિલા, બીજી પાંડુકંબલા, ત્રીજી રક્તશિલા અને ચોથી રક્તકંબલા છે. ૨૧૦.

આ નામ કહ્યાં તે જમ્બૂદ્રીપપ્રજ્ઞસિ સૂત્રને અનુસારે છે. દ્વેત્રસમાસમાં તો પાંડુકંબલા, અતિપાંડુકંબલા, રક્તકંબલા અને અતિરક્તકંબલા—એમ નામ કહેલાં છે.

ચારમાં જે પહેલી પાંડુશિલા નામની છે તે મેઠુની ચૂલિકાથી પૂર્વે અને વનને પૂર્વે છે આવેલી છે. ૨૧૧.

સા પૂર્વાપરવિસ્તીર્ણા તથોદગ્દચ્ચિણાયતા ।
 આયામતો યોજનાનાં શતાનિ પંચ કીર્તિતા ॥ ૨૧૨ ॥
 શતાન્યર્દ્ધતૃતીયાનિ મધ્યે વિષ્કમ્ભતો મતા ।
 અર્ધચન્દ્રાકૃતેસ્તસ્યા મધ્યે પરમવિસ્તૃતિઃ ॥ ૨૧૩ ॥
 પૂર્વાપરઃ શરત્વેન વ્યાસોઽસ્થાઃ પરમો વુધૈઃ ।
 જીવાત્વેન ચ પરમાયામસ્તુ દક્ષિણોત્તરઃ ॥ ૨૧૪ ॥
 પરિક્ષેપો ધનુઃપૃષ્ઠતયા ભાવ્યો યથોચિતઃ ।
 તત્તત્કરણરીત્યા વા સમાનેયં શરાદિકમ્ ॥ ૨૧૫ ॥
 ચતુર્યોજનપિષ્ઠાયામસ્યાં ભાતિ ચતુર્દિશમ્ ।
 તોરણાલંકૃતં કમ્ભં સોપાનાનાં ત્રયં ત્રયમ્ ॥ ૨૧૬ ॥
 અધિજ્યચાપાકારાયાઃ વક્રતા ચૂલિકાદિશિ ।
 ઋજુતા સ્વસ્વદિક્ષેત્રાભિમુખાસ્યાઃ વિભાવ્યતામ્ ॥ ૨૧૭ ॥
 અત્યન્તકમનીયાયામસ્યાં બુન્દારકત્રજાઃ ।
 આસીનાશ્ચ શયાનાશ્ચ વિદન્તિ પરમાં મુદમ્ ॥ ૨૧૮ ॥

એ પૂર્વપશ્ચિમ પહોળી છે અને ઉત્તર દક્ષિણ લાંબી છે. એની લાંબાઈ પાંચસો યોજન છે. એની પહોળાઈ મધ્યભાગમાં અડીસો યોજન છે કેમકે એ અર્ધ ચંદ્રાકારની છે એટલે મધ્યભાગમાં ઉત્કૃષ્ટ પહોળાઈ હોય. એ પહોળાઈ પૂર્વપશ્ચિમે શરપણુને લઈને ઉત્કૃષ્ટી છે. વળી એની લાંબાઈ જીવાપણુને લઈને ઉત્તર દક્ષિણ તરફ ઉત્કૃષ્ટી છે. ૨૧૨-૨૧૪.

એનો ઘેરાવો ધનુઃપૃષ્ઠપણાથી યથાથોગ્યપણે ભાવી લેવો. અથવા એનું શરાદિક (શર, જીવા અને ધનુઃપૃષ્ઠ) તે તે કરણ-યુક્તિની રીતે શોધી કાઢવું. ૨૧૫.

આ શિલા ચાર યોજન જાડી છે અને એને ચોદિશ તોરણોને લીધે શોભાયમાન એવાં ત્રણ ત્રણ પગથીયાં છે. ૨૧૬.

એની આકૃતિ દોરી ચઢાવેલા ધનુષ્ય જેવી છે. એ ચૂલિકાની દિશામાં વક્ર છે અને ચોત-પોતાની દિશાના ક્ષેત્રસન્નિપ્ત સરલ-સીધી છે. ૨૧૭.

એ અત્યન્ત મનોહર હોવાથી, એના પર દેવતાઓ અત્યન્ત હર્ષથી સુખે બેસે છે. ૨૧૮.

વેદિકાવનખંડાભ્યાં સમન્તાદિયમાવૃતા ।

કાંચીદામનીલપરિધાનાભ્યામિવ કામિની ॥ ૨૧૯ ॥

દક્ષિણસ્યામુદીચ્યાં ચ તસ્યાં સિંહાસને સ્થિતે ।

ધનુઃપંચશતવ્યાસાયામે તદર્ધમેદુરે ॥ ૨૨૦ ॥

જ્ઞેયો ગ્રન્થાન્તરાત્ સિંહાસનયોરિહ વર્ણકઃ ।

અનાવૃત્તસ્થલસ્થાનાદેપાં ચન્દ્રોદયં વિના ॥ ૨૨૧ ॥

તુલ્યત્વાદનયોર્વ્યાસાયામાભ્યાં ચતુરસ્તતા ।

ચતુરસ્તપીઠવન્ધરૂપે જ્ઞેયે હમે તતઃ ॥ ૨૨૨ ॥

ઉત્તરાહે તત્ર સિંહાસને દેવાશ્ચતુર્વિધાઃ ।

અભિર્ષિચન્તિ કચ્છાદિવિજયાષ્ટકતીર્થપાન્ ॥ ૨૨૩ ॥

સિંહાસને દાક્ષિણાત્યે વિજયેષુ કિલાષ્ઠુ ।

વત્સાદિકેષુ સંજાતાન્ સ્તપયન્તિ જિનેશ્વરાન્ ॥ ૨૨૪ ॥

અર્થ માર્ગઃ ।

શિલાયાઃ સંમુખં હ્યસ્યાઃ પૂર્વસ્યાં દિશિ વર્તતે ।

ક્ષેત્રં પૂર્વવિદેહાલ્યં વિજયાસ્તત્ર પોઢશ ॥ ૨૨૫ ॥

સર્જતઃ વેદિકા તથા વનખંડથી વીંટળાયેલી આ શિલા બાજુ સુવર્ણ મેખલા અને લીલા વસ્ત્રોમાં સજ્જ થયેલી કોઈ કામિની-સ્ત્રી હોયની એવી થોભે છે. ૨૧૯.

એ શિલા પર દક્ષિણે અને ઉત્તરે પાંચસો ધનુષ્ય લાંબાપહોળાં અને અઢીસો ધનુષ્ય બાકાં બે સિંહાસનો રહેલાં છે. ૨૨૦

એ બેઉને મસ્તક અન્ય અથોથી બાળી લેવે. ૨૨૧.

લંબાઈ અને પહોળાઈ એકસરખી હોવાથી એઓ ચોળાંડા છે; અને એટલે એઓને સમ ચોરસ પીઠખંધ જેવાં સમજવાં. ૨૨૨.

એ બેમાંથી જે ઉત્તર તરફનું છે તેના પર ચારે પ્રકારના દેવો કચ્છ વગેરે આઠ વિજયોમાં થયેલા તીર્થ કરોનો અભિષેક કરે છે. ૨૨૩.

અને જે દક્ષિણ તરફનું છે તે પર વત્સ વગેરે આઠ વિજયોમાં થયેલા તીર્થ કરોનો અભિષેક કરવામાં આવે છે. ૨૨૪.

એનો વિસ્તૃત ભાવાર્થ આ પ્રમાણે:—

ઉત્કર્ષતોઽપિ તત્ર દ્વૌ જાયેતે યુગપજ્જિનૌ ।
 તત્ શીતોત્તરાભાવિવિજયાષ્ટકજો જિનઃ ॥ ૨૨૬ ॥
 સિંહાસને સુરાધીશૈરૌત્તરાહેઽભિષિચ્યતે ।
 દાક્ષિણાત્યે દાક્ષિણાત્યવિજયાષ્ટકજો જિનઃ ॥ ૨૨૭ ॥
 એવં ભાવ્યં પશ્ચિમાયામપિ સિંહાસનદ્વયમ્ ।
 પ્રત્યક્ષવિદેહાર્હયોગ્યં દક્ષિણોત્તરયોર્દિશોઃ ॥ ૨૨૮ ॥
 તદેકૈકં દાક્ષિણાત્યોદીચ્યયોઃ શિલયોઃ કિલ ।
 યદ્ભારતૈરવતયોરેકૈકસ્યાર્હતો જનિઃ ॥ ૨૨૯ ॥
 વનસ્યાથો દાક્ષિણાત્યપર્યન્તે પાણ્ડુકંવલા ।
 દક્ષિણસ્યાં દિશિ મેરુચૂલિકાયાઃ પ્રતિષ્ઠિતા ॥ ૨૩૦ ॥
 દક્ષિણોત્તરવિસ્તીર્ણા પ્રાક્પશ્ચિમાયતા ચ સા ।
 ઋજુતાસ્યા દક્ષિણસ્યાં વક્રતા ચૂલિકાદિશિ ॥ ૨૩૧ ॥
 ઉપર્યસ્યા મધ્યમાગે સિંહાસનમનુત્તરમ્ ।
 સુરેન્દ્રૈસ્તત્ર ભરતજાતો જિનોઽભિષિચ્યતે ॥ ૨૩૨ ॥

આ શિલાની સન્મુખ પૂર્વ દિશામાં પૂર્વવિદેહ નામે ક્ષેત્ર છે તેમાં સોળ વિજયો અર્થાત્ જૂઠા જૂઠા વિભાગ છે. ત્યાં એકસાથે વધારેમાં વધારે જે જિનેશ્વરો થાય છે. તેમાંથી શીતા નદીની ઉત્તરે રહેલા આઠ વિજયોમાં થયેલા જિનેશ્વરનો, ઈન્દ્રો ઉત્તર તરફના સિંહાસનપર અભિષેક કરે છે તથા દક્ષિણ તરફના આઠ વિજયોમાં થયેલા જિન ભગવાનનો, દક્ષિણ તરફના સિંહાસનપર અભિષેક કરે છે. ૨૨૫-૨૨૭.

વળી એવી રીતે પશ્ચિમ તરફ પશ્ચિમ સિંહાસનો છે તે પશ્ચિમ વિદેહમાં ઉત્તરે અને દક્ષિણે આવેલા આઠઆઠ વિજયોમાં થતા તીર્થંકરોને માટે છે. ૨૨૮.

વળી ઉત્તર તથા દક્ષિણ તરફ એ શિલાપર અડેક સિંહાસન છે કેમકે ભરતક્ષેત્રમાં તથા ભૈરવત ક્ષેત્રમાં અડેક તીર્થંકરો જન્મ થાય છે. ૨૨૯.

હવે જે પાંડુકંબલા નામની બીજી શિલા કહી છે તે આ વનને દક્ષિણ છેડે મેરુની ચૂલિકાથી દક્ષિણ દિશામાં છે. ૨૩૦.

એ શિલા ઉત્તરદક્ષિણ પહોળી અને પૂર્વપશ્ચિમ લાંબી છે. વળી એ દક્ષિણ તરફ સરલ એટલે સીધી છે અને ચૂલિકા તરફ વક્ર એટલે વાંકવાળી છે. ૨૩૧.

અમુખ્યા દક્ષિણામુખ્યાઃ સમ્મુખં ભરતં યતઃ ।

તતસ્તત્રત્યસાર્વસ્ય યુક્તમત્રાભિષેચનમ્ ॥ ૨૩૩ ॥

શેષં તુ માનસંસ્થાનસોપાનંવેદિકાદિકમ્ ।

સર્વાસામપિ વિજ્ઞેયમવિશેષેણ પાણ્ડુવત્ ॥ ૨૩૪ ॥

વર્ણતશ્ચોક્તરૂપે દ્વે કુમુદોદરસોદરે ।

વદ્યમાણે પુનઃ કોકનદવિદ્રુમવન્ધુરે ॥ ૨૩૫ ॥

અર્થ તાવત્ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રવૃત્ત્યભિપ્રાયઃ ॥ બૃહત્ક્ષેત્રસમાસસૂ-
ત્રવૃત્તૌ તુ સર્વાઃ શ્વેતસુવર્ણમય્ય ઉક્તા इति જ્ઞેયમ્ ॥

વનપશ્ચિમપર્યન્તે શિલા રક્તશિલાભિધા ।

પ્રતીચ્યાં મેરુચૂલાયાઃ તપનીયમશી મતા ॥ ૨૩૬ ॥

પૂર્વપશ્ચિમવિસ્તીર્ણા સા દક્ષિણોત્તરાયતા ।

ઋજુતાસ્યાઃ પશ્ચિમાયાં વઋતા ચૂલિકાદિશિ ॥ ૨૩૭ ॥

એ પર મધ્યભાગમાં ઉત્તમ સિંહાસન છે. એ સિંહાસનઉપર ઈન્દ્રી ભરતક્ષેત્રમાં થયેલા
બિનેશ્વરેનો અભિષેક કરે છે. ૨૩૨.

આ શિલાની સન્મુખ દક્ષિણ તરફ ભરતક્ષેત્ર આવેલ છે અને તેથી ત્યાં થયેલા નિનભમ
વાનનો ત્યાં અભિષેક થાય છે. ૨૩૩.

આ શિલાસંગ્રામી આકૃતિ, પ્રમાણ, પગથીયાં તથા વેદિકા વગેરેએષ સર્વ પાંડકશિલાની
સમાન જાણી લેવું. ૨૩૪.

ઉપરોક્ત ઉભય શિલાઓનો વર્ણ કુસુદના ગર્ભસમાન છે. અને જે હવે વર્ણવશું એ
જેજી શિલાનો વર્ણ ખાલિકય તથા પ્રવાળો સરખો છે. ૨૩૫.

આ વાત જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રની ટીકાને અનુસારે છે. ક્ષેત્રસમાસની ટીકામાં તેો સર્વ
શિલાઓ શ્વેત સ્વર્ણમય કહી છે.

ત્રીજી રક્તશિલા નામની શિલા વનને પશ્ચિમ છેડે મેરૂની ચૂલિકાની પશ્ચિમે આવેલી છે
અને રક્તસ્વર્ણમય છે એમ કહ્યું છે. ૨૩૬.

એ પૂર્વપશ્ચિમ પહોળી છે અને ઉત્તર દક્ષિણ લાંબી છે. વળી એ પશ્ચિમ તરફ સરલ-
સીધી છે અને ચૂલિકાતરફ વાંકી છે. ૨૩૭.

સ્યાત્ પ્રતીચીસંમુખાયામસ્યાં સિંહાસનદ્વયમ્ ।

જિનજન્માભિષેકાર્હ દક્ષિણોત્તરયોર્દિશોઃ ॥ ૨૩૮ ॥

શીતોદોત્તરદિગ્ભાવિપક્ષમાદિવિજયાષ્ટકે ।

સંજાતોઽર્હઙ્ગોત્તરાહસિંહાસનેઽભિષિચ્યતે ॥ ૨૩૯ ॥

શીતોદાદક્ષિણાભાવિવપ્રાદિવિજયાષ્ટકે ।

જાતો જિનો દાક્ષિણાત્યસિંહાસનેઽભિષિચ્યતે ॥ ૨૪૦ ॥

ઉદીચ્યાં મેરુચૂલાયા ઉદીચ્યાન્તે વનસ્ય ચ ।

રક્તસ્વર્ણમયી રક્તકંબલા વર્તતે શિલા ॥ ૨૪૧ ॥

દક્ષિણોત્તરવિસ્તીર્ણા સા પૂર્વપશ્ચિમાયતા ।

ઉદગ્ રુઙ્ગી ચૂલિકાતો વક્રા તથોત્તરામુખી ॥ ૨૪૨ ॥

અસ્યાં સિંહાસનં મધ્યે મણિરત્નમનોહરમ્ ।

પરાવતક્ષેત્રજાતો જિનસ્તત્રાભિષિચ્યતે ॥ ૨૪૩ ॥

एवं मेरुगिरावस्मिन्नभिषेकासनानि पद ।

અભિષેકસ્તુ યુગપચ્ચતુર્ણામથવા દ્વયોઃ ॥ ૨૪૪ ॥

પશ્ચિમ સન્મુખ રહેલી આ શિલાપર ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં જિનભગવાનના અભિષેકને અર્થે બે લાયક સિંહાસનો છે. ૨૩૮.

ઉત્તર દિશાના સિંહાસનપર, શીતોદાનદીની ઉત્તરે આવેલા પક્ષમાદિક આઠ વિજયોમાં થયેલા જિનભગવાનનો અભિષેક કરવામાં આવેછે; અને દક્ષિણદિશાના સિંહાસનપર, શીતોદાની દક્ષિણે આવેલા વપ્રાદિ આઠ વિજયોમાં થયેલા જિનેશ્વરનો અભિષેક કરવામાં આવે છે. ૨૩૯-૨૪૦.

ચોથી રત્નકંબલા નામની શિલા છે તે મેરૂની ચૂલિકાની ઉત્તરે વનને ઉત્તર છેડે આવેલી છે અને એ પણ રક્તસ્વર્ણમય છે. ૨૪૧.

એ શિલા ઉત્તરદક્ષિણ પહોળી અને પૂર્વપશ્ચિમ લાંબી છે. વળી એ ઉત્તરસન્મુખ આવેલી છે; અને ઉત્તરતરફ સીધી તથા ચૂલિકાતરફ વાંકી છે. ૨૪૨.

એ શિલા પર મણિરત્નથી મનોહર એવું સિંહાસન રહેલું છે અને તે સિંહાસન પર એરવત ક્ષેત્રમાં થયેલા જિનભગવાનનો અભિષેક કરવામાં આવે છે. ૨૪૩.

એ પ્રમાણે આ મેરૂ પર્વત પર અભિષેક કરવાનાં છ આસનો છે. ત્યાં એક સાથે ચાર અથવા બે જિનભગવાનનો અભિષેક થાય છે. ૨૪૪.

પૂર્વાપરવિદેહેષુ નિશીથેઽર્હજ્જનિર્યદા ।

ભરતૈરવતચેત્રે મધ્યાહ્નઃ સ્યાત્તદા યતઃ ॥ ૨૪૫ ॥

શેષેષ્વપિ વ્યવસ્થેયં તુલ્યા ચતુર્ષુ મેરુષુ ।

સિંહાસનાન્યતર્હિશત્ ભવન્તિ સર્વસંખ્યયા ॥ ૨૪૬ ॥

ત્રિંશતસ્તીર્થરાજાં તુ યુગપન્ન જનિર્ભવેત્ ।

ભરતૈરાવતવિદેહેષુ કાલવિપર્યયાત્ ॥ ૨૪૭ ॥

યુક્તૈવોક્તા તતઃ પ્રાચ્યૈરર્હતાં યુગપજ્જનિઃ ।

ઉત્કર્ષાદ્વિંશતેરેવ દશાનાં ચ જઘન્યતઃ ॥ ૨૪૮ ॥

ભરતેષ્વૈરાવતેષુ કાલસ્ય સામ્યતો મિથઃ ॥

હીનાધિકાનાં પૂર્વોક્તસંખ્યાતો ન જનિર્ભવેત્ ॥ ૨૪૯ ॥

પાણ્ડુકાલ્યવનસ્યાસ્ય મધ્યભાગે સુનિશ્ચિતે ।

ચકાસ્તિ ચૂલિકા મેરોર્વર્યવૈદૂર્યરત્નજા ॥ ૨૫૦ ॥

વિસ્ફુરત્પંડકવનશરાવાન્તઃપ્રતિષ્ઠિતઃ ।

યવારકસ્તંબ ઇવ ભદ્રકૃજિજનજન્મનિ ॥ ૨૫૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

કેમકે પૂર્વ પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં અર્હત્ પ્રભુનો જન્મ જે વખતે મધ્ય રાત્રીએ થાય છે તે વખતે ભરત ક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં તેા મધ્યાહ્ન કાળ (બરા બપોર) હોય છે. ૨૪૫.

શેષ ચારે એક પર પછી એના સરખી જ વ્યવસ્થા છે એટલે સમગ્ર મળીને ત્રીશ સિંહાસનો થયાં. ૨૪૬.

વળી ભરતક્ષેત્ર, ઐરવત ક્ષેત્ર તથા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં કાળના વિપર્યયને લીધે એક સાથે ત્રીશ તીર્થંકરોનો જન્મ થતો નથી. માટે પૂર્વાચાર્યોએ જે એમ કહ્યું છે કે ઉત્કૃષ્ટ વીથ જિનેશ્વરોનો અને જઘન્યપણે દશનો જન્મ થાય છે એ વાત યુક્ત જ કહી છે. ૨૪૭-૨૪૮.

એમ જ વળી ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રોમાં કાળની પરસ્પર સામ્યતાને લીધે પૂર્વોક્ત સંખ્યાથી હીનાધિક તીર્થંકરોનો જન્મ થતો નથી. ૨૪૯.

આ પાંડક વનમાં સુનિશ્ચિત એવા મધ્ય ભાગમાં ઉત્તમ વૈદ્ય રત્નોની બનેલી મેરુ પર્વતની ચૂલિકા, બહુ જિનશયવાનના કઠ્યાણુકારી જન્મ સમયે પ્રકૃષ્ટિ થયેલા પંડકવન રૂપી શરાવની અંદર (રોપેલા) જવારક (બુવારા) નો રોપો હોયની એમ, વિરાજી રહી છે. ૨૫૦-૨૫૧.

ચત્વારિંશદ્યોજનાનિ તુંગત્વેન ભવેદસૌ ।

દ્વાદશૈવ યોજનાનિ મૂલે વિષ્કમ્ભતો મતા ॥ ૨૫૨ ॥

મધ્યે ચ યોજનાન્યષ્ટૌ ચત્વાર્યુપરિ વિસ્તૃતા ।

ઉદસ્તાદુત્થગોપુચ્છસુસ્થસંસ્થાનશાલિની ॥ ૨૫૩ ॥

સપ્તત્રિંશદ્યોજનાનિ સાતિરેકાણિ કિંચન ।

મૂલેઽસ્યા પરિધિઃ મધ્યે સાધિકા પંચવિંશતિઃ ॥ ૨૫૪ ॥

સાધિકાનિ દ્વાદશૈતત્પરિક્ષેપ ઉપર્યથ ।

વ્યાસાનુસારતો ભાવ્યોઽન્યત્રાપિ પરિધિઃ બુધૈઃ ॥૨૫૫॥ યુ૦॥

અથૈતસ્યાં ચૂલિકાયામુત્ક્રાન્તે યોજનાદિકે ।

મૂલાત્તત્પંચમલવઃ સ્વીયતે મૂલવિસ્તૃતેઃ ॥ ૨૫૬ ॥

મેરોર્યથૈકાદશભિઃ યોજનૈઃ યોજનં હ્રૂસેત્ ।

સ્વીયતે યોજનં તદ્વત્ પંચભિઃ યોજનૈરિહ ॥ ૨૫૭ ॥

ઉત્ક્રાન્તાયાં મૂલભાગાવ્યથા યોજનવિંશતૌ ।

વિંશતેઃ પંચમો ભાગઃ સ્યાદ્વતુર્યોજનાત્મકઃ ॥ ૨૫૮ ॥

તસ્મિંશ્ચ મૂલવિષ્કમ્ભાદપનીતે ભવેદિહ ।

વિષ્કમ્ભો યોજનાન્યષ્ટાવિત્થં સર્વત્ર ભાવના ॥ ૨૫૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

એની ઉંચાઈ ચાલીશ યોજનની છે. એની પહોળાઈ મૂળ આગળ બાર યોજનની, મધ્યમાં આઠ યોજનની અને મધ્યાળે ચાર યોજનની છે. એનો આકાર વળા ગાયે ઉંચું કરેલું પુચ્છ હોય એવો છે. ૨૫૨-૨૫૩.

વળી એનો ઘેરાવો મૂળ આગળ સાડત્રીશ યોજનથી કંઈક અધિક, મધ્યમાં પચવીશ યોજનથી કંઈક અધિક અને મધ્યાળે બાર યોજનથી કંઈક અધિક છે. એનો અન્યત્ર ઘેરાવો બાજુવો હોય તો વ્યાસને અનુસારે ગણી કાઢી બાણી લેવો. ૨૫૪-૨૫૫.

હવે આ સૂક્ષ્મામાં, દર એક યોજન ઉપર ચઢતાં મૂળના વિસ્તારનો પાંચમે પાંચમે ભાગ ઘટતો આવે છે. ૨૫૬.

જેમ મેરુ પર દર અચ્ચાર યોજને, મૂળના વિસ્તારથી એક યોજન ઘટાડો થાય છે તેમ આ સૂક્ષ્માના સંબંધમાં દર પાંચ યોજને એક યોજનનો ઘટાડો થાય છે. ૨૫૭.

દયાન્ત તરીકે; મૂળથી વીશ યોજન ઉંચે ચઢીએ ત્યારે વીશનો પાંચમે ભાગ જે ચાર-

યદ્વા મૌલેરતિક્રાન્તમધો યદ્યોજનાદિકમ્ ।

વિભક્તે પંચમિસ્તસ્મિન્ લબ્ધે ચતુર્ભિરન્વિતે ॥ ૨૬૦ ॥

જાયતેઽર્ધીપ્સિતે સ્થાને વિષ્કમ્ભોઽત્ર યથોર્ધ્વતઃ ।

અપક્રાન્તૌ યોજનાનાં વિંશતેઃ સ વિભાવ્યતે ॥ ૨૬૧ ॥

વિંશતેઃ પંચમિર્ભાગે યોજનાનાં ચતુષ્ટયી ।

લબ્ધા ચતુર્ભિર્યુક્તાષ્ટૌ યોજનાનીતિ ભાવના ॥ ૨૬૨ ॥

અસૌ પદ્યવેદિકયા પરીતા કાનનેન ચ ।

સહકારલતેત્રોચ્ચેરાલવાલેન રાજતે ॥ ૨૬૩ ॥

एतस्याश्च शिरोभागे कमनीयमहीतले ।

प्राप्नुवन्ति परां प्रीतिं निर्जराः सुखनिर्भराः ॥ २६४ ॥

मध्येऽत्र सिद्धायतनं तदेकं क्रોशमायતમ્ ।

तथा क्रोशार्द्धविस्तारं देशोऽनं क्रોशमुन्नतમ્ ॥ ૨૬૫ ॥

અષ્ટોત્તરશતં તત્ર પ્રતિમાઃ શાશ્વતાર્હતામ્ ।

વૈતાઢ્યચૈત્યવત્સર્વં વક્તવ્યમિહ વર્ણનમ્ ॥ ૨૬૬ ॥

તેટલા યોજન ઘટે છે. એટલે કે મૂળના બાર યોજનના વિસ્તારમાંથી ચાર યોજન નાથ એટલે
ત્યાં આઠ યોજનનો વિસ્તાર રહે છે. એવી રીતે સર્વત્ર ગણતરી કરી લેવી. ૨૫૮-૨૫૯.

હવે જો મથાળેથી જ્યાં નીચે ઉતર્યા તે સ્થળનો વિસ્તાર જાણવો હોય તો જેટલું નીચે
ઉતર્યા તેને પાંચે ભાગવાથી જે આવે તેમાં ચાર ભાગવા. ૨૬૦.

જેમકે; ઉંચેથી વીસ યોજન નીચે ઉતર્યા ત્યાંનો વિસ્તાર જાણવો છે તો વીસને પાંચે
ભાગતાં ચાર આવ્યા એમાં ચાર ઉમેરતાં આઠ આવ્યા. એ આઠ (યોજન) તે તે સ્થળનો
વિસ્તાર કે પહોળાઈ આવી. એજ પ્રમાણે જ્યાં ત્યાં ગણતરી કરી લેવી. ૨૬૧-૨૬૨.

આ ચૂલિકા પદ્યવેદિકા અને વનખંડથી ઘેરાયેલી હોઈને જાણે કયારાથી ઘેરાયેલી કોઈ
આગ્રહતા હોયની એવી ચોક્કસ રહી છે. ૨૬૩.

વળી એને મથાળે મનહર ભૂમિપર રહેતા દેવો સુખમાં નિમગ્ન થયા થકા ઉત્કૃષ્ટ
આનન્દ પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૬૪.

એના મધ્યભાગમાં એક સિદ્ધમંદિર છે. એની લાંબાઈ એક કોસ છે, પહોળાઈ અરધો
કોસ છે અને ઉંચાઈ એક કોસ કરતાં કંઈ ઓછી છે. ૨૬૫.

અનેકે સુરગન્ધર્વાઃ તત્ર ગાયન્તિ લીલયાં ।

શૃણવન્તિ શ્રોત્રસુભગં જિનગીતં સુરેશ્વરાઃ ॥ ૨૬૭ ॥

જિનાગ્રે તત્ર નૃત્યન્ત્યઃ કુર્વન્તિ ત્રિદશાંગનાઃ ।

મેરુમૌલિસ્થમરુતાં વંશારૂઢનટીઞ્રમમ્ ॥ ૨૬૮ ॥

કિંચાયં મન્દરો મેરુઃ સુદર્શનઃ સ્વયંપ્રભઃ ।

મનોરમો ગિરિરાજો રત્નોચ્ચયશિલોચ્ચયૌ ॥ ૨૬૯ ॥

લોકમધ્યો લોકનાભિઃ સૂર્યાવર્તોઽસ્તસંજિતઃ ।

દ્વિગાદિસૂર્યાવરણાવતંસકનગોત્તમાઃ ॥ ૨૭૦ ॥

અભિઃ ષોડશભિઃ હ્યાતો નામભિઃ મૂધરો મુવિ ।

સ્પૃશન્નઞ્રમદઞ્રાંશુઃ કલાભિરિવ ચન્દ્રમાઃ ॥ ૨૭૧ ॥ વિશેષકમ્ ॥

તત્રાપિ મન્દર ઇતિ મુખ્યનામૈષુ નામસુ ।

મન્દરાખ્યઃ સુરો હ્યત્ર સ્વામી પલ્યોપમસ્થિતિઃ ॥ ૨૭૨ ॥

મહર્દ્ધિકો નિવસતિ હ્યાતં તદ્યોગતો હ્યદઃ ।

યદેવં શાશ્વતં નામ ભરતૈરવતાદિવત્ ॥ ૨૭૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

એ સિન્ધુમંદિરમાં શાશ્વત તીર્થકરોની એકસોને આઠ પ્રતિમાઓ છે. એનું સર્વ વર્ણન વૈતાલ્ય પર્વતના ચૈત્ય પેઠે જાણવું. ૨૬૬.

ત્યાં અનેક ગન્ધર્વો જિનેશ્વરનાં કર્ણપ્રિય શુભગાન કરે છે અને તે સુરેન્દ્રો શ્રવણ કરતા રહે છે. ૨૬૭.

વળી ત્યાં દેવાંગનાઓ પણ જિનપ્રભુ પાસે નૃત્ય કર્યા કરે છે. તે મેઙ્ગશિખર પર રહી જોતા દેવ સમુદાયને વાંસપર રહી નૃત્ય કરતી કોઈ નટીઓ હોય એવો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે. ૨૬૮.

આ મેઙ્ગપર્વત વળી મદર, મેઙ્ગ, સુદર્શન, સ્વયંપ્રભ, મનોરમ, ગિરિરાજ, રત્નોચ્ચય, શિલોચ્ચય, લોકમધ્ય, લોકનાભિ, સૂર્યાવર્ત, અસ્ત, દ્વિગાદિ, સૂર્યાવરણ, અવતંસક અને તગોત્તમ-એવાં સોળ નામાભિધાનવડે પ્રસિદ્ધ-ખ્યાત હોઈ, જાણે સોળ કળાવાળો નિર્ભજ ચંદ્રમા આકાશને સ્પર્શીને રહ્યો હોયની એવો જણાય છે. ૨૬૯-૨૭૧.

એનાં એ સોળ નામોમાં પણ મુખ્ય તો ‘મન્દર’ નામ છે. એ પર્વતનો દવામી

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્તિકીર્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાન્તિષ—

દ્રાજશ્રીતનયોઽત્તનિષ્ટ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।

કાવ્યં યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે

સર્ગો નિર્ગલિતાર્થસાર્યસુભગઃ પૂર્ણોઽયમષ્ટાદશઃ ॥ ૨૭૮ ॥

इति अष्टादशः सर्गः ।

સકળ વિશ્વને આશ્ચર્યચકિત કરી દેનારી કીર્તિવાળા શ્રી કીર્તિવિજયવાચકેન્દ્રના અન્તે-
વામી, તથા માતા રાજશ્રી અને પિતા તેજપાળના પુત્ર,—એવા વિનયવિભયશુભે જગતના
નિશ્ચિત તત્ત્વોને પ્રકાશિત કરવામાં દીપક સમાન એવો જે આ કાવ્ય—અર્થ રચ્યો છે તેનો,
નિર્ભળ અર્થોના સમૃદ્ધથી સુભગ એવો આ અઢારમો સર્ગ સંપૂર્ણ થયો. ૨૭૮.

અઢારમો સર્ગ સમાપ્ત.

अथ एकोनविंशः सर्गः ।

अथो महाविदेहानामुदकुसीमाविधायकः ।

भूधरो नीलवान्नाम स्याद्वैदूर्यमणीमयः ॥ १ ॥

स्वामिनो नीलवान्नाम्नो योगात् पत्न्योपमस्थितेः ।

नीलवानित्यसौ ख्यातो यद्वेदं नाम शाश्वतम् ॥ २ ॥

जम्बूद्वीपेऽन्यत्र चास्य मेरोरुत्तरतः पुरी ।

वक्ष्यमाणसुराणामप्येवं पुर्यायुरादिकम् ॥ ३ ॥

दक्षिणोत्तरविस्तीर्णः स पूर्वपश्चिमायतः ।

सर्वमस्य निषधवत् ज्ञेयं धनुःशरादिकम् ॥ ४ ॥

किन्तु जीवा दक्षिणस्यामुत्तरस्यां शरासनम् ।

दक्षिणाभिमुखो वाण एवमग्रेऽपि भाव्यताम् ॥ ५ ॥

सर्ग १९ भो.

હવે મહાવિદેહને ઉત્તરતરફને મીમાંસે નીલવાન નામનો વૈદુર્યમણીમય પર્વત આવેલો છે ૧
એનો એક પાંચોપમના આયુધવાળો નીલવાન નામનો ગ્રામી છે-એને લઈને એ
પર્વત નીલવાન કહેવાય છે અથવાતો એ નામ શાશ્વતજ છે ૨

આ નીલવાનપર્વત રાજધાની અન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપમાં એકપર્વતથી ઉત્તર દિશામાં છે
હવે-આગળ ઉપર જેમનું વર્ણન આવશે એ દેવોની રાજધાની તથા આયુધ વગેરે વિષે
પણ એમજ મમજવું. ૩.

નીલવાનપર્વત ઉત્તરદક્ષિણ પહોળો છે, તથા પૂર્વપશ્ચિમ લાંબો છે એનું ધનુઃ૫૪ અને
શર વગેરે બધુંય નિષધપર્વત પ્રમાણે છે. પશું એની 'જીવા' દક્ષિણ-મુખી છે, એનું
'ધનુઃ૫૪' ઉત્તર તરફ છે અને એનું 'શર' દક્ષિણાભિમુખ છે આગળ પણ એ પ્રમાણે
મમજી લેવું. ૪-૫.

દીપ્રપ્રભૈરયં કૂટેર્નવમિઃ શોભિતોઽભિતઃ ।

બ્રહ્મવ્રતશ્રુતસ્કન્ધ ઇવ ગુપ્તિનિરૂપણૈઃ ॥ ૬ ॥

તત્ર સિદ્ધાયતનાશ્ચં સમુદ્રાસન્નમાદિમમ્ ।

દ્વિતીયં નીલવત્કૂટં નીલવત્પર્વતેશિતુઃ ॥ ૭ ॥

તતઃ પૂર્વવિદેહશસુપર્વેશ્ચર્યશાલિતમ્ ।

કૂટં પૂર્વવિદેહાશ્ચં તૃતીયં પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૮ ॥

શીતાકૂટં તુરીયં ચ શીતાનદીસુરીશ્રિતમ્ ।

નારીકાન્તં પંચમં તન્નારીકાન્તાસુરીશ્રિતમ્ ॥ ૯ ॥

કેસરિહ્લદવાસિન્યાઃ કીર્તિદેવ્યા નિકેતનમ્ ।

ષષ્ઠં સ્પષ્ઠં જિનપ્રઘૈઃ કીર્તિકૂટં પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૧૦ ॥

તથાઽપરવિદેહાશ્ચં કૂટં સત્તમમીરિતમ્ ।

સદાઽપરવિદેહશનિર્જરસ્થાનમુત્તમમ્ ॥ ૧૧ ॥

રમ્યક્ષેત્રનાથેન રમ્યકાશ્ચસુધામુજા ।

અધિષ્ઠિતં ચચ્છિદ્રેદૈસ્તન્નિષ્ઠંકિતમષ્ટમમ્ ॥ ૧૨ ॥

તથા ચાનવમજ્ઞાનૈઃ કૂટં નવમમીરિતમ્ ।

ઉપદર્શનસંજ્ઞં તદુપદર્શનદૈવતમ્ ॥ ૧૩ ॥

જેમ બ્રહ્મવ્રતશ્રુતસ્કન્ધ, નવ ‘ગુપ્તિ’ એટલે ‘બાક’ તું એની અંદર નિરૂપણ કરેલું હોવાથી, શોભાયમાન લાગે છે; તેમ આ પર્વત ચોતરફ આવી રહેલાં એનાં નવ દેવીપ્રમાણ શિખરોને લઈને બહુ સુશોભિત જણાય છે. ૬.

એ નવ શિખરોમાં પહેલું, સમુદ્રની નજીક આવેલું ‘સિદ્ધાયતન’ નામનું છે; બીજું એ પર્વતના નીલવાન નામના સ્વામીનું ‘નીલવાન નામનું’ છે; ત્રીજું, પૂર્વવિદેહના સ્વામીની ઋદ્ધિથી સમૃદ્ધ-એવું ‘પૂર્વવિદેહ’ નામનું છે; ચોથું, શીતા નદીની અધિષ્ઠાત્રી દેવીના આશ્રયવાળું, ‘શીતાકૂટ’ નામે છે; પાંચમું, નારીકાંતા દેવીથી અધિષ્ઠિત થયેલું, ‘નારીકાંત’ નામનું છે; છઠું કેસરિહ્લ-નિવાસી કીર્તિદેવીના આશ્રયરૂપ ‘કીર્તિકૂટ’ નામનું છે; સાતમું, અપરવિદેહના સ્વામીના નિરન્તરના આશ્રયરૂપ, ‘અપરવિદેહ’ નામનું છે; આઠમું રમ્યક્ષેત્રના રમ્યકનામના સ્વામીથી અધિષ્ઠિત-એવું ‘રમ્યક’ નામનું છે; છેલ્લું-નવમું, ઉપદર્શન દેવના સ્થાનરૂપ, ‘ઉપદર્શન’ નામનું છે. ૭-૧૩.

एषामाद्यैः जिनगृहं शेषेषु पुनरष्टसु ।

तत्तत्कूटसमाख्यानां प्रासादाः कूटनाकिनाम् ॥ १४ ॥

उक्तवक्ष्यमाणकूटप्रासादचैत्यगोचरम् ।

स्वरूपं हिमवत्कूटप्रासादजिनसब्रवत् ॥ १५ ॥

अस्योपरि महानेकश्चकास्ति केसरिह्रदः ।

निषधोपरिभागस्थतिगिच्छेरिव सोदरः ॥ १६ ॥

अत्यन्तसुन्दराकारकेसरालीपरिष्कृतैः ।

शोभते शतपत्राद्यैः ख्यातोऽयं केसरी ततः ॥ १७ ॥

द्वे निम्नगे ह्रदादस्मान्निर्गते कन्यके इव ।

शीता च नारीकान्ता च दक्षिणोत्तरगे क्रमात् ॥ १८ ॥

दाक्षिणात्यતोरણેન નિર્ગત્ય દક્ષિણામુખી ।

શીતા પૂર્વવિદેહાન્તર્ગત્વૈતિ પ્રાકૃપયોનિધિમ્ ॥ ૧૯ ॥

विशेषतोऽस्याः स्वरूपं च प्रागुक्तमेव ॥

એ નવ ગણાવ્યાં એમાંના પહેલાંપર જિનશગવાનનું મંદિર છે. શેષ આઠ શિખરોપર તે તે શિખરના નામેરી દેવતાઓના પ્રાસાદ કે મહેલો છે. ૧૪.

આ કહ્યા એ અને હવે કહેશું એ—સર્વ પ્રાસાદો અને ચૈત્યોનું સમસ્ત સ્વરૂપ હિમવત-પર્વતના પ્રાસાદ તથા જિનચૈત્ય પ્રમાણે છે. ૧૫.

આ પર્વતપર એક મહાન અને સુંદર 'કેસરિહ્રદ' નામે દ્રહ-ધરો આવેલો છે, જે નિષધ-પર્વતના તિગિંછિદ્રહ જેવો જ છે. ૧૬.

સુંદર આકૃતિનાં કેસરોવાળાં સંખ્યાબંધ શતપત્ર એટલે કમળો એની અંદર આવેલાં હોવાથી એ 'કેસરિદ્રહ' ને નામે ઓળખાય છે. ૧૭.

આ દ્રહમાંથી, જાણે એ કન્યાઓ હોયની એવી 'શીતા' અને 'નારીકાંતા' નામની નદીઓ નીકળેલી છે. એમાં 'શીતા' દક્ષિણ તરફ વહે છે, અથવા 'નારીકાંતા' ઉત્તર તરફ વહે છે. ૧૮.

વળી 'શીતા' એ દ્રહના દક્ષિણ તરફના તોરણમાંથી નીકળીને દક્ષિણ તરફ વહેતી વહેતી પૂર્વવિદેહની અંદર સમુદ્રને પૂર્વેસમુદ્રમાં ભળે છે. ૧૯.

આ 'શીતા' નું સમસ્ત સ્વરૂપ અગાઉ કહી ગયા છાએ.

उत्तराहतोरणेन विनिर्गत्योत्तरामुखी ।

नारीकान्ता स्वप्रपातकुंडे निपत्य निर्गता ॥ २० ॥

दक्षिणार्द्धरम्यकस्य विदधाना द्विधा खलु ।

असंप्राप्ता योजनेन माल्यवन्तं नगं ततः ॥ २१ ॥

रम्यकस्यापरभागं द्विधा कृत्वाऽपराम्बुधौ ।

षट्पंचाशच्छैवलિनीसहस्रैर्याति संश्रिता ॥ २२ ॥ विशेषकम् ॥

अस्या वार्द्धिप्रवेशान्तं स्वरूपमाहदोद्गमात् ।

विज्ञेयं हरिसलिलानया इवाविशेषितम् ॥ २३ ॥

हृदेऽस्मिन् मूलकमलं चतुर्योजनसंमितम् ।

तदर्ધार्ધપ્રમાણાનિ પદ્માનાં વલયાનિ ષટ્ ॥ ૨૪ ॥

પલ્યોપમસ્થિતિસ્તત્ર કીર્તિતા કીર્તિદેવતા ।

भवनादिस्थितिस्त्वस्याः श्रीदेव्या इव भाव्यताम् ॥ २५ ॥

इति नीलवान् पर्वतः ॥

ખીજી ' નારીકાંતા ' નદી છે તે એ દ્રહના ઉત્તર તરફના તોરણુઆથી નીકળી ઉત્તર તરફ વહેતી વહેતી પોતાના જ નારીકાંત પ્રપાતકુંડમાં પડી, ત્યાંથી બહાર નીકળી, દક્ષિણાર્ધરમ્યક ક્ષેત્રને જે વિભાગમાં બહેંચી નાખી, માટ્યવંતપર્વત એક ચોજન જેટલો રહ્યો-ત્યાં આગળથી ઉત્તરાર્ધ રમ્યકક્ષેત્રના પશુ જે ભાગલા પાડતી પોતામાં ભળેલી છપ્પન હજાર નદીઓ સહિત પાશ્વિમ સચુદ્રને મળે છે. ૨૦-૨૨.

દ્રહમાંથી નીકળી ત્યાંથી તે છેક સચુદ્રમાં ભળતા સુધીનું, આ નદીનું સમસ્ત સ્વરૂપ, લેશપશુ ફારફરવિના, હરિસલિલા નદી પ્રમાણે સમજવું. ૨૩.

આ દ્રહમાં મુખ્ય કમળ ચારચોજનનું છે. એની આસપાસ વળી બીજાં છ વલયો છે એ વલયોમાંના કમળોનું માન પૂર્વપૂર્વનાથી અરધું અરધું છે. ૨૪.

મુખ્ય કમળ પરચોપમના આયુષ્યવાળી કીર્તિદેવીનું સ્થાન છે. આ કીર્તિદેવીનાં ભવન વગેરે બધું શ્રીદેવીવત બાલુવું ૨૫.

એ પ્રમાણે નીલવાન પર્વતની હકીકત કહી.

ઉત્તરસ્યાં નીલવતો દક્ષિણસ્યાં ચ રુક્મિણઃ ।

રાજતે રમ્યકક્ષેત્રં રમ્યકામરભર્તૃકમ્ ॥ ૨૬ ॥

સ્વર્ણમાણિક્યચ્ચિતૈઃ ભૂપ્રદેશૈઃ મનોરમૈઃ ।

નાનાકલ્પદ્રુમૈઃ રમ્યતયેદં રમ્યકામિધમ્ ॥ ૨૭ ॥

પરમાયામરૂપાઽસ્ય પ્રત્યંચા હરિવર્ષવત્ ।

કિન્ત્વત્ર સા દક્ષિણસ્યામુત્તરસ્યાં શરાસનમ્ ॥ ૨૮ ॥

દ્વિપુવાહાક્ષેત્રફલાચ્ચપીહ હરિવર્ષવત્ ।

ક્ષેત્રાનુભાવકાલાદિસ્વરૂપં તદ્વદેવ ચ ॥ ૨૯ ॥

ક્ષેત્રસ્યાસ્ય મધ્યભાગે વિભાજકોઽર્ધયોઃ દ્વયોઃ ।

માલ્યવાનિતિ વિખ્યાતો ઘૃત્તૈવૈતાલ્યપર્વતઃ ॥ ૩૦ ॥

માલ્યવત્સદૃશાકારૈઃ તદ્વદેવારુણપ્રભૈઃ ।

સદા રાજન્નુત્પલાલૈઃ માલ્યવાનિતિ કીર્ત્યતે ॥ ૩૧ ॥

જમ્બૂદ્વીપજ્ઞપ્તિસૂત્રે તુ માલ્યવત્પર્યાય इति नाम दृश्यते ॥

હવે, એ નીલવાનની ઉતરે અને રૂક્મિણવર્તની દક્ષિણે, રમ્યક નામે દેવતું રમ્યક નામનું ક્ષેત્ર છે. ૨૬

સુવર્ણમય અને માણિક્યમય પ્રદેશો અને વિવિધજાતિના કલ્પવૃક્ષોને ક્ષીપે એ ક્ષેત્ર અત્યંત રમ્ય એટલે રમણીય લાગે છે તેથી એનું રમ્યક એવું નામ પડેલું છે. ૨૭

એની ઉત્કૃષ્ટ લાંબાઈ રૂપી ‘ જીવા ’ એટલે ‘ જ્યા ’ કે પ્રત્યંચા ‘ હરિવર્ષક્ષેત્રપ્રમાણે ઇં પડેનું તે દક્ષિણમાં છે, અને એનું ‘ ધનુઃપૃષ્ઠ ’ ઉતરમાં છે. ૨૮.

એનાં ‘ યર, ’ ‘ બાહા ’, ‘ ક્ષેત્રકૃણ ’ ઇત્યાદિ તેમજ એનો ‘ ક્ષેત્ર પ્રસાવ, ’ ‘ જાગ ’ વગેરે સર્વ સ્વરૂપ હરિવર્ષ પ્રમાણે જ છે. ૨૯.

આ ક્ષેત્રમાં માલ્યવાન નામે જોળખાતો જોળખાકાર વૈનાદ્ય પર્વત આવી ઝહો છે, અને ક્ષીપે એના વચમાંથી એ વિભાજ પડી ગયા છે. ૩૦.

એમાં, માલ્યવાનના આકારના અને એની જેવીજ ગદત પ્રભાવાળાં પુષ્કળ મુદ્ગાભિન્ન કમળો વગેરે ચિકમી રહેતાં હોવાથી એ ‘ માલ્યવાન ’ ને નામે પ્રખ્યાત છે. ૩૧.

‘ જમ્બુદ્વીપ પ્રજ્ઞાપ્તિ ’ માં તો એનું ‘ માલ્યવત્પર્યાય ’ એવું નામ છે

ક્ષેત્રલોક] પાંચમું 'રમ્યક' ક્ષેત્ર । 'રુપ્તી' નામનો પાંચમો વર્ષધર પર્વત । (૩૬૯)

પ્રભાસાલ્યસુરસ્તત્ર સ્વામી પલ્પોપમસ્થિતિઃ ।

મેરોરુત્તરતસ્તસ્ય પુરી નીલવદાદિવત્ ॥ ૩૨ ॥

હરિવર્ષસ્થાયિગન્ધાપાતિવૈતાલ્યશૈલવત્ ।

જ્ઞેયમસ્યાપિ સકલં સ્વરૂપમવિશેષિતમ્ ॥ ૩૩ ॥

ઉદક્ રમ્યકવર્ષસ્થાપાગ્ હૈરણ્યવતસ્ય ચ ।

રુક્મી નામ્ના વર્ષધરઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ પરમર્ષિભિઃ ॥ ૩૪ ॥

સ પૂર્વપશ્ચિમાયામો દક્ષિણોત્તરવિસ્તૃતઃ ।

મહાહિમવતો બન્ધુરિવાત્યન્તસમાકૃતિઃ ॥ ૩૫ ॥

રુક્મં રૂપ્યં તદસ્યાસ્તીત્યન્વર્થકલિતાભિઃ ।

સર્વાત્મના રૂપ્યમયો રુક્મિનામસુરાશ્રિતઃ ॥ ૩૬ ॥

ઇદં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તૌ ॥ ક્ષેત્રસમાસવૃત્તૌ-તુ રુક્મં શ્વેતં હેમ તન્મય
અયમુક્તઃ ઇતિ જ્ઞેયમ્ ॥

આ પર્વતનો સ્વામી 'પ્રભાસ' નામનો દેવ છે, એનું એક પલ્પોપમનું આયુષ્ય છે. એની રાજધાની, નીલવાન વગેરેની જેમ, મેરુની ઉત્તરે છે. ૩૨.

એનું પણ સર્વ સ્વરૂપ, હરિવર્ષક્ષેત્રના ગંધાપાતિવૈતાલ્ય પ્રભાણે છે; લેશ પણ ફેરફાર નથી. ૩૩.

રમ્યકક્ષેત્રથી ઉત્તરે અને હૈરણ્યવતથી દક્ષિણે 'રુક્મી' કે 'રૂપ્તી' નામનો વર્ષધર પર્વત આવેલો છે. ૩૪.

એ પર્વત પૂર્વપશ્ચિમ લાંબો છે, અને ઉત્તરદક્ષિણ પહોળો છે. એ વળી જાણે મહાહિમવંતપર્વતનો બધું હોયની એમ એને જરાયેજરા મળતો છે. ૩૫.

'રૂક્મ' એટલે રૂપ્ય-રૂપું, એ પરથી, રૂપ્યમય હોઇને એનું રૂક્મી કે રૂપ્તી એવું સાર્થક નામ પડેલું છે. વળી એનો અધિષ્ઠાતા દેવ પણ રૂક્મી નામનો છે. ૩૬.

'રૂક્મી' નો આવો અર્થ 'જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્ત' ની ટીકામાં છે. જ્યારે 'ક્ષેત્રસમાસ' ની ટીકામાં 'રૂક્મ' એટલે 'વેતસુવર્ણ' અને 'રૂક્મી' એટલે 'વેતસુવર્ણમય' એમ અર્થ કરેલો છે. ૩૭.

વિશિષ્ટૈરઘ્નિભિઃ કૂટૈઃ સોડતિતુંગૈરલંકૃતઃ ।

દિગદ્ગનનાનામઘાનાં ક્રીડાપર્વતકૈરિવ ॥ ૩૭ ॥

આથં પૂર્વાર્ણવાસન્નં સિદ્ધાયતનસંજ્ઞિતમ્ ।

રુક્મિદેવાધિષ્ઠિતં ચ રુક્મિસંજ્ઞં દ્વિતીયકમ્ ॥ ૩૮ ॥

રમ્યકાધીશ્વરસ્થાનં તૃતીયં રમ્યકાભિધમ્ ।

તુર્યં નરકાન્તાદેવ્યા નરકાન્તાભિધં ચ તત્ ॥ ૩૯ ॥

તથા મહાપુંડરીકહૃદેશાયાઃ શુભાસ્પદમ્ ।

બુદ્ધિકૂટં બુદ્ધિદેવ્યા પંચમં પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૪૦ ॥

રૂપ્યકૂલાનદીદેવ્યાઃ પટ્ટં કૂટં તદાલ્પયા ।

સપ્તમં હૈરણ્યવતં હૈરણ્યવતદેવતમ્ ॥ ૪૧ ॥

મણિકાંચનદેવાલ્પ્યં મણિકાંચનમઘમમ્ ।

આથે જિનાલયોડન્યેષુ પ્રાસાદાઃ સ્વામિનાંકિનામ્ ॥ ૪૨ ॥

માનં સ્વરૂપં કૂટાનાં ચૈત્યનિર્જરસઘનામ્ ।

હિમવદ્ગિરિવત્ સર્વં તથૈવાસ્ય ગિરેરપિ ॥ ૪૩ ॥

આ રૂકમીપર્વતને, આઠ દિકકુમારીઓના ક્રીડાપર્વતો હોયની એવા આઠ સુંદર ઉચ્ચ શિખરો છે. ૩૭.

પહેલું, પૂર્વસુદ્રની નજીકમાં ‘સિદ્ધાયતન’ નામનું; બીજું, રૂકમીદેવના આશ્રયરૂપ ‘રૂકમી’ નામનું; ત્રીજું, રમ્યકક્ષેત્રના સ્વામીના આશ્રયરૂપ, ‘રમ્યક’ નામનું; ચોથું, નરકાન્તાદેવીના સ્થાનરૂપ ‘નરકાન્ત’ નામનું; પાંચમું, મહાપુંડરીક હૃદની સ્વામિની બુદ્ધિદેવીના આશ્રયરૂપ, ‘બુદ્ધિકૂટ’ નામનું; છઠું, રૂપ્યકૂલાનદીની દેવીથી અધિષ્ઠિત, ‘રૂપ્ય’ નામનું. સાતમું હૈરણ્યવત દેવના નિવાસરૂપ, ‘હૈરણ્યવત’ નામનું; અને આઠમું, મણિકાંચનદેવીના અધિષ્ઠિત ‘મણિકાંચન’ નામનું. ૩૮-૪૧.

પહેલાં સિદ્ધાયતનશિખરપર જિનભગવાનનું ચૈત્ય છે, બ્યારે ચોથા શિખરપર એમના મણિકાંચનના પ્રાસાદો છે. ૪૨.

આ પર્વતનું તેમજ એનાં શિખરોનું માન, અગત્ય નથી એ પણ આવેલાં ચૈત્ય. તેનું પ્રાસાદો આદિનું મર્વ અગત્ય દિશાવર્તપર્વત પ્રમાણે છે. ૪૩.

હરો મહાપુંડરીકો મહાપદ્મહરોપમઃ ।

વિભાતિ સ્લિલૈઃ સ્વચ્છૈઃ નિર્જયન્ માનસં સરઃ ॥ ૪૪-॥

અસ્મિંશ્ચ મૂલકમલં યોજનદ્વયસંમિતમ્ ।

તદર્ધાર્ધપ્રમાણાનિ શેષાઞ્જવલયાનિ ષટ્ ॥ ૪૫ ॥

અત્રાધિષ્ઠાયિકા બુદ્ધૈઃ વૌધિતા બુદ્ધિદેવતા ।

ભવનાદિસમૃદ્ધ્યા સા શ્રીદેવતાનુકારિણી ॥ ૪૬ ॥

હ્રદાદસ્માદાપગે દ્વે દક્ષિણોદગુમુખે ક્રમાત્ ।

વિનિર્ગતે શ્મશ્તુલેષ્વે ઇવોત્તરૌષ્ઠમધ્યતઃ ॥ ૪૭ ॥

દાક્ષિણાત્યતોરણેન નિઃસ્રુત્ય દક્ષિણામુખી ।

નરકાન્તા સ્વકે કુળે ગત્વા સ્નાત્વેવ નિર્ગતા ॥ ૪૮ ॥

રમ્યકોદીચ્યભાગસ્ય દ્વૈધીકારમયાદિવ ।

અર્વાક્ સ્થિતા યોજનેન માલ્યવદ્ધરણીધરાત્ ॥ ૪૯ ॥

તતો વલિત્વા ભિન્દાના પૂર્વાર્દ્ધ રમ્યકસ્ય સા ।

પૂર્વાભોધૌ યાતિ નદીષદ્પંચાશત્સહસ્રયુક્ ॥૫૦॥ વિશેષકમ્ ॥

એ પર્વતને મહાપદ્મદ્રહ તુલ્ય, 'મહાપુંડરીક' નામનો દ્રહ છે. માનસ સરોવરનાથી પણ વધી જાય એવાં એના સ્વરૂપ જળ છે. ૪૪.

આ દ્રહનું મુખ્યક્રમળ બે યોજન પ્રમાણ છે. એની આસપાસ ખીજ છ વલયો છે, જે દરેકના ક્રમગત, પૂર્વ પૂર્વના કરતા અર્ધુ અર્ધુ પ્રમાણ છે. ૪૫.

એ ક્રમળની અધિષ્ઠાત્રી 'બુદ્ધિ' નામની દેવી છે. એનાં 'ભવન' આદિક સમૃદ્ધિ લક્ષ્મીદેવીના પ્રમાણ છે. ૪૬.

આ દ્રહમાંથી, જાણે ઉપવા હોઈના મધ્યભાગ થકી બે જાણુએ શ્મશ્તુલેષા નીકળી હોયની એવી, દક્ષિણ અને ઉત્તર તરફ વહેતી બે નદીઓ નીકળેલી છે. ૪૭.

બેમાંથી એક નરકાન્તા નામની છે તે એ દ્રહના દક્ષિણ તરફના તોરણમાંથી નીકળી દક્ષિણ તરફ વહેતી વહેતી, જાણે સ્નાન કરવા માટે હોયની એમ પોતાના કુંડમાં પડી, ત્યાંથી ળંહાર નીકળી રમ્યક ક્ષેત્રના ઉત્તરાર્ધના બે કટકા થઈ જવાના ભયથી હોયની એમ માલ્યવાન પર્વતથી એક યોજન જેટલે છેટેથીજ વલણ લઈ, એજ રમ્યકના પૂર્વાર્ધને સેદી કરી, માર્ગમાં મળેલી છપ્પન હજાર નદીઓની સંગાથે પૂર્વસમુદ્રમાં જઈ ભળે છે. ૪૮-૫૦. &c.

ઉત્તરાહતોરણેન વિનિર્ગત્યોત્તરામુખી ।

રૂપ્યકૂલા સ્વપ્રપાતકુંડે નિપત્ય નિર્ગતા ॥ ૫૧ ॥

દક્ષિણાર્ધં ચ હૈરણ્યવતસ્ય કુર્વતી દ્વિધા ।

ક્રોશદ્યેનાસંપ્રાપ્તા વિકટાપાતિનં ગિરિમ્ ॥ ૫૨ ॥

તતો નિવૃત્ય હૈરણ્યવતાપરાર્ધભેદિની ।

અષ્ટાવિંશત્યા સહસ્રૈઃ સરિદ્ભિરાશ્રિતા પથિ ॥ ૫૩ ॥

તાદૃક્ષ્ત્રેણવિભેદોત્પપાતકાનુશયાદિવ ।

પપાત પશ્ચિમાન્મોર્ધૌ તદુષ્કૃતજિઘાંસયા ॥ ૫૪ ॥ કલાપકમ્ ॥

इति रुक्मिपर्वतः ।

ક્ષેત્રં ચ હૈરણ્યવતમુદીચ્યાં રુક્મિણો ગિરેઃ ।

દક્ષિણસ્યાં શિખરિણોર્દ્વયોર્લીનમિવાન્તરે ॥ ૫૫ ॥

રૂપ્યં હિરણ્યશબ્દેન સુવર્ણમપિ વોચ્યતે ।

તતો હિરણ્યવન્તૌ દ્વૌ તન્મયત્વાત્ ધરાધરૌ ॥ ૫૬ ॥

રુક્મી ચ શિખરી ચાપિ તદ્દિરણ્યવતોરિદમ્ ।

હૈરણ્યવતમિત્યાહુઃ ક્ષેત્રમેતત્ મહાધિયઃ ॥ ૫૭ ॥

ખીછ નદી ' રૂપ્યકૂલા ' નામની છે. તે એજ દહેના ઉત્તર તરફના તોરણમાંથી નીકળી ઉત્તર તરફનો માર્ગ લઈ, રસ્તે પોતાના પ્રપાતકુંડમાં પડી ત્યાંથી બહાર નીકળી હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રના દક્ષિણ તરફના અર્ધ ભાગના બે વિભાગ કરતી, વિકટાપાતિ પર્વતથી બે કોસ જેટલે છેટેથીજ વલણ લઈ એજ હૈરણ્યવંતના ઉત્તર તરફના અર્ધભાગને પણ બે વિભાગમાં વહેતી, રસ્તે મળેલી અઠ્યાવીશ હજાર નદીઓની સંગાથે, બહુ એવા હૈરણ્યવંત નેવા ક્ષેત્રને ભેટી કટકા કર્યાથી લાગેલા પાપના પ્રાયશ્ચિત્તને અર્થેજ હોયની એમ, પશ્ચિમસમુદ્રમાં જઈ પડે છે. ૫૧-૫૪.

એ પ્રમાણે રૂક્મિપર્વતનું વર્ણન કર્યું.

(હવે હૈરણ્યવત ક્ષેત્રની હકીકત).

એ ક્ષેત્ર રૂક્મિપર્વતની ઉત્તરે અને શિખરિ પર્વતની દક્ષિણે આવેલું હોય, બહુ એ બેની વચ્ચે સંતાઈ બેસું હોયની એવું જણાય છે. ૫૫.

' હિરણ્ય ' એટલે ' રૂપ ' પણ થાય છે અને ' સુવર્ણ ' પણ થાય છે. તેથી રૂક્મિ અને

પ્રયચ્છતિ હિરણ્યં વા યુગ્મિનામાસનાદિષુ ।

યત્ સન્તિ તત્ર બહવઃ શિલાપટ્ટા હિરણ્યજાઃ ॥ ૫૮ ॥

પ્રભૂતં તન્નિત્યયોગિ વાસ્યાસ્તીતિ હિરણ્યવત્ ।

તદેવ હૈરણ્યવતમિત્યાહુઃ મુનિસત્તમાઃ ॥ ૫૯ ॥

હૈરણ્યવતનામા વા દેવઃ પલ્યોપમસ્થિતિઃ ।

પૈશ્વર્યં કલયત્યત્ર તયોગાત્ પ્રથિતં તથા ॥ ૬૦ ॥

ક્ષેત્રાનુભાવો માનં ચ નૃતિરશ્ચામપિ સ્થિતિઃ ।

નિખિલં હૈમવતત્રદ્વિજ્ઞેયમિહ ધીધનૈઃ ॥ ૬૧ ॥

ક્ષેત્રસ્યાસ્ય મધ્યભાગે ચતુરંશવિભાજકઃ ।

વૈતાલ્યો વિકટાપાતી રાત્નિકઃ પલ્યસંસ્થિતઃ ॥ ૬૨ ॥

પદ્મોત્પલશતપત્રાદીનિ સન્ત્યત્ર સંતતમ્ ।

વિકટાપાતિવર્ણાનિ વિકટાપાલ્યં તતઃ ॥ ૬૩ ॥

શિખરી, જે એક (અનુક્રમે) રૂપ્યમય અને સુવર્ણમય છે તે એકતું ' હિરણ્યવંત ' એણે એક સમાન નામ કહી શકાય. એટલે એ હિરણ્યવંત પર્વતોના સંબંધવાળું જે ક્ષેત્ર તે હૈરણ્યવંત ક્ષેત્ર. ૫૬-૫૭.

અથવા તો ત્યાં હિરણ્ય એટલે સુવર્ણની પુષ્કળ પાટયો હોવાથી, ત્યાંના યુગલીઆને આસન વગેરેને માટે એ ક્ષેત્ર આપ્યા કરે છે માટે એ નામ પડેલું છે. ૫૮.

અથવા તો એમની નિત્ય ઉપયોગની પ્રચુરતર વસ્તુઓ હિરણ્યવત્ એટલે સુવર્ણવાળી હોવાથી મુનિવરોએ એ નામ પાડેલું છે. ૫૯.

અથવા તો ત્યાં એક પલ્યોપમના આયુધવાળો હૈરણ્યવત દેવ પ્રભુત્વ એટલે ઉપરીપણે લોગવે છે એને લીધે એ નામ પડેલું છે. ૬૦.

આ ક્ષેત્રનો પ્રભાવ, એનું પ્રમાણ તથા ત્યાંના મનુષ્ય અને તિર્થચોની સ્થિતિ-એ સર્વ હૈમવતક્ષેત્રવત્ બાબતું. ૬૧.

આ ક્ષેત્રમાં રત્નમય ' વિકટાપાતિ ' વૈતાલ્ય આવેલો છે. એનો પાલા જેવો આકાર છે અને એને ચાર વિભાગ પડેલા છે. ૬૨.

' વિકટાપાતિ ' એટલે કદિ ન ઉઠી બાથ એવા ' પાકા ' વર્ણ-રંગના પત્રો, ઉત્પલો તથા શતપત્ર આદિ ત્યાં નિરન્તર લબ્ય હોવાથી એ ' વિકટાપાતિ ' કહેવાય છે. ૬૩.

આસ્તે દેવોઽરુણાશ્વ્યોઽત્ર સ્વામી પલ્યોપમસ્થિતિઃ ।

જમ્બૂદ્વીપેઽન્યત્ર નગર્યુદીચ્યામસ્ય મેરુતઃ ॥ ૬૪ ॥

શેષમસ્ય સ્વરૂપં તુ ગન્ધાપાતિનગેન્દ્રવત્ ।

एवं चत्वारोऽपि वृत्तवैताढ्या रात्निकाः समाः ॥ ६५ ॥

एवं च क्षेत्रविचारमूत्रवृत्यभिप्रायेण हैमवते शब्दापाती हैरण्यवते विकटापाती हरिवर्षे गन्धापाती रम्यके माल्यवान् इति वृत्तवैताढ्यानां व्यवस्था ॥ जम्बूद्वीपवृत्यभिप्रायेण तु हैमवते शब्दापाती हरिवर्षे विकटापाती रम्यके गन्धापाती हैरण्यवते माल्यवान् इति व्यवस्थेति ॥ अत्र तत्त्वं सर्वविद्वेद्यम् ॥

इति हैरण्यवतक्षेत्रम् ॥

उदीच्यां हैरण्यवतादपागैरवतादपि ।

पष्टो वर्षधरः ख्यातः शिखरी नाम पर्वतः ॥ ६६ ॥

ज्ञेयः शिखरिशब्देन वृक्षस्तदाकृतीनि च ।

भूयांसि रत्नकूटानि सन्त्यत्रेति शिखर्यसौ ॥ ६७ ॥

‘અહિં’ એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો અરુણ નામનો દેવ સ્વામિત્વ લોગવે છે. એની રાજધાનીની નગરી અન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની ઉત્તરે છે. ૬૪.

એતું શેષ સ્વરૂપ ગન્ધાપાતિ વૈતાઢ્ય પ્રમાણે છે.

વળી આરે વૃત્તવૈતાઢ્યો એક સરળા રત્નમય છે. ૬૫.

ક્ષેત્રવિચારમૂળની વૃત્તિને અભિપ્રાયે એજ પ્રમાણે વ્યવસ્થા છે—એટલેકે હૈમવંતક્ષેત્રમાં ‘શબ્દાપાતી’ નામનો વૃત્તવૈતાઢ્ય આવેલો છે, હૈરણ્યવંતમાં ‘વિકટાપાતી’ નામનો; હરિવર્ષમાં ‘ગન્ધાપાતી’ નામનો; અને રમ્યકમાં ‘માલ્યવાન’ નામનો. પણ જમ્બૂદ્વીપપ્રસિદ્ધિની વૃત્તિમાં તો એમ કહ્યું છે કે “હૈમવંતમાં ‘શબ્દાપાતી’ આવેલો છે, હરિવર્ષમાં ‘વિકટાપાતી’; રમ્યકમાં ‘ગન્ધાપાતી’ અને હૈરણ્યવંતમાં ‘માલ્યવાન’ આવેલો છે.” સાચું કયું તે કેવળી જાણે.

એ પ્રમાણે હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રની હકીકત સમજવી.

હવે શિખરિ પર્વત વિશે.

હૈરણ્યવંતથી ઉત્તરે તથા હૈરણ્યવંતથી દક્ષિણે છઠ્ઠો ‘શિખરિ’ નામનો વર્ષધર પર્વત આવેલો છે. ૬૬.

‘શિખરિ’ શબ્દનો અર્થ ‘આહ’ ‘વૃક્ષ’ ‘લેવો’; અને એના આકારનાં અહિં પુષ્પા રત્નમય શિખરો છે તેથી તે ‘શિખરિ’ પર્વત કહેવાય છે. ૬૭.

સન્ત્યેકાદશ કૂટાનિ વ્રજ્યમાણાનિ યાનિ તુ ।

તેભ્યોઽમૂન્યતિરિક્તાનિ કૂટાનીતિ વિભાવ્યતામ્ ॥ ૬૮ ॥

અન્યથા સર્વશૈલાનાં યથોક્તકૂટયોગતઃ ।

શિશ્વરિત્વવ્યપદેશઃ સમ્ભવન્ કેન વાર્યતે ॥ ૬૯ ॥

સ ચૈકાદશભિઃ કૂટૈઃ પરિતોઽલંકૃતો ગિરિઃ ।

પ્રતિમાભિરિવ શ્રાદ્ધધર્મઃ શર્મદદર્શનઃ ॥ ૭૦ ॥

ગ્રાથં સિદ્ધાયતનાખ્યં પૂર્વવારિધિસન્નિધૌ ।

દ્વિતીયં શિશ્વરિસ્વર્ગિકૂટં શિશ્વરિસંજ્ઞકમ્ ॥ ૭૧ ॥

તૃતીયં હૈરણ્યવતકૂટં તત્સ્વામિદૈવતમ્ ।

તૂર્યં સુવર્ણકૂલાખ્યં તન્નદીદેવતાસ્પદમ્ ॥ ૭૨ ॥

દિક્કુમાર્યાઃ સુરાદેવ્યાઃ પંચમં ચ તદાખ્યયા ।

પષ્ટં રક્તાવર્તનાખ્યં લક્ષ્મીકૂટં ચ સત્તમમ્ ॥ ૭૩ ॥

રક્તવત્યાવર્તનાખ્યં પ્રજ્ઞતં કૂટમષ્ટમમ્ ।

હલાદેવ્યા દિક્કુમાર્યા નામ્ના ચ નવમં મતમ્ ॥ ૭૪ ॥

દશમં ચૈરવતાખ્યમૈરાવતસુરાશ્રિતમ્ ।

સ્યાત્તિર્ગિહ્વિહ્વદેશાયાસ્તિર્ગિહ્વિકૂટમન્તિમમ્ ॥ ૭૫ ॥

જે (અમુક) અગ્યાર શિખરોની વાત હવે હમણાજ કહેશું એથી આ જૂદાં સમજવા. ડાહણકે અન્યથા તો એવા કૂટને યોગે પર્વત માત્રનાં ' શિખરિ ' એવા નામાશિધાનનો સંભવ ઉભો થાય. ૬૮-૬૯.

સુંદર સમ્યક્ત્વવાળો શ્રાદ્ધધર્મ જેમ અગ્યાર ' પડિમા ' થી શોભે છે તેમ આ પર્વત એનાં ફરતાં આવેલાં અગ્યાર શિખરોથી શોભી રહ્યો છે. ૭૦

જે અગ્યારમાં પહેલું, પૂર્વ મહાસાગરનો નજદીકમાં આવેલું, ' સિદ્ધાયતન ' નામનું છે; બીજું ' શિખરિદેવનું, ' શિખરિ ' નામનું છે; ત્રીજું ' હિરણ્યવત ' ક્ષેત્રના સ્વામિનું, ' હૈરણ્યવત ' નામનું છે, ચોથું ' સુવર્ણકૂલાનદીની દેવીનું ' ' સુવર્ણકૂલ ' નામનું છે; પાંચમું, સુરાદેવી નામે દિક્કુમારીનું, એના જ નામનું છે. છઠું ' રક્તાવર્તન ' , સાતમું ' લક્ષ્મીકૂટ ' અને આઠમું ' રક્તવત્યાવર્તન ' છે. વળી નવમું, હલાદેવી નામે દિક્કુમારીનું, એના જ નામનું છે; દશમું ' એરાવત ' નામના દેવના આશ્રયભૂત-એવું ' એરાવત ' નામનું છે; અને છેલ્લું-અગ્યારમું ' તિગિ છિદ્દના માલિકનું ' ' તિગિછિદ્દ ' નામનું છે. ૭૧-૭૫.

इदं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्राभिप्रायेण ॥ क्षेत्रसमासे तु अत्र पंचमं
श्रीदेवीकूटं नवमं गन्धापातीकूटमिति दृश्यते ॥

આવે ચૈત્યં શેષકૂટદશકે ચ સુધામુજામ્ ।

तत्तत्कूटसमाख्यानां स्युः प्रासादावतंसकाः ॥ ७६ ॥

પુણ્ડરીકહૃદશ્ચાત્ર પદ્મહૃદસહોદરઃ ।

अस्मिंश्च मूलकमलमेकयोजनसंमितम् ॥ ७७ ॥

તદર્ધાર્ધપ્રમાણાનિ શેષાઞ્જવલયાનિ ષટ્ ।

लक्ष्मीदेवी वसत्यत्र स्थित्या श्रीदेवतेव सा ॥ ७८ ॥

હિવમદ્ગિરિવત્ સર્વ માનમત્રાપિ ચિન્ત્યતામ્ ।

ज्यावाहाधनुरादीनां केवलं दिग्विपर्ययः ॥ ७९ ॥

નયસ્તિસ્તો હૃદાદસ્માત્ નિર્ગતાઃ ત્રિભિરધ્વભિઃ ।

नदी सुवर्णकूलारूपा रक्ता. रक्तवतीति च ॥ ८० ॥

દક્ષિણેનાધ્વના તત્ર નિર્ગત્ય દક્ષિણામુક્તી ।

सुवर्णकूला पतति कुण्डे स्वसमनामनि ॥ ८१ ॥

એ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રને અનુસરીને કહ્યું છે. ક્ષેત્રસમાસમાં તે એવો ઉદ્દેશ છે કે પાંચમું ' દેવીકૂટ ' છે, અને નવમું ' ગન્ધાપાતિકૂટ ' છે.

પહેલા શિખરપર જિનેશ્વરનું ચૈત્ય છે. શેષ દશપર તે તે શિખરના નામાભિધાન વાળા દેવોના પ્રાસાદ એટલે મહેલો છે. ૭૬.

આ પર્વતપર પદ્મદ્રહ જેવીજ એક ' પુંડરીક ' નામે દ્રહ છે. એમાં કમળો પુષ્કળ છે પણ જે એક મૂળકમળ છે તે એક યોજન પ્રમાણ છે. બીજાં ફરતાં છ વલયોમાં જે કમળો છે તે ઉત્તરોત્તર પૂર્વપૂર્વથી અર્ધઅર્ધ વિસ્તારના છે. અહિં શ્રીદેવી જેવીજ એક લક્ષ્મીદેવીનો વાસ છે. ૭૭-૭૮.

આ પર્વતની જ્યા, ખાહ, ધનુ આદિકનું પ્રમાણ હિમવંત પર્વત પ્રમાણે છે. માત્ર દિશા ઉલટસુલટ છે. ૭૯.

જે ' પુંડરીક ' નામનો અહિં દ્રહ કહ્યો તેમાંથી ત્રણ માર્ગે ત્રણ નદીઓ નીકળે છે (૧) મુવર્ણકૂલા, (૨) રક્તા અને (૩) રક્તાવતી. ૮૦.

મુવર્ણકૂલા દક્ષિણમાર્ગે નીકળે છે અને (વહેતી વહેતી) પોતાના નામનાજ કુંડમાં પડે છે. ત્યાંથી પાછી નીકળી દેશવપર્વત ક્ષેત્રના ઉત્તરાદિને જે ભાગમાં વહેંચતી, વિઠાપાતિ

તતો નિર્ગત્ય હૈરણ્યવતોત્તરાર્ધભેદિની ।

યોજનાર્ધેન દૂરસ્થા વિકટાપાતિભૂધરાત્ ॥ ૮૨ ॥

પ્રાક્ પરાવર્ત્ય હૈરણ્યવતપૂર્વાર્ધમાદિતઃ ।

સૂત્રધારસ્યેવ રજ્જુઃ દ્વિધા વિદધતી ક્રમાત્ ॥ ૮૩ ॥

અષ્ટાવિંશત્યા સહસ્રૈઃ નદીભિઃ પરિપૂરિતા ।

ગૃહિણીવ સ્વામિગેહે વિશતિ પ્રાચ્યવારિધૌ ॥ ૮૪ ॥ ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥

અસ્માદેવ હ્રદાત્ પ્રાચ્યતોરણેન વિનિર્ગતા ।

રક્તાનદી પૂર્વદિશિ પ્રવૃત્તા પર્વતોપરિ ॥ ૮૫ ॥

યોજનાનાં પંચશતીમતિક્રમ્ય તતઃ પરમ્ ।

રક્તાવર્તનકૂટસ્યાધસ્તાદુત્તરતો ભવેત્ ॥ ૮૬ ॥

ત્રયોવિંશાં પંચશતીં યોજનાનાં કલાત્રયમ્ ।

સાર્દ્ધં ગત્વાધિકમુદક્ શિશ્વરિન્દ્રમાધરોપરિ ॥ ૮૭ ॥

વજ્રજિલ્હિકયોતીર્ય કુંડે રક્તાપ્રપાતકે ।

શતયોજનપ્રપાતા ભુજંગીવાવિશત્ ધિલે ॥ ૮૮ ॥

ઉદીચ્યતોરણેનાસ્માદ્વિનિર્ગત્યોત્તરામુખી ।

નદીસપ્તસહસ્રાઢ્યા વૈતાલ્યગિરિસીમયા ॥ ૮૯ ॥

પર્વતથી અરધા યોજન જેટલે છેટેથી પૂર્વતરફ વળણુ લઇ, વળી સુથારની ઢોરીની જેમ એજ હૈરણ્યવતના પૂર્વાર્ધને પહોંચી જાય ત્યાં પહેંચતી, માગમાં ક્રમે ક્રમે પોતામાં ભળેલી અઘ્યાવીશ હજાર નદીઓની સંગાથે, ભરતારને ઘેર જતી એક સી હોયની એમ પૂર્વસમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. ૮૧-૮૪.

એજ દ્રહના પૂર્વ તરફના તોરણમાંથી રક્તા નદી નીકળે છે અને પર્વતપર ઉગમણી વહે છે. વળી પાંચસો યોજન જેટલે છેટે ગયા પછી રક્તાવર્તન નામના શિખરની નીચે થઇને ઉત્તરતરફ વહે છે. એવી રીતે પાંચસોત્રેવીશ યોજનને સાડાત્રણ કળા જેટલું ઉત્તર તરફ વહી, એક નાગણી પોતાના બીજ જેટલે દરમાં પ્રવેશ કરતી હોય એમ એકસો યોજનની ઉંચાઇ પરથી રક્તાપ્રપાત કુંડમાં પડે છે. ત્યાંથી પાછી એના ઉત્તરાદા તોરણમાંથી નીકળી ઉત્તરાદી વહેતી સાત હજાર નદીઓથી સંગત થઇ વૈતાલ્ય પર્વતની હદમાં આવેલી ખંડપ્રપાતા શુકાની

દર્યાઃ સ્વપ્નપ્રપાતાયાઃ પ્રાચ્યાં વૈતાલ્યમૂધરમ્ ।
 મિત્વોદીચ્યૈઃ સત્તનદીસહસ્રૈરાશ્રિતાધ્વનિ ॥ ૧૦ ॥
 સહસ્રૈઃ સરિતામેવં ચતુર્દશભિરાશ્રિતા ।
 વિભિચ્ચ જગતીં પૂર્વાર્ણવેઽસૌ વિશતિ દ્રુતમ્ ॥ ૧૧ ॥

પશ્ચિમેન તોરણેન હ્રદાદસ્માદ્વિનિર્ગતા ।

૧૧. રક્તાવતી પશ્ચિમાયાં પ્રવૃત્તા પર્વતોપરિ ॥ ૧૨ ॥
 અતિક્રમ્ય પંચશતીં નિજાવર્તનકૂટતઃ ।
 પર્વતોપર્યુત્તરસ્યાં વ્યૂઠા તત્ર વ્યતીત્ય ચ ॥ ૧૩ ॥
 ત્રયોવિંશાં પંચશતીં સાગ્રં સાર્ધકલાત્રયમ્ ।
 વજ્રમય્યા જિઘ્રિક્યા યોજનૈકશતોન્નતાત્ ॥ ૧૪ ॥
 નિપત્ય પર્વતાત્ રક્તાવતીપ્રપાતકુણ્ડકે ।
 રોષાવેશાત્ ભામિનીવ દત્તશંખા મહાવટે ॥ ૧૫ ॥
 ઉદીચ્યેનાધ્વના તસ્માદુદગ્મુખી વિનિર્ગતા ।
 આવૈતાલ્યોન્તિકં સત્તનદીસહસ્રસેવિતા ॥ ૧૬ ॥
 કન્દરાયાઃ તમિસ્ત્રાયાઃ પશ્ચિમાયાં ધરાધરમ્ ।
 દ્રુતં વિભિચ્ચ વૈતાલ્યમુત્તરાર્ધં સમાગતા ॥ ૧૭ ॥
 ઉદીચ્યૈઃ સત્તભિઃ સિન્ધુસહસ્રૈઃ સહ ગચ્છતિ ।
 પશ્ચિમાબ્ધાવિતિ નદીચતુર્દશસહસ્રયુક્ ॥ ૧૮ ॥

પૂર્વમાં એજ પર્વતને લેદી, માર્ગમાં વળી બીજી સાત હજાર નદીઓ ભગવાથી, એકંદર થોડ હજાર નદીઓના પરિવાર સહિત, જગતી એકાદને, લેદી તુરત પૂર્વસમુદ્રમાં જઈ પડે છે. ૮૫-૮૬.

હવે ત્રીજી રક્તાવતી નદી એજ દહના આયમણા તોરણમાંથી નીકળી પશ્ચિમ તરફ પર્વત પર પાંચસો યોજન જેટલું વહી પોતાના આવર્તનકૂટથી ઉત્તર તરફ વળણ લઈ સમગ્ર પાંચસો ત્રેવીશ યોજન સારામણ કળા પ્રમાણ માર્ગ કાપી, એકસો યોજનપૂર ઉંચા પર્વતપરથી કોઈ કોધાવિષ્ઠ ભામિની મ્હોટા કુવામાં ઝંપાપાત કરે તેમ, વજ્રમયજીહ્વાકારે રક્તાવતી પ્રપાતકુંડમાં પડે છે. ત્યાંથી વળી ઉત્તરમાર્ગે નીકળી ઉત્તરાદી વહેતી વૈતાલ્યપર્વતની હૃદયુધીમાં સાતહજાર

इति शिखरी पर्वतः ॥

उत्तरस्यां शिखरिण उदीच्यलवणार्णवात् ।

दक्षिणस्यामैरवतક્ષેત્રं भाति मनोहरम् ॥ ९९ ॥

पैरावतः सुरो ह्यस्य स्वामी पल्योपमस्थितिः ।

वसत्यत्र ततः ख्यातमिदमैरावताख्यया ॥ १०० ॥

भरतस्य प्रतिबिम्बमिवેદં સંમુખેઽમ્બુધૌ ।

તત્પ્રમાણં તેન તુલ્યં સદા તદનુવર્ત્તે ॥ ૧૦૧ ॥

માનુનાં ભાસિતે તસ્મિન્સ્તેનેદમપિ ભાસિતમ્ ।

ઇન્દુના શોભિતે તત્રાદોઽપિ સ્યાત્તેન શોભિતમ્ ॥ ૧૦૨ ॥

તથર્દા ષડ્ભિરરકૈઃ મિત્રાં મિત્રાં દશાં શ્રયેત્ ।

તથેદમપિ સન્નિમિત્રમિવ મિત્રાનુવૃત્તિકૃત્ ॥ ૧૦૩ ॥

જિને તત્ર જિનોઽત્રાપિ ચક્રયત્ર તત્ર ચક્રિણિ ।

વાસુદેવાદિષુ સત્સુ તત્રાત્રાપિ ભવન્તિ તે ॥ ૧૦૪ ॥

નદીઓથી સંગત થઇ, તમિસાણુકાથી પશ્ચિમે વૈતાહ્યપર્વતને લેહી ઉત્તરાર્ધમાં આવી વળી ઉત્તરાહી સાત હજાર નદીઓ મળવાથી કુલ ચૌદ હજાર નદીઓના પરિવાર સહિત પશ્ચિમ સમુદ્રને મળે છે. ૯૨-૯૮.

એ પ્રમાણે શિખરીપર્વતની હકીકત થઇ.

શિખરીપર્વતની ઉપર અને ઉત્તરલવણસમુદ્રથી દક્ષિણે એરવત નામનું મનહર ક્ષેત્ર આવેલું છે. ૯૯.

એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા એના એરવતદેવ નામના સ્વામીથી અધિષ્ઠિત હોવાથી એ ક્ષેત્રનું એરવત નામ પડેલું છે. ૧૦૦.

સન્મુખમાં રહેલા સમુદ્રમાં જાણે ભરતક્ષેત્ર જ પ્રતિબિમ્બિત થયું હોયની એવું આ ક્ષેત્ર છે, કારણકે એ પ્રમાણમાં એના સમાન જ છે અને વળી એનું જ અનુવર્તન કરે છે. ૧૦૧.

જુઓ કે:—જ્યારે ભરતક્ષેત્રમાં સૂર્ય ઉગે છે ત્યારે અહિં પણ ઉગે છે. વળી ચંદ્રમાં પણ ત્યાં ઉગે છે ત્યારે અહિં પણ ઉગે છે. ભરતક્ષેત્રને જેવા જૂદી જૂદી સ્થિતિવાળા છ ‘આરા’ માંથી પસાર થવું પડે છે તેવાજ છ આરામાંથી આ ક્ષેત્રને પણ પસાર થવું પડે છે કારણકે એક ઉત્તમ મિત્ર હોય એ પોતાના મિત્રને પગલે પગલેજ ચાલે છે. જ્યારે ભરતક્ષેત્રમાં જિનેશ્વર, ચક્રવર્તી અને વાસુદેવ આદિક હોય છે ત્યારે અહિં પણ હોય છે. ત્યાં જેવાં દશ

इदं दशाश्चर्ययुतं स्यात्तत्राश्चर्यशालिनि ।

हसतीव निजं मित्रं भरतं तुल्यचेष्टया ॥ १०५ ॥

मध्ये स्थितेन द्वेધેદં વૈતાલ્યગિરિણા કૃતમ્ ।

दाक्षिणात्यैरावतार्धमुदीच्यैरावतार्धकम् ॥ १०६ ॥

યદુદીચ્યાર્ણવાસન્નમુત્તરાર્ધં તદુચ્યતે ।

शिखरिदमाधरासन्नं दक्षिणार्धमुदीरितम् ॥ १०७ ॥

ક્ષેત્રાશાપેક્ષયા દ્વેષા દક્ષિણોદગ્વ્યવસ્થિતિઃ ।

सूर्याशापेक्षया त्वस्य याम्यार्धं वार्धिसन्निधौ ॥ १०८ ॥

ઉદીચ્યાર્ધં નગાસન્નં વ્યવહારસ્ત્વયં પુનઃ ।

ક્ષેત્રાશાપેક્ષયા સર્વો ન તાપદિગપેક્ષયા ॥ ૧૦૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

उदीच्यार्धमस्य याम्यभरतार्धेन सन्निभम् ।

तद्वज्जीवेपुचापानि बाह्यात्रापि न सम्भवेत् ॥ ११० ॥

इतः प्रभृति याम्यार्धादिषु सर्वं विवर्द्धते ।

આવિદેહાર્ધમિજ્ઞાસજીવાવાહાશરાદિકમ્ ॥ ૧૧૧ ॥

‘આશ્ચર્ય’ થાય છે તેનાં અર્થિ પલ્લ થાય છે. આમ આ ઐરવતક્ષેત્ર બાજુ પોતાના મિત્ર ભરત ક્ષેત્રની જેવી ચેષ્ટા કરીને એની હાંસી કરતું હોયતી-એવું જણાય છે. ૧૦૫-૧૦૫.

એના મધ્યભાગમાં વૈતાલ્ય પર્વત આવેલો હોવાથી એના, (૧) દક્ષિણ ઐરવત અને (૨) ઉત્તર ઐરવત-એવા બે વિભાગ પડેલા છે: ઉત્તર સમુદ્રની પાસે આવેલો ભાગ ઉત્તરાર્ધ ઐરવત, અને શિખરીપર્વતની નજદીક આવેલો દક્ષિણાર્ધ ઐરવત કહેવાય છે. ૧૦૬-૧૦૭.

આ દક્ષિણઉત્તરની વ્યવસ્થા ક્ષેત્રની દિશાની અપેક્ષાએ કરી છે. સૂર્યની દિશાની અપેક્ષાએ તો સમુદ્રની નજદીકમાં ‘દક્ષિણાર્ધ’ આવે અને શિખરી પર્વતની નજદીકમાં ‘ઉત્તરાર્ધ’ આવે પરન્તુ અર્ધિ વ્યવહાર બધો ક્ષેત્રની દિશાની અપેક્ષાએ છે, સૂર્યની દિશાની અપેક્ષાએ નથી. ૧૦૮-૧૦૯.

ઐરવતક્ષેત્રનું ઉત્તરાર્ધ તે ભરતક્ષેત્રના દક્ષિણાર્ધ જેવું છે. માટે અર્ધિ પલ્લ એની પ્ર-ભાજે જ છવા, શર અને ધનુષ્ય સમજવાં. બાહ્યા અર્ધિ પલ્લ સંભવતી નથી. ૧૧૦.

ઉત્તરાર્ધ મૂળીને પછી દક્ષિણાર્ધાદિકમાં છેક વિદેહાર્ધ સુધી ધનુષ્ય, છવા, બાહ્યા અને શર આદિક સર્વ વધનાં જાય છે. ૧૧૧.

વૈતાલ્યસ્યાપ્યત્ર તત ઉત્તરસ્યાં કિલાલ્પકઃ ।

આયામો દક્ષિણસ્યાં ચ વર્દ્ધમાનઃ ક્રમાત્ મહાન્ ॥ ૧૧૨ ॥

યામ્યવિદ્યાધરશ્રેણ્યાં વિદ્યાધરપુરાણ્યતઃ ।

પષ્ટિઃ ભવન્ત્યુદીચ્યાયાં શ્રેણ્યાં પંચાશદેવ ચ ॥ ૧૧૩

શેષં સર્વમાભિયોગ્યશ્રેણિવેદીવનાદિકમ્ ।

જ્ઞેયં ભરતવૈતાલ્યોપમમુક્તાનુસારતઃ ॥ ૧૧૪ ॥

રક્તારક્તાવતીસ્તોતસ્વિનીભ્યાં તસ્થુપાન્તરે ।

વૈતાલ્યેન ચ પદ્મચંદ્રમિદમૈરાવતં કૃતમ્ ॥ ૧૧૫ ॥

તત્ર ચ ઉત્તરાર્ધમધ્યચંદ્રે ઉદીચ્યલવણોદધેઃ ।

દક્ષિણસ્યામુદીચ્યાં ચ વૈતાલ્યાભિધમ્ભૂધરાત્ ॥ ૧૧૬ ॥

ચતુર્દશાધિકશતં યોજનાનાં કલાસ્તથા ।

एकादशातिक्रम्याब्धिर्वૈતાલ્યાભ્યામિહાન્તરે ॥ ૧૧૭ ॥

નગરી સ્યાદયોધ્યાલ્યા નવયોજનવિસ્તૃતા ।

દ્વાદશયોજનાયામાલંકૃતોત્તમપૂરુષેઃ ॥ ૧૧૮ ॥ વિશેષકમ્ ॥

તેથી આ ક્ષેત્રમાં વૈતાલ્યની પશુ હાંખાઈ જે ઉત્તરદિશામાં તો સ્વદેશ છે તે દક્ષિણમાં કંઈ કંઈ વધતી હોઈ વધારે છે. અને એમ હોવાથી દક્ષિણ તરફની વિદ્યાધરાની શ્રેણિમાં સાઠ નગર છે, જ્યારે ઉત્તરતરફની શ્રેણિમાં એમના પચાસજ નગર છે. ૧૧૨-૧૧૩.

એનાં શેષ સર્વ વાનાં એટલે કે અભિયોગિકોની શ્રેણિ, વેદી, વન વગેરે, ભરતક્ષેત્રના વૈતાલ્યનાં કહી ગયા છીએ એજ પ્રમાણે છે. ૧૧૪.

૨૪તા અને ૨૪તવતી નદીઓથી તથા વચ્ચે ઉલ્લેખ વૈતાલ્યપર્વતથી આ ઐરવતક્ષેત્રના છ વિભાગ પડેલા છે. ૧૧૫.

એ છમાંના એક ‘ ઉત્તરાર્ધમધ્ય ખંડ ’ જે ઉત્તર-લવણસમુદ્રની દક્ષિણે અને વૈતાલ્યપર્વતની ઉત્તરે એકસો ચૌદ યોજન અને અગ્યાર કળા ઓળંગ્યા બાદ સમુદ્ર અને વૈતાલ્યના વચ્ચે આવેલો છે તેમાં નવ યોજન પહોળી અને બાર યોજન લાંબી, ઉત્તમપુરુષોના નિવાસ ભૂત અયોધ્યા નામે નગરી છે. ૧૧૬-૧૧૮.

શેષાઃ પંચાપિ खंडाः स्युरनार्या धर्मवर्जिताः ।
 अत्रापि चार्यदेशानामध्यर्द्धा पंचविंशतिः ॥ ११९ ॥
 एतेष्वेव हि देशेषु जिनचक्रवर्धचक्रीणां ।
 स्यादुत्तमनृणां जन्म प्रायो धर्मव्यवस्थितिः ॥ १२० ॥
 एवं च जम्बूद्वीपेऽस्मिन् सप्तक्षेत्री विराजते ।
 मध्ये महाविदेहाख्यमपागुदकं त्रयं त्रयम् ॥ १२१ ॥
 भरतैरावते तत्र तुल्यરूपे निरूपिते ।
 समस्वरूपे हैरण्यवते हैमवते अपि ॥ १२२ ॥
 रम्यकाख्यहरિવર્ષે ઉમે તુલાધૃતે ઇવ ।
 પૂર્વાપરવિદેહાનામપ્યેવં તુલના મતા ॥ ૧૨૩ ॥
 દેવોત્તરકુરુણામપ્યેવં તુલ્યસ્વમાહિતમ્ ।
 વિના ભરતૈરવતવિદેહાન્ અપરાઃ પુનઃ ॥ ૧૨૪ ॥
 અકર્મભૂમયઃ પદ્ સ્યુઃ કૃપ્યાદિકર્મવર્જિતાઃ ।
 તિલ્લો ભરતૈરવતવિદેહાઃ કર્મભૂમયઃ ॥ ૧૨૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 તથા ચાત્ર વર્ષધરપર્વતાઃ પદ્ પ્રકીર્તિતાઃ ।
 વિદેહેભ્યો દક્ષિણસ્યામુદીચ્યાં ચ ત્રયં ત્રયમ્ ॥ ૧૨૬ ॥

શેષ પાંચે ખંડો અનાર્થ છે. ત્યાં ધર્મ જેવું કંઈ છે નહિ.

‘ઉત્તરાર્ધમધ્યખંડ’ માં પણ કૃત સાહીપચવીશ આર્થદેશો છે, અને એમાં જ જિન ભગવાન, ચક્રવર્તી તથા વાસુદેવ વગેરે ઉત્તમ પુરુષો જન્મે છે, અને ત્યાં જ ધર્મની વ્યવસ્થા છે. ૧૧૯-૧૨૦.

એ પ્રમાણે જ જમ્બૂદ્વીપમાં સાત ક્ષેત્રો છેઃ મધ્યમાં એક, મહા વિદેહ; અને ઉત્તર દક્ષિણ ત્રણ ત્રણ. એમાં, ભરત અને ઐરવત બે બે એકસરખાં; તથા હૈરણ્યવંત અને હૈમવંત બે બે એકસરખાં છે. વળી રમ્યક તથા હરિવર્ષ એ બે બે પણ એકસરખાં છે. તેમ જ પૂર્વ મહાવિદેહ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહ પણ પરસ્પર સમાન છે. એવી રીતે દેવકુરુ તથા ઉત્તરકુરુ વચ્ચે પણ સમાનતા છે. નવેમાં, ભરત, ઐરવત અને વિદેહ શિવાચાર્યાનાં ‘અકર્મભૂમિ,’ અર્થાત્ ‘કૃપિ આદિ કર્મરહિત’ છે. ભરત, ઐરવત અને વિદેહ જ ‘કર્મભૂમિ’ છે. ૧૨૧-૧૨૫.

વળી છ વર્ષધર પર્વતો કહ્યા છે એ મહાવિદેહથી ઉત્તરે ત્રણ અને દક્ષિણે પણ ત્રણ છે. ૧૨૬.

હિમવચ્છિલ્લરી ચૈકાદશકૂટૌ મિથઃ સમૌ ।

રુક્મિમહાહિમવતાવષ્ટકૂટૌ તથૈવ ચ ॥ ૧૨૭ ॥

નીલવન્નિષધૌ તુલ્યૌ નવકૂટૌ પરસ્પરમ્ ।

મેરુઃ નિરુપમઃ સોઽપિ નવકૂટોપશોભિતઃ ॥ ૧૨૮ ॥

ભરતૈરવતક્ષેત્રદ્વાત્રિંશદ્વિજયોદ્ભવાઃ ।

વૈતાલ્યાઃ સ્યુઃ ચતુર્વિંશત્ પ્રત્યેકમેકભાવતઃ ॥ ૧૨૯ ॥

સર્વેઽપ્યેતે રૂપ્યવર્ણા નવકૂટોપશોભિતાઃ ।

દશોત્તરશતદ્રંગાભિયોગ્યાલિદ્વયાન્વિતાઃ ॥ ૧૩૦ ॥

ચત્વારો વૃત્તવૈતાલ્યાઃ સમરૂપાઃ પરસ્પરમ્ ।

હરિવર્ષહેમવતહૈરણ્યવતરમ્યકે ॥ ૧૩૧ ॥

દેવોત્તરકુરુસ્થેષુ હ્રદેષુ દશસુ ધ્રુવમ્ ।

પ્રાક્ પ્રત્યક્ ચ દશદશકાંચનાચલભાવતઃ ॥ ૧૩૨ ॥

દ્વે શતે કાંચનનગાઃ પરસ્પરાનુકારિણઃ ।

સ્થિતા ભોક્તું ચતસૃભિઃ પંક્તિભિઃ બાન્ધવા इव ॥ ૧૩૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ગજદન્તૌ સૌમનસગન્ધમાદનસંજ્ઞિતૌ ।

રૂપ્યપીતરત્નમયૌ સત્કૂટોપશોભિતૌ ॥ ૧૩૪ ॥

એ છમાં, હિમવાન અને શિખરીને અગ્યાર અગ્યાર શિખરો છે અને એમ એ બેઝી એક સરખા છે; તેમ રૂકમી અને મહાહિમવાન આઠ આઠ શિખરોવાળા એક સરખા છે, તેજ પ્ર માણે નીલવાન અને નિષધને નવનવ શિખરો છે-એમ બેઝી વચ્ચે સમાનતા છે. મેરુ અદ્વિતીય છે. એને પણ નવ સુશોભિત શિખરો છે. ૧૨૭-૧૨૮.

ભરતક્ષેત્રમાં એક, ભૈરવત ક્ષેત્રમાં એક અને વિદેહના બત્રીશ વિજયોમાં અઠેક-એમ સર્વ મળી ચોત્રીશ વૈતાલ્યપર્વતો છે. જે સર્વે રૂપ્યવર્ણ યુક્ત, નવનવ શિખરોથી અલંકૃત છે અને, એકસોદસ નગરીઓની એક-એવી બબે શ્રેણીઓવાળા છે. ૧૨૯-૧૩૦.

હરિવર્ષ, હૈમવત, હૈરણ્યવત તથા રમ્યક-એ ચારેમાં થઇને ચાર એકસરખા વૃત્તવૈતાલ્યપર્વતો છે. ૧૩૧.

ગરુડ, દેવકુન્ડના દશે દ્રહોમંત્ર બાણે ચાર પંગત કરીને જમવા બેઠેલા (બસો) બાંધવો હોયની એવા, દશ દશ પર્વદિશાના અને દશ દશ પાશ્વમદિશાના મળીને એકંદર બસો એક-સરખા કાંચનપર્વતો છે. ૧૩૨-૧૩૩.

વિદ્યુત્પ્રભમાલ્યવન્તૌ વૈદૂર્યતપનીયજૌ ।

નવકૂટાંચિતૌ તુલ્યા ઇત્યાકૃત્યા નગા અમી ॥ ૧૩૫ ॥ યુગમ્ ॥

ચતુઃકૂટાઃ પોઢશાપિ વક્ત્રસ્કારાદ્રયઃ સમાઃ ।

વિચિત્રચિત્રત્રયમકાઃ સમરૂપાઃ પરસ્પરમ્ ॥ ૧૩૬ ॥

દ્વિશત્યેકોનસસત્યાધિકેત્યત્ર ધરાધરાઃ ।

હિમવચ્છિલ્લ્લખરીસ્પૃષ્ઠાઃ ધંટ્રાશ્ચાષ્ટૌ મિથઃ સમાઃ ॥ ૧૩૭ ॥

વૈતાલ્યેષુ નવ નવ કૂટાઃ પ્રત્યેકમિત્યતઃ ।

સર્વવૈતાલ્યકૂટાનિ ષડુત્તરં શતત્રયમ્ ॥ ૧૩૮ ॥

પ્રતિવૈતાલ્યમેતેષુ કૂટત્રયં તુ મધ્યમમ્ ।

સૌવર્ણ્યં શેષકૂટાશ્ચ રાત્નિકા ઇતિ તદ્વિદઃ ॥ ૧૩૯ ॥

સક્રોશપદ્મયોજનોચ્ચાઃ ચૈત્યપ્રાસાદશોભિતાઃ ।

સર્વેઽપિ ભરતસ્થાયિવૈતાલ્યકૂટસોદરાઃ ॥ ૧૪૦ ॥

કૂટાઃ સત્ત સૌમનસગન્ધમાદનશૈલયોઃ ।

લક્ષ્મિમહાહિમવતોરષ્ટાવઘૌ પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૧૪૧ ॥

રૂપ્યમય અને પીતરત્નમય એવા ‘સૌમનસ’ અને ‘ગંધમાદન’ નામના (બે) મધ્ય દત્ત પર્વતો છે, જે આતસ્રાત શિખરોવાળા છે અને એવી રીતે પરસ્પર એકસરખા છે. વળી વૈદૂર્યમય અને સુવર્ણમય એવા ‘વિદ્યુત્પ્રભ’ અને ‘માલ્યવાન’ નામના (બે) ગજદંત પર્વતો જે નવનવ શિખરવાળા છે તે પરસ્પર એકસરખા છે. ૧૩૪-૧૩૫.

ચાર ચાર દૃટવાળા હોઈ પરસ્પર એકસરખા સોળ વક્ત્રસ્કાર પર્વતો છે. વળી ચિત્ર વિચિત્ર અને બે યમક એમ થઈને ચાર એકસરખા પર્વતો છે. ૧૩૬.

એવી રીતે કુલ એકંદર બસોને ઓગણોતર પર્વતો છે.

વળી હિમવાન અને શિખરી પર્વતની આઠ દાઢાઓ છે જે પણ એકસરખી છે. ૧૩૭

પ્રત્યેક વૈતાલ્યને નવનવ શિખરો છે એટલે ચોત્રીસેના થઈને ત્રણસો ને છ શિખર થઈ નવભાંડાં વચ્ચલાં ત્રણ ત્રણ સુવર્ણમય છે અને શેષ રત્નમય છે.

વળી એ સર્વ શિખરો છ યોજન અને એક કોસ ઉંચા છે, ચૈત્ય અને પ્રાસાદોથી ઝળકે છે, અને ભરતશ્વેત્રના વૈતાલ્યના શિખરોની જેવાં જ છે. ૧૩૮-૧૪૦.

સૌમનસ અને ગંધમાદન પર્વતને સાનસ્રાત શિખરો છે, અને રૂકમી તથા મહાહિમ પર્વતને આઠ આઠ છે. ૧૪૧.

વિદ્યુત્પ્રભમાલ્યવતોઃ નીલવશ્નિષધાગયોઃ ।

મેરોશ્ચ નન્દનવને કૂટાઃ નવ નવોદિતાઃ ॥ ૧૪૨ ॥

હિમવચ્છિલ્લરિકૂટાઃ એકાદશ પૃથક્ પૃથક્ ।

ષોડશાનાં ચતુઃષષ્ઠિઃ વક્ષસ્કારમહીભૃતામ્ ॥ ૧૪૩ ॥

હરિસ્સહહરિકૂટબલકૂટોઞ્જિજ્ઞાતા ઇમે ।

શતં સર્વેઽષ્ટપંચાશં હિમવત્કૂટસન્નિભાઃ ॥ ૧૪૪ ॥

યોજનાનાં પંચ શતાન્યુચ્ચા રાત્નાઃ મિથઃ સમાઃ ।

સાહસ્રાઃ સ્વર્ણજાઃ તુલ્યાઃ હરિસ્સહાદયઃ ત્રયઃ ॥ ૧૪૫ ॥

એવં ચ ગિરિકૂટાનાં ત્રિવિધાનાં પ્રમાણતઃ ।

સર્વસંખ્યા સત્ષષ્ટ્યા સમન્વિતા ચતુઃશતી ॥ ૧૪૬ ॥

દ્વાત્રિંશતિવિજયેષુ ભરતૈરવતાર્થયોઃ ।

ચતુર્ચિંશત્ હિ વૃષભકૂટાઃ તુલ્યાઃ પરસ્પરમ્ ॥ ૧૪૭ ॥

ભદ્રસાલાભિધવને જમ્બૂશાલમલીવૃદ્ધયોઃ ।

અષ્ટાદ્યેત્યષ્ટપંચાશત્ ભૂમિકૂટા મિથઃ સમાઃ ॥ ૧૪૮ ॥

વિદ્યુત્પ્રભ અને માદ્યવાનને, નીલવાન અને નિષધને તેમજ એકના નંદનવનમાં નવનવ શિખરો છે. ૧૪૨.

હિમવાનને તથા શિખરીને પૃથક્ પૃથક્ અગ્રાર શિખરો છે. વળી સોળે વક્ષસ્કાર પર્વ-તોના થઇને ચોસઠ શિખરો છે. ૧૪૩.

એ શિખરો સમગ્ર થઇને એકસો એકસઠ થયા તેમાંથી હરિસ્સહ, હરિકૂટ તથા બલકૂટ—એ ત્રણ બાદ કરતાં બાકીના એકસો અઠાવન રહ્યા એ બધા રત્નમય છે, પાંચસો ચોળન ઉંચાં છે અને પરસ્પર સમાન છે. અને હરિસ્સહ વગેરે ત્રણે પરસ્પર સમાન છે, સુવર્ણમય છે અને હળાર હળાર ચોળન ઉંચાં છે. ૧૪૪-૧૪૫.

એ રીતે ત્રણે માપના (પર્વતોના) શિખરોનો સરવાળો ચારસોને સડસઠ છે. ૧૪૬.

બત્રીશ વિજયોના બત્રીશ તથા ભરત અને ચૈરવતનાં થઇને બે—એમ ચોત્રીશ એક-સરખાં વૃષભકૂટો છે. વળી ભદ્રસાલવનનાં, જમ્બૂવૃક્ષનાં અને શાલ્મલીવૃક્ષનાં આઠ આઠ એટલે કુલ ચોવીશ છે. એમ ચોત્રીશ અને ચોવીશ મળીને એકંદર અઠાવન પરસ્પર સમાન ભૂમિકૂટો છે. ૧૪૭-૧૪૮.

એતેષાં વસ્તુમુચિતે પર્વતત્વેऽપિ વસ્તુતઃ ।
 કૂટત્વવ્યવહારોઽયં પૂર્વાચાર્યાનુરોધતઃ ॥ ૧૪૯ ॥
 મહાહ્રદાશ્ચ પદ્મપુણ્ડરીકૌ સમાવિહ ।
 મહાપદ્મમહાપુણ્ડરીકાવપિ મિથઃ સમૌ ॥ ૧૫૦ ॥
 તિગિંછિકેસરિણૌ ચ તુલ્યૌ દ્વિઘ્નૌ યથોત્તરમ્ ।
 દશ દેવોત્તરકુરુહ્રદાઃ પદ્મહ્રદોપમાઃ ॥ ૧૫૧ ॥
 એવં હ્રદા ષોડશૈતે પરામહાહ્રદદેવતાઃ ।
 શ્રીદ્વીધૃતિકીર્તિબુદ્ધિલક્ષ્મ્યઃ પરસ્પરં સમાઃ ॥ ૧૫૨ ॥
 ચતુર્દશ મહાનદ્યો ગંગાદ્યાઃ સપરિચ્છદાઃ ।
 જમ્બૂદ્વીપશુભક્ષેત્રે કુલ્યાતુલ્યા વિભાન્તિ યાઃ ॥ ૧૫૩ ॥
 ગંગાસિન્ધુ રોહિતાંશા રોહિતા ચ તથાપરા ।
 હરિકાન્તા હરિનદી શીતોદા ચેતિ નામતઃ ॥ ૧૫૪ ॥
 મેરોઃ દક્ષિણતઃ સપ્ત રૂપાતા એતા મહાપગાઃ ।
 મેરોરુત્તરતોઽપ્યેવં શોભન્તે સપ્ત સિન્ધવઃ ॥ ૧૫૫ ॥
 શીતા ચ નારીકાન્તા ચ નરકાન્તા તથાપરા ।
 રૂપ્યકૂલા સ્વર્ણકૂલા રક્તા રક્તવતીતિ ચ ॥ ૧૫૬ ॥

તત્ત્વતઃ તેા આ સર્વેને કૂટ ન કહેતાં પર્વત જ કહેવા એઇએ. પરંતુ પૂર્વાચાર્યોના અનુરોધને લઇને એમ વ્યવહાર પડેલો છે. ૧૪૯.

મહોટા દહો છ કહ્યા છે એમાં ' પદ્મ દ્રહ ' અને ' પુંડરીકદ્રહ ' એ બેજે એકસરખા છે; ' મહાપદ્મ ' અને ' મહાપુંડરીક ' એ બેજે એકસરખા છે; તથા ' તિગિંછિ ' અને ' ઉચ્છરિ ' એ બેજે એકસરખા છે. વળી એઓ ઉત્તરોત્તર પૂર્વપૂર્વનાથી દ્વિગુણા છે. વળી બેઠે ૩૩માં પદ્મ પદ્મદ્રહ જેવા દશ દ્રહ છે. એટલે કુલ ચઇને સોળ દ્રહ યાચ છે. ૧૫૦-૧૫૧.

વળી છ મહાદ્રહની શ્રી, હ્રી, ધૃતિ, કીર્તિ, બુદ્ધિ અને લક્ષ્મી નામની છ દેવીઓ રહી છે, જે પદ્મ પરસ્પર સરખી જ છે. ૧૫૨.

વળી અદિં બાજે જમ્બૂદ્વીપરૂપી ઉત્તમ રોત્રની મુંદર નીકડા રોપની એવી, ગંગા અને કોઈ મહા નદીઓ સપરિવાર વહ્યા કરે છે: એમાં (૧) ગંગા, (૨) સિન્ધ, (૩) શેદિ તાંશા, (૪) શેદિના, (૫) દરિકાંના, (૬) દરિ અને (૭) શીનોતા-એ માત્ર પ્રપૂર્વનાથ

હિમવત્પર્વતસ્થાયિપદ્મહદાદ્વિનિર્ગતાઃ ।

ગંગાસિન્ધુરોહિતાંશાઃ નામ્ન્યઃ તિસ્ત્રો મહાપગાઃ ॥ ૧૫૭ ॥

મહાહિમવદદ્રિસ્થમહાપદ્મહદાત્ પુનઃ ।

રોહિતા હરિકાન્તેતિ નિર્ગતે દ્વે મહાપગે ॥ ૧૫૮ ॥

નિષધાચલમૌલિસ્થતિર્ગિંછિહ્રદમધ્યતઃ ।

સમુદ્ભૂતે હરિનદી શીતોદેતિ મહાપગે ॥ ૧૫૯ ॥

નીલવત્પર્વતગતકેસરિહ્રદતઃ કિલ ।

શીતા ચ નારીકાન્તા ચ નિર્ગતે દ્વે મહાપગે ॥ ૧૬૦ ॥

તથા મહાપુણ્ડરીકહદાત્ રુક્મિનગાશ્રિતાત્ ।

નરકાન્તા રૂપ્યકૂલેત્યુદ્ગતે નિમ્નગે ઉભે ॥ ૧૬૧ ॥

શિશ્વરિદ્ધિમાધરસ્થાયિપુણ્ડરીકહદોસ્થિતાઃ ।

રક્તારક્તવતીસ્વર્ણકૂલાભિધા મહાપગાઃ ॥ ૧૬૨ ॥

एवं च तिस्रो नद्यो हिमवतस्तिस्रः शिखरिणो गिरैः ।

शेषवर्षधरेभ्यश्च महानद्योः द्वयं द्वयम् ॥ ૧૬૩ ॥

वर्षाण्याश्रित्य सरितः प्रतिवर्षं द्वयं द्वयम् ।

द्वे विदेहेष्वपाच्यां षट् षडुदीच्यां ततो यथा ॥ ૧૬૪ ॥

દક્ષિણે કહી છે; જ્યારે (૧) શીતા, (૨) નારીકાંતા, (૩) નરકાંતા, (૪) રૂપ્યકૂલા, (૫) સ્વર્ણકૂલા, (૬) રક્તા અને (૭) રક્તવતી-એ સાત મેરૂથી ઉતરે કહી છે. ૧૫૩-૧૫૬.

વળી એ ચૌદમાંથી, ગંગા, સિન્ધુ અને રોહિતાંશા નામની ત્રણ હિમવાન પર્વતના પદ્મદ્રુમાંથી નીકળેલી છે; રોહિતા અને હરિકાંતા નામની એ મહાહિમવતપર્વતના મહા-પદ્મદ્રુમાંથી નીકળેલી છે; હરિ અને શીતાના નામની એ નિષધાચળપર્વતના તિર્ગિંછિ દ્રુમાંથી નીકળેલી છે; શીતા અને નારીકાંતા નામની એ નીલવાન પર્વતના કેસરિ દ્રુમાંથી નીકળેલી છે; નરકાંતા અને રૂપ્યકૂલા-એ એ રૂકમીપર્વતના મહાપુંડરીકદ્રુમાંથી નીકળેલી છે; તથા રક્તા, રક્તવતી અને સ્વર્ણકૂલા-એ ત્રણ શિખરિપર્વતના પુંડરીક દ્રુમાંથી નીકળેલી છે. ૧૫૭-૧૬૨.

એવી રીતે હોઇને, ત્રણતું મૂળ હિમવતપર્વતમાં કહેવાય, ત્રણતું મૂળ શિખરીપર્વતમાં કહેવાય; અને ચોથ આઠમાંથી બળ્લેતું મૂળ બાકીના (ચાર) વર્ષધરપર્વતોમાં કહેવાય. ૧૬૩.

વળી ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ; દરેક ક્ષેત્રમાં બળ્લે છે; બે વિદેહોમાં બે, અને એની દક્ષિણે

ગંગા સિન્ધુશ્ચ ભરતે રોહિતારોહિતાંશિકે ।

હૈમવતે હરિવર્ષે હરિકાન્તાહરી ઉભે ॥ ૧૬૫ ॥

શીતાશીતોદે વિદેહક્ષેત્રે તથા ચ રમ્યકે ।

નારીકાન્તાનરકાન્તે હૈરણ્યવતગે ઉભે ॥ ૧૬૬ ॥

રૂપ્યકૂલાસ્વર્ણકૂલે તથા ચૈરવતંસ્થિતે ।

નયૌ રક્તારવતવત્યાવેવમેતાશ્ચતુર્દશ ॥ ૧૬૭ ॥

ગંગાસિન્ધુરક્તવતીરક્તાનાં સરિતામિહ ।

ચતુર્દશસહસ્રાણિ પરિવારઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૧૬૮ ॥

રૂપ્યકૂલાસ્વર્ણકૂલારોહિતારોહિતાંશિકાઃ ।

અષ્ટાવિંશત્યા સહસ્રેઃ સ્તોતસ્વિનીભિરાશ્રિતાઃ ॥ ૧૬૯ ॥

નારીકાન્તા નરકાન્તા હરિકાન્તા હરિસ્તથા ।

પદ્મપંચાશક્લૈવલિનીસહસ્રૈઃ પરિવારિતાઃ ॥ ૧૭૦ ॥

શીતાશીતોદયોર્નયોઃ પ્રત્યેકં ચ પરિચ્છદઃ ।

પંચલક્ષાઃ સહસ્રાણિ દ્વાત્રિંશત્ પરિકીર્તિતાઃ ॥ ૧૭૧ ॥

શ્લોકક્રમેણ સરિતામિહ શ્લોકચતુષ્ટયે ।

દ્વિગુણં જિઘ્રિકામાનવિસ્તારોદ્વેક્ષતાદિકમ્ ॥ ૧૭૨ ॥

છ તથા ઉત્તરે છ. એટલે કે ગંગા અને સિન્ધુ હરતક્ષેત્રમાં, શહિતા અને શહિતાંશા હૈમવત-ક્ષેત્રમાં, હરિકાન્તા અને હરિ હરિવર્ષક્ષેત્રમાં, શીતા અને શીતાદા બેડ વિદેહામાં, નારિકાન્તા અને નરકાન્તા રમ્યક્ષેત્રમાં, રૂપ્યકૂલા અને સ્વર્ણકૂલા હૈરણ્યવતક્ષેત્રમાં તથા રક્તા અને રક્તવતી ચૈરવતક્ષેત્રમાં. ૧૬૪-૧૬૭.

વળી ગંગા, સિન્ધુ, રક્તવતી અને રક્તા—એ ચાર ચોદ ચોદ હજાર નદીઓના પરીવાર-વાળી છે; રૂપ્યકૂલા, સ્વર્ણકૂલા, શહિતા અને શહિતાંશા—એ ચાર પ્રત્યેક અઠવાવીસ હજાર નદીઓના પરીવારવાળી છે; નારીકાન્તા, નરકાન્તા, હરિકાન્તા અને હરિ—એ ચાર છપ્પન છપ્પન હજાર નદીઓના પરીવારવાળી છે; બ્યારે શીતા અને શીતાદા પ્રત્યેકને પાંચ લાખ બીસ હજાર જેટલો પરીવાર કહ્યો છે. આ ચારે શ્લોકમાં વર્ણવેલી નદીઓનું, જિઘ્રા-પદ્માનાથ-ઉદ્યા-આદિકનું પ્રમાણ (પૂર્વ પૂર્વના શ્લોકમાં વર્ણવેલીથી ઉત્તર ઉત્તરના શ્લોકમાં વર્ણવેલીનું

આ સંબંધમાં શ્રીરત્નશેખરસૂરિના હોત્રસમાસમાં ઉલ્લેખ છે—તે આ પ્રમાણે:—
અધ્યોત્તરે મહાનદીઓ છે, બાર અન્તર્નદીઓ છે, અને બીજી ચૌદ લાંબ છપ્પન હજાર
એઓના પરિવારરૂપ નદીઓ છે. (૧)

શ્રીમલયગિરયસ્તુ પ્રવેશે ચ સર્વસંખ્યયા આત્મના સહ ચતુર્દ-
શભિઃ નદીસહસ્રૈઃ સમન્વિતા ભવન્તીતિ ત્રેત્રસમાસવૃત્તૌ કચ્છવિજય-
ગતસિન્ધુનદીં વર્ણયન્તો મહાનદીનાં ન પૃથક્ ગણના इति સૂચયાંચકુઃ ।
તથાપિ દ્વાદશ અન્તરનદ્યોઽતિરિચ્યન્ત એવ इत्यत्र તત્ત્વં बहुश्रुतगम्य-
मिति ज्ञेयम् ॥

તથાપિ પૂર્વાચાર્યાનુરોધાત્ સંખ્યા તથોદિતા ।

નાત્ર પર્યનુયોગાર્હા વયં પ્રાચ્યપથાનુગાઃ ॥ ૧૭૮ ॥

કેચિત્તુ ગાહાવર્ડ મહાનર્ડપવૂડાસમાણી સુકચ્છમહાકચ્છવિજય
દુહા વિભયમાણી અઢાવિસાણ સલિલાસહસ્રેર્હિં સમગ્ગા દાહિયેણં સીયં
મહાનર્ડ સમપ્પેઈ इत्यादि जम्बूद्वीपप्रज्ञासिवचनात् तथा नद्यो विजय-
च्छेदिन्यो रोहितावत्कुंडाः स्वनामसमदेवीवासा अष्टाविंशतिनदीसहस्रा-
नुगाः प्रत्येकं सर्वत्रसमाः पंचविंशशतविस्तृता अर्धतृतीययोजनावगाहा
गाहावती पंकवती इत्याद्युमास्वातिवाचकवचनाच्च द्वादशानामंतर्नदीना-
मपि प्रत्येकमष्टाविंशतिसहस्ररूपं परिवारं मन्यमानाः पट्त्रिंशत्सहस्राधि-
कनदीलक्षत्रयेणान्तर्नदीपरिवारेण सह द्विनवातिसहस्राधिकानि सप्तदश
नदीलक्षाणि मन्यन्ते ॥ उक्तं च ।

શ્રીમલયગિરિથિ તો ત્રેત્રસમાસની વૃત્તિમાં કચ્છવિજયગત સિન્ધુનદીનું 'વર્ણન કરતાં
કહે છે કે સમુદ્રને ચોદ હજાર નદીઓ મળી એ ચોદ હજારમાં સિન્ધુ મહાનદી પોતે પણ આવી
બધ છે, અર્થાત્ મહાનદીઓ જુદી ગણવાની નથી એમ એઓ સૂચન કરે છે. તો પણ બાર
અન્તર્નદીઓ તો વધારે ગણવાની હોય. આમાં તત્ત્વવાત બહુશ્રુતગમ્ય છે-અર્થ' શું' એ
કેવળી જાણે.

અમે તો પૂર્વાચાર્યોને અનુસરીને સખ્યા કહી છે. અમારાથી કારકેર કહેવાય નહીં
કારણકે અમે એમને માર્ગે સાલનારા છીએ ૧૭૮.

કેટલાક તો “ સુકચ્છ અને મહાકચ્છ વિજયોને ‘ ગાહાવતી ’ અન્તરનદી બે ‘ વિભાગમાં
હેંચતી થકી અઢ્યાવીસ હજાર નદીઓના પરિવાર સહિત દક્ષિણમાં ‘ શીતા ’ મહાનદીને મળે
છે.” ઇત્યાદિ જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞાસિવ-એ તે પરથી તથા ‘ વિજયોના વિભાગ પાડનારી’
સાક્ષિતાની પેઠે કુડેવાળી, પોતાના નામવાળી દેવીઓના આવાસસુદા, અઢ્યાવીસ
હજાર નદીઓથી મગન, સર્વત્ર મમાનપણે મવાયો યોજનના વિસ્તારવાળી અને અગ્રી

સુત્તે ચડદસલલ્લવા છપ્પન્નસહસ્સ જમ્બૂદીવાંમિ ।

હુંતિ ડ સત્તરસ લલ્લવા વાળવડ્ સહસ્સ મેલવિયા ॥ ૧ ॥

અન્યે તુ યદિ અન્તર્નદીષુ અનેકાનિ પરિવારનદીસહસ્રાણિ પ્રવેશેયુઃ તદા કથં તાસાં ક્રમેણ પરતઃ પરતઃ ગચ્છન્તીનાં વિસ્તારવિશેષો ગંગાદિ-નદીનામિવ ન સંપદ્યેત । યસ્તુ પરિવારઃ સિદ્ધાન્તેઽભિદધે સ તુ યથાષ્ટા-શીતિઃ પ્રહાઃ ચન્દ્રસ્યૈવ પરિવારતયા પ્રસિદ્ધા અપિ સૂર્યસ્યાપિ સ એવ પરિવારઃ । ન પુનઃ પૃથક્ પ્રતીયતે ॥ ઉક્તં ચ સમવાયાંગવૃત્તૌ । અષ્ટા-શીતિઃ મહાપ્રહાઃ એતે યદ્યપિ ચન્દ્રસ્યૈવ પરિવારઃ અન્યત્ર શ્રૂયતે તથાપિ સૂર્યસ્યાપિ ઇન્દ્રત્વાત્ એતે એવ પરિવારતયા અવસેયા ઇતિ । તથા ગંગા-દિસમ્બન્ધીનિ એવ અષ્ટાવિંશતિનદીસહસ્રાણિ અન્તર્નદીનામપિ પરિવાર ઇતિ ॥ એવં ચાન્તર્નદીનાં પૃથક્પરિવારમનમ્બુપર્ગચ્છન્તો યથાવસ્થિતામેવ નદીસંલ્યાં મન્યન્તે ઇત્યાદિકં જમ્બૂદ્વીપસંગ્રહણીવૃત્તૌ ।

ચોજન ઉંડી ગાહાવતી આદિ અંતરનદીઓ ” ઇત્યાદિ ઉભાસ્વાતિવાચકના વચનથી, દરેક અન્તર્નદીના અઘ્યાવીશ અઘ્યાવીશ હજારના પરિવારની ગણતરીએ બારેનો ‘ ત્રણ લાખ છત્રીશ હજાર ’ પરિવાર માની, એકંદર સત્તરલાખ બાણ્ડ હજાર નદીઓ કહે છે.

અન્યત્ર પણ ઉલ્લેખ છે કે—

સૂત્રમાં જમ્બૂદ્વીપની અદર ચૌદ લાખ છપ્પન હજાર નદીઓ છે એમાં બીજીઓ બળે છે એટલે સમગ્ર મળીને સત્તર લાખ બાણ્ડ હજાર નદીઓ થાય છે. (૧)

કોઇ વળી એમ કહે છે કે “ જો અન્તર્નદીઓમાં સહસ્રબંધ નદીઓ પરિવારરૂપે પ્રવેશ કરતી હોય તો પછી અનુક્રમે આગળ વધતાં વધતાં એ નદીઓનો વિસ્તાર ગંગા વગેરે નદીઓની જેવો કેમ નથી થતો ? માટે સિદ્ધાન્તમાં જે પરિવાર કહ્યો છે તે વિષે એમ સમજવાનું છે કે જેમ જે અનુક્રમ અઘ્યાશી ઝડો ચંદ્રમાના પરિવારરૂપ છે તેજ અઘ્યાશી ઝડો સૂર્યના પરિવારરૂપ છે, આ સૂર્યનો કોઇ જૂદો પરિવાર નથી—એવી જ રીતે એના વિષે પણ છે. (સમવાયાંગસૂત્રની ટીકામાં કહ્યું છે કે આ અઘ્યાશી મહાઝડોને અન્યત્ર ક્રૂત ચંદ્રમાના જ પરિવારભૂત કહ્યા છે તોપણ સૂર્યપણ ઇન્દ્ર હોવાથી એના પરિવાર-રૂપ પણ એઓનેજ બાણુવા.) એટલે કે, ગંગા વગેરેનો જે અઘ્યાવીશ હજાર નદીઓનો પરિવાર છે તે જ પરિવાર અન્તર્નદીઓનો છે, એમનો જૂદો પરિવાર નથી. એટલે નદીઓની યથાવસ્થિત ૧૪૫૬૦૦૦ સંખ્યા જ ખરી છે. ” એ પ્રકારે જમ્બૂદ્વીપસંગ્રહણીની ટીકામાં ઉલ્લેખ છે.

તથા ચાહુઃ શ્રીહરિભદ્રસૂરયઃ ।

સીયા સીઓયા વિય વત્તીસસહસ્તપંચલલ્લેહિં ।

સવ્વે ચડદ્ધસલલ્લેહા છપ્પન્નં ચ સહસ્સ મેલવિયા ॥ ૧ ॥

દિક્પટોડપ્પેવમાહ ।

જમ્બૂદ્વીવિ નરાહિવ સંલા સવ્વનદ્ધ ચડદ્ધલલ્લેહા ।

છપ્પન્નં ચ સહસ્સા નવદ્ધનદ્ધો કહંતિ જિણા ॥ ૨ ॥

કુંડોદ્ધેધસ્તથા દ્વીપોચ્છ્રાયસ્તદ્ધમ્મનસ્ય ચ ।

પરિમાણં સમગ્રાસુ નદીષુ સદ્દશં ભવેત્ ॥ ૧૭૯ ॥

શીતા ચ હરિસલિલા ગંગાસિન્ધૂ ચ રોહિતા ।

સ્વર્ણકૂલા નરકાન્તા નયોડ્ધમ્મઃ દક્ષિણામુખાઃ ॥ ૧૮૦ ॥

ઉદક્ યાતા રક્તવતી રક્તા ચ રૂપ્યકૂલિકા ।

નારીકાન્તા રોહિતાંશા શીતોદા હરિકાન્તિકા ॥ ૧૮૧ ॥

સિન્ધું વિના યાઃ સરિતો દક્ષિણાં વિશમાગતાઃ ।

તાઃ પૂર્વાર્ધિ ગામિન્યઃ સિન્ધુસ્તુ પશ્ચિમાર્ધિગા ॥ ૧૮૨ ॥

શ્રીહરિભદ્રસૂરિ પશુ કહે છે કે:—

શીતા અને શીતોદાને પાંચ લાખ બત્રીશ હજાર નદીઓનો પરિવાર છે. એમ સર્વ સ્વ-
સ્વાયો કરતાં ચૌદલાખ છપ્પન હજાર નદીઓ યાચ છે. (૧)

શ્રીહિંગમ્મર પશુ કહે છે કે:—

હે રાજન, જમ્બૂદ્વીપમાં જિનભગવાને સર્વમળી ચૌદ લાખ છપ્પન હજાર નેત્રું નદીઓ
કહી છે. (૨)

કુંડની ઉડાઇ, દ્વીપોની ઉડાઇ તથા ભવનનું માન સર્વ નદીઓમાં એકસરખું છે. ૧૭૯.

શીતા, હરિસલિલા, ગંગા, સિન્ધુ, રોહિતા, સ્વર્ણકૂલા અને નરકાન્તા—આ સાત નદીઓ
દક્ષિણસન્મુખ વહે છે; જ્યારે રક્તવતી, રક્તા, રૂપ્યકૂલા, નારીકાન્તા, રોહિતાંશા, શીતોદા
અને હરિકાન્તા—આ સાત નદીઓ ઉત્તરસન્મુખ વહે છે. ૧૮૦-૧૮૧.

દક્ષિણતરફ વહેનારીમાંથી એક સિન્ધુને બાદ કરતાં બાકીની પૂર્વસમુદ્રને મળે છે, સિન્ધુ
પશ્ચિમસમુદ્રને મળે છે. ૧૮૨.

ઉદક્ યાતાશ્ચ યા નદ્યો વિના રક્તામહાનદીમ્ ।

તાઃ પશ્ચિમાબ્ધિગામિન્યો રક્તા પૂર્વાબ્ધિગામિની ॥ ૧૮૩ ॥

સ્વકીયહ્રદવિસ્તારેડ્ગીતિભક્તે યદાપ્યતે ।

દક્ષિણાભિમુખીનાં સા નદીનાં મુખવિસ્તૃતિઃ ॥ ૧૮૪ ॥

ઉત્તરાભિમુખીનાં તુ સ્વકીયહ્રદવિસ્તૃતૌ ।

ચત્વારિંશદ્વિભક્તાયાં ચલ્લબ્ધં તન્મિતા મતા ॥ ૧૮૫ ॥

વ્યવસ્થેયં દક્ષિણસ્યાં સરિતાં મન્દરાચલાત્ ।

ઉદક્ ચાન્યોત્તરદિશાભિમુખીનાં વિપર્યયાત્ ॥ ૧૮૬ ॥

સર્વાસાં મુખવિસ્તારે દશગ્ને પ્રાન્તવિસ્તૃતિઃ ।

વ્યાસપંચાશત્તમાંશઃ સર્વત્રોદ્વેધ આહિતઃ ॥ ૧૮૭ ॥

મુખપર્યન્તવિસ્તારવિશ્લેષે ગતયોજનૈઃ ।

ગુણિતે પંચચત્વારિંશત્સહસ્રવિભાજિતે ॥ ૧૮૮ ॥

લબ્ધં યત્તદુભયતો વ્યાસઘૃદ્ધિરમીપ્સિતે ।

યોજનાદૌ ગતે સર્વાસ્વપિ તસ્યાર્ધમેકતઃ ॥ ૧૮૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ઉત્તરતરફ વહેનારીમાંથી એક રક્તાને બાદ કરતાં બાકીની પશ્ચિમ સમુદ્રને મળે છે, રક્તા પૂર્વ સમુદ્રને મળે છે. ૧૮૩.

પોતાના દ્રહના વિસ્તારને એંશીએ ભાગતાં જે આંકડો આવે તે દક્ષિણાભિમુખ નદી-ઓના મુખનો વિસ્તાર સમજવો; અને એજ પ્રમાણે પોતાના દ્રહના વિસ્તારને આગીશ ભાગતાં જે આવે તે ઉત્તરાભિમુખ નદીઓના મુખનો વિસ્તાર સમજવો. મન્દરાચળથી ઉત્તરે દક્ષિણાભિમુખી તથા ઉત્તરાભિમુખી નદીઓના વિપર્યયને લીધે, મન્દરાચળથી દક્ષિણે આ વ્યવસ્થા છે. ૧૮૪-૧૮૬.

(સર્વ નદીઓના) મુખના વિસ્તારને દશે શુભતાં છેડાના વિસ્તારનું પ્રમાણ આવે છે. વળી ઉંઘાઈ સર્વત્ર વિસ્તારના પચાસમા ભાગ જેટલી છે. ૧૮૭.

(હરકોઈ નદીમાં) એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જતાં, એની પહેલાં ડેટલી વધી તે બાબુવા માટે, મુખ અને પર્યન્તના વિસ્તારની બાદબાકીને ' જેટલા યોજન ગયા હોય એ તેટલા ' વડે ગુણી પીસતાબીશ હજારે ભાગવા. જે આવે એ એઉ બાબુની થઇને વૃદ્ધિ સમજવી. એનું અરધું કરતાં એક બાબુની વૃદ્ધિ આવશે. ૧૮૮-૧૮૯

ચતુઃપટ્ટિઃ વિજયેષુ સસવર્ણ્યાં ચતુર્દશ ।

દ્વાદશાન્તર્નદીનાં ચ કુંડાનાં નવતિસ્ત્રિયમ્ ॥ ૧૧૦ ॥

દ્વિઘ્નદ્વિઘ્નપ્રમાણાનિ કુંડાનિ જિહ્વિકાદિવત્ ।

તુલ્યાન્યન્તર્નિમ્નગાનાં મિથો વિજયગાનિ ચ ॥ ૧૧૧ ॥

પ્રાયુક્તાઃ પર્વતાઃ કૂટાઃ કુંડાનિ ચ મહાપગાઃ ।

સર્વે ઘૃતા વેદિકયા વનાલ્યોભયપાર્શ્વયા ॥ ૧૧૨ ॥

વેદિકાવનલંકાનાં સર્વત્રાપ્યવિશેષિતમ્ ।

સ્વરૂપં જગતીસ્થાયિવેદિકાવનલંકાવત્ ॥ ૧૧૩ ॥

પૈરવતે ચ ભરતે વિજયેષ્વલિલેષુ ચ ।

પ્રત્યેકં ત્રિત્રિસદ્ભાવાત્તીર્થાનાં દ્વયુત્તરં શતમ્ ॥ ૧૧૪ ॥

શ્રેણયઃ ચતસ્રઃ પ્રત્યેકં વૈતાલ્યેષુ ગુહાદ્વયમ્ ।

શ્રેણયઃ શતં સ્યુઃ પટ્ત્રિંશમષ્ટષ્ટિશ્ચ કન્દરાઃ ॥ ૧૧૫ ॥

દશોત્તરં પુરશતં પ્રતિવૈતાલ્યપર્વતમ્ ।

સપ્તત્રિંશચ્છતાન્યેવં ચત્વારિંશાનિ તાન્યપિ ॥ ૧૧૬ ॥

(આ જમ્બૂદ્વીપમાં) કુંડો સર્વ ભગીને નેણું છેઃ (બત્રીશ) વિજયોમાં ચોસઠ. સાત-શેત્રોમાં ચૌદ, અને બાર અન્તર્નદીઓની આસપાસ. ૧૬૦.

આ કુંડોનું માન જિહ્વાદિકની પેઠે (ઉત્તરોત્તર) બમણું બમણું છે. વળી અન્તર્નદીઓ તથા વિજયોના કુંડ એક સરખા છે. ૧૬૧.

પૂર્વોક્ત સર્વે પર્વતો, કૂટો, કુંડો અને મહાનદીઓની ફરતી ' પદ્મવેદિકા ' છે અને પદ્મવેદિકાની બન્ને બાજુએ બગીચા છે. ૧૬૨.

આ ' વેદિકા અને બગીચા ' નું સમસ્ત સ્વરૂપ લેશપણ ફારફેર વિના સર્વત્ર ' જગતી ' ના ' વેદિકા અને બગીચા ' પ્રમાણે છે. ૧૬૩.

ઐરવતક્ષેત્રમાં, ભરતક્ષેત્રમાં અને પ્રત્યેક વિજયમાં ત્રણ ત્રણ તીર્થ આવેલાં હોઈને, તીર્થોની કુલ સંખ્યા એકસો ને બે છે. ૧૬૪.

દરેક વૈતાલ્યમાં ચાર ચાર ' શ્રેણિ ' અને બળેશુદ્ધ આવેલાં હોઈ, (ચોત્રીશ વૈતાલ્યની) કુલ શ્રેણિ એકસો છત્રીશ છે અને શુદ્ધ અડસઠ છે. ૧૬૫.

દરેક વૈતાલ્યપર એકસો ને દશ નગર છે તેથી સર્વ ભગી ત્રણ હજાર સાતસો ચાત્રીશ નગરો છે. ૧૬૬.

દ્વાત્રિંશચ વિદેહસ્થા ભરતૈરવતે ઇતિ

વિંજયાઃ સ્યુઃ ચતુસ્ત્રિંશચક્રીજેતવ્યભૂમયઃ ॥ ૧૯૭ ॥

ચતુસ્ત્રિંશદ્રાજધાન્યો દ્વૌ કુરુસ્થૌ મહાદ્રુમૌ ।

અસ્યાન્તિકેન્તરદ્વીપાઃ ષડ્પંચાશચ વાર્ધિગાઃ ॥ ૧૯૮ ॥

एवं च संग्रहद्वारा यदुक्तमप्यनूदितम् ।

सुखावबोधोद्यतानां तदस्माकं न दोषकृत् ॥ १९९ ॥

જિનૈશ્ચક્રિભિઃ સીરિભિઃ શાઙ્ગિર્ગભિશ્ચ

ચતુર્ભિઃ ચતુર્ભિઃ જઘન્યેન યુક્તઃ ।

સનાથસ્તથોત્કર્ષતસ્તીર્થનાથૈઃ

ચતુસ્ત્રિંશતાઽયં ભવેદ્દ્વીપરાજઃ ॥ ૨૦૦ ॥

चक्रवर्तिबलदेवकेशवैः त्रिंशता परिचितः प्रकर्षतः ।

भारतैरवतयोः द्वयं तथा ते परे खलु महाविदेहगाः ॥ २०१ ॥

जम्बूद्वीपे स्युः निधीनां शतानि षड्युक्तानि त्रीणि सत्तामपेक्ष्य ।

षट्त्रिंशत्ते चक्रिभोग्या जघन्यादुत्कर्षेण द्वे शते सप्ततिश्च ॥ २०२ ॥

વિદેહમાં બત્રીશ, ભરતમાં એક અને ઐરવતમાં એક—એમ સર્વ મળી ચોત્રીશ વિજયા છે. એવી જ રીતે ચોત્રીશ રાજધાનીઓ છે. વળી કુદમાં આવેલાં છે એ બે મહાવૃક્ષો છે; અને નજદીકમાં, સમુદ્રમાં આવેલા છપ્પન અન્તર્દ્વીપો છે. ૧૯૭-૧૯૮.

આ પ્રમાણે અમે સહેલાઈથી બોધ કરાવવા માટે ઉપસંહાર કર્યો છે. એમ કરતાં પૂર્વે કહેલું હોય એવું કંઈ અહિં રહી ગયું હોય તો એમાં અમારો દોષ ન કાઢવો. ૧૯૯.

આ જમ્બૂદ્વીપમાં જઘન્યતઃ એટલે ઝોછામાં ઝોછા ચાર ચાર તીર્થકર, ચક્રવર્તી, બળદેવ અને વાસુદેવ થાય છે; જ્યારે ઉત્કર્ષતઃ એટલે વધારેમાં વધારે તીર્થકરો ચોત્રીશ અને ચક્રવર્તી, બળદેવ તથા વાસુદેવ ત્રીશ ત્રીશ થાય છે. એમાં ભરત તથા ઐરવતમાં બે અને બાહીના મહાવિદેહમાં થાય છે. ૨૦૦-૨૦૧.

જમ્બૂદ્વીપમાં વિધમાન ત્રણસો ને છ નિધાન છે. એમાં ચક્રવર્તીને ઝોછામાં ઝોછા બત્રીશ અને વધારેમાં વધારે બસોને શીત્તર ઉપલોગમાં આવે છે. ૨૦૨.

ચક્રી ગંગાચાપગાનાં મુખસ્થાનેતાનાત્તાશેષપટ્સંહારાજ્યઃ ।

વ્યાવૃત્તઃ સન્નદમસ્ય પ્રભાવાત્ સાધિષ્ઠાતૃનાત્મસાન્નિર્મિતી ॥૨૦૩॥

પંચાક્ષરત્નદ્વિશતી દશાધિકોત્કર્ષેણ ભોગ્યાત્ર ચ ચક્રવર્તિનામ્ ।

જઘન્યતોઽષ્ટાભ્યધિકૈવ વિંશતિરેકાક્ષરત્નેષ્વપિ ભાવ્યતામિદમ્ ॥૨૦૪॥

દ્વૌ ચન્દ્રૌ દ્વૌ દિનેન્દ્રાવિહ પરિલસતો દીપકૌ સદ્ગનીવ

પટ્સપ્તત્યા સમેતં ગ્રહશતમભિતઃ કાન્તિમાવિષ્કરોતિ ।

પટ્પંચાશ્ચ ઋષ્ણાણ્યનિલપથપૃથુન્નિદ્રચન્દ્રોદયાન્તર

મુક્તાશ્રેણ્યાઃ શ્રયન્તિ શ્રિયમતિવિતતશ્રીભરૈઃ વિશ્રુતાનિ ॥ ૨૦૫ ॥

एकं लक्षं सहस्राः सततमिह चतुर्ल्लिंशदुद्योतह्वयाः

न्यूनाः पंचाशतोच्चैः दधति रुचिरतां तारकाकोटिकोदयः ।

प्रोद्यत्प्रस्वेदविन्द्वावलय इव निशि व्योमलक्ष्मीमृगाक्ष्याः

रत्नध्यासं विधातुं प्रियतमविधुना गाढमालિંગितायाः ॥ ૨૦૬ ॥

કોટીકોટિપદેન કેચન વુધાઃ કોટિં વદન્ત્યત્ર યત્

ક્ષેત્રસ્તોકતયાવકાશઘટના નૈષાં ભવેદન્યથા ।

ચક્રવર્તી સમસ્ત છ પાંડ રાજ્યનેા દિગ્વિજય કરી પાછો વળે છે ત્યારે અકૃમના તપના પ્રભાવથી, ગંગા વગેરે નદીઓના મુખમાં રહેલા એ નિધાનોને અને એના અધિષ્ઠાતાઓને પોતાને સ્વાધીન કરે છે. ૨૦૩.

વધારેમાં વધારે બસોને દસ અને ઓછામાં ઓછા અઠ્યાવીસ પંચેન્દ્રિય રત્નો ચક્રવર્તીના ઉપલોભમાં આવે છે. એકેન્દ્રિય રત્નોના સંબંધમાં પણ એમ જ છે. ૨૦૪.

ઘરમાં જેમ દીવા પ્રકાશ પાડે છે તેમ જમ્બૂદ્વીપમાં પ્રકાશ પાડનારા એ સૂર્ય અને બે ચન્દ્ર છે. વળી ફરતા ચળકાટ મારી રહેલા એકસો છોંતેર ગ્રહો છે. એટલું જ નહિ પણ અનિલપથ એટલે આકાશ રૂપી અત્યન્ત વિસ્તૃત ચંદ્રવાની અંદર મોતીની શ્રેણીની શોભાને ધારણ કરતા છપ્પન પ્રસિદ્ધ નક્ષત્રો છે. ૨૦૫.

વળી મનહર ઉઘોતવાળા અને મનને ઉલ્લસિત કરવાવાળા એક લાખ તેત્રીસ હજાર નવસો પચાસ કોટાકોટિ તારાઓ છે, જે બધા રાત્રીને વખતે રતિસુખ પ્રસંગે પોતાના સ્વામીથી આલિંગિત થયેલી આકાશલક્ષ્મીરૂપી સ્ત્રીને ઉત્પન્ન થયેલા પ્રસ્વેદ બિન્દુ હોવાની ! ૨૦૬.

અહિં 'કોટાકોટિ' પદનો અર્થ કેટલાક વિદ્વાનો 'કોટિ' જ કરે છે; એમ કહીને કે, અન્યથા, ક્ષેત્ર અથ્થ હોવાથી, એટલી મોટી સંખ્યામાં તારાઓના અવકાશની વાત સંભવી

અન્યે કોટય એવ તારકતતેરૌત્સેધિકૈરંગુલૈઃ

કોટાકોટિદશાં ભજન્તિ ઘટિતા इत्यूચિरे સૂરયઃ ॥ ૨૦૭ ॥

તથા ચ સંગ્રહણીવૃત્તૌ ॥ इह द्वे मते । તર્રૈકે કોટીનામેવ કોટી-
કોટીતિસંજ્ઞાંતરં નામાન્તરં મન્યન્તે ચેત્રસ્ય સ્તોકત્વેન તથા પૂર્વાચાર્ય-
પ્રસિદ્ધેઃ । અન્યે ત્વાહુઃ નગપુઢવીવિમાણાઈં મિણસુ પમાણંગુલેણં તુ ઇતિ
વચનાત્ તારાવિમાનાનાં સ્વરૂપેણ કોટય એવ સત્યો યદૌત્સેધાંગુલેન
સર્વતો મીયન્તે તદા કોટીકોટયો જાયન્તે । તથોક્તં વિશેષણવત્યામ્

કોટાકોટીસન્નંતરં તુ મન્ત્રંતિ ક્લિત્તથોવતયા ।

અન્ને ઉત્સેહંગુલમાણં કાઝ્ઞ તારાણમ્ ॥ ૧ ॥

જયતિ જગતિ જમ્બૂદ્વીપભૂમિધવોઽયમ્

સતતમિતરવાર્ધિદ્વીપસામન્તસેવ્યઃ ।

સુરગિરિયમુચ્ચૈરંશુકો નીલચૂલઃ

અયતિ કનકદંડો યસ્ય રાજધ્વજત્વમ્ ॥ ૨૦૮ ॥

શકે નહિ. બીજા આચાર્યો વળી એમ કહે છે કે ઉત્સેધાંગુલના માને ઘટાવતા, તારાઓના
કોટિઓની સંખ્યા 'કોટિકોટિપણા' ને પામી શકે છે. ૨૦૭.

આ સંબંધમાં સંબંધણીની વૃત્તિમાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે:—

આ બાબતમાં બે મત છે: એક મતવાળા કહે છે કે 'કોટિકોટિ' એ શબ્દ 'કોટિ' નું જ
સંજ્ઞાન્તર-નામ સમજવું. કારણકે ક્ષેત્ર અદ્ય છે તેથી પૂર્વાચાર્યોએ એમ પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. બીજો
મત એમ છે કે:—'પર્વત, પૃથ્વી અને વિમાનોનું પ્રમાણાંગુલથી માપ કરવું' એમ કર્યું છે
એટલે એ માપે તારાઓના વિમાનો સ્વરૂપે 'કોટિ' જ હોય છે પણ જ્યારે ઉત્સેધાંગુલના
માને સર્વતઃ માપવામાં આવે ત્યારે એ 'કોટિકોટિ' થાય છે.

વળી 'વિશેષણવતી' માં એમ ઉલ્લેખ છે કે:—કેટલાક આચાર્યો, ક્ષેત્ર અદ્ય હોવાથી
'કોટિકોટિ' ને 'કોટિ' નું જ સંજ્ઞાન્તર-નામ કહે છે. બીજાઓ વળી તારાઓનું ઉત્સેધાં-
ગુલવડે જ માન કાઢવાનું કહે છે. (૧).

નિરન્તર અન્ય દ્વીપસમુદ્રોરૂપી સામન્તોથી સેવાતો આ જમ્બૂદ્વીપ બધો એક વિજયવંત
નૃપતિ-રાજા હોયની એવો છે કેમકે એને પણ ઉચ્ચ અંશુવાળો ^૧, નીલચૂલાવાળો ^૨ અને
કનકદંડવાળો સુરગિરિ એટલે મેરૂપર્વતરૂપી રાજધ્વજ છે. ૨૦૮.

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્તિકીર્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાન્તિપ-
 દ્રાજશ્રીતનયોઽત્તનિષ્ઠ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।
 કાવ્યં યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે
 સર્ગઃ પૂર્તિમિતો યુતોઽદ્ધુતગુણૈરેકોનર્વિશઃ સુખમ્ ॥ ૨૦૯ ॥

इति एकोनविंशः सर्गः ।

અભિલ વિશ્વને આશ્ચર્યચકિત કરી નાંખનારી કીર્તિ છે જેમની એવા શ્રીકીર્તિવિજય વાચસ્પતિના અન્તેવામી-શિષ્ય તથા માતા-રાજશ્રી અને પિતા-તેજપાળના સુપુત્ર એવા વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે જગતના નિશ્ચિત તત્ત્વોને દીપકની જેમ પ્રકાશમાં લાવનાર એવું ને આ કાવ્ય રચ્યું છે એનો અદ્ભૂત શુભોવાનો ઓગણીશમો સર્ગ નિર્વિધે પૂર્ણ થયો. ૨૦૯.

ઓગણીશમો સર્ગ સમાપ્ત.

अथ विंशतितमः सर्गः ।

प्रणम्य परमज्ञानप्रभाप्रस्तावकं प्रभुम् ।

द्वीपेऽस्मिन्नथ सूर्येन्दुचाररीतिर्विभाव्यते ॥ १ ॥

सर्वेषां कालमानानामादिरादित्य एव हि ।

ततोऽस्य वक्तुमुचिता पूर्वं चारनिरूपणा ॥ २ ॥

तथाहुः पंचमांगे ॥ से केणद्वेणं भंते एवं वुच्चइ सूरै आइच्चे । सूरै
आइच्चे गोयम सूराइयाणं समयाइ वा आवलियाइ वा जाव वा ओस-
प्पिणीति वा अवसप्पिणीति वा ॥

ततोऽत्र बहुवाच्येऽपि प्रथमं सैव तन्यते ।

पंचानुयोगद्वाराणि तस्यामाहुः जिनेश्वराः ॥ ३ ॥

मंडलानामिह क्षेत्रप्ररूपणा ततः परम् ।

संख्याप्ररूपणा तेषां तदवाधाप्ररूपणा ॥ ४ ॥

ततः परं मण्डलानामन्तरस्य प्ररूपणा ।

चारप्ररूपणा चैषां भाव्यन्तेऽनुक्रमादिमाः ॥ ५ ॥

सर्गः वीशमो.

હવે, ઉત્કૃષ્ટજ્ઞાનરૂપી પ્રભાના પ્રસ્તાવક એવા શ્રીજિનપ્રભુને પ્રભુમીને આ જમ્બૂદ્વીપમાં
રહેલા સૂર્ય અને ચંદ્રમાની ગતિ વિષે વ્યાખ્યાન કરે છે. ૧.

સૂર્યજ સર્વ કાળના માનતું મૂળ છે, માટે પ્રથમ એ સૂર્યની ગતિનું નિરૂપણ કરીએ. ૨.

સૂર્યને આદિત્ય કેમ કહેવામાં આવે છે—એ સંબંધમાં પાંચમા અંગમાં આ પ્રમાણે
ઉલ્લેખ છે:—(જિનભગવાન કહે છે) હે ગૌતમ, સૂર્યને આદિત્ય કહેવાનું કારણ એ છે કે
' સમય ' તથા ' આવલિ ' થી તે છેક ' ઉત્સર્પિણી ' અને ' અવસર્પિણી ' સુધીના સર્વ
કાળનું માન સૂર્યથી થાય છે.

આ સૂર્ય વિષે બહુબહુ કહેવાનું છે પણ પ્રથમ એની ગતિ વિષે કહીએ છીએ. એ માટે
જિનપ્રભુએ પાંચ અનુયોગદ્વારો કહ્યાં છે: મંડળોની (૧) ક્ષેત્રપ્રરૂપણા, (૨) સંખ્યાપ્રરૂપણા,

इह प्रकरणे यत्र क्वाप्यंशा अविशेषतः ।

कथ्यन्ते तत्रैकषष्टिछिन्नास्तान् परिचिन्तयेत् ॥ ६ ॥

अभ्यन्तरादिभिः बाह्यपर्यन्तैः सूर्यमण्डलैः ।

आकाशं स्पृश्यते यत्तन्मण्डलक्षेत्रमुच्यते ॥ ७ ॥

योजनानां पंचशती दशोत्तरा तथा लवाः ।

अष्टचत्वारिंशदस्य विष्कम्भः चक्रवालतः ॥ ८ ॥

તથાદિ । અષ્ટચત્વારિંશદંશા વિષ્કમ્ભાઃ પ્રતિમણ્ડલમ્ ।

મણ્ડલાનાં ચ ચતુરશીત્યાદ્યં શતમીરિતમ્ ॥ ૯ ॥

अत्र चत्वारिंशता सा गुण्यते मण्डलावली ।

द्वात्रિंશानि शतान्यष्टાશીતિ भागा भवन्ति ते ॥ १० ॥

विभज्यते चैकषष्ट्या योजनानयनाय ते ।

पूर्वोदितानામંશાનામેકષષ્ટ્યાત્મકસ્વતઃ ॥ ૧૧ ॥

चतुश्चत्वारिंशमेवं योजनानां शतं भवेत् ।

અષ્ટચત્વારિંશદંશાઃ શેપમત્રાવશિષ્યતે ॥ ૧૨ ॥

(૩) અબાધાપ્રરૂપણા, (૪) અન્તરપ્રરૂપણા, અને (૫) આરપ્રરૂપણા. એ પાંચેનું અનુક્રમે નિરૂપણ કરવામાં આવશે. ૩-૫

આ પ્રકરણમાં હરકોઇ જગ્યાએ અવિશેષપણે ‘અંશ’ કહ્યો હોય તે ‘એક યોજનનો એકસઠો અંશ-ભાગ’ સમજવો. ઉદા. ૬-૧૨૦ જેટલો જેલો હોય તે ૧૨૦/૬ = ૨૦ જેટલો અંશોનો હોય. એટલે આકાશપ્રદેશ સ્પર્શીને રહેલાં છે તેટલો પ્રદેશ તે મંડળોનું ‘ક્ષેત્ર’ કહેવાય છે. ૭.

એ મંડળક્ષેત્રનો વિસ્તાર કરતો પાંચસો દશ યોજન અને અડતાળીશ ‘લવ’ કે ‘અંશ’ છે. ૮.

તે આ પ્રમાણે:—અડતાલીશ અડતાલીશ ‘અંશ’ નું એક-એવાં એકસો ચોરાશી ‘મંડળો’ છે. એટલે ‘એકસો ચોરાશી’ ને, ‘અડતાળીશ’ વડે ગુણવાથી આઠ હજાર આઠસો બત્રીશ અંશ આવ્યા. હવે એના યોજન કરવા માટે એ રકમને એકસઠે ભાગે કેમકે એકસઠે અંશનો એક યોજન કહ્યો છે. એવી રીતે એમાંથી એકસો ચુબાલીશ યોજન નીકળ્યા અને ઉપર અડતાળીશ અંશો વધ્યા. ૯-૧૨.

મગડલાનામન્તરાણિ સ્યુઃ ત્ર્યશીત્યધિકં શતમ્ ।.

સ્યુઃ સર્વત્રાપ્યન્તરાણિ રૂપોનાન્યદ્ગુલીષ્વિવ ॥ ૧૩ ॥

યોજનદ્વયમાનં સ્યાદેકૈકં મગડલાન્તરમ્ ।

શતં ત્ર્યશીત્યાભ્યધિકં દ્વિકેન ગુણયતે તતઃ ॥ ૧૪ ॥

શતાનિ ત્રીણિ ષડ્ષષ્ઠ્યાભ્યધિકાનિ ભવન્ત્યતઃ ।

પ્રાચ્યમત્ર ચતુશ્ચત્વારિંશં પ્રક્ષિપ્યતે શતમ્ ॥ ૧૫ ॥

યોજનાનાં પંચશતી દશોત્તરા તથા લવાઃ ।

અષ્ટચત્વારિંશદેષા મગડલક્ષેત્રવિસ્તૃતિઃ ॥ ૧૬ ॥

इति सूर्यमण्डलक्षेत्रम् ॥ १ ॥

સમાક્રમ્ય યોજનાનામશીતિસંયુતં શતમ્ ।

પંચષષ્ઠિઃ મગડલાનિ જમ્બૂદ્વીપે વિવસ્વતઃ ॥ ૧૭ ॥

विशेषव्यायमत्र । पंचषष्ट्या मगडलैः स्यादेकोनाशीतियुक्शतम् ।

યોજનાનામેકષષ્ઠિભાગૈર્નવભિરંચિતમ્ ॥ ૧૮ ॥

તતઃ ષડ્ષષ્ઠિતમસ્ય મણ્ડલસ્ય લવૈઃ સહ ।

સ્યાત્ દ્વિપંચાશતાશીતિયુક્ યોજનશતં હ્રદઃ ॥ ૧૯ ॥

પાછા એ મંડળોની વચ્ચેવચ્ચે અન્તર (આંતરા) છે. એ આંતરાની સંખ્યા એકસો ત્રાશી છે. કેમકે આંતરા સર્વત્ર એકરૂપ આછા થાય. (જેમકે પાંચ આંગળા વચ્ચે આંતરા ચાર છે.) વળી એકેક આંતરા બે યોજનપ્રમાણ છે. માટે એકસો ત્રાશીને બે બે ગુણ્યા એટલે ૩૬૬ યોજન થયા. એમાં પૂર્વોક્ત વિસ્તારના, ૧૪૪ યોજન ને ૪૮ અંશ ઉમેરે એટલે ૫૧૦ યોજન ને ૪૮ અંશ આવ્યા—જે મંડળોના ક્ષેત્રનો વિસ્તાર થયો. ૧૩-૧૬.

એ પ્રમાણે, સૂર્યમંડળોના 'ક્ષેત્ર' વિષે હકીકત કહી. (૧).

હવે સૂર્યમંડળોની સંખ્યા વિષે:—

જંબૂદ્વીપમાં સૂર્યનાં પાંસઠ મંડળ છે અને તે એકસો એશી યોજન જેટલા પ્રદેશ રાહીને રદ્યાં છે. ૧૭.

અહિં આટલું કહેવાનું છે:—એ પાંસઠ માંડલાના તો ૧૭૯ યોજન ને ૯ અંશ થાય છે. પણ એમાં, એ પછીના એટલે છાસઠમા માંડલાના પર અંશ ભળીને ૧૮૦ યોજન થાય છે. ૧૮-૧૯.

તથા સાષ્ટચત્વારિંશદ્ભાગાં યોજનશતત્રયીં ત્રિંશમ્ ।

વ્યાપ્યાબ્ધૌ મણ્ડલશતમર્કસ્યૈકોનવિંશં સ્યાત્ ॥ ૨૦ ॥

एवं च मण्डलशतं रवेश्चतुरशीतिमत् ।

पूर्वोक्तं મણ્ડલચોત્રં સમાક્રમ્ય વ્યવસ્થિતમ્ ॥ ૨૧ ॥

અત્ર જમ્બૂદ્વીપવર્તિનાં પંચષષ્ઠેઃ મણ્ડલાનાં વિષયવ્યવસ્થાયાં સંપ્ર-
હણીવૃત્ત્યાદ્યુક્તઃ અયં વૃદ્ધસમ્પ્રદાયઃ ।

यथैकतो मेरुगिरेः त्रिषष्टिः निषधोपरि ।

હરિવર્ષજીવાકોઢ્યાં વિજ્ઞેયં મણ્ડલદ્વયમ્ ॥ ૨૨ ॥

मेरोरपरतोऽप्यूर्ध्वं त्रिषष्टिः नीलवद्गिरेः ।

રમ્યકજીવાકોઢ્યાં ચ મણ્ડલે દ્વે વિવસ્વતઃ ॥ ૨૩ ॥

इयं भरतैरवतापेक्षया मण्डलस्थितिः ।

અગ્નિવાયુસ્થયોર્મેરોઃ જ્ઞેયા નિષધનીલયોઃ ॥ ૨૪ ॥

प्राग्विदेहापेक्षया तु मेरोरैशानकोणके ।

સ્યુઃ ત્રિષષ્ઠિઃ નીલવતિ મણ્ડલાનીતિ તદ્વિદઃ ॥ ૨૫ ॥

વળી સૂર્યનાં બીજાં એકસો આગણીશ મંડળો લગણુ સસુદ્રની ઉપરના ત્રણસો ત્રીશ યોજન અને અઠતાલીશ અંશ ' જેટલો પ્રદેશ રાક્ષીને રહ્યા છે. ૨૦.

જેટલે (સરવાલો કરતાં) સૂર્યનાં એકસો ચૌરાશી મંડળો આકાશમાં પૂર્વેકિત ' પાચ સો દશ યોજન ને અઠતાલીશ અંશ ' જેટલા ક્ષેત્રને વ્યાપીને રહેલાં છે. ૨૧.

જમ્બૂદ્વીપવર્તિ પાંસઠ મંડળોના વિષયની વ્યવસ્થાના સંબંધમાં 'સંબંધણી' ની ટીકા વગેરેમાં આ પ્રમાણે વૃદ્ધ સંપ્રદાય છે:—મેરૂપર્વતથી એક પડખે નિષધપર્વત પર ત્રેસઠ અને હરિવર્ષની ' છવા ' ની કોટીમાં છે એમ પાંસઠ મંડળો છે. વળી મેરૂને બીજે પડખે નીલવાન પર્વતપર ત્રેસઠ અને રમ્યકક્ષેત્રની ' છવા ' ની કોટીમાં છે એમ દશ મંડળો છે. ૨૨-૨૩.

આ મંડળો નિષધ અને નીલવાન પર્વતપર, ભારત અને ઔરવતની અપેક્ષાએ મેરૂથી અગ્નિ અને વાયવ્ય કોણમાં સમજવા. ૨૪.

પરંતુ પૂર્વ વિદેહની અપેક્ષાએ, નીલવાનપરનાં ત્રેસઠ મંડળો મેરૂથી ઈશાન કોણમાં

एवं प्रत्यग्विदेहानामपेक्षया सुमेरुतः ।

नैऋतस्थाधि निषधे विज्ञेया मण्डलावली ॥ ૨૬ ॥

કિં ચ વિદિગ્ગતાભ્યાં શ્રેણીભ્યાં મણ્ડલાલ્યૌ સ્થિતે ઇમે ।

औदयिकक्षेत्रपरावर्त्तादयनयोः द्वयोः ॥ ૨૭ ॥

કાન્તિહાન્યાઽયને યામ્યેઽર્વાર્વાગાગતૌ રવી ।

दृश्येते कान्तिवृद्ध्या च दूरतोऽप्युत्तरायणे ॥ ૨૮ ॥

एवं हरिवर्षरम्यकजीवाकोट्योरपि भावना ॥

તથાહુઃ-જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિસૂત્રે-જમ્બૂદ્વીવેણં મંતે દીવે સૂરિયો ઉદી-
 ગપાઙ્ગાં ઉગ્ગત્થ પાઙ્ગાદાહિણં આગચ્છન્તિ (૧) પૂર્વવિદેહાપેક્ષયેદમ્ ।
 પાઙ્ગાદાહિણં ઉગ્ગત્થ દાહિણપડીણં આગચ્છન્તિ (૨) ભરતાપેક્ષયેદમ્ ।
 દાહિણપડીણં ઉગ્ગત્થ પડીણુદીણં આગચ્છન્તિ (૩) પશ્ચિમવિદેહા-
 પેક્ષયેદમ્ । પડીણુદીણં ઉગ્ગત્થ ઉદીણપાઙ્ગાં આગચ્છન્તિ (૪)
 ઐરાવતાપેક્ષયેદમ્ ॥

સમજવા. જ્યારે પશ્ચિમ વિદેહની અપેક્ષાએ નિષધ ઉપરના ત્રેસઠ મેરૂથી નૈઋત્યમાં સમજવા.
 ૨૫-૨૬.

વળી વિદિગ્ગત શ્રેણિમાં રહેલા આ બેઉ ત્રેસઠ ત્રેસઠ મંડળો, ઉદયક્ષેત્રના પરાવર્તનને
 લીધે, (જૂઠાં જૂઠાં) બે ‘ અયન ’ માં આવેલાં છે. ૨૭.

‘ દક્ષિણાયન ’ માં બંને સૂર્યોની કાન્તિ ઘટતી હોય છે; પણ આગળ આગળ વધતાં
 ‘ ઉત્તરાયણ ’ માં કાન્તિ વધતી વધતી હોય છે અને તેથી (તે વળતે) એઓ ફરથી પણ
 દેખાય છે. ૨૮.

હરિવર્ષક્ષેત્ર તથા રમ્યક્ષેત્રની ‘ જીવા ’ની બેઉ કોટીઓ પર રહેલા બે બે મંડળોની
 પણ આ જ પ્રમાણે ‘ ભાવના ’ સમજવી.

આ સંબંધમાં ‘ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિસૂત્ર ’ માં ઉલ્લેખ છે તે નીચે પ્રમાણે:—

હે ભગવન્ ! જમ્બૂદ્વીપમાં સૂર્ય (૧) પૂર્વવિદેહની અપેક્ષાએ, ઉત્તરપૂર્વમાં ઉગીને
 પૂર્વદક્ષિણમાં આવે છે; (૨) વરતક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, પૂર્વદક્ષિણમાં ઉગીને દક્ષિણપશ્ચિમમાં
 આવે છે; (૩) પશ્ચિમવિદેહની અપેક્ષાએ, દક્ષિણપશ્ચિમમાં ઉગીને પશ્ચિમઉત્તરમાં આવે છે;
 અને (૪) ઐરવતક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, પશ્ચિમઉત્તરમાં ઉગીને ઉત્તરપૂર્વમાં આવે છે.

યા મળ્ડલાનાં વિષયવ્યવસ્થેઽયમુદીરિતા ।

ભારતાદિમધ્યભાગાપેક્ષયા સા વિભાવ્યતામ્ ॥ ૨૯ ॥

અન્યત્ર તુ સ્વસ્વમાનૂદયક્ષેત્રે યથોદિતા ।

મળ્ડલાનાં વ્યવસ્થા સાઽવ્યવતા વક્તું ન શક્યતે ॥ ૩૦ ॥

एवं च—येषामदृश्यो दृश्यत्वं दृश्यो वा यात्यदृश्यताम् ।

યત્ર તત્રૈવોદયાસ્તૌ તેષાં માનુમતો નૃણામ્ ॥ ૩૧ ॥

नन्वेवं सति सूर्यस्योदयास्तमयने खलु ।

સ્યાતામનિયતે વાદં સ્તો (સ્તાં) યદુક્તં પુરાતનૈઃ ॥ ૩૨ ॥

जह जह समए समए पुरओ संचरइ भखखरो गयणे ।

તહ તહ ઇઓ વિ નિયમા જાયइ રયણીइ ભાવત્યો ॥ ૩૩ ॥

एवं च सइ नराणां उदयत्यमणाइं होत नियमाइं ।

સइ દેસકાલભેષ કસસइ કિંચિવ દિસ્સષ નિયમા ॥ ૩૪ ॥

મંડળોની આ વિષયવ્યવસ્થા કહી એ ભારતક્ષેત્ર વગેરેના મધ્યભાગની અપેક્ષાએ સમજવી. ૨૯.

પરંતુ અન્યત્ર તો એઓની, પોતપોતાના સૂર્યના ઉદયક્ષેત્રમાં જે વ્યવસ્થા છે તે અવ્યક્ત હોવાથી કહી શકાવી નથી. ૩૦.

આવી રીતે જે મનુષ્યોને, જ્યાં અદૃશ્ય સૂર્ય દૃશ્ય થાય અને દૃશ્ય સૂર્ય અદૃશ્ય થાય ત્યાં જ તે મનુષ્યોને સૂર્યનો ઉદયાસ્ત છે. ૩૧.

અહીં કોઈ એમ શંકા કરે છે કે, જો એમ હોય તો તો સૂર્યનો ઉદય અને અસ્ત ‘અનિયત’ થઈ જાય ?

એ શંકાનો ઉત્તર:—એમ જ છે. સૂર્યના ઉદયાસ્ત અનિયત જ છે. એ સંબંધમાં પૂર્વાચાર્યોએ કહ્યું છે કે:— ૩૨.

જેમ જેમ સમયે સમયે સૂર્ય આકાશને વિષે આગળ આગળ વધતો જાય છે તેમ તેમ ત્યાંથી ત્યાંથી જ પાછળ રાત્રી થતી જાય છે એ સ્વાભાવિક છે. ૩૩.

એવી રીતે અનુક્ર માણસોને સૂર્યનો ઉદયાસ્ત દેશકાળને બેઠે નિયમિત હોય છે; કારણકે એ અનુક્રને તો નિયમિતપણે દેખાય છે. ૩૪.

સહ ચેવ અનિદ્વિદ્ધો રુદ્ધમુદ્દત્તો કમેણ સન્વેસિં ।

તેસિં ચીદારિણિપિ ય વિસયપમાણો રવી જેસિં ॥ ૩૫ ॥

ભગવતીસૂત્રશતક ૫ પ્રથમોદ્દેશકવૃત્તૌ ॥

इति सूर्यमण्डलसंख्या प्रसंगाच्चद्विषयव्यवस्था च ॥ २ ॥

વાચ્યાઽથ મણ્ડલાવાધા ત્રિવિધા સા નિરૂપિતા ।

ઓઘતો મણ્ડલચેત્રાવાધાધિકૃત્ય મન્દરમ્ ॥ ૩૬ ॥

મેરુમેવાધિકૃત્યાન્યા ચાવાધા પ્રતિમણ્ડલમ્ ।

મણ્ડલે મણ્ડલેઽવાધા તૃતીયા ત્વર્કયોઃ મિથઃ ॥ ૩૭ ॥

સહસ્રાણિ ચતુશ્ચત્વારિંશદ્દ્યૌ શતાનિ ચ ।

વિંશાનિ મેરુતો દૂરે મણ્ડલચેત્રમોઘતઃ ॥ ૩૮ ॥

તથાહિ જમ્બૂદ્વીપાન્તઃ સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલમ્ ।

સાશીતિયોજનશતં સ્થિતં વગાહ્ય સર્વતઃ ॥ ૩૯ ॥

વળી એ સર્વને કમે કમે અહચ્ચ થતો જાય છે અને પાછો કમે કમે જેમને દેખાતો જાય છે તેની તેની અપેક્ષાએ તે ઉદય અસ્થેયો મનાય છે. ૩૫.

એ પ્રમાણે ભગવતી સૂત્રના પાંચમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશની ટીકામાં ઉલ્લેખ છે.

આ પ્રમાણે સૂર્યના મંડળોની સંખ્યા વિષે તથા પ્રસંગોપાત્ત એઓના વિષયની વ્યવસ્થા વિષે પ્ર૩પણા પૂરી થઇ. (૨).

હવે એ મંડળોની અબાધા પ્ર૩પણા:—

મંડળોની અબાધા ત્રણ પ્રકારની છે:

(૧) (સર્વ મંડળોની) મેરૂને અપેક્ષીને ઓઘતઃ અબાધા (૨) (મેરૂને જ અપેક્ષીને) પ્રત્યેક મંડળની અબાધા (૩) જેઉ સૂર્યની પરસ્પરના મંડળમંડળની અબાધા—આમ ત્રણ પ્રકાર છે. ૩૬—૩૭.

એ ત્રણ પ્રકારમાંના પહેલા પ્રકાર—‘ ઓઘતઃ અબાધા ’ વિષે.

સૂર્યના મંડળોનું ક્ષેત્ર મેરૂ પર્વતથી ‘ઓઘતઃ’ સુમાલીશ હજાર આઠસો વીસ યોજન દૂર છે. તે આ પ્રમાણે:—સર્વથી અબ્યન્તર મંડળ જમ્બૂદ્વીપમાં ફરતું એકસો એશી યોજન અવગાહીને રહેલું છે. તેથી, એ દ્વીપના એક લક્ષ યોજન પ્રમાણ વિસ્તારમાંથી જેઉ આબુના એકસો

તતશ્ચ દ્વીપવિષ્કમ્ભાલ્લક્ષરૂપાદ્વિયોજ્યતે ।

સાશીતિયોજનશતં પ્રત્યેકં પાર્શ્વયોઃ દ્વયોઃ ॥ ૪૦ ॥

સહસ્રા નવનવતિશ્ચત્વારિંશા ચ ષડ્શતી ।

ઈદ્ગરૂપઃ સ્થિતો રાશિરસ્માદપ્યપનીયતે ॥ ૪૧ ॥

સહસ્રાણિ દશ વ્યાસો મેરોસ્તતોઽવશિષ્યતે ।

નવાશીતિઃ સહસ્રાણિ ચત્વારિંશા ચ ષડ્શતી ॥૪૨॥ યુગ્મમ્ ॥

एतावान् मण्डलक्षेत्रे मेरुव्यासो न यद्यपि ।

तथापि भूतलगतो व्यवहारादिहोच्यते ॥ ૪૩ ॥

તથાહુઃ શ્રીમલયગિરિપાદા વૃહત્તેત્રસમાસવૃત્તૌ । યદ્યપિ ચ નામ મણ્ડ-
લક્ષેત્રે મેરોર્વિષ્કમ્ભો દશયોજનસહસ્રાત્મકો ન લભ્યતે કિન્તુ ઝનઃ
તથાપિ ધરણિતલે દશયોજનસહસ્રપ્રમાણઃ પ્રાપ્યતે इति તત્રાપિ સ તા-
વાન્ વ્યવહારતઃ વિવચ્યતે ॥

अस्मिन्नाशावर्द्धिते च सम्पद्यते यथोदितम् ।

ओघतो मण्डलक्षेत्रान्तरं मेरुव्यपेक्षया ॥ ૪૪ ॥

એ'શી એકસો એ'શી યોજન બાદ કરવા એમ કરતાં ' નવાણુ હજાર છસો આલીશ યોજન '
રહેશે એમાંથી પણ મેરૂનો દશ હજાર યોજન પ્રમાણુ વ્યાસ બાદ કરવો—એટલે ' નેવ્યાશી
હજાર છસો આલીશ યોજન ' રહે છે. ૩૮-૪૨

સૂર્ય મ'ંડળોના ક્ષેત્રમાં મેરૂનો આટલો વ્યાસ નથી તોપણ તેનો, પૃથ્વીતળ પર દશ
હજાર યોજનનો વ્યાસ છે તે જ અહિં વ્યવહારને લઈને કહી શકાય છે. ૪૩.

(આ સૂર્ય મ'ંડળો જમીનથી ૮૦૦ યોજન ઉંચા હોવાથી ત્યાં મેરૂ પર્વતનો વિસ્તાર ૧૧
યોજનને ૧ યોજન પ્રમાણુ ઘટતો હોવાથી યોજન ૭૨-૬૬ ઘટે, પણ તે હીસાબમાં લીધેલ નથી).

આ સંબંધમાં પૂન્યપાદ શ્રીમલયગિરિ પણ ' વૃહત્તેત્રસમાસ ' ની હીકામાં કહે છે કે-
મ'ંડલક્ષેત્રમાં મેરૂનો વ્યાસ દશ હજાર યોજન જેટલો નથી, પણ એછો છે. તો એ પૃથ્વી
તળ પર એ દશ હજાર યોજન પ્રમાણુ હોઈને અહિં પણ વ્યવહારને લઈને ' દશ હજાર '
કહેવાય છે.

પછી આ રાશિ (૮૯-૬૪૦) ને અર્ધ કરવાથી મ'ંડળોના ક્ષેત્રનું અન્તર મેરૂની અપેક્ષાને
ઉપર કહ્યા મુજબ (૪૪૮૨૦) ઓછતઃ યાય છે. ૪૪.

इति मेरुं प्रतीत्य मण्डलचेत्रावाधा ॥ १ ॥

एतदेवान्तरं मेरोः सर्वान्तर्मंडलस्य च ।

अतः परं यदपरं नास्ति मंडलमान्तरम् ॥ ४५ ॥

सर्वान्तरानन्तरे तु द्वितीयमंडले ततः ।

साष्टाचत्वारिंशदंશं वर्द्धते योजनद्वयम् ॥ ૪૬ ॥

इत्थं प्राग्मंडलादभ्यमंडले योजनद्वयम् ।

साष्टાચત્ત્વારિંશદશમવાધાયાં વિવર્દ્ધતે ॥ ૪૭ ॥

एवं यावत्सर्वबाह्यमंडलं मेरुतः स्थितम् ।

સહસ્રૈઃ પંચચત્ત્વારિંશતા ત્રિંશૈઃ ત્રિભિઃ શતૈઃ ॥ ૪૮ ॥

इति मेरुं प्रतीत्य प्रतिमंडलमवाधा ॥ २ ॥

यदाकौ चरतः प्राप्य सर्वाभ्यन्तरमंडलम् ।

તદા સૂર્યસ્ય સૂર્યસ્ય સ્યાત્ પરસ્પરમન્તરમ્ ॥ ૪૯ ॥

સહસ્રા નવનવતિશ્ચત્ત્વારિંશાશ્ચ ષડશતી ।

દ્વીપવ્યાસાદુભયતો મંડલચેત્ર(૧૮૦) કર્ષણાત્ ॥ ૫૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

જોવી રીતે મેરુને અપેક્ષીને મંડળોના ક્ષેત્રની “ ઓધતઃ અબાધા ” કહી. ૧

ઉપર કહ્યું તે અન્તર મેરુ અને સર્વથી અભ્યન્તર મંડળ વચ્ચે છે; કેમકે ત્યારપછી બીજી અભ્યન્તર મંડળ છે નહિં ૪૫

‘ સર્વાભ્યન્તર મંડળ પછીના બીજા મંડળમાં જે યોજનને અડતાળીશ અંશ અંતર વધે છે અને જોવી રીતે પૂર્વના મંડળથી આગળના મંડળમાં ‘ ઓધતઃ અબાધા ’ માં જે યોજનને અડતાળીશ અંશ વધે છે. ૪૬-૪૭.

જોવી રીતે ગણતાં સર્વબાહ્યમંડળ મેરુથી પીસતાલીશ હજાર ત્રણસો ત્રીશ યોજન જેટલે છે ૪૮.

જો પ્રમાણ મેરુને આશ્રીને “ પ્રત્યેક મંડળની અબાધા ” કહી. ૨.

ત્યારે જેલ સૂર્ય સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં ફરે છે ત્યારે જોજોનું ‘ પરસ્પર અન્તર ’ નવાણું હજાર છસો ને આલીશ યોજન જેટલું હોય છે. દ્વીપના એકલક્ષ યોજન પ્રમાણ વિસ્તારમાંથી, મંડળક્ષેત્રના જેલ પડખેથી એકસો એંશી એકસો એંશી યોજન કુલ ૩૬૦ યોજન બાક કરવાથી એ અંક આવે છે. ૪૯-૫૦.

સર્વાન્તરાનન્તરૌ તૌ દ્વિતીયં મંડલં યદા ।

ઉપસંક્રમ્ય ચરતઃ તદા મિથોઽન્તરં તયોઃ ॥ ૫૧ ॥

સહસ્રા નવનવતિઃ યોજનાનાં ચ ષડ્શતી ।

પંચચત્વારિંશદાઢ્યા પંચત્રિંશત્ચથા લવાઃ ॥ ૫૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તથા હ્યેકોઽપ્યર્કઃ ફહ દ્વિતીયમંડલે વ્રજન્ ।

સાષ્ટાચત્વારિંશદંશે દ્વે યોજને વ્યતિક્રમેત્ ॥ ૫૩ ॥

एवं द्वितीयोऽपि ततो वर्द्धन्ते प्रतिमंडलम् ।

યોજનાનિ પંચ પંચત્રિંશદ્ભાગા મિથોઽન્તરે ॥ ૫૪ ॥

एवं यावत्सर्वबाह्यमंडले चरतस्तदा ।

તયોઃ મિથોઽન્તરં લઘ્વ સપટ્ટીનિ શતાનિ ષડ્ ॥ ૫૫ ॥

अन्तर्विशन्तौ तौ सर्वबाह्यमंडलतः पुनः ।

અર્વાચીને સર્વબાહ્યાદ્વર્તેતે મંડલે યદા ॥ ૫૬ ॥

तदार्कयोरन्तरं स्याल्लघुमेकं शतानि षट् ।

ચતુઃપંચાશાનિ લવાઃ ષડ્વિંશતિઃ પુરોદિતાઃ ॥ ૫૭ ॥

एवमन्तः प्रविशतः प्रतिमंडलमन्तरम् ।

પંચભિર્યોજનૈઃ પંચત્રિંશતાંશૈશ્ચ હીયતે ॥ ૫૮ ॥

સર્વાધ્યન્તર મંડળની પછી, બ્યારે એ બેઉ સૂર્યો બીજા મંડળોમાં ફરે છે ત્યારે એઓનું પરસ્પર અન્તર નવાણું હબાર છેસેા પીસતાલીશ યોજન અને પાંત્રીશ લવ નેટલું હોય છે. ૫૧-૫૨.

એ આ પ્રમાણે:—

એક સૂર્ય બીજા મંડળમાં ગયો એટલે બે યોજન અને અઠતાલીશ અંશ નેટલું ફર ગયો. એવી રીતે બીજો સૂર્ય પણ એમ કરવાથી એટલે ફર ગયો તેથી દરેક મંડળે એઓનું પરસ્પર અન્તર પાંચ યોજન ને પાંત્રીશ અંશ નેટલું વધતું બાય. એવી રીતે બ્યારે એ બે સૂર્યો સર્વબાહ્ય મંડળમાં વિચરે ત્યારે એઓનું પરસ્પર અન્તર એક લાખ છેસેા સાઠ યોજન નેટલું થાય. પછી સર્વબાહ્ય મંડળમાંથી પુનઃ અંદર દાખલ થતી વખતે સર્વબાહ્ય મંડળની જોડેના પહેલા મંડળમાં આવે, ત્યારે બેઉ સૂર્ય વચ્ચેનું અન્તર એક લાખ છેસેા ચાપન યોજન અને છવીશ અંશ નેટલું હોય છે. એવી રીતે અંદર આવતાં, દરેક મંડળે એઓનું અંતર પાંચ યોજન અને પાંત્રીશ અંશ નેટલું વધતું બાય છે. ૫૩-૫૮.

एवं पूर्वोदितमेव सर्वाभ्यन्तरमंडले ।

मिथोऽन्तरं द्वयोः भान्वोः पुनस्तदवशिष्यते ६६६४० ॥५६॥

इति मंडले मंडले सूर्ययोः परस्परमबाधा॥३॥इति मण्डलाबाधा प्ररूपणा॥३॥

દ્વે દ્વે ચ યોજને સૂર્યમણ્ડલાનાં મિથોઽન્તરમ્ ।

कथमेतद् इति श्रोतुं श्रद्धा चेत् श्रूयतां तदा ॥ ६० ॥

सूर्यमण्डलविष्कम्भे स्फुरच्चतुरशीतिना ।

शतेन गुणिते त्यक्ते मण्डलचेत्रविस्तृतेः ॥ ६१ ॥

शेषा स्थिता योजनानां सषट्षष्टिः शतत्रयी ।

सत्र्यशीतिशतेनास्यां भक्तायामेतदन्तरम् ॥ ६२ ॥

इति मण्डलान्तरપ્રરૂપણા ॥ ૪ ॥

कर्त्तव्या मण्डलचारप्ररूपणा च सम्प्रति ।

सप्तानुयोगद्वाराणि तत्राहुः तत्त्ववेदिनः ॥ ६३ ॥

એવી રીતે સર્વ અભ્યન્તર મંડલોમાં બેઉ સૂર્યોનું પરસ્પર અંતર પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ૯૯૬૪૦ યોજન બેટહું (બાકી) રહે છે. ૫૯.

એવી રીતે મંડલે મંડલે બેઉ સૂર્યોની પરસ્પર અબાધા કહી.

ત્રીજી મંડળાબાધા પ્રરૂપણા પૂરી થઇ. (૩)

હવે મંડળોના અન્તર વિષે.

સૂર્યના મંડળોનું પરસ્પર અન્તર બે બે યોજન છે. તે કેવી રીતે—તે સાંભળો:— ૬૦.

સૂર્યમંડળની પહોળાઇ ૪૬૬ ને ૧૮૪ વડે ગુણો. જે આવે તેને મંડળક્ષેત્રની પહોળાઇ-માંથી બાદ કરો. એટલે ૩૬૬ યોજન રહેશે. એને વળી ૧૮૩ વડે ભાંગો. એટલે બે યોજન આવશે. ૬૧-૬૨.

એવી રીતે મંડળોના અંતરની પ્રરૂપણા કહી (૪).

હવે મંડળોની ગતિ વિષે.

એને માટે તત્ત્વવેત્તાઓએ સાત અનુયોગદ્વારા કહેલાં છે: ૬૩.

પ્રત્યદ્વં મણ્ડલચારસંખ્યાપ્રરૂપણા રવેઃ ।
 વર્ષાન્તઃ પ્રત્યહં રાત્રિદિનમાનપ્રરૂપણા ॥ ૬૪ ॥
 મણ્ડલે મણ્ડલે ક્ષેત્રવિભાગેનાપ્યર્હર્નિશોઃ ।
 પ્રરૂપણા મણ્ડલાનાં પરિવેષપ્રરૂપણા ॥ ૬૫ ॥
 પ્રતિમણ્ડલં મુહૂર્તગતિમાનપ્રરૂપણાં ।
 મણ્ડલે મણ્ડલે દૃષ્ટિપથપ્રાપ્તિપ્રરૂપણા ॥ ૬૬ ॥
 પ્રરૂપણા સસમી ચ લ્યાતાર્ધમણ્ડલસ્થિતેઃ ।
 અનુયોગદ્વારમથ પ્રથમં પરિતન્યતે ॥ ૬૭ ॥
 ચરતોઽકૌં યદા સર્વાન્તરાનન્તરમણ્ડલે ।
 સૂર્યસંવત્સરસ્યાહોરાત્રોઽયં પ્રથમસ્તદા ॥ ૬૮ ॥
 ત્ર્યશીતિયુક્શતતમે દ્વૈતીયીકાન્તુ મણ્ડલાત્ ।
 પરિપાઠ્યા સર્વવાદ્યમણ્ડલે તૌ યદાગતૌ ॥ ૬૯ ॥
 સંપૂર્ણાઃ સૂર્યવર્ષસ્ય પરામાસાઃ પ્રથમે તદા ।
 ઇતદેવ ચ વર્ષેઽસિન્ દક્ષિણાયનમુચ્યતે ॥ ૭૦ ॥ પુનમ્ ॥

(૧) દરવર્ષે સૂર્યના મંડળોમાં ગતિની સંખ્યા; (૨) વર્ષમાં હિમેશની રાત્રી તથા દિવસનું પ્રમાણ; (૩) પ્રત્યેક મંડળે ક્ષેત્રવિભાગ પ્રમાણે રાત્રિદિવસ; (૪) મંડળનો પરિવેષ અર્થાત્ ઘેરાવો; (૫) પ્રત્યેક મંડળે એક મુહૂર્તમાં ગતિનું માન; (૬) પ્રત્યેક મંડળે દૃષ્ટિપથપ્રાપ્તિ; અને (૭) અર્ધમંડળની સ્થિતિ. ૬૪-૬૭.

એ સાત દારોમાંના પહેલા દાર વિષે:—

જ્યારે જેડ સૂર્યો સર્વથી અગ્ર્યન્તર મંડળ પછીના મંડળમાં ફરે છે ત્યારે સૂર્યસંવત્સરનો પહેલો અહોરાત્ર થાય છે. ૬૮.

પછી પછી જ્યારે એજો પીઠા મંડળ થકી, ફરતા ફરતા અનુક્રમે એકસો આશીમાં એટલે સર્વથી બહાવના મંડળમાં આવે છે ત્યારે સૂર્યવર્ષના પહેલા છ માસ થાય છે. એ આ વર્ષનું દક્ષિણાયન કહેવાય છે. ૬૯-૭૦.

સર્વવાહ્યાર્વાક્તનેઽથ મણ્ડલેઽર્કો યદા પુનઃ ।

તદોત્તરાયણસ્યાહોરાત્રોઽયં પ્રથમો ભવેત્ ॥ ૭૧ ॥

ત્રયશીતિયુક્શતતમે વાહ્યાર્વાર્ચીનમણ્ડલાત્ ।

યદા ક્રમાદ્રવી પ્રાપ્તૌ સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલે ॥ ૭૨ ॥

પૂર્ણા દ્વિતીયા પરમાસાઃ પૂર્ણ તથોત્તરાયણમ્ ।

પૂર્ણ વર્ષ સ પદ્મપ્રથમહોરાત્રિશતાત્મકમ્ ॥ ૭૩ ॥ યુગમ્ ॥

एवं चः—सर्वान्तरसर्ववाह्यमण्डलयोः किलैकशः ।

प्रत्यद्वं सूर्यचारः स्यात् सर्वेष्वन्येषु च द्विशः ॥ ७४ ॥

તથા ચ આગમઃ ॥ જઆણં સૂરિય સઠ્વમ્ભન્તરાઓ મંડલાઓ સઠ્વવાહિરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઈ સઠ્વવાહિરાઓ ય મંડલાઓ સઠ્વમ્ભન્તરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઈ ઇસ ણં અદ્ધા કેવઈણં રાઈંદિયગ્ગેણં આહિયત્તિવણ્જા । તિન્નિલાવઢે રાઈંદિયસણ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિયત્તિવણ્જા ॥ તા ઇયાણં અદ્ધાણ સૂરિય કઈ મંડલાઈં ચરઈ—તા ? ચુલસીયં મંડલસયં ચારં ચરઈ, વાસીયં મંડલસયં દુલ્લુત્તો ચરઈ । તં જહા । નિલ્લમમાણે ચેવ પવિસમાણે ચેવ દુવેય સ્વલુ મંડલાઈં સઈં ચરઈ । તં જહા । સઠ્વમ્ભન્તરં ચેવ સઠ્વવાહિરં ચેવ મંડલં ॥

એઓ વળી બ્યારે સર્વબાહ્ય મંડળથી અંદરના પહેલા મંડળમાં આવે છે ત્યારે એ ઉત્તરાયણનો પહેલો અહોરાત્ર થાય છે. ૭૧.

પછી વળી ફરતા ફરતા એઓ બહારના પહેલા મંડળ થકી, સર્વની અંદરના—એકસો ત્રાશીમા મંડળમાં આવે છે, ત્યારે બીજા છ માસ પૂરા થાય છે, એટલે ઉત્તરાયણ સંપૂર્ણ થાય છે અને ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્રનું એક વર્ષ પણ પૂર્ણ થાય છે. ૭૨—૭૩.

એવી રીતે, (૧) સર્વથી અંદરના અને (૨) સર્વથી બહારના—એમ બે મંડળોમાં એકેકવાર, અને શેષ સર્વ મંડળોમાં એક વર્ષ સૂર્યનું ગમનાગમન થાય છે. ૭૪.

આ સંબંધમાં આગમમાં ઉલ્લેખ છે તે આ પ્રમાણે:—

સૂર્ય સર્વાભ્યન્તર મંડળથી સંક્રમણ કરીને સર્વ બાહ્ય મંડળમાં આવે છે અને પાછો સર્વ બાહ્ય મંડળથી સંક્રમણ કરીને સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં ગમન કરે છે—તેટલો કાળ દેટલા

इति मंडलचारसंख्याग्रूपण्या ॥

આક્રમેતે યદા માનૂ સર્વાભ્યન્તરમંડલે ।
 અષ્ટાદશમુદ્ઘૂર્ત્તિભા સર્વોત્કૃષ્ટા દિનસ્તદા ॥ ૭૫ ॥
 રાત્રિઃ સર્વજઘન્યા તુ સ્યાત્ દ્વાદશમુદ્ઘૂર્ત્તિકા ।
 અથ ક્રમાત્ રાત્રિવૃદ્ધિઃ ભાવનીયા દિનચતિઃ ॥ ૭૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 યદા તસ્માદ્વિનિર્યાન્તૌ સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલાત્ ।
 આરભમાણૌ નવ્યાદ્વમહોરાત્રેઽસ્ય ચાદિમે ॥ ૭૭ ॥
 સંક્રમ્ય ચરતઃ સર્વાભ્યન્તરાનન્તરસ્થિતમ્ ।
 દ્વિતીયં મણ્ડલં સૂર્યો દ્વીપમન્દિરદીપકૌ ॥ ૭૮ ॥
 દ્વાભ્યાં મુદ્ઘૂર્ત્તૈકપટ્ટિભાગાભ્યાં દિવસસ્તદા ।
 હીયતે વાસતેયી ચ તાભ્યામેવ વિવર્જતે ॥ ૭૯ ॥ ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥
 અહોરાત્રે દ્વિતીયેઽસ્ય તૃતીયમંડલે યદા ।
 સંક્રાન્તૌ તરણી સર્વાન્તરાનન્તરમણ્ડલાત્ ॥ ૮૦ ॥

અહોરાત્ર કહેવાય ? ઉત્તર-તેટલો કાળ ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્ર કહેવાય. વળી એટલા વળ તમાં સૂર્ય કેટલા મંડળોમાં ફરે ? એટલા વખતમાં સૂર્ય એકસો ચોરાશી મંડળોમાં ફરે એમાંથી એકસો પચાશી મંડળોમાં તે બે બે વાર ફરે (ફરીને નીકળે અને પુનઃ પ્રવેશ કરે એમ બે વાર). અને, એક સર્વથી અંદરનું અને એક સર્વથી બહારનું-એમ બે મંડળમાં તે એકજવાર ફરે.

એ મુજબ પ્રત્યેક મંડલ ચાર સંખ્યા પ્રકૃષ્ટા કરી. (પહેલું અનુયોગદ્વાર).

હવે બીજા અનુયોગદ્વાર વિષે. (પ્રલોક ૭૫ થી ૧૨૩ સુધી).

ત્યારે જેડ સૂર્યો સર્વાભ્યંતર મંડળે સંક્રમણ કરે છે ત્યારે દિવસ મ્હોટામાં મ્હોટા-અઢાર મુદ્ઘૂર્ત્તનો થાય છે, અને રાત્રી ન્હાનામાં ન્હાની બાર મુદ્ઘૂર્ત્તની થાય છે. ૫૫૧ ક્રમેક્રમે દિવસ ટુંકા થતો જાય છે અને રાત્રી લાંબી થતી જાય છે. ૭૫-૭૬.

ત્યારે દીપકથી મંદિરના દીપ સમાન જેડ સૂર્યો, એ સર્વાભ્યંતર મંડળથી નીકળતા નવા વર્ષનો પ્રારંભ કરે છે ત્યારે તેના પહેલા અહોરાત્રમાં તે સર્વાભ્યંતર મંડળની પાસે રહેલા બીજા મંડળમાં ગમન કરે છે, અને તે વખતે તે મુદ્ઘૂર્ત્ત જેટલો દિવસ ટુંકો થાય છે અને રાત્રી એટલી લાંબી થાય છે. ૭૭-૭૮.

મુહૂર્તૈકષષ્ટિભાગૈશ્ચતુર્ભિઃ દિવસસ્તદા ।

હીયતે વર્દ્યતે રાત્રિઃ ભાગૈસ્તાવદ્ભિરેવ ચ ॥ ૮૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

एवं मुहूर्तैकषष्टिभागौ द्वौ प्रतिमण्डलम् ।

हापयन्तौ दिनक्षेत्रे वर्द्धयन्तौ निशादिशि ॥ ८२ ॥

अर्को यदा सर्वबाह्यमण्डले समुपस्थितौ ।

अहोरात्रेऽस्य वर्षस्य त्र्यशीतियुकशतोन्मिते ॥ ८३ ॥

तदा ताभ्यां मुहूर्तૈકપષ્ટ્યંશાનાં શતત્રયમ્ ।

સપદ્ષષ્ટિદિનાકૃષ્ટં રજન્યાં ચાભિવર્દ્ધિતમ્ ॥ ૮૪ ॥

तावन्निश्च मुहूर्तैकषष्टिभागैर्यथोदितैः ।

विभाजितैरेकषष्ट्या मुहूर्त्तानि भवन्ति पद ॥ ८५ ॥

अहोरात्रेऽत्र तद्रात्रिरष्टादशमुहूर्त्तिका ।

उत्कृष्टाहश्चापકૃષ્ટં સ્યાત્ દ્વાદશમુહૂર્તકમ્ ॥ ૮૬ ॥

યામ્યાયનસ્ય પૂર્ણસ્યાહોરાત્રોઽયં કિલાન્તિમઃ ।

ત્ર્યશીતિયુગહોરાત્રશતેનેદં હિ પૂર્યતે ॥ ૮૭ ॥

લોકે ઉઃ—રસદિનાઢ્યોઽર્કપલા મૃગે સ્યુઃ

સચાપકુન્ભેઽષ્ટકૃતૈઃ પલૈસ્તાઃ ।

વળી એ વર્ષના ધીળા અહોરાત્રમાં જ્યારે એ સૂર્યો સર્વાભ્યન્તર મંડળથી ત્રીજા મંડળમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે દિવસ ફક્ત ચૌદા મુહૂર્તપ્રમાણ હુકો થાય છે અને રાત્રી એ પ્રમાણમાં લાંબી થાય છે. ૮૦-૮૧.

એવી રીતે પ્રત્યેક મંડળે ફક્ત ચૌદા મુહૂર્ત જેટલો દિવસ અલપ થતાં થતાં અને એટલા પ્રમાણમાં રાત્રી મોટાટી થતાં થતાં, જ્યારે એક સૂર્યો વર્ષના ૧૮૩ માં અહોરાત્રમાં સર્વથી બહારના મંડળમાં આવે છે ત્યારે દિવસ ચૌદા (= ૬) મુહૂર્તપ્રમાણ હુકો થાય છે અને એટલા પ્રમાણમાં રાત્રી લાંબી થાય છે. એટલે કે દિવસ અઢારને બદલે બાર મુહૂર્તનો થાય છે, અને રાત્રી એજ પ્રમાણમાં લાંબી એટલે કે બારને બદલે અઢાર મુહૂર્તની થાય છે. આ ૧૮૩ માં અહોરાત્ર સંપૂર્ણ થયેલા દક્ષિણાયનનો છેલ્લો અહોરાત્ર છે. આમ દક્ષિણાયન ૧૮૩ અહોરાત્રથી સંપૂર્ણ થાય છે. ૮૨-૮૭.

લોકાર્દિ પ્રમાણે તે,

અલૌ ચ મીનેઽષ્ટયમાઃ સશક્રા
 મેષે તુલાયામપિ ત્રિંશદેવ ॥ ૮૮ ॥
 કન્યાવૃષે ભૂશિલિનોઽદ્ભવેદાઃ
 સાર્કાચ્છિરામા મિથુને ચ સિંહે ।
 કર્કે ત્રિરામા વસુવેદયુક્તા
 ણ્યા મિતિઃ સંક્રમવાસરાણામ્ ॥ ૮૯ ॥

તતથઃ— ^{૧૧૧}ઈર્કાર્કપદ્મ^{૫૨૨}દ્વિશરા^{૩૩૩}ચ્છિદન્તાઃ
^{૩૩૩}ત્રિદન્તપદ્મ^{૫૨૩}દ્વિશરાઃ ^{૩૩}કુર્સૂર્યાઃ ।
 મૃગાદિપદ્મેઽહનિ વૃદ્ધિરેવમ્ . .
 કર્કાદિપદ્મેઽપચિતિઃપલાઢ્યા ॥ ૯૦ ॥

પ્રવિશન્તૌ સર્વવાહ્યમણ્ડલાત્તરણી યદા ।
 સંક્રમ્ય ચરતઃ સર્વવાહ્યાર્વાચીનમણ્ડલે ॥ ૯૧ ॥
 તદા દ્વાભ્યાં મુહૂર્તૈકપદ્મ્યંશાભ્યાં વિવદ્ધતે ।
 દિવસઃ ક્ષીયતે રાત્રિસ્તાભ્યામેવ યથોત્તરમ્ ॥ ૯૨ ॥ યુગમ્ ॥

(દિનમાન) મકર સંક્રાન્તિમાં છવીશ ઘડી ને બાર પગ, ધનુષ્ય (ધન) અને કુંભ સંક્રાન્તિમાં છવીશ ઘડી અને ૪૮ પગ, વૃશ્ચિક અને મીન સંક્રાન્તિમાં અઢ્યાવીશ ॥૧॥ ને ચૌદ પગ; મેષ તથા તુલા સંક્રાન્તિમાં ત્રીશ ઘડી, કન્યા અને વૃષ સંક્રાન્તિમાં બેત્રીશ ઘડી ને છે'તાળીશ પગ, મિથુન અને સિંહ સંક્રાન્તિમાં તેત્રીશ ઘડી ને બાર પગ, અને કર્ક સંક્રાન્તિમાં તેત્રીશ ઘડી ને અઠતાળીશ પગ હોય છે. ૮૮-૮૯.

તેથી મકર સંક્રાન્તિથી છ સંક્રાન્તિ સુધી અનુક્રમે ૧૨૧-૫૨૨-૩૨૩-૩૨૩-૫૨૨-૧૨૧ પગ વૃદ્ધિ પામે છે અને કર્ક સંક્રાન્તિથી ધન સંક્રાન્તિ સુધી છ સંક્રાન્તિમાં તેજ અનુક્રમે તેટલા પગ દિવસ પડે છે.

(આ બધી હકીકત તેનું અસલ સ્થળ જોયા શિવાય શક્ય થઈ શકે તેમ નથી.)

સર્વથી બહારના મંદળમાંથી સંક્રમણ કરીને જેઠ મૂર્ધા બ્યારે બહારની મંદળમાં પડેલા મંદળમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે દિવસ હવે સંપૂર્ણ નેટલો લાંબો થાય છે, અને રાત્રી તેટલી ટૂંકી થાય છે. ૬૧-૬૨.

ક્રમાદેવં યદા પ્રાપ્તૌ સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલે ।

ત્ર્યશીતિયુક્શતતમે બાહ્યાર્વાચીનમણ્ડલાત્ ॥ ૧૩ ॥

તદોત્કૃષ્ટં દિનમાનમષ્ટાદશમુદ્ઘર્તકમ્ ।

રાત્રિઃ સર્વજઘન્યા તુ સ્યાત્ દ્વાદશમુદ્ઘર્તિકા ॥ ૧૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

પ્રતદેવોદગયનસ્યાન્ત્યં દિનમુદીરિતમ્ ।

પૂર્ણે ચાસ્મિન્નહોરાત્રે સંપૂર્ણઃ સૂર્યવત્સરઃ ॥ ૧૫ ॥

અત્યુત્કૃષ્ટં ચાપકૃષ્ટં પ્રત્યદ્વમેકમેવ હિ ।

દિનં રાત્રિસ્તથૈવૈકા સર્વોત્કર્ષાપર્કર્ષભાક્ ॥ ૧૬ ॥

રાત્રિર્યામ્યાયનાન્તેઽતિગુર્વી લઘુતમં દિનમ્ ।

દિનઃ સૌમ્યાયનાન્તેઽતિગુરુઃ નિશા લઘીયસી ॥ ૧૭ ॥

તથા ચ સિદ્ધાન્તઃ ॥ ઇહ ખલુ તસ્સેવં આદ્યસંવચ્છરસ્સ સહં

અદ્યારસમુદ્ઘત્તે દિવસે ભવઈ । સહં અદ્યારસમુદ્ઘત્તા રાઈ ભવઈ । સહં

દુવાલસમુદ્ઘત્તો દિવસો ભવઈ । સહં દુવાલસમુદ્ઘત્તા રાઈ ભવઈ ॥

એવી રીતે એઓ અનુક્રમે જ્યારે સર્વથી અંદરના મંડળમાં, એટલે કે બહારના અર્વાચીન મંડળ થકી એકસો બાહ્યાર્વાચીન મંડળમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે દિનમાન ઉત્કૃષ્ટ એટલે કે અદ્યાર સુદ્ઘર્તનું થાય છે; અને રાત્રી જઘન્ય એટલે કે બાર સુદ્ઘર્તની થાય છે. આ દિવસ ઉત્તરાયણનો છેલ્લો દિવસ છે. વળી આ અહોરાત્ર પૂર્ણ થાય એટલે સૂર્યસંવત્સર સંપૂર્ણ થાય છે. ૯૩-૯૫.

એવી રીતે દર વર્ષે લાંબામાં લાંબો એક જ દિવસ આવે છે, અને ટુંકામાં ટુંકો પણ એક જ દિવસ આવે છે; રાત્રી પણ એજ પ્રમાણે લાંબામાં લાંબી એક જ, તેમજ ટુંકામાં ટુંકી પણ એક જ આવે છે. ૯૬.

દક્ષિણાયનને છેડે રાત્રી ઉત્કૃષ્ટ અને દિવસ લઘુતમ હોય છે; જ્યારે ઉત્તરાયણને છેડે દિવસ ઉત્કૃષ્ટ અને રાત્રી લઘુતમ હોય છે. ૯૭.

આ સંબંધમાં સિદ્ધાન્તમાં પણ ઉલ્લેખ છે તે આ પ્રમાણે:—“ સૂર્યસંવત્સરનો એક જ દિવસ અદ્યાર સુદ્ઘર્તનો હોય છે, અને રાત્રી પણ એક જ અદ્યાર સુદ્ઘર્તની હોય છે. તેમ દિવસ પણ એક જ બાર સુદ્ઘર્તનો હોય છે અને રાત્રી પણ એક જ બાર સુદ્ઘર્તની હોય છે. ”

જમ્બૂદ્વીપે યદા મેરોઃ દક્ષિણોત્તરયોઃ દિનમ્ ।

ચકિતેવ તદા રાત્રિઃ સ્યાત્ પૂર્વાપરયોઃ દિશોઃ ॥ ૧૮ ॥

સર્વોત્કૃષ્ટં દિનમાનં દક્ષિણોત્તરયોઃ યદા ।

રાત્રિઃ સર્વજઘન્યા સ્યાત્ પૂર્વપશ્ચિમયોઃ તદા ॥ ૧૯ ॥

સર્વોત્કૃષ્ટં દિનમાનં પૂર્વપશ્ચિમયોઃ યદા ।

રાત્રિઃ સર્વજઘન્યા સ્યાત્ દક્ષિણોત્તરયોઃ તદા ॥ ૧૦૦ ॥

કિંચ છેત્રેષુ સર્વેષુ સમં માનમહર્નિશોઃ ।

કિન્ત્વેતયોરવસ્થાને યથોક્તઃ સ્યાદ્વિપર્યયઃ ॥ ૧૦૧ ॥

છેત્રે કાલે ચ સર્વસ્મિન્નહોરાત્રો ભવેત્ ધ્રુવમ્ ।

ત્રિંશન્મુહૂર્તપ્રમાણો ન તુ ન્યૂનાધિકઃ ક્વચિત્ ॥ ૧૦૨ ॥

લોકે તુઃ—ભવેત્ પૈત્રં ત્વહોરાત્રં માસેનાદ્વેન દૈવતમ્ ।

દૈવે યુગસહસ્રે દ્વે બ્રાહ્મ્યં કલ્પૌ તુ તૌ નૃણામ્ ॥ ૧૦૩ ॥

એવમહોરાત્રે વિશેષં વદન્તિ । અત એવ દક્ષિણાયનં દેવાનાં રાત્રિઃ

ઉત્તરાયણં તેષાં દિનમ્ ઇતિ શુભકાર્યં તત્ર વિહિતમિતિ મન્યન્તે ॥

જમ્બૂદ્વીપમા જ્યારે મેરૂ પર્વતથી દક્ષિણે અને ઉત્તરે દિવસ હોય છે ત્યારે રાત્રી, જોનાથી પશ્ચિમે જવી રહી હોયતી એમ, એની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં હોય છે. ૯૮.

વળી દક્ષિણ અને ઉત્તરમા જ્યારે સર્વોત્કૃષ્ટ દિનમાન હોય છે ત્યારે પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં સર્વથી જઘન્ય રાત્રી હોય છે, અને પૂર્વ તથા પશ્ચિમમાં જ્યારે સર્વોત્કૃષ્ટ દિનમાન હોય છે ત્યારે દક્ષિણ તથા ઉત્તરમા સર્વથી જઘન્ય રાત્રી હોય છે. ૯૯—૧૦૦.

અગર જોકે સર્વ દેશોમાં રાત્રી દિવસનું માન સરખું હોય તો તોપણ અવસ્થાનમાં ઉપર કદા પ્રમાણે વિપર્યય એટલે ફેરફાર હોય છે. ૧૦૧.

સર્વ દેશમાં અને સર્વ કાળમાં અહોરાત્ર તો ત્રીસ મુહૂર્તનો જ હોય છે, ક્યાંય પણ અને કદિ પણ ઓછોવધતો હોતો નથી. ૧૦૨.

“ હોકરુદિ પ્રમાણે તો પિતૃઓનો અહોરાત્ર એક માસનો, દેવોનો અહોરાત્ર એક વર્ષનો અને પ્રધાનો અહોરાત્ર દેવના બે સહસ્ર યુગનો હોય છે. વળી આ પ્રધાનો અહોરાત્ર એ મનુષ્યના બે ‘કલ્પ’ કહેવાય છે ” એ પ્રમાણે અહોરાત્રના સંબંધમાં ફેરફાર છે વળી તે

નનુ ચાષ્ટાદશમુહૂર્ત્તાત્માહર્મરતે યંદિ ।
 સ્યાત્તદા ચ વિદેહેષુ રાત્રિઃ સર્વલઘીયસી ॥ ૧૦૪ ॥
 તર્હિ રાત્રેદ્વાદશાનાં મુહૂર્ત્તાનાં વ્યતિક્રમે ।
 સ્યાત્ ચેત્રે તત્ર કઃ કાલ ઇતિ ચેદુચ્યતે શ્રુણુ ॥ ૧૦૫ ॥
 દ્યુરાત્રિમાનવિશ્લેષે શેષાર્ધાર્ધ ભવેત્ દ્વયોઃ ।
 સામાન્યં ચેત્રયો રાત્રિદિનપૂર્વાપરાંશયોઃ ॥ ૧૦૬ ॥

તથા । જ્યેષ્ઠમ્યોઽષ્ટાદશમ્યો દ્વાદશાપર્કર્ષણે સ્થિતાઃ ।
 ષટ્ તદર્ધં ત્રયં સાધારણં જ્યેષ્ઠદિનોષયોઃ ॥ ૧૦૭ ॥
 एवं ચ । અષ્ટાદશમુહૂર્ત્તાત્મા યદોત્કૃષ્ટદિનસ્તદા ।
 પશ્ચાત્રિજ્ઞાણશેષેઽહિ ભવેત્ માનૂદયોઽગ્રતઃ ॥ ૧૦૮ ॥
 તથાહિ । મુહૂર્ત્તત્રયશેષેઽહિ ભરતૈરવતાશ્વયયોઃ ।
 ભવેદમ્યુદયો માનોઃ પૂર્વાપરવિદેહયોઃ ॥ ૧૦૯ ॥

પ્રમાણે દક્ષિણાયન તે દેવોની રાત્રી કહેવાય છે અને ઉત્તરાયણ તે એઓનો દિવસ કહેવાય છે, માટે શુભ કાર્ય ઉત્તરાયણમાં કરવાં એવી લોકમાન્યતા છે. ૧૦૩.

અહિં કોઈ માણસ એવી શંકા ઉઠાવે કે “ જે વખતે ભરતક્ષેત્રમાં અઠાર મુહૂર્ત્તના દિવસ હોય છે તે વખતે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં રાત્રી બાર મુહૂર્ત્તની ન્હાનામાં ન્હાની હોય છે; તો પછી એ રાત્રીના બાર મુહૂર્ત્ત વ્યતિક્રમે ત્યારે એ ક્ષેત્રમાં કયો કાળ થાય છે ? ” ૧૦૪-૧૦૫.

એ શંકાતું સમાધાન આ પ્રમાણે:—દિનમાન અને રાત્રીમાનની બાદબાકી કરતાં જે શેષ રહે એનું અરધું અરધું બેઉ ક્ષેત્રોમાં રાત્રી-દિવસના પૂર્વ અને પશ્ચિમાંશમાં સામાન્ય રહે છે. ૧૦૬.

તે આ પ્રમાણે:—અઠાર મુહૂર્ત્તમાંથી બાર બાદ કરતાં શેષ છ રહ્યાં-એનું અર્ધ જે ત્રણ તે ઉત્કૃષ્ટ દિવસ અને રાત્રીમાં સામાન્ય રહે છે. ૧૦૭.

એ પ્રમાણે ત્યારે અઠાર મુહૂર્ત્તના ઉત્કૃષ્ટ દિવસ હોય ત્યારે પશ્ચાત્-પાછલા ભાગમાં ત્રણ મુહૂર્ત્ત જેટલો દિવસ શેષ રહે છે તે અગ્રતઃ-આગલા ભાગમાં સૂર્યનો ઉદય થાય છે. ૧૦૮

તે આ પ્રમાણે:—ભરત અને ભરવતમાં ત્યારે ત્રણ મુહૂર્ત્ત જેટલો દિવસ શેષ રહે

દિને ત્રિચ્છણશેષે ચ પૂર્વાપરવિદેહયોઃ ।

સ્યાત્ ભારતૈરવતયોઃ તરણેરુદયઃ સ્વલુ ॥ ૧૧૦ ॥

અર્થે ચ । સ્યાત્ ભારતૈરવતયોઃ અહ્નોઽન્ત્યં ચત્ત્વણત્રયમ્ ।

જ્યેષ્ઠેઽહનિ તદેવાદ્યં પૂર્વાપરવિદેહયોઃ ॥ ૧૧૧ ॥

દિને ગુરૌ ચદેવાદ્યં પૂર્વાપરવિદેહયોઃ ।

તત્ ભારતૈરવતયોરહ્નોઽન્ત્યં સ્યાત્ત્વણત્રયમ્ ॥ ૧૧૨ ॥

તથા અષ્ટાદશમુહૂર્ત્ત્ત્વા સ્યાત્ ચદોત્કૃષ્ટા નિશા તદા ।

તન્મુહૂર્ત્ત્ત્વલયેઽતીતે ભવેદર્કોદયઃ પુરઃ ॥ ૧૧૩ ॥

તથાદિ । પૂર્વાપરવિદેહેષુ ભાનોરસ્તાત્ ત્રિભિઃ જ્ઞૈઃ ।

સ્યાત્ ભારતૈરવતયોઃ તરણેરુદયઃ સ્વલુ ॥ ૧૧૪ ॥

ભારતૈરવતયોશ્ચ ભાનોરસ્તાદનન્તરમ્ ।

ત્રિભિઃ જ્ઞૈઃ સ્યાત્ પ્રત્યૂષં પૂર્વાપરવિદેહયોઃ ॥ ૧૧૫ ॥

અણશન્દશ્ચાત્ર પ્રકરણે મુહૂર્ત્ત્વાતીતિ જ્ઞેયમ્ ॥

તથા ચ ભવેદ્વિદેહયોરાદ્યં ચન્મુહૂર્ત્ત્ત્રયં નિશઃ ।

સ્યાત્ ભારતૈરવતયોઃ તદેવાન્ત્યં ત્રણત્રયમ્ ॥ ૧૧૬ ॥

ત્યારે, પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં સૂર્યોદય થાય અને પૂર્વ તથા પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં ત્રણ મુહૂર્ત્ત્ત્વ જેટલા દિવસ બાકી રહે ત્યારે ભરત અને ઐરવત દોષમાં સૂર્યનો ઉદય થાય. ૧૦૯-૧૧૦

એ પ્રમાણે, ભરત અને ઐરવતમાં ઉત્કૃષ્ટ દિવસનાં છેલ્લાં ત્રણ મુહૂર્ત્ત્ત્વ તેજ પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહનાં દિવસનાં પહેલાં ત્રણ મુહૂર્ત્ત્ત્વ થાય, અને પૂર્વ તથા પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં ઉત્કૃષ્ટ દિવસનાં પહેલાં ત્રણ મુહૂર્ત્ત્ત્વ તેજ ભરત તથા ઐરવતનાં દિવસનાં છેલ્લાં ત્રણ મુહૂર્ત્ત્ત્વ થાય. ૧૧૧-૧૧૨.

પછી ત્યારે રાત્રી મેઘાટામાં મેઘાટી અર્થાત્ અઢાર મુહૂર્ત્ત્ત્વની હોય ત્યારે એના ત્રણ મુહૂર્ત્ત્ત્વ વ્યતિક્રમ્યે છતે આગલા ભાગમાં સૂર્યોદય થાય. ૧૧૩.

તે આ પ્રમાણે:—પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં સૂર્ય અસ્ત થાય તે પછી ત્રણ મુહૂર્ત્ત્ત્વ ભરત અને ઐરવતમાં સૂર્યનો ઉદય થાય; તથા ભરત અને ઐરવતમાં સૂર્ય અસ્ત થાય તે પછી ત્રણ મુહૂર્ત્ત્ત્વ પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં સૂર્યનો ઉદય થાય. ૧૧૪-૧૧૫.

સ્યાત્ ભારતૈરવતયોઃ યન્નિશાયં જ્ઞણત્રયમ્ ।

ભવેદ્વિદેહયો રાત્રેઃ તદેવાન્ત્યં જ્ઞણત્રયમ્ ॥ ૧૧૭ ॥

इह च प्राग्विदेहादिचेत्राब्धानोपलक्षिताः ।

पूर्वादिचेत्रदिग्मध्यभागा ज्ञेया विवेकिभिः ॥ ૧૧૮ ॥

તેષ્વિદં કાલનૈયત્યં જ્ઞેયમન્યત્ર તુ સ્ફુટમ્ ।

ભાવ્યમસ્યાનુસારેણાકોદયાસ્તવિભાવનાત્ ॥ ૧૧૯ ॥

एवं च अपाच्युदीच्योः प्रत्यूषात् मुहूर्त्तत्रितये गते ।

लघोर्निशायाः प्रारम्भः स्यात् पूर्वापरयोः दिशोः ॥૧૨૦॥

अपराह्નमुहूर्त्यां शेषायां चानयोः दिशोः ।

प्रत्यक् प्राक् च निशान्तः स्यादेवं सर्वत्र भाव्यताम् ॥૧૨૧॥

इदं गुरुदिने गुर्व्यां रात्रौ त्वस्याः ज्ञણत्रयम् ।

गते शेषे च कल्पाहःप्रान्तावुक्तदिशोः क्रमात् ॥ ૧૨૨ ॥

વળી જેઉ વિદેહમાં રાત્રીનાં પહેલાં ત્રણ મુહૂર્તો તેજ ભરત અને ઐરવતમાં છેલ્લાં ત્રણ થાય; તેમજ ભરત અને ઐરવતમાં રાત્રીનાં જે પહેલાં ત્રણ મુહૂર્ત તે જ બન્ને વિદેહોમાં રાત્રીનાં છેલ્લાં ત્રણ મુહૂર્ત થાય. ૧૧૬-૧૧૭.

અહિં પૂર્વ વિદેહ ક્ષેત્ર અને પશ્ચિમ વિદેહ ક્ષેત્ર એવાં નામ કહ્યાં છે એનેા વિવેકીઓએ પૂર્વ અને પશ્ચિમ ક્ષેત્રદિશાના મધ્ય ભાગ-એવો અર્થ લેવો. એ ભાગોમાં આવેા કાળનેા નિયમ સમજવો. અન્યત્ર તેા એને અનુસારે સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તની ભાવનાથી સ્ફુટપણે જાણી લેવું. ૧૧૮-૧૧૯

અને એવી રીતે દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામાં પ્રભાત થાય તે પછી ત્રણ મુહૂર્તો પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં જઘન્ય રાત્રીનેા પ્રારંભ થાય છે. વળી એ જેઉ દિશાઓમાં, દિવસના બપોર પછીના ત્રણ મુહૂર્ત બાકી રહે ત્યારે પાશ્ચિમ અને પૂર્વ દિશામાં પ્રભાત થાય છે. એવી રીતે સર્વત્ર સમજી લેવું. ૧૨૦-૧૨૧.

વળી એ વાત કહી એ ઉલ્કૃષ્ટ દિનમાન હોય એ પ્રસંગની સમજવી. રાત્રી ઉલ્કૃષ્ટ હોય ત્યારે તેા એના ત્રણ મુહૂર્ત વીત્યા પછીના શેષ મુહૂર્તોમાં, ઉક્ત દિશાઓમાં, ક્રમવાર દિવસ પૂર્ણ થાય છે. ૧૨૨

નિશાં ચાહ્યાં મધ્યમાનામપ્યેવં સ્તો યથોચિતમ્ ।
વિશ્લેષશેષાર્દ્ધશેષે યાતે ચાદિપરિચ્ચયૌ ॥ ૧૨૩ ॥

इति कृता वर्षमध्ये दिनरात्रिप्रमाणग्रहपण्या ॥

મગડલસ્યામ્યન્તરસ્ય દશાત્ર પરિધેર્લવાઃ ।
કલ્પ્યાઃ તત્રોદ્યોતયેત્તાંસ્ત્રીનેકોઽર્કો દિને ગુરૌ ॥ ૧૨૪ ॥
ત્રીંશ્ચ તત્સંમુખાનન્યઃ ષટ્સ્વંશેષુ દિનં તતઃ ।
મધ્યે તયોઃ લવૌ દ્વૌ દ્વૌ રજનીતિ લવા દશ ॥ ૧૨૫ ॥
જઘન્યેઽહનિ ચ દ્વૌ દ્વૌ ભાગૌ દીપયતો રવી ।
દિનં ચતુર્પુ ભાગેષુ નિશા ષટ્સુ લવેષ્વતઃ ॥ ૧૨૬ ॥
પ્રકાશં ત્રેત્રતશ્ચૈવં દશાંશૌ દક્ષિણાયને ।
હીયેતે ક્રમતસ્તૌ ચ વર્દ્ધેતે ઉત્તરાયણે ॥ ૧૨૭ ॥

અત્રોપપત્તિઃ ।

દ્રામ્યાં કિલાહોરાત્રામ્યામેકેનાર્કેન મગડલમ્ ।
પૂર્યતેઽહોરાત્રયોશ્ચ મુહૂર્ત્તાઃ પષ્ટિરાહિતાઃ ॥ ૧૨૮ ॥

મધ્યમ રાત્રી અને મધ્યમ દિવસોનાં પણ આદિ અને અંત, મુહૂર્ત્તોની બાદબાકી કરતાં શેષ મુહૂર્ત્ત રહે એવું અર્થ વીત્યે થાય છે. ૧૨૩

એવી રીતે વર્ષના સર્વ અહોરાત્રના પ્રમાણની પ્રરૂપણાએ બીજા અનુયોગદ્વારે વર્ણન પૂરું થયું.

હવે ‘ આર પ્રરૂપણા ’ ના ત્રીજા દ્વાર વિશે. (શ્લોક ૧૯૧ સુધી).

હવે, અવ્યન્તર મંડળના ઘેરાવાના એ આપણે દશ વિભાગ કટ્ટીએ તો એ દશમાંથી ત્રણ વિભાગને, ઉત્કૃષ્ટ દિવસે, એક સૂર્ય પ્રકાશિત કરે છે; અને એની સન્મુખના ત્રણ વિભાગને બીજા સૂર્ય પ્રકાશિત કરે છે. તેથી એ છ વિભાગમાં દિવસ હોય. બાકી વચ્ચે બન્ને વિભાગ રહ્યા એમાં રાત્રી હોય છે. આમ દશ વિભાગ સમજવા. ૧૨૪-૧૨૫

જઘન્ય દિવસ હોય ત્યારે એક સૂર્યો જે એ વિભાગોને પ્રકાશિત કરે છે. તેથી આર વિભાગોમાં દિવસ હોય, અને છ વિભાગોમાં રાત્રી હોય. ૧૨૬.

એવી રીતે ‘ સેત્રતઃ ’ બતાવેલા દશાંશમાં પ્રકાશ હોય અને દશાંશ અનુક્રમે દક્ષિણાયનમાં ઘટતા બાય છે, જ્યારે ઉત્તરાયણમાં વધતા વધતા બાય છે. (૧^{મું} થી ઘટે છે ને ૧^{મું} થી વધે છે એમ સમજવું) ૧૨૭.

પષ્ટેશ્ચ દશમો ભાગઃ षદ્ તે ચ ત્રિગુણીકૃતાઃ ।

દશાંશત્રયરૂપાઃ સ્યુઃ षષ્ટેરષ્ટાદશ ત્રણાઃ ॥ ૧૨૯ ॥

તદેભિરષ્ટાદશભિઃ મુહૂર્તૈઃ પરિધેરપિ ।

ઉત્કૃષ્ટદિવસે યુક્તં દશાંશત્રયદીપનમ્ ॥ ૧૩૦ ॥

દશાંશદ્વયરૂપાશ્ચ ષષ્ટેઃ દ્વાદશ નિશ્ચિતાઃ ।

તત્ તૈઃ દ્વાદશભિઃ યુક્તં દશાંશદ્વયદીપનમ્ ॥ ૧૩૧ ॥

તથાહુઃ ।

इह ऋचिय दसभाण् जंबूद्वीवस्स दुन्नि दिवसयरा ।

ताविति दिक्षलेसा अर्भित्तरमंडले संता ॥ ૧૩૨ ॥

चत्तारिय दसभाण् जंबूद्वीवस्स दुन्नि दिवसयरा ।

ताविति मंडलेसा वाहिरण् मंडले संता ॥ ૧૩૩ ॥

एवं प्रकाशचेत्रस्य दशांशकल्पना बुधैः ।

आपुष्करार्ध कर्तव्या रवीनामथ तत्र च ॥ ૧૩૪ ॥

दिशत्येकोनपंचाशा चतुर्धिशत् सहस्रकाઃ ।

द्विचत्वारिंશच्च लक्षाઃ કોટ્યેકા પરિધિર્ભવેત્ ॥ ૧૩૫ ॥

અહિં આ પ્રમાણે ઉપપત્તિ છે:—એક સૂર્યે એ અહોરાત્રમાં મંડળ પૂરું કરે છે, એવા એ અહોરાત્રના સાઠ અડૂર્ત થાય, સાઠનો દશાંશ છે, એને ત્રણગણ્યા કરતાં અઠાર અડૂર્તો આવ્યા, એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ દિનમાનમાં સૂર્ય ત્રણદશાંશ પરિધિમાં એટલે ઘેરાવામાં અઠાર અડૂર્ત સુધી પ્રકાશ આપે છે. વળી સાઠના દશાંશને બમણા કરેા, એટલે બાર આવ્યા, તેથી એમ સમજવું કે એ વખતે સૂર્યના ઘેરાવાના એ દશાંશમાં બાર અડૂર્ત સુધી પ્રકાશ આપે છે. ૧૨૮-૧૩૧.

કહ્યું છે કે—એઉ સૂર્યો જ્યારે અવ્યન્તર મંડળમાં હોય છે ત્યારે જમ્બૂદ્વીપના છ દશાંશ ભાગને દિપ્તલેશ્યાથી પ્રકાશિત કરે છે. અને જ્યારે બહારના મંડળમાં હોય છે ત્યારે જમ્બૂદ્વીપના ચાર દશાંશ ભાગને મંદલેશ્યાથી પ્રકાશિત કરે છે. ૧૩૨-૧૩૩.

એવી રીતે સૂર્યોના પ્રકાશ ક્ષેત્રના દશાંશની કલ્પના એક પુષ્કરાર્ધદ્વીપ સુધી કરી લેવી. તે આ પ્રમાણે:—પુષ્કરાર્ધ દ્વીપનો (માનુષ્યોત્તર પાસે) એક કોઠ મેંતાળીશ લાખ ચોત્રીશ હજારને ઓગણપચાસ ચોળન જેટલો ઘેરાવેો છે. આ પચાસ દશાંશને ત્રણગણ્યા કરેા, એટલે

૫૫૫૧૫૦૫૫૫૫ ૧૪૨૩૪૫૦૦૦ ૧૧૦૨૦૦૦૦ ૩૨૦૦૦૦૦૦૦

દશાંશત્રિતયં લક્ષા દ્વિચત્વારિંશદસ્ય ચ ।

સપ્તત્રિંશાઃ ચતુર્ઞિશત્ સહસ્રાઃ પરમે દિને ॥ ૧૩૬ ॥

તાપક્ષેત્રં તિર્યગેતત્ પુષ્કરાર્ધે વિવસ્વતામ્ ।

તતસ્તદર્ધે પશ્યન્તિ તત્રત્યાઃ સૂર્યમુદ્ગતમ્ ॥ ૧૩૭ ॥

તથોક્તમ્ ।

લઘ્વેર્ધિં ઇગવીસાઈ સાઈરેગેર્ધિં પુરુષ્વરદ્ધંમિ ।

ઉદાઈ પિચ્છંતિ નરા સૂરં ઉક્કોસઈ દિવસે ॥ ૧૩૮ ॥

સર્વાન્તરમંડલગતસૂર્યયોરાતપાકૃતિઃ ।

ઊર્ધ્વાસ્યનાલિકાપુષ્પસંસ્થાનસંસ્થિતા મતા ॥ ૧૩૯ ॥

મેરુદિશ્યર્ધવલયાકારા વારિનિધેર્દિશિ ।

શકટોર્ધ્વીમૂલભાગાનુકારેયં પ્રકીર્તિતા ॥ ૧૪૦ ॥

મેરોર્દિશિ સંકુચિતા વિસ્તૃતા ચાન્ધ્રધેર્દિશિ ।

પ્રત્યેકમસ્યા આયામો દક્ષિણોત્તરયોઃ દિશોઃ ॥ ૧૪૧ ॥

મેરોરન્તાત્ યોજનાનાં સહસ્રાણ્યષ્ટસપ્તતિઃ ।

શતત્રયં ત્રયઞ્ચિંશં તૃતીયયોજનાંશયુક્ ॥ ૧૪૨ ॥

સહસ્રાઃ પંચચત્વારિંશયોજનાનિ તત્ર ચ ।

જમ્બૂદ્વીપે શેષમઘૌ દ્વયોર્યોગે યથોદિતમ્ ॥ ૧૪૩ ॥

જેનાલીશલાખ યોગીશ હજાર અને સાડત્રીશ યોજન આયામ આર્યોના યોજન પુષ્કરાર્ધ દ્વીપમાં સૂર્યોત્, ઉત્કૃષ્ટ દિનમાને, વીહુ તાપક્ષેત્ર છે અને તેથી તેના અર્ધ ભાગથી એટલે ૨૧૧૭૦૧૮૮ યોજનથી ત્યાંના લોકો સૂર્યને ઉગેલો જુએ છે ૧૩૪-૧૩૭

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે પુષ્કરાર્ધદ્વીપમાં, ઉત્કૃષ્ટ દિનમાને એકવીશ લાખથી ઠંઠક અધિક યોજન સુધીના લોકોને તેટલા દૂરથી સૂર્ય ઉગેલો દેખાય છે. ૧૩૮

સર્વાન્યન્તર મંડલગત એક સૂર્યોના આતપની આકૃતિ જિથા સુખવાળા નાળવાળાં પુષ્પની આકૃતિ જેવી કહેલી છે વળી તે એક તરફ અર્ધવલયાકાર છે અને સમુદ્ર તરફ ગાડાની હાથના મૂળ ભાગને આકારે છે, એક તરફ સંકોચ પામતી અને સમુદ્ર વળી વિસ્તૃત થતી છે એક આકૃતિ વળી ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબી છે, અને તે એકના છેડાથી અકોતેર હજાર ત્રણસો

મેરુણા યન્મતે સૂર્યપ્રકાશઃ પ્રતિહન્યતે ।

તેષાં મતે માનમિદં તાપક્ષેત્રાયતેઃ ધ્રુવમ્ ॥ ૧૪૪ ॥

યેષાં મતે મેરુણાર્કપ્રકાશો નાભિહન્યતે ।

કિન્તુ મેરુગુહાદીનામપ્યન્તઃ પ્રથતે મહઃ ॥ ૧૪૫ ॥

તેષાં મતે મન્દરાર્ધાદારમ્ય લવણોદધેઃ ।

ષડ્ભાગં યાવદાયમઃ તાપક્ષેત્રસ્ય નિશ્ચિતઃ ॥ ૧૪૬ ॥

તદા ચ યોજનાનાં સહસ્રાણિ પંચ રાશૌ પુરાતને ।

ક્ષિપ્યન્તે મન્દરાર્ધસ્ય તતો માનમિદં ભવેત્ ॥ ૧૪૭ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ ત્ર્યશીતિઃ ત્રિશતી તથા ।

ત્રયચ્છિન્નસ્તસમધિકા તૃતીયોશ્ચ યોજનઃ ॥ ૧૪૮ ॥

સુપર્વપર્વતાદેવં પૂર્વપશ્ચિમયોરપિ ।

તાપક્ષેત્રસ્ય પ્રત્યેકં જ્ઞાયતામિયાન્ ॥ ૧૪૯ ॥

સર્વેષુ મરહલેષ્વેષ ચરતોઃ માનુમાલિનોઃ ।

અવસ્થિતઃ સદા તાપક્ષેત્રાયમઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૧૫૦ ॥

તેત્રીસ પૂર્ણાંક એક તૃતીયાંશ યોજન જેટલી છે આમાથી પીસતાલીશ હજાર યોજન જેટલી જમ્બૂદ્વીપમાં છે અને શેષ તેત્રીશ હજાર ત્રણસો તેત્રીશ યોજન જેટલી સમુદ્રમાં છે. ૧૩૬-૧૪૩

સૂર્યના આ આતાપ ક્ષેત્રની લંબાઇ, જેઓને મતે મેરૂથી સૂર્યના પ્રકાશ પ્રતિધાત પામે છે તેમને મતે છે. ૧૪૪.

જેઓને મતે મેરૂથી સૂર્યના પ્રકાશ પ્રતિધાત પામતો નથી પરંતુ મેરૂની શુદ્ધ આદિકની અંદર પણ ફેલાય છે તેમને મતે તો મેરૂના અર્ધ ભાગથી માંડીને લવણસમુદ્રના છઠ્ઠા ભાગ સુધી સૂર્યનું તાપક્ષેત્ર લંબાયતું છે એટલે જેમને મતે પૂર્વોક્ત માનમાં મેરૂપર્વતના અર્ધ વિસ્તારના પાંચહજાર યોજન લેખવવાથી એ લંબાઇ આવે છે. અર્થાત્ તે ત્ર્યાશીહજાર ત્રણ સો તેત્રીશ પૂર્ણાંક એક તૃતીયાંશ યોજન એ લોકોના મત પ્રમાણે કહેવાય છે. ૧૪૫-૧૪૮

મેરૂપર્વતથી પૂર્વ પશ્ચિમ પણ સૂર્યના તાપક્ષેત્રની લંબાઇ જેટલીજ સમજવી. ૧૪૯.

વળી સઘળા ચ મંડળોમાં વિચરતા જેઠ સૂર્યના તાપક્ષેત્રની લંબાઇ હંમેશાં અવસ્થિત (ક્ષારદેર વિનાની એક સરખી) કહી છે ૧૫૦

અસ્યાપ્યાકૃતિરૂર્ધ્વાસ્યનાલિકાપુષ્પસંસ્થિતા ।

તાપચેત્રવદાયામમાનં ચાસ્યાપ્યવસ્થિતમ્ ॥ ૧૬૫ ॥

અસ્તં ગતે દિનપતૌ મેરોરપિ ગુહાદિપુ ।

ધ્વાન્તોપલબ્ધેરાયામઃ તમસોઽપિ પ્રકાશવત્ ॥ ૧૬૬ ॥

વિષ્કમ્ભો મેરુસંલભે સ્યાદેવં ધ્વાન્તચોલકે ।

મન્દરાદ્રિપરિષ્પદશાંશે દ્વિગુણીકૃતે ॥ ૧૬૭ ॥

પદયોજનસહસ્રાણિ ચતુર્વિંશં શતત્રયમ્ ।

દશભાગીકૃતસ્યૈકયોજનસ્ય લવાશ્ચ પદ્ ॥ ૧૬૮ ॥

લવણામ્ભોધિદિશિ તુ વિષ્કમ્ભઃ તમસો ભવેત્ ।

અન્તર્મણ્ડલપરિધેઃ દશાંશે દ્વિગુણીકૃતે ॥ ૧૬૯ ॥

સ ચાયમ્ । યોજનાનાં સહસ્રાસ્રિપટિઃ સપ્તદશાધિકાઃ ।

અષ્ટચત્વાર્શદંશાઃ પટ્ટિજાઃ તત્ર મણ્ડલે ॥ ૧૭૦ ॥

સર્વવાદ્યમંણ્ડલં તુ પ્રાપ્તયોરુષ્ણરોચિયોઃ ।

તાપાન્ધકારયોઃ પ્રાગ્વત્ સંસ્થાનાદિનિરૂપણમ્ ॥ ૧૭૧ ॥

इति कर्कसंक्रान्तौ आतपचेत्रतमःक्षेत्रयोः स्वरूपम् ॥

એની પણ આકૃત ઉર્ધ્વશુભી નાળવાળાં પુષ્પ જેવી છે, એની લંબાઇનું પ્રમાણ પણ તાપક્ષેત્રની લંબાઇ જેટલુંજ છે. દિનપતિ સૂર્ય અરત પામે છે ત્યારે મેરુની ગ્રહ આદિકમાં પણ અંધકાર છવાઈ જતો હોવાથી એ અંધકારની લંબાઈ પણ પ્રકાશની લંબાઈ જેટલી જ છે. ૧૬૫-૧૬૯.

હવે એનો વિષ્કંભ એટલે એની પહોળાઈ મેરુની આગળ મેરુના પરિધિના બે દશાંશ જેટલી છે એટલે કે છ હજાર ત્રણસો ચોવીસ પૂર્ણાંક ને છ દશાંશ યોજન છે; જ્યારે લવણ સમુદ્ર તરફ સર્વાવ્યન્તર મંડળના પરિધિના બે દશાંશ જેટલી છે એટલે કે ત્રેસઠ હજાર અને સત્તરપૂર્ણાંક આઠ દશાંશ યોજન છે. ૧૬૭-૧૭૦.

આ પ્રમાણે કર્ક સંક્રાંતિમાં (સૂર્યના) આતપ ક્ષેત્રનું અને અંધકાર ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે જ્યારે બેજ સૂર્યો સર્વથી બહારના મંડળમાં આવે છે ત્યારે તાપ અને અંધકારના આકાર આદિકનું સ્વરૂપ તો પૂર્વવત સમજવું. ફક્ત સમુદ્ર તરફની પહોળાઈમાં ફેર છે. એ પહોળાઈ સર્વબાહ્ય મંડળના પરિધિના બે દશાંશ જેટલી એટલે કે ત્રેસઠ હજાર છ સો ને

કિન્ત્વવિધિદિશિ વિષ્કમ્ભે વિશેષોઽસ્તિ ભવેત્સ ચ ।

વાહ્યમણ્ડલપરિધેઃ દશાંશે દ્વિગુણીકૃતે ॥ ૧૭૨ ॥

સ્યુઃ ત્રિપદ્મિઃ સહસ્રાણિ સત્રિપદ્મિશ્ચ પદશતી ।

તદ્દશાંશે ત્રિગુણિતે ધ્વાન્તવ્યાસોઽપ્યસૌ તદા ॥ ૧૭૩ ॥

સહસ્રાઃ પંચનવતિશ્ચત્વાર્યેવ શતાનિ ચ ।

ચતુર્નવતિયુક્તાનિ ત્રિંશદંશાશ્ચ પદ્મિજાઃ ॥ ૧૭૪ ॥ વિશેષકમ્ ॥

વાહ્યાન્તર્મણ્ડલસ્થાર્કતાપચેત્રાનુસારતઃ ।

વૃદ્ધિહાનિવ્યતીહારઃ પ્રકાશતમસોર્ભવેત્ ॥ ૧૭૫ ॥

સામીપ્યાત્ દીપ્રતેજસ્ત્વાત્ સર્વાન્તર્મંડલેઽર્કયોઃ ।

દિનાતપચેત્ત્વૃદ્ધિર્ધર્મસ્તીવ્રસ્તમોઽલ્પતા ॥ ૧૭૬ ॥

મન્દતેજસ્તયા દૂરતયા ચ વાહ્યમણ્ડલે ।

નિશાતમઃચેત્રવૃદ્ધિસ્તાપચેત્તાલ્પતા હિમમ્ ॥ ૧૭૭ ॥

યત્તુ જમ્બૂદ્વીપપ્રજાપ્તિસૂત્રે સર્વાન્તર્મણ્ડલસ્થે રવૌ સમુદ્રદિશિ તાપચેત્રવિષ્કમ્ભઃ ચતુર્નવતિઃ યોજનસહસ્રાણિ અષ્ટૌ શતાનિ અષ્ટ-
પષ્ટ્યધિકાનિ ચતુરશ્ચ દશભાગાન્ યોજનસ્ય ઉક્તઃ તથા ધ્વાન્તવિ-
ષ્કમ્ભશ્ચ ત્રિપદ્મિઃ યોજનસહસ્રાણિ દ્વે ચ પંચચત્વારિંશદધિકે યોજનશતે

ત્રેસઠ યોજન છે. તે વખતે એજ પરિધિના ત્રણ દશાંશ બેટલો બેટલે કે પંચાણ્ડ હજાર ચાર
સો ચોરાણ્ડ પૂર્ણિક એક દ્વિતીયાંશ યોજન બેટલો અન્ધકારનો વ્યાસ હોય છે. ૧૭૧-૧૭૪.

બહારના અને અંદરના મંડળમાં રહેલા સૂર્યના તાપક્ષેત્રને અનુસારે પ્રકાશ અને
અંધકારની વૃદ્ધિ હાનિ થાય છે. સર્વથી અંદરના મંડળમાં આવે ત્યારે બેઉ સૂર્યો નજીક અને
તીવ્ર તેજવાળા હોવાથી દિવસના પ્રમાણની તથા આતપક્ષેત્રની વૃદ્ધિ થાય છે તેથી તીવ્ર તાપ
લાગે છે અને અન્ધકાર અદ્ય રહે છે. વળી બેઉ સૂર્યો સર્વભાદ્ય મંડળમાં હોય છે ત્યારે તેઓ
દૂર અને મંદતેજવાળા હોવાથી રાત્રીની અને અંધકારના ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ થાય છે, તાપક્ષેત્ર
સ્વદ્ય થાય છે અને હિમ પડે છે. ૧૭૫-૧૭૭.

વળી જમ્બુદ્વીપ પ્રજાપ્તિ સૂત્રમાં, સર્વથી અંદરના મંડળમાં સૂર્ય હોય છે ત્યારે સમુદ્ર-
તરફ તાપક્ષેત્રની પહોળાઈ ચોરાણ્ડ હજાર આઠસો અઠસઠ પૂર્ણિક ચાર દશાંશ યોજનની જે

ષદ્ ચ દશભાગા યોજનસ્થાયમેવ ચ સર્વવાહ્યમણ્ડલસ્થે રવૌ તાપક્ષેત્ર-
ધ્વાન્તક્ષેત્રયોઃ વિપર્યયેણ વિષ્કમ્ભઃ ઉક્તઃ સ તુ જમ્બૂદ્વીપપરિધેરેવ
દશાંશદ્વયત્રયકલ્પનયા ઇતિ વ્યામોહો ન વિધેયઃ । યત્તુ તત્ર સર્વાન્તર્મણ્ડલે
ઉભયતઃ સમુદિતં દ્વીપસમ્બન્ધિ પૃથ્થુધિકં યોજનશતત્રયં ન્યૂનતયા ન
વિવક્ષિતં યચ્ચ સર્વવાહ્યમણ્ડલે ઉભયતઃ સમુદિતાનિ સમુદ્રસમ્બન્ધીનિ
પૃથ્થુધિકાનિ ષડ્યોજનશતાનિ અધિકતયા ન વિવક્ષિતાનિ તત્ર અવિ-
વક્ષૈવ વીજમ્ । ઇત્યાદિકં અર્થતઃ ઉપાધ્યાયશ્રીશાન્તિચન્દ્રોપજ્ઞજમ્બૂદ્વીપ-
પ્રજ્ઞસિદ્ધત્તેઃ અવસેયમ્ ॥

તાપક્ષેત્રસ્ય ચ વ્યાસો યાવાન્ સ્થાયત્ર મણ્ડલે ।

કરપ્રસારસ્તસ્યાદ્દે પૂર્વતોઽપરતોઽપિ ચ ॥ ૧૭૮ ॥

મેરોર્દિશિ તુ મેર્વર્ધં યાવત્તેજઃ પ્રસર્પતિ ।

પાથોધિદિશિ પાથોધેઃ ષડ્ભાગં યાવદર્કયોઃ ॥ ૧૭૯ ॥

કરપ્રસાર ऊर्ध्वં તુ યોજનાનાં શતં મતઃ ।

યત્તાપયત ણતાવદૂર્ધ્વં નિજવિમાનતઃ ॥ ૧૮૦ ॥

કહી છે, તથા અધિકારની પહોળાઇ ત્રેસઠ હજાર બસો પીસ્તાળીશ પૂર્ણાંક છ દશાંશ યોજન
ની જે કહી છે, અને તેથી ઉલટી રીતે તેટલીજ સર્વથી બહારના મંડળમાં સૂર્ય હોતે છતે
તાપક્ષેત્રની તથા અન્ધકારક્ષેત્રની પહોળાઇ જે કહેલી છે—તે જમ્બૂદ્વીપની પરિધિના બે દશાંશ
તથા ત્રણ દશાંશની કલ્પનાથી કહેલી છે. માટે તે સંબંધમાં કુંજાલું નહિ. વળી ત્યાં સર્વથી
અંદરના મંડળમાં બેઉ તરફના મળીને દ્વીપ સંબંધી ત્રણસો સાઠ યોજન ન્યૂન નથી કદા
તેમજ સર્વથી બહારના મંડળમાં બેઉ બાજુના મળીને સમુદ્ર સંબંધી છ સો સાઠ યોજન
અધિક નથી કદા—તેમાં અવિવક્ષા જ કારણ સમજવું.

આ હકીકત ઉપાધ્યાય શ્રી શાન્તિચન્દ્રે કરેલી જમ્બૂદ્વીપપ્રસંગિતની ટીકામાં કહેલી છે
ત્યાંથી બાણી લેવી.

જે મંડળમાં તાપક્ષેત્રનો જેટલો વ્યાસ હોય તેથી અર્ધ અર્ધ પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં
સૂર્યના કિરણોનો પ્રસાર હોય. ૧૭૮.

બેઉ સૂર્યોનું તેજ એક તરફ એકના અર્ધભાગ સુધી ફેલાય છે, અને સમુદ્ર તરફ સમુદ્રના
છઠ્ઠા ભાગ સુધી વિસ્તરે છે. ૧૭૯.

બેઉ સૂર્યોના કિરણો ઉંચે એક સો યોજન સુધી પહોંચે છે; એઓ પોતાના વિમાનથી
ઉંચે તેટલું ક્ષેત્ર તપાવી શકે છે. ૧૮૦.

શતેષ્વઘાસુ સૂર્યાભ્યામધસ્તાત્ સમમ્ભૂતલમ્ ।

સહસ્રં ચ યોજનાનામધોગ્રામાસ્તતોઽપ્યધઃ ॥ ૧૮૧ ॥

તાંશ્ચ યાવન્તાપર્યંતઃ પ્રસરન્તિ કંઠાસ્તતઃ ।

વિવસ્વતોર્યોજનાનામઘ્રોદશ શતાન્યધઃ ॥ ૧૮૨ ॥

સપ્તચત્વારિંશદથ સહસ્રાણિ શતદ્વયમ્ ।

ત્રિપદિશ્ચ યોજનાનાં ષષ્ટ્યંશા એકવિંશતિઃ ॥ ૧૮૩ ॥

કરપ્રસાર ઇતાવાન્ સર્વાન્તર્મણ્ડલેઽર્કયોઃ ।

પૂર્વતોઽપરતશ્ચાથ દક્ષિણોત્તરયોઃ બ્રુવે ॥ ૧૮૪ ॥

ત્રયસ્ત્રિંશત્ સહસ્રાણિ ત્રયસ્ત્રિંશં શતત્રયમ્ ।

યોજનત્રયંશયુક્ વાદ્ધૌ દ્વીપેઽશીતિયુતં શતમ્ ॥ ૧૮૫ ॥

સહસ્રાણિ પંચચત્વારિંશત્ત્વર્ગિગિરેર્દિશિ ।

સાશીતિયોજનશતોનાન્યથાબ્ધેર્દિશિ બ્રુવે ॥ ૧૮૬ ॥

સર્વવાહ્યમણ્ડલે તુ ચરતોરુષ્ણરોચિષોઃ ।

કરપ્રસારઃ ઇતાવાન્ સ્યાત્ પૂર્વાપરંયોર્દિશોઃ ॥ ૧૮૭ ॥

એકત્રિંશત્સહસ્રાણિ શતાન્યઘ્રૌ તથોપરિ ।

એકત્રિંશદ્યોજનાનિ ત્રિંશદંશાશ્ચ ષષ્ટિજાઃ ॥ ૧૮૮ ॥

બેઠ સૂર્યોદયી આઠસો યોજન નીચે સપ્ત પૃથ્વીતળ છે અને એથી પશુ એક હબાર યોજન જેટલા નીચાણમાં ‘ અધોગ્રામ ’ આવેલાં છે, ત્યાં સુધી બેઠ સૂર્યોનાં તાપના કિરણો પ્રસરે છે. એટલે એમ થયું કે બેઠ સૂર્યોનાં કિરણો નીચે આઠસો યોજન સુધી પ્રસરે છે. ૧૮૧-૧૮૨.

સર્વથી અંદરના મંડળમાં રહેલા બેઠ સૂર્યોના કિરણોના વિસ્તાર પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં સઠતાલીશ હબાર બસો ત્રેસઠ પૂર્ણાંક ને સાત વીશાંશ યોજન જેટલો છે; જ્યારે ઉત્તર અને દક્ષિણમાં મેરૂપર્વત તરફ ચુમાળીશ હબાર આઠસો ને વીશ યોજન, અને સમુદ્ર તરફ તેત્રીશ હબાર ત્રણસો તેત્રીશ પૂર્ણાંક ને એક વૃત્તિયાંશ યોજન સુધી સમુદ્રમાં તથા એક સો ને એશી યોજન દ્વીપમાં છે. ૧૮૩-૧૮૬.

સર્વથી બહારના મંડળમાં જ્યારે એ બેઠ સૂર્યો વિચરતા હોય છે ત્યારે એઓના કિરણોનાં વિસ્તાર પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં એકત્રીશ હબાર આઠસો એકત્રીશ પૂર્ણાંક ને એક દ્વિતી-

મેરોર્દિશિ યોજનાનાં વાદ્ધૌ ત્રિંશં શતત્રયમ્ ।

દ્વીપે ચ પંચચત્વાર્શિત્સહસ્રાસ્તતઃ પરમ્ ॥ ૧૮૯ ॥

ત્રયત્રિંશત્સહસ્રાણી સત્ર્યંશં યોજનત્રયમ્ ।

કરપ્રસારો ભાન્વોઃ સ્યાલ્લવણાબ્ધૌ શિખાદિશિ ॥ ૧૯૦ ॥

ऊर्ध्वं तु योजनशतं तुल्यं सर्वत्र पूर्ववत् ।

अष्टादश योजनानां शतान्यधस्तथैव च ॥ ૧૯૧ ॥

इति क्षेत्रविभागेन दिनरात्रिमानप्ररूपणा तत्प्रसंगादात्तपतमःसंस्था-
नादिप्ररूपणा च ॥

કૃતા ક્ષેત્રવિભાગેન દિનરાત્રિપ્રરૂપણા ।

परिचेषमिति ब्रूमः साम्प्रतं प्रतिमण्डलम् ॥ ૧૯૨ ॥

વગાહ્યોભયતો દ્વીપે સર્વાન્તર્મણ્ડલં સ્થિતમ્ ।

साशीतियोजनशतम् द्विघ्नं कार्यमिदं ततः ॥ ૧૯૩ ॥

સષષ્ટિયોજનશંતત્રયં જાતમિદં પુનઃ ।

द्वीपव्यासाल्लक्षरूपाद्विशोध्यते ततः स्थितम् ॥ ૧૯૪ ॥

વિષ્કમ્ભાયામતો નૂનં સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલમ્ ।

सहस्रा नवनवतिश्चत्वारिंशा च षट्शती ॥ ૧૯૫ ॥

યાંશ યોજન છે; અને મેરુ તરફ સમુદ્રમાં ત્રણસો ને ત્રીશ યોજન અને દ્વીપમાં પીસતાળીશ હજાર યોજન છે. લવણ સમુદ્રમાં શિખા તરફ તેનાશ હજાર ને ત્રણ પૂર્ણિક ને એક તૃતીયાંશ યોજન પર્યંત છે. વળી ઉંચે એક સો યોજન અને નીચે અઠારસો યોજન પર્યંત વિસ્તાર છે. ૧૮૭-૧૯૧.

આ પ્રમાણે ક્ષેત્રવિભાગવડે દિવસ અને રાત્રીના પ્રમાણની પ્રરૂપણા કરી. એના પ્રસંગથી વળી તાપ અને અધકારના આકાર આદિકની પ્રરૂપણા પણ કરી.

હવે દરેક મંડળે એનો પરિક્ષેપ (પરિધિ) કેટલો હોય તે કહે છે—૧૯૨.

સર્વથી અંદરતુ મંડળ દ્વીપમાં ઉભયતઃ એકસો એશી યોજન અવગાહીને રહેલું છે. એ રકમને બમણી કરેા. ત્રણસો સાઠ યોજન આવ્યા. આ રકમ દ્વીપનો વિસ્તાર જે એક લાખ યોજન છે તેમાંથી બાદ કરેા. એટલે નવાણું હજાર છસો ને ચાલીશ યોજન આવ્યા.

પરિધિસ્તુ યથામ્નાયમસ્ય લક્ષત્રયં યુતમ્ ।
 સહસ્રૈઃ પંચદશભિઃ નવાશીતિશ્ચ સાધિકા ॥ ૧૯૬ ॥
 સષષ્ટિયોજનશતત્રયં યત્પ્રાગપ્રાકૃતમ્ ।
 તસ્ય વા પરિધિઃ કાર્યઃ પૃથગીદ્દિધસ્તુ સઃ ॥ ૧૯૭ ॥
 એકાદશ શતાન્યષ્ટત્રિંશાન્યેનં વિશોધયેત્ ।
 જમ્બૂદ્વીપસ્ય પરિધેઃ સ્યાદપ્યેવં યથોદિતઃ ॥ ૧૯૮ ॥
 અથૈકતઃ સ્થિતં સર્વાન્તરાનન્તરમણ્ડલમ્ ।
 અષ્ટત્ત્વારિંશદંશાન્ સર્વાન્તર્મણ્ડલાત્મકાન્ ॥ ૧૯૯ ॥
 દ્વે યોજને ચ ત્યક્ત્વાર્વાકૃ પરતોઽપ્યેવમેવ તત્ ।
 એવં પંચત્રિંશદંશં ભવેદ્યોજનપંચકમ્ ॥ ૨૦૦ ॥
 તત્તોઽર્કયુગ્માન્તરવદ્વર્ધન્તે પ્રતિમણ્ડલમ્ ।
 યોજનાનિ પંચ પંચત્રિંશદંશાશ્ચ વિસ્તૃતૌ ॥ ૨૦૧ ॥
 તતસ્તેષાં પરિચેપા જ્ઞેયા વ્યાસાનુસારતઃ ।
 સ પંચત્રિંશદંશસ્ય યોજનપંચકસ્ય વા ॥ ૨૦૨ ॥
 પરિચેપઃ પૃથક્કાર્ય ઈદમ્મૂપઃ સ જાયતે ।
 સાધિકાષ્ટાત્રિંશદંશયુક્ સપ્તદશયોજની ॥ ૨૦૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

એ સર્વથી અંદરના મંડળની લઘાઇ પહોળાઇ આવી. અર્થાત્ વચ્ચેનું અંતર આઠયુ. એ
 પરથી એનો પરિધિ ત્રણ લાખ ૫ હર હજાર ને નેવાશી યોજન જેટલો થાય છે. ૧૯૩-૧૯૬.

અથવા આમ પણ થાય:—પૂર્વોક્ત ત્રણસો ને સાઠ યોજનનો જૂદો પરિધિ કાઢો. એ
 અગ્યારસો ને આઠત્રીશ યોજન આવશે. એને જમ્બૂદ્વીપના પરિધિમાંથી બાદ કરો. એટલે
 પણ ઉપર્યુક્ત પરિધિ આવે છે. ૧૯૭-૧૯૮.

હવે એક તરફથી, સર્વથી અંદરના મંડળની પાસેનું મંડળ પૂર્વપશ્ચિમ, સર્વથી અંદરના
 મંડળના બે યોજન અને અડતાળીશ અંશે છેડીને રહેછું છે. જેથી બે બાજુના મળીને
 પાંચ યોજન અને પાંત્રીશ અંશે થાય. જન્ને સૂર્યોના અંતરની પેઠે દરેક મંડળે પાંચ
 યોજન ને પાંત્રીશ અંશે વિસ્તારમાં વધે છે. એનો પરિક્ષેપ (ઘેરાવો) પણ વ્યાસને અનુસારે
 કાઢવો. અથવા પાંચ યોજન ને પાંત્રીશ અંશેવાળા વ્યાસનો જ પરિક્ષેપ જૂદો કાઢો. તે
 સત્તર યોજન અને આઠત્રીશ અંશે લગભગ આવશે, પણ વ્યવહારથી એને સંપૂર્ણ અદાર

અષ્ટાદશ યોજનાનિ-પરન્તુ વ્યવહારતઃ ।

સંપૂર્ણાનિ વિવક્ષ્યન્તે, તત્તોઽષ્ટાદશયોજનીમ્ ॥ ૨૦૪ ॥

પ્રાચ્યપ્રાચ્યમણ્ડલસ્ય પરિચ્છેપે નિયોજયેત્ ।

તત્તોઽધ્યાધ્યમણ્ડલસ્ય પરિચ્છેપમિતિર્ભવેત્ ॥ ૨૦૫ ॥ યુગમમ્ ॥

एवं वृद्धिः परिच्छेपे यावच्चरममण्डलम् ।

ततो यथावृद्धिहानिरासर्वान्तरमण्डलम् ॥ ૨૦૬ ॥

एवं च परिधिः सर्वान्तरानन्तरमण्डले ।

लक्षत्रयं पंचदशसहस्राः सप्तयुक्शतम् ॥ ૨૦૭ ॥

तार्तीयિકે, મણ્ડલે, ચ, સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલાત્ ।

લક્ષાસ્તિત્ત્વઃ પંચદશ સહસ્રાસ્તત્ત્વયુક્શતમ્ ॥ ૨૦૮ ॥

લક્ષાસ્તિત્ત્વોઽષ્ટાદશૈવ, સહસ્રાશ્ચિશતી તથા ।

યુક્તોનૈઃ પંચદશભિઃ સર્વાન્ત્યે, પરિધિર્ભવેત્ ॥ ૨૦૯ ॥

તથાહુઃ શ્રીમલયાગિરિપાદાઃ, ચેત્ત્રવિચારવૃહદ્વૃત્તૌ ॥ ઇવં, મણ્ડલે મ-
ણ્ડલે આયામવિક્રમ્ભયોઃ પંચ પંચ, યોજનાનિ, પંચત્રિંશદેકપટ્ટિભાગાધિ-

યોજન કહેવાય. આ અઢાર યોજનને પૂર્વપૂર્વના મંડળના પરિધિમાં, લેખવતાં જવાથી આગળ-પાછાના મંડળના પરિધિમાં, આપુ, આવે છે. એવી રીતે છેક છેલા મંડળ સુધી કયા જવાથી પરિણમ વધતો જશે. અહીં જેમ વૃદ્ધિ થતી જશે તેમ સર્વથી અંદરના મંડળ પર્યન્ત પાછાં આવતાં હાનિ થતી જશે. ૧૯૯-૨૦૬.

એ ગણતરીએ, સર્વથી અંદરના મંડળ પછીના મંડળનો પરિધિ ત્રણ લાખ પંદર હજાર એકસો ને સાત યોજન આવશે, સર્વથી અંદરના મંડળથી ત્રીજા મંડળનો પરિધિ ત્રણ લાખ પંદર હજાર એકસો ને પચીસ યોજન આવશે અને સર્વથી છેલા મંડળનો પરિધિ ત્રણ લાખ અઢાર હજાર ત્રણસો ને લગભગ પંદર યોજન આવશે. ૨ ૭-૨૦૯.

આ સંબંધમાં શ્રી મલયાગિરિ આચાર્ય 'જ્યોત્ર વિચાર' ગ્રન્થની મોટી ટીકામાં કહે છે કે:—

એવી રીતે પ્રત્યેક મંડળે, મંડળના વિસ્તારમાં પાંચ યોજન અને પાંચીસ અંશ અથવા મંડળના પરિધિમાં અઢાર યોજન, વધારતા વધારતાં ત્યાં સુધી પહોંચવું કે મંડળનો વિસ્તાર એક લાખ છસો ને સાઠ યોજન આવે અથવા એ મંડળનો પરિધિ ત્રણ લાખ અઢાર હજાર ત્રણસો ને લગભગ પંદર યોજન આવે. અહિં પ્રત્યેક પરિધિએ અઢાર વધારતા જવાથી

કાનિ પરિરયે અષ્ટાદશ અષ્ટાદશ યોજનાનિ પરિવર્ધયતા તાવદ્વક્તવ્યં યાવ-
ત્સર્વવાહ્યમગડલં એકં યોજનશતસહસ્રં ષડ્શત્તાનિ ષષ્ઠ્યધિકાનિ આયામવિ-
ષ્કમ્ભાભ્યાં ત્રીણિ યોજનશતસહસ્રાણિ અષ્ટાદશસહસ્રાણિ ત્રીણિ શતાનિ
પંચદશોત્તરાણિ કિંચિદૂનાનિ પરિરયે ઇતિ । અત્ર ચ યદ્યપિ પ્રતિપરિચ્છેપં
અષ્ટાદશઅષ્ટાદશવૃદ્ધૌ ત્ર્યશીત્યધિકશતસ્ય અષ્ટાદશભિઃ ગુણને ચતુ-
ર્નવત્યધિકાનિ દ્વાત્રિંશચ્છત્તાનિ ભવન્તિ એતેષાં ચ સૈકોનનવતિપંચદશ-
સહસ્રાધિકલક્ષત્રયરૂપપ્રથમમગડલપરિચ્છેપેણ સહ યોગે સર્વવાહ્યમગડલ-
પરિરયઃ તિલ્લો લક્ષા અષ્ટાદશ સહસ્રા ત્રિશતી ત્ર્યશીત્યુત્તરા ભવન્તિ ।
પરન્તુ પ્રાગુક્તાનિ સસદશયોજનાનિ સાધિકયોજનસત્કાષ્ટાત્રિંશદેકભા-
ગાધિકાનિ પ્રતિપરિરયવૃદ્ધિરિતિ વિભાવ્યૈવ ન્યૂનપંચદશાધિકશતત્રયયુ-
ક્તાષ્ટાદશસહસ્રાધિકલક્ષત્રયરૂપઃ સર્વવાહ્યમગડલપરિધિઃ 'ઉક્તઃ' ઇતિ
સમ્ભાવ્યતે । યદ્યપિ અત્રાપિ ઉપરિતનં શતત્રયં ચતુર્દશોત્તરમેવ ભવતિ
તથાપિ ઉપરિતનાનાં અષ્ટત્રિંશતો ભાગાનાં સાધિકત્વાત્ ન્યૂનાનિ પંચ-
દશૈવ વિવક્ષિતાનિ ઇતિ સમ્યગ્વિભાવનીયં ગણિતજ્ઞૈઃ ॥

एवं कृता मगडलानां परिच्छेपप्ररूपणा ।

गतिं प्रतिमुहूर्तं च ब्रूमहे प्रतिमगडलम् ॥ २१० ॥

એકસો ને ત્રાશીને અઢારે ગુણવાથી બત્રીશસો ને ચોરાણ આપે છે અને એ રકમ પ્રથમ મંડળના પરિધિની ત્રણ લાખ પંદર હજાર ને નેવાશીવાળી રકમમાં લેખવાથી સર્વથી બહારના મંડળને પરિધિ ત્રણ લાખ અઢાર હજાર ત્રણસો ને ચાશી યોજન જેટલો થાય છે. પણ સત્તર યોજન ને આઠત્રીશ અથવા વાળી રકમ પૂર્ણ અઢાર યોજન ગણી છે એને લીધે જ આટલો વધારો પરિધિમાં આવ્યો છે પણ જો ૧૭ યોજન ને ૩૮ અંશ જ પરિધિમાં વધારતા જઈએ તો તો સર્વથી બહારના મંડળને પરિધિ ત્રણ લાખ અઢાર હજાર ત્રણસો ને લગભગ પંદર યોજન જ આવે. અહિં પણ ઉપર તો ત્રણસો ને ચૌદ યોજન થાય છે તો પણ તેની ઉપર આઠત્રીશ અથવા અધિક હોવાથી ત્રણસો ને લગભગ પંદર કદીયો છે. એમ ગણિત જોએ સમ્યગ્ રીતે વિચારી લેવું.

એવી રીતે સૂર્યના પ્રત્યેક મંડળના પરિધિની પ્રરૂપણા કરી. હવે એ પ્રત્યેક મંડળે સૂર્યની પ્રત્યેક મુહૂર્ત ગતિ વિશે કહીએ છીએ:—૨૧૦.

એકેકં મણ્ડલં હોકમાર્ત્યંદેન સમાપ્યતે ।

દ્વાભ્યાં કિલાહોરાત્રાભ્યાં મુહૂર્તાઃ પટ્ટિરેતયોઃ ॥ ૨૧૧ ॥

તત્પ્રતિષ્ઠા વિમજ્જન્તે પરિત્તેષાઃ સ્વકસ્વકાઃ

અર્થઃ સર્વમણ્ડલાનાં મુહૂર્તગતિરાપ્યતે ॥ ૨૧૨ ॥

અર્થઃ સંક્રમ્ય ચરતઃ સૂર્યો સર્વાન્તર્મણ્ડલે યદા ।

તદા પ્રત્યેકમેકેકમુહૂર્તેઽસૌ ગતિસ્તયોઃ ॥ ૨૧૩ ॥

નૂનં પંચ સહસ્રાણિ યોજનાનાં શતદ્વયમ્ ।

પ્રકપંચાશમેકોનત્રિંશદશાશ્ચ પટ્ટિજાઃ ॥ ૨૧૪ ॥

દ્વિતીયાદિમણ્ડલેષ્વપ્યેવ પરિરયઃ સ્વકૈઃ ।

મુહૂર્તગતિરાનેયા પથ્યા ભક્તોવિવસ્વતોઃ ॥ ૨૧૫ ॥

યદ્વા પ્રતિપરિચેપં યોક્તાષ્ટાદશયોજની ।

બુદ્ધિઃ પથ્યા વિમક્તું તામુર્ધ્વાધસ્તદ્વયં ન્યસેત્ ॥ ૨૧૬ ॥

રાશિઃ પટ્ટેર્ન દુર્તેઽશંતત્રાષ્ટાદશલક્ષણાઃ

તતોઽષ્ટાદશ પટ્ટિઘ્નાઃ સ્યુઃ સહસ્રમશીતિયુક્ ॥ ૨૧૭ ॥

તેષાં પથ્યા હૃતે ભાગે લઘ્વા અષ્ટાદશ સ્ફુટમ્ ।

પૃતાવન્તઃ પટ્ટિભાગાઃ કિંચિદૂનાસ્તુ નિશ્ચયાત્ ॥ ૨૧૮ ॥

અર્થઃ એક સૂર્ય જે અહોરાત્રીમાં એક મંડળ સમાપ્ત કરે છે અને જે અહોરાત્રીના ૩૬૦ અંકો છે તેથી તેને મંડળના પરિધિને સાઠ વડે ભાગીએ તો તે તે મંડળે સૂર્યની મુહૂર્તગતિ આવે છે. ૨૧૧-૨૧૨. ૩૬૦ ÷ ૬ = ૬૦ મંડળો મળે છે. એવી રીતે સર્વથી અહોરાત્રી મંડળમાં સંક્રમીને જ્યારે એક સૂર્યો ગમન કરે છે ત્યારે પ્રત્યેક મંડળે એક મુહૂર્તમાં એકોની ગતિ પરંપરુએ ચાલે છે. ૨૧૩-૨૧૪. એવી રીતે દ્વિતીયાદિક મંડળોમાં પણ તે તે મંડળના પરિધિને સાઠ ભાગીને એક સૂર્યનું મુહૂર્તગતિનું પ્રમાણ લાવવું. ૨૧૫.

અથવા પ્રત્યેક પરિધિએ જે અહોરાત્રીયોજની, બુદ્ધિ કહેલી છે, તેને સાઠ ભાગવા. ૬૬ આવશે. ૧૮ને ૬૦ વડે ભાગવા નહીં આવે, ૨૧૮ ને ૬૦ વડે ભાગે. એટલે ૩૦૮૦ આવશે.

પ્રાચ્યમણ્ડલમુદ્ઘર્તગતૌઃ ક્ષિપ્યન્તેઽત્યંતઃ । નાનિજાન
યથોક્તં તત્પરિમાણં ભવેદેવં યથોક્તરં ॥ ૩૧૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

પ્રતિમણ્ડલમ્ । નિજાન નાનિજાન
અષ્ટાદશાંશીઃ ક્ષીયન્તે મુદ્ઘર્તીયગતૌ રવેઃ ॥ ૨૨૦ ॥

અર્થે ચ સર્વવાહ્યે યોજનાનાં પંચોત્તરં શતત્રયમ્ । નિજાન નાનિજાન

સહસ્રાણિ પંચ પંચદશભાગાશ્ચ ષષ્ટિજાઃ ॥ ૨૨૧ ॥

સર્વાન્તિમાર્વાચીને તુ ત્રિશતી ચતુરુત્તરા । નિજાન નાનિજાન

સહસ્રાણિ પંચ સપ્તપંચાશત્ પ્રષ્ટિજાઃ સ્ત્રીઃ ॥ ૨૨૨ ॥

મુદ્ઘર્તગતિરિત્યેવં વિવસ્વતોઃ નિરૂપિતાઃ ॥ નિજાન નાનિજાન

અથ પ્રપંચ્યતે દ્વિષ્ટિપથપ્રાપ્તિપ્રરૂપણા ॥ ૨૨૩ ॥

મુદ્ઘર્તગતિર્કસ્ય યા વિવ્રજિત મણ્ડલે । નિજાન નાનિજાન

યત્ત તસ્મિન્ દિનમાનં દ્વયમેવત્ પૃથગ્ ન્યસેત્ ॥ ૨૨૪ ॥

મુદ્ઘર્તગતિરેવાથ દિનમાનેન ગુણયતે । નિજાન નાનિજાન

ષકાર્કસ્ય તદ્દેકાદ્ પ્રકાશયં જ્યેષ્ઠમાપ્યતે ॥ ૨૨૫ ॥

આવ્યા એને ૬૦ વડે ભાગતા ૧૮ સાઠાથ આવ્યા આ રકમને પૂર્વના મંડળની । મુદ્ઘર્તગતિમા એળવે એમ કરવાથી એનું —યથોક્ત—પરિમાણ આવશે ઉત્તરોત્તર—મણ એમ જ કરવું. ૨૧૬-૨૧૯

જેવી રીતે શિક્ષણપાઠના સમજવું

ઉત્તરાયણમાં તો પ્રત્યેક મંડળે સૂર્યની મુદ્ઘર્તગતિમાં અઢાર અંશો ઘટતા જાય છે, અને એવી રીતે સર્વથી બહારના મંડળમાં પાંચ હજાર ત્રણસો પાંચ પૂર્ણાંક ૫ હજાર સાઠાથ યોજના જેટલી સૂર્યની મુદ્ઘર્તગતિ આવે છે, અને સર્વથી બહારના મંડળની અગાઉની મંડળમાં એ મુદ્ઘર્તગતિ અઢાર સાઠાથ જોાઈ એટલે કે પાંચ હજાર ત્રણસો ચાર પૂર્ણાંક સત્તાવન સાઠાથ યોજના થાય છે. ૨૨૦-૨૨૨

જેવી રીતે જોઈ સૂર્યની મુદ્ઘર્તગતિ વિષે સમજવું આપી હવે એઓની દ્વિષ્ટિપથપ્રાપ્તિ વિષે જણાવે છીએ ૨૨૩

વિવક્ષિત મંડળમાં સૂર્યની જે મુદ્ઘર્તગતિ હોય તે રકમ એક બાબુ મૂકો વળી તે મંડળમાં જે દિનમાન હોય તે રકમ એક બાબુ મૂકો જે રકમનો ગુણાકાર કરો. જે આવે તે

યાવચ્ચૈકાહઃપ્રકાશ્યં ચેત્રમેકત્રમણડલે ।

૧૧ . તદર્ધેન મનુષ્યાણાં ભવેત્ દગ્ગોચરો રવિઃ ॥ ૨૨૬ ॥

અર્થં ભાવઃ । યાવત્ત્વેત્રં દિનાર્ધેન ભાનુઃ ભાવયિતું હ્રમઃ ।

દૃશ્યતે તાવતઃ ચેત્રાત્ મણડલેષ્વલિલેષ્વપિ ॥ ૨૨૭ ॥

યથા પંચ સહસ્રાણિ યોજનાનાં શતદ્વયમ્ ।

૧૨ . એકપંચાશમેકોનત્રિશદંશાશ્ચ ષષ્ટિજાઃ ॥ ૨૨૮ ॥

મુહૂર્તગતિરેષા યા પ્રોક્તાઽભ્યન્તરમણડલે ।

૧૩ . ગુણ્યતે સા દિનાર્ધેન મુહૂર્તનવકાત્મના ॥ ૨૨૯ ॥

સત્તચત્વારિંશદેવં સહસ્રાણિ શતદ્વયમ્ ।

૧૪ . ત્રિષષ્ટિશ્ચ યોજનાનાં પચ્ચંશા એકવિંશતિઃ ॥ ૨૩૦ ॥

ઉદ્ગચ્છન્નિયતઃ ચેત્રાત્ ભાનુરસ્તમયણપિ ।

૧૫ . હૃત્યૈઃ દૃશ્યતે લોકૈઃ સર્વાભ્યન્તરમણડલે ॥ ૨૩૧ ॥

તતશ્ચૈતત્ દ્વિગુણિતમુદયાસ્તાન્તરં ભવેત્ ।

૧૬ . પ્રકાશચેત્રમપ્યેતાવદેવોભયતોઽન્વિતમ્ ॥ ૨૩૨ ॥

તથાહુઃ ।

એક સૂર્ય એક દિવસમાં જેટલું ક્ષેત્ર પ્રકાશિત કરે છે તેનું પ્રમાણ સમજવું. અને એક મંડળે સૂર્ય જેટલું ક્ષેત્ર એક દિવસમાં પ્રકાશિત કરે છે તેથી અરધા ક્ષેત્ર જેટલા દૂર રહેલા મનુષ્યોને સૂર્ય દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આનો બાવાર્થ એ કે અરધા દિવસમાં સૂર્ય જેટલું ક્ષેત્ર પ્રકાશિત કરે છે તેટલા ક્ષેત્રના લોકોને સૂર્ય તેટલા દૂરથી દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ૨૨૪-૨૨૭

~ ~ જેમકે પાચ હજાર બસો એકાવન પૂર્ણિકા એકાવત્રીશ સાકાંશ યોજન જેટલી જે અંદરના મંડળમાં રહેલા સૂર્યની મુહૂર્તગતિ કહેલી છે તેને અરધા દિવસવડે એટલે કે નવ મુહૂર્ત વડે ગણો. એટલે સડતાલીશ હજાર બસો ત્રેસઠ પૂર્ણિકા એકવીશ સાકાંશ યોજન આવશે. એટલા ક્ષેત્રમાં રહેલા લોકોને એટલે દૂરથી સર્વથી અદરના મંડળમાં ઉગતો તેમજ આયમતો સૂર્ય દૃષ્ટિગોચર થાય છે-દેખાય છે. વળી એ રકમને બમણી કરતાં જે આવ એ ઉદય અને અસ્ત વચ્ચેનું અન્તર સમજવું. પ્રકાશક્ષેત્ર પણ એટલું જ-એટલા યોજન (બમણું) સમજવું. ૨૨૮-૨૩૨.

રવિણો ઉદયતથંતર ચઽણવઙ્ગસહસ્સ પણસય છાવિસા ।

વાયાલસટ્ટિભાગા કક્કડસંકંતિદિયહંમિ ॥ ૨૩૩ ॥

एवं च सहस्रैः सप्तचत्वारिंशता द्वितीयमण्डले ।

सैकोनाशीतिनादृश्यो योजनानां शतेन च ॥ २३४ ॥

સપ્તપંચાશતા ષષ્ટિભાગૈરેકસ્ય તસ્ય ચ ।

અંશૈરેકોનવિંશત્યા વિભક્તસ્યૈકષષ્ટિધા ॥ ૨૩૫ ॥

एवं च त्र्यशीतिः योजनान्यंशाः त्रयोविंशतिरेव च ।

षष्टिभक्तयोजनस्यૈકસ્ય ષષ્ટિલવસ્ય ચ ॥ ૨૩૬ ॥

एकषष्टिविभक्तस्य द्विचत्वारिंशदंशकाः ।

हानिरत्रेयमाद्यात् स्यात् पुरो हानौ ध्रुवोऽप्ययम् ॥ २३७ ॥

किं च सर्वान्तर्मण्डलात्तार्तिंयीકં યત્કિલ મણ્ડલમ્ ।

તદેવાયં પ્રકલ્પ્યાગ્રે યેષુ યેષુ વિભાવ્યતે ॥ ૨૩૮ ॥

દૃગ્માર્ગસ્તરણેસ્તત્ર તત્રૈકદ્વ્યાદિસંખ્યયા ।

હત્વા પદત્રિંશતં ભાગં ભાગાંસ્તાન્ યોજયેત્ ધ્રુવે ॥ ૨૩૯ ॥

ततश्च पूर्वमण्डलदृग्मार्गप्राप्तिस्तेन विवर्जिता ।

खरांशोः दृक्पथપ્રાપ્તિમાનં સ્યાદિષ્ટમણ્ડલે ॥ ૨૪૦ ॥

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે કર્કસંક્રાન્તિના દિવસોમાં સૂર્યના ઉદય અને અસ્ત વચ્ચેનું અન્તર ચોરાણું હજાર પાંચસો છબીશ પૂર્ણાંક જેતાળીશ સાઠાંશ યોજન જેટલું છે. ૨૩૩.

વળી દ્વિતીય મંડળમાં એ સૂર્યનું ઉદય અને અસ્ત વચ્ચેનું અન્તર ૪૭૧૭૯ પૂર્ણ યોજન તથા ૫૭ સાઠાંશ તથા તે ઉપર એક સાઠાંશના $\frac{1}{4}$ છે એટલે કે લગભગ ૪૭૧૭૯ $\frac{1}{4}$ યોજન જેટલું છે. તે પરથી એમ સમજવાનું કે આઘ મંડળની ગતિમાંથી લગભગ ૮૩૩ $\frac{3}{4}$ યોજન જેટલી હાનિ થઈ. આગળ પણ ઉત્તરોત્તર ત્રણેક મંડળે એટલી જ હાનિ સમજવી. એટલે એ આંકડો 'ધ્રુવ' સમજવો. ૨૩૪-૨૩૭.

વળી, સર્વથી અગ્ર્યન્તર મંડળથી જે ત્રીજું મંડળ છે તેને જ પહેલું કદપીને અગ્રે જેમાં જેમાં સૂર્યની દષ્ટિપથ-પ્રાપ્તિ ભાવવામાં આવે તેમાં $\frac{1}{4}$, $\frac{3}{4}$ આદિ રકમ 'ધ્રુવ' ની રકમમાં ભેળવતાં જવી. ભેળવતાં જે રકમ આવે તે રકમ પૂર્વમંડળના દષ્ટિપથની રકમમાંથી ખાદ કરતાં જે આવે તે ઇચ્છિત મંડળમાં સૂર્યની દષ્ટિપથ પ્રાપ્તિનું માન સમજવું. ૨૩૮-૨૪૦.

ત્ર્યશીતિઃ સાધિકા ક્વાપિ ચતુરશીતિરેવ ચ ।
 સાધિકા સા ક્વાપિ પંચાશીતિઃ સાપ્યધિકા ક્વચિત્ ॥ ૩૪૧ ॥

યોજનાનાં હાનિરેવં ભાવ્યા ગણિતપંડિતૈઃ ।
 પૂર્વોક્તગણિતામ્નાયાત્ યાવત્સર્વાન્ત્યમણ્ડલમ્ ॥ ૩૪૦ ॥

તત્ર ચૈકત્રિશૈતેવ સહસ્રૈરષ્ટભિઃ શૈતૈઃ ।
 એકત્રિશૈઃ ત્રિંશતા ચ ષષ્ઠ્યંશૈઃ દૃશ્યતે રવિઃ ॥ ૩૪૧ ॥

યદ્યપિ 'આન્તરતૃતીયમણ્ડલાપેક્ષ્યા' દ્વ્યશીત્યધિકશતતમેઽસ્મિન્
 મણ્ડલે પૂર્વોક્તકરણપ્રક્રિયયા શોઘ્યરાશિઃ પંચાશીતિઃ યોજનાનિ એકા-
 દશ ષષ્ટિભાગો એકસ્ય ષષ્ટિભાગસ્ય । સત્કાઃ ષડેકષષ્ટિભાગા $૮૬\frac{૧૩}{૧૦} +$
 ($\frac{૧૦}{૧૦} \times \frac{૧૩}{૧૦}$) એવંરૂપો જાયતે તથાપિ પૂર્વોક્તાઃ ષટ્ત્રિંશદ્ભાગભાગાઃ કલા-
 ન્યૂના અપિ । વ્યવહારતઃ પૂર્ણાઃ વિવચિતાઃ । તસ્મિંશ્ચ કલાન્યૂનત્વે અ-
 ન્ત્યમણ્ડલે એકત્ર પિણ્ડિતે સતિ અષ્ટષષ્ટિઃ એકષષ્ટિભાગાઃ ત્રુવ્યન્તિ તદ-
 પસારેણ પંચાશીતિઃ યોજનાનિ નવ ષષ્ટિભાગાઃ યોજનસ્ય એકસ્ય ષષ્ટિ-
 ભાગસ્ય સત્કા ષષ્ટિઃ એકષષ્ટિભાગા જાયન્તે $૮૫\frac{૧૩}{૧૦} +$ ($\frac{૧૦}{૧૦} \times \frac{૧૩}{૧૦}$) । અયં ચ
 શોઘ્યરાશિઃ સર્વવાહ્યાવાંચીનમણ્ડલગતદૃક્પથપ્રાપ્તિપરિમાણાત્ યદિ શોઘ્ય-
 તે તદા યથોક્તં સર્વાન્ત્યમણ્ડલે દૃક્પથપ્રાપ્તિપરિમાણં ભવતીતિ ધ્યેયમ્ ।

મંડળે, ૮૩ $\frac{૧૩}{૧૦}$ યોજનથી માંડીને કયાંક ૮૪ યોજન, કયાંક એથી વધારે, કયાંક ૮૫ યોજન
 અને કયાંક ૮૫ થી સહેજ અધિક-એટલું એછું થાય છે. ગણિતજ્ઞોએ પૂર્વોક્ત ગણિતના આ-
 મ્નાય પ્રમાણે છેક છેલ્લાં મંડળ સુધી યોજનોમાં ઘટાડો કરી દેવો. એ રીતે છેલ્લાં મંડળમાં
 એકત્રીશ હજાર આઠસો એકત્રીશ પૂર્ણાંક એક દ્વિતીયાશ યોજનથી સૂર્ય દેખાય છે. ૨૪૮-૨૫૧
 ' ' અહિં આપણે સર્વથી અંદરના મંડળથી ત્રીજા મંડળને પહેલુ કદપીને વાત કરીએ
 છીએ એટલે એ અપેક્ષાએ છેલ્લું જે ૧૮૨ સુ મંડળ આવ્યું તેમાં જે કે પૂર્વોક્ત ૧૬૨
 પ્રક્રિયા ' ને લઈને શોધ્યરાશિ ૮૫+ $\frac{૧૩}{૧૦}$ । ($\frac{૧૦}{૧૦} \times \frac{૧૩}{૧૦}$) યોજન થાય છે તે પછી પૂર્વોક્ત $\frac{૧૩}{૧૦}$ ના
 ભાગો અનુક્રમણે બેટલા ન્યૂન હોવા છતાં વ્યવહારતઃ પૂર્ણ કહ્યા છે એટલે એ કલાન્યૂનત્વ
 અન્ત્ય મંડળમાં એકત્ર ચવાથી ફક્ત ત્રે છે. તે બાદ કરવાથી ૮૫+ $\frac{૧૩}{૧૦}$ ($\frac{૧૦}{૧૦} \times \frac{૧૩}{૧૦}$) યોજન
 શોધ્યરાશિ થાય છે. આ ' શોધ્યરાશિ ' ને જે ' સર્વથી બહારના મંડળથી પૂર્વના મંડળ '
 (ના) દષ્ટિપથપ્રાપ્તિપરિમાણ ' માથી બાદ કરવામાં આવે તો જમાણમાં જે આવે તે યથોક્ત
 ' સર્વથી અન્ત્ય મંડળ ' ના દષ્ટિપથપ્રાપ્તિનું પરિમાણ સમજવું.

પૂર્વોક્તધ્રુવકાદ્યુપપત્તિસ્તુ અત્ર ઉપાધ્યાયશ્રીશાન્તિચન્દ્રોપજ્ઞજમ્બૂદ્વી-
પપ્રજ્ઞસિસૂત્રવૃત્તેઃ અવસેયા । ગ્રન્થગૌરવમયાત્ ન અત્ર ઉચ્યતે । इति ज्ञेयम् ॥

યદ્વા પંચયોજનસહસ્રાઃ પંચોત્તરં શતત્રયમ્ ।

ષષ્ઠિભાગાઃ પંચદશ મુહૂર્તગતિરત્ર હિ ॥ ૨૫૨ ॥

પપ્મુહૂર્ત્તાત્મના ચૈષા દિવસાર્ધેન ગુણયતે ।

તતોઽપ્યેતત્ દ્વકપ્રાપ્તિમાનં સર્વાન્ત્યમણ્ડલે ॥ ૨૫૩ ॥

સર્વવાહ્યાર્વાક્તને તુ ચતુરશીતિવર્જિતૈઃ ।

દ્વાત્રિંશતા યોજનાનાં સહસ્રૈઃ દૃશ્યતે રવિઃ ॥ ૨૫૪ ॥

અંશૈશ્ચૈકોનચત્વારિંશતા ષષ્ઠિસમુદ્ભવૈઃ ।

ઘકસ્ય ષષ્ઠિભાગસ્ય પૃષ્ઠાંશૈશ્ચૈકપૃષ્ઠિજૈઃ ॥ ૨૫૫ ॥

॥ ૩૧૯૧૬-૧૭-(૩૦×૧૧) યોજન ॥

પંચાશીતિઃ યોજનાનિ નવભાગાશ્ચ ષષ્ઠિજાઃ ।

ષષ્ઠ્યંશસ્યૈકસ્ય ભાગાઃ પૃષ્ઠિસ્તથૈકપૃષ્ઠિજાઃ ॥ ૨૫૬ ॥

સર્વાન્ત્યમણ્ડલાદર્વાચીનદ્વિતીયમણ્ડલે ।

ઘપા વૃદ્ધિસ્તતો વૃદ્ધૌ પુરતો ધ્રુવકોઽપ્યસૌ ॥ ૨૫૭ ॥

પૂર્વોક્ત ‘ધ્રુવ’ આદિની ઉપપત્તિ તો ઉપાધ્યાય શ્રીશાન્તિચન્દ્રકૃત ‘જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞાન્તિ-
સૂત્રની ટીકા’ થી જાણવી. ગ્રન્થગૌરવના કાયથી અને અહિં તે કહેતા નથી.

અથવા, અહિં એક મુહૂર્તમાં ૫૩૦૫ ફૂટ યોજન જેટલી સૂર્યની ગતિ છે તેને અરધા
દિવસના છ મુહૂર્તોથી ગુણવામાં આવે તો એ રીતે પણ સર્વાન્ત્ય મંડળમાં સૂર્યના દૃષ્ટિપથનું
પ્રમાણ આવશે. ૨૫૧-૨૫૩.

‘સર્વથી બહારના મંડળથી અંદરના મંડળ’ માં તો ૩૧૬૧૬-૩૧૬-૩૧૬(૩૧૬×૩૧૬) યોજનથી
સૂર્ય દેખાય છે. મતલબ કે ૮૫ મુહૂર્ત(૮૫×૩૧૬) યોજનની વૃદ્ધિ થાય છે. સર્વથી
છેલ્લા મંડળની પહેલાના બીજા મંડળમાં જેટલી વૃદ્ધિ જાણવી. અને તે પછી પણ
જેટલી જ વૃદ્ધિ દરેક મંડળે થતી આવે છે. (તેથી એ ૨૪મને ‘ધ્રુવાંક ૩૫’ સમજવી.)
૨૫૪-૨૫૭.

સર્વવાહ્યાત્તૃતીયાદિમણ્ડલેષ્વથ દ્વપથમ્ ।

જ્ઞાતું ગુણિતયા ષદ્ત્રિંશતૈકદ્વાદિસંખ્યયા ॥ ૨૫૮ ॥

ધ્રુવાંકાત્ ન્યૂનિતેઽસૌ સ્યાત્ જેપ્યરાશિરનેન ચ ।

પ્રાચ્યમણ્ડલદ્વગ્માર્ગો યુક્તઃ સ્યાદિષ્ટમણ્ડલે ॥ ૨૫૯ ॥

તથાહિ તૃતીયે મણ્ડલે વાહ્યાત્ ષદ્ત્રિંશદેકતાહિતા ।

ધ્રુવકાત્તદવસ્થૈવ વિશોધ્યતે તતઃ સ્થિતમ્ ॥ ૨૬૦ ॥

પંચાશીતિઃ યોજનાનિ ષષ્ટિગાશ્ચ લવા નવ ।

ષષ્ઠ્યંશસ્યૈકસ્ય લવાઃ ચતુર્વિંશતિરેવ ચ ॥ ૨૬૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

દ્વિતીયમણ્ડલસ્યાન્નિગોચરોઽનેન સંયુતે ।

તૃતીયમણ્ડલે દષ્ટિપથમાનં ભવેદિદમ્ ॥ ૨૬૨ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાઃ સ્યુઃ દ્વાત્રિંશત્સૈકયોજનાઃ ।

ભાગાઃ ઇકોનપંચાશ્ચોજનસ્ય ચ ષષ્ટિજાઃ ॥ ૨૬૩ ॥

ઇકષષ્ટિવિભક્તસ્યૈકસ્ય ષષ્ટિલવસ્ય ચ ।

ત્રયોર્વિંશતિરેવાંશા એવં સર્વત્ર ભાવના ॥ ૨૬૪ ॥ વિશેષકમ્ ।

એવમન્તઃ પ્રવિશતઃ સૂર્યસ્ય વાહ્યમણ્ડલાત્ ।

પૂર્વોક્તરીત્યા દ્વગ્માર્ગપ્રમાણે વર્ધિતે રવેઃ ॥ ૨૬૫ ॥

હવે સર્વવાહ્યા મંડળથી તૃતીય આદિક મંડળોમાં દષ્ટિપથનું માપ બાજુવા માટે છત્રીશને એક બે આદિક સંખ્યા વડે ગુણવાથી જે રકમ આવે એટલા એકસદીઆ ભાગને ધ્રુવ રકમ-માંથી બાદ કરતાં જે રકમ આવે તે રકમને પૂર્વના મંડળના દષ્ટિપથના માપમાં ઉમેરવી. એટલે ઇષ્ટ મંડળમાં (સૂર્યના) દષ્ટિપથનું માપ આવશે. ૨૫૮-૨૫૯.

જેમકે, બહારના મંડળથી ત્રીજા મંડળમાં એક વડે ગુણવી છત્રીશની રકમ (૩૬)ને ધ્રુવાંક-માંથી બાદ કરે. એટલે પંચાશી પૂર્ણ યોજન, નવ સાઠાંશ યોજન તથા એક સાઠાંશ યોજન-ના ચોવીસ એકસદીઆ ભાગો-એટલું આવશે. જે ત્રીજા મંડળના દષ્ટિપથના માપમાં ઉમેરે. એટલે છત્રીશ હજાર ને એક પૂર્ણ યોજન, બેગણપચાસ સાઠાંશ યોજન તથા એક સાઠાંશ યોજનના ત્રેવીસ એકસઠાંશ-એટલું આવશે. જે ત્રીજા મંડળના દષ્ટિપથનું માપ આપ્યું. આ પ્રમાણે સર્વત્ર ભાવવું. ૨૬૦-૨૬૪.

એવી રીતે બહારના મંડળથી અંદરના મંડળમાં પ્રવેશ કરતાં સૂર્યના દષ્ટિપથનું પ્રમાણ

પંચાશીતિ: સાતિરેકા સંપૂર્ણા સૈવ કુત્રચિત્ ।

સાધિકા ચતુરશીતિ: ક્વાપિ સા કેવલા ક્વચિત્ ॥ ૨૬૬ ॥

ત્ર્યશીતિ: સાધિકા ક્વાપિ યોજનાનાં યથાયથમ્ ।

સર્વાન્તર્મણ્ડલં યાવદ્ ભાવ્યં તત્ત્વ પ્રદર્શિતમ્ ॥ ૨૬૭ ॥ વિશેષકમ્ ॥

યદ્યપિ વાહ્યતૃતીયમણ્ડલાત્ દ્વ્યશીત્યધિકશતતમે સર્વાભ્યન્તર-
મણ્ડલે યથોક્તકરણેન ત્ર્યશીતિયોજનાનિ દ્વાવિંશતિ: પષ્ટિભાગા: યોજ-
નસ્ય એકસ્ય પષ્ટિભાગસ્ય સત્કા: પંચત્રિંશદેકપષ્ટિભાગા: $૮૩\frac{૧}{૩} + (૧ \times \frac{૧}{૩})$
એવં રૂપ: જેપ્યરાશિર્ભવાતિ તથાપિ યેઽત્ર ધ્રુવકાત્ પદત્રિંશત્ યથોક્તરૂપા:
શોધિતા: તે કલયા ન્યૂના અપિ પૂર્ણા એવ વિવાચિતા: તત: કિંચદધિકં
નિર્ગતમ્ તત્ત્વ અધિકં સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલે એકત્ર પિરિહતં સત્ અષ્ટપાષ્ટિ:
એકપષ્ટિભાગા ભવન્તિ । તત: તે ભૂય: જેપ્યરાશૌ ચિપ્યન્તે તત: જાત:
જેપ્યરાશિ: $૮૩\frac{૧}{૩} + (૧ \times \frac{૧}{૩})$ । અસ્મિંશ્ચ રાશૌ સર્વાભ્યન્તરાનન્તરાદ્વિતી-
યમણ્ડલગતદ્વકપથપરિમાણે યોજિતે સતિ યથોક્તં સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલે
દ્વકપથપરિમાણં ભવતીતિ જ્ઞેયમ્ ॥

કથં ચૈવ યોજનાનાં સહસ્રૈ: દૂરગાવપિ ।

આસન્નાવિવ દૃશ્યેતે તરણી ઉદયાસ્તયો: ॥ ૨૬૭ ॥

પૂર્વોક્ત શીતિએ વધતું જતું છે. એમાં શેખરાશિ એટલે જે ઉભેરાની રકમ છે તે કયાંક
પંચાશી યોજનથી જરા અધિક, કયાંક પંચાશી યોજન, કયાંક ચોરાશી યોજનથી કંઈક
અધિક, કયાંક વળી ચોરાશી જ યોજન અને કયાંક ત્રાશી યોજનથી કંઈક અધિક છે—એમ
સર્વાન્તર મંડળ પર્યન્ત યથાયોગ્ય ભાવતું.

જો કે બહારના ત્રીજા મંડળથી સર્વાભ્યન્તરના એટલે ૧૮૨ માં મંડળમાં પૂર્વોક્ત
' ૪૨૬ પ્રક્રિયા ' વડે તે ૮૩ પૂર્ણ યોજન, ૨૨ આંશ અને ૩૫ એકસડીઆ અંશ—એટલી
શેખરાશિ થાય છે. તેપણ અર્ધ આપણે તે 'ધ્રુવાંક' માંથી ઉપર કહ્યા મુજબ ૩૬ એકસડીઆ
ભાગો બાદ કર્યા છે તે એક કળા જેટલા ન્યૂન છતાં પુરા બાદ કર્યા છે—કંઈક અધિક બાદ કર્યા
છે તેથી તે 'અધિક' એકત્રિત થતાં સર્વથી અંદરના મંડળમાં ૬૮ એકસડીઆ અંશ જેટલું
થાય છે અને તેથી તે ફરીથી 'શેખરાશિ' માં લેખવતાં ૮૩ પૂર્ણ યોજન ૨૩ આંશ અને
૪૨ એકસડીઆ અંશ—આટલો 'શેખરાશિ' થયો. આ 'શેખરાશિ' સર્વાભ્યન્તરથી બીજા

મધ્યાહે તુ યોજનાનામદૃશ્યાં સ્થિતાવપિ ।

દૂરસ્થાવિવ દૃશ્યેતે કથમુષ્ણત્વિષૌ નનુ ॥ ૨૬૮ ॥

અત્રોચ્યતે દૂરત્વેન પ્રતિઘાતાત્ સ્વવિમ્બમહસાં રવી ।

આસન્નો સુખદૃશ્યત્વાત્ જ્ઞાયેતે ઉદયાસ્તયોઃ ॥ ૨૬૯ ॥

મધ્યાહે ચાસન્નતયા પ્રસર્પત્તીવ્રરશ્મિભિઃ ।

જ્ઞાયેતે દુર્નિરીક્ષ્યત્વાદાસન્નાવપિ દૂરગૌ ॥ ૨૭૦ ॥

તથા ચાગમઃ ॥ લેસ્તાપડિઘાણં ઉગ્ગમણમુદ્ઘૂતંસિ દૂરે અ મૂલે અ
દીસંતિ ॥ અત્ર દૂરે ચેતિ દૃષ્ટ્સ્થાનાપેક્ષયા વિપ્રકૃષ્ટે મૂલે ચેતિ દૃષ્ટ્સ્થ-
તીત્યપેક્ષયા આસન્ને इति ભગવતીસૂત્રશતક ૮ ઉદેશ ૮ ॥

દૂરત્વાદેવ મૂલગ્નાવિવ તાવુદયાસ્તયોઃ ।

નૈકત્વાદેવ દૃશ્યેતે મધ્યાહે સ્વાગ્રગાવિવ ॥ ૨૭૧ ॥

મંડળમાંના દૃષ્ટિપથના આપમાં લેખવવાથી થયેલું સર્વાભ્યન્તર મંડળમાંના દૃષ્ટિમાર્ગનું
પ્રમાણ આવે છે—એમ સમજવું.

અત્ર કોઈ જિજ્ઞાસુ પ્રશ્ન કરે છે કે—બેજી સૂર્યો ઉદયાસ્ત સમયે હજારો યોજન દૂર છતાં
આપણી નજીક કેમ દેખાય છે ? વળી મધ્યાહ્ને આકાશો યોજન જેટલા ઉંચે છતાં બહુ દૂરસ્થ
જેવા કેમ દેખાય છે ?

તે પ્રશ્નનો ખુલાસો આ પ્રમાણે:—ઉદયાસ્તકાળે દૂરત્વને લઈને એમના બિંબોના તે-
જનો પ્રતિઘાત થાય છે તેથી યુગ્મે બેઈ શકાય છે. તેથી બેજીએઓ નજીકમાં હોય એવા દેખાય
છે. વળી મધ્યાહ્ને નજીક હોઈને એઓના વિસ્તરી રહેલાં તીવ્ર કિરણોને લઈને હુઃખે બેઈ
શકાતા હોવાથી (નજીકમાં હોવા છતાં) દૂર રહેલા હોય એમ વર્તાય છે. ૨૭૦.

આગમમાં પણ કહ્યું છે કે ઉદયકાળે, દૂર હોવા છતાં લેશ્યાના પ્રતિઘાતને લઈને નજ-
દીકમાં હોય એવા લાગે છે, (દૂર એટલે જોનારના સ્થાનની અપેક્ષાએ દૂર; નજીક એટલે
જોનારને પડતી પ્રતીતિની અપેક્ષાએ નજીક). (ભગવતી સૂત્ર શતક ૮ ઉદેશ ૮).

દૂર હોવાથી જ એઓ બને ઉદયાસ્તકાળે પૃથ્વીને અડીને રહેલા હોય એવા દેખાય છે;
અને નજીક હોવાથી જ એઓ મધ્યાહ્ન સમયે આકાશના અગ્રભાગમાં રહેલા હોય એમ
દેખાય છે. ૨૭૧.

ઉચ્ચત્વં તુ સર્વદાઽપિ સમાનમેવ સૂર્યયોઃ ।

યોજનાનાં હ્યષ્ટશત્યા નાર્વાક્ ન પરતશ્ચ તૌ ॥ ૨૭૨ ॥

एवं दृष्टिपथप्राप्तिप्ररूपणा प्रपंचीता ।

॥ अथ प्ररूपणा भान्वोः कुर्मोऽर्धमण्डलस्थितेः ॥ २७३ ॥

एकं मण्डलमेकेनाहोरात्रेण समाप्यते ।

द्वाभ्याમભિમુલ્કસ્થાભ્યાં રવિભ્યાં પ્રતિવાદિવત્ ॥ ૨૭૪ ॥

મેરોર્દક્ષિણપૂર્વસ્યાં યદા પ્રથમમેવ હિ ।

एकः सूर्यः प्रविशति सर्वाभ्यन्तरमण्डलम् ॥ २७५ ॥

પશ્ચિમોત્તરદિગ્ભાગે તદૈવાન્યોઽપિ ભાસ્કરઃ ।

समकालं स्पर्द्धयेव सर्वान्तर्मण्डलं विशेत् ॥ २७६ ॥

इत्थं ताभ्यां प्रविशद्भ्यां व्याप्तं यत्प्रथमक्षणे ।

क्षेत्रं व्यपेक्षया तस्य कल्प्यमान्तरमण्डलम् ॥ २७७ ॥

પ્રથમાત્તુ જણાદૂર્ધ્વ વિવસ્વતૌ શનૈઃ શનૈઃ ।

क्रमादपसरन्तौ च सर्वाभ्यन्तरमण्डलात् ॥ २७८ ॥

બેજ સૂર્યોની ઉંચાઈ તે બન્નેમાં સમાન જ છે કેમકે એઓ આઠસો ચોત્તરથી એક
થે આવતા નથી તેમ આશા થે જતા નથી. ૨૭૨.

એવી રીતે બેજ સૂર્યોની દૃષ્ટિપથપ્રાપ્તિ વિષે વિવેચન કર્યું.

હવે એમના અર્ધમંડળની સ્થિતિ વિષે. ૨૭૩.

વાહી પ્રતિવાહીની પેઠે સામસામા રહેલા બેજ સૂર્યો એક અહોરાત્રમાં એક મંડળ પૂર્ણ
કરે છે. ૨૭૪.

જ્યારે એક સૂર્ય એકથી દક્ષિણ પૂર્વમાં પહેલાં સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં દાખલ થાય છે
ત્યારે બીજો સૂર્ય પણ સ્પર્ધાથી હોયની, એમ તે જ વખતે પશ્ચિમોત્તર દિશામાં તે જ
(પહેલાં સર્વાભ્યન્તર) મંડળમાં દાખલ થાય છે. ૨૭૫-૨૭૬.

એવી રીતે પ્રવેશ કરતા તે બેજ સૂર્યો પહેલે ક્ષણે કેટલું દોત્ર વ્યાપ્ત કરે છે તેની
અપેક્ષાએ સર્વાભ્યન્તર મંડળ કદમ્બુ. ૨૭૭.

પહેલા દાણથી આગળ ધીમે ધીમે તે બેજ સૂર્યો અનુક્રમે સર્વાભ્યન્તર મંડળમાંથી
પછીના મંડળ સન્મુખ અપસરણ કરતા કરતા પહેલા દાણમાં જેટલું દોત્ર સ્પર્શે છે તેની અ.

અનન્તરવહિર્ભાવિમણ્ડલાભિમુખં કિલ ।

સર્પન્તૌ ચરતશ્ચારં તતશ્ચ પ્રથમચ્છણે ॥ ૨૭૯ ॥

સ્પૃષ્ઠં ચેત્રં યદેતાભ્યાં તદપેક્ષ્ય પ્રકલ્પિતમ્ ।

જ્ઞેયં મણ્ડલતુલ્યત્વાત્ મણ્ડલં ન તુ તાત્ત્વિકમ્ ॥૨૮૦॥ વિશેષકમ્ ॥

તથાહુઃ ।

રવિદુગ્ધમણવસાઓ નિપ્પજ્ઞઙ્ મંડલં ઇહં ઇગમ્ ।

તં પુણ મંડલસરિસં તિ મંડલં બુદ્ધઙ્ તહા હિ ॥ ૨૮૧ ॥

ગિરિનિસિદ્ધનીલવંતેસુ ડગ્ગયાણં રવીણ કક્કમિ ।

પદમાઓ ચેવ સમયાઓ સરણેણં જઓ ભમણમ્ ॥ ૨૮૨ ॥

તો નો નિચ્છયરૂવં નિપ્પજ્ઞઙ્ મંડલં દિણયરાણમ્ ।

ચંદાણ વિ ઇવંચિય નિચ્છયઓ મંડલાભાવો ॥ ૨૮૩ ॥

મેરોર્દક્ષિણપૂર્વસ્યામેકોઽભ્યન્તરમણ્ડલે ।

સંક્રમ્ય ચામ્યદિગ્ભાગં યદા મેરોઃ પ્રકાશયેત્ ॥ ૨૮૪ ॥

તદાપરોત્તરદિશિ પ્રાપ્તોઽભ્યન્તરમણ્ડલમ્ ।

અન્યો મેરોરુદ્ગ્ભાગં પ્રકાશયતિ ભાનુમાન્ ॥ ૨૮૫ ॥

પેક્ષાએ તે મંડળતુલ્ય હોવાથી તેની મંડળ એવી કલ્પના કરવી, તે કાંઈ તાત્ત્વિક એટલે ખરે ખરું મંડળ નથી. ૨૭૯-૨૮૦.

કહ્યું છે કે—મે સૂર્યોના ભાવવાથી અહીં એક મંડળ થાય છે; પરંતુ તે મંડળ જેવું હોવાથી તેને મંડળ કહેવામાં આવે છે. જેમકે નિષધ અને નીલવંત પર્વત પર કર્કસંક્રાન્તિમાં ઉગતા સૂર્યો પ્રથમ સમયથી ગતિવડે ભ્રમણ કરે છે, અને તેથી એમનું એ મંડળ કહેવાય છે પણ નિશ્ચયરૂપ મંડલ થતું નથી. એવી જ રીતે ચંદ્રોના પણ નિશ્ચય મંડળનો અભાવ છે. ૨૮૧-૨૮૩.

મેરૂથી દક્ષિણ-પૂર્વે જ્યારે એક સૂર્ય અંદરના મંડળમાં દાખલ થઈને મેરૂના દક્ષિણ તરફના ભાગને પ્રકાશે છે ત્યારે બીજો સૂર્ય મેરૂથી પાશ્વિમોત્તરે અંદરના મંડળમાં દાખલ થઈને મેરૂના ઉત્તર તરફના ભાગને પ્રકાશે છે અને તે વખતે મેરૂથી દક્ષિણ અને ઉત્તરે સર્વંથી

દક્ષિણોત્તરયોમેરોઃ સર્વોત્કૃષ્ટં દિનં તદા ।
રાત્રિઃ સર્વજઘન્યૈપોઽહોરાત્રો વત્સરેઽન્તિમઃ ॥ ૨૮૬ ॥

અહોરાત્રે નવાબ્દસ્ય ચરતઃ પ્રથમે યદિ
દ્વિતીયસ્મિન્ મણ્ડલેઽર્કો નિષ્ક્રમ્યાન્તરમણ્ડલાત્ ॥ ૨૮૭ ॥
દાક્ષિણાત્યઃ તદા સૂર્યઃ સર્વાન્તર્મણ્ડલાશ્રિતાત્ ।
વિનિર્ગત્ય દક્ષિણાર્ધાત્ વાયવ્યાં સુરભૂમૃતઃ ॥ ૨૮૮ ॥
દ્વિતીયસ્ય મણ્ડલસ્યોત્તરાર્ધ્વ આશ્રિતઃ ચરન્ ।
મેરોરુત્તરદિગ્ભાગં પ્રકાશયતિ દીપવત્ ॥ ૨૮૯ ॥
ઔત્તરાહઃ પતંગસ્તુ સર્વાન્તર્મણ્ડલાશ્રિતાત્ ।
ઔત્તરાર્ધાત્ વિનિર્ગત્ય મેરોઃ દક્ષિણપૂર્વતઃ ॥ ૨૯૦ ॥
દ્વિતીયસ્ય મણ્ડલસ્ય દક્ષિણાર્ધમુપાશ્રિતઃ ।
મેરોઃ દક્ષિણદિગ્ભાગં પ્રકાશયતિ લીલયા ॥ ૨૯૧ ॥
ક્ષેત્રમાન્યાં ચ યત્સ્પૃષ્ઠં તસ્યાહઃ પ્રથમક્ષણે ।
દ્વિતીયં મણ્ડલં બુદ્ધ્યા કલ્પ્યતે તદપેક્ષયા ॥ ૨૯૨ ॥
એવં ચ એકૈકસ્મિન્નહોરાત્રે એકૈકમર્ધમણ્ડલમ્ ।
સંક્રમ્ય સંચરન્તૌ તાવન્યાન્યવ્યવહારતઃ ॥ ૨૯૩ ॥

મોટા દિવસ અને સર્વથી બહાની રાત્રી થાય છે અને તે વર્ષમાં છેલ્લો અહોરાત્ર કહેવાય છે. ૨૮૪-૨૮૬.

પછી બ્યારે તે બન્ને સૂર્યો નવા વર્ષના પહેલા અહોરાત્રમાં અંદરના મંડળમાંથી નીકળીને બીજા મંડળમાં પરિક્રમણ કરે છે ત્યારે દક્ષિણ તરફનો સૂર્ય સર્વાવ્યન્તર મંડળના દક્ષિણાર્ધમાંથી નીકળીને મેરુથી વાયવ્ય દિશામાં બીજા મંડળના ઉત્તરાર્ધમાં દાખલ થઈ ફરતો ફરતો દીપકની જેમ મેરુના ઉત્તર તરફના ભાગને પ્રકાશે છે, અને ઉત્તર તરફનો સૂર્ય સર્વાવ્યન્તર મંડળના ઉત્તરાર્ધમાંથી નીકળીને મેરુથી દક્ષિણ પૂર્વે બીજા મંડળના દક્ષિણાર્ધમાં દાખલ થઈ મેરુના દક્ષિણ તરફના ભાગને પ્રકાશિત કરે છે. ૨૮૭-૨૯૧.

(હવે) બેજ સૂર્યોએ તે દિવસને પ્રથમ ક્ષણે જોઈ ક્ષેત્ર સ્પર્શ્યું તેની અપેક્ષાએ બીજું મંડળ કટપી લેવું. ૨૯૨.

અને એવી રીતે એકેક અહોરાત્રમાં એકેક અર્ધમંડળમાં સંક્રમીને પરસ્પર વ્યવહાર

પ્રત્યેકં દ્વૌ મુહૂર્તૈકષષ્ટિભાગૌ દિને દિને ।

ત્વપયન્તૌ સર્વવાહ્યમણ્ડલાવધિગચ્છતઃ ॥ ૨૧૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તસ્માત્પુનઃ સર્વવાહ્યાર્વાચીનમણ્ડલસ્થિતાત્ ।

દક્ષિણાર્ધાત્ વિનિર્ગત્ય સર્વાન્ત્યમણ્ડલાશ્રિતમ્ ॥ ૨૧૫ ॥

ઉત્તરાર્ધ સ વિશતિ યઃ પ્રકાશિતવાન્ પુરા ।

રવિર્મેરોર્યામ્યભાગં સર્વામ્યન્તરમણ્ડલે ॥ ૨૧૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

યસ્તુ તત્રોત્તરભાગમદિદીપદ્રવિઃ પુરા ।

સ સર્વવાહ્યાર્વાચીનમણ્ડલસ્યોત્તરાર્ધતઃ ॥ ૨૧૭ ॥

નિર્ગત્ય દીપયેદ્યામ્યમર્ધં સર્વાન્ત્યમણ્ડલે ।

આથં સંવત્સરસ્યાર્ધમેવમામ્યાં સમાપ્યતે ॥ ૨૧૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તતસ્તૌ દ્વાવપિ રવી સૌમ્યાયનાદિમન્ત્રણે ।

અનન્તરં સર્વવાહ્યાત્ દ્વિતીયં મણ્ડલં શ્રિતૌ ॥ ૨૧૯ ॥

ઉત્તરાર્ધં યોઽદિદીપત્ સર્વાન્ત્યમણ્ડલાશ્રિતમ્ ।

દીપયેત્ સોઽત્ર યામ્યાર્ધમુત્તરાર્ધં તતઃ પરમ્ ॥ ૩૦૦ ॥

પૂર્વક સચરતા તે બેઉ સૂર્યો દિનપ્રત્યે ૬૧ યુહૂર્તને ખપાવતા એટલે એટલા બોણા બોણા ખપાવતાં એકેક મંડળને વ્યતિક્રમવાતા સર્વથી બહારના મંડળમાં આવે છે. ૨૬૩-૨૬૪.

આ બેઉ સૂર્યોમાંથી જે સૂર્ય પહેલાં સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં મેરૂના દક્ષિણ ભાગને પ્રકાશિત કર્યો હતો તે સૂર્ય સર્વથી બહારના મંડળથી પૂર્વના (અગાઉના) મંડળના દક્ષિણાર્ધમાંથી બહાર નીકળી છેલ્લા મંડળના ઉત્તરાર્ધમાં પ્રવેશ કરે છે અને પ્રકાશે છે. વળી તે બે સૂર્યોમાંથી જે સૂર્ય પૂર્વે (સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં) મેરૂના ઉત્તર ભાગને પ્રકાશિત કર્યો હતો તે સૂર્ય ' સર્વથી બહારનાથી પૂર્વના ' (પ્રથમના) મંડળના ઉત્તરાર્ધમાંથી નીકળી છેલ્લા મંડળના દક્ષિણાર્ધમાં પ્રવેશ કરી દક્ષિણાર્ધને પ્રકાશિત કરે છે. ૨૬૫-૨૬૮.

આમ એ બેઉ સૂર્યો મળીને સવત્સરનું ' પૂર્વાર્ધ ' (વર્ષના પહેલા છ માસ) સમાપ્ત કરે છે. ૨૬૮.

ત્યારપછી વળી એ બેઉ સૂર્યો ઉત્તરાયનને પહેલે ક્ષણે સર્વબાહ્યમંડળથી અનન્તર એવા બીજા મંડળમાં આવે છે. ૨૬૯.

બેમાંથી જેણે છેક છેલ્લા મંડળના ઉત્તરાર્ધને પ્રકાશિત કર્યું હતું તે અહીં તેના દક્ષિણાર્ધને પ્રકાશે છે અને જેણે દક્ષિણાર્ધને પ્રકાશિત કર્યું હતું તે ઉત્તરાર્ધને પ્રકાશે છે. ૩૦૦.

एवं पुनर्मंडलार्धमेकैकं व्यतिहारतः ।

एकैकस्मिन्नहोरात्रे आक्रमन्तौ दिवाकरौ ॥ ૩૦૧ ॥

प्रत्येकं द्वौ मुहूर्त्तैकषष्टिभागौ दिनेदिने ।

वर्धयन्तौ क्रमात् प्राप्ता सर्वाभ्यन्तरमण्डले ॥ ૩૦૨ ॥

मण्डलेऽस्मिन् अहोरात्रे गताद्वस्यान्तिमे रवी ।

यथाऽदिदीपतामर्धे पुनः दीपयतः तथा ॥ ૩૦૩ ॥

इति अर्धમણ્ડલાર્પિતિઃ ।

સૂર્યવક્તવ્યતા ચૈવં યથામ્નાયં પ્રપંચિતા ।

एवं प्रपंचयामोऽथ चन्द्रचारप्ररूपणाम् ॥ ૩૦૪ ॥

आदौ क्षेत्रं मण्डलानां तद्वाधा तदन्तरम् ।

तच्चारश्च वृद्धिहानिप्रतिभासप्ररूपणा ॥ ૩૦૫ ॥

अत्रानुयोगद्वाराणि पंचाहुस्तत्त्ववेदिनः ।

तत्रાદૌ મણ્ડલચેત્રપરિમાણં પ્રતન્યતે ॥ ૩૦૬ ॥

મણ્ડલાનિ પંચદશ ચન્દ્રસ્ય સર્વસંખ્યયા ।

પદપંચાશ્ચયોજનૈકષષ્ટિભાગપૃથૂન્યતઃ ॥ ૩૦૭ ॥

એવી રીતે એકેક અહોરાત્રમાં વારાફરતી એકેકા મંડળાર્ધને આક્રમણ કરતા યકા તે બેઉ સૂર્યા દિનપ્રત્યે ૬૬ મુહૂર્ત દિનમાનમાં વધારતા વધારતા અનુક્રમે છેક અંદરના મંડળમાં દાખલ થાય છે અને ગત વર્ષના છેલ્લા અહોરાત્રમાં જેમ એઓ અર્ધ મંડળને પ્રકાશ આપતા હતા તેજ પ્રમાણે આ વખત પણ અર્ધ મંડળને પ્રકાશ આપે છે. ૩૦૧-૩૦૩.

એવી રીતે સૂર્યની અર્ધમંડળ સ્થિતિનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું.

આમ સૂર્ય વિષે આમ્નાય પ્રમાણે જે કહેવાનું હતું તે કહી દીધું.

હવે એવી જ રીતે ચન્દ્રની ગતિ વિષે કહીએ છીએ.

સૂર્યના સંબંધમાં જેમ પાંચ અનુયોગદ્વારા કહ્યાં હતાં તેમ ચન્દ્રમાના સંબંધમાં પણ તત્ત્વવેત્તાઓએ પાંચ અનુયોગદ્વારા કહેલાં છે અને તે આ પ્રમાણે છે:—(૧) ચન્દ્રમાના મંડળાનું ક્ષેત્ર, (૨) એઓની અવાધા, (૩) એઓનું અંતર, (૪) એઓની ગતિ અને (૫) એઓની વૃદ્ધિહાનિનો પ્રતિભાસ. ૩૦૪-૩૦૬.

ગુણિતાઃ પંચદશભિઃ षट્પંચાશત્ ભવન્તિ તે ।

અઘૌ શતાનિ ચત્વારિંશાન્યેકપટ્ટિજાઃ લઘાઃ ॥ ૩૦૮ ॥

एकषष्ट्या विभज्यन्ते योजनानयनाय ते ।

त्रयोदश योजनानि लब्धान्येतत्તુ શિષ્યતે ॥ ૩૦૯ ॥

सप्तचत्वारिंशदंशा योजनस्यैकपट्टिजाः ।

મળડલાનાં પુનરેપામન્તરાણિ ચતુર્દશ ॥ ૩૧૦ ॥

पंचत्रिंशद्योजनानि त्रिंशत्तथैकपट्टिजाः ।

લઘા એકસ્યૈકપટ્ટ્યંશસ્ય જુગણસ્ય સપ્તથા ॥ ૩૧૧ ॥

भागाश्चत्वार एकैकमेतावदन्तरं भवेत् ।

શીતદ્યુતેર્મળડલેષુ તત્રોપપત્તિરુચ્યતે ॥ ૩૧૨ ॥

चन्द्रमण्डलविष्कम्भे प्राग्वत्पंचदशाहते ।

શોધિતે મળડલચેત્રાત્ યોજનાનાં ચતુઃશતી ॥ ૩૧૩ ॥

शेषा सप्तनवत्याढ्या ह्येकोऽंशः चैकपट्टिजः ।

વિભજ્યન્તે ચ તે ચતુર્દશભિર્મંડલાન્તરૈઃ ॥ ૩૧૪ ॥

पंचत्रिंशद्योजनानि लब्धान्युद्धरिते(सप्त) हते ।

એકષષ્ટ્યેકપટ્ટ્યંશેનૈકેન ચ સમન્વિતે ॥ ૩૧૫ ॥

એ પાંચમાં પહેલાં " મંડળોના ક્ષેત્ર " વિષે કહે છે. (૧)

સર્વ મળીને ચંદ્રમાના પંદર મંડળો છે. પ્રત્યેક મંડળ $\frac{૫૩}{૬૬}$ યોજન પહોળું છે તેથી પંદરે મંડળોના વિસ્તાર $૧૩\frac{૫૩}{૬૬}$ યોજન છે. ૩૦૭-૩૧૦.

પંદર મંડળો વચ્ચે ચૌદ આંતરા હોય તે દરેક (આંતરા) ૩૫ યોજન + $\frac{૫૦}{૬૬}$ યોજન + ($\frac{૧}{૬૬}$) યોજન છે. ૩૧૦-૩૧૨

એની ઉપપત્તિ કે યુક્તિ આ પ્રમાણે છે:—

એક મંડળના વિસ્તારને પૂર્વગી પેઠે ૧૫ વતી શુભો. એટલે ૧૩ $\frac{૫૩}{૬૬}$ યોજન આવશે. એ પંદરે મંડળોના વિસ્તાર હવે સમસ્ત મંડળ ક્ષેત્રનો વિસ્તાર ૫૧૦ $\frac{૫૩}{૬૬}$ યોજન છે એમાંથી તે ૧૩ $\frac{૫૩}{૬૬}$ બાદ કરેા એટલે ૪૯૭ $\frac{૫૩}{૬૬}$ યોજન રહ્યા એ ચૌદ આંતરાનો કુલ વિસ્તાર છે, માટે

અષ્ટાવિંશા ચતુઃશત્યેતસ્યાશ્ચ ભજને સતિ ।

ચતુર્દશભિરાપ્યન્તે ત્રિંશદંશાઃ પુરોદિતાઃ ॥ ૩૧૬ ॥

શેષા અષ્ટૌ સ્થિતા ભાજ્યા ભાજકાશ્ચ ચતુર્દશ ।

ભાગપ્રાપ્ત્યાપવર્ચ્યેતે તતો દ્વાભ્યામુભાવપિ ॥ ૩૧૭ ॥

ભાગભાગાસ્તતો લઘ્વાશ્ચત્વારઃ સાત્તિકા ઇતિ ।

एतच्चतुर्दशगुणं कर्तव्यं प्रथमं त्विह ॥ ૩૧૮ ॥

પંચત્રિંશદ્યોજનાનિ ચતુર્દશગુણાનિ વૈ ।

શતાન્યભવંશ્ચત્વારિ નવત્યાલ્હ્યાનિ યેઽપિ ચ ॥ ૩૧૯ ॥

ત્રિંશદેકષષ્ટિભાગાશ્ચતુર્દશગુણીકૃતાઃ ।

જાતાઃ શતાનિ ચત્વારિ વિંશત્યાલ્હ્યાનિ તે ત્વથ ॥ ૩૨૦ ॥

एकषष्ठ्या विभज्यन्ते योजनप्राप्तये ततः ।

લઘ્વા ષડ્યોજની શેષાશ્ચતુઃપંચાશદંશકાઃ ॥ ૩૨૧ ॥

સસમ્ભક્તસ્યૈકષષ્ટિભાગસ્ય યા ચતુર્લઘ્વી ।

ચતુર્દશગુણા સાપિ ષડ્પંચાશત્ ભવન્ત્યમી ॥ ૩૨૨ ॥

અષ્ટાવેકષષ્ટિભાગાઃ જાયન્તે સસમાજિતાઃ ।

દ્વાષષ્ટિરેતે સ્યુઃ પ્રાચ્યચતુઃપંચાશતા યુતાઃ ॥ ૩૨૩ ॥

૪૫૭ ફ્રે ને ૧૪ વતી ભાંગો એટલે ભાગમાં ૩૫ પૂર્ણ યોજન અને ૩૦^૪/_૫ એકસઠાંશ યોજન આવશે. તે આ પ્રમાણે—

૪૬૭ યોજનને ચૌદે ભાંગતાં ભાગમાં ૩૫ આવ્યા. ભાજક અને ભાગનેા શુદ્ધાકાર ૪૬૦ થયો તેને ૪૬૭ માંથી ભાદ કરતાં બાકી ૭ યોજન રહ્યા, તે રહેલા ૭ યોજનને ૬૧ વડે શુદ્ધી એક અંશ લેખવતાં ૪૨૮ અંશ આવ્યા તેને ૧૪ વડે ભાંગતાં ૩૦ એકસઠીઆ ભાગ આવ્યા અને ૮ અંશ વધ્યા તે ઉપર વધેલા આઠ અંશને ચૌદે ભાંગતાં ^૪/_૫ અથવા ^૪/_૫ આવ્યા. એટલું— ૩૫ ^૪/_૫ યોજન અંદાજ દરેક મંડળનું આંતરું સમજવું. ૩૧૩-૩૧૮

આ આવેલા આંતરને ૧૪ વડે શુદ્ધતાં પણ ઉપરનો અંક આવશે તે આ પ્રમાણે—

૩૫ યોજનને ચૌદે શુદ્ધતાં ૪૬૦ આવ્યા. ૩૦ એકસઠીઆ ભાગને ૧૪ વડે શુદ્ધતાં ૪૨૦ આવ્યા. તેને ૬૧ વડે ભાંગતાં ૬ યોજન આવ્યા ને ૫૪ અંશ વધ્યા. પછી ચાર સાતીઆ

एकपष्टैषां च भागे प्राप्तं सैकांशयोजनम् ।

योज्यतेऽशश्चांशराशौ योजनं योजनेषु च ॥ ३२४ ॥

एवं च योजनानां पंचशती दशोत्तरैकपाष्टिजाः ।

अष्टचत्वारिंशदंशाः मण्डलचेत्रसंमितिः ॥ ३२५ ॥

कृतैवं मण्डलचेत्रपरिमाणप्ररूपणा ।

संख्याप्रરૂપણાં ત્વેપામાહુઃ પંચદશાત્મિકામ્ ॥ ૩૨૬ ॥

तत्र पंचमण्डलानि जम्बूद्वीपे जिना जगुः ।

शेषाणि तु दशाम્भोधौ મણ્ડલાન્યમૃતદ્યુતેઃ ॥ ૩૨૭ ॥

अवाधा तु त्रिधा प्रागवत् तत्राद्या मेर्वपेक्षया ।

ओघतो मण्डलचेत्रावाधाऽन्या प्रतिमण्डलम् ॥ ૩૨૮ ॥

तृतीया तु मिथोऽवाधा शशिनोः प्रतिमण्डलम् ।

तत्रोघतोऽर्कवत् मेरोः મણ્ડલચેત્રમીરિતમ્ ॥ ૩૨૯ ॥

चतुश्चत्वारिंशतैव सहस्रैरष्टभिः शतैः ।

विंशत्याद्यैः योजनानाम् इयतैवाद्यमण्डलम् ॥ ૩૩૦ ॥

ભાગને ચૌદે શુભૃતાં ૫૬ આબ્યા તેને સાતે ભાંગતાં ૮ આબ્યા તેને ૫૪ અંશમા ભેળવતાં ૬૨ થયા તેને એકસઠ વડે ભાંગતાં ૧ યોજન આબ્યો ને એક એકસઠીઓ ભાગ વધ્યા તેને ૪૬૬ માં ભેળવતાં ૪૬૭ ફાં ચૌદે આંતરાતુ પ્રમાણ આબ્યું. હવે આપણે મંડળક્ષેત્રનો વિસ્તાર કાઢવો છે તે ૧૩ ફાં યોજનને ચૌદે આંતરાના વિસ્તાર ૪૬૭ ફાં યોજન સાથે ભેળવતાં ૫૧૦ ફાં યોજન પ્રમાણ આવશે. ૩૧૬-૩૨૫.

આ પ્રમાણે ચંદ્રમંડળના ક્ષેત્રના પ્રમાણની પ્રરૂપણા કરી. એ ચંદ્રમંડળોની સંખ્યા ૫૬૨ની છે તેમાં પાંચ જમ્બૂદ્વીપમાં છે અને શેષ દશ લવણ સમુદ્ર ઉપર છે. ૩૨૬-૩૨૭.

હવે ચંદ્રના મંડળોની ‘અબાધા’ વિષે કહે છે— (૨)

સૂર્યના સંબંધમાં કહી ગયા તેમ આ ચંદ્રમાના સંબંધમાં પણ અબાધા ત્રણ પ્રકારે છે: (૧) આઘથી મેરૂની અપેક્ષાએ અબાધા, (૨) પ્રત્યેક મંડળે મંડળક્ષેત્રની અબાધા, અને (૩) પ્રત્યેક મંડળે બેઠ ચંદ્રમાની પરસ્પર અબાધા. ૩૨૮-૩૨૯.

આઘથી મેરૂની અપેક્ષાએ સૂર્યની પેઠે ચંદ્રમાતું મંડળક્ષેત્ર કહેલું છે. એટલે તેતું પહેલું મંડળ ચુમાળીશ હબ્બર આઠસો ને વીસ યોજન મેરૂથી દૂર રહેલું છે. ૩૩૦.

પદ્ત્રિંશદ્યોજનાન્યેકપદ્ધશાઃ પંચવિંશતિઃ ।

एकस्यैकषष्टिजस्य चत्वारः सप्तजाः लवाः ॥ ૩૩૧ ॥

વર્ધતેઽન્તરમેતાવત્ પ્રતિમણ્ડલમાદિમાત્ ।

सर्वान्त्यमण्डलं यावत् ततो द्वितीयमण्डलम् ॥ ૩૩૨ ॥

સત્સહસ્રૈશ્ચતુશ્ચત્વારિંશતા ચાષ્ટભિઃ શતૈઃ ।

षट्पंचाशैरेकषष्टिभागैस्तत्त्वमितैस्तथा ॥ ૩૩૩ ॥

एकस्यैकषष्टिजस्य चतुर्भिः सप्तजैः लवैः ।

स्यात् मन्दरात् अन्तरितमेकतोऽपरतोऽपि च ॥ ૩૩૪ ॥

કલાપકમ્ ॥

સર્વવાદ્યમણ્ડલં તુ સ્થિતં દૂરે સુમેરુતઃ ।

સહસ્રૈઃ પંચચત્વારિંશતા ત્રિંશૈશ્ચિભિઃ શતૈઃ ॥ ૩૩૫ ॥

યોજનાનાં યોજનૈકપદ્મિભાગાષ્ટકોઽગ્નિશતૈઃ ।

अथो मिथोऽन्तरं वक्ष्ये शशिनोः प्रातिमण्डलम् ॥ ૩૩૬ ॥

॥ યુગ્મમ્ ॥

इन्द्रोर्मिथोऽर्कवत्सर्वान्तरंगमण्डलेऽन्तरम् ।

સહસ્રા નવનવતિશ્ચત્વારિંશા ચ પદશતી ॥ ૩૩૭ ॥

इतथ

દ્વાસપ્તતિયોજનાનામેકપંચાશદંશકાઃ ।

एकषष्टिभवाः सप्तभक्तस्यास्य लवोऽपि च ॥ ૩૩૮ ॥

પહેલા મંડળથી માંડીને છેક છેલ્લા મંડળ સુધી દર મંડળે ૩૬ પૂર્ણ યોજન અને ૨૫૬ એકસહાંશ યોજન જેટલું અંતર વધતું જાય છે. તેથી બીજું મંડળ ૪૪૮૫૬ પૂર્ણ યોજન અને ૨૫૬ એકસહાંશ યોજન જેટલું મેરૂથી બેજી બાબુબે દર રહેલું છે. ૩૩૧-૩૩૪.

સર્વથી બહારનું મંડળ છે તે તો મેરૂથી ૪૫૩૨૬૬૩ યોજન જેટલું દૂર છે. ૩૩૫-૩૩૬.

હવે બેઠ અંદ્રમાતું દર મંડળે ૫૨૨૫૨ અંતર કેટલું છે તે કહું છું. (૩) ૩૩૬.

સર્વાવ્યન્તર મંડળમાં બેજી અંદ્રમાતું ૫૨૨૫૨ અન્તર સૂર્યોની પેઠે ૬૬૬૪૦ યોજનનું

एतावदन्तरं ग्लावोः वर्धते प्रतिमण्डलम् ।

वहिर्निष्क्रमतोरन्तर्विंशतोः परिहीयते ॥ ૩૩૯ ॥

एतच्च यत्पुरा प्रोक्तं प्रतिमण्डलमेकतः ।

अन्तरं तद् द्विगुणितं भवेत्पार्શ्वद्वयोद्भवम् ॥ ૩૪૦ ॥

एवं च सहस्रा नवनवतिः योजनानां शतानि च ।

द्वादशोपेतानि सप्त विभागाश्चैकપટ્ટિજાઃ ॥ ૩૪૧ ॥

एकपंचाशदेकोऽंश एकપટ્ટિલવસ्य च ।

સપ્તભાગીકૃતસ્યૈતત્ દ્વિતીયમણ્ડલેઽન્તરમ્ ॥ ૩૪૨ ॥ યુગમ્ ॥

सर्वान्तिमेऽन्तरं लक्षं सપટ્ટીनि શતानિ પદ્ ।

યોજનાનામેકપટ્ટિભાગૈઃ પોઢશભિર્વિના ॥ ૩૪૩ ॥

अष्टांशोरुव्यासमिन्दुमण्डलं भानुमण्डलात् ।

अष्टાઘાવાંકૃતૈત્રિભાગાઃ આશ્વાં રુદ્રાસ્તતોઽધિકાઃ ॥ ૩૪૪ ॥

ततः षोडशभिः भागैः न्यूनं परममन्तरम् ।

સર્વાન્ત્યમણ્ડલે ગ્લાવોર્કયોઃ પરમાન્તરાત્ ॥ ૩૪૫ ॥

છે, અને પછી દર મંડળે ૭૨ પૂર્ણ ચોજન અને ૫૧૬ એકસઠાંશ ચોજન જેટલું અંતર ત્યાંથી બહાર નીકળતાં વધે છે અને અંદર દાખલ થતાં ઘટે છે. ૩૩૭-૩૩૯.

આ અંતર જે પૂર્વે દર મંડળે એક તરફનું કહ્યું છે તેને બમણું કરવાથી એક તરફનું અંતર નીકળે છે. ૩૪૦.

બીજા મંડળમાં એક અંદ્રમાનું પરસ્પર અંતર પહેલા મંડળ કરતાં ૭૨ ચોજન વગેરે જેટલું વધારે છે એટલે ૯૯૬૪૦ ચોજન-૫૭૨ ચોજન વગેરે છે એટલે કે ૯૯૭૧૨ પૂર્ણચોજન ઉપર ૫૧૬ એકસઠાંશ ચોજન છે. ૩૪૧-૩૪૨.

ત્રીજી એ જ પ્રમાણે સર્વથી અન્તિમ મંડળમાં એક અંદ્રોનું અન્તર ૧૦૦૬૫૯૬૫ ચોજન છે. ૩૪૩.

સૂર્યના મંડળથી અંદ્રના મંડળનો ઘેરાવો આઠ અંશ વધારે છે. તેથી એક અંદ્રમાએ ક્ષેત્રના આઠ આઠ અંશો વધારે રોક્યા છે. અને તેથી સર્વથી છેલ્લા મંડળમાં સૂર્યોના ઉત્કૃષ્ટ અન્તરથી એક અંદ્રમાઓનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર સોળ અંશ જેટલું ઓછું છે. ૩૪૪-૩૪૫.

एवं कृता चन्द्रमसोर्मिथोऽबाधाप्ररूपणा ।
साम्प्रतं मंडलचारप्ररूपणा प्रपंच्यते ॥ ३४६ ॥

परिक्षेपा मण्डलानां मुहूर्त्तगतिरत्र च ।
मण्डलार्धमण्डलयोः कालसंख्याप्ररूपणा ॥ ३४७ ॥

साधारणासाधारणमण्डलानां प्ररूपणा ।
एवं चत्वार्यनुयोगद्वाराण्यत्र जिना जगुः ॥ ३४८ ॥

विष्कम्भायामतस्तत्र सर्वાભ્યન્તરમણ્ડલમ્ ।
સહસ્રા નવનવતિશ્ચત્વારિંશા ચ પદ્મશતી ॥ ૩૪૯ ॥
તિસ્તો લક્ષ્મીઃ પંચદશ સહસ્રા યોજનાન્યથ ।
નવાશીતિઃ પરિક્ષેપોઽધિકોઽભ્યન્તરમણ્ડલે ॥ ૩૫૦ ॥

भावना तूभयोरपि सूर्याभ्यन्तरमण्डलवत् ॥
द्वितीयमण्डलव्यासं विभाव्योक्तानुसारतः ।
भावनीयः परिक्षेपः स चायमुपपद्यते ॥ ३५१ ॥
तिस्रो लक्षा पंचदश सहस्राणि शतत्रयम् ।
योजनान्येकोनविंशं साधिकं किंचनाथवा ॥ ३५२ ॥

એ પ્રમાણે બેઉ ચંદ્રમાની પરસ્પર અભાધાની પ્રરૂપણા કરી.

હવે એઓની મંડળગતિ વિષે કંઇક કહીએ. (૪) ૩૪૬.

અહિં ચાર અનુયોગદ્વાર કહેલાં છે : (૧) મંડળોના પરિક્ષેપ એટલે ઘેરાવા, (૨)

મુહૂર્તગતિ, (૩) મંડળ તેમજ અર્ધ મંડળની કાળસંખ્યા, અને (૪) સાધારણ તથા અસાધારણ મંડળો. મનસબ કે એ ચાર બાનાં આપણે અહિં વિચારવાનાં છે. ૩૪૭-૪૮.

(૧) સર્વથી અંદરતું મંડળ ૯૯૬૪૦ યોજન લાંબુ પહોળું છે, અર્થાત્ તેટલો તે ખંનેનો મધ્ય વિષ્કંભ છે. અને તેથી એનો પરિક્ષેપ ૩૧૫૦૮૯ યોજન ઝાઝેરો છે. આ બેઉની ભાવના તો મૂર્ધના અભ્યન્તર મંડળની જેઠે બાજુની. ૩૪૯-૩૫૦.

હવે બીજા મંડળનો વ્યાસ પૂર્વોક્ત અનુસાર વિચારી એનો ઘેરાવો માલ્યો. તે ૩૧૫૩૧૯ યોજનથી કંઇક અધિક આવશે. ૩૫૧-૩૫૨. તે આ પ્રમાણે—

પૂર્વમण्डलविष्कम्भात् परमण्डलविस्तृतौ ।

द्वासप्तति योजनानि वृद्धिः प्राक् प्रत्यपादि या ॥ ૩૫૩ ॥

तस्याः पृथक् परिक्षेपः कर्त्तव्यः कोविदेन्दुना ।

द्वे शते त्रिंशदधिके योजनानां भवेदसौ ॥ ૩૫૪ ॥

पूर्वपूर्वपरिक्षेपे यद्ययं क्षिप्यते तदा ।

પરાપરપરિક્ષેપા ભાવનીયા યથોત્તરમ્ ॥ ૩૫૫ ॥

इयमिन्दुमण्डलानां परिक्षेपप्ररूपणा ।

મુહૂર્તગતિમાખ્યામિ સંપ્રતિ પ્રતિમણ્ડલમ્ ॥ ૩૫૬ ॥

उपसंक्रान्तयोरिन्द्रोः सर्वाभ्यन्तरमण्डले ।

પંચ પંચ સહસ્રાણિ યોજનાનાં ત્રિસપ્તતિઃ ॥ ૩૫૭ ॥

सहस्रैस्त्रयोदशभिः सप्तत्वं सप्तभिः शतैः ।

છિન્નસ્ય યોજનસ્યાંશશતાશ્ચ સપ્તસપ્તતિઃ ॥ ૫૫૮ ॥

चतुश्चत्वारिंशदाढ्या मुहूर्तगतिरेपिका ।

જિજ્ઞાસ્યતેઽસ્યાશ્વેત્ વીજં શ્રૂયતાં તર્હિ ભાવના ॥ ૩૫૯ ॥

इहैकैकोऽप्यमृतांशुरेकैकमर्धमण्डलम् ।

એકેનાહોરાત્રેણૈકમુહૂર્ત્તાધિક્યશાલિના ॥ ૩૬૦ ॥

પૂર્વમંડળની પહોળાઈથી પશ્ચિમ મંડળની પહોળાઈમાં પૂર્વે જે ૭૨ યોજનની વૃદ્ધિ કહેલી છે તે ૭૨ યોજનનો જૂદો પરિધિ કાઢવો. તે ૨૩૦ યોજન થશે. તે બધાને પૂર્વપૂર્વના ઘેરાવામાં ઉમેરવામાં આવે ત્યારે ઉત્તરોત્તરમંડળના ઘેરાવા આવે તે સમજી લેવા. ૩૫૩-૩૫૫ એવી રીતે ચંદ્રના મંડળોના પરિધિની વાત થઈ.

હવે પ્રત્યેક મંડળે એમની મુહૂર્તગતિ વિષે કહે છે— ૩૫૬.

સર્વાભ્યન્તર મંડળને વિષે સંક્રાન્ત થતાં જેઉ ચંદ્રમાની ગતિ એક મુહૂર્તે ૫૦૭૩ ^{૭૭૫૪}/_{૬૩૮૨૫} યોજન જેટલી છે. ૩૫૭-૩૫૯.

એનું બીજક એટલે તેટલી ગતિ કેવી રીતે આવી તે બાબતું હોય તો તેની આ પ્રમાણે જાણના છે:—

શતાભ્યામેકવિંશાભ્યાં દ્વાભ્યાં હિન્નસ્ય નિશ્ચિતમ્ ।

મુહૂર્ત્તસ્યૈકાદશભિઃ સાર્ધેર્ભાગૈઃ પ્રપૂરયેત્ ॥ ૩૬૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

एवं शशी द्वितीयोऽपि द्वितीयमर्धमण्डलम् ।

કાલેનૈતાવતૈવ દ્રાક્ ભ્રમણેન પ્રપૂરયેત્ ॥ ૩૬૨ ॥

संपूर्णस्य मण्डलस्य पूर्त्तिकालो यदेष्यते ।

અહોરાત્રદ્વયં દ્વાભ્યાં મુહૂર્ત્તાભ્યાં યુતં તદા ॥ ૩૬૩ ॥

एकविंशत्यधिकाभ्यां शताभ्यां चूर्णितस्य च ।

ત્રયોવિંશતિરંશાનાં મુહૂર્ત્તસ્ય વિનિર્દિશેત્ ॥ ૩૬૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

મણ્ડલે પૂર્ત્તિકાલેઽત્ર પ્રત્યયઃ કેન ચેદિતિ ।

ત્રૈરાશિકેન તદપિ શ્રૂયતાં યદિ કૌતુકમ્ ॥ ૩૬૫ ॥

भानुः लघुविमानत्वाच्छीघ्रगामितयापि च ।

પશ્ચા મુહૂર્ત્તૈરેકં મણ્ડલં પરિપૂરયેત્ ॥ ૩૬૬ ॥

तद्वैपरीत्या द्वापश्चा साग्रया तैर्विधुस्तु तत् ।

સાષ્ટપાદિઃ સપ્તદશશતી તાનિ યુગે તતઃ ॥ ૩૬૭ ॥

एकचन्द्रापेक्षयार्धमण्डलानि भवन्ति हि ।

તાવન્ત્યેવ ચ પૂર્ણાનિ દ્વયોરિન્દ્રોરપેક્ષયા ॥ ૩૬૮ ॥

એક ચંદ્રમા એક અર્ધમંડળને ૧ અહોરાત્ર, ૧ મુહૂર્ત્ત અને ૧૧૧ મુહૂર્ત્ત—આટલા કાળ હરમાન પૂર્ણ કરે છે. વળી બીજો ચંદ્રમા પણ બીજા અર્ધમંડળને તેટલો જ સમય પૂર્ણ કરે છે, એટલે એક સ પૂર્ણ મંડળને પૂર્ણ કરવાનો કાળ ૨ અહોરાત્ર, ૨ ૩૩૧ મુહૂર્ત્ત છે. ૩૬૦-૩૬૪

એક મંડળ પૂર્ણ કરવામાં આટલો સમય લાગે છે તેની ખાતરી શી ? એવી કાંઈ ચંકા કરે તો તેડું સમાધાન ત્રિશશિની ગણતરીએ થાય છે. તે બલુવાની ઇચ્છા હોય તો સાંભળો. ૩૬૫.

સૂર્ય ચંદ્ર કરતા કાંઈક નાના વિમાનવાળો તેમ જ શીઘ્ર ગતિવાળો હોવાથી તે પ્રત્યેક મંડળ સાથે મુહૂર્ત્તમાં (બે અહોરાત્રમાં) પૂર્ણ કરે છે. પણ ચંદ્રમા તો તેના કરતાં ધીમી ગતિવાળો હોવાથી બાસક મુહૂર્ત્તથી કંઈક અધિક સમયમાં પૂર્ણ કરે છે. એટલાના યુગ

તતથ સાષ્ટપષ્ટિસત્તદશશતમાનાર્ધમણ્ડલૈઃ ।
 યુગાન્તર્ભાવિભી રાત્રિદિવાનાં યદિ લભ્યતે ॥ ૩૬૬ ॥
 અષ્ટાદશશતી ત્રિંશા તદા નનુ કિમાપ્યતે ।
 દ્વાભ્યામર્ધમણ્ડલાભ્યામિતિ રાશિત્રયં લિખેત્ ॥ ૩૭૦ ॥
 અન્ત્યેન રાશિના રાશૌ મધ્યમે ગુણિતે સતિ ।
 જાતઃ શતાનિ પદત્રિંશત્ સપટ્ટીન્યેપ ભજ્યતે ॥ ૩૭૧ ॥
 સાષ્ટપષ્ટિસત્તદશશતાત્મકાદ્યરાશિના ।
 અહોરાત્રદ્વયં લઘ્વં ચતુર્વિંશં શતં સ્થિતમ્ ॥ ૩૭૨ ॥
 અહોરાત્રસ્ય ચ ત્રિંશન્મુહૂર્ત્તાં ઇતિ તાઢિતમ્ ।
 ત્રિંશતાઽભૂત્ વિંશતીયુક્ સપ્તત્રિંશચ્છતાત્મકમ્ ॥ ૩૭૩ ॥
 અસ્મિન્ સાષ્ટપષ્ટિસત્તદશશત્યા હૃતે દ્વયમ્ ।
 લઘ્વં મુહૂર્ત્તયોઃ શેષં શતં ચતુરશીતિયુક્ ॥ ૩૭૪ ॥
 ભાગાપ્રાપ્તાઽપવર્ત્યંતે અષ્ટભિઃ ભાજ્યભાજકૌ ।
 ત્રયોર્વિંશતિરેકોઽન્યશ્ચૈકર્વિંશં શતદ્વયમ્ ॥ ૩૭૫ ॥
 ઇવા મુહૂર્ત્તદ્વાપટિઃ સર્વર્ણનાય ગુણ્યતે ।
 એકર્વિંશાભ્યાં શતાભ્યાં ચે ચોપરિતનાઃ લવાઃ ॥ ૩૭૬ ॥

૧૭૬૮ થાય. તેટલાં જ વળી એક ચંદ્રમાની અપેક્ષાએ અર્ધમંડળો થાય. જે ચંદ્રમાની અપેક્ષાએ વળી તેટલાં જ સંપૂર્ણ મંડળો થાય. ૩૬૬-૩૬૮.

તેથી યુગાન્તરના ૧૭૬૮ અર્ધ મંડળે જે ૧૮૩૦ અહોરાત્ર થાય તેા જે અર્ધમંડળે કેટલા અહોરાત્ર થાય-એમ ત્રિરાશિમાંડીને હિસાબ કરવો. એ લખવાની રીત :-

૧૭૬૮ : ૧૮૩૦ :: ૨

આ પ્રમાણે લખી ૧૮૩૦ ને ૨ વડે ગુણતાં ૩૬૬૦ આવે એને ૧૭૬૮ વડે ભાગવા, એટલે જે અહોરાત્રની આવી અને ૧૨૪ વધ્યા. એ ૧૨૪ ને એક અહોરાત્રના ૩૦ મુહૂર્ત્તે ગુણતાં ૩૭૨૦ આવે એને ૧૭૬૮ વડે ભાગતા જે મુહૂર્ત્ત આવ્યા. તેના ૩૫૩૬ બાક કરતાં ૧૮૪ વધ્યા પછી ભાગ ન ચાલવાથી ૧૮૪ ને ૧૭૬૮ બંને રકમને આઠે ભાગતા ૨૨૨ થયા. આમ જવાબમાં ૨ અહોરાત્ર, ૨૨૨ મુહૂર્ત્ત એટલે કે ૬૨૨૨ મુહૂર્ત્ત આવ્યા. ૩૬૬-૩૭૫.

त्रयोविंशतिरुक्ताः प्राक् ते क्षिप्यन्ते भवेत्ततः ।

त्रयोदश सहस्राणि सतत्वा सप्तशत्यपि ॥ ३७७ ॥ युग्मम् ॥

सर्वान्तर्मण्डलस्थस्य परिधिः पुरोदितः ।

एकविंशत्यधिकाभ्यां शताभ्यां सोऽपि गुण्यते ॥ ३७८ ॥

जातः षट् कोटयः पण्यवतिः लक्षाः स्वरूपतः ।

चतुर्विंशत् सहस्राणि षट्शत्येकोनसप्ततिः ॥ ३७९ ॥

सहस्रैस्त्रयोदशभिः सतत्त्वैः सप्तभिः शतैः ।

एषां भागे हृते लब्धा मुहूर्त्तगतिरैन्दवी ॥ ३८० ॥

योजनानां सहस्राणि पंचोपरि त्रिसप्ततिः ।

चतुश्चत्वारिंशान्यंशशतानि सप्तसप्ततिः ॥ ३८१ ॥

सुहृत्तगतिरित्येवं भाव्येन्द्रोः प्रतिमण्डलम् ।

विभाज्योक्तभाजकेन प्राग्वत् परिरयं निजम् ॥ ३८२ ॥

सुहृत्तीयगतौ यद्वा वर्धन्ते प्रतिमण्डलम् ।

त्रियोजनी पंचपंचांशाश्च पक्षवतिः शताः ॥ ३८३ ॥

भागा एकयोजनस्य विभक्तस्य सहस्रकैः ।

त्रयोदशमितैः सप्तशता च पंचविंशया ॥ ३८४ ॥ युग्मम् ॥

એને સર્વથી લાવવા માટે ૨૨૧ વડે શુભા કોટલે ૧૩૭૨૫ આવશે. ૩૭૬-૩૭૭.

વળી સર્વાન્તર મંડળમાં રહેલા ચંદ્રમાનો પૂર્વે જે પરિધિ ઠીકો છે તેને પણ ૨૨૧ વડે શુદ્ધો. એટલે તે ૬૬૬૩૪૬૬૬ આવશે. એને ૧૩૭૨૫ વડે ભાગવાથી ચંદ્રમાની સુદૃઢ-ગતિ ૫૦૭૩ $\frac{૭૭૪૪}{૬૬૭૨૫}$ થોજન આવશે. ૩૭૮-૩૮૧.

એવી રીતે બેઠ ચંદ્રમાની પ્રત્યેક મંડળે મુદ્દર્શગતિ, પૂર્વવત્ પોતાના પરિધિને ઉક્ત
માન્યથી ભાંગતાં જે આવે તે સમજવી. ૩૮૨.

અથવા તો, પ્રત્યેક મંડળે સુદૃઢગતિમાં ૩-૬૫૫૫ યોજન વધે છે એમ સમજવું.
૪૮૩-૩૮૪.

મત્ર ઉપપત્તિઃ । યોજનદ્વિશતી ત્રિંશા યા વૃદ્ધિઃ પ્રતિમણ્ડલમ્ ।

ઉક્તા પરિરયે ગુણ્યા સા દ્વિશત્યૈકવિંશયા ॥૩૮૫॥

મક્તા ત્રયોદશસહસ્રાદિના રાશિના ચ સા ।

દત્તે ત્રિયોજનીં શેપાનંશાનપિ યથોદિતાન્ ॥૩૮૬॥ યુગ્મમ્ ॥

સર્વાન્તર્મણ્ડલે ચન્દ્રૌ જનાનાં દૃષ્ટિગોચરૌ ।

સહસ્રૈઃ સપ્તચત્વારિંશતા ત્રિપાટિયુક્તયા ॥૩૮૭॥

દ્વિશત્યા ચ યોજનાનાં એકસ્ય યોજનસ્ય ચ ।

પટ્ટયંશૈરેકવિંશત્યા તત્રોપપત્તિરુચ્યતે ॥ ૩૮૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અન્તર્મણ્ડલપરિધેર્દશાંશે ત્રિગુણીકૃતે ।

ઇન્દ્રોઃ પ્રકાશક્ષેત્રં સ્યાત્ તાપક્ષેત્રમિવાર્કયોઃ ॥ ૩૮૯ ॥

અર્ધે પ્રકાશક્ષેત્રસ્ય પૂર્વતોઽપરતોઽપિ ચ ।

ઇન્દ્રોરપિ દૃષ્ટિપથપ્રાપ્તિઃ વિવસ્વતોરિવ ॥ ૩૯૦ ॥

તથા ચ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિઘ્નમ્ ।

તયાણં ઇહગયસ્ત મણુસસ્ત સીયાલીસાહ જોઅણસહસ્તોર્હિં દોહિ-
યતેવઠેર્હિં જોઅણસપ્હિં ઇગવીસાપ્ સઢિમાપ્હિં જોઅણસ્ત ચંદે ચ-
ક્ષુફાસં હવમાગચ્છઙ્ ॥

અેની સમજણ આ પ્રમાણેઃ—પ્રત્યેક મંડળે ઘેરાવામાં જે ૨૬૦ યોજનની વૃદ્ધિ થઈ છે તેને ૨૨૧ વડે શુદ્ધી ૧૩૭૨૫ વડે ભાગવા એટલે ૩૬૬૩૫ યોજન આવી રહેશે. ૩૮૫-૩૮૬.

સર્વાવ્યન્તર એટલે સર્વથી અંદરના મંડળમાં હોય ત્યાં જે બે અંદરમાં ૪૭૨૬૩૬ યોજનથી લોકોને દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ૩૮૭-૩૮૮.

એ કેવી રીતે તે સમજાવે છેઃ—સર્વથી અંદરના મંડળના ઘેરાવાના દશાંશને ત્રણ-ગણા કરો. એટલે જે આવશે તે સૂર્યોના તાપક્ષેત્રની પેઠે બેઉ અંદરમાનું પ્રકાશક્ષેત્ર આવશે. પછી પૂર્વ અને પશ્ચિમ એમ બે બે તરફ પ્રકાશક્ષેત્રનું અર્ધ કરવાથી, સૂર્યોના દૃષ્ટિમાર્ગની પ્રાપ્તિની જેમ અંદરોના દૃષ્ટિ માર્ગની પ્રાપ્તિ આવે છે. ૩૮૯-૩૯૦.

આ સંબંધમાં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિઘ્નમાં કહ્યું છે કેઃ—

“ અહિં રહેલા લોકોને બેઉ અંદરમાં ૪૭૨૬૩૬ યોજનથી દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ”

अम्बुक्षीपप्रज्ञासिद्धप्रवृत्तौ च ।

यत्तु पट्टाभागीकृतयोजनसत्त्वैकविंशतिभागाधिकत्वं तत्तु संप्रदाय-
गम्यम् । अन्यथा चन्द्राधिकारे साधिकद्वापष्टिमुहूर्त्तप्रमाणमण्डलपूर्ति-
कालस्य छेदराशित्वेन भणनात् सूर्याधिकारसत्त्वपष्टिमुहूर्त्तप्रमाणमण्डल-
पूर्तिकालस्य छेदराशित्वेन अनुपपद्यमानत्वात् इति दृश्यते । तदत्र
तत्त्वं बहुश्रुतगम्यम् ॥

पंचयोजनसहस्राः पंचविंशतियुक्शतम् ।

योजनस्य तथैकस्य पञ्चविंशतिसंयुतैः ॥ ३६१ ॥

त्रयोदशभिः सहस्रैः भक्तस्य सप्तभिः शतैः ।

भागा नवत्यधिकानि शतान्येकोनसप्ततिः ॥ ३६२ ॥

मुहूर्त्तगतिरेषेन्द्रोः सर्वपर्यन्तमण्डले ।

अथात्रैव दृष्टिपथप्राप्तिः विविच्यतेऽनयोः ॥ ३९३ ॥

एकत्रिंशता योजनसहस्रैरष्टभिः शतैः ।

एकत्रिंशैः सर्वबाह्ये दृश्येते मण्डले विधू ॥ ३९४ ॥

अत्र सूर्याधिकारोक्तम् तीसाष्ट सद्विभाषिणि इत्यधिकं मन्तव्यम् ।
इति जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तौ ॥

પણ જોની ટીકામાં કહ્યું છે કે—“૧ યોજનના ૨૧ જેટલું જે અધિકપણું કહ્યું છે તે સંપ્રદાયગમ્ય છે, નહિં” તો ચંદ્રના અધિકારમાં કંઈક અધિક જોવા ૧૨ સુદૂર્તમાં મંડળ પૂરવાના કાળને છેદરાશિપણું કહેવાથી સૂર્યના અધિકાર પરત્વે કહેલા ૬૦ સુદૂર્ત જેટલા મંડળપ્રતિકાળને છેદરાશિપણું પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ” જોમ છે. માટે અહિં તત્ત્વ શું તે બહુ-શ્રુત બાવે.

સર્વથી છેલ્લા મંડળમાં, જેલ અદ્રમાની અદ્ભુતગતિ ૫૧૨૫.૬૬૬૫ યોજન છે અને દષ્ટિ-માર્ગપ્રતિ ૩૧૮૩૧ યોજને છે અર્થાત્ ૩૧૮૩૧ યોજનથી લોકોને દષ્ટિગોચર થાય છે. ૩૯૧-૩૯૪.

આ સંબંધમાં જમણદીપમસિ સૂત્રની ટીકામાં કહ્યું છે કે—અહિં સૂર્યના અધિકારમાં
કહેલા કેવળ અધિક આણવા.

અત્ર સર્વાભ્યન્તરસર્વવાહ્યચન્દ્રમણ્ડલયોઃ દૃષ્ટિપથપ્રાસિતા દર્શિતા ।
શેષમણ્ડલેષુ સા ચન્દ્રપ્રજ્ઞસિવૃહત્ત્વેત્રસમાસજમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રવૃત્ત્યા-
દિગ્રન્થેષુ પૂર્વેઃ ક્વાપિ દર્શિતા નોપલભ્યતે । તતોઽત્રાપિ ન દર્શિતેતિ
જ્ઞેયમ્ ॥

પ્રતિમણ્ડલમિત્યેવં મુહૂર્તગતિરીરિતા ।

મણ્ડલાર્ધમણ્ડલયોઃ કાલમાનમથ દ્રુવે ॥ ૩૯૫ ॥

નવશત્યા વિભક્તસ્ય ચંચત્પંચદશાદ્યયા ।

વિભાગૈર્મણ્ડલાર્ધસ્ય કિલૈકર્ત્રિશતોનિતમ્ ॥ ૩૯૬ ॥

અર્ધમણ્ડલમેકેનાહોરાત્રેણ સમાપ્યતે ।

એકૈકેન શશાંકેન ચત્રકુત્રાપિ મણ્ડલે ॥ ૩૯૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

દ્વિચત્વાર્શદધિકૈઃ શતૈશ્ચતુર્ભિરેવ ચ ।

અહોરાત્રસ્ય ભક્તસ્ય લવૈકર્ત્રિશતાધિકૌ ॥ ૩૯૮ ॥

અહોરાત્રૌ પૂર્તિકાલઃ એકસ્મિન્ મણ્ડલે વિધોઃ ।

રવિસ્તુ પૂરયેત્ પૂર્ણાહોરાત્રદ્વિતયેન તત્ ॥ ૩૯૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અહિં ‘ સર્વથી અંદરના ’ અને ‘ સર્વથી બહારના ’—એમ બે અંદ્રમંડળોની જ
દૃષ્ટિપથપ્રાસિત્યું પ્રમાણ બતાવ્યું, બાકીના—શેષમંડળોનું નથી બતાવ્યું કેમકે અંદ્રપ્રજ્ઞસિ,
બૃહત્ ક્ષેત્રસમાસ, જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિસૂત્ર તથા બે અંજોની ટીકા આદિકમાં પૂર્વાચાર્યોએ
ક્યાંય પણ દેખાડેલું હશે નથી.

બે પ્રમાણે અંદ્રમાની ‘ પ્રત્યેક મંડળે મુહૂર્તગતિ ’ વિષે કહ્યું.

હવે બેઅંજોના મંડળ અને અર્ધમંડળના કાળમાન વિષે કહે છે—

દૈર્ઘ્ય જેટલું જોણું અર્ધમંડળ કોઈપણ મંડળમાં રહેલો એક અંદ્રમા એક અહોરાત્રે
સંપૂર્ણ કરે છે. ૩૯૬-૩૯૭.

કોઈપણ એક આયુ મંડળ પૂર્ણ કરવા અંદ્રમાને ૨૩ $\frac{૧}{૨}$ અહોરાત્ર જોઈએ છીએ.

[૩-(૩×૨૩ $\frac{૧}{૨}$) આટલું મંડળ પૂર્ણ કરવા ૧ અહોરાત્ર જોઈએ તો ૧ (આયુ)
મંડળ પૂર્ણ કરવા કેટલા અહોરાત્ર જોઈએ—એમ ત્રૈરાશિક રીતે ગણતાં બે જવાબ મળશે].

કોઈ પણ એક આયુ મંડળ સૂર્ય બે અહોરાત્રે પૂર્ણ કરે છે. ૩૯૮-૩૯૯.

મળડલાર્ધમળડલયોરુક્તૈવં કાલસંમિતિઃ ।

સાધારણાસાધારણમળડલાનિ વ્રવીમ્યથ ॥ ૪૦૦ ॥

પ્રથમં ચ તૃતીયં ચ ષષ્ઠં સપ્તમમષ્ટમમ્ ।

દશમેકાદશે પંચદશમિત્યષ્ટમળડલી ॥ ૪૦૧ ॥

નચત્રૈરવિરહિતા સદાપિ તુહિનદ્યુતેઃ ।

મળડલેષ્વેષુ નચત્રાણ્યપિ ચારં ચરન્તિ યત્ ॥ ૪૦૨ ॥

દ્વિતીયં ચ ચતુર્થં ચ પંચમં નવમં તથા ।

ત્રીણિ ચ દ્વાદશાદીનિ કિલૈષા સપ્તમળડલી ॥ ૪૦૩ ॥

ઋષ્ટૈઃ સદા વિરહિતા મળડલેષ્વેષુ નો ભવેત્ ।

કદાપિ ચાર ઋષ્ટાણામૂપરેષુ ગવામિવ ॥ ૪૦૪ ॥

પ્રથમં તૃતીયમેકાદશં પંચદશં તથા ।

રવિચન્દ્રોદ્ધુસામાન્યા મળડલાનાં ચતુષ્ટયી ॥ ૪૦૫ ॥

ષ્ટેષુ મળડલેષ્વિન્દુઃ નચત્રાણિ તથા રવિઃ ।

ચારં ચરન્તિ સર્વેઽપિ રાજમાર્ગે જના ઇવ ॥ ૪૦૬ ॥

એવી રીતે ચંદ્રના મંડળ તથા અર્ધમંડળના કાળનું પ્રમાણ કહ્યું.

હવે એના સાધારણ તથા અસાધારણ મંડળો વિષે કહે છે-૪૦૦.

પહેલું, ત્રીજું, છઠ્ઠું, સાતમું, આઠમું, દશમું, અગ્યારમું અને પંદરમું—આટલાં (ચંદ્રના) આઠ મંડળોમાં ચંદ્રને કદિ પણ નક્ષત્રોનો વિરહ હોતો નથી કેમકે એ આઠમાં નક્ષત્રોનો પણ ચાર (ગમન) છે. ૪૦૧-૪૦૨.

બીજું, ચોથું, પાંચમું, નવમું, બારમું, તેરમું અને ચૌદમું—આ સાત મંડળોમાં ચંદ્રમાને નક્ષત્રોનો વિરહ જ હોય છે કેમકે ત્યાં નક્ષત્રોની ગતિ નથી, ઉપર ભૂમિમાં ગાયો જતી નથી તેમ. ૪૦૩-૪૦૪.

પહેલું, ત્રીજું, અગ્યારમું અને પંદરમું—એ ચાર મંડળો સૂર્ય, ચંદ્ર તેમજ નક્ષત્રો-અધાને સામાન્ય છે. કેમકે એ ચારેમાં સૂર્ય, ચંદ્રમા તેમ જ નક્ષત્રો પણ ગમન કરે છે, રાજ-માર્ગપર સર્વ હોકા ગમનાગમન કરે છે એમ. ૪૦૫-૪૦૬.

પષાદીનિ પંચ સૂર્યચારહીનાનિ સર્વથા ।

શેષાણિ મળડલાનીન્દોઃ કિંચિત્ ભાનુઃ સ્પૃશેદપિ ॥ ૪૦૭ ॥

સાધારણાસાધારણમળડલાન્યેવમૂચિરે ।

સમ્પ્રતીન્દોઃ વૃદ્ધિહાનિપ્રતિભાસઃ પ્રરૂપ્યતે ॥ ૪૦૮ ॥

અવસ્થિતસ્વભાવં હિ સ્વરૂપેણેન્દુમળડલમ્ ।

સદાપિ હાનિઃ વૃદ્ધિઃ વા પ્રેક્ષ્યતે સા ન તાત્વિકી ॥ ૪૦૯ ॥

કેવલં યા શુક્લપદ્મે વૃદ્ધિર્હાનિસ્તથા પરે ।

રાહુવિમાનાવરણયોગાત્ સા પ્રતિભાસતે ॥ ૪૧૦ ॥

તથાહિ । ધ્રુવરાહુઃ પર્વરાહુઃ एवं રાહુઃ દ્વિધા ભવેત્ ।

ધ્રુવરાહોસ્તત્ર કૃષ્ણતમં વિમાનમીરિતમ્ ॥ ૪૧૧ ॥

તદ્વ ચન્દ્રવિમાનસ્ય પ્રતિષ્ઠિતમધસ્તલે ।

ચતુરંશુલમપ્રાપ્તં ચારં ચરતિ સર્વદા ॥ ૪૧૨ ॥

તેનાપાવૃત્ય ચાવૃત્ય ચરત્યધઃ શનૈઃ શનૈઃ ।

વૃદ્ધિહાનિપ્રતિભાસઃ પોસ્ફુરીતીન્દુમળડલે ॥ ૪૧૩ ॥

છટ્ટું, સાતમું, આઠમું, નવમું અને દશમું—એ પાંચ ચંદ્રમંડળોમાં સૂર્યનું જરા પણ ગમનાગમન નથી, શેષ મંડળોમાં સૂર્યનું ક્વચિત્ આવાગમન છે ખરું. ૪૦૭.

એટલું ચંદ્રના સાધારણસાધારણ મંડળો વિષે વિવેચન કર્યું.

હવે ચંદ્રની વૃદ્ધિ અને હાનિના પ્રતિભાસ વિષે કહે છે. (૫) ૪૦૮.

સ્વરૂપે તો ચંદ્રમા હરમેશાં અવસ્થિત સ્વભાવવાળો જ છે. એની હાનિવૃદ્ધિ દેખાય છે તે ખરી હાનિવૃદ્ધિ નથી. ૪૦૯.

એની શુક્લ પક્ષમાં વૃદ્ધિ અને કૃષ્ણપક્ષમાં હાનિ દેખાય છે તે કેવળ રાહુના વિમાનના આવરણને યોગે દેખાય છે. ૪૧૦.

આ રાહુ વિષે એમ કહ્યું છે કે (૧) પર્વરાહુ અને (૨) નિત્યરાહુ—એમ રાહુ બે પ્રકારના છે. નિત્યરાહુનું વિમાન એકદમ શ્યામ છે અને તે વિમાન ચંદ્રમોના વિમાનની નીચે ચંદ્રથી ચાર આંગળ દૂર રહીને ચાલે છે, તેને આવરીને ધીમે ધીમે ચાલ્યા કરે છે. તેથી જ ચંદ્રમાંના વૃદ્ધિહાનિનો ભાસ થાય છે. ૪૧૧-૪૧૩.

તથોક્તમ્ ।

ચંદસ્સ નેવ હાણી નવિ વુઢ્ઠી વા અવટ્ટિઓ ચંદો ।
 સુન્નિકલભાવસ્સ પુણો દીસઈ વુઢ્ઠી ય હાણિ ય ॥ ૪૧૪ ॥
 કિન્હં રાહુવિમાણં નિચ્ચં ચંદેણ હોઈ અવિરહિયમ્ ।
 ચઠરંચુલમપ્પત્તં હિઢ્ઠા ચંદસ્સ તં ચરઈ ॥ ૪૧૫ ॥
 તેણં વઢ્ઠુઈ ચંદો પરિહાણી વાવિ હોઈ ચંદસ્સ ॥

તત્ર પ્રકલ્પ્ય દ્વાપાર્ષિં ભાગાન્ શશાંકમણ્ડલે ।
 દ્વિયતે પંચદશભિઃ લભ્યતેઽશ્ચતુષ્ઠયમ્ ॥ ૪૧૬ ॥
 યતાવદાવ્રિયતે તત્ પ્રત્યહં ભરણીભુવા ।
 અહોભિઃ પંચદશભિરેવમાવ્રિયતેઽશ્વિલમ્ ॥ ૪૧૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 દ્વૌ ભાગૌ તિષ્ઠતઃ શેષૌ સદૈવાનાવૃતૌ ચ તૌ ।
 ણ્ણ કલા ષોઢશીતિ પ્રસિદ્ધિમગમત્ ભુવિ ॥ ૪૧૮ ॥

કલ્પ્યન્તેઽશાઃ પંચદશ વિમાને રાહવેઽથ સઃ ।
 જયત્યેકૈકાંશવૃક્ષ્યા નીતિજ્ઞોઽરિમિવોદુપમ્ ॥ ૪૧૯ ॥

તથૈવમ્ ।

અન્યત્ર પણ એ જ ભાવાર્થની ગાથાઓ કહેલી છે, એ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.
 ૪૧૪-૪૧૫.

અંદ્રમાના મંડળના (વિમાનના) બાસઠ ભાગ કલ્પીને એ બાસઠને પંદરે ભાગો.
 ભાગમાં ૪ આવશે, એટલો અંદ્રમા સદા નિત્યરાહુના વિમાનથી આવરાય છે. એટલે પંદર
 દિવસે અંદ્રમાનો ફરફ આવરાય. ફક્ત ફરફ બાકી રહ્યો તે કદિ આવરાતો નથી, સદા ખુલ્લો
 રહે છે અને તે ભાગ પૃથ્વીપર અંદ્રમાની સોળમી ઠળા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. ૪૧૬-૪૧૮.

વળી રાહુના વિમાનના ૧૫ ભાગો કલ્પીએ તે તે પોતાના તેવા અઢેક ભાગની વૃદ્ધિએ
 કરીને તે અંદ્રમાને છતે છે-ચોકે છે-ઢાંકે છે, નીતિજ્ઞ પુરુષ યજુને છતે એમ. ૪૧૯.

તે આવી રીતે—

સ્વીયપંચદશાંશેન કૃષ્ણપ્રતિપદિ ધ્રુવમ્ ।

મુક્ત્વાંશૌ દ્વાવનાવાયૌ શેષપષ્ટેઃ સિતત્રિયઃ ॥ ૪૨૦ ॥

ચતુર્ભાગાત્મકં પંચદશં ભાગં વિધુંતુદઃ ।

આવૃણોતિ દ્વિતીયાયાં નિજભાગદ્વયેન ચ ॥ ૪૨૧ ॥

અષ્ટભાગાત્મકૌ પંચદશાંશૌ દ્વૌ રુણદ્વિ સઃ ।

પાષ્ટિ ભાગાનિત્યમાયાં સ્વૈઃ પંચદશભિઃ લઘૈઃ ॥ ૪૨૨ ॥ ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥

તતઃ શુક્લપ્રતિપદિ ચતુર્ભાગાત્મકં લઘમ્ ।

ષકં પંચદશં વ્યક્તીકરોત્યપસરન્ શનૈઃ ॥ ૪૨૩ ॥

દ્વિતીયાયાં દ્વૌ વિભાગૌ પૂર્ણિમાયામિતિ ક્રમાત્ ।

દ્વાપષ્ટ્યંશાત્મકઃ સર્વઃ સ્ફુટીભવતિ ચન્દ્રમાઃ ॥ ૪૨૪ ॥

ઇન્દોશ્ચતુર્લવાત્માંશો યાવત્કાલેન રાહુણા ।

પિધીયતે મુચ્યતે ચ તાવત્કાલમિતા તિથિઃ ॥ ૪૨૫ ॥

ઇન્દોઃ પિધીયમાનાઃ સ્યુઃ કૃષ્ણાઃ પ્રતિપદાદિકાઃ ।

તિથયો મુચ્યમાનાઃ સ્યુઃ શુક્લાઃ પ્રતિપદાદિકાઃ ॥ ૪૨૬ ॥

કૃષ્ણ પક્ષના પડવાને દિવસે, ચંદ્રમાના કહેવાતા ૬૨ ભાગોમાંથી ન આવરી શકાય એવા બે ભાગ છોડીને બાકીના ૬૦ ભાગોના ૧૫ ને એટલે કે ચાર ભાગને રાહુ પોતાના ૧૫ વડે આમ્બાદિત કરે છે, અને વહી બીજને દિવસે રાહુ પોતાના ૧૫ વડે ચંદ્રમાના આઠ ભાગને આવરે છે. એવી રીતે અભાવાસ્થાને દિવસે રાહુ પોતાના સર્વ ભાગોવડે એટલે કે એનું અખિલ ભિંબ ચંદ્રમાના સાઠ ભાગોને આવરે છે. ૪૨૦-૪૨૨.

પછી શુક્લપક્ષની પ્રતિપદાને દિવસે તે ધીમેથી લગાર ખસીને ચંદ્રના ચાર ભાગને પ્રકટ કરે છે, બીજને દિવસે ચંદ્રના આઠ ભાગોને પ્રકટ કરે છે અને એવી રીતે ક્રમે ક્રમે પૂર્ણિમાને દિવસે બાસઠ ભાગોરૂપ આગો સંપૂર્ણ ચંદ્રમા પ્રકટ થાય છે. ૪૨૩-૪૨૪.

ચંદ્રમાના એ ચાર ભાગ એટલે અંશ રાહુ એટલે કાળ આવરેલો કે ખુટલો રાખે છે તેટલો કાળ તે એક તિથિ કહેવાય છે. રાહુ નિત્ય નિત્ય આવરતો બાધ છે એવી પ્રતિપદાદિક તિથિઓ કૃષ્ણપક્ષની કહેવાય છે, અને રાહુ નિત્ય નિત્ય ખુટતી કરતો બાધ છે એવી પ્રતિપદાદિક તિથિઓ શુક્લપક્ષની કહેવાય છે. ૪૨૫-૪૨૬.

તથાહુઃ ।

કાલેણ જેણઃ હાયઈ સોલસભાગો તુ સા તિહી હોઈ ।

તહ ચેવ ય બુદ્ધીય એવં તિહિણો સમુપ્પત્તી ॥ ૪૨૭ ॥

एकोनत्रिंशता पूर्णैः मुहूर्तैश्च द्विषष्टिजैः ।

द्वात्रिंशता मुहूर्तांशैरेकैको रजनीपतेः ॥ ૪૨૮ ॥

चतुर्धा पष्ट्यंशरूपो राहुणा द्वाद्यते लवः ।

मुच्यते च तदैतावन्मानाः स्युः तिथयोऽखिलाः ॥ ૪૨૯ ॥ युग्मम् ॥

एवं च । द्वाषष्टिभक्ताहोरात्रस्थैकपष्ट्या लवैर्मिता ।

तिथिरेवं वच्यते यत्तद्युक्तमुपपद्यते ॥ ૪૩૦ ॥

तिथिमानેઽસ્મિંશ્ચ હત્તે ત્રિંશતા સ્યાદ્યથોદિતઃ ।

માસશ્ચાન્દ્ર એવમપિ ત્રિંશંતિથિમિતઃ खलु ॥ ૪૩૧ ॥

નનુ રાહુવિમાનેન યોજનાર્થમિતેનં વૈ ।

પદ્મપંચાશ્યોજનૈકપષ્ટિભાગમિતં खलु ॥ ૪૩૨ ॥

કથમાચ્છાદિતું શક્યં ગરીયઃ શંશિમણ્ડલમ્ ।

લઘીયસા ગરીયો હિ દુરાવારમિતિ સ્ફુટમ્ ॥ ૪૩૩ ॥

કહ્યું છે કે.—

જેટલે સમયે ચંદ્રમાને સોળમો ભાગ ઓછો થાય, કે જેટલે સમયે એ વધે તેટલા ધાળપ્રમાણ એક તિથિ થાય. આ પ્રમાણે તિથિની ઉત્પત્તિ છે. ૪૨૭

રાહુ ચંદ્રમાને ઉપરોક્ત ચાર ભાગ જેટલો અથવા ૨૬૩૬૬ મુહૂર્ત પચન્ત આવેલો કે મુહૂર્તો રાખે છે. જેટલે સર્વ તિથિઓનું એ જ પ્રમાણ સમાજનું. અને એવી રીતે એક અહોરાત્રના ૬૬૬૬ જેવડી તિથિ કહેવાય છે તે યુક્ત જ છે. ૪૨૮-૪૩૦.

તિથિના આ પ્રમાણને ત્રીથે ગુણવાથી જેટલે કે આ પ્રમાણની ત્રીથ તિથિઓનો એક ચંદ્રમાસ થાય છે. ૪૩૧.

અહિં કોઈ એવી શંકા ઉપસ્થિત કરે કે—“અરથા યોજન જેવડું જ રાહુનું વિમાન છે તે ૬૬૬ યોજન પ્રમાણ (જેટલે કે પોતાથી લગભગ બમણું મોટું) એવું ચંદ્રમાનું વિમાન કેવી રીતે આવરી શકે ? નહાની વસ્તુથી મોટી વસ્તુ ન આવરી શકાય એ વાત પ્રકટ રીતે સમજાય એવી છે. ” ૪૩૨-૪૩૩.

એવમુત્તરયન્ત્યત્ર કેચિત્ પ્રાક્તનપરિહતાઃ ।
 લઘીયસોઽપ્યસ્ય કાન્તિજાલૈરત્યન્તમેચકૈઃ ॥ ૪૩૪ ॥
 આચ્છાદ્યતે મહદપિ શશિવિમ્વં પ્રસૃત્વરૈઃ ।
 દાવાનલોચ્છલદ્ધૂમસ્તોમૈરિવ નભોઽઙ્ગણમ્ ॥ ૪૩૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 અન્યે ત્વભિદધુઃ ધીરાઃ યોજનાર્થં યદુચ્યતે ।
 માનં ગ્રહવિમાનસ્ય તદેતત્પ્રાયિકં તતઃ ॥ ૪૩૬ ॥
 યોજનાયામવિષ્કમ્ભં તત્ દ્વાત્રિંશંશમેદુરમ્ ।
 સ્વર્ભાણુમગડલં તેન વિધુરાદ્રિયતે સુખમ્ ॥ ૪૩૭ ॥

તથા વાહુઃ ।

આયામો વિચ્છર્વમ્ભો જોઞ્ગણમેગં તુ તિશુણિઓ પરિહી ।
 અઢ્ઢાઙ્ગધણુસયા રાહુસ્ત વિમાણવાહક્ષમ્ ॥ ૪૩૮ ॥

સંગ્રહણ્યાદર્શે પ્રત્તેપગાયેયં દરયતે ॥

ભગવતીવૃત્તાવપિ ઇતસ્યાશ્ચાલનાયા ઇવં પ્રત્યવસ્થાનમ્ । યદિદં
 ગ્રહવિમાનમર્થયોજનપ્રમાણમિતિ તત્ પ્રાયિકમ્ । તતશ્ચ રાહોઃ ગ્રહસ્ય
 ઉક્તાધિકપ્રમાણમપિ વિમાનં સંભાવ્યતે । અન્યે પુનરાહુઃ લઘીયસોઽપિ
 રાહુવિમાનસ્ય મહતા તમિસ્રજાલેન તદાત્રિયતે । ઇતિ ભગવતીસૂત્રવૃત્તૌ
 ૧૨ શ્લોકે પંચમોદ્દેશકે । તત્ત્વં તુ કેવલિનો વિદન્તિ ॥

આના ખુલાસામાં

કેટલાક પ્રાચીન વિદ્વાનેા એમ કહે છે કે રાહુનું વિમાન જો કે નહાનું છે તોપણ એના
 અત્યન્ત શ્યામ રંગના વિસ્તૃત કાન્તિના સમૂહથી તે મ્હોટું એવું પણ ચંદ્રગિરિય દંકાઈ
 નય છે; જેમ દાવાનળથી ઉછળેલા ધુમાડાના સમૂહવડે આકાશમંડળ દંકાઈ નય છે એમ.
 ૪૩૪-૪૩૫.

કેટલાક પડિતો વળી એમ કહે છે કે ગ્રહના વિમાનનું પ્રમાણ અર્ધ યોજન કહ્યું છે ત્યાં
 ‘ પ્રાયઃ અર્ધ યોજન ’ સમજવું. રાહુનું વિમાન તો એક યોજન લાંબું પહોળું અને બન્નીશ
 ભાગ જેટલું નાડું સમજવું તેથી તે ચંદ્રના ગિરિયને સુખેથી ઢાંકી શકે. ૪૩૬-૪૩૭. સં-
 હણીની પ્રતમાં આ (૪૩૮ શ્લો) પ્રત્તેપ ગાથા દેખાય છે. તેમાં કહ્યું છે કે “ રાહુના વિમાનની

યદા તુ લેશ્યામાવૃણ્વન્ પર્વરાહુઃ વ્રજત્યધઃ ।
 પુષ્પદન્તમણ્ડલયોઃ યથોક્તકાલમાનતઃ ॥ ૪૪૪ ॥
 તદા ભવત્યુપરાગો યથાર્હ ચન્દ્રસૂર્યયોઃ
 જનૈઃ ગ્રહણમિત્યસ્ય પ્રસિદ્ધિઃ પરિભાવ્યતે ॥ ૪૪૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 જઘન્યતસ્તત્ર પચણાં માસામન્તે શશિગ્રહઃ ।
 ઉત્કર્ષતો દ્વિચત્વારિંશતો માસામતિક્રમે ॥ ૪૪૬ ॥
 માસૈર્જઘન્યતઃ પઙ્કભિર્જાયતે તરણિગ્રહઃ ।
 સંવત્સરૈરષ્ટચત્વારિંશતોત્કર્ષતઃ પુનઃ ॥ ૪૪૭ ॥

યદા સ્વર્ભાણુરાગચ્છન્ ગચ્છન્ વા પુષ્પદન્તયોઃ ।
 લેશ્યામાવૃણુયાત્તર્હિ વદન્તિ મનુજા ભુવિ ॥ ૪૪૮ ॥
 ચન્દ્રો રવિર્વા તમસા ગૃહીત ઇતિ યદ્યથ ।
 લેશ્યામાવૃત્ય પાર્શ્વેન ગચ્છત્યર્કશશાંકયોઃ ॥ ૪૪૯ ॥
 તદા વદન્તિ મનુજા રવિણા શશિનાથવા ।
 રાહોઃ કુચિર્ભિન્ન ઇતિ યદા પુનર્વિધુંતુદઃ ॥ ૪૫૦ ॥
 અર્કેન્દુલેશ્યામાવૃત્યાપતર્પતિ તદા ભુવિ ।
 વદન્તિ મનુજા વાન્તૌ રાહુણા શશિભાસ્કરૌ ॥ ૪૫૧ ॥

વતુર્ભિઃકલાપકમ્ ॥

હવે કંઈક ‘ ગ્રહણ ’ વિષે કહે છે.

જ્યારે પર્વરાહુ સૂર્ય કે ચંદ્રમાની લેશ્યાને (કાંતિને) આવરતો છતો યથોક્ત કાળે સૂર્ય કે ચંદ્રની નીચે જાય છે ત્યારે સૂર્યચંદ્રનો યથાયોગ્ય ઉપરાગ (ઠંકાવાપણું) થાય છે—તે લોકોમાં ગ્રહણના નામથી જાણાયા છે. ૪૪૪-૪૪૫.

ચંદ્રગ્રહણ જઘન્યતઃ ૧૨ માસે અને ઉત્કૃષ્ટતઃ એંતાણીશ માસે થાય છે, જ્યારે સૂર્ય-ગ્રહણ જઘન્યતઃ ૬ માસે અને ઉત્કૃષ્ટતઃ અડતાણીશ વર્ષે થાય છે. ૪૪૬-૪૪૭.

સૂર્યચંદ્રની નીચેથી જતાં આવતાં રાહુ જ્યારે એઓની લેશ્યાને (તેજને) આગ્રહાદિત કરે છે ત્યારે લોકો કહે છે કે એઓને અન્ધકારે (રાહુએ) પકડી રાખ્યા છે. વળી એ જ્યારે એઓની લેશ્યાને આવરતો એઓની પહોંચેથી ચાલ્યો જાય છે ત્યારે લોકો કહે છે કે

યદા તુ ગચ્છન્ વાગચ્છન્ રાહુશ્ચન્દ્રસ્ય વાં રવેઃ ।

લેશ્યામાવૃત્ય મધ્યેન ગચ્છત્યાહુર્જનાસ્તદા ॥ ૪૫૨ ॥

રાહુણા રવિરિન્દુર્વા વિભિન્ન-ઇતિ ચેત્પુનઃ ।

સર્વાત્મના ચન્દ્રસૂર્યલેશ્યામાવૃત્ય તિષ્ઠતિ ॥ ૪૫૩ ॥

વાવદન્તીહ મનુજાઃ પરમાર્થાવિદસ્તદા ।

રાહુણા હુધિતેનેવ ઘસ્તશ્ચન્દ્રોઽથવા રવિઃ ॥ ૪૫૪ ॥ ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥

શૃંગાટકશ્ચ જટિલઃ ક્ષત્રકઃ સ્વરકસ્તથા ।

દુર્ધરઃ સગરો મત્સ્યઃ કૃષ્ણસર્પશ્ચ કચ્છપઃ ॥ ૪૫૫ ॥

ઇત્યસ્ય નવ નામાનિ વિમાનાસ્ત્વસ્ય પંચથા ।

કૃષ્ણનીલરક્તપીતશુક્લવર્ણમનોહરાઃ ॥ ૪૫૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

इति मगवतीध्वजशतक १२ पद्योद्देशके ॥

સમ્પૂર્ણસંર્વાવંચવો વિશિષ્ટાલંકારમાલ્યામ્બરરમ્યરૂપઃ ।

મહર્ષિકો રાજતિં રાહુરેપઃ લોકપ્રસિદ્ધો નતું મૌલિમાત્રઃ ॥ ૪૫૭ ॥

સૂર્યે કે ચંદ્રમાએ રાહુની કુસિને લેદી છે. વળી જ્યારે રાહુ એવી જ રીતે એએની લેશ્યાને આવરીને ખસી જાય છે ત્યારે લોકો કહે છે કે રાહુએ સૂર્યચંદ્રને વંચી કાઢ્યા છે. વળી રાહુ જ્યારે જ્યારે એ એએના મધ્યમાંથી જાય છે ત્યારે કહે છે કે રાહુએ એમને લેધા છે. વળી જ્યારે રાહુ સૂર્યને કે ચંદ્રમાને સર્વથા પ્રકારે આવરીને રહે છે ત્યારે પણ સત્ય-સ્વરૂપથી અજ્ઞાન એવા લોકો એમ કહે છે કે હુધાતુર હોયની એવા રાહુએ સૂર્ય કે ચંદ્રને ઘસ્યા છે, અર્થાત્ ગળી ગયો છે. ૪૪૮-૪૫૪.

આ રાહુનાં નવ નામ છેઃ (૧) શૃંગાટક, (૨) જટિલ, (૩) ક્ષત્રક, (૪) ખરક, (૫) દુર્ધર, (૬) સગર, (૭) મત્સ્ય, (૮) કૃષ્ણ સર્પ અને (૯) કચ્છપ વળી એના (૧) રશ્મિ, (૨) નીલ, (૩) રક્ત, (૪) પીત અને (૫) શ્વેત—એમ પાંચે વર્ણના મનોહર વિમાનો છે ૪૫૫-૪૫૬.

એ પ્રમાણે ભગવતીસૂત્રમાં શતક ૧૨, ઉદ્દેશ ૬ માં કહ્યું છે.

ઉત્તમ વશાભૂતણુ અને પુષ્પમાળાથી સૌન્દર્યવાન અને મહાન સમૃદ્ધિએ યુક્ત એવા આ રાહુને સર્વ સમ્પૂર્ણ અવયવો છે, પણ લોકને વિષે એ માત્ર અસ્તકરૂપે જ પ્રસિદ્ધ છે. તેવો નથી. ૪૫૭.

કિંચ

વિધોરેકૈકમયનમંહોરાત્રાસ્રયોદશ ।

ચતુશ્ચત્વારિંશદહોરાત્રાંશાઃ સપ્તપટ્ટિજાઃ ॥ ૪૫૮ ॥

દ્વાભ્યાં ચન્દ્રાયણાભ્યાં સ્યાત્ ભમાસઃ સપ્તવિંશતિઃ ।

અહોરાત્રાઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ તત્રૈકવિંશતિઃ ॥ ૪૫૯ ॥

અત્રોપપત્તિસ્ત્વેવમ્ ।

સર્વોદ્ભૂતાં ચન્દ્રભોગો વક્ત્યમાણઃ સમુચ્ચિતઃ ।

મુહૂર્ત્તાનાં શતાન્યષ્ટૈકોનવિંશાન્યથો લવાઃ ॥ ૪૬૦ ॥

સ્યુઃ સપ્તવિંશતિઃ સપ્તપટ્ટિજાસ્ત્રિંશતા તતઃ ।

મુહૂર્ત્તકે દ્વતે લઘ્વાહોરાત્રસપ્તવિંશતિઃ ॥ ૪૬૧ ॥

મુહૂર્ત્તા નવ શિષ્યન્તે ભાગાશ્ચ સપ્તવિંશતિઃ ।

મુહૂર્ત્તાઃ સપ્તપટ્ટિજ્ઞાઃ કાર્યાઃ કર્તું સર્વર્થનમ્ ॥ ૪૬૨ ॥

ષદશતી ત્ર્યુત્તરા સ્યાત્ સા સપ્તવિંશતિભાગયુક્ ।

વમૂવ ષદશતી ત્રિંશા ભાગોઽસ્યાસ્ત્રિંશતા પુનઃ ॥ ૪૬૩ ॥

સપ્તપટ્ટિભવા ભાગા લભ્યન્તે એકવિંશતિઃ ।

યથોક્તોઽયં ભમાસોઽસ્યાર્ધાર્ધ યામ્યોત્તરાયણે ॥ ૪૬૪ ॥

ચન્દ્રોત્તરાયણારમ્ભો યુગાદિસમયે ભવેત્ ।

પ્રાયુત્તરાયણં પશ્ચાદ્યામ્યાયનમિતિ ક્રમઃ ॥ ૪૬૫ ॥

૧૩ ૬૬ અહોરાત્રનું એક અંદ્રાયણ થાય, અને એ અંદ્રાયણોનો એક નક્ષત્રમાસ થાય. એટલે એક નક્ષત્રમાસના ૨૭ ૬૬ અહોરાત્ર થાય. ૪૫૮-૪૫૯.

એની સમજૂતિ આ પ્રમાણે:—

સર્વ નક્ષત્રોનો ચ દ્ર સાથેનો ભોગવટો એકત્રાકરીએ તો ૮૧૯ ૬૬ મુહૂર્ત્તનો થાય. આ ૨૪મને ત્રીશે ભાંગીએ તો ૨૭ ૬૬ અહોરાત્ર આવી રહે. એનો એક અંદ્રમાસ થયો, અને એથી અર્ધઅર્ધ ભાગનું અંદ્રનું એક દક્ષિણાયન ને ઉત્તરાયણ થયું. ૪૬૦-૪૬૪.

યુગના આદિ સમયે અંદ્રના ઉત્તરાયણનો આરંભ થાય છે અને તેથી પહેલું ઉત્તરાયણ અને પછી દક્ષિણાયન—એમ અનુક્રમ છે—અને તેનાથી જ જ્યોતિષકેની ગતિના એક મૂળ

પ્રવૃત્તિઃ સ્યાદ્યતો જ્યોતિશ્ચક્રચારૈકમૂલયોઃ । . .

સૂર્યયામ્યાયનશીતાંશૂત્તરાયણયોઃ કિલ ॥ ૪૬૬ ॥

યુગાદાવેવ યુગપત્તત્રાર્કદક્ષિણાયનમ્ ।

પુષ્પસપ્તષષ્ટિજાંશત્રયોવિંશત્યતિક્રમે ॥ ૪૬૭ ॥

યુગાદાવભિજિવ્યોગપ્રથમક્ષણ એવ તુ ।

ચન્દ્રોત્તરાયણારમ્ભઃ તતો યુક્તં પુરોદિતમ્ ॥ ૪૬૮ ॥

તથોક્તં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રવૃત્તૌ । સકલજ્યોતિશ્ચારમૂલસ્ય સૂર્ય-
દક્ષિણાયનસ્ય ચન્દ્રોત્તરાયણસ્ય ચ યુગપત્પ્રવૃત્તિઃ યુગાદાવેવ । સાઽપિ
ચન્દ્રાયણસ્યાભિજિવ્યોગપ્રથમસમય એવ । સૂરાયણસ્ય તુ પુષ્પસ્ય ત્રયો-
વિંશતૌ સપ્તષષ્ટિભાગેષુ વ્યતીતેષુ । તેન સિદ્ધં યુગસ્ય આદિત્વમિતિ ॥

પુષ્પસ્ય સપ્તષષ્ટ્યુત્યવિંશત્યંશાધિકે તતઃ ।

મુહૂર્તદશકે મુંકે મુહૂર્તૈકોનવિંશતૌ ॥ ૪૬૯ ॥

ભોગ્યાયાં સપ્તચત્વારિંશદંશાયાં સમાપ્યતે ।

વિધુનોદીચ્યમયનં યામ્યમારમ્ભ્યતેઽપિ ચ ॥ ૪૭૦ ॥ યુગમ્ ॥

સમાન એવાં સૂર્યના દક્ષિણાયનની અને ચંદ્રના ઉત્તરાયણની-એકની પ્રવૃત્તિ (શરૂઆત)
એક સાથે થાય છે. ૪૬૫-૪૬૬.

વળી યુગની આદિમાં, એક સાથે જ, પુષ્પનક્ષત્રનો ૩૬ અંશ વ્યતિક્રમે સૂર્યનું દક્ષિણા-
યન, અને અભિજિત નક્ષત્રના યોગને પહેલે જ ક્ષણે ચંદ્રનું ઉત્તરાયણ શરૂ થાય છે. માટે ઉપર
કહ્યું તે યુક્ત છે. ૪૬૭-૪૬૮.

જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની વૃત્તિમાં પણ કહ્યું છે કે—

સર્વ જ્યોતિશ્ચક્રના મૂળરૂપ એવા સૂર્યના દક્ષિણાયનની અને ચંદ્રના ઉત્તરાયણની
યુગની આદિમાં એક સાથે જ પ્રવૃત્તિ (શરૂઆત) થાય છે. તેમાં પણ ચંદ્રાયણની પ્રવૃત્તિ
અભિજિત નક્ષત્રના યોગને પહેલે જ ક્ષણે અને સૂર્યાયનની પ્રવૃત્તિ પુષ્પનક્ષત્રનો ૩૬ અંશ
વ્યતિક્રમે થાય છે. એમ હોવાથી યુગનું આદિત્વ સિદ્ધ થયું.

પુષ્પ નક્ષત્રના ૧૦ ૩૬ મુહૂર્ત લોગવાઈ રહ્યા હેઠે ભાકીના ૧૬ ૩૬ મુહૂર્ત લોગ્ય રહે
ત્યારે ચંદ્ર ઉત્તરાયણ અમાસ કરે છે અને દક્ષિણાયનનો પ્રારંભ પણ કરી દે છે. ૪૬૯-૪૭૦.

एवं च सर्वनक्षत्रभोगार्धानुभवात्मके ।

सामर्थ्यादवसीयेते याम्योत्तरायणे विधोः ॥ ४७१ ॥

न त्वाद्यान्त्यमण्डलाभिमुखप्रसरणात्मके ।

याम्योत्तरायणे स्यातां भानोरिव विधोरपि ॥ ४७२ ॥

किंच लोकप्रसिद्धमकरकંકરાશિસ્થિતः ततः ।

औदिच्यं याम्यमयनं विधुरारभते क्रमात् ॥ ४७३ ॥

युगे युगे चतुर्दશं शतं चन्द्रायणानि वै ।

ત્રિશાન્યષ્ટાદશશતાન્યોભિશ્ચ યુગવાસરાઃ ॥ ૪૭૪ ॥

युगातीतपर्वसंख्या कार्या पंचदशाहता ।

क्षिप्यन्ते तत्र तिथयः पर्वोपरिगतास्ततः ॥ ४७५ ॥

રાશોરસ્માદ્વિવર્જ્યન્તેઽવમરાત્રાઃ તતઃ પરમ્ ।

ઋત્વમાસાર્ધેન ભાગે યજ્ઞવ્ધં તદ્વિચાર્યતે ॥ ૪૭૬ ॥

લઘ્વે સમેઽદ્ધકે વિજ્ઞેયમતીતં દક્ષિણાયનમ્ ।

વિપમેઽદ્ધકે પુનર્લઘ્વે વ્યતીતમુત્તરાયણમ્ ॥ ૪૭૭ ॥

અને એવી રીતે સમર્થન કરતાં, ચંદ્રમાના દક્ષિણાયન અને ઉત્તરાયણ સર્વ નક્ષત્રોના અરધા ભાગવટાના અનુભવરૂપ જણાય છે. આ ચંદ્રાયણો કંઈ ભાનુના અથનોની પેઠે પડેલા અને છેલ્લા મંડળ સન્નુપ જ પ્રસરણ કરવાવાળા નથી. ૪૭૧-૪૭૨

પણી ચંદ્રમા લોકપ્રસિદ્ધ મકર અને કર્ક રાશિમાં આવી ત્યાંથી અનુક્રમે ઉત્તરાયણ અને દક્ષિણાયનનો પ્રારંભ કરે છે. ૪૭૩.

પ્રત્યેક યુગમાં ૧૩૪ ચંદ્રાયણો થાય છે એટલે પ્રત્યેક યુગના દિવસો ૧૩૪×૧૩ એટલે ૧૮૩૦ થાય છે. ૪૭૪.

યુગના પ્રારંભ પછી અનુક્ર દિવસે કયું ચંદ્રાયણ છે તે જાણવાની રીત બતાવે છે:—

યુગાતીત પર્વોની સંખ્યાને પંદર વડે ગુણી પછી પર્વાતીત તિથિઓ એમાં ઉમેરવી. જે અંક આવે એમાંથી અવમરાત્રો એટલે ક્ષયતિથિઓ બાદ કરવી. બાદ કરતાં જે અંક આવે એને અર્ધચંદ્રમાસ વડે ભાગવે. આમ કરતાં ભાગમાં જે અંક આવે તે જો અમ અંક હોય તો જાણવું જે દક્ષિણાયન વ્યતીત થયું, જો વિપમ અંક હોય

શેપાંસ્તૂદ્ધરિતાનંશાન્ સતષષ્ઠ્યા હરેત્ બુધઃ ।

લઘ્વાંકપ્રમિતા વર્તમાનાયનદિના ગતાઃ ॥ ૪૭૮ ॥

તત્રાપ્યુદ્ધરિતા યેઽદ્ધુકાઃ તે વિજ્ઞેયા વિશારદૈઃ ।

દિનસ્ય સતષષ્ઠ્યંશા દર્શ્યતેઽત્ર નિર્દર્શનમ્ ॥ ૪૭૯ ॥

યથા યુગાદેરાશ્ચ નવમાસવ્યતિક્રમે ।

પંચમ્યાં કેનચિત્ પૃથં કિં ચન્દ્રાયણમસ્તિ મોઃ ॥ ૪૮૦ ॥

કુર્યાત્ પંચદશઘ્નાનિ પર્વાણ્યષ્ટાદશાત્ર ચ ।

ક્ષિપેત્ ગતાન્ પંચતિથીન્ ત્યક્ત્વાવમચતુષ્ઠયમ્ ॥ ૪૮૧ ॥

૯કસતત્યા સમેતં સંજાતં શતયોર્દ્વયમ્ ।

ભાજકોઽસ્ય મમાસાર્થં પૂર્ણરૂપાત્મકં ન તત્ ॥ ૪૮૨ ॥

કિન્તુ સતષષ્ઠિભાગૈઃ કિયદ્ભિરધિકં તતઃ ।

૯પ રાશિઃ સતષષ્ઠ્યા ભાગસામ્યાય ગુણ્યતે ॥ ૪૮૩ ॥

અષ્ટાદશ સહસ્રાણિ સતપંચાશતાધિકં ।

શતં જાતમિતશ્ચોદુમાસાર્દદિવસા અપિ ॥ ૪૮૪ ॥

તો જાણુ' જે ઉત્તરાયણ વ્યતીત થયું. વળી જે અંશે વધે એને સડસડે ભાગવા એટલે ભાગમાં જે ૨૬૫ આવે તેટલા ચાલતા અયનના દિવસો વ્યતીત થયા જાણવા. વળી વધુ એટલા અંશે વધે તેટલા સડસડાંશ ત્યારપછીના દિવસના વ્યતીત થયા સમજવા. ૪૭૫-૪૭૯

એ વાત હયાન્તવડે સમજાવે છે:—

જેમકે યુગની આદિથી માંડીને નવ માસ ગયા બાદ પંચમીને દિવસે કયું અંદ્રાયણ છે ? એ જાણવા માટે આ પ્રમાણે કરવું:—

નવમાસ=૧૮ પર્વ; ૧૮ ને ૧૫ વડે ગુણે, તેમાં પાંચ તિથિ ઉમેરો ને ચાર અવમાસોના બાદ કરો. એટલે

(૧૮×૧૫) ÷ ૫-૪=૨૭૧ આવ્યા. અર્ધનક્ષત્ર એને અર્ધમાસે એટલે કે ૧૩૫૫ વડે ભાગો.

આમ ૨૭૧×૧૩૫૫ એટલે કે ૨૭૧-૬૫૫ એટલે ૨૭૧×૬૫૫ એટલે કે ૧૬૧૫૦ નક્ષત્ર માસના દિવસો આવ્યા.

આ ભાગાકાર કરતાં ભાગમાં ૧૯ આવશે તે ૧૯ અયનો વ્યતીત થયાં સમજવાં. વળી શેપ ૭૭૨ વધશે એને ૬૭ વડે ભાગો. ભાગમાં ૧૧ આવ્યા એ ૧૧ દિવસો.

સત્તપષ્ટ્યા હતાઃ શેષૈઃ વેદવેદલર્વૈર્યુતાઃ ।

જાતાઃ પંચદશાઢ્યાનિ શતાનિ નવ તૈઃ પુનઃ ॥ ૪૮૫ ॥

હૃતે ભાજ્યાંકેઽયનાનિ જઘ્ધાન્યેકોનાર્વિંશતિઃ ।

શેષા ભાગસપ્તશતી દ્વિસત્ત્યાધિકા સ્થિતા ॥ ૪૮૬ ॥

અસ્યા ભાગે સત્તપષ્ટ્યા જઘ્ધા રુદ્રમિતા દિનાઃ ।

શેષાઃ પંચત્રિંશદંશાઃ તિષ્ઠન્તિ સપ્તપષ્ટિજાઃ ॥ ૪૮૭ ॥

ચન્દ્રાયણાન્યતીતાનીત્યેવમેકોનાર્વિંશતિઃ ।

અનન્તરમતીતં ચત્તચ્ચન્દ્રસ્યોત્તરાયણમ્ ॥ ૪૮૮ ॥

વર્તમાનસ્ય ચ ચામ્યાયનસ્ય વાસરા ગતાઃ ।

एकादश लवाः पंचत्रिंशच्च सप्तपषट्तिजाः ॥ ४८९ ॥

અત્ર પૂર્ણા ભવિષ્યન્તિ સમાપ્તે પંચમે તિથૌ ।

एवमन्यत्रापि भाव्यं करणं गणकोत्तमैः ॥ ४९० ॥

इन्दुः तत्परिवारश्च रूपकान्तपादिभिः भृशम् ।

સર્શ્રીક ઇતિ વિખ્યાતઃ સસી પ્રાકૃતભાપયા ॥ ૪૯૧ ॥

मृगश्चिन्हं विमानेऽस्य पीठिकायां प्रतिष्ठितम् ।

મૃગાંકિતવિમાનત્વાત્ મૃગાંક ઇતિ વોચ્યતે ॥ ૪૯૨ ॥

વ્યતીત થયા સમજવા વળી શેષ રૂપે વધ્યા તે બારમા દિવસના વ્યતીત થયા સમજવા એટલે સમજવાતું જે

૧૬ નો અંક વિષય છે એટલે, વ્યતીત થયું તે અંકનું ઉત્તરાયણ વ્યતીત થયું છે. વળી વર્તમાન (દક્ષિણ) અયનના ૧૧ રૂપે દિવસો વ્યતીત થયા છે અને પંચમી સમાપ્ત થયે એ પૂરું થશે ૪૮૦-૪૯૦

આ કરણ પ્રમાણે જ્યોતિષીઓએ અન્યત્ર પણ ભાવી લેવું (આ રીત પ્રમાણે જવાબ કાઢવો).

અંક અને એનો પરિવાર રૂપ, કાન્તિ આદિકમાં અત્યંત સર્શ્રીક (શોભાયમાન) છે અને તેથી તે પ્રાકૃત ભાવામાં સસી એ નામે પ્રસિદ્ધ છે. વળી એના વિમાનની પીઠિકા પર મૃગનું ચિન્હ છે એટલે મૃગના ચિન્હવાળા વિમાનવાળો હોવાથી એ મૃગાંક પણ કહેવાય છે. ૪૯૧-૪૯૨.

તથા ચ પંચમાંગે ।

સે કેળદેહાં મંતે એવં બુચ્ચદ્ ચંદે સસી । ચંદે સસી ગોયમ ચંદસ્સ
ચં જ્યોતિસિંદસ્સ જોતિસરણો મિયંકે વિમાણે કન્તા દેવા કન્તાઓ
દેવીઓ । इत्यादि ॥

इति चन्द्रस्वरूपनिरूपणम् ॥

एवं संक्षेपतश्चन्द्रनिरूपणं यथा कृतम् ।

तथैव वर्णयामोऽथ नक्षत्राणां निरूपणम् ॥ ૪૭૩ ॥

આદૌ સંખ્યા મળડલાનાં ૧ તેપાં ચેત્રપ્રરૂપણા ૨ ।

एकचक्षुर्विमानानां तथान्तरं परस्परम् ૩ ॥ ૪૭૪ ॥

સુમેરોઃ મળડલાવાધા ૪ વિષ્કમ્ભાદિ ચ મળડલે ૫ ।

मुहूर्तगतिः ૬ आवेशः शशांकमण्डलैः सह ૭ ॥ ૪૭૫ ॥

દિગ્યોગો ૮ દેવતાઃ ૯ તારાસંખ્યો ૧૦ ઢૂનાં તથાકૃતિઃ ।

सूर्येन्दुयोगाद्धामानं ૧૨ कुलाद्याख्यानिरूपणम् ૧૩ ॥ ૪૭૬ ॥

આ સંખ્યામાં પાંચમા 'અંગ' માં ઉલ્લેખ છે.—(શ્રી ગૌતમ પ્રશ્ન કરે છે) હે ભગવન્ ! ચંદ્રમાને 'સસી' કેમ કહે છે ? (ભગવાન ઉત્તર આપે છે) હે ગોયમ ! ચંદ્રને સસી (સગ્રીક) એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે તે (ચંદ્ર) જ્યોતિશ્વકનો ધન્દ છે, જ્યોતિશ્વકનો શબ્દ છે, એના મુગાંકિત વિમાનમાં મનોહર દેવો તથા મનોહર દેવીઓ રહે છે—ઇત્યાદિ શ્રી (શાસ્ત્ર) ને લઈને તે સગ્રીક-સસી કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે ચંદ્રમાના સર્વ સ્વરૂપનું નિરૂપણ સમાપ્ત.

આહિં જેમ ચંદ્રમાનું ઢુંકમાં સ્વરૂપ સમજાવ્યું તેમ હવે નક્ષત્રો વિષે પણ સંક્ષિપ્ત રીતે કહીએ છીએ. ૪૮૩.

જેક નગરી જેમ દરવાજાઓ વડે ગમ્ય-પ્રવેશી શકાય તેવી હોય છે તેમ નક્ષત્રોની પરિપાટી અસુક પંદર દારોવડે ગમ્ય છે—જાણી શકાય છે.

તે પંદર દારો આ પ્રમાણે છે:—

(૧) નક્ષત્રમંડળોની સંખ્યા (૨) નક્ષત્રોનાં ક્ષેત્ર, (૩) જેક નક્ષત્રના વિમાનોનું પરસ્પર અંતર, (૪) નક્ષત્ર મંડળની મેરૂ પ્રતિ અબાધા, (૫) નક્ષત્રમંડળની પહોળાઈ આદિક, (૬) નક્ષત્રની જેક મુહૂર્તમાં ગતિ, (૭) નક્ષત્રમંડળોની ચંદ્રમાના મંડળો સાથે આવેશ, (૮) એમનો દિશાઓ સાથે યોગ, (૯)

અમાવાસ્યાપૂર્ણિમાનાં નક્ષત્રયોગકીર્તનમ્ ૧૪ ।

પ્રતિમાસમહોરાત્રસમાપકાનિ તાનિ ચ ૧૫ ॥૪૯૭॥

અભિશ્ર પંચદશભિઃ દ્વારૈઃ પૂર્ગોપુરૈરિવ ।

ગમ્યોદ્ગ્રપરિપાટીતિ તામેવ પ્રથમં દ્રુવે ॥ ૪૯૮ ॥

અભિજિત્ શ્રવણં ચૈવ ધનિષ્ઠા શતતારિકા ।

પૂર્વા મદ્રપદા સૈવોત્તરાદિકાથ રેવતી ॥ ૪૯૯ ॥

અશ્વિની ભરણી ચૈવ કૃત્તિકા રોહિણી તથા ।

મૃગશીર્ષ તથા ચાર્દ્રા પુનર્વસૂ તતઃ પરમ્ ॥ ૫૦૦ ॥

પુષ્યોઽશ્લેષા મઘા પૂર્વાફાલ્ગુન્યુત્તરફાલ્ગુની ।

હસ્તશ્ચિત્રા તથા સ્વાતિઃ વિશાખા ચાનુરાધિકા ॥૫૦૧॥

જ્યેષ્ઠા મૂલં તથા પૂર્વાષાઢા સૈવોત્તરાપિ ચ ।

જિનપ્રવચનોપજ્ઞો નક્ષત્રાણામયં ક્રમઃ ॥૫૦૨॥

અશ્વિન્યાઃ કૃત્તિકાયાઃ યત્ પ્રસિદ્ધં લૌકિકક્રમમ્ ।

ઉલ્લંઘ્યાત્ર પ્રવચને યદેતત્ ક્રમદર્શનમ્ ॥ ૫૦૩ ॥

એમના (અધિષ્ઠાયક) દેવતા, (૧૦) એમના તારાઓની સંખ્યા, (૧૧) એમની આ-
કૃતિ, (૧૨) એમના સૂર્ય અને ચન્દ્રમા સાથે સંયોગ કાળતું માન, (૧૩) એમનાં
કુલાદિકનાં નામો, (૧૪) એમનો અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમા સાથે યોગ અને (૧૫)
પ્રત્યેક માસે અહોરાત્ર સંપૂર્ણ કરનારા નક્ષત્રો. ૪૯૪-૪૯૮.

એ પંદર દ્વારોમાંતું પહેલું દ્વાર—

જિનશાસ્ત્રમાં નક્ષત્રોની સંખ્યા અઠ્યાવીશની કહી છે તે અતુલકે ત્રણ પ્રમાણે છે:-
(૧) અભિજિત, (૨) શ્રવણ, (૩) ધનિષ્ઠા, (૪) શતતારા, (૫) પૂર્વ ભાદ્રપદા,
(૬) ઉત્તર ભાદ્રપદા, (૭) રેવતી, (૮) અશ્વિની, (૯) ભરણી, (૧૦) કૃત્તિકા,
(૧૧) રોહિણી, (૧૨) મૃગશીર્ષ, (૧૩) આર્દ્રા, (૧૪) પુનર્વસૂ, (૧૫) પુષ્ય,
(૧૬) અશ્લેષા, (૧૭) મઘા, (૧૮) પૂર્વાશ્વિની, (૧૯) ઉત્તરાશ્વિની, (૨૦)
હસ્ત, (૨૧) ચિત્રા, (૨૨) સ્વાતિ, (૨૩) વિશાખા, (૨૪) અનુરાધા, (૨૫)
જ્યેષ્ઠા, (૨૬) મૂળ, (૨૭) પૂર્વાષાઢા, અને (૨૮) ઉત્તરાષાઢા. ૪૯૯-૫૦૨.

લૌકિક ક્રમ તો-પહેલું અશ્વિની, પછી ભરણી, પછી કૃત્તિકા, ઇત્યાદિ પ્રમાણે છે-તેને

તત્ર હેતુઃ પ્રથમતઃ સંયોગઃ શશિના સમમ્ ।

યુગસ્યાદાવભિજિતઃ શેષાણાં તુ તતઃ ક્રમાત્ ॥ ૫૦૪ ॥

કૃત્તિકાદિકમસ્તુ લોકે સપ્તશિલાકચક્રાદિષ્વેવ સ્થાનેપૂર્વયોગી શ્રૂયતે ॥

આરભ્ય નન્વભિજિતો નચ્ચત્રાનુક્રમો યદિ ।

શેષોડ્ઝનામિવ કથં વ્યવહાર્યત્વમસ્ય ન ॥ ૫૦૫ ॥

અત્રોચ્યતેઽસ્ય શશિના યોગો યદલ્પકાલિકઃ ।

ઋત્ત્વાન્તરાનુપ્રવિષ્ટતયાસ્ય તદ્વિચક્ષણમ્ ॥ ૫૦૬ ॥

ચદુક્તં સમવાયાંગે સસર્વિશે સમવાયે । જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે અમ્બીદ્વિજ્ઞેર્હિ
સત્તાવિસાર્હિં ણલ્લત્તેર્હિં સંવવહારે વદ્વદ્ ॥ યતદ્વૃત્તિઃ યથા । જમ્બૂદ્વીપે ન
ધાત્તકીલ્પણ્ડાદૌ અભિજિદ્વર્જેઃ સસર્વિશત્યા નચ્ચત્રૈઃ વ્યવહારઃ પ્રવર્તતે
અભિજિન્નચત્રસ્ય ઉત્તરાષાઢાચતુર્થપાદાનુપ્રવેશનાત્ । ઇતિ ॥

લોકે તુ ઔત્તરાષાઢમન્ત્યાંદિચતસ્રશ્ચ શ્રુતેઃ ઘટીઃ ।

વદન્ત્યભિજિતો ભોગં વેધસત્તાયવેક્ષણે ॥ ૫૦૭ ॥

ઉલ્લંઘીને સિદ્ધાન્તમાં જે આ ક્રમ કહ્યો છે એનો હેતુ એમ છે કે યુગની આદિમાં ચંદ્ર
સાથે પહેલો અભિજિત નક્ષત્રનો યોગ હોય છે અને તે પછી જ અનુક્રમે શેષ નક્ષત્રોનો
યોગ થાય છે. ૫૦૪-૫૦૪.

કૃત્તિકાદિકને ક્રમ તો પછી લોકોને વિષે સપ્ત શિલાકચક્રાદિક સ્થાનકોમાં જ ઉપ-
યોગી કહેવાય છે.

અહિં કોષ્ટ એમ શંકા ઉઠાવે કે—જ્યારે તમે ‘અભિજિત’ થી આરંભીને નક્ષત્રોનો ક્રમ
કહો છો ત્યારે પાકીનાં નક્ષત્રોની જેમ એ અભિજિત ‘વ્યવહાર’ માં કેમ નથી ?” ૫૦૫.

એ શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે:—“ ચંદ્રમાની સાથે એનો (અભિજિતનો)
સંયોગ સ્વદૃષ્ટાલિક છે, પછી ચંદ્રમા સવ અન્ય નક્ષત્રને વિષે પ્રવેશ કરી જાય છે. માટે
એ અવ્યવહાર્ય છે. ૫૦૬.

સમવાયાંગસૂત્રમાં પણ ૨૭ મા ‘સમવાય’ માં કહ્યું છે કે જમ્બૂદ્વીપમાં અભિજિત
શિવાયના ૨૭ નક્ષત્રો વ્યવહારમાં વર્તે છે. એની ટીકા આ પ્રમાણે છે—જમ્બૂદ્વીપમાં (પા-
તકીખંડ આદિમાં નહિ), અભિજિત શિવાયનાં ૨૭ નક્ષત્રોથી વ્યવહાર પ્રવર્તે છે. કેમકે
અભિજિત નક્ષત્રનો ઉત્તરાષાઢાના ચોથા પાદમાં સમાવેશ થાય છે.

લોકોમાં તો વેધ સત્તા આદિક બેધમાં, ઉત્તરાષાઢાનો અભિજિત સાથે સંયોગ
છેલા પાદની આર ઘડી નેટલો જ કહેવાય છે. ૫૦૭.

અષ્ટાવેવ મળ્ડલાનિ સ્યુરપ્તાવિંશતેરપિ ।

ઉદૂનાં તત્ર ચારસ્તુ નિયતે સ્વસ્વમળ્ડલે ॥ ૫૦૮ ॥

ઇતિ મળ્ડલસંખ્યા ॥ ૧ ॥

સાશીતિયોજનશતે દ્વીપસ્યાન્તરવર્તિનિ ।

ઉક્તં મુક્તિવધુકાન્તૈઃ નક્ષત્રમળ્ડલદ્વયમ્ ॥ ૫૦૯ ॥

ત્રિંશે ચ યોજનશતત્રયે લવણવારિધેઃ ।

પદ્ નક્ષત્રમળ્ડલાનિ દૃષ્ટાનિ વિષ્ટપેક્ષિભિઃ ॥ ૫૧૦ ॥

નક્ષત્રમળ્ડલં ચક્રવાલવિષ્કમ્ભતો ભવેત્ ।

ગવ્યૂતમેકં પ્રત્યેકં ગવ્યૂતાર્ધં ચ મેદુરમ્ ॥ ૫૧૧ ॥

एवं नक्षत्रजातीयमण्डलक्षेत्रसंमितिः ।

દશોત્તરા પંચશતી યોજનાનાં નિરૂપિતા ॥ ૫૧૨ ॥

न त्वैकैकस्य चक्षस्य मण्डलक्षेत्रसम्भवः ।

રવેરિવાયનાભાવાત્ સદા ચારાત્ સ્વમળ્ડલે ॥ ૫૧૩ ॥

इति मण्डलक्षेत्रम् ॥ २ ॥

અધ્યાવીશે નક્ષત્રોનાં મંડળો તેા ફક્ત આઠ જ છે. ને એ આઠમાંથી પોતપોતાનાં નિયત મંડળમાં જ એ નક્ષત્રોની ગતિ છે. ૫૦૮.

એ પ્રમાણે ‘ નક્ષત્રોના મંડળોની સંખ્યા ’ નામનું પહેલું દ્વાર થયું.

હવે એ નક્ષત્રોના બીજાં દ્વાર ‘ ક્ષેત્ર ’ વિષે કહે છે—

એ નક્ષત્રમંડળો જમ્બૂદ્વીપમાં છે અને તે ૧૮૦ ચોજનમાં છે. બાકી છ નક્ષત્રમંડળો લવણસાગર ઉપર છે અને તે ૩૩૦ ચોજનમાં છે. પ્રત્યેક નક્ષત્રમંડળ ચક્રવાળને વિષ્કંભે એક ગાઉ અને પહેાળાકે અરધો ગાઉ છે. ૫૦૯—૫૧૧.

એટલે બધાં આઠે નક્ષત્રમંડળોનું ક્ષેત્ર ૧૮૦+૩૩૦ એટલે ૫૧૦ ચોજનનું થયું. ૫૧૨.

સૂર્યની પેઠે ‘ અયન ’ ના અભાવને લઇને, તથા હમેશાં પોતપોતાના નિયત મંડળમાં જ ગમન કરતા હોઇને, દરેક નક્ષત્રને મંડળક્ષેત્ર સંભવતું નથી. ૫૧૩.

હવે નક્ષત્રના વિભાનોનું પરસ્પર અંતર (ત્રીજું દ્વાર).

યત્ર યત્ર યાનિ યાનિ વદ્યન્તે ભાનિ મળલે ।

સ્યાત્તદીયવિમાનાનાં દ્વે યોજને મિથોઽન્તરમ્ ॥ ૫૧૪ ॥

મિથોઽન્તરમુદૂનાં ચેદિદમેવ ભવેત્તદા ।

મળલચેત્રમન્યત્ સ્યાત્ ભૂશૂન્યં તચ્ચ નેપ્યતે ॥ ૫૧૫ ॥

ચતુ દો જોઝ્ઞણાઈં ણ્ણચત્તમંડલસ્સ ણ્ણચત્તમણ્ડલસ્સ ય અવાહાણ
અંતરે પણ્ણત્તે હત્યેતત્ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞાતિસૂત્રં તત્ અષ્ટાવપિ મણ્ડલેષુ યત્ર
યત્ર મણ્ડલે યાવન્તિ નચ્ચત્રાણાં વિમાનાનિ તેષામન્તરવોધકમ્ । યચ્ચ
અભિજિન્નચત્રવિમાનસ્ય શ્રવણનચત્રવિમાનસ્ય ચ પરસ્પરમન્તરં દ્વે યોજને
ઇતિ ઉપાધ્યાયશ્રીશાન્તિચન્દ્રગણિભિઃ સ્વકૃતવૃત્તૌ વ્યાખ્યાયિ તદભિ-
પ્રાયં સમ્યક્ ન વિદ્યઃ । યદ્યપિ ઉપાધ્યાયશ્રીધર્મસાગરગણિભિઃ સ્વકૃત-
વૃત્તૌ ઇતત્સૂત્રવ્યાખ્યાને દ્વે યોજને નચ્ચત્રસ્ય નચ્ચત્રસ્ય ચ અવાધયા
અન્તરં પ્રજ્ઞતમ્ હત્યેવ લિખિતમસ્તિ તદપિ અભિપ્રાયશૂન્યમેવ ॥

ચતુશ્ચત્વારિંશતૈવ સહસ્રૈરષ્ટભિઃ શતૈઃ ।

વિંશૈશ્ચ યોજનૈઃ મેરોઃ સર્વાન્તરં ભમણ્ડલમ્ ॥ ૫૧૬ ॥

જે જે મંડળમાં જે જે નક્ષત્રો કહેવામાં આવે તે તે નક્ષત્રના વિમાનોનું પરસ્પર
અન્તર જે યોજન છે. ૫૧૪.

નક્ષત્ર નક્ષત્ર વચ્ચે પરસ્પર અંતર પણ કેટલેક સ્થળે એટલું જ એટલે કે જે યો-
જનનું કહ્યું છે તે જે તેટલું જ સ્વીકારીએ તો મંડળક્ષેત્ર વિનાની બીજી જગ્યા શૂન્ય
રહે એ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી.

જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞાતિ સૂત્રમાં કહેક નક્ષત્રમંડળનું અબાધા અંતર જે યોજનનું કહ્યું છે
તે આઠે મંડળોમાં જે જે મંડળની અંદર જેટલાં નક્ષત્રોનાં વિમાનો છે તેઓનાં પરસ્પર
અંતરને જણાવનાર છે (એમ સમજવું). વળી અભિજિત નક્ષત્રના વિમાન અને શ્રવણ
નક્ષત્રના વિમાન વચ્ચે પણ ઉપાધ્યાય શ્રીશાન્તિચન્દ્રગણિએ પોતે કરેલી ટીકામાં જે યોજન
જેટલું અંતર કહ્યું છે તે પણ અમે સમજી શકતા નથી. તેમ જ શ્રાધર્મસાગરગણિએ
પણ પોતે રચેલી વૃત્તિમાં નક્ષત્ર નક્ષત્ર વચ્ચેનું અંતર જે યોજનનું કહ્યું છે એમ લખ્યું
છે, એ લખાણ પણ અભિપ્રાયશૂન્ય છે.

હવે ચોથું દાર.

સર્વથી અંદરનું નક્ષત્રમંડળ મેરૂથી ૪૪૮૨૦ યોજને રહેલું છે અને સર્વથી બ-
હારનું નક્ષત્રમંડળ મેરૂથી ૪૫૩૩૦ યોજને રહેલું છે. (આ પરથી આઠે નક્ષત્રમંડળોનું

સહસ્રૈઃ પંચચત્વારિંશતા વિંશૈઃત્રિભિઃ શતૈઃ ।

યોજનૈઃ મેરુતઃ સર્વવાહ્યં નચત્રમણ્ડલમ્ ॥ ૫૧૭ ॥

इति मेरोः अवाधा ॥ ४ ॥

વિષ્કમ્ભાયામપરિધિપ્રમુલં માનમેતયોઃ ।

રવેઃ સર્વાન્તરસર્વવાહ્યમણ્ડલયોરિવ ॥ ૫૧૮ ॥

इति मण्डलविष्कम्भादि ॥ ५ ॥

સહસ્રાણિ પંચ શતદ્વયં ચ પંચપટ્ટિયુક્ ।

યોજનાનિ યોજનસ્ય ભક્તસ્યૈકસ્ય નિશ્ચિતમ્ ॥ ૫૧૯ ॥

एकविंशत्या सहस्रैः पष्ट्याढ्यैः नवभिः शतैः ।

विभागाश्च समधिकाः पूर्वोक्तयोजनोपरि ॥ ५२० ॥

અષ્ટાદશ સહસ્રાણિ શતદ્વયં ત્રિપટ્ટિયુક્ ।

સર્વાન્તર્મણ્ડલોદ્ભૂતાં મુહૂર્તગતિરેપિકા ॥ ૫૨૧ ॥

उपपत्तिश्चात्र—

નચત્રં સર્વમપ્યત્ર પૂરયેત્ સ્વસ્વમણ્ડલમ્ ।

મુહૂર્તૈરેકોનવપ્ર્યા મુહૂર્તસ્ય તથા લઘૈઃ ॥ ૫૨૨ ॥

માપ પૂર્વે ૫૧૦ યોજનનું કહેલું છે (શ્લોક ૫૧૨) તે બરાબર મળી રહે છે. (૪૫૩૩૦-૪૪૮૨૦=૫૧૦). ૫૧૬-૫૧૭.

એ પ્રમાણે ‘ મેરુ પ્રતિ અવાધા ’ નામનું ચોથું દ્વાર થયું.

હવે ‘ મંડળના વિષ્કંભાદિક ’ નામના પાંચમા દ્વારના નિરૂપણમાં કહેવાનું છે—

સૂર્યનાં સર્વાભ્યન્તર અને સર્વબાહ્ય—એમ બે મંડળોના વિષ્કંભ, આયામ અને પરિધિ આદિક પ્રમાણે જ આ નક્ષત્રોનાં વિષ્કંભ, આયામ, પરિધિ આદિક છે. ૫૧૮.

હવે ‘ મુહૂર્તગતિ ’ નામના છઠા દ્વારનું નિરૂપણ કરે છે—

સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં રહેલા નક્ષત્રોની મુહૂર્તગતિ ૫૨૬૫ $\frac{૧૮૩૬૩}{૧૧૬૬૬}$ યોજન જેટલી છે. ૫૧૯-૫૨૧

એની સમજણ આ પ્રમાણે :—

સસતપષ્ટિત્રિશતવિભક્તસ્ય ત્રિભિઃ શતૈઃ ।

સતોત્તરૈઃ પ્રત્યયશ્ચ ત્રૈરાશિકાત્તદુચ્યતે ॥ ૫૨૩ ॥

નચત્રાર્ધમણ્ડલાનાં સંપૂર્ણયુગવર્તિનામ્ ।

પંચત્રિશત્સમધિકૈર્યદ્યષ્ટાદશભિઃ શતૈઃ ॥ ૫૨૪ ॥

અષ્ટાદશશતી ત્રિંશાહોરાત્રાણામવાપ્યતે ।

દ્વાભ્યામર્ધમણ્ડલાભ્યાં કિમાપ્યતે તદા વદ ॥ ૫૨૫ ॥

અત્રાન્ત્યરાશિના રાશૌ મધ્યમે ગુણિતે સતિ ।

ત્રિસહસ્ત્રી પદશતી ચ જાતા પષ્ટયધિકા કિલ ॥ ૫૨૬ ॥

પંચત્રિશત્સમધિકેનાષ્ટાદશશતાત્મના ।

આઘેન રાશિના ભાગે રાત્રિદિવમવાપ્યતે ॥ ૫૨૭ ॥

અષ્ટાદશશતી શેષા પંચવિંશતિયુક્ સ્થિતા ।

મુહૂર્ત્તનયનાયૈષા ત્રિંશતા ગુણિતાભવત્ ॥ ૫૨૮ ॥

ચતુઃપંચાશત્સહસ્ત્રાઃ સાર્દ્ધા સસશતીતિ ચ ।

ઘર્ષાં ભાગેઽષ્ટાદશભિઃ પંચત્રિશદ્યુતૈઃ શતૈઃ ॥ ૫૨૯ ॥

લઘ્વા મુહૂર્ત્તા ઇકોનત્રિંશત્ તતોઽપવર્તનમ્ ।

છેવ્યછેદંકયોઃ રાશ્યોઃ પંચભિઃ તૌ તતઃ સ્થિતૌ ॥ ૫૩૦ ॥

સસાઢ્યા ત્રિશતી ભાજ્યો ભાજકઃ સસપષ્ટિયુક્ ।

ત્રિશતી યેઽન્ન લઘ્વાશ્ચૈકોનત્રિંશત્ મુહૂર્ત્તકાઃ ॥ ૫૩૧ ॥

ત્રિંશન્મુહૂર્ત્તરૂપેઽહોરાત્રે પૂર્વાગતેઽન્વિતાઃ ।

તે મુહૂર્ત્તાઃ સ્યુરેકોનપટ્ટી રાશિરસૌ પુનઃ ॥ ૫૩૨ ॥

૪૨૩ નક્ષત્ર ચોતપોતાતુ' આશુ' મ'ડળ ૫૯-૩૦૭ અહૂર્તોમાં ૫૨ છે; જેની નીચે પ્રમાણે ત્રૈરાશિક હિસાબથી જાણી ૪૨૫. ૫૨૨-૫૨૩.

સંપૂર્ણ યુગવર્તી ૧૮૩૫ નક્ષત્રાર્ધમ'ડળોથી જો ૧૮૩૦ અહોરાત્ર થાય તો ૨ અર્ધમ'ડળોથી કેટલા અહોરાત્ર થાય ?

માટે ૧૮૩૫ : ૧૮૩૦ :: ૨ આમ ત્રિશશિ લખવી એટલે ૧૮૩૫ અહોરાત્ર

ગુણ્યતે ભાગસામ્યાય સત્તપષ્ટિસમન્વિતૈઃ ।

ત્રિભિઃ શતૈઃ ત્રિપ્યતેઽસ્મિન્ સપ્તાઢ્યાંશશતત્રયી ॥ ૫૩૩ ॥

સપષ્ટિર્નવશત્યેવં સહસ્રાશ્ચૈકર્વિંશતિઃ ।

અયં ચ રાશિઃ પરિધેઃ ભાજકઃ પ્રતિમણ્ડલમ્ ॥ ૫૩૪ ॥

તિસ્રો લક્ષાઃ પંચદશ સહસ્રાણિ તથોપરિ ।

નવાશીતિઃ પરિત્રેપઃ સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલે ॥ ૫૩૫ ॥

રાશિયોજનરૂપોઽયં ભાગાત્મકેન રાશિના ।

કથં વિભાજ્યોઽસદૃશસ્વરૂપત્વાદસૌ તતઃ ॥ ૫૩૬ ॥

તેનૈવાર્હતિ ગુણનં ગુણિતો યેન ભાજકઃ ।

તતઃ ત્રિભિઃ શતૈઃ સત્તપષ્ટ્યાઢ્યૈરેપ ગુણ્યતે ॥ ૫૩૭ ॥

જાતા ઇકાદશ કોટ્યઃ પદ્મપંચાશ્ચ લક્ષિકાઃ ।

સત્તત્રિંશત્સહસ્રાણિ પદ્મશતી ચ ત્રિપષ્ટિયુક્ ॥ ૫૩૮ ॥

સહસ્રૈરેકર્વિંશત્યા ષષ્ટ્યાઢ્યૈર્નવભિઃ શતૈઃ ।

ભાગેઽસ્ય રાશેઃ પ્રાગુક્તા મુહૂર્તગતિરાપ્યતે ॥ ૫૩૯ ॥

એટલે કે ૧૬૮૩૫ અહોરાત્ર. આમાં ૧૬૮૩૫ અહોરાત્રના મુહૂર્ત કાંઠવા માટે ૧૮૨૫ ને ૩૦ વડે ગુણીને ૧૮૩૫ વડે ભાગવાથી ૨૬૩૬૩ મુહૂર્ત આવશે; જેમાં એક અહોરાત્રના ૩૦ મુહૂર્ત લેખવતાં ૨૬૩૬૩ આવી રહ્યા. ૫૨૪-૫૪૨-૫૩૮

હવે પછી ૫૯ ને ભાગના સામ્ય માટે ૩૬૭ વડે ગુણે અને તેમાં ૩૦૭ લેખવે એટલે ૨૧૯૬૦ આવશે. આ રકમ દરેક મંડળે પરિધિની ભાજક રકમ સમજવી. ૫૩૨-૫૩૪.

આ સર્વાભ્યન્તર નક્ષત્રમંડળનો પરિધિ ૩૧૫૦૮૯ યોજન છે. ઉપર ભાજક ૫૯૩૬૩ ની રકમને ૩૬૭ વડે ગુણે છે. માટે આ ૩૧૫૦૮૯ યોજનવાળી ભાજ્ય રકમને ૫૭ ૩૬૭ વડે ગુણે. એટલે ૧૧૫૬૩૭૬૩ આવશે; એ ભાજ્ય રકમ છે. તેને ૨૧૯૬૦ વડે ભાગે. એટલે ૫૨૬૫૧૬૩૬૩ યોજન આવશે અને તેથી પૂર્વે ૫૧૯-૫૨૧ સ્થા-
કામાં મુહૂર્તગતિ કહી છે તે મળી રહી ૫૩૮-૫૩૯.

(એ પ્રમાણે સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં નક્ષત્રની મુહૂર્તગતિ સમજવી.)

તથા યોજનાનાં ત્રિપંચાશ્ચ્છતી સૈકોનવિંશતિઃ ।
 સહસ્રૈરેકવિંશત્યા પૃથ્વાઢ્યૈઃ નવભિઃ શતૈઃ ॥ ૫૪૦ ॥
 ભક્તસ્ય યોજનસ્યાંશસહસ્રાઃ પોઢશોપરિ ।
 સપંચપટ્તિસ્ત્રિશતી ગતિઃ સર્વાન્ત્યમળ્ડલે ॥ ૫૪૧ ॥

તથાહિ । લક્ષત્રયં યોજનાનામષ્ટાદશસહસ્રયુક્ ।
 શતત્રયં પંચદશં પરિત્તેપોઽન્ત્યમળ્ડલે ॥ ૫૪૨ ॥
 અયં ત્રિભિઃ સપ્તપટ્તિસહિતૈઃ તાઢિતઃ શતૈઃ ।
 કોઢ્ય ઇકાદશ લક્ષા અષ્ટપટ્તિઃ કિલાધિકાઃ ॥ ૫૪૩ ॥
 સહસ્રૈરેકવિંશત્યા શતૈઃ પઢ્ભિઃ સપંચભિઃ ।
 રાશેરસ્યૈકવિંશત્યા સહસ્રૈર્નવભિઃ શતૈઃ ॥ ૫૪૪ ॥
 હ્રુતે પૃથ્ઢધિકૈઃ ભાગે મુહૂર્તગતિરાપ્યતે ।
 નક્ષત્રાણાં કિલ સર્વવાહ્યમળ્ડલચારિણામ્ ॥ ૫૪૫ ॥

ઈતિ મુહૂર્તગતિઃ ॥ ૬ ॥

ષટ્સુ શ્લેષમળ્ડલેષુ મુહૂર્તગતિસંવિદે ।
 મુખેન તત્તત્પરિધિજ્ઞાનાય ક્રિયતેઽધુના ॥ ૫૪૬ ॥

હવે સર્વથી બહારના મહળના નક્ષત્રની અહૂર્તગતિ ૫૩૧૯૩૧૮૬૫ યોજન
 જેટલી છે. ૫૪૦-૫૪૧.

તે આ પ્રમાણે:—

સર્વથી બહારના મહળનો પરિધિ ૩૧૮૩૧૫ યોજન છે એને ૩૬૭ વડે શુભા,
 ૧૧૬૮૨૧૬૦૫ આવ્યા. એને ૨૧૬૬૦ વડે શાંગો, એટલે ૫૩૧૯૩૧૮૬૫ આવી રહેશે.
 ૫૪૨-૫૪૫

એ પ્રમાણે નક્ષત્રોની અહૂર્તગતિ વિષે કહ્યું

[યાદ રહે કે આ ‘અહૂર્તગતિ’ દ્વારના નક્ષત્રના આઠ મંડળોમાના (૧) સર્વા
 ૭૫ન્તર અને (૨) સર્વબાહ્ય એમ બે જ મંડળો માટેના નક્ષત્રોની અહૂર્તગતિ આવી.]

એવ છ મંડળો રહ્યા એમાં સુએથી (નક્ષત્રોની) અહૂર્તગતિ બાજુવા માટે તે તે મંડ

મમળ્ડલાનાં સર્વેપાં મળ્ડલેજ્વમૃતદ્યુતેઃ ।

સમવતારઃ તંત્રાદ્યમાથે શશાંકમળ્ડલે ॥ ૫૪૭ ॥

મમળ્ડલં દ્વિતીયં ચ તૃતીયે ચન્દ્રમળ્ડલે ।

પટ્ટે તૃતીયં વિજ્ઞેયં લવણોદધિભાવિનિ ॥ ૫૪૮ ॥

ચતુર્થ સપ્તમે જ્ઞેયં તથા પંચમમળ્ડમે ।

વિજ્ઞેયં દશમે પટ્ટમેકાદશે ચ સપ્તમમ્ ॥ ૫૪૯ ॥

અટ્ટમં ચ પંચદશે શેપાણિ તુ સદોઢુભિઃ ।

સપ્ત ચન્દ્રમળ્ડલાનિ રહિતાનિ વિનિર્દિશેત્ ॥ ૫૫૦ ॥

પૃષ્ઠાં ચન્દ્રમળ્ડલાનાં પરિત્તેપાનુસારતઃ ।

પૂર્વોક્તવિધિના ખાનાં મુહૂર્તગતિરાપ્યતે ॥ ૫૫૧ ॥

इति चन्द्रमण्डलावेशः ॥ ७ ॥

અભિજિત્કૂવણશ્રૈવ ધનિષ્ઠા શતતારિકા ।

પૂર્વોત્તરા માદ્રપદા રેવતી પુનરશ્વિની ॥ ૫૫૨ ॥

મરણી ફાલ્ગુની પૂર્વા ફાલ્ગુન્યેવ તથોત્તરા ।

સ્વાતિશ્ચ દ્વાદશૈતાનિ સર્વાભ્યન્તરમળ્ડલે ॥ ૫૫૩ ॥

જોના ઘેરાવાનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. તે મેળવવા સારૂ સર્વ નક્ષત્રમંડળોને ચંદ્રમંડળોમાં ઉતારોઃ પહેલું નક્ષત્રમંડળ પહેલા ચંદ્રમંડળમાં છે. બીજું નક્ષત્રમંડળ ત્રીજા ચંદ્રમંડળમાં છે; ત્રીજું નક્ષત્રમંડળ લવણસુદ્રગત છઠ્ઠા ચંદ્રમંડળમાં છે; ચોથું સાતમામાં, પાંચમું આઠમામાં, છઠ્ઠું દશમામાં, સાતમું અગ્રારમામાં, અને આઠમું પંદરમામાં છે. શેષ સાત ચંદ્રમંડળો સર્વદા નક્ષત્ર વિનાનાં જ છે. ૫૪૬-૫૫૦

આમ સમવતાર એટલે ઉતારો કર્યો એટલે તે તે મંડળમાં નક્ષત્રોની મુહૂર્તગતિ ઉપર્યુક્ત તે તે ચંદ્રમંડળોના ઘેરાવા પરથી પૂર્વોક્ત રીતિ અનુસાર (ચુષ્ણાકાર શાંગાકાર કરવાથી) આવશે. ૫૫૧.

એવી રીતે 'ચન્દ્રમંડલાવેશ' નામનું સાતમું દ્વાર થયું.

હવે 'દિગ્યોગ' નામનું આઠમું દ્વાર કહે છે. (શ્લોક ૫૫૨ થી ૬૧૪ સુધી). . .

નક્ષત્રોના આઠ મંડળોમાંના સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં (૧) અભિજિત, (૨) શ્રવણ,

ચરન્તિ તન્મણ્ડલાર્ધં યથોક્તકાલમાનતઃ ।

પૂરયન્તિ તદન્યાર્ધં તથા તાન્યપરાણ્યપિ ॥ ૫૫૪ ॥

પુનર્વસૂમધાશ્ચેતિ દ્વયં દ્વિતીયમણ્ડલે ।

તૃતીયે કૃત્તિકાસ્તૂર્યે ચિત્રા તથા ચ રોહિણી ॥ ૫૫૫ ॥

વિશાખા પંચમે પથેऽનુરાધા સત્તમે પુનઃ ।

જ્યેષ્ઠાષ્ટમે ત્વષ્ટ ભાનિ સદા ચરન્તિ તદ્યથા ॥ ૫૫૬ ॥

આર્દ્રા મૃગશિરઃ પુષ્યોઽશ્લેષા મૂલં કરોઽપિ ચ ।

પૂર્વાષાઢોત્તરાષાઢે इत्यष्टાન્તિમમણ્ડલે ॥ ૫૫૭ ॥

પૂર્વોત્તરાષાઢયોઃ તુ ચતુસ્તારકયોરિહ ।

દ્વે દ્વે સ્તઃ તારકે મધ્યે વહિશ્ચાષ્ટમમણ્ડલાત્ ॥ ૫૫૮ ॥

અષ્ટાનાં દ્વાદશાનાં ચ વાહ્યાભ્યન્તરચારિણામ્ !

સર્વેભ્યોઽપિ વહિઃ મૂલં સર્વેભ્યોઽપ્યન્તરેઽભિજિત્ ॥ ૫૫૯ ॥

તથાહુઃ । અહ ભરણિ સાહ ઉવરિં વહિ મૂલો મિંતરે અમિર્હૈ ॥

(૩) ધનિષ્ઠા, (૪) શતતારા, (૫) પૂર્વા શાદ્રપદા, (૬) ઉત્તરા શાદ્રપદા, (૭) રેવતી, (૮) અશ્વિની, (૯) ભરણી, (૧૦) પૂર્વા શ્રાવણી, (૧૧) ઉત્તરા શ્રાવણી અને (૧૨) સ્વાતિ-
એ બાર નક્ષત્રો આવેલાં છે. તેઓ પૂર્વોક્ત સમયમાં આ મંડળના અર્ધ લાગમાં ગમન કરે છે, અને એના દ્વિતીયાર્ધને બીજાં તેજ નામના નક્ષત્રો પૂર્ણ કરે છે. ૫૫૨-૫૫૪.

સર્વાભ્યન્તર પછીના બીજા મંડળમાં હમેશાં પુનર્વસુ અને મધા, ત્રીજામાં કૃત્તિકા, ચોથામાં ચિત્રા અને રોહિણી, પાંચમાંમાં વિશાખા, છઠ્ઠામાં અનુરાધા, સાતમાંમાં જ્યેષ્ઠા અને આઠમાંમાં જ્યેષ્ઠે છેલ્લામાં (૧) આર્દ્રા, (૨) મૃગશિર, (૩) પુષ્ય, (૪) અશ્લેષા, (૫) મૂળ, (૬) હસ્ત, (૭) પૂર્વાષાઢા અને (૮) ઉત્તરાષાઢા-એ આઠ નક્ષત્રો ગમન કરે છે. ૫૫૫-૫૫૭.

આર તારાઓ જોમને છે એવા પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રોના બળે તારા આઠમા મંડળની અંદર છે અને બળે તારા બહાર છે. ૫૫૮.

સર્વથી બહારના મંડળમાં ગમન કરનારા આઠ અને સર્વથી અભ્યન્તર મંડળમાં ગમન કરનારા બાર નક્ષત્રોમાંથી મૂળા નક્ષત્ર સર્વથી બહાર છે અને અભિજિત્ સર્વથી અંદર છે. ૫૫૯.

યાનિ દ્વાદશ ઋત્ત્વાણિ સર્વાભ્યન્તરમણડલે ।
 તાનિ ચન્દ્રસ્યોત્તરસ્યાં સંયુજ્યન્તેઽમુના સમમ્ ॥ ૫૬૦ ॥
 ણમિઃ યદોદ્ધુભિઃ સાર્ધં યોગઃ તદા સ્વભાવતઃ ।
 શેષેષ્વેવ મણડલેષુ ભવેચ્ચારો હિમચ્યુતેઃ ॥ ૫૬૧ ॥
 સર્વાન્તર્મણડલસ્થાનામેષામુત્તરવર્તિતા ।
 ચન્દ્રાત્ યુક્તા તદેભ્યશ્ચ વિધોર્દક્ષિણવર્તિતા ॥ ૫૬૨ ॥
 મધ્યમીયમણડલેષુ યાન્યુક્તાન્યષ્ટ તેષુ ચ ।
 વિના જ્યેષ્ઠાં ત્રિધા યોગઃ સત્તાનાં શશિના સમમ્ ॥ ૫૬૩ ॥
 ઔત્તરાહો દાક્ષિણાત્યો યોગઃ પ્રમર્દનામકઃ ।
 આદ્યો વહિશ્ચરે ચન્દ્રે દ્વિતીયોઽન્તશ્ચરે સ્વતઃ ॥ ૫૬૪ ॥
 પ્રમર્દો ભવિમાનાનિ ભિન્ત્વેન્દોઃ ગચ્છતો ભવેત્ ।
 યોગઃ પ્રમર્દ એવ સ્યાજ્જ્યેષ્ઠાયાઃ શશિના સમમ્ ॥ ૫૬૫ ॥

અન્યત્ર કહ્યું છે કે બરણી નીચે છે, સ્વાતિ ઉપર છે. મૂળ ખહાર છે અને અ-
 બિજિત્ અંદર છે. "

સર્વાભ્યન્તર મંડળને વિષે જે બાર નક્ષત્રો છે તેઓનો ચંદ્રમા સાથે યોગ ચંદ્રની
 ઉત્તરે થાય છે. અને એ યોગ થાય છે ત્યારે ચંદ્રમાતું 'ફરતુ' સ્વભાવતઃ શેષ મંડળોમાં
 જ થાય છે. ૫૬૦-૫૬૧.

તેઓ જ્યારે સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં હોય છે ત્યારે એઓ ચંદ્રથી ઉત્તર દિશામાં,
 અને ચંદ્ર એઓથી દક્ષિણ દિશામાં હોય એ સુક્ત છે. ૫૬૨.

મધ્યના એટલે બીજાથી તે સાનમા સુધીના છ મંડળોમાં જે આઠ નક્ષત્રો કહ્યાં
 છે તે આઠમાંથી જ્યેષ્ઠા પડતું મૂકતાં શેષ સાત રહ્યાં એઓનો ચંદ્રમા સાથે સંયોગ
 ત્રણ પ્રકારે થાય છે. (૧) ઉત્તરાભિમુખ યોગ, (૨) દક્ષિણાભિમુખ યોગ અને
 (૩) પ્રમર્દ યોગ. ૫૬૩-૫૬૪.

ચંદ્રમા બહિશ્ચર હોય ત્યારે પહેલો (ઉત્તરાભિમુખ) યોગ થાય છે, એ જ્યારે
 અન્તશ્ચર હોય ત્યારે બીજો (દક્ષિણાભિમુખ) યોગ થાય છે અને એ જ્યારે નક્ષત્રોના
 વિમાનોને લેલીને મધ્યમાંથી જતો હોય ત્યારે ત્રીજો (પ્રમર્દ) યોગ થાય છે. જ્યેષ્ઠાનો
 તો ચંદ્ર સાથે પ્રમર્દ યોગ જ થાય છે. ૫૬૪-૫૬૫.

ઉદ્ઘન્યાધ્યાનિ પદ્ ભેષુ વાહ્યમણ્ડલવર્તિષુ ।

ઇન્દોર્દક્ષિણદિક્સ્થાનિ સંયુજ્યન્તેઽમુના સમમ્ ॥ ૫૬૬ ॥

પૂર્વોત્તરાષાઢ્યોઃ તુ વાહ્યતારાવ્યપેક્ષયા ।

યામ્યાયાં શશિના યોગઃ પ્રજ્ઞસઃ પરમર્ષિભિઃ ॥ ૫૬૭ ॥

દ્વયોર્દ્વયોસ્તારયોસ્તુ ચન્દ્રે મધ્યેન ગચ્છતિ ।

ભવેત્ પ્રમર્દયોગોઽપિ તતો યોગોઽનયોર્દ્વિધા ॥ ૫૬૮ ॥

ઉદીચ્યાં દિશિ યોગસ્તુ સંભવેન્નાનયોર્ભયોઃ ।

યદાભ્યાં પરતશ્ચારો કદાપીન્દોર્ન વર્તતે ॥ ૫૬૯ ॥

વિભિન્નમણ્ડલસ્થાનાં પૃથક્ક્રમણ્ડલવર્તિના ।

નક્ષત્રાણાં ચન્દ્રમસા યથા યોગસ્તથોચ્યતે ॥ ૫૭૦ ॥

સ્વસ્વકાલપ્રમાણેનાષ્ટાવિંશત્યા કિલોદ્બુભિઃ ।

નિજગત્યા વ્યાપ્યમાનં ચેત્રં યાવદ્વિભાવ્યતે ॥ ૫૭૧ ॥

તાવન્માનમેકમર્ધમણ્ડલં કલ્પ્યતે ધિયા ।

દ્વિતીયોદ્બુકદમ્વેન દ્વિતીયમર્ધમણ્ડલમ્ ॥ ૫૭૨ ॥

અષ્ટાનવતિશતાઢ્યં લક્ષં સમ્પૂર્ણમણ્ડલેષુ સ્યુઃ ।

સર્વેઽપ્યંશા ઇષ ચ વિજ્ઞેયો મણ્ડલચ્છેદઃ ॥ ૫૭૩ ॥

સર્વથી બહારના મઠળના આઠ નક્ષત્રોમાથી પહેલા છ નક્ષત્રોનો ચદ્ર સાથે યોગ એએ ચદ્રની દક્ષિણે રહ્યા હોય ત્યારે થાય છે, છેલ્લા બે એટલે કે—પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢાનો ચદ્ર સાથે યોગ બહારના તારાની અપેક્ષાએ દક્ષિણ દિશામાં રહેલો છે, પણ બપોલે તારાની વચ્ચેથી ચદ્ર પસાર થતો હોય ત્યારે પ્રમર્દ યોગ પણ થાય છે આમ પૂર્વોત્તરાષાઢાનો ચદ્ર સાથે યોગ બે પ્રકારનો છે ઉત્તર દિશામાં તો એમનો ચદ્ર યોગ સંભવતો જ નથી કેમકે કોઇ પણ દિવસે ચદ્રની, આ બન્નેથી ઉત્તરે તો ગતિ થતી જ નથી ૫૬૬-૫૬૮.

હવે વિજ્ઞ વિજ્ઞ મઠળોમાં રહેલા નક્ષત્રોના પૃથક્ મઠળવર્તિ ચદ્રમાં સાથે યોગ થાય છે તે વિષે કહે છે ૫૭૦

ચોતપોતાના કાળના પ્રમાણપદે અઘ્યાવીશે નક્ષત્રો ચોતપોતાની ગતિથી નેટલુ ફેર

નનુ ચ—મળડલેષુ યેષુ યાનિ ચરન્ત્યુદ્ધાનિ તેષ્વિયમ્ ।

ચન્દ્રાદિયોગયોગ્યાનાં ભાંશાનાં કલ્પનોચિતા ॥ ૫૭૪ ॥

સર્વેષ્વપિ મળડલેષુ સર્વોદ્ભાગકલ્પના ।

ઇયર્તિ કથમૌચિત્યમિતિ ચેત્ શ્રૂયતામિહ ॥ ૫૭૫ ॥

માનાં ચન્દ્રાદિભિર્યોગો નૈવાસ્તિ નિયતે દિને ।

ન વા નિયતવેલાયાં દિનેऽપિ નિયતે ન સઃ ॥ ૫૭૬ ॥

તેન તત્તન્મળડલેષુ યથોદિતલવાત્મસુ ।

તત્તન્નક્ષત્રસમ્બન્ધિસીમાવિષ્કમ્ભ આહિતઃ ॥ ૫૭૭ ॥

પ્રાસૌ સત્યાં મૃગાંકાદેર્યોગઃ સ્યાદુદ્ભિઃ સહ ।

एवमर्कस्यापि योगो भिन्नमण्डलवर्तिनः ॥ ૫૭૮ ॥

एवं भसीमाविष्कम्भमादिषु प्राप्तप्रयोजनः ।

પ્રાયુક્તો મળડલચ્છેદ્ ઇદાનીમુપપદ્યતે ॥ ૫૭૯ ॥

વ્યાસ કહે એટલા ક્ષેત્રપ્રમાણ એક અર્ધમંડળ બુદ્ધિવડે વિચારવું; અને એ જ પ્રમાણે બીજા નક્ષત્રગણથી વ્યાખ્યામાન ક્ષેત્રપ્રમાણ બીજું અર્ધમંડળ વિચારવું. (આમ વિચારતાં) (આઠે) સપૂર્ણ મંડળોમાં સર્વે મળીને ૧૦૬૮૦૦ અંશે થશે—એને મંડળ-છેદ સમજવો. ૫૭૧-૫૭૩.

અહિં કોઈ એવી શંકા કરે કે જે મંડળોમાં જે નક્ષત્રો ચાલે છે તેઓમાં ચંદ્રાદિકના યોગને લાયક નક્ષત્રોના અંશેની કલ્પના તો ઉચિત છે, પરંતુ સર્વ મંડળોમાં સર્વ નક્ષત્રોના અંશેની કલ્પના કેવી રીતે ઉચિત કહેવાય ? ૫૭૪-૫૭૫.

આવી શંકા કરનારને ઉત્તર આપે છે કે—

નક્ષત્રોના ચંદ્રાદિક સાથે યોગ કોઈ નિશ્ચિત દિવસે થતો નથી, તેમ કોઈ નિશ્ચિત દિવસે નિશ્ચિત વેળાએ પણ થતો નથી. તેથી યથોદિત અંશરૂપ તે તે મંડળોમાં તે તે નક્ષત્રોની સીમાનો વિસ્તાર ગતાવ્યો છે તેની પ્રાપ્તિ થયે ચંદ્રાદિકનો નક્ષત્રો સાથે યોગ થાય છે. ૫૭૬-૫૭૮.

એ પ્રમાણે પૃથક્મંડળમાં રહેલા સૂર્યનો પણ યોગ સમજ લેવો.

એવી રીતે નક્ષત્રોની સીમાના વિસ્તાર આદિકમાં જેની જરૂર છે એ પૂર્વેકિત (૧૦૬૮૦૦ અંશ રૂપ) મંડળછેદની ઉપપત્તિ-સમજણ હવે કહીએ છીએ:— ૫૭૯.

ત્રિવિધાનીહ ઋદ્ધાણિ સમચ્છેત્રાણિ કાનિચિત્ ।
કિયન્તિ ચાર્ધચ્છેત્રાણિ સાર્ધચ્છેત્રાણિ કાનિચિત્ ॥ ૫૮૦ ॥

ચેત્રમુષ્ણત્વિષા યાવદહોરાત્રેણ ગમ્યતે ।
તાવત્ચેત્રં યાનિ ભાનિ ચરન્તિ શાંશિના સમમ્ ॥ ૫૮૧ ॥
સમચ્છેત્રાણિ તાનિ સ્યુઃ અર્ધચ્છેત્રાણિ તાનિ ચ ।
અર્ધં યથોક્તચેત્રસ્ય યાન્તિ યાનીન્દુના સહ ॥ ૫૮૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥
યથોક્તચેત્રમધ્યર્ધં પ્રયાન્તિ યાનિ ચેન્દુના ।
સ્યુસ્તાનિ સાર્ધચ્છેત્રાણિ વદ્યન્તેઽગ્રેઽભિધાનતઃ ॥ ૫૮૩ ॥

તત્ર પંચદશાધ્યાનિ ષટ્કં ષટ્કં પરદ્વયમ્ ।
અહોરાત્રઃ સતપષ્ટિભાગીકૃતોઽત્ર કલ્પ્યતે ॥ ૫૮૪ ॥
તતઃ સમચ્છેત્રભાનિ પ્રત્યેકં સતપષ્ટિધા ।
કલ્પ્યાનીતિ પંચદશ સતપષ્ટિગુણીકૃતાઃ ॥ ૫૮૫ ॥
જાતં સહસ્રપંચાલ્યમર્ધક્ષેત્રેષુ ભેષુ ચ ।
સાર્ધાન્નયસ્ત્રિંશદંશાઃ પ્રત્યેકં કલ્પનોચિતાઃ ॥ ૫૮૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અષ્ટાનવાતશતા ૧૦૮૬૪ (૧) સમક્ષેત્રી, કેટલાંક (૨) અર્ધક્ષેત્રી અને
સર્વેઽપ્યંશા एष च विज्ञेयो भेदे ૫૮૦.

સર્વર્થો બહારના મંડળના આઠ નક્ષત્રોમાથી પહેલા છ નક્ષ- ઉપર્યુકત ક્ષેત્રના અર્ધ
એએ અંદ્રની દક્ષિણે રહ્યા હોય ત્યારે થાય છે, છેલ્લા એ એટલે કે યુક્ત ક્ષેત્રથી દોઢા
ઉત્તરાષાઢાનો અંદ્ર સાથે યોગ બહારના તારાની અપેક્ષાએ દક્ષિણ દિશા.
પણ બપોળે તારાની વચ્ચેથી અંદ્ર પસાર થતો હોય ત્યારે અમદ્ યોગ પ્રકારનાં પણ
આમ પૂર્વોત્તરાષાઢાનો અંદ્ર સાથે યોગ બે પ્રકારનો છે ઉત્તર દિશામાં તે પ્રકારનાં પણ
યોગ સંભવતો જ નથી કેમકે કોઈ પણ દિવસે અંદ્રની, આ બન્નેથી ઉત્તર
થતી જ નથી. ૫૬૬-૫૬૯.

હવે મિત્ર મિત્ર મંડળોમા રહેલા નક્ષત્રોનો પૃથક્ મંડળવર્તિ અંદ્રમા ર
થાય છે તે વિષે કહે છે. ૫૭૦.

ચોતપોતાના કાળના પ્રમાણુષઠે અધ્યાવીશે નક્ષત્રો ચોતપોતાની અવસ્થાએ ૬ એવાં નક્ષ

તતશ્ચ પઢઘ્નાઃ સાર્ધાંચ્ચિશ્ચજ્ઞાતં સૈકં શતદ્વયમ્ ।
 સાર્ધચ્ચેત્રેષુ પ્રત્યેકં ભાગાશ્ચાર્ધાશ્ચયુક્તશ્ચ ॥ ૫૮૭ ॥
 સાર્ધચ્ચેત્રાણિ પઢિતિ ત એત પદ્મગુણીકૃતાઃ ।
 સત્રીણિ પદ્મશત્તાન્યેકવિંશતિશ્ચાભિજિહ્વાઃ ॥ ૫૮૮ ॥
 અષ્ટાદશ શતાન્યેવં ત્રિંશાનિ સર્વસંખ્યયા ।
 એતાવદંશપ્રમિતં સ્યાદેકમર્ધમણ્ડલમ્ ॥ ૫૮૯ ॥
 તાવદેવાપરમિતિ દ્વાભ્યામિદં નિહન્યતે ।
 પથ્યધિકાનિ પદ્મત્રિંશચ્છતાનીત્યભવન્નિહ ॥ ૫૯૦ ॥
 ત્રિંશન્મુદ્ધૂર્ત્તા એકસ્મિન્નહોરાત્રે ઇતિ સ્ફુટમ્ ।
 સપષ્ટિપદ્મત્રિંશદંશશતેષુ કલ્પનોચિતાઃ ॥ ૫૯૧ ॥
 ત્રિંશા વિભાગાઃ પ્રત્યેકં ગુણ્યન્તે ત્રિંશતેતિ તે ।
 જ્ઞાતં લક્ષમેકમષ્ટાનવત્યા સહિતં શતૈઃ ॥ ૫૯૨ ॥
 એતસ્માત્ મણ્ડલછેદમાનાદેવ પ્રતીયતે ।
 શશાંકભાસ્કરોદ્ભૂતાં ગત્યાધિક્યં યથોત્તરમ્ ॥ ૫૯૩ ॥

એવી જ રીતે દરેક સાર્ધક્ષેત્રી નક્ષત્રના ૧૦૦૧ ભાગ ૪૮૫વાથી એવા ૬ ના ૧૦૦૧૫૬ એટલે કે ૬૦૩ અંશે થયા

એમ ૨૭ નક્ષત્રોના ૧૦૦૫+૨૦૧+૬૦૩ એટલે કુલ ૧૮૦૯ અંશે થયા. એમા ૨૮ મા નક્ષત્ર અભિજિત ના ૨૧ અંશે ઉમેરેા એટલે એકદર ૧૮૩૦ અંશે થયા

આટલા (૧૮૩૦) અંશ પ્રમાણ એક અર્ધમ ડગ થાય ૫૮૫-૫૮૬

ખીણુ અર્ધમ ડગ પણ એવડુ જ હોવાથી એના પણ ૧૮૩૦ અંશે હોય એટલે એકદર ૩૬૬૦ અંશે થયા ૫૮૦.

હવે એક અહોરાત્રના ૩૦ મુદ્ધૂર્ત છે-તે ત્રીશોના પ્રત્યેકના એ ૩૬૬૦ અંશે ૪૮૫વા ઉચિત છે માટે ૩૬૬૦ ને ૩૦ વતી ગુણતા ૧૦૯૮૦૦ અંશે આગ્યા, જે પૂર્વે મડલ-છેદનુ માન કહ્યુ છે ૫૯૧-૫૯૨

મડલછેદના આ માનથી જ અંક, સૂર્ય તથા નક્ષત્રોની ગતિમા ઉત્તરોત્તર અધિક પણ પ્રતીત થાય છે ૫૯૩
 જેમકે,

તથાહિ । એકૈકેન મુહૂર્તેન શશી ગચ્છતિ લીલયા ।

પ્રક્રાન્તમણ્ડલપરિચેપાંશાનાં યદા તદા ॥ ૫૧૪ ॥

અષ્ટપદ્મ્યા સમધિકૈરધિકં સત્તમિઃ શતૈઃ ।

સહસ્રમેકમર્કસ્તુ મુહૂર્તેનોપસર્પતિ ॥ ૫૧૫ ॥

ત્રિંશાન્યષ્ટાદશ શતાન્યુદ્ભૂનિ સંચરન્તિ ચ ।

પંચત્રિંશત્સમધિકાન્યષ્ટાદશશતાનિ વૈ ॥ ૫૧૬ ॥ વિશેષકમ્ ॥

ઉત્કેન્દુભાસ્કરોદ્ભૂનાં ગતિઃ પ્રાક્ યોજનાત્મિકા ।

ઇયં ત્વંશાત્મિકા ચિન્ત્યં પૌનરુક્ત્યં તતોઽગ્ર ન ॥ ૫૧૭ ॥

વિશેષસ્ત્વનયોર્ગત્યોઃ કશ્ચિન્નાસ્તિ સ્વરૂપતઃ ।

પ્રત્યયઃ કોઽગ્ર યથેવં તત્રોપાયો નિશ્ચિન્નતામ્ ॥ ૫૧૮ ॥

સ્વસ્વમણ્ડલપરિધિર્મણ્ડલચ્છેદરાશિના ।

વિભજ્યતે યજ્ઞબંધં તત્સુધિયા તાઢ્યતે કિલ્ ॥ ૫૧૯ ॥

ઉત્કેન્દ્રકોદ્ભૂભાગાત્મમુહૂર્તગતિરાશિભિઃ ।

મુહૂર્તગતિરેષાં સ્યાત્ પૂર્વોક્તા યોજનાત્મિકા ॥ ૬૦૦ ॥ ગુપ્તમ્ ॥

અંદ્રમા ચાલે છે તે એક મુહૂર્તમાં, ચાલતા મંડળના ઘેરાવાના અંશે માંહેલા ૧૭૬૮ જેટલા અંશે ચાલે છે; સૂર્ય એક મુહૂર્તમાં ૧૮૩૦ અંશે જેટલું ચાલે છે; અને નક્ષત્રો ૧૮૩૫ અંશે પ્રમાણે ચાલે છે. ૫૯૪-૫૯૬.

અંદ્ર, સૂર્ય અને નક્ષત્રોની જે પહેલાં (મુહૂર્ત-) ગતિ કહી છે તે યોજનામાં કહી છે, અને આ અત્યારે કહી એ અંશમાં કહી છે. માટે અહિં પુનરુક્તિ દોષ ન ગણવો. ૫૯૭.

આ જેઠ ગતિમાં સ્વરૂપથી કંઈ તફાવત નથી એની ખાતરી શું ?—એમ કોઈ પ્રશ્ન કરે તેને માટે નીચે પ્રમાણે ઉત્તર છે:—૫૯૮.

પોતપોતાના મંડળના પરિધિને મંડળછેદના અંકવડે ભાંગેા. જે આવે તેને યથોક્ત અંદ્ર, સૂર્ય કે નક્ષત્રના અંશેરૂપ મુહૂર્તગતિના અંકવડે ગુણેા, એટલે પૂર્વોક્ત યોજનામાં મુહૂર્તગતિ આવશે. ૫૯૯-૬૦૦.

ત્રૈરાશિકેન યદિવા પ્રત્યયોઽસ્યા વિધીયતામ્ ।

કિં તત્ ત્રૈરાશિકમિતિ યદીચ્છા તન્નિશમ્યતામ્ ॥ ૬૦૧ ॥

સ્યાત્ મળડલાપૂર્તિકાલો વિધોઃ પ્રાગવત્ સ વર્ણિતઃ ।

પંચવિંશાઃ શતાઃ સપ્ત સહસ્રાશ્ચ ત્રયોદશ ॥ ૬૦૨ ॥

અસ્યોપપત્તિઃ યોજનાત્મકમુહૂર્તગત્યનસરે દર્શિતાસ્તિ ॥ તતશ્ચ

પંચવિંશસપ્તશતત્રયોદશસહસ્રકૈઃ ।

મુહૂર્તાંશૈઃ લઘુમણાનવતિશ્ચ શતા યદિ ॥ ૬૦૩ ॥

મળડલાંશા અવાપ્યન્તે વ્રૂતાપ્યન્તે તદા કતિ ।

એકેનાન્તર્મુહૂર્તેન રાશિત્રયમિદં લિખેત્ ॥ ૬૦૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

આયો રાશિઃ મુહૂર્તાંશરૂપોઽન્યસ્તુ મુહૂર્તકઃ ।

સાવર્ણ્યાર્થમેકવિંશદ્વિશત્યાન્ત્યો નિહન્યતે ॥ ૬૦૫ ॥

એકવિંશા દ્વિશતી સ્યાત્ મધ્યરાશિરથૈતયા ।

હતઃ કોટિદ્વયં લઘ્વા દ્વિચત્વારિંશદેવ ચ ॥ ૬૦૬ ॥

પંચશાષ્ટિઃ સહસ્રાણિ શતાન્યષ્ટ ભવન્ત્યતઃ ।

પંચવિંશસપ્તશતત્રયોદશસહસ્રકૈઃ ॥ ૬૦૭ ॥

અથવા તો ત્રિરાશિની રીતે ખાત્રી કરેા. એ આ પ્રમાણે:—૬૦૧

અંદ્રમંડળ સંપૂર્ણ કરવાનો કાળ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ૧૩૭૨૫ મુહૂર્તશિ થાય છે (જે પૂર્વે ચોળનાત્મક મુહૂર્તગતિ સમજાવતાં સિદ્ધ કરેલ છે) ૬૦૨.

તે ૫૨ થી,

૧૩૭૨૫ મુહૂર્તશિએ જે ૧૦૯૮૦૦ મંડળાંશો આવે તો એક અન્તર્મુહૂર્ત કટલાં મંડળાંશો આવે એમ ત્રણ રાશિ લખવી. ૬૦૩-૬૦૪.

૧૩૭૨૫ : ૧૦૯૮૦૦ : : ૧

આ ત્રણ રાશિમાં આઠ રાશિ મુહૂર્તોશરૂપ છે અને છેહી મુહૂર્તરૂપ છે માટે જેઠને સંવર્ણ કરવા માટે છેહી રકમને ૨૨૧ વડે ગુણો. એટલે ૨૨૧ આવશે. ૬૦૫.

एषां भागे हते लब्धा मुहूर्तगतिरैन्दवी ।

भागात्मिका यथोक्ता च सा खेरपि भाव्यते ॥ ६०८ ॥ कलापकम् ॥

पूर्वोक्तो मण्डलच्छेदराशिः पष्ठ्या मुहूर्तकैः ।

यद्याप्यते मुहूर्त्तेन तदैकेन किमाप्यते ॥ ६०८ ॥

गुणितोऽन्त्येनैકકેન મધ્યરાશિસ્તથા સ્થિતઃ ।

અષ્ટાદશશતીં ત્રિંશાં ચચ્છત્યાયેન ભાજિતઃ ॥ ૬૦૯ ॥

મમણ્ડલપૂર્તિકાલમાનં ભવેત્ સર્વર્થિતમ્ ।

ષષ્ટીયુક્તા નવશતી સહસ્રાશ્ચૈકવિંશતિઃ ॥ ૬૧૦ ॥

ઉપપત્તિરસ્ય યોજનાત્મકગત્યવસરે દર્શિતાસ્તિ ॥ તતથ

પતાવદ્ભિર્મુહૂર્ત્તાંશૈઃ મણ્ડલચ્છેદસંચયઃ ।

પ્રાયુક્તશ્ચેક્ષમ્યતે તન્મુહૂર્તેન કિમાપ્યતે ॥ ૬૧૧ ॥

સાવર્ણ્યાદાધાન્તિમયોઃ ગુણયતેઽન્તિમ ઇકકઃ ।

સસસષષ્ટ્યા ત્રિશત્યા તાદૃગ્રૂપઃ સ જાયતે ॥ ૬૧૨ ॥

હવે ૨૨૧ ને ૧૦૯૮૦૦ વડે ગુણો તો ૨૪૨૬૫૮૦૦ આવશે. એને ૧૩૭૨૫ વડે ભાગો. એટલે પૂર્વોક્ત ૧૭૬૮ અંશરૂપ અંકની અહૂર્તગતિ આવશે. ૬૦૫-૬૦૮.

સૂર્યની પણ યથોક્ત અંશાત્મક અહૂર્તગતિ આ પ્રમાણે નીકળશે:—

પૂર્વોક્ત મંડળછેદની રકમ બો ૬૦ અહૂર્ત આવે તો એક અહૂર્ત શું આવે ? ૬૦૮.
૬૦ : ૧૦૯૮૦૦ :: ૧

આમા ૧૦૯૮૦૦ ને ૬૦ વડે ભાંગતાં ૧૮૩૦ આવશે. ૬૦૯.

હવે નક્ષત્રોની અંશાત્મક અહૂર્તગતિ કાઢવા માટે રીત કહે છે :—

નક્ષત્રમંડળના સંપૂર્ણ કાળમાનને સર્વર્થિત કરતાં ૨૧૯૬૦ આવે. (જે વાત યોજનાત્મક અહૂર્તગતિ વખતે સમજાવી છે) ૬૧૦.

હવે ત્રિશશિ આ પ્રમાણે:—

૨૧૯૬૦ અહૂર્ત્તાંશો પૂર્વોક્ત ૧૦૯૮૦૦ મંડળ છેદની રકમ આવે તો એક અહૂર્ત શું આવે. ૬૧૧.

૨૧૯૬૦ : ૧૦૯૮૦૦ :: ૧

આમાં સર્વર્થપણ માટે અન્તિમ રકમને ૩૬૭ વડે ગુણો. એટલે ૩૬૭ આવ્યા.

હતોઽનેન મધ્યરાશિશ્ચતસ્રઃ કોટયો ભવેત્ ।

દ્વે લઘ્વે પણ્ણવતિશ્ચ સહસ્રાઃ પદ્મ શતાનિ ચ ॥ ૬૧૩ ॥

તસ્યાધ્યરાશિના ભાગે લઘ્વા ભાનાં લવાત્મિકા ।

અષ્ટાદશશતી પંચત્રિંશા મુહૂર્તજા ગતિઃ ॥ ૬૧૪ ॥

इति दिग्योगः तत्प्रसंगात् सीमाविष्कम्भमादिनिरूपणं च ॥ ८ ॥

ब्रह्मा विष्णुर्वसुश्चैव वरुणाजामिवृद्धयः ।

पूषाश्च यमोऽग्निश्च प्रजापतिस्ततः परम् ॥ ૬૧૫ ॥

સોમો રુદ્રો દિતિશ્ચૈવ બૃહસ્પતિસ્તથાપરઃ ।

સર્પો પરઃ પિતૃનામા ભગોઽર્થમાભિધોઽપિ ચ ॥ ૬૧૬ ॥

સૂરસ્ત્વષ્ટા તથા વાયુરિન્દ્રાગ્ની એકનાયકૌ ।

મિત્રેન્દ્રનૈઋતા આપો વિશ્વદેવાઽયોદશ ॥ ૬૧૭ ॥

આમિવૃદ્ધેરહિર્બુધ્ન ઇત્યાહ્યાન્યત્ર ગીયતે ।

સોમશ્ચન્દ્રો રવિઃ સૂરઃ ઈદૃશાહ્યા પરે સુરાઃ ॥ ૬૧૮ ॥

बृहस्पतिरपि प्रसिद्धो ग्रह एव ॥

એને ૧૦૬૮૦૦ વડે ગુણે, ને ૨૧૯૬૦ વડે ભાગે. એટલે $\frac{106800 \times 357}{2196}$ એટલે ૧૮૩૫ આવશે. એ નક્ષત્રોની અંશાત્મક સુહૃર્ ગતિ આવી. ૬૧૨-૬૧૪.

એ પ્રમાણે 'દિગ્ધોગ' નામનું આકાર દ્વાર સમજાવ્યું અને સાથે સાથે પ્રસંગોપાત્ત સીમા તથા વિષ્કમ્ભ આદિકનું પણ નિરૂપણ કર્યું.

હવે નવમા દ્વાર 'દેવતા' વિષે.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, વસુ, વરુણ, અજ, અભિવૃદ્ધિ, પૂષા, અશ્વ, યમ, અગ્નિ, પ્રજાપતિ, સોમ, રુદ્ર, દિતિ, બૃહસ્પતિ, સર્પ, પિતૃ, ભગ, અર્થમ, સૂર, ત્વષ્ટા, વાયુ, એક નાયક-રૂપ ઇન્દ્ર તથા અગ્નિ, મિત્ર, ઇન્દ્ર, નૈઋત, આપ અને તેર વિશ્વદેવો—આવા નામા-ભિમાનવાળા દેવો છે.

અભિવૃદ્ધિનું અપર નામ અહિર્બુધ્ન પણ કહેવાય છે. સોમનું અન્દ્ર અને સૂરનું રવિ અપર નામ છે. બૃહસ્પતિ વળી પ્રસિદ્ધ અહ પણ છે.

અમી અભિજિદાદીનામુંદૂનામધિપાઃ સ્મૃતાઃ ।
 યેષુ તુષ્ટેષુ નચત્રતુષ્ટી રુષ્ટેષુ તદ્રુષઃ ॥૬૧૬॥ કુલકમ્ ॥

દેવાનામપ્યુદૂનાં સ્યુઃ યદધીશાઃ સુરાઃ પરે ।
 તંત્રુવોર્પાર્જિતતપસ્તારતમ્યાનુભાવતઃ ॥૬૨૦॥
 સ્વામિસેવકભાવઃ સ્યાત્ યત્સુરેષ્વપિ નૃષ્વિવ ।
 યથા સુકૃતમૈશ્વર્યતેજઃશક્તિસુખાદિ ચ ॥૬૨૧॥
 વિખ્યાતૌ ચન્દ્રસૂર્યૌ યૌ સર્વજ્યોતિષ્કનાયકૌ ।
 તયોરપ્યપરઃ સ્વામી પરેપાં તર્હિ કા કથા ॥૬૨૨॥

તથા ચ પંચમાંગે । સક્લસ્ત દેવિન્દસ્ત દેવરણ્ણો સોમસ્ત મહાર-
 ણ્ણો ઇમે દેવા આણાઽવવાયવયણ્ણનિદેસે ચિઠંતિ । તં જહા । સોમ-
 કાઙ્યા વા સોમદેવકાઙ્યા વા વિજ્જુકુમારા વિજ્જુકુમારીઞ્ચો અગ્નિકુમારા
 અગ્નિકુમારીઞ્ચો વાઽકુમારા વાઽકુમારીઞ્ચો ચંદા સૂરા ગહા ણસ્સવત્તા
 તારારૂવા ઇત્યાદિ ॥

હતિ દેવતાઃ ॥ ૯ ॥

તેઓ અભિજિત આદિક નક્ષત્રોના સ્વામી છે તેઓ તુષ્ટ હોય તો નક્ષત્રો
 તુષ્ટમાન થાય છે અને તેઓ રુષ્ટ હોય તો નક્ષત્રો રુષ્ટમાન થાય છે. ૬૧૫-૬૧૬.

દેવતુલ્ય ગણાતા નક્ષત્રોને પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેના બીજા દેવો સ્વામિપદે છે-
 એ પૂર્વોપાર્જિત તપના તારતમ્યને લીધે સમજવું. મનુષ્યોની જેમ દેવોમાં પણ સ્વામિ-
 સેવક ભાવ છે અને એશ્વર્ય, તેજ, શક્તિ, તથા સુખાદિક સગણું પુણ્યને અનસારે પ્રાપ્ત
 થાય છે. ૬૨૦-૬૨૧.

પ્રસિદ્ધ એવા પણ ચંદ્ર અને સૂર્ય જેઓ સર્વે જ્યોતિષ્કાના નાયકો છે તેઓનો
 પણ જ્યારે બીજો સ્વામી છે ત્યારે અન્ય વ્યક્તિઓની શી વાન કરવી ? ૬૨૨.

પાંચમા અંગમાં કહ્યું છે કે દેવોના ઇન્દ્ર, દેવોના રાજા, સૌમ્ય મહારાજા-આવો જે
 ચક્રેન્દ્ર-તેની આજ્ઞાથી ઉઠાવવા માટે 'સોમકાયના દેવો, સોમદેવકાયના દેવો, વિદ્યુતકુમારો,
 વિદ્યુતકુમારીઓ, અગ્નિકુમારો, અગ્નિકુમારીઓ, વાયુકુમારો, વાયુકુમારીઓ, ચંદ્રો,
 સૂર્યો, શંકો, નક્ષત્રો અને તારા ઇત્યાદિ દેવો ખડાને ખડા રહે છે.

૧ સોમકાયના દેવો, સોમદેવકાયના દેવો કેણે ? તે સમજવું નથી.

તિસ્રઃ તિસ્રઃ પંચ શતં દ્વે દ્વે દ્વાત્રિંશદેવ ચ ।

તિસ્રઃ તિસ્રઃ પદ્ ચ પંચ તિસ્ર યુગા ચ પંચ ચ ॥૬૨૩॥

તિસ્રઃ પંચ સપ્ત ચ દ્વે દ્વે પંચૈકૌકિકા દ્વયોઃ ।

પંચ ચતસ્રઃ તિસ્રશ્ચ તત્ત એકાદશ સ્મૃતાઃ ॥ ૬૨૪ ॥

ચતસ્રશ્ચ ચતસ્રશ્ચ તારાસંખ્યાભિજિત્ક્રમાત્ ।

જ્ઞેયાન્યુદુવિમાનાનિ તારાશબ્દાત્ વુધૈરિહ ॥ ૬૨૫ ॥

ન પુનઃ પંચમજ્યોતિર્ભેદગાઃ કિલ તારકાઃ ।

વિજાતીયઃ સમુદાર્યા વિજાતીયોચ્ચયાન્ન હિ ॥ ૬૨૬ ॥

પ્રથીયાંસિ વિમાનાનિ નક્ષત્રાણાં લઘૂનિ ચ ।

તારકાણાં તતોડ્પ્યૈર્ક્યં યુક્તિઃ સાસહિ નાનયોઃ ॥૬૨૭॥

કિંચ કોટાકોટિરૂપા તારાસંખ્યાતિરિચ્યતે ।

અષ્ટાવિંશતિરૂપા ચ ચૃદ્વસંખ્યા વિલીયતે ॥૬૨૮॥

એ પ્રમાણે ' દેવતા ' નામનું નવમું દ્વાર થયું.

હવે દરેક નક્ષત્રના તારાઓની સંખ્યા કહે છે:—

અભિજિતથી માંડીને સર્વે અકૃયાવીશે નક્ષત્રોના ' તારા 'ની સંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે:—ત્રણ, ત્રણ, પાંચ, સો, બે, બે, બત્રીસ, ત્રણ, ત્રણ, છ, પાંચ, ત્રણ, એક, પાંચ, ત્રણ, પાંચ, સાત, બે, બે, પાંચ, એક, એક, પાંચ, ચાર, ત્રણ, અચાર, ચાર, અને ચાર. ૬૨૩-૬૨૪.

અહિં ' તારા ' એ શબ્દનો અર્થ ' નક્ષત્રોનાં વિમાનો ' સમજવો, જ્યોતિષ્કના પાંચમા લેહરૂપ તારા નહિં; કેમકે વિજાતીયનો સમુચ્ચય કક્ષાથી સમુદાયી વિજાતીય લેખાય નહિં.

વળી નક્ષત્રોનાં વિમાનો મ્હોટાં છે અને તારાઓનાં ન્હાનાં છે-તે વાત પણ ' તે બેઠે એક વસ્તુ નથી ' એમ બતાવે છે. વળી તારાઓની સંખ્યા કોટાકોટિ છે અને નક્ષત્રો તો ફક્ત અકૃયાવીશ જ છે. ૬૨૫-૬૨૮.

તત્ દ્વિત્રયાદિવિમાનેશઃ સ્યાત્ દેવોઽભિજિતાદિકઃ ।

ગૃહદ્વયાદ્યધિપતિઃ યથા કશ્ચિન્મહર્ધિકઃ ॥ ૬૨૯ ॥

एवं च न काप्युपपत्तिः तारासंख्याप्रयोजनं च ॥

વારુણ્યાં દશમી ત્યાજ્યા દ્વિતીયા પૌષ્ણમે તથા ।

શેષોદુષ્વશુભા સ્વસ્વતારાસંખ્યાસમા તિથિઃ ॥ ૬૩૦ ॥

इति तारासंख्या ॥१०॥

ગોશીર્ષપુદ્ગલનાં ચા દીર્ઘા શ્રેણિસ્તદાકૃતિઃ ।

ગોશીર્ષાવલિસંસ્થાનમભિજિત્ કથિતં તતઃ ॥૬૩૧॥

કાસારામં શ્રવણમં પક્ષિપંજરસંસ્થિતા ।

ધનિષ્ઠા શતતારા ચ પુષ્પોપચારસંસ્થિતા ॥૬૩૨॥

पूर्वोत्तराभद्रपदे अर्धार्धवापिकोपमे ।

एतदर्धद्वययोगे पूर्णा वाप्याकृतिर्भवेत् ॥ ६३३ ॥

કોઇ મહા સમૃદ્ધ માણસને જે ત્રણ કે વિશેષ ઘર હોય છે તેમ આ અભિજિત આદિક દેવને પણ જે ત્રણ કે વિશેષ વિમાન હોય છે. ૬૨૯.

એવી રીતે છે એટલે જેને એક ઠરાવવા કોઇ રીતે યુક્તિમત્ નથી. તારાઓની સંખ્યાનું તે અહિં પ્રયોજન જ નથી.

શતતારા નક્ષત્રમાં દશમી અશુભ છે, દેવતીમાં દ્વિતીયા અશુભ છે, શેષ નક્ષત્રોમાં તેમના તેમના તારાઓની સંખ્યા હોય તે સંખ્યાવાળી તિથિ અશુભ છે. એ અશુભ તિથિઓ વર્જ્ય છે.

એ પ્રમાણે ‘ તારાસંખ્યા ’ નામક દ્વાર વિષે વિવેચન સંપૂર્ણ.

હવે નક્ષત્રોના આકાર વિષે કહે છે. (દ્વાર ૧૧ ઝું).

અભિજિત નક્ષત્ર ગાયોના શ્રેણિબંધ મસ્તકો હોય એ આકાર છે એટલે કે એનું ગોશીર્ષાવલિ જેવું સંસ્થાન છે. ૬૩૧.

શ્રવણનક્ષત્ર તળાવને આકાર છે, ધનિષ્ઠા પક્ષિના-પાંજરાને આકાર છે અને શતતારા પુષ્પમાળાને આકાર છે. ૬૩૨.

पूर्व वाद्रपदा અને ઉત્તર વાદ્રપદા જેડ અરધી અરધી વાવને આકાર છે, અને જેડોને બેગો એક આખી વાવ જેવો આકાર છે. ૬૩૩.

પૌષ્ણં ચ નૌસમાકારં અશ્વસ્કન્ધાભમશ્વિનમ્ ।
 ભરણી ભગસંસ્થાનાં તુરધારેવ કૃત્તિકા ॥ ૬૩૪ ॥
 શકટોઘ્રીસમા વ્રાહ્મી માર્ગ મૃગશિરસ્સમમ્ ।
 આર્દ્રા રુધિરવિન્દ્યાભા પુનર્વસૂ તુલોપમૌ ॥ ૬૩૫ ॥
 વર્ધમાનકસંસ્થાનઃ પુષ્યોઽશ્લેષાકૃતિઃ પુનઃ ।
 પતાકાયા ઇવ મધાઃ પ્રાકારાકારચારવઃ ॥ ૬૩૬ ॥
 પૂર્વોત્તરે ચ ફાલ્ગુન્યાવર્ધપલ્યંકસંસ્થિતે ।
 અત્રાપ્યેતદ્વયયોગે પૂર્ણા પલ્યંકમંસ્થિતિઃ ॥ ૬૩૭ ॥
 હસ્તો હસ્તાકૃતિશ્ચિત્રા સંસ્થાનતો ભવેદ્યથા ।
 મુખમગ્ધનરૈપુષ્પં સ્વાતિઃ કીલકસંસ્થિતા ॥ ૬૩૮ ॥
 વિશાખા પશુદામાભા રાધૈકાવલિસંસ્થિતા ।
 ગજદન્તાકૃતિઃ જ્યેષ્ઠા મૂલં વૃશ્ચિકપુચ્છવત્ ॥ ૬૩૯ ॥
 ગજવિક્રમસંસ્થાનાઃ પૂર્વાષાઢાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ।
 આષાઢાશ્ચોત્તરાઃ સિંહોપવેશનસમા મતાઃ ॥ ૬૪૦ ॥

રેવતીનક્ષત્ર વહાણુ જેવું છે, આશ્વિની અશ્વ-ઘોડાની ખાંધ જેવું છે, ભરણી ભગાકાર છે અને કૃત્તિકા અઆની ધાર જેવું છે. ૬૩૪.

રૌહિણી ગાડાની ઉધને આકાર છે; મૃગશિર મૃગ એટલે હરણના શીર-મસ્તક સરખું છે, આર્દ્રા લોહીના બિન્દુ જેવું છે અને પુનર્વસૂ તુલા એટલે ત્રાજવાને આકાર છે. ૬૩૫.

પુષ્ય નક્ષત્ર સ્વસ્તિક સરખું, અશ્લેષા પતાકા-ધબના આકારનું, અને મધા કોઇ કિલ્લાના આકારનું છે. ૬૩૬.

પૂર્વા અને ઉત્તરા ફાલ્ગુની-બેઉ અરધા અરધા પલંગને આકાર છે એટલે બેઉ અડધીઆં થઇને આખા પલંગનો આકાર થાય છે. ૬૩૭.

હસ્ત નક્ષત્ર હાથને આકારે, ચિત્રા મુખના મંડનભૂત સ્વર્ણપુષ્પને આકારે અને સ્વાતિ ખીલાને આકારે છે. ૬૩૮

વિશાખા પશુના દામણુ જેવું, રાધા એકાવલી હાર જેવું, જ્યેષ્ઠા હાથીના દાંત જેવું અને મૂળ વીંછીના પુચ્છ જેવું છે. ૬૩૯.

પૂર્વાષાઢા હાથીના પગલા જેવું અને ઉત્તરાષાઢા બેઠેલા સિંહના આકારનું છે. ૬૪૦.

લોકે તુ રત્નમાલાયામ્

તુરગમુખસદૃષ્યં યોનિરૂપં જુરાભમ્
શકટસમમથૈણસ્યોત્તમાંગેન તુલ્યમ્ ।
મણિગૃહશરચક્રનાભિશાલોપમ ભમ્
શયનસદૃશમન્યચ્ચાત્ર પર્યંકરૂપમ્ ॥ ૬૪૧ ॥

હસ્તાકારનિભં ચ મૌક્તિકનિભં ચાન્યત્ પ્રવાલોપમમ્
ધિષ્ણયં તોરણવત્સ્થિતં મણિનિભં સત્કુણ્ડલાભં પરમ્ ।
ક્રુધ્યત્કેસરિવિક્રમેણ સદૃશં શય્યાસમાનં પરમ્
ચાન્યદન્તિવિલાસવસ્થિતમતઃ શૃંગાટકવ્યાકિ ચ ॥ ૬૪૨ ॥

ત્રિવિક્રમાભં ચ મૃદંગરૂપમ્
વૃત્તં તતોઽન્યથમલદ્વયાભમ્ ।
પર્યંકરૂપં મુરજાનુકાર-
મિત્યેવમશ્વાદિભચક્રરૂપમ્ ॥ ૬૪૩ ॥

સ્ત્યાકૃતિઃ ॥ ૧૧ ॥

સતપટિલવૈઃ સત્તર્વિશ્યાભ્યધિકાન્યથ ।
યોગો નવમુદ્ધૂર્તાનિ શશિનાભિજિતો મતઃ ॥ ૬૪૪ ॥

રત્નમાળા નામનો અર્થ જે લોકોમાં આન્ય છે તેમાં તે આશ્વનીથી માંડીને અકૃષ્ણ-
વીરો નક્ષત્રોનો આકાશ અનુક્રમે નીચે મુજબની વસ્તુઓ જેવો કહ્યો છે :-અશ્વતું મુખ,
ચોનિ, કુર, ગાડું, મૃગતું મસ્તક, મણિ, ઘર, શર, ચક્રની નાભિ, શાલતું વૃક્ષ, શય્યા,
પલંગ, હસ્ત, મોહિતક, પ્રવાલ, તોરણ, મણિ, કુંડળ, કોપાયમાન સિંહનો પંજો, શય્યા,
જીવતો હાથી, ચીંગોડું, ત્રણ પગલાં, મૃદંગ, વર્તુળ, જે લોકલાં, પલંગ અને મુરજ.
૬૪૧-૬૪૩.

જે પ્રમાણે નક્ષત્રોની આકૃતિ વિશે સમજવું.

હવે નક્ષત્રોના સૂર્ય-ચંદ્ર સાથે સંયોગકાળના માન વિશે. (દ્વાર ૧૨ મું).

જેમાં પ્રથમ ચંદ્રમા સાથે સંયોગકાળના માન વિશે.

અભિજિત નક્ષત્રોના ચંદ્રમા સાથે સાધિક દર્શન મુદ્ધૂર્ત પ્રમાણે યોગ રહે છે. ૬૪૪.

જ્યેષ્ઠાશ્લેષાભરણ્યાદ્રાં સ્વાતિશ્ચ શતતારિકા ।

મુહૂર્તાનિ પંચદશ યોગ એવાં સુધાંશુના ॥ ૬૪૫ ॥

ઉત્તરાત્રિતયં બ્રાહ્મી વિશાખા ચ પુનર્વસુ ।

પંચચત્વારિંશદેવાં મુહૂર્તાન્ યોગ ઇન્દુના ॥ ૬૪૬ ॥

પંચદશાનાં શેષાણામુદૂનાં શશિના સહ ।

યોગસ્ત્રિંશન્મુહૂર્તાનીત્યેવમાહુઃ જિનેશ્વરાઃ ॥ ૬૪૭ ॥

પ્રયોજનં તુ એવામ્ ।

મૃતે સાધૌ પંચદશમુહૂર્તે નૈવ પુત્રકઃ ।

એકઃ ત્રિંશન્મુહૂર્તેસ્તુ જેપ્યઃ શેષેસ્તુ મૈરુમૌ ॥ ૬૪૮ ॥

એતાન્યર્ધસાર્ધસમન્ત્રેત્રાણ્યાહુઃ યથાક્રમમ્ ।

અથૈવાં રવિણા યોગો યાવત્કાલં તદુચ્યતે ॥ ૬૪૯ ॥

મુહૂર્તૈરેકવિંશત્યાલ્યાનિ રાત્રિંદિવાનિ ષડ્ ।

અર્ધત્રેત્રાણામુદૂનાં યોગો વિવસ્વતા સહ ॥ ૬૫૦ ॥

જ્યેષ્ઠા, અશ્લેષા, ભરણિ, આદ્રા, સ્વાતિ તથા શતતારિકા-એ ૭ નક્ષત્રોનો અંદ્રમા સાથે ૧૫ મુહૂર્તપ્રમાણુ યોગ રહે છે. ૬૪૫.

ઉત્તરા શ્રાવણી, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરા બાદ્રપદા, બ્રાહ્મી, વિશાખા અને પુનર્વસુ એ ૭નો અંદ્રમા સાથે ૪૫ મુહૂર્ત મુખી યોગ રહે છે. ૬૪૬.

શેષ પંદર નક્ષત્રોનો અંદ્રમા સાથે ૩૦ મુહૂર્ત પર્યન્ત યોગ રહે છે. ૬૪૭.

અહિં સંયોગકાળ કહેવાણું પ્રયોજન એ છે કે—

પંદર મુહૂર્ત સંયોગકાળ હોય એવા નક્ષત્રમાં જે કોઈ સાધુ કાળ કરે તો એક પણ પુતળું કરવું નહિ. ત્રીશ મુહૂર્ત સંયોગકાળ હોય એવા નક્ષત્રમાં સાધુ કાળ કરે તો એક પુતળું કરવું. બાકીના હરકોઈ નક્ષત્રમાં સાધુ કાળ કરે તો બે પુતળાં કરવાં. ૬૪૮.

આ ત્રણ પ્રકારના નક્ષત્રો અનુક્રમે અર્ધક્ષેત્રી, સાર્ધક્ષેત્રી, અને સમક્ષેત્રી સમજવાં. ૬૪૯.

હવે સૂર્ય સાથે સંયોગકાળના માન વિષે કહેવાણું કે—

આ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા એમાંના અર્ધક્ષેત્રી નક્ષત્રોનો સૂર્ય સાથે યોગ ૬ અહોરાત્ર અને ૨૧ મુહૂર્ત હોય છે; સાર્ધક્ષેત્રી નક્ષત્રોનો યોગ ૨૦ અહોરાત્ર અને ૩ મુહૂર્ત હોય

સાર્ધચેત્રાણાં તુ ભાનાં યોગો વિવસ્વતા સહ ।

ત્રિભિર્મુહૂર્તૈર્યુક્તાનિ રાત્રિદિવાનિ વિંશતિઃ ॥ ૬૫૧ ॥

સમચેત્રાણામુદૂનાં અહોરાત્રાંશ્ચયોદશ ।

મુહૂર્તૈશ્ચ દ્વાદશભિરધિકાન્ રવિસંગતિઃ ॥ ૬૫૨ ॥

રાત્રિદિવાનિ ચત્વારિ ષણ્મુહૂર્તાધિકાનિ ચ ।

નચત્રમભિજિત્ ચારં ચરત્યુષ્ણરુચા સહ ॥ ૬૫૩ ॥

અગ્રાયમાન્નાયઃ ।

સસપ્થદ્યુદ્ભવાનંશાનહોરાત્રસ્ય થાવતઃ ।

યન્નચત્રં ચરત્યત્ર રજનીપતિના સહ ॥ ૬૫૪ ॥

તન્નચત્રં તાવતોઽહોરાત્રસ્ય પંચમાન્ લવાન્ ।

ભાનુના ચરતીત્યત્ર દૃષ્ટાન્તોઽપ્યુચ્યતે યથા ॥ ૬૫૫ ॥

સસપ્થિલવાનેકવિંશતિં શશિના સહ ।

ચરત્યભિજિત્ અર્કેણ તાવતઃ પંચમાન્ લવાન્ ॥ ૬૫૬ ॥

અહોરાત્રસ્ય ઇતિ શેષઃ ॥

અથૈકવિંશતિઃ પંચમક્તા દિનચતુષ્ટયમ્ ।

દવ્યાદેકોશકઃ શેષસ્ત્રિંશતા સ નિહન્યતે ॥ ૬૫૭ ॥

જાતા ત્રિંશત્ અથૈતસ્યાઃ પંચભિઃ ભજને સતિ ।

ષણ્મુહૂર્તાઃ કરં પ્રાપ્તા એવં સર્વત્ર ભાવના ॥ ૬૫૮ ॥

છે, જ્યારે સમક્ષેત્રી નક્ષત્રોના યોગ ૧૩ અહોરાત્ર અને ૧૨ મુહૂર્ત હોય છે. વળી અભિજિત નક્ષત્રોના યોગ ૪ અહોરાત્ર ને ૬ મુહૂર્ત હોય છે. ૬૪૯-૬૫૩.

અહિં સમજણ આ પ્રમાણે છે:—

એક નક્ષત્રોના એક અહોરાત્રના જેટલા સહસ્રકમા ભાગ મુધી અંદ્રમા સાથે યોગ હોય તેના પાંચમા ભાગના અહોરાત્ર મુધી સૂર્ય સાથે યોગ હોય. ૬૫૪-૬૫૫

હયાન્ત તરીકે:—

અભિજિત નક્ષત્રોના અંદ્રમા સાથે યોગ ૬૬ અહોરાત્ર છે ત્યારે તે ૫૨મી તેના સૂર્ય સાથે યોગ ૬૬ અહોરાત્ર થાય. (૬૬ અહોરાત્ર=૪ અહોરાત્ર, ૬ મુહૂર્ત.) ૬૫૫-૬૫૮.

તથાહુઃ ।

જં રિલ્લ્લં જાવઙ્ગ વચ્ચઙ્ગ ચંદેણ ભાગસત્તઠ્ઠી ।

સ પણભાગે રાઙ્ગંદિયસ્સ સુરેણ તાવઙ્ગ ॥ ૬૫૬ ॥

સત્તપાટિઃ તદર્ધં ચ ચતુર્લિંશં તથા શતમ્ ।

સમાર્ધસાર્ધચ્ચેત્રેણ સત્તપાટિલવાઃ ક્રમાત્ ॥ ૬૬૦ ॥

હિતિ સ્વર્યેન્દુયોગાદ્ધામાનમ્ ॥ ૧૨ ॥

ઋત્રેષુ યેણુ માસાનાં પ્રાયઃ પરિસમાસયઃ ।

તાનિં માસસમાલ્યાનિ સ્યુઃ ઋત્રાણિ કુલાલ્યાયા ॥ ૬૬૧ ॥

પ્રાયોગ્રહણતશ્ચાત્ર કદાપ્યુપકુલોદ્ભિઃ ।

સમાસિઃ જાયતે માસાં મૈઃ કુલોપકુલૈરપિ ॥ ૬૬૨ ॥

કુલોદ્ભ્યોઽધસ્તનાનિ ભવન્ત્યુપકુલાન્યથ ।

સ્યુઃ કુલોપકુલાલ્યાનિ તેભ્યોઽપ્યધસ્તનાનિ ચ ॥ ૬૬૩ ॥

ઁવી રીતે સર્વત્ર લાવના કરી લેવી.

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે “ ઁક નક્ષત્રનો ઁક અહોરાત્રના જોટલા સડસઠીઆ ભાગ સુધી અંકની સાથે સંયોગ હોય તેના પાંચમા ભાગના અહોરાત્ર સુધી સૂર્ય સાથે સંયોગ હોય. ” ૬૫૬.

સમક્ષેત્રી નક્ષત્રોની બાબતમાં ૬૭, અધક્ષેત્રી નક્ષત્રોની બાબતમાં ૩૩ા અને સાધ્ધ-ક્ષેત્રી નક્ષત્રોની બાબતમાં ૧૩૪ સડસઠીઆ ભાગ સમજવા. ૬૬૦.

ઁ પ્રમાણે સૂર્ય-અંક સાથે નક્ષત્રોના સંયોગકાળનું માન કહ્યું.

હવે નક્ષત્રોના કુલાલિક વિષે (કાર ૧૩ અં).

પ્રાયઃ જે નક્ષત્રોમાં માસ પૂરા થાય છે તે નક્ષત્રો કુળે કરીને તે માસના નામના હોય છે. અહિં ' પ્રાયઃ ' શબ્દથી ઁમ સમજવાનું છે કે કુળનક્ષત્રોથી જ નહિ પણ કદાચિત્ ઉપકુળ અને કુલોપકુલ નક્ષત્રોથી પણ માસ પૂર્ણ થાય છે. ૬૬૧-૬૬૨.

કુળ નક્ષત્રોથી નીચેનાં ઉપકુળ નક્ષત્રો હોય છે અને ઁથી પણ નીચેના કુલોપકુલ નક્ષત્રો છે. ૬૬૩.

તાનિ ચૈવમાહુઃ ।

કુલભાન્યશ્વિની પુષ્યો મધા મૂલોત્તરાત્રયમ્ ।

દ્વિદૈવતં મૃગશ્ચિત્રાકૃત્તિકાવાસવાનિ ચ ॥ ૬૬૪ ॥

ઉપકુલ્યાનિ ભરણીં વ્રાહ્મં પૂર્વાત્રયં કરઃ ।

એન્દ્રમાદિત્યમશ્લેષા વાયવ્યં પૌષ્ણવૈષ્ણવે ॥ ૬૬૫ ॥

કુલોપકુલભાન્યાર્દ્રાભિજિન્મૈત્રાણિ વારુણમ્ । ઇતિ ॥

કુલાદિપ્રયોજનં ત્વિદમ્ ।

પૂર્વેષુ જાતા દાતારઃ સંગ્રામે સ્થાયિનાં જયઃ ।

અન્યેષુ ત્વન્યસેવાર્તા યાયિનામસદાજયઃ ॥ ૬૬૬ ॥

ઇતિ કુલાધાત્યાનિરૂપણમ્ ॥ ૧૩ ॥

ધનિષ્ઠાથોત્તરાભદ્રપદાશ્વિની ચ કૃત્તિકાઃ ।

માર્ગઃ પુષ્યશ્ચૈવ મધા ઉત્તરાફાલ્ગુનીતિ ચ ॥ ૬૬૭ ॥

ચિત્રા વિશાખા મૂલં ચોત્તરાષાઢા યથાક્રમમ્ ।

શ્રાવણાદિમાસરાકાઃ પ્રાયઃ સમાપ્યન્તિ યત્ ॥ ૬૬૮ ॥

અશ્વિની, પુષ્ય, મધા, મૂળ, ત્રણ 'ઉત્તરા', વિશાખા, મૃગશીર્ષ, ચિત્રા, કૃત્તિકા અને ધનિષ્ઠા—આ બાર કુળનક્ષત્રો છે. ભરણી, રાહિણી, ત્રણ 'પૂર્વા', હસ્તા, જ્યેષ્ઠા, પુનર્વસુ, અર્ધ્રા, સ્વાતિ, રેવતી તથા શ્રવણ—આ બાર ઉપકુળ નક્ષત્રો છે. અને આર્દ્રા, અભિજિત, અનુરાધા તથા શતતાશ—આ ચાર કુળોપકુળ નક્ષત્રો છે. ૬૬૪-૬૬૫.

કુળાદિકૃતું પ્રયોજન આ પ્રમાણે:—

કુળનક્ષત્રોમાં જન્મેલા હાતાર થાય છે અને એઓનો સંગ્રામને વિષે જય થાય છે. બાકીના નક્ષત્રોમાં જન્મેલા પરાધીનતાથી પીડાતા—દુઃખી હોય છે અને એમનો સંગ્રામમાં જય અનિશ્ચિત છે—એઓ સદા વિજયી થતા નથી. ૬૬૬.

એ પ્રમાણે નક્ષત્રોના કુળાદિકૃતું નિરૂપણ કર્યું.

હવે (નક્ષત્રોને) અમાવાસ્થ્યા અને પૂર્ણિમાના યોગ વિષે કહે છે:—(કાર ૧૪).

ધનિષ્ઠા, ઉત્તરા ભાદ્રપદા, અશ્વિની, કૃત્તિકા, મૃગશીર્ષ, પુષ્ય, મધા, ઉત્તરા ફાલ્ગુની, ચિત્રા, વિશાખા, મૂળ અને ઉત્તરાષાઢા—એ નક્ષત્રો અનુક્રમે પ્રાયઃ શ્રાવણાદિક માસોના પૂર્ણિમાઓને પૂર્ણ કરે છે. ૬૬૭-૬૮.

તત એવ પૂર્ણિમાનાં દ્વાદશાનામપિ ક્રમાત્ ।

અમામુદૂનાં નામ્ના સ્યુઃ નામધેયાનિ તદ્યથા ॥ ૬૬૬ ॥

શ્રાવિષ્ઠી ચ પ્રૌષ્ઠપદી તથૈવાશ્વયુજીત્યાપિ ।

કાર્તિકી માર્ગશીર્ષી ચ પૌષી માઘી ચ ફાલ્ગુની ॥ ૬૭૦ ॥

ચૈત્રી ચ વૈશાખી જ્યેષ્ઠી મૌલીત્યાહ્યા તથા પરા ।

આષાઢીત્યન્વિતા ઇતાઃ સદારૂઢાશ્ચ કર્હિચિત્ ॥ ૬૭૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

શ્રવિષ્ઠા સ્યાદ્ધનિષ્ઠેતિ તયેન્દુયુક્તયાન્વિતા ।

શ્રાવિષ્ઠી પૌર્ણમાસી સ્યાત્ એવમન્યા અપિ સ્ફુટમ્ ॥ ૬૭૨ ॥

યદા ચોપકુલાહ્યાનિ સમાપયન્તિ પૂર્ણિમાઃ ।

પાશ્વાત્યાનિ તદૈતેભ્યઃ શ્રવણાદીન્યનુક્રમાત્ ॥ ૬૭૩ ॥

રાકાસ્તિવમાઃ સમાપ્યન્તે કુલોપકુલભૈઃ યદા ।

તદોપકુલપાશ્ચાત્યૈઃ અભિજિત્પ્રમુખૈરિહ ॥ ૬૭૪ ॥

યદ્યપ્યભિજિતા ક્વાપિ રાકાપૂર્તિઃ ન દ્રશ્યતે ।

શ્રુતિયોગાત્તથાપ્યેતત્ રાકાપૂરકમુચ્યતે ॥ ૬૭૫ ॥

અને તેથી જ તે નક્ષત્રોનાં નામથી અનુક્રમે આરે પૂર્ણિમાઓનાં નામ પડ્યાં છે. ૬૬૬.

જેમકે શ્રાવણી, ભાદ્રપદી, આશ્વિની, કાર્તિકી, માર્ગશીર્ષી, પૌષી, માઘી, ફાલ્ગુની, ચૈત્રી, વૈશાખી, જ્યેષ્ઠી અથવા મૌલી અને આષાઢી. આ બારે નામ અન્વયયુક્ત છે અને કયાંય કયાંય તે સદારૂઢ છે. ૬૭૦-૬૭૧.

ધનિષ્ઠા એટલે શ્રવિષ્ઠા;—એની પૂર્ણિમા શ્રાવિષ્ઠી કે શ્રાવણી કહેવાય છે. એવી રીતે બીજી પૂર્ણિમાઓ પણ સમજવી. ૬૭૨.

વળી જ્યારે ઉપકુળ નક્ષત્રો પૂર્ણિમાઓને સમાપ્ત કરે છે ત્યારે તેઓથી (ઉપકુળ નક્ષત્રોથી) પૂર્વનાં શ્રવણાદિક નક્ષત્રો અનુક્રમે અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. ૬૭૩.

આ પૂર્ણિમાઓને વળી જ્યારે કુળોપકુળ નક્ષત્રો સમાપ્ત કરે છે ત્યારે ઉપકુળોથી પાછલાં અભિજિત્ આદિક નક્ષત્રો અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. ૬૭૪.

જો કે અભિજિત્ નક્ષત્ર પૂર્ણિમા સમાપ્ત કરતું કયાંય દીઠું નથી, તેાપણુ ક્રકત શ્રુતિયોગથી એટલે કે સાંભળવા માત્રથી એને પૂર્ણિમાનું પૂરક કહ્યું છે. ૬૭૫.

યસ્મિન્ ઋત્ને પૂર્ણિમા સ્યાત્તતઃ પંચદશેઽથવા ।

ચતુર્દશેઽમાવાસ્યા સ્યાત્ ગણને પ્રાતિલોમ્યતઃ ॥ ૬૭૬ ॥

તથથા । માઘે રાકા મઘોપેતાઽમાવાસ્યા ચ સવાસવા ।

સવાસવાયાં રાકાયાં શ્રાવણે સા મઘાન્વિતા ॥ ૬૭૭ ॥

एवमन्यत्रापि मान्यम् ॥

इति अमावास्यापूर्णिमायोगकीर्तनम् ॥ ૧૪ ॥

યદા યદા યૈર્નક્ષત્રૈરસ્તં યતૈઃ સમાપ્યતે ।

અહોરાત્રઃ તાનિ વચ્ચે નામગ્રાહં યથાક્રમમ્ ॥ ૬૭૭ ॥

તદા સંમાપ્યતે ઋત્નૈઃ રાત્રિરપ્યેભિરેવ યત્ ।

ઉચ્યતે રાત્રિનક્ષત્રાણ્યપ્યમૂન્યેવ તદ્વુદ્ધૈઃ ॥ ૬૭૮ ॥

સમાપયતિ તત્રાચાનહોરાત્રાંશ્ચતુર્દશ ।

નમોમાસ્યુત્તરાપાઢા સસૈતાન્ અભિજિત્ તદા ॥ ૬૭૯ ॥

જે નક્ષત્રમાં પૂર્ણિમા થાય તેથી પ્રતિલોભ ગણતાં પદરમે અર્ધવા ચૌદમે નક્ષત્રે અમાવાસ્યા થાય. ૬૭૬.

જેમકે,

માહ માસમાં પૂર્ણિમાને મઘાનેા યોગ હોય અને અમાવાસ્યાને વાસવનેા યોગ હોય ત્યારે શ્રાવણ માસમાં પૂર્ણિમાને વાસવનેા યોગ હોય અને અમાવાસ્યાને મઘાનેા યોગ હોય. ૬૭૭.

એ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ જાણવું.

એ પ્રમાણે અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાના યોગ વિષે કહ્યું

હવે એક વર્ષના પ્રત્યેક મહિનામાં, કયા કયા નક્ષત્રો કેટલા કેટલા અહોરાત્ર પર્યન્ત હોય છે તે અનુક્રમે નામવાર કહીએ છીએ. ૬૭૭. (દ્વાર ૧૫ ચું)

આ નક્ષત્રો અત્યુક અહોરાત્રની સમાપ્તિ પર્યન્ત હોય છે. એઓ વડે રાત્રિ સમાપ્ત થાય છે તેથી તેઓને રાત્રિનાં નક્ષત્રો પણ કહે છે. ૬૭૮.

શ્રાવણ માસમાં પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર સંપૂર્ણ થતાં સુધી ઉત્તરાપાઢા હોય છે, પછીના સાત અહોરાત્ર સંપૂર્ણ થતાં સુધી અભિજિત નક્ષત્ર હોય છે, પછીના આઠ

તતઃ શ્રવણમપ્યષ્ટાવેકોનત્રિશદિત્યમૂત્ ।
 ધનિષ્ઠા શ્રાવણસ્યાન્ત્યમહોરાત્રં તતો નયેત્ ॥ ૬૮૦ ॥
 નયેત્ ધનિષ્ઠાહોરાત્રાન્ ભાદ્રસ્યાદ્યાંશ્ચતુર્દશ ।
 તતઃ શતભિષક્ સપ્ત પૂર્વા મદ્રપદાષ્ટ ચ ॥ ૬૮૧ ॥
 સોત્તરાન્ત્યમહોરાત્રં સૈવેષસ્ય ચતુર્દશ ।
 તતઃ પૌષ્ણં પંચદશ ચરમં ચૈકમશ્વિની ॥ ૬૮૨ ॥
 અશ્વિન્યેવ કાર્તિકસ્ય નયત્યાદ્યાંશ્ચતુર્દશ ।
 અહોરાત્રાન્ પંચદશ મરણયેકં ચ કૃત્તિકાઃ ॥ ૬૮૩ ॥
 સમાપયન્તિ તા એવ સહસ્યાદ્યાંશ્ચતુર્દશ ।
 બ્રાહ્મી પંચદશાન્ત્યં ચ મૃગશીર્ષં સમાપયેત્ ॥ ૬૮૪ ॥
 પૌષસ્યાપિ તદેવાદ્યાનહોરાત્રાન્ સમાપયેત્ ।
 ચતુર્દશ તથાર્દ્રાષ્ઠૌ તતઃ સપ્ત પુનર્વસૂ ॥ ૬૮૫ ॥
 પુષ્યોઽસ્યાન્ત્યમહોરાત્રં માઘેઽપ્યાદ્યાંશ્ચતુર્દશ ।
 સમાપયેત્ પંચદશાશ્લેષા તથાન્તિમં મઘાઃ ॥ ૬૮૬ ॥

અહોરાત્ર સંપૂર્ણ થતાં સુધી શ્રવણ હોય છે. છેલ્લો ત્રીશમે અહોરાત્ર ધનિષ્ઠા પૂર્ણ કરે છે. ૬૭૬-૬૮૦.

ભાદ્રપદ માસમાં પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર સંપૂર્ણ થતાં સુધી ધનિષ્ઠા હોય, પછીના સાત સંપૂર્ણ થતાં સુધી શતતારા હોય, પછીના આઠ સુધી પૂર્વાભાદ્રપદા હોય. છેલ્લા અહોરાત્રને ઉત્તરા ભાદ્રપદા સંપૂર્ણ કરે. ૬૮૧.

આસો માસમાં પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર પુરાં થતાં સુધી ઉત્તરા ભાદ્રપદા હોય, પછીના પંદર પૂર્ણ થતાં સુધી પૌષ-રેવતી હોય, છેલ્લો ત્રીશમે અહોરાત્ર અશ્વિની પૂર્ણ કરે. ૬૮૨.

કાર્તિક માસમાં પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર અશ્વિના હોય, પછીના પંદર અહોરાત્ર ભરણી હોય, અને છેલ્લો એક અહોરાત્ર કૃત્તિકા આવીને પૂર્ણ કરે. ૬૮૩.

માગશર માસમાં પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર સંપૂર્ણ થતાં સુધી કૃત્તિકા હોય, પછીના પંદર પૂર્ણ થતાં સુધી પ્રાણી હોય અને છેલ્લો એક અહોરાત્ર મૃગશીર પૂર્ણ કરે. ૬૮૪.

પોસ માસના પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર મૃગશીર્ષ પૂર્ણ કરે, પછીના આઠ આર્દ્રા પૂર્ણ કરે, પછીના સાત પુનર્વસુ પૂર્ણ કરે. છેલ્લો ત્રીશમે અહોરાત્ર પુષ્ય પૂર્ણ કરે. ૬૮૫-૬૮૬.

માઘ માસના પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર પુષ્ય પૂરા કરે, પછીના પંદર અશ્લેષા પૂર્ણ કરે અને છેલ્લો એક મઘા પૂર્ણ કરે ૬૮૬.

પૂરયન્તિ ફાલ્ગુનસ્ય મઘાઃ આઘ્યાંશ્ચતુર્દશ ।

તતઃ પંચદશ પૂર્વાફાલ્ગુની સૌત્તરાન્તિમમ્ ॥ ૬૮૭ ॥

ઉત્તરાફાલ્ગુની ચૈત્રે નયત્યાઘ્યાંશ્ચતુર્દશ ।

તતો હસ્તઃ પંચદશ ચિત્રાહોરાત્રમન્તિમમ્ ॥ ૬૮૮ ॥

અહોરાત્રાન્તતઃ ચિત્રા નયેચ્ચતુર્દશાદિમાન્ ।

વૈશાખસ્ય પંચદશ સ્વાતિરન્ત્યં વિશાલિકા ॥ ૬૮૯ ॥

સમાપયત્યથ જ્યેષ્ઠે વિશાલ્યાઘ્યાંશ્ચતુર્દશ ।

સપ્તાનુરાધા જ્યેષ્ઠાઘૌ મૂલઃ પર્યન્તવર્તિનમ્ ॥ ૬૯૦ ॥

મૂલઃ સમાપયત્યાઘ્યાનાપાઢસ્ય ચતુર્દશ ।

પૂર્વાષાઢા પંચદશોત્તરાષાઢાન્ત્યવર્તિનમ્ ॥ ૬૯૧ ॥

સંગ્રહધાત્ર ।

સત્તદ્ધ અભિસવળે તહ સયમિસય ય પુલ્લભદ્વવ ।

અદ્ધા પુરણવ્વસૂય રાહા જેઠા ય અણુકમસે ॥૬૯૨॥

ક્રાશ્વિના પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર મઘા નક્ષત્ર હોય, પછીના પંદર પૂર્વા ક્રાશ્વિની નક્ષત્ર હોય અને છેલ્લે દિવસે ઉત્તરા ક્રાશ્વિની હોય. ૬૮૭.

ચૈત્રમાસમાં પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર ઉત્તરા ક્રાશ્વિની, પછીના પંદર અહોરાત્ર હસ્ત નક્ષત્ર અને છેલ્લે એક અહોરાત્ર ચિત્રા નક્ષત્ર હોય. ૬૮૮.

વૈશાખના પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર ચિત્રા હોય, પછીના પંદર અહોરાત્ર સ્વાતિનક્ષત્ર હોય અને છેલ્લે અહોરાત્ર વિશાખા હોય. ૬૮૯.

જ્યેષ્ઠ માસમાં પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર પૂર્ણ થતા પર્યન્ત વિશાખા નક્ષત્ર હોય, પછીના સાત અહોરાત્ર અનુરાધા પૂર્ણ કરે, પછીના આઠ જ્યેષ્ઠા પૂર્ણ કરે. છેલ્લા અહોરાત્રે મૂલ નક્ષત્ર હોય. ૬૯૦.

આષાઢના પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર મૂળનક્ષત્ર હોય, પછીના પંદર અહોરાત્ર પર્યન્ત પૂર્વાષાઢા હોય, અને છેલ્લે એક અહોરાત્ર પૂર્ણ થતાં સુધી ઉત્તરાષાઢા હોય. ૬૯૧.

ઉપરના અધાનો સંગ્રહ આ પ્રમાણે:—

(૧) અસિજિત અને શ્રવણ, (૨) ચતુર્તાસ અને પૂર્વાશાદ્રપદા, (૩) આર્દ્રા અને પુનર્વસુ, તથા (૪) રાધા અને જ્યેષ્ઠા—આમ ચાર નક્ષત્રચુલ્લોમાંના પહેલાં પહેલાં ચાર સાત

પન્નરસદિણે સેસા રત્તિવિરામં કુણંતિ શાશ્વત્તા ।

ઉત્તરસાઢા આસાઢચરિમદિવસા ગણિજ્ઞંતિ ॥ ૬૧૩ ॥

પ્રયોજનં ત્વેષામ્ ।

યથા નભશ્ચતુર્ભાગમારુઢેઽર્કે પ્રતીયતે ।

પ્રથમા પૌરુષી મધ્યમહશ્ચ વ્યોમમધ્યગે ॥ ૬૧૪ ॥

ચતુર્ભાગાવશેષં ચ નભઃ પ્રાપ્તેઽન્ત્યપૌરુષી ।

જ્ઞાયન્તે રજનીયામાઃ અપ્યેભિરુઢુભિસ્તથા ॥ ૬૧૫ ॥

તથાહુઃ ઉત્તરાધ્યયને ।

જગણેઙ્ જયા રત્તિં શાશ્વત્તં તં મિણહ ચઽપ્પભાગે ।

સંપત્તે વિરમેજ્ઞા સજ્ઞાઓ પઓસકાલાંમિ ॥ ૬૧૬ ॥

તમ્મેવ ય શાશ્વત્તે ગયણ ચઽપ્પભાગસાવસેસાંમિ ।

વિરત્તિયંપિ કાલં પહિલોહિત્તા મુણી કુણં ॥ ૬૧૭ ॥

ગ્રન્થાન્તરે ચ ।

અહોરાત્ર સંપુર્ણ કરે છે અને બીજા બીજા ચાર આઠ અહોરાત્ર પૂર્ણ કરે છે. શેષ નક્ષત્રો પંદર અહોરાત્ર પૂર્ણ કરે છે. ઉત્તરાષાઢા આષાઢ માસનો અંતિમ દિવસ ગણાય છે. ૬૯૨-૬૯૩.

આ નક્ષત્રોત્તર પ્રયોજન શું તે કહે છે—

એમ, આકાશના ચાર ભાગ પાડ્યા હોય તે ચારમાંથી પહેલો ભાગ સૂર્ય પૂર્ણ કરે ત્યારે પહેલી 'પૌરુષી' થાય, બીજો ભાગ પૂર્ણ કરે (અર્થાત્ આકાશના મધ્યમાં આવે) ત્યારે મધ્યાહ્ન થયો કહેવાય અને છેલ્લો ચોથો ભાગ પૂર્ણ કરે ત્યારે છેલ્લી 'પૌરુષી' ની પ્રતીતિ થાય છે તેમ આ નક્ષત્રોપદેશ રાત્રીના પ્રહરો જાણવામાં આવે છે. ૬૯૪-૬૯૫.

આ બાબતમાં ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં ઉલ્લેખ છે કે—

રાત્રીના ચાર ભાગ કહી, ચારમાંથી પહેલા ભાગમાં નક્ષત્ર હોય ત્યારે પ્રદોષ સમજવો અને તેમાં મુનિએ સ્વાધ્યાયધ્યાનથી વિરમવું. એજ નક્ષત્ર જ્યારે પછી આકાશના છેલ્લા (ચોથા) ભાગમાં આવે ત્યારે મુનિ 'પહિલોહિત્યુ' કરીને વૈરાગિક કાળ સંબંધી ક્રિયા કરે. ૬૯૬-૬૯૭.

અન્યાન્તરે-કોઈ બીજા અન્યમાં વળી એમ કહ્યું છે કે—

દહ તેરહ સોલહમે વિસમેઈ સૂરિયાઓ ણસ્વત્તા ।

મઙ્ગલચગયં મિણેયં રચણીં જા ભાણપરિમાણમ્ ॥૬૧૮॥

શીતકાલે ચ દિનાધિકમાનાયાં રાત્રૌ સૂર્યભાત્ એકાદશચતુર્દશ-
સપ્તદશૈકવિંશતિતમૈઃ નક્ષત્રૈઃ નભોમધ્યં પ્રાપ્તૈઃ યથાક્રમં પ્રથમાદિપ્રહ-
રાન્તઃ સ્યાત્ ઇતિ સંપ્રદાયઃ ॥

લોકે ચ ।

રવિરિલ્લાઓ ગણિયં સિરિલ્લં જાવ સત્તપરિહીણમ્ ।

સેસં દુગુણં કિચ્છા તીયા રાઈ ફુડા હવઈ ॥ ૬૧૯ ॥

ઇત્યાદિ ચઙ્કુયા ॥

ઇત્યહોરાત્રસમાપકનક્ષત્રકીર્તનમ્ ॥ ૧૫ ॥

સમાપ્તં ચેદં નક્ષત્રપ્રકરણમ્ ॥

સૂર્ય-નક્ષત્રથી ૧૦ ઝું, ૧૩ ઝું, ૧૬ ઝું અને ૨૦ ઝું નક્ષત્ર અનુક્રમે જ્યારે આકા-
શના મધ્યમાં આવે ત્યારે રાત્રીના અનુક્રમે પહેલો, બીજો, ત્રીજો કે ચોથો પ્રહર વીત્યો
છે એમ સમજવું. ૬૬૮. —

વળી શિયાળામાં દિવસ કરતાં રાત્રા મોટી હોવાથી, સૂર્ય-નક્ષત્રથી ૧૧ ઝું, ૧૪
ઝું, ૧૭ ઝું અને ૨૧ ઝું નક્ષત્ર જ્યારે આકાશના મધ્યમાં આવે ત્યારે રાત્રીના અનુ-
ક્રમે પહેલો, બીજો, ત્રીજો કે ચોથો પ્રહર પૂરો થયો છે એમ સમજવું.

વળી લોકોકિત તો આમ છે.—

સૂર્ય નક્ષત્રથી છેક ચિર નક્ષત્ર સુધી નક્ષત્રો જેટલાં થાય એમાંથી સાત બાદ કરો.
વધે એને બમણા કરો. આમ જે રકમ આવે એટલા રાત્રીના પહોર પૂરા થયા બમણવા. ૬૬૯.

બીજી પણ એવી અનેક રીતો છે

જો પ્રમાણે અહોરાત્રને પૂર્ણ કરનારા નક્ષત્રોની વાત સ પૂર્ણ

અહિ નક્ષત્રપ્રકરણ પણ સમાપ્ત થયું.

હવે અહો વિષે કંઈક.

विकालकोऽङ्गारकश्च लोहितांकः शनैश्चरः ।
 आधुनिकः प्राधुनिकः कणः कणक एव च ॥ ७०० ॥
 नवमः कणकणकः तथा कणवितानकः ।
 कणसन्तानकश्चैवं सोमः सहित एव च ॥ ७०१ ॥
 अश्वसेनः तथा कार्योपगः कर्बुरकोऽपि च ।
 तथाजकरको दुन्दुभकः शंखाभिधः परः ॥ ७०२ ॥
 शंखनाभस्तथा शंखवर्णाभः कंस एव च ।
 कंसनाभस्तथा कंसवर्णाभः नील एव च ॥ ७०३ ॥
 नीलावभासो रूप्यी च रूप्यावभासभस्मकौ ।
 भस्मराशितिलतिलपुष्पवर्णदकाभिधाः ॥ ७०४ ॥
 दकवर्णः तथा कायोऽवध्य इन्द्राग्निरेव च ।
 धूमकेतुः हरिः पिंगलको बुद्धस्तथैव च ॥ ७०५ ॥
 शुक्रो बृहस्पती राह्वगस्तिमाणवकास्तथा ।
 कामस्पर्शश्च धुरकः प्रमुखो विकटोऽपि ॥ ७०६ ॥
 विसन्धिकल्पः प्रकल्पः स्युर्जटालारुणाग्नयः ।
 पदपंचाशत्तमः कालो महाकालस्ततः परः ॥ ७०७ ॥
 स्वस्तिकः सौवस्तिकश्च वर्धमानः प्रलम्बकः ।
 नित्यालोको नित्योद्योतः स्वयंप्रभोऽवभासकः ॥ ७०८ ॥

विकालक, अंगारक, लोहितांक, शनैश्चर, आधुनिक, प्राधुनिक, कण, कणक, कणकणक, कण-
 वितानक, कणसन्तानक, सोम, सहित, अश्वसेन, कार्योपग, कर्बुरक, अजकरक, दुन्दुभक, शंख,
 शंखनाभ, शंखवर्णाभ, कंस, कंसनाभ, कंसवर्णाभ, नील, नीलावभास, रूप्यी, रूप्यावभास,
 भस्मक, भस्मराशि, तिलतिल, पुष्पवर्ण, दक, दकवर्ण, काय, अवध्य, इन्द्राग्नि, धूमकेतु, हरि,
 पिंगलक, बुध, शुक्र, बृहस्पति, राहु, अगस्ति, मातृवक, कामस्पर्श, धुरक, प्रमुख, विकट, विसन्धि-
 कल्प, प्रकल्प, जटाल, अश्व, अग्नि, काल, महाकाल, स्वस्तिक, सौवस्तिक, वर्धमान,

શ્રેયસ્કરસ્તથા ક્ષેમંકર આમંકરોઽપિ ચ ।

પ્રમંકરો રજાશ્ચૈવ વિરજાનામ કીર્તિતઃ ॥ ૭૦૯ ॥

અશોકો વીતશોકશ્ચ વિમલાશ્ચ વીતપ્તકઃ ।

વિવસ્ત્રશ્ચ વિશાલશ્ચ શાલઃ સુવત એવ ચ ॥ ૭૧૦ ॥

અનિવૃત્તિશ્ચૈકજટી દ્વિજટી કરિકઃ કરઃ ।

રાજાર્ગલઃ પુષ્પકેતુઃ ભાવકેતુરિતિ ગ્રહાઃ ॥ ૭૧૧ ॥

ગ્રહાસ્તુ સર્વે વક્રાતિચારાદિગતિભાવતઃ ।

ગતાવનિયતાઃ તેન નૈતેષાં પ્રાક્તનૈઃ કૃતા ॥ ૭૧૨ ॥

ગતિપ્રરૂપણા નાપિ મળ્ડલાનાં પ્રરૂપણા ।

લોકાતુ કેષાંચિત્ કિંચિત્ ગત્યાદિ શ્રૂયતેઽપિ હિ ॥ ૭૧૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

મેરોઃ પ્રદક્ષિણાવર્ત્ત અમન્યેતેઽપિ મળ્ડલૈઃ ।

સદાનવસ્થિતૈરેવ દિવાકરદાશાંકવત્ ॥ ૭૧૪ ॥

નાપિ ચક્રે તારકાણાં મળ્ડલાદિનિરૂપણમ્ ।

અવસ્થાયિમળ્ડલત્વાચ્ચન્દ્રાદ્યયોગચિન્તનાત્ ॥ ૭૧૫ ॥

પ્રલંબક, નિત્યાલોક, નિત્યોદ્યોત, સ્વયંપ્રભ, અવલાસક, શ્રેયસ્કર, ક્ષેમંકર, આલંકર, પ્રભંકર, રજશ્ચ, વિરજશ્ચ, અશોક, વીતશોક, વિમળ, વીતપ્તક, વિવસ્ત્ર, વિશાલ, શાલ, સુવત, અનિવૃત્તિ, એકજટી, દ્વિજટી, કરિક, કર, રાજાર્ગલ, પુષ્પકેતુ તથા ભાવકેતુ—આ પ્રમાણે “ ગ્રહો ” ૮૮ કલા છે. ૭૦૦—૭૧૧.

એ સર્વે ગ્રહોની ગતિ વક્ર અને અનિયમિત હોઈને, પૂર્વાચાર્યોએ એમની ગતિ કે મંડળ વિષે કંઈ કહ્યું નથી. એ કે એઓમાંના કેટલાક ગ્રહોની ગતિઆદિક કિંચિત્ સ્વરૂપ લોકો પાસેથી શ્રવણગોચર થાય છે. ૭૧૨—૭૧૩.

એઓ પણ સૂર્ય ચંદ્રની જેમ હમેશાં અનિયમિત મંડળો વડે ભેરૂની દશતા બમ્બા કરે છે. ૭૧૪.

વળી અહિં તારાઓના મંડળાદિનું નિરૂપણ પણ નથી કહ્યું. કેમકે એઓનાં અવસ્થિત મંડળો છે અને તેથી ચંદ્રાદિક સાથે એઓનો યોગ થતો નથી. ૭૧૫.

તથોક્તં જીવાભિગમમુદ્રે ।

ળાવત્તતારગાળં અવદ્વિયા મંડલા મુણેયવ્વા ।

તેવિ ય પયાહિણાવત્તમેવ મેરં અણુપરિંતિ ॥ ૭૧૬ ॥

एवं रवीन्दुग्रहऋक्षताराचारस्वरूपं किमपि न्यगादि ।

શેપં વિશેપં તુ યથોપયોગં જ્યોતિષ્કચક્રાવસરેઽભિધાસ્યે ॥ ૭૧૭ ॥

विश्वाश्चर्यदकीर्तिकीर्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तिष-

દ્રાજશ્રીતનયોઽત્તનિષ્ટ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।

કાવ્યં યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે

સર્ગો નિર્ગલિતાર્થસાર્થસુભગો વિંશઃ સમાપ્તઃ સુખમ્ ॥ ૭૧૮ ॥

इति विंशतितमः सर्गः ।

આ સમ્બાન્ધમાં જીવાભિગમમુદ્રને વિષે આવેા ઉલ્લેખ છે કે “ નક્ષત્ર અને તારાઓના મંડળ અવસ્થિત છે, અને એઓ પણ મેરૂની ફરતા ફર્યા કરે છે. ” ૭૧૬.

એ પ્રમાણે સૂર્ય, ચંદ્ર, શુક્ર, નક્ષત્ર અને તારા-આ ધધાઓની ગતિ આદિકતું સ્વરૂપ કિચિત્ કહું છે. હજી વિશેષ કહેવાતું છે તે ઉપયોગપ્રમાણે જ્યોતિષ્કેના વર્ણન વખતે કહેશું. ૭૧૭.

અખિલ જગતને આશ્ચર્યમાં લીન કરી દેતી કીર્તિના સ્વામી એવા શ્રી કીર્તિવિજયગ-
ણિના અન્તેવાસિ-શિષ્ય, તથા પિતાશ્રી તેજપાળ અને માતૃશ્રી રાણુબાઈના સુપુત્ર એવા
વિનયવિજય ઉપાધ્યાયે જગતના નિશ્ચિત તત્ત્વોને લીવાની જેમ પ્રકાશિત કરતો જે આ કાવ્ય-
અન્ધ રમ્યો છે એમાં નીગળતા પુષ્કળ-અનેક અર્થોને લઈને મન હરણુ કરી લેતો એવો આ
વીશમો સર્ગ નિર્વિઘ્ને સમાપ્ત થયો. ૭૧૮.

વીશમો સર્ગ સમાપ્ત.

॥ अभिजिदादीनां तारासंख्या आकारः रात्रिसंख्या मासक्रमश्च ॥

१	अभिजित्	संख्या ३	गोशीर्षावली	७ :-	श्रावण	७
२	श्रवण	३	कासार	८ :-		८
३	धनिष्ठा	५	पचिपञ्जर	१५ :-	भाद्रपद	१५
४	शतभिषक्	१००	पुष्पमाला	७ :::::		७
५	पूर्वाभाद्रपदा	२	अर्द्धवापी	८ :-		८
६	उत्तराभाद्रपदा	२	अर्द्धवापी	१५ :-	आश्विन	१५
७	रेवती	३२	नौकासंस्थान	१५ :::::		१५
८	अश्विनी	३	अश्वस्कंध	१५ :-	क्रांतिक	१५
९	भरणी	३	भगसंस्थान	१५ :-		१५
१०	कृत्तिका	६	क्षुरधारा	१५ :::	मागसीर	१५
११	रोहिणी	५	शक्रदोद्री	१५ :::		१५
१२	मृगशीर्ष	३	मृगशीर्ष	१५ :-	पौष	१५
१३	आर्द्रा	१	रुधिरबिन्दु	८ ०		८
१४	पुनर्वसु	५	तुला	७ : :		७
१५	पुष्य	३	वर्द्धमानक	१५ :-	माहा	१५
१६	अश्लेषा	५	पतङ्गिका	१५ :::		१५
१७	मघा	७	आकार	१५ :::	फागुण	१५
१८	पूर्वा फा०	२	अर्द्धपल्यक	१५ :-		१५
१९	उ० फा०	२	अर्द्धपल्यक	१५ :-	चैत्र	१५
२०	हस्त	५	हस्ततल	१५ :::		१५
२१	चित्रा	१	मुखमंडन सुवर्णपुष्प	१५ ०	वैशाख	१५
२२	स्वाति	१	कीलक	१५ ०		१५
२३	विशाखा	५	पशुदामन	१५ :::	ज्येष्ठ	१५
२४	अनुराधा	४	एकावली	७ :-		७
२५	ज्येष्ठा	३	गजदंत	८ :-		८
२६	मूल	११	वृथिकपुच्छ	१५ :::::	अषाढ	१५
२७	पूर्वाषाढा	४	गजविक्रम (पाद)	१५ :::		१५
२८	उत्तराषाढा	४	सिंहनीपदन	१५ :-	श्रा०	१५